VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

28. KÖTET
LEVELEK 1852–1855

BUDAPEST 1971

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

28. KÖTET
LEVELEK 1852–1855

BUDAPEST 1971

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a huszonnyolcadik kötethez

Marx és Engels műveinek huszonnyolcadik kötete egymáshoz és harmadik személyekhez 1852 és 1855 között írt leveleiket tartalmazza.

Az Európában úrrá lett reakció körülményei között Marx és Engels fő feladatukat az 1848–49-es forradalmi harcok tapasztalatainak általánosításában, a forradalmi proletariátus erőinek tömörítésében és egy proletárpárt kádereinek kinevelésében látták. Harcostársaikat arra ösztönözték, hogy a forradalmi demokrata és a proletármozgalom újabb fellendülésére intenzív tanulással, alapos ismeretek szerzésével készüljenek fel. Bár a Kommunisták Szövetségének feloszlása után a proletariátusnak nem volt nemzetközi szervezete, Marx és Engels továbbra is kapcsolatban álltak a különböző országok munkásmozgalmának vezetőivel, igyekeztek ideológiailag hatni rájuk és segíteni a reakció uralmának körülményei között folytatott nehéz küzdelmüket. Jones és a forradalmi chartizmus más vezetői révén az angol, Cluss és Weydemeyer, a Kommunisták Szövetségének volt tagjai révén pedig az amerikai munkásmozgalomban próbálták elveiket érvényesíteni. Leveleikben – akárcsak publicisztikai írásaikban – elemezték a tőkés rendszer ellentmondásait, az európai államokban uralkodó reakciós állapotokat, bírálták a polgári és kispolgári ideológiát és kifejtették a különböző országok kül- és belpolitikájával kapcsolatos nézeteiket s az ebben foglalt helyes proletár álláspontot.

Marx és Engels levelei sokszor élesebben és átfogóbban fejezik ki az eseményekről és azok szereplőiről adott értékelésüket, mint cikkeik, amelyekben alkalmazkodniok kellett a polgári sajtó szabta megszorításokhoz. A levelekben világosan nyomon követhetjük a marxista elmélet kialakulását és tökéletesedését, éppígy egy-egy eseményről vagy kérdéscsoportról írott cikkeik és átfogóbb tanulmányaik létrejöttét és kiadásának körülményeit.

Marx 1852 első hónapjaiban írta „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művét, amelyben a történelmi fejlődés általa felfedezett törvényeinek, a materialista történetfelfogásnak, az osztályharc elméletének alapján és a materialista dialektika felhasználásával elemzi az 1848-as forra-

dalom főbb szakaszait, a második köztársaság osztály-erőviszonyait és Louis Bonaparte 1851 december 2-i ellenforradalmi államcsínyének okait. Feltárja a polgári és a proletárforradalom közötti alapvető különbséget és kifejti a proletárforradalomnak az államhoz való viszonyáról szóló tételt, a polgári állam lényegét, jellemző vonásait, és arra a következtetésre jut, hogy a proletárforradalom feladata a tömegek elnyomásának ezt az élősdi és kizsákmányoló eszközét szétzúzni. „Ez a fejtegetés – írta Lenin – ... rendkívül pontos, határozott, gyakorlatilag megfogható következtetést von le: az összes előző forradalmak tökéletesítették az államgépezetet, holott ezt össze kell törni, szét kell zúzni. Ez a következtetés a legfőbb és alapvető a marxizmusnak az államról szóló tanításában." (Lenin Összes Művei, 33. köt., 26. old.) A levelek megmutatják a „Brumaire" keletkezésének és publikálásának történetét; például Marx 1852 január 20-i levele Engelshez, Engels 1852 január 22-i és március 18-i levelei Marxhoz és 1852 január 23-i és 30-i levelei Weydemeyerhez több pontban érintkeznek a „Brumaire"-rel.

Marx 1852 március 5-i levele Weydemeyerhez összefoglalja a társadalom fejlődéstörvényeivel kapcsolatos tanulmányainak következtetéseit és kifejti az osztályharcról és a proletariátus világtörténelmi szerepéről szóló tanát. „Ami újat én cselekedtem – írja –, az annak a bebizonyítása volt, 1. hogy *az osztályok létezése* csupán a *termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz* van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a *proletariátus diktatúrájához* vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet *valamennyi osztály megszüntetéséhez* és az *osztály nélküli társadalomhoz*." (479. old.) Lenin nagyra értékelte e levél elméleti jelentőségét, hangsúlyozva, hogy Marxnak itt sikerült tömören összefoglalnia az ő tana és az akár legkiválóbb polgári gondolkodók elméletei közötti alapvető különbséget és kifejtenie az államról szóló tanításának lényegét.

A kötetben közölt több levél foglalkozik Engels „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. művével, amely a nacionalista ideológia minden formáját, így a pánszlávizmust és a pángermanizmust is támadja és kifejti az 1848–49-es forradalom előfeltételeit és jellegét Németországban és Ausztriában. A levelekből kitűnik, hogy Marx milyen nagy jelentőséget tulajdonított a „New York Daily Tribune"-ban cikksorozatként megjelent műnek. A levelekben sok utalást találunk a magyar 48-as forradalmi emigrációra, Kossuthra, Szemerére, Bemre, Görgeyre, Klapkára stb.

Marx tudományos kutatásainak fő tárgya ebben az időszakban a politikai gazdaságtan volt. Míg 1848-ig a tudományos kommunizmus filozófiai megalapozására, 1848–49-ben pedig politikai eszméinek kidolgozására fordí-

totta a legnagyobb figyelmet, az ötvenes és a hatvanas években a közgazdaságtan került érdeklődésének homlokterébe. Nagy gazdaságtani munkájához alapos előtanulmányokat folytatott; füzeteiből látható, hogy a tulajdonképpeni közgazdasági tudományokon kívül tanulmányozta a technika és a kultúra történetét, a matematikát, az agrokémiát és mindazokat a tudományokat, amelyeket a politikai gazdaságtan tanulmányozása szempontjából fontosnak tartott. Engels közvetlenül is rámutatott arra (1853 március 11-i levél), mennyire fontosnak tartja, hogy Marx a munkásmozgalom és a demokratikus mozgalom akkoriban várt újabb fellendüléséig befejezze gazdaságtani művét. „Neked be kellene fejezned gazdaságtanodat, amelyet azután, amint van lapunk, hetenkénti számokban kinyomathatnánk ... Ezzel minden akkorra helyreállított egyletünknek támpontot adnánk a vitához." (212. old.)

A levelekből kitűnik, hogy Marx és Engels állandóan figyelemmel kísérték az európai és az amerikai gazdasági élet jelenségeit és hogy elsősorban az angol gazdasági élet alakulásából – amelyet bizonyos mértékben jellemzőnek tartottak az egész tőkés világra – helyes következtetéseket vontak le a tőkés termelés periodikusan visszatérő ciklusaira, a prosperitás időszakos voltára, a közeledő gazdasági válságra és a forradalmi mozgalomnak ezzel összefüggő újabb fellendülésére vonatkozólag (v. ö. például Marx 1852 április 30-i levelét Weydemeyerhez, 1853 január 29-i levelét Engelshez és 1855 január 23-i levelét Lassalle-hoz, vagy Engels 1852 február 27-i levelét Weydemeyerhez és 1852 augusztus 24-i levelét Marxhoz). Több levél foglalkozik a vulgáris közgazdaságtan bírálatával, így például Carey amerikai közgazdász osztálybékét és az osztályok együttműködését hirdető tanaival (v. ö. például Marx 1852 március 5-i levelét Weydemeyerhez és 1853 június 14-i levelét Engelshez). Carey apologéta módon a kapitalizmus lényegében gyökerező bajokat másodlagos jelenségekből vezeti le, például abból, hogy az egyik tőkésországnak, nevezetesen Angliának, monopolhelyzete van a világpiacon; s a kiutat a burzsoá ipar következményei elől – mutat rá Marx, hangsúlyozva Carey nézeteinek ellentmondásosságát – abban keresi, hogy ezt a gazdasági fejlődést meg kell gyorsítani magában Amerikában (v. ö. 250–251. old.).

A levelek egy másik részében Marx a voluntarista történetfelfogást, a doktrinérséget és az objektív gazdasági törvények figyelmen kívül hagyását bírálja. Engelshez írt 1853 október 12-i levelében például a kispolgári demokraták tehetetlenségét ostorozza: „... az olyan elvhű emberek, mint Ledru-Rollin, L. Blanc és mindenféle színezetű politikusok kiáltványai, felhívásai stb. még egy tetűt sem mozgattak meg, ... azonban a társadalmi, illetve gaz-

dasági válság az egész kacatot mozgósítja..." (284. old.) – Több levél foglalkozik a kapitalizmust megelőző társadalmi-gazdasági alakulatok jellegzetességeivel, Marx 1854 július 27-i levele Engelshez pedig Thierry francia történésznek a „harmadik rendről" írott könyvét kommentálva leszögezi a marxista történetfelfogás több fontos tételét és bíráló jellemzést ad a polgári történetírásról. Marx vitába száll Thierryvel, aki a „harmadik rendet" tévesen egységes osztályként jellemzi, amely szemben áll a papsággal és a nemességgel. „Nagy igyekezettel próbálja bebizonyítani, hogy a harmadik rend a nemességen és a papságon kívül minden rendet magában foglal, és hogy a burzsoázia mindezen többi elem képviselőjeként szerepel... Ha Thierry úr olvasta volna a mi dolgainkat, tudná, hogy a burzsoázia határozott ellentéte a néppel természetesen csak akkor kezdődik, mihelyt nem áll többé szemben harmadik rendként a papsággal és a nemességgel. Ami azonban a »*tegnapi keletű* antagonizmus« »történelmi gyökereit« illeti, könyve a legjobb bizonyíték arra, hogy ezek a »gyökerek« mindjárt akkor keletkeztek, amikor a harmadik rend..."(361–362. old.) Tovább, a parasztságnak, mint a burzsoázia szövetségesének szerepéről szólva a feudalizmus elleni harcban, megállapítja, hogy Thierry „... akarata ellenére bebizonyította, hogy a francia burzsoázia győzelmét semmi sem késleltette annyira, mint az, hogy csak 1789-ben szánta rá magát arra, hogy együttműködjék a parasztokkal." (362. old.) – A későbbiekben Lenin a Marx és Engels levélváltásáról készített konspektusában kiemelte Marxnak e rendkívül fontos gondolatát a parasztságnak mint szövetségesnek a forradalmi szerepéről.

A levelek egy része – akárcsak Marx és Engels akkori tanulmányai – foglalkozik az európai országok s elsősorban Anglia erősödő gyarmatosító törekvéseivel és keleti terjeszkedésével, a keleti országok történelmével, az iszlám és a keleti vallási mozgalmak gyökereivel és kialakulásával. India és más keleti országok történelmének sajátszerűségeiről szólva, Bernier francia filozófus és történetíró megállapításaihoz kapcsolódva, Marx 1853 június 2-i levelében ezt írja Engelsnek: „Bernier joggal abban látja Kelet valamennyi jelenségének alapját – Törökországról, Perzsiáról, Hindusztánról beszél –, hogy *magánföldtulajdon nem létezik*. Ez az igazi kulcsa még a keleti mennyországnak is." (239. old.) Engels kiegészítésképpen megállapítja (1853 június 6-i levele Marxhoz): „... miért van az, hogy a keletiek nem jutnak el a földtulajdonhoz, még a feudálishoz sem? Azt hiszem, ennek fő okát az éghajlatban, valamint a talajviszonyokban, különösen a nagy sivatag-sávokban kell keresni... A földművelés első feltétele itt a mesterséges öntözés, ez pedig vagy a községek és tartományok, vagy a központi kormány dolga. Keleten a kormányzatnak mindig is csak három ügyosztálya volt: pénzügyek

(a belföld kifosztása), háború (a belföld és külföld kifosztása) és közmunkák, az újratermelésről való gondoskodás." (242. old.) A gyarmatosítást és az angolok gyarmati uralmát leleplező cikkeikhez kapcsolódva ugyanebben a a levélben ezt írja: „. . . az indiai földművelés tönkremegy." Marx véleménye pedig ugyanerről a kérdésről: „. . . a britek egész indiai gazdálkodása ocsmány volt és mindmáig az." (1853 június 14-i levele Engelshez, 251. old.)

A kötetben közölt számos levél foglalkozik Engels hadtudományi és hadtörténeti tanulmányaival és a krími háborúról a „New York Daily Tribune"-ban és más lapokban megjelent tudósításaival. Marx (mint ez például 1855 június 29-i és július 3-i leveleiből is kitűnik) a British Museumban és másutt anyagot gyűjtött Engels számára hadtudományi írásaihoz. Engels könyvet szándékozott írni az 1848—49-es forradalmakról, főleg az 1848—49-es olasz és magyar hadjáratról (ez a terve nem valósult meg) és több levélben elemezte a forradalmi háború sajátosságait és fejtegette az 1848—49-es forradalmi hadműveletek pozitív és negatív tapasztalatait (v. ö. például 1852 július 6-i és 1854 június 10-i leveleit Marxhoz). 1854 március 23-i levelében bírálja Lassalle elképzeléseit a dunai hadszíntéren folyó hadműveletekről, 1854 május 9-i és június 10-i leveleiben pedig Clausewitz, Willisen, Jomini, Napier és más hadi szaktekintélyek elméleti és irodalmi munkásságát értékeli.

Marx és Engels az ötvenes évek első felében többek között nyelvészettel is foglalkoztak. Marx tanulmányozta Spanyolország történelmét és a spanyol nyelvet és eredetiben olvasta a spanyol klasszikusokat; Engels az orosz és a délszláv, emellett néhány keleti, elsősorban a perzsa nyelv tanulmányozásával foglalkozott. A keleti földtulajdon-viszonyokat tárgyaló 1853 június 6-i levelében nyelvészeti tanulmányaira is kitér és humoros szemelvényekben érzékelteti a perzsa irodalom némely furcsaságát (v. ö. 246. old.).

A kötetben közölt levelek jelentős része tükrözi Marx és Engels erőfeszítéseit a proletár sajtó megteremtése, befolyásának erősítése, színvonalának emelése érdekében. Angliában és Amerikában volt ugyan lehetőség proletár lapok kiadására, de az anyagköltség és a bélyegilleték nagysága komoly nehézségeket jelentett. Marx és Engels minden módon, cikkekkel, tanácsadással stb. segítették Ernest Jones „Notes to the People"-jét, majd 1852 májusától megjelenő „The People's Paper"-jét. Ugyanígy saját és barátaik — Wilhelm Wolff, Freiligrath, Weerth, Pieper stb. — cikkeivel, verseivel stb. igyekeztek támogatni Weydemeyer New Yorkban megjelenő „Die Revolution"-ját, sőt, Marx külön e lap számára írta „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. munkáját, Engels pedig az „Anglia" c. cikksorozatot.

Amikor a lap anyagi nehézségek miatt megszűnt, Marx és Engels azon voltak, hogy a „Revolution" számára készült cikkek más orgánumokban megjelenjenek. „Ha mi, mint párt, nem törekszünk talpraesett visszavágásra, mindig post festum fogunk érkezni", írta Marx Clussnak 1852 május 10-én. Cluss és Weydemeyer segítségével arra törekedtek, hogy a New Yorkban 1853 márciusától 1854 áprilisáig kiadott „Die Reform"-ot a proletár álláspont és a forradalmi eszmék népszerűsítésére használják fel (v. ö. például Marx leveleit Clusshoz 1853 április 17-én, június 14-én, október közepén és november közepén). Minthogy azonban a proletár sajtó hatóköre ekkor még igen szűk volt, a legtöbb országban pedig nem is jelentek meg munkáslapok, Marx és Engels a haladó polgári sajtót is felhasználták írásaik megjelentetésére. Ráadásul Marx ebben az időben kizárólag újságírásból tartotta el magát és családját. A „New York Daily Tribune"-nak hivatalosan munkatársa volt, de ott közölt cikkeinek egy részét kérésére Engels írta. Cikkeikben általában sikerült kifejteniök az újság szerkesztőinek véleményével ellenkező eszméiket (v. ö. erről Marx 1853 június 14-i és 1854 május 3-i leveleit Engelshez), egyszersmind pedig írásaikkal növelték a lap tekintélyét és népszerűségét. Marx 1853 június 14-i és július 18-i levelei Engelshez tanúsítják, hogy politikusok, szakemberek stb. idéztek a lapban megjelent cikkeikből; Engels aláírás nélkül közölt elemzéseit a krími háború eseményeiről ismert katonai szakíróknak tulajdonították (v. ö. erről Marx 1854 január 5-i levelét Engelshez). Másrészt a lap sokszor önkényes hozzátoldásokkal vagy kihagyásokkal megváltoztatta Marx cikkeit és „... az utóbbi időben megint vezércikként kisajátította minden cikkemet és csak szemetet közölt az én aláírásommal", írja Marx Engelsnek 1854 április 22-én. Marx és Engels ezekben az években a polgári demokratikus „Neue Oderzeitung"-nak is munkatársai voltak, ezt a korlátok közé szorított lehetőséget is felhasználva arra, hogy közvetlen kontaktusban legyenek a német olvasókkal.

Marx és Engels levélváltása szemléletesen mutatja kettőjük élénk eszmecseréjét, szoros kapcsolatát és a köztük éppen ebben az időben kialakult munkamegosztást: Engels cikkeket írt az 1848–49-es németországi eseményekről, egyidejűleg pedig angolra fordította Marx cikkeit. 1853-tól kezdve Marx maga is elkezdett angolul írni; Engels kezdetben nyelvi szempontból ellenőrizte ezeket az írásokat, de később is gyakran előfordult, hogy Marx kérésére, Marx helyett írt egy-egy cikket. Marxot pártügyek, családi bajok és betegség sokszor akadályozták a munkában; Engels mindenkor a legkészségesebben és igen tapintatosan segítette Marxot munkájában. Publicisztikai munkájukban Marx elsősorban kül- és belpolitikai kérdésekkel, gazdasági témákkal, a gyarmatosítási problémákkal és a munkásmozgalom-

mal, Engels pedig katonai kérdésekkel, a török uralom alatt élő népek problémáival, a pánszlávizmussal és a svájci viszonyokkal foglalkozott. De voltak közösen írt cikkeik is; némely levél (például Engels 1854 március 23-i levele Marxhoz vagy Marx 1855 január 31-i levele Engelshez) alapul szolgált közös cikkeik megírásához.

A levelekből – akárcsak Marx és Engels egyidejű publicisztikájából – éles képet kapunk a vezető európai hatalmak kül- és belpolitikájáról. A legtöbb levél az angliai és a franciaországi állapotokat érinti. Marx Lassallehoz írt 1854 április 6-i és június 1-i leveleiből és Engelshez írt 1855 április 7-i leveléből például nyomon követhetjük Anglia fő politikai pártjainak jellemzését, „Lord Palmerston" és „Lord John Russell" c. műveinek keletkezését és kiadásuk történetét, Engelshez írt 1853 szeptember 30-i és 1855 június 26-i és július 3-i leveleiből pedig az angol munkásmozgalom eseményeihez fűzött kommentárjait. A bonapartista Franciaországban uralkodó állapotokra, a munkások és a néptömegek elégedetlenségére vet fényt Marx 1852 október 27-i levele Engelshez vagy Engels 1853 április 12-i levele Weydemeyerhez.

A krími háborúhoz vezető keleti konfliktussal, a vezető európai hatalmak uralkodó osztályainak külpolitikájával számos levél foglalkozik. Marx az angol és a francia burzsoázia hódító terveivel szemben forradalmi akcióprogramot állított fel a keleti konfliktus megoldására. Fő követelése a török hódoltságban élő népek nemzeti függetlensége, önálló államalkotása volt. Tömören ezt így fogalmazta meg: „A muzulmán birodalom szükségszerű széthullása" (208. old.). Ugyanezt az álláspontot fejezte ki Engels, „régi nyárspolgári ostobaság"-nak és „ócska diplomata-szemét"-nek nevezve a Törökország integritását hirdető nyugat-európai tételeket (v. ö. 1853 március 9-i levél, 205. old.). Emellett Marx és Engels leleplezték az orosz önkényuralom külpolitikájában szerepet játszó pánszlávizmus reakciós lényegét (v. ö. 395., 422. és 585. old.).

A cári Oroszországgal, agresszív külpolitikájával, a balkáni népek szabadságtörekvéseit a maga hódító céljaira fordító manővereivel számos levél foglalkozik. Marx és Engels behatóan tanulmányozták az európai helyzet minden részletét s ennek alapján pontosan állást tudtak foglalni az olyan látszólagos részletkérdésekben is, mint például bizonyos belorusz és ukrán területek elszakítása Oroszországtól és egyesítése Lengyelországgal, amit egyes lengyel nemesi emigráns körök követeltek. „Ami a Dvina és a Dnyepr innenső oldalán fekvő egykori lengyel tartományokat illeti" – írja Engels Weydemeyernek 1853 április 12-én –, „hallani sem akarok róluk, amióta megtudtam, hogy ott a parasztok mind ukránok, csak a nemesek lengyelek és a

városi polgárok egy része, s hogy az ottani parasztok számára, amint ez az ukrán Galíciában 1846-ban történt, Lengyelország helyreállítása a régi csorbítatlan nemesi uralom helyreállítását jelentené. Mindezeken a területeken, a tulajdonképpeni Lengyel Királyság határain kívül, alig 500 000 lengyel lakik!" (546. old.) – Marx és Engels a cári abszolutizmus elleni harcban fokozott reménnyel tekintettek az oroszországi belső forradalmi erőkre: „... egy nemesi-polgári forradalom Pétervárott, s a vele együttjáró polgárháború az ország belsejében mindenképpen lehetséges" (u. o.).

A levelekből kitűnik, milyen sokoldalúan foglalkozott Marx a diplomácia történetével. Chateaubriand-nak a veronai kongresszusról írt könyve kapcsán leleplezi ennek a reakciós írónak és diplomatának spanyolországi intervenciós intrikáit; Palmerston-pamfletjét egészítik ki levelei e reakciós angol politikus és diplomata nemzetközi arányú üzelmeiről (v. ö. pl. 574. és 575. old.).

Marx és Engels az európai népmozgalmakban a közeledő újabb forradalom tünetét látták és ebben az értelemben értékelték az 1853-as milánói felkelést és az 1854-es spanyolországi forradalmat. Marx cikksorozatot írt a spanyolországi forradalomról, de ehhez is beható tanulmányokat folytatott. 1854 szeptember 2-i levelében ezt írja Engelsnek: „Most főképp Spanyolországot tanulmányozom. Eddig, nagyrészt spanyol források alapján, átbifláztam az 1808-tól 1814-ig és az 1820-tól 1823-ig terjedő korszakot. Most jutok el az 1834–43-as időszakhoz. A dolog nincs híján bonyodalmaknak..." (368. old.)

Marx és Engels számos levele tanúskodik arról az óriási munkáról, amelyet a kölni kommunista-per ellen, elvtársaik védelmében folytattak. Néhány harcostársukkal együtt hónapokon át igyekeztek mozgósítani a közvéleményt a porosz rendőrség önkényes eljárása ellen, megtörni „a hallgatás összeesküvését", amelyet a polgári sajtó, a demokrata és liberális újságokat sem kivéve, szőtt a vádlottak ellen. Marx és Engels szakadatlanul kapcsolatban maradtak kölni barátaikkal, és 1852 őszén, a bírósági tárgyalás idején, minden erejüket latba vetették elvtársaik védelmében. Gondoskodtak arról, hogy a vád cáfolására szolgáló iratok idejében Kölnbe jussanak, dokumentumokat küldtek a védőknek, amelyek alkalmasak voltak a per tendenciózus voltának, a porosz államgépezet által alkalmazott provokációknak, hamisításoknak, az egész törvényellenes eljárásnak a leleplezésére. A levélváltásból megismerjük a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" keletkezésének történetét. Marx e nagy erejű vádirata a porosz rendőrség és igazságszolgáltatás ellen számos hiteles tény, adat, tanúvallomás alapján leplezi le a kölniek ellen folytatott törvényellenes eljárást. Az írás terjesztésének mindket-

ten nagy jelentőséget tulajdonítottak. „A legközelebbi alkalommal kereken meg kell írnod nekem" – írja Marx Clussnak 1853 március 25-én –, „hogy brosúraként ki lehet-e nyomatni a dolgot Amerikában vagy sem ... a porosz állapotok pontos ismerete alapján mondom, hogy kedves poroszainkra e percben nem mérhetünk ennél érzékenyebb csapást." (542. old.) A perben elhangzott ítélet után Marx Cluss segítségével Amerikában gyűjtést szervezett az elítéltek és családjaik megsegítésére.

Marx javaslatára a Kommunisták Szövetsége a kölni per után, 1852 novemberében feloszlott; Marx, Engels és harcostársaik ezután más formában folytatták azt a gyakorlati és elméleti párttevékenységet, amelynek célja továbbra is a proletariátus szervezése és a tudományos kommunizmus eszméinek terjesztése volt. Felismerték, hogy egy proletár tömegpárt megteremtésének leginkább a fejlett iparral, trade unionokba szervezett, számszerűen erős proletariátussal rendelkező Angliában vannak meg a lehetőségei. A levélváltásból kitűnik, hogy Marx és Engels kapcsolatot tartottak Anglia, Németország, az Egyesült Államok stb. proletármozgalmának képviselőivel, segítették a munkásszervezeteket és a munkássajtót; állandó segítséget nyújtottak Ernest Jonesnak, a Nemzeti Chartista Szövetség vezetőjének, mert úgy látták, hogy a chartista mozgalom forradalmi szárnya alkalmas arra, hogy erős proletár tömegpárttá szélesedjék. Értékelték Jones lényegében a proletár, tudományos szocializmus felfogását képviselő irányvonalát, energikus fellépését Harneyval és más reformista chartistákkal szemben, támogatták törekvéseit a chartizmusnak új, forradalmi alapokon való feltámasztására és a Munkásparlament egybehívására. Emellett elítélték a chartista vezér bizonyos ingadozásait, bizonyos kapcsolatait a kispolgári emigrációval. „Jones – írja Marx Engelsnek 1855 február 13-án – mindent feláldozott ama kívánsága teljesedéséért, hogy egy nagy nyilvános gyűlésen a külföldi emigrációkat a chartisták uszályában vonultathassa fel ... minden elismerendő energiája, kitartása és aktivitása ellenére mindent elront vásári hangoskodásával, agitációs ürügyek tapintatlan hajhászásával és az időt átugorni akaró nyugtalanságával." (410. old.)

Marx és Engels több levelükben hangsúlyozták, mennyire fontosnak tartják, hogy a proletár forradalmárok jó felkészültséggel, elméleti ismereteik elmélyítésével készüljenek fel jövőbeni feladataikra. Élesen szembehelyezkedtek a munkásmozgalomban felbukkanó renegátokkal és a kispolgári emigráció tartozékává lett Willich–Schapper-frakció üzelmeivel. A levelekben nyomon követhetjük Marx „A nemes tudatú lovag" című, Willich káros tevékenységét leleplező írásának és „A számkivetés nagyjai" című, Engelsszel közösen írt – a kispolgári emigráció német vezetőit, Kinkelt, Rugét stb.

bemutató – pamfletjának keletkezését. A levelekben többször visszatérnek Mazzini kalandor módszereinek, kispolgári fráziscséplésének bírálatára. Hasonlóképpen több levelükben bírálják Kossuthot, akit az 1848–49-es szabadságharcban betöltött szerepéért becsültek, de akinek emigrációs tevékenységében s főleg Louis Bonaparte-tal fenntartott kapcsolatában a kispolgári emigránsokra jellemző vonásokat fedeztek fel (v. ö. például Marx 1852 szeptember 23-i levelét Engelshez és Engels 1853 március 9-i levelét Marxhoz).

A levelekből Marx és Engels életének igen sok érdekes és jellemző részletét ismerjük meg. Barátságukat, szoros együttműködésüket, azt az önzetlen segítséget, amelyben a rendezettebb anyagi viszonyok között élő Engels a végtelen nehézségekkel küzdő Marx-családot számos alkalommal részesítette, a levelek egész sora dokumentálja. Marxot különösen mélyen lesújtotta kisfiának halála. Ekkor írta Engelsnek: „A szörnyű kínok közepette, amelyeket e napokban átéltem, mindig az tartotta bennem a lelket, hogy rád és barátságodra gondoltam, meg az a reménység, hogy nekünk közösen van még valami értelmes tennivalónk a világon." (1855 április 12-i levél, 419. old.)

*

A kötet második része többek között tartalmazza Marx néhány 1852-ből és 1853-ból való levelét Clusshoz, amelyek Cluss Weydemeyerhez írt leveleiben, kivonatként maradtak fenn. A mellékletekben egyebek között közöljük Jenny Marx néhány levelét, amelyeket Marx megbízásából írt.

*

Marx és Engels Művei 28. kötetének szerkesztésére a 27. kötet előszavában (Marx és Engels Művei, 27. köt., VII–IX. old.) ismertetett elvek irányadók.

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1852 január — 1855 december

1852

1

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Remélem, hogy időközben teljesen felépültél betegségedből és ugyancsak remélem, hogy feleséged nem haragszik rám többé a coup d'état* miatt, amely téged két napra oly mély melankóliába süllyesztett.[1] Mindenesetre kérem, hogy add át neki és gyerekeidnek legszívélyesebb üdvözleteimet.

A jövő pénteki hajóig elkészítek egy cikket Weydemeyer részére[2] és remélem, hogy kapok tőled valamilyen aktuális dolgot a „Tribune" számára, amelyet nyomban lefordítok.[3] Ennél a lapnál az embernek igazán nem kell megerőltetnie magát. Barnum életnagyságban feszít hasábjain, a lap angolsága borzalmas, – egyébként van azonban néhány jó tulajdonsága is, amelyeknek különben a mi vonalunkhoz semmi közük sincs. Ha csütörtökig – akár a második postával – ide tudod juttatni hozzám, akkor a fordítást idejében megkapod Londonban, hogy elmehessen a szombati hajóval, vagyis megkapod a pénteken odaérkező második postával. Jövő héten azután folytatom a Németországról szóló cikkekkel és ezeket hamarosan be kell fejezni.[4]

Az a sekélyesség, amellyel az osztrákok Louis-Napoléont utánozzák és menten szintén eltörlik alkotmányukat, mégiscsak több a soknál.[5] Most aztán szép tánc kerekedik Poroszországban, – nem kétséges, hogy Ausztria elárulta és eladta Poroszországot, és ha ez nem törli el szintén az alkotmányát, egy orosz–osztrák–francia szövetség könnyen eltaposhatja.[6]

1851-ben az angol pamutipar hetente 32 000 bálát fogyasztott, míg 1850-ben 29 000 bálát. Az egész többlet, és ennél lényegesen több, Kelet-Indiába és Kínába ment; szinte csakis e két piac túlterhelése és a belkereskedelem

* – államcsíny – *Szerk.*

táplálja most Manchestert, mert a kontinensre nagyon kevés kerül. Ez nem tar*hat* már sokáig. A dolog itt nagyon kiéleződik és például az, hogy a gyapotárak a hallatlanul bőséges termés ellenére feltartóztathatatlanul emelkednek, csupán mert még nagyobb fogyasztást várnak, mégiscsak eléggé jellemző.

Weerthtől kaptam ma néhány sort Bradfordból, – felvilágosítást kér a fajankó Lüdersről, aki írt neki. Ha tudsz nekem valamit mondani arról, hogy részt vett-e ez a vén szamár az ottani intrikákban és mennyire, szívesen venném, s ez talán hasznos is lehet. Egyébként itt semmi újság, nálunk pang az üzlet, köd és füst van tömegével.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 január 6.

2

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 január 20.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Csak tegnap óta vagyok újból talpon és csak mától írok újra.

Pieper, azzal a lelkesedéssel, amely az első tíz percben mindig elfogja, felajánlotta nekem, mivel nem mehettem el hazulról és nem kereshettem fel tervem szerint Chapmant, hogy majd ő leszámítolja a váltót. Másnap este elhozta a pénzt, de azután kijelentette, elküldi neked a váltót, hogy Manchesterben leszámítoltasd. Feleségemmel együtt kijelentettem neki: tudom, hogy ez nincs módodban. De már kész levelet hozott magával, s minthogy nem is homályosan utalt arra, hogy én, be nem vallható okokból, úgy látszik akadályokat gördítek az útjába, hát az ördögbe is, ráhagytam, biztos lévén, hogy te majd visszaküldöd neki ezt a papirost. Most, hogy e tényt közli velem, ki is derül, hogy a dolog nem is volt neki olyan sürgős, csak fontoskodni akart. Nekem kínos volt az ügy, mert te azt hihetted, hogy indiszkréciót követtem el.

Franciaországban les choses vont à merveille*. És remélem, hogy la belle France** nem túl felületesen járja majd ki ezt az iskolát, hanem hosszabb tanfolyamot kell elvégeznie. A háborút, néhány hónappal előbb vagy utóbb, elkerülhetetlennek látom. Megkaptuk a béke Napóleonját. Louis*** semmiképpen sem tudja Louis-Philippe-et utánozni. És akkor?

Tudod, hogy a kölniek[7] nem kerültek esküdtszék elé, azzal az ürüggyel, hogy az ügy annyira súlyos, hogy újra kell kezdeni a vizsgálatot.

Madier épp most volt itt és a lehető legnyárspolgáribb módon bebizonyította nekem, hogy a franciák reggelire el tudják foglalni Londont és öt óra alatt megtámadni Anglia valamennyi tengerpartját. Az ember túl sok szá-

* – csodálatosan mennek a dolgok – *Szerk.*

** – a szép Franciaország – *Szerk.*

*** Louis Bonaparte. – *Szerk.*

nalmat érez e szegény ördögök iránt, semhogy ne hallgasson, ha oktalanságokat fecsegnek.

Írj hamarosan.

Barátod
K. M.

Mit csinál az üzlet?

3

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatolom a hetedik cikket a „Tribune" számára.[4] A nyolcadik stb. holnap este készül el, ma befejezek valamit Weydemeyer részére. Weydemeyernél mindenekelőtt Angliát tartom fenn magamnak[8], mert nem tudom rászánni magamat, hogy német lapokat olvassak és Németországról írjak valamit. Nem bírhatnád rá Lupust, aki remélhetőleg már ismét makkegészséges, hogy szállítson valami anyagot „A birodalomból"[9]? – Weerth jövő héten készít valamit Weydemeyer számára, e héten nem tud. Remélem, hogy holnapután itt találkozom vele és talán 8–14 nap múlva Londonba megy, mert merő türelmetlenségből már megint úgy érzi, mintha zabszem volna a fenekében.

Minthogy tegnap befutott New Yorkból a „Pacific", megtörténhet, hogy holnap megkapom az ígért példányokat[10] Weydemeyertől, – de nem számítok rá, mert talán megvárta a rendszeres angol postahajót. Egyébként kevesebbet kell küldenie, 50 példány túl sok és valószínűleg rengeteg pénzbe kerül majd; s ugyan kinek küldjünk ennyit! Majd meglátom, mennyi lesz a költség, és szükség esetén, ha ő nem tudja a dolgot csomagszállító ügynökségek útján olcsóbban elintézni, 10 példány teljesen elegendő, mert hiszen *előfizetőkre* Európában nem számíthat. Talán akadna egy néhány Londonban, különben csak esetleg Hamburgban. Ehhez ügynökség is kellene, ez pedig nem fizetődne ki.

Remélhetőleg most majd hamarosan küldesz nekem cikket a „Tribune" számára, hogy lefordítsam.

Jones írt nekem és cikkeket kér. Megteszem majd a tőlem telhetőt és ezt megígértem neki.[11] Mindezzel sorozatosan veszendőbe megy a biflázásra szánt szabad időm egy-egy része, s ez baj. Igyekeznem kell valahogyan berendezkedni és becsapni az irodát. Jones írt Harney ellene elkövetett aljasságáról[12] és 15 fontról, amellyel becsapták, amiről te közelebbit tudnál mondani – mi ez? Ő persze nagyon elfoglalt volt, s levele csupa félmondat meg felkiáltójel.

Ami a Pieper-féle váltószédelgést illeti, az egész spekulációt természetesen nagyon világosan láttam, és monsieur le bel homme* bizonyára észrevette, hogy korábban kell felkelnie, ha nyolc fontot ki akar csalni a zsebemből. Minthogy január 2-i pénzügyi helyzetét igen jól ismertem, mulattam állítólagos pénzhiányán, óva intettem csaló és megbízhatatlan londoni váltó-ügynököktől, kijelentettem, hogy a váltót mégis a lehető leghamarabb el kell küldeni és végül azt tanácsoltam neki, hajtassa be Weydemeyerrel, – s akkor megintcsak a te kezeden menne keresztül, a visszküldemény beérkeztekor pedig, amely természetesen ismét hozzád vagy hozzám futna be, egészen fesztelen alkalom adódna egy újabb leszámítolási üzletre ezzel a fiatal céggel. Piepernek tartozom két fonttal, vissza is akarta kapni, de ezt is csak február elejére ígértem meg.

Hogy a derék Louis-Napoléonnak háborút kell indítania, az napnál világosabb, és ha Oroszországgal szót tud érteni, nyilván Angliába fog belekötni. Ennek meglennének a maga jó és rossz oldalai. A franciáknak az a képzelgése, hogy 5 óra alatt meg tudják hódítani Londont és Angliát, teljesen veszélytelen. Amire azonban most mégis képesek, az 20 000, legfeljebb 30 000 fővel váratlan kalóztámadásokat indítani, de ezekkel sehol sem érhetnek el sokat. Brighton az egyetlen komolyan veszélyeztetett város; Southamptont és más városokat minden erődnél jobban védi fekvésük a mély öblökben, amelyek csak dagály idején és csak helyi révkalauzokkal hajózhatók. A legnagyobb eredmény, melyet egy francia partraszállás el tudna érni, Woolwich lerombolása lenne, de a franciáknak még akkor is átkozottul óvakodniok kellene attól, hogy Londonba vonuljanak. Komoly inváziót az egész kontinens együttesen is legfeljebb egy év múlva indíthatna az angolok ellen, hat hónap pedig elegendő ahhoz, hogy Angliát védelmi készültségbe helyezzék bármiféle támadással szemben. A mostani riadalmat szándékosan eltúlozzák, és a whigek ezt minden erejükkel elősegítik. Hívjanak csak vissza az angolok egy tucat sorhajót és gőzöst, szereljenek fel egy további tucatot mindazokból a különböző hajókból, amelyek félig készen horgonyoznak a kikötőkben, növeljék hadseregüket 25 000 fővel, szervezzenek Miniépuskákkal ellátott önkéntes vadász-zászlóaljakat, hozzá némi milíciát és gyakorlatoztassák egy kissé a vidéki lovas-milíciát, akkor egyelőre biztonságban vannak. De a riadalom nagyon jól jön, a kormány ezt a históriát valóban hallatlanul elhanyagolta, és ez most megszűnik; azután meg, ha sor kerül valamire, úgy fel lesznek fegyverezve, hogy minden partraszállási kísérletet elháríthatnak és azonnal megtorolhatnak.

* – őurasága a szépfiú – *Szerk.*

Különben csak két eshetőséget látok Louis-Napoléon számára háború indítására: 1. Ausztria, vagyis az egész Szent Szövetség[13] ellen, vagy 2. Poroszország ellen, ha azt Oroszország és Ausztria cserben hagyja. Ám ez utóbbi nagyon kétes, s igen kérdéses, hogy a Szent Szövetségbe beleköt-e. Piemontot, Svájcot és Belgiumot sem Anglia, sem a Szent Szövetség nem engedi át neki. A dolgot olyan szépen összegabalyítják, hogy végül a merő véletlennek kell döntenie.

És a belpolitikában – micsoda remek fejlődés! A gyilkossági kísérletek már egészen mindennapiakká válnak, a rendszabályok pedig egyre gyönyörűbbek. Bárcsak repülne már végre de Morny úr, aki még egy kicsit megjátssza az erényhőst, s kobozná már el a nemes lélek* az Orléans-ok vagyonát![14]

Nem lehet különbül egyengetni egy Blanqui-kormány útját, mint ahogyan ez a szamár teszi.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 január 22.

* Louis Bonaparte. – *Szerk.*

4

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 január 24.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Csak néhány sort írok, mert éppen most érkezett Bermbachnak egy levele Kölnből, és szeretném, ha azt már holnap megkapnád. Feltétlenül szükséges 1. hogy küldj nekem a kölni ügyről egy levelet a „Times"[15] szerkesztőjének, néhány sor kíséretében, amelyeket a corpus delicti* elé iktatok be; 2. hogy a saját nevedben ugyanígy járj el a „Daily News"-nál[16], bár persze a voltaképpeni corpus delictinek, vagyis magának a közleménynek az aláírása „Egy porosz" vagy ilyesféle lesz. Azt hiszem, hogy a „Times"-nál a „doktor", a „Daily News"-nál pedig a „manchesteri kereskedő" hat jobban, vagyis a közlésnek így lesz több az esélye. Titulusukkal együtt sorold fel az embereket: dr. Becker, dr. (!) Bürgers, dr. Daniels, dr. Klein, dr. Jacobi, Otto (Németországban tudományos hírnévnek örvendő vegyész), Röser és Nothjung. Ez a kölni vádtanács a gyávaság nec plus ultrája**. Egyébként az új fegyelmi törvény szerint már a bírák sem „elmozdíthatatlanok", vagy legalábbis csak névleg[17] azok.

Dana számára írt cikked[4] remek.

Szegény Weydemeyernek ittléted óta persze még csak egy cikket küldhettem.[18] Az aranyér-bántalmak ezúttal jobban elővettek, mint a francia forradalom. Meglátom, hogy a jövő héten mivel tudok elkészülni. Könyvtárba járni altesti viszonyaim még nem engednek.

Az Orléans-ok lopott és kikunyerált javainak elkobzása! Fould leköszönése! Persigny! Brávó! haladunk![14]

Különös, hogy army, navy, colonies, fortifications and the whole administration*** mennyire elrothadt e sajátos arisztokrata klikkrendszer alatt

---

* – bűntárgy; bűnjel – *Szerk.*

** – netovábbja – *Szerk.*

*** – hadsereg, flotta, gyarmatok, erődítmények és az egész közigazgatás – *Szerk.*

amelyet az angol burzsoák 1688 óta[19] hagyományosan magukkal hurcolnak a végrehajtó hatalom élén. Az angol pöffeszkedés és a Kossuth égisze alatti liberális üvöltözés után, a Kiállítás[20] idején zengett kozmopolita-emberbaráti-kereskedelmi békehimnuszok, szóval a polgári önteltség e korszaka után üdítő dolog, ha ez a szemét népség most azt tapasztalja, hogy nem valami, hanem minden bűzlik Dániában.[21] Azután meg ezek az urak túlságosan is kényelmesen szemlélik a kontinensen folyó harcokat.

Salut.

Barátod
K. M.

A két csatolt levelet, legalábbis Clussét, küldd vissza postafordultával.

5

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatolva a „Times"-nak szánt írás.[22] Egész egyszerűen hozzáírod: Uram, úgy vélem, a csatolt levélben foglalt botrányos tények közzététele hozzájárul majd ahhoz, hogy némi fény derüljön a dolgok állására a kontinensen. E tények helyességéért kezeskedem stb. Név és cím.

Az én levelem a „Daily News"-nak ma este megy el a második postával; ha tehát rögtön elintézed az ügyet, akkor a két levél majdnem egyidőben érkezik az illető szerkesztőségekbe és a pénteki számban megjelenhet.[23] De a levelet a *Charing Crossnál* add fel; a kisebb postahivataloknál túl nagy a késedelem.

Csatoltan visszaküldöm a két levelet: Clussét és Bermbachét. Szombati leveleden* a pecsét megint gyatra állapotban volt; mellékelten küldöm. Mi a helyzet ezzel?

Aláírásom a „Daily News"-ban egyszerűen: Egy német kereskedő.

Írj hamarosan.

Barátod

F. E.

Manchester, 1852 január 28.

* *V. ö. 10–11. old. – Szerk.*

6

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Bosszantó, hogy az ember semmiben sem bízhat, amit nem maga csinál meg. Kifutónk ostobasága miatt a „Daily News"-nak szóló levelem tegnap nem ment el; most már késő. Így hát csak azt tehetem, hogy visszatartom, amíg meglátom, hogy a holnapi vagy a szombati „Times" hozza-e a tiedet. Ha nem, akkor a levél azonnal elmegy. Időközben megfontolandó, hogy nem *Freiligrath* lenne-e a megfelelő ember a „Daily News" számára? Ha ő oda írna, én a „Weekly Press"-szel vagy a „Sun"-nal[24] próbálkozhatnék. Mi kettőnket egyszer már elutasítottak a „Daily News"-nál.

Csatolok egy további cikket Dana részére[4]. Talán ketté lehet osztani, a lengyel históriák befejezése után, – jobb lenne azonban, ha egyben maradna. Ha kettéosztod, a cikk mindkét felét ugyanazzal a hajóval küldheted, mert holnaptól számított nyolc napon belül nincs újabb hajó. Most rajta leszek, hogy elég gyorsan haladjak előre, mondjuk hetenként két cikkel, hogy a téma végére érjek. Összesen mégis 15–16 cikk lesz.

Weydemeyertől nem kaptam példányokat.[10] Levelet sem. Ez meglep. Ma este megint nyélbe ütök számára egy cikket.[8]

A franciák igazi szamarak. Madier hozzám fordult egy ipari vonatkozású história miatt, és mivel sógorom*, aki ismeri ezt a szédelgést, éppen itt volt, igen hasznos útbaigazításokat és tanácsokat adtam neki. Most azt írja a barom, aki meghallgatta egy tájékozatlan nyárspolgár ostoba fecsegését, hogy másképp és a legkevésbé sem üzletszerűen szándékozik nekilátni a dolognak, én pedig ne neki, hanem társának – valakinek, akit sohasem láttam – szerezzek ajánlóleveleket sógoromtól (aki szerencsére a kontinensen van)! Emlékszel, Madier bemutatott nekünk egy kartonnyomót, aki Manchesterbe ment. A fickó meglátogatott, én a legnagyobb fáradsággal igyekszem a segítségére lenni, megteszek minden tőlem telhetőt, a legna-

* Emil Blank. – *Szerk.*

gyobb tisztelettel bánok vele, és jutalmul a barom egyszercsak eltűnik, anélkül hogy megtudhatnám, mi lett vele. Szép kis fajzat!

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 január 29.

7

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Emlékszel egy *Richter* nevű, Torgauból (Porosz-Szászország) való menekültre, aki nyerges és kárpitos, és azelőtt Londonban volt? Ez az ember, akit emlékezetem szerint láttam Londonban – magas, szőke, emigránsmodorú fickó –, itt váratlanul felkeres; állítólag Barmenből tért vissza, ahol, mint mondja, egy ideig iratok nélkül dolgozott, és Hühnerbeintől stb. hoz üdvözleteket. Egyáltalán nem emlékszem rá, kivéve arra, hogy láttam. Menekült-lajstromaink, meg Pfänder és Rings jó emlékezete mindenesetre valami közelebbit mond majd róla. Bizonyos sejtés dereng bennem, hogy a fickó a Willich-féle klikkhez[25] tartozik, – ez esetben azonnal kipenderítem. Emberünk már talált itt munkát.

A kölniek dolgában[7] eddig semmit sem tudtam a „Times"-ban felfedezni*. Csak a te válaszodat várom meg, hogy azután, ha szükség van rá, azonnal írjak a „Daily News"-nak. Az amerikai hajó befutott, de nagy csodálkozásomra Weydemeyertől sem levél, sem példányok[10] nem érkeztek, legalábbis eddig nem. Persze meglehet, hogy holnap még megjönnek.

Barátod
F. E.

[Manchester], 1852 február 2.

Mondd meg Piepernek, hogy 2 font sterlingjét a napokban küldöm, mivelhogy az új hónap már megkezdődött.

---

* *V. ö. 12. old. – Szerk.*

8

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852* február 4.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Weerth ma reggel elutazott Hollandiába. Hogy onnan hova megy? Én nem tudom és talán Weerth sem. Mint mindig, most is roppantul meghasonlott a sorsával, ami meg a miénket illeti, az szerinte csak annyiból kényelmetlen, hogy Londonban kell csücsülnünk és nem Cádizban, Zaragozában vagy más átkozott spanyol helyen. Mert amióta Weerth megint Yorkshire-ben élt, azt mondja, hogy Spanyolországban élte át legszebb időszakát. Azt állítja, hogy az angol éghajlatot nem tudja elviselni, így a hollandiait nyilván nagyon kellemesnek találja majd. Kívánjunk neki jó utat és várjuk meg, betartja-e a szavát és gondol-e Weydemeyerre.

A „Times"-nak múlt csütörtökön, tehát már majdnem egy hete, elküldtem a „szerkesztőhöz intézett levelet"**. Úgy látszik, hogy ez a lap most, amikor hivatásként űzi a Bonaparte-ellenes polémiát, szükségesnek tartja kímélni Poroszországot. A „Daily News"-hoz kell tehát fordulnod. Ha ez is balul üt ki, amit nem hiszek, marad a „Spectator"[26]. Az majdnem biztos.

G. J. Harney tegnap megküldte nekem feltámadt és némileg megnagyobbított lapjának, a „Friend of the People"-nek[27] első számát. Ha emiatt vonult el 8 hónapra a világtól és temetkezett el a mélabús Skóciában, — nos, egyetlen passzus elegendő lesz ahhoz, hogy megízleld e pompás gyümölcsöt.

„*Igazságosságot — megingathatatlan, egyetemes, örök igazságosságot* — hirdet fennkölt elvünk, mely egyben vezérlő csillagunkká, magatartásunk törvényévé és próbakövévé válik stb."[28] Ennyi elég! Bonaparte-ot azonban jócskán megbüntette azzal, hogy „Louis the Base"-nek*** nevezi.

Nem tudom, hogy ez a volt kedves barátunk azért küldte-e meg nekem a lapocskát, hogy szánalomra késztessen bennünket, vagy pedig azért,

* *Az eredetiben*: 1851 — *Szerk.*
** *V. ö. 12. old.* — *Szerk.*
*** — „Alantas Lajos"-nak; „Törvénytelen Lajos"-nak — *Szerk.*

mert ellenünk irányuló kajánságból még sekélyesebb demokratává lett, mint lehetségesnek tartottuk. A sekélyesség és a megingathatatlan igazságosság mellett egyébként a vásári demagóg legszégyentelenebb fogásaival is él. Jones ellen fordul – a „szabadság szelleme"[29], a szónokló Massey, a Castle Street-i Szabóegylet titkára, ama papok talpnyalója útján, akik ezt a boltot fenntartják. Harney, aki válogatás nélküli hírnöke azoknak a kis nagyembereknek, akiket a kontinens kiokádott, Jones rágalmazója, férje egy szemfényvesztőnőnek, aki bebeszélte a férjének, hogy látnoki képességei vannak, most ezzel a Masseyvel egy védőiratot közöltet az egyesületekről általában és az Amalgamated Society-ről[30] különösképpen, és attól kell tartani, hogy ezt sok számban fejtegeti majd. Pedig Rhadamantus[31] Harney maga mondta Jonesnak, hogy az egyesületekre vonatkozóan lényegében egy véleményen van vele. Ugyanakkor bejelenti a „Kossuth's Reception and Progress in America"[32] c. cikket, noha Jonesnak írott egyik levelében Kossuthot szélhámosnak nevezte. Ilyenek ezek a „fennkölt elv" jegyében élő úriemberek. Nem tudom, mit jelentenek az elvek, ha ugyan nem szabályokat, amelyeket az emberek másoknak írnak elő a maguk kedvéért. Harney egy időre visszavonult, hagyta, hogy Jones tüzes temperamentumával a népszerűség levesébe köpjön, hogy aztán ő maga egye meg. De ha Harney talán árt is Jonesnak, saját maga nem viszi semmire. Ez a fickó mint író teljesen lehanyatlott, és – ahogy Lupus mondja nekem, aki a Jones Streeten hallotta beszédet mondani[33] – *mint* szónok is, mindenekelőtt azonban *mint* ember. Az ördög vigye ezeket a népmozgalmakat, s különösen, ha békések. Ebbe a chartista agitációba O'Connor *belebolondult* (olvastál a törvényszék előtt rendezett legutóbbi jelenetéről?), Harney elsekélyesedett, Jones pedig csődbe jutott. Íme így végződik az élet minden népmozgalomban.

Tegnap nálam volt „Bangya ezredes". Többek között elmesélte: „Kossuth a következő beszédet intézte a Londonban nála összegyűlt magyar menekültekhez: Mindnyájatokról gondoskodni fogok, de azt kívánom, hogy mindnyájan hűséget, engedelmességet és ragaszkodást tanúsítsatok irántam. Nem leszek oly bolond, hogy etessem azokat, akik ellenfeleimmel intrikálnak. Azt kívánom, hogy mindenki feltétel nélküli nyilatkozatot tegyen." Így beszél ez a szerény Kossuth a színfalak mögött. Megtudtam továbbá Bangyától, hogy Szemere, Batthyány Kázmér és Perczel (a tábornok) Londonba jönnek és ellenbizottságot alakítanak Kossuthtal szemben. Végül: az egész szélhámosság irányítója signore Mazzini. Kossuthot szócsőnek használja, önmagát pedig otthon a szobájában afféle Machiavellinak véli. A szálakat ő tartja kézben. Csak azt nem tudja ez az úr, hogy a bábokat, amelyeket rángat, csupán ő képzeli hősöknek, senki más. Így például azt írta Kos-

suthnak, hogy lépjen bizalmas kapcsolatba Kinkellel. Ő személyesen ezt nem tehette meg, mert a fontos német férfiak másik csoportja van a nyakán; Kossuth most állítólag csakugyan baráti kapcsolatban áll Kinkellel, Kinkel pedig minden levelében érdemes, kiváló, „egyenrangú" barátjaként emlegeti Kossuthot. Kossuth viszont azt képzeli, hogy egyfelől Németország diktátorára, Kinkelre, másfelől Itália diktátorára, Mazzinire támaszkodik és a háta mögött Franciaország szövetséges diktátora, Ledru-Rollin áll. A szegény ördög mélyre süllyedt.

Meglátogatott egy Massol nevű francia. Rövid ideig munkatársa volt a „Réforme"-nak[34] Lamennais alatt. Azelőtt egyike volt a civilizátoroknak, akiket Mehmed Ali hozatott Galliából.[35] Egyike a franciák között még fellelhető kevés szellemes embernek. Szerinte Szazonov párizsi tartózkodását (onnan egyébként most távoznia kell) teljesen megmagyarázza igen szolid hamis útlevele [és]* kapcsolata néhány félvilági hölggyel, akiknek a legmagasabb körökben befolyásuk van. Massol tetszeni fog neked.

Azonkívül találkoztam Vallières (Barbès régi híve és barikádtiszt), Bianchi és Sabatier polgártársakkal. Az utóbbi igen finom ember, de általában nincs az átlagszínvonal fölött.

Dronke, mint hallom, Szavojában van.

Bangya felajánlotta nekem Szemere és Perczel közreműködését Weydemeyer munkájában. A magyar (háborús vagy egyéb) történelem mely pontjairól kellene elsősorban felvilágosítást kérni ezektől az uraktól? Magától értetődik, hogy nem írhatnak a saját nevükön, mert mi *semmiféle* klikkel nem akarjuk azonosítani magunkat. De Perczel legalább jó republikánus és mindenfélét tud.

Légy szíves, küldd el nekem a „Tribune"-okat, – de ne felejtsd el. Johnson, Freiligrath barátja, el akarja olvasni a Németországról szóló cikkeket[4]. Lupus Kossuth ellen akar írni Weydemeyer részére.

Ami a kereskedelmet illeti, már nem igazodom el rajta. Hol úgy tűnik, hogy a válság küszöbön áll, a City levert, hol ismét fellendül minden. Tudom, hogy mindez nem hárítja el a katasztrófát. De arra, hogy a mozgás jelenlegi irányát kövessük, London e percben nem alkalmas hely.

Salut.

K. M.

A pecséttel nagyon gyanús a dolog. Küldd vissza a *mostanit*, amelyet pontosan szemügyre vettem.

---

* *A kézirat sérült. – Szerk.*

A Dean Street 28. számú ház, amelyben Marx 1850 és 1856 között lakott

9

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 február 6, péntek
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Éppen most kaptam meg tanulmányodat.[4]

Csak három sort írok neked, mert sürget az idő, indul a posta Amerikába, s én csak később mehetek el, hogy tudakozódjam „Richter"* felől.

Mindenesetre szívesen veszem, ha a 2 fontot egyelőre *nekem* küldöd meg postautalvánnyal. A jövő héten kapok némi pénzt és akkor a 2 fontot a te nevedben eljuttatom Pieperhez. Nekem azonban fontos, hogy a hét *elején* megkapjam, neki pedig ez mindegy lehet, minthogy egyelőre jól el van látva.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 15. old. – Szerk.*

10

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Dühös leszel rám, hogy olyan rövidre fogom, de az ördög vigyen el engem, ha a sok munka meg üzlet közepette tudom, hol áll a fejem. Íme a tények: 1. Charles* elutazott Németországba és nemcsak a ráeső munka egészét hagyta rám, hanem még a kinnlevőségek az évzárlattal kapcsolatos feldolgozásának szép kis maradékát is; 2. a múlt évi mérleg az öregem számára *pozitív veszteséggel* zárul, ami neki ugyan nagyon jót tesz, nekem viszont éktelen tömegű históriát, kalkulációt, munkát stb. zúdít a nyakamba; 3. az egyik Ermen** felmondta a szerződést, az ezzel kapcsolatos intrikákat és sok levelezést pedig elképzelheted. Elég az hozzá: ma este 8-ig az irodában ülök és ahelyett, hogy részletesebben írhatnék neked, ezután még egy levelet kell írnom az öregemnek és azt éjjel 12 óra előtt postára kell vinnem; holnap este Jones számára kell valamit megcsinálnom[36], holnapután meg azon leszek, hogy a „Tribune" részére nyélbe üssek egy cikket.[4] Hogy este 7–8 óra előtt szabad időm legyen, arra egyelőre gondolni sem lehet és a legrosszabb az, hogy most egy darabig ennek a szar üzletnek kell az egész figyelmemet szentelnem, különben itt minden félrecsúszik, és az öregem leállítja a járadékaimat.

A 2 fontot bizonyára megkaptad. Hallass magadról hamarosan, még ha nem is lenne ráérő időm, hogy részletesen válaszoljak legutóbbi leveledre.

A mai „Daily News" szerint Louis-Napoléon kihantoltatja majd Kaspar Hausert és Stéphanie nagynénje útján badeni trónörökösnek nyilvánítja magát. Nagy újságok ezek Seiler polgártárs számára, akinek a csillaga szüntelenül emelkedni fog. Nem tudjátok rávenni Kaspar Hauser nagy történetíróját[37], hogy forduljon Louis-Napoléonhoz és ajánlja fel neki e történetének fontos forrásait? Itt van miből nagy ügyet csinálni.

[Manchester,] 1852 február 17.

Barátod
F. E.

* Charles Roesgen. – *Szerk.*
** Gottfried Ermen. – *Szerk.*

Vajon mi az oka, hogy Weydemeyer semmi hírt sem ad magáról? Ha holnap reggel az „Arctic" nem hoz levelet, akkor feladom a dolgot, mert nyilván történt valami. Január 5-e óta tudomásom szerint nem írt, legalábbis én nem hallottam róla.

11

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] [1852] február 18.
28, Dean Street, Soho

Szombaton részletesen írok majd neked. Ma csak néhány sort.

Azt a pénzt, amelyet hazulról ígértek nekem, még nem kaptam meg, a te 2 fontodat tehát még nem adhattam át Piepernek, de megmondtam neki, hogy kaptam tőled néhány sort, s ebben jelzed, hogy pénzküldemény érkezik majd hozzám az ő részére. Remélhetőleg még ezen a héten fizethetek.

Ha időd ennyire igénybe van véve, bizonyára jobban teszed, ha Dana, és nem Jones számára írsz. Weydemeyer csatolt leveléből még inkább láthatod, mennyire szükséges, hogy e cikksorozat[4] ne szakadjon félbe. Most kettőzött erővel kell támadni a frankfurti baloldalt a „Tribune"-ban, különösen, ha rátérsz a „Márciusi Egylet"-re[38]. Kisegítésül ma elküldöm neked Bauer könyvét[39], amely legalább néhány tényt tartalmaz.

Ismételten felkérlek, postafordultával küldd meg nekem a „Tribune" példányait, mivel Johnson az egyetlen angol, akihez in extremis* fordulhatok, és én mindig közel járok ehhez. Ezt ezúttal ne felejtsd el.

Hogyan lehetséges, hogy Weydemeyer *egyetlen* cikkedet[8] sem kapta meg? Ezt meg kell vizsgálnod.

Baratod
K. M.

* — végső szükség esetén – *Szerk.*

12

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Legnagyobb igyekezetem ellenére – minthogy leveledet csak ma reggel kaptam meg – mostanáig – este 11 óráig – nem készültem el a cikkel Dana részére. A Bauert[39] megkaptam, igen kapóra jött. Kárpótlásul, akárhogy is fordul a dolog, a jövő keddi hajóval továbbítható két cikket kapsz majd Dana számára. Csak tedd meg nekem azt a szívességet – tekintve, hogy a te Weydemeyernek szóló leveleid megérkeznek, az enyémek pedig nem –, hogy azonnal borítékba teszed a csatolt cédulát és elküldöd Weydemeyernek.* Furcsa história ez. Két vagy három levél, amelyeket az öregemnek írtam, a jelek szerint szintén nem érkezett meg. Homályos dolog ez.

Mondd meg Jonesnak, hogy jövő hétre valamit szállítok neki[36], vagy írj neki ilyen értelemben; ördög tudja, miért szakad most egyszerre minden a nyakamba, ami feltartóztat, úgy hogy semmihez sem jutok. De szombaton és vasárnap bezárkózom és akkor remélhetőleg elkészülök valamivel.

Az az átkozott Weydemeyer miért nem küldi el Simon cikkét[40], hogy magunk utánanézhessünk a dolognak? Egy harapós visszavágó cikkel mi igenis bebizonyítanánk Dananek, hogy semmire se jó, ha ellenünk szóló írásokat fogad el.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 február 19.

Ugyan írd már meg nekem pontosan a címet, amelyre *te* írtál Weydemeyernek.

---

* *V. ö. 464. old. – Szerk.*

13

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] [1852] február 23.

Kedves Frederic,

Újból nyaggatnom kell téged a „Tribune" miatt, mivel engem naponta nyaggat Johnson*. Azokat az anyagokat, amelyeket netán Weydemeyertől kaptál, kérlek, küldd meg nekem is. A cím, amelyre Weydemeyernek írtál, teljesen helyes volt.

Apropó. A Richter-nevű straubinger[41] Pfänder szerint Willich kreatúrája.

E. Jones igen nagy hírveréssel jelentette be tudósításodat,[36] persze neved említése nélkül. Erre a vásári hangoskodásra Harney konkurrenciája kényszeríti, aki, az ördög tudja honnan, pénzt hajtott fel és nagy *hirdetőkocsikat* sétáltat keresztül-kasul a Cityn ezzel a felirattal: „Olvasd a »Friend of the People«-t!", s akinek lapját minden szocialista boltban kifüggesztik és kínálgatják.

A „Tribune"-nak azt a számát, amelyben Simon úr hetvenkedik, előkerítem és megszerzem neked. Ez a kontár iskolásfiú! Még mindig „Simon von Trier"-ként írja alá a nevét. A fickó nem tudja rászánni magát, hogy lemondjon a parlamenti nemesi rangról. Seiler olvasta a „Staatszeitung"-ot[42], amelyben ezt a szart lefordították. Mint tudod, az ő beszámolójából az ember sohasem okosodik ki. A következőket szűröm le belőle: Ludwig Simon von Trier a svájci emigráció nevében az „Agitáció" (Ruge és Tsai e név mögé rejtik dohos csendéletüket) és az „Emigráció"[43] viszonyának nagy kérdését hallatlanul fontosként, Európa égető kérdéseként és „az Alpok csúcsairól" letekintve kezeli. Ez alkalommal – amikor Willichet is roppant fontos emberként említik és mindenféle bőbeszédű észrevételeket fűznek e hős megnyeréséhez – rátér a harmadik veszélyes londoni pártra, „az *oktrojálás pártjára*", amelynek fő emberei Engels és Marx. Mi ugyanis „a szabadságot" erőszakosan rá akarjuk oktrojálni a népekre. Komiszabb zsarnokok vagyunk Oroszország császáránál. Mi voltunk az elsők, akik „gúnnyal és

* *V. ö. 18., 22. old. – Szerk.*

megvetéssel" kezeltük az „általános választójogot" stb. Már eddig is mindent elrontottunk „oktrojálási kedvteléseinkkel". Szegény fiú! Vajon mi oktrojáltuk-e rá a németekre a porosz császárt, a márciusi egyleteket és Vogt birodalmi régenst[44]? Őrá majd egy rúgást fogunk ráoktrojálni. Bonaparte hiába élt, e szamarak nem okultak. Még mindig hisznek az „általános választójogban", csak annak a siralmas számítgatása foglalja el őket, hogy koszos személyüket hogyan oktrojálják rá ismét a német népre. Az ember nem hisz a fülének, ha azt hallja, hogy ezek a fickók rendületlenül fújják a régi nótát. Igazi marhák ezek, hatökrök. Hogy ez az öntelt kisfiú hogyan csöppent a „Tribune"-ba, számomra nagyon is érthető. Bizonyára Fröbel polgártárs volt a közvetítő. Már régóta kapcsolatban van Danavel.

Csatolom Reinhardt levelét, benne csinos kis pletykák.

Russell mulatságosan bukott meg.[45] Csak azt kívánom, hogy a kormányrúd Derby kezébe kerüljön. E rövid ülésszak folyamán láthattad, milyen nyomorúságosak ezek a manchesteriánusok[46] ha nem hajtja őket a körülmények hatalma. Nem veszem zokon a fickóktól. Minden további demokratikus vívmány, mint például a titkos szavazás, olyan engedmény, amelyet természetesen csak szükség esetén tesznek a munkásoknak.

Tegnap beszéltem egy éppen Párizsból érkezett francia kereskedővel. Az üzlet nyomorúságos. És tudod, mit mond ez a szamár? Bonaparte rosszabb, mint a köztársaság. Akkor az üzletmenet jobb volt. Valóságos szerencse, hogy a francia burzsoák mindig kormányukat teszik felelőssé a kereskedelmi válságokért. Valószínűleg Bonaparte a bűnös a New York-i munkanélküliségben és a londoni csődökben is.

Még egy nagyon érdekes adat Bonaparte-ról (érezheted itt az illusztris Seiler befolyását). Bangya, mint már írtam neked*, kapcsolatban áll Szemerével és Batthyánnyal. Bangya Batthyány ügynöke. Bizalmasan közölte velem, hogy Batthyány és Czartoryski összeszűrték a levet Bonaparte-tal és szinte naponta találkoznak vele. Bonaparte Oroszország és Ausztria háta mögött biztosítani akarja a maga számára szövetségesként az *arisztokrata* emigrációt és befolyást Lengyelországban és Magyarországon, ezenkívül határozottan kijelentette nekik, hogy Miklós és mindenek ellenére be fog törni Belgiumba és talán Badenba is, mégpedig hamarosan.

Ewerbeck megküldte nekem vaskos műve: „L'Allemagne et les Allemands" 12 példányát. Egyiket számodra. Ilyet még soha nem láttak, de nem is hallottak. A történelmi rész, amely ab ovo** kezdődik, elavult isko-

* *V. ö. 17. old. – Szerk.*

** – a tojástól; a kezdet kezdetétől – *Szerk.*

lai kézikönyvek másolata. Az újabb időkre vonatkozó teljesítményeit megítélheted a következő adatokból: *F. List* a szabadkereskedelem tanát, Ruge pedig a társadalomtudományt vezette be Németországban. Hegel azzal vált halhatatlanná, hogy a németeket felvilágosította a minőség, a mennyiség stb. kategóriáiról (szó szerint), Feuerbach pedig bebizonyította, hogy az emberek tudása nem nőhet túl az emberi értelem szintjén. Pedro Düsar (Struvina* fivére) a német szabadság egyik legnagyobb bajnoka és Freiligrath a „Neue Rheinische Zeitung"[47] munkatársaként vált ismertté. Mindehhez olyan stílus, hogy az ember megszakad a nevetéstől. Például: ahogyan a sárkányfogakból nőttek ki Iaszón harcosai,[48] úgy dúlt állandó harc a német törzsek között. Romulus Augustulus szelíd és kellemes ifjú volt, a németek pedig három évszázad óta hozzászoktak, hogy szomszédaik barmoknak nevezik őket. Olvastad Mazzini ostoba és aljas beszédét?

Barátod
K. M.

* Amalie Struve. – *Szerk.*

14

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 február 27.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Látom, hogy legutóbb kifelejtettem Reinhardt levelét. A cikket[4] elküldtem Dananek, akitől még nem kaptam választ arra a kívánságomra, hogy Londonban jelöljön ki számomra egy bankházat. Anyám, ígérete ellenére, még semmi hírt nem adott magáról. Németországi ismerősöknek írt leveleimre szintén nem kaptam választ. Egy hét óta abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy zálogba csapott ruháim híján nem járok el hazulról, s hitel híján nem ehetek többé húst. Mindezt egye fene, de tartok tőle, hogy ez a rondaság egyszer botrányba torkollik. Az egyetlen jó hírt miniszteriális sógornőmtől* kaptuk, aki a feleségem elpusztíthatatlan nagybátyjának** betegségéről írt. Ha ez a kutya most meghal, kint vagyok a csávából.

Ma nem írok részletesen, mert egy Weydemeyernek szánt cikk[18] diktálásával és a neki szánt többi írás továbbításával és korrigálásával vagyok elfoglalva.

Az „Augsburger Zeitung"-ban láttam (Seiler szolgálatkészségéből), hogy Stirner úr kiadott egy könyvet, „Geschichte der Kontrerevolution"[49]. Nyilván bebizonyítja, hogy a forradalom elbukott, mert „szent" volt, az ellenforradalom pedig győzött, mert „egoistán" járt el.

Február 25-ét a franciák egy februári bankettal, jobban mondva egy szeszmentes összejövetellel s a vele járó teával meg szendviccsel ünnepelték meg. Engem és feleségemet meghívtak. A többi közönség egy frankért vehetett részt. Minthogy nem tudtam, de nem is akartam elmenni, elküldtem a feleségemet egy franciával. Ledru-Rollin, Pyat, Thoré, Martin Bernard stb., szóval az egész Rollin-féle klikk, amely az ügyet kezdeményezte, távol maradt, mivel túlságosan alantasnak ítélte, hogy a menekültek javára belépő-

* Louise von Westphalen. – *Szerk.*
** Heinrich Georg von Westphalen. – *Szerk.*

díjat fizessen. Írásban lemondott L. Blanc is. Csak az emigráció legalsóbb rétege volt ott, amely nagyrészt blanquistának vallja magát. A kis ál-korzikai* azonban, aki valamelyik közeli teremben tartózkodott, miután kémei biztosították, hogy Ledru-Rollin és Tsai távol maradtak, megjelent, s akkor a kacér acélkék frakkot a tehetség és tekintély teljes hiánya ellenére is viharos tapssal fogadták. Beszéde, amelynek elmondása után rögtön távozott, elbájolta ellenségeit. Magával ragadta, legyőzte őket. És mit mondott ez az emberke, a szocializmusnak e Johnny Russellja? Azt, hogy itt külföldön ámulnak a furcsa franciaországi eseményeken, de ő jobban hisz a haza csillagzatában, mint valaha. És miért? Majd megmagyarázom Önöknek, mondotta, a történelem mozgását. Minden nagy katona, így például Nagy Frigyes és a nagy Napóleon életében akadnak ugyanis nagy győzelmek és nagy balsikerek. Nos hát! Franciaország *katona-nemzet*. Vannak fellendülései és katasztrófái. Quod erat demonstrandum.** Amit akart, azt eddig mindig elérte, 1789-ben elsöpörte a feudalizmust, 1830-ban a királyokat. Kit akart megbuktatni 1848-ban? Azt hiszed, talán a burzsoáziát? A világért sem. A nyomort, a borzalmas nyomort. Következik egy szocialista könnyáradat a nyomorról. A nyomor nem valami meghatározott, kézzelfogható dolog, de a francia nemzet az új forradalomban mégis legyőzi majd a nyomort és akkor az anya nem pusztítja majd el önkezével méhe gyümölcsét, a hétéves kislány nem „csoportosul" majd a gépnél, és egyéb hasonló szamárságok. Emellett beszédében három egész élcet tékozolt el. Bonaparte-ot 1. kalandornak, 2. fattyúnak, 3. nagybátyja*** majmának nevezte. Ez utóbbi újdonság hallatán a jelenlévők valóságos vitustáncra perdültek. Ehhez mit szólsz? Ezek a crapaud-k° kétségbeejtik az embert. Történelmük nagyjában epigrammatikus, valódi drámai mestermű, de ezek a fickók! Ó, Istenem! Blanc úr ötlete egy anekdotát juttat eszembe, amelyet Massol mesélt el nekem. Bonaparte éjfél után rendszerint lerészegedik ama hímek és nőstények társaságában, akiket orgiái alkalmával maga köré gyűjt. Ilyenkor átkozódik és káromkodik. Egyik hölgyismerőse e szavakkal mentegeti: De hiszen katona! Addio.°°

Barátod
K. Marx

---

* Louis Blanc. – *Szerk.*
** Ez az, amit be kellett bizonyítani. – *Szerk.*
*** I. Napoléon. – *Szerk.*
° – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*
°° Isten veled. – *Szerk.*

15

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Az 5 fontot, amelyet tegnap felerészben közvetlenül neked, felerészben borítékban Lupusnak küldtem, bizonyára megkaptad. Az öreg braunschweigi örökség-elgáncsoló* betegségéről szóló hírhez gratulálok és remélem, hogy a katasztrófa végre bekövetkezik.

Stirner „Geschichte der Reaktion"-ja az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerint nyomorúságos kompiláció vagy jobbanmondva szemelvényekből és Stirner kinyomtatott vagy ki sem nyomtatott újságcikkeiből készült összeállítás – „visszautasított levélkék és virágok" a világon mindenről és még néhány egyéb dologról, 2 kötetben, amelyek azzal a fenyegetéssel zárulnak, hogy a harmadik tartalmazza majd „az alapzatot és a tan-építményt". A szerző korántsem vetemedik a szentségig, hanem saját glosszáit inkább felsőbb leányiskoláknak szánta.

A kis trieri Simon kétségtelenül rettenetesen felsül majd Dana előtt, ha ilyen nevetséges ostobaságokat tulajdonít nekünk, hiszen Dana olvassa cikkeinket, amelyek mindent, csak nem ezt tartalmazzák. Idétlenség, hogy Dana nem küldi sem nekünk a „Tribune"-t, sem neked a pénzt; azt hiszem, az lenne a legjobb, ha a nyakára küldenénk Weydemeyert, aki legalább elküldhetné nekünk a „Tribune"-t és ugyanakkor szóbelileg rendezhetné a pénzhistóriát. Hogy aztán egy bankházat jelöl-e meg neked Londonban, vagy váltót küld, az egyre megy. A southamptoni hajóval küldendő cikkem lekéste ezt, mert egy nappal tévedtem, amikor kiszámítottam az indulását, így pénteken kapod meg egy másik cikkel együtt, amely az ügyet 1848 végéig tárgyalja majd.[4] Azután következnek a porosz kamarák, a birodalmi alkotmány-hadjárat és végül az 1850–51-es porosz–osztrák bonyodalmak[50], végül a konklúzió – az egész összesen talán még további hat–nyolc cikk lesz, summa summarum tizenhét–húsz cikk. – Charles**

* Heinrich Georg von Westphalen. – *Szerk.*

** Charles Roesgen. – *Szerk.*

két hét múlva újból itt van, és akkor majd több lesz az időm. Jonesnak addig türelemmel kell lennie.

Derby úr tehát kereken kijelenti, hogy a netáni jövendő Bandierákat à la Sir J. Graham* megintcsak az osztrákok és társaik kezére fogja juttatni.[51] Tehát megint tömegesen felbontanak majd leveleket. Ezt a legjobban Mazzini és a magyarok szenvedik meg. Minket ez kevéssé feszélyez majd.

Derby azonban roppantul arcátlan. „Ezennel kijelentem Önöknek, hogy adandó alkalommal vámot vetek ki a gabonára. Hogy mikor, afelől egyedül nekem kell döntenem. Ha azonban Önök, az alsóház többsége, nem akarnak bujtogatók lenni, békében kell engem hagyniok, amíg nem konszolidálódtam annyira s nem tettem az országot annyira toryvá, hogy az utóbbi húsz évben elért minden haladást teljes lelki nyugalommal ismét visszájára fordíthatok"[52]. Szegény alsóház! Olyan kormány helyett, amely viszonylagos kisebbségben volt, most olyat kap, amely abszolút és permanens kisebbségben van; és még csak ellenzékben se lehessen vele. De úgy kell a betojt free-tradereknek[46]. Ezek a fickók megnyertek egy csatát, kivívtak egy új stratégiai vonalat, s elmulasztják annak megszállását és megerősítését, sőt elmulasztják, hogy a győzelemből hasznot húzzanak, vagy akár csak üldözzék is az ellenséget. Most ugyanazon a területen még egyszer meg kell vívniok a csatát. A toryknak e hatalomra jutása azonban hirtelen élesen megvilágította a kérdéseket e fickók fejében. A parlamenti reform, éspedig olyan fokú, hogy legalábbis a színtiszta toryk és whigek örökre kirekedjenek az uralomból, s a gyáros-többség biztosítva legyen a kabinetben és a parlamentben, ez most a gyárosok számára életkérdés. Itt ezek a gentlemanek ismét nagyon aktívak. E percben megint összeült a Gabonatörvény-ellenes Liga[53] és arról tanácskozik, hogy újraszervezkedjék-e. Cobden, Bright, Milner Gibson stb. itt vannak. Legalábbis a szervezet gerincét valószínűleg újból összefoldozzák. De igazi tánc majd csak akkor kerekedik, amikor a ház feloszlatására kerül sor. A feloszlatásnak pedig hamarosan be kell következnie, mert az összeütközések, Derby szelíd szavai és békés, engesztelő szándékai ellenére, nem maradhatnak el.

Sajnos kevés a kilátás arra, hogy a feloszlatással egyidejűleg bekövetkezik a kereskedelmi válság. Az üzletmenet itt állandóan ragyogó. Az Amerikából érkező hírek rendkívül kedvezőek. Késlelteti és még valamennyire késleltetheti a válságot: 1. Kalifornia, mind az odairányuló kereskedelem, mind a forgalomba kerülő aranytömeg és az odavándorlás, szóval mindaz az ösztönző hatás, amelyet Kalifornia az Egyesült Államok egészére gyakorol; 2.

* – Sir J. Graham módjára – *Szerk.*

az 1849-es és 1850-es magas gyapotárak fékező hatása a pamutiparra, amely csak 1851 tavasza óta indult gyors fejlődésnek; 3. a gyapotárak másfél év alatt bekövetkezett óriási – majdnem 50%-os – esése. New Orleansben a (middling – átlagminőségű) gyapot 1850 szeptember 1-én $13^1/_2$ centbe került = $7^3/_4$ penny Liverpoolban; most a middling New Orleansben $7^5/_8$ centbe kerül = $4^7/_8$ penny Liverpoolban, és egy ideig 7 centen állt. Ez persze szükségszerűen jelentősen növeli a fogyasztást. Az elmúlt évben – januárban és februárban – itt a gyapotkerületben hetente 29 000 bálát használtak fel, ez évben 33 000 bálát, de ez csupán az amerikai gyapot, hozzá jön még a szuráti, az egyiptomi stb. – Ha ez így folytatódik, Anglia ezidén 800–850 millió font gyapotot használ fel; 4. az általános félelem a spekulációtól, amely még az aranybányákra és a gőzhajókra sem akarja kitartóan rávetni magát. Mindazok után, amiket látok, úgy vélném, hogy még hat hónapnyi, a mostanihoz hasonló erőltetett termelés elegendő lesz az egész világ túltelítéséhez; hozzá még kb. 4 hónapnyi idő, amíg az áruk megérkeznek rendeltetési helyükre és a végleges túltelítettségről szóló hírek ide visszajutnak, továbbá az az átmeneti idő, amíg az emberek észbe kapnak és pánikba esnek, – eszerint a válság kitörése a legvalószínűbb az 1852 novemberétől 1853 februárjáig terjedő időben. De ez mind csak találgatás, és éppígy már szeptemberben is megérhetjük. S ez aztán szép válság lesz, mert a legkülönbözőbb fajtájú áruk ilyen tömegeit még sohasem dobták piacra és ilyen kolosszális termelési eszközök még sohasem léteztek. A gépgyári munkások ostoba sztrájkja[54] bizonyára legalább egy hónappal késlelteti a válságot; gépeket most úgyszólván nem is gyártanak, a kereslet pedig nagy. A Hibbert, Platt & Sons cégnek százával vannak mind itteni, mind külföldi megrendelései, de természetesen egyetlenegyet sem tud teljesíteni. Egyébként, ha ez a kereskedelmi fergeteg Derby úr nyakába zúdul, rossz sora lesz!

Az öregemet a legutóbbi mérleg, amely szerint az általános felvirágzás ellenére pénzt vesztett, pokoli módon leverte a lábáról, és valószínűleg felmond (ti. felmondja társszerződését Ermenékkel). Akkor az itteni üzlet valószínűleg már a jövő évben feloszlik. Ezekben a históriákban a zűrzavar itt most a tetőpontjára hágott, és tömeges munkámat ez is gyarapítja.

Nehogy Ewerbeck könyvét elküldd nekem. Nem éri meg a 6 pennyt, amibe a portó kerülne.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és gyermekeidet.

F. E.

Manchester, 1852 március 2.

16

Marx Engelshez

Manchesterbe

[1852,] március 3.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Hétfőn megkaptam az 5 fontot, bár Lupus a Broad Street 3. és nem 4. sz. házban lakik. Ugyancsak megkaptam ma a Dananek szánt s nagyon jól sikerült cikket.

A „Revolution"-nak és a „Tribune"-nak szánt küldeményed felbontva érkezett. Még azzal sem fáradoztak, hogy újra leragasszák.

A mellékelt levélből láthatod, hogyan állunk a rendőrséggel. Az adatok hamisak, kivéve azt, hogy február 5-én Lupus elnökölt helyettem és hogy a denunciáns a „Times"-nak szóló levelünket[22] összetévesztette a Danielsnénak írott válaszlevéllel. A kém a hamburgi „Hirsch", akit már 14 nappal ezelőtt kidobtunk a Szövetségből[55]. Németországban vették fel, és mivel sohasem bíztam benne teljesen, jelenlétében sohasem említettem a legkevésbé kényes dolgot sem.

Jones, tekintettel Weydemeyer Heinzen-ellenes cikkére, a mai postával egy hivatalos levelet küldött Weydemeyernek, amelyben a legnagyobb megvetéssel kezeli Heinzent és kioktatja az „osztályharcról"[56]. Tegnapelőtt a National Reform League[57] nagygyűlést tartott, legalább 2000 hallgatóval. Jones kellőképpen lecsépülte Hume urat, Walmsley & Tsait és igazi diadalt aratott. London és Manchester úgy látszik most úgy osztják meg a munkát, hogy ott a burzsoák inkább politikai, itt pedig inkább kereskedelmi téren rohamoznak.

Néhány nappal ezelőtt kezembe került signore Mazzininak egy *olaszul* írott kiáltványa. Ő a csak-azért-is *szent* burzsoá és szidja a „profán" francia burzsoákat. A kezdeményezést Párizsról Rómára ruházza át. „Il materialismo"* és „il egoismo"** tette tönkre Franciaországot. A munkások mind-

* – „a meterializmus" – *Szerk.*
** – „az önzés" – *Szerk.*

két bűnt örökölték a burzsoáktól. 1815 óta Franciaország többé nem a kezdeményezés országa. Most Itália és Magyarország a kiválasztott országok.

„Signore Mazzini" remete Péter* szerepében lehordja a bűnös franciákat, de közben az angol freetraderek seggébe bújik, hisz nyilván ők testesítik meg „az odaadást" és „a hitet". Az idióta!

A mellékelt levelet, kérlek, küldd vissza. Ma csak ennyit, mert az Amerikába való továbbítás miatt tele vagyok munkával.

Barátod
K. Marx

* Pierre d'Amiens. – *Szerk.*

17

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1852 március 18.

Kedves Marx,

Csatoltan visszaküldöm Manócska* levelét. Pillanatnyilag teljesen üres a zsebem, és így a 2 fontot – legalábbis ebben a hónapban – nem tudnám előkeríteni; azonkívül a levele 5-én kelt, s nem lehet tudni, hogy a pénzt még megkapná-e. Aztán mindig is bajos Ewerbecknek pénzt küldeni, a fickó képes tudj' isten mifélc régi portóköltségek elévült reklamációival előállni és az egész összeget vagy a nagy részét elkobozni. Mindezen okokból e percben nem lehetek Gnómocska* segítségére, bármennyire kétlem, hogy monsieur Ewerbeckből öt sounál többet egyszerre ki tud préselni. Mivel azonban a Piccolo* Genfből Párizsba ment, nyilván el fog jönni Londonba is, bár talán némi „vesződséggel"; de különben is tudjuk, mit jelentenek sürgető levelei.

Ha a Kicsi* megérkezik, némi fáradságodba kerül majd, hogy a „hosszan tartó vesződségtől" bizonyára még sokkal harciasabbá lett temperamentumát féken tartsd; a verekedés és párbajozás mifelénk túl drága, semhogy ilyesmit megengedhetnénk neki. Legjobb lesz, ha rábízod Pieperre, aki politikai gazdaságtanra oktathatja. A Massol-féle história** nagyon érdekes, és ha ott marad, nagyon vágyom megismerkedni vele.

Annak, amit Jonesról írsz, nagyon örülök — csak most átkozottul kevés az időm, különben több cikket küldenék neki. De Charles*** még nem tért vissza Németországból, azután pedig a „Tribune"-nak szánt cikken és az öregemnek szóló heti beszámolón kívül még az ő, illetve Weydemeyer számára is rendszeresen hetenként írni, ez mégiscsak túlzás, ha az ember egész nap az irodában robotolt. Emellett végre szláv dolgaimmal is rendbe kell jönnöm.[58] Az eddigi dilettáns módszerrel egy egész év alatt sem jutottam

---

* Ernst Dronke. – *Szerk.*

** *V. ö. 18. old.* – *Szerk.*

*** Charles Roesgen. – *Szerk.*

semmire, és mivel már egyszer elkezdtem és túlságosan előre haladtam ahhoz, hogy a dolgot abbahagyjam, most bizonyos időt rendszeresen erre kell fordítanom. 14 nap óta alaposan biflázom az oroszt és a nyelvtannal most meglehetősen tisztában vagyok, 2–3 hónap alatt megszerzem a szükséges szókincset is, és akkor kezdhetek valami mást. A szláv nyelvekkel ez évben el kell készülnöm és alapjában véve nem is olyan nehezek. Azon kívül, hogy a dolog számomra nyelvészetileg érdekes, az a szempont is felmerül, hogy a legközelebbi nagy politikai színjáték alkalmával legalább egyikünk ismerje éppen azon nemzetek nyelvét, történelmét, irodalmát és társadalmi intézményeinek részleteit, amelyekkel menten konfliktusba kerülünk. Bakunyin voltaképpen csak azáltal lett valamivé, hogy senki sem tudott oroszul. A régi pánszláv csalafintaságot pedig, amely az ószláv községi tulajdont kommunizmussá akarja változtatni és az orosz parasztokat született kommunistáknak feltüntetni, megint széltében-hosszában tárgyalják majd.

Jonesnak egyébként nagyon igaza van, ha most, az öreg O'Connor végleges meghibbanása után, minden húrt megfeszít. Most esélye van, és ha még Hipphipphurrá polgártárs* is letűnik, biztos lehet a dolgában. Amennyire meg tudom ítélni, a chartisták oly tökéletesen felbomlottak és szétziláltak, s ugyanakkor annyira híjával vannak használható embereknek, hogy vagy egészen feloszlanak és klikkekre hullanak szét, tehát a gyakorlatban puszta uszályává lesznek a „financial"-eknek,[59] vagy pedig egészen új alapon újjászervezi őket egy rátermett fickó. Jones egészen helyes vonalon halad, és elmondhatjuk, hogy a mi doktrínánk nélkül nem került volna a helyes útra és sohasem találta volna meg a módját, hogyan lehet egyrészt a chartista párt újjászervezésének egyetlen lehetséges bázisát, a munkások ösztönös osztályegyűlöletét az ipari burzsoák ellen, nemcsak megtartani, hanem még fokozni, fejleszteni és a felvilágosító propaganda alapjává tenni, – másrészt pedig mégis haladónak lenni, szembeszállni a munkások reakciós vágyaival és előítéleteivel. Harney mestert egyébként meglepetés éri majd, ha így folytatja: a rajongó hívek klikkje, amely őt még tartja, igen rövidesen ki fogja rúgni, és még Kościuszko és a többi „patrióta" arcképei, amelyeket seggtörlő papírjára** rak, sem fogják megmenteni.

Quoad Napoleonem***, nem azt mondta-e ez a férfiú L. Blanc-nak, amikor Franciaországba ment: Ha elnök leszek, megvalósítom az ön eszméit?

* Harney. – *Szerk.*

** „The Friend of the People" – *Szerk.*

*** – Ami Napóleont illeti – *Szerk.*

Egyébként láthatjuk, hogy a pénzügyi nyomorúság még az olyan igazi szocialistát is, mint Louis-Napoléon, rákényszeríthet polgári pénzügyi mintarendszabályokra, amilyen a járadék-konvertálás.[60] A boltos és a kisiparos ezért a 18 milliós egyetlen megtakarításért megbocsát húsz szocialista ugrást, a „Daily News" pedig bámulatosnak tartja a rendszabályt. Egyébként butábban és aljasabban, mint a „Débats"[61], nem lehet erről a históriáról szólni. Egészen a régi nóta: postareform = szocializmus! Járadékkonvertálás = szocializmus! Free trade = szocializmus! Csak attól tartok, hogy mynheer Napoléon, aki mindennek ellenére voltaképpeni szocialista dolgaiban igen félénken lép fel és a jelzálogügyben sem megy tovább, mint a porosz polgári hitelintézetek, végül a körülmények kényszerítő hatására minden szocialista nekibuzdulását egyszerű polgári reformokká változtatja és akkor csak az elkerülhetetlen pénzügyi nyomorúság menthet meg bennünket. A „Daily News"-nak igaza van, a járadékkonvertálás rendkívül békés rendszabály, s emellett igen fatális jele annak, hogy Louis-Napoléon mindinkább a polgári józan ész útjaira tér. De persze, lehetett-e valaha is Franciaországot józan ésszel kormányozni, és a körülményeknek milyen összebonyolódása kell ahhoz, hogy egy Louis-Napoléont józan észre térítsen! A kontinentális légkört mindenesetre nem látom nagyon forradalminak, noha Gnómocska egészen más hírekkel jön majd.

Nem hiszem, hogy Derby többséget kap; bár igaz, hogy rossz megfigyelőhelyen vagyok itt, ahol mindenki egyetért, ha a gabonatörvényekről[62] van szó. Egyébként szeretném, ha megkapná a többséget, a dolgok szükségképpen úgy alakulnának, ahogyan te mondod. Derby különben bolond, hogy nem folyamodik azonnal a feloszlatáshoz. Minél tovább habozik, annál inkább kockáztatja, hogy a választások kereskedelmi válság idejére esnek, akkor pedig fanatikus, még az ő számára is túl vad torykat és elszánt, dühödten profitleső, csődtől fenyegetett manchesteriánusokat[46] kap majd a parlamentbe, s akkor valószínűleg az utóbbiak lesznek többségben és adják a döntő elemet.

Itteni vállalatunk valószínűleg még ez évben feloszlik. Ha ez bekövetkezik, akkor ezután, a felszámolás lebonyolításakor, lényegesen szabadabb helyzetbe jutok és kevésbé rendszeresen köt majd le az irodai munka. Később, írja az öregem, nyilván akad majd számomra *jobb* állás, – feltételezem, hogy belemegy régi tervembe, amely szerint Liverpoolban telepednék le és gyapotot vásárolnék számára. Ez remek lenne, s ez esetben, amint gazdaságtanod[63] előmunkálataival elkészültél, egész családoddal hat hónapra átjönnél, – New Brightonban, a tengerparton laknánk és még pénzt is megtakarítanál. Mindenképp fizetéspótlékot veszek fel, ez nyilvánvaló. – Saj-

nos ma nincs nyugalmam, hogy megcsináljam a cikket a „Tribune"-nak; de mivel jövő szerdán indul egy amerikai hajó, hétfőig vagy keddig megkapod, és a pénteki hajóig még egyet írok.

Sok üdvözlettel

F. E.

Leveled pecsétje ezúttal első ízben tökéletes és sértetlen volt.

18

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 március 30.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Épp most kaptam meg cikkedet.[4] Mellékelten egy egész csomag amerikai újdonságot kapsz, amelyek már előbb eljutottak volna hozzád, ha a dolgok egy részét nem kellett volna lemásolni és a szövetségbeliekkel[55] közölni.

Itt mindenféle újság van. Gottfried-Krisztus Kinkel útnak indítja, vagyis útnak indította studiosus* Schurzot és Schimmelpfenniget, hogy április közepére Svájcból, Párizsból, Németországból, Belgiumból kongresszust trombitáljanak össze Londonba a forradalmi kölcsön[64] szavatolása, e kincs kezelésének és az in partibus[65] demokratikus kormánynak végleges rendezése végett. De szombatig vissza kell küldened nekem ezt a vacakot.

Kossuth, akit Szemere Amerikában nevetségessé tett, és aki teljesen összekülönbözött itt hagyott londoni bizottságával[66], csodálkozni fog, ha megtudja, hogy időközben miféle szakadások történtek a demokratikus klérus körében.

Mazzini úr ugyanis, aki két év óta az in partibus demokratikus egyház pápája, végre időszerűnek tartotta, hogy francia nyelven kiadja mérgét a szocializmus és Franciaország ellen, éspedig a brüsszeli „Nation"-ban[67], amelyet 10 000 frankért az olasz pénzből, Ledru-Rollin beleegyezésével megvásárolt. Ebben december másodikát[5], Róma elfoglalását[68], szóval az egész ellenforradalmat a szocialisták nyakába varrja és fellengzős dominikánus modorában ugyanazzal az elszántsággal dohog az eretnekek, a szekták, a materializmus, a szkepticizmus, a gall Bábel ellen, amellyel Londonban az angol liberális burzsoák seggébe bújik. Franciaország, úgymond, elvesztette a forradalmi kezdeményező képességét. A peuple-roi** nincs többé. Most más népeken a sor stb. Szóval, formális kiközösítő bulla, amely abban

---

* – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató – *Szerk.*

** – népek királya – *Szerk.*

a megtiszteltetésben részesült, hogy a „Patrie" és a „Constitutionnel"[69] leközölte. Ezt aztán a franciák megsokallták. A kis L. Blanc, aki ezt egyben alkalomnak tekintette önmaga újbóli rehabilitálására és az előtérbe furakodásra, összetrombitálta Cabet-t, Pierre Leroux-t, Bianchit, Nadaud-t és Vasbentert (proudhonista). Ezek a „Morning Advertiser"-ben[70] a legdurvábban megtámadták Mazzini urat. Válaszuk elméleti része majdnem olyan gyenge, mint Mazzini támadása. A személyes rész, amelyhez Massol adott anyagot Leroux-nak, megsemmisíti ezt a pökhendi theopompost*.

Ledru-Rollin a maga részéről, hogy ne veszítse el minden befolyását, kénytelen volt *kilépni* az Európai Központi Bizottságból[66]. A „Nation"-ban ő is válaszolt a Franciaország-ellenes támadásokra. Siralmasan. A cikknek se füle, se farka. Kiáll „Franciaország forradalmi kezdeményező képessége" mellett, de hogyan! Szánalomkeltően! Ledru-Rollin most állítólag az Egyesült Államokba akar menni.

Ekként egyrészt a félkegyelmű Ruge elveszti Európai Központi Bizottságát; másrészt Kinkel, aki Amerikában versenytársával, Kossuthtal szemben olyan szolgaian viselkedett, mint egy kutya, azt tapasztalja, hogy szertefoszlik az általános „konfúzió", vagyis az a fúzió, amely minden demokrata trónkövetelőt a „demokratikus köztársaság", az „általános választójog" stb. 1848 óta elcsépeltté vált frázisainak zászlaja alá tömörített. Így a derék Willich mint „kommunista" is konfliktusba keveredik.

Eközben az angol kormány államköltségen minden héten tömegesen szállítja Amerikába a francia emigráció söpredékét. A nyomorult kis Blanc a Mazzini-ellenes véletlen össztüntetést arra akarja felhasználni, hogy önmagát az ecclesia pressa** látható fejévé tegye. Hogy meghiúsítsam kis cselszövéseit, Massollal felhecceltetem majd Pierre Leroux-t. Végül, hogy teljes legyen a konfúzió, Proudhon idejön.

Hogy milyen mélyre süllyednek a hivatalos nagyságok, láthatod abból, hogy az édes Félix Pyat, ez a művészlélek – e műszóval szépítgetik a franciák valamely egyéniség minden gyengeségét, minden jellem- és esztelenségét – a decemberi napokat látványos melodrámává dolgozta fel. Talált rá egy angol vállalkozót, akivel együtt adja majd elő New Yorkban és egyebütt ezt a szennyet (az öldöklési jeleneteket, a száműzetéseket, a deportálásokat stb.). Spekulálhat-e valaki aljasabbul országának balszerencséjére? És a szamár a francia nyomorúság e prostitúcióját hazafias cselekedetnek tartja.

Lévén a cselszövés az itteni emigráns politikusok nagy politikai színjáté-

* – istenküldöttet – *Szerk.*

** – elnyomott egyház – *Szerk.*

kainak legmélyebb titka, Siegwart[71] Kinkel közreműködött studiosus Schurz és Ronge asszony állítólag gazdag nővére összeboronálásában.

Csupán az a fatális, hogy ezek a szamarak hetvenkedő üzelmeikkel egyre újabb anyagot szolgáltatnak a rendőrségnek és rontják németországi barátaink helyzetét.

Barátod
K. M.

19

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Leveledet ma reggel megkaptam, mégpedig sértetlenül. Az új cím, úgy látszik, használ.

A szórakoztató emigrációs iratokat holnap visszaszármaztatom, – néhány jegyzetet készítek belőlük magamnak.

A kis Dronke a jelek szerint tényleg elcsípette magát Párizsban, – különben nyilván hallanánk róla. Csakugyan összeverődött volna a „Marx-szekta" néhány embere a D. kávéházban, mint a „Kölnische Zeitung"[72] állítja? Nem tudom, honnan kerülhettek elő ezek a maradványok. Mindenesetre megbocsáthatatlan lenne, ha Dronke ilyen nyilvánosan elment volna ezek közé az emberek közé a kávéházba. De ha még szabadlábon van és lehet vele levelezni, akkor most persze mindent el kellene követni, hogy Londonba juttassuk, – hiszen kiutasították, és a fickók képesek tiltott visszatérés miatt Algírba küldeni. Ha tehát van mód közelebbit megtudni, azon leszek, hogy a két fontot felhajtsam, mert ennek a legénykének mégiscsak biztonságba kell kerülnie. Írd meg nekem, amit megtudsz róla.

Most hazamegyek, hogy befejezzek még egy cikket Dana részére[4], amelyet, ha elkészül, a második postával küldök el neked. A múlt héten rettenetesen meghűltem és a meghűlés még most is tart, olyannyira, hogy néhány este egyáltalán semmire sem voltam képes. Különben már több cikkel is elkészültem volna.

Mondd meg Jonesnak, hogy a jövő héten kap valamit tőlem[36], – a számára írt cikkeim sajnos mind csapnivalók, mivel mindegyik annyira rövid és oly kevés hely áll rendelkezésre, hogy rendszerint elfelejtem, mit írtam az előző héten, – ráadásul gyorsan és felületesen kell dolgoznom és semmi időm nincs a legutóbbi francia históriákról anyagot gyűjteni és rendbeszedni. Demoralizál az, ha az ember örökké az ujjából szopja ki a dolgokat.

Ha ma este netán nem készülök el a Dananek szánt cikkel, úgy főként azért, mert a „Neue Rheinische Zeitung" 1849 áprilisi és márciusi számai-

nak jórészét még át kell néznem, hiszen a frankfurtiaknak ebből az alkalomból *alaposan* el kell látni a baját. A Bauer[39] ehhez nem elegendő.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 április 1.

20

Marx Engelshez

Manchesterbe

28, Dean Street, Soho, London
1852 április 5.

Kedves Frederic!

Csatolom Cluss újabb küldeményét, amelyet szerdáig (a Szövetség[55] esti üléséig) vissza kell kapnom.

Dronke mindjárt másnap, azután hogy első levelét visszaküldted nekem, a börtönből írt Freiligrathnak, amit elfelejtettem közölni veled. Freiligrath azonnal továbbította a levelet Lassalle-nak, hogy küldjön pénzt Dronkénak Párizsba, amit valószínűleg annál is gyorsabban elküldhetett, mivel Lassalle ezzel a levéllel minden düsseldorfi liberális burzsoát felkereshetett. Sajnos a „Patrie" azt állítja, hogy Dronkénál kompromittáló leveleket találtak. Annyira ostoba lett volna, hogy az otromba lyonival* és másokkal való kapcsolatát bizonyító anyagot hordozott magánál?

Louis Blanc, amint előre láttam, a Mazzini-ellenes közös nyilatkozatot arra igyekszik felhasználni, hogy új „akcióhálózatot" hozzon létre, és a forradalmi párt fejeként előtérbe tolakodjék. Még engem is be akart vonni minden „francia" szocialistát egyesítő fúziójába, és meghívatott egy összejövetelre. Természetesen még válaszra sem méltattam, hanem a közvetítőnek csupán értésére adtam, hogy csodálkozom e tolakodáson. Minthogy Proudhon idejön, ennek az emberkének most nagyon kapóra jönne a szövetkezés velem.

Dana végre írt és a *nyomtatásban megjelent* cikkek[4] száma alapján 9 fontot fizetett. Egyben arra kért – mivel ebben az időszakban az elnökválasztás a lap minden hasábját igénybe veszi –, hogy a hátralevő részt 5–6 cikkbe sűrítsem, és az utolsóban kiváltképp a forradalmi Németország perspektíváit ábrázoljam. Ez remek alkalmat nyújtana az emigráció ostorozására, s egy későbbi levélben részletesen megírom majd nézeteimet erről.

Szemere most 3–4 részletben elküldi nekem „Kossuth, Görgey und

* Valószínűleg Moses Hess. – *Szerk.*

Louis Batthyány" című (német) kéziratát.[73] Weydemeyer dolga, hogy Amerikában kiadassa, ami számára remek üzlet, mert ráadásul valószínűleg még 500 dollárt is kap érte a lapja[2] számára.

De mielőtt a német kézirat Amerikába megy, Angliában le akarják fordíttatni angolra, hogy itt, miután Amerikában németül megjelent, brosúra formájában kiadják az itteni közönség részére. Neked aligha lesz időd arra, hogy ezt az ügyletet vállald, még ha Danat félreteszed is egy időre. Ez esetben Jonesra kellene bíznom. A fordításért ívenként 1 fontot fizetnek.

Megismerkedtem itt Szerelmey ezredessel, igen művelt ember. 14 csatában vett részt Magyarországon. Minthogy egyben kitűnő festő, most remek könyvet ad ki: csatabeszámolók és hozzá a csaták rajzai. A vázlatokat maga készítette, a kidolgozást a legjobb francia festők. Ígért nekem egy példányt. Darabonként 10 fontba kerül majd. Ezzel majd gyarapodik katonai könyvtárad.

Barátod
K. M.

Amint látod, Kinkel még különbül oktrojál, mint Louis Bonaparte. Először kinevezi képviselőháza tagjait, a kezesek kongresszusát[74]. Azután félni kezd saját teremtményétől, nem veszi figyelembe a kitűzött napot és helyet, hanem olyan időpontban és helyen hirdeti meg a gyűlést, hogy csak heten vehetnek részt. E hét közül hat bizalmat szavaz neki. Velük készíti el alkotmányának tervezetét. Velük nevezteti ki magát Amerika képviselőjévé, s úgy rendelkezik, hogy nekik tartozik felelősséggel az őáltala alakított bizottság.

21

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 április 14.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Csak ezt a két sort írom neked, hogy hírül adjam: a kis gyermek* ma egynegyed kettőkor meghalt.

K. M.

* Marx kislánya, Franziska. – *Szerk.*

22

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mélységesen sajnálom, hogy kislányod miatti aggodalmaim nagyon is hamar igazolódtak. Bár lenne rá valamilyen mód, hogy családoddal egészségesebb környékre és tágasabb lakásba* költözz!

Szívesen küldtem volna neked némi pénzt, de Londonban[75] oly sokkal többet adtam ki, mint számítottam, hogy magamnak is a hónap végéig szorosra kell itt húznom a nadrágszíjat, a jövő hónapban pedig számlákra és Németországból rendelt könyvekért 12 fontot kell mindjárt kifizetnem. De azon leszek, ha valahogyan lehetséges, hogy már május elején valamit szerezzek neked. Bár tudtam volna előre, hogyan állnak a dolgok Londonban, akkor lemondtam volna az alapjában véve teljesen felesleges londoni utazásról és ezáltal valamivel szabadabban mozoghatnék.

Pindar itt van, mivel Liverpoolban nem tudott elhelyezkedni. Állást vagy magánórákat keres, és én természetesen közben fogok járni az érdekében. Hogy bebizonyítsam neki jóindulatomat, oroszórákat vettem tőle. De ahhoz, hogy itt ajánlhassam, valamivel többet kell tudnom róla, minthogy azonban effélét csak a legnagyobb fáradsággal lehet kiszedni belőle, szívesen venném, ha megírnád nekem, hogy mit tudsz róla és körülményeiről, honnan ismered stb. Egyébként, amilyen szótlan, nem hiszem, hogy itt boldogulni fog.

A mostani kereskedelmi kilátásokkal kapcsolatban, különösen Kelet-Indiára vonatkozóan, egy pontot nem szabad figyelmen kívül hagyni.** Az angol ipari termékek 3 év óta állandóan fokozódó óriási kelet-indiai bevitele ellenére egy idő óta megint elég jó hírek érkeznek onnan, a készletek lassanként elkelnek és ott jobb árakat fizetnek értük. Ennek csak az lehet az oka, hogy az angolok által utolsókként meghódított tartományokban, Szindhben, Pandzsábban stb., ahol eddig még szinte kizárólag a hazai kézművesség tartotta magát, ezt most végül elnyomja az angol konkurrencia, akár azért,

---

* *Az eredetiben*: környékre – *Szerk.*

** *V. ö. még 486. old.* – *Szerk.*

mert az itteni gyárosok csak újabban jutottak odáig, hogy ezeknek a piacoknak megfelelő kelméket gyártsanak, akár azért, mert a bennszülöttek az Indiába exportált szokásos angol kelmék olcsóbb árának végül is feláldozták a hazai szőttesek iránti előszeretetüket. A legutóbbi, 1847-es indiai válság és az angol termékek ezzel összefüggő nagy elértéktelenedése Indiában igen sokban hozzájárulhatott ehhez; és már az öreg Gülichből[76] kitűnik, hogy még az ő idejében az angolok által meghódított India sem adta fel teljesen saját régi kézműiparát. Csak ezzel magyarázható, hogy az 1847-es história nem ismétlődött meg már régen, még erősebb formában Kalkuttában és Bombayben. De ha majd a 3 000 000 bálás legutóbbi gyapottermés is piacra került, ha majd feldolgozták és készáruként túlnyomórészt Kelet-Indiába szállították, ez meg fog változni. A pamutipar most annyira virágzik, hogy bár ez az idény 300 000 bálával túlszárnyalta az 1848–49-es termést, a gyapotárak Amerikában is, itt is emelkednek, hogy az amerikai gyárosok máris 250 000 bálával többet vásároltak, mint a múlt évben (amikor összesen 418 000 bálát használtak fel), az itteniek pedig már azt erősítgetik, hogy még 3 millió bálás termés sem elégíti ki szükségletüket. Amerikából eddig Angliába 174 000 bálával, Franciaországba 56 000 bálával, a kontinens többi részeire 27 000 bálával többet exportáltak, mint a múlt évben. (Ez minden évben a szeptember 1-től április 7-ig terjedő időszak.) Amikor ekkora a prosperitás, persze könnyen megmagyarázható, hogy Louis-Napoléon hogyan készítheti elő ily kedélyesen bas-empire-jét[77]; a közvetlenül Franciaországba irányuló gyapotbevitel 1852-es többlete 1850-hez képest eddig 110 000 bála (192 000 bála helyett 302 000), tehát meghaladja a 33%-ot.

A válságnak szabály szerint még ebben az évben be kellene következnie és valószínűleg be is következik; de ha tekintetbe vesszük a kelet-indiai piac jelenlegi teljesen váratlan rugalmasságát és a Kalifornia meg Ausztrália által közbejött zűrzavart, valamint a legtöbb nyerstermék olcsó árát, amely miatt az ipari termékek is olcsók maradnak, továbbá mindennemű nagyobb szabású spekuláció hiányát, akkor az ember szinte kísértésbe jön, hogy a jelenlegi prosperitási periódusnak rendkívüli hosszú élettartamot jósoljon. Mindenesetre lehetséges, hogy ez a história egészen tavaszig eltart. De végül mégis a legbiztosabb, akár hat hónappal tovább tart a dolog, akár nem, ha a régi szabályhoz tartjuk magunkat.

Sokszor üdvözlöm feleségedet és írj hamarosan.

F. E.

[Manchester,] 1852 április 20.

23

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 április 24.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Múlt héten olyan szarban voltam, amiről fogalmad sem lehet. A temetés* napján a mindenfelől megígért pénzek elmaradtak, úgyhogy végül is kénytelen voltam francia szomszédaimhoz átszaladni, hogy az angol temetkezési kutyákat kifizethessem. És szerencsétlenségemre még Weydemeyer levele is megérkezett, amely szerint úgy látszik Amerikában is meghiúsult minden kilátásunk. Cluss, akinek levelét jövő héten kapod meg, most jobb kilátásokkal kecsegtet. Bár kemény fából faragtak, e förtelem ezúttal nagyon megviselt.

Csatolom ennek a kutya Ewerbecknek a levelét, aki küldeményeit sohasem bérmentesíti és mindig ellopja az ember utolsó 10 pennyjét. Csatolom továbbá B. Bauernak a „Daily New York Tribune"-ban megjelent cikkét.[78] A te cikked[4] minden dögöt odavonzott. Bauernak „a hadseregekkel" kapcsolatos felfedezésein nevetni fogsz. Ha most cikkeket küldesz nekem Dana számára, megvárhatod, amíg több összegyűlik, mert akkor egyszerre továbbítom őket.

Tellering úr egy havi- vagy hetilapot ad ki New Yorkban, melynek első számát – merő középiskolás színvonalú ostobaság – maga ez a kutya küldte meg nekem.

Heise (a „Hornissé"-től[79]) most Willich intim barátja. Megosztják ágyukat. Mit esznek ezen a fickón? Most megint egy németországi puccs tervével kérkednek.

Dronke igazi félkegyelmű. Attól a 4 fonttól, amelyet a Rajnánál szereztünk neki, megjött az étvágya, ezért elment Koblenzbe, hogy pénzeket vasaljon be az emberektől. A szamár nem gondolta meg, hogy új ürügyet szolgáltat a kölniek[7] ellen. A fickó valóban szégyenletesen viselkedik.

---

* *V. ö. 45. old. – Szerk.*

Apropó. Ne felejtsd el *tüsténT* Londonba küldeni a következő két papirost: 1. meghatalmazást *Liebknechtnek*, hogy az egy font sterlinget *Hainnál* felvegye, 2. Egy kis cetlit magad írj Hainnak, amelyben két sorban közlöd „kedves barátoddal", hogy hallottad, hogy jól megy sora, ezért az egy font sterling miatt hozzá utasítottad Liebknechtet. Meg kell előzni ugyanis, hogy ellenségeskedés keletkezzék.

Tudniillik tegnap, amikor egyik ismerősünket, akinek eddig Liebknecht adott éjjeli szállást, Liebknecht házigazdái kirúgták, és a szegény ördögnek egyikünk sem tudott *egyetlen* pennyt sem adni, írtam Liebknechtnek egy levélkét, amelyben azt állítottam, hogy te utasítottad őt Hainhoz az 1 font miatt. Hain úr kissé hitetlenkedőnek látszott, és azt kívánta, hogy Liebknecht előbb mutassa be neki kézírásodat.

Küldj nekem néhány bélyeget, mert egy csomó dolgot kell hozzád eljuttatnom.

Barátod
K. M.

24

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Haintól tegnap este kaptam egy levélkét, amelyet a válasszal együtt tegnap visszaküldtem neked. Azt hiszem, Hain úr ezek után már fizetni fog.

Mellékelten küldöm a bélyegeket, nemsokára többet is kapsz. A históriákat is visszaküldöm. Ewerbeck levele könyvének méltó ellenpárja. „Segítsetek hát nekem Ribbentrop ellen! Be fogom őt árulni a demokráciának mint képmutatót és csábítót!" Ez az ember teljesen visszasüllyedt a gyermekkorba.

Bruno barátunk szintén nem gyarapodott sem bölcsességben, sem Isten megismerésében.* Valóban érdemes volt Berlinből mozgósítani az amerikai sajtót, hogy ekkora kerülővel hirdesse meg a bámuló világnak: a kontinentális hadseregek a belső nyugalom fenntartására szolgálnak. Bruno úr még mindig elposványosodásának legalsó fokán képviseli a hegeli dialektikát. A történetfelfogás egész mélysége ezen a fejlődési fokon arra szorítkozik, hogy a legbanálisabb közhelyeket kellő pátosszal és színleges fejtegetésekkel körülményesen bebizonyítsák, majd pedig a kutató szorgalom teljesen újonnan felfedett eredményeként állítsák be. Mindez régmúlt históriáknál még elviselhető, de ha a közvetlen jelent misztifikálják számunkra ilyen módon, az mégiscsak sok, és minden szamárnak észre kell vennie, hogy semmi sem rejlik mögötte. És e mély igazság: a kormányoknak igazuk van a forradalmakkal szemben, mert ezek még éretlenek, de a forradalmaknak is igazuk van a kormányokkal szemben, mert, bár embrionális formában és éretlenül, de mégis [...]** lényegileg képviselik a jövő eszméit, – régi hegeli vicc ez, amely bizonyára már Amerikában sem új! S mindegyre és örökösen a „polgár" „lehangoltsága", „kedvetlensége", „teljes közönye". „Egyes országokban osztályok harcolnak osztályok ellen, másokban nem-

* *V. ö. 48. old. – Szerk.*

** *Olvashatatlan szó. – Szerk.*

zetek nemzetek ellen." Alapjában véve ez a roppant okos mondat minden, amit Bruno a forradalomból tanult.

Tellering urat nyilván elkergették Franciaországból, mint a lumpenproletariátus hazátlanul csavargó tagját, aki még a December 10-i Társaságban[80] sem használható.

Ha nem tudod határozottan, hogy Dronke önként ment Németországba, akkor szerintem az a valószínűbb, hogy mint Franciaországból már korábban kiutasított egyént, ezúttal nem egy tetszőleges, hanem a *német* határra toloncolták. Az esztelen bolond közben szerencsésen elvergődött Nassauba – ugyan miért megy onnan Koblenzba, amikor sokkal jobban tette volna, ha Hamburgba megy, ahol senki sem ismeri, s ahol megtalálta volna Weerthet és Strohnt, tehát pénzt is, s onnan megy Angliába! De Nassauból, lévén az olyan közel, nyilván a pénz reménye vonzotta Koblenzba, és ha itt megúszsza, bizonyára Kölnbe ment volna. A kölniek[7] számára azonban jó, hogy már túl vannak a vádtanácson, különben Dronke letartóztatása újabb hathónapos vizsgálatra adna ürügyet. Igen hamarosan átszállítják majd Kölnbe és talán megpróbálják az esküdtek előtt tanúként felléptetni. Ő maga ezúttal megérdemelte a sorsát. A pénzt, amire netán szüksége volt, bizonyára előkerithette volna Frankfurtban, vagy Lassalle-lal elküldethette volna magának valahová, de nem, a legénykének mindenáron Koblenzba kell mennie, ahol az utcán minden zsandár és minden kutya ismeri. Egyelőre biztos helyen ül.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 április 25.

25

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelten a legújabb levél Weydemeyertől, ez már kissé jobban hangzik. A cikkedet[81] egyelőre itt tartom, 1. hogy elolvassam, 2. hogy később esetleg lefordítsam angolra, ami néhány, csak németek számára érthető szóvirág elhagyásával nagyon jól megy majd.

Íme, a Moses Hess elleni körözőlevél – hazaárulás vádjával – megjelent a „Kölnische Zeitung"-ban. Akasszanak fel, ha ez nem a Dronke papánál talált, az ő fontos genfi históriáikra vonatkozó hülye papírok miatt történt. Ez aztán megérte a fáradságot! Közben Moses megint mártír, ami otium cum dignitaté-ját* nagyon meg fogja szépíteni; lehet, hogy Dronkét hamarosan Londonba zsuppolják – hát sohasem szabadulunk meg ettől az idiótától? Persze mindez megint igen fatálissá válhat a szegény kölni ördögök[7] számára és újabb okot szolgáltathat perük halogatására; hiszen, ha valóban már az esküdtek elé utalták volna őket, arról csak hallottunk volna.

Freiligrath ír, hogy ajánljam be a sógoromnál**, – a levelet ma elküldöm neki; tehát mégis mindenáron állást akar keresni.

Add át legszívélyesebb üdvözletemet feleségednek és gyermekeidnek.

F. E.

Manchester, 1852 április 27.

Tegnap este pompásan sikerült szavazás a Militia Bill[45] felett. Adjon isten még néhány hasonlót, s akkor az új választás elhúzódik szeptemberig vagy októberig. Kell ez a whigeknek és a pénzügyi reformereknek[59] is! Úgy látom, hogy Jones a lapját[83] mégis mindjárt meg akarja jelentetni, – Harney cselfogása a „Star" ügyében veszettül aljas, de jó, hogy Jones nem ezt a diszkreditált, régi, lezüllött, bukáshoz közel álló újságot[84] kapta meg. Csak temettesse el Harney, s a lappal együtt önmagát is.

---

* – kiérdemelt nyugalombavonulását[82] – *Szerk.*

** Emil Blank. – *Szerk.*

26

Engels Marxhoz

Londonba

K. M.,

Mellékelten megint egy levél Weydemeyertől. Az újságokat nem kaptam meg, ma reggel azonban táviratilag jelezték az „Atlantic"-ot, és így holnap reggel nyilván megérkeznek, Weydemeyer néhány útmutatásomat dolgai praktikusabb csomagolására és továbbítására, amivel elkerülné a feleslegesen nagy portót, úgy látszik félreértette, de már helyreigazítottam tévedését.

A Piccolo* koblenzi históriája tehát mégis puszta mese volt, és ha bízhatunk a „Kölner Zeitung"-ban, akkor Dronke papa most már nyilván Londonban van, s így kalandjai végükhöz értek. Annál jobb neki. Moses** körözésének históriája azonban ezzel már igazán érthetetlenné válik számomra. Mindenesetre úgy látszik, hogy a kölniek[7] újabb zaklatását jelzi. Isten tudja, milyen régi irkálmány kerülhetett megint a rendőrség kezébe. Szegény Moses, ilyen égbekiáltó módon post festum*** in partibus infidelium[65] mártírrá válni!

A jövő héten egymás után néhány cikket írok Dana részére[4] és azon leszek, hogy a történetben eljussak a birodalmi alkotmány-hadjárat[50] végéig. Hogy utána mindjárt le is zárhassuk, jó lenne, ha az utolsó cikkekhez rövid memorandumot készítenél nekem Németország forradalmi perspektíváiról és pártunk helyzetéről a forradalom alatt és után. Éppen ezek a zárórészek a fontosak, azután pedig egy ilyen memorandum birtokában nemcsak jobban, hanem sokkal hamarabb is írhatom meg a cikkeket. Ily módon, ha némileg megerőltetem magam, sikerülne a hátralevő összesen 5–6 cikkel mához 2 hétre készen lennem; közben te már elkezdhetnél levelezni Danavel egy új sorozatról, egy aktuálisabb tárgyról, akár Franciaországgal, akár Angliával kapcsolatban. Minthogy a Weydemeyer-féle brosúra most már nyilván hamarosan megjelenik, a „Brumaire 18"-át, hacsak nem átalakítva, nem lehet

* Ernst Dronke. – *Szerk.*

** Moses Hess. – *Szerk.*

*** – ünnep után; utólag – *Szerk.*

többé Dananek eladni; akkor majd ingyen is megkaphatja és maga lefordíthatja. De mindenesetre megkérdezhetnéd Danat, akar-e egy változatot és fordítást az angol-amerikai közönség részére; akkor 1851 december 2-a előtörténetét jóval tömörebbre fognánk, végül pedig az egésznek közvetlen aktualitásba kellene torkollania, úgyhogy folyamatosan hetenként vagy kéthetenként Franciaországról szóló beszámolók kapcsolódhatnának hozzá.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 április 29.

27

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 április 30.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Ezzel a levéllel egyidőben óriási küldeményt kapsz Amerikából. Clusstól is kaptam ma levelet, amelyből alább kivonatokat közlök, de a levélre jövő hétig még szükségem van.

Dronke épen és egészségesen ideérkezett. Féltem tőle, de jobban tetszik nekem, mint gondoltam. Megnőtt és meg is terebélyesedett. Ezáltal biztosabb lett a fellépése. Egyelőre Anschütznél dorbézol, aki tárt karokkal fogadta. Itt majd egy kis üzletbe kezd, mivel Párizsból megbízást kapott szivar- és pénztárcák eladására, 10% jutalékkal. És Anschütz révén mindjárt meg is szerzi az ilyen kereskedéshez szükséges összeköttetéseket.

Tőle tudtam meg, hogy a „derék" Techow jellemzést küldött rólunk Svájcba, amelyben bőségesen ócsárolt bennünket, különösen téged. A katonák mint konkurrensükre irigykednek rád. És úgy hiszem, egy napon igazolni fogod előérzeteiket. Azonkívül: Schily Genfből azt kívánta, hogy ezek az urak egyezzenek ki velünk. Erre egy szakvélemény következett, aláírói: Willich, Techow, Schapper, Schimmelpfennig; ebben többek között az állt, hogy 1. végképp szakítottak e teljesen tehetetlen párttal; 2. rendőrkémek vannak közöttünk, akik mindent jelentenek a porosz kormánynak.

Nem tudom, megírtam-e már neked, vagy még itteni tartózkodásod idején hallottad-e, hogy Kinkel és Tsai uraknak készpénzben *mindenestül csak* 3000 dollárjuk van, hogy valamennyi tekintélyes személy, így például Löwe von Kalbe visszavonult, hogy Willich Kinkellel és Reichenbachhal igen feszült viszonyban, és az egész szarházi társaság széthullóban van.

A Teutóniáról szóló memorandumot* meg fogod kapni.

Ezek a kutyák itt tegnap megtartották a kezesek ülését. Végleges bizottságot választottak. Ruge úr tiltakozó levelet írt. Willich nem volt jelen.

---

* *V. ö. 53. old. – Szerk.*

Reichenbach eleve visszautasított minden további részvételt ebben a mocsokban. A Bizottság fizetést húz majd. Beválasztották Kinkelt, Willichet (kétes, hogy elfogadja-e), Löwe von Kalbét (mindenképpen visszautasítja), Ficklert, Rongét, a mainzi Schützöt és még valakit. Kooptálással egészítik ki a létszámot. Ruge az üzenetében azzal támadja Kinkelt, hogy a porosz herceg* ügynöke, azonkívül szabadkőműves.

A Cluss-féle levélből a következők:

Huzel (nem azonos Huzzelwitt-tel, Cluss barátjával, aki Cincinnatiben a Kinkel-kongresszuson[74] mint [kezes részt vett**]) többek között ezt írja Clussnak: „Kinkel le akart hengerelni Marx- és Engels-ellenes aljasságokkal. Amit akartam, sikerült, úgy sarokba szorítottam, hogy hosszú időre a markomban van. Azzal akarta biztosítani magát, hogy becsületszavamat kérte: hallgatok az esetről és nem okozok neki »hercehurcát« ... azzal, hogy publikálom ... Bizonyos Tellering Annekének írott levelében úgy szidja Marxot, mint egy kocsis..."

A továbbiakban maga Cluss ezt írja: „New Yorkban, azon a pompás összejövetelen, amelyről legutóbbi levelemben számoltam be, az igen nagy létszámú tornaegyletek külön szervezetté alakultak és állást foglaltak az én tiltakozásom, valamint Weydemeyernek Kinkel memoranduma ellen irányuló cikke mellett."[85]

Apropó. Bangyának, Szemere részére, adtam néhány karcolatot a londoni német nagyemberekről. Ezt a levelet, nem tudom miképpen, felolvasták egy német könyvkiadónak a nevem említése nélkül. Ez most „jellemképeket" kér ezekről az urakról, és mint Bangya mondja, hajlandó néhány nyomtatott ívért 25 font sterlinget fizetni. Persze névtelenül vagy álnéven. Nos, mi a véleményed erről? Egy ilyen humoreszket voltaképpen együtt kellene megcsinálnunk. Van némi aggályom. Ha úgy gondolod, hogy ebbe a vacakba menjek bele, összeállítást kellene készítened leveleimből és a birtokodban lévő egyéb dolgokból, amelyekben a kutyák jellemrajzához adalékok találhatók. Mindenesetre néhány glosszát kellene nekem küldened Willichről, – Willich „akcióban"[86] és „Svájcban".

A neked küldött dolgok között megtalálod az öreg Szerelmey képes csataleírásának reklámtervezetét. Ezt kissé helyrepofozva és angolra lefordítva reklámnak kívánja feldolgoztatni, s ennek fejében mindegyikünknek a mű egy példányát ígéri. Azt hiszem, érdemes egy kis csinnadrattát csinálni.

Hogy Carey úr a „Harmony of Interests"-ről közgazdasági könyvet fog

* A későbbi I. Vilmos. – *Szerk.*

** *A papír sérült.* – *Szerk.*

megjelentetni, már akkor előre láttam, amikor első nyomtatott írása elém került.[87]

De mit szólsz ahhoz, kedvesem, hogy Ruge a neked megküldött „Janus"-ban[88] a kommunizmust „humanisztikus gondolkodása" legújabb termékeként ki akarja sajátítani magának, – és hogyan! Te jó isten!

Harney és Jones kakasviadalát olvastad? Ha nem, elküldöm kölcsönös filippikáikat.[89] Mindkettő – az egyik önként, a másik kénytelenségből – a német emigráns-polémia színvonalára süllyed itt.

Barátod
K. M.

Olvastál valaha nagyobb ostobaságot, mint B. Bauernak a „Tribune"-ban megjelent cikkét, az „Anglia hanyatlásá"-t?[78] A javíthatatlan öreg teológusra a legjellemzőbb a következő passzus: „Míg az angol parlament eddig a római politikát követte és a nép életösztöneit, a nemzet vállalkozó kedvét világuralmának megalapozására fordította, míg, ugyancsak régi római szellemben, a *brit belső ellentéteket*, mint például *a Magas Egyház*[90], *a skót presbiterianizmus* és az *ír katolicizmus ellentéteit*, az uralkodás arisztokratikus művészetének kibontakoztatására és fejlesztésére használta fel, most a népek és kormányok közti kontinentális harcban párttá lett és pártként éppen abban a pillanatban lép fel a konstitucionalizmus érdekében, amikor az tagadhatatlanul leáldozóban van." Ha ez sem elég a tetűnek, akkor higgyünk-e a betűnek?[91]

28

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatolok egy 30 shillingről szóló postautalványt; ez minden, amit e percben nélkülözhetek. Bár holnap, lévén vasárnap, nem veheted fel, de legalább tudod, hogy megvan. Ha a hónap folyamán egy második hasonló küldeményre lehetőségem lesz, akkor tudod, hogy mindenesetre megteszem, de eddig ezt még nem tudom megítélni.

Hogy a Kicsi* befutott és megemberesedett, nagyon jó, és hogy Anschützben egyelőre a szükségben helytálló igazi barátra lelt, az is ér valamit. A nyár folyamán meg kell látogatnia engem, az után, hogy az öregem már itt volt.

Ami a nagyemberek kérdéses életrajzi karcolatait illeti**, furcsa módon egy ideje a fejemben járt az a gondolat, hogy hasonló módon, ábécé sorrendben állítsunk össze egy ilyen életrajz-gyűjteményt, amelyet mindig tovább folytathatnánk és készenlétben tarthatnánk a „nekiindulás" nagy percére, amikor is hirtelen belevethetnénk a forgalomba. A könyvkiadó ajánlatáról szólva, a 25 font persze ér valamit, de meggondolandó, hogy minden névtelenség és álnév ellenére is mindenki észreveszi, hogy honnan lőtték ki ezeket a nyilakat, s a felelősség miránk kettőnkre hárul majd. Ha ezt Németországban a mostani rezsimben kinyomtatják, akkor a reakció támogatásának tűnne, és ezt még a világ legderekabb érzületétől áthatott előszók sem akadályoznák meg. Ez pedig mégis fatális. Ha a históriát a legnevesebb szamarak közül csak néhányra, mondjuk egy tucatra korlátoznánk – Kinkelre, Heckerre, Struvéra, Willichre, Vogtra és hasonlókra –, akkor már inkább menne; saját nevünk elhagyása akkor nem sokat számítana, s a dolog úgy is felfogható volna, hogy közvetlenül a reakciótól indul ki. Mindenesetre lehetőleg együtt kellene nyélbe ütnünk a dolgot. Most hát gondold meg, szerinted hogyan járunk el a leghelyesebben, és majd meglátjuk. 25 font csak megér egy kis botrányt.

---

* Dronke. – *Szerk.*

** *V. ö. 56. old.* – *Szerk.*

Cluss levelét jövő héten visszaküldöm. Azt a dolgot Szerelmey számára majd megcsinálom*. Az amerikai küldemények ma délig nem érkeztek meg, de talán otthon már várnak rám.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 május 1.

* *V. ö. 56. old. – Szerk.*

29

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Vaskos amerikai küldeményed még nem érkezett meg. Megkérdeztettem Pickfordéknál, tudniillik utcámban újraszámozzák a házakat, ami zavart okoz; de Pickfordéknál sincs csomag számomra. Tehát vagy nem küldted el ezt a históriát, vagy talán nem az előírt postai formában küldted, vagy pedig valami egyéb történt vele. Tudakozódj tehát, mi lett ezzel a dologgal.

E héten itt üdvözölhetem majd apámuramat, amikor is az egész üzleti vacak elintéződik és az én helyzetem is tovább rendeződik. Vagy megújítják a szerződést és folytatják itt az üzletet, ami azonban nemigen valószínű, vagy megpróbálom keresztülvinni, hogy az öregem innen legkésőbb az év végén, talán már ez év június végén kilépjen. Akkor jön a pokoli likvidálás, amely azonban 6–8 hónap alatt többé-kevésbé befejeződik, s utána valami máshoz fogok majd, vagy Liverpoolba megyek, vagy pedig tudj' isten mi egyebet csinálok. 14 napon belül ez nyilván eldől. Szívesen veszem, hogy az öregem már most jön, hogy ez az elkerülhetetlen rondaság a lehető leghamarabb elintéződjék, és én tudjam, mihez tartsam magam.

Mellékelten Cluss levelét is visszaküldöm. A Jones-féle cikkek megvannak nekem, ellenben a Harney-félék nincsenek, ezért alkalomadtán elküldhetnéd, hogy mindkét oldalt megismerjem, és Harney papát új szerepében lássam. A szorgalmas Jones igen hamar kiüti majd a nyeregből ezt a lusta kutyát, hacsak sikerül neki egy ideig kitartania. Pedig heti 4000[83] eladását, ami már nyereséggel jár (3600 fedezi a költségeket), csak képes lesz elérni.

Az öregem idejövetele természetesen 8–14 nappal késlelteti a Dana-féle terveimet[4]. Viszont te közben Szemere útján folytathatnád a tárgyalásokat a könyvkiadóval a karcolatok ügyében, az ábrázolandó hősökre vonatkozóan átnézhetnéd levelezésedet és a „Neue Rheinische Zeitung"-ot (különösen a nemzetgyűlési szavazásokat és beszédeket), s mihelyt az ügy leköthető, idejönnél egy hétre és nyélbe ütnénk.[92] Mégiscsak azt hiszem, meg lehet majd úgy csinálni, hogy ennek az iromány nak az apaságát nem fedezik fel, de még ha úgy is lenne, ez nem árthatna az ügynek.

Mint Ebner írja nekem, politikai gazdaságtanod[63] miatt még mindig tárgyal Löwenthallal, aki Brüsszelben akar berendezkedni és egyelőre még társ marad a frankfurti üzletben.

Hogyan boldogul Freiligrath a sógorommal?* Felelj nekem Pindar ügyében, ez egy unalmas és elég zavaros barom. Tagja a Szövetségnek?[55]

A Weydemeyer által jelzett „Turnzeitung"-ok[93] még mindig nem érkeztek meg, ezekkel valamit elhibázhatott.

Írj hamarosan.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 május 4.

Olyan csomagok címzésénél, amelyeket nem a posta továbbít, jobb, ha a régi 70. sz. helyett mindkettőt, a régi és az új számot írod, így:

Nr. 44/70 Great Ducie Street, Strangeways, Manchester.

A Szerelmey-féle dolgot** lehetőleg holnap elintézem.

* Emil Blank. – *Szerk.*

** *V. ö. 56. old.* – *Szerk.*

30

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 május 6.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

A csomagot nem küldtem el neked, mert Pickford $2^1/_2$ shillinget kért a feleségemtől. És ennyit az egész vacak nem ér meg.

A mellékelten küldött furcsa cédula sebtében készült másolata annak a rövid köriratnak, amelyet Kinkel–Willich urak bocsátottak ki tagszövetségeik számára.[94] Mulatságos, hogy egyik szekcióvezetőjük e firkálmányokat minden alkalommal eljuttatja Hebeler porosz főkonzulhoz, aki fizet értük. A porosz kormánynak természetesen éppúgy megvan a kulcsa e fontoskodó titokzatosságokhoz, mint Kinkel–Willichnek. Willich ugyanis, minden elvi aggálya ellenére, mégiscsak elfogadta a posztot a végleges bizottságban. Akié a pénz, azé Willich is.

Annyi bizonyos, hogy valamiféle puccsot terveznek. Klapka tábornok már elutazott Maltába, zsebében egy Kossuth–Mazzini által aláírt okirattal, amely őt a magyar–olasz hadsereg vezérlő tábornokává nevezi ki. Azt hiszem, az a szándékuk, hogy Szicíliában kezdik el. Ezek az urak rosszul érzik magukat, ha minden évben kétszer nem szenvednek vereséget és nem hagyják őket helyben. Nem tudnak beletörődni abba, hogy a világtörténelem az ő közreműködésük nélkül, az ő beavatkozásuk, mégpedig hivatalos beavatkozásuk nélkül halad. Ha a dolog balul üt ki, ami bizonyos, akkor Mazzini úrnak megint alkalma lesz arra, hogy egy tetszőleges Grahamhez intézett felháborodott levelekben fontoskodjék.[95] Az emésztését ez nem fogja megzavarni.

Most Bangya fordítását javítom, amelyet Szemere magyarul írott jellemrajzairól[73] készített. Az eredeti, amelyet csak nagy nehezen lehet a gyatra és sokszor szinte érthetetlen, a nyelvtannal és a consecutio temporummal* folytonosan hadilábon álló fordításból kihámozni, minden bizonnyal

* – az igeidők egymástól való függésével – *Szerk.*

remek. Világosan kiderül a következő: az osztrák dinasztia trónfosztását, ami meghirdetésének pillanatában apolitikus és káros volt, Kossuth Lajos úr rendezte meg, hogy magának biztosítsa a kormányzói posztot, mert attól tartott, hogy ha habozik, az később ellenállás nélkül a győztes Görgeyé lesz. Azt a hibát, hogy Budát ostromolták, ahelyett hogy Bécs ellen vonultak volna, szintén Lajos okozta, akinek arra fájt a foga, hogy családjával együtt győztesként ünnepélyesen bevonuljon a fővárosba[96].

Apropó. Éppen most érkezett meg Bangya levele. A berlini könyvkiadó tehát most a következő végleges ajánlatot tette: 25 font 5–6 ívnyi jellemrajzért, 24 ingyen példány. Bangyától megkapom a pénzt, mihelyt a kéziratot leszállítom neki. De ez az ember sürgős szállítást kíván.

Tervem: egyelőre megcsinálom a piszkozatot Dronkéval, amiáltal stílusom többé-kevésbé felismerhetetlenné válik. 14 nap múlva azután talán lesz rá mód, hogy a dolgot[92] veled* befejezzem. Willichről (a hadjárat[50] során és Svájcban) folyamatos leveleidben mindenesetre még írnod kell nekem egyet-mást.

Cluss levelét csatolom.

Tegnap Freiligrathtal Trübner könyvkereskedőnél voltam. Trübner úgy gondolja, hogy a „Revolution"-ból[97] bizonyos példányszámot itt Londonban el tud adni, további példányokat pedig Németországban Campe útján tudna terjeszteni. Mihelyt tehát a Weydemeyer-féle példányok megérkeznek, küldd ide őket. A „Turnzeitung" úgy látszik eltévedt valahol.

Barátod
K. Marx

* *Az eredetiben:* velem. – *Szerk.*

31

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatoltan visszaküldöm Cluss levelét. Közben eszembe jutott, hogy most, amikor Dana úr kapcsolatba lépett B. Bauerral és a trieri Simonnal, neked pedig ugyanakkor az elnökválasztás miatt csak korlátozott helyet biztosít, igen helyénvaló lenne néhány jenki-lépést tenni Dana úr ellen. Clussnak és másoknak különböző helyekről írniok kellene, megkérdezve Danat, mi az oka annak, hogy ezek a páratlan cikkek oly ritkán és nagy időközönként jelennek meg; hogy ez remélhetőleg nem a szerkesztőségen múlik, amely, mint várható, ennek véget fog vetni és gyakrabban lesz módjában K. M. cikkeit közölni stb. Weydemeyer ezt igen könnyen megszervezhetné, neki csak azzal kellene megindokolni a dolgot, hogy Dana a rendelkezésedre bocsátandó helyet korlátozni akarja és ezért az ilyenfajta demonstráció helyénvaló, biztosítandó, hogy ez az orgánum számunkra hozzáférhető maradjon. A Barnum, Barnum et demi.* Ha egyetértesz, Weydemeyert a következő hajóval előkészíthetem rá.

A gyűlésnek a szekciókhoz intézett körlevele[94] szívderítő. Akasszanak fel, ha a szentpétervári, varsói, berlini, római stb. szekciók 4 mérföldnél távolabb vannak a Charing Crosstól[99]. Ez a karbonárós-fontoskodó-erélyeskedő-napiparancsszerű fellépés elárulja, hogy ezek az urak ismét mennyire ámítják önmagukat állítólagosan szervezett erőikkel. Most puccsra törekedni ostobaság és aljasság. De persze „valaminek mégis csak történnie kell! valamit mégiscsak művelni kell!" Az ember azt kívánná a főnököknek, akiknek vezetniök kell a dolgot, hogy valamennyit elfogják és agyonlőjék, de hát persze a nagyemberek majd óvatosak lesznek, s a hős Willich nyugodtan Londonban fog maradni, amíg még van pénz a kasszában, hitel Schärttnernél és ad libitum** ingyen ruha meg cipő kapható a „Szabóságtól és cipészettől". Így értelmezi Willich a hadseregek ellátását!

---

* – Barnum ellen másfél Barnum.[98] – *Szerk.*

** – tetszés szerint – *Szerk.*

A jellemrajzok ügye[92] idáig rendben van. Négy hét alatt elkészülhet. Csak gondoskodj egy megbízható emberről, aki letisztázza, hogy teljesen ismeretlen kézírással kerüljön a nagyvilágba. Amikor idejössz, hozd magaddal az amerikai dolgokat, a komplett „Neue Rheinische Zeitung"-ot és a szükséges írásos dokumentumokat. Az öregem holnap jön és aligha maradhat itt 8–10 napnál tovább.

Végre megkaptam a hadtudományi dolgokat Németországból. Eddig csak keveset olvastam belőlük. Gustav von Hoffstetter urat, a híreset, eddig nem éppen Napóleonnak látom, hanem csak jól használható zászlóaljparancsnoknak vagy ilyesminek egy kis ütközetben. De még nem olvastam végig a könyvét.[100] Ezzel szemben egészen takaros dolog egy brosúra, amely általánosságban az új erődítésekkel foglalkozik; egy Küntzel nevű porosz mérnökszázados írta[101] – történetibb és materialistább, mint bármi, amit eddig in militaribus* olvastam. – Ami mármost Willisen urat illeti, azt kell mondanom, hogy Idstedtnél nem a dánok győzedelmeskedtek a schleswig–holsteiniak felett, hanem a józan emberi ész megszokott taktikája a hegeli spekuláció felett[102]. Willisen könyvének[103] tulajdonképpen ez volna a helyes címe: A nagy háború *filozófiája*. Ebből magától értetődik, hogy a könyvben több a filozofálás, mint a hadtudomány, hogy a többnyire magukról értetődő dolgokat a legterjengősebb és legmélyebb alapossággal a priori[104] konstruálja, és hogy közben a legiskolásabb értekezések találhatók benne egyszerűségről és sokrétűségről meg hasonló ellentétekről. Mit szóljon az ember az olyan hadtudományhoz, amely en général** a művészet fogalmával kezdődik, azután kimutatja, hogy a szakácsművészet is művészet, szószátyárkodik művészet és tudomány viszonyáról, és végül a hadművészet összes szabályait, viszonyait, lehetőségeit stb. abban az *egy* abszolút mondatban oldja fel, hogy az erősebb mindig szükségképpen megveri a gyengébbet! Itt-ott akadnak takaros észrevételek és egyszerű alapszabályokra való használható visszavezetések; szép is volna, ha nem így volna. Addig, ahol elméletét a gyakorlatra alkalmazza, még nem jutottam el; de nem túlságosan Willisen mellett szól az, hogy Napóleon a legnagyobb sikereit mindig Willisen legfőbb szabályainak semmibevételével érte el, – ezt az eredményt az igazhitű hegeliánus persze igen jól meg tudja magyarázni magának anélkül, hogy a szabályok a legcsekélyebb kárt is szenvednék.

Mint látom, Görgey emlékiratai éppen most jelentek meg[105], de hat tallérba kerülnek, s ezért most még nem tudom megvenni magamnak. Ezzel a

---

* – katonai területen – *Szerk.*

** – általában – *Szerk.*

magyar háború *katonai* részére vonatkozó anyag egyelőre lezártnak tekinthető. A magyar háborúról mindenesetre írok valamit, talán valamennyi 1848–1849-es háborúról.[106] Mihelyt a korábbi hadtörténetet némileg megismertem, kiadó után fogok nézni, aki majd a források költségeinek legnagyobb részét is viselheti.

A 30 [shillinget], amelyet múlt szombaton küldtem neked, bizonyára megkaptad.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 május 7.

32

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 május 13.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Ma csak néhány sort írok neked. Az öreg Szerelmey, akinek első füzete elkészült, naponta nyaggat engem csataművének reklámja miatt*. Ha most ezt nem tudod megcsinálni, legalább az ő fogalmazványát küldd vissza nekem postafordultával.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 56. old. – Szerk.*

33

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Az ügyek jól alakulnak. Az öregem holnap vagy holnapután elutazik, üzleti ügyeivel igen elégedetten. Az itteni vállalat teljesen átszerveződik és új alapokon folytatódik. A fizetéspótlékot szerencsésen kivívtam, s mihelyt a szerződéseket aláírták és az öregem elpárolog, az említett bankjegy megjelenik nálad. A legszebb az, hogy *én* egyáltalán semmit sem írok alá; az öregem van olyan bölcs, hogy politikailag mégsem bízik bennem egészen és ezért nagyon is óvakodik attól, hogy később újabb kellemetlenségekbe sodródjék miattam. Ha néhány illemszabályt betartok, akkor alkalomadtán azt is elérhetem, hogy valamelyik fivérem kerüljön a helyemre, úgyhogy távozásommal az öregem semmit sem veszít, kivéve persze néhány illúziót, s én vagyok az, aki áldozatot hoz, nem ő. Most tehát írd meg postafordultával, hogy állsz a jellemrajzokkal[92]. Minthogy ugyanis mindezen változások miatt jó csomó munka szakad majd a nyakamba, bajosan gondolhatok arra, hogy a következő napokban sokat dolgozhatnék veled együtt; mégis örülnék, ha minél előbb itt üdvözölhetnélek. Jó volna tehát, ha Dronkéval minél tovább jutnál a dolgokban, hogy itt néhány este folyamán teljesen befejezhessük; akkor érkezésed előtt az itt lévő dokumentumokból megcsinálnám a szükséges kivonatokat az illetőkről (akiket név szerint meg kellene jelölnöd), hogy gyorsan haladjunk előre. Épp most jut eszembe, a legjobb lenne, ha pünkösdkor, vagyis az azt megelőző pénteken – holnaputánhoz egy hétre – jönnél, amikor itt általános munkaszünet van. Akkor szép idő esetén elmennénk Man-szigetre vagy máshová, rossz időben pedig dolgoznánk. De intézd úgy, hogy egyedül jöjj, Dronkiust később igen szívesen látom, de egyelőre még nem használhatom, és a munkában mégiscsak zavarna.

Egyébként az újjárendezésben az a legfontosabb, hogy július 1-től a pénzem nemcsak több, hanem teljesen *az enyém* is lesz, úgyhogy senki emberfia nem kérdezheti többé, hogy mire fordítom. Közelebbit szóban.

Barátod

Manchester, 1852 május 19. *F. E.*

34

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Az öregem elment. Minden rendben. Csatolom a tízfontos bankjegy első felét. Jövő hét végén remélem itt leszel. E percben feltehetően otthon vár rám egy leveled, de nincs időm odamenni. A bankjegy második fele vagy ma megy a második postával, vagy holnap.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 május 21.

35

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ma csak azért írok, hogy mindenesetre jelezzem; tegnap az első postával egy fél tízfontos bankjegyet küldtem neked, közvetlenül, a másik felét pedig ugyanakkor Lupusnak borítékoltam azzal, hogy adja át neked; remélhetőleg rendben megkaptad.

Itt most nagy választási tevékenység folyik – el akarják érni, hogy két whig szabadkereskedő, akiket a toryk jelöltek, kibuktassa Brightot és Gibsont, s egyebet sem tesznek, csak korteskednek meg iszákoskodnak. A fickóknak természetesen semmi esélyük nincs, de szép kis pénzükbe fog kerülni.

Három héttel ezelőtt várakozásomhoz híven megindult a spekuláció a gyapotpiacon; de mivel az esélyek még nem eléggé nyilvánvalók, az itteni fonodatulajdonosok és kereskedők pedig ellene tevékenykedtek, pillanatnyilag újból vízbe esett a dolog. Ám amint az amerikai termés egész tömegét leszállították, igen hamar ismét elkezdődik majd a spekuláció. A gyapjú – az ausztráliai juhtenyésztés hirtelen csődje miatt – szintén pompás spekulációs cikké válik, és egyébként is megvan minden kilátás arra, hogy őszre a spekuláció gyönyörűen felvirágzik. A vasúti stb. részvények is kezdenek megint emelkedni, – a jobb fajták mindig többet jövedelmeznek annál az $1–1^1/_2$ %-nál, amennyi a letétbe helyezett tőkékért a bankoktól jelenleg kapható. Amerikában a gyapotspekuláció már hat hete teljes lendületben van és a most mindenütt meghirdetett sokféle furcsa új részvénytársaság a bizonyság arra, hogy a tőke minden nagy pénzpiacon mennyire tapogatódzik, hogy felvevőpiacokat találjon. Végül is a viharmadarak most már valamivel nyilvánvalóbban és tömegesebben jelentkeznek. Pompás lesz.

Remélhetőleg legkésőbb holnap reggelig kapok levelet tőled.

F. E.

Manchester, 1852 május 22.

36

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852* május 22.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Ma reggel befutott a tízfontos bankjegy első fele.

Pénteken szándékozom innen elutazni, éspedig hajón Liverpoolba, s onnan Manchesterbe.

Apropó. Schramm polgártárs** Liverpoolon át Amerikába megy. Mármost a fickónak, mint bizalmasan közölte velünk, az a terve, hogy szerdán vagy csütörtökön téged boldogtalanít. Ki kell eszelned, hogyan menekülhetsz előle.

Willich csinos kis kalandba keveredett. Von Brüningkné, akinél ingyen étkezett, abban tetszelgett, hogy – akárcsak a többi exhadnaggyal –, ezzel a vén kecskebakkal is kacérkodjék. Egy szép napon aszkétánk fejébe szökik a vér, állati brutalitással rátámad a Madame-ra, mire nagy garral kipenderítik a házból. Oda a szerelem! Oda a terített asztal! Kéjencek nem kívánatosak többé.

Cherval, akinek a német–francia összeesküvésben[107] a párizsi esküdtszék előtt véghezvitt hőstetteiről olvastál, mesés vakmerőséggel megugrott a poroszlók elől, mint talán az angol lapokban („Morning Advertiser") szintén láttad. Utólag kiderül: a rendőrség hozzájárulásával, amelynek Cherval elárult mindent, amit csak tudott. A Great Windmill-beliek[108] maguk is kénytelenek voltak kitaszítani a hőst, akivel London-szerte parádéztak.

A kölnieket[7] a vádtanács végre az esküdtszék elé utalta. Ha nem tűznek ki külön esküdtszéki ülést, csak júliusban kerülnek sorra.

Dronke üdvözöl.

K. M.

---

* *Az évszámot utólag Engels írta rá. – Szerk.*

** Konrad Schramm. – *Szerk.*

37

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ha csak pénteken akarsz onnan Liverpoolon át tengeri úton elindulni, hétfő este előtt nem vagy itt, de talán csak kedden reggel. Ha mindenképpen tengeri úton akarsz jönni, intézd úgy, hogy Hullon át jöhess – három-négyszer hetente reggel nyolc órakor indul egy hajó a Cityből, s az utazás nem tart olyan soká – körülbelül szerdán reggel, legkésőbb csütörtökön reggel kellene útra kelned, az útiköltség 6 shilling 6 penny Hullba, Hullból ide harmadik osztályon kb. 7–8 shilling. *Péntek délután* itt kell lenned, hogy még ugyanaznap este 6 óra tájban Liverpoolba utazhassunk. A közvetlenül Londonból jövő parliamentary train[109] túl későn indul, semhogy még pénteken igénybe vehesd. A tengeri utat Liverpoolon át visszautazáskor teheted meg.

Tehát: bárhogyan is, pénteken délután négy órakor itt kell lenned.[110]

Várom a közelebbieket,

Barátod
F. E.

Manchester, [1852] május 24.

Willich históriája nagyon mulatságos. A nemest, a tisztát mégis utolérte hát a sors!

38

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Vagy rettenetes szorgalommal másoljátok ti ott a kéziratot, vagy valami kellemetlenség történt, különben bizonyára hallottam volna már rólad. Addig is mellékelek egy Weydemeyer-levelet, kivágatokkal.

Kis levéltárcád a kölni levéllel előkerült – ma nem vettem magamhoz, különben máris csatolnám.

Szívélyes üdvözleteket küld – sebtében,

F. E.

Manchester, 1852 június 30.

39

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 július 3.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Késve jövök, de jövök.[111] A késedelemre magyarázatul szolgál majd neked az alábbi történet:

Londonban a kéziratot azonnal lemásoltuk[92]. Hétfőn délben elejétől végig kész volt. Felváltva hol a feleségemnek, hol Dronkénak diktáltam. Szerdán délben megkaptam a pénzt. Bangya levonta a hét fontot, amelyről tudsz. Ezenkívül tartoztam Dronkénak közreműködéséért. Így csak annyi maradt, ami még a háztartásra sem volt elég. Strohn nem tudott fizetni. De még egy különleges balszerencse is járult mindehhez.

Klose régóta betegeskedő, kórházban sorvadó feleségét ez a kórházi kutyanépség éppen a végső válság pillanatában teszi ki; negyednapja meghalt otthon. Klosénak mármost egy fillérje sincs: temetési költségek stb. Freiligrath semmit sem tehetett, mert éppen kimerítette egész ismeretségi körét, hogy Heilberg feleségét és gyerekét visszajuttassa Boroszlóba, őt magát életben tartsa, s végül kórházba juttassa. Így ez a dolog rám hárult, és kimondhatatlanul sok szaladgálással járt, míg rendbejött. Most megint nyugalom van.

A „banda" töri a fejét brosúránkon. Különösen a cserebogarat* veri ki a halálveríték. „Egyáltalán nem tud visszaemlékezni arra, hogy valaha is a legcsekélyebbet vétette volna ellenünk." Willich kipuhatoltatta nálam, hogy a Brüningk-história is szóba kerül-e. Emiatt sok skrupulus gyötri.

Mármost e furcsa eset „valódi lefolyása" a következőképp alakul:

Először, mint tudod, Willich kereken tagadott. Második verziója ez volt: „Brüningkné *politikailag* korrumpálni akarta őt. Balról-jobbról *von* Willich úrnak titulálta és más korrupciós eszközökhöz is folyamodott." Ő tehát „morális szándékkal" hajtott végre elterelő hadmozdulatokat Brüningkné nemi szervei irányában.

---

* Eduard Meyen.[112] – *Szerk.*

Most viszont ismét másképp konstruálta meg partizánvezérünk az esetet. „Brüningkné (ezt korábban Imandt mondta el neki) orosz kémnő. Fiatal menekülteket akar hálójába keríteni. Az öreg Willich útjában állt. Innen ered az az anekdota, amellyel Brüningkné tönkre akarta őt tenni a menekültek körében. Hogy mennyire politikai-célzatosan-ördögi ez a kieszelt anekdota, már abból is következik, hogy Brüningkné szégyenét a saját férje terjeszti, csak azért, hogy blamálja Willichet."

De a dolognak még mindig nincs vége. A lovagias Schimmelpfennig kijelenti, hogy Willich a kémkedési mesét csak kitalálta, hogy „cazzója"* lázadását leplezze. Most ott tartunk, hogy a história függőben van e két nemes lovag között, és Willich, aki egyik hazugságból a másikba sodródik, most kompromittálja magát csak igazán.

A felszarvazott Brüningkkel kapcsolatban eszembe jut egy takaros élc, amelyet néhány nappal ezelőtt olvastam Machiavelli egyik komédiájában:

Nicia (a felszarvazott): Chi è san Cuccù?**

Ligurio: È il più onorato santo che sia in Francia.***

Willich és Kinkel nagy aggodalomban: hogyan is üssék nyélbe a forradalmat az 1200 fonttal? Schurz, Schimmelpfennig, Strodtmann stb. mindinkább visszahúzódnak Kinkeltől. – Willich 100 lóerővel sem választható el a páncélszekrénytől. – Kinkel 8 nappal ezelőtt megjelenik Imandtnál, akiről tudja, hogy találkozik velem és ezt mondja: Kár, hogy az én „Politikai gazdaságtan"-om még nem jelenik meg, hogy végre pozitív alapra tehessenek szert. Imandt Freiligrath verséről[114] kérdezi Kinkelt. „Ilyesmiket nem olvasok", feleli Godofredus.

A legkomikusabb az, hogy minekutána ezek a kutyák már évek óta csak abból éltek, hogy bennünket csepültek, most kijelentik: „méltóságunkon" és „rangunkon" aluli dolog ilyen triccs-traccsot írni. Csodálatos alakok!

Közben azonban a vigasztalan Willich–Kinkel előtt, akiknek forradalmat kell csinálniok, új távlat nyílt. Rodbertus, Kirchmann és más becsvágyó miniszterjelölt urak követet küldtek Londonba. Az urak ugyanis, a franciákat – a Vogt-féléket – utánozva, német karbonáró-társaságot akarnak alakítani, kapcsolatot tartva a legszélsőségesebb pártokkal is. Németországban a költségek fedezésére papírpénzt bocsátanának ki. De mivelhogy a bőrüket lehetőleg óvni igyekeznek, emigráns férfiaknak, mégpedig „valamennyi párthoz" tartozóknak kellene aláfirkantaniok ezt a papirost.

---

* – „hímvesszője" – *Szerk.*

** – Ki a Szent Felszarvazott? – *Szerk.*

*** – A legtiszteltebb szent Franciaországban.[113] – *Szerk.*

Schapper Imandt útján bűnbánó vallomásokat tett nekem, s puhatolódzott. Válaszom: először *nyilvánosan* szakítson Willichhel, a további majd elválik. Ez a conditio sine qua*.

Bizonyára olvastál az újabb párizsi letartóztatásokról[115]. A fajankóknak (ezúttal a Ruge-klikknek) természetesen ismét szőnyegre kellett hozniok egy látszatösszeesküvést. Párizsi tudósítójuk, mint velem már jó ideje közölték, Engländer, köztudomás szerint rendőrügynök (Párizsban), minden levelüket persze azonnal leadja szolgálati helyén. De a francia rendőrség, ezzel sem érve be, ideküldi Simon Deutschot, hogy kiszedje Tausenauból, amit csak lehet. Louis-Napoléonnak minden körülmények között összeesküvésre van szüksége.

Pedig egy összeesküvés már a nyakán van, amelyről, úgy látszik, mit sem tud. Az Orléans-családé, amelynek Bangya úr most ügynöke (de a magyar „radikálisok" hozzájárulásával). Terv: Bonaparte-ot valamelyik este el akarják lopni zugszajhájánál, akihez az angol hölgy háta mögött lopakodik. A rendőrség egyik főemberét megvesztegették. Két tábornokot állítólag megnyertek. 14 nappal ezelőtt maga Nemours Párizsban járt. Nagy összegeket költöttek Louis-Napoléon elleni röpiratok terjesztésére.

Mi a véleményed? Ha valamelyik Orléans még egyszer Párizsba megy, és netán megtudnók az időpontot, nem kellene-e az „igazi herceget" az „álhercegnél" egy vagy más módon denunciálni? Közöld velem nézetedet erről.

Az a kutya Cherval Pfänder hozzá intézett levelét is kiszolgáltatta a poroszoknak.

Au revoir.

K. M.

Az isteni Weydemeyernek semmi nyoma. Meglehet, hogy Bonaparte hamarabb lesz Amerikában, mint a róla szóló brosúrám[18] Európában. Ha lehet, hamarosan küldj nekem egy cikket Dana részére[4].

Itt közlöm veled Pietro Aretino, a Cassagnacok (csakhogy náluk szellemesebb) őse „Dubbii amorosi!"-jának bevezetését:

Prefazione.

Magnifico utriusque Ser Agnello,
Voi qui scribere scitis quare, quia,
Espelle, volte fatte co'l cervello,
Di Bartolo e Baldo notomia,

* – elengedhetetlen feltétel – *Szerk.*

E le leggi passate co'l costello,
Nella vostra bizarra fantasia,
Questi dubbii, di grazia, mi chiarite
Ch'oggi in Bordello han mosso un gran lite.

— ———

Vi sono genti fottenti, e fottute;
E di potte e di cazzi notomie.
E nei culi molt'anime perdute etc.*

* – Ő, Ser Agnello, kétszeresen fényes,
ki meg tudod írni a hogyant s miértet.
elméd előtt hisz' feltárulni képes
Bartolo és Baldo izma és ina,
sőt vad képzelmed sejti, hogy a széles
ég boltján a csillag ki ija-fia –
hát kérlek, fejtsd meg mind e kételyt-fortélyt,
zaja melynek ma fölveré a bordélyt.

———

Akad lator és akad szajha ebben,
hüvelyek, hímvesszők teljes bonctana
s kárhozó lelkek benn az ülepekben. – *Szerk.*

40

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Jó, hogy a kézirat[102] elment. Remélhetőleg a példányok most már 3–4 hét múlva megérkeznek. Bizonyára megint szép kis zűrön kellett keresztülvergődnöd, hogy Pietro Aretino disznóságait használtad ellenméregnek. Az istenfáját, ezek aztán borsosak.

Én itt nyakig ülök a munkában. Most még előttem hever 11 üzleti levél, ezeket még ma meg kell írnom, és mindjárt hét óra. Mégis lehetőleg még ma, legkésőbb azonban holnap megcsinálok egy cikket Dana részére.[4]

Éppen előttem van Görgey úr.[105] Mi akkor a „Neue Rheinische Zeitung"-ban az *osztrák* jelentésekből remekül fejtettük meg a magyar háború menetét és ragyogóan, de egyszersmind elővigyázatosan, helyesen jósoltunk.[116] Görgey könyve kutyául aljas, nem létezik ehhez fogható kicsinyesen irigy, gyalázatosan alantas, korlátolt valami. A katonai rész jó, – Görgey, a maga igazi mivoltában, a tehetséges volt hadnagy, aki nyomban tábornok lesz és akire tojáshéjként mindenütt rátapad még a csapatszolgálat és az elemi taktikai aprólékosság. Azok a magyarok, akik azt állítják, hogy Görgey ezt nem írhatta, *szamarak*. A valódi Görgey és az osztrák elem oly könnyen megkülönböztethető a könyvben, mint Chenunél[117] a két különnemű elem. Forrásként a könyv elővigyázattal, de különben igen jól használható. A fickó rosszindulatú korlátoltsága odáig terjed, hogy önmaga blamálására ösztökéli, mint például a váci proklamáció históriájával[118] – amelyben azt veti Kossuth szemére, hogy a valóságban okosabb volt, mint dagályos beszédeiben – és az egész gyámoltalan ábrázolással, amely a szerzőt akarata ellenére minduntalan lejáratja. Ez a korlátoltság soha nem engedi Görgeynek, hogy eljusson bárkinek a valóságos jellemzéséhez, de van benne néhány takaros vonás és glossza Kossuthról és a legtöbb egyéb szereplőről. E rosszindulatból fakadó korlátoltság ellenére Görgey – ez mindenütt észrevehető – mégis felette áll valamennyinek – miféle fickó lehet akkor a többi!

A magyar háborúról[106] mindenesetre írok majd.

A párizsi összeesküvés[115] – a tényekből ítélve – úgy látszik inkább a mi

nyíltan és hetykén sötét Barthélémynktől stb. indul ki – a kalandos tüzérségi előkészítésben van valami, ami húsz mérföldnyiről is Willichre vall. Hogy Ruge stb. szintén belefuseráltak, az nagyon is lehetséges, de ezek a kátrányozott vászonbevonatú gázcsövekből gyártott ágyúk Hohenzollern-eredetűek.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 július 6.

Ami az Orléans-okat illeti, miért ne? A derék Joinville-t vagy egy hozzá hasonlót olyan elbánásban részesíttetni, mint Enghien herceget[119], – hiszen ez nagyon szép lenne, s miért ne lövetné agyon az unokaöcs* is a maga Bourbonját?

* Louis Bonaparte. – *Szerk.*

41

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 július 13.

Kedves Engels!

Minthogy nincs tőled levelem, arra következtetek, hogy a tiszteletre méltó Weydemeyer mégis, mindennek ellenére kitart „szisztémája" mellett. A dolog kezd valóban érthetetlenné válni, és engem, eltekintve a pénzveszteségtől, amely éppen most nagyon érzékenyen érint, ráadásul nevetségessé is tesz a tetves emigránsok és a könyvkereskedők szemében, akikhez ebben a szerencsétlen ügyben fordultam.

A választásokról nem írtam cikket, mert véleményem szerint előbb meg kell várni a végeredményt.[120] Mindabból, amit eddig láttam, úgy tűnik, hogy a régi parlament szőröstül-bőröstül újból fel fog támadni, s a whigek mindössze 5–6 szavazatot nyernek. A fickók egy cercle vicieux-be* kerültek be, amelyből nem tudnak kievickélni. Az egyedüliek, akik eddig jelentős veszteségeket szenvedtek, a peelisták[121]. A „Morning Chronicle"[122] azonban Grahamet dicsőítve kijelenti, hogy már csak egy kiút marad. A whigek, írja, éppoly tehetetlenek, mint a toryk. Grahamen és hívein kívül csakis Cobdennak, Brightnak és Tsainak vannak képességeik. Ezeknek pedig együttesen kell kormányozniok. Furcsa, hogy a „Times", mint talán láttad, másnapi cikkében szintén Grahamet dicsőíti[123].

A nagy Techow jövő héten Madame Schmidt-Stirnerrel együtt kivándorol Ausztráliába. De, ami még súlyosabb bánatot okoz majd neked, „a" Damm sem kisebb lendülettel veti rá magát az ausztráliai aranyásásra. Még néhány hónapnyi béke, s a mi világfelforgatóink[124] valamennyien az ausztráliai mocskot forgatják majd fel, hogy mocsokra leljenek. Csak a páncélszekrényhez láncolt Willich tart ki jelmondata mellett: élni, de a világért sem dolgozni.

Bangya most igen bizalmas viszonyban van „de Rémusat" orléanista intrikussal. Valamelyik magyar óva inti őt ettől az embertől, aki a német–francia összeesküvésben[107] „elárulta" a németeket. Rémusat-nak ügynökei

* – hibás körbe – *Szerk.*

vannak a párizsi prefektúrán belül. Ír tehát nekik anélkül, hogy egy szót is szólna Bangya úrnak, hogy tájékoztassák erről az úriemberről. A válasz, amely tudomásomra jutott: Bangya *korántsem gyanús*. Idejében kereket oldott, különben őt is lefülelték volna. Az áruló „bizonyos Cherval, Franknak is hívják, de az igazi neve Crämer".

Ez a Cherval állítólag kezdettől fogva a rendőrséggel együttműködve intézte az ügyet. Sőt, mi több: Rémusat megkapta Chervalnak a porosz követséghez intézett eredeti leveleit, amelyekben kijelenti, hogy a Mazasban[125] kapott ígéretek alapján, és minekutána ő elismerte a rend „elvét", „az ő kötelességük" neki a szükséges „eszközöket" rendelkezésre bocsátani. A porosz követség azonban kijelenti: mivel mint kémet a franciák *megfizetik* és kettős alkalmazásra nincs mód, a poroszoktól semmit sem igényelhet. Így tehát Londonba küldik, hogy a német menekülteket ellenőrizze, azonkívül pedig „szemmel tartsa Claremontot"[126]. Ez utóbbi minőségében került el Rémusat-hoz és ajánlkozott fel neki ügynökként. Rémusat, Párizs instrukciójára, ebbe látszólag [belemegy*] és Claremontban mint kapcsolatot egy komornyikot nevez meg, akinek ezentúl az a feladata, hogy Cherval révén tévútra vezesse a francia rendőrséget. – Az orléanista agitáció olyan jól szervezett, hogy a fickóknak valósággal szabályos csempész-őrhelyeik vannak, amelyek útján a levelek, csomagok, brosúrák éppoly biztonságosan továbbíthatók Franciaországba, mint a gyanút nem keltő dolgok posta útján.

Ebből számomra az volt a fontos, hogy meg tudjam szerezni Chervalnak a porosz követséggel fenntartott kapcsolataira vonatkozó valamelyik eredeti levelét. Egy ilyen ügydarab a vádirat egész építményét[7] halomra döntheti.

Megállapodtam Bangyával, hogy amint még egy másolat elkészül, *te* megkapod Szemere brosúráját kéziratban.[73] Ezt a dokumentumot munkádban nem nélkülözheted, mert Kossuthnak, Görgeynek stb. olyan leveleit foglalja magában, amelyek sehol sem kerültek nyilvánosságra.

Feleségem sokat betegeskedik, fogy és köhög. De az orvos azt mondja, hogy a dolog nem veszélyes és a gyógyszeren kívül előírta, hogy igyon sok portersört.

Ha péntekig még egy cikket tudsz küldeni[4], meg fogom kísérelni, hogy a Danatől akkor járó 5 fontot Johnsontól behajtsam.

Apropó. Az „Orlando Innamorato" Domenichi-féle kiadása *átdolgozás*. Az eredeti igen ritkán és csak olyan nagy könyvtárakban található, mint az itteni. Még a Domenichi-féle kiadás is ritka. A közkézen forgó „Orlando" Berni átdolgozása.[127]

Barátod

K. M.

* *A papír sérült. – Szerk.*

42

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1852 július 15.

Kedves Marx,

Weydemeyert illetően helyesen következtettél. Egy sor sem futott be tőle. Amióta részletesen megírtuk neki, hogyan kell a dolgokat ideküldenie, úgy látszik kötelességének érzi, hogy többé mit se hallasson magáról. Egyébként bizonyára elég rosszul megy a sora és végül is talán kenyérgondjai miatt szaladgál.

Olvastad 2–3 nappal ezelőtt a „Morning Herald"[128] cikkét az ellenzék különböző pártvezéreiről? Ezt csak maga Disraeli írhatta. Ez a kitétel: És most állj elő Te, a „sallangmentes ékesszólás" embere, Richard Cobden, – remek. A cikk egészen helyesen felismerte, hogy John Bright mester az egyetlen veszélyes fickó, bár az urak Grahamről is illúziókat táplálnak. Ez a lelkiismeretlen vén törtető éppen most nagyon veszélyes a tory urak számára.

Szerencsés utazást a hazafias aranyásóknak! Így nyeri el a „felforgató" név* végre valódi jelentését és tartalmát.

Az új kapcsolat Rémusat úrral igen szép dolog. Cherval egyik levele a porosz követséghez kapitális ügyirat lenne ebben a perben. Megszerzése érdekében semmit se mulassz el. Milyen arcot vág majd régi barátunk, a fontoskodó fiatal Saedt, ha az augsburgi „Allgemeine Zeitung" útján a világnak már beharangozott ötveníves vádirata ilyesmi miatt széthullik, mint a pelyva![129] Rémusat-nak *birtokában vannak-e* már ezek a levelek? Az újsághírekből egyébként nemcsak az tűnik ki, hogy Manteuffel úr a kölni pert nagyszabású politikai dráma céljaira akarja felhasználni, amely mögött feltétlenül valamilyen államcsíny rejlik, hanem másrészt az is, hogy semmi sincs a kezükben, és a vád kénytelen lesz tehetetlenségében rendőrségi pletykák és kémek által szállított hazugságok tömege mögé rejtőzni. Egyebet még nem hallottál Bangyáról? Csatolom e nemes férfiú eddig elfelejtett levelét.

---

* *V. ö. 80. old. – Szerk.*

Ha azonban megkapod a Cherval-féle levelet, van-e mód annak olyan hitelesítésére, amely megállapítja valódiságát? Máskülönben egy efféle elnök még az ügyirat felolvastatását is képes megtagadni.

Éppen most, amikor, mint hallom, a perre 28-án sor kerül, fontos, hogy több megbízható kapcsolatunk legyen Kölnnel. Bár tudnánk, hogy mennyire hagyatkozhatunk Bermbach tevékenységére. A leveleket via Bradford biztonságosan el lehetne hozzá juttatni. Ha tudnánk, hogy Weerth Hamburgban van, akkor a dolog rendben volna. Éppen ezért még ma írok Strohnnak. Sőt, szükség esetén egyúttal Naut is felhasználható. Ő ugyanis – amióta eltávozott Emanueléktől, egy bradfordi kis zsidó cég ügynöke – néhány katonai írást egy kölni antikváriumból, minden várakozás ellenére, *rendkívül gyorsan* megszerzett nekem; a talányt megfejtheted, ha meghallod, hogy az Ermen & Engels ügynöke szeretne lenni, és azonkívül megkért arra, szerezzem meg neki egy itteni pamutfonal-cég ügynökségét. Mindent megígérek neki, s ajánlani is fogom az öregemnek. Így amíg e tárgyalások tartanak, bízhatunk pontosságában.

Azok a katonai írások, amelyeket Naut szerzett meg nekem – nyilván egy leköszönt tüzértiszt könyvtára – nagyon kapóra jönnek, mégpedig különösen azért, mert főképp az *alsófokú* katonai tudományra, a voltaképpeni katonai szolgálatra stb. vonatkoznak. Éppen ez hiányzott nekem. Hozzá még remek dolgok az erődítésekről stb. Nemsokára annyira jutok, hogy a közönség előtt is megkockáztathatom az önálló katonai véleménynyilvánítást.

A Szemere-féle históriának[73] *nagyon fogok örülni;* de a feldolgozásra még nem gondolhatok.

Mellékelem a Dananek szánt cikket.[4] Most gyorsan dolgozom majd, hogy a végére érjek; de üss össze te is valamit Angliáról. Ha hetenként 3 fontot kipréselünk a fickóból, akkor csak az ördög akadályozhatja meg, hogy ne jussunk annyira, hogy a feleséged még e nyár vége előtt egy időre vidékre mehessen, – ez minden portersörnél jobban segít majd rajta. Mindenesetre örömmel hallom, hogy rosszulléte nem veszélyes.

Csak még egy évig biflázzak hadtudományt, és akkor csakugyan pokolian elámulnak majd a demokrata hadnagyocskák.

Üdvözletét küldi feleségednek és gyerekeidnek, Dronkénak és Lupusnak

F. E.

43

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 július* 20.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Dronke elviszi majd neked a Görgeyről szóló – bár siralmasan zavaros – kéziratot[73], továbbá a „Neveu de Rameau"-t és a „Jacques le fataliste"-et[130] eredetiben.

Kölnből tegnap kaptam levelet Bermbachtól. Benne a legfontosabb a következő:

„Az utóbbi időben különböző helyeken mindenféle embereknél kutattak Öntől származó levelek után; ezeknek állítólag okvetlenül ama személyek közvetítésével kellett a rajnai demokráciához eljutniok. Kölni barátait végre az esküdtek elé állítják. A vádiratot, amely igen summás mű, már kézbesítették, az ügy nyilvános tárgyalásának időpontját e hó 28-ára tűzték ki, és a szokásos előkészületeket már lebonyolították. A Code pénal alapján ítélkeznek felettük, mivel vétségük még az új porosz Törvénykönyv[131] előtti időkre esik. Az ügy, amennyire át tudom tekinteni, *jogilag* rendkívül jól áll, de köztudomású, hogy az esküdteknél a morális szempont esik nagyobb súllyal a latba és tagadhatatlan, hogy emiatt veszély fenyeget egyes vádlottakat. A fővádlottak: Röser, Bürgers, Nothjung és Reiff ugyanis túlságosan sokat ismertek be: beismerték, hogy bizonyos irányzatokkal bizonyos ideig kapcsolatot tartottak; beszéltek arról, hogy az új tagok felvétele bizonyos formaságokkal és kötelezettségekkel járt, és más hasonló dolgokról, ami önmagában nem minősül bűnténynek, ám a körülményektől függően kellemetlenül hathat olyan esküdtekre, akiket többnyire a parasztság köréből szemelnek ki, különösen ha kiviláglik, hogy a vádlottak milyen csekély tisztelettel viseltetnek az Úristen és a földtulajdon iránt. A védelem körül is jelentős nehézségek merülnek fel; az ügyvéd urak semmit sem konyítanak az ilyen dolgokhoz, többnyire elvi ellenfeleink és borzadva

* *Az eredetiben elírásból*: augusztus. – *Szerk.*

gondolnak a tíznapos ülésre, amelyet ebben az ügyben előirányoztak. Freiligrathot in contumaciam* lefejezik majd. – Épp most olvastam a vádiratot, amelynek terjedelme nem kevesebb 65–70 oldalnál. A vádlottak csupán a saját vallomásuknak köszönhetik majd, ha elmarasztalják őket. Ezeknél a német munkásoknál tökéletesebb szamarak csakugyan [...**] nem léteznek; Reiff formálisan denunciáló kijelentéseket tett és éppily ostobán viselkedett több más vádlott is. Látszik, milyen veszélyes dolog munkásokkal olyan kapcsolatokba belemenni, amelyeket titokban kell tartani. Most már nem csodálkozhatunk, hogy ezeket az embereket annyira gyötörték; minél hosszabb ideig tartották őket magánzárkában, annál remekebb vallomásokat tettek. A tényállásról egyébként nem is esik szó, s ha a vádlottak nagy része maga nem vallott volna szépecskén, semmi sem lenne a rovásukon. A vádirat mellesleg mindenféle sajátos részletet tartalmaz, amelyekből kiderül, hogy – elfogott levelekből és kémkedés alapján bizonyos összefüggésekről és személyekről elég pontosan tudnak."

Ennyit Bermbach.

Willich Schimmelpfennig előtt visszavonta Brüningknéről tett kijelentését.*** Schimmelpfennig most elhíresztelte, hogy Willich *delejezéssel* tört Brüningkné erénye ellen. Az erényes Willich.

Egy bizonyos Coeurderoy (egyébként igen jó republikánus), aki már megjelentetett egy kis pamfletot Mazzini, Ledru-Rollin, L. Blanc, Cabet stb. ellen, most egy egész könyvet ad ki a teljes francia emigrációról.[132]

Proudhon új művet jelentet meg.[133] Minthogy a vallás, az állam stb. lehetetlenné váltak, már csak az „egyének" maradnak. E felfedezéssel Stirnert utánozza.

A szamár Weydemeyer megbocsáthatatlan késlekedése miatt annyira szorult helyzetben vagyok, hogy ma erre a levélre még a bélyeget sem tudom előteremteni.

Barátod
K. M.

* – távollétében – *Szerk.*
** *Olvashatatlan szó.* – *Szerk.*
*** *V. ö. 74–75. old.* – *Szerk.*

44

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelten a Dananek szánt cikk.[4] Bermbach közlései kellemetlenek; ha legalább azok megúsznák, akik *nem* fecsegtek! Egyébként a per ugyanannyira irányul ellenünk, mint a kölniek ellen; mi is megkapjuk majd a magunkét, különösen mivel a fiatal Saedt most úgy véli, hogy büntetlenül bosszút állhat rajtunk.[134]

Nem tudnád nekem megszerezni Coeurderoy dolgait,[131] persze ha érdemes, s több van bennük puszta szavalatoknál.

Worcellünk, mint Smittből[135] megtudtam, valóban gróf volt és főrészese a volhíniai felkelésnek, amelyben azzal tűnt ki, hogy csapatait szétugrasztották, és körülbelül 3–4 hétig az erdőkben egy rablóbanda-félének volt a vezére, míg csak Różycki Lengyelországba nem vitte; Sznaydénk pedig – amennyire eddig tudom – egy ideig lovasságot vezényelt, de semmiben sem tűnt ki. Mierosławskinak 1847-ben Berlinben megjelent művét a lengyel hadjáratról Smitt nagyon dicséri. Ez a Mierosławski mégiscsak a legjelentősebb valamennyi polyák között és még karriert fog csinálni.

El ne felejtsd nekem az angol cikket!

Drunkelt* a könyvcsomag kíséretében ma estére várom. Különösen a „Neue Rheinische Zeitung"-ra van most szükségem; remélem, elhozza.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet.

F. E.

Manchester, 1852 július 22.

* Dronke. *Szerk.*

45

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 augusztus 2.

Kedves Engels!

Csatolok egy vacakot Dana számára.[136] Ezt a fickót annál is inkább meg kell mindenfelől rohamozni, mert a vén komédiás A. Ruge valamelyik legutóbbi számban szintén elhelyezte stilisztikai hasgörcseinek egyik termékét.

A kölni históriát[7] a törvényszék az államügyész* javaslatára megint 3 hónappal elnapolta. Koronatanúi ugyanis kereket oldottak, Haupt Brazíliába, egy szabólegény pedig valamilyen ismeretlen helyre távozott.

Gondolod, hogy Dana netán megütközik az angol és az amerikai whigek *névrokonságán*?[137]

Holnap valószínűleg részletes jelentés megy.

Barátod
K. M.

* Saedt. – *Szerk.*

46

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 augusztus 5.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Nehogy elfelejtsd *keddig* elküldeni nekem a *dolog*[136] *hátralevő részét*. A torykról szóló szakasz egymagában túl rövid. Ezúttal kettős okból nem szabad túl szűkös adagokat küldeni Dananek. 1. A csirkefogó Heinzen Cincinnatiben a whigek mellett és a demokraták ellen lépett fel, mert helyesen úgy véli, hogy a választási időszak alkalmas arra, hogy megvásároltassa magát. Ottani beszédét *Greely* a „Tribune"-ban közölte és dicsérte Heinzent.[138] (Erről az oldalról tehát *engem* vihar fenyeget. 2. Mivel hetek óta, de főként az elmúlt két hétben naponta 6 órát kellett szaladgálnom, hogy zabálásra 6 pennyt felhajtsak, s ráadásul a háztulajdonosnő újból kínoz, nem maradt más hátra, mint hogy tegnap megkérdezzem Johnsont, hajlandó-e a „Tribune"-ra szóló váltómat leszámítolni. Ha ez az ember megértő és belemegy, ami még kétséges, akkor tehát ezt meg kell írnom Dananek; és ha Dana apró cikkeket kap, akkor úgy véli, hogy megvágtam, és kiteszi a szűrömet, hiszen most olyan bőségesen van anyaga Heinzen, Ruge és B. Bauer jóvoltából. Hogy még nagyobb legyen a balszerencse, ma megtudtam a „Times"-ból, hogy a „Daily Tribune" védővámos. Mindez tehát igen ominózus. Ezért szállítani kell a fickónak, amilyen gyorsan csak lehet, mielőtt ellenintézkedés jön. Jelentésemet még nem küldhetem el, mert szörnyű fejfájásom van, bár nem a világos sörtől.

Baj, hogy Dronke szombaton nem lesz itt. Erre a napra Goegg *általános* menekültgyűlést hívott össze, s ezen nagy szükség lenne a Kicsire. Mert Pieper nem az igazi. Dronkénak mindenesetre igyekeznie kell, hogy amikor a berlini szar megjön, itt legyen, mivel én teljesen egymagamban nem vesződhetek ezekkel a csirkefogókkal.

Clusstól származó mindenfélét is el kellene küldenem neked; megkapod őket, mihelyt néhány bélyeget mellékelsz, mert különben ez a szemét a duplájába kerülne neked, nekem pedig pillanatnyilag egy pennym sincs, hogy feladhassam. Üdvözlet

K. M.

47

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A cikk első felét angolul és németül tegnap délután bizonyára visszakaptad. A másodikat kedden reggel megkapod.[136] Ami a „Tribune"-ból való kiebrudalást illeti, ne okozzon ez neked gondot. Nagyon is szilárdan ülünk ott a nyeregben. Ezenfelül az európai politizálás a jenkiknél úgyis csak dilettantizmus, s ebben az győz, aki a legjobban ír és aki a legszellemesebb. Heinzen nem árt nekünk; ha a whigek megvásárolják, akkor engedelmeskedik nekik, nem pedig parancsol. Ruge, Bauer stb. a „Tribune" „sokoldalúságát" biztosítják, velünk együtt. Ami a védővámoskodást illeti, ez nem tesz semmit. Az amerikai whigek mind ipari védővámosok, de azért még korántsem Derby-féle földbirtokos-arisztokrata protekcionisták. S nem is annyira ostobák, hogy ne tudnák ugyanúgy mint List, hogy az angol ipar számára a szabadkereskedelem a legelőnyösebb. Egyébként szükség esetén a free-traderekkel kapcsolatban imitt-amott beszúrhatok erről egy-egy szót, amit törölhetsz, ha nem tetszik neked, de minderre nincs is szükség.

Azt hittem, hogy Johnsonnal a leszámítolási üzletet rég megkötötted, és nagyon remélem, hogy létrejön. Ami engem illet, napról napra mélyebben belegabalyodom a pénzügyekbe. Dronke papa látogatása ugyan nagyon kellemes nekem, de minthogy este nem lehet dolgozni, elég sok pénzt pocsékolunk el, s hozzá még a folyó kiadások, továbbá 20 font cégen belüli tartozás, így az ember megreked a kátyúban. Jövő héten (az elején) Dronke vissza akar utazni, s akkor egy ideig keményen dolgozom majd, anyagom van itt elég, azután pedig szeptember végén megint némi pénz is rendelkezésemre fog állni, – szeptemberben* néhány font egész biztosan. Legnagyobb pechemre egy rossz órában még Pindar úr is megvágott, aki még mindig három leckeórára nyargalászik, és aki, úgy látszik, meghatóan szerelmes lett – szegény fiú, látnod kellene e többé-kevésbé szűzi érzelem

* *Az eredetiben*: decemberben. – *Szerk.*

rabságában. – Ráadásul június utolsó napjaiban mindenféle okból nem jutottam hozzá, hogy apámuram számláját megterheljem még néhány rendkívüli kiadással, s ezek most az én számlámra kerülnek. Közben már a mérlegen dolgozunk; nem tartozik ugyan még rám, de mégis mércéül szolgál majd nekem, hogy meddig mehetek el. Ha kedvezőnek bizonyul – amit körülbelül 4–6 hét múlva tudni fogok –, akkor valamit már megreszkírozhatok, s te azonnal kapsz némi pénzt. Csak ebben a hónapban vagyok teljesen megakadva a 20 vagy 25 font miatt, amellyel a cégnek tartozom.

Nem tudom, hogyan intézzem, hogy egy Németország-cikket Dana számára Dronke háta mögött írjak meg, hiszen ő nem tud a dologról[139]; – az irodában este hét óra utánig most tele vagyok munkával, ott tehát nem megy. De majd meglátom.

Legszívélyesebb üdvözleteit küldi feleségednek és gyermekeidnek

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 augusztus 6, péntek

Mellékelten 9 shilling és néhány penny értékű bélyeg.

Dronke megbízott, írjam meg neked, hogy valószínűleg a jövő hét elején érkezik.

48

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 augusztus 6.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Először is a Johann[140] Gottfried Kinkel-féle kalandokról.

Cluss egyik mellékelt leveléből láthatod, hogy Kinkel úr Cincinnatiben kijelentette egy polgári körben: „Marx és Engels nem forradalmárok, sőt éppenséggel mindketten hitvány alakok, akiket Londonban a munkások kidobtak a kocsmákból". Minthogy ismerem Gottfriedomat, először is a következő levélkét küldtem neki, amelyben úgy tettem, mintha e tény felől nem lennék egészen bizonyos, mert újabb kétértelműségekre akartam neki alkalmat adni.

„5, Sutton Street, Soho, Office of »The People's Paper«, 1852 július 22.

Dr. Johann Gottfried Kinkel úrnak

Mint közölték velem, Ön Cincinnatiben Anneke vagy más németek előtt állítólag a következő kijelentést kockáztatta meg" (következik a fenti passzus). „Postafordultával várom magyarázatát.

A hallgatást beismerésnek tekintem.

*Dr. K. Marx**"

Kinkel postafordultával a következő levelet küldte:

„Dr. Karl Marx úrnak

A rólam, az Ön égisze alatt, fogságom idején közzétett cikk[141] óta Önnel többé semmi dolgom. Ha úgy véli, hogy Anneke és más becsületes emberek tanúságtétele, nem pedig névtelen inszinuáció alapján be tudja bizonyítani, hogy én az igazságnak meg nem felelően mondtam vagy közöltem olyasmit, ami sérti az Ön vagy Engels úr becsületét, úgy Önnek is, mint mindenki-

* *V. ö. 508. old. – Szerk.*

nek, akivel sem személyesen, sem a politikai életben nem érintkezem, fel kell hívnom a figyelmét arra a szokásos útra, amely sértés vagy rágalom ügyében a törvény előtt bárkinek nyitva áll. Másmilyen úton Önnel a jövőben semmit sem fogok megtárgyalni.

Gottfried Kinkel"

Minthogy ebből a firkálmányból láttam, hogy Gottfried úr sem sohói postabélyegzővel ellátott leveleket átvenni, sem pedig küldöncöt fogadni nem fog, egy* szerelmeslevél formátumú, színes nyomású rózsa- és nefelejcs-csokrocskával díszített papiroson Lupusszal a következő tartalmú írást adattam postára Windsorban:

„Dr. Johann stb. Kinkel úrnak

Egybevetve

az Ön *kezesének*, Huzelnak előttem fekvő írásbeli nyilatkozatával, hogy Ön Cincinnatiben gyáván becsületszavát vette, hogy az Ön ottani hazug pletykájáról hallgatni fog, de Huzel ezt az ígéretet csak feltételesen tette;

Gottfried Kinkel úrnak *exkezeséhez*, Clusshoz intézett, valamivel korábbi, s szintén előttem fekvő saját kezű írásával[142], amelyben nevezett Kinkel velem létesítendő *politikai* kapcsolataival henceg;

az Ön levele újabb csattanós – s éppen e célból kiprovokált – bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy nevezett Kinkel éppoly *aljas, mint gyáva csuhás.*

Dr. K. Marx"[143]

Utóbbit Johann stb. úr hallgatólagosan megszívlelte és gondosan elkerülte, hogy a továbbiakban hallasson magáról.

Kossuth titkos körlevelét, amelyet Cluss legutóbbi levelében említ, angolul megtalálod Jones holnap megjelenő lapjában.[144] Ezt tehát nem csatolom.

Kedden, augusztus 3-án Kinkel-féle kezes-gyűlés zajlott le. A fő dolog ez volt: Reichenbach cerberusként őrzi a kincset. Azt a 200 fontot, amelyet Kinkel és Willich eddig elköltöttek, Gerstenberg stb.-nél a forradalmi letétek terhére *vették fel.* Az alapszabály szerint a letéttel csak akkor rendelkezhetnek, ha a kezesek legalább *három* főt kineveznek erre. És Reichenbach ragaszkodik e formalitás betartásához. E visszásság kiküszöbölésére

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

Kinkel és Willich elhatározták, hogy Techowot neveztetik ki harmadiknak. Techow 3 hét múlva Ausztráliába utazik ugyan, de a kölcsön alapszabálya szerint a bizottság, amint hármas taglétszáma teljes, önhatalmúlag két új tagot beállíthat. Techownak tehát csak arra kellett volna szolgálnia, hogy 1. Reichenbach átadja a kincset, 2. később két strómant vonhassanak be Techow helyére. A gyűlés azonban rögtön Techow ellen foglalt állást, minthogy vele, aki Ausztráliába megy, csak takaróznak. Kinkelnek és Willichnek tudomására hozták, hogy ügyintézésükkel elégedetlenek, nem bíznak bennük, hogy az elköltött 200 fontról részletesen be kell számolniok, mielőtt a kiadások ratifikálására sor kerülhetne. Az utóbbi ügyet és a további határozatokat tehát ma, pénteken, 6-án, a kezesek újabb gyűlésén szándékoznak rendezni.

Reichenbach a 3-i ülésen azt javasolta, hogy az 1000 fontot az Angol Bankban helyezzék letétbe és ne nyúljanak hozzá, amíg a forradalom ki nem tör. Löwe (Rugéval szövetségben) indítványozta, hogy a pénzt adják át az amerikai Forradalmi Szövetségnek[145]. – Kinkel, bár a Huzelnak szóló mellékelt levélben maga jelenti ki: Ruge azzal gyanúsítja őt, hogy a porosz herceg* ügynöke, s bár emiatt a kezesek májusi gyűlésén *becsületszavát* adta, hogy Rugéval sohasem ül együtt semmilyen bizottságban, – nos hát, Gottfried az ügy érdekében most hajlandónak nyilatkozik arra, hogy Goeggel, Rugéval stb. *közösen* járjon el és közösen kezelje a pénzt, csakhogy egyáltalán hozzájusson annak kezeléséhez. Willich azonban, aki már most meggyőződött arról, hogy az 1000 fontból – nem úgy, mint az elköltött 200-ból – semmi sem hullik már le neki, állítólag elhatározta, hogy kivándorol Amerikába, ahol hívei, Gebert és Dietz, már megelőzték.

Goegg papa múlt héten újból összehívta Agitációsegyletét[43]. Amikor pontosan megszámlálták, kiderült, hogy az éppen 8 főből áll, ugyanis az eltűnt Sigel és Fickler helyébe újonnan belépett Oswald** és Dralle. Azonkívül kiderült, hogy Goegg, bár közben Kossuth lakájaként igen híres lett, s mint a Forradalmi Szövetség agitátora „szolíd" munkát végzett, egyébként még annyi pénzt sem hozott haza, amennyi az útiköltséggel kapcsolatos adósságok fedezésére elegendő. Ilyen aggasztó körülmények között az „agitátorok" indíttatva érezték magukat, hogy megpróbáljanak szövetségre lépni Kinkellel avégett, hogy az 1000 fonthoz illendőséggel

* A későbbi I. Vilmos. – *Szerk.*

** *Az eredetiben*: Oscar. – *Szerk.*

hozzájussanak. Kinkel ugyancsak ebben látja az utolsó reménységet annak megelőzésére, hogy házastársi közössége az 1000 fonttal végleg felbomoljék. Goegg e szándék előmozdításának titkos céljával holnapra, 7-re, *általános* menekültgyűlést hívott össze Schärttnernél. Állítólag azért, hogy nagy tetteiről beszámoljon. Ténylegesen pedig azért, hogy közfelkiáltással belekényszerítsék a Kinkellel és az 1000 fonttal való szövetségbe. Mármost ezt aligha tudja elérni.

De most meg egy harmadik mocskosságra derül fény, bár ennek közvetlen eredménye az, hogy Kinkelt és Goeggöt, tehát mindkét felet távol tartja a „kincstől". *Egyrészt ugyanis Eduard Meyen barátunk azért agitál, hogy a pénzt egy nagy londoni hetilap kiadására fordítsák.* Másrészt a „kritikus" Edgar Bauer is előbújt, alighogy meghallotta, milyen zavarban leledzik az 1000 font, s Schily, Imandt, Schimmelpfennig stb. mögé rejtőzve, maga is lapkiadást szorgalmazott. Imandt stb. ebben látják az egyetlen módot arra, hogy a pénzt Kinkeltől és Goeggtől megmentsék. Edgar Bauer ezekkel az emberekkel szemben az „ártalmatlan humorista" látszatát igyekszik kelteni.

A mai ülésről pontos beszámolót fogok kapni, minthogy Imandt most a Szövetség* tagja. A 3-i ülésről utólagosan még a következőt: miután a magas politikát elintézték, szólásra emelkedett a lovagias Schimmelpfennig, mondván, hogy egyesek azzal a gyanúval illették Brüningk asszonyt, hogy kémnő, de ő ezeket aljas rágalmazóknak nyilvánítja. Mire Kinkel: ami őt illeti, ő sohasem tett ilyenféle kijelentést. (Persze tett, mégpedig a bonni Kurvakammnak**, amikor itt átutazóban volt.) Willich, akire minden tekintet összpontosul, némán ülve marad. *Techow*: Még ennél is aljasabb azonban, ha ilyen gyanúsításokat olyanok híresztelnek, akik egy évig élvezték Brüningk asszony vendégszeretetét. Ezeknek éppenséggel az lenne a kötelességük, hogy az ilyen beszédeket, ha a fülükhöz jutnak, megcáfolják. – Mindenki Willichre szegezi tekintetét. Willich meg sem moccan, de állítólag az egész ülésen, amelyen annyi „aranyos" álom foszlott szét, a „boldogtalan tudat"[146] klasszikus megtestesítőjeként volt jelen.

No, mára elég ebből a mocsokból.

Éppen most kaptam Freiligrath csatolt levelét, amelyből kiderül, hogy az a kutya Johnson semmire se hajlandó. Most aztán egyáltalán nem tudok többé segíteni magamon, és a helyzet förtelmessé válik.

---

* A Kommunisták Szövetsége. – *Szerk.*

** Friedrich Kamm. – *Szerk.*

A derék Goegg tehát meghívja Freiligrathot! Őt még mindig nem tudják nélkülözni, pedig végül mégis kénytelenek lesznek majd.
Üdvözlet Gnómocskának*.

Barátod
K. M.

Levelet ma úgy látszik nem kapok tőled, mert most már délután két óra van.

Csatolom *Cluss* leveleit:

1. június 20.
2. július 4.
3. július 8., Kinkel körlevelével.
4. Kinkel augusztus 2-i körlevele.
5. Cincinnati, április 6, Kinkel levele Huzelnak.
6. Hillgärtner levele Huzelnak.
7. Cluss július 22-i levele.

* Dronke. – *Szerk.*

49

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ostobaságot követtem el. A „Daily News" postahajó-menetrendjében szerdára nem jelez amerikai gőzhajót, – én tehát engedek a kereskedő számára annyira természetes vasárnapi lustálkodás csábításának, – ma pedig egy üzleti körlevélből azt látom, hogy holnapután mégiscsak indul hajó. Elkezdtem dolgozni,[136] de semmi sincs készen. Ma este Pindar lesz nálam, ám ha őt elküldöm, akkor is kétlem, hogy a posta zártáig megmaradó néhány óra alatt elkészülhetnék valamivel. Tehát én is, te is be vagyunk csapva. De többé nem eshet meg velem, hogy egy burzsoá orgánum kereskedelmi híreinek hitelt adjak.

Barátod
F. E.

[Manchester, 1852 augusztus 9.]
Hétfő este

50

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 augusztus 10.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Először is csatolom Kossuth titkos körlevelének[144] eredeti szövegét.

Következik a beszámoló 1. a kezesek augusztus 6-i üléséről. 2. a Goegg-féle augusztus 7-i gyűlésről.

Ad 1. Jelen vannak: Kinkel, Willich, Reichenbach, Löwe von Calbe, Meyen, Schurz (Techow ezúttal nincs ott), Schimmelpfennig, Imandt, másokról nem tudok. S hogy el ne felejtsem, Schärttner is.

Kinkel Amerikában és Svájcban megválasztatta az elengedhetetlen harmadikat a szövetségben[147] (Techowot). Csupán a 12 -15 londoni kezesnek kellett még részt vennie a választásban. Itt, mint már közöltem veled, Techow megválasztása kudarcot vallott. Techow azután ki is jelentette, hogy el sem fogadhatná, mert Ausztráliába megy.

Kinkel javasolja: ejtsék meg újra a választást a harmadik ügyében. Javaslata ismét kudarcot vall.

Löwe von Calbe : Először : „A német kölcsön nem járt sikerrel, mert az a politikai konstelláció (1852 május[148]), amelyre való tekintettel kezdeményezték, többé nem áll fenn, s az előirányzott 20 000 dollárnyi összeget nem teremtették elő." *Másodszor :* „A pénzek visszaküldendők az amerikai bizottságoknak."

E javaslat első részét elfogadják, a másodikat elvetik.

Imandt : „Amennyiben a többi kezes többsége is ezen a véleményen van, akkor a meglévő pénzt egy londoni német lap kiadására kell fordítani." „Reichenbach maradjon a pénz vagyonkezelője!" „Választani kell egy bizottságot, tagjai Reichenbach, Löwe és Schimmelpfennig, ennek Kinkel és Willich átadják az amerikai és a svájci kezesek listáját; az eddigi bizottságnak többé semmi köze nincs az ügyhöz; az új bizottság tájékoztatja majd a külföldi kezeseket a hozott határozatokról és kikéri véleményüket."

Reichenbach támogatja Imandt indítványait; valamennyit elfogadják.

Kinkel és Willich tiltakozik, mert a pénzek fölötti rendelkezés nemcsak a kezesek testületét illeti meg. Csak a pénzek adományozói, illetve az Amerikában létesített pénzügyi bizottságok gyakorolhatják a rendelkezés jogát. Sic transit gloria.* Willich elhatározása, hogy Amerikába utazik, szilárdabb, mint valaha, ha az útiköltséget elő tudja teremteni.

Ad 2. Az Amerikából pénztelenül visszatért Goegg pénzügyminiszter gyűlése.

Jelenlévők: *Elnök: a „Damm"* (még nem iszkolt el Ausztráliába). *Goegg, Ronge, Dr. Strauss, Sigel,* a másik[149]. *Franck* (Bécsből), *Oswald. Dralle.* (Ezek mind „agitátorok"[43].) *Kinkel, Schurz, Meyen, Willich, Imandt, Schily, Becker,* Schärttner egyik *pincére. Herweg,* a neussi részeges lumpenproletár. *Hentze* königsbergi kandidátus. *Garthe.* Egy (ismeretlen) bécsi *ifjú.*

Goegg megnyitja az ülést, ecseteli amerikai tevékenységét, amelynek eredményeként létrejött egy Forradalmi Szövetség[145], ez pedig olyan aktus, amelynek következtében fenekestül felforgatják az amerikai köztársaságot, s ezzel megteremtik a badeni-német köztársaságot, – az amerikai demokraták győzelmet aratnak a whigek felett stb. A szerény fiatalember egyébként úgy vélte (és erről *tanúskodott* a nemrég ideérkezett Hentze bölcsész-kandidátus is), hogy a németek Németország bármely zugából valók is – Londonra vetik vigyázó szemüket, hogy abban a fontos pillanatban, amikor a gyűlés résztvevői egymás karjaiba omlanak, dörgő hurrát kiáltsanak, amely ezer- és ezerszeres szólamban visszhangzik majd az óceánon át. Ezért kéri, hogy a gyűlés alakuljon meg a Forradalmi Szövetség ágazataként és ne hagyja tovább eme várakozó állapotban senyvedni szegény honfitársait.

Imandt: Megköszöni Goeggnek az amerikai viszonyokról való tájékoztatást. Egyébként javasolja a gyűlés feloszlatását, mivel határozatot csak általános, nyilvánosan összehívott menekültgyűlés hozhat.

Damm megvonja tőle a szót.

Kinkel: (Az érzelmes költő-vértanú szemforgatásával már Goegg ékes szavai közben is kinyilvánította visszavonhatatlan elhatározását, hogy kibékülésre tárja karjait.) Ő is tudja, hogy Németország reájuk tekint. Módjában áll elfogadni a békejobbot. Az ügy érdekében meghozza az áldozatot, hogy elfelejti az őt ért súlyos sérelmet. Jómaga is tudja, hogy nemcsak Németország felszabadítása, hanem Amerika átalakítása is az ő kezükben van. A legnagyobb – úgymond – az, aki önmagát győzi le, célozva a Ruge-féle vádra, hogy ő „a porosz herceg ügynöke"**. A maga részéről azonban azt

* – Így múlik el a dicsőség. – *Szerk.*

** *V. ö. 93. old.* – *Szerk.*

kívánja, hogy mármost a Forradalmi Szövetség is kezeskedjék az ő kölcsönéért. Politikailag közte és a „becsületes" Willich között sincs összhang, mégis úgy hiszi, hogy ők ketten összefogva nagy dolgot műveltek.

Imandt: Tisztelettel tölti el, hogy Kinkel keresztényi alázatában elfelejtette, hogy Ruge a porosz herceg ügynökének mondta, hogy a forradalom iránti merő szeretetből leküzdötte az izzó kebelében dúló felháborodást, amely két hónappal ezelőtt (májusban), a kezesek jelenlétében arra az ünnepélyes kijelentésre késztette, miszerint „mint jó republikánus, becsületsértésnek kell tekintse azt a feltevést, hogy ő Rugéval, gonosz rágalmazójával, együttműködhet, és inkább visszavonul minden politikai tevékenységtől, mintsem hogy e rosszindulatú Rugéval kibéküljön". Kinkel keresztényi alázatból azt a keserű poharat is kiürítette, amelyet Fickler szörnyen sértő levelei jelentettek számára (e levelek egyikében Fickler „szemétdombon pöffeszkedő pulykakakasnak" nevezte őt); együgyű lett Kinkel szíve – Goegg barátainak állítása szerint mindig is az volt –, ha rá tudja szánni magát arra, hogy amerikai riválisainak karjaiba omoljon. A Kinkel és Goegg urak közötti „unió" szép dolog, mert bár voltaképpen nincs más célja, mint az, hogy az előbbi az utóbbi segítségével megvédhesse helyét a kölcsönpénzek adminisztrálásában, az utóbbi pedig az előbbi segítségével beférkőzhessen ebbe az adminisztrációba, két ilyen nagy férfiú békeszövetsége révén mégis megvalósul az, hogy az egész világ politikai pártjai szintén kibékülnek, hogy a konstitucionalista kezet nyújt a republikánusnak, s a szocialista a republikánusnak, hogy a proletárokat a burzsoák ez időtől fogvást többé nem zsákmányolják ki, egyszóval mindenki összeölelkezik egymással és hurrát kiált. Hogy Kinkel a „becsületes" Willichhel kötött szövetsége ellenére Amerikában azt mondta, hogy a proletárokat ágyútölteléknek tekinti (amint egykor Bonnban és Kölnben Cavaignacért rajongott), annak a dologhoz semmi köze. Legfeljebb egy csekélységtől lehet tartani, attól, hogy Kinkelnek – akárcsak mindazoknak, akik nem tanulmányozzák az egyes pártok közti különbségeket és e pártok érdekeit, és nem képviselik ezeket az érdekeket, hanem ehelyett konfúzus őrületükben az ellentétes elemek egyesítéséről locsognak –, teljes elvtelenséget vethetnénk a szemére stb. Egyébként figyelmezteti Kinkelt, hogy legfeljebb a saját személyében köthet szerződéseket, nem pedig a kezesek testületének nevében. Imandt végül javasolta, hogy az amerikai Forradalmi Szövetséget hagyják békében és menjenek haza. Ezzel Imandt elment.

Incidensek. Damm minden pillanatban félbeszakítja Imandtot és meg akarja tőle vonni a szót. A részeges *Herweg* mint rajnavidéki úgy véli, hogy amíg Imandt jelen van, köteles neki tetszését kinyilvánítani, ezért mialatt

Imandt a „nagy férfiakról" beszél, ő pipájával lornyonozza a jelenlévőket. A festő *Franck* a proletárokról szóló passzusnál megbotránkozva felállt és azt mondta: „Már nem bírom tovább. *Röfögök.*" Imandt azt felelte, hogy ezt más állatok is megteszik, mire Franck elkotródott. Kinkel letagadta az „ágyutölteléket". Imandt elmondta az egész históriát Schnaufferral és a „Wecker"-rel[150], mire Kinkel hallgatott. Később, Cavaignac említésekor ezzel szakította félbe Imandtot: „Imandt polgártárs, mikor jelent meg a »Bonner Zeitung«[151]?" Imandt: Neki ugyan édes mindegy, hogy a júniusi felkelés előtt, vagy utána-e[152]. Ezt a dolgot a saját szemével olvasta.

Befejezés. Az ülés még két óra hosszat tart. Goegg könyörögve kérte, hogy legalább ideiglenesen lépjenek be a Forradalmi Szövetségbe. A bécsi ifjú, akire fent utaltam, mindenkit „hazaárulónak" nyilványított, aki akár csak egy óra hosszat is késlekedik a belépéssel. A társaság azonban, miután a többség *minden*, de *minden indítványt* elvetett, mégis úgy ment haza, hogy nem alakította meg az amerikai–európai–ausztráliai Forradalmi Szövetség ágazatát.

Barátod
K. M.

51

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ma estére ígérték nekem, hogy visszaadnak 2 fontot, amelyet egy ideje kölcsönadtam; ha megkapom, mindjárt holnap elküldöm neked postautalvánnyal és részletesebben írok is neked.

Mivel Weydemeyerről semmit sem hallunk már, de Cluss levelei szerint a dolgokat[18] úgy látszik végül mégiscsak útnak indították, talán helyes, ha érdeklődünk Edwards Sanford & Co.-nál Liverpoolban, nem kaptak-e csomagot. Ha semmi továbbit nem hallasz (a hajó tegnap este még nem volt itt), ezt mindenesetre megtehetném.

Beszámolódból az látszik, hogy az [augusztus] 3-i határozatokkal egyelőre kiragadták a pénzt Kinkel úr kezéből.* Imandt úr a maga módján egészen jól szerepel. Furcsa, hogy amikor az olyanok, mint Schapper, elcsapódnak tőlünk [échapper], az olyanok, mint Imandt, mindig bizonyosan visszatérnek hozzánk. De mindenesetre egy deus minimorum gentium, canis domesticus cummunismi germanici** és mint ilyen használható is, hiszen megtanultuk már, hogy az efféle emberkéket rövid pórázra kell fogni.

A meghasonlás a nemes Willich kebelében igen nagy lehet, mert azáltal, hogy elválasztották az emigráció páncélszekrényétől, szétpattant az utolsó abroncs is, amely nemes tudatát[146] még összetartotta. Egyébként nyilván már régen jelezte érkezését az odaáti híveknek, mert máris nagy rendkívüli közgyűléseket hívtak egybe Willich fontos levele alapján. Willich úr ott a naplopók és kötekedők feje lesz és ilyeténképp különös alkalmat lel majd arra, hogy kitüntesse magát. Különben ősellenségét, Schrammot*** is ott találja, és ebből parázs botrányok kerekednek majd.

Az, hogy Kossuth úr ténylegesen utasítást adott már századok gyakorlatoztatására, Sigel-Napóleon pedig a regruta-kiképző szerepét játssza, iga-

* *V. ö. 92–94. old. – Szerk.*

** – kisebb rendbeli isten, a német kommunizmus házőrző ebe – *Szerk.*

*** Konrad Schramm. *Szerk.*

zán pompás. Ez a Kossuth mégiscsak hallatlan szélhámos; Cluss egyik legremekebb sakkhúzása volt, hogy elkergette őt Amerikából.[144]

Egyébként most hamarosan elkészülök a magyar hadjárattal és még e héten közvetlenül írok Brockhausnak. Gondom lesz rá, hogy amennyiben nem bízik katonai felkészültségemben, előzőleg néhány idevágó cikket írjak a „Gegenwart"[153] számára, amelyekből aztán mindent megláthat. Dronkénak igen jó a kapcsolata Brockhauszal, és ezt hasznosítani kell, mert végtére is Brockhaus még a legkezelhetőbb könyvkereskedők egyike. Meglátjuk.

Múlt csütörtökön, amikor éppen cikket írtam Dana számára[4], megzavartak, ehelyett ezen a héten, ha lehet, kettőt készítek. Angliáról is várok tőled megint valamit. Múlt héten még keveset gondolhattam a munkára, Dronke ittléte alatt egyet-mást elhanyagoltam, ami foglalkoztatott, de most fokozatosan megint belelendülök.

Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet.

F. E.

[Manchester,] 1852 augusztus 16.

52

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 augusztus 19.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Dronke útján megkaptam a 10 shillinget. Tegnap postán érkezett 2 font. Amilyen kapóra jött a pénz, annyira kínos is nekem, hogy te miattam kisajtolod magadat, méghozzá éppen olyankor, amikor te magad szintén többé-kevésbé szorult helyzetben vagy.

A magyar háborúhoz valószínűleg jó lenne még átnézned:

Colonel Sigismund Thaly: „The fortress of Komarom (Comorn) during the War of Independence in Hungary". Fordította (németből) William Rushton. James Madden, Leadenhead Street [1852].

A hadügyi írások közül, mivelhogy az egészet alaposan át akarod venni, még a következőket említem az esetre, ha netán úgy látnád, hogy egyiket vagy másikat érdemes megszerezned:

Carrion-Nisas: Essai sur l'histoire générale de l'art militaire etc., Párizs 1824.

Kausler: Kriegsgeschichte aller Völker. Ulm 1825. Wörterbuch und Atlas der Schlachten. 1825 és 1831. (Általános hadtörténet csak ez a kettő; ezek is állítólag sóványak.)

Guérard: Encyclopädie der Kriegskunst. 2. kiadás. Bécs 1833.

Handbibliothek für Offiziere über das Ganze der Kriegslehre für Eingeweihte und Laien von einer Gesellschaft preussischer Offiziere. Berlin 1828.

J. A. M-r. (Millerbacher): Das Kriegswesen der Römer, nach antiken Denkmalen geordnet von *Ottenberger*. Prága 1824.

Löhr: Das Kriegswesen der Griechen und Römer. 2. kiadás, Würzburg 1830.

Blesson: Geschichte des Belagerungskriegs. Berlin 1821.

Hoyer: Geschichte der Kriegskunst. Göttingen 1797.

Chambray: Die Veränderungen in der Kriegskunst von 1700–1815. Németül Berlin 1830.

Stenzel: Geschichte der Kriegsverfassung Deutschlands, besonders im Mittelalter. Berlin 1820.

Barthold: George v. Frundsberg. Hamburg 1833.

A Clusstól ma érkezett leveleket megküldöm neked, mihelyt Lupusszal és a Szövetségecskével* közöltem őket.

Ami Weydemeyert illeti, Cluss a következőket írja:

„Weydemeyer sürgetésemre nemrég azt írta nekem, hogy komolyan rá kell csördítenie Korffra, aki állítólag elküldte az 50 »Brumaire«-t. Weydemeyernek úgy hiszem Korffal szemben kisebb követelései vannak, és nyilván ezért bízta rá az elküldést, illetve a portóköltség fedezését. – A többi 300 »Brumaire« ... még nem ment el ... 500 példány, mint állítja, még zálogban van a nyomdásznál; nem tudta még kiváltani stb... *Pénzzel* részben pillanatnyilag semmi körülmények között nem is *tudok* beavatkozni, részben nem is *akarok*, még ha tudnék sem. Mindig azt mondták nekem ugyanis, ennyi meg ennyivel mindenen segíteni lehet, és valahányszor együtt volt az ennyi meg ennyi, mégsem segített... Amikor a »Revolution« megindult, azt mondták: bizalom! és sürgősen beküldeni az előfizetési díjakat. Azonnal elküldtem az előfizetőktől kapott 10 dollárt, amit utóbb természetesen *én* vesztettem el... Később arról volt szó, hogy a folyóiratot segíteni kell, s én e célra 20 dollárt teremtsek elő; személyesen tőlem 15 dollár és 3 dollár előfizetési díj=18 dollár nyomban kéznél volt. Ezt a *lap további fenntartása helyett* a régi ostoba csínyek, vagyis az első két szám megfizetésére fordították, amelyeket a vakvilágba küldtek szét. Megérkezett a »Brumaire«, Weydemeyer kétségbeesett, mire azt mondtam, azonnal adok 25–30 dollárt, ha ezzel segíthetek, ha nem, akkor küldd el nekem a kéziratot. Ő azt feleli, küldjél 25 dollárt; ezt meg is teszem. Egy idő múlva kiderül, hogy a rendelkezésre álló pénzből csak 500 példányt lehet kinyomatni; kijelentem, hogy ez nem megy; mennyit kellene pótolni, ha 1000 darabot nyomnak? A válasz: 20 dollárt, és másnap a pénz már úton volt. – Most a versek[114] jönnek; *ezeket* akarják New Yorkban kinyomatni. Amikor követelem, legyen vége a szélhámoskodásnak és kezdjék meg a nyomást, megküldik nekem a verseket, mivel New Yorkban sajnos még nem lehet őket kinyomatni. Azonnal kinyomatom és beköttetem őket körülbelül 15 dollárért (400 példányt), nagy sietve elküldöm az egész históriát, hogy a New Yorkban éppen folyó dalosünnepen vevőre találjanak. *Egyetlenegy* terjesztő** hordozta őket körbe és állítólag 60 (!) példányon valóban túl is adott. A második ezer kinyomatása

* A Kommunisták Szövetsége. – *Szerk.*

** Helmich. – *Szerk.*

(a szedést meghagyattam), amihez a pénz megszerzését Weydemeyer megígérte és elküldését már bejelentette nekem, így természetesen elmaradt; mint ahogyan, úgy látszik, az egész dolog azóta stabilan és befagyasztva a kezében maradt. – Megírom majd Weydemeyernek, hogy annak az összegnek az erejéig, amellyel *én* részt veszek ebben a históriában, azt kívánom, hogy Európában használjátok fel további kiadványokra a párt érdekében, vagy bármiféle módon, amit *te* helyesnek vélsz, tehát ami az én részesedésemet illeti mindebben, semmi pénzt ne küldjetek Amerikába. A versek ügyében én vagyok az egyedüli részes, ebben tehát egyedül én mondhatom ki a döntő szót. – A továbbítás dolgára most rávetem magam."[154]

Vajon nem tökéletes második kiadása-e ez brüsszel–vesztfáliai kalandunknak?[155] A múlt héten a „Brumaire" kinyomatása végett írtam Koburgba F. Streitnek[156], aki hasonló árucikkekkel kereskedik.

Apropó. A 15. sz.[4] megjelent a „Tribune"-ban. – Heinzen most St. Louis-ban a változatosság kedvéért „szellemi arisztokrataként" (szó szerint így) szerepel: otrombán, hallomásból visszakérődzi Feuerbach–Stirnert, és mivel a Forradalmi Szövetség[145] omladozik, a „szellemi arisztokrata" egy „humanista" uniót szándékozik létrehozni.

Utólag még a következőkről kell beszámolnom:

3-án csakugyan sor került Kinkel és a páncélszekrény házastársi közösségének formális felbontására. Reichenbach a saját nevében letétbe helyezte a pénzt az Angol Banknál.

Kinkel ezen az ülésen úgy tett, mintha mit sem tudna a Goegg által meghirdetett gyűlésről, miért is nyilvánosan felszólította Imandtot, olvassa fel nyilvánosan a kapott meghívót. De 6-án Goegg, Kinkelhez fordulva, így szólt: „a megállapodás szerint, amelyre az ön házában jutottam önnel". Willich nem volt jelen.

Hentze kandidátus mindent, amit mondott, e megjegyzéssel támasztott alá: „ezt nekem, mint a filozófia doktorának, tudnom kell". – Goegg kifejtette, hogy Forradalmi Szövetsége 1. milyen támaszt jelent az amerikai németek számára, 2. a választásokra gyakorolt hatásával mennyire befolyásolhatja az amerikai politikát és mennyire ösztönözheti az Egyesült Államokat a beavatkozás politikájára. Elmondta, hogy az anyagiakat is megalapozták: a heti járulék egy cent. Perselyeket helyeztek el minden kocsmában. Gottfried kijelentette, hogy mindennel egyetért. Úgy vélte azonban, hogy dollár-járulékok megfelelőbbek a cent-járulékoknál, mivel Amerikában senkiben sincs annyi hazafias önfeláldozás, hogy a centeket összeszámolná. A perselyek ellen is állást foglalt.

A nagy Kinkel mereven Imandtra pillantva így szólt: „Mindazon rágal-

mak ellenére, amelyeket rólam terjesztenek, *nyíltan* kiállhatok és leszögezhetem, hogy egyetlen, de valóban egyetlenegy száműzött polgártársamról sem mondtam soha semmi rosszat."

Eredmény: Minthogy Kinkel hozomány gyanánt nem ajánlhatott fel pénzt, hanem csak saját becses személyét, utóbbit, minden csúszás-mászás és megalázkodás ellenére, szintén visszautasították. A 8 trónörökös saját szakállára, Kinkel bevonása nélkül szerveződött Forradalmi Szövetséggé. A szerencsétlen!

Schmolze, aki eredetileg festő, állítólag egy egész csinos karikatúrasorozatot készített: Kinkelt mint Lear királyt, Willichet pedig mint bolondot ábrázolja. Egy másik karikatúrán Willich lajhárként egy gyümölcsfán ül, amelyet Schärttnerné alulról ráncigál, hogy lerázza őt onnan.

Willich elkövette azt az ostobaságot, hogy a becsületes, öregecske „Schily" úr ellen is osztrakizmoszt[157] gyakorolt és mindenféle illuzórikus bűncselekmény miatt kitaszította kicsiny Szövetségéből[158]. Schily a közgyűléshez fellebbezett. Ma kerül sor az istenítéletre. Schily a maga részéről *„félreismerhetetlen tébollyal"* vádolja Willichet, és ennek bizonyítására ma este felolvassa majd Heisének, Willich liverpooli állítólagos barátjának levelét is, amelyben *Heise elmebetegnek* nyilvánítja *Willichet.*

Jones barátunkat múlt héten egy hajszál választotta el lapjának[83] megbukásától. Hetenként deficit. Összekülönbözés a Bizottsággal[159] és a két polgárral, akik eddig előlegezték neki a pénzt. Váratlan megmenekülés. MacGowan átvette a kinyomtatást, előlegezi a heti deficitet és Jones most a régi „Northern Star"[160] irodájában tanyázik. MacGowan kirúgta Harneyt, és ez a szamár 40 £-ért megvette tőle a régi „Star"-t.

Franciaországban a „Gazette agricole"[161] szerint a következő termés egyharmaddal alacsonyabb az átlagosnál, ami J. B. Say szerint[162] Franciaországban éhínséggel egyenlő. Németországban közepes a termés. Angliában már áramlik ki az arany a Bankból a gabonafelvásárlásra. Emellett eszeveszett spekuláció a Cityben. Múlt héten csődök a tőzsdén. Végül Észak-Amerikában, mint a „New York Herald"-ból[163] látom, a legeszeveszettebb spekuláció vasutakban, bankokban, házépítkezésben, a hitelrendszer hallatlan kiterjesztése stb. Vajon ez nem a közelgő válság? Lehet, hogy a forradalom hamarabb jön, mint nekünk kívánatos. Nincs rosszabb, mint ha a forradalmároknak a kenyérről kell gondoskodniok.

Barátod
K. M.

53

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 augusztus 24.]

Kedves Marx,

Ma este lefordítom a cikked végét[120], holnap vagy csütörtökön megcsinálom a „Germany"-cikket.[4] Charles néhány napra elutazott és sok a dolgom az irodában, úgyhogy este gyakran egészen bódult a fejem.

Köszönet a hadtörténeti dolgokért*. Alkalomadtán módodban volna-e a British Museumban utánanézni, hogy ott fellelhető-e 1. az „Österreichische Militärische Zeitschrift" 1848-tól fogva, 2. a porosz „Militär-Wochenblatt", a berlini „Wehr Zeitung",[164] 3. még egyéb katonai folyóiratok, különösen szemlék – franciák is – 1848-tól? Továbbá egy kollekció az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ból, különösen 1850-től? Ezekre a dolgokra nagy szükségem van, és ha valamennyire lehetséges, megpróbálnék időt szakítani, hogy ott átrágjam magam rajtuk, mire odáig jutok.

A Cluss-levél kivonata** Weydemeyer papát még vesztfáliaibb megvilágításban mutatja be nekünk, mint valaha is vártuk. Bielefeld ízig-vérig. Ez mindent túlszárnyal.

Az, hogy Johann Gottfriednak[140] befellegzett, igen kellemes. E nemes léleknek már csak az a vigasztalan tudata marad meg, hogy megtette kötelességét és növeli az Angol Bank aranykészletét. Ráadásul még a „Morning Chronicle" dokumentuma is hamisított, pedig ő éppen erre, tehát nem bizonytalan kereskedelmi válságokra, hanem egy biztos, kiküszöbölhetetlen tényre alapozta a maga világfelszabadításának új dátumát!

A Willich–Schily bohózat szívderítő lehetett. Szegény Willich, az őt hajszoló derék emberek között mily gyakran vágyik majd vissza a vörös Wolff*** társaságába!

Harney Szabadságcsillaga[165] tehát kihunyt?

---

* *V. ö. 103–104. old. – Szerk.*

** *V. ö. 104–105. old. – Szerk.*

*** Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

Úgy látszik, hogy a válság csakugyan ki fog törni, jóllehet a legutóbbi csődök csak előfutárok voltak. Sajnos úgy tűnik, hogy a termés Északkelet-Németországban, Lengyelországban és Oroszországban tűrhető, helyenként jó lesz. A legutóbbi jó időjárás itt is gyümölcsözően hatott. De Franciaország benne marad a pácban és ez már sokat jelent. – A kis pániknak a pénzpiacon úgy látszik vége szakadt. Az állampapírok és a vasúti részvények árfolyama megint fürgén emelkedik, könnyebb pénzhez jutni, a spekuláció még mindig igen megoszlik a gabona, a gyapot, a gőzhajók, a bányavállalatok stb. között. De a gyapotspekuláció már nagyon kockázatossá válik: jelenleg a termés kitűnőnek mutatkozik, az árak állandóan emelkednek, és ez kizárólag abból következik, hogy nagy a fogyasztás és megvan a lehetősége annak, hogy a új szállítmányok beérkezte előtt rövid ideig gyapothiány lép fel. Azt egyébként nem hiszem, hogy a válságot ezúttal egy kifejlett spekulációs *düh* előzné meg, ha pedig különben a körülmények kedvezőek, néhány rossz kelet-indiai tétel, egy New York-i pánik stb. igen hamar bebizonyítja majd, hogy jó néhány erényes polgár a suba alatt mindenféle szélhámoskodást követett el. És a túltelített piacokról e döntően rossz híreknek hamarosan mégis be kell futniok. Kínába és Kelet-Indiába egyfolytában tömegesen szállítanak, de a hírek mégsem túl jók, sőt, Kalkutta határozottan túltelített, és helyenként csődbe jutnak a bennszülött kereskedők. Októbernél vagy novembernél tovább tartó prosperitásban nem hiszek, – még Peter Ermen is aggodalmaskodik.

De egyébként nagymértékben a válság intenzitásától függ, hogy azonnal forradalmat idéz-e elő, – azonnal, vagyis 6–8 hónapon belül. A franciaországi rossz termés azt a látszatot kelti, mintha ott készülne valami; de ha a válság krónikussá válik, a termés pedig végül a vártnál mégis valamivel jobb lesz, akkor még 1854-ig is elhúzódhat. Bevallom, szeretném, ha még maradna egy évem a biflázásra, még jó néhány dolgon át kell rágnom magamat.

Ausztrália is kárt okoz. Először közvetlenül az arannyal és minden más kivitelének a megszűnésével, továbbá mindenféle áru ebből következő fokozottabb bevitelével, s azzal is, hogy elvonja az itteni fölös népességet, hetenként 5000 főt. Ami Kaliforniában és Ausztráliában történt: új nagy piacok létrejötte a semmiből – ez két olyan eset, amelyet a „Kiáltvány"-ban[166] nem láttunk előre. Még bele kell kerülniök.

Barátod
F. E.

54

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 augusztus 27.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederick!

E levélhez mellékelem neked:

1. Massol hozzám intézett levelét. A férfiú, akire befolyást gyakorol: Proudhon, a könyv pedig, amelyet e befolyás szerencsés (!) gyümölcsének tart: Proudhon legutóbbi könyve Louis Bonaparte-ról.[133] Erről valamelyik következő levelemben számolok majd be.

2. Cluss levelét, amelyből már kaptál kivonatot*.

3. Jakob Huzel fölöttébb érdekes levelét Godofredusról**.

4. Goeggnek egy firkálmányát a „Schweizerische Nationalzeitung"-ból[167].

5. és 6. Kinkel, Willich és Goegg „Unió-szerződés tervezetét". A fent említett uraknak amerikai bizottságaikhoz és kezeseikhez intézett körlevelét.

Mindez Kinkel–Willich vészkiáltása: 1. A hajlíthatatlan Reichenbachot el akarják távolítani a szent Gráltól, hogy „legsürgősebben" felhasználják a pénzt.

2. Mivel Kinkel mögött nincs többé hadsereg, az 1000 fonttal a háta mögött be akar lépni az úgynevezett Forradalmi Szövetségbe[145], amelytől azt várja, hogy hálából beválasztja legfelsőbb bizottságába.

3. Willich, akinek a helyzete tarthatatlan, akinek ég a föld a talpa alatt, Amerikába akar menni, mihelyt – mint mondja – „még *egy* feladatot megoldott". E feladat az, hogy az 1000 fontnak a Forradalmi Szövetség számára való kiszolgáltatásával belépjen a Szövetségbe és ezáltal „előkészítse" magának az élősködő lovag pozícióját Amerikában.

Legközelebb többet. Salut!

K. M.

---

* *V. ö. 104–105. old. – Szerk.*

** Gottfried Kinkel. – *Szerk.*

55

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 augusztus 30.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

A megküldött iratokból láttad, hogy Kinkel–Willich hogyan mesterkednek. Közvetlen környezetük előtt nem veszik tudomásul, hogy a kezesek elmozdították őket, és a szavazatokat egyenként igyekeznek kicsalni, ezért is utazott *Schurz* mindjárt 12-e után Amerikába. (További célja is van: fénybaráti[168] kisdedóvókat létesíteni ott.) Az uraknak az a fontos, hogy végre valóban hozzájussanak a *pénzek kezeléséhez*, s lemondással fenyegetőznek, ha óhajaik nem teljesülnek. A döntő mozzanat az, hogy e fickók elköltöttek 200 fontot, amire itt aligha kapnának jóváhagyást. Ezért kísérelték meg, hogy közvetlenül és a „legsürgősebben" Amerikából szerezzenek felhatalmazást pénzkiadásokra, vagy pedig egy harmadik kolléga bevonására, hogy alkotmányosan járhassanak el. A dologhoz a maguk módján furfangosan láttak hozzá. Először a dokumentumokat Amerikába és Svájcba küldték, a londoni kezesek háta *mögött*. Majd 26-án kézbesítették az iratokat a kezeseknek (bár 11-i és 12-i keltezéssel), azzal a megjegyzéssel, hogy a hallgatást beleegyezésnek tekintik.

Mivel azonban megtörténhet, hogy a kezesek többsége Amerikában és Svájcban is az urak ellen szavaz, ezért suba alatt szeptember 14-re vagy 15-re Antwerpenbe összehívták a Kinkel-barát kezesek gyűlését, hogy ilymódon egy állítólagos kongresszusi határozattal minden eshetőség ellen biztosítsák magukat.

De hogy mifélék a németországi „erős" szervezetek, amelyekkel hencegnek, meglátod a következőkből.

Tudod, hogy Gebert *állítólag* Amerikába utazott. Ezt hiszi mindenki. De a dolog így áll:

Kinkel–Willich e hó elején útnak indítottak Németországba egy küldöttet, azaz *Gebertet*, az iszákos szabólegényt. Ő Magdeburgban összeverbuvált egy úgynevezett kommunista csoportot; egymás után 3 napig folytak a ta-

nácskozások, amelyeken 26–30 tag vett részt; egy bizonyos *Hammel* elnökölt; Marx és Engels ellen igen elkeseredett vita folyt, – több más adminisztrációs és szervezési kérdéssel együtt felvetődött az is: hogyan és mily módon lehetne nyomdára szert tenni? Akadt egy szegény nyomdász, akinek Magdeburgban vagy környékén műhelye van; vele kötöttek szerződést. Nyomdáját rendelkezésre bocsátja a propagandához, a cég a régi marad. Ezért azonnal kifizettek neki 100 tallért, továbbá kapott egy kötelezvényt 350 tallérról, amelynek határideje mostantól számítva egy év.

A rendőrség Gebert odautazásától kezdve mindenről tudott. Állandóan kísérteti. A magdeburgi mesterlegény-gyűlésen a rendőrség megfigyelője is részt vett. Lecsukni csak akkor akarják majd Gebertet, amikor már teljesítette küldetését és minél több embert bajba rántott. Az ügy igen fatális kölni foglyaink szempontjából[7]. Ha Gebertet leültetik stb., akkor szerintem itt az ideje, hogy nyilvánosan denunciáljuk e fickókat és mindenkit óva intsünk azoktól, akik a látszatagitáció és a saját fontoskodásuk kedvéért biztos rejtekhelyükről kezére játszanak a német kormányoknak, különösen a porosz kormánynak. Azonnal értesítést küldtem Kölnbe. Hogy mindezt hogyan tudtam meg, azt csak *szóbelileg* közölhetem veled. A levéltitok itt is problematikus dolog.

Willich teljesen elzüllik. Senkitől sem „pumpolhat" már semmit azzal, hogy „*a dolog*" megkezdődik. Barátja, Schärttner néhány nappal ezelőtt coram publico* tudomására hozta, hogy most már véget kell vetni a „*szabad*" zabálásnak és vedelésnek. Pulykavörös lett, a kérlelhetetlen Schärttner pedig, az elméletet mindjárt át is ültetve a gyakorlatba, kényszerítette, hogy az éppen elfogyasztott kancsókat készpénzben kifizesse, Willich még némi, ha nem is elegendő támaszt talál abban, hogy összefekszik az öreg nyárspolgárasszonnyal, akinél lakik. Ez is notóriussá vált. Senki sem hisz többé e Sancho Panza aszkézisében. Ha Johann-nal stb. együtt így ír: „a toll ideje lejárt, a kard ideje eljött", úgy ez utóbbi passzus köznyelven így hangzik: „A *koldulás* ideje eljött."

Techow forradalmi tábornok csak néhány nap múlva utazik Ausztráliába Madame Stirnerrel és a menyasszonyával. Ugyanis, mint tudod, hosszabb ideje itt Stirner asszony*nál* lakott. Megérkezik azonban a menyasszonya, egy jómódú teremtés. Amikor Schmidtné erről tudomást szerez, kijelenti, hogy ő lemond. De most a menyasszony, miután értesült, hogy Techow együtt élt Schmidtnével, kijelenti, hogy Techow nem kell neki többé, s iderendeli *tartalék* vőlegényét, egy keletporosz farmert. Mindezek ellenére

* – nyilvánosság előtt – *Szerk.*

Techow nála lakik, a vőlegény (a másik) pedig egy órányira Londontól. Szegény Buridan-Techow![169]

Néhány nappal ezelőtt *Pyat* (Félix) gyűlésre hívta össze a vele tartó franciákat és programot terjesztett eléjük, amelyet most ki akarnak nyomatni. „Isten" persze ott kísértett a szövegben. Egyik jelenlévő tiltakozott, hogy „Istennek" szállást adjanak egy forradalmi programban. Pyat, a nép közvetlen kormányzásának megfelelően, *szavazásra* bocsátja a kérdést, „Isten" 7 szavazatnyi többséggel jóváhagyatik. A legfelsőbb lény megint egyszer megmenekült. Azelőtt azt mondták: Isten nem hagyja el híveit. Most azt mondják: hívei nem hagyják el Istent. Kéz kezet mos.

Vetter tábornok hosszabb időre eltűnt Londonból. Senki sem tudta, hová. A rejtély megoldódott. Vetter amerikai útlevéllel, amelyben festőként szerepelt, barátnőjével, egy Ferenczi nevű énekesnővel utazott. Művésznek nézték. Az énekesnő minden jelentős helyen hangversenyezett és Vetter ily módon eljutott Genovától és Milánótól Rómáig, Nápolyig, Palermóig. Megkapta a jelszavakat és az ajánlóleveleket Mazzinitól és Kossuthtól. Így bejutott az olasz titkos társaságokba, míg állítólagos mestersége utat nyitott neki a felsőbb körökbe. Nemrégen visszatért ide és jelentést tett az „európai" Központi Bizottságnak[66]. (Nota bene: Darasz meghalt, a múlt héten temették.) E jelentés rövid összefoglalása, a „jámbor" Mazzini nagy bánatára, ez: „Itália teljesen materialistává lett. Ott csak kereskedelemről, üzletekről, selymekről, olajokról és más földi hívságokról beszélnek. A burzsoák félelmetes pontossággal kiszámítják, hogy milyen veszteségeket hozott nekik a márciusi forradalom, és csak arra gondolnak, hogy hogyan hozzák most be ezeket. Ami a felkelés kezdeményezését illeti, ezt boldogan átengedik a franciáknak, e léha és érzéki népnek. Az egyetlen dolog, amitől félnek, az, hogy a franciák netán túlságosan sietnek.

Gondolhatod, barátom, milyen mennykőcsapásként érte ez Mazzini arkangyalt. Vetter tábornok, akit már kineveztek a Mazzini–Kossuth-féle haderők főparancsnokává, kijelentette, hogy ebben a helyzetben nem tud jobbat, mint barátnőjével együtt Amerikába távozni. Végül is a szerencsétlen Mazzini megállapodott Kossuthtal, hogy inkább átengedik a felkelés kezdeményezését a franciáknak.

De nem a hitvány tömegnek, hanem Bonaparte-nak.

Erről Párizsból többek között ezt írják nekem:

„Kiss, Kossuth küldötte, itt nemcsak az orléanistákkal lépett kapcsolatba, hanem a bonapartistákkal is. Kiss ismeri Jérôme* fiait. E konvencionális

* Jérôme Bonaparte. – *Szerk.*

ismeretségre támaszkodva tele tudta beszélni Kossuth fejét, hogy Magyarország érdekében lépjen kapcsolatba a francia kormánnyal. Az élénk fantáziájú agitátor bekapta a horgot, s evégett Kisst, *forintokkal* ellátva, ideküldte Párizsba. Kiss kávéházakban és *egyéb* házakban szórakozik, hébe-hóba előszobázik Pierre Bonaparte-nál, mindenféle mesékkel szédíti, Kossuthnak pedig pompás jelentéseket ír, s Magyarország felszabadulásához nem férhet többé kétség. Ezek a par excellence* forradalmárok ügynököket küldenek, hogy életre-halálra szóló szövetséget kössenek a »*zsarnokkal*«."

De ez még nem minden.

Biztos forrásból tudom, hogy a lengyel „Centralizáció"[170] nevében itt volt a vén bolond Lelewel és Tadeusz Gorzowszki. Olyan felkelési tervet terjesztettek Kossuth–Mazzini elé, amelynek sarkpontja Bonaparte közreműködése. Ezek a vén szamár összeesküvők minden nap újból belelovalják magukat. Itteni ügynökükként bizonyos Lanckorońszki vagy hasonló nevű gróf szerepelt és szerepel. Ez a fickó (lakik: 7 Harington Street, Hampstead Road) *orosz* ügynök, és az *ő* felkelési tervük abban a megtiszteltetésben részesült, hogy előzetesen Pétervárott helyesbítették.[171]

Barátod
K. M.

* – igazi; kiváltképpeni – *Szerk.*

56

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 szeptember 2.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A nagy Weydemeyer mellékelt becsinált leveléből láthatod, hogyan állnak a dolgok. Ez a barom 10 példányt[18] küldött ide.

F. Streit úrtól még nem kaptam választ*, ami igen rossz előjel. Most van némi, bár nem sok reményem, hogy egy londoni könyvkereskedő kiadja angolul. Próbaképpen egyelőre adjam oda neki az első fejezetet. Ezért Pieperrel lefordíttattam. A fordításban hemzsegnek a hibák és kihagyások. De a hibák kijavítása mégsem vesz téged annyira igénybe, mint az unalmas fordítási munka. Írnod kellene hozzá nekem egy legfeljebb 10 soros angol előszót arról, hogy ez az írás eredetileg újságcikkek formájában jelent meg december végétől február elejéig; május 1-én brosúraként adták ki New Yorkban, most második kiadása jelenik majd meg Németországban[172]; ez a legrégibb írás, amely Bonaparte ellen megjelent; néhány elavult részlet keletkezésének időpontjában leli magyarázatát.

E. Jones testestül lelkestül egoista kópé. Két hónapon át vezetett az orromnál fogva azzal az ígérettel, hogy a lapja[83] számára lefordítja az írást. Tőlem mindig csak szívességet kapott. Saját pénzügyi bajaim ellenére, az ő lapjának pénzdolgaiban napokon át talpaltam vele Pontiustól Pilátusig. Minden külföldi közlemény, amely *külön* az ő szegényes lapocskájának készült, tőlem származott. Ha bizottságaival[159], ellenfeleivel stb. bármikor csávába került, hozzám rohant és tanácsom mindig újra kihúzta őt a csávából. Végül, amikor lapja már túl gyatra lett, néhány hétig segítettem neki a szerkesztésben, és valóban néhány százzal gyarapodott e vacak londoni előfizetőinek száma.

Ő viszont még a konvencionális figyelmességet sem tanúsítja. Ha ma vele együtt összeeszkábáltad a lapját, holnap elfelejti egy példányát megküldeni

---

* *V. ö. 105. old. – Szerk.*

neked, de ez az *elfelejtés* minden héten egyszer előfordul, mivelhogy lapja nem jelenik meg hetente kétszer.

Megmondtam neki, rendben van, hogy ő egoista, de legyen civilizált módon és ne ilyen ostobán az. Mivel azonban ez a lap az egyetlen chartista orgánum, nem fogok vele szakítani, de néhány hétig boldoguljon csak egyedül.

Barátod
K. M.

57

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Pieper fordítása[173] sok vesződséget okoz nekem. Éppen az elejét nagyon nehéz lefordítani és a kedves Pieper kandidátus teljesen szabadjára engedte bájos felületességét. A fordítást lehetőleg csütörtökön megkapod.

Itt Pindar körül egész regény zajlott. Nemrég elmegyek hozzá – nem tudom, írtam-e neked erről – és ott anyján, egy igen tiszteletreméltó öreg angol hölgyön kívül egy nagyon nem-angolos külsejű fiatal hölgyet találok, akit ezért orosz nőnek véltem. Múlt pénteken megkérdeztem Pindart, hogy ez a kraszavica* (szépség) a felesége vagy a nővére-e; sem az egyik, sem a másik, válaszolta. Hétfőn eljön hozzám az anyja: szeretett Edwardja elment, nyoma veszett. Én nem voltam otthon, de amint meghallottam a dolgot, mindjárt elmentem hozzá. A tiszteletet parancsoló anyát sírva találom és a következőkről értesülök: Pindar az apja halála után Pétervárott belehabarodott egy svéd (vagy finn) nőbe és úgy látszik megszökött vele. Angliában feleségül vette, – ez volt a fent említett kraszavica*. Londonban megismerkedik egy francia nővel, az öregasszony állítása szerint, aki természetesen nagyon befeketíti, egy egykori párizsi kurvával, egy Taylor nevű angol bohózatgyártó szeretőjével. Pindar órákat ad neki és e halkszavú kandidátus szerelmi viszonyt kezd a nővel. Felesége rájön a dologra (az öregasszony időközben Kronstadtból átjött ide, pénzt hozott és kibékült a svéd feleséggel), és hogy Pindart elválassza a francia nőtől, az egész család Liverpoolba költözik. Pindar oda is elhozatja a kurtizánt. A svéd nő pedig, aki úgy látszik igen türelmes és szívós, megintcsak rájön a dologra. Újabb átvándorlás Manchesterbe, ahol az öregasszony végre berendezkedik, sőt két házat is vásárol (az épületfa- és keménycserép-kereskedéssel szerzett, általa elherdált ősi Pindar-vagyon romjaiból él). De Pindar ide is elhozatja francia nőjét – háromszor biztos, hogy itt volt, amit onnan tudok, hogy Pindar ilyenkor rendszeresen megpumpolt engem, utána pedig igen rendszeresen

* *A kéziratban*: krasnàvitza. – *Szerk.*

törlesztett. De hogy a dolognak véget vessen, múlt szombaton megszökik vele, anyja állítása szerint Ausztráliába, valószínűbbnek tartom azonban, hogy vagy New Yorkba vagy csupán Párizsba. 190 fontot, ami az övé volt, elvett a vagyonból és elvitte magával, de 20 fontot az omnibuszban mindjárt elvesztett (annak a szállodának a pincére, ahol a francia nő lakott, úgy véli, hogy a nő csórta el). A fickónak volt pénze elég, az anyja mindennel ellátta és 100 £ zsebpénzt kapott.

A svéd nő tegnap utána utazott Liverpoolba, nagyon kíváncsi vagyok, mi lesz ebből.

A szegény ördögöt élethossziglan szörnyen üldözi majd a svéd ideállal kötött ostoba ifjúkori házassága, – ez hát az, ami mindig is ránehezedett. Ha kicsit gyakorlottabb és ügyesebb, a 100 fontjából itt nagyon szépen kitarthatta volna francia nőjét, de honnan tegyen szert gyakorlatra egy olyan fickó, aki 21 éves korában belebolondul egy svéd nőbe, megszökteti és polgári házasságra lép vele! Bárcsak elmesélte volna nekem a buta kölyök ezt a históriát, semmiség lett volna elrendezni. De egy francia nővel külföldön egy második, többé-kevésbé élethossziglani, és mindenesetre komoly históriába belemenni, megszökni vele, – micsoda ostobaság! Ez majd megtanítja Pindart kesztyűbe dudálni, hitemre! különösen, ha csakugyan Ausztráliába ment. S emellett az anyja egy szörnyen jóindulatú és gyenge teremtés, akivel isten tudja mi mindent elintézhetett volna. De ahogy Kinkel az eljegyzésben[174], Pindar, úgy látszik, a szöktetésben látja minden szerelmi ügy igazi lényegét.

Pompásak a híreid Vetterről stb. és a londoniakról. Massol levelét visszaküldöm neked, Weydemeyerét is, – Clussét újabb utasításig itt tartom. Mi van a Dananek szánt cikkekkel? Pindar távolléte folytán több az időm, az oroszt most inkább con amore* sine ira et studio** folytatom, s már tudok is valamennyit. A katonai dolgokat pillanatnyilag félretettem. Az irodai munka nagyon mozgalmas.

Mihelyt csak tudok, azaz néhány nap múlva, küldök neked két fontot, ez minden, amit egyelőre nélkülözhetek.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 szeptember 7, kedd.

---

* – (elő)szeretettel – *Szerk.*

** – harag és részrehajlás nélkül[175] – *Szerk.*

58

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 szeptember 8.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Mai leveled érkezésekor itt igen izgatott volt a légkör.

Feleségem beteg, a kis Jenny beteg, Lenchennek valami idegláz-féléje van. Orvost nem hívhattam és nem hívhatok, mert nincs pénzem orvosságra. 8–10 nap óta a családot állandóan kenyérrel és krumplival tápláltam, de kérdéses, hogy e kettőt ma is elő tudom-e teremteni. Ez a diéta a mostani klimatikus viszonyok között természetesen nem volt előnyös. Cikkeket Dana részére nem írtam, mert nem volt egy pennym, hogy elmehessek újságokat olvasni. Egyébként mihelyt megküldted a XIX. számút[4], levélben megírom majd nézetemet a XX.-ról, a jelenmocsok összefoglalásáról.[176]

Amikor nálad voltam[110], és te azt mondtad, hogy augusztus végéig valami nagyobb összeget tudsz majd szerezni nekem, megnyugtatásul megírtam ezt feleségemnek. 3 4 héttel ezelőtti leveled* jelezte, hogy erre nincs sok kilátás, de némi remény mégis maradt. Így minden hitelezőtől – mint tudod, mindig csak apró részleteket törlesztettem nekik – szeptember elejéig haladékot kértem. Most általános a roham.

Mindent megkíséreltem, de hiába. Először ez a kutya Weydemeyer csap be 15 fonttal. Írok Németországba Streitnek** (mivel Svájcban ő írt Dronkénak). A barom még csak nem is válaszol. Brockhaushoz fordulok***, veszélytelen tartalmú cikkeket ajánlok fel neki a „Gegenwart" számára. Igen udvarias levélben elutasít. Végül az elmúlt héten egész nap szaladgálok egy angollal°, aki a Danare intézvényezett váltók leszámítolását akarta elintézni nekem. Pour le roi de Prusse°°.

---

* *V. ö. 89–90. old. – Szerk.*

** *V. ö. 105. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 514. old. – Szerk.*

° Poenisch. – *Szerk.*

°° – ingyen; semmiért, hiába (*szó szerint*: a porosz király számára) – *Szerk.*

A legjobb és a legkívánatosabb lehetőség az lenne, ha a lakásadónő kidobna a házból. Akkor 22 font tartozástól legalább megszabadulnék. De ekkora szívesség aligha tételezhető fel róla. Aztán itt van még a pék, a tejesember, a teakereskedő, a zöldséges, és még egy régi tartozás a mészárosnak. Hogyan boldoguljak mindezzel az ördögi nyavalyával? Végül, az utóbbi 8–10 nap alatt néhány shillinget és pennyt kölcsönkértem mesterlegényektől, ami számomra a legeslegkínosabb, de szükség volt rá, hogy meg ne dögöljünk.

Láthattad leveleimből, hogy amikor magam vagyok benne a szarban és nem csak távolról hallok róla, rendszerint nagy közönnyel gázolok át rajta. De mit tegyek? A lakásom kész kórház és ez a válság annyira zavaró, hogy kénytelen vagyok legnagyobb figyelmemet erre fordítani. Mit tegyek?

Közben Goegg úr ismét kéjutazást tesz Amerikába, gőzhajón, első osztályon. Proudhon úr a Napoléon-ellenes írásáért[133] bezsebelt pár százezer frankot, Massol papa pedig oly nagylelkű, hogy nekem engedi át a keresgélést, kutatgatást stb. Köszönöm szépen.

K. M.

59

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 szeptember 9.
28, Dean Street, Soho, [London]

Kedves Engels!

A 4 font sperlinget[177] megkaptam.

Újra írtam öreg anyácskámnak és gondolom, hogy ez legalább valamit segít majd.[178]

Azonkívül ma még egy kísérletet tettem, s azt remélem, hogy végre mégiscsak sikerül a Danare intézvényezett pénzt megkapnom, mert már minden a körmömre ég és nincs vesztegetni való időm.

Éppen itt volt az orvos és az egész családnak, engem kivéve, recepteket írt. Feleségem állapota javult, Laurácska van a legrosszabbul.

Képzeld, micsoda ostoba szamár ez a Pieper.

Mindennap megkérdez, visszaküldted-e már azt a dolgot[173] és *mit* írtál kitűnő teljesítményéről. Természetesen nem mondhattam meg neki, és a paprikajancsi most azt hiszi, hogy irigységből eltitkolom előtte a te roppant dicséretedet.

Ma, amikor az orvosért mentem, beleütközöm ebbe a szélhámosba*. „Írt Engels és elküldte a fordítást?" – kérdezi. Azt feleltem: még nem. „De majd megküldi, *mert én magam* írtam neki", jegyzi meg Pieper. Ha válaszolnál neki, írd meg, hogy nem kell az *én* ügyeimben nálad pártfogolnia engem.

Csatolok egy párizsi memorandumot, amely egy ottani barátom** kezébe került, s amelyet ő másolatban megküldött nekem, én viszont a manchesteri archívum számára másoltam le.[179]

Barátod
K. M.

* Pieper. – *Szerk.*
** Zerffi. – *Szerk.*

60

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Pieper írt nekem és *postafordultával* kérte a kijavított fordítás[173] visszaküldését. Éppen jókor, – fájt a hasam és bármiféle munkára képtelen voltam. Mondd meg neki, hogy ha levelére választ akar tőlem kapni, legalább írja meg a címét is; Pieper Esq. Londonban mégsem annyira ismeretes, még azóta sem, hogy 25 shilling heti fizetésért kereskedősegéd lett. Egyébként folytassa csak a fordítást, de igyekezzék egy kicsit gondosabban dolgozni, vagy ha ez nem megy, a nehéz passzusoknál legalábbis hagyjon helyet, majd én kitöltöm, ez még mindig jobb, mint hebehurgyaságból ostobaságokat csinálni. Különben csak azzal az ürüggyel írt nekem, hogy nem tudja, egyáltalán képesnek tartom-e arra, hogy ezt a dolgot megcsinálja. Majd megkapja a főhibák részletes lajstromát széljegyzetekkel. – Gondolom, hogy ma és holnap este befejezem a dolgot, mivel jobban vagyok.

Egyébként, mint a visszhang, a leghűségesebben megírt nekem mindent, amit nálad hallott, és amit természetesen már tudtam.

Pindar nyilván meglátogatott téged? Londonból írt nekem, onnan Párizsba ment; ma este írok neki. Svéd vagy finn nőjét is megismertem, ez egy teljesen kispolgári liba, aki úgy látszik, hamar megvigasztalódott afelett, hogy férje eltávozott. Pindar jól tette, hogy kitért ennek az állatnak az útjából. A tisztesség kedvéért még néhányszor el fogok menni Pindar mamájához, aztán ejtem ezt az ügyet, kellemetlen hallgatni, ahogy ez a halvérű kis boszorkány ócsárolja férjeurát.

Remélhetőleg sikerült végre a leszámítolási históriát lebonyolítanod és valamivel jobb a helyzet nálatok. Most új tervet forgatok a fejemben, hogy néhány fontot megtakaríthassak; ha sikerül, gondolom, hogy jövő hónap elejéig – tehát körülbelül 14–16 nap múlva – ismét küldhetek neked valamit. Ez részben attól függ, hogy sógorom* idejön-e és mikor.

Csatolom Weydemeyer két firkálmányát, a „Lithogr."-t[180] alkalomadtán

* Emil Blank. – *Szerk.*

visszaküldheted nekem az archívum számára. Häfner memoárja[179] érdekes, de nyilvánvalóan számunkra íródott – petícióként.

Szívélyes üdvözlet feleségednek és gyermekeidnek.

F. E.

[Manchester,] 1852 szeptember 14.

Örömödre fog szolgálni, hogy Heinzen az utolsókat rúgja.[181]

61

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 szeptember 18.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Ha még néhány napig késel a fordítás[173] visszaküldésével, akkor az elhelyezés lehetősége végérvényesen fuccsba ment. A Bonaparte-tal való foglalkozás ismét elérte csúcspontját, és most, mint Londonban mindent, új témák kezdik kiszorítani.

A leszámítolási ügyletből, miután egy Poenisch nevű City-beli fajankó 8 napon át az orromnál fogva vezetett, nem lett semmi. Ezért tegnap írtam Dananek[178]. Egyben közöltem vele, hogy Németországról már csak két cikk következik, a XIX. és a XX. Amint megküldted nekem a XIX.-et[4], megírom neked nézeteimet a XX.-ról, a befejező cikkről. Néhány nap múlva eldől a Vámegylet históriája is[182], ami nélkül a XX. nem fejezhető be.

Feleségem testileg jobban leromlott, mint valaha, azaz teljesen gyenge. Három nap óta orvosi rendeletre óránként egy kanál brandyt iszik. Egyébként annyiból javult, hogy ma már legalább felkelt. Nyolc napig feküdt. A kis Laura lábadozik, a többiek jól vannak. Részletesen csak a jövő héten írhatok. Ez a hét félresikerült üzleti szaladgálásokkal és igen utálatos civakodással telt el cum creditoribus*.

Barátod
K. M.

Jövő heti levelemmel visszaküldöm az ügyiratokat** is. Küldd vissza nekem Massol levelét.

---

* – a hitelezőkkel – *Szerk.*

** *V. ö. 121–122. old.* – *Szerk.*

62

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester], 1852 szeptember 20.

Kedves Marx,

Nem tudtam, hogy a fordítás[173] annyira sürgős neked, így kissé elhúztam a dolgot, mert, mint mondtam, nem jól voltam, aztán pedig, hogy kissé bosszantsam Piepert, ha már annyira noszogatott. De tegnap mindjárt nekiláttam és el is készültem volna, ha déli két óra tájban nem lép be a szobámba az öreges Schily úr*, aki egy állítólagos szóda-szabadalommal Liverpoolban gyárat akar alapítani, amely, úgy mondják, 400–500 százalékos tiszta hasznot hajtana és a körülményektől függően évi $4\,^1/_2$ millió tallért jövedelmezhetne. Ezt a kalandos tervet akarta velem megbeszélni, – égett a vágytól, hogy néhány ezer tallérral, amelyet fivére akar neki megszerezni, belemenjen ebbe a svindlibe. Heise úr is benne van, de semmit sem ad hozzá képességein kívül. A nemes Schily, az itt kapott higgadt tanácsot megfogadva, minden valószínűség szerint eláll majd a dologtól, s a kínálkozó alkalmat megragadva, liverpooli lélekkufár-ügynöke lesz egy havre-i csalónak, aki kivándorlókat szed rá. Heise úr egyszer már foglalkozott azzal a csinos kis tervvel, hogy a nemzeti kölcsön[64] pénzeit e szóda-szélhámosságra fordítja, ahol azután demokratikusan dolgoznának és az átkarolandó milliókból[183] szabadítanák fel Európát. Kár, hogy ebből a tervből nem lett semmi, a dolog a jelek szerint főképp azon feneklett meg, hogy nem sikerült felhajtani harminc menekültet, akik *hallgatni* tudnak.

Nekem persze az volt a kötelességem, hogy a nemes Schilyt berúgassam, – ez elől nem lehetett kitérni. Ily jámbor marha már régóta nem került a szemem elé. Az efféle érzületteli férfiú ostobasága, tudatlansága és gondtalansága igazán határtalan. Amikor már kissé berúgott, s én egy harmadik némettel, Charles unokatestvérével vitatkoztam, folytonosan, bár igen jóindulatúan, ezt kiabálta: Nehogy ezt elhiggye, ez az Engels semmiben sem hisz, egyáltalán semmiben sem hisz Engels, a „Neue Rheinische Zeitung"-

* Victor Schily. – *Szerk.*

beli fickók közül egyik sem hisz semmiben, senki emberfia nem igazodik el rajtuk. Semmiben sem hisz az Engels! Én persze azt mondtam neki, hogy ezzel szemben a „N. R. Z."-beli fickóknak a legcsekélyebb nehézséget sem okozza, hogy az őhozzá hasonlókon menten eligazodjanak. Ma reggel a jóember, miután férfiasan megszorította a kezemet, ismét elvitorlázott Liverpoolba, s ma este elkészül a fordítás. De a dolog szörnyen feltart engem, mert kivétel nélkül valamennyi kissé nehezebb passzust újra le kell fordítanom, – hiszen Pieper minden ilyen alkalommal a szó szerinti fordítással segít magán, és ebből merő értelmetlenség keletkezik. Egyes passzusokat egyébként szinte lehetetlen lefordítani.

De mindent el fogok követni, hogy ma este elkészüljek, úgy hogy te holnap megkapod a fordítást.

Barátod
F. E.

Ha egy mód van rá, a napokban küldök neked még egy fontot.

63

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 szeptember 23.]

Kedves Marx,

Tegnapelőtt elküldtem neked a fordítást[173] és az egy fontról szóló postautalványt. Október elején – tehát 9–10 nap múlva – jön még néhány font. Szívesen küldenék neked egyszerre többet, mert ennek, még egészben véve azonos összeg esetén is, az az előnye, hogy felhasználásakor tervszerűbben járhatsz el; de pillanatnyilag a saját pénzügyi helyzetem is zavaros, úgyhogy sohasem tudom előre, az adott hónapban mennyire lesz szükségem, így a fontok egyenként szabadulnak fel; nem tehetek tehát jobbat, mint hogy mindjárt elküldöm őket neked. A jövő hónapban ezt a dolgot kereskedő módjára elrendezem és akkor hamarosan képes leszek előre kalkulálni.

A mellékelt feljegyzésből meglátod, hogy Pieper jó néhány meglehetősen goromba hibát ejtett, – a grammatikai és a stilisztikai melléfogásokat természetesen nem soroltam fel, ennek sohasem lett volna vége. Odaadhatod neki, ha hasznosnak véled, de ha ez arra indíthatná, hogy abbahagyja a fordítást, jobb, ha magadnál tartod. Ha némely javítás miatt morogna, még mindig felhasználhatod arra, hogy tökéletlenségeit rábizonyítsd.

Egyes passzusok egyébként szinte lefordíthatatlanok. – Egyébként jó lenne, ha a könyvkereskedő éppen az *utolsó* fejezetet is látná, az lényegesen jobban imponál majd neki; mi lenne, ha Pieper ezt lefordítaná és te mindjárt elküldenéd nekem; evégett átnéztem és már némileg felkészültem rá, úgyhogy gyorsan megcsinálhatnám. Ha most nem lehet kinyomatni a dolgot, a fordítást akkor is el kell készíteni; a fickó* nemsokára császár lesz, és akkor megint kiváló az alkalom, akkor egy utóiratot lehetne hozzáfűzni.

Most rögtön hazamegyek és elkészítem a cikket[4] a „Tribune" számára, hogy a második postával elmenjen és te még a holnapi hajóval elküldhesd. Mi van a Dana részére írandó új angol cikkel?

* Louis Bonaparte. – *Szerk.*

A brandy remélhetőleg talpra állította feleségedet, – szívélyesen üdvözlöm őt, gyerekeidet, s Dronkét meg Lupust is.

F. E.

Massol levele a Dananek szánt cikkel a második postával megy, – most nincs itt nálam.

Olvastad Horner gyárfelügyelő statisztikáját a pamutipar fejlődéséről a tegnapi „Times"-ban vagy a tegnapelőtti „Daily News"-ban?

1850 október–1851 október –
2300 lóerő az újonnan létesített gyárakban
1400 lóerő a régi gyárak kibővítése révén
3700 lóerő-gyarapodás a manchesteri kerületben,

mégpedig egyedül a pamutiparban[184]. A következő felsorolásból kiderül, hogy akkor még épülőfélben voltak és mostanra elkészülnek olyan gyárak, amelyek körülbelül 4000 lóerővel dolgoznak. Azóta bizonyára megkezdték 3000–4000 lóerővel működő további gyárak építését, amelyeknek a nagyobbik fele az év végéig elkészülhet; ha az 1848 januártól 1850 októberig eltelt $2^3/_4$ év alatt a gyarapodást csak 4000 lóerőre tesszük, akkor a lancashire-i pamutipar gőzereje 1848-tól 1852 végéig 3700+4000+1500+4000 = =13 200 lóerővel emelkedik. – Lancashire-ben a gyapotipar egész gőzereje 1842-ben 30 000 és 1845-ben (az év végén) 40 000 lóerő volt; 1846–47-ben keveset bővítettek, így tehát most majdnem 55 000 lóerő működhet, közel kétszer annyi, mint 1842-ben.

Ehhez járul a vízierő – körülbelül 10 000 lóerő (1842-ben), amely kevéssé növekedett, mivel a vízierőket már hosszabb ideje elég jól kiaknázzák. Itt látható, hogy hol ülepszik le a prosperitás pótlólagos tőkéje. A válság egyébként már nem késhet soká, bár *itt* szinte csak *omnibuszokban* folyik túlzott spekuláció.

Feljegyzés az I. fejezet fordításához[173]

Ad generalia*:

1. Pieper nyilván inkább a szabad angol fogalmazáshoz van szokva, mint a fordításhoz. Annál inkább óvakodnia kell attól, hogy amikor egy szót keres, az összes ismert segédeszközök legrosszabbikához, a *szótárhoz* folyamodjon,

* – általánosságban – *Szerk.*

amely száz eset közül kilencvenkilencben rendszerint a legkevésbé odaillő szót kínálja majd neki, és mindig a szinonimák fatális összecserélésére vezet; ilyen példák alább következnek.

2. Piepernek tanulmányoznia kellene az alapfokú angol nyelvtant, amelyet jó néhányszor elvét, – különösen a névelő használatában hibázik. Helyesírási hibák is előfordulnak.

3. Mindenekelőtt attól kell Piepernek óvakodnia, hogy átvegye a cockneyk[185] kispolgári szépirodalmár stílusát, amire néhány igen zavaró példa akad.

4. Pieper túl sok francia eredetű szót használ, ami persze néha kényelmes, mert e szavak elvontabb, kevésbé határozott értelme sokszor kisegíti a zavarból. De ez ellaposítja, s az angolok számára gyakran teljesen érthetetlenekké teszi a legjobb fordulatokat. Az eredetiben előforduló eleven, érzékletes képek tolmácsolására majd minden esetben akadnak ugyanolyan érzékletes, eleven *szász* eredetű kifejezések, amelyek menten érthetővé teszik a dolgot az angolok számára.

5. Nehéz passzusok esetén mindig jobb lenne üresen hagyni a kitöltendő helyet, mint szó szerinti fordítás örve alatt olyasmiket odaírni, amikről Pieper maga is igen jól tudja, hogy merő értelmetlenségek.

6. Az 1–5. pontok összefoglalásaként főleg a túlságos felületességet vetem a fordítás szemére. Van elég passzus, amely azt bizonyítja, hogy Pieper, ha kellő fáradságot szán rá, igenis képes jó teljesítményre; ám az ilyen hevenyészett fordítás először is *neki* még mindig dolgot ad, s másodszor nekem dupla munkát jelent. Egynéhány – bár kevés – passzus egészen kitűnő, vagy az lehetne, ha Pieper kissé jobban megerőltette volna magát.

Ad specialia*:

eladósodott hadnagyok [Lieutenants]: lieutenants itt csak „helyetteseket" jelenthet. Lieutenant az angolban és a franciában nem eleve nevetséges figura, mint a németben;

közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények: circumstances immediately given and delivered. Maga Pieper is igen jól tudta, hogy ez a fordítás értelmetlen volt. Delivered itt csak „megszült"-et [accouchiert] jelenthet;

magukat és a dolgokat átalakítsák: the revolution *of their own persons* [önmaguk felforgatása]. Ez a felforgatás csak bukfenc lehet, semmi egyéb;

a new language (egy új nyelv) *újonnan kitalált* nyelvet jelent. Legfeljebb a language new *to them* [számukra új nyelv].

---

* – részleteiben – *Szerk.*

Middle Class Society – polgári társadalom fordításaként szigorúan véve sem nyelvtanilag, sem logikailag nem helyes, éppúgy, mintha a feudális társadalmat nobility societynak akarnók fordítani. A művelt angol nyelvben ez nem megy. Bourgeois Society-t vagy, a körülményektől függően: commercial and industrial society-t kell mondani, amihez jegyzetet lehet fűzni: Bourgeois Society-n [polgári társadalmon] a társadalmi fejlődésnek azt a szakaszát értjük, amelyben társadalmi és politikai téren a burzsoázia, a középosztály, az ipari és kereskedelmi tőkések osztálya az uralkodó osztály; most többé-kevésbé ez a helyzet Európa és Amerika minden civilizált országában. A „polgári társadalom" és „ipari és kereskedelmi társadalom" kifejezéssel tehát a társadalmi fejlődés egyazon fokát jelöljük; az előbbi kifejezés azonban inkább arra a tényre vonatkozik, hogy a középosztály az uralkodó osztály, amely szembenáll mind azzal az osztállyal, amelyet kiszorított az uralomból (a feudális nemességgel), mind azokkal az osztályokkal, amelyeket társadalmi és politikai uralma alatt tud tartani (a proletariátussal, vagyis az ipari munkásosztállyal, a falusi népességgel stb.); a „kereskedelmi és ipari társadalom" megjelölés viszont inkább a társadalomtörténet e szakaszát jellemző termelési és elosztási módra vonatkozik.

To arrive at its own contents (hogy a saját tartalmához elérkezik) csak azt jelentheti: hogy elérkezzék a saját gyomra tartalmához [at the contents of its own stomach].

Old society (régi társadalom) – ez angolul nem megfelelő kifejezés, legfeljebb azt jelenti, hogy hűbéri, nem polgári társadalom. Owen írásait elfelejtették, s ha ő old society-ről beszél, mindig hozzáfűzi a new society [új társadalom] (lehetőleg kiszínezett) alaprajzát és vázlatát, úgyhogy nem lehet semmi félreértés; ez manapság nem várható el.

Set in fiery Diamonds (szikrázó ékkövekbe foglalva) [in Feuerbrillanten gefasst] angolban értelmetlenség, mivel az angol nyelvhasználat szerint *maguknak* a gyémántoknak mindig foglalatban kell lenniök, és szikrázó ékkövek mégis kissé erős.

Storm and pressure period nem forrongási [Sturm und Drang] korszakot jelent, hanem a vihar és az elnyomás korszakát.

A future that was to come* (ehelyett: jövő, mely reájuk vár), mint Pieper maga is tudja, ostobaság (every future being to come**); ez éppen olyan Mózes és fia-stílus, mint az előbbiekben: the spirits of those that have been [az egykor voltak szellemei] „a múlt szellemei" helyett.

---

* – az eljövendő jövő – *Szerk.*

** – minden jövő eljövendő – *Szerk.*

The circle should be increased (a kört kiszélesítette volna – 4. old. lent). A kört *kiszélesítik*, nem *nagyobbítják*.

The general index (a modern forradalom általános tartalma helyett) azt jelenti: a modern forradalom általános tartalom*jegyzéke*! Pieper polgártárs ezt egyébként éppolyan jól tudta, mint én.

as it could but be, – másképp nem is lehetett helyett –: lapsus pennae*, helyesen; as it could *not* but be: különben azt jelentené: ahogyan *aligha* lehetett.

Unwieldiness (5. old. fent, az eredetiben) tehetetlenség [Unbehülflichkeit] *passzív* értelemben, inercia a fizikában, de személyekre vonatkoztatva csak azt jelentheti, hogy sok hájuk miatt mozdulni sem tudtak. Gyámoltalanság [Unbeholfenheit] *aktív* értelemben, személyekre vonatkoztatva: clumsiness. A szótár [dictionnaire] diktálta Piepernek ezt a hibát.

Constitutional Standard (a nemzetgyűlés)-nek ... az volt a feladata, hogy a forradalom eredményeit a *polgári mércére* lecsökkentse. Ez már kissé sok, hogy Pieper polgártárs a „polgári" szó lefordításának nehézségeit elkerülendő helyére mindenütt a „constitutional" (alkotmányos) szót teszi, mert az „alkotmányos köztársaság" kifejezést a „polgári köztársasággal" azonos értelemben használják. Kérdem én, vajon mit jelentsen ezen a helyen a constitutional? A továbbiakban még kedvesebb lesz a dolog, amikor a polgári társadalom teljes keresetlenséggel *constitutional society*-ként szerepel. Ez lesújtó.

For ever *and* the duration [Mindörökké és ... tartamára] (a ciklus egész tartamára helyett). Miért nem inkább: for ever and a day**, ahogy mondani szokták.

Utopian juggles (utópikus fecsegések). Juggles bűvészfogásokat jelent, nem ábrándképeket.

Transported without *judgement* értelme: déporté contre le sens commun: deportálták, bár ez ellenkezett a józan ésszel. Helyesen trial [*ítélet*] nélkül.

To pass as a real event: nem azt jelenti, „hogy egyáltalán eseményeknek számíthassanak", hanem: hogy valami *valóban megesettnek* számíthasson;

founded jelentése nem fondu***, hanem fondé°. A confondu fordításaként logikátlanul, de elfogadott confounded-nak°° ehhez semmi köze sincs.

---

* – tollhiba; elírás – *Szerk.*

** – most és mindörökké – *Szerk.*

*** – feloldott – *Szerk.*

° – alapított – *Szerk.*

°° – összezavartnak – *Szerk.*

Mindezt Pieper, ha valamennyire odafigyel, épp olyan jól tudja, mint én; de ahogy mondtam, nehéz dolgokat könnyebb önállóan lefordítani, mint hanyagul odavetett, a nehézségeket megkerülő fordításukat kijavítani. Amikor Pieper jobban megerőlteti magát, egészen jól tud fordítani.

64

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 szeptember 23.
28, Dean Street, Soho [London]

Kedves Engels!

Megkaptam az egy fontot és a kijavított fordítást.[173] Az utóbbival túl sokat fáradoztál. Ha megy a dolog (a siker ettől az I. sz.-tól függ majd), könnyedebben kell venned a dolgot: úgy értem, hogy a szóvirágokat és az olyan históriákat, amelyek nem fontosak, kihagyhatod, ha nehéz őket lefordítani.

Weerth vasárnap óta itt van. Szombaton indul Manchesterbe és ott 3–4 hétig marad, azután elpárolog Nyugat-Indiába stb.

Csatolva:

1. egy levél Schurz kézírásával, egy mellény zsebében találták, amelyet Kinkel egy általunk ismert menekültnek ajándékozott.

2. Cluss levele.

3. Két kivonat az emigrációról való leleplezésekből, amelyeket először a „Karlsruher Zeitung"[186] közölt, majd az augsburgi „Allgemeine Zeitung" stb. utánanyomatott, ha magad még nem láttad volna ezt a dolgot.

Dr. Piali (Párizsból) többek között ezt írja nekem:

„Kossuth októberben neki akar vágni. Kiss innen Kossuthnak mindenféle ígéreteket tett, amelyek talán a mesék birodalmába tartoznak, de a mesébe illő itteni állapotokat tekintve még *lehetségesek is.* Azt mondják, hogy Kossuth *sajátkezű levelet* kapott Bonaparte-tól, hogy *jöjjön Párizsba.* E levél szó szerinti másolata hír szerint minden magyar megyében kézről kézre jár. Magyarországon Kossuth mindent előkészített egy általános támadásra. Még cs. és kir. hivatalnokok is benne vannak a nagy összeesküvésben."[187]

„Kinski grófnét, született Zichy, gyermekgyilkosság miatt letartóztatták. A gyermek nemzője dr. Chaises" (a mi híres Szarosunk [Schaisses], „lengyel zsidó stb. Madame Beckmann (a rendőrügynök és laptudósító felesége) mint társalkodónő fog szerepelni a perben az esküdtek előtt."

Ami a Kossuth-históriát illeti, nagyon is lehetséges, hogy Bonaparte csapdát állít neki, hogy megkedveltesse magát Ausztriával.

Piali elintézte, hogy Häfner levelezést kezdjen Ruge–Tausenauval, úgyhogy most az a helyzet, mintha közvetlenül mi leveleznénk Arnold úrral. Így a nagyemberek titkait első kézből tudjuk majd meg.

A 8 főből álló *Népegylet*[188] (amelyből Ruge, Weydemeyernek hozzád intézett levele szerint, ismert virtuozitásával 3 bizottságot alakított) most járja a Cityt (így többek között Ronge és Dralle), azzal az ürüggyel, hogy ugyanakkor egy „szabad közösséget" is alapít. Az ördögbe is, mi köze a német-katolikus Rongénak a „szabad közösségekhez"?[189] Néhány német-katolikus kereskedő, és kiváltképpen zsidó kereskedők, feliratkoztak a listára, bár nevüknek csak kezdőbetűi szerepelnek, és — ami a tulajdonképpeni fő cél volt — befizettek néhány font hozzájárulást.

Ami Willichet illeti, most minden szombaton nyilvánosan gyűjt a Great Windmill-Egyletben[108], állítólag levelezési költségekre.

Mit szólsz ahhoz, hogy Bonaparte milyen ovációkban részesül vidéken?[190] A franciák mégiscsak gyalázatosan blamálják magukat. – A Vámegylet úgy látom biztos bukásához közeledik.[182] Az osztrák csőd még mindig el tud bánni a porosz prosperitással.

Dana, mint láttam, elfogadta a cikket.[191] A „Staatszeitung" (New York) már közöl német kivonatot belőle. –

Az öreg Wellington halála a kellő időben történt. A vén bika egy válság pillanatában még mindig parancsnokolt volna, élve hagyományossá vált tekintélyével. Vele és Peellel a régi Anglia józan eszét annak rendje és módja szerint eltemették.

Október 4-én tehát most már sorra kerülnek a „mieink"[7]. Bürgers mindent beismer, legalábbis mindent, ami reá vonatkozik. Hivatásának megfelelően „*elvi alapon*" fog védekezni. A vizsgálat ideje alatt „a kommunizmus lényegéről" egy 30 ív terjedelmű memorandumot jegyzőkönyveztetett. Honni soit qui mal y pense.[192] Daniels állítólag meglehetősen jól érzi magát. Az ügyész a saint-simonistáknál fogja kezdeni; Schneider ügyvéd, hogy rátromfoljon, Babeufnél kezdi. Még szerencse lesz, ha senki sem megy vissza egészen az inkákig vagy Lükurgoszig.

Pindar, akinek „rejtelmei" nagyon mulattattak, nem mutatkozott nálam. Kalandjaid az öreg Schilyvel igen kedvesek.*

Ad vocem Jones.** Bár személyesen nem sok okom van arra, hogy dicsér-

* *V. ö. 124 125. old. – Szerk.*

** – Ami Jonest illeti. *Szerk.*

jem őt, mégis melléje álltam – ismét megrohant, mert válságban volt –, mint egész hadtestünk az utóbbi héten. Ellenfelei két vagy három gyűlést hívtak össze, ahol határozatot akartak hozatni, mely szerint: „e gyűlés úgy véli, hogy nem lehet bízni semmiféle olyan demokratikus mozgalom sikerében, amellyel Ernest Jones úr kapcsolatban áll". De vereséget szenvedtek, mégpedig alaposan.[193] A szamarak először pénzügyi disznóságokkal akarták Jonest blamálni. Ezzel melléfogtak. Akkor azzal támadták – ami miatt mi támogatjuk –, hogy *„a különböző osztályok között barátságtalan érzelmeket" szít agitációjával.* Ugyanis Harney, Holyoake, Hunt a „Leader"-től[194], Newton (a szövetkezetes) et tutti quanti* összeszövetkeztek egy „nemzeti párt" megalakítására. Ez a nemzeti párt akarja az általános választójogot, de a chartizmust nem.[195] Régi móka. De hadjáratuk megindítása előtt Jonest el akarták taposni. Jól elszámították magukat. Jones egy pennyvel felemelte lapja[83] árát, de egyetlen előfizetőt sem vesztett.

Barátod
K. M.

* – mind ahányan csak vannak – *Szerk.*

65

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatoltan visszaküldöm ma érkezett leveled borítékját, amelyet úgy látszik megpróbáltak felbontani, egyébként sikertelenül.

A fordítás és a Massol-féle levél tegnap este a második postával elment.

Igen csinosan ecseteli Cluss, hogy Kinkel stb. milyen fogadtatásra talált a német-jenkiknél; ezek a fickók az Alleghany-hegyekben szakasztott ugyanolyanok, mint a Fekete-erdőben és a Taunus-hegységben.

A leleplezéseket a német lapokban* nem olvastam – német lap csak tegnap került megint elém.

A francia crapaud-k** alaposan kitesznek magukért. A munkások úgy látszik végül is a pillanatnyi prosperitás és a császárság dicsőségének reményében teljesen elpolgáriasodtak. A válságok okozta kemény fenyítésre lesz szükség ahhoz, hogy *hamarosan* újra tettre képesek legyenek. Ha a következő válság enyhe lesz, Bonaparte átvészelheti. De úgy tűnik, hogy átkozottul komoly lesz. Nincs komiszabb válság, mint az, amelyben a túlspekuláció lassan bontakozik ki a termelésben, eredményeinek kibontakozása tehát annyi évet igényel, ahány hónap szükséges ehhez a termék- és értékpapírkereskedelemben. És az öreg Wellingtonnal nemcsak a régi Anglia józan eszét, hanem magát a régi Angliát temették el egyetlen túlélő képviselője személyében. Ami megmarad, csak követők nélküli dilettánsok, mint Derby, és zsidó szédelgők, mint Disraeli, – akik éppolyan karikatúrái a régi toryknak, mint monsieur Bonaparte a nagybátyjának. Szép világ lesz itt, ha beköszönt a válság, s csak azt kellene kívánni, hogy még valamelyest elhúzódjon, hogy éppen olyan – akut epizódokkal tarkított – krónikus állapottá váljék, mint 1837–42-ben. Zendülés idején egyébként az öreg Wellington, mint abból, amit róla tudunk, kitűnik, egészen félelmetes katonai vezető volt – ez a fickó mindent bebiflázott, nagy buzgalommal tanulmányozott

---

* *V. ö. 132. old. – Szerk.*

** – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

minden katonai írást és egészen jól értett a dologhoz. A végső eszközöktől sem riadt volna vissza.

A kölni per, közléseidből ítélve, borzasztóan unalmas lesz. A szerencsétlen Heinrich*, az ő elvi alapon való védekezésével! Követelni fogja 30 íves írásának felolvasását, ha pedig engedélyezik, akkor elveszett. Az esküdtszék sohasem bocsátja meg neki, hogy ennyire untatta. Az ügyészségnek egyébként peche van. Mert hiszen Haupt eltávozott Brazíliába, a névtelen szabólegény akkoriban szintén eltűnt, s aligha fog újból előkerülni, most meg éppenséggel elpatkol az a rendőrtanácsos**, akinek a betegsége miatt júliusban elnapolták a históriát. De mit ér ennyi szerencse, ha Heinrich a dolgot filozófiai álláspontról világítja meg!

A nemes Schurz tehát elégedetlenkedik amiatt, hogy Kossuth a nekirontás evangéliumát prédikálja, mégpedig azok után, hogy ő és társai éveken át ugyanebből az evangéliumból tengették életüket. Rendjén van, hogy Kossuth levesébe köpnek, mert a zsírját lefölözte előlük, de mégis nagy butaság olyat leírni, amit az egész világ jobban tud.

Hogy Kossuth ostobaságot fog csinálni, nagyon is valószínű, hiszen ennek a szerencsétlennek kopott nyergei, kiselejtezett muskétái, Sigel által kiképzett századai vannak, s van neki Klapkája és Garibaldija (az utóbbi vezényli az olasz–magyar flottát a Csendes-óceánon, mégpedig egy kereskedelmi hajó képében, amely perui zászló alatt Lima és Kanton között közlekedik).

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1852 szeptember 24.

---

* Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

** Schulz. – *Szerk.*

66

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 szeptember 28.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Hosszabb ideje nem kaptál levelet tőlem. A fő oka ennek Weerth, aki a máskor írással töltött estéimet többé-kevésbé lefoglalta. Mégpedig nem túlzott örömömre. Tudod, hogy Weerthet nagyon szeretem, de ha az ember nyakig szarban van, kínos egy ilyen finom gentlemannel szemben ülni, aki elől a túlságosan szégyenletes dolgokat el kell rejteni. Az ilyen viszony duplán feszélyez; remélem, hogy holnap elutazik Manchesterbe, és amikor visszatér, olyan viszonyok között talál, hogy ismét fesztelenül érintkezhetek vele. Úgy hiszem egyébként, hogy – feleségem rossz egészségi állapotától eltekintve – mélyebben nem látott bele a kártyáimba.

Átadtam neki egy nagy csomagot, hogy továbbítsa neked. Az archívumba[179] való ügyiratok vannak benne, amelyeket te többé-kevésbé már ismersz.

Csatolok egy kivonatot Barthélemy Willichnek írt leveléből. Barthélemy ezt a levelet egy Durand nevű franciával küldte, hogy továbbítsa Willichnek. Durand, aki az aláírást nem tudta elolvasni, megkérdezte Dronkét, hogy a levelet átadná-e Willichnek. Dronke természetesen vállalja, majd eljön hozzám, és Lupus, aki nagy művész ebben a szakmában, mesterien kibontja a levelet. Dronke a legfontosabbat – különben nem volt benne más, mint szemét – lemásolta. Hogy vélekedsz erről a derék Barthélemyről, „aki képtelen belenyugodni abba, hogy Bonaparte békésen élvezhesse diadalát". Reszkess, Bizánc![196] Ami Blanqui állítólagos levelét illeti, úgy vélem, hogy ez csak a komor Barthélemy melodramatikus hazugsága. Mert mit közöl Blanquiról? Azt, hogy a belle-île-i foglyok[197] helyzete *bien triste**. Ha Blanquinak nem volt más lelepleznivalója számára, mindenesetre jobban tette volna, ha libri tristium-jait** megtartja magának. Egyébként Barthélemy

* – *igen szomorú – Szerk.*
** – keserveit[198] – *Szerk.*

egész leveléből kiderül, hogy a francia emigrációtól és a franciaországi francia társaságoktól teljesen elszakadt.

Hogy te is felemelkedhess „egy kicsinyég a világtörténeti álláspontra",[199] mellékelten küldöm az augsburgi „Allgemeine Zeitung" cikkét A. Majer kém tollából, akit itt Londonban még a két kebelbarát: Willich és Schapper is „kirúgott a házból".

Bizonyára már megírtam neked, hogy Herzen itt van és memoárokat küld szét Herwegh ellen, aki őt nemcsak felszarvazta, hanem 80 000 frankot is kicsikart tőle.

Cikken, vagy akár csupán a befejező német cikk vázlatán* még nem tudtam dolgozni. Az ide-oda irogatás a nyavalyás családi ügyekben annyira igénybe vesz, hogy 3 hete nem voltam a könyvtárban, már csak azért sem, hogy feleségemben tartsam a lelket ebben a számára oly keserves időszakban.

Apropó!

Pozitív tény, hogy az orléanisták összeesküvése napról napra növekszik aktivitásában, méretében és esélyeiben. Ezek az urak koalícióra léptek Cavaignackal, Charrasszal, Lamoricière-rel, Bedeauval. L. Bonaparte szárnysegédei közül hármat megvásároltak, azaz az Angol Banknál jelentős összegeket helyeztek számukra letétbe. A tiszta republikánusokkal[200] a következő szerződést kötötték. *Először*: ideiglenes kormány megalakítása, amely csak *tábornokokból* áll. *Másodszor*: Cavaignac Marseille-t, Lamoricière Lyont, Charras Párizst, Bedeau Strasbourg-t kapja meg garanciaképpen. *Harmadszor*: az ideiglenes kormány felszólítja a népet, hogy az elektorválasztás során döntse el, az 1830-as alkotmányt akarja-e az Orléans-dinasztia visszatértével, vagy pedig az 1848-as alkotmányt, elnökkel. Az utóbbi esetben Joinville lép majd fel jelöltként, — a zsidó Fould állandóan kapcsolatban áll az Orléans-okkal. Ideiglenesen március hónapra tervezik a vállalkozás végrehajtását, amelynek során Bonaparte-ot szükség esetén a szárnysegédei meggyilkolnák. De azt akarják, hogy Bonaparte előbb császár legyen és még jobban lejárassa magát.

Magam beszéltem az orléanista ügynökkel, aki akadálytalanul utazgat ide-oda Párizs és London között. Tegnapelőtt Bangyával Aumale hercegnél volt.

Piali egyik leveléből látom, hogy Lord Palmerston magánkihallgatáson Londonban egy menekült olasz arisztokrata nőnek* mindenféle vigasztalót

---

* *V. ö. 123. old. — Szerk.*

** Visconti grófnő. — *Szerk.*

mondott Itáliáról; ugyanúgy önmaga elé azt a „vigasztaló" perspektívát állítja, hogy nem telik bele egy év és angol „miniszterelnök" lesz. Hogy öreg emberek mennyire rabjai a hazugságnak és a hiúságnak! Palmerston úr egyébként legalább egy pontban kereken kimondta, amit gondol. Lombardiának és Velencének felkelés esetén azonnal csatlakoznia kell Piemonthoz. Az „olasz köztársaságról" való álmodozást „a jövőre" kell hagyni.[187]

Dronke, aki egy model lodging-house-ban[201] lakik, elnézést kér, hogy még nem írt. „Oka van rá."

Barátod
K. M.

Nem kétséges, hogy az előző borítékot, amelyet visszaküldtél nekem, megpróbálták felnyitni. De nyilván ügyetlenül és sikertelenül.

67

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1852 október 1.]

Kedves Marx,

Weerthnek még híre-hamva sincs. Mi az ördögnek restelkedsz ez előtt a fickó előtt? Különben is tudja, hogy évek óta pácban vagy, s már abból is, hogy még mindig abban a régi lakásban tanyázol, tudja, hányadán vagy.

Kiköltöztettek, azaz régi lakásadónőm elköltözött és engem minden tekintéria nélkül magával vitt. Ez a lakás két ajtóval arrébb van, tehát címezd leveleidet a jövőben 70 sz. helyett **48 sz.** alá (új számozás).

Sietve:

F. E.

68

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1852 október 4.

Kedves Marx,

Csatolok 2 font 10 shillinget. A 10 sh.-et add Dronkénak, aki felkutatott számomra egy nagyon értékes szláv könyvet, – amit a fickónál az árából lealkuszik, az az ő jutaléka a felfedezésért; minthogy ő kereskedő, a kereskedelem elvei szerint kell vele bánni. De mindjárt küldd el őt oda, és a könyvet adja fel címemre postán, egyszerűen átkötve, mint egy újságot, 6 bélyeggel, ha súlya 1 fontnál kevesebb, 12 bélyeggel, ha több annál. Nota bene: csak az esetben, ha egy kötet; különben kötetenként 6 bélyeg kell, és akkor jobb Pickford & Co. vagy Carver & Co. útján bérmentetlenül feladni csomagban. Ha ott fel tudjátok kutatni Carver & Co. irodáját (úgy hiszem, ott Chaplin, Horne & Carvernek vagy Chaplin, Horne & Co.-nak hívják), legjobb vele küldeni, Friedrich Engelsnek Ermen & Engels címére, ők a mi szállítóink. Ez mindig a legjobb út, ha csomagot küldtök nekem.

Mihelyt valamivel tisztábban látom e havi menetrendemet, további pénzt is kapsz tőlem. Néhány adósságot törlesztenem kell, még nem tudom, hányat. Ettől függ, milyen összeget küldhetek még.

Weerth Bradfordban van. Csak 8 nap múlva jön.

Pindar regénye teljesen polgári fordulatot vesz. A szegény fiú máris kaccenjammeros. Mivel *szeptember tizenötödike* óta nem küldtem neki hírt nejéről és anyjáról, levelekkel bombáz és azzal fenyegetőzik – hogy közvetlenül nekik ír, hogy halljon róluk. A fickó úgy látszik azt képzeli, hogy egész nap náluk csücsülök, mintha bizony halvérű házastársának finn arcvonásai és skandináv-germán szíve ugyanolyan varázslatos hatással lennének rám, mint egykoron és még most is őreá. Master Pindar a szökése által megint némileg emelkedett a szememben, de ezek a levelek ismét mélyen lealacsonyítják. Minden ízében szláv, a léhaságban, sőt még a malacságban is érzelgős, csúszó-mászó és gőgös; az angoloknak csak az eltúlzott hallgatagsága van meg benne, – hiszen mint orosznak el kell azt túloznia. Az utóbbi időben a fickó valamivel beszédesebb lett, és amikor a régóta elzárt zsilipek

végre megnyíltak, csak idétlenség áramlott ki rajtuk, semmi egyéb. Emellett a szerelmes Pindarnak igen gusztustalan kedvtelései vannak, és semmiről sem beszél szívesebben, mint természetellenes felfedezéseiről. Pindar teljesen műveletlen és amellett pedáns fickó, abszolúte semmit sem tud, csak azt a néhány nyelvet; a tudomány területén még a legközönségesebb matematikában, fizikában és egyéb iskolai ismeretekben, de különösen a legelemibb történelemben teljesen tudatlan. Csak konok hallgatásával tudta elhitetni, hogy mély gondolkodó. Pedig nem több és nem kevesebb, mint egy kis orosz polgár, az orosz nemes kedvteléseivel, lusta, dilettáns, lágyszívű, adja a blazírtat, és emellett sajnos született iskolamester. Ameddig csak lehetett, próbáltam megőrizni jó véleményemet a fickóról, de lehetetlen. Mit mondhatunk egy olyan emberkéről, aki először olvasván egy Balzac-regényt (méghozzá a „Cabinet des antiques"-et és a „Père Goriot"-t), mérhetetlenül fölötte állónak tartja magát és a legnagyobb megvetéssel beszél róla, mint valami mindennapiról, amiben semmi új nincs, viszont 8 nappal szökése után ezt a minden jel szerint teljesen komolyan gondolt frázist írja Londonból cserbenhagyott feleségének: Drága Idám! A látszat ellenem szól, de hidd el, a szívem még mindig teljesen a tiéd! Íme, ilyen ez a fickó mindenestül. A szíve a svéd nőé, ezt bizonyítják hozzám intézett levelei is, de a farkát csak a franciának óhajtja prezentálni. Éppen ez a kollízió, ez a szlávos-szentimentális-útszéli ellentmondás a vonzó számára az egész históriában. A svéd nő azonban sokkal eszesebb, mindenkinek megmondja, aki hallani akarja, hogy Pindar a szívével csinálhat amit akar, feltéve, hogy semmi testit el nem visz a házból. A fickónak egyébként oly hiányosak az ismeretei a világról, s annyira nincs világnézete, hogy ez a legnevetségesebb ellentmondásban áll azzal a szellemi nagyravágyással, amelyet mint orosz magában táplál. Sem a „Kiáltvány"-t, sem Balzacot nem értette meg; ezt elég sokszor bebizonyította nekem. Hogy németül nem tud, az biztos, a legegyszerűbb dolgokat sem érti. Hogy franciául tud-e, azt is nagyon kétlem. Ha szertefoszlott a titokzatosság, amelyben érdekes tudott lenni, nem marad egyéb, csak egy félresikerült egzisztencia. Amellett a fickó leveleiben még mindig tovább akarja szőni ezt a régen leleplezett titokzatosságot, ami nevetséges. Meglátod, hogy goszpodin Pindar* három hónapon belül újra itt lesz, mint jó fiú, jó férj, jó polgár, hallgatagabb, mint valaha, és továbbra is az anyai vagyon maradványait tékozolja, a legcsekélyebb kísérletet sem téve, hogy bármit is kezdjen vagy valamit tanuljon. És egy ilyen

* – Pindar úr. – *Szerk.*

fickó szökik meg egy minden hájjal megkent párizsi nővel – ez majd rajta lesz, hogy megríkassa.

Az igazmondó Willich új hazugság-históriája* igen takaros.

Egyidejűleg írok Dronkénak, nehogy a könyvet elvigye az ördög.[202]

Barátod

F. E.

48, Great Ducie Street.

** V. ö. 133. old. – Szerk.*

69

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1852 október 10., vasárnap

Kedves Marx,

A brosúra[92] körüli örökös huzavona most már bosszant. Hónapról hónapra mondják, hogy megjelenik és sehol semmi. Egyik kifogást a másik után hozzák fel, majd ismét elejtik őket. Végre azt mondják, a Szent Mihály napi vásárra egészen biztosan megjelenik. La Trinité se passe, Marlbrough ne revient pas[203]. Ellenkezőleg, azt állítják, hogy *az* az ember meghalt, és Bangya nem tudja, mi lett a kézirattal. Ez már több a soknál. Végre tiszta vizet kell önteniök a poharunkba. A história napról napra gyanúsabb lesz. Nem óhajtom, és bizonyára te sem, hogy közös munkánk illetéktelen kezekbe kerüljön. A közönség számára írtunk és nem a berlini vagy másvalamely rendőrség privát szórakozására, ha pedig Bangyával nincs mit kezdeni, majd a saját szakállamra teszek lépéseket az ügyben. Alkalmazottunk, Charles, akit ismersz, a jövő héten Hamburgon és Berlinen át a kontinensre utazik. Megbíztam, hogy Berlinben pontosan tudakozódjék erről a dologról, s ha az ott töltendő egy hét erre nem elegendő, fogja be ottani ügynökünket. De fogadok, hogy így kiderítjük, mi rejlik a suskus mögött. Ugyan mit jelentsen mindez a szóbeszéd az Eisermann vagy Eisenmann könyvkereskedőről, aki a könyvkereskedők lajstromában meg sem található! De az „egykori »Konstitutionelle Zeitung«[204] kiadója" igenis megtalálható. Ha a dolog nincs rendben, feltétlenül *nyilvános nyilatkozatot* kell közzététetnünk, éspedig a legolvasottabb német lapok mindegyikében, nehogy bennünket is olyan komiszul megtréfáljanak, mint a Taschereau-féle dokumentummal Blanquit[205]. Ami Bangya titkolózását illeti, az itt legalábbis nem helyénvaló, nekem elegem volt a fondorkodásokból, s most magam teszem meg azt, amit megfelelőnek tartok.

Kinkel papa ide jön, hogy harmad- és negyedrangú költészkedő zsidók égisze alatt német felolvasásokat tartson. Szép lesz. Az Athenaeum[206] titkára engem is meg akart nyerni a jegyzésnek ezzel az észrevétellel: ha bárhol hányatott élettel találkozunk, még ha csak egy hajótörésből való menekü-

lésről vagy ehhez hasonlóról van is szó, mindenkor természetes és teljesen indokolt, hogy rokonszenvet érezzünk iránta. Tehát ilyen érvekkel koldulnak számára hallgatóságot.

Egyébként semmi újság. Írd meg, ha valami továbbit hallasz a brosúratörténetéről, de ez a Charlesszal kapcsolatos elhatározásomat aligha befolyásolja. Szívélyes üdvözlet feleségednek és gyermekeidnek.

F. E.

70

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] [1852] október 12.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Leveleddel kapcsolatosan közelebbit később.

Csatolva:

1. Egy Ruge-Ronge által az „Advertiser"-be becsempészett írás: „The German Loan Star Society".[207]

2. Egy Weydemeyer „Lithographierte Korrespondenz"-éből kivágott cikk ennek a veszélyes „társaságnak" wheelingi szövetségi kongresszusán kifejtett tevékenységéről.

3. Egy Dananek szánt cikk.[208] De az egészet el kell küldeni, mert a következő alkalomra egy csomó politikai anyagom van. Ezt a dolgot nagy fejfájás közepette firkáltam. Tehát ne feszélyezd magadat, és fordítsad kedved szerint szabadon.

Talán olvastad tegnap a „Times" gyalázatos cikkét, egy berlini tudósítást. Ez a kutya mindössze lefordította a „Neue Preussische Zeitung"-ot[209] (a kölni pert) és a saját kútfőjéből csak néhány aljas megjegyzést fűzött hozzá.[210]

Barátod
K. M.

71

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 október 14.]

Kedves Marx,

Fizikailag lehetetlen, hogy az egész cikkedet lefordítsam. Ma reggel kaptam meg. Egész nap az irodában voltam elfoglalva, azt sem tudtam, hol áll a fejem. Ma este 7 és 8 között teázás közben éppen csak átolvastam a cikket. Utána hozzáláttam a fordításhoz. Most $^1/_2$ 12-kor – ott tartok, amennyit elküldök belőle neked: a cikk természetes befejezésénél. Ennek éjfélkor a postán kell lennie. Láthatod, megkapod azt, amit egyáltalán el lehet végezni.

A megmaradt részt[208] azonnal lefordítom – jövő héten elküldheted, akár Southamptonon át, akár pénteken. Közben készítsd csak el a további cikkedet, egy része talán már pénteken elmehet, ha meg nem, akkor a következő kedden, amikor megint indul egy jenki hajó. Ez tehát nem jelent semmit. Csak arról gondoskodj, hogy a kéziratot *mielőbb* megkapjam, mindennap várom Weerthet, és akkor mégis igyekeznem kell, hogy beosszam az időmet, mert napközben a soknál is több dolgom van az üzletben.

Üdvözlöm feleségedet és gyermekeidet, Dronkét, Lupust, Freiligrathot.

F. E.

Figyelj csak, a kölniek[7] mégsem szabadulnak, az elnök* egy kutya, mennyire meggyötörte Bürgerst.

* Göbel. – *Szerk.*

72

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelem a múltkori* cikk hátralevő részét.[208] Tegnap a következőt[211] is megkaptam. A ma küldött részletet mindjárt elküldheted Liverpoolon át az Egyesült Államok postagőzösével, szerdán reggel indul a „Pacific". Pénteken megint kapsz valamennyit.

De a cikkeid ne legyenek többé ilyen hosszúak. 1–1 $^1/_2$ hasábnál többet Dana nem is *kívánhat*, mert túl sok egy számba. Ezt az új cikket megint ketté kell majd vágnom, de nagyon nehezen megy, még nem tudom, hol. Öt–hét oldal a feleséged kézírásával *teljesen elég*, ha többet adsz egy cikkben, Dana még csak hálás sem lesz érte.

Úgy látom, hogy Bürgers, Röser és talán Otto meg Nothjung ügye is eléggé reménytelen. Daniels, Becker**, Jacobi ellen úgy látszik semmi adat nincs, s így remélem, hogy legalább őket felmentik. Becker nagy arcátlansággal kivágta magát. De azt hiszem, hogy minél inkább mentesülnek ők a vád alól, annál nagyobb buzgalommal veti majd rá magát a bíróság és az esküdtszék a kompromittáltabbakra; a sértett burzsoázia és a sértett állam megkövetelik a maguk áldozatait.

Minden tőled kapott levél pecsétjén forró vassal babráltak, de amennyire meg tudom ítélni, pour le roi de Prusse***. A borítékon tapadó ragasztó megakadályozza a behatolást.

Weerth itt van, elhozta nekem a csomagot és mindnyájatokat üdvözöl. A Szemere-féle kézirat Kossuthról sokkal jobb, mint a Görgeyről szóló – Kossuthtal meg tud birkózni. Pieper fordításába[212] még nem nézhettem bele, az irodában túlontúl el vagyok foglalva, este pedig olykor annyira kimerült vagyok, mint egy kutya.

Szívélyes üdvözlet feleségednek. *F. E.*

[Manchester,] 1852 október 18.

* *Nehezen olvasható.* – *Szerk.*

** Hermann Becker. – *Szerk.*

*** – ingyen; semmiért, hiába (*szó szerint*: a porosz király számára) – *Szerk.*

73

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 október 20.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Szívélyesen ajánlom neked e sorok átadóját, Pleyel ezredest. Személyesen ugyan nem ismerem, de „melegen" ajánlja Bangya ezredes, őt pedig ismered.

Barátod
K. Marx

74

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 október 22.]

Kedves Marx,

Ha a jövőben pontosan számítani akarsz a Dananek szánt cikkek továbbítására, akkor óvakodnod kell attól, hogy különösen éppen csütörtök estére magyar ezredeseket küldj hozzám*. A tegnapi egész estém ráment erre a fickóra, s ma megint el akar jönni; nincs híjával minden műveltségnek, katonainak sem, és a legérdekesebb magyar, akit eddig láttam, de egyszersmind német-osztrák arisztokrata.

Tehát államilag, sőt rendőrségileg is „intelligens" embereknek ismernek el most bennünket, teste** Stieber. Szép história, ahogy az ostoba Stieber a fickókat igyekszik felelőssé tenni saját besúgójáért, Chervalért.[214] Tudsz valamit Kothes és Bermbach letartóztatásának okairól?[215] Éppen ezt a kettőt, – ez ominózus. Hauptot azonban meg fogjuk fenyíteni.[216] Weerth majd megtudja, hogy hol tartózkodik Dél-Amerikában, és amikor odaérkezik, le fogja őt leplezni. Ehhez meg kell szereznünk a „Kölnische Zeitung"-ot vagy egy másik lapot, amely tartalmazza Haupt vallomásait. Nem tudnátok ezt elintézni? Tegyetek meg mindent; nagyon-nagyon szép lenne, ha a gazemberrel egészen Brazíliáig éreztethetnénk a „Neue Rheinische Zeitung" hatalmát.

A napokban többet írok, fordításokat is kapsz.[211]

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 149. old. Szerk.*
** – tanú rá[213] – *Szerk.*

75

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 október 25.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Levelezésünket illetően más rendszabályokhoz kell folyamodnunk. Pozitív tény, hogy a Derby-kormányban van egy olvasótársunk. Ezenkívül, legalábbis kísérletképpen, (esténként) megint védőőrség telepszik a házam elé. Ezért egyáltalán semmi olyat nem írhatok neked, amit szerintem nem tanácsos ugyanabban a pillanatban megtudnia a porosz kormánynak.

Dana igen galádul viselkedik velem. Mintegy hat héttel ezelőtt írtam neki és pontosan kifejtettem, hogyan állnak nálam a dolgok, hogy tehát az elküldött cikkekért *postafordultával* meg kell kapnom a pénzt. A cikkeket rendszeresen kinyomatta, de a pénzt még nem küldte. Nekem persze mindazonáltal pontosan folytatnom kell. Különben a végén megint én leszek a bűnbak.

Nos, már öt hete erre az amerikai kilátásra hivatkozva csillapítom a háziurat. Ma idejött a fickó és a házgondnoknőnek meg nekem rettenetes botrányt rendezett! Ma, miután végül is az ultima ratióhoz*, vagyis a gorombasághoz folyamodtam, azzal a fenyegetéssel távozott, hogy ha ezen a héten nem teremtek elő neki pénzt, kihajít az utcára, de előbb még egy végrehajtót ültet a szobámba.

Clusstól 4–5 nappal ezelőtt megérkezett a „Brumaire" 130 példánya. De eddig nem válthattam ki a vámhivatalból, mivel ott 10 shilling 9 pennyt kellene lerónom. Mihelyt ez a vacak kikerült onnan, elküldöm arra a bizonyos helyre és mindjárt váltót állítok ki rá. Ebből a históriából meg a Dana-féléből most több mint 30 font a követelésem, de egy shilling miatt gyakran az egész napot el kell vesztegetnem. Biztosítalak, hogy a feleségem szenvedéseinek és saját tehetetlenségemnek láttán legszívesebben a pokolba mennék.

---

* – végső érvhez – *Szerk.*

Kothest és Bermbachot azért tartóztatták le,[215] mert az utóbbinak az előbbi révén eljuttattam egy írást, amely a védelemhez kellett, s amely (a vékony papiros és az apró gyöngybetűk ellenére) kissé terjedelmes volt. A kormány azt hitte, hogy nagyszerű fogásra tett szert. De a fiatal Saedt, alaposabb betekintés után, bizonyára eget-földet megmozgatott, hogy a dolgot eltussolja, mert az irat különösen szigorúan bírálta a fiatal Saedt tehetségét stb., és ha az esküdtszék tudomására jut, csakis a vádlottak felmentését segítheti elő.

A „Neue Preussische Zeitung"-ban „G. Weerth"-et a kölni Központi Vezetőség tagjaként emlegetik, s ezt a vádiratból idézik.

Mondd meg Weerthnek, hogy Duncker felől semmit sem hallottam.[217]

Barátod
K. M.

Mihelyt a per lezajlott, bárhogyan végződik is, nekünk kettőnknek 1 vagy 2 nyomtatott ívnyi kiadványt kell megjelentetnünk: „A közönségnek, felvilágosítás céljából." Soha többé nem tér vissza ilyen kedvező pillanat arra, hogy az egész nemzethez szóljunk. Azonkívül a nevetségesség látszatát sem szabad eltűrnünk, mert ezt még a szelíd Heinrich* erkölcsi méltósága és tudományos mélysége is képtelen eloszlatni.

Cherval maga írta meg a londoni Német Munkásegyletnek, hogy „*kém*, de abban a nemes értelemben, mint »Cooper kémje«".[218] Biztos úton eljuttattam a szükséges felvilágosításokat az egyik ügyvédhez.

A „Kölni perről" szóló fentebb indítványozott kiadvány ügyében már most körül kell nézni. Legjobbnak tartanám, ha írnál Campénak, hogy – amennyiben ő maga túlságosan aggályoskodó – nevezzen meg neked egy *szolid bizományost*. Minthogy te fizetőképes vagy, ezért meg lehet mondani a bizományosnak, hogy a pénzt mondjuk 3 hónap múlva (váltóra) megkapja, ha költségei időközben nem térülnek már meg az eladásból (bár biztosan megtérülnek). Egy ilyen vacak nyomdaköltségei egyébként legfeljebb 25 tallért tehetnek ki.

Vale!** és gondold meg a dolgot. Hallgatnunk nem lehet, és ha idejekorán nem gondoskodunk a kinyomtatásról, megint elmulasztjuk a kellő pillanatot. Persze ügyelni kell, hogy a bizományos ne legyen valami puszta csaló, mert ennek a dolognak még „kereskedelmi" értéke is lesz.

---

* Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

** - Élj boldogul! – *Szerk.*

76

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] [1852] október 26.

Kedves Engels!

Weerth holnap reggel, tehát ezzel a firkálmánnyal egyidejűleg, Steinthal címén egy levelet fog találni tőlem, s benne egy másik levelet Schneider II-nek, *amelyet azonnal továbbítanotok kell.* Az ügy rendkívül fontos és pillanatnyi halasztást sem tűr. Kérlek tehát benneteket, hogy hozzá se lássatok szokásos napi munkátokhoz, amíg a dolgot el nem olvastátok és el nem küldtétek.

Barátod
K. M.

77

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1852 október 27.

Kedves Marx,

Amikor tegnap írtam neked,[219] Stieber tanúvallomásait még csak igen sebtében olvastam el, s ezért ma nagyon kellemes meglepetésként ért, hogy dokumentumod* olyan fordulatot adott a dolognak, minek folytán *most* már nem kételkedem *valamennyi* vádlott felmentésében. Stieber felsülése csakugyan teljes. Én itt még egyszer leírtam a dolgot és két különböző, igen jó úton elküldtem Kölnbe; ezenkívül – és ennek már Londonban meg kellett volna történnie – a két cédulát Hirsch keze írásával[220] hozzápecsételtem az eredetihez és ezt a körülményt egyben aláírásommal dokumentáltam, úgyhogy e cédulákat még a legrosszabb esetben sem lehet az egész ügyirat elsikkasztása nélkül elsikkasztani. Felfedeztem még néhány utat a Kölnnel való kapcsolatra, és bár az első kettő (amelyeket azonban újra igénybe venni nem lehet) 99%-os valószínűséget nyújt arra, hogy a dolgok rendben és még ugyanaznap eljutnak Schneiderhez, mégis jó lenne, ha kapnék még egy harmadik, *általad hitelesített* példányt Hirsch *újabb* kézírásmintáival, hogy azt megint más úton továbbítsam oda. A poroszok egyébként nem sikkaszt*hatják* el ezt a dolgot, ez büntetőjogi következményekkel járna a résztvevők számára.

Nekem szóló mai leveledet felbontották, mivel a borítéknak nem mind a négy csücske volt jól lepecsételve. Hogy ez áll-e a St.-nak küldött levélre is, azt nehéz megállapítani, mert a cég a külső borítékot felnyitotta. De a felbontás itt is olyan könnyen ment, hogy szinte fel kell tételeznem, hogy már előzetesen is próbálkoztak vele. Tehát most már a Steinthal-cím sem ér semmit. Írj a mi öreg James Belfieldünknek, Golden Lion, Deansgate, Manchester, a belső borítékon csak „F. E." álljon, semmi több. Ha nagyon fontos és veszélyes dologról van szó, járj el úgy, mint én most: bármilyen tartalmú csomagot, benne leveleddel, küldd felváltva vagy Pickford & Co. útján

---

* *V. ö. 153. old. – Szerk.*

hozzám haza, vagy pedig Chaplin, Horne & Carver útján nekem Ermen & Engels címre bérmentetlenül. Ez egészen biztonságos. De a címeket, főleg postai küldeményeknél, felváltva különböző kézírással írasd, a szállítmányozóval küldött csomagokat pedig ne mindig ugyanaz a szállító és ne mindig ugyanarról a helyről vigye postára. Akkor ez utóbbi mód teljesen biztonságos. Ezen a módon azután vagy adj meg nekem egy biztos címet Londonban, vagy kérj meg valakit, akinek a házigazdája nem gyanakvó, hogy vegyen fel álnevet à la Williams, vagy pedig közöld velem, hogy Lupus még Broad Street 4. sz. alatt, illetve Dronke még a model lodging-house-ban[201] lakik-e, s még milyen más helyeken találhatók megbízható embereink, hogy a címeket cserélgethessem.

Mindezek a módszerek, felváltva alkalmazva, elegendő biztonságot szereznek nekünk. Emellett, nehogy feltűnő legyen, küldj közömbös leveleket postán közvetlenül, mint ahogyan én is ezt fogom tenni.

Az ügyirat lemásolása annyira igénybe vett, hogy valóban nem tudom, a Danare és a pénteki gőzösre vonatkozó ígéretemet *teljesen* képes leszek-e betartani. *Valamit* mindenképpen kapsz. Vedd figyelembe, hogy hosszabb ideje tartó meglehetősen szűzies életmódom bizonyos helyen ismét megtermi legszebb bimbóit, s ez időnként akadályoz az ülésben; ennek véget kell vetni.

Az öreg Müller igazságügyi tanácsos nyilatkozatától Stieber bizonyára berezel eredeti jegyzőkönyvei miatt[221]. E nyilatkozatból az is kitűnik, hogy a jogászok ott általában roppantul dühönghetnek a rendőrség gyalázatosságain, amelyeket Stieber a Rajna-vidéki törvény, bíráskodás és a rajnai közvélemény igazi óporosz nem-ismeretében oly arcátlanul és ravaszságán gyerekesen örvendezve nagydobra ver. Ez jó előjel.

Valóban szép dolog: a rendőrség lop, hamisít, íróasztalokat tör fel, több ízben hamisan esküszik, hamisan tanúskodik, és azt állítja hogy minderre kiváltsága van a kommunistákkal szemben, akik kívül állnak a társadalmon! Ez és az a mód, ahogyan a rendőrség, legaljasabb alakjában, átveszi az ügyészség minden funkcióját, háttérbe szorítja Saedtet, nem hiteles cédulákat, puszta híreszteléseket, jelentéseket, mendemondákat mint valóságos, törvényszékileg igazolt dolgokat, bizonyítékokat szerepeltet, — ez már több a soknál! Ennek mégiscsak hatnia kell.

Barátod
F. E.

78

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 október 27.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Megírtam neked*, hogy egy „litografált körlevelet" szerkesztek majd a „Kölni perről". Ebből a „litografált körlevélből" most egy körülbelül 3 nyomtatott ívnyi pamflet lett.[222] Ezt most még litografáltatni két okból nem lehet: először is egy ilyen terjedelmes litográfia igen drága, és *semmit* sem jövedelmez, mert ilyen litografált köriratot nem illik eladni. Másodszor pedig senki sem olvas el és nem is kívánható, hogy elolvasson egy litografált kiadványt, amely három nyomtatott ív tartalmát foglalja magában.

Így nincs más hátra, mint kinyomatni a dolgot. Németországban lehetetlen. London az egyetlen számbajövő hely. *Hitelt* is lehetne kapni, de csak ha módomban van egy részt megelőlegezni. Megkérlek, hogy tanácskozz erről Weerthtel és Strohnnal. Ám egy napot sem szabad elveszteni. Ha nem most jelenik meg, nem érdekes többé a dolog. Brosúrám nem elvek védelmezése, hanem a porosz kormány megbélyegzése, ami a tényeknek és az ügy lefolyásának ismertetésén alapul. Én magam persze képtelen vagyok ehhez akár csak egy centime-ot is előteremteni. Tegnap zálogba tettem a Liverpoolból származó kabátomat, hogy írópapírt vegyek.

Az Empire** remekül halad. Bonaparte bárki másnál szakavatottabban azon munkálkodik, hogy a kereskedelmi válság ezúttal Franciaországot még kegyetlenebbül sújtsa, mint Angliát.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 152. old. – Szerk.*
** – Császárság – *Szerk.*

79

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 október 28.
28, Dean Street, Soho

A pénzt megkaptam, ma pedig a csomagot a levéllel.* Neked és Weerthnek írt legutóbbi leveleimben** szándékosan nem beszéltem el semmit, ami a levelek felbontása esetén további felvilágosítást nyújtana a porosz kormánynak az ellene tett lépésekről. Ma részletesen beszámolok. Azt hiszem, olyan ellenaknát helyeztünk el, amely a levegőbe röpíti az egész kormány-szélhámosságot. Lássák a porosz urak, hogy náluknál erősebbel van dolguk.

Schneider II hétfőn Düsseldorfon át (egy kereskedő, Freiligrath ismerőse címén) levelet kapott tőlem, amely röviden a következőket tartalmazta: 1. Chervalt Londonban 1847-ben, amikor én *Brüsszelben* voltam, Schapper úr útján és Schapper javaslatára vették fel a Szövetségbe. Tehát nem én vettem fel 1848-ban Kölnben. 2. Cherval 1848 tavaszának végétől 1850 nyaráig állandóan Londonban lakott, amit házigazdái igazolhatnak. Ebben az időben tehát nem tanyázott propagandistaként Párizsban. 3. Csak 1850 nyarán ment Párizsba. A nála lefoglalt papírok és a párizsi esküdtek előtt tett vallomásai bizonyítják, hogy Schapper és Willich ügynöke és a mi ellenségünk volt. – Hogy Cherval *rendőrkém*, azt a következők bizonyítják: 1. Csodálatos szökése a párizsi börtönből (Gipperichhel együtt) mindjárt elítéltetése után. 2. Zavartalan londoni tartózkodása, jóllehet *közönséges* bűnöző. 3. De Rémusat úr elmondta nekem (Schneidert felhatalmaztam arra, hogy szükség esetén megnevezze), hogy Cherval felajánlotta neki: hajlandó az orléans-i herceg érdekében ügynökösködni. Rémusat erre írt Párizsba és (néhány órára, lemásolás végett) a következő (nekem másolatban bemutatott) okmányokat kapta, amelyekből kiderül, hogy Cherval először porosz rendőrügynök volt, most pedig a bonapartista rendőrség ügynöke. A porosz rendőrség nem hajlandó Cherval egyik pénzkövetelését teljesí-

* *V. ö. 154–155. old. – Szerk.*
** *V. ö. 153. old. – Szerk.*

teni, mert ez „kettős foglalkoztatás", és a francia fél fizeti őt.[223] – Végül megmagyaráztam Schneidernek néhány egyszerű elméleti dolgot, hogy megkülönböztethesse a Schapper–Willich-féle dokumentumokat a mieinktől, és bebizonyíthassa a különbséget.

Azon a levélen kívül, amelyet Schneider II-nek te továbbítottál*, ugyanez a dokumentum Majna-Frankfurton át (ahol az öreg Ebner adja postára feladóvevény ellenében) von Hontheim ügyvéd címére is elment, mégpedig kedden. E csomag tartalma: 1. Beckernek** londoni és kölni postabélyegzővel ellátott, nekem szóló levele, amelyből kiderül, hogy kapcsolatunk mindenekelőtt könyvkiadói jellegű volt. 2. Danielsnek Becker leveléhez csatolt és nekem szóló két melléklete, amelyekben csak a kéziratáról[224] ír. 3. Két részlet Hirsch jegyzőkönyveiből.[225] 4. Egy kivágat a „People's Paper"-ből, amelyben Cherval szerencsére maga adja tudtul lakhelyét. 5. Stieber úrnak e levél 3. oldalán található, (sajátkezűleg) nekem írott levele a „Neue Rheinische Zeitung" idejéből.

Kedden este – alkalmi úton – levél érkezett Schneidertől, amelyből kiderül, hogy postán küldött első levelét elfogták. Viszont megkapott egy itt ajánlva feladott levelet, amelyet Dronkéval írattam neki, s amely közli vele, hogy *Hentze* 6–8 héttel ezelőtt itt volt Willichnél, hogy Hentze *anyagilag* támogatta Willichet, s maga Willich kérkedett itt vele, hogy ő adott Hentzének instrukciókat, hogyan lépjen *az* fel ellenünk. Schneider megírja, hogy minden ügyvéd meg van győződve a dokumentumok hamisított voltáról; sürgősen kéri a bizonyítékokat, nevezetesen arra vonatkozólag is, hogy Danielsné sohasem írt nekem.

Szerdán pénzhiány miatt *semmi sem* történhetett volna, ha szerencsére be nem fut a te 2 fontod. Én tehát a Marlborough Street-i rendőrbíróságon (Wingham úrnak, a fővárosi kerület rendőrbírájának jelenlétében, – aki elmeséltette magának az ügyet és szenvedélyesen *mellettünk* és a porosz kormány *ellen* foglalt állást) két dolgot hitelesíttettem:

1. Rings és Liebknecht kézírását, akiknek aláírása, mint Schneider II közli, Hirschnek szinte *minden* jegyzőkönyvében szerepel. Tudod, hogy Rings alig-alig tud írni, tehát remek, hogy Hirsch őt jelölte meg jegyzőkönyvvezető gyanánt.

2. Igazoltattam azzal a vendégfogadóssal, akinek helyiségében találkozni szoktunk, hogy „dr. Marx társasága" (a fickó csak engem ismer), mintegy 16–18 férfi, március óta rendszeresen és csak egyszer hetenként, nevezete-

* *V. ö. 153. old. – Szerk.*

** Hermann Becker. – *Szerk.*

sen szerdán, összejön, s ő és pincérei sohasem látták, hogy mi akár csak egy sort is írtunk volna. Ezt a vacakot, a szerdai napot, még a fogadós egyik szomszédja, egy német pékmester és háztulajdonos is igazolta.[220]

A rendőrbíróság bélyegzőjével ellátott mindkét ügyirat *két példányban* készült. Az első példányt [...*] által elküldtem G. Jungnak, aki 3 nappal ezelőtt szerencsére megírta nekem, hogy Majna-Frankfurtban lakik és megadta a címét. Jung maga viszi majd a dolgokat Kölnbe, vagy egy gyorsfutárral küldi oda. A levél, amelyet kapott, Schneider II-nek szól, és az említett, rendőrbírósági lag hitelesített dokumentumokon kívül a következők vannak benne: a) A Schneiderhez intézett első levél másolata, Hirsch jegyzőkönyveinek két további részletével. b) Egy részlet Becker egyik hozzám intézett leveléből, amelynek hátoldalán szerencsére londoni és kölni postabélyegzők találhatók. Becker ebben szó szerint a következőket írja (az általam oda küldött levélrészlet semmi egyebet nem tartalmaz): „Willich a legmulatságosabb leveleket írja nekem; nem válaszolok, de ő nem hagyja magát visszatartani attól, hogy nekem új forradalmi terveit kifejtse. Engem szemelt ki, hogy a kölni helyőrséget forradalmasítsam!!! A múltkor a hasunkat fogtuk a nevetéstől. Butaságaival még számtalan embert fog bajba sodorni, mert egyetlen levél 100 demagógbírónak[226] 3 esztendőre biztosíthatja a fizetését. Ha nálam készen van a kölni forradalom, ő nem idegenkedne attól, hogy a további hadműveletek vezetését átvegye. Nagyon is kedves! Testvéri üdvözlettel: Becker."[227] c) Bermbach három hozzám intézett levele, amelyekből kitűnik levélváltásunk jellege; egyik közülük (a márciusi levél) egyúttal a választ is tartalmazza arra a levelemre, amelyet Hirschsel kapcsolatban, a Danielsné ellen tett feljelentés és a nála lefolytatott házkutatás ügyében írtam. Ez a levél bizonyítja, hogy Danielsné nem levelezett velem. d) Stieber levelének másolata. e) Instrukció Schneidernek, amelyben többek között azt is közlöm vele, hogy a *hitelesített okiratok* (vagy azok *másodpéldánya*) csütörtökön (október 28-án) indulnak útnak ajánlott levélben Londonból, közvetlenül az ő címére, egyidejűleg pedig Düsseldorfon át W. kereskedőtől megkapja majd a *feladóvevényt*. Ha tehát a kormány ezúttal levelet sikkaszt, au flagrant délit** bebizonyíthatóan rajtacsípjük, anélkül hogy a védelmet egy másodpéldányon kívül bármitől is meg tudná fosztani.

Az „Advertiser" jövő szombati (október 30-i) számában rövid nyilatkozatot[228] találsz majd a „Times" és a „Daily News" gyalázatos cikkeiről.

---

* *A papír sérült. – Szerk.*

** – a tett elkövetésekor – *Szerk.*

Aláírása: „F. Engels, F. Freiligrath, K. Marx, W. Wolff." Ugyanez megjelenik több hetilapban.

Azt hiszem, a porosz kormány ezúttal úgy felsül, ahogyan még ő sem sült fel soha, és meggyőződik majd arról, hogy nem a fajankó demokratákkal van dolga. Azzal, hogy Stiebert bevonta az ügybe, megmentette a mi embereinket. Még Bermbach letartóztatása is szerencse. Enélkül Bermbach leveleit nem lehetett volna átküldeni, mert ellenkezett volna, nehogy ideiglenesen letartóztassák. Most, hogy már ül, minden rendben van.

Barthélemy papa, aki kényszermunkára született, ezúttal a változatosság kedvéért a Vandiemen-földet[229] fogja megismerni. Aljasság a fickótól, hogy csökönyösen megtagadja a tényállás beismerését, és így még jobban bemártja a párbajsegédeket. Ketten azonban már kijelentették, hogy ők Cournet párbajsegédei voltak. Mihelyt a kilátás az akasztófára közelebb kerül, nyilván a harmadik is véget vet majd önfeláldozásának és szintén bevallja, hogy párbajsegéd volt.

Néhány nappal ezelőtt ülést tartottak a kezesek Reichenbachnál; valamennyien együtt voltak – a többé-kevésbé kitaszított Kinkel és Willich kivételével: Reichenbach, Löwe von Calbe, Imandt, Schimmelpfennig, Meyen, Oppenheim –. Reichenbach és vele a többiek elhatározták, hogy a pénzt visszaküldik az adományozóknak. Reichenbach kijelentése szerint a fő ok a következő: „Willich és Kinkel kifejezetten szélhámoskodnak. Amerikában az ő (Reichenbach) aláírásával még a kötelezvények ezrei forognak közkézen, amelyeket ügynökeik útján leszámítoltattak, közvetlenül behajtottak és magáncélokra fordítottak." Csupán az egész mocsoknak a felszámolása szolgáltat neki kellő ürügyet arra, hogy ezt az ő nevével űzött szélhámosságot nyilvánosan leleplezze és a további rablásnak elejét vegye. Láthatod, hová jutottak a jóemberek, Willich és Kinkel. Szélhámosok... íme, ez az utolsó szó.

Legszívélyesebb üdvözletem Weerthnek.

K. M.

Az itteni biztos címekről legközelebb.

[Marxné kézírása]

„A »Neue Rheinische Zeitung« 177. száma Majna-Frankfurt december 21-ről keltezve egy tudósítást közöl, mely azt az alávaló hazugságot tartalmazza, hogy én mint rendőrkém Frankfurtba mentem, hogy [...] kiderítsem Lichnowski herceg és Auerswald tábornok gyilkosait. 21-én valóban Frankfurtban voltam, csak egy napig tartózkodtam ott és, mint a mellékelt igazolásból látni fogja, csak a helybeli von Schwezlernének egy magánügyét kellett ott rendeznem; már régóta visszatértem Berlinbe, ahol védőügyvédi tevékenységemet régóta

megint megkezdtem. Egyébként felhívom figyelmét a »Frankfurter Oberpostamtszeitung« december 21-i 338. számában és a helybeli »Nationalzeitung«[230] 248. számában ez ugyben már megjelent hivatalos helyesbítesre. Azt hiszem, elvárhatom igazságszeretetétől, hogy a mellékelt helyesbítést azonnal kozolje lapjában és a hazug hír bekuldőjét az Önre torvényesen háruló kotelezettségnek megfelelően nekem megnevezze, minthogy ilyen rágalmat nem hagyhatok szó nélkul, és különben sajnálatomra kénytelen leszek a tiszteletreméltó Szerkesztőség ellen magam lépéseket tenni.

Azt hiszem, hogy a demokrácia az utóbbi idókben senkinek sem koszonhet tobbet, mint éppen *nekem*. Én voltam az, aki a megvádolt demokraták százait szabadítottam ki a buntető igazságszolgáltatás hálóiból Én voltam az, aki még az itteni ostromállapot idején is, amikor a gyáva, nyomorult fickók (úgynevezett demokraták) a csatateret már otthagyták, bátran és szorgosan szembeszálltam a hatóságokkal és ezt máig is teszem. Ha demokrata lapok ilyen módon bánnak velem, ez kevéssé serlent további torekvésekre.

De a dolognak a teteje a szóbanforgó esetben a demokrata lapok otrombasága. Azt a híresztelest, hogy mint rendórugynok megyek Frankfurtba, eloszor az itteni »Neue Preussische Zeitung«, a reakciónak ez a hírhedt szócsove terjesztette el, hogy a reakciót zavaro ugyvédi tevékenységemet aláássa A tobbi berlini lap ezt repota helyesbítette A demokrata lapok azonban oly ugyetlenek, hogy ezt az ostoba hazugsagot megismétlik Ha mint kem akarnék Frankfurtba menni, az bizonyára nem szerepelne elore az osszes lapokban. Minek is kuldene Poroszorszag egy rendortisztviselot Frankfurtba, ahol epp elég hozzáértó tisztviselő van? Az ostobaság mindig jellemzó hibaja volt a demokráciának, s ellenfelei ravaszsággal győztek. Ugyancsak alávalo hazugság, hogy évekkel ezelott mint rendórkém voltam Szuleziaban Én akkor hivatalosan alkalmazott rendőrtisztviselo voltam, és ebben a minőségben teljesítettem a kotelességemet Alávalo hazugságokat terjesztettek rólam. Jelentkezzék csak egy ember is és bizonyítsa be, hogy csalárd modon férkóztem a bizalmába. Hazudni és kijelentéseket hangoztatni mindenki tud

Elvárom tehát Öntol, akit becsuletes, tisztesseges ferfinak tartok, hogy zonnal kielégito választ adjon. A demokrata újságok számos hazugságuk miatt rossz hírbe keveredtek nálunk, ne kovessen Ön is ilyen celt.

Teljes tisztelettel
Stieber, a jogtudományok doktora stb
Berlin, Ritterstrasse 65.

Berlin, 1848 december 26."[231]

„Doktor Stieber úrnak ezennel igazolom: múlt heten az én megbízásombol utazott Frankfurtba és Wiesbadenba, hogy ott egy magánper ugyét rendezze.

Schwezler von Lecton elnok ozvegye
A Lujza-rendjel tulajdonosa"

Pecset

[*Marx kézírása*]

(Fordíts)

Felkérlek, hogy a leveledben* jelzett harmadik úton a kóvetkező sorokat írd Schneidernek Kölnbe és *nyomban* juttasd el hozzá.

---

* *V. o. 154–155. old. – Szerk.*

„Stieber valóban *megvásárolta* a Willich–Schapper-klikk 14–16 dokumentumát, de ugyanakkor *ellopta* őket. Ugyanis bizonyos *Reutert* készpénzért felbiztatott a lopásra. Reuter régóta nem éppen »rendőrtisztviselő« volt, hanem a porosz követség alkalmanként, egyes feladatok teljesítéséért fizetett kémje. Kommunista társaságnak *sohasem* volt tagja, még a nyilvános londoni német Munkásegyleteknek[108] sem. Reuter egy házban lakott Dietzcel, a Willich–Schapper-féle Központi Vezetőség[25] titkárával és levéltárosával. Reuter feltörte Dietz íróasztalát és valakinek, vagy Stiebernek vagy Schulznak átadta az iratokat. A dolog már jóval a kölni esküdtszéki tárgyalások előtt kiderült. A vizsgálóbíró ugyanis felmutatott Stechannak – hannoveri fogsága idején – több levelet, amelyeket ő Dietzhez mint a Schapper elnöklete alatt álló Menekültbizottság[232] titkárához intézett. Stechan, mint tudjuk, megszökött a börtönből. Amint Londonba érkezett, írt Hannoverba, hogy kikérje ezeket a leveleket azért, hogy *Reuter* ellen az angol bíróságoknál eljárást indíthasson:

1. Betöréses lopás miatt.

2. *Hamisítás* miatt. Azt állítja ugyanis, hogy levelébe – amelyet Stieber most a kölni esküdteknek is bemutatott – a rendőrség *hamisította* bele e szavakat: »530 tallér, 500 a vezetőknek«. Ő akkoriban csak 30 tallért küldött Londonba és *vezetőkről* egy szót sem említett.

A hannoveri bíróság természetesen nem teljesítette Stechan kívánságát. Ugyanez a Reuter lopta el az összes dokumentumokat, feltörve Dietz íróasztalát. Dietz és a Schapper-klikk a dologra csak akkor jött rá, amikor Stechan megérkezett ide".[233]

Kedves Engels, éppen most kaptam meg csomagotokat. *Nem szükséges tehát, hogy a fentieket lemásold.* Magam küldöm majd el közvetlenül az egyik hozzám juttatott borítékban.

Mondd meg Weerthnek, hogy most örökre biztosította a maga számára valamelyik „miniszteri" állást, amelyek fölött Stieber szerint én rendelkezem, hacsak nem részesíti előnyben a neki szánt párizsi követi megbízatást.[234]

Barátod
K. M.

Ha *fontos* dolgokat kell nekem megírnod, címezd: A. Johnson, Esq. (Bullion Office, Bank of England.)

80

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1852 október 28.

Kedves Marx!

Tegnap Carver & Co. útján egy kötet Dureau de la Malle-t és egy levelet küldtem neked.* Ezúttal különböző kereskedelmi jellegű csomagokat kapsz, bennük Hontheimnak és Esser I-nek címzett borítékokkal, akik a polgárokban kevésbé keltenek gyanút, mint Schneider. Ha helyesnek véled, még mindig küldhetsz bennük egy lepecsételt borítékot Schneidernek. De nem látom be, hogy miért ne győzhetnéd meg időnként néhány sorral a többi védőügyvédet is a fontosságukról. Azonkívül mellékelek egy kereskedelemben használatos pecsétnyomót is, mert a te régi Weydemeyer-féle címered és az otromba S nem érnek semmit. Ha Manchesterbe írsz, ugyancsak használj valamilyen más 6 pennys pecsétnyomót.

Időnként küldj kevésbé fontos ajánlott leveleket Schneidernek, hogy a fickókat félrevezessük és elhitessük velük, hogy címek híján feladtuk a titkos utat.

Hogy azok a polgárok, akiknek a címét mellékelten megkapod, rendesen továbbítják a leveleket, nem is kétséges.

Figyelmeztesd az ügyvédeket a rendőrség által elkövetett nyilvánvaló bűntettekre és vétségekre és igyekezz elérni, hogy javasolják Stieber letartóztatását hamis eskü és hamis tanúzás miatt, hiszen a fickó a te Kothes-féle leveled ügyében ténylegesen hamis esküt tett.[235]

Postával ma este többet, közömbösebb dolgokról.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 154 155. old. – Szerk.*

81

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatolok egy cikket Dana részére – nem lehetett másképpen megszakítani a szöveget. Ha még ma este sikerül az egészet[211] befejeznem, később még elviszem a postára. Egyelőre ezt küldöm, hogy legalább *valamit* idejében megkapj. Egyébként Dana a változatosság kedvéért egyszer $^3/_4$ vagy $^4/_5$ nyomtatott hasábbal is beérheti, különösen ha olyan késedelmesen fizet.

Egyáltalán nem csodálkoznék, ha a kölni per még egy hónapig tartana. Hétfőn úgy látszik nem tartottak ülést, talán beteg volt egy vádlott vagy néhány esküdt, vagy mindnyájuknak két egymás utáni pihenőnapra volt szükségük. Különös tekintettel a nagyszerű tanúkra, akik valamennyien képtelenek bármiről vallani. Hentze úrnak jól ellátták a baját; Weerth Hamburgban találkozott ezzel a nemes lélekkel, aki rettenetesen szidott téged – ez felment téged minden kötelezettség alól vele szemben. Egészen nyíltan be is vallotta dühének polgári okát. – Írj közvetlenül – ajánlott levélben – valamelyik ügyvédnek és figyelmeztesd, hogy a vád Saedt úr kezéből teljesen átcsúszott a besúgó Stieber kezébe, aki az ügyészség hallgatólagos beleegyezésével egészen új jogi elméleteket állít fel:

1. hogy bűntettnek számít az, ha egy a perben erkölcsileg érdekelt fél külföldről ügyiratokat és a vádlottak érdekében álló egyéb közleményeket juttat el az ügyvédeknek és egy Stiebernek a rendőrhazugságait hazugságokként leleplezi; hogy ugyancsak bűntett efféle leveleket kapni;

2. hogy ezzel szemben a rendőrségnek joga van bármiféle bűntett elkövetésére, sőt a bíróság és a közönség előtt még nyilvánosan kérkedhet is velük; így pl. joga van:

a) *betöréses lopásra* – Dietz íróasztalának feltörése és a benne levő ügyiratok eltulajdonítása;

b) ilyesmire való *csábításra*, bevallottan pénzfelajánlással, úgyszintén *megvesztegetéssel;*

c) a védelem tulajdonát képező *ügyiratok ellopására:* pl. levágja és meg-

tartja az ügyvédek részére készített feljegyzésed egy részét; a levelek felbontásáról még csak beszélni sem akarok, mert itt a fickók legalább utólag legális külszínt próbáltak adni a dolognak;

d) *hamis tanúzásra és hamis esküre:* pl. amikor Stieber úr a kölnieket szándékosan Cherval stb. segítőtársainak és cinkosainak tünteti fel, holott jól ismeri a tényállást és utólag be is vallja; vagy amikor megesküszik, hogy egy levél csak október 19-én érkezett postán Kölnbe, holott már 15-én ott volt, vagy akkor, amikor a rendkívüli futárról szóló egész hazugságát kieszeli stb.;

e) *hamisításra*, amely úgy történik, hogy az állítólagos jegyzőkönyvet egyenesen maga a rendőrség eszkábálja össze és eredetiként mutatja be, míg bennünket megfosztanak minden eszköztől, hogy az ellenbizonyítékot a védők kezébe juttassuk.

És így tovább.

Ha az ügyvédek derekasan és ügyesen viselkednek, az ügy nem végződhet a kölniek elítélésével, hanem csakis azzal, hogy Stieber urat hamis eskü és az istentelen francia Code pénal[236] ellen elkövetett egyéb porosz bűncselekmények miatt letartóztatják.

Még valami másról is akartam neked írni, de teljesen elfelejtettem, hogy miről, mert Weerthtel társalogtam, aki éppen hazaérkezett.

Most hallom tőle, hogy Danielsnét is beidézték a védelem tanújaként – annál jobb. A jegyzőkönyveknek szép befejezésük lesz. És úgy látszik, ez a szegény Bermbach minden további nélkül szintén nyomban a vádlottak padocskájára vándorolt. Ugyan mit akarhatnak ettől az ártatlan szegény ördögtől!

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 október 28,
a II. postával.

82

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 október 31.]

Kedves Marx,

Az ügy a mostani előkészítés után nem csúszhat már félre. Stieber levele* olyan felfedezés, amely többet ér valamennyi ausztráliai aranybányánál. Milyen szerencse, hogy a szerencsétlen Nothjung megőrizte a „Neue Rheinische Zeitung"-nak e régi iratait és annak idején elküldte őket Londonba! Remélem, hogy a küldemény megérkezik, mert ilyesminek az elsikkasztását még maga a főügyész sem tartaná bűntettnek. Jobb lett volna, ha ezt a levelet nem ajánlva küldöd, hanem másképpen. Frankfurt és Köln között még mindig megeshet valami balszerencse, és jóllehet már a másolat is sokat bizonyít, az eredeti mégis túlságosan fontos. Ezt valakinek személyesen vagy gyorsfutárral kellett volna Kölnbe juttatnia. De azért remélem, hogy minden rendben lesz.

A többi dokumentum is nagyon szép, és most óriási lármát fogunk csapni.

A biztonság kedvéért tegnap küldtem egy levelet von Hontheimnak, amelyet Amszterdamban adnak fel postán; ebben közöltem vele Schneidernek szánt leveled** kivonatát és azt, hogy Schneider Dronkénak címzett levele nem érkezett meg. Tehát 4 másolatot és egy kivonatot küldtem.

Egy másik úton ma elküldöm Stieber levelének még egy másolatát Kölnbe, továbbá küldök újságkivágásokat a Rajna-tartományba, köztük az „Advertiser" pénteki cikkét[237], a szombati „Advertiser"-ben megjelent nyilatkozatot[228], és egyáltalán szétszórok burzsoá körökben a rendőrség bűntetteiről készült feljegyzéseket.

Javaslataim mármost a következők:

1. Minthogy az egyedüli terhelő tanúvallomások jellege szerfelett kétértelmű, és – amit most be akarunk bizonyítani – helyenként nem is két-

* *V. ö. 160–161. old.* – *Szerk.*

** *V. ö. 153, 154. old.* – *Szerk.*

értelmű, a te tanúvallomásod, valamint Lupusé, Pieperé stb., ha *eskü alatt* történik és *hitelesítik*, igen fontos. Mondhat az ügyészség, amit akar, ez nem árthat – az esküdtek mégiscsak gentlemaneknek tartanak bennünket és a vádlottakat. Mármost mi sem egyszerűbb, mint hogy ketten vagy hárman elmentek Winghamhöz és előtte *esküt tesztek* azokra a Londonnal kapcsolatos dolgokra, amelyekről mindnyájan tudtok. Így pl. arra,

a) hogy tudomásotok szerint semmiféle **H.** Liebknecht nem létezik, hanem csakis egy **W.** Liebknecht, és hogy ti H. Liebknechtet sohasem ismertetek;

b) hogy Danielsné sohasem írt neked;

c) hogy a szerdai összejöveteleiteken kívül nem voltak semmilyen másik helyiségben például csütörtökön más összejöveteleitek is, és

d) hogy a Hirsch-féle jegyzőkönyvekben[225] foglalt, állítólag általatok tartott beszédekre, előadásokra stb. vonatkozó kijelentéseket teljesen valótlanoknak nyilvánítjátok;

e) hogy a Vörös Katekizmus kísérőlevele, amelyet az ügyészség a te saját kezű fogalmazványodnak tekint, nem tőled származik –

és ugyanez vonatkozik minden más dologra, ami az utolsó tárgyalásokon elhangzottakból és Stieber első vallomásaiból valótlannak és cáfolatra érdemesnek tűnik.[238]

Minderről Wingham, ha esküt tesztek rá előtte, kiállít egy szokásos affidavit-et* – angol fogalmazványát mindjárt magatokkal is vihetitek –, ti pedig megkéritek őt, adja azt át egy rendőrnek, aki elmegy veletek Hebeler porosz konzulhoz a Citybe; Hebeler *köteles* Wingham aláírását hitelesíteni, *különben elveszti exequaturáját***. Az így kiállított igazolás azután két másolatban elküldhető Kölnbe és hatását nem fogja eltéveszteni. Ezt rendkívül fontosnak tartom, mivel így *minden* törvényes formát betartunk, s ez a dolog törvényszéki ügyirattá válik. Ha Hebeler mégis megtagadná az aláírást, elmentek bármelyik közjegyzőhöz, s az elintézi majd a hitelesítést (ez utóbbi eljárásra egy hasonló esetben a porosz hatóságok figyelmeztették az öregemet).

2. Tegnap Dronkétól hosszú értekezést kaptam Bangyáról. Meg kell mondanom neked, hogy a kéziratunkkal[92] kapcsolatos aljas hazudozások és Duncker levele után, amelyet Weerth kedden küldött meg neked, s amennyiben igaz az, hogy Bangya címezte a Kothesnak írt utolsó előtti levelet[239], alig is vonhatom kétségbe, hogy Bangya porosz kém. Hogy a

* – eskü alatti nyilatkozatot – *Szerk.*

** – konzuli működési engedélyét – *Szerk.*

magyarok körében tartja magái, nem bizonyítja az ellenkezőjét: nálunk a magyarokra hivatkozik, a magyaroknál pedig miránk. Ezt az ügyet feltétlenül és a legsürgősebben ki kell vizsgálni, s ha Bangya úr 24 órán belül nem ad kielégítő felvilágosítást a kézirat hollétéről, az állítólagos Eisermann valamikori *céméről*, utcával és házszámmal, továbbá rendkívül problematikus megélhetési forrásairól, nagyon is amellett vagyok, hogy a kölni ügyvédek kérdezzék meg közvetlenül Stieber úrtól, mit tud egy bizonyos Bangya ezredesről. Az addig történt leleplezések után Stieber úr nem mer majd hamisan tanúskodni, mivel nem tudhatja, mi következik; egyidejűleg közölni kellene Schneiderrel a kézirattal kapcsolatos történetet, hogy elmesélhesse a tárgyaláson, s akkor további nyilatkozatot egyelőre nem kell közzétenni.

3. Néhányan a Stechan-féle Munkásegyletből[225] – bizottsági tagok stb. – nemcsak kis cédulákkal, hanem Hirsch kéziratának egész oldalaival vagy minél terjedelmesebb részeivel szintén a rendőrbíró elé járulhatnának és *eskü tehetnének*, hogy ez Hirsch kézírása. Ez hasonlíthatatlanul többet ér egyszerű, nem hitelesített kivágatoknál.

Hétfőn megint küldünk nektek némi pénzt, hogy emiatt ne kerüljetek zavarba. A *te* eskü alatti nyilatkozatod legutoljára mehetne el ennek megvannak az előnyei; csak arról kell gondoskodni, hogy a tanúkihallgatások befejezése előtt minden odaérkezzék.

Ne feledj nekem mielőbb néhány biztos címet megadni.

Stechannak a hamisításra vonatkozó vallomását* ugyancsak esküvel kell egy rendőrbíró előtt megerősíteni. Ez fényes eredménnyel járhat.

Kinkel ma az itteni német zsidók csőcseléke kíséretében körülsomfordált az itteni tőzsdén. Mi azonban már mindenféle bolhát ültettünk az emberek fülébe, Weerth pedig itt is, meg Bradfordban is némileg megkeseríti majd az életét.

Nem tudnátok Imandt útján vagy más módon Reichenbachtól közvetlen bizonyítékokat szerezni a Kinkel-féle szélhámosságról és ezek másolatait az itteni „Examiner and Times"-nek, „Guardian"-nek vagy „Courier"-nak[240] meg a bradfordi lapoknak megküldeni? Természetesen olyan közvetlen bizonyítékokat, hogy a fickóknak ne kelljen rágalmazási pertől tartaniok. Dr. J. W. Hudsonnek, a manchesteri Athenaeum[206] titkárának is megküldhetnétek.

Strohn megint Bradfordban van, gyengélkedik és szerdán vagy csütörtökön jön ide. Ma írok neki és kitanítom, hogy amennyiben te neki küldesz

---

* *V. ö. 162. old. – Szerk.*

valamit, számíthatsz az ügyes és az *én* utaimat nem keresztező elintézésre. A fő dolog az, hogy minden egyes kereskedelmi címet csak *egyszer* használjunk.

Odáig kell vinnünk a dolgot, hogy a jövőben *lopkodás* [*Dieberei*] helyett *stieberkedésről* [*Stieberei*] beszéljenek.

Schürmann ügyvéd címét persze szintén fel lehetne használni a küldeményeknél, hiszen ő is a védőkhöz tartozik. Schneider valóban túlságosan veszélyes.

A Bangya-história a következő okból is fontos: tegyük fel, hogy az eredeti jegyzőkönyv *nem* Hirsch kézírása, hanem másolat. Mi lesz akkor? Stieber amúgy is megesküdött, hogy Hirschet egyáltalán nem ismeri.

Ha a kölnieket mégis elítélik – amit azonban szinte lehetetlennek tartok, ha mi továbbra is mindent latba vetünk, hogy minden tájékoztatást és ügyiratot oda juttassunk –, akkor feltétlenül írnunk kell valamit. De ha felmentik őket, az írás úgy hiszem csak csökkentené a kormány vereségének hatását. Bár akkor is még sok mindentől függ. Mindenekelőtt valamennyi ügyirat, affidavit stb. pontos másolatát minden hitelesítéssel stb. együtt meg kell őrizni, mert ezek azután a bizonyítékok pompás gyűjteményét alkotják.

Dronke 10 shillinget kért tőlem, mivel beteg és üldözi a balszerencse. Ha legközelebb pénz érkezik, tehát kedden, adj neki ennyit, vagy valamivel többet.

Legjobb, ha a címeket Pickford vagy Carver útján küldöd.

Üdvözlök mindenkit és írj hamarosan.

F. E.

Mi itt pontos lajstromot vezetünk minden elküldött dokumentumról, kelet, továbbítási út stb. megjelölésével.

83

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 november 2.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Leveledet 5 fonttal együtt megkaptam, 10 shillinget Dronkénak adtam.

Most már elmúlt az az idő, amikor tartózkodnunk kellett attól, hogy nyíltan írjunk egymás közvetlen címére. Szombaton (október 30-án) az ügyvédek megkapták a dokumentumok halmazát, vasárnap a második levelet Frankfurtból, tegnap utolsó levelemet a rendőrbíró előtt tett nyilatkozatommal. Ma ajánlva, közvetlenül Schneider II-nek elküldtem a mai „Morning Advertiser"-ben megjelent nyilatkozatot,[238] nem annyira azért, mert ez most még szükséges, mint inkább azért, hogy a porosz kormány lássa: van módunk arra, hogy postáját becsületes eljárásra kényszerítsük, ellenkező esetben pedig a londoni közönség előtt leleplezzük.

Az ügyvédek minden szükséges dolgot idejében, vagyis a vádbizonyítás *befejezése előtt* megkaptak. Jelenleg az a véleményem, hogy ha csak valamilyen új incidens nem hosszabbítja meg a pert és nem követel részünkről újabb beavatkozást, *semmit* se küldjünk már Kölnbe.

Csatolom Imandt levelét Clussnak, amely közelebbi adatokat tartalmaz a Kinkel–Willich-féle szélhámosságról. Eddig nem volt időm a levelet elolvasni és csak arra szorítkoztam, hogy Pieperrel lemásoltassam számodra. Múlt pénteken elment Washingtonba.

Fleury City-beli kereskedő kijelentette: igazolni tudja, hogy Willich–Kinkel neki és más kereskedőknek kölcsönkötvényeket ajánlottak fel megvásárlásra.

Willich iparlovag e pillanatban az orosz Herzen zsebén élősködik.

Mint Freiligrath tegnap közölte velem, Kinkel, mielőtt elutazott Manchesterbe, kolduskénti, ékesszólóként és óraadóként újabb tüzes nekibuzdulással megint fenekébe búját egy sereg városi tanácsnoknak, kereskedőnek stb.-nek.

Ami a hamisan nekem tulajdonított firkálmányt[241] illeti, már csak *Moses*

Hess címe hiányzik nekem, aki Lüttichben tanyázik. Ezt fogom ugyanis írni neki: „Tudasd velem, kinek adtad a katekizmusokat és ki terjesztette azokat Németországban, különben az »Indépendance«-ban[242] okirathamisítónak nyilvánítlak." Moses majd csak kirukkol a válasszal, és ha ezúttal netán nem a rendőrség, hanem Kinkel–Willich hamisították a kézírásomat, akkor idegen kézírás hamisítása miatt egy itteni bíróság elé idéztetem őket.

Ne felejtsd el a befejező részt Dana számára[211] elküldeni nekem. Csütörtökön összeül a parlament. A cikk máris kissé idejétmúlt. Péntek *után* azonban teljesen értéktelenné válna.

Szívélyesen üdvözlöm Weerthet és Strohnt.

K. M.

Fleury kereskedő még azt is tanúsítja, hogy Willich tőle és angol barátaitól majd *minden héten* kizsarolt *fontokat*, azzal az ürüggyel, hogy a menekültek számára kellenek. Bebizonyítható viszont, hogy Willich–Kinkel *minden* menekültet gorombán elutasítottak, azzal a megjegyzéssel, hogy ilyen célokra egy centime-jük sincs. Willich azt mondja nekik, hogy saját magának sincs meg a mindennapi kenyere; Kinkel meghatottan mutogatja nekik gyerekeit, és legjobb esetben nekik ajándékozza a néhai Julius, az elpályázott Schurz, vagy saját tiszteletreméltó személye levetett mellényeit.

84

Marx Engelshez

Manchesterbe[243]

London, 1852 (?) november 4

Kedves Engels!

Ezt a néhány sort ma kénytelen vagyok diktálni, mivel az álnok aranyér miatt nem tudok ülni.

Csatolom Schneider levelét, amely tegnap este érkezett, és Collmannak egy Bangyához intézett levelét, amelyet visszakérek.

Amint látod, Szemere vissza akarja kapni kéziratát.[73]

Vehse elmondta nekem tegnap, hogy Weerth téves időpontra rendelte őt Londonba, amiről aztán kellő felvilágosítással szolgáltam neki.

Barátod
K. M.

[*Marxné utóirata*]

Sok udvozletet kuld a titkár, Marx neje.

Kossuth duhos Marxra, mert Bonaparte-tal, Vetterrel stb.-val folytatott szélhámoskodását közölte Danavel, aki ezekből a feljegyzésekből dörgedelmes cikket csinált.[171]

85

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1852 november 5–6][244]
péntek

Kedves Marx,

Kellemes tudnom, hogy nem egyedül szenvedek. Tegnapelőtt és tegnap itt volt Strohn, természetesen hatalmas ivászat volt, ma reggel három órakor hagyott el engem, és remélhetőleg ma elvitorlázott. Ez megadta nekem a kegyelemdöfést és mára teljesen használhatatlan vagyok. Ez az oka annak, hogy ma nem kapsz tőlem fordítást, ami egyébként nem tesz semmit, mert indul valamilyen southamptoni gőzös, amellyel a dolog[211] elmehet, s 11-e előtt a parlamentben még csak trónbeszéd sem lesz.

Az ügyiratok tehát szerencsésen megérkeztek, Stieber levele is eredetiben*. Most aztán, mihelyt a nemes főügyész végzett, mulatságossá válik majd a dolog. Együgyűbbet annál, amit Seckendorf mond, még megerőltetett keserves fejtöréssel sem lehet kiagyalni. Amiért Engels kinyomatta, hogy a legjobb kommunisták voltak a legbátrabb katonák, ezért Bürgerst összeesküvés miatt el kell ítélni. A kérdésfeltevésben benne foglaltatik, hogy a vádlottnak megvolt-e a *szándéka* – suspect de suspicion d'incivisme[245], éppen ezért *teljesen közömbös*, hogy tagja volt-e a Szövetségnek vagy sem,

Seckendorf úr tehát, kétkedve Daniels és Társai elítélésében, egyenesen felszólítja az esküdteket, hogy mentsék fel Bürgerst és Rösert is! A fickó bizonyára legalább nyolc éjszakán át kiadósan vedelt brandyt szódával, hogy ilyen kótyagos zűrzavar keletkezhetett a fejében. Hiszen az egész vacakban egyetlen szó sem tartozik a tárgyhoz. Egyébként egy pillanatig sem kételkedtem már Bürgers stb. felmentésében sem, amióta az elnök** ismertette a kérdést. Bürgers siralmas kiáltványát és körutazásait lehetetlen olyan „vállalkozásként" beállítani, amely azt célozta, hogy az államrendet stb.[246] Vagy talán ez álljon majd a történelem évkönyveiben: 1851 év máju-

* *V. ö. 160–161. old.* – *Szerk.*
** Göbel. – *Szerk.*

sában, miközben Londonban megnyitották az Üvegpalotát[247], Nothjung szabó Berlinből Lipcsébe utazott, hogy megdöntse a porosz államrendet és polgárháborút kezdjen. Ráadásul a jegyzőkönyvet elejtették és, mint Strohn állítja, az esküdtek közül v. Rath, v. Bianca, Leven, Leiden, Herstadt és még valaki egészen rendesek.

A mostani fejleményeket tekintve magam is azt hiszem, hogy minden körülmények között publikálnunk kell valamit. Csak jó lenne, sőt szükséges is, ha a per után Schneider és az egyik vádlott Londonba jönne, – én azután megpróbálnék egy szombatra és vasárnapra Londonba utazni, s ha mindent megbeszéltünk, velem jöhetnél ide és a kézirat néhány nap alatt elkészülne. Közben írj az öreg Ebnernek, nem tudná-e ezt a brosúrácskát[222] Löwenthallal kiadatni – azt sem bánom, ha fele-fele alapon, a nyereség, illetve a veszteség is közte és köztünk oszlana meg.

Ami Bangyát illeti, az ellene felmerült legégetőbb gyanú magától elesik, mihelyt bizonyos, hogy nem ő címezte az utolsó előtti levelet Kothesnak.* Ez a hír, amelyet Dronke írt meg nekem, hogy ugyanis Bangya címezte az utolsó előtti, tehát a *rendben* megérkezett *utolsó* levelet, roppantul meghökkentett. De mi jut eszébe ennek a lázas agyú emberkének, hogy ilyen történetkéket eszel ki? A Collmann-história azonban szintén sántít. Ez a Collmann-féle levél *pontosan ugyanannak a kéznek az írása*, mint a korábbi Eisermann-féle levelek; holnap visszaküldöm neked, de nézetem szerint meg kell *őrizni*. Itt valami suskus van. Weerth útján most már hamarosan megtudjuk, mi van a Collmann-dologgal: de addig is, kérj felvilágosítást Bangyától, hogy jön Collmann úr ahhoz, hogy hamis nevet írjon alá stb. és hogy „az az ember" – és melyik ember – miért halt meg, s hogyan lehetséges, hogy most egyszerre megint életben van. Nevezze meg neked Bangya úr azt a londoni „bizományost" is, akit az egyik levél szerint „ismer". Bízd meg Dronkét, hogy neki is adjunk valami munkát, tudakozódjék egy német könyvkereskedőnél Collmann felől.

Nagyon furcsa, hogy mindezek a levelek alkalmilag érkeznek, soha sincsen rajtuk postabélyegző, valamennyi oly hanyag, hányaveti hangnemben íródott, hogy a história roppant gyanús. Ez a mostani levél is megint „egy vendégfogadóban, egy barátnál" készült. Mindez egyáltalán nem hat üzletszerűnek. Áll ez arra az ostoba kifogásra is, hogy az *ő* dolga, mikor kell a kéziratot[92] kinyomatni. Elég az hozzá, még ha Bangya mindemellett olyan becsületes is, amilyen egy hazudozó szláv egyáltalán lehet, berlini barátja,

* *V. ö. 167. old. Szerk.*

úgy látom, akkor is cégéres gazember. A dolognak azonban most tisztázódnia kell, minthogy Collmann úr itt egyenesen a kézirat birtokosaként és kiadóként lép fel. Ha ilyen nevű könyvkereskedő nem létezik, akkor kész.

Egyébként az az elmélet, hogy a kiadó évekig elfektethet egy kéziratot az íróasztalában, vadonatúj, és nemigen vall könyvkereskedői szellemre. A gyerekkönyvekkel kapcsolatos dolgot is csalásnak tartom, Angliában karácsonykor ilyenfajta szemét nem is jelenik meg, s az szintén olyan lazán és bizonytalanul van megfogalmazva, hogy Bangya pozitív megbízatásra korántsem következtethet belőle. Egy vendégfogadóban nem is szokás ilyen koszpapirosra írni, ez sokkal inkább egy porosz irodára vall. De hát majd meglátjuk.

Egyébként *én* Bangyának innen nem is írhatok, hiszen semmiféle részletet nem tudok arról, ami közted és közte történt, nem tudom, mit mondott neked, netán milyen egyéb leveleket mutatott neked stb. De hát most megfogjuk.

November 6-án. – Tegnap fizikai okokból nem jutottam hozzá, hogy a fentieket elküldjem. Azóta megint olvastam egy stieberiádát a „Kölnische Zeitung"-ban. Az eredeti jegyzőkönyvet tehát elejtették, ezzel szemben H. Liebknecht egy pénznyugta alakjában feltámadt halottaiból. Monsieur Hirsch és Társai – mert bizonyára többen vannak – pénz dolgában úgy látszik alaposan becsapták az ostoba porosz rendőröket. Valóban érdemes volt egy porosz rendőrhadnagyot* Londonba küldeni azért, hogy így lóvá tegyék, s ráadásul a nálad tartott *egészen titkos* ülésről értesüljön.[248]

De miféle história ez evvel a Fleuryvel, Dronke barátjával, akit itt egyszerűen és nyíltan rendőrügynöknek neveznek? Ez nyilván némiképp eltereli majd a Kicsi Bangya-ellenes dühét. Úgy látszik, hogy valaki a Stieber-féle levélről is fecsegett, de nem baj, a mód, ahogyan Stieber maga hívja fel a figyelmet erre az ügyiratra és ahogyan „gyalázatos rágalmakról" beszél, csak fokozza majd a hatást.

Weerth Liverpoolban van, csak néhány óra múlva tér vissza, úgyhogy Schneider és Bangya leveleit** holnapig itt kell tartanom.

„Bürgers bevallja, hogy munkatársa volt a »Neue Rheinische Zeitung«-nak!"[249] Ez persze elegendő ahhoz, hogy akasztófára ítéljék. Ilyesmit aztán csakugyan nem láttam még.

Nyilván ma este hozza a „Kölnische Zeitung" az első híreket arról, hogy

* Goldheim. – *Szerk.*

** *V. ö. 172. old.* – *Szerk.*

megfordult a kocka. Az ügyvédek nagyon jól tették, hogy mindent visszatartottak, csak most aztán vessenek be mindent.

Barátod
F. E.

Szombat

Ne felejtsd el Freiligrath Kinkelről szóló verseinek[114] példányait *postafordultával* megküldeni. Bradfordban már vannak embereink, akik fel akarják kérni Freiligrathot, hogy olvassa fel őket.

Hirschnek még itt kell lennie, legalábbis múlt héten *biztosan* itt volt, az Athenaeumban[206] láttam. Egy másik fickó, aki Hirsch pontos hasonmása, szintén itt volt és először megtévesztett. Vajon Hirsch állásban van itt vagy állást keres? Egyébként amikor utoljára itt voltál[110], egyszer találkoztunk egy fickóval Broughtonban és az odakiáltott: jó reggelt Marx! Akkor nem jöttünk rá, hogy ki ez: Hirsch volt. A fickó tehát turnézik. Amint a pernek vége, egyszer mégiscsak el kell páholtatni.

86

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1852 november 10.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Csatolom feleségem beszámolóját a tegnapi Robert Blum emlékülésről.[250] Ott volt Imandttal a Freemasons Tavern galériáján, ahol ez lezajlott.

Ami Bangyát illeti, tartsd csak meg Collmann levelét. Ha Bangya kérdezősködik felőle nálam, akkor majd folyvást elfelejtettem, hogy visszakérjem tőled. Amennyiben Bangya szándékos csalást követett volna el, akkor ő maga adta kezünkbe az ellene szóló bizonyítékokat. Ez nyilvánvaló. Bangyát eredetileg azzal vádolták, hogy elárulta a párizsi összeesküvést[107], később pedig, hogy a kölni ügyben csalóként viselkedett. Mindkét esetben ennek az ellenkezője derült ki. Kothes címét* Schneider levele szerint úgy látszik maga Kothes egyik ismerőse árulta el. Ami végül brosúránkat[92] illeti, Weerth most már bizonyára ügyködött Collmann címe ügyében, és a dolognak tisztázódnia kell. Adtam Bangyának egy Collmann-nak szóló levelet, amelyben azzal kapcsolatban, hogy a szerződés rögzíti az ő határidejét, amikor a brosúrát meg kell jelentetnie, kijelentem: arról viszont nincs szerződéses megállapodás, hogy mi az eredeti kéziratot, amelynek még birtokában vagyunk, nem nyomathatjuk ki, ha kedvünk tartja, Brüsszelben vagy New Yorkban. Épp így nincs szerződéses megegyezés arról sem, hogy a második rész, amely készen van és egymagában zárt egészet alkot, 14 napon belül egy másik könyvkiadónál, más címmel nem jelenhet meg stb.

Áttérek a kölni ügyre.

Én Bürgers stb. helyében semmi esetre sem engedtem volna meg Becker úrnak**, hogy az összes többiek rovására oly arcátlanul felsőbbrendű emberként álljon oda és a demokraták örömére az egész per jellegét annyira lesüllyessze. Védekezni vagy mások rovására önmagunk dicsőségét zengeni

---

* *V. ö. 167. old. – Szerk.*

** Hermann Becker. – *Szerk.*

– két különböző dolog. Becker a forradalom egyik epigonja, akiben sok a ravaszság, de kevés az értelem és aki pontosan kiszámítja, hogy szédelgéssel hogyan tornássza fel magát nagy emberré. Képességei mind egy végtelenül kicsiny ember képességei.

A kormány, mint már tudod, kétségbeesésében Goldheim utólagos jelentésével[251] heroikus eszközökhöz folyamodott, de megint csak csapdába juttatta magát.

Goldheim vallomása két támpontot adott: „Greif"-et és „Fleury"-t.

Én tehát nyomozást indítottam *(e célból még egy porosz besúgót is felbéreltem)* Greif ügyében. Így megkaptam a címét és megtudtam, hogy lakhelye 17, Victoria Road, Kensington. De ez Fleury úr háza. Kiderült tehát, hogy Greif Fleurynél lakik. Továbbá kiderült, hogy Greif itt hivatalosan nem „rendőrhadnagyként", hanem a porosz követség attaséjaként szerepel. Végül kiderült, hogy szombaton, november 6-án néhány hétre elutazott innen. Valószínűleg Kölnbe. Ő maga kijelentette: azért utazik el, mert fél a marxiánusoktól, Fleury rászedte őt stb.

Tehát mármost világos volt: Greif Fleury felettese, Fleury Hirsch felettese. Így aztán az egész dolog kitudódott.

Másrészt pénteken, november 5-én Imandt és Dronke, a „Kölnische Zeitung"-gal a kezükben, elmentek Fleuryhez. Ő természetesen adta a meglepettet, azt állította, hogy semmiféle Greifet nem ismer, kijelentette, hogy kész bármilyen nyilatkozatot tenni a rendőrbíró előtt, előzetesen azonban beszélni akar ügyvédjével; két találkozót adott szombatra, november 6-ra, az egyikét két órára, a másikat négyre, de óvakodott attól, hogy megjelenjék és elérte, hogy a rendőrség így egy újabb napot nyert, amikor, nem számítva néhány előzetes levél elküldését Kölnbe, nem tevékenykedhettünk. Vasárnap, november 7-én Dronke és Imandt végre kipréseltek belőle egy nyilatkozatot, ezt majd olvashatod a „Kölnische"-ben[252]. Elküldöm neked a másolatát, e percben nem találom. Miután Fleury nyilatkozata a kezükben volt, a szemébe mondták, hogy besúgó, hogy Greif nála lakik, s mi mindezt tudtuk és játékot űztünk a rendőrséggel, holott a rendőrség azt hitte, ő játszik velünk. Fleury természetesen továbbra is bizonygatta ártatlanságát.

Végül útnak indítottam néhány fickót (többek között a részeges Herweg tábornokot), hogy felkutassák Hirsch lakását. Kiderült, hogy nem messze Fleurytől, szintén Kensingtonban lakik.

Mármost mielőtt folytatnám elbeszélésemet, van itt még valami. *Goldheim egész tanúvallomása* teljesen világos lesz számodra, ha tekintetbe veszed: 1. hogy *október 30-án* (szombaton) Goldheim itt volt és Alberts porosz követségi titkárral elment Greifhez és Fleuryhez; 2. hogy *ugyanezen október*

30-a reggelén jelent meg nyilatkozatunk a rövidesen bekövetkező leleplezésekről 5 angol lapban;[210] 3. hogy *ugyanezen október 30-ára* Fleury Imandtnak és Dronkénak találkozót adott, mert úgy volt, hogy Imandt helyett Dronke veszi át a Fleurynek adandó francia leckeórát. 4. Hogy azonban *mielőtt* Stieber *második* kihallgatása a Londonra vonatkozó leleplezésekről megtörtént, én *mindjárt* az *első* – Chervalra stb.-re vonatkozó – kihallgatása után *nyilatkozatot* küldtem a „Kölnische Zeitung"-nak, a „Frankfurter Journal"-nak[253] és a „Nationalzeitung"-nak, amelyben Stiebert a nekem szóló *levelével** már megfenyegettem. Ez a nyilatkozat egyik újságban sem jelent meg ugyan, de a posta és a rendőrség kétségtelenül tudomást szerzett róla.[254]

Így roppant prózai módon fény derül Stieber „látnoki képességére" és londoni rendőrügynökeinek mindentudására. Mindaz, amit Goldheim egyébként mondott, mese volt. Kölnbe *különböző* utakon eljuttattam a szükséges felvilágosítást ezekről a dolgokról Fleury nyilatkozatával egyetemben.

De most jön a fő csattanó.

Természetesen az volt a szándékom, hogy elfogatóparancsot eszközöljek ki Hirsch ellen, hiszen éppen ezért kutattam fel, hogy hol lakik. De csak szombaton kaptam meg a címet. Biztos voltam, hogy ha megvan az elfogatóparancs Hirsch ellen, Hirsch bemártja majd Fleuryt, Fleury pedig Greifet.

De mi történt? Willich pénteken nagy titokban Hirschsel, Schärttner jelenlétében beállít a Bow Street-i rendőrbíróságra, Hirschsel egy állítólag három példányban kiállított okmányban bevallatja, *hogy ő és Fleury mintegy fél év óta gyártották a hamis jegyzőkönyveket*, elküldi ezt a 3 dokumentumot 1. Göbelnek, az esküdtszék elnökének, 2. Schneidernek, 3. a „Kölnische Zeitung"-nak, – s pénzt ad Hirschnek a *szökésre*, sőt személyesen ülteti a hajóra, állítólag azért, hogy Hirsch maga valljon Kölnben.

Mi ezt csak a Hirsch utáni nyomozásaink révén, s részben a Bow Streeten tudjuk meg, ahol az elfogatóparancsot ki akartuk eszközölni. Maga Schapper meséli Liebknechtnek, hogy Willich minderről *egy szót sem* közölt vele. Így Willich úr egy bűvészfogással kivette a kezünkből a fogódzót ahhoz az eljáráshoz, amelyet itt Londonban akartunk lefolytatni. Hogy ezt mi célból tette? Ez nagyon egyszerű, ha meggondoljuk, hogy egy év óta Fleury kereskedő *homme entretenu*-je** volt, *mindenesetre tehát nagyon kompromittáló dolgok sülnének ki, ha Fleuryt elfogatnánk.*

Hogy egyébként ezt a Fleuryt (akit én *sohasem* láttam) a demokraták

* *V. ö. 160–161. old.* – *Szerk.*

** – *kitartott férfija* – *Szerk.*

milyen nagyra tartják – *Techow, amikor elutazott Ausztráliába, még a hajóról levelet írt neki, amelyben tanúsítja, hogy Fleurynek helyén van az esze és a szíve.*

A pénzt, amit Willich Hirschnek az utazásra adott, *Willich bizonyosan* magától Fleurytől kapta e célra.

Hirsch bevallotta, hogy megpróbálta Liebknecht kézírását utánozni, s Fleury kereskedő irányítása alatt dolgozott (ez a kutya emellett *vagyonos*, és egy igen *tekintélyes* angol quaker-családba házasodott be), maga Fleury pedig Greif irányítása alatt állt. Így tökéletesen igazolódik mindaz, amit én az eredeti jegyzőkönyvnek a „Kölnische Zeitung"-ban ismertetett tartalmából és adataiból mindjárt leszűrtem és amit eddig egyik ügyvéd sem aknázott ki kellőképpen.[255]

Az, hogy a kölni vádlottak kiszabadulnak, éspedig *mind*, kivétel nélkül, véleményem szerint nem lehet kétséges.

Szívesen veszem, ha írsz *Strohnnak*, hogy nagyon lekötelezne, ha *mindjárt* küldene nekem néhány fontot. A 4 font 10 shillingből, amit tőled kaptam, közel 3 font *ráment* a szaladgálásokra, besúgókra stb. A sok szaladgálást, találkát stb. szegény barátaink a Szövetségből természetesen szintén felhasználták arra, hogy sörre, szivarra, omnibuszra stb. egész tűrhető összegű faux frais de production-t* csikarjanak ki maguknak, s ezeket persze folyósítanom kellett.

Freiligrath verseit[114] megkapod.

Apropó! Reichenbach egy *„Litografált Nyilatkozatot"*[256] juttatott el minden amerikai laphoz, s ebben alaposan ellátja a baját Willich–Kinkelnek. Kiderül belőle, hogy Kinkel egyebek között csupán az utazására 200 fontot folyósított önmagának. Majd megszerzem ezt a dokumentumot és eljuttatom az archívumba.[179]

K. M.

Üdvözlet Weerthnek.** Vehse tegnap elutazott. Brosúránk miatt már írtam Frankfurtba.[257] Ha ezt nem írjuk meg, Becker *ad majorem gloriam Beckeri**** az egész históriát megkaparintja magának.

---

* – termelési mellékköltségeket – *Szerk.*

** *A papír sérült. – Szerk.*

*** – *Becker nagyobb dicsőségére – Szerk.*

87

Marx Engelshez

Manchesterbe

28, Dean Street, Soho, London
1852 november 16.

Kedves Engels!

Ha van rá módod, írj péntekre egy „Tribune"-cikket a kölni ügyről.[258] Te most éppen olyan jól ismered az egész anyagot, mint én, és én 4–5 hete házi nyavalyáimat a közügyek miatt annyira elhanyagoltam, hogy ezen a héten még a legjobb akarattal sem jutok a munkához.

Nem jelezted, hogy megkaptad-e a múlt héten neked megküldött Reichenbach-féle körlevelet.[256]

A kölni ügyről az angol sajtónak szánt nyilatkozatról[259] ma este tanácskozunk. Aligha marad idő, hogy még előzetesen betekintésre megküldjük neked. De ha te fogalmazol meg egy ilyen nyilatkozatot és az még *csütörtök reggelig* itt van, azt szívesebben venném.

Üdvözlet Weerthnek.

Barátod
K. M.

Kossuth–Mazzini 9-én a Ruge-féle gyűlés[250] alkalmával beteget jelentettek. 10-én viszont megjelentek a „Friends of Italy"[260] szervezetében. Ledru-Rollin ki sem mentette magát.

88

Marx Engelshez

Manchesterbe[261]

28, Dean Street, Soho, London
1852 november 19.

Kedves Engels!

Az itteni Szövetség* szerdán** javaslatomra *feloszlott* és *kijelentette*, hogy a Szövetség további fennmaradása a kontinensen *sem időszerű többé*. A kontinensen a Szövetség egyébként Bürgers és Röser letartóztatása óta ténylegesen már meg is szűnt. Csatolok egy nyilatkozatot[259] az *angol* lapok számára, első nyilatkozatunk[210] kiegészítéseként, de ezt jobban és tömörebben *angolosítanod* kell. A német eredeti már nincs nálam. Ezenkívül írok még egy részletes Litografált Tudósítást a rendőrség disznóságairól stb.[222], és Amerika számára egy felhívást, hogy adjanak pénzt a foglyok és családjaik számára[262]. Pénztárnok Freiligrath. Minden emberünk aláírja.

Ezzel szemben a „Tribune"-cikk[258] az időtől függ. A mellékelt nyilatkozatot, vagyis inkább annak javított kiadását *amilyen gyorsan csak lehet* vissza kell küldened, mert a londoni sajtónál egy napot sem szabad többé elvesztegetnünk.

Üdvözlet Weerthnek.

Barátod
K. Marx

* A Kommunisták Szövetségének londoni körzeti vezetősége. – *Szerk.*
** 1852 november 17-én – *Szerk.*

89

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A legtöbb, amit neked szerezni tudok a brosúra kinyomatására,[222] legfeljebb 2–3 font lesz, – pillanatnyilag magam is kátyúban vagyok. De 3 nyomtatott ív 10–12 font költséget jelent, fűzéssel stb.-vel együtt még többet. Ha nem a kontinensen és nem egy könyvkereskedő számlájára, vagy legalábbis részesedésével nyomatjuk ki, akkor a dolog egyáltalán nem megy. Poroszországban stb., ha ugyan eljut oda, elkobozzák, és a könyvkereskedők rászednek bennünket. Ezért úgy kell majd tekintenünk, hogy a pénzt rááldoztuk a históriára, mert a brosúra fontban, shillingben, pennyben biztosan semmit sem hoz. Kérdéses tehát, hogy ezt az összeget most kockára tehetjük-e, s legalábbis nem lenne-e jobb a históriát 1–1½ ívre tömöríteni, hogy a költségek inkább arányban álljanak lehetőségeinkkel? December és január számomra az egész év legnehezebb hónapjai: február előtt aligha gondolhatok arra, hogy további összegeket fizessek. Ha hitelre nyomatjuk ki, a nyomdász a végén visszatartja a példányokat, míg meg nem kapja a járandóságát, mint Weydemeyer esetében[262]. És előbb minden körülmények között amúgy is meg kell tudnunk, milyen terjesztési lehetőségünk van; eddig azonban úgyszólván semmifélét nem látok.

Weerth holnap Londonba megy, december 2-án indul hajón Southamptonból. Felszerelése igen sok pénzébe került. Strohn a napokban szintén Londonba utazik és onnan a kontinensre. A sok útiköltség miatt, amellyel (méghozzá, mint hallom, idegen tőkével dolgozó) vállalata terheli, bizonyára belőle sem lehet majd semmit kipréselni. Így mindnyájan kátyúban vagyunk.

Az én véleményem az, hogy ha teljesen megbízható könyvkereskedelmi úton nincs lehetőséged a terjesztésre, a históriáról még csak tudomást sem szerez senki, és az úgy tűnik majd el, mint az emigrációban kinyomatott minden irodalom, anélkül, hogy Németországban valakinek is a szeme elé kerülne. Ez pedig nagyon rossz, sőt némely tekintetben még rosszabb, mintha semmi sem történne. Mert ez nyilvánosan bebizonyítaná, hogy a

külföldi német zugsajtóra vagyunk utalva és semmit sem tudunk elérni. A Bürgers-féle körlevéllel[246] kapcsolatos felsülést elkerülendő, visszavonulhattunk titokzatos irodalmi pozíciónkba, de még ezt is kompromittálhatjuk, ha ily módon beismerjük irodalmi tehetetlenségünket. A porosz kormány örömmel látná, hogy a publicitás olyan eszközeire korlátozódunk, amilyenekkel az 1831-es demagógok[226] a számkivetésben rendelkeztek, s ezek szinte a nullával egyenlők. Baj, hogy ez így van, de azt hiszem, jobban tesszük, ha legalább *mi* nem verjük ezt nagydobra. És a Rajna-tartományba, ahol pedig a legjobban fogyna, egyetlen példányt sem juttathatunk el anélkül, hogy száz embert ne kompromittálnánk, amióta [...*] az esküdtszék a bűntények új kategóriáját fogadta el, a hazaáruló levelezést.

A pénzt december 1-én vagy 2-án küldöm neked, gondold meg a dolgot még egyszer, és ha úgy véled, hogy jobb a brosúrát ilyen módon kinyomatni, mint egyátalán nem, akkor igyekezz legalább úgy elrendezni mindent, hogy kifizetéskor ne jöjjünk zavarba, mert, mint mondottam, február előtt semmire sem kötelezhetem magamat.

Weerth talán már megírta neked, hogy Chr. Collmann úr a megadott címen: Neue Königsstrasse 58. vagy 59. sz. alatt és egyáltalán Berlinben *nem lelhető fel,* mint ahogy ilyen nevű könyvkereskedőt nem is ismer senki. Mindezek után mégiscsak úgy látszik, hogy ki akartak játszani bennünket. Bangya úr most egyelőre semmit sem kap vissza tőlem. A végén még Schulz „kereskedelmi utazó" és az elhalt rendőrtisztviselő [Polizeischulze[264]] talán egy és ugyanazon személy.

Add át szívélyes üdvözletemet feleségednek és gyermekeidnek. Valamivel több mint két hét múlva Londonban leszek.

Barátod
F. E.

[Manchester,] szombat, 1852 november 27.

* *A papír sérült. – Szerk.*

90

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Amíg a csatolt cikket[258] megírtam, éjjel 1 óra lett, de holnap reggel 9-kor indul még egy posta. Kipróbálom, hogy ezzel még idejében megkapod-e, úgy, hogy elérje a gőzöst (kedden este az első postával kell elmennie Liverpoolba), ha nem, akkor a pénteki gőzössel kell továbbítanod.

Holnap a városon kívül kell tartózkodnom, ha elég korán visszatérek, küldök neked pénzt.

Kapok-e hamarosan cikket Angliáról a „Tribune" számára? Most tudok megint dolgozni.

Cobdent, aki a miniszterségben reménykedett, Graham és Russell úgy látszik némileg kiábrándították, feltehetően hűvösen elutasították, másképpen nem tudom a pénteki dühét megmagyarázni.[265] Ez a fickó 1844 óta nem beszélt ilyen haraggal. Most megint a csalódott demagóg, már addig, ameddig. Egyébként jó, hogy a toryk voltak többségben, így most mégis meghalljuk, milyen Disraeli költségvetése. Ha a fickóban több lenne a tudás és az értelem, viszont kevesebb a ravaszság és a tolvajlási kedv, mi sem lenne könnyebb, mint a szabadkereskedők számára olyan szabadkereskedelmi költségvetést összeállítani, hogy belekáprázik a szemük. Bár csak tartanák magukat ezek az alakok, amíg beköszönt a válság! Most határozottan fellendülőben vagyunk, bár ez még nagyon piano piano folyik. De akárhogy is, a mai „Daily News" hat oldalt betöltő részvénytársasági hirdetései – amelyekkel, mint hiszi, már kiütötte a nyeregből a „Times"-t – s ráadásul a kb. 50–80 külföldi vasút-, aranybánya-, gőzhajózási stb. társaság, mindez nem fogja eltéveszteni elkerülhetetlen hatását. A „többrekívánkozás" nem marad el. Szerencsére az egyetlen körülmény, amely a pamutipari túltermelést idejekorán megszakíthatta volna, elhárult; az új termés *jóval több lesz 3 millió bálánál*, tehát ez lesz a legbőségesebb termés, amelyet valaha láttunk, és a gyapot ára megint esik; nyersanyagban tehát nem lesz hiány. Ha most a jövő évben rossz lesz a gabonatermés, szép tánc kerekedik. Ha nem lesz rossz termés, akkor – tekintettel az abnormális

viszonyokra, a gombamód növekvő ausztráliai és kaliforniai piacokra, ahol egy egyén kb. négyszer annyit fogyaszt, mint másutt, mert szinte nincsenek asszonyok és gyerekek, és sok aranyat tékozolnak el a városokban, tekintettel arra az új piacra, amelyet a kalkuttai cégek most már kiaknáznak Burmában, tekintettel arra, hogy Bombay és Karachi kereskedelme India északkeleti területével meg a szomszédos országokkal bővült (s ez a bővülés különösen igen jelentős) stb. – nehezen lehet megmondani, hogy a jövő évben már sor kerül-e valamilyen döntő fordulatra.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 november 29, hétfő

91

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 december 3.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Már régen választ kaptál volna leveledre (amelyhez mellékelted a Dananek szánt cikket[258]), ha kétszeresen nem foglalt volna el és tartott volna vissza brosúrám[222] tisztázatba való diktálása, majd pedig Weerth, Strohn, Damm stb. látogatásai.

A brosúrát minden valószínűség szerint Svájcban fogják nyomni ifjabb Schabelitznél, aki különvált az öregétől és saját könyvkereskedést nyitott. Ezenkívül Cluss kinyomathatja a dolgot Washingtonban, ha úgy véli, hogy kihozza belőle az előállítási költségeket. A dolgot ki *kell* nyomatni, már csak azért is, hogy a forradalom kitörése után hivatalos dokumentumként rendelkezésre álljon. Még újabb, igen érdekes felfedezéseket is tettem a Cherval-féle összeesküvésről stb., amelyeket remélhetőleg nyomtatásban olvasol majd.[266]

Weerth vasárnap este jött, éppen nagyon el voltam foglalva, és nem valami rózsás hangulatban. Megkérdezte tőlem, éspedig kissé előkelősködő orrhangon, hogy „voltaképpen mit is akarok írni a kölni históriáról?" Erre én megkérdeztem tőle, hogy ő „mit is akar Nyugat-Indiában csinálni?", mire egy negyedóra múlva eltűnt. Kedden este újra eljött és azt mondta, voltaképpen nem akart újra eljönni hozzám, de engedett Freiligrath unszolásának. Vasárnap ugyanis úgy látta, hogy nagyon elfoglalt és zsémbes vagyok. Erre bátorkodtam figyelmeztetni Weerth urat, hogy ő az ismeretségünk idejének $^{9}/_{10}$-ében mindig zsémbes és elégedetlen volt, amit rólam nem állíthat. Miután egy kissé megmostam a fejét, összeszedte magát és – ismét a régi Weerth volt. Úgy találom, hogy átkozottul elpolgáriasodott és karrierjét túlságosan komolyan veszi. Strohn legalább mindig a régi és nem túl érzékeny.

Bangya úr ma a következő levelet kapta tőlem:*

* *V. ö. 528–529. old. – Szerk.*

„Ma levelet kaptam Engelstől, amelyben igen furcsa dolgokat közöl.* Engels nem az Ön által megadott címre írt, mert – mint megjegyzi – mit bizonyít akár egy válaszlevél is egy olyan levélre, amelyet nem közvetlen címre, hanem csupán egy második cím közvetítésével poste restante írtak?

Ehelyett Engels megbízást adott néhány berlini üzletfelének, hogy szerezzenek információkat. A leggondosabb utánjárás eredményeképpen ezek most arról számolnak be neki, hogy

1. Collmann-cég nem létezik,

2. a megadott címen, Neue Königsstrasse 58. vagy 59. sz. alatt Collmann nevű egyén nincs;

3. semmiféle Collmannt Berlinben fellelni nem lehet.

Engels továbbá felhívja a figyelmemet arra, hogy az Eisermann aláírású két levél meg a Collmann aláírású levél ugyanattól a kéztől származik, és mind a háromnak az a különös sajátossága, hogy postabélyegző nélküli cédulák, hogy a két elsőben Eisermann, az utolsóban pedig Collmann szerepel közvetlenül mint kiadó stb., s hogy az ügy hetedik hónapja húzódik egymásnak kölcsönösen ellentmondó ürügyekkel.

Most megkérdem Önt magát, miután Collmann éppolyan misztifikációnak bizonyult, mint korábban Eisermann, a »Konstitutionelle Zeitung« sohasem létezett kiadója, milyen *racionális* módon magyarázhatók meg mindezek az ellentmondások, valószínűtlenségek, titokzatosságok egy olyan egyszerű ügyben, mint egy brosúra[92] kiadása?

»Bizalommal« nem lehet tényeket nemlétezőkké varázsolni, és olyan emberek, akik becsülik egymást, kölcsönösen nem vakhitet várnak egymástól.

Bevallom Önnek, hogy minél többször forgatom ide-oda ezt a históriát, legjobb akaratom ellenére is újra meg újra kénytelen vagyok azt átkozottul *homályosnak* minősíteni és ha nem éreznék Ön iránt személyes barátságot, minden további nélkül egyetértenék Engels levelének végkövetkeztetésével: »Mindezek után mégiscsak úgy látszik, hogy ki akartak játszani bennünket.« Híve stb. Marx.

Ui. Engels végül még arra hívja fel a figyelmemet, hogy egyáltalán semmit sem bizonyítana és semmit sem vinne előbbre az sem, ha a kérdéses kézirat néhány napra újra előkerülne Londonban. Mi egyebet bizonyíthatna ez a kézirat létezésén és azonosságán kívül, amit senki sem von kétségbe."

Holnap majd meglátjuk, mit felel Bangya úr.

---

* *V. ö. 184. old. – Szerk.*

Bonaparte császárságának mézeshetei pompásak. A fickó mindig pumpolásból élt. Tegyük Franciaországban a pumpolásra szolgáló intézményeket olyan általánossá és a franciák minden osztálya számára olyan hozzáférhetővé, amennyire csak lehet, – és az egész világ azt hiszi majd, hogy elérkezett az ezeréves birodalom[267]. Ráadásul egy egészen külön bank a részvényspekuláció és a vasutakkal való szélhámoskodás céljára. A fickó mindig ugyanaz marad, aki volt. Benne az iparlovag és a trónkövetelő egy pillanatig sem tagadják meg egymást. Ha nem indít háborút, mégpedig hamarosan, akkor a pénzügyek teszik tönkre. Jó, hogy Proudhon megváltó tervei abban az egyetlen formában valósulnak meg, amelyben keresztülvihetők, – a hitelszédelgés és a többé-kevésbé közvetlen rászedés formájában.

Nagy örömmel várom ideérkezésedet.[268]

Barátod

K. Marx

92

Marx Engelshez

Manchesterbe

1852 december 14.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Az egész idő alatt, a te nyomdokodban haladva, nekem is voltak aranyérbántalmaim. Csak nálam ezúttal, mivel szerencsére a hét szűk esztendő korszakába estek, az „álnok" fejlemény nem lépett fel. Szükség esetén piócákhoz kell folyamodnod. Ez az igazi nagy szer.

A pénzt tegnap egy hete megkaptam.

Ifj. Schabelitz levelének alább következő másolatából láthatod, hogyan áll a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" ügye:

„Bázel, 1852 december 11.

Kedves Marx! A kéziratot tegnapelőtt sértetlenül megkaptam és ma már az első korrektúra-ívet olvasom. A brosúrát egészen új betűfajtából gyönyörűen szedik és 16°-ban nyomják. A korrektúráról a lehető legjobban gondoskodunk. Az egész 70–80 oldal lesz nyomtatásban, és úgy hiszem, az árat példányonként 10 ezüst garasban állapíthatjuk meg, hiszen mindenesetre feltehető, hogy e kiadás (2000 példány) egy részét elkobozzák. A legnagyobb részt a Rajna-tartományba küldjük majd. Meggyőződésem, hogy a brosúra óriási feltűnést fog kelteni, mert mestermű. Négyen olvastuk át a kéziratot, köztük két igen illetékes, ítélőképes férfi" (vajon Schabelitz önmagát is ezen „illetékesek" közé számítja-e?); „és mindnyájan egyhangúlag dicsértük. A brosúra mindenképp »emlékművet« állított a porosz kormánynak. – Szívélyes üdvözlet a Marx-pártnak.

Híve
J. Schabelitz."

Az utóbbi élc arra vonatkozik, hogy némileg attól tartottam, Schabelitzet megbotránkoztatja majd, hogy ilyen kíméletlenül elbántam a Willich–Schapper-párttal, amelyhez többé-kevésbé ő maga is tartozott.

Mivel legfontosabb a titoktartás, nehogy a brosúrát azonnal elkobozzák a német határon, itt általánosan elterjesztettem, hogy a kölni ügyről brosúra jelenik meg Amerikában.

Hogy téged aranyeres állapotodban ne terheljelek, a Disraeli-féle költségvetés Dananek szánt bírálatát[269] – úgy, ahogy – lefordíttattam Pieperrel és múlt pénteken elküldtem Amerikába.

Bocsáss meg, hogy ezúttal nem írok többet. Pokoli fejfájásom van.

Barátod
K. Marx

1853

93

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Tegnap azt reméltem, hogy útban a vasút felé még felkereshetlek; az elhúzódó távollétem[268] és az itt felhalmozódó munka miatt ugyanis kissé kellemetlenkedő levelet kaptam, s ezért kénytelen voltam hirtelen összecsomagolni és sietve visszatérni az irodába. Citybeli üzleti ügyeimet gyalázatosan elhanyagoltam, így aztán tegnap, az utolsó percben kellett őket elintéznem. Ez annyira feltartott, hogy nem maradt más hátra: recta via* el kellett pályáznom, ha azt akartam, hogy ma illő órában megjelenhessek az irodában, amit meg kellett tennem. Hozzád amúgy is olyan esti órában toppantam volna be, amikor rendszerint az egész tanítvány-sereg összegyűlik, és ez esetben nem álltam volna jót a következményekért, vagyis Göhringernél, Zimmermann-nál, Woodnál és más éjjeli kocsmákban folytatott ivászatokért.

Legjobb lesz, ha csomagot készítesz Cluss stb. leveleiből, az amerikai újságokból és egyéb dolgokból, és Pickford & Co. vagy Chaplin, Horne & Co. útján Ermen & Engels címén ide küldöd nekem, hogy a szállítási költséget a cég viselje.

Itt találom Madier-nak egy tűrhető angolsággal írt levelét szabadalma ügyében, amely némileg a mi iparunkba vág. Akár jó ez a találmány, akár nem, annyi bizonyos, hogy már megint nagy dolgokban töri a fejét; majd csak meglátom, mit tehetek. Ha a találmány *jó*, meglehetősen sokat kereshet rajta, mert szinte korlátlan a kelendőség. Ha találkoznál vele, mondd meg neki, hogy a napokban írok neki, de mindkét kezem megint tele van munkával.

---

* – egyenest – *Szerk.*

Szeretném, ha néhányan londoni fiaink közül valóban többé-kevésbé szolíd keresethez jutnának, mert sok lesz a lődörgésből, és ha az ember egyszer közéjük kerül, tíz az egyhez, hogy 36 órán belül nem ocsúdik fel a kocsmamámorból, ami nővérem* nagy csodálkozására két ízben velem is megtörtént.

Tavasszal vagy nyár elején megint eljövök Londonba.

Az a história Schabelitztől[222] még nem érkezett meg?

Szívélyes üdvözlet feleségednek és gyerekeidnek, add át üdvözletemet a részeges bandának is.

F. E.

Manchester, 1853 január 11.

* Marie Blank. – *Szerk.*

94

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 január 21.

Kedves Engels!

Ha *csak teheted*, fordítsd le az egész csatolt iratcsomót[270], *írd alá az én nevemet* és küldd el *közvetlenül Manchesterből* Liverpoolon vagy Southamptonon át, aszerint, hogy merre közlekedik a hajó, „A. Dana, a »New York Tribune« egyik szerkesztője, New York" címre.

A dolog ugyanis így áll:

Mivel balszerencsém itt csúcspontjára hágott, 10 cikkért (*a csatoltat beleszámítva*) 20 fontot intézvényeztem Greeleyre és azt írtam neki, hogy a másoló még nem készült el egészen a cikk lemásolásával (melyet éppen ezért pénteki kelettel kell ellátni); *így az kedden megy el a címére.* A cikkekért *két-két* fontot számoltam. Dana ugyanis 1851 december 16-i levelében ennyit ígért (aktuális tudósításokért), bár ígéretét eddig nem tartotta be.

Bamberger zsidócska eddig még egyetlen centime-ot sem adott nekem, de *ígérte*, hogy ad, és a váltóra (addig is, amíg megérkezik), apránként legalább 15 fontot kipréselek majd belőle.

A mellékelt cikket *az érte felszámított 2 font miatt teljes egészében* kell elküldeni. A Sutherland hercegnővel kapcsolatos téma nagy feltűnést kelt majd Amerikában.

Apropó: Blind már kétszer nyaggatott Herzen könyve[271] miatt. Vissza kell tehát küldened nekem.

Éjjel két óra van. Ezért a levelet már nem bélyegeztethetem le és bérmentetlenül kell elküldenem.

Barátod

K. M.

Marx Engelshez írott 1853 január 29-i levelének melléklete

95

Marx Engelshez

Manchesterbe

1853 január 29.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

A 3 fontot és a visszaküldött kéziratot[270] megkaptam.

Bocsásd meg, hogy ilyen régóta nem írtam. Ezt a pressure from without* magyarázza.

Willich mintegy 14 nappal ezelőtt Kinkel ügynökeként elpályázott Amerikába.

Von Brüningknét néhány napja eltemették.

Reichenbach és Löwe parlamentáriusok ügyetlen mesterkedései, meg Imandt hanyagsága miatt az 1000 font visszakerült Kinkel úr kezébe, éspedig úgy, hogy a pénzt *az ő* nevére helyezték letétbe az Angol Banknál és Reichenbach köteles a letéti elismervényt májusban átadni Kinkelnek, ha a kezesek nem határoznak másképp.[273] E határozatoknak természetesen most már nincs semmi értékük.

Bangya úr 3 hét óta Párizsban van. Liebknecht nagyon jó állást kapott a zsidó Oppenheimnél. A többi népség, Imandt kivételével, még teng-leng.

A brosúra[222] Schabelitznél csak január 11-én készült el. Körülbelül hat ív. Úgy látszik azonban, semmit sem akar Londonba küldeni, míg a kiadványt szerencsésen el nem juttatta Németország minden részébe és átvételi elismervényt nem kapott.

A kölni urak[7] – különösen Daniels – kitartanak méltóságteljes hallgatásuk mellett. Ez a válasz arra, hogy 4–5 hétig az ő ügyük miatt minden dolgunkat elhanyagoltuk.

Az „Arbeiterrepublik" (szerkesztő Weitling) mellékelt kivágásából láthatod, milyen méreg tölti el e szabókirályt, a „Communia" település diktátorát a kölni kommunista-per és a Marx és Tsai párt miatt.[274]

Tegnap először kockáztattam meg, hogy magam írjak egy cikket *angolul*

* – külső nyomás[272] – *Szerk.*

Dana számára.[275] Pieper vállalta a kijavítást, és ha majd beszereztem egy rendes nyelvtant és elszántan nekilátok, tűrhetően menni fog a dolog.

Két apropó:

Először. Blind folytonosan nyaggat Herzen könyve[271] miatt.

Másodszor: Ne felejtsd el a következő leveleddel Reichenbach körlevelét és végelszámolását ideküldeni.[256] Dronkénak szüksége van rá egy új tudósítói munka beindításához.

Tekintve az őszi vetések állapotát, az a meggyőződésem, hogy a válság most már esedékessé válik. Amíg elegendő volt és olcsó maradt a fő cikk, az élelmiszer, figyelembe véve Ausztráliát stb., a dolog még elhúzódhatott. De ennek most már vége szakad. Egyébként nem hangzik-e furcsán, hogy pl. az „Economist" *magasztalja* az Angol Bank legújabb leszámítolási rendelkezését, s azt írja, hogy ennek célja „a *tőkekivitel* megakadályozása"[276]. Nagyon jól értjük, mit jelent ez. De vajon szabadkereskedői lelkiismeretét nem nyugtalaníthatnánk-e ezzel a kérdéssel: pamut, fonalak stb. formájában is meg akarnád-e akadályozni a „tőkekivitelt"? Ha meg nem, miért akadályoznád meg arany formájában? Vajon úgy végződik-e a szabadkereskedelmi gazdálkodás, hogy visszatér a tiszta merkantilizmushoz és az arany ki- és beáramlását tekinti a nervus rerumnak*?

A Cityben Bonaparte legutóbbi beszéde óta általában azt hiszik, hogy háború lesz.[278] Az öreg Ebnertől is levelet kaptam Frankfurtból, amelyben megemlíti, milyen ijedelmet okozott Bonaparte esküvői beszéde a német országi selyembáboknak, különösen a majna-frankfurti diplomatáknak. Hogy honfitársaink milyen fajankók, azt tegnap többek között a „Frankfurter Journal"-ból is láttam, ahol heidelbergi kelettel ezt írják: felsőbb helyen most bizonyára megbánták már a nagy Gervinus üldözését[279], amióta Bonaparte „a demokrácia" karjaiba vetette magát és küszöbön áll egy propagandaháború. Attól tartok, hogy Krapülinskit[280] a német parasztok és nyárspolgárok „megmentőként és barátként" fogadják majd. Ez a bohózati figura úgy látszik arra hivatott, hogy minden hagyományos állásfoglalást és pártot teljesen a visszájára fordítson és nevetségessé tegyen.

Vajon egy rossz ősz miként befolyásol egy *kezdődő* háborút?

Írd meg nekem azt is, mi a helyzet az iparban, különösen a gyapotiparban.

Jones lapja[83] megint fellendülőben van.

Cobden brosúráját, éppúgy, mint a manchesteri Békekonferenciát, a jelen pillanatban merő ostobaságnak tartom.[281] Íme, láthatjátok, mondja

* – a dolgok idegének; fő hajtóerőnek[277] – *Szerk.*

Palmerston lapja, a „Morning Post"[282], hogy ezek a polgári parvenük teljesen képtelenek egy ország kormányzására. Erre csak az arisztokrácia képes. A „Morning Herald" egy hozzá intézett levelet közöl, amelyet, mint *állítja*, maga Bonaparte diktált; a levél szerint Bonaparte azt mondja, hogy csak akkor jönne Angliába, ha a királynőnek szüksége lenne az ő 200 000 rendhősére a veszélyesen előretörő demokrácia ellen. Ez a demokrácia, mondja a „Herald", Ön, Cobden úr, Ön és Tsai.

A „*Times*"-ról a következő teljesen megbízható részletes adatokat kaptam, amelyek talán érdekelnek téged:

Walter úr, nottinghami képviselő, még mindig a „Times" alkotmányos királya, még most is a lap fő részvényese. *Mowbray Morris* úr a „Times" pénzügyminisztere, pénzügyi és politikai vezetője – egy igen kalandos és „kíméletlen" fickó. Ifj. *Delane* úr (Disraeli barátja) a belügyminiszter; apja a „Morning Chronicle" kiadója. *Dasent* úr a külügyminiszter. Ezenkívül van a „Times"-nak egyfajta titkos tanácsa. Ennek legjelentősebb tagja *Lowe* úr, kidderminsteri képviselő; ez egy vörös szemű, fehér hajú albino, aki állítólag igen tehetséges és pénzügyekben különösen kiismeri magát. Mellette dolgozik *Henry Reeve* úr, akinek egy kis állása van a kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályán; bámulója az orléanista államférfiaknak. *Lampon* úr írja a pénzügyi cikkeket, az egész lap irányítására egyébként nincs befolyása.

Zerffi egyik levele szerint Párizsban általában azt hiszik, hogy a Montenegro-ügyben[283] Bonaparte összejátszik a szultánnal Ausztria és Oroszország ellen.

Vale faveque*

K. Marx

[A levélhez mellékelt, egy ismeretlen könyvből kitépett illusztráción:]

Melyik olasz városból való fenti asszonyság?[284]

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

96

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1853 február 11.

Kedves Marx,

Íme, itt van hát Kossuth és Mazzini urak nagy ügye.[285] Itteni híreink igen hiányosak, nézetem szerint azonban holnap vagy hétfőn azt kell majd hallanunk, hogy mindennek vége. Milánó utcai harcra igen alkalmas terep, kevés az egyenes út, és ezek sincsenek semmiféle összeköttetésben egymással, majdnem mindenütt szűkek, görbék az utcák, magas, tömör kőházakkal, mindegyik önmagában egy-egy vár, a falak vastagsága gyakran 3–5 láb, vagy ennél is több, áttörésükre alig-alig lehet gondolni, a földszinti ablakokon vasrácsok vannak, mint itt-ott Kölnben (Milánóban ez szinte általános). De mit ér mindez: semmi esélyük sincs. 1849 után Radetzky a régi citadella erődítéseit helyreállíttatta, ha pedig ezt befejezték, amire volt elég idő, akkor Milánó az osztrákoké, ameddig birtokukban van a citadella, amelyet a felkelők katonai zendülés nélkül nem vehetnek be. Az, hogy Bellinzonából, ahonnan a tessiniek réges-régóta hazugságok tömegét kürtölték világgá minden olasz mozgalom érdekében,[286] nincsenek további hírek, nagyon is az ellen szól, hogy a felkelés a környéken elharapózott volna.

Az egész históriát igen rosszul időzítettnek tartom, mert hiszen az egyetlen pont, amire a felkelés támaszkodhat, az osztrákok zsarnokságán kívül általában, csupán a montenegrói disznóság,[283] Montenegróban pedig végül is szintén a török „rendnek" kell majd győzedelmeskednie a crna-gorai homéroszi barbárság felett. Ezek a nagy diktátorok tehát, egészen Seiler módjára, hagyják, hogy közönséges diplomáciai színjátékokkal beleloval-ják őket valamibe, s esküsznek a „keleti kérdés" világtörténelmi fontosságára! Hogy közben arra számítanak, Louis-Napoléon részéről majd valami az ölükbe pottyan, az nyilvánvaló, ő azonban, hacsak nem történik minden a várakozás ellenére, majd szépen benne hagyja őket a csávában és mint anarchistákkal bánik velük. Azonkívül feltehető, hogy a kirobbanás percét, mint minden előre megszervezett felkelésnél, sokkal inkább a legjelentéktelenebb helyi véletlenségek határozták meg, semmint döntő események.

Úgy látszik, Mazzini legalább ott van a helyszínen; ez másképp nem is történhetett. Bombasztikus proklamációjának, bármennyire ostoba is, a dagályos olaszok körében talán van némi vonzereje. Ezzel szemben a korlátlan tevékenység embere, Kossuth! Hát ő aztán teljesen halott ezek után. Ilyen nevetséges követeléseket anno 1853 mégsem lehet büntetlenül meghirdetni. Bármennyire ízetlennek tűnik is itt Mazzini elvont felkelési mániája, még mindig ragyogóan áll szemben a derék Kossuthtal, aki újra megismétli vidini szerepét[287] és biztos fedezékből rendeli el a haza felszabadítását a semmiből a semmin keresztül a semmihez[288]. Ez a fickó valóban gyáva és hitvány.

Most majd meglátjuk, mit cselekednek az olasz parasztok; velük kapcsolatosan Mazzini papa és az ő polgárai meg nemesei még hallatlanul, hihetetlenül szerencsés véletlenek esetén is igen kellemetlen dolgokat élhetnek meg; és ha az osztrákok alkalmat találnak arra, hogy e parasztokat rászabadítsák a nemességre, akkor biztosan megteszik.

Az osztrákoknak valószínűleg még 120 000 emberük van Itáliában; hogy azonban hogyan lehet ellenük felkelni, ha magukon a csapatokon belül nincsenek felkelések, nem tudom elképzelni. Abban pedig, hogy honvédek felkeljenek *Itáliában*[289], akár Kossuth parancsára is, nem hiszek; ehhez nagyobb eseményeknek kell történniök, s a 3 évi fegyelem és nyugalom hozzásegítette az osztrákokat ahhoz, hogy jó néhány honvéd kemény hátsóját puhára korbácsolják.

Az egész históriának, úgy látom, csak tünetként van fontossága; megkezdődött a reakció az 1849 óta tartó elnyomással szemben, és természetesen a legsebezhetőbb ponton. Az ügy itt nagy hatást keltett, és a nyárspolgárok lassanként megegyeznek abban, hogy ez az év nem múlik el nyugodtan. Ha most rosszul üt ki a gabona- és gyapottermés, ha bekövetkezik a pénzszűke és ami vele jár, akkor még megláthatunk egyet-mást!

Megkaptad a 3 fontot, amelyet a múlt héten – csütörtökön vagy pénteken – küldtem neked?

Barátod
F. E.

97

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 február 23.

Kedves Engels!

Komolyan gyengélkedtem; az „álnok aranyerek" ugyanis sem állni, sem ülni, sem feküdni nem hagytak. Ez az oka hosszú hallgatásomnak és annak is, hogy elmulasztottam a pénz vételét igazolni.

Láttad, hogy Kossuth egy amerikai kalóz, Mayne Reid kapitány által dezavuáltatja állítólagos milánói proklamációját.[290] Mármost Szemere tegnap azt írja nekem Párizsból, *ő biztosan* tudja, hogy a proklamáció *autentikus*. Ez egyébként már a tartalomból is kiderült. A (Mazzini-párti) „*Leader*"[291] „kötelességének tartja olvasóit figyelmeztetni arra, hogy ez az ügy kizárólag Kossuth úr és Mazzini úr egymás közti ügye, és hogy az utóbbi pillanatnyilag *nincsen* Angliában". Della Roccának a „Daily News"-ban megjelent, közvetlenül Agostini, de közvetve Kossuth ellen is irányuló nyilatkozatát bizonyára olvastad[292]. A nemes testvérpár, úgy látszik, összekülönbözött. Kossuth éppolyan hamis, amilyen gyáva.

Túlbecsülted Mazzinit, amikor azt hitted, hogy személyesen jelen volt Milánóban. Ilyen válságos percekben elutazik Angliából azért, hogy azt a gyanút keltse, hogy a hadszíntéren van.

Amennyire szánalmas a milánói história[289] Mazzini örökös összeesküvéseinek fináléjaként, és amennyire hiszem, hogy személy szerint önmagának ártott vele, annyira biztosnak vélem, hogy az esemény a forradalmi mozgalomnak egészben véve kedvez. Tudniillik ama brutális mód következtében, amellyel az osztrákok [. . .]* kihasználják. Ha Radetzky követi Strassoldo eljárását, ha „rendes viselkedéséért" megdicséri a milánói polgárságot, az egész dolgot néhány „gazember" nyomorúságos puccsának minősíti, s bizalma jeléül látszólag kissé lazítja a kantárszárat, akkor a forradalmi párt Isten és a világ előtt felsült volna. Így azonban, hogy bevezeti a fosztoga-

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

tás teljes rendszerét, Itáliát azzá a „forradalmi kráterré" teszi, amelyet Mazzini minden szavalatával sem tudott elővarázsolni.

És még valami. Hitte volna bárki közülünk, hogy a reakció négy éve tartó győzelmei, fegyverkezései, hetvenkedései után olyan végtelenül gyengének érzi magát, hogy az első puccs kirobbanásakor valósággal felordít rémületében? Ezek a fickók rendületlenül hisznek a forradalomban. Most az egész világ előtt újból tanúságot tettek bizonytalanságukról. Miközben az „emigráció" a valóságban teljesen csődben van és a kutya sem törődik vele, ők minden kormánylapban világgá kürtölik az emigráció hatalmát, s azt a hitet keltik, hogy mindenfelől összeesküvések hálója szövődik a derék polgárok köré.

Ad vocem Bangya.* Jelenleg Párizsban tartózkodik. Most már kezemben vannak a bizonyítékok, hogy e nemes férfiú az osztrák kormány ügynöke. Visszatérését Franciaországba azzal vásárolta meg, hogy titkos posztot vállalt a francia rendőrminisztériumban. Ugyanakkor Kossuth hivatalos ügynöke Párizsban, Kossuth ugyanis pénzt akar Bonaparté-tól. A fickó egyébként Párizsban olyan hálóba keveredett bele, amely őt magát ejti majd rabul. Ami a kéziratunkat[92] illeti, azt Greifnek adta el, aki „Schulz" néven utazott. Egyébként mindketten megint hazudtak a kormánynak, elhitették, hogy ezt a „dokumentumot" egy „titkos társaság" irattárából „tudták megszerezni" – hiszen ez az ő műkifejezésük.

Schabelitztól még mindig semmi hírt sem kaptam, kivéve azt, hogy a *dolog*[222] Németországban forgalomban van. Még semmit sem mer ideküldeni, mert attól fél, hogy a francia rendőrség felbontja a csomagot és denunciálja az ügyet a porosz rendőrségnek.

Biztos forrásból tudom, hogy Ledru – de ez titok (Napóleon valószínűleg éppoly jól tudja, mint én) – 3–4 hét múlva Párizsban „nekirontani" szándékszik. Egy szemtanú elmesélte nekem, hogy a milánói felkelés első híre nagy izgalmat keltett Párizsban. Az utcán összecsődültek az emberek stb., nem azért, hogy fellázadjanak, csak éppen össze akarták dugni a fejüket. Az itteni franciák egészben véve nagyon elégedettek, hogy Mazzini úr az „akciójával" szégyent vallott. Ezt revansnak tekintik.**

A mi – hatsoros – felhívásunk a kölniek támogatására[262] Cluss közvetítésével minden amerikai lapban megjelent, mindegyikben a vonatkozó tornaegylet[85] előszavával. Majd meglátjuk. Maguk a kedves kölni ismerősök még semmi hírt sem adtak magukról. Ez aztán az elővigyázatosság! Egyikük,

* – Ami Bangyát illeti. – *Szerk.*

** *V. ö. 38–39. old.* – *Szerk.*

Steffen exhadnagy, aki a kölni perben a védelem tanújaként szerepelt, itt van, s azonnal tanítói állást talált Friedländer intézetében. Blind mindennap nyaggat a „Herzen" miatt,[271] ugyanezt teszi Dronke a Reichenbach-féle körlevél miatt[256]. Dronkénak ez azért fontos, hogy idegen néven tudósítani kezdje a kölni „Volkshallé"-t[293].

Mit szólsz az államegyház csuhásainak élénk részvételéhez a szerencsétlen tízórás mozgalomban?[294] Mindig újra a régi nóta. Szombaton csomagot küldök neked, minden hátralékos újság és Cluss levelei benne lesznek.

A kicsiny Finality-John[295] minden teljesítménye közül mégiscsak az utolsó volt a legklasszikusabb. Még a „Times"-nek is be kellett ismernie, hogy Johnny „igen csekély lelkesedést" kelt.[296]

Harney felesége meghalt. Ugyancsak meghalt von Brüningkné. Az utóbbi időben levélváltásom volt Brüningkkel, amely teljesen Kinkelre és Willichre vonatkozott.* Már megírtam neked, hogy Willich négy héttel ezelőtt elvitorlázott Amerikába.

Üdvözlet.
K. M.

* *V. ö. 523. old. - Szerk.*

98

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1853 március 9.

Kedves Marx,

Tegnap egy fél ötfontos bankjegyet küldtem neked, a másik felét pedig ugyanakkor borítékban Dronkének. Alaposan benne vagyok a csávában; februárban adósságra stb. kb. 50 fontot voltam kénytelen kiadni, s ebben meg a következő hónapban még kb. 30 fontot kell törlesztenem. Különben többet küldtem volna neked. Személyes kiadásaim megreformálása sürgőssé válik, s egy-két hét múlva elköltözöm innen olcsóbb lakásba, s könnyebb italokhoz is folyamodom, hogy felkészülten várjam a nagy pillanatot, amikor zárják a mérleget. Az elmúlt évben hál' Istennek felzabáltam az öregem itteni üzleti nyereségének felét. Mihelyt azután az öregem ideérkezése közeledik, finom lakásba költözöm, finom szivarokat és borokat szerzek be stb., hogy imponálhassunk. Ilyen az élet.

Monsieur Kossuth a nyilatkozataival az itteniek, mind a németek, mind az angolok körében teljesen lejáratta magát;[297] ugyanígy Mazzini is, magával a felkeléssel és azzal a piszkos módszerrel, hogy egyes katonák orvul meggyilkolásával kezdik a zavargást, amitől különösen az angolok undorodnak. Kossuth e két levelénél gyávábbat és hitványabbat elképzelni sem lehet, s emellett folyton azzal hivalkodik: én egyszerű, becsületes ember vagyok. Az urak egyébként óvakodjanak, mert ha akadnak bizonyítékok, akkor ez a kedves Aberdeen[298] éppen az a férfiú, aki minden további nélkül lecsukatja és perbe fogatja őket, s hogy ezután felmentésük oly biztos-e, azt nem tudom.

Az összes tehetségek kormányáról[299] kiderül, hogy minden tekintetben csalás. Johnny* töpörödöttebb, mint valaha; a nagy Gladstone tetszelegve köpködi a bölcsességeket à la Mevissen**; Aberdeen el van telve tory diplomata visszaemlékezésekkel, s hamisítatlan udvaronc, a megboldogult Peel

* Russell. – *Szerk.*

** – Mevissen módján – *Szerk.*

messiásnak a János apostola; Sidney Herbert tökéletesen tehetségtelen hadügyminiszter, – szép társaság ez. Emellett mindegyikük úgy érzi, hogy nincs a helyén, kivéve a vén arcátlan Palmerstont, aki minden házban otthon van, és ahogyan mindkét ház Mazzini-vitája[300] bizonyítja, éppoly rebellis, mint valaha. Hiszen a görög vita, a milíciatörvény és a trónbeszéd megvitatása óta[301] de facto ő az alsóház vezére, és keserű irónia ezt a tisztséget pro forma a szegény Johnnyra átruházni. Ámde Johnny számára e minőségében még fizetést is követelni, ez az arcátlanság teteje, bár egy új állás persze mindkét párt szemében talált kincs. Roppant kíváncsi vagyok Master Gladstone költségvetésére; az előirányzatokkal és a Hume-féle tarifajavaslattal[302] kapcsolatos nyilatkozatai alapján várható, hogy mindent nagyjából a régiben hagy majd, és nyilván csak ez lesz az egyetlen dolog, amit e patrióta koalíciós kormány kisüt. A legutóbbi választás idején történt korrupciós históriák azonban remekek, és a legközelebbi ülésszakon mégiscsak szükségessé fognak tenni valamiféle reformtörvényt. Ha addigra a kereskedelem helyzete rosszra fordul és a kontinensen valamilyen megmozdulás lesz, szép dolgokat érhetünk meg.

Most otthon van nálam Urquhart könyve[303], a bolond parlamenti képviselőé, aki azt állítja, hogy Palmerstont Oroszország lepénzelte. A magyarázat egyszerű: ez a fickó egy szász-skót műveltségű kelta skót, beállítottsága szerint romantikus, műveltsége alapján szabadkereskedő. Mint hellénbarát ment Görögországba, és minekutána 3 évig verekedett a törökökkel, elment Törökországba, ahol ugyanezen törökökért kezdett lelkesedni. Rajong az iszlámért és elve: ha nem lennék kálvinista, csak mohamedán lehetnék. A törökök – kiváltképpen az oszmán birodalom virágkorabeliek – a föld legtökéletesebb nemzete, kivétel nélkül mindenben. A török nyelv a világ legtökéletesebb, legszebben hangzó nyelve. A barbárságról, kegyetlenségről, nevetséges barbár-dölyfről szóló minden ostoba fecsegés csak arra vezethető vissza, hogy az európaiak nem ismerik Törökországot, és hitelt adnak a görög dragománok* érdek-sugallta rágalmainak. Ha egy európaival rosszul bánnak Törökországban, az a saját hibája, a török a franknak[304] nem a vallását és a jellemét, hanem csak a szűk nadrágját gyűlöli. Ajánlatos a török építészet, etikett stb. sürgős utánzása. Törökök a szerzőt többször is fenékbe rúgással traktálták, de utólag belátta, hogy ennek csak ő maga volt az oka. Az érintkezés európaiakkal, a civilizálási kísérletek csak elerőtlenítették, dezorganizálták a törököket. A török alkotmány a maga „tisztaságában" a létező legszebb alkotmány, és majdhogynem az angol fölött áll. A török az

* – tolmácsok, fordítók – *Szerk.*

ezeréves szokások és a Korán alapján önkormányzattal bír. A szultán nem „önkényúr", hatalma korlátoltabb, mint amilyennel a most gracious queen* rendelkezik. Vallásszabadság *csak* Törökországban van. Osztálykülönbségek, osztályharcok, politikai pártok ebben a a paradicsomban nincsenek és nem lehetségesek, mert belpolitikai vonatkozásban mindenki egyazon véleményen van. Sehol sem kisebb a centralizáció mint Törökországban. Szóval: csak a török gentleman, csak Törökországban van szabadság.

E boldog ország ellen csupán a cár** fondorkodik a görög papok segítségével, Anglia pedig eltűrte, hogy a cár folytonosan az orránál fogva vezesse. Angliának támogatnia kell Törökországot stb., stb. – éppoly régi, mint lapos közhelyek. Egészben véve roppant szórakoztató könyv. De a legjobb benne az, hogy az angol Palmerston-ellenes liberálisok egész politikája rátámaszkodik, így pl. a „Daily News"-nak minden cikke, amely a török vacakkal foglalkozik, merő parafrázisa Urquhartnak, aki mint szabadkereskedő feltétlen hitelnek örvend, bár az angoloknak szemére veti, hogy importjukkal tönkreteszik a tesszáliai ipart, – ám highlander*** lévén, tőle ezt nem veszik olyan komolyan.

Van annak igen jó oldala is, hogy a „Times", bár egyelőre az orosz érdek szolgálatában, végre egyszer szembefordult a Törökország integritását hirdető régi nyárspolgári ostobasággal. A buta „Daily News", mely polgári korlátoltságában nem lát messzebbre az orra hegyénél, árulásról kiabál, de egyebet, mint éppen ezt az ócska diplomata-szemetet, nem tud vele szembeállítani.[305] Ha még tart egy darabig a tánc, az uraknak hamarosan mégis más érvekhez kell majd folyamodniok, és be fogják látni, hogy ennek a nyavalyának csak egy kontinentális forradalom vethet véget. Hiszen idővel még a legmegátalkodottabb nyárspolgároknak is be kell majd látniok, hogy enélkül semmit sem lehet megoldani.

Az osztrák–porosz vámhistória[306] az egyetlen haladás, amelyre Németországban vitték, – és még az is milyen! A szerződésben annyi a kikötés, annyi a bökkenő és annyi lényeges dolgot hagyott rá a későbbi bizottságokra, ugyanakkor pedig a tényleges vámengedmények annyira kicsik, hogy az egészből nem sok sül ki. S ha kitör a nagy ipari válság, akkor az egész kereskedelmi szerződés semmivé válik az általános összeomlásban.

Itt már csak lopnak, csontokat roppantanak a vasutakon és a levegőbe repülnek. Az itteni nyárspolgárságot egészen elképesztették az elmúlt 8 nap

* – legkegyesebb királynő (Viktória) – *Szerk.*
** I. Miklós. – *Szerk.*
*** – felföldi (skót) – *Szerk.*

különleges eseményei. Szerencsére a gyapot ára esik, amiért is a tőzsdén nem történik semmi, és így mindenki kedve szerint foglalkozhat ezekkel a nagy esetekkel. A fonodák és a legtöbb szövöde foglalkoztatottsága teljes, de a durva pamutszövetek (domestics) gyártása *teljesen stagnál*, s hétfőtől kezdve ennek az iparágnak összes gyáraiban csak heti 3 napon dolgoznak.

Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet. – Dronke megkapta a Reichenbach-féle históriát.[256]

Barátod
F. E.

A Herzent[271] a napokban megszerzem, az ügynek van egy bökkenője, amely most gátol abban, hogy írjak a sógoromnak.*

* Emil Blank. – *Szerk.*

99

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 március 10.

Kedves Engels!

Az 5 £-ot megkaptam.

A héten egy hajszálnyira voltam attól, hogy elpatkoljak. Ugyanis májgyulladásom volt, vagy legalábbis majdnem az. Ez örökletes a családomban. Az öregem ebben halt meg. 4 éve, amióta Angliában vagyok, a baj nem jelentkezett és mintha elmúlt volna. De a krízist most már átvészeltem, és ami a legjobb, orvos nélkül. Csak még kissé bágyadt vagyok.

Tegnap a következő „*kellemes*" írást kaptam Bázelből:

„Bázel, 1853 március 7. reggel 9 óra.

Kedves Marx! Épp most értesülök, hogy a »Leleplezések"[222] 2000 példányból álló egész szállítmányát, amely már 6 hete egy határon túli faluban volt, tegnap a továbbszállításkor elkobozták. Hogy most mi lesz, nem tudom; először a badeni kormány reklamál majd a Szövetségi Tanácsnál, azután következik valószínűleg az én letartóztatásom, vagy legalábbis vád alá helyezésem stb. Mindenképpen óriási hűhó! Ezt röviden az Ön tájékoztatására; további hírek, akadályoztatásom esetén, egy harmadik személy útján érkeznek majd. Ha ír nekem, használja ezt a címet: »Mad. Brenner-Guéniard, divatáru-bolt, Bázel«, a nekem szánt lepecsételt belső borítékra pedig csak ezt írja: »Jacques-nak«. Az államcsínyről szóló kéziratot[18] biztos helyen fogom letétbe helyezni.

Isten vele, remélhetőleg nemsokára többet, mint amennyit most tudok. Adjon meg egy biztos címet: az Öné és Bambergeré túlságosan ismert.

Híve

Jacques*

Nos, hogyan vélekedik erről, mon cher maître renard**? Netán a „svájci"

* Schabelitz. – *Szerk.*

** – kedves róka koma – *Szerk.*

eladott engem készpénzért a porosz kormánynak? Hat hétig a határon túl egy faluban, meg ez az affektált aggályosság, egy szó sem a Svájcban maradt példányokról, és sürgetésem ellenére egyetlen példányt sem küld ide!

Ilyen körülmények között ne menjen el az ember kedve az írástól? Hiszen mindig pour le roi de Prusse* dolgozik!

Mit tegyünk? Mert ilyen könnyen nem úszhatja meg a „svájci".

Ami Danat illeti, ő *kifizette* váltómat. A „derék" Bamberger nekem a váltóra eredetileg 5 fontot adott, azután 14 napon át szaladgáltatott a Citybe és vissza, és végül csupán e héten fizetett, minekutána szállásadónőm hetek óta (szó szerint) „üvöltözött". Azóta megint 7 cikket küldtem a „Tribune"-nak. Holnap újból küldök egyet.[307] Most ki tudnék vergődni, ha ez az átkos konszolidált adósság nem nyomná a vállamat. Jelentős részét ennek is már törlesztettem volna, ha a nyomorult svájci nem taszít megint a semmibe.

Hogy Danat melegen tartsam, most feltétlenül hosszabb cikket kell írnom a magas politikáról. Tehát az utálatos keleti kérdésről, amelyben egy nyomorult itteni jenki versenyre akar kelni velem a „Tribune"-ban.[308] Ám ez a kérdés mindenekelőtt katonai és földrajzi, tehát nem az én területem. Így még egyszer fel kell tehát áldoznod magadat. Hogy mi lesz a török birodalomból, az nekem „spanyolul" van. Ezért nem is tudok általános szempontot adni.

Újságcikkben – amelyben egyébként katonai–földrajzi–történelmi drapériák mögé húzódva, lehetőleg meg kellene kerülni a voltaképpeni kérdést – úgy látom egyenest Montenegróból[283] kiindulva csak a következő támpontokra lenne szükség:

1. Minden kötekedés és az újságok minden politikai szószátyárkodása ellenére, a keleti kérdés sohasem lesz egy európai háború *indítóoka*. Diplomáciailag mindig újra elkenik majd, mindaddig, amíg az általános hűhó itt is véget nem vet az elkenésnek.

2. Oroszország túlkapásai Törökországban. Ausztria vágyálmai. Franciaország becsvágya. Anglia érdekei. A viszály almájának kereskedelmi és katonai fontossága.

3. Általános hűhó esetén Törökország rákényszeríti Angliát, hogy a forradalmi oldalra álljon, mert itt Anglia szükségszerűen összeütközésbe kerül Oroszországgal.

4. A muzulmán birodalom szükségszerű széthullása. Így vagy amúgy az európai civilizáció kezébe kerül.

---

* – ingyen; semmiért, hiába (*szó szerint*: a porosz király számára) – *Szerk.*

Pillanatnyilag még különösen a Montenegro-históriánál kellene elidőzni, tekintettel arra a szánalmas szerepre, melyet Anglia most hivatalosan játszik. A szultán csak azért tett engedményt, mert Franciaország és Anglia nem biztosították őt segítségükről. Ebben a kérdésben mindkét ország az entente cordiale álarca mögött egymás ellen a Szent Szövetséggel kacérkodott.[309] Utalni kell arra, hogy az uralkodó oligarchiának Angliában már csak azért is meg kell buknia, mert képtelenné vált régi külpolitikai szerepére: megtartani az angol *nemzet* csúcspozícióját a kontinenssel szemben.

Mindez nagyon szegényes, de végtére is szükségem van egy vagy két cikkre a kérdésről, hogy leterítsem vetélytársamat.

K. M.

A Sutherland-cikkem[270] általad készített fordítása pompás. Úgy tűnik, hogy magamnak is volna némi tehetségem az angolul íráshoz, csak lenne egy Flügelem[310], egy nyelvtanom és egy Pieper úrnál különb korrigálóm.

Ma még egyszer írok a kontinensre. Ha sikerül annyi pénzt összehoznom – hiszen Schabelitz most nem számít –, hogy feleségem nyugodtan megvárhatja legalább a Danare intézvényezett második váltó kiállítását és visszaérkezését – s most az a szándékom, hogy 30 fontra emelem fel –, akkor talán áprilisban néhány napra elmegyek hozzád, hogy visszanyerjem erőmet és egyszer már zavartalanul fecseghessek veled a mostani viszonyokról, amelyek véleményem szerint szükségképpen hamarosan földrengésre vezetnek.

A „Morning Post" azt állítja, hogy Lancashire-ben a gyárosok munkásaikat már csak csökkentett munkaidőben foglalkoztatják, a prosperitás a vége felé közeledik stb. Hogy áll ez a dolog?

Barátod
K. M.

E percig – $^1/_2$ 12 van – Dronke még nem hozta el a II. számot*. A fiatalember valószínűleg még ágyban hever. Ezek a fickók igazán pipogyák. Lustaságuk miatt, ellenállóképességük hiánya miatt és mert minden kívülről jövő nyomástól[272] összerogynak, csak falra hányt borsó minden. Pártunkat mindenképpen újra kell toboroznunk. Cluss jó. Reinhardt Párizsban szorgalmas. Lassalle a sok „de" ellenére kemény és energikus. Pieper használható lenne, ha kevesebb gyerekes hiúság és több következetesség volna

* – az ötfontos bankjegy második felét (*v. ö. 203. old.*) – *Szerk.*

benne. Imandt és Liebknecht szívósak, és mindegyik a maga módján hasznos. De mindez még nem párt. Steffen exhadnagyot, a kölni per volt tanúját, aki most iskolamester egy London-környéki intézetben, rátermettnek látom. Lupus napról napra öregszik és egyre bogarasabb. Dronke „kellemes naplopó" és az is marad.

100

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1853 március 11.]

Kedves Marx,

A cikkeket néhány nap múlva megkapod; látom, hogy Urquhartra megfelelő időben figyeltem fel*. Sajnos a holnapi gőzöst már lekésem, mivel 8 óra előtt aligha végzek az irodában és mégiscsak fel kell némileg készülnöm. Hogy Dana atyánk most 2 fontot fizet és a váltókat azonnal elismeri, az pompás, ezzel talán végre csak partra evickélünk. Mellesleg sohasem hittem volna, hogy e rövid idő alatt már hét angol cikket küldtél el; ha idejössz, aminek nagyon örülök, azon leszek, hogy 8 nap alatt többet tanulj angolul, mint Pieper úrtól 6 hét alatt.

Ami Monsieur Jacques-ot** illeti, nagyon is lehetséges, hogy e kis ember utánozni akarja Jenni úrnak (akihez nagyon hasonlít) a csínyjét a badeni kormányzattal, vagyis eladja a példányok[222] egy részét a német kormányoknak, hogy azután a másik résszel annál jobb üzletet csinálhasson. Nem tartom őt annyira komisznak, hogy közvetlenül az egészet eladta volna. A Bázelban berendezkedett könyvkereskedők félelme valószínűleg indokolt, mert a bázeli kormányzat nem ismer tréfát és jószomszédságot tart Badennal. Mindenekelőtt ragaszkodj ahhoz, hogy most azonnal szállítmányozóval, azaz vonaton, legalább néhány példányt küldjön neked csomagban, amelyet közvetlenül Londonba, vagy énfelőlem akár nekem, Ermen & Engels címén Manchesterbe juttat el. Senkinek sem jut eszébe egy ilyen csomagot felbontani, és ha ez megtörténne, a história most már amúgy is kipattant. Gyanús, hogy eddig *egyetlen példányt* sem akart kiadni a kezéből. Ne ismerne egyetlen bázeli gyárost sem, aki szalagokat stb. szállít Londonba és hozzácsomagolná az ő küldeményét?

A „Morning Post" lancashire-i históriájából semmi sem igaz, kivéve, amit

* *V. ö. 204–205. old. – Szerk.*

** Schabelitz. – *Szerk.*

tegnap írtam neked*. Anglia két első finomfonodája, Hontdsworth és Murray az árakra vonatkozó kérdezősködésünkre tegnap azt válaszolták, hogy árakat közölni hiábavaló, mert mindkét cég hosszú időre foglalt és egyetlen új rendelést sem fogadhat el. E két gyárnak összesen kb. 150–200 000 mule-orsója van üzemben. A szárnyas orsóval font durva fonalban viszont az üzlet igen lanyha, éppen a durva pamutszövet-história miatt, e cikkben ugyanis nemcsak itt, hanem Amerikában és Németországban is pangás van.

A jenki versenytársat** a mindentudás nagyszabású felvonultatásával kell megsemmisítenünk. Majd belenézek még néhány Törökországról szóló könyvbe, egész halom van belőlük az Athenaeumban.[206]

Barátaink hanyatlásáról nem nagyon kellemes értesülni. A „jobbak" a döntő pillanatban megint észhez térnek majd, de nem kellemes, hogy ezek a polgártársak pontosan ugyanolyan okosan és semmivel sem okosabban fognak a következő eseményekbe belemenni, mint ahogyan a legutóbbiakból kikerültek. Clusson kívül Lassalle messzemenően a leghasználhatóbb mind közt; különösen attól a pillanattól fogva, amikor Hatzfeld gróf javai visszavonhatatlanul köztulajdonná válnak.[311] Megvannak a rigolyái, de van benne pártszellem és becsvágy is, s kis mellékkedvtelései meg magánhistóriái, amelyekhez a közérdek ürügyein mindig ragaszkodni fog, már ismeretesek. A toborzással úgy áll a dolog, hogy mihelyt visszatérünk Németországba, úgy hiszem elegendő tehetséges fiatalt találunk majd, akik a közbenső időben nem hiába ettek a tiltott gyümölcsből. Ha lett volna rá módunk, hogy olyanformán, mint 1848 előtt, 2–3 évig tudományos és komoly propagandát fejtsünk ki bármely tárgyról szóló könyvekkel, sokkal jobban állnánk. De ez nem ment, és most már kitörni készül az égiháború. Neked be kellene fejezned gazdaságtanodat[63], amelyet azután, amint van lapunk, hetenkénti számokban kinyomathatnánk; amit pedig a populus*** nem ért, azt a discipuli° jól-rosszul, de mégsem hatástalanul kifejthetnék. Ezzel minden akkorra helyreállított egyletünknek támpontot adnánk a vitához.

Hogy Dana morgás nélkül 2 fontot fizetett cikkenként, a legjobb bizonyítéka annak, hogy milyen szilárd a helyed a „Tribune"-nál. Mégiscsak van annak előnye, hogy az európai forradalom valamennyi pártja közül

---

* *V. ö. 206, 209. old. – Szerk.*

** Pulszky (*v. ö. 208. old.*) – *Szerk.*

*** – nép – *Szerk.*

° – tanítványok – *Szerk.*

egyedül mi világítottuk meg dolgainkat az *angol*–amerikai közönség előtt. Hiszen a többi pártról a jenkik egyáltalán semmit sem tudnak, mert Kossuth locsogásának csak ennyi tartalma volt: pénzt és intervenciót a nagy ember, Kossuth, érdekében. A következő váltóra Monsieur Bamberger nyilván többet fog előlegezni, minthogy az elsőt olyan gyorsan kifizették.

Barátod
F. E.

101

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 március 22[–23].

Kedves Engels!

Törökországról szóló cikked[312] kitűnő. Elküldtem.

Nem tudom, olvastad-e az „Economist" egyik legutóbbi számában az itt következő közleményt „Törökország értékéről":

„Kereskedelmünk Ausztriával és Oroszországgal vagy egy helyben topog, vagy visszaesik, Törökországgal viszont gyorsan fejlődik. Nem tudjuk megállapítani, kivitelünk milyen hányada jut el Németországon át Ausztriába, de úgy véljük, hogy csupán csekély hányada. Közvetlen kereskedelmünk Ausztriával teljesen jelentéktelen. Brit termékeink kivitelét Ausztria adriai kikötőibe (ezek Ausztria egyedüli kikötői) az Itália többi részébe irányuló kivitelen belül külön nem tartották nyilván 1846-ig, amikor is ennek összege 721 981 font sterlinget ért el. E kivitel 1850-ben 607 755 £-ra csökkent, 1851-ben pedig 812 942 £-ra emelkedett. Oroszországba irányuló kivitelünk évi átlagban 1840-ben és 1841-ben 1 605 000 £, 1846-ban és 1847-ben 1 785 000 £, 1850-ben és 1851-ben pedig 1 372 000 £ volt." „Kivitelünk a török felségterületekre, ide értve Egyiptomot, Szíriát, Palesztinát, Moldvát és Havasalföldet, a következőképpen fejlődött:

	£		£		£
1840	1 440 592	1844	3 271 333	1848	3 626 241
1841	1 885 840	1845	3 134 759	1849	3 569 023
1842	2 068 842	1846	2 707 571	1850	3 762 480
1843	2 548 321	1847	3 530 589	1851	3 548 959

Eszerint kivitelünk Törökországba *háromszorosa* Oroszországba irányuló kivitelünknek, és majdnem kétszerese az Oroszországba és Ausztriába irányuló együttes kivitelünknek." Eddig az „Economist".[313]

Az angol kormányon belül bizonyára nagy civakodás folyik a „török kérdés" felett, mert Palmerston lapjában, a „Morning Post"-ban homlokegyenest ellenkező irányból fúj a szél, mint a „*Times*"-ban.

A „nagy konzervatív párt" vezetését szerencsésen kivették Disraeli kezéből, és Sir John Pakington, különben sivár férfiú, került a helyére. 1828 óta először van a tory pártnak olyan „vezetője", aki éppoly korlátolt, mint tagságának zöme.

Láttad, hogy a Clergy Reserves Bill-ről megejtett legutóbbi szavazás alkalmával,[314] amikor a tiszteletre méltó Russell az általa javasolt három cikkely közül saját maga indítványozta a harmadik cikkely kihagyását, a kormány csak a konzervatív kisebbség szavazataival tudta a győzelmet kivívni. Ez rossz jel.

Mazzini néhány nap óta itt van, de egyelőre még inkognitóban.

A „kedves Aberdeen"[298] nagyon is hajlamos arra, hogy a menekültekbe belekössön, s ezt láthatod abból, hogy múlt héten az angol rendőrség valamiféle menekült-statisztikát készített. 2–3 civilruhás detektív térről térre és utcáról utcára járt, s feljegyzéseket vetett papírra, legtöbbször a szomszédoknál vagy a közeli *sörcsarnokosnál.* Ám kivételesen – pl. Pulszky házában, ez a gézengúz maga most Amerikában van –, azzal az ürüggyel, hogy lopás stb. történt, a detektívek behatoltak még a menekültek lakásába is, és átkutatták papírjaikat.

A tiszteletre méltó Barthélemy most 2 hónap börtönnel megúszta.[229] Az arcátlan fickó megüzente Ledru-Rollinnak, hogy lelövi, mint egy kutyát. Ledru azt válaszoltatta, hogy efféle emberrel ő sohasem fog párbajozni. Barthélemy erre visszavágta, hogy ha ő valakit párbajra akar kényszeríteni, meg fogja találni a módját – nyilvános pofonok, arculköpés és hasonló bevált eszközök. Mire Ledru közöltette vele, hogy Barthélemynek ez esetben alkalma nyílna botjával és az angol rendőrbíróval megismerkedni. Ez a Barthélemy mindenáron az emigráció Rinaldo Rinaldinije[315] szeretne lenni. Ez is lehet becsvágya valakinek.

Willich papa partra szállt New Yorkban. Weitling barátunk 300 személyes bankettot rendezett tiszteletére, ezen Willich hatalmas vörös vállszalaggal jelent meg és hosszú beszédet tartott arról a témáról, hogy a kenyér többet ér, mint a szabadság, Weitling pedig egy *kardot* nyújtott át neki. Azután Weitling emelkedett szólásra és bebizonyította, hogy az első kommunista Jézus Krisztus volt, utóda pedig nem más, mint a közismert Wilhelm Weitling.

Levelet kaptam Schabelitztől, amelyet csatolok. Ebből kitűnik, 1. hogy politikai árulást ugyan nem követett el, de végtelenül ostobán intézkedett; 2. hogy legalábbis kereskedelmi vonatkozásban be akart és még akar csapni. Eredetileg és szerződés szerint csak 2000 példányt kellett volna kinyomatnia.[222] Leveléből következik, hogy ennél többet nyomtatott ki. Hányat?

Ezt még most sem mondja meg. Ugyanakkor dr. Feddersen válaszolt Dronkénak, aki írt neki erről az ügyről. Megerősíti Schabelitz levelét, de egyben közli, hogy véleménye szerint a Schabelitz elleni törvényszéki vizsgálatnak további következményei nem lesznek. Kérdés, *mi most a teendő?* A porosz kormány teljesen el óhajtja tussolni a dolgot, olyannyira, hogy a külügyminiszter* valamiféle „Kommunizmus elmélete" ellen indít hajszát, amelyet szerinte én jelentettem meg Bázelben. Tehát a közönség előtt még a mű címét is el akarják titkolni. *Mit tegyünk?*

Schabelitz két példányt küldött nekem, egyet közvetlenül, egyet Freiligrathnak, melyekért összesen 15 shillinget kellett fizetnem. Ez aztán csinos *bevétel*. Eddig még nem sikerült a példányokat a klikk kezéből kiragadni. Úgy hiszem azonban, hogy szerdáig (holnapig) megszerzem az egyik példányt, s elküldöm azzal a csomaggal együtt, amelyet már régen előkészítettem számodra.

Zerffi itt van. A külföldi laptudósítók ellen folytatott razzia idején menekült el Párizsból. Azt hiszi, hogy Bangya barátunk (akinek, mellesleg, állítólag rosszul megy a sora és májusban újból ide akar jönni) árulta be őt mint a „Kölnische Zeitung"-ban megjelent néhány olyan cikk szerzőjét, amelyek kompromittálták a „szőke uralkodónő"**, Zerffi szószátyár, de a magyar viszonyokról önállóbb és helyesebb nézetei vannak, mint aminőket más ottani menekültektől hallottam. Ennek az lehet az oka, hogy nem magyar származású, hanem „sváb", és nemcsak sváb, hanem egy hannoveri zsidónak a fia, akit valószínűleg Cerfnek hívtak és Zerffire magyarosította a nevét.

Németországi embereink mégiscsak nyomorultul lomha kutyák. Egyetlen szó sem jutott el a fickóktól ide. Pedig már olvasták a lapokban, hogy ügyükről brosúra jelent meg. De még csak nem is érdeklődnek. Ezekben a fickókban nincs reagálási képesség, nincs lendület. Vénasszonyok – semmi egyéb.

A „*Nation*-"nak egy komikus híre Manchesterben aligha került eléd. Az angyali Montijo ugyanis egy igen kevéssé előkelő bajban szenved. Szenvedélyes rabja a *szellentésnek* és azt még társaságban is képtelen visszatartani. Korábban a lovaglást használta ellenszerül. Most, hogy Bonaparte ettől eltiltotta, szabadon engedi a „szelet". Ez csak egy nesz, egy pici moraj, egy semmiség, de végtére is tudod, hogy a franciák a legkisebb szellőt is megneszelik.

---

* Manteuffel. – *Szerk.*

** Eugenie Montijo. – *Szerk.*

Manchesterben még semmit sem hallottatok Weerthről?

Barátod
K. M.

Március 23. Tegnap a háromsoros, mindnyájunk aláírásával ellátott felhívásunkra* a washingtoni Tornaegylettől a kölniek részére 20 £ 17 shilling összegű küldemény futott be Freiligrath pénztárnokhoz.

Schimmelpfennig 1000 £-ot örökölt Brüningknétől.

* *V. ö. 182. old. – Szerk.*

102

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelten visszaküldöm Cluss levelét. A dolgot nyilván függőben kell hagynunk, amíg az egész Hirsch-féle ügyirat, Hirschnek Weydemeyer által visszatartott első nyilatkozatával együtt (tudsz-e erről valami közelebbit?) elénk nem kerül.[316] A Bangyával kapcsolatos história nem kellemes, de végeredményben jobb ezt most elintézni, mint később. Hiszen, mint írtad nekem, most hiánytalan bizonyítékok vannak a kezedben Bangya ellen, és itt van Zerffi is, aki tanúságot tehet a Greif-féle dologban.* Mivel most tudjuk, mi következik, van időnk válaszunkat megfelelően rendbe szedni. Bangyának és az ál-Collmann-nak a leveleit ki fogom keresni.** A brosúrát[92] felőlem Amerikában ki is nyomtathatják.

Hirsch vallomásában némely dolog egészen helytálló, pl. az, ami a te Manchesterből írott leveledre vonatkozik.[317] De emellett természetesen nagyokat hazudik és sokat elhallgat. Így elfelejti elmondani, hogy - nyilván nem szándéktalanul – utánad utazott Manchesterbe, ahol egy vasárnapon egy másik lófrálóval együtt a Bury New Roadon találkozott velünk, s mellettünk elhaladva, fennhangon ezt kiáltotta: „Jó napot, Marx!" Emlékszel, mennyire csodálkoztunk, hogy ez ki lehetett, hát ez volt a mi kedves Hirschünk. Ugyanígy elhallgatja a históriát Danielsné leveléről és a házkutatásról.[221]

Komikus, hogy most mennyi Cooper-féle kém[218] bukkan fel: Chenu, Cherval, Hirsch. Hirsch tanúsítja, hogy Bangya rólad soha mást, mint magánpletykát nem tudott jelenteni, s ez jó dolog.

A megnevezett személyekről értesüléseket kellene szerezni. Lanckoroński nyilván ugyanaz, akit te mint „L. grófot" a Kossuth–Bonaparte-cikkben[171] orosz ügynökként denunciáltál. Ami Bangyát illeti, Kossuth és Szemere teljesen fedeznek bennünket, és mivel Bangya kezében volt Szemere kézira-

* *V. ö. 178–180. old. – Szerk.*

** *V. ö. 174–175., 177., 187–188. old. – Szerk.*

ta[73], miért ne lehetett volna nála tőlünk származó kézirat? Nagyon jó, hogy *mindig mindent* megőriztünk, ami hozzánk került.

Apropó. Dronke a múltkor rettenetesen szitkozódott, mert azonnal nem kaphatta meg tőlem a Reichenbach-féle körlevelet[256], most meg az amerikai újságcsomagban legalább tíz kinyomtatását találom. Ez a henyélő nem tudta volna maga is kikeresni?

Visszatérve a tárgyra. Nem hiszem, hogy egyelőre, vagyis addig, amíg teljes egészében nem láttuk az ügyiratokat, nyilvánosan bármi is történhet; legfeljebb előkészítő lépéseket tehetünk, többek között nyomozhatunk, hogy a dokumentum honnan származik és hogy Hirsch most hol van, mit művel, szükség esetén szembesíthetjük a fickót, hogy további írásos nyilatkozatot csikarjunk ki belőle. A Fleury-féle lopás-história ügyében[318] is azonnal tovább folytatom a nyomozást, de sajnos az informátorom, aki őt személyesen ismeri, beteg. Csak szerezd meg nekem mindjárt a kért személyleírást stb.

A megküldött amerikai újságokat ma nagyrészt átböngésztem. Egy és más dolog igen szórakoztató, de így egy halomban ez mégis kimerítő munka, amely nagyon elbutítja az embert. Ezzel szemben Cluss levelei nagyon rendesek. Amint látom, a „Leleplezések"[222] már megjelenik a „Neu-England-Zeitung"-ban; mégiscsak bosszantó, hogy Weydemeyer nem közölte a „Kriminalzeitung"-ban[319]. Legalább a tartalma lényegét most pótlólag mégis hoznia kell, — evégből küldj neki a következő hajóval egy jó goromba, fejbevágó figyelmeztetést, különben a végén még csak nem is gondol rá.

A nagy halom (New York-i) „Demokrat"-ot[320], melyben Weydemeyer a cikkeit elhelyezi, még nem olvastam el, ezt ma estére tartogatom.

Magunk közt szólva, most már úgyszólván biztosnak vélem, hogy Monsieur Bangya mégis elárulta Kothes címét.* Jó, hogy erről egy lélek sem tud.

Ha a história Hirschsel és Bangyával még jobban összebonyolódik, a végén új munkánk akad, amikor idejössz. Hogy állsz az utazásoddal? Számítok rá, hogy legkésőbb májusban mégiscsak itt üdvözölhetlek.

Pénteki levelemet[321] a 3 £-tal együtt bizonyára megkaptad. Szívélyesen üdvözlöm feleségedet.

F. E.

[Manchester,] [1853] április 10, vasárnap.

* *V. ö. 167. old. — Szerk.*

103

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 április 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A Pieper-história igaz.[322] Bangya újra itt van, úgyszintén Stieber és Goldheim. *A csatolt ceruzaírásos cédulát küldd azonnal vissza.** Mit szólsz hozzá?

Most megint 30 fontot kell New Yorkra intézvényeznem. Bamberger nem áll kötélnek, de van más kilátásom. Ha ez beteljesül, május 1-től 7-ig nálad leszek, feltéve, hogy nem zavarlak.

Ha időd engedi, nagyon szívesen venném, ha péntekig kaphatnék egy cikket *Svájcról*. Te számtalanszor foglalkoztál ezzel a tárggyal, míg én a személyiségeket stb. nem ismerem. De a cikknek *ne* legyen folytatása. Svájcról, tekintettel az ország méreteire, *egy* cikk elegendő.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 222. old. – Szerk.*

104

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 április 26.

Dear Frederic!

Tartok tőle, hogy a tervezett utazásból nem lesz semmi. Bamberger nem tudja váltómat leszámítolni, Friedländer pedig, aki félig-meddig megígérte, határozottan nem hajlandó rá. Írtam ezért Strohnnak,[323] de ezt merő formaságnak tartom, amit lelkiismeretem megnyugtatására és feleségem kedvéért tettem, anélkül hogy eredményében hinnék.

Egyik tudósításom alkalmából, amelyben a „Tribune"-nak Mazzini itttartózkodását jelzem – ezt barátai most megint tagadják, de úgy hiszem, az ő parancsára – (ugyanez a tudósítás foglalja magában az *első* török cikket[312]), a „Tribune" egy kis vezércikket szerkeszt Mazzini szerencsés elillanásáról, s ez alkalommal megjegyzi:

„Ezzel kapcsolatban illő elismeréssel kell adóznunk ama tudósító figyelemre méltó tehetségének, akitől ez az érdekes hír eljutott hozzánk. Marx úrnak nagyon határozott egyéni nézetei vannak, némelyikkel korántsem értünk egyet, de azok, akik nem olvassák leveleit, mellőzik az információ egyik legtanulságosabb forrását a jelenlegi európai politika nagy kérdéseiről."[324]

Mint látod, itt jól ülök a nyeregben. Ezenkívül nagyon érdekes levelet kaptam Clusstól Hirsch önvallomásainak két számával (a közlés még nem fejeződött be).[316] Ezt a históriát még nem küldöm, mert a véletlen talán még lehetővé teszi, hogy magam menjek és elvigyem ezeket a dolgokat. Ha megyek, mindenesetre előzetes értesítést kapsz. Mikor jelenik meg az öreged, akivel nem akarnék összeütközni?

Bárcsak Dana kijelölne számomra egy itteni bankházat, amire már háromszor kértem, ezzel legalább a legnehezebbjétől megszabadulnék.

Ad vocem Hirsch*: eredetileg egy nézeten voltam veled**, de a dolog

---

* – Ami Hirschet illeti – *Szerk.*

** *V. ö. 218–219. old.* – *Szerk.*

mégis másképp áll. Stieber és Goldheim határozottan azért vannak itt, hogy a Kossuth-féle lőpor-összeesküvést Berlinnel „közvetítsék".[325] Ugyanaz a fickó, aki nekem a névtelen cetlit írta, ugyanazon a napon szó szerint a következőt írta Schärttnernek és Göhringernek:

„London 53. 4. 21.

Értesítés

Nemrég ideérkeztek: Stieber rendőrtanácsos és a zsidó Goldheim rendőrhadnagy, mindkettő Berlinből. (Fordíts.)

Személyleírás

Stieberről	*a zsidó Goldheimról*
Középmagas termet (kb. 5 láb)	kb. 6 láb
Haj: fekete, rövid	fekete, rövid
Bajusz: u.a., u.a.	u.a., u.a.
Arcszín: sárga és kiélt.	sárga, puffadt arc.
Szűk, sötét nadrágot, kék zakót, összehajtható puhakalapot és pápaszemet visel.	Fekete nadrágot, fehér-sárga zakót, fekete kalapot visel.

NB. Ezek ketten rendszerint együtt járnak, kísérőjük *Hirsch* hamburgi kereskedelmi alkalmazott, Haering postás, aki Willich szülőhelyéről való. Ma Stieber és Goldheim megbeszélést tartottak Bangyával. Stieber és Goldheim rendszeresen mindennap 11 és 3 óra között a porosz követségre mennek."

Úgy hiszem, hogy e sorok megfogalmazója Henry de L'Aspée, barátja és földije O. Dietznek, ugyanaz a megbántott rendőr, aki, mint emlékezni fogsz, további leleplezések végett, itteni megérkezésedkor [találkozni] akart velünk. Láthatod, „Hirsch" mily módon dolgozik előre. Willich–Kinkelnek mi sem lehetett alkalmatlanabb.

Farewell*.

K. M.

Ami a fontot illeti, mindegyiküknek** 10 shillinget fogok adni, minthogy Piepernek, amennyire tudom, most kilátása van arra, hogy pénzét per nélkül megkapja. A szegény ördög átkozottul vérbajos, emellett rossz körülmények között él és túl könnyelmű, semhogy megtartóztassa önmagát.

---

* – Isten veled – *Szerk.*

** Dronkénak és Piepernek. – *Szerk.*

105

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelem a cikket[326] és a font sterlinget. Azt, aki a két váromá nyos* közül rosszul jár, tartsd jó szóval a jövő hétig.

Ami téged illet, minél előbb jössz, annál jobb. A hálószobád nálam készen áll.

Franciaországban a kereskedelem úgy látszik már hanyatlóban van. Különösen csökkent a közvetlen gyapotbehozatal Amerikából. Az amerikai kivitel évente szeptember 1-től április 6-ig így alakult:

	1853	1852	1851	1850
Angliába	1 100 000	930 000	757 000	592 000
Franciaországba	257 000	302 000	246 000	192 000
Minden más országba ...	204 000	189 000	163 000	105 000

Így tehát Franciaország az *egyetlen* ország, amely az óriási amerikai termés ellenére *kevesebbet* vásárolt, mint tavaly és alig többet, mint 1851-ben, abban az évben, amikor nyomott volt a politikai légkör, amikor a rendet és társadalmat már-már elnyelte a szocialista örvény. Az 1852 évi behozatal az államcsíny pillanatnyi varázslatos hatását jelzi, 1853 pedig az árnyoldalát mutatja. Valami mindig átment Liverpoolból Havre-ba, de nem annyival több, mint korábban. Különben is úgy tűnik, hogy Franciaországban az ipar nem éppen virágzik. Úgy látszik, a dolog ezúttal valóban komoly és különösen abból származik, hogy a francia cikkeket kiszorítják a külföldi piacokról a hazai gyártmányok. A munkások száműzetése, amely 1851–52-ben hatalmas arányokat öltött, kezdi meghozni gyümölcseit; meggyőződésem, hogy ez különösképpen a párizsi árucikkeket, bronzholmikat stb. termelő angol és amerikai gyárak kibővítését és tökéletesítését segítette elő. Manapság a Rend még ezerszer kevésbé kergetheti büntetlenül a határon túlra a proletariátust, mint azelőtt. A francia ipart még a legzavartalanabb

* Dronke és Pieper. – *Szerk.*

békében is szükségszerűen elvinné az ördög, ha a kormányzás eszközeként folytonosan az összeesküvést használják ki és a proletárok száműzetése örökösen megismétlődik; az angolok és a jenkik nagyon is jól fel tudják használni a munkások használható részét!

Nos, mikor jössz?

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1853 április 26.

106

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 április 27.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Épp az imént voltam Freiligrathtal Gerstenbergnél és kilátásom van arra, hogy péntekig, ha nem is számítolják le a váltót, de előleget kapok rá. Strohnnal természetesen semmire se mentem.* Tehát még mindig lehetséges, hogy elmegyek hozzád, – amit nagyon szeretnék.

Légy szíves felelj *postafordultával* a következő kérdésre, amelyet a kis Bamberger énáltalam intéz hozzád – (hiszen e fickó valamikor, ma vagy holnap, mégis hasznos lehet) –:

Sifon – az olasz piac számára Mintás karton ..... detto szalmaárut gyártó cégek... detto	Jó cégek, ahol be lehet vásárolni Manchesterben

A cikket[326], valamint az 1 £-ot Pieper és Dronke számára megkaptam.

Most már biztosan tudom, hogy helyesen tájékoztattak arról, hogy Mazzini Londonban tartózkodik.**

Hirsch tegnapelőtt az orosz konzulnál volt, s ugyanaznap Stieberrel és Goldheimmal együtt Fleury házában.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 221. old. – Szerk.*
** *V. ö. 200. old. – Szerk.*

107

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Ha a váltóval jobbat nem tudsz kezdeni, küldd el nekem postafordultával (idejekorán, a pénteki amerikai posta elindulása előtt). Azt hiszem, behajtathatom egy jenkivel és neked előlegezhetek rá 10 fontot, amíg a fennmaradó összeg megérkezik – vagyis május 1-e előtt nem kaphatod meg a pénzt, *de május 2-án* a 10 font *biztosan* ott lesz nálad. Írj, hogy ilyen körülmények között jöhetsz-e és lehetőleg gyere; akkor a pénzt magad küldheted el feleségednek.

Mindenesetre tájékoztass, hogy megérkezésedkor ne legyek távol.

P. Ermen régi könyvtára is újból rendelkezésünkre áll.

Barátod

F. E.

[Manchester,] [1853 április 27.] szerda

108

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 április 28.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Ma Freiligrathtal megint Gerstenbergnél voltam. A Lombard Street-i Spielmann-nak szóló „zárt" ajánlólevelet adott nekem. Elutasítás. Gerstenberg – mint fő kinkeliánus – természetesen nem intézte a dolgot komolyan.

Most tehát küldöm neked a váltót, amely a holnap elmenő tudósítással együtt[326] 32 fontra rúg.

Bamberger 2 fontot akar nekem kölcsönadni, hogy néhány shillinget a feleségemnek hagyhassak és a többivel elutazhassak hozzád. *Szombaton reggel utazom el.*[327] Holnap lehetetlen.

Barátod
K. M.

109

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Csatolom a legújabb küldeményt Amerikából. A „Kriminalzeitung"-ból, amelyben Weydemeyer nyilatkozata[328] meg a tiéd[316] is megjelent, még több példányom van itt; ezeket a jövő hét elején elküldöm neked, hogy felhasználhassátok; egy példányt itt tartok Dronke és az irattár részére.

A mellékelt 25 £-ot Freiligrath lesz olyan szíves Weydemeyernek vagy Lièvre-nek igazolni,[329] ma már túl késő van, nem írhatok Weydemeyernek. Számomra nem világos azonban, hogy a fickók hogyan intézték a 125 $ átváltását 25 £-ra; a sterling legutóbbi, május 4-i New York-i árfolyama szerint ugyanis 54 penny = 109 $^{3}/_{4}$ cent, tehát még ha 110 centet számítunk is, 125 $ = 25,11,4 £-tal, s így $-onként 3/2 penny az árfolyamveszteség.

Az öregem végre írt. Ahogy vártam: az Istenért, csak botrányt ne csapjunk, *várjunk, míg ő idejön, akkor majd engem küld a tőzsdére.* Az üzletmenet sokkalta jobb, semhogy valami nagy civakodásba belemehetnénk. Számomra ez teljesen megfelelő, ha kedves papámnak nincs ellenére, mit törődöm *én* ezzel a mocsokkal?

Barátod

F. E.

[Manchester,] 1853 május 20, péntek

110

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 május 21.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Még ma elmegy a 25 fontos váltó Freiligrathnak, aki azonnal igazolni fogja Lièvre-nek.*

Mellékelem Wolff** címét, aki még mindig morog. Egyébként most, amikor egy s más először kerül kimondásra, meggyőződtem róla, hogy Dronke az én rovásomra egy igen pocsék pletykaterjesztő, fecsegő és hazudozó szerepét töltötte be. Persze ez az egyetlen tevékenység, amelyre ez a fontoskodó miniatűr önjelölt-Blanqui képes volt. Sok trécselése során tetőtől talpig annyira hazug lett, hogy már maga sem tudta, mit mond, vagy mit mondott.

Az Istenért *ne* küldj nekem több példányt Weydemeyer nyilatkozatából vagy az enyémből.*** Csupáncsak itt 14 darab van mindkettőből, tegnapelőtt kaptam őket. Fontosabb lett volna, ha Weydemeyer a „Hirsch-féle" leleplezéseknek[316] legalább két vagy három példányát elküldi. Pl. Svájcban Schabelitznak kellene egy példány, ha pere tovább folyik. Pompás a Weydemeyerre való elkerülhetetlen sajtóhiba, nevezetesen az, hogy Bangya „hasonlót" [„Ähnliches"] teljesít, „dicséretes" [„Rühmliches"] helyett.

Egyébként itt semmi újság. Elküldted Blindnek, akit még nem láttam, Herzenjét[271]?

A „People's Paper" fellendül és pénzügyileg egyelőre biztosítva van. Jones tömeggyűléseket hív össze június 19-re és a rákövetkező napokra Blackstone Edge-be, Skurcoat Moorba, Mount Sorrellba, Nottingham Forestbe.[330]

Apropó. Piepernek csak 10 shillinget adhattam, mert Strohn rossz vasúti

* *V. ö. 228. old. – Szerk.*
** Wilhelm Wolff. – *Szerk.*
*** *V. ö. 228. old. – Szerk.*

menetrendje miatt lekéstem a parliamentary traint[169] és ezért II. osztályon kellett utaznom.[331]

Hallass magadról hamarosan.

Barátod
K. M.

111

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1853 május 26.]

Kedves Marx,

A bomba tehát végre robbanni fog, amint ezt a csatolt korrektúrából és Weydemeyer leveléből kiveheted.[332] Mindenesetre bámulatos Willich módszere, az, ahogyan kihúzza magát az ügyből; e sok suta köntörfalazáson és a zavarra valló, döcögő stíluson bizonyára remekül fogsz szórakozni. A fickónak súlyosan az elevenébe vágtak. Schramm papa* meg úgy látszik mélyen megbántotta őt Cincinnatiben; ilyesmi mindig jó valamire. Annyi biztos: *erre* a nyilatkozatra csakis a nemes lovag még nagyobb felsülése következhet.

Tehát a nemes férfiú *azért* kénytelen megtörni hősies hallgatását, mert a „New-Yorker Kriminalzeitung"!!!!!! Willich-ellenes támadásokat közölt.

„A *legmagasabb esetben*"! Willichnél a testek nem *lefelé*, hanem *felfelé* esnek. Isten veled, nehézkedési erő! A fickó teljesen őrült. Megint előkerül az orgyilkosság-história is! Most rögtön a tisztelt Schrammot is láthatjuk majd, amint egy nyilatkozattal sorompóba lép[333].

Megnyugtatásodra közölhetem, hogy a „Neu-England-Zeitung" ma jelzi, hogy feladta a „*Leleplezések*"[222] 420 példányát az **én** címemre, tehát nyilván holnap, vagy ha a csomag nem ment el a legutóbbi hajóval, legkésőbb 8 nap múlva megkapom őket. A fickók annyira arcátlanok, hogy egy félig-névtelen, „A »Neu-England-Zeitung« szerkesztősége" aláírású levélben felszólítanak, legyek a munkatársuk, még csak ez hiányozna!

Mindenesetre jó, hogy a „Reform"-mal[334] most mégis olyan sajtóorgánumra tettünk szert, melyben, ha minden kötél szakad, akkor is elhelyezhetünk polemikus dolgokat Willich & Társai ellen. A civakodás mind mélyebben belesodorja Kellnert.

Weydemeyer sajtóhibáján ne csodálkozz. Hiszen tudod, hogy ő maga is

* Konrad Schramm. – *Szerk.*

„dicséretes" [„Rühmliches"] helyett mindig csak „hasonlót" [„Ähnliches"] teljesít.*

A Kicsi** jövő vasárnap idejön. Kíváncsi vagyok, hogy Bradfordban mint kereskedősegéd hogyan fejlődik. Mindenesetre úgy látszik, hogy a derék Buckup kellőképpen megdolgoztatja.

Tegnap elolvastam az arab feliratokról szóló könyvet,[335] amelyről beszéltem neked. Nem érdektelen, bármily undorítón kikandikál belőle a csuhás és a biblia apologétája. Legnagyobb diadala, hogy *Gibbonra* rá tud bizonyítani néhány baklövést az ókori földrajzban, amiből arra következtethet, hogy Gibbon teológiája is elvetendő. A könyv címe: „The historical Geography of Arabia", írója Charles Forster tiszteletes. A legjobb, ami kisül belőle:

1. A Genezisben megadott genealógia: Noé, Ábrahám stb., meglehetősen pontos felsorolása az akkori beduin törzseknek, dialektusuk nagyobb- vagy kisebbfokú rokonsága stb. szerint. A beduin törzsek, mint ismeretes, máig is ilyen neveket használnak: Beni Szaled, Beni Juszuf stb., vagyis ennek és ennek a fiai. Ez a névhasználat, amely a régi patriarchális létezési módból ered, végül ilyenfajta genealógiához vezet. A Genezis felsorolását a régi földrajztudósok többé-kevésbé igazolják, az újabb utazók pedig bizonyítják, hogy a régi nevek, dialektus szerinti módosítással, többnyire még léteznek. De ebből az derül ki, hogy maguk a zsidók nem egyebek egy kis beduin törzsnél, mely olyan, mint a többi, ám a helyi viszonyok, a mezőgazdaság stb. miatt ellentétbe került a többi beduinnal.

2. A nagy arab invázióra vonatkozóan, amelyről korábban beszéltünk: hogy a beduinok, akárcsak a mongolok, periodikus inváziókat hajtottak végre, hogy az asszír birodalmat és a babilóniait beduin törzsek alapították, ugyanazon a helyen, ahol később létrejött a bagdadi kalifátus. A babilóniai birodalom alapítói, a kaldeusok, ugyanazon a néven, vagyis mint Beni Khaled, ugyanazon a helyen még léteznek. Nagy városoknak, Ninivének és Babilonnak gyors létrehozása pontosan úgy történt, mint még 300 évvel ezelőtt is hasonló óriásvárosok, Agra, Delhi, Lahore, Muttan megteremtése Kelet-Indiában az afgán, illetve a tatár invázió következményeként. Ezzel a mohamedán invázió sokat veszít sajátos jellegéből.

3. Úgy látszik, hogy az arabok, ott ahol megtelepedtek, délnyugaton, éppoly civilizált nép voltak, mint az egyiptomiak, az asszírok stb., építményeik bizonyítják ezt. Ez is megmagyaráz egyet-mást a mohamedán invá-

* *V. ö. 229. old. – Szerk.*
** Dronke. – *Szerk.*

zióval kapcsolatban. Ami a vallási szédelgést illeti, délen a régi feliratokból, amelyekben (mint az amerikai indiánoknál) még a monoteizmus ősnemzeti-arab hagyománya dominál – s ennek a héber hagyomány csak *kicsiny része* –, az látszik kitűnni, hogy Mohamed vallási forradalma, mint *minden* vallási mozgalom, *formailag reakció* volt, állítólagos visszatérés a régihez, az egyszerűhöz.

Hogy a zsidó ún. Szentírás semmi egyéb, mint az óarab vallási és törzsi hagyományok feljegyzése, a zsidóknak a törzsrokon, de nomád szomszédaiktól való korai elkülönüléséből következő módosításokkal, az most tökéletesen világos előttem. Hogy Palesztinát arab oldalán csupa sivatag, beduinföld övezi, ez a körülmény megmagyarázza a fejlődés elkülönülését. De az óarab feliratok, hagyományok és a Korán, valamint az, hogy minden genealógia stb. most oly könnyen megfejthető, azt bizonyítják, hogy a fő tartalom arab volt, vagyis inkább általánosan szemita; ugyanúgy van ez, mint nálunk az Eddával[336] és a német hősmondával.

Barátod
F. E.

112

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1853 május 31.

Kedves Marx,

A Danare intézvényezett váltót kifizették, holnap megkapjuk a pénzt, s azonnal megküldjük neked; Charles ma kétszer elvétette a találkozót a fickóval. Adódik ugyan némi árfolyamveszteség, de úgy hiszem, mégis kevesebb, mint a váltó londoni értékesítése esetén.

A brosúrákat[222] tartalmazó csomag szintén itt van és holnap indul útnak, 8–10 darabot itt tartok magamnál. A csomag eléggé súlyos és 1 £ 16 shillingbe került, amit az eladási árhoz hozzászámíthatsz. Egyedül a vám 18 shilling, úgyhogy mindenesetre jó, hogy nekem címezték.

A Kicsi* szombaton itt volt, úgy látszik jobban helytáll, mint várható volt. Buckup azt mondta Strohnnak, hogy egészen meg van elégedve vele, gyorsan beletanul a munkába. Megint prédikáltam neki, hogy némi pontosságra szokjon, egyébként pedig a körülmények a Buckup-féle irodában annyira kedvezőek, hogy jobbat nem is kívánhat magának. Már könyvel és ha 3–4 hónapig jól viselkedik, biztonságban van. Strohn megint elutazott a kontinensre, szombaton ment el, jó, hogy az első két héten ott volt.

Amerikából e héten semmi újabbat nem kaptam.

Barátod
F. E.

* Dronke. – *Szerk.*

113

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1853 június 1.]

Kedves Marx,

Csatolom a 20 £ felét. – P/E 90 138. A másik felét majd a második postával, mert nincs más címem.

A fickó, aki a váltót behajtotta, néhány napra elutazott, és a pénzt nem kaphatjuk meg. De hogy ne kelljen várnod, megszereztem ezt a 20 £-ot. A váltó elszámolására így jövő hét elején kerül sor.

Az átkozott kutya* kb. 18 £-ot von le tőlünk szivarokért és borért, ezeket részben Charles vásárolta tőle spekulációra, részben pedig én fogyasztásra, úgyhogy az ember most még adósságot is törleszthet.

Egy régi, április eleji „Tribune"-ban tegnap olvastam a „Times"-ról és a menekültekről írt cikkedet (a Dante idézettel).[337] Fogadd gratulációmat. Angolsága nemcsak jó, hanem ragyogó. Itt-ott néhány szólás nem elég gördülékenyen illeszkedik, de ez aztán a legrosszabb, ami a cikkről mondható. Pieper nyoma szinte nem is fedezhető fel benne, s nem értem, minek kell ő még neked.

Barátod
F. E.

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

114

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 június 2.
28, Dean Street, Soho

Dear Frederic!

A 20£-os bankjegy első fele befutott. Még a Museumba* indulásom előtt, tehát igen korán reggel írok neked.

Csatolom a nagy Willich nyilatkozatát a „Neu-England-Zeitung"-nak; ezt régen megküldtem volna neked, ha nem tételezem fel, hogy Weydemeyer már eljuttatta hozzád.[332] E második nyilatkozat *fogalmazása* igazi, hamisítatlan Willich. Mások „cikkeket" írnak, ő „tényeket" ír, és „személyes kapcsolatban" kellett állni vele, hogy a rágalom elveszítse az élét. Ebben áll a kis partizán-manőver. Saját Hirschére adós marad a válasszal. Ehelyett inkább elmagyarázza a közönségnek azokat az „indokokat", amikért Marx az ő Hirschét *nem* cáfolja meg. És most meg is találta azt a területet, ahol némi virtuozitással elboldogulhat. S a nemes férfiú „nem szívesen" szolgáltatja ki a tényeket a „nyilvánosságnak". Persze jobban szerette őket titokban, a korcsmapadról a nyárspolgárok fülébe duruzsolni, és Kinkel segítségével 3 év óta „csempészúton" két világrészen terjeszteni. A következő manőver: a közönséget a feszültség állapotában tartani. A számára gyötrő tényekről megfeledkezik. Feszülten lesi viszont azokat a tényeket, amelyek a „kritikus írókat" megsemmisíthetik. A nemes férfiú emellett „előkelő" is, ahogyan ez egy „közéleti személyiséghez" illik. Ha válaszol, úgy nem Marx faragatlan „ügynökeinek", hanem az „ügyes" firkászoknak szól a válasz. Végül értésére adja a közönségnek, hogy ellenfelei csak azért lépnek fel ilyen hetykén, mert hitelt adtak „elhatározásának", hogy visszavonul, ám a fontos férfiú most dobszóval közhírré teszi, hogy „megmásította" elhatározását.

Mindez egy vén alhadnagytól nem is annyira rossz. De ami a második számú nyilatkozat stílusát illeti – bármilyen rossz is, mindamellett apokrif. Idegen kezek fésülték át, valószínűleg Madame Anneke kezei. Most min-

* British Museum. — *Szerk.*

denesetre megjelenik majd Willich úrtól a szükséges kiegészítés Tellering brosúrájához[338], és ha már a közönség elé tárják azt a mocskot, a dolgot végig kell vinni. Ha Weydemeyer, Cluss és Társaik ügyesen járnak el, akkor most el kellene rontaniok Willich mulatságát, a közönségnek szánt meglepetéseit eleve meg kellene fosztaniok csattanójuktól és újszerűségüktől. Majd meglátjuk.

A dicséret, amellyel „ifjonti" angolságomat illeted*, igen bátorítólag hatott rám. Fő hiányosságaim: először is a nyelvtani biztonság, másodszor pedig a jártasság bizonyos kisegítő fordulatokban, amelyek nélkül elevenen írni teljesen lehetetlen. „Tribune" uraság a Gladstone költségvetéséről szóló második cikkemhez[339] lapja legelején megjegyzést fűzött, amelyben felhívja a közönség figyelmét a „mesteri kifejtésre", majd kijelenti, hogy sehol sem találkozott ennél hozzáértőbb bírálattal és nem is reméli, hogy ilyet talál.[340] Ez tehát rendben van. A következő cikknél viszont megint blamál engem, mert egy egészen jelentéktelen és jelentéktelennek szánt bevezető írásomat a nevemmel nyomatja ki, míg a te „svájcidat" eltulajdonítja.[341] Megírom Dananek, hogy nagyon „hízelgőnek" tartom, ha írásaimat néha vezércikknek használják. Csak akkor legyenek szívesek és ne tegyék a nevemet jelentéktelen cikkecskék alá. E szamaraknak most többek között két cikket küldtem „Kínáról" Angliával kapcsolatban.[342] Ha időd engedi és éppen kedved van valamiről írni, Svájcról, a Keletről, Franciaországról, Angliáról, vagy a gyapotról vagy *Dániáról*, időnként csináld meg, mert most mindenáron a fickó erszényére pályázom, hogy a háromhetes kiesést fedezzem. Ha időnként küldesz nekem ilyesmit – de omnibus rebus** –, mindig elhelyezhetem, hiszen tudod, hogy ezeknél a fickóknál én vagyok a „mindenes", s mindig könnyű mindent mindennel, a napi dolgokkal összekapcsolni. *Πάντα ἐν πάντα.****

Nagyon érdekes, amit leveledben a héberekről és arabokról mondasz°. Egyébként 1. a történelem kezdetétől valamennyi keleti törzsnél kimutatható egy *általános* összefüggés ezek egy részének letelepedettsége és a többiek további nomádkodása között. 2. Mohamed idején az Európából Ázsiába vezető kereskedelmi út jelentősen módosult, és Arábia városai, amelyeknek az Indiába stb. irányuló kereskedelemben nagy részük volt, kereskedelmileg hanyatlóban voltak, ami mindenesetre szintén lökést adott. 3. Ami a

* *V. ö. 235. old.* — *Szerk.*
** — mindenféle dologról[343] — *Szerk.*
*** — Minden mindenben; minden egybevéve. – *Szerk.*
° *V. ö. 232–233. old.* – *Szerk.*

vallást illeti, a kérdés ebben az általános és ezért könnyen megválaszolható kérdésben oldható fel: miért *jelenik meg* a Kelet története a vallások történetének alakjában?

A keleti városképződésről senki nem ír olyan ragyogóan, szemléletesen és találóan, mint az öreg François Bernier (kilenc évig volt Aurangzeb orvosa): „Voyages contenant la description des États du Grand Mogol etc." A hadügyet is, azt, hogy ezek a nagy hadseregek hogyan élelmezték magukat stb., szépen magyarázza. E kettőről többek között ezt jegyzi meg:

„A lovasság alkotja a főrészt, a gyalogság nem olyan nagy, mint híresztelik, ha ugyan a valóságos harcosokkal nem keverik össze mindazokat a szolgákat, árusokat és kereskedőket, akik a hadsereget követik; mert ebben az esetben elhiszem, hogy joggal becsülik csupán azt a hadsereget, amely a királlyal együtt vonul 200 000–300 000 emberre és olykor még ennél is többre, amikor például bizonyos, hogy a király soká távol marad a fővárostól. Ez nem lepheti meg azt, aki ismeri a sátrak, konyhák, ruhák, ingóságok, sőt gyakran nők, továbbá ennek megfelelően elefántok, tevék, ökrök, lovak, teherhordók, takarmányozók, markotányosok, mindennemű kereskedők és szolgák tarka sokaságát, amelyet ezek a hadseregek maguk után vonszolnak, és aki ismeri ennek az országnak az állapotát és sajátos kormányzását, tudniillik, hogy *a király az egyetlen és egyedüli tulajdonosa* a királyság *minden földjének*, aminek bizonyos szükségszerű következménye, hogy egy *egész főváros*, mint Delhi vagy Agra, szinte kizárólag a katonaságból él és ezért kénytelen a királyt követni, ha az egy időre hadba vonul. Ennélfogva ezek a városok korántsem olyanok és nem is lehetnek olyanok, mint mondjuk Párizs, hanem *valójában haditáborok*, csak valamivel jobbak és kényelmesebbek, mint egy nyílt mezőn ütött tábor."

Azzal kapcsolatban, hogy a Nagymogul 400 000 emberből stb. álló hadsereggel Kasmírba vonult, Bernier ezt mondja:

„Nehéz felfogni, hogy miből és hogyan tud megélni egy ekkora hadsereg, ennyi ember és állat a szabad mezőn. Ehhez csak azt kell feltételezni, mint ahogy így is van, hogy az indusok nagyon szerényen és igen egyszerűen étkeznek, és hogy e nagyszámú lovasnak tized,- sőt huszadrésze sem eszik a menetelés közben húst. Ha megvan a »khicsríjük«, vagyis a rizsből és főzelékekből álló kásájuk, amelyre, ha megfőtt, pirított vajat öntenek, elégedettek. Tudni kell továbbá, hogy a tevék szerfelett munkabírók, könnyen viselik el az éhséget és a szomjúságot, kis igényűek és bármit megesznek, s mihelyt a hadsereg megérkezik állomáshelyére, a tevehajcsárok legelni viszik őket a mezőre, ahol azt zabálják fel, ami útjukba kerül; továbbá a kereskedők, akiknek Delhiben bazáraik vannak, kötelesek bazárjukat a hadterületen

is fenntartani, ugyanígy a kiskeresedők stb.... Végül pedig, ami a takarmányt illeti, ezek a szegény emberek mind bejárják a környező falvakat, hogy ott bevásároljanak és némi nyereségre tegyenek szert, és végül is rendszerint ahhoz folyamodnak, hogy valami sarlófélével egész réteket lekaszálnak, a lekaszált rövid füvet megtörik vagy megmossák és viszik eladni a hadseregnek..."

Bernier joggal abban látja Kelet valamennyi jelenségének alapját – Törökországról, Perzsiáról, Hindusztánról beszél –, hogy *magánföldtulajdon nem létezik*. Ez az igazi kulcsa még a keleti mennyországnak is.

Mivel a Borchardt-ügyből úgy látszik nem lesz semmi, arra ez a fickó, gondolom, mégiscsak hajlandó lesz, hogy Lupusnak Steinthaltól meg másoktól londoni kereskedőkhöz szóló ajánlásokat kieszközöljön. Legalább ezt kicsikarhatod tőle, s ez Lupus számára nagyon fontos lenne.

Mit szólsz hozzá, hogy megbukott a hudibrasi Rodolpho Gladstone[344] által javasolt „pénzügyi terv az államadósság csökkentésére"?

A „Journal des Débats" tegnapelőtt kifecsegte, mi az igazi titka annak, hogy Oroszország olyan arcátlan. A kontinens – mondja e lap – vagy függetlenségét kénytelen orosz veszélynek kitenni, vagy háborúnak kell kitennie magát, és ez egyenlő „a *szociális* forradalommal". A szánalmas „Débats" csak azt felejti el, hogy Oroszország éppúgy fél a forradalomtól, mint Mr. Bertin, és most a bökkenő éppen az, hogy ki tudja a legjobban azt a látszatot kelteni, hogy „nem fél". De Anglia és Franciaország – mármint a hivatalosak – olyan gyalázatosak, hogy Miklós, ha hajthatatlan marad, mindent el tud érni.

Vale faveque.*

K. M.

Lassalle-nak írtak és ő nyilván hajlandó lesz a brosúrából[222] néhány száz példányt átvenni és Németországban terjeszteni. Most az a kérdés, hogyan juttatjuk oda? Amikor Manchesterben voltam, Charles úgy vélte, hogy ezt meg lehet oldani, ha kereskedelmi áruk közé csomagolják őket. Kérdezd meg, hogy most mit tart erről?

Ui. A levél feladása késett, és így még utólag jelezhetem neked, hogy megérkezett a könyvcsomag és a bankjegy második fele.

* - Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

115

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [1853] június 6. este.

Kedves Marx,

Ma az első postával akartam neked írni, de irodai munkák 8 óráig feltartottak. Weydemeyer és Cluss a „Kriminalzeitung"-ban megjelent két Willich-ellenes nyilatkozatát bizonyára közvetlenül, azaz Amerikából megkaptad,[315] ha nem, írj nekem mindjárt. Weydemeyer papa szokása szerint túl terjengős, csak helyenként találja meg a csattanót, de annak élét stílusával akkor is tompítja, és közismert lendülethiánya ritka szenvtelenséggel bontakozik itt ki. De ennek ellenére minden tőle telhetőt megtett, hogy a Hentze „fegyvertárssal" való históriát és Hirschnek mások által sugalmazott írásmodorát jól kiforgassa; nehézkes stílusa és szenvtelensége, amelyet ott higgadtságnak tartanak, bizonyára tetszetni fog a nyárspolgároknak, és teljesítményével egészben véve elégedettek lehetünk. Cluss nyilatkozata viszont roppantul tetszik nekem. A kiváló ember, aki azáltal, hogy „személyesen érintkezett" Willichhel, úgyszólván fizikailag ébredt rá fölényének tudatára, minden sorából kikacsint. A stílus könnyedsége tekintetében ez a legjobb, amit Cluss valaha is írt. Egyetlen döcögő fordulat nincs benne, nyoma sincs feszélyezettségnek vagy zavarnak. Milyen jól megjátssza az együgyű ábrázatú jóembert, aki azonban mégis mindenütt sejteti a benne lakozó ördögöt. Milyen pompás fordulat az, amikor a „forradalmi ügynökségek szédelgését" említi, amelyeknek ő – Willich állítása szerint – megélhetését köszönheti. A lovagias férfiú* bizonyára csodálkozott, hogy a faragatlan „ügynökök" között olyan fickót talál, aki ily könnyedén, ily ügyesen, ily természetes offenzivitással és egyben ily kérkedéstől mentes előkelőséggel lép fel, és aki ugyanakkor ily finoman, sokkal finomabban és különb hozzáértéssel mint ő maga, az ő saját cselvágásait szegezi ellene. Bár lenne Willichnek annyi ízlése, hogy ezt felfogja – de remélem, hogy a

* Willich. – *Szerk.*

bosszúság és a szükségszerű töprengés némileg mégiscsak megérteti majd vele.

Hogy ennek a mocsoknak a végére kell járni, az világos. Minél elszántabban látunk neki, annál jobb. Egyébként meglátod majd, hogy nem is olyan veszélyes a dolog. A lovagias férfiú sokkalta többet *ígért, mint amennyit* meg tud tartani. Hallunk majd gyilkossági kísérletekről stb., a Schramm-féle históriát tündérmesébe illően ki fogja cifrázni*, olyan fantasztikus** dolgok szerepelnek majd, hogy csodálkozva bámulunk egymásra, mert egyáltalán nem tudjuk magunknak megmagyarázni, hogy voltaképpen miről beszél ez a férfiú; a legrosszabb esetben elmondja majd azt a történetet, hogy Marx és Engels egy este részegen jöttek el a Great Windmill Streetre[108] (vide Kinkel in Cincinnati coram Huzelio*** . . .). Ha idáig fajul a dolog, elmesélem a botránykedvelő amerikai közönségnek, hogy mivel szokott szórakozni a besançoni század[316], ha Willich és a nagyszerű Corydon Rau pásztor távol volt.[317] Végtére is mi rosszat mondhat rólunk egy ilyen barom? Majd meglátod, éppoly szánalmas lesz, mint Tellering firkálmánya.[328]

Borchardttal e napokban újra találkozom. Ha lehet ajánlásokat szerezni, *én* kicsikarom *őket.*° De nem hiszem, hogy Steinthalnak stb. vannak ilyen kapcsolatai Londonban, ez szinte teljesen kívül esik ügykörükön. Azonkívül a fickó, már csak azért is, hogy a felsülés kisebb legyen, igyekszik majd az itteni históriát húzni-halasztani. Ha nem Lupusról lenne szó, akkor Borchardt . . . a hátsó felemet stb. Ki nem állom őt a kenetteljes, fontoskodó, hetvenkedő, hazug kuruzsló-képével.

Ha Lassalle egy jó és semleges címet adott meg neked Düsseldorfban, küldhetsz nekem 100 példányt.[222] Itteni cégekkel fonal-bálákba csomagoltatjuk majd őket; de a csomagokat nem szabad magának Lassalle-nak címezni, mert a küldemények Gladbachba, Elberfeldbe stb. mennek, s onnan kell őket, *mint postázandókat postával* Düsseldorfba juttatni. Lassalle-nak vagy Hatzfeldnénak címzett csomagot azonban semelyik itteni cégnek sem adhatunk, mert 1. mindegyiküknél akad legalább *egy* Rajna-vidéki, aki ismeri a pletykát, vagy 2. ha itt minden rendben megy, a bála címzettjei rájönnek, hogy miről van szó, vagy 3. a legkedvezőbb esetben a posta nézi meg a dolgokat továbbítás előtt. Kölnben van egy jó címünk, de sajnos azokat, akik a kölni cég *itteni* fő bevásárlói, alig-alig ismerjük, tehát nem vár-

* *V. ö. 231. old. – Szerk.*

** *A papír sérült. – Szerk.*

*** – lásd Kinkelt Cincinnatiben Huzel jelenlétében. *(V. ö. 91–92. old. – Szerk.)*

° *V. ö. 239. old. – Szerk.*

hatjuk el tőlük, hogy csempésszenek. Az itteniekn ek ugyanis azt mondjuk, hogy a csomagokban hölgyeknek szánt ajándékok vannak.

Ebből láthatod, hogy Charlesszal megint tűrhető viszonyt teremtettem. Amint megfelelő alkalom adódott, a dolog igen gyorsan elintéződött. De bizonyára megérted, hogy ennek a tökfejnek mégiscsak némi öröme telik abban, hogy őt, legalábbis egy vacak vonatkozásban, elémbe tolták, annak következtében, hogy Gottfried Ermen úr irigykedik az öregemre. Habeat sibi*. Azt mindenesetre észrevette, hogy ha nekem fontos lenne, akkor 48 órán belül mindig újra én lehetnék a helyzet ura, és ez elegendő.

Valóban az a kulcsa az egész Keletnek, hogy ott nincs földtulajdon.[348] Ez az alapja politikai és vallási történetének. De miért van az, hogy a keletiek nem jutnak el a földtulajdonhoz, még a feudálishoz sem? Azt hiszem, ennek fő okát az éghajlatban, valamint a talajviszonyokban, különösen a nagy sivatag-sávokban kell keresni, amelyek a Szaharától Arábián, Perzsián, Indián és Tatárföldön[349] át egészen a legmagasabb ázsiai felföldig húzódnak. A földművelés első feltétele itt a mesterséges öntözés, ez pedig vagy a községek és tartományok, vagy a központi kormány dolga. Keleten a kormányzatnak mindig is csak három ügyosztálya volt: pénzügyek (a belföld kifosztása), háború (a belföld és külföld kifosztása) és közmunkák, az újratermelésről való gondoskodás. A brit kormány Indiában az 1. és 2. területet kissé nyárspolgáribb módon szabályozta, a 3. számút pedig egészen sutba dobta, és az indiai földművelés tönkremegy. A szabad konkurrencia ott teljesen felsül. A talajnak ez a mesterséges úton való termékennyé tétele – amely nyomban megszűnt, mihelyt megrongálódtak a vízvezetékek – magyarázza azt a különben furcsa tényt, hogy nagy területek, amelyeket korábban ragyogóan megműveltek, most puszták és elhagyatottak (Palmyra, Petra, a jemeni romok, Egyiptom, Perzsia és Hindusztán számos vidéke); ez magyarázza azt a tényt, hogy egyetlen pusztító háború egy országot évszázadokra elnéptelenithetett és egész civilizációjától megfoszthatott. Ide tartozik, azt hiszem, a dél-arábiai kereskedelem megsemmisítése is Mohamed fellépése előtt, amelyet te nagyon helyesen a mohamedán forradalom egyik fő mozzanatának tekintesz.** Nem ismerem eléggé a kereszténység első hat évszázadának kereskedelmi történetét, semhogy megítélhetném, mennyiben indokolták az általános anyagi világviszonyok azt, hogy a Perzsián át a Fekete-tenger felé és a Perzsa-öblön át Szíria és Kisázsia felé vezető kereskedelmi utat előnyben részesítették a Vörös-tengeren át vezető

* – Legyen meg neki. – *Szerk.*

** *V. ö. 237. old.* – *Szerk.*

Engels Marxhoz írott 1853 június 6-i levelének harmadik oldala

úttal szemben. De mindenesetre jelentősen hatott az, hogy a karavánok a Szasszanidák[350] rendezett perzsa birodalmában viszonylag biztonságosan közlekedhettek, míg Jement 200-tól 600-ig csaknem folytonosan leigázták, elözönlötték és kifosztották az abesszinek. A római korban még virágzó délarábiai városok a VII. században valóságos romsivatagok voltak; a szomszédos beduinok között ötszáz év folyamán merőben mitikus, meseszerű hagyományok születtek eredetükről (lásd a Koránt és Nuvairi arab történetírót), az az ábécé pedig, amellyel az ottani feliratok íródtak, majdnem teljesen ismeretlen volt, ámbár *semmilyen más ábécé nem keletkezett*, úgyhogy gyakorlatilag az *írás* is feledésbe merült. Az ilyen jelenségek az esetleges általános kereskedelmi viszonyok által okozott kiszorításon kívül még egy egészen közvetlen erőszakos pusztítást is feltételeznek, amely csak az etióp invázióval magyarázható. Az abesszineket negyven évvel Mohamed előtt űzték ki, s ez nyilván első tette volt az ébredő arab nemzeti érzésnek, amelyet azonkívül az északról jövő és csaknem Mekkáig hatoló perzsa inváziók is szítottak. Mohamed történetével csak a napokban fogok foglalkozni; egyelőre azonban úgy látom, hogy ennek jellege nem más, mint beduin reakció a városok letelepült, de lezüllő fellahjai ellen, akiknek akkor a vallásuk is erősen szétesőben volt, és egy lezüllött természetimádatot egy lezüllött zsidósággal és kereszténységgel vegyítettek össze.

Az öreg Bernier dolgai valóban nagyon szépek.* Az ember őszintén örül, hogy megint olvashat valamit egy régi, józan, világos fejű franciától, aki mindenben fején találja a szöget, s közben nem látszik, hogy ennek tudatában van.

Minthogy most néhány hétre amúgy is benne rekedtem ebben a keleti micsodában, felhasználtam az alkalmat arra, hogy perzsául tanuljak. Az arabtól elriaszt egyrészt a sémi nyelvek iránti velem született gyűlölet, másrészt az, hogy lehetetlen egy ilyen bonyolult nyelvben, amelynek 4000 szógyöke és 2–3000 éves múltja van, nagy időveszteség nélkül valamire is vinni. A perzsa nyelv ezzel szemben valóságos gyerekjáték. Ha nem volna az az átkozott arab ábécé, amelyben mindig hat-hat betű hasonlít egymáshoz, és a magánhangzókat nem írják ki, akkor vállalkoznék arra, hogy az egész nyelvtant 48 órán belül megtanulom. Ezt Piepernek szánom vigasztalásul, ha netán kedve szottyanna e rossz tréfát utánam csinálni. Magamnak maximálisan három hetet adtam a perzsa-tanulásra, ha tehát ő 2 hónapot megkockáztat, mindenesetre lepipál engem. Weitlingnek balszerencséje, hogy nem tud perzsául, megtalálta volna benne a maga egyetemes

* *V. ö. 238–239. old. – Szerk.*

nyelvét, hiszen tudtommal ez az egyetlen nyelv, amelyben a nekem és az engem között nincs civódás, mert a részeshatározó eset mindig egyezik a tárgyesettel.[351]

Egyébként egészen kellemes a léha öreg Hafizt eredeti nyelven olvasni, amely igen tűrhetően hangzik, a vén Sir William Jones pedig nyelvtanában példaként előszeretettel használ perzsa trágárságokat, amelyeket azután „Commentarii poeseos asiaticae"-jában utólag görög versekben fordít le, mert még latinul is túlságosan illetlennek tartja őket. E kommentárokon: Jones' Works, II. kötet, de poesi erotica, szórakozni fogsz. Ezzel szemben a perzsa próza csapnivaló. Példa erre a nemes Mirhvánd „Rauzat-us-safâ"-ja, amely a perzsa hősmondát képekben igen gazdag, de tartalmatlan nyelven mondja el. Ebben Nagy Sándorról ez áll: az Iszkander név jón nyelven Aksid Rûs (ahogyan az Iszkander név az Alexandroszból csonkult el), ami annyit jelent mint filusûf: ez pedig a fila, szeretet és szufa, bölcsesség szóból származik, úgy hogy Iszkander annyi, mint a bölcsesség barátja. – Egy leköszönt királyról ez áll: „A lemondás dobját ütötte a visszavonulás dobverőjével", amit Willich papa is meg fog cselekedni, ha kissé jobban beleveti magát az irodalmi harcba. Ugyanez a Willich úgy fog járni, mint csapatai megfutamodásakor a turáni Afrásziáb király, akiről Mirchond ezt mondja: „A rémület körmeit a kétségbeesés fogaival harapdálta, míg csak a megvert öntudat vére ki nem buggyant a szégyen ujjhegyeiből." – Holnap többet.

116

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1853 június 9.

Kedves Marx,

Hogy Pieper lássa, nem feledkezünk meg róla, közöld vele a következőket. A tegnapi „Manchester Guardian"-ben ajánlanak egy levelezői és könyvelői állást; talán évi 180 £-ot el lehet érni, a hirdetést ugyanis, mint hallottam, Leo Schuster itteni zsidó tette közzé. Pieper tehát azonnal írjon levelet a következő címre:

Box B 47,
Post Office
Manchester,

belül pedig: Monsieur stb. – Legjobb, ha franciául írja a levelet, mert francia és német tudást kívánnak. Mondja, hogy úgy hiszi, képes az állást betölteni, Hannoverből való, ennyi és ennyi idős, utoljára itt és itt dolgozott Londonban, ahol tudakozódhatnak jelleme és teljesítményei felől. Levelez németül, franciául és angolul, szükség esetén olaszul is, könyvvitellel (ha ugyanis így van) kevesebbet foglalkozott; azt kell mondania, hogy azért vesztette el állását, mert a társtulajdonos fia lépett be stb.; közölje továbbá, hogy ez miféle üzlet volt, hogy azonban a manchesteri kereskedelem bármely ágában bizonyosan hamar begyakorolja majd magát. Mindezt frázis nélkül, a lehető legegyszerűbben adja elő.

„Alulírott maradok tisztelettel"

vagy így: „Maradok Uram, készséges híve" stb. Semmi egyéb. Ha igényt tartanak rá, nyilván lerendelik Schuster cégéhez Londonba, ahol aztán a lehető legkedvezőbb oldaláról kell bemutatkoznia. De **írjon mindjárt holnap, az első postával.**

Csatolom a 32 £ egyenlegét, 1 £ 18 shilling, 6 pennyvel; a fickó csak 18 penny behajtási költséget vont le, teljes egészében levonta viszont azt, amivel Charles és én tartoztunk.

Az amerikai váltót tegnapelőtt bizonyára megkaptad.

Hogy Pieper hivatkozhat-e Rothschildra, azt nektek ott jobban kell tud-

notok; ez, ha van rá lehetőség, talán nem árt, mert azt, hogy Pieper nem tanult hivatalnok, már az első megbeszélés alkalmával ki fogják deríteni, ha megkérdezik, hol dolgozott azelőtt. De bizonyosnak kell lennie abban, hogy Rothschild mit fog mondani, és esetleg előzetesen fel kell őt keresnie.

Barátod
F. E.

A hirdetés másolata.[352]

Szállítmányozási cég keres könyvelő és levelező tisztviselőt. Német és francia nyelvtudás feltétlenül szükséges. Cím: postafiók B 47, Postahivatal, Manchester.

[A rám való hivatkozás egyáltalán *semmit sem használna*, ill. esetleg ártana is. Piepernek természetesen ügyelnie kell arra, hogy Schuster ne vegye észre, hogy ő tudja, *ki* adta fel a hirdetést; hivatkozzék arra, hogy a hirdetés alapján nyújtotta be kérelmét.]

117

Marx Engelshez

Manchesterbe

1853 június 14.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Mindenféle üzleti és házi dolgok akadályoztak, ezért csak most jutok hozzá, hogy két leveledre válaszoljak és a (Freiligrathnak már továbbadott) amerikai pénznek*, továbbá az amerikai „Tribune"-pénzek maradékának vételét jelezzem. Ha te és Charles ilyen üzleti kapcsolatban voltatok a „közvetítővel", akkor te persze az én kedvemért ravaszkodtál. Minthogy azonban a pénzt a váltóra te előlegezted és nem a fickó, a váltót nélküle is elküldhettétek volna Amerikába. Legalábbis én így képzelem.

Üzenetedet Pieperrel *nem* közöltem, a következő okból: mintegy 8–10 nap óta Pieper mindinkább leromlott, úgyhogy végül komolyan kivallattam egészségi állapotáról. Erre aztán kiderült, hogy betegsége egy angol kuruzsló kezelése során állandóan rosszabbodott. Felszólítottam ezért, hogy azonnal jöjjön el velem a *Bartholomew's* hospitalba – arra a londoni klinikára, ahol a legelső és leghíresebb orvosok nyilvánosan és ingyenesen rendelnek. Szót fogadott. Egy öreg Hippokratész a corpus delicti** megtekintése után, s minekutána az eddig kapott kezelésről kifaggatta, kijelentette: „Maga bolond volt", s egyben tudtára adta, hogy ha pontosan, szóról szóra nem engedelmeskedik neki, három hónap alatt „elpatkol". Az új kezelés mindjárt pompásan bevált és két hét múlva a fiú túl lesz minden bajon. Az eset sokkal komolyabb volt, semhogy bármivel is megzavarjuk a kezelést. Egyébként Freiligrath reméli, hogy állást tud szerezni Piepernek. Ha ez kútba esik, közlöm veled.

Rumpf, a mi kedélyes szabónk, most a *bolondokházában* csücsül. Mintegy 5 hónappal ezelőtt a szerencsétlen, ki akarván kászálódni a polgári kutyaszorítóból, feleségül vett egy *öreg* asszonyt, túlzottan szolid lett, lemondott

* *V. ö. 228. old.* – *Szerk.*

** – bűnjel; a bűn teste – *Szerk.*

minden szeszes italról és úgy nekifeküdt a munkának, mint egy ló. Körülbelül egy hete újra rákapott az ivásra, néhány nappal ezelőtt hivatott és feltárta előttem, hogy talált egy módszert, amellyel az egész világot boldoggá teheti, legyek a minisztere stb., stb. Tegnap óta az őrültekházában van. Kár a fickóért.

Ruge a „Leader"-ben, amely egyébként teljesen polgári lappá lett, közölteti, hogy Londonban *előadásokat* fog tartani a német filozófiáról. Egyidejűleg persze nagy hírverést csap a saját személyének, pl. „Ami a stílusát illeti, a német nép csak egy embert tart vele egyenrangúnak – *Lessinget.*" Ugyanabban a „*Leader*"-ben az orosz *Herzen* bejelenti összes műveinek megjelenését, azzal a megjegyzéssel, hogy a Lengyel Bizottsággal együttműködve orosz–lengyel nyomdát[353] létesít propagandacélokra itt Londonban.

Cluss mellékelt leveléből láthatod, milyen jellegű az a fő csapás, amellyel Willich úr fenyegetőzik. Arra a 20 fontra hivatkozik, amelyet a Menekültbizottságtól *kölcsönkértem*[354] akkor, amikor foglalás volt nálam, mert Chelseaben a lakásadónőm nem fizetett a háziúrnak, bár én kifizettem a lakásadónőt, és amely összeget a szükséges részletekben az utolsó garasig *törlesztettem*. Mármost közölnöd kell velem, hogy milyen taktikát kövessek. Ha a derék Willich úgy véli, hogy ezzel kivégez engem, akkor túlságosan együgyű.

Carey amerikai közgazdász új könyvet adott ki: „Slavery at home and abroad". „Rabszolgaságon" itt a szolgaság minden formája, bérrabszolgaság stb. értendő. Elküldte nekem a könyvét és több ízben idézett engem (a „Tribune"-ból), egyszer mint „újabb angol írót", másszor mint „a »New York Tribune« tudósítóját"[355]. Korábban említettem már neked, hogy ez az ember eddig megjelent műveiben a polgárság gazdasági alapzatainak „harmóniáját" fejtegette, és minden bajt az állam felesleges beavatkozásából vezetett le. Az állam volt nála a mumus. Most más húrokat penget. Minden rossznak a nagyipar centralizáló hatása az oka. Ez a centralizáló hatás viszont Anglia bűne, amely a világ műhelyévé tolja fel magát, s minden más országot durva és az ipartól elszakított mezőgazdaságra vet vissza. Anglia bűneiért viszont Ricardo és Malthus elmélete felelős, kiváltképpen Ricardo földjáradék-elmélete. Mind Ricardo elméletének, mind pedig az ipari centralizációnak a kommunizmus a szükségszerű következménye. És hogy mindezt elkerülje, hogy a centralizációval a lokalizációt és a gyárnak meg a mezőgazdaságnak az egész országban szétszórt egyesülését állítsa szembe, ez az ultra-szabadkereskedő végül is – *védővámokat* ajánl. Hogy elkerülje a polgári ipar hatásait, amelyekért Angliát teszi felelőssé,

igazi jenkihez illően ahhoz folyamodik, hogy ezt a fejlődést magában Amerikában mesterségesen gyorsítsák meg. Egyébként Angliával szembeni ellentéte arra készteti, hogy *Sismondi* módjára dicsőítse a svájci, a németországi, a kínai stb. kispolgáriságot. S ezt ugyanaz a fickó teszi, aki azelőtt gúnyolódni szokott Franciaországon Kínához való hasonlósága miatt. Az egyetlen dolog, ami pozitíve érdekes a könyvben, a korábbi jamaicai stb. angol néger-rabszolgaságnak és a United States néger-rabszolgaságának az összehasonlítása. Carey kimutatja, hogy a négerek zöme Jamaicában stb. mindig frissen importált barbárokból állt, mert az angol bánásmód következtében a négerek képtelenek voltak arra, hogy népességük létszámát fenntartsák, sőt az évi import kétharmada is mindig felemésztődött, ezzel szemben a mostani amerikai néger nemzedék hazai produktum, amely többé-kevésbé jenkizálódott, angolul beszél stb., s ezért *képessé* válik *az emancipációra*.

A „Tribune" természetesen teli tüdőből harsonázza Carey könyvének dicséretét. Persze mindkettőjük közös vonása, hogy a sismondista-filantróp-szocialista antiindusztrializmus formájában a védővámos, vagyis az ipari burzsoáziát képviselik Amerikában. Éppen ez a titka annak, hogy a „Tribune" minden „izmusa" és szocialista meséje ellenére „vezető újság" lehet a United Statesben.

Svájcról szóló cikkeddel[356], látszólag másról beszélve, persze érzékeny csapást mértél a „Tribune" (centralizáció stb. ellen irányuló) vezércikkeire és az *ő Carey-jére*. Én folytattam ezt a burkolt háborút Indiáról írott első cikkemben[348], amelyben az indiai honi iparnak Anglia által történő megsemmisítését mint *forradalmi* tettet ábrázolom. Ez nagyon meg fogja hökkenteni őket. Egyébként a britek egész indiai gazdálkodása ocsmány volt és mindmáig az.

Hogy Ázsiának ez a része a politikai felszínen végbemenő céltalan mozgások ellenére miért stacionárius jellegű, azt tökéletesen megmagyarázza két egymást kölcsönösen támogató körülmény: 1. A közmunkák a központi kormányzat hatáskörébe tartoznak; 2. e központi kormányzat mellett az egész birodalom – a néhány nagyobb várost nem számítva – *falvakra* oszlik, amelyeknek teljesen külön szervezetük volt és egy-egy magáért való kis világot alkottak. Egy parlamenti jelentés ezeket a falvakat a következőképpen írja le:

„Egy falu, földrajzi szempontból tekintve, olyan földterület, amely néhány száz vagy ezer acre szántóföldet és ugart ölel fel; politikai szempontból nézve testülethez vagy mezővároshoz hasonló. Minden falu ténylegesen külön község vagy köztársaság, és, úgy látszik, mindig is az volt. Tisztviselői: 1. A *patel*, gaud, mandal stb., ahogy különböző nyelveken nevezik,

a főlakos, ő felügyel általában a falu ügyeire, ő dönti el a lakosok közötti vitákat, látja el a rendőri feladatokat és végzi a falun belül az adószedő teendőit... 2. A *karnam*, sámbuk vagy patvári a nyilvántartó. 3. A *tálajári* vagy *szthalvár* és 4. a *tatáj* a falu, illetve a termés őrei. 5. A *nirgantí* osztja szét a folyók vagy a víztárolók vizét megfelelő arányban a különböző földekre. 6. A *dzsósí* vagy csillagjós kijelöli a vetés és az aratás időpontját és a kedvező vagy kedvezőtlen napokat vagy órákat minden mezőgazdasági munka számára. 7. A *kovács* és 8. az *ács* készítik a kezdetleges mezőgazdasági szerszámokat és a paraszt még kezdetlegesebb lakóházát. 9. A *fazekas* készíti a falu összes háztartási eszközeit. 10. A *mosó* tartja tisztán a kevés ruhaneműt... 11. A *borbély*. 12. Az *ezüstműves*, aki gyakran a falu *költője* és *iskolamestere* is egy személyben. Aztán a *bráhman* a vallásgyakorlat teendőire. A községi kormányzatnak ebben az egyszerű formájában éltek az ország lakosai emberemlékezet óta. A faluhatárok csak ritkán változtak; és noha magukat a falvakat időnként háború, éhínség vagy járvány sújtotta, sőt el is pusztította, ugyanaz a név, ugyanazok a határok, ugyanazok az érdekek, sőt ugyanazok a családok egész korszakokon át folytatódtak. Királyságok összeomlása vagy felosztása nem okoz gondot a falvak lakosainak; amíg falujuk épségben marad, nem törődnek azzal, milyen hatalom kezére jut, milyen uralkodó birtokába kerül. Belső gazdasága nem változik."[357]

A patel tisztsége többnyire öröklődő. E községek némelyikében a falu földjeit közösen művelik meg, többségükben azonban minden birtokló a maga földjén szánt-vet. A községen belül rabszolgaság és kasztrendszer uralkodik. A parlagföldeket közös legelőnek használják. A háziszövést és fonást az asszonyok és lányok végzik. Ezek az idilli köztársaságok, amelyek csak *falujuk határait* őrzik féltékenyen a szomszéd falutól, még meglehetős épségben léteznek India északnyugati részein, amelyek csak nemrég kerültek az angolok birtokába. Azt hiszem, az ázsiai despotizmus és stagnálás számára szolidabb alapzatot elgondolni sem lehet. És bármennyire írországosították is az angolok az országot, ezeknek a sztereotip ősformáknak a feltörése az európaizálás elengedhetetlen feltétele volt. Az adószedő egymaga ezt nem vihette véghez. Ehhez az ősrégi ipar megsemmisítésére volt szükség, ami ezeket a falvakat megfosztotta önellátó jellegüktől.

Baliban – Jáva keleti partjánál fekvő sziget – a hindu vallás mellett még teljes épségben fennmaradt ez a hindu szervezet is, amelynek nyomai egyébként, akárcsak a hindu befolyásé, egész Jávában felfedezhetők. Ami a *tulajdon kérdését* illeti, ekörül nagy *vita* folyik az Indiával foglalkozó angol írók között. A Krisnától délre elterülő, völgyekkel átszabdalt hegyvidékeken úgy látszik csakugyan létezett földtulajdon. Jávában viszont, jegyzi meg „His-

tory of Java" című művében Sir Stamford Raffles, Jáva volt *angol* kormányzója, az ország egész területén, „ahol valamelyest számottevő földjáradékot lehetett elérni", a fejedelem korlátlan földesúr. Mindenesetre úgy látszik, hogy egész Ázsiában elvileg először a mohamedánok szögezték le azt, hogy „földtulajdon nem létezik".

A fentebb említett falvakról megjegyzem még, hogy már Manunál[358] szerepelnek; nála az egész szervezet ezen nyugszik: tízen vannak alárendelve egy magasabb adószedőnek, aztán százan, majd ezren.

Írj nekem mielőbb.

Barátod
K. M.

118

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 június 29.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Hirtelen rám tört a húgom* újdonsült férjével**, aki mint nagykereskedő a Jóreménység fokára vitorlázik el innét. Ez, valamint a „Tribune"-nak írott tudósításaim[359], meg némi amerikai mocsok, amit rendbe kellett rakni, nagyon igénybe vette az időmet. Azt hiszem, a házaspár holnap távozik. Mint Imandttól hallom, édesanyádat Londonba várják, amiből az következik, hogy rövidesen te is betoppansz.

Mellékelem Lassalle útmutatását a példányoknak[222] Németországba való továbbítására. Feleségem intézi majd Manchesterbe szállításukat. Remélem, hogy ti azután Manchesterben elrendezitek a dolgot. Nem láttad Jonest, aki tifelétek kísért és állítólag Halifaxben egy monstre gyűlést[360] toborzott össze?

Csodálkozásomra múlt szerdán igen bosszús levelet kaptam Clusstól, amelyben közli, azt írták neki, hogy Pieper Schlägernek őt és Arnoldot „alárendelt ügynöknek" mondotta, önmagát viszont annak a férfiúnak, aki „első forrásból" szerez híreket stb., stb. Szerencsére mindebből *egy szó sem igaz*, hanem csupán a Willich, Anneke, Weitling és Tsai párt próbált ezzel viszályt szítani saját sorainkban, s kiváltképpen a „rendkívül kellemetlen Clusst" akarta így semlegesíteni. A szükséges felvilágosítások természetesen azonnal útnak indultak a tengeren túlra. Cluss első levelét nem találom, de a másodikat mellékelem.

Amikor elutaztam Manchesterbe[327], 2 £-ot kölcsönkértem Bamberger zsidócskától. A fickó most goromba felszólító levélkéket küldözget nekem, sőt fenyegetőzik is. De majd meglátjuk. Péntekig 20 £-ot intézvényezhetek New Yorkra. Persze megint az a kérdés, hogyan.

---

* Louise Marx. – *Szerk.*
** J. C. Juta. – *Szerk.*

Csatoltan küldöm a Heinzen-féle vérszomjassá vált gyávaságnak és a „hagyományos hadviseléstől" való viszolygásnak nec plus ultráját*.[361]

A „svájci cikk"** dolgában tévedtem, mert Dana a küldött anyagot két részre osztotta, de mindkettőt aláírásommal nyomatta ki.

A többit legközelebb. Éppen most állít be húgom őnagysága és sógor uram. Húgom igen testes, az átkelés az egyenlítőn átkozottul megizzasztja majd.

Barátod
K. M.

* – netovábbját – *Szerk.*
** *V. ö. 237. old.* – *Szerk.*

119

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 július 8.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

E sorok átadója dr. Jacobi, a „kölni kommunista-per" egyik szereplője.

Nem tudom, beteg vagy-e, vagy haragszol, vagy túl sok a munkád, vagy mi egyéb, hogy nem adsz életjelt magadról.

Tegnap 24 fontot intézvényeztem Danare Spielmann-nál a Lombard Streeten, aki 5 hét múlva, mihelyt a váltó visszaérkezett, fizetni fog nekem. Közben megint roppant kínos korszakot kell átvészelnem, annál is inkább, mert különböző értékes tárgyak zálogcéduláit meg kellene újítanom, hogy ne járjanak le, és ez persze lehetetlen ilyenkor, amikor még a legszükségesebb dolgokra se futja. De hát most már hozzászoktam mindehhez a rondasághoz és a velejáró körülményekhez.

Mindenképp írd meg majd nekem, hogy miért nem írsz. Mindenesetre remélem, hogy nem vagy beteg.

Barátod
K. M.

[*A levél hátlapján*]

Friedrich Engels, 48, Great Ducie Street, Manchester.

120

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [1853] július 9., szombat.

Kedves Marx,

Múlt éjjel négy órakor felébreszt álmomból az öreg háziasszony, mondván, hogy itt van egy gentleman, aki beszélni akar velem. Felszedelődzködöm és az ajtóban egy konflis mellett egy emberkét találok, hatalmas kofferral és útizsákkal, aki közli velem, hogy a neve Jacobi és te és Pieper küldtétek hozzám. Marx *és* Pieper! gondoltam, az ördögbe is, ki ez a Jacobi, talán a königsberginek* a házasságon kívül született fia vagy mi, – míg aztán az emberke végre kihúzza a zsebéből a leveledet**, meglehetősen meghökkent képpel, amiért ismeretlenül is nem fogadták mindjárt tárt karokkal, – s erről aztán eszembe jutott, amit leveled megerősített, hogy ez a kommunista-per Jacobija, akire szívem nem gondolt, mivel azt hittem, réges-régen jól elszállásolták porosz börtönökben. Mit tehettem?, tartozékaival együtt beengedtem, álomittasan fél óra hosszat társalogtam vele, aztán a diványomon adtam neki fekvőhelyet, mivel a ház zsúfolásig tele van emberekkel. Szerencsére az öregem holnapig nincs itt a városban, s így a párt-vértanú urat ma reggel mindjárt galléron ragadtam, lakást béreltem neki, és megtiltottam, hogy nálam mutatkozzék, amíg az öregem elutazása a kitiltást fel nem oldja.

Ez a Kriege-féle[362] vesztfáliai modor, a bambaság, hogy nyolcnapos londoni tartózkodás után olyan vonatot szemel ki, amely az éjszaka kellős közepén érkezik, s tájékozatlanság örvén felforgatja az ember házát és kikényszeríti, hogy befogadják, – mindezzel a fickó éppoly kevéssé nyert meg, mint a mindjárt kezdetben feltett diszkrét kérdéssel, hogy milyen is a viszonyom az öregemmel. A további megbeszélések során némileg, de nem sokat emelkedett a szememben. Borchardtnál tőled *és* Kinkeltől (ez majdnem olyan jól hangzik, mint Marx *és* Pieper) kapott levelekkel akar jelentkezni; a kis

* Dr. Johann Jacoby. – *Szerk.*

** *V. ö. 256. old.* – *Szerk.*

Heckscherhez csak úgy egyszerűen, minden ajánlás nélkül akar berontani, ahol is elvárja, hogy amaz rögtön minden felvilágosítást adjon meg neki szakmájáról és az újonnan szerzett „tudományos" ismeretség feletti örömében fél praxisát engedje át új konkurrensének, – és más hasonló naivitások. Az a buta ötlet, hogy felkeresi Kinkelt, inkább kárára van, semmint hasznára. Kinkel levelekkel látja el, – de nem Schunck úrnak, hanem Schunckné *asszonynak* szóló levelekkel, ami arcátlanság és az angol etikett durva megszegése; no meg ha Kinkel úr, akit a német irodalommal űzött bohóckodásaiért készpénzben fizettek és etettek, ha Gottfried úr azt hiszi, hogy e kereskedőknek egyenrangú félként ajánló (nem pedig kéregető) leveleket küldhet, akkor roppantul téved. Azonkívül az a benyomásom, hogy Jacobi úr nem az az ember, aki itt boldogulni tud.

Mihelyt apámuram eltávozott, küldök neked némi pénzt. Előbb nemigen vehetek el semmit, mert naponta fenyeget a veszély, hogy megnézi a számlámat, s ebből amúgy is kedélyes kimagyarázkodás lesz, amit inkább írásban bonyolítok le.

Az az elképzelésed, hogy azért nem írok, mert „haragszom", megnevettetett. Miért haragudnék?

Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet és bírd ki a mocskot legalább addig, amíg megint szabad lesz a kezem, – remélhetőleg nyolc napon belül.

Barátod

F. E.

121

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 július 18.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Tegnapelőtt levelet kaptam Lassalle-tól, aki most bizonytalanságban van, azt hiszi, hogy elsikkasztottak leveleket stb. Jó lett volna, ha közlöd velem, hogy a csomag[222] elment-e neki, vagy sem.* Lassalle még az egyetlen, aki Londonnal levelezni mer, ezért óvakodnunk kell, nehogy elvegyük a kedvét. Kérlek tehát, tudasd velem, hogy áll a csomag ügye. Elküldésének időpontja számomra azért is fontos, mert ettől függ a *bevételek* időpontja.

Feleségem a legutóbbi postával igen barátságos és előzékeny levelet kapott A. Danatől, amelyben közli, hogy *nem áll módjában* egy londoni bankházat megjelölni. Az általam intézvényezett váltókat mindenesetre azonnal be fogják váltani. Azt írja, hogy cikkeimet „a »Tribune« tulajdonosai és az olvasóközönség nagyra tartják" és küldeményeimnek *semmilyen* mennyiségi határt nem szab.

A hirdetési illetékről folytatott vitában – úgy hiszem, mintegy két héttel ezelőtt – Bright úr nagy dicshimnuszt zengett a „New York Tribune"-ról és elemezte a lap egyik számát, mégpedig éppen azt, amelyben a költségvetésről szóló cikkem[339] megjelent. Ezt mondta róla:

„Nagy-Britanniából kimerítő értekezést közöl tisztelt képviselőtársam** költségvetéséről, amelyet részben helyesel, több vonatkozásban azonban nem, a Manchester-iskolát[46] pedig a legkisebb mértékben sem helyesli."[363]

Jacobiról szólva, ne riasszon el téged ennek a Minden közigazgatási kerületből való 23 éves ifjúnak a gyámoltalansága, járatlansága a világ dolgaiban,

* *V. ö. 254. old. – Szerk.*
** Gladstone. – *Szerk.*

aki két évig rács mögött ült. Jó alapokra támaszkodik. Olvastam doktori disszertációját[364] és „nagyon tetszett" nekem.

Barátod
K. M.

Jones igen jelentékeny gyűléseket tartott, amelyekre még a burzsoá lapok is felfigyeltek.[365]

122

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 augusztus 18.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Lupus *valószínűleg* jó állást kap Liverpoolban. Ez esetben átutazik Manchesteren. A nehézség az, hogy fizetését csak a negyedév végén folyósítanák. Akkor persze némi közös segélyt vár tőled és Strohntól. Az utóbbi visszatért már?

Az izgága Dronke természetesen roppantul fontoskodó leveleket küldöz világgá, pl. Imandtnak azt írta, hogy „*ő* előkészítette Lupus kivándorlását Amerikába." *Magunk között szólva*, úgy látom, hogy a kis boltossegéd, olcsón akarván fontos szerephez jutni, tudtára adta Lupusnak, hogy helyetted *ő* vette a kezébe az ügyet. Legalábbis úgy véltem, mintha Wolff részéről bizonyos Manchester-ellenes feszültséget észlelnék. Hogy Dronke élő hírharang, afelől nincs kétség. Experto crede[366] stb.

Piepernek nagyon sürgősen legalább annyi pénzt kell küldened, hogy kabátot és nadrágot vehessen magának. Mostani lerongyolt állapotában még a kínálkozó kedvező alkalmakat is képtelen kihasználni. Így nem mutatkozhat többé emberek között. Elutazásodkor[367] egyébként meg is ígérted neki a segítséget. Derekasan tartja magát a pechében. De mindennek van határa.

Pénzügyekben különösen balszerencsés vagyok. Most – két váltóért – 42 font a járandóságom Amerikában, s emellett 42 garassal sem rendelkezem, bár nemcsak a magam megélhetéséről kell gondoskodnom, hanem Pieperéről is. A 24 £-ról szóló első váltót Spielmann úrnak adtam; azt mondta, jöjjek vissza öt hét múlva. Ennek most már hét hete. S ezzel a nyavalyás szaladgálással a Citybe méghozzá éppen a hétfőt és a csütörtököt vesztegetem el, vagyis azt a két napot, amikor keddre és péntekre elő kellene készítenem tudósításaimat. Spielmann mindig azzal a zsidós orrhangon tett megjegyzéssel küld el, hogy „bég dics sebi hír". Az ilyen „kis" összegek ügyében, mondja, a levelezői csak alkalomadtán írnak. Ha pedig a pénzre azonnal szükségem volt, előre meg kellett volna mondanom, hogy hajlandó va-

gyok egy külön levél *portóköltségét* megtéríteni stb., stb. Emiatt most nemcsak a mindennapi szarban ülök, hanem a feleségem, aki a pénz pontos megérkezésére számított, terminusokat adott a különböző hitelezőknek, és ezek a kutyák most ostromolják a házat. Ezalatt én meg olyan vadul körmölök, mintha az ördög űzne. Nagyon jó lenne, ha közben küldenél nekem valamilyen cikket, vagy akár kettőt is, hogy így időt nyerjek, s megint kidolgozhassak valami jobbat. Az idő háromnegyede penny-hajszával telik el.

Heise most itt van, személyesen nem is ellenszenves fickó. Kossuth úr most a „Daily New-York *Times*"[368] tudósítójaként teszi nevetségessé magát. D. Urquhart 4 levele az „Advertiser"-ben a keleti kérdésről,[369] rigolyái ellenére, egynémely érdekes dolgot tartalmazott. Jones ellen két hét óta „sztrájkolunk".

Barátod

K. M.

123

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Holnap, ha csak *egy mód van rá*, küldök pénzt. Leveled szombaton túl későn érkezett ahhoz, hogy még valamit tenni tudjak, e héten mindenféle históriáim voltak, holnap, úgy hiszem, jobb lesz, s az öreg könyvelő már kapott értesítést.

A Kicsi* szombaton itt volt. Hogy pletykálkodott, azzal már abban a percben tisztában voltam, amikor Borchardtnak írt. Megküldte neki Lupus *rendkívül szégyenletes* levelét, amelyben Lupus közvetlenül és nagyon komolyan a bradfordi zsidók „adakozó kezére" apellál. Ezt a levelet nyomban el kellett volna égetni; Borchardt roppant nagylelkűen azonnal küldött *egy* £ alamizsnát Lupusnak, egyébként igen tisztességes formában, amit nagyon könnyen megtehetett, hiszen ezzel minden kötelezettsége alól mentesült. Meg kell vallanom, hogy Lupusnak ez a levele *igen fatális* hatással volt rám, még fatálisabban hatott azonban a Kicsi tapintatlansága, hogy a levelet Borchardt kezébe adta. Emiatt egyébként alaposan megmostam a fejét.

De végül is, ez most már megtörtént. Lupust, ha Liverpoolba utazik, mindenképp küldd közvetlenül ide, lehetőleg egy pénteki napra, akkor elintézem, hogy találkozzanak a Kicsivel. Ha Lupus, mint Dronke tervezte, először Bradfordba megy, a pletyka csak még nagyobb méreteket ölt.

Hogy Jacobi Amerikába igyekszik, azt tudod. A fickó mégiscsak túlságosan puhány, még a nyárspolgároknak is az a benyomásuk róla, hogy gyámoltalan ember. Nem hiszem, hogy valaha is praxisra tesz szert, bármenynyire sóvárog utána. Amellett az embernek mindig nevethetnékje támad, ha arra gondol, hogy a fickó még szűz.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1853 augusztus 24, szerda.

* Dronke. – *Szerk.*

124

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 szeptember 3.*
28, Dean Street, Soho.

Kedves Engels!

Régóta nem írtam neked, még az 5 £ vételét sem jeleztem (ebből 2 font 10 shillinget Piepernek, 1 £ 10 shillinget Lupusnak fizettem), mert időmet és erőimet erre a leírhatatlan nyavalyára kell fecsérelnem. Július 7-én adtam át váltómat Spielmannak. Augusztus** 31-én – miután már hétszer rohantam el hozzá – kijelenti nekem, hogy a váltó elveszett és másodlatot kell kiállítanom stb. Én meg heteken át tengődtem úgy, hogy az *utolsó darabig* mindent elzálogosítottam és minden hitelezőt augusztus** 31-re rendeltem vissza, miután július óta hitegettem őket. Minthogy a „Tribune"-tól származó bevételen kívül nincs semmiféle kereseti forrásom, megértheted helyzetemet, és hogy nem lehet sem időm, sem kedvem levelezni.

Jacobinak, ha még ott van, mondd meg, hogy ügyében írtam Weydemeyernek stb.[370]

Ma a következők miatt írok neked:

Te, tudtommal, nem olvasod a „Morning Advertiser"-t. A „united victuallers"-nek*** e lapja egy „külföldi tudósító" tollából (úgy gondolom, *Golovin* úr) dicshimnuszt közölt Bakunyinról. Egy névtelen szerző, *F. M.*°, erre ugyancsak a „Morning Advertiser"-ben meggyanúsítja Bakunyint, hogy orosz kém, azt állítja, hogy most nagyon jól megy a sora stb., stb. *Golovin* és *Herzen* válaszolnak erre, megjegyezvén, hogy „egy német lap" már 1848-ban előhozakodott ugyanezzel a rágalommal és hogy e lapnak „még ahhoz is volt mersze, hogy George Sand-ra hivatkozzék tanúként".

Tegnapelőtt megjelenik a színen „dr. Arnold Ruge" és azt állítja, hogy

---

* *Az eredetiben* szeptember 2. – *Szerk.*
** *Az eredetiben* szeptember. – *Szerk.*
*** – „egyesült sörmérőknek" – *Szerk.*
° *Francis Marx.* – *Szerk.*

ez a német lap a „Neue Rheinische Zeitung", amelynek szerkesztője, „dr. Marx", éppúgy meg volt győződve e rágalmak valótlanságáról, mint minden más demokrata.[371]

A „Morning Advertiser" tegnapi számában a következő tartalmú nyilatkozatot tettem:[372]

Herzen és Golovin urak jónak látták, hogy a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, amely 1848-ban és 1849-ben az én szerkesztésemben jelent meg, kapcsolatba hozzák a köztük és „F. M." között Bakunyinról folyó polémiákkal stb. Nos hát, engem egyáltalán nem érintenek Herzen és Golovin urak gyanúsításai. De stb., stb. „legyen szabad ez ügyben ismertetnem a valóságos tényállást". Következik ezután a tények felsorolása:

„hogy 1848 július 5-én leveleket kaptunk Párizsból, az egyiket az Havas Irodától, a másikat egy lengyel menekülttől" (így nevezem Ewerbecket), „mindkettő közölte, hogy George Sand Bakunyint kompromittáló iratok birtokában van, amelyek szerint Bakunyin az utóbbi időben kapcsolatba lépett az orosz kormánnyal";

„hogy mi július 6-án ezt a levelet, nem az Havas Irodáét, hanem párizsi tudósítónkét, közöltük";

„hogy Bakunyin a »Neue Oderzeitung«-ban azt válaszolta, hogy már a mi tudósításunk *megjelenése előtt* hasonló kósza híreket terjesztettek Boroszlóban; hogy ezek az orosz követségektől származnak és hogy ő a legjobb cáfolatnak azt tartja, ha George Sand-hoz fordul";

„hogy augusztus 3-án Kościelski átadta a »Neue Rheinische Zeitung«-nak George Sand e lap szerkesztőjéhez intézett levelét, amelyet ugyanaznap a következő bevezető szavakkal közöltek:" (következnek a „Neue Rheinische Zeitung" szavai[373]);

„hogy én augusztus végén átutaztam Berlinen, ott találkoztam Bakunyinnal és felújítottam vele régi barátságunkat";

„hogy október 15-én (vagy ilyenkortájt) a »Rheinische Zeitung« védelmébe vette Bakunyint a porosz kormánnyal szemben, amely őt kiutasította";

„hogy (49) februárjában a »Rheinische Zeitung« vezércikket közölt Bakunyinról, amely ezekkel a szavakkal kezdődött: »Bakunyin a barátunk!«[374] stb.";

„hogy én a »New York Tribune«-ban elismeréssel adóztam Bakunyinnak, amiért részt vett mozgalmainkban[375] stb., stb."

Nyilatkozatom a következő szavakkal zárul:

„Ami F. M.-et illeti, aki abból a rögeszméből indult ki, hogy a kontinentális forradalmak Oroszország titkos terveit mozdítják elő, neki, ha valamennyire következetes akarna lenni, nemcsak Bakunyint, hanem minden

európai forradalmárt orosz ügynöknek kellene bélyegeznie. Az ő szemében maga a forradalom is orosz ügynök. Miért ne lenne az Bakunyin?"

Nos hát, a *mai* számban ez a csirkefogó Golovin nem meri a nevét felfedni s így a „Morning Advertiser" „Egy külföldi tudósítótól" jelzéssel hozza következő írását:

Hogyan írjunk történelmet?[376]
(Egy külföldi tudósítótól)

Bakunyin orosz ügynök – Bakunyin nem orosz ügynök. Bakunyin a rossz bánásmód következtében a slüsszelburgi fegyházban meghalt – Bakunyin nem halt meg, még él. Elvitték katonának és a Kaukázusba küldték – nem, nem vitték el katonának, továbbra is fogva tartják a Péter-Pál erődben. Íme, ilyen ellentmondó híreket közölt sorjában a sajtó Mihail Bakunyinról. Manapság, a kiterjedt hírverés korában, csak hamis állítások útján jutunk el az igazsághoz, de legalább az bebizonyosodott-e, hogy Bakunyin nem állt Oroszország katonai zsoldjában?

Vannak emberek, akik nem tudják, hogy a humanitás az embereket kölcsönösen felelőssé teszi egymásért, – hogy ha kiszabadítjuk Németországot Oroszország befolyása alól, *visszahatunk* az utóbbi országra, s *újból* kiszolgáltatjuk az ottani zsarnokságnak, míg sebezhetővé nem válik a forradalom számára. Az ilyen embereket hiába próbálnánk meggyőzni arról, hogy Bakunyin a haladó kozmopolitizmus egyik legtisztább, legnemesebb képviselője.

„Rágalmazzatok csak", mondja egy *francia* közmondás, „hiszen valami mindig megmarad belőle." A Bakunyinról terjesztett rágalmat, amelyet 1848-ban egyik barátja alátámasztott, 1853-ban egy ismeretlen személy megismételte. „Az embert mindig csak saját emberei árulják el" – mondja egy másik közmondás, s „az okos ellenség jobb az ostoba barátnál". A konzervatív lapok nem váltak a Bakunyin elleni rágalom szócsöveivé. Ezt egy baráti lap vállalta magára.

Gyengén fejlett forradalmi érzülettel lehet csak egy percre is elfelejteni – amint Marx úr elfelejtette –, hogy Bakunyint nem abból a fából faragták, amelyből rendőrkémeket faragnak. Miért nem közölte legalább egyszerűen, az angol lapok szokása szerint, annak a lengyel menekültnek a levelét, aki megvádolta Bakunyint? Akkor most nem kellene sajnálkoznia azon, hogy neve egy hamis váddal került kapcsolatba.

A fickónak a következőket (lásd alább) szándékozom válaszolni, amit átstilizálva *postafordultával* (hétfőig, ha lehet) vissza kell küldened.[377]

Egyszersmind felmerül a kérdés, hogy te és Dronke, mint a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztői, nem akartok-e szintén nyilatkozatot tenni.

Klikk klikk ellen. A másik oldalon csak Ruge, Herzen és Golovin áll. Az utóbbit Bakunyin maga „csibésznek" nevezte. 1843–44-ben Miklós egyik legbuzgóbb csodálója volt, majd demokrata lett, mert azt *hitte*, hogy gyanússá vált és nem mert visszatérni Oroszországba. Ebből áll egész hősiessége.

Én a magam részéről tehát *lényegében* a következő nyilatkozatot javasolnám:

»Az okos ellenség jobb az ostoba barátnál« – így kiáltott volna Bakunyin, ha valaha is elolvassa a „külföldi" Sancho Panza szombati lapjukban megjelent levelét, amelyben hemzsegnek az elcsépelt közmondások.

Nem »ostoba barát«-e az, aki a szememre veti, hogy *nem* tettem meg azt, aminek megtétele esetén szerinte »*nem kellene* sajnálkoznom, hogy nevem egy hamis váddal került kapcsolatba«?

Nem »ostoba barát«-e az, aki csodálkozik azon, amit tud minden iskolásgyerek, hogy az igazság polémiák során derül ki, és hogy a történelmi tényeket egymásnak ellentmondó állításokból kell kihámozni?

Amikor a »Neue Rheinische Zeitung« közölte a párizsi levelet, Bakunyin szabadlábon volt. Ha helyes volt, hogy Bakunyin 1848-ban megelégedett a »Neue Rheinische Zeitung« nyilvánosság előtt adott magyarázataival, nem »ostoba barát«-e az, aki 1853-ban kivetnivalót talál azokban? Ha helytelen volt, hogy felújította bizalmas kapcsolatait a »Neue Rheinische Zeitung« szerkesztőjével, nem volt-e ez az állítólagos barát »ostoba«, hogy e gyengeségét felfedte a nyilvánosság előtt?

Nem »ostoba barát«-e az, aki azt hiszi, szükségszerű, hogy »Oroszországot újból kiszolgáltatják az ottani zsarnokságnak«, – mintha bizony valaha is felszabadult volna alóla?

Nem »ostoba barát«-e az, aki a latin közmondást: »calumniare audacter*« francia közmondásnak nevezi?

Nem »ostoba barát«-e az, aki nem tudja megérteni, hogy »konzervatív l apok miért nem akarták *nyilvánosságra hozni* a rágalmakat«, amelyeket egész Németországban *titkon* terjesztettek Bakunyin ellen, míg Németország legforradalmibb lapja köteles volt őket közölni?

Nem »ostoba barát»-e az, aki nem tudja, hogy »a forradalmi érzület« a legnagyobb lobogása idején alkotta meg a »lois des suspects«-t[245] és fejeztette le a Dantonokat, Desmoulins-eket és Anacharsis Clootsokat?

Nem »ostoba barát«-e az, aki nem merte megvádolni a »Morning Advertiser«-t, amiért közölte F. M. levelét, miközben Bakunyin be van börtönözve

* – »bátran rágalmazz« – *Szerk.*

Szentpétervárott, ugyanakkor azonban megvádolja a »Neue Rheinische Zeitung«-ot, amely hasonló levelet közölt 1848-ban, amikor Bakunyin szabad volt és még nem szorult egy »ostoba barát« védelmére?

Nem »ostoba barát«-e az, aki Bakunyin nevét ürügyül használja Bakunyin barátainak rágalmazására, míg a saját nevét óvatosan eltitkolja?"

Tehát válaszolj mielőbb. A dolog sürgős.

Barátod
K. M.

125

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 szeptember 7.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Leveled persze elkésett.[378] Azt a vacakot* tömörítettem, a szükségtelen pátoszt elhagytam, még kissé csiszoltam rajta és hétfőn megküldtem az „egyesült sörmérők" szeretetre méltó lapjának. Nem közölték. Ez a fölötte következetes lap azonban ugyanakkor, hétfői számában közölte egy *„helybeli* tudósítója" (állítólag D. Urquhart) rövid levelét, amely saját „külföldi tudósítóját" meglehetősen világosan leleplezi mint „orosz ügynököt" és magát Bakunyint sem avatja éppenséggel szentté. A „Morning Advertiser" valószínűleg azért utasította el válaszomat, mert nem volt olyan zavaros, mint a „helybelié". Most a dolog a „People's Paper"-ben jelenik majd meg.[379]

Merő lapsus linguae** – régi megszokás – volt, hogy Dronke urat a neked szóló levélben megemlítettem. Nem hiszem, hogy a „kis" Blanqui szava bármit nyom a latban, vagy hogy e függelékkel valamit is nyernénk.

A derék Kicsi olyan ügyesen megkeverte a dolgokat, hogy 1. Lupus – bár tőled már régen értesültem a dologról – soha egy szót sem szólt nekem elutazásáról[380]; 2. hogy ugyanez a Lupus mindig nagy fenntartással beszél rólad; 3. hogy tegnap *este* hihetetlen jelenetem volt vele.

Éppen ültem és dolgoztam. Feleségem és a gyerekek a szobában. Súlyos léptekkel belép Lupus, – feltevésem szerint végre el akar búcsúzni, hiszen otthonomban soha egy szót nem ejtett közelgő elutazásáról.

Egy évvel ezelőtt egy kis spanyol nyelvtant kértem kölcsön tőle, szerzője *Franceson*, terjedelme talán 120 oldal. Ezt a vacakot, amennyire emlékszem, 5 hónappal ezelőtt visszaadtam neki. Ha nem, akkor Dronke elsinkófálta.

Az öregúr már két különböző alkalommal kérdezősködött e könyvecske felől feleségemnél és Lenchennél, akik azt felelték, hogy majd megkeresik.

* *V. ö. 267–268. old. – Szerk.*

** · nyelvbotlás – *Szerk.*

Nos hát tegnap este – a fickó mindjárt morogva lépett be – olyan hangon, hogy tőlem telhetőleg kiengeszteljem, azt mondom neki, hogy ezt a vacakot nem találom, mindenütt kerestem, úgy hiszem, hogy már visszaadtam neki stb., stb. Erre parasztosan otromba, szemtelen hangon azt feleli: „Biztosan *eladtad*". (Mármint azt a szemetet, amelyért bárkinek egy sovereignt adok, ha egész Londonban 2 farthingot kap érte.) Én persze felugrom, szóváltás tör ki, ő mint egy megbokrosodott ló kitart marhasága mellett, vagyis „családom körében" sérteget! Tudod, hogy meghülyült öregembereknek, akik mint párthagyomány tiszteletre méltók, sokat elnézek. De ennek persze van határa. A vén bolond azt hiszem csodálkozott, hogy végül is megmutattam neki a fogam fehérét.

Mindez Dronke intrikáinak, a túlságosan állandósult gin-fogyasztásnak és az agyvelőnedvek kiszikkadásának következménye. A tengeri levegő talán jótékony hatással lesz Lupus gondolkodószervére. Az ember élhet ugyan a „vén házsártos" előjogával, de visszaélni nem kell vele. Nekem sem olyan könnyű a dolgom, és így az ő polgári nyavalyája egyáltalán nem mentség a szememben.

A nyomorult oroszok (bár különböző személyek és különböző formában) most mind a „Tribune"-ban, mind a londoni „Advertiser"-ben azon a vesszőparipán lovagolnak, hogy az orosz *nép* izig-vérig demokrata, a hivatalos Oroszország (császár és bürokrácia) csakis németekből áll, s a nemesség ugyancsak német.

Tehát Németországgal kell megküzdeni Oroszországban, nem pedig Oroszországgal Németországban.

Te többet tudsz Oroszországról mint én, és ha időt szakíthatsz arra, hogy ez ellen a hülyeség ellen fellépj (egészen olyanok ezek, mint a teuton szamarak, akik II. Frigyes stb. zsarnokságát a franciákra kenik, mintha bizony visszamaradott szolgáknak nem kellenének mindig civilizált szolgák, akik idomítják őket), akkor nagyon lekötelezném. Természetesen a „Tribune"-ban.

Barátod
K. M.

Írj részletesebben az *üzleti helyzetről*, s mindjárt angolul.

Klein mellékelt levelére – légy szíves, tedd el gondosan – diplomatikusan válaszoltam: Londonból nem lehet levelezni; a gyári munkások maradjanak meg *kizárólag* egymás között, s ne lépjenek kapcsolatba kölni, düsseldorfi stb. nyárspolgárokkal, illetve iparoslegényekkel. Ha egyszer egy évben valakit ide akarnak küldeni jótanácsért, nincs kifogásunk ellene.[381]

126

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 szeptember 17.
28, Dean Street, Soho

Dear Frederic,

Átkozottul rákaptál a hallgatásra.

Minthogy tegnapra vártam a cikkedet, csak a legújabb híreket állítottam össze bevezető gyanánt, és hogy leveled nem érkezett, egy tudósítás füstbe ment.

A mával kezdődő két hét folyamán mindenképpen igénybe kell vennem közreműködésedet. *Pieper* ugyanis ma két vagy három hétre – bár nem kolostorba – de a német kórházba vonul, afféle egészségügyi börtönbe, ahol az érzéki gyönyörök következményeiből és utófájásaiból alaposan ki fogják kúrálni. Mivel a tetves Spielmannhoz való szaladgálásaim miatt 3–4 cikk már amúgy is kiesett, most minden kedden és pénteken írnom kell, hogy a legközelebb intézvényezendő váltó ne legyen túlságosan kis összegű. Van rá kilátás, hogy Freiligrath elintézi egyik üzletfelével, hogy rendszeresen leszámítoljon nekem.

Ha közben te is írsz egyet-mást, akkor a többit átnézés végett elküldöm neked, úgyhogy akkor már csak a „Débats"-ban vagy másutt esetleg fellelhető legújabb törökországi híreket, illetve netán a különösen fontos táviratokat kell hozzá- vagy elétenned, s aztán az egész sz. . . t Liverpoolba továbbítanod.

Keddre várok tőled egy cikket.

Fontos lenne mondani valamit a hadseregek elhelyezkedéséről stb. Az angol lapok sok ostobaságot írnak, így pl. azt, hogy Omer pasa állítólag átkel a Dunán stb.

Két cikket a kereskedelmi válságról már útnak indítottam, egyet egy héttel ezelőtt, pénteken, az Angol Bankról, a leszámítolásról és a Peel-törvény hatásáról, vagyis inkább szándékolt hatásáról,[382] egyet pedig a legutóbbi kedden a gabonaárakról, a túltermelés jeleiről stb.[383]

Fontos lenne valami részletesebb anyag az ipari kerületekről.

Csatolok még egyet s mást a „Tribune" emberétől* és *„róla"* a „Tribune" szerkesztőinek tollából. Mindezek után egyébként nem orosznak, hanem németnek nézem.

A hirdetési illeték megszüntetése következtében Jones most hetenként 3 £-ot vételez be hirdetésekért – a lap[83] nemsokára kifizetődik. Akkor majd Piepernek is lesz kereseti forrása.

Írj Lupus utazásairól is, aki, mint utóbb hallottam, csak múlt szombaton pályázott el innen.

Ég veled.

K. M.

Mellékelek még egy kivágást a derék „Neu-England-Zeitung"-ból.[384]

* Pulszky.[308] – *Szerk.*

127

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1853 szeptember 19.

Kedves Marx,

Ami eddig akadályozott a munkában és az írásban, az „öregúr"* jelenléte volt, aki egyelőre nálam ütötte fel a sátorfáját. Csavargőzösén nem lehetett helyet kapni, s Borchardt is nagyon amellett volt, hogy először próbáljon meg itt órákat szerezni, azonkívül még Liverpoolban is vannak kilátásai. Egyszóval itt akar szerencsét próbálni, s én nem szeretném, ha észrevenné, hogy a „Tribune"-tudósítások néha milyen módon keletkeznek, miután Londonban olyan idétlenül viselkedett veled. Itt kínálkozik néhány lehetőség; Borchardt és én tegnap beszélgettünk vele erről, majd pedig ma útnak indítottuk, hadd nézzen körül, úgyhogy a mai este az enyém, és így összekalapálhatok számodra az itteni üzleti helyzetről egy cikket, amelyet a második postával küldök. Az orosz tárgyú cikk, mihelyt lehet, követni fogja ezt – a szerzőt** balti németnek vagy félpolyáknak tartom, a fickónak nyilván sok anyaga van, tehát elővigyázatosnak kell lennünk, de mégis nagyon jól meg tudjuk majd fogni. Vagy ez netán az a Lőwe lenne, aki a „Deutsche Londoner Zeitung"-ban[385] írt Nesselrodénak? A híg locsogás itt is, ott is erre vall.

A „Reform"-ot nagyon rendszertelenül kapom, – hallottál valamit Clussról?

NB. Mivel Lupus, mint mai leveledből*** látom, még csak el sem búcsúzott, mielőtt elpárolgott, természetesen semmi sem kerül eléje abból, amit te nekem küldesz, – teljesen kívül marad mindenen, és ha nem lennék tekintettel Borchardtra, aki 10 £-ot szerzett Lupus utazásához és különben is jó szívvel van iránta, valamivel hűvösebben lépnék fel monsieur Lupusszal szemben. Különösen azért, mert a fickó nyakas maradt ugyan, de

---

* Wilhelm Wolff. – *Szerk.*

** Pulszky. – *Szerk.*

*** *V. ö. 272. old.* – *Szerk.*

sztoicizmusát elvesztette és nagyon is függővé válik azoktól, akikből hasznot húz. Még egy kissé hizelkedővé is lett, de mennyire.

Ám hadd lássuk, hogy helyzetének megjavulása, ha azt itt el lehet érni, nem hozza-e hamarosan újra rendbe az öregurat, s akkor aztán tőled is bocsánatot *kell* kérnie.

Most hazamegyek, dolgozni.

Barátod
F. E.

128

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 szeptember* 28.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Csatolom Weydemeyer egy levelét, Cluss néhány levelét, Willich úr nyilatkozatát[386], Mazzininak az amerikai Mr. Motthoz (abolicionista) intézett levelét.

Cikkedet két részben használtam fel, két cikké dolgoztam át,[387] s elküldtem őket New Yorkba; a titkár szerepét a feleségem vállalta.

Piepernek *kiégették* a torkát a német kórházban. Az ágyán egy táblácska függ e végzetes felirattal: Wilhelm Pieper, *syphilis secundaris*. Szigorú fegyelemben tartják, ami jót tesz neki.

W. Wolff írt bizalmasának, Ringsnek. Október végéig Manchesterben próbálkozik, írja, s ha addig nem akad semmi, elutazik. Egyelőre „a *más* zsebén" él, Great Ducie Street ilyen és ilyen szám alatt.[388] *Téged meg sem* említ, amiből láthatod a vén szivar konok kicsinyességét. Minekutána annyit morgolódott ellened, természetesen szégyelli bevallani, hogy lekötelezed őt. Ami bennünket többieket illet, nem tudom, mit írt rólunk Ringsnek, mert ez hallgat erről.

Dronke úr ügyében** szeretnék tisztán látni. Most megtudtam, hogy Pieper *Ricardóját* eladta, ugyancsak eladott egy német nemzetgazdaságtantörténetet, amely Lochner munkásé volt stb., stb. Ez természetesen fokozza ellene táplált mélységes gyanúmat.

Elutazása előtt Wolff úr még elmesélte Imandtnak – éspedig igen eltorzított formában és nyárspolgári felháborodottsággal – a velem szemben tanúsított arcátlanságát. Engem az bosszant, hogy mindig olyan túlzott tapintattal bántam ezzel a zsémbeskedővel, ahelyett, hogy kimutattam volna neki a fogam fehérét.

---

* *Az eredetiben* augusztus. – *Szerk.*
** *V. ö. 269–270. old.* – *Szerk.*

A dolgok igen kedvezően alakulnak. Franciaországban irtózatos krachra* számíthatunk, ha az egész pénzügyi szédelgés halomra dől.

Jacobi melankolikus stílusú cikket írt a „Reform"-ba a föld végpusztulásáról.[389]

Vigyázz, hogy e sorok ne kerüljenek avatatlan kezekbe.

Barátod
K. M.

Apropó. Tegnapelőtt kaptam egy pár sort Blindtől. Demokrata előkelőségének magaslatairól kénytelen lesz ismét leszállni a mindennapi megélhetési kérdések alantas régióiba. Perét elvesztette és egyelőre feleségének egész vagyonát lefoglalták. Így segélyforrásai kiapadtak. Sajnálom őt idétlen modora ellenére is, amelyet helyesnek vélt felvenni.**

Követted a „Morning Advertiser"-ben a Bakunyin körül zajló históriát?*** Urquhart ezzel kapcsolatban cikket közölt, amelyben meggyanúsítja Bakunyint, 1. mert orosz és 2. mert „forradalmár";[379] azt állítja, hogy az oroszok között nincsenek becsületes forradalmárok, demokrata látszatra törekvő irodalmuk (Herzennek és a csibész Golovinnak szánt oldalvágás) semmit sem bizonyít; végül pedig kijelenti a kontinentális forradalmároknak, hogy ők épp olyan árulók, mint kormányaik, ha bizalmukba fogadnak oroszokat. Most az oroszok, úgy látszik, az *Englishmant*° (Richardsot) küldik a csatatérre, aki pikkel Urquhartra, mert régebbi jogaira hivatkozva elvette tőle a „Morning Advertiser"-ben a „»*Times*« és *Törökország*" témát. Richards kijelenti, hogy éppoly bárgyúság Bakunyint kémnek nyilvánítani, mint Palmerstont azzal vádolni, hogy Oroszország megvesztegette; hivatkozik Ruge tanúságtételére meg az enyémre[372], dicséri Herzen „forradalmi eszméit"[271] stb. Tegnap aztán megint színre lép Urquhart egyik csatlósa: A. B.; kijelenti, hogy ismeri az „ifjú Oroszország" minden írását, s valamennyi alátámasztja Urquhart nézetét, pánszlávizmus stb.

Az orosz intrikusok mindenesetre észre fogják venni, hogy itt nem olyan könnyű felvágni, mint a szánalmas francia demokráciában, sem pedig befolyásra szert tenni és a forradalmi emigráció valamiféle arisztokráciájaként szerepelni. Itt kemény csapásokat mérnek. Ugyan mit használtak ezek a szamarak Bakunyinnak? Csak annyit, hogy most komoly formában nyilvánosan megvádolják, őket magukat pedig szájon vágták.

* *A papír sérült. – Szerk.*
** *V. ö. 562. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 264–268. old. – Szerk.*
° *– Angolt – Szerk.*

129

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx!

Csatolom a törökországi hadseregekről szóló cikket.[390] Ha megírod nekem, hogy mit küldesz holnap a lancashire-i sztrájkokról és az üzleti helyzetről, akkor ehhez hozzákapcsolódhatom és keddig további beszámolót írhatok ezekről.[391] Itt a gyárosok és a kereskedők mindenáron azon fáradoznak, hogy elhitessék egymással, nem is olyan vészes a dolog, és a „Guardian" szintén minden tőle telhetőt megtesz, de ez csupa csalás és ámítás. Múlt hét óta a szokványos fonal fontonkénti ára $^1/_4$–$^3/_8$ pennyvel esett, ez tehát, ha az ár 9 penny volt, 3–4 $^1/_2$%, ha 8 penny, 3–6%, ha 7 penny, 4–7% értékesés, a gyapot ugyanezen időben kb. $^1/_8$-dal lett olcsóbb. A készletek halmozódnak, a kereslet a hazai kereskedelemben is csökken. Ausztráliai viszonylatban olyan rettenetesen túlhajtották a spekulációt, hogy 80 000 barrel amerikai lisztet, barrelenként 8 shilling szállítási költséggel, onnan *ide* szállítanak tovább. Az ausztráliai krach feltehetően 4 hét múlva tetőzik. A kelet-indiai „jó hírek" arra szorítkoznak, hogy az ottani áremelkedést és az itteni áresést összevetve, a kivitel oda még mindig veszteséges. Csak az Amerikával folyó kereskedelem és a gabonaspekuláció virágzik. Upbridge-ben már *quarterenként 80 shillinget* fizettek elsőrendű búzáért. A gabona ára felfelé tendál, a fonalé lefelé, a törökországi disznóság pedig a lehető legjobb úton van, hogy kereskedőinket egész télen át nyugtalanítsa.

A készáruk ára is remekül esik lefelé, és ezeknél a felhalmozott készletek még sokkal fatálisabbak, mint a fonalnál. A gyárosok azzal a határozattal, hogy leállnak, két legyet ütnek tehát egy csapásra: 1. lefegyverzik a munkásokat, 2. csökkentik a termelést. A prestoniaknak bizonyosan megszavazzák az általános köszönetet, ha ugyan nem kapnak kártalanítást.[392] Ashtonban, Stalybridge-ben és Glossopban a gyárosok szintén leállást terveznek, és itt is egyesek. Ennek azonban az a bökkenője, hogy csak azoknak előnyös, akik nem állnak le, a leállóknak pedig csupán kárt okoz.[393]

Lupusnak – ha bízhatunk Borchardtban – levelezői állásra van kilátása.

Az öregúr oroszul tanul stb., és továbbra is lelkesen foglalkozik a török kérdéssel, amit szívesen ráhagyok.

Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet.

F. E.

[Manchester,] 1853 szeptember 29.

Mit szólsz Jacobi melankolikus és erényes elképzeléseihez a föld végpusztulásáról?[389]

130

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 szeptember 30.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

A háborús cikk remek.[390] Magamnak is súlyos aggályaim voltak az orosz haderők nyugati előnyomulása miatt, de természetesen ilyen dolgokban nem mertem a saját ítéletemre hagyatkozni. Egy nagy sorozat sztrájk-cikket a 6 hónap alatt, amióta a dolog tart, időközönként már írtam.[394] Most persze új fordulat következett be. Abban a cikkben, amelyben a sztrájkokra vonatkozó általános megjegyzéseidet felhasználtam, egy csomó sztrájkoló helységet *megneveztem*, a prestoni és a wigani históriát is elmondtam.[395] Manchesterre vonatkozóan részleteket nem tudtam találni. A prestoni manővert úgy ábrázoltam (megjegyzem, igen röviden), mint 1. a gyárosok kísérletét arra, hogy a túltermeléstől való *visszavonulásukat* a munkásokkal *fedezzék*, akik követeléseikkel kényszerítik őket a gyárak bezárására; 2. kísérletet arra, hogy a munkásokat kiéheztetéssel behódolásra bírják.

Mint látod, a sztrájkok történetében csak múlt keddig jutottam el és Manchesterre nem tértem ki.

A fonalakra és a gyapotárakra, s lehetőleg a késztermékek áraira vonatkozó megjegyzéseket talán még valamennyire kibővíthetnéd, úgyhogy egy tudósításban legalább egy bekezdés kerekedjen ki belőle.

Természetesen minden tudósításban a voltaképpeni tárgyon kívül lépésről lépésre követnem kell az orosz jegyzékeket és az angol külpolitikát (és ez ám derék külpolitika!), mert a New York-i *szamarak* ezt tartják a fő dolognak, s végtére is semmiről sem könnyebb beszélni, mint erről a magas politikáról.

Jövő keddhez *egy hétre* készen lesz egy cikkem a „keleti egyházról" és *jövő péntekhez egy hétre* a Dániáról szóló három cikkem közül az első, mert ott a különböző rendi gyűlések a jövő hónapban megint színre lépnek.[396]

Ha valamilyen katonai esemény következne be, bízom a manchesteri hadügyminisztérium azonnali instrukciójában, nemkülönben ami a gyapo-

tot és a fonalakat illeti, mert az itteni lapok jelentései ezekről igen hitványak.

Mindenekelőtt agyon akarom halmozni a fickókat írásaimmal, mert a pillanat kedvező, és ha egyidejűleg tőled is kapok küldeményeket, a témákat hosszabb időközökre oszthatom el. Hozzájárul ehhez az is, hogy titkárom* nélkül az angolt illetően kissé aggályos vagyok.

Nem üdvözlöm Lupust.

Barátod
K. M.

* Pieper. – *Szerk.*

131

Marx Engelshez

Manchesterbe

1853 október 8.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

Mindenekelőtt kénytelen vagyok megkérni téged, hogy – hacsak lehet – postafordultával küldj nekem legalább egy minimális pénzösszeget. Két héttel ezelőtt Spielmann végre fizetett, közel 2 £ levonásával. Időközben persze az adósságok annyira megnövekedtek, a legszükségesebb dolgok oly maradéktalanul a zálogházba vándoroltak és a család annyira lerongyolódott, hogy már 10 nap óta egy fillér sincs a házban. Hogy Spielmann becsapott, arról most bizonyítékok vannak a kezemben, de mit ér ez? A New York-i cég ugyanis kívánságomra visszaküldte nekem a váltót egy írással együtt, amelyből kiderül, hogy a cég *már július 22-én* fizetett, míg én a pénzt csak szeptember végén kaptam meg. Most megint 24 £-ot intézvényezhetek. (Pieper bebörtönzése óta 6 cikket[397] küldtem be, köztük egy dörgedelmes vádiratot Palmerston ellen, amelyben 1808-tól 1832-ig követem pályafutását.[398] A folytatást aligha tudom keddig szállítani, mert sok Kékkönyvben és „Hansard"-ben[399] kell utánanéznem, a pénteket és a mai napot pedig pénz utáni szaladgálással vesztegettem el. A pénteki cikket[393] éjjel írtam, azután reggel 7-től 11-ig lediktáltam a feleségemnek, majd fogtam magam és elindultam a Citybe.) Freiligrath ígéri – és mindent meg fog tenni ennek érdekében, saját forgatmányként stb. –, hogy Bischoffsheimnél leszámítoltassa a váltómat, de ezt 8–10 napnál hamarabb nem tudja nyélbe ütni. Ez a casus belli*. Majd meglátom, hogy ezeket a napokat hogyan vészelem át. Hitel élelmiszerre (kivéve meleg italokat és tartozékaikat) nem kapható. Azonkívül Pieper valószínűleg holnap beállít, kijön a kórházból – legalábbis feltehető. Mihelyt megkaptam a pénzemet, küldtem neki 3 £-ot, de Liebknecht őrizetére bízta a szamár, és most már egy garast sem fog viszontlátni.

---

* – a háború (a bonyodalom) oka – *Szerk.*

Az évek óta itt megért rengeteg kellemetesség közül a legsúlyosabbakat rendszeresen ún. pártbeli barátok – a vörös Wolff*, Lupus, Dronke stb. – okozták nekem. Ma mesélte Freiligrath, hogy Franz Joseph Daniels Londonban van és a vörös Wolffal felkereste őt. Kijelentette, hogy hozzám nem jön, mert fivérét** Bangya révén börtönbe juttattam, amire különben nem került volna sor. Bangya 1852 februárjában keresett fel először, Danielst pedig 1851 májusában csukták le! A hatás tehát igen retrospektív volt. Ezt az egész gyalázatos pletykát (ez a jutalom fáradozásaimért, az elvesztett időért meg a perből[7] származó egyéb kellemetes következményekért) természetesen mohón felkapják, hogy fedezzék a velem szemben tanúsított saját siralmas magatartásukat és a gyáva visszavonulásukat. A disznóság oka pedig pusztán a Dronke–W. Wolff urak ide-oda hordott pusmogásában keresendő, ők ugyanis maguknak tartották fenn az ügy kényelmes részét – a pletykát, egyébként viszont nagyon is hajlandók voltak a munkát rám hagyni.

Ha kényelmesen, de legalábbis gondtalanul élnék, természetesen fütyülnék ezekre az aljasságokra. De a polgári mocskot éveken át még ilyen és hasonló mocskokkal fűszerezve elviselni, ez egy kissé sok. Az a szándékom, hogy a legközelebbi alkalommal *nyilvánosan* leszögezem: *semmiféle* párthoz nincs közöm. Nem vagyok hajlandó többé minden pártbeli szamár sértegetéseit eltűrni a párt örve alatt.

Láthatod, milyen fontos, hogy brosúrám[222] eljusson Németországba. Mivel te ezt nem tudod kieszközölni, küldd meg nekem Strohn címét, akivel erről meg akarok állapodni.

Azonkívül nagyon szeretném végre Dronke úr nyilatkozatát hallani a könyv dolgában***. Ami Lupus urat illeti, úgy látszik, hogy az őt protezsáló polgárokkal szemben tanúsított szolgai magatartását a velem szemben megnyilvánuló gyalázatos arcátlansággal akarja ellensúlyozni. Biztosíthatom, a dolog egyáltalán nincs elintézve azzal, hogy Imandtnál az elbúcsúzás ürügyén elhencegett azzal, hogyan zúdította rám filisztermérgét.

Csatolom Cluss levelét. A „Neu-England-Zeitung" elleni írásában – úgy hiszem, megfelelően – összeállított különböző részleteket leveleimből Careyről stb.[400]

Barátod
K. M.

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*
** Roland Daniels. – *Szerk.*
** *V. ö. 269–270. old.* – *Szerk.*

132

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 október 12.

Kedves Engels!

A 2 £-ot megkaptam. Annál is inkább jókor jött, mivel Oxford, Freiligrath főnöke, még nem tért vissza utazásáról és így a dolog elhúzódik.*

Ami a „Tribune"-t illeti, péntekre készen lesz a Palmerstonról szóló II. cikk.[398] A III. és utolsó cikkhez, amely az 1848-tól 1853-ig tartó korszakot öleli fel, annyi kékkönyvre és „parlamenti vitára"[399] van szükségem, hogy képtelen vagyok keddig leszállítani, mivel a vasárnap – már ami a British Museumot illeti – kiesik. Rendkívül hasznos lenne tehát számomra, időnyereség szempontjából is, ha kedden te helyettesítenél. De miről írj? Igazán nem tudom. Talán napi politikáról, amihez én csak a legújabbat fűzném hozzá. Talán, ha eddig figyelemmel kísérted a tárgyat – Greeley és McElrath urak számára túl sokra nincs szükség –, a közelgő válság befolyásáról a Bonaparte-rendszer megdöntésére. Azt hiszem, legfőbb ideje a figyelmet Franciaországra terelni, ahol a katasztrófa mégiscsak be fog következni. A rossz gabona- és szőlőtermés. Az olcsóbb kenyérár egész Franciaországból Párizsba csábítja a munkásokat s ekként a forradalmi hadsereget is toborozza, miközben ezek az új bevándorlók leszorítják a párizsiak amúgy is csökkenő béreit. Kenyérlázadások Elzász-Lotaringiában, Champagneban. A parasztok morognak Párizs előnyben részesítése miatt, a munkások a hadsereg költséges ünneplései miatt, a burzsoák amiatt, hogy a munkások javára erőszakosan beavatkoznak a gazdasági törvényekbe. Csökkenő kereslet mindenekelőtt luxuscikkekben. A műhelyek bezárásának megkezdődése. Szöges ellentétben ezzel az egész nyomorúsággal a Bonaparte-család pazarló költekezései és tőzsdei szédelgései. Az egész hitelrendszer üressége, amely a lumpenproletár-császár és a zsidó Fould vezetése alatt tisztára óriási szédelgési intézménnyé vált. Tőzsde, bank, vasutak, jelzálog-bankok és a szédelgés egyéb intézményei. A Lajos Fülöp-rezsim utolsó napjainak reprodu-

* *V. ö. 281. old. – Szerk.*

kálása, de mindenfajta disznósággal kombinálva és a császárság meg a restauráció ellensúlyozó vonásai nélkül.

A kormány nyomása a Bankra. Az adóvégrehajtók vidéken szigorúbban járnak el, mint valaha. Óriási eltérés az előirányzott és a valódi költségvetés között. Minden városi közigazgatási szerv – mivelhogy a prosperitás felkarolása volt a cél – szörnyen eladósodott. Azután a keleti kérdés hatása az állampapírokra és a papírok értékingadozásainak veszélyes kihasználása éppen az udvar által. A hadsereg demoralizálódása. Külön ki kellene még emelni, hogy az olyan elvhű emberek, mint Ledru-Rollin, L. Blanc és mindenféle színezetű politikusok kiáltványai, felhívásai stb. még egy tetűt sem mozgattak meg, hogy azonban a társadalmi, illetve gazdasági válság az egész kacatot mozgósítja stb., stb. Természetesen nem tudom, hogy ez a téma megfelel-e neked. Mindenesetre tudasd velem, hogy keddre várhatok-e egy kis cikket vagy sem, mert ehhez kell igazodnom.

Barátod
K. M.

Az „*Economist*" múlt heti (szombati, tehát voltaképpen e heti) száma mindenféle anyagot hoz párizsi tudósításában.[401]

133

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 október 28.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Köszönet a két cikkért.[402] Attól tartok, hogy Smitt úr tájékoztatása alapján[135] kissé túlságosan jó véleménnyel vagy Oroszország katonai teljesítményeiről. Először is, ami az 1828–29-es hadjáratot illeti, ez a legtöbb kortárs megítélése szerint siralmas volt; többek között hivatkozom Wellington herceg hadsegédének* a herceg számára készített jelentésére, amelyet a „Portfolió"-ban[403] tettek közzé. Az erődítményeket inkább megvásárolták, semmint megrohamozták. A megvesztegetés egyáltalán főszerepet játszott a hadjáratban. Dibics, miután átkelt a Balkánon, nem volt benne bizonyos, azért jött-e, hogy győzzön, vagy pedig azért, hogy nyomorultul csapdába ejtsék és elvágják hadseregétől. Ami megmentette, az megintcsak az egyik parancsnokló pasa megvesztegetése és a török hadsereg teljes felbomlása volt. Oroszország akkor kezdte a háborút, amikor a török flotta Navarinónál már megsemmisült[404] és a török hadsereg régi szervezetét Mahmud pasa már megsemmisítette, de új még nem jött létre. A körülmények most mindenesetre mások.

A „*Débats*" az utolsó 2 hétben cikkeket közölt az 1828–29-es hadjáratokról, de ezeket nem olvastam. Ami a további anyagot illeti, majd utánanézek a könyvtárban.

Pieper egy hete hazakerült — és két állása is van, 1. Cluss közvetítése révén a „Washington Union"[405] tudósítója és 2. könyvelő (9-től 5-ig) egy crapaud** alkalmazásában a Cityben, heti 25 shillingért. Számomra tehát használhatatlanná vált. Neki annál jobb. Örülök, hogy kievickélt a szarból.

Küldöm a Palmerston[398] folytatását. Jones írt nekem, további folytatást kért. Még ez egyszer küldtem neki egy cikket, de azzal a megjegyzéssel,

---

* Chesneu. — *Szerk.*

** — varangy; (francia) nyárspolgár — *Szerk.*

hogy semmit nem kap többé, ha ezek a disznó sajtóhibák (ezúttal vaskosak és értelemzavarók) nem szűnnek meg. A kézirat nagyon olvashatóan volt írva.

Ringsnek őrültségi rohama volt, néhány napra a dologházba került, állapota még aggasztó. Ok: részegeskedés, quorum magna pars* a tiszteletre méltó Lupusnak, aki őt üzletzárás után gin-ivásra csábította. Amellett ez az ember túlságosan vérmes, nem való neki a semmittevés, s egyelőre semmi újat nem talált még. Átkozott dolog, hogy ezek a mi fickóink mind megbolondulnak.

Csatolva Heinzen kimagasló cselekedetei.

Barátod
K. M.

* – amiben nagy része (volt)[406] – *Szerk.*

134

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 november 2.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Holnaputánig mindenképpen írnod kell nekem, még ha csak 1–2 oldalt is (amennyiben nincs időd) a törökök átkeléséről a Dunán Kalafat bevételekor. Én tegnap e hírt igen kétségesnek tüntettem fel.[407] De úgy látszik igaznak bizonyul, a holnapi lapokból pedig mindenképpen tudni fogod, hogy áll a dolog. Most tehát nem hallgathatok erről, de a „józan emberi ész" szerint sem beszélhetek a dologról, amióta már megkezdtük tudományos megítélését. A francia lapok hírei szerint *Samil* jelentős vereséget mért az oroszokra, még Tifliszt is fenyegeti, és Voroncov tábornok állítólag azt írta kormányának, hogy – mihelyt két oldalról fenyegetik – Georgiát számottevő erősítések nélkül nem tudja tartani.

A „*Tribune*" az utóbbi időben jelentős mértékben alkalmazza az annexiós politikát. Először is a te első katonai cikkedet[390] annektálta vezércikk gyanánt, másodszor az én Palmerstonomat[398], amelynek folytatásait mármost eleve annektálta. Bármily furcsának tűnhet neked, én – minekutána pontosan végigkísértem a nemes vikomt húsz éven át megtett lépéseit – ugyanarra a következtetésre jutottam, mint a monomániás Urquhart, arra, hogy Palmerston több évtized óta Oroszország bérence. Mihelyt elolvastad cikkem folytatásait (különösen a szír–török konfliktusról szóló dolgokat), várom, hogyan vélekedel erről. Örülök, hogy a véletlen folytán alkalmam nyílt közelebbről megvizsgálni az utóbbi 20 év külpolitikáját – a diplomáciai oldalról. Ezt a pontot túlságosan elhanyagoltuk; pedig az embernek tudnia kell, hogy kivel van dolga.

Az egész diplomácia Stiebert, Bangyát és Társaikat reprodukálja nagyban.

A Webb tábornok által szerkesztett „New-York Enquirer"[408] megtámadta (magam nem olvastam a cikket) a „Tribune" tőled származó vezércikkét. A dolog –írja – tudományosan helytáll, de egy török háborúban más elvek

irányadók. A törökök minden körülmények között támadásba lendülnek stb.

Mi van a gyári pro-le-ta-ri-átussal?

Barátod
K. M.

135

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1853] november 6.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Csatolom a nagy Karl Heinzennek „Herold des Westens"-ében[409] rólam és a kommunizmusról közölt gyalázkodásait.

Egyben küldöm Cluss levelét. Ebből láthatod, hogy Willich gyújtóbombája[410] a következő postával megérkezik. A baj az, hogy a fickók egész Németországban terjesztik majd firkálmányukat, míg az én pamfletom[222] nyugodtan alszik Manchesterben és Londonban – és hogy ők Heinzenben ismét nagypofájú visszhangra leltek, míg néhány hónappal ezelőtt – a „Kriminalzeitung"-on kívül – egyetlen orgánum sem állt Willich rendelkezésére. Ha az a szar megérkezik, azonnal elküldöm neked, hogy megírhasd, szerinted mi a tennivaló.

Cluss leveléből kiveheted, hogy áll a „Reform".[411] Szólítsd fel „az öregembert"* és Dronkét, hogy írjanak a lap számára. Hiszen rengeteg fölös idejük van. Hogy jó-e, ha mi ketten közvetlenül írunk, nem tudom.

Weerth levele rettenetesen unalmas, bármennyire szeretné is csillogtatni „szellemét".

Barátod
K. M.

* Wilhelm Wolff. – *Szerk.*

136

Marx Engelshez

Manchesterbe

1853 november 21.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Csatolok egy Lupusnak szóló két £-os postautalványt, amelyet Clusstól kaptam számára, nota bene az én felszólításomra.

Egyben mellékelem Willich roppant siralmas firkálmányát.[410]

Te és Dronke a rám vonatkozó részeket illetően legkésőbb *péntekig* feltétlenül küldjetek *nyilatkozatokat*, amelyeket beiktatok majd általános válaszomba – nyilatkozatok formájában. Nekünk éppoly talpraesetteknek kell mutatkoznunk válaszunkban, amennyire a nemes Willich a maga részéről tétovázott. Nyilatkozatodban légy mindvégig nagyon humoros.

Köszönöm a török cikket.[412] Amikor megérkezett, már kaptam hírt a törökök visszavonulásáról, és a szöveget ennek megfelelően átalakítottam. Írj már végre, hiszen 4 hete egyetlen levelemre se válaszolsz, csak hat sort írsz.[413]

Barátod
K. M.

Nem akarnál karácsonyra idejönni és *nálam* megszállni? Most van egy kis szobám számodra. Talán ez alkalommal le tudod rázni az öregembert.*

* Wilhelm Wolff. – *Szerk.*

137

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 november 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A „*People's Paper*"-ről megfeledkeztem. Csatolom. A Jones-féle lapban eddig megjelent öt cikk a „Tribune"-ban csak hármat tesz ki.[414]

Bármennyire foglalt is az időd, mégis meg kell hogy kérjelek, küldj *péntekre* legalább két oldalt (ahogy szoktad, többre nincs szükség) és angolul, hogy ne vesztegessek időt még a fordításra is. Úgy látom, a hadjárat e télre véget ért, első szakasza mindenesetre lezárult, és így néhány általános vonással elintézhető. Tehát legalább 2 oldalra számítok.

Willich piszkoskodására[410] – éppen ellentétben az ő féléves habozásával – gyorsan kell válaszolnunk.

Barátod
K. M.

Az „öregember" megkapta a 2 £-os pénzesutalványt?

138

Marx Engelshez

Manchesterbe

1853 december 2.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Fogadd köszönetemet a szép cikkért.[415] Dana úr megalapozza tábornagyi hírnevét Amerikában.

Ha azért jössz ide,[416] hogy megint főképp a nyárspolgároknál tanyázz, az semmiképp sem tetszik nekem.

Dronke úr úgy viselkedik, mint egy gyalázatos kis intrikus. Strohnnak azt mondja, hogy nyilatkozatát meg az újságot elküldte neked.[417] Téged abban a hitben hagy, hogy én mindkettőt megkaptam, — *egyiket sem* kaptam meg. Legalább az újságokat küldesd vissza a címedre a kis emberrel*. Az én példányom itt van. Bradfordban azonban egyre sincs szükség. Véletlenül — mivel Dronkétól az a vacak nem érkezett meg — turkáltam a régi levelek között és megtaláltam a corpus delictit** a vétkes *passzussal*, amelyet szó szerint idézek.[418] A levelet *neked* címezték. Ha mármost a jelzők maró sava kifakítaná a tények pontosságát, úgy Dronke úr magára vessen, ha annak alátámasztására, hogy *én* legalábbis pontos vagyok, levelét elküldöm New Yorkba. Akadnak benne furcsa, neki most bizonyára kellemetlen passzusok, pl. „Imandtról, a fanatikus iparoslegényről", aki most a bizalmasa, s akinek hetenként kétszer ír. Ismeretes a Kicsinek az a szenvedélye, hogy a hátunk mögött rólunk pletykál.

A válaszomat kedden elküldtem. Címe: *„A nemes tudatú lovag"*.[419] El fog képedni.*** A te leveledet[420] és más leveleket, így Steffenét, Miskowskyét (Kossuth igazolásával együtt) stb., mint integráns alkotórészeket, természetesen aláírásotokkal együtt, belefoglaltam az egészbe.

Írj hamarosan.

---

* Dronke. — *Szerk.*

** — bűnjelet; bűntárgyat — *Szerk.*

*** Willich. — *Szerk.*

Az „Economist" támadja Jonest,[421] aki hírnévre tesz szert.

Apropó. Kedden lengyelgyűlés volt.[422] Mazzini és Kossuth nem jelentek meg. Worcell, Ruge és Ledru-Rollin ostoba fecsegésükkel méltóknak bizonyultak környezetükhöz. A feleségem ott volt. A hétfői gyűlésen ugyancsak; ezt a demokrata vágású lengyelek hívták össze. Harneyt jelentették be elnöknek. A jelenlévő 50 vagy 60 angol munkás rettenetes lázadást rendezett. Pisszegtek, azt kiáltozták, hogy „áruló", „csontváz" (ahogy ő nevezte a chartizmust), „renegát". Borzasztó verekedés. Harney nem merte elfoglalni az elnöki széket, szörnyen helybenhagyták, összeverték, szidalmazták, nem jutott szóhoz, bár hatszor megkísérelte. A buta Waschlapskik[423] természetesen nem értették a dolgot, az egészben csak „reakciót" láttak. Ez George Julian Harney papa nemezise.

Barátod
K. M.

A csatolt levélből láthatod, hogy Cluss sajnos már felelt.[424] Mivel azonban az én históriám már készen volt, el kellett küldeni. *Ingyen* nem szabad Willichre dolgozni.

139

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1853 december 12 táján.]

Kedves Engels!

A ma reggel tőled kapott közlésből természetesen nem tudom kideríteni:

1. hogy New Yorkból elküldték-e neked Cluss stb. válaszait* és a „*Reform*" Willichre vonatkozó számait? Lehetséges az ellenkezője is, mivel Lupus úr Clusshoz intézett ízetlen levelében lustaságát *Weydemeyer* elleni dohogással igyekszik palástolni.

2. Visszaküldte-e Dronke a „Kriminalzeitung" szóban forgó számait?[417] Megbíztam Steffent Chesterben, hogy elküldésüket az ő címére tőled kérje, mivel én az egyetlen itt található példányt nem nélkülözhetem. Amikor legutóbbi levelemben – ezúttal *a te* ösztönzésedre – az „ismert Dronke dr. úr" nyilatkozatának furcsa históriáját megemlítettem, sejtettem, hogy legközelebbi következményként magánlevelet csak egy bizonyos időszak (1–2 hét) eltelte után kapok tőled, vagyis amikor már feltehető, hogy a dolog feledésbe merült. Legalábbis ez az a módszer, amelyet te, Lupus úrnak Manchesterbe érkezte óta, furcsa következetességgel alkalmaztál minden olyan ügyben, amely engem személyesen, valamint a két urat érinti. Ha tehát nem akarjuk, hogy levélváltásunk csupán táviratokra szorítkozzék, jobb lesz, ha a jövőben mindketten elkerülünk minden célzást a te ottani barátaidra és védenceidre.

Üdvözlet.

K. M.

---

* *V. ö. 293., 617. old. – Szerk.*

140

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1853 december 14.

Kedves Frederic!

Tudod, hogy mindenkinek vannak pillanatnyi szeszélyei és nihil humani stb.[425] „Konspirálásról" és efféle ostobaságról persze sohase volt szó.[426] Némi féltékenységet már megszoktál, és alapjában véve csak az bosszant, hogy most nem lehetünk együtt és nem dolgozhatunk és nem nevethetünk együtt, míg a „védenceknek" te kényelmesen a közelében vagy.

Csatolom a „Lovag"[419] egy példányát. A másik ma vagy tegnap érkezett Washingtonba. Cluss címére küldtem, hogy a két nyilatkozat[424] ne ütközzék, és ő törölje azt, ami már egyszer előfordult. Az elküldött példányon még egyes kisebb stilisztikai módosításokat végeztem. A neked küldött példány utolsó oldala hiányzik; valahol elkallódott, csak néhány vidám befejező mondatot tartalmazott.

Bár semmit sem hallani Willichről, most minden bizonnyal megint Londonban van. Olvastad a „Reform"-ban annak az ülésnek a csinos jegyzőkönyvét, amelyen Anneke elnökölt s ahol senki sem szavazta meg, hogy hajlandó „Willich katonai vezetése alatt" mint „forradalmi harcos" Németországba visszatérni?

Ami a Palmerstont[398] illeti, „német" nyavalyát csak akkor vállalhatnék, ha biztos lennék abban, hogy egy könyvkiadó később kiadja a munkát. Német kéziratom ugyanis nincs, mert amióta ezt a sz...t magamnak kell angolul megírnom, már eleve mindig eredeti angolszászul fogalmazok. A „Tribune" számára az 1840 és 41-es szerződésekkel[427] szándékozom befejezni, amelyekről igen vastag kékkönyvekkel rendelkeztem, a „Hansard"-ról és a „Moniteur"-ről[428] nem is szólva. Palmerston görögországi, afganisztáni, perzsiai és szerbiai üzelmeit, mivel kevésbé fontosak, nem említettem. Persze maradna még a forradalmi korszak, amelyről megintcsak a kékkönyvek szolgáltatnak — bár jelentékenyen megcsonkított — lényeges anyagot, így a mi schleswig-holsteini „hazafias" háborúnkról stb. is.

Ami azt illeti, hogy mint tüzérségi századosról vagy tüzérségi íróról írj Bonaparte-ról, jobbnak tartanám, ha egy ilyen cikket a saját neveddel küldenél be vagy 1. a „Daily News"-nak; vagy 2. az „Examiner"-nek; vagy pedig 3. a „Westminster Review"-nak[429]. Az első lenne talán a legjobb. Egy ilyen cikkel menten – puccsszerűen – olyan helyet vívhatnál ki a londoni sajtóban, hogy „sajtolhatod", és egyben esélyt teremtesz arra, hogy a magyar hadjáratról szóló könyvedet* angolul, Londonban jelentesd meg, ami mindenesetre jövedelmezőbb és hatásosabb, mint ha a szegény Lipcsében adnák ki.

A „Tribune" természetesen kellőképpen kérkedik a cikkeiddel, szerzőjüknek nyilván szegény Danat tartják. Minthogy a lap egyidejűleg a „Palmerston"-t is eltulajdonította, 8 hét óta voltaképpen Marx–Engels a „Tribune" „szerkesztősége", szerkesztő bizottsága.

Örülnék, ha a nagyobb fejtegetéseken kívül, amelyeket ők vezércikként eltulajdonítanak és amelyekre persze csak bizonyos fontosabb események vagy szakaszok alkalmával, mint például a háború kezdete, majd az oltenicai csata stb. van lehetőség –, a jelentéktelenebb közbülső időszakokban (ha időd engedi) a tényeket mindig röviden, mondjuk 1–2 oldalon, angolul összefoglalnád nekem. Az ilyen kis firka sokkal nagyobb nehézséget okoz nekem, *nyelvileg* is, mint a mély (!) fejtegetések, s különösen az olyan anyag, amellyel angol olvasmányaim révén évek óta *angolul* kerültem kapcsolatba. Erre természetesen csak akkor van szükségem, ha nincsenek „nagy" események. A fő tényező itt kritikai tudatom aggályoskodása az olyan dolgokban, ahol nem érzem magamat a helyzet magaslatán. Vetélytársam** igen egyszerűen leírja a tényeket (vagyis inkább azt, amit a londoni sajtó ténynek tüntet fel).

Mi a véleményed Juta sógorom *csatolt* javaslatáról, hogy havonta írjak cikket a „Zuid-Afrikaan" (Fokváros) számára?[430] Amilyen rossz francia stiliszta Juta, olyan derék és értelmes fickó. Ha mi ketten, te meg én, idejekorán elindítottuk volna Londonban az *angol* tudósítóipart, neked nem kellene Manchesterben ülnöd irodakínok között, nekem pedig nem lennének adósságkínjaim. Egyébként úgy vélem, ha te most katonai cikkeket küldesz a londoni sajtónak, néhány hét múlva fix állást kaphatsz, amely ugyanannyit hoz a konyhára, mint a manchesteri üzlet és több szabad időt hagy. Katonai írókban most nagyobb a kereslet, mint a kínálat.

Még az is kérdéses, hogy maga a „*Times*" nem lenne-e nagyon boldog,

* *V. ö. 66., 345–346., 549–550. old. – Szerk.*

** Pulszky.[308] *– Szerk.*

ha egy katonai munkatársra tehetne szert, mivel e téren igen gyatrán van elereszte. Megérné a próbálkozást. Az ember ma persze azon a ponton van, hogy minden angol lapot puszta magazinnak tekint, és egyre megy, hogy „cikkeinket" melyik magazinban állítjuk ki, feltéve, hogy nem hamisítják meg őket.

Barátod
K. M.

1854

141

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 január 5.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Elutazásod napja óta[416] az egész családra rátámadt az influenza stb. Musch és én még kutyául vagyunk. Így fizikai okok már három „*Tribune*"-tudósítástól ütöttek el, ami mostanság kemény megpróbáltatás. Írd meg, van-e rá lehetőséged, hogy a jövő hétre *egy* cikket küldj nekem tetszőleges tárgyról. De biztosan kell tudnom, hogy *küldesz-e* és *mikor*.

Minthogy még nem hagyhatom el a szobát, természetesen nem követhettem az újsághíreket. Pieper meséli, hogy a mai „*Morning Herald*" egy hosszú beküldött cikket közöl az oroszok hadjárati tervéről. A fő színtér Ázsia, nem Európa. Konstantinápolyt Kis-Ázsiából (!) akarják bevenni stb., stb.

Joseph Bonaparte emlékirataiból eddig 3 kötet jelent meg.[431] A harmadik foglalja magában az öreg Napóleon levelezését a spanyol hadjáratról.

Épp most félbeszakított Musch, akinek erős lázrohama van, rémesen félrebeszél, maga körül csapkod stb. Remélem, hogy a kis emberke hamarosan rendbe jön.

Danatől hétfőn levelet kaptam. A cikket nem közölheti az én aláírásommal, mert ez ártana a lap „presztízsének". A te katonai cikkeid nagy feltűnést keltettek. New Yorkban az a hír járja, hogy Scott tábornok írta őket.

Ég veled.

K. M.

142

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 január 10.

Kedves Engels!

Urquhart tegnap este Newryból (Ulster) megküldte nekem egyik beszédét, amelyet feleségemmel lemásoltattam, két-két szót írtam az elejére és a végére, és így egy cikk kerekedett belőle.[432] A tiédet tehát eltettem péntekre. Ha közben történne még néhány idevágó esemény, légy szíves küldd el nekem a kiegészítést *péntek reggelig*, hogy a szószt elkészíthessem hozzá.

Alfától omegáig az egész ház még mindig beteg.

Csatolom Cluss levelének egy részét. A továbbit legközelebb küldöm, amikor részletesen írok.

Az a disznó Tucker éppen most küldött valakit a lakásomra. A „Palmerston" első kiadása – 50 000 példány – elfogyott. Most az úr ideszalajt hozzám valakit – azelőtt nem volt ilyen leereszkedő –, hogy javítsam át a dolgot a második kiadáshoz.[433] Közöld mindjárt tanácsodat, hogy mit tegyek.

Barátod

K. M.

143

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 január 18.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Péntekig feltétlenül írnod kell nekem néhány általánosságot (pozitív dolgot aligha lehet) a citalei vagy zitalei csatáról.[434] Nekem ezzel kapcsolatban feltűnik a következő:

1. Az oltenicai csata *félreértés* volt, ez meghiúsította azt a fegyverszünetet, amelyet a követek rákényszerítettek a Portára. Ugyanígy a citalei csata is *félreértés*, amely meghiúsítja az angol hajóágyúkkal a Portának diktált békeindítványokat.

2. Ez Oltenicának a fordítottja. Ott a törökök voltak elsáncolva, itt az oroszok stb.

3. Az eredmény itt is, ott is ugyanaz. A fickók 5 napon át gyilkos verekedést rendeztek, utána mindegyik megint behúzza a farkát. Én csak az eredményt látom. Nem tudom, minek *kellett volna* történnie. Annyi világos számomra, hogy ez nem *napóleoni* hadvezetés.

A diplomata intrikusok annyira belegabalyodtak a saját hálóikba, hogy küszöbön áll az általános háború. Mint tudod, a szinopi esetet – Redcliffe úr fenyegetéseit figyelmen kívül hagyva – arra használták fel, hogy a törököket a bécsi jegyzőkönyv elfogadására késztessék, s Halil és Riza pasákat bevétessék a kormányba.[435] Miután mindezt kifőzték, Palmerston lemond.[436] A koalíció, amely bajt szimatol, Palmerston lemondása *idején*, december 19-én parancsot ad egy fekete-tengeri tüntetésre. A kétszeresen felsült Palmerston újra belép a kormányba, kieszközli a 26-i határozatot, amely szerint az *egész* flotta szálljon tengerre, de csak azért, hogy *pártatlanként* lépjen fel a két hadviselő fél között; ezzel állítólag további lépést tesz előre, de valójában megkísérli a 19-i határozatot keresztülhúzni és a törököket ázsiai hadszínterüktől elvágni. Ám közben Bonaparte úr, a 19-i határozatra támaszkodva, már ellentétes parancsokat adott és úgy tesz, mintha a 26-i határozatot csupán az előző határozat kibővítéseként *értelmezné*. Palmerston-

nak természetesen jó képet kellett vágnia a dologhoz, hogy megóvja erélyes hazafiúi hírnevét, így tehát a fickók alaposan belelovalták magukat, és a *látszat* még messzebbre sodorja majd őket, különösen azért, mert 31-én valami „erélyeset" kell a parlamentnek felmutatniok.[437] A jegyzék, amelyet e fickók a törököknek aláírás végett átnyújtottak, azt mutatja, hogy az oroszoknak való teljes behódolásra számítottak, és csak „félreértések" hiúsították meg a jószándékot.

Sógorom – a miniszter* – azt írja anyósomnak**, hogy sajnos most újra meg kell érnie ugyanazt, amit 40 évvel ezelőtt: általános háborút.

Steffennek szóló leveledet[438] még ugyanaznap továbbítottam Brüsszelbe, mert Steffen még ott tartózkodik nővérénél. Félek, hogy a „Napóleon mint tüzérhadnagy"-odat[439] jelen pillanatban *elutasítják*, mert a „*Times*" parancsot kapott, hogy a Bonaparte-tal való polémia látszatát is kerülje. Lévén ő a „mi" szövetségesünk, e percben minden lapnak ugyanilyen hazafias aggodalmai lesznek. Egyébként, ha már az írás elkészült és a lapoknak nem kell, kinyomatjuk brosúraként. A saját munkáimmal zavarban vagyok, ha könyvkereskedőnek kell felajánlanom őket. A tieid esetében nem uralkodna el rajtam ugyanilyen feszélyezettség.

A szamár Weydemeyer a „nemes tudatot"[419] megint húzza-halogatja. A válasz gyorsasága lett volna a fő csattanó; 6 hét késéssel ostoba a dolog. Nem értem Clusst, hogy miért mindig éppen engem szemel ki Weydemeyer úr áldozatául.

Barátod
K. M.

[Utóirat gyerekírással]

Isten áldjon, Straubinger Testvér.[440] Magas származású, nagy tiszteletű férfiú békét, jólétet.

A kis élcfaragó.

* Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*
** Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

144

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 január 25.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Csatolok egy firkát Lupusnak[441], aki írt nekem. Feloldozva!

A háború körül most bajok vannak, hacsak a diplomácia ellenére és rajta kívül nem kerül sor „félreértésekre". Resid pasa jegyzéke teljes behódolás Oroszországnak. Sőt még több engedményt tesz, mint az eredeti bécsi jegyzék, amely miatt Törökország hadat üzent.[442] Nemhiába lépett be Palmerston újra a kormányba. Másrészt, úgy látszik, a fekete-tengeri tüntetés a parlamenti ülésszakra időzített cselfogás, amelynek célja, hogy amennyiben Oroszország a *saját* – Resid jegyzékébe belefoglalt – feltételeit elfogadja és mindent megkap, amit kívánt, úgy tűnjék, mintha engedett volna az erőhatalomnak. A terv mindenesetre ez. Nem lenne-e különben képtelenség, hogy Miklósnak bejelentik az egyesült flották bevonulását, még *mielőtt* nyilatkozott vagy nyilatkozhatott volna a legutóbbi bécsi jegyzékről[443]? Már csak a háború véletlenjei hozhatnak háborús megoldást. A császár, megállapodásszerűen, az egyesült hajóraj bevonulását sem vette rossz néven, hanem nagy „önmérsékletet" tanúsított. „Félreértésekért" persze nem lehet jótállni. Mindig lehetségesek.

A citalei csatáról[434] ma a „*Times*" a „Wanderer"-ből vett további jelentést közöl.[444] Várom észrevételeidet. Az oroszok állítólagos egyidejű előretörése Macsinnál, Gyurgyevónál, Kalafatnál, és éppenséggel Szilisztria bevétele úgy látszik merő humbug. Apropó. Még egy dologról kérem a te *angolul* írott véleményedet. A törökök, mint a francia lapok állítják, Konstantinápolyt meg akarják erősíteni a szárazföldi oldalon.[445] Vajon nem lenne ez döntő csapás Oroszországra nézve? Annál is inkább, mert Konstantinápoly a tenger felől mindig kapcsolatban marad birodalmának ázsiai és európai partjaival, ember- és anyag-utánpótlását tehát semmiképpen nem lehet elvágni? Úgy látszik, most a nagy erődítmények az ellenszerei a napóleoni nagy háborúnak. Nem térünk ezáltal újra vissza a kis háborúhoz?

Szégyen, hogy Berlint nem erősítik meg.

Sógorom, a miniszter*, levelet írt anyósomnak**, amelyben megjósolja neki, hogy most, idős korában, még egyszer át kell majd élnie ugyanazt, amit az első napóleoni korszakban tapasztalt. Hisz tehát abban, hogy háború lesz.

Cobden, a „szerény" és „egyszerű ember", legutóbbi beszédével alaposan felsült. Azt bizonyította be, hogy ő és azok a „szerény emberek", akik tapsolnak neki, nem hivatottak arra, hogy uralkodjanak Anglia felett. A kvéker Bright csak *belső* háborúról akar tudni.[446] Cobdennak az a felfedezése, hogy Anglia és Oroszország társadalmi szerkezete analóg, mert amott Gyemidovok vannak, itt pedig Derbyk, méltó egy pfalzi-neustadti forradalmi nyárspolgárhoz.

Pieper úr szombaton látogatóba ment Meyerhez Brightonba. Bármennyire terhére is van utóbbinak, ott marad a Troupeau által megszabott ideig, mert a „tengeri levegő" jót tesz neki; úgy látszik, írt egy ízetlen levelet ennek a burzsoának. A buta fiú zseniális könnyelműségnek tartja a saját gerinctelenségét. Cluss leveléből látni fogod, hogy ugyanez a „zseniális" ifjú amerikai útlevelet akart szerezni, hogy Konstantinápolyba utazzék, valószínűleg, hogy ott kutyagondozó legyen. Szomorú, hogy ez a fiú mindig el van telve önmagától, egyik buta csínyt követi el a másik után és nevetségessé válik.

Kedden Bischoffsheim Freiligrath révén megint kifizet nekem egy váltót. A közbeeső napokra semmi pénzt sem tudok előteremteni, mert a zálogházi segélyforrás – mint időnként előfordul – kimerült. Ha tehát egy fontot fel tudnál hajtani, az kívánatos lenne. Azonkívül pénteken 100 darab „Nemes tudat"[419] érkezik, és nincs módomban a portót kifizetni, mivel csak kedden kapok pénzt.

Apropó. Tuckerral tárgyalok. A következő pamflet Hunkjar Szkelesziről szóljon. Korrigáld tehát a nálad lévő históriát (IV. és V. sz.).[447] Azután még hozzáfűzök mindenfélét és a változtatásokat újra elküldöm neked átnézésre.

New Yorkból Dana útján felajánlották, hogy egy folyóirat számára, 12 fontért ívenként, cikkeket szállítsak a német filozófia történetéről Kanttól napjainkig. De azt kívánják, hogy: 1. legyen szarkasztikus és szórakoztató; 2. semmi olyasmi ne legyen benne, ami sérti az ország vallásos érzületét.

---

* Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

** Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

Hogyan fogjak hozzá? Ha mi ketten most együtt lennénk – persze könyvek is kellenének –, gyorsan megkereshetnénk 50–60 fontot. Egyedül nem merek nekivágni a munkának.

Barátod
K. M.

145

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 28, Dean Street, Soho
1854 február 9.

Kedves Frederic!

Ma egyidejűleg küldöm neked a „Lovag"[419] néhány példányát, meg a lengyel firka[448] 2. kiadásának 3 példányát, amelyeket kijavítottam. Mindkettőből adj egy-egy példányt Lupusnak és Dronkénak. Ostoba voltam, hogy a szír vonatkozású Palmerston-firkában nem javítottam ki a sajtóhibákat (Weydemeyernél sincs hiány bennük), mielőtt elküldtem neked.

Találkozóm volt Urquharttal. Azzal a bókkal lepett meg, hogy a cikkek[398] olyanok, mintha egy „török" írta volna őket, de ebben korántsem támasztja alá az a kijelentésem, hogy „forradalmár" vagyok. Ez az ember teljesen monomániás. Bizonyosra veszi, hogy eljön a nap, amikor ő lesz Anglia miniszterelnöke. Ha a többiek már mindent tönkre tapostak, Anglia majd odajön hozzá, mondván: Urquhart, ments meg bennünket! És akkor ő meg fogja menteni Angliát. Beszéd közben, különösen, ha az ember ellentmond neki, dührohamokat kap, amelyek annál is komikusabban hatottak rám, mert már minden frázisát és idézetét kívülről tudom. Emiatt a „rohamok" még kissé gyanúsnak tűntek, inkább valamiféle színpadi mutatvány benyomását keltették bennem. A fickó fő elmélete: Oroszország a specifikus agy-túlsúlya által uralkodik a világ felett. Aki meg akar birkózni vele, annak olyan agyú férfiúnak kell lennie, mint Urquhart, s aki szerencsétlenségére nem Urquhart maga, az legyen legalább Urquhart híve, vagyis hinnie kell abban, amiben Urquhart hisz, az ő „metafizikájában", az ő „politikai gazdaságtanában" stb., stb. Mindenkinek meg kell járnia a „Keletet", vagy legalábbis el kell sajátítania a török „szellemet" stb.

Ha keddre valamit nyélbe tudnál ütni, az éppen kapóra jönne nekem, mert *ugyanezen* a napon Fokváros részére is kell írnom.*

Barátod
K. M.

* *V. ö. 296. old. – Szerk.*

146

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 február 15.
28, Dean St., Soho

Kedves Frederic!

Csatolok egy saját kezűleg készített litografált próbanyomatot.*

Hogy Bonaparte közzétette „fivéréhez", Miklóshoz intézett levelét, azt bizonyítja, hogy az elutasító válasz már a zsebében volt.[449]

Üdvözlet.

K. M.

* *V. ö. 306–307. old. közötti térképvázlat. – Szerk.*

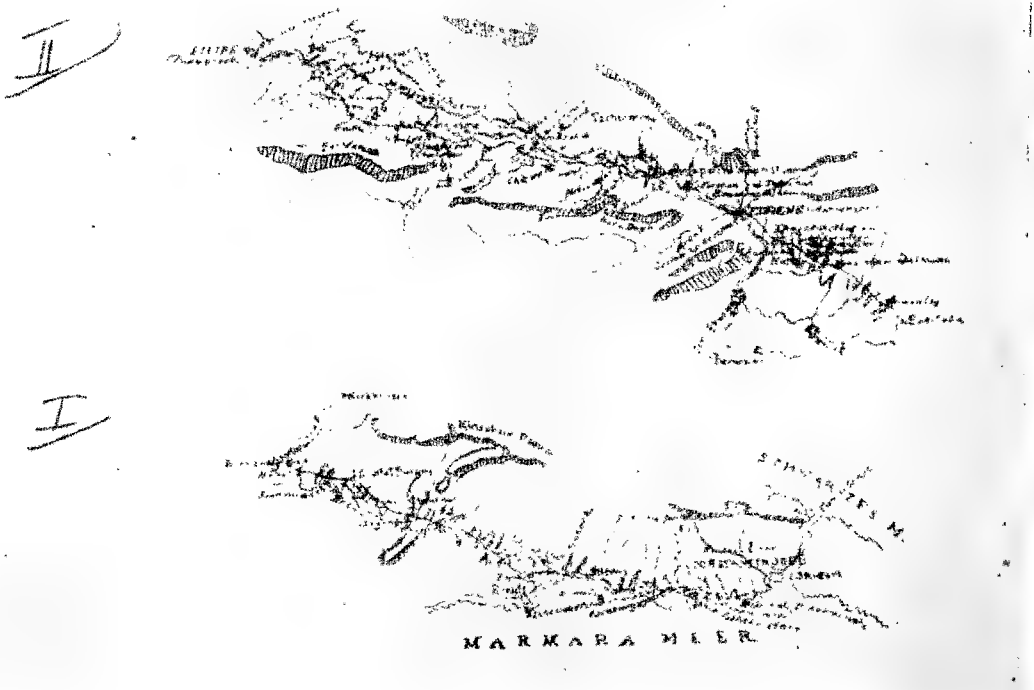

A Konstantinápolyból Nissába vezető stratégiai út háromrészes litografált vázlata (a köv, oldalon látható III. rész alatt a kéziraton ez áll: Stratégiai út Konstantinápolyból Nissába)

A Konstantinápolyból Nissába vezető stratégiai út litografált vázlata (III. rész)

147

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 március 9.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Régóta nem írtam, mert nagyon sok baj volt a házam táján, olyannyira, hogy még az újságokat sem olvastam rendesen, és ezért nem tudom, megjelent-e már tőled valami a „Daily News"-ban és hogyan áll ez az egész ügy.*

A Palmerstonommal semmire se jutottam, vagyis egy fityinget se kaptam még érte, és úgy látom, nincs is rá kilátás. Trübner úr maga mesélte el nekem, hogy ami őt illeti, neki az az elve, hogy sohasem fizet az írásokért, amelyeket kiad. Azonkívül a dolog jelenleg idejét múlta.

Kedden küldöm az utolsó próbacikket Fokvárosba** (neked kell tehát összeütnöd *valamit* a *„Tribune"* számára, talán a görög forradalomról?[450]) A társaság a rendes gőzösét kedden indítja utoljára Fokvárosba, mert a díjszabás miatt összekülönbözött a kormánnyal.

Undorral látom előre, hogy a közeledő tavaszt és nyarat megint ugyanolyan krónikus nyomás alatt kell végigcsinálnom, mint az előzőket, hiszen pusztán a „Tribune"-tól származó keresetből képtelenség a régi tartozásokat törleszteni. Időnként megvadulok attól, hogy ennek a ganéjnak soha nincs vége.

Lassalle levelét nem küldted vissza, pedig legutóbbi leveledben[451] jelezted. *Nincs rá szükségem*, csak mégis tudnom kell, hogy nem veszett-e el a postán vagy nem került-e avatatlan kezekbe.

A Munkásparlamenttől[452] meghívást kaptam, hogy mint tiszteletbeli küldött legyek jelen Manchesterben (Nadaud és Louis Blanc is kaptak meghívást). Ma küldtem egy köszönőlevelet és hozzáfűztem néhány frázist, amelyeket – aszerint, hogyan olvassák őket – lehet nagyon szélsőséges,

* *V. ö. 296. old. – Szerk.*
** *V. ö. 296. old. – Szerk.*

vagy nagyon szelíd értelemben felfogni. Jonesnak ma megküldtem irodai címedet.

A nagy Rugénak az a szándéka, hogy (szabad) egyetemet alapít Amerikában, s e nemes célra, mint Heinzen jelenti, már 150 dollár gyűlt össze.

A nagy Franz Sigel Dulon veje lett. Hogy mi egyéb történt ebben a bandában, megtudod a csomagból, amely egy pár nap múlva a nyakadba szakad.

Urquhart tegnap *katonai* (?) cikket írt az „Advertiser"-be; ebben azt állítja, hogy a törököknek a fő hadseregüket Dobrudzsába kellett volna küldeniök, és onnan ellátni az oroszok baját. Valentini tábornokra hivatkozik. Gondom lesz rá, hogy a számot elküldjem neked.

Lassalle-nak írtam[453] és további értesítést várok tőle.

Tzschirner itt volt, nem talált meg, a 80 éves anyjával kapcsolatos valamilyen pénzhistória miatt Amerikába ment, azután itt telepszik le. Mint Imandt mondja, Tzschirner azt állítja, hogy téged már ismer.

Barátod

K. M.

148

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1854 március 11.]

Kedves Frederic!

Csatolom Lassalle levelét.

Nagy szívességet teszel nekem, ha keddre küldesz valamiféle katonai írást. A „*Times*" második kiadása, amelyet ti hétfőn kaptok meg, mindenfélét közöl Samilról stb. Ha nem hozok néhány katonai dolgot, még ha csak pletykát is, az A. P. C.* lefőz, ő ugyanis szégyenkezés nélkül kivonatolja a londoni lapokat.

Barátod
K. M.

* Pulszky.[308] – *Szerk.*

149

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 március 17.

Kedves Frederic!

Tegnapi levelemet[454] remélhetőleg azonnal a kandallóba dobtad. Természetesen hülyeség volt téged Blanc-ért nem hogy felelőssé tenni, de egyáltalán akár csak kérdőre vonni. Egyébként maga a tény is semmivé foszlik, és nem érdemes bármiképpen visszatérned rá.

Azonos-e a Munkásparlamentben[452] szereplő John Petzler úr az öreg londoni Petzlerrel, ezzel a kerge barommal? Kérdezd már meg Heisét.

A neked szánt csomag elküldését elhalasztottam, mert Urquhart katonai cikkét még nem kaptam meg.

Barátod

K. M.

150

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 március 23.

Kedves Marx,

Csatoltan visszaküldöm Lassalle levelét. Az első levelet akkoriban elfelejtettem mellékelni, még itt van. A két fél-bankjegyet tegnapelőtt és tegnap bizonyára megkaptad. T/B 58 166, Newcastle on Tyne, 1852 augusztus 17., 5 £.

Lassalle stratégiai hadműveletei nagyon diplomatikusak. Az enoszi és rodostói históriára azzal az ostoba frázissal felel – ami persze csak arra való, hogy port hintsen az ember szemébe –, hogy Konstantinápolyt fedezni kell;[455] de ha 2 flotta és a dunai hadsereg nem fedezi, akkor 100 000 francia meg angol sem képes rá. A saját szempontjából azt kellett volna mondania: Rodostóból mindenesetre könnyebb őket Szevasztopolba vagy Odesszába átdobni, mint Máltából vagy Toulonból.

Alapvetően téves az az elképzelés, hogy az osztrákok, ha bevonulnak Szerbiába, akkor „a dunai török hadsereg hátába" kerülnek. Az osztrákoknak Belgrádnál, vagy nem sokkal lejjebb kell átkelniök, vagy pedig Mehádián át a Duna *bal* partján Havasalföldre jutniok. Az első esetben a törökök *kiterjesztett* balszárnyával lennének egy vonalban, a másodikban szemben állnának a török sereggel. Hogy akkor Kalafatot és Vidint, eltekintve a helyőrségtől, fel kell adni, az világos, de az már nem, hogy ez a török balszárny elveszett és maradványainak a Sumla-vonalra kell visszavonulniok. Ellenkezőleg, 1. az osztrákok *helyes* taktikája az, ha nyomban Nissán keresztül *Szófiába* menetelnek, a törökök helyes taktikája tehát az, ha Vidinből *szintén Szófia* felé vonulnak vissza. Mivel az ő útjuk rövidebb, az osztrákok *előtt* érnek oda és így tarthatják magukat a Balkán-hegységben vagy visszavonulhatnak Drinápolyba.[456]

2. Ha az osztrákok netán annyira ostobák, hogy Vidinnek vonulnak, a törökök *akkor is* Szófiába mennek. Ez a leválás Omer pasa főseregétől ekkor nem jelenti az erők szétforgácsolását, hiszen az új ellenséggel szemben szükség van a Drinápoly–Szófia–Belgrád–Vidin-i új hadműveleti vonalra; a török balszárny tehát *önálló* hadsereggé válik.

3. Ha azonban Lassalle csodálatos hadvezetése valósulna meg, akkor nem használna semmiféle visszavonulás a Sumla-vonalra, mivel ezt a Belgrádból Konstantinápolyba vezető *főútvonal* feladása által *már megkerülték*, s most, éppen ellenkezőleg, hanyatt-homlok még inkább el kellene hagyni, hogy *Drinápolynál minden tartalékot összegyűjtve*, az első ellenség ellen, amely átkel a Balkán-hegységen, előrenyomulhassanak.

Látható egyébként, hogy mindezek a keservesen kiagyalt dolgok abból a „diplomáciai forrásból" erednek, amely a jelek szerint szívesen kérkedik stratégiai fejtegetésekkel.

A „Daily News"-nak holnap küldök egy leírást Kronstadtról;[457] attól tartok, hogy bármennyire hibás is számos erődítménye, vagy féltucat csavargózös rámegy, amíg Kronstadt beadja a derekát.

Az útonállók kegyesen visszaküldték Lupusnak a pénztárcáját, minusz 7 porosz papírtallér. Pénz- és óramegtérítés ügyében nyárspolgár-jóakarói tenni akarnak valamit, talán még némi fájdalomdíjat is kap hozzá. A zúzódásokat Borchardt gondozza, és így a dolog megoldódik.

„Jedoch den Schrecken, seinen Schreck,
Den kann ihm niemand ersetzen."*

Így Lupus egészen gyenge és morózus, s úgy látszik azt hiszi, Heise meg én vagyunk felelősek az ő hülyeségéért, a verésért meg mindenért.

Kicsoda az a fickó, aki Heinzennel a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőjének nevezteti magát? Lásd a legutóbbi „Reform"-szállítmányt, úgy az 50. szám körül.

Barátod
F. E.

* – „Csak a rémület, a riadalom
Kárpótlására nincs hatalom."

151

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 28. Dean Street, Soho
1854 március 29.

Kedves Engels!

Még nem jeleztem az 5 £ vételét,* a pénzt sem fordítottam még a meghatározott célra, és nem is írtam – mindezt ugyanazon okból. Pieper itt van a nyakamon. Miután 10 nappal ezelőtt kidobták szállásáról, természetesen be kellett fogadnom a lakásomba. Váltót intézvényezett a „Union"-ra és valamelyik legközelebbi postával pénzt vagy óvatolást kell kapnia Amerikából. Freiligrath ezenkívül e héten szerzett neki egy németórát, amellyel heti 15 shillinget keres. S egy hasonló, kb. 10 shillinget jövedelmező óraadást kaphatott volna Meyer révén – aki ma visszautazott Németországba és megbízott, hogy adjam át neked üdvözletét. De Pieper nem ment el a megbeszélt helyre. Sőt, kijelentette Meyernek, hogy elege van az óraadásból. Ő *írói* elhivatottságot érez. A szerencsétlen!

Lupus kalandjában egy s más még nem világos nekem. Az utcán történt? Nyilván egy esti kocsmázás után, amelyben te és Heise vele voltatok? Hogy ez családom körében milyen mély hatást keltett, láthatod Laurácska csatolt leveléből, melyben értesíti a nagy eseményről Jennyt és Edgart, akik éppen iskolában voltak.

Lassalle levelének diplomáciai része – eltekintve híreitől, amelyek helytállók – éppoly rossz, mint a katonai.** Amit Palmerstonról mond, azt a kontinensen széltében-hosszában fecsegik.

Olvastad a titkos levelezést?[458] Ha a miniszteréknek, akik lebonyolították, lehetővé teszik, hogy háborút viseljenek – s minden jel erre mutat –, akkor a dolog csakis Anglia teljes felsülésével végződhet, jóllehet a kontinens mindenesetre örvendetes zűrzavarba keveredik.

Mellékelem Urquhartnak egy tegnap megjelent cikkét a háborúról.

---

* *V. ö. 311. old. – Szerk.*

** *V. ö. 311–312. old. – Szerk.*

továbbá egy korábbi brosúrájából szemelvényeket *az ő* katonai terveiről. Mindkettőről kérem részletes véleményedet.

A törökök egyik porosz instruktora, akivel itt tegnap véletlenül találkoztam, kijelentette, hogy a török tüzérség kitűnő, az egész hadsereg azonban csak dekoráció, mivelhogy Konstantinápolyból minden erélyes cselekvést meghiúsítottak.

Az oroszok kalafati visszavonulásáról írott cikkedben[459] azzal magyarázod ezt a hadmozdulatot, hogy Odesszában, tekintettel az angol–francia hadseregre, tábort akarnak létesíteni. A legutóbbi hírek szerint azonban úgy tűnik, hogy az oroszok az ellenkező oldalon átkeltek, vagy át akartak kelni a Dunán. Talán holnap több részlet derül ki, úgyhogy holnaputánra továbbiakat írhatsz nekem erről. A *„Tribune"-nak*, mivel már túl veszettül űzte a dolgot, tegnapelőtti levelemben[460] megtiltottam, hogy egyebet, mint katonai írást vezércikként annektáljon – *vagy pedig* egyáltalán hagyja el a nevemet, mivel nem akarom, hogy az csupán jelentéktelen holmi alatt szerepeljen. Éppen most, e percben kell *katonai* cikkekkel bebizonyítani neki, hogy *nem* nélkülözhet engem.

Ha a „Times" manchesteri kereskedelmi tudósítója helytállóan referál,[461] akkor az üzletmenet mégiscsak igen rossz lehet. Itt mindennap jelentős csődökre számítanak. Ugyanez áll Párizsra. Magától értetődik, hogy hosszú ideje nagy nehezen elodázott csődökre a hadüzenet időpontját kell felhasználni, hogy a bukás tisztességgel menjen végbe.

Cikkedet a *„Daily News"-ban* eddig nem láttam, nem hiszem, hogy elsiklottam volna felette!

A *„Naval and Military Gazette"*[462] azt állítja, hogy az oroszok megvásároltak egy Franciaországban feltalált, Lajos Fülöp kormányzata által elvetett, víz alatt továbbégő romboló anyagot és Szinopnál alkalmazták; ezzel magyarázza a török hajók gyors és radikális pusztulását.

A *„Hamburger Korrespondent"*[463] szerint, amely félig-meddig orosz sajtóorgánumnak tekintendő, Miklós új okmányokat fog nyilvánosságra hozni, köztük Albert herceg leveleit.

Egyébként itt semmi újság. Az a „Mader", akit Heinzen úr a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztőjeként említ,* előttem teljesen ismeretlen személy.

Totus tuus**

K. M.

* *V. ö. 312. old. – Szerk.*

** – Egészen a tiéd. – *Szerk.*

Most megszereztem *Hammer „Geschichte des osmanischen Reichs"*-jét. Elolvasásához türelem kell. Még körülbelül egynegyedét kell átböngésznem. Ha kívánod, rendelkezésedre áll.

152

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 április 3.

Kedves Marx,

A dunai átkelés tisztán védekező jellegű. Azt bizonyítja, hogy az oroszok Havasalföld legnagyobb részéből kivonulnak. 7 hadosztály gyalogságuk volt Havasalföldön, egy tartalék-hadosztályuk Izmailnál, mögötte Cseodajev hadteste, ami további 3 hadosztályt jelent. Cseodajev legjobb esetben Jasszinál lehet. A többi 8 hadosztály a lovassággal stb. még nem éri el a 110 000 főt. Lényeges számukra – tekintettel arra a lehetőségre, hogy angol–francia csapatok szállnak partra a hátuk mögött – az, hogy a legkedvezőbb állást foglalják el, amelyben nem vághatják el őket, és mégis lehetőleg kevés területet áldozzanak fel. Csak két utat választhattak: vagy egyenest visszavonulnak a Szerethez s ezt és az Al-Dunát teszik meg védelmi vonalukká (Foksani, Galac, Izmail), vagy 2. előretörnek Dobrudzsába, frontjukat Küsztendzse*, Hirsova, Oltenica, Bukarest felé tolják el, míg a Traianus-fal, a Duna és az Arges lenne az első, a Bodza a második és a Szeret a harmadik védelmi vonaluk. Ez mindenesetre a legjobb terv, különösen mert így az egyik oldalon feladott terület helyett az ellenkező szárnyon új területet nyernek, a visszavonulás tehát előrenyomulásnak tűnik, és megőrzik katonai becsületüket. Dobrudzsa birtoka megrövidíti az oroszok frontját és a legrosszabb esetre nyitva hagyja nekik a visszavonulás útját a Dnyeszter menti Hotinba, még akkor is, ha Akkermannál vagy Odesszánál netán partraszállásra kerülne sor.[464]

A „Daily News"-nál úgy látszik befutok. Csak múlt héten írtam a lapnak,** amikor már, az angol illem betartásával, ajánlót szereztem Watts papa személyében, aki szintén ír oda (mellesleg: Watts papa feladta boltját és egy Népi Takarékpénztár és Biztosító Társaság vezérigazgatója lett, amely minőségben rövidesen a közeledben, Charing Cross 47 sz. alatt fog letele-

* – Konstanca – *Szerk.*

** *V. ö. 569–572. old.* – *Szerk.*

pedni. Ő és minden tisztviselője szakállt növeszt, és úgy festenek mint a vízipolyákok[465].) Ma levelet kaptam Lincoln főszerkesztőtől, aki úgy látszik szívesen belemegy a dologba (egyelőre az orosz hadseregről, flottáról és erődítményekről ajánlottam fel neki cikkeket), csak küldjem a cikkeket, írja. Így egyáltalán nem aggódom. Az, hogy a fickók katonai téren zavarban vannak, kitűnik abból, hogy közölték a Schimmelpfennig-féle ostobaságot, amely mindenki számára, aki nem ismeri Bülow könyveit, teljesen érthetetlen, és az én könnyedén és fesztelenül írott levelem bizonyára egészen más távlatokat tárt e fickók elé. Mihelyt megjött a kedvük, hogy belemenjenek az én históriáimba (egyébként mindjárt kértem honoráriumot), majd imponálni fogok ezeknek a szamaraknak. Holnap olyasmit küldök nekik, amit senki emberfiától nem tudnak megszerezni: hirsovai, macsini, iszakcsai és tulcseai helyszínrajzokat. Ezzel egyébként nagy kő esik le a szívemről, mert pénzforrásra *okvetlenül szükség* volt. Ha minden jól megy, nyáron, amikor az öregem idejön, feladom a kereskedelmet és Londonba megyek; pünkösdig azonban mindenesetre oda megyek egyszer, hogy a fickókkal végleg rendezzem az ügyet.

Lupus természetesen velünk kocsmázott, azután, mint rendesen, holtrészegen elrohant, nem lehetett visszatartani, eltévedt, s a város másik végén, lakásával homlokegyenest ellenkező irányban, egy rossz hírű lebujba vetődött, a pultnál megvendégelt 6 stricit és 2 szajhát, mutogatta az aranyát, majd elment, a stricik utána, és így tovább. Így hangzik az *ő* beszámolója. A dolognak azonban vannak rejtélyei; például, amikor magához tért, nem ment haza, hanem egy vadidegen angollal tartott, aki egy shilling ellenében éjjeli szállást adott neki (alig 200 lépésnyire Lupus lakásától), egyszóval vannak itt dolgok, amiket Lupus úr rejtegetni akar, bizonyára valami öreglány.

A história az oroszok fojtógázos golyóiról* ostobaság. A franciáknak van valami ilyesmijük, de az nem pusztít hajókat, csupán embereket öl. A Hammer-könyvet alkalomadtán elküldheted nekem, főleg az újabb időkről szóló részt. Urquhartról a napokban írok. Pieperrel pechünk van. Ami a pénzt illeti, természetesen azt csinálhatsz vele, amit akarsz, hogy a sógorom** megkapja-e, az *nekem* természetesen teljesen mindegy.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 314. old.* – *Szerk.*
** Emil Blank. – *Szerk.*

153

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 április 4.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Cluss csatolt leveléből látni fogod, hogy dr. Kellner és barátunk, Weydemeyer milyen fennkölten bántak el vele. Az utóbbi, ahelyett hogy felvilágosította volna a fennálló helyzetről, még jobban belelovalta őt a dologba – ezt a feladatot Weydemeyer barátunk a barátaival szemben következetesen megoldja.

A „Daily News"-szal kapcsolatos hír jó. Majd megnézem ma, hogy közölt-e már valamit. Remélem, Sir, hogy elhagyja Manchestert, Sir, hogy örökre távozik onnan, Sir. Erre a Sir-re (vagy inkább Sar-ra!) szörnyen rászokik az ember, ha kénytelen minden héten elolvasni a parlamenti vitákat és különösen Lord John Russell beszédeit. A fickó egészében ebben a 2 szóban foglalható össze: „Mármost, Sar!"

Pieper, mint a mellékletből láthatod, megkapta első váltóját Washingtonból és tegnap este újra lakást vett magának. Most olyan felfuvalkodott, mint egy pulyka. Nemcsak pénzt keresett, hanem íróként kereste, és nemcsak íróként, hanem politikusként! Egyelőre esküvel lemondott a londoni nyilvános nőszemélyekről – vagy legalábbis ezt állítja –, és valamiféle egészséges szerelmet keres. A társadalmi rang nem számít. Talán az életkor sem. Csak az egészség. Ez a fontos. A tapasztalatok megtanították a derék ifjút arra, hogy a női lényt orvostudományi szempontból vizsgálja. Neglizsében lefestve a derék ifjú intő példaként szolgálhatna. Miután újra egyenesbe került, közöltem vele, hogy amennyiben elutasító válasz vagy óvatolt váltó érkezne Weydemeyertől, te megbíztál, hogy ajánljam fel neki a segítségedet. Ez a kijelentés immár veszélytelen volt, de igen mély hatást tett a derék ifjúra, aki mindenek ellenére jó gyerek.

Fontos, hogy éppen e percben, amikor a „Daily News"-nál tüzet nyitsz, engem a *„Tribune"*-nál ne hagyj cserben. A fickók, akik legutóbbi kijelentésem miatt amúgy is ingerültek,* és a *„Daily News"*-t is olvassák, máskülön-

* *V. ö. 314. old. – Szerk.*

ben képesek azt hinni, hogy a jobbik énemet – hiszen katonai írásokkal jelenleg minden lap kérkedni akar – most Londonban bocsátom áruba, s New Yorkban csak a selejtet adom el. A fickók még képesek lennének szélnek ereszteni engem, hiszen amúgy is van tudósítójuk itt is, meg Liverpoolban is. Lapjuk így valamivel rosszabbodna, de 200 fontot megtakarítanának és ezt mindig érdemes. Ezért mindenekelőtt újból kísértésbe kell vinni őket, hogy egy katonai írást vezércikk gyanánt hozzanak. Akkor ismét biztosan kézben tartom őket. A „*New York Herald*" egyik legutóbbi számában kigúnyolja „a »Tribune« katonai szerkesztőjét", aki Omer pasának hadjárati tervet írt elő és most, hogy azt nem hajtották végre, árulásról kiáltozik.

„*Palmerston in three epochs by Washington Wilks*". Ez a könyv két korszakot ölel fel. Az első korszakról Washington Wilks a legarcátlanabbul és a legostobábban kimásolja a cikkeimet a „Tribune"-ból[398]. A második korszakról szóló részben felhígítja és a Kékkönyvek segítségével kiegészíti Urquhart „Progress of Russia" című művének Magyarországról szóló fejezetét. Bármilyen hitvány is ez a tákolmány, bármennyire elárulja is a fickó teljes tájékozatlanságát, igazi plagizátori tudatlanságát, mégis befurakodott vele a londoni gyűlésekre, elnyerte Urquhartnak és klikkjének pártfogását és „közéleti személyiség"-nek tolhatta fel magát Londonban.

Az a nézet, hogy a kormány „árulást" követett el, kezd itt elterjedni a nyárspolgárok körében, és ha a fickók megkockáztatják ugyanazt a játékot, mint 1840-ben és 46-ban[466], ezúttal nem úsznak meg szárazon.

Barátod

K. Marx

154

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 április 19.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Cluss csatolt leveléből láthatod egyrészt, hogy Schimmelpfennig úr milyen bámulattal adózik katonai cikkeidnek, – amit én zsebelek be; másrészt láthatod ravasz, kritikai fenntartásait is.

Ha Gorcsakov mai jelentése[467] (a „*Times*"-ben) és az „Északi Méh"[468] beszámolója a cserkesz partvidéken végrehajtott manőverekről alkalmat adnak neked arra, hogy egy „*Tribune*"-tudósítást küldj nekem, akkor névtelenül elejthetsz néhány sort Schimmelpfennig – egyébként igen gyakorta hallható – nézetéről.

Mit jelent az, hogy a „*Times*" (a háború ügyében) hirtelen lefékezi támadását a kormánnyal szemben?

Az amerikai lapkivágásokból látod – aminek megerősítését tegnap magánúton hallottam –, hogy a „Központi Bizottság" 6 hónap óta jelentős pénzösszegekkel rendelkezett. Kargernak – Ledru-Rollin famulusának – a „Pionier"-ban[469] megjelent leveléből viszont azt láthatod, hogy milyen illúziókat táplál Ledru és vele az egész ortodox emigráció ugyanezen Ledru jelentőségéről és jövőjéről. Germán részről megállapodtak vele, hogy mihelyt ő lesz Franciaország kánja, francia hadsereget vonultat be Németországba, – de Ruge–Blind–Goegg német parancsnoksága alatt.

Mellékelek egy konstantinápolyi térképet is, amely talán érdekel.

Schily, felsőbbségi engedéllyel, Párizsba ment. Ő ott, Cornelius pedig itt fogja a „céget" képviselni.

Bangya Erzerumban van, természetesen ezredes, Mehemed bejnek hívják, körülmetéltette magát és hitet tett a Korán mellett. Talán kémnek rendelték Guyon tábornok mellé.

Az idő pokolian szép. Kár, hogy nincs mód jobban kihasználni.

Tegnap Trierből kapott levél szerint Edgar* Texasból fél évre ellátogat Londonba és Németországba.

Barátod
K. M.

Úgy látom, a levél túl vastag lenne, az újságkivonatokat ezért csak a következő levelemmel küldöm.

* Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

155

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 április 20.

Kedves Marx,

A „Daily News"-históriát megette a fene, és okom van feltételezni, hogy itt Monsieur Pieper indiszkréciója tréfált meg engem komiszul, amit egyhamar nem felejtek el neki. Minden elrendeződött már, csak a fizetségről volt szó, cikkemet[457] *már kiszedték*, a korrektúralevonat a zsebemben van. Szerdán volt 8 napja, hogy megírtam a fickóknak: a szokásos feltételeik alapján dolgoznék nekik, és ma végre megérkezik a válasz, hogy a cikkek túlságosan szakszerűek, a legjobb akarattal sem tudják őket használni; igen udvariasak és a végén felajánlják, hogy fáradságomért 2 £. 2 shillinget térítenek, s azt a jótanácsot adják, hogy forduljak egy katonai laphoz. Természetesen ezt is, azt is visszautasítom.

E furcsa viselkedésre csak egy magyarázatot találok: Pieper, aki a múlt héten nekem írott idétlen levele szerint tudott a dologról, nyilván elhencegett vele, úgyhogy a história az emigrációs pletyka ismert sürgönydrótján Kinkelnek vagy a „Daily News"-nál bennfentes valamelyik másik német disznónak a fülébe jutott, és akkor aztán mi sem volt könnyebb, mint a katonai szakértő Engelst csupán hajdani egyéves önkéntesnek, kommunistának és foglalkozására nézve kereskedősegédnek lefesteni, úgyhogy mindennek befellegzett. Az elutasítás udvarias módja természetesen nem az én javamra, hanem Watts javára írandó. A levél olyan, hogy jelentkezhetnék ugyan még egyszer, de csak azt érném el, hogy a garasos firkászok közé sorolnának.

Nagy szívességet teszel nekem, ha kideríted, hogy ki fecsegett; Schimmelpfennig úr magasztalásai természetesen csak szegényesen ellensúlyozzák ezt a kudarcot.

Emellett a „Daily News"-fickók e huzavonájának az volt a következménye, hogy forrásaim egy része közben a német sajtó útján közismertté vált itt – a Moltkét[470], amely igen nagy hasznomra volt, most szinte fel sem használhatom többé, két héten belül ugyanez lesz minden mással is,

és eszemben sincs, hogy e vacak miatt találomra még egyszer öt fontot kockáztassak.

Nagy kedvem van arra, hogy az orosz haderőről szóló cikkeket befejezzem és elküldjem a „Times"-nak. Ha oda bekerülnek, a „Daily News" felsült. De egy második kudarcnak megvannak a rossz oldalai, akkor ugyanis teljesen felsültem. Az átkozott a dologban az, hogy nem vagyok Londonban, különben nagyon egyszerű lenne. Mi a véleményed? Írj erről mindjárt.

A többi históriáról néhány nap múlva. A cikket az orosz bulletin-ről[471] a következő gőzös előtt nem tudom szállítani, az ügyet alaposan át kell biflázni és a térképpel egybevetni, különben itt is felsülés érhet.

Csak tudnál a „Tribune"-ból több pénzt kipréselni, a fenébe hagynám az egész vacak angol sajtót, mert itt a belopakodott német ágrólszakadtak a legjobb cikkeket elutasíttatják a buta szerkesztőkkel; akkor hetenként egy vagy két „Tribune"-cikket küldenék neked. De hogy 200 fontért mind a ketten tönkre koptassuk a körmünket, az mégis túlzás.

Írd meg mindjárt, hogy mit tartasz erről az egész nyavalyáról, a história szörnyen felbosszantott; az egész bandából senkire sem hagyatkozhatunk, csak mi ketten egymásra.

Steffen és Dronke húsvétkor itt voltak, Dronke rászokott az utálatos vigéc-hencegésre és egyáltalán nem tetszett nekem, a fickóból igazi semmittevő válik.

Barátod
F. E.

156

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1854 április 21.]

Kedves Marx,

Éppen most vásároltam meg itt monsieur Schimmelpfennig brosúráit,[472] – ha bírálatot kívánsz róluk a „Tribune" számára, írj nekem mielőbb. Hétfőn következik a dunai átkelésről szóló cikk, amennyiben más fontosabb esemény nem történik.

Képesnek tartod Blindet arra, hogy engem a „Daily News"-nál elgáncsoljon?* A fickó, ha nem tévedek, kapcsolatban áll a lappal. Monsieur Herzennek ugyane lapban ma megjelent hülyesége is meglévő kapcsolatokat bizonyít. Van-e még valaki német tiszt Londonban, aki a lappal összejátszhatna?

Mielőtt egy másik laphoz fordulok, még némi anyagot hozatok. Ez 3 héttel késlelteti a dolgot. Sebaj, ha jó anyagom van, esélyeim kedvezőbbek, és az anyag végül is megmarad nekünk a „Tribune" számára.

Ha nem lennék olyan átkozott pénzzavarban, meghívnálak, hogy gyere át. De egyelőre nem megy, ezenkívül előbb újból magánlakást kell bérelnem. Azt terveztem, hogy ha a „Daily News"-szal kapcsolatba tudok kerülni, pünkösdkor Londonba megyek, de most nem sok célja lenne az odautazásnak. Mindegy, talán mégis megyek.

Az utóbbi időben a háború, a sok végigböngészendő katonai könyv, a különböző ivászatok stb. miatt az irodában nagyon elmaradtam, s emellett, éppen mert mindig más járt a fejemben, tömegesen követtem el baklövéseket, amelyek mind áruk visszautasításával és egyéb fatális dolgokkal végződnek. Tehát jó okom van rá, hogy most, amikor az öregem 3 hónap múlva várható, ezt behozzam; ráadásul a levelezés vele rendkívül hanyag volt, még olyan dolgok sem jutottak el hozzá, amelyeket már 6 hónappal ezelőtt meg kellett volna kapnia. Mindezt most helyre kell hozni, ami számomra sok

---

* *V. ö. 322–323. old. – Szerk.*

fáradsággal jár. De úgy hiszem, ezt is letudom, hogy ha 14 napig megint töröm magam az irodában.

Küldd el a lapkivágásokat, Cluss levele nélkülük nem érthető.

Bangya ott Erzerumban szép jelentéseket fog küldeni az oroszoknak. Szeretném, ha a poroszok most végre nekidurálnák magukat és hadat üzennének Angliának; akkor ez a mocskos ügy megmozdulna és az öregem nem jönne át. Szörnyen elhanyagoltam őt, és a pénzkérdés mindenesetre alkalmat ad majd zajos veszekedésekre.

Csatolom a „Daily News"-cikk levonatát,[457] küldd mielőbb vissza. Örülök, hogy ez a levonatom megvan, a fickók most nem hetvenkedhetnek.

Apropó. *Kapható* Londonban valamelyik alaknál a „Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen 1849" – (1851-ben nyomtatták)? Megrendeltem a könyvet, de három hétnél előbb nem kapom meg. Ha meglesz, *nyomban* felvehetem a kapcsolatot a „Times"-szal. Másfél tallérba kerül, tehát nem nagy veszteség, ha kétszer szerezzük be.

Barátod
F. E.

157

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 április 22.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

A „*Daily News*"-históriában Pieper mindenképp ártatlan, mivel egy fél év óta emigránsokkal egyáltalán nem jön össze. Blindnek az „*Advertiser*"-rel van kapcsolata, nem a „*Daily News*"-szal. Herzen bandája, a Krapülinski[280] Worcell, a mihaszna Golovin egész biztosan kapcsolatban állnak a „*Daily News*-szal, miután az „Advertiser"-ből Urquhart befolyására kidobták őket. O. von Wenckstern úr a „*Times*"-tól átment a „*Daily News*"-hoz, de nincs már Londonban, mivel e jó ítélőképességű lap *haditudósítóként* Omer pasához küldte. Ezt a szépirodalmár gazfickót! Lehetséges, sőt valószínű, hogy a fickó más német semmiháziakat is bevezetett oda. Fő gyanúm azonban az oroszokra hárul. A „*Daily News*"-t olyan bölcsen irányítják, hogy – mint az újságok bélyegilletékéről szóló legutóbbi jelentésből kitűnik – 1851 óta rohamosan visszaesett és a lapok rangsorában a „*Herald*" után következik.

Az én véleményem az, hogy a cikket[457] **mindjárt,** úgy ahogy van, az egyéb tetves anyagok megvárása nélkül – (majd utánanézek, hogy a „Bericht der Kriegsoperationen" itt megvan-e*) – küldd el a „*Times*"-nak. A jövő hétre még nincs anyaga, mert a parlamenti vakáció csak május 1-én ér véget, bár névleg április 27-én. Most tehát minden küldeményt szívesen fogad és minthogy emberei sokkal több irodalmi és politikai tapintattal rendelkeznek, mint a „*Daily News*" kontárai, s egy érdekes cikket magától az ördögtől is hajlandók lennének elfogadni, szilárdan hiszem, hogy a „*Times*" a cikket **azonnal** kinyomtatja. Akkor egyben bosszút is álltál a zuglapon. Ha azonban – amit kétlek – a próbálkozás a „*Times*"-nál balul ütne ki, akkor 1. biztos lehetsz, hogy erről senki sem hall, mert én egy teremtett léleknek se szólok róla; 2. a folyóiratok biztosan megmaradnak számodra. Végül még egyszer

* *V. ö. 325. old. – Szerk.*

azt tanácsolom neked, ne várakozz, hanem ezt az első cikket *minden változtatás nélkül* küldd el a „*Times*"-nak.

Ami Schimmelpfenniget illeti,* azt hiszem, túl nagy megtiszteltetés éri a fickót, ha a „*Tribune*" foglalkozik vele. Egyik magánleveledben írhatnál nekem erről annyit, amennyit aztán továbbadhatnék Clussnak egy „Reform"-cikk számára.

A „*Tribune*" az utóbbi időben megint vezércikként kisajátította minden cikkemet és csak szemetet közölt az *én* aláírásommal. Így például annektált egy részletes ismertetést az osztrák pénzügyekről,[473] egy cikket a görög felkelésről[450] stb. Azonkívül itt van a „törvényessé" vált kérkedés a te katonai cikkeiddel. Határozottan az a szándékom, hogy – mihelyt választ kaptam Danatől legutóbbi figyelmeztető levelemre – a honorárium felemelését fogom javasolni, és különösen a te katonai cikkeiddel kapcsolatos kiadásokra hivatkozom majd. Neked nem ez a véleményed? A fickók fizessenek legalább 3 fontot cikkenként. 500 fontot költenek arra, hogy Taylort Indiába küldjék, és a fickó rosszabbul és kevesebbet ír onnan, – de ugyan mivel is ismerkedhetne meg egy gyors kiruccanás alkalmával egy ilyen országban – mint én innen ugyanerről a tárgyról. Ha 3 fontot kapnék cikkenként, végre kilábalnék a ganéjból.

Furcsa rondaság merült fel Urquharttal kapcsolatban, akivel nota bene első beszélgetésünk** óta soha nem találkoztam többé Londonban. A kormánypárti „*Globe*"[474] szombaton dühös támadást közölt ellene, amelyben többek között azt írja, hogy Urquhart hébe-hóba áttérít embereket a saját hitére, de nem hosszú időre.

„Hol van Anstey úr? Hol van Monteith úr stb., és hol az új forradalom Góliátja: Marx úr?" „Mindezek az úriemberek belátták, hogy a bolondok útját járták és újra felvették a jó társaság szokásait."

Erre „*Egy urquhartista*" a „Morning Advertiser" csütörtöki számában kijelenti, hogy „ha a bolondság bizonyítéka, hogy valaki továbbra is feltétlenül bízik Urquhart úr nézeteiben, úgy ezek a személyek minden bizonnyal még nem tértek észhez, és még mindig a jó társaság berkein kívül kell maradniok". Majd külön hozzáteszi: „Mindenesetre Marx úr, s ezt örömmel állapítom meg, Urquhart úrnak most is éppoly erélyes és értékes támogatója, mint valaha."

Eddig még semmit sem tettem ebben az ügyben, hanem még várok. Majd lesz rá alkalom, hogy Urquhart urat megcáfoljam. A dolgot annál is szem-

---

* *V. ö. 324. old. – Szerk.*
** *V. ö. 305. old. – Szerk.*

telenebbnek találom, mivel ő tudja és én ki is jelentettem neki, hogy nézetem *semmiben* sem egyezik az övével, kivéve Palmerstont illetően, ennek az álláspontomnak a kialakulását azonban nem *ő* segítette elő. De hát várni kell, mert van itt egy bökkenő. Létezik ugyanis egy Marx nevű nagyon ostoba urquhartista,* ám a „*Globe*" nem rá gondolt. Ha nyilvánosan megcáfolom Urquhartot, akkor azt mondja majd, hogy nem engem, hanem a másik Marxot értette. Egyébként a „*Globe*"-ból kitűnik, hogy Palmerston úr kitüntet nagybecsű figyelmével.

Pieper napról napra önelégültebb és unalmasabb. Mosolyával több barázdát ró arcára, mint amennyi a két India térképén látható. Vén Malvoglio.[475] A kis Jenny már csak Csudaszép [Wunderhold] fiúnak, a Csodakürt [Wunderhorn] fiának[476] nevezi. Legközelebb írok neked néhány mókás dolgot erről a „Csudaszépről", aki, mint nővére leveleiből kitűnik, Byronnak és Leibniznek képzeli magát egy személyben.

Üdvözlet.

K. M.

* Francis Marx. – *Szerk.*

158

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1854 április 24.]

Kedves Marx,

Egyáltalán nem tudom a „Times" számára megírni a dolgokat, amíg nincs több anyagom, azaz csak 8–14 nap múlva, de akkor mindjárt be is fejezem őket.

Schimmelpfennig ügyében* Heisével csinálok valamit; ezt a dolgot úgy kell intézni, hogy a fickó ne tudjon felelni rá, tehát nagyon akkurátusan, vagy egyáltalán nem.

Heisével valaminek történnie kell, a dolog sokkal tovább már nem megy. Ma tehát írok Clussnak[477], mondja meg nekem, be tudja-e hozni Heisét egy angol–amerikai laphoz, a fickó tűrhetően ír angolul; és másodszor, tud-e a „Reform" fizetni neki. Mindkettőnek feltétele, hogy általa Eccarius ne károsodjék, mert hiszen az ő igényei az elsők. Megírtam Clussnak, hogy ha ilyesmi áll útjában a dolognak, te a következő keddi hajóval instruálod őt. Ugyanakkor előre jeleztem Clussnak a Schimmelpfennig-féle cikket, nehogy New Yorkban valami ostobaságot kövessenek el.

Ma semmi egyébről nem tudok írni.

Barátod
F. E.

Kossuth – pompás![478]

* *V. ö. 324. old. Szerk.*

159

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 április 29.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Néhány nappal azelőtt, hogy Heise innen elutazott, „A nemes tudatú lovag" miatt mások jelenlétében összetűztem vele, amely alkalommal ő a lovag* állhatatos (titkos) híveként és végül dühös függetlenként lépett fel ellenünk. A dolog úgy alakult, hogy botrány lett belőle. Feleslegesnek tartottam, hogy írjak neked erről, mert 1. te magad is eléggé ismerted Heisét, 2. mert alázatos hangon írt nekem, hogy ajánljam be hozzád, én meg nem akartam neki Uriás-levelet[479] adni.

Ez az ember talán teljesen átállt hozzánk, de ennek nem látom bizonyítékát abban, hogy a bajban ránk akaszkodik. Ami téged illet, *mindenesetre* szükségesnek tartom, hogy Heisével ne mélyítsd el túlságosan a kapcsolatot, s bizalmadat iránta mérsékeljed, különösen pedig semmit se írj *közösen* ezzel az ifjúval. Mielőtt ezt megengedjük neki s ezzel a közönség szeme láttára magunk közé fogadjuk, őszinteségének több bizonyítékát kell kapnunk. Túlságosan is undorító tapasztalatokat szereztünk, semhogy ne váltunk volna óvatossá, sőt – ha csak kevéssé is gyanakvóvá.

Csatolom Cluss levelét lapkivágásokkal.

Imandt közli, hogy Blanc azt mondta neki, te megírtad Blanc-nak, hogy látogatóba jössz ide. Hogy áll ez?

Barátod
K. M.

* Willich. – *Szerk.*

160

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 május 1.

Kedves Marx,

A Heise-história némileg fatális. Mégis mindenképpen közölnöd kellett volna velem, ha a fickó *pártügyekben* kétesen viselkedett. *Így* csak azt tételezhettem fel, hogy bár újonnan csatlakozott, de teljesen megbízható. Azelőtt csupán néhány napra találkoztam vele Pfalzban, azután Londonban akadtam rá a meghitt társaságban, amelyben te, úgy látszott, különösen pártfogolod őt és Meyert; arra kellett tehát következtetnem, hogy a fickó Londonban már vezekelt, a próbát kiállta és elnyerte a kegyet. Ennek megfelelően bántam vele eddig, s mivel semmi dolga nem volt és egyébként víg fickó, többet kószáltam vele, mint bárki mással, sőt, mivel a nyárspolgárok felfedezték együttélésemet Maryvel és ennek véget kell vetni, Heise tőszomszédságában béreltem lakást, ámbár még nem költöztem be. Mindezt most nehéz visszacsinálni, csupán egy utat látok: leveledből arra kell következtetnem, hogy küldtél vele egy nekem szóló levelet. *Ezt sohasem kaptam meg.** Írj azonnal, hogy kérdőre vonhassam.

A Schimmelpfennig-cikket[480] két okból írtam meg Heisével együtt: 1. mert Schimmelpfenniget le akartam hordatni, annak a látszata nélkül, hogy *én* dolgozom a „Reform"-nak, 2. mert Heisének mindenképpen valamiféle munkát kellett kapnia, hogy a semmittevésből kikecmeregjen. A cikk nagyon jó, Heise stílusa itt-ott elrontja ugyan, de Schimmelpfennig urat alaposan lerántja. Heisének ez a dolog további hasznot nem hozhat, mert egy második hasonló cikket soha többé nem képes írni; ellenkezőleg, ez a história nagyon imponált neki, mint a mi biztos és jól „megalapozott" eljárásmódunk próbája. De persze erre se került volna sor, ha tájékozott vagyok, és a fickó mindenesetre kevesebb pénzembe került volna; így viszont a nyakamon van és a végén a házbeli adósságaiért meg egyebekért többékevésbé én felelek.

---

* *V. ö. 330., 334. old. – Szerk.*

Londoni utazásom ügye igen furcsán áll. Sokkal több a dolgom az irodában, semhogy egykönnyen szabadulhatnék; mindamellett úgy terveztem, hogy odamegyek, ha a „Daily News"-ügy sikerül, hogy személyesen tető alá hozzam. Ez az indok most elesett, és mivel a dolog mégiscsak mintegy 7–8 fontomba kerülne, amit nemigen nélkülözhetek, meg amúgy is legfeljebb 3–4 napig maradhatnék ott, megpróbálok letenni róla.

A mellékelten visszaküldött Cluss-levél értelmében most már megküldöm majd a Schimmelpfennigről szóló cikket Clussnak, aki a körülményekhez képest felhasználhatja; amennyiben már túlságosan messzire elment Schimmelpfenniggel, úgy a cikk legalább arra szolgál majd, hogy Clusst mint magánembert felvilágosítsa Schimmelpfennigről és hozzájárul ahhoz, hogy Cluss ne mélyítse el túlságosan a kapcsolatát vele. A két katona közül Willichet még mindig jobban kedvelem, mint a fene nagyokos Schimmelpfenniget, akiben igazán nem rejlik semmi, csak merő hiúság és pökhendiség, és aki minden tudományát néhány egészen közönséges kézikönyvből és kompendiumból tákolja össze.

A jövő pénteki hajóig megint írok neked egy katonai vagy másmilyen török tárgyú cikket. Itt az ideje, hogy erről szóló első cikkeinkre[481] politikailag is visszatérjünk, a körülmények itt is fényesen igazoltak bennünket; a görög felkelés[450] makacssága és a törökök nyilvánvaló szorongatottsága Bulgáriában végül mégiscsak azt bizonyítják, hogy a keresztény lakosság mozgolódni kezd és a törökök birodalma gyorsan halad bukása felé. Másrészt a törökök roppant gyengesége megmutatkozik abban, hogy hadseregük nagy része, mint korábban is, télen rendszerint hazaszalad, és hogy ezekbe a fickókba valamennyi reform sem tudott még európai katonai szellemet beleverni. Az odesszai históriáról[482] előbb közelebbi híreket kell kapnunk, eddig minden csupa ellentmondás. Lupus tajtékzik a szövetségesek miatt, hogy az oroszokat nem verték ripityára ad majorem gloriam Aberdeeni et Bonaparti*. Ő és Heise most egymással versengve rémítik a nyárspolgárokat azzal, hogy mindennek ellentmondanak és gorombáskodnak. Egyiküket vagy mindkettőt legközelebb megverik; tegnap már közel voltak ehhez, mire hirtelen elkezdtem lancashire-i tájszólásban beszélni, ezzel megnevettettem a nyárspolgárokat és lehetővé tettem a tisztes visszavonulást.

Egyébként Heise sohasem válhat veszélyessé, írói képességei messze elmaradnak a kis Dronkéé mögött, fő szakmája a semmittevés, ismeretei egyáltalán nincsenek, csak arra van erős hajlama, hogy mindennek az ábécé-

* – Aberdeen és Bonaparte nagyobb dicsőségére – *Szerk.*

jét elsajátítsa. Kínok között az orosz ábécét is szerencsésen megtanulta, de azóta már elfelejtette.

Sûr ce que Dieu l'ait en sa sainte garde, habeat sibi.*

Barátod
F. E.

* – Bizonyos, hogy Isten szent oltalmában van – ám legyen! – *Szerk.*

161

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 május 3.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Az „Uriás-levél" kifejezéssel félreértésre adtam okot.* Heisével – aki nem is búcsúzott el tőlem, s egyébként is túlságosan beszeszelt állapotban volt, hogysem elbúcsúzhatott volna – *nem* küldtem levelet. Írt nekem abból a Manchester közelében levő fészekből, ahol tanyázott, hogy legyek ott a segítségére. Ebben az értelemben „Uriás-levélnek" tartottam volna – kissé „merész" is e kifejezés használata –, ha beszámolok neked róla. Manchesterben talán megszűnt a fő csábítás, hogy Imandt és Schily előtt a „nagy ember", a „független" és „elégedetlen" szerepében tetszelegjen. Te persze most csak diplomatikusan bánhatsz vele és unszolhatod a fickót, hogy lassanként kezdjen valamihez. Amióta Angliában van, mindig mások pénzéből élt, és ha akadt valamilyen kereseti lehetősége, hamarosan feladta. Mivel most igen sok fölös ideje van, legalább írjon rendszeresen a *„Reform"-nak*, amely egyébként eddig még Eccariusnak sem juttatott egyetlen garast sem. Ha viszont most támogatást kap a „Reform", hamarosan fizetőképessé kell válnia.

Úgy találom, hogy „katonai cikkeid" – „az oroszok kalafati visszavonulása"[459] és a dobrudzsai hadállás[464] – nagyszerűen beigazolódnak. Odessza bombázását úgy látszik az oroszok provokálták. Ha az angolok szárazföldi csapatokat nem tesznek ott partra, akkor ezzel, úgy hiszem, nem sokat értek el – kivéve az itteni polgár megnyugtatását, aki abban a mértékben, ahogyan a háború adók és kölcsönök formájában jelentkezik, egyre dühösebbé válik az egyesült flották tétlensége miatt; és talán Miklósnak éppen ilyen tüntetésre volt szüksége, hogy „népéhez" intézett felhívását[483] megfűszerezze. Az itteni kormány és Pétervár egyetértését illetően most már nem merülhet fel kétség, amióta ismeretessé vált, hogy elsikkasztották a „titkos levele-

* *V. ö. 330. old. – Szerk.*

zés"[158] *egyik ügyiratát*, amelyben Aberdeen (1844-ben) *elfogadta* Oroszország javaslatait. Hogy valami ilyesféle húzódott meg a háttérben, azt már sejtettem a „memorandum" dátumainak és feliratainak meghamisításából, amire a toryk volt külügyminisztere* a Lordok Házában célzott. Hogy a fickók – bár a „*Journal de St. Pétersbourg*"[484] őket magukat vádolja „kétértelmű állásfoglalással" – sakkhúzásaikat még most is egyeztetik Oroszországgal, azt láthatod a semleges és különösen az orosz hajókra vonatkozó „Declarations in Council"**-ból. *Egyidejűleg* szinte *ugyanazokkal* a kifejezésekkel hasonló „deklarációk" jelentek meg Szt.-Pétervárott. Az ilyesmi nem véletlen. Bonaparte az a tényező, amelyet a számításban figyelmen kívül hagytak. Akármilyen is ez a fickó, neki kifejezetten a feje forog kockán, és mint hivatásos szélhámos, nem tűri, hogy *úgy* elbánjanak vele, mint szegény Lajos Fülöppel 1839-ben és 1840-ben[485]. Ha az ember elolvassa az 1830–48-as titkos iratokat, többé nincs kétsége afelől, hogy Lajos Fülöpöt Anglia fosztotta meg a tróntól, és hogy a tisztes „National"[486] – elvakult anglofóbiája ellenére és annak következtében – tudtán kívül éppen az angol politikának volt egyik fő eszköze.

A „Tribune", mint tudod, keresztény voltával hízeleg önmagának. Annál inkább mulattat, hogy a fickók vezércikként hozták egy cikkemet[450], amelyben azzal a fő szemrehányással illetem a törököket – igaz, ezt nem mondom ki ilyen nyers formában –, hogy konzerválták a kereszténységet. Csakugyan, a törököknek már csak azért is tönkre kellene menniök, mert a bizánci teokráciát olyan formában hagyták fejlődni, amilyen még a görög császároknak sem jutott soha eszükbe. Voltaképpen már csak két vallásos nép létezik: a törökök és Törökország görög-szláv népessége. Mindkettőnek el kell pusztulnia, az utóbbinak legalábbis azzal a papi társadalmi szervezettel, amely a török uralom alatt megszilárdult. – A „Tribune"-nak ezenkívül küldtem még egy botrányos históriát a „Szent Sírról" és a törökországi „protektorátusról"[487]; itt a fickók a történelmi anyagtól nem látják majd meg a kereszténységgel üzött gonosz tréfát.

Nagyon örülök, ha most kapok tőled némi anyagot a „Tribune" számára, mivel az Újhellén Birodalom és vele Ottó király történetének biflázása nagyon elfoglal, az eredményt viszont csak 2 hét múlva, talán egy cikksorozatban tudom majd kifejteni. Metaxasz, aki hellén követ volt Konstantinápolyban és ott konspirált – a párizsi „*Presse*"[488] takarosan írja le ezt az orosz–török Bangyaiádát –, fő eszköz volt a hírhedt Kapodisztriasz kezében.

* Malmesbury. – *Szerk.*

** „(Titkos) Államtanácsban elhangzott Nyilatkozatok" – *Szerk.*

Mellékesen most a spanyol nyelvvel foglalkozom. Calderónnal kezdtem, akinek „*Magico prodigioso*"-jából – a katolikus Faustból – Goethe nemcsak egyes passzusokat, hanem a jelenetek egész sorát használta fel „Faust"-jában. Azután – horribile dictu* – spanyolul olvastam el, amit franciául lehetetlen lett volna, Chateaubriand „Atala"-ját és „René"-jét, meg Bernardin de St. Pierre néhány dolgát. Most a „Don Quijote" közepénél tartok. Úgy látom, hogy a spanyolban eleinte többet kell a szótár, mint az olaszban.

Véletlenül a kezembe került az „Archivio triennale delle cose d'Italia dall' avvenimento di Pio IX. all' abbandono di Venezia etc." Ez a legjobb, amit eddig az olasz forradalmi pártról olvastam. Titkos és nyilvános ügyiratok, elfogott levelek stb. gyűjteményét tartalmazza. Szép összeállítás. Palmistone (Thiers így ejti Palmerston nevét) itt is az egyik főszereplő. Ez a fickó üzelmei révén mindenütt jelenvaló volt és mindenesetre igen szórakoztató életet folytatott.

Még mindig adósom vagy az Urquhart úr katonai dolgairól szóló írással. A fickóra csak a „pozitív" tudományok terén lehet lecsapni. Vagyis itt és a gazdaságtanában, ahol a sekélyesség szintén kézzelfoghatóan bizonyítható.

Vale faveque**.

K. M.

---

* – még kimondani is szörnyű – *Szerk.*

** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

162

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 május 6.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Sajnos a „sürgős küldemény" tegnap csak akkor érkezett, amikor a posta már zárva volt és még a szokásos 1 shilling ellenében is lehetetlen volt a levelet New Yorkba továbbítani.[489]

A lengyel Miskowsky – lásd a „Nemes tudatú lovag"-ot – igen rossz véget ért. A szegény ördög már régóta a legnyomorúságosabb körülmények között élt, soha sem érte el, hogy a Konstantinápolyba utazáshoz szükséges pénzt összehozza, – mivelhogy nem tartozott a „kormányzó"* „kedveltjei" közé, és így lumpenproletár-sorba süllyedt Whitechapelben[490]; mi a West Endből időnként csekély támogatást juttattunk neki. Néhány nappal ezelőtt a szegény ördög még más 6 menekülttel együtt *élve elégett* abban a fabarakkban, amelyben Whitechapelben velük lakott. Először lezülleni, azután éhezni és végül elégni, ez aztán igazán minden, amire az ember e „világok legjobbikában"[491] áhítozhat.

Mivel Wiss, az egyetemes bölcsesség doktora, a „Republik der Arbeiter"-ban dühödt támadást intézett „korrupt eszméink" és elvtelen „frivolitásunk" ellen[492], helyénvalónak véltem, hogy Edgar Bauertól, akit időnként látni szoktam – ezek a találkozók sohasem múlnak el másnaposság nélkül –, némi tájékoztatást kérjek e lumen mundiról**, a Weitling-féle üdvösségistálló ez idő szerinti részvényeséről; s ez alkalommal röviden a következőket tudtam meg:

Wiss úr úgy látszik kevéssel a te ottléted után érkezett Berlinbe[493]; hiú ifjonc, aki határozott ellenszenvvel viseltetik a „pozitív" tudás iránt, miért is sohasem sikerült letennie orvosi vizsgáját és dühvel vetette rá magát a Stehelynél[494] összpontosult „életbölcsességre". Először brunoiá-

* Kossuth. – *Szerk.*

** – a világ e világosságáról – *Szerk.*

nus*, majd stirneriánus volt, azután az Edgar Bauer-féle „Szabadok" társaságának[495] tagja lett, nagyon érdeklődött a női emancipáció iránt és elhatározta, hogy „frivol" lesz. E terve megvalósításaként összefeküdt a háziasszonyával, egy bábával, akinél lakott. Ez a bábaasszony azután feldúlta e „frivolnak" a lelkiismeretét, jajveszékelt elvesztett „szűzföldje" miatt, és a jóember Wiss mindenekelőtt ezért a veszteségért kárpótolta, amennyiben „szabad" házasságban élt vele. A bábaasszony, bármennyire becsülte is Wiss úr pénzes zacskóját, nem kevésbé tisztelte bizonyos, vele egy házban lakó munkásnak — egy tagbaszakadt gépszerelőnek — „természet adta zacskóját". A nagy Wiss ezen a bajon is segített, a munkást ugyanis hagyta munkálkodni, de magának tartotta fenn az élvezetet, hogy amit annak gyártott, azt a „Proudhon-Fourier Wiss" névvel megnemesítse. És így, ha a „Szabadok" társaságában Proudhonról esett szó, nem a párizsi Proudhont értették ezen, hanem a gépszerelőnek Wiss által megkeresztelt sarjadékát. — Minthogy Wiss úr sok pénzt költött, semmit sem tanult és felvágott szabadházas mivoltával, apja-ura megvonta tőle a támogatást, úgyhogy Meyen módjára kis-irodalomból és azokból az előlegekből élt, amelyeket a berlini emberbarátok az általa nyújtott „reménységek" alapján adtak neki. Jött a forradalom. Wiss népszónok lett, a demokrata klub egyik alelnöke, ahová Edgar Bauer lökdöste fel. Aztán a „Reform" munkatársa volt, de fénye oly halványan pislákolt, hogy még Ruge is elhomályosította. A végén Wiss „ironikus álláspontot" foglalt el a forradalommal szemben, polgári-egyházi házasságra lépett bábaasszonyával, kibékült az öregével és mint valami leforrázott pulikutya, a bábaasszonnyal meg Proudhon-Fourier Wiss-szel kivándorolt Amerikába, ahol mint orvos, a világ bölcse és a Communia[274] tagja él és virul.

Barátod
K. M.

* Bruno Bauer híve. – *Szerk.*

163

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 május 9.

Kedves Marx,

A „Tribune"-cikk késedelmes érkezése* érthetetlen számomra. A levelet negyed nyolckor, *az üzleti levelekkel egyidejűleg* vitték a postára, a kifutónak külön figyelmébe ajánlottam, – az ugyanakkor továbbított üzleti levelek idejében megérkeztek. De ha csak a második postával ment volna el, akkor is legkésőbb 2 órakor a kezedben kellett volna lennie. Ez szerintem csakis Palmerston úrnak irántad tanúsított gondosságát bizonyíthatja. Minthogy a csatára vonatkozó história közben nem vált valóra, a cikket remélem nem küldted el.

Urquhart katonai cikkeiről legközelebb. Erre a tárgyra természetesen csak megjegyzésekben térhetek ki, amelyeket mindjárt angolul írok majd meg neked; magadnak kell azután a cikkedbe beleszőnöd.

Dr. Wiss históriája nagyon épületes és Cluss úr kezéből bizonyára elkerül a megfelelő emberekhez.

Ami Miskowskyt, e szegény ördögöt illeti, a Nemes tudatú** most mégis azt mondja majd, hogy tehát végül csakugyan „nyomtalanul eltűnt".[496] Amikor a londoni lapokban olvastam erről a históriáról, mindjárt gondoltam, hogy akik ott bennégtek, egészen biztosan menekültek voltak.

Heisét most lehetőleg munkára fogom majd, amit, mihelyt kissé visszahúzódom, semmiképp sem tud elkerülni. A fickó most Bradfordban van, ahova a Kicsi*** hívta meg, főnökének° távollétét kihasználva, s ahonnan minden bizonnyal tökrészegen fog hajazönni, úgyhogy előbb néhány napos vesztegzárat kell majd elviselnie, mielőtt bármire is képes. A Kicsi cikkecskéje[497] roppantul szórakoztatott pontossága miatt, amellyel a „Neue Rhei-

* *V. ö. 337. old. – Szerk.*
** Willich. – *Szerk.*
*** Dronke. – *Szerk.*
° Buckup. – *Szerk.*

nische Zeitung"-nak minden Schleswig-Holsteinről, Belgiumról stb. szóló visszatérő elmésségét először és újból feltálalja.

A „Feldzug der schleswig-holsteinischen Armee und Marine 1850", A. Lütgen volt őrnagy könyve, az első értelmes és összefoglaló mű a Willisen-epizódról. Tökéletesen megerősíti azt, amit már a történet előzetes tanulmányozása során leszűrtem. Monsieur Willisen eredeti terve nagyon jó volt, csak kissé túlméretezett; annyira jó volt, hogy a dánok körében, akik 36 000 főt tudtak felvonultatni 26 000-rel szemben és már szinte minden csapatukat bevetették — a schleswig-holsteiniak csapataik egyötödét bizonyára még nem vetették be a harcba —, már a tervhez való visszatérésre tett csonka és elkésett kísérlet is felvetette a visszavonulás gondolatát. De amikor mármost monsieur Willisen valóban szemben állt az ellenséggel, az ellentmondó jelentések és az eléje tárt még zavarosabb javaslatok hatására elvesztette a fejét. Még a csatát[102] megelőző éjjelen kikülönítette saját tartalékait baloldalra egy olyan pontra, ahol egészen hatósugáron kívül, egy képzelt ellenséggel álltak szemben, s ugyanakkor felfüggesztette a támadásra adott parancsot, amellyel pedig minden diszpozíció* számolt. Tehát: a tartalékok összevonása a balszárnyon, ahol nem volt ellenség, a centrum meggyengítése, holott ellene irányult a fő támadás, zűrzavar a jobbszárnyon, amelynek a fő ellencsapás lett volna a feladata. Ez már önmagában is elegendő ahhoz, hogy a végeredményt megmagyarázza; ám Willisen mindezek ellenére is győzött volna, ha annyira elsietve, már reggel 8 órakor nem ad fel mindent. Még 11 órakor is győzhetett volna, de megrettent arra a hírre, hogy 2 dán zászlóalj a balszárnya hátába került (visszaverésükre elég lett volna 2 lovasszázad és 4 ágyú), ez emlékezetébe idézte neki, „a teljes erővel végrehajtott stratégiai bekerítés" hívének azt a tantételt, hogy „aki bekerít, azt be is kerítik", s akkor elhatározta, hogy minden erővel kereket old. A teoretikus Willisennel egy öreg, a parancsnoklásban – noha többnyire békebeli parancsnoklásban — megőszült, korlátolt vaskalapos tábornok** állt szemben, aki nem egy nyárspolgári, mérsékelt, hatalommal nem bíró helytartóságnak, hanem egy valóságos királynak*** és kormánynak tartozott felelősséggel, és már ezért is szívósabban kitartott. Ezzel meg is nyerte a csatát; a siker, amellyel a gyenge schleswig-holsteini csapatok a (hivatalos dán jelentések szerint is) kétszeres meg háromszoros túlerejű dánokkal megmérkőztek, elegendő bizonyítéka annak, hogy a

* – haditerv; katonai utasítás – *Szerk.*
** Gerhard Krogh. – *Szerk.*
*** VII. Frigyes. – *Szerk.*

26 000 schleswig-holsteini méltó ellenfele volt a 36 000 dánnak. A fickók *egészen kitűnően* verekedtek, annak ellenére, hogy sok volt köztük az újonc, annak ellenére, hogy Willisen még 14 nappal a hadjárat megkezdése előtt új rendelkezéseivel az egész hadseregben zavart keltett, különösen pedig annak ellenére, hogy a káderek igen hiányosak voltak. Ez a hadsereg játszva levert volna kétszer ennyi poroszt.

Odessza bombázására a szövetségeseknek a parlamenter-zászló megsértése miatt vállalkozniok *kellett*. Sok kárt ez úgy látszik nem okozott, és mivel nem szálltak partra és nem foglalták el a várost, ez inkább vereség, mint győzelem. A legszebb az a humbug, hogy a szövetségesek „Szevasztopol irányában elvitorláztak". Egyébként az *oroszok* minden akciója, s az emiatt szükségessé váló, legalábbis látszólagos és megkísérelt megtorlás folytán a háború mindinkább kicsúszik Aberdeen és Palmerston kezéből, és lassanként mégiscsak kissé harciasabb lefolyásúvá válik. Bonaparte-nak amúgy is hamarosan valamilyen kézzelfogható dicsőségre van szüksége, bár hűséges Fridolinja[498], Saint-Arnaud éppen az az ember, aki majd alaposan beleviszi a pácba. Ha ennek a nemes férfiúnak nem kellene visszanyernie egy vagyont, egy 1851 óta már többször elszédelgett vagyont, akkor sohasem ment volna Keletre. De az ő fajtája arra termett, hogy csalárd szállítási szerződésekkel a legjobb csapatokat is tönkretegye, s azután katonai balfogásokkal még jól belerántsa a szarba. Igen szép eredményeket remélek a bas-empire[77] e Bayard-jának hadjáratától.

Barátod
F. E.

164

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 május 22.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

Jó, hogy szombaton nem jöttél el. Az én históriám — amely most 14 napos — elérkezett a válsághoz. Alig-alig tudtam beszélni és még a nevetés is fájt az orrom és a szájam közötti nagy gennyzacskó miatt, amely ma reggel legalább már tűrhető méretűre apadt. Rettentően megdagadt ajkam is majdnem visszanyerte korábbi méretét stb., egyszóval jelentkeznek a hamaros javulás összes tünetei. Az ördög bírjon ki 14 napig ilyen sz. . .t a fején. Ennek aztán a fele se tréfa. A múlt héten teljesen le kellett tennem az olvasásról és a dohányzásról, és ma várom Freundot, hogy megtudjam, próbaképpen elszívhatok-e újra egy szivart.

Hogy a pech nagyobb legyen, péntek (ill. csütörtök éjjel) óta mind a 3 gyereknek kanyarója van, úgyhogy a ház valóságos ispotállyá vált.

Mellékelve: Cluss. A „*Reform*" bukása undorító.

Bízom benne, hogy *ezen az egész héten* még ellátod helyettem az amerikai szolgálatot, mivel írni még teljesen képtelen vagyok és e sz . . . miatt 6 fontot már elvesztettem, ami nagyon keserves. Időközben várok tőled egypár sort.

A csatolt levél tartalma csak Lupusszal közlendő. Heisének úgy látszik az a hivatása, hogy téged Manchesterben kompromittáljon. Vigyázz ezzel a fickóval.

Barátod
K. M.

165

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 június 3.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic!

Most, amikor újra sorompóba álltam és a gyerekek mind kikerültek az ágyból, bár a házat még nem hagyhatják el, a feleségem állapota, valószínűleg a virrasztások és a betegápolás miatt, nagyon leromlott; és ami a legrosszabb: nem akar orvoshoz fordulni, hanem maga magának ír elő orvosságokat, – azzal az ürüggyel, hogy Freund orvosságai 2 évvel ezelőtt, egy hasonló gyengélkedéskor, még betegebbé tették. Ha a dolog nem javul, végül erőszakosan fogok intézkedni. Emiatt keddenként képtelen vagyok tudósításokra, mert Pieper ezen a napon órái miatt nem teljesíthet titkári szolgálatot, a feleségemet pedig mostani állapotában nem lehet írással gyötörni. Láthatod, valóságos Peter Schlemihl[499] lett belőlem. Ámbár az egész háznép éveken át általában igen jól volt és amint e válságot átvészelte, remélhetőleg újra jól lesz. Alapjában véve nem is rossz, hogy sorjában az egész ház átesett a bajon.

Tegnapi tudósításomban[500] a csütörtöki „*Times*" haditervén[501] szórakoztam. Ez a terv azonban – ha hinni lehet a francia lapoknak – nem hivatalos. A „*Moniteur*" jelenti, hogy Omer pasa Szilisztria védelmére siet. Lehet, hogy e hír csak arra való, hogy jó hangulatban tartsa a párizsiakat és ellensúlyozza a nagy Boichot párizsi jelenlétét*. Az orosz jelentéseken és Napiernak a mai újságban megjelent jelentésein nem tudok eligazodni. Úgy látszik az angolok a végén ismét nem végeztek semmit.

Tegnap bemutatkozott nekem egy dr. Otto nevű nagycsontú demokrata naplopó. Dán születésű. Állítólag most utasították ki Schleswig-Holsteinból, s 1848–49-ben részt vett a schleswig-holsteini és a „türingiai" mozgalomban. Lupus tud esetleg valami közelebbit erről az emberről?

Az „Archivio delle cose d'Italiá"-t kiolvastam. A szerző a végén hozzá-

---

* *V. ö. 347. old. – Szerk.*

toldott „Considerazioni"-ban*, az önmaga által összeállított okiratokkal ellentmondásban, azt igyekszik kimutatni, hogy a Giovane Italia[502] és következésképpen Giuseppe Mazzini volt az 1848-as mozgalom lelke. Különösen mulatságos azonban a befejezés, amely bebizonyítja, hogy a mozgalmaknak fel kell adniok szükkeblűen nemzeti jellegüket: testvériesülés a különböző nemzetek között, amelyek 1848 -49-ben elszigeteltségükön mentek tönkre; vagy Oroszország vagy Európai Egyesült Államok. E ponthoz érve, leleplezi:

„Itália szolgasora európai paktum: Itália csak a szabad Európa kebelén belül lehet szabad. Akkoriban nyilvánvalóvá vált, hogy a kisszámú elnyomó szövetségével *az elnyomottak mindenható szövetségét* kell szembeállítani. És „az elnyomottak e mindenható szövetségét" Mazzini a következőképpen ütötte nyélbe: „Akkor Mazzini teljesítette nehéz küldetését, új paktumot kötött Ledru-Rollinnal, Darasszal és *Rugéval*, amely Itáliát nemcsak Lengyelországhoz és Franciaországhoz fűzné, hanem még Németországhoz is, amely mindeddig a szolgaság önkéntes híve és úgyszólván papnője volt. És az ellentétes pontokról és a legellenségesebb népek köréből induló zarándokok eljutnak a szabadság közös szentélyébe."

Amerikából kaptam újságokat, de levelet még mindig nem. Dulon lapocskájában „Ruge", aki Mazzinival az „új paktumot" megkötötte, kijelenti, hogy – az Oroszország ellen viselt háború folytán – most kilátás nyílik a „liberális" fejlődésre Németországban, és ha csak „az angliaihoz hasonló szabadságot" érnek el, akkor is részt kell venni benne. A pesszimista álláspontra helyezkedni „aljasság, lustaság, oroszosság". Láthatod, – a kilátás, hogy magánvagyonának egy év alatt vége, e nemes férfiúban kifejleszti a készséget arra, hogy mindenféle „haladáshoz" csatlakozzék és szükség esetén még konstitucionalistává is váljék.

Barátod
K. M.

* – „Észrevételek"-ben – *Szerk.*

166

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 június 10.

Kedves Marx,

Nagyon sajnáltam, hogy nem küldhettem neked a keddi posta számára cikket, de ez *merőben lehetetlen* volt a sok irodai munka miatt; ez most teljesen megakadályozza, hogy hétfőn vagy csütörtökön írjak cikket számodra. Azonkívül most majdnem ^{3} $_1$ órányira lakom a postától, úgyhogy későn este, a második postáig már semmit sem csinálhatok. Így hát szombaton és szerdán este kell dolgoznom. Holnap *alapos* cikket küldök neked Szilisztria ostromáról[503], amely bizonyára feltűnést kelt majd; talán küldök ezenkívül néhány jegyzetet Napier nevetséges flotta-mókáiról[504] és a hadsereg helyzetéről Bulgáriában.

Most komolyan biflázom a magyar hadjáratot, és úgy gondolom, októberig valamennyi forrást áttanulmányozom; *a könyvet ezen a télen mindenképpen megírom.*[106] Minél jobban belemélyedek, annál szépségesebb a dolog mindkét oldalon. Jelenleg egybevetem Görgeyt[105] Windischgrätzcel[505] és úgy látom, hogy Windischgrätz az önapológiájában éppúgy hazudik, mint bulletinjeiben, amelyeket nincs bátorsága megcáfolni. Isteni, hogy ez a két ellenfél mennyire igyekszik a saját hadseregét még rosszabbnak feltüntetni, mint a szembenállót. Egyébként Windischgrätz papa annak a szamárnak bizonyul, akinek ismertük – ténylegesen szamárnak jellemzi önmagát –, és ostobaságaiban altábornokai, akik, ha lehet, még nálánál is butábbak, név szerint Wrbna*, Csorich és mindenekelőtt a lovagias Jellachich bán, a legsikeresebben támogatták. Görgey a maga cinizmusában mindig sokkal leplezetlenebbül és helyesebben mondja el a tényeket, mint Windischgrätz, a hazug apologéta. De olyan hadjárat ez, amely teljesen méltó az 1848–49-es esztendőhöz. – Berezelés mindkét oldalon, felsülés a régi hadseregeknél és a forradalmi seregeknél egyaránt. Jövő héten feltehetően megkapom a hivatalos osztrák könyvet[506] s e napokban a Brockhaus-féle katalógusokból össze-

* Karl Urban. – *Szerk.*

állítom az ezenkívül még szükséges forrásmunkákat. Még a Klapka-könyv[507] is kell nekem, s akkor a legfontosabb dolgok mind megvannak.

A „Times"-nak szánt dolgot a jövő héten írom meg*; most megvan minden forrásom, csak még némileg fel kell dolgoznom őket. Ki tudnád ott deríteni, hogy milyen katonai folyóiratok jelennek meg Londonban? Ez szükség esetére kellene.

Most el kell mennem a könyvkereskedőhöz, különben bezár; halljak rólad hamarosan.

Dronkét elütötte egy bérkocsi, részeg volt, mint mindig, most ágyban fekszik; 8–10 napig nem hagyhatja el a szobát, különben semmi komoly baja.

Otto felől érdeklődni fogok.

Barátod
F. E.

Remélem, a feleséged már jól van?

* *V. ö. 323., 326–327. old. – Szerk.*

167

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 június 13.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Mellékelek Cluss-féle leveleket; nem kell visszaküldened, mivel az illetékesek már ismerik tartalmukat, és a válaszok is elmentek.

A Szilisztriáról szóló cikk remek.[503] Az osztrák felszólítást, hogy Oroszország *tegyen ígéretet* a dunai fejedelemségek kiürítésére (hogy ezen ígéret alapján megkössék a fegyverszünetet és kongresszust hívjanak össze Bécsbe), maga Oroszország sugalmazta. Feltételezték ugyanis, hogy Szilisztria hamarosan orosz kézbe kerül. Az angol közönséget az egész kormánysajtó előkészítette erre az eseményre. Ezért sietett annyira Paszkevics. A törökök ellenállása Szilisztriánál keresztülhúzta ezt a számítást éppúgy, mint a múlt ősszel megérett hasonló tervet.

Grach ezredes trieri ismerősöm, nem porosz instruktor, hanem tehetséges kalandor, aki már mintegy 19 éve ment el szerencsét próbálni Törökországba.[508] Boichot-t, akit Párizsban lefogtak, valóban – mint egy beavatott crapaud-tól* tudom – a Pyat-klikk küldte politikai ügynökként Franciaországba, nem pedig, miként Pyat az „Advertiser"-ben igen rossz angolsággal állítja, öreg édesanyját akarta volt meglátogatni, aki 5 éve nem látta. Mégiscsak ellenszenves, hogy ezek a crapaud-k mindig kiesnek a szerepükből és nem tudnak letenni ezekről a kispolgár szívéhez szóló „melodrámai" hazugságokról. Ez visszataszító.

Rövidesen újabb szállítmányt kapsz a „Pionier"-ból. Heinzen persze rettenetesen szidja és ledorongolja a kimúlt „Reform"-ot, sőt közben még egy Catullus-idézettel is előhozakodik, amelyet talán egy iskolai kézikönyvből puskázott ki. Egyéb mókás szidalmak is vannak benne Dulon ellen. A nagy Ruge mindkettőnek ír: barátjának, „Dulonnak" és barátjának, „Heinzennek". Az utóbbival közli átfogó tervét a Cincinnatiben alapítandó szabad-

* – varangytól; (francia) nyárspolgártól – *Szerk.*

egyetemről, ahol Ruge mint rector magnificus in partibus[65] kellemes zöngicséléssel kívánja eltölteni hátralevő napjait. Nem hagyja nyugodni a gondolat, hogy végül mégis profeszorrá legyen, amit minden meghunyászkodása ellenére sem tudott Lindenau szász miniszternél, sem korábban Altenstein porosz miniszternél „kivívni". A német egyetemek e dicső utánzata is „avat doktorokat". Csak dollárok kellenek hozzá 1 000 000 körüli összegben és 6 cincinnati polgárnak kell a pénzkezelést vállalnia. Továbbá tájékoztatót mellékelnek minden tudományról. Ez utóbbi bolondos zagyvalék, nagy összevisszaságban szerepelnek benne Hegel „Enciklopediájá"-nak meg Ersch és Gruber tartalomjegyzékének címszavai. Pl.: „Általános nyelvészet". (Lásd Ersch és Gruber, Pott cikke a nyelvek elterjedéséről.) Tanszéket ne kaphassanak: 1. Strauss és Bruno Bauer, 2. a „szofisták", akik lárifárivá teszik a filozófiát; 3. nem maga a kommunizmus doktrínája, hanem azok az „aljas személyiségek, akik elárulták a szabadságot és a köztársaságot".

Egyik nyavalyás tudósításában Ruge megdicsér két névtelen röpiratot Palmerstonról, természetesen nem is sejti, hogy az egyik tőlem származik.[398]

A *feleségem ágyban fekszik*. Tegnap végre keresztülvittem, hogy elhívjuk dr. Freundot; azt akarja, hogy a feleségem, mihelyt valamennyire képes rá, utazzék Németországba; ez megegyezik anyósom kívánságával, s eddig csak pénzügyi viszonyainkon feneklett meg, de mégis meg kell valósítani. A gyerekek ma már iskolába mentek.

Dronke balszerencséje* tragikomikus. A fickóknak úgy látszik rosszul megy a soruk Bradfordban.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 346. old. – Szerk.*

168

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Cluss levele nagyon mulatságos. Ma részletesebben akartam neked írni, de túl késő lett; így csak azt közlöm, hogy nem tudtam hozzájutni, noha szándékoztam, hogy már *ma* megírjam a cikket a kölcsönös erőviszonyokról és Szilisztria felmentésének esélyeiről. Ehhez sokat kell régi firkákban böngészni, és mivel te a feleséged betegsége miatt amúgy is leginkább a keddi hajóval elküldendő cikkel leszel bizonyára zavarban, utánanézek, hogy addigra milyen históriát tudok összehozni. – Most Heise is beteg, még nem tudom, mi van vele, de azt mondják, ágyban fekszik és mindenféle fájdalmat érez a mellében. Pfänder szemével történt valami, ami néhány napra akadályozza a munkában. Mindenütt pech, már nem is ismerem ki magamat. Üdvözlöm feleségedet és gyerekeidet.

F. E.

[Manchester,] 1854 június 15.

169

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 június 21.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

Leveled elég jókor érkezett, 2 és 3 között. De mivel én csak 2-ig vártam, mert házi ügyekben egy úton voltam a városon kívül, és mert feleségem a kísérőlevélből[509] látta, hogy a cikket így nem lehet elküldeni, hát ittmaradt. Pénteki írásomban[510] fogom felhasználni, de kérlek, hogy addig – ha nincs időd, csak egészen *röviden* – írj még nekem a következő pontokról:

1. Van-e valami új azokban a török bulletinekben, amelyek tegnap jelentek meg a „Daily News"-ban? Van még valami közelebbi adatod a [május] 28-tól [június] 13-ig lezajlott eseményekről (azt hiszem, eddig terjednek az utolsó, persze csak töredékes beszámolók)?

2. Van-e valami kiemelendő katonai dolog a cserkesz partvidéki hadműveletekkel kapcsolatban? A Samilról szóló hírek nyilván további megerősítésre szorulnak.

3. Az osztrákok havasalföldi benyomulásáról mit lehet katonai szempontból mondani?

A mellékelt levélből láthatod, hogy nyakig benne vagyok a pechben. Miközben feleségem betegségében egy krízis kellős közepén tart, a derék Freund dr. *elmarad*, 26 £-ról szóló számlát küld nekem és hozzám fűződő „orvosi kapcsolatának" „teljes tisztázását" kívánja. Minthogy a feleségem állapota veszélyes volt – és még most is aggodalomra ad okot –, természetesen kénytelen voltam a drága barát [teurer Freund] előtt kapitulálni és írásos ígéretet tenni neki, hogy 8 fontot e hó végén lefizetek, a fennmaradó részt pedig 6–6 hetenként. Ha a fickó nem támad rám ilyen váratlanul, nem tudott volna ennyire lerohanni. De mit tehettem? Minden más tekintélyes orvosnak azonnal meg kellene fizetnem látogatásait, azonkívül ha volna is erre mód, akkor sem lehet egy betegség folyamán az orvosokat váltogatni, mint az ingeket, anélkül hogy az ember előre tájékozódna az illetők képességeiről stb.

Így tehát csávába kerültem. Tudom, hogy te is kutyaszorítóban vagy. Gondolod, hogy az e hó végén esedékes részletre talán Dronkétól kaphatok előlegképpen néhány fontot? Amikor legutóbb itt volt, célzott arra, hogy nagy válságokban hozzá lehet fordulni segítségért. Előbb azonban a te véleményedet akarom megtudni. Ezt az első részletet a megbeszélt határidőre mindenesetre ki kell fizetnem a fickónak, az utóbbi hónapokra szóló váltómat pedig már leszámítoltattam és a pénz természetesen elfogyott, mivel házi költségekre 12 £-ot kellett fizetnem, és a kapott összeg az elmaradt cikkek miatt lényegesen kisebb volt, azonkívül ezúttal a patika egymaga is jelentős összeget emésztett fel.

Ha a feleségem elég erősnek érzi magát, a gyerekekkel és Lenchennel e hét végétől 2 hetet tölt majd Edmontonban, Seiler úr villájában. A falusi levegő talán annyira rendbe hozza majd, hogy elutazhat Trierbe.

Biztosítlak, hogy ez utóbbi apró nyomorúságok miatt igen kedvetlen fickó lett belőlem.

Beatus ille*, akinek nincs családja.

Vale faveque.**

K. M.

* – Boldog az[511] – *Szerk.*

** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

170

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 június 27.

Kedves Engels,

Szívesen veszem, ha azonnal írsz *Dronkénak*. Ha a későbbi terminusok elhalasztását el is tudom érni, az első terminust – ami e hónap vége – nehéz, sőt lehetetlen lesz elhalasztani. Legfeljebb 8–10 nap haladékot kaphatok, ha azt írom Freundnak, hogy a váltóm még nem érkezett meg.

Csak ezt a pár sort küldöm, mert éppen a cikkgyártás[512] kellős közepén tartok. Nem írhattam előbb a sok zavar, ide-oda szaladgálás stb. miatt, aminek oka, hogy a család kivándorolt Seilerhez.

Barátod
K. M.

Leveledet ma megkaptam.[513]

171

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Remélem, hogy az 5 £ megérkezett. Mellékelek egy cikket holnapra, amely az első háborús szakaszt tárgyalja.[514]

Ha a fickók valóban küldenek francia katonákat a Keleti-tengerre, legalább Ålandot be *kell* venniök. Ez volna a legjobb.

Csatolok egy egyházi dalt. Kérdés:

1. *melyik századból való ;*
2. *ki a szerzője?*

Postafordultával kérek választ.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1854 július 6, csütörtök

172

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 július 7.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Bocsáss meg, hogy az 5 £ vételét még nem jeleztem. Oka a nagy házi zűrzavar, feleségem ugyanis holnap Trierbe utazik, és ennek nyélbe ütése leírhatatlan vesződséggel jár.

A cikkedet[514] *éppen akkor* kaptam, amikor jómagam egy Spanyolországról szóló firka[515] gyártásával foglalkozom. Ezért a te cikkedet elteszem keddre, annál is inkább, mivel pénteken Pieper titkári minőségben rendelkezésemre áll, keddi napokban azonban most nincs íródeákom.

A költeményt* még nem volt időm átnézni. Csak hat óra után vagyok szabad, s akkor táviratban vagy a városi posta útján válaszolok majd.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 353. old. – Szerk.*

173

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1854 július 20.

Kedves Marx,

Bizonyára rettenetesen szorgalmas vagy, vagy pedig rettenetes erőfeszítésekkel próbálsz pénzt szerezni, ezért némultál el ilyen tökéletesen. Közben tudomásodra akarom hozni, hogy miután Dronke főnökének* fivére Bradfordban volt, Dronkénak módjában lesz némi pénzzel kirukkolni; hogy mennyivel, azt nem lehet pontosan megmondani, de kb. 3 vagy 4 fonttal. Mármost a fivér e héten jön, úgyhogy nyilván kb. 3 hét múlva lehet a pénzre számítani.

Naut Londonban, itt és Bradfordban járt, ám sehol sem mutatkozott, míg Dronkéval össze nem találkozott az utcán. Dronke azt mondja, hogy pokolian összeroppant; Danielst ő, Naut, csak egyszer vagy kétszer látta az utcán és még azt sem tudja, hogy Kölnben vagy vidéken lakik-e. Bürgers és egy szabó – Naut nem tudta, kicsoda – Glatzban vannak, állítólag egészen jól megy a soruk; Becker Weichselmündében van.[516] Ezenkívül Naut semmit sem tudott mondani, csupán azt, hogy mégiscsak szép volna, ha nekik Poroszországban olyan alkotmányuk lehetne, mint Angliának.

Dronke egyébként igen kínos helyzetbe került, és így mégis megeshet, hogy a pénzből nem lesz semmi. Tudniillik amikor 4 vagy 6 héttel ezelőtt itt volt, részegségében éjjel egy órakor kikezdett egy nőszeméllyel az utcán; az illető férjezett polgárasszony, pofon vágta Dronkét, aki erre leütötte. Dronke persze némiképp máshogyan meséli a dolgot, de úgy látszik, hogy így történt. Odajött a férje is, elmentek a rendőrségre, de az semmibe nem akart beavatkozni; az ügy Dronke ál-kibúvói miatt elhúzódott, míg végül most ügyvédi felszólítást kapott, hogy kérjen bocsánatot és fizessen *kártérítést*, mert ellenkező esetben az ügyvéd példát fog statuálni arra, hogyan kell elbánni egy külföldivel. Mivel Buckup fivére éppen most fog érkezni, elképzelheted e szorult helyzetet. Majd igyekszünk elsimítani a dolgot, de

* Buckup. – *Szerk.*

ez nyilván pénzbe fog kerülni. *Erről az ügyről egyébként csak te tudj*, különben azonnal botrányba keveredem a Kicsivel*, mert Imandt mindjárt írna neki róla, egyáltalán: nem minden szól a bandának, amit neked írok.

Egyébként koránt sincs ellenemre, hogy ez a Heise–Dronke–Imandt-féle hetvenkedés és verekedési láz némileg rossz véget ér, mert az embernek már nem lenne nyugta ettől a népségtől meg botrány hajhászó mámoraiktól. Heisének mindenesetre már van, ami figyelmeztesse: görbe ujja, amely nyilván élete végéig így marad, és Dronkénak is elege lesz most ebből.

Ez minden. Szerető barátod

F. E.

* Dronke. – *Szerk.*

174

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 július 22.

Kedves Engels,

A hosszú hallgatásomat magyarázó alternatívád* helyes. Mindenesetre kellemesebb lenne, ha csak a biflázás akadályozott volna. A 3 fonttal kiegészítettem az 5-öt, hogy a „barátnak" [„Freund"] az első részletet kifizethessem, és körülbelül 8 font kellett a feleségem utazásához, amelyet már nem lehetett tovább halogatni, emiatt mindenféle új felszerelésre volt szüksége, mert lerongyoltan természetesen nem mehetett Trierbe. Ezek a rendkívüli kiadások azután megint összeütközésbe sodortak állandó és „rendes" hitelezőimmel stb. „Es ist eine alte Geschichte."**

Cluss 4 hét óta nem adott életjelt.

Mit szólsz Spanyolországhoz?[518]

Most mindenképp megint valami török-katonai cikket kell szállítanom, mégpedig *először :* az ázsiai disznóságot. *Másodszor :* amit a legújabb Duna menti fejleményekről francia lapokból kihámoztam, de térképhiány miatt az előforduló nevek helyességét nem tudom megállapítani. 7-től 8-án reggelig harc a Szojmonov és Hrulov (vagy o helyett e?) vezetése alatt álló, 30 000 főnyi orosz hadtest ellen. 7-én este Hrulov állása Gyurgyevótól északra volt, az éjszaka folyamán a város fölött és alatt török hadtestek vonulnak át, az oroszok háta mögé kerülnek, úgyhogy napkeltekor Hrulov kénytelen rajtuk keresztültörni, miközben súlyos veszteségek érik. Az oroszok visszavonulnak, éspedig nem egy irányban, hanem egyik részük Fratesci*** felé, másik részük Calugemeni (?)° felé, harmadik részük pedig keletre, az Argeshez. Itt állást foglalnak, s Szelim pasa meg Iszkender bég 9-én és 10-én állítólag sikeresen támadta az oroszokat Fratesciben. Gorcsakov 9-én

* *V. ö. 355. old.* – *Szerk.*

** – „Oly régi e kis történet"[517] – *Szerk.*

*** Fratești. – *Szerk.*

° Călugăreni. – *Szerk.*

20 000 fővel Dzurdzumából (?)* vonul és naponta új csapatokat von oda. Felállása: az Arges balpartján, amelynek átkelőhelyeit Fulojcinál (?), Falasztocknál (?)**, Korocáninál (?)*** és Prcziecseninél (?)° megerődítették. Az egész orosz hadsereg felállása: a balszárny Kimpolungtól°° és Kimpinától(?)°°° az Arges mentén Brailáig és Galacig. Törökök: Kalafattól Turnán és Gyurgyevón át Oltenicáig és (?) Kalarasiig. Turnától Islasig. Szelim pasa itt Iszkender béghez csatlakozik; főerők Gyurgyevóban, egy hadteste Gyurgyevó felett, elővédei az argesi front balszárnyán, Oltenicában és Szilisztriában. *Harmadszor:* az orosz hadsereg összlétszáma a „Morning Chronicle" tudósítása szerint, de én ettől eltérően egy zászlóaljat csak 550 főre becsülök:

Gyalogság

A 3. hadtest 3 hadosztálya (Osten-Sacken)
A 4. „ 3 „ (Dannenberg I.)
Az 5. „ 2 „ (Lüders)

8 hadosztály = 16 dandár = 128 zászlóalj
összlétszám: kb. 71 000 fő.

Lovasság. 3 hadosztály könnyű lovasság
1 „ „ dragonyos

128 lovasszázad à 120 fő, több mint 15 000

Tüzérség. 46 üteg (à 10 darab = 460)
46 „ ([à] 8 „ = 368)
Legénység és hajtók – 12 000 (?)

Ezenkívül: 10 ezred reguláris kozák 40 löveggel, 3 zászlóalj árkász, hadtáp pontonokkal vagy tartalék kocsiparkkal.

* Guergani. – *Szerk.*
** Falastoaca. – *Szerk.*
*** Kortozani. – *Szerk.*
° Prisiceni. – *Szerk.*
°° Cămpolung. – *Szerk.*
°°° Cămpini. – *Szerk.*

Összesen:	
128 zászlóalj gyalogság =	71 000
3 „ árkász	2 000
128 lovasszázad	15 000
40 darab üteg	13 000
hadtáp	3 000
kozák	8 000
[=]* milícia	6 000
Összesen	118 000

Negyedszer: amiről térkép nélkül nem lehet humorosan szólni: a franciák és az angolok eddigi csigalassúságú menetelése; ők úgy látszik, *nem* kelnek át a Dunán. Hogy St.-Arnaud mely célból vonultatja katonáit ebben a hőségben Drinápolyból Burgaszba? Ez a nemes férfiú, úgy látszik, tekintettel a felszámolható útiköltségre, állandóan útban van Konstantinápolyba és onnan vissza valamely tetszőleges helyre. Hogy áll a dolog valójában az angol hadbiztossággal Várnában, Devnában stb.?

Ha már nincs időd keddre cikket írni, írj számomra legalább néhány jegyzetet, amelyet felhasználhatok.

Apropó. Ami a verset illeti,** talán a Kinkel nevezetű Gottfriedtől származik, vagy egy Opitz iskolájához tartozó *szilériai* költőtől, vagy pedig maga Heise költötte.

Ide csatolom egy fiatal író elfogott kéziratát: Lupuson kívül senkinek se szólj róla. Ki ez a fiatal író?

Üdvözlet.

K. M.

* *Olvashatatlan. – Szerk.*

** *V. ö. 353. old. – Szerk.*

175

Marx Engelshez

Manchesterbe

•

[London,] 1854 július 27
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Keddre várom leveledet. Herbert úr igen nagyon hencegett. Ez a Herbert Voroncovnak a sógora és egyben angol secretary of war* volt. Az angolok kérkedése, amely szerint Nasmyth és Butler „egyedül" tartották volna Szilisztriát, groteszk. Olvastad a beszámolót a hétfő esti ülésről, amelyen Disraeli a kis Johnnak** és a „Times"-nak a „szevasztopoli" szappanbuborékját egyetlen tűszúrással olyan szépen kipukkasztotta?[519]

Pieper két hétig együtt élt egy szajhával, akit valóságos kincsnek nyilvánított; most olyan mint egy félig-éhenveszett szopós malac és – sajnos – ismét a nyakamon van, minekutána 14 nap alatt mintegy 20 fontot eldáridózott, és most mindkét zacskója egyformán kiürült. Ebben a hőségben terhes, ha egy fickó reggeltől estig és estétől reggelig az ember nyakán van. Amellett a munkámban is zavar.

Tucker papától szombaton a következő sorokat kaptam:

„Kedves Uram! – Jelenleg meglehetősen nagy az érdeklődés a »Fly-Sheets«[520] iránt. Tudna-e nekem néhány »Tribune«-cikket küldeni, amelyek megfelelnek a közönség ízlésének? Egy harmadik cikk Palmerstonról az előző kettőnek is hasznára válna. Tisztelettel E. Tucker."

Emellett Freiligrathtól azt hallottam, hogy a gazember Trübner a *saját* kiadványaként hirdeti a „Fly-Sheets"-t. Bizonyára észrevetted, hogy „»Tribune«-cikket" kér, hogy megint megkerülje a pénzkérdést. Mármost 1. *neki* Londonban a „Tribune" egyetlen példányát sem lehet előkeríteni, mert csak előfizetők kapják és mert egy-egy példányt még New Yorkban sem lehet utólag megrendelni, 2. most – lényeges hozzátoldások nélkül – egyik cikk sem megfelelő. Tisztába kell tehát jönnöm ezzel a fickóval, és a

---

* – hadügyi államtitkár – *Szerk.*

** John Russell. – *Szerk.*

„fesztelen" viszonynak véget kell vetni. Ha ő belemegy, és ha másrészt te ezt megfelelőnek tartod, a következő javaslatokat tenném:

1. A „Tribune"-ból újranyomásra átadnám neki a titkos levelezés kritikáját.[458] Ehhez csak az kellene, hogy Dronke az erről szóló második cikket megküldje nekem, mert ezt az itteni posta elsikkasztotta. Ezt ingyen. A 2. és 3. pontban foglaltakat készpénzfizetés ellenében adom, éspedig a kézirat leszállításakor, ezek a következők:

2. egy általános pamflet Palmerstonról, amit a „Tribune"-ban megjelent bevezetésemmel kezdenék, de a közepét és a végét újraírnám.

3. egy pamflet, amelyet veled együtt kellene megcsinálnom, tudniillik az angolok diplomáciai *és* katonai akcióiról a hadüzenet óta. Mindkettőhöz anyagul szolgálnak a „Tribune"-ban megjelent cikkek. Ha a 3. ponttal egyetértesz, felmerül a kérdés:

Mennyit kérjünk?

Mégiscsak úgy látszik, hogy az én dolgaim jobban vonzzák a közönséget, mint Urquhart írásai, aki „örül", ha Tucker az „Advertiser"-ben megjelent vacakjait beveszi a „Fly-Sheets"-be.

Ha az egész históriával egyetértesz – (a 2. és 3. pontot természetesen olyan pikánsan kellene megírni, hogy valódi szenzációt keltsen Londonban; emellett most úgy áll a dolog Tuckerral, hogy az ember azt írhat, amit akar, az angol előítéletek aggályos figyelembevétele nélkül) –, akkor írj számomra egy levelet, melyben én mindezekről nyilatkozom Tucker úrnak. Mivel üzleti dolgokban túlságosan gyámoltalan vagyok, eddig szándékosan sem szóbelileg, sem írásban nem feleltem neki. De az időt nem szabad elvesztegetni.

Nagyon érdekelt Thierry könyve, „Histoire de la formation et du progrès du Tiers Etat", 1853. Különös, hogy ez az úr, aki az „osztályharc" atyja a francia történetírásban, hogyan dühöng az előszóban az „újakra", akik most a burzsoázia és proletariátus közti antagonizmust is látják és ennek az ellentétnek a nyomait már a harmadik rend 1789 előtti történetében is felfedezik. Nagy igyekezettel próbálja bebizonyítani, hogy a harmadik rend a nemességen és papságon kívül minden rendet magában foglal, és hogy a burzsoázia mindezen többi elem képviselőjeként szerepel. Idéz pl. a velencei követi jelentésekből: „Akik magukat birodalmi rendeknek nevezik, három rendbeli személyekből állanak, úgymint a papságból, a nemességből és azokból a fennmaradó személyekből, akiket közös néven *népnek* lehet nevezni." Ha Thierry úr olvasta volna a mi dolgainkat, tudná, hogy a burzsoázia határozott ellentéte a néppel természetesen csak akkor kezdődik, mihelyt nem áll többé szemben harmadik rendként a papsággal és a nemes-

séggel. Ami azonban a *„tegnapi keletű* antagonizmus" „történelmi gyökereit" illeti, könyve a legjobb bizonyíték arra, hogy ezek a „gyökerek" mindjárt akkor keletkeztek, amikor a harmadik rend. A „senatus populusque romanus"* formulájából ennek az egyébként szellemes kritikusnak a maga módján arra kellene következtetnie, hogy Rómában sohasem volt más ellentét, mint a szenátus és a nép közötti. Amit én érdeklődéssel láttam az általa közölt okmányokból, az az, hogy a „catalla, capitalia", azaz tőke szó a kommunák felbukkanásával tűnik fel. Egyébként akarata ellenére bebizonyította, hogy a francia burzsoázia győzelmét semmi sem késleltette annyira, mint az, hogy csak 1789-ben szánta rá magát arra, hogy együttműködjék a parasztokkal. Sikerülten mutatja be, ha nem is foglalja össze: 1. hogy a francia burzsoázia kezdettől fogva, legalábbis a városok felemelkedése óta, nagyon is fokozza befolyását azzal, hogy mint parlament, bürokrácia stb. konstituálódik, nem pedig, mint Angliában, csupán a kereskedelem és ipar révén. Ez bizonnyal még a mai Franciaországot is jellemzi. 2. Leírásából szépen kimutatható, hogyan emelkedik fel az osztály, miközben tönkremennek azok a különböző formák, amelyekben különböző időkben a súlypontja van, és a különböző csoportok, amelyek e formákon át befolyáshoz jutnak. Az átalakulásoknak ezt az egymásutánját az osztály uralomra jutásáig nézetem szerint – legalábbis anyagában – még sehol sem mutatták be így. Sajnos, a maîtrises, jurandes[521] kérdésében, tehát a formákat illetőleg, amelyekben az ipari burzsoázia kifejlődik, szinte csak általános és közismert frázisokra szorítkozik, pedig az anyagot itt is egyedül ő ismeri. Amit jól kifejt és hangsúlyoz, az a XII. századbeli városi mozgalom összeesküvő és forradalmi jellege. A német császárok, pl. I. Frigyes és II. Frigyes, rendeleteket bocsátottak ki e „communiones", „conspirationes", „conjurationes"** ellen, egészen a német Szövetségi Gyűlés[522] szellemében. Így pl. II. Frigyes 1226-ban minden „konzulátust"[523] és más szabad városi berendezkedést a Provence városaiban semmisnek mer nyilvánítani:

„Pervenit nuper ad notitiam nostram quod quarumdam civitatum, villarum et aliorum locorum universitates ex proprio motu constituerunt juridictiones, potestates" (Potestad), „consulatus, regimina et alia quaedam statuta... et cum jam apud quasdam... in abusum et pravam consuetudinem inoleverunt... nos ex imperiali auctoritate tam juridictiones etc. atque con-

* – a római szenátus és nép – *Szerk.*

** – közösségek (kommunák), titkos egyesülések, esküvel megpecsételt szövetségek – *Szerk.*

cessiones super his, per comites Provinciae et Forcalquerii ab eis obtentas, ex certa scientia revocamus, et inania esse censemus."*

Továbbá:

„Conventiculas quoque omnes et conjurationes in civitatibus et extra ... inter civitatem et civitatem et inter personam et personam seu inter civitatem et personam, omnibus modis fieri prohibemus." (Constitutio pacis Frederici I.)

„Quod nulla civitas, nullum oppidum, communiones, constitutiones, colligationes, confederationes vel conjurationes aliquas, quocumque nomine censeantur, facere possent; et quod nos, sine domini sui assensu, civitatibus seu oppidis in regno nostro constitutis, auctoritatem faciendi communiones, constitutiones ... conjurationes aliquas, quaecumque nomina imponantur eisdem, non poteramus nec debebamus impertiri." (Henrici regis sententia contra communiones civitatum.)**

Hát nem teljesen ugyanaz a peckes német professzori stílus ez, amely később a „Szövetségi Központi Bizottság"[524] részéről tombolt? A „commune jurée" (esküvel megpecsételt szövetség) Németországban nem jutott tovább Triernél, és akkor I. Frigyes császár 1161-ben véget vetett neki:

„Communio quoque civium trevirensium, quae et conjuratio dicitur, quam nos in civitate destruximus ... quae et postea, sicut audivimus, reiterata est, cassetur et in irritum revocetur."***

A német császároknak ezt a politikáját a francia királyok arra használták, hogy Lotaringiában, Elzászban, a Dauphinéban, a Franche-Comtéban, a

---

* „Tudomásunkra jutott mostanság, hogy némely város, falu és egyéb helység kozosségei onkényesen torvényhatóságokat, hatóságokat, hivatalokat, kormányzatokat és más efféle statútumokat letesítettek ... és mivel ez némelyikuknél ... visszaéléssé s túlkapássá fajult .. császári hatalmunknál fogva ezeket a torvényhatóságokat stb., valamint a Provence és Forcalquier grófjaitól ezekre kapott szabadságleveleket mindezek biztos tudomása alapján visszavonjuk és semmisnek nyilvánítjuk." – *Szerk.*

** – „Megtiltunk minden egyesülést és szovetséget a városokban és azokon kívul .. egyik és másik város és egyik és másik személy vagy város és személy kozott, bármilyen is az." (I. Frigyes békerendelete.)

„Hogy semminő város, egyetlen kozség (nem birodalmi jogú város) sem alakíthat semmilyen néven nevezendő kozuleteket, alkotmányos testületeket, egyesuléseket vagy szövetségeket; és hogy mi, uruk beleegyezése nélkul, a városoknak vagy kozségeknek birodalmunkban ilyen kozosségek, társulatok .. szovetségek alakításának jogát, bármely nevet adjanak is azoknak, nem engedélyezhetjuk és nem engedélyezzük." (Henrik király rendelete a városi kozösségek ellen.) – *Szerk.*

*** – „A trieri polgárok mindennemú kozosségét, amelyek szovetségnek is neveztetnek, amelyet a városban megszuntettunk, de később, mint hallottuk, felújítottak, feloszlatjuk és semmisnek nyilvánítjuk." – *Szerk.*

Lyonnais-ben stb. titokban támogassák a „szövetségeket" és a „közösségeket" és elpártoltassák a Német Birodalomtól: „Sicut ad culminis nostri pervenit notitiam, rex Franciae ... sinceritatem fidei vestrae molitur corrumpere." (Rodolphus I., epistula ad cives de Besançon.)*

Mint ahogyan ugyanezzel a politikával az itáliai városokat guelfekké[525] tették a fickók.

Gyakran komikus, hogy a „communio" szót ugyanúgy szidalmazzák, mint manapság a kommunizmust. Így pl. Guilbert noyoni pap ezt írja: „Communio novum ac pessimum nomen."**

A XII. század nyárspolgárai néha patetikus módon szólítják fel a parasztokat, hogy a városokba, a communio juratá-kba meneküljenek. Így pl. St. Quentin kiváltságlevelében:

„Mi (St. Quentin polgárai) egyértelműleg kölcsönös segítséget és kölcsönös tanácsot és kölcsönös kezességet és kölcsönös védelmet fogadunk minden esküdt tagnak. Egyértelműleg kijelentjük, hogy bárki jön közösségünkbe és segít bennünket a magáéval, akár mert ellenségeitől való félelmében, akár mert más vétség miatt menekül... bejöhet a községbe, *mert a kapu mindenkinek nyitva áll*; és ha hűbérura jogtalanul visszatartja holmiját és nem jogszerűen akar eljárni, mi ezért igazságot szolgáltatunk."

Barátod
K. Marx

* – „Mint felséges tudomásunkra jutott, a francia király ... hűségetek őszinteségét iparkodik megrontani." (I. Rudolf levele Besançon polgáraihoz.) – *Szerk.*

** – A communio új és szerfölött rossz név. – *Szerk.*

176

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 augusztus 8.

Kedves Frederic,

Hadi „megfigyeléseidet" rendben megkaptam és belefoglaltam mai tudósításomba.[526]

Ha valahogyan is lehetséges, hogy némi pénzt szerezz nekem, sürgősen megkérlek rá. A 6 hét óta felmerült 11 £ külön kiadás végső nyomorba döntött. Ráadásul Pieper az egész idő alatt nálam lakott és élt egy fillér nélkül, és ez bizonyosan így lesz még 2–3 hétig. Ez súlyos.

Olvastad a lapokban, hogy *Bangya* ezredes kíséri azt a két török tisztet, akit az ázsiai hadsereg a „rettentő nagy" demokratához, Samil béghez küldött?

Barátod
K. M.

177

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 augusztus 26.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

A feleségem szerdán visszajött, igen jó állapotban. A hazában, azt mondja, mindenki búnak adja a fejét a „bizonytalan viszonyok" miatt.

Hogy Cluss-szal mi van, az számomra felfoghatatlan. A fickó hónapok óta nem írt. Talán túl meleg a helyzet odaát.

Hogy Heisétől megszabadultál, az igen jó. Nem tudom, miért kellene érdeklődést tanúsítanunk az efféle „semmittevők" iránt. Én persze nem ismerem Imandt levelezését Dronkéval és Heisével, de azt tudom, hogy Imandt legfeljebb „elméletben" vesz részt gyerekes dolgaikban. Itt szolid és szorgalmas polgárként él.

Lassalle-tól levelet kaptam, amelyben diadalmasan jelenti, hogy a 7, vagyis inkább 8 éves Hatzfeld-féle háború befejeződött.[311] Végre! Az eredmény „győzelmes" egyezség az öregasszony javára, akinek erénye, de még inkább pénztárcája úgy látszik egyként „szűzen" került ki a küzdelemből. Lassalle most Berlinbe akarja áttenni székhelyét, de máris hallott kijelentéseket, hogy ott a rendőrség nehézségeket támaszt.

Meyer azt írja nekem, hogy a berlini demagógpert[527] (amelyben a gottfriedi Gottfried is szerepelt) a berlini bíróság (hogy melyik, azt nem közli velem) megszüntette, „mert *Hentze*, a vád koronatanúja »kétes«". Mit szólsz ehhez?

Párizsból is kaptam levelet Miqueltől. Ide akart jönni, de először kolerát kapott, majd vért hányt, mire az orvosok azt tanácsolták neki, szíveskedjék mellőzni a tengeri utazást és amilyen gyorsan csak lehet, szárazföldi úton hazakotródni. Pech.

Cherval, minekutána „Crämer" néven – ezúttal az igazi név volt az álnév – Svájcban mindenfélét átélt, többek között lemezeket is metszett Vogt úrnak, akinek különös pártfogoltja lett, most Párizsban él. A címét tudom.

Daniels hónapok óta nagyon beteg, kérdés, hogy életben marad-e.

Spanyolországon, mint különösen a „Débats"-ból kitűnik, szemlátomást pompás anarchia lett úrrá. Amennyire a lapokból kivehető, úgy látszik, hogy a magyar és a lengyel emigránsok a török–ázsiai hadseregben csak garázdálkodnak, állásokra vadásznak és kis intrikákkal foglalkoznak. Nem tagadják meg magukat.

Vale faveque. Totus tuus*

K. M.

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. Egészen a tiéd. – *Szerk.*

178

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1854 szeptember 2.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Most tehát tőzsdetag és minden tekintetben tekintélyes ember vagy. Gratulálok. Szeretném egyszer hallani, hogyan üvöltesz e farkasok között.

Heise megírta Imandtnak, hogy – nem tudom hol – gyári emberek (munkások-e vagy gyárosok, azt nem említi) összefogtak és megtették őt közös tanítójuknak; így heti 2 £-ra számíthat. Annál jobb neki.

A feleségem – amitől már elutazása előtt is volt okom tartani – nagyon is érdekes állapotban van, egyébként jól érzi magát.

Cluss végre mégiscsak írt megint. A levelét csatolom.

Az öreged megérkezett már?

Az ázsiai háborús eseményekről most nyilván el kell majd egyet-mást mondani a *„Tribune"-ban*. Én egyik legutóbbi tudósításomban némileg elhamarkodtam a dolgot, tudniillik a törököknek Karsznál elszenvedett általános vereségéről szóló hírt bécsi kitalálásnak minősítettem. A távirat persze téves volt, de megvolt a helyes alapja.

Most főképp Spanyolországot tanulmányozom. Eddig, nagyrészt spanyol források alapján, átbifláztam az 1808-tól 1814-ig és az 1820-tól 1823-ig terjedő korszakot. Most jutok el az 1834–43-as időszakhoz. A dolog nincs híján bonyodalmaknak. Nehezebb a fejlődés nyitját megtalálni. Mindenesetre idejében kezdtem el foglalkozni a „Don Quijoté"-val. Az egészből, ha nagyon összesűrítem, körülbelül 6 cikk lesz a *„Tribune"* számára.[528] Mindenképp haladás, hogy az embernek most fizetnek a tanulmányaiért.

A könyvtár szeptember 1-től 7-ig sajnos zárva van. Egyéb előnyein kívül, ez az egyetlen hűvös hely Londonban.

Dronke – *magunk között szólva* – más „szellemi" izgalom híján, sokat foglalkozik a „Steffen"-re vonatkozó kutatással, aki ellen Imandtnak írott leveleiben minden módon gáncsoskodik és akit politikailag igyekszik „meggyanúsítani." Nem került fáradságomba, hogy Imandtnak bebizonyítsam:

minden akadékoskodás, amit Dronke felhozott, képtelenség. Az egész dolog abszurd. Steffent [pártunk]* számára igen jó akvizíciónak tartom. Jellemes, és ismeretekkel is rendelkezik. Az összehasonlító földrajzban, ami a szaktárgya, teljesen eredeti felfogást vall. Sajnos, egy kézirat, amit erről kidolgozott, Kölnben maradt.

Mit csinál Lupus? Miquel nem jött Párizsból ide, mint szándékában volt, mert kétszer kapott kolerát, azután vért hányt, míg végül az orvosok megparancsolták, hogy a lehető leggyorsabban, szárazföldi úton térjen vissza Németországba.

Vale faveque**

K. M.

* *Tintafolt a kéziraton.* – *Szerk.*

** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

179

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 szeptember 13.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

Megint egyszer kopogtatnom kell nálad, bár ez valóban förtelmes számomra, de a pressure from without* kényszerít erre. Váltóimat csak néhány hét múlva számítoltathatom le, mert Freiligrath – a Bischoffsheimmel emiatt felmerült kellemetlenségei következtében – 25 £-on alul váltót nem vált be többé. Egészben véve ez így jobb is, mert a folytonos kis összegű beváltások révén a folyó adósság fedezetet nyer ugyan, a fix adósság viszont megnövekszik. Ehhez járul, hogy a következő váltóból 8 £-ot Freund részére le kell vonnom, mivel a jelenlegi körülmények között feleségemre még jobban kell vigyázni. A rendkívüli eszközök, amelyekhez házunk válságok idején folyamodni szokott, megint kimerültek, és minden ugyanúgy zálogban van, mint a spanyol államháztartásban.

Egyébként ami *általában* az „államháztartást" illeti, az összadósságot 50 £-nál kisebb összegre szorítottam le, tehát az év eleji helyzethez képest körülbelül 30 £-tal kevesebbre. Ebből láthatod, hogy nagy pénzügyi mesterfogásokhoz folyamodtam. Ha a Lassalle-lal megkezdett tárgyalás sikerrel jár, és ő 30 £-ot kölcsönöz nekem, te pedig a fennmaradó összeget, végre megint talpra állhatnék és a háztartásban mindent megváltoztatnék, míg most 25 %-ot kell fizetnem csupán a zálogháznak és a hátralékok miatt egyáltalán sohasem jöhetek rendbe. Anyámmal, mint Trierben újból bebizonyosodott, semmit sem lehet kezdeni,[529] amíg én közvetlenül nem telepszem a nyakára.

Pillanatnyilag ez a teljes pénztelenség – eltekintve attól, hogy a családi szükségletek egy percig sem szünetelnek – annál is utálatosabb, mivel éppen Soho a kiváltképpeni kolera-kerület, jobbra is, balra is döglik a csőcselék

* – külső nyomás[272] – *Szerk.*

(pl. a Broad Streeten házanként átlag 3 ember hal meg) és ezzel a nyavalyával szemben leginkább „élelmiszerekkel" lehet ellenállást tanúsítani.

Ennyit erről. A levelet magáncímedre küldöm, mert irodátokban különleges bonyodalmak éppen ezt a semmiképpen sem épületes episztolát avatatlanok kezére játszhatnák.

Ami az *ázsiai* históriákat illeti, itt feltűnést keltett a „Morning Chronicle" tudósítása az ottani hadszíntérről, amelyet az „Observer"[530] és más hetilapok is kinyomtattak.

Nem tudom, eljutott-e Manchesterbe a hír, hogy a zuávok ezt kiáltották: „A bas les singes! Il nous faut Lamoricière!" Espinasse-t, mint e felindultság következő áldozatát, visszahívták Franciaországba.[531]

A pártnak az utóbbi időben peche van. Steffen elvesztette állását Brightonban, mert az iskolamester, akinek intézetében alkalmazva volt, csődbe ment. Kérdés, hogy a már esedékes fizetését ki tudja-e szedni belőle. *Pieper* elvesztette a „*Union*" tudósítói megbízatását, mert Pierce úr szintén csődbe jutott és lapjai nem kapnak többé pénzt külföldi tudósítók fizetésére. *MacGowan*, Jones nyomdásza és hitelezője, kolerában meghalt. Ez Jones számára csapás. Mindez nem valami kellemes.

Az Imandttal kapcsolatos disznóságra nem emlékszem. A további vizsgálódás csak még növelné a mocskot. De ezentúl elhallgatok, mihelyt ez az úr valami Dronkéra „vonatkozólaggal" hozakodik elő. Dronkéról beszélni sem érdemes.

Barátod
K. M.

180

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1854 szeptember 22.

Kedves Frederic,

Ezt a néhány sort sebtében írom, hogy igazoljam, rendben megkaptam a küldeményt. Ugyanígy kedden az ázsiai háborúról szóló tudósítást.

Nagyon fontos híreket kaptam Amerikából, amelyeket következő levelemben továbbítok neked. Keddre várok tőled valamit.

Püttmannt, a kövér disznót, családjával együtt „telepesként" elküldték innét Ausztráliába.

Ebner Frankfurtban megőrült. Szegény ördög.

Ernest Jones új nyomdászt talált, aki kedvezőbb feltételekkel dolgozik. Disraeli írt neki, hogy *minden* chartista petíciót be fog nyújtani a parlamentnek.

A most lényegesen csökkenő kolerajárvány állítólag azért volt olyan vészes a mi negyedünkben, mert a júniusban, júliusban és augusztusban ásott lefolyócsatornákat azokon a gödrökön keresztül vezették, ahová az 1668-as (? azt hiszem, ekkor volt) pestisjárványban elhaltakat temették.

Barátod

K. M.

181

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 szeptember 29.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Dana mellékelt leveléből értesülsz az *amerikai* válságról, már amennyire engem érint. Kívánságomra, hogy vagy mindent, vagy semmit se hozzanak az aláírásommal, azt felelik, hogy csak szerkesztőségi cikkekre adnak megbízást, a régi honorárium feléért. Egyelőre azt írtam Dananek, hogy még nem határoztam; közben azonban a *régi módon* folytatom, hetenként két cikkel, mert egyrészt be kell fejeznem a szevasztopoli históriát[532], másrészt a cortes összeülése előtt el kell készülnöm vázlataimmal a XIX. századi spanyol forradalomról[528]. Közben meggondolhatjuk, hogy milyen végleges választ adunk az uraknak.

Ma nem írhatok neked többet, mert éppen diktálom a cikkemet, de már írtam volna neked részletesebben, ha nyolc nappal ezelőtt, múlt kedden te magad nem jelzel egy „terjedelmes" levelet, amelyre válaszadás végett vártam.

Üdvözlet

K. M.

182

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 október* 10.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Mindenekelőtt gratulálok igen kitűnő és megalapozott kritikádhoz.[533] Kár, hogy ezt a „fegyverténytyt" nem lehetett a londoni sajtóban végrehajtani. Egy ilyen sakkhúzás biztosította volna helyedet ebben a mezőnyben.

Ami jó St.-Arnaud-nkat illeti, aki elég óvatos lévén, idejekorán meghalt, részletes életrajzát már hónapokkal ezelőtt elküldtem a „*Tribune*"-nak.[534] És e fickóra bizonyosan ráillik: „Non bis in idem"**.

Mi a magyarázata annak, 1. hogy az angolok a jenikalei úton*** nem állítottak fel olyan hajókülönítményt, mely megakadályozza az oroszok átkelését Anapából stb.? Nem volt-e általában lehetséges, a jelen körülmények között pedig szükséges is, hogy kis hajókkal hatalmukba kerítsék az Azovi-tengert avégett, hogy elvágják minden vízi csapatszállítás útját?

2. Nem kellett volna-e az oroszokat egy besszarábiai diverzióval (Omer pasa révén) megakadályozni abban, hogy ebből az irányból csapaterősítéseket küldjenek a Krímbe? Van-e más magyarázat e pont elhanyagolására, mint valamilyen angol–osztrák diplomáciai mesterkedés?

Én úgy vélem, hogy a hadvezérek diplomáciájának természetesen vége szakad, mihelyt egérfogóba kerülnek, mint a Krímben; de nem hiszem, hogy mindabban, ami az átfogó tervet illeti, Palmerston eddig egy percre is megszűnt volna legalább „jóakaratát" bizonygatni.

Legutóbbi számainak egyikében a „*Tribune*" vetélytársammal, A. P. C.-vel gratuláltat önmagának Espartero „kitűnő jellemzéséhez".[535] Vetélytársam természetesen nem sejti, hogy nekem „bókol", de biztos ösztönnel

---

* *Az eredetiben* november. – *Szerk.*

** – „Ne kétszer ugyanarról" – *Szerk.*

*** Kercsi szoros. – *Szerk.*

ugyanakkor lecsap egy nagyon ostoba befejező mondatra, amely teljes egészében a „*Tribune*"-tól származik.[536] A lap egyébként általában törölte minden egyes élcemet a *konstitucionális* hősökről, mert sejtette, hogy a „Monk–Lafayette–Espartero"-trió mögött bizonyos, a nemes „Washington"-ra utaló célzatosságok rejlenek. A lap kritikátlansága borzalmas. Cikkírói először dicsérték Esparterót, mint Spanyolország egyetlen államférfiát. Azután közölték cikkeimet, melyek inkább komikus figuraként kezelik őt, s hozzáfűzték: ebből látható, hogy Spanyolországtól semmit sem lehet várni. Majd amikor megkapták az első cikkemet Spanyolországról[528] – puszta bevezetés, mely 1808-cal zárult –, azt hitték, ennyi az egész, és ennek megfelelően megtoldották egy teljesen heterogén, de jóindulatú befejezéssel, amelyben rábeszélik a spanyolokat, hogy mutatkozzanak méltónak a „*Tribune*" bizalmára.[537] Hogy a lap a folytatásokhoz miként foglal majd állást, azt nem tudom.

Liebknechtnek, aki, mint tudod, igen mélabúsan ingadozott egy vele házasodni kívánó angol nő és egy németországi német nő* között, akivel ő akart házasodni, végül is a német nő a nyakára jött, s Liebknecht egyházi és polgári házasságot kötött vele. Úgy látszik mindketten roppant búbánatos hangulatban vannak. Liebknecht állásának befellegzett, mivel munkáltatói elköltöznek. Mézeshetei, amelyeket Church Street 14. sz. alatt, egy olyan házban ünnepel, ahol erősen eladósodott, így nagyon megkeseredtek. De persze ki kényszerítette ezt a szamarat, aki tudatában volt mindezen körülményeknek, hogy házasodjék és éppen most? Minthogy a nőszemély időközben már egyszer eljegyezte magát Németországban, az ügy egyáltalán nem volt sürgős amúgy sem.

Ha valami tökéletesen komikusat akarsz olvasni, próbáld megszerezni a „*Morning Advertiser*" szombati számát, amelyben az engedélyezett sörmérők perbe szálltak a söröző lap mostani szerkesztőségével. Vád és védelem egyaránt mulatságos volt. Az előbbinek Mr. Foster volt a képviselője, aki korábban ügyvédként szerepelt – Nicholson báró törvényszékén.[538] Urquhartnak, hálából azért, hogy az *engedélyezetteket* mint Angliának pártok felett lebegő pártját ünnepelte, gorombaságokat vágtak a fejéhez, majd menesztették. A szatócs-lélek legbelső mocskáról egyébként még sohasem rántották le a leplet ilyen tökéletesen.

Bruno Bauer „L'Arrogance des pouvoirs occidentaux"-ját[539] bizonyára nem láttad? Még nekem se került a kezembe.

* Ernestine Landolt. – *Szerk.*

Ha katonai téren péntekig valami fontos történne, küldj nekem némi *előzetest* erről, mert ez esetben a spanyol elé valami oroszt kell tennem, hogy elfogadhatóvá váljék.

Remélem, hamarosan kapok levelet tőled.

Barátod
K. M.

183

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 október 17.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

Mai írásod[540] az orosz haderők nagyszabású felmérése. De egy kérdés még feleletre vár, hogy ti. az oroszok a legnagyobb erőfeszítések árán valaha is képesek voltak-e 200 000 főnél többet határaikon *túlra* küldeni? Én nem tudok ilyen esetről.

Ha az ember a *régi* politika álláspontjára helyezkedne – és mi mást képvisel Anglia és Franciaország, csak éppen az angol kormány nem veszi komolyan a dolgot, III. Napóleon pedig csupán karikatúra –, akkor különbséget kellene tenni Anglia és Franciaország érdekei között. Ha Anglia megsemmisítené az orosz flottát a Fekete- és a Balti-tengeren, kiűzné az oroszokat a Krímből, a Kaukázusból, meg a perzsáktól és a törököktől eltulajdonított tartományaikból, 50 évre újra biztosítaná szupremáciáját a tengeren és egyeduralmát Ázsia legkulturáltabb részében. Ez teljesen megfelelne régi módszerének, hogy a kontinens népeit 7 éves és más háborúkban – amelyeknek fő hadszíntere Németország és esetleg Itália – agyonfárassza, a küzdelem végén pedig se Oroszország, se Ausztria, se Franciaország ne gyakorolja a főhatalmat a kontinensen. Franciaország számára, éppen fordítva, a tulajdonképpeni küzdelem csak akkor kezdődne, amikor az oroszok tengeri hatalma és dél-ázsiai befolyása már megsemmisült. Ekkor annál is inkább rákényszerülne az orosz szárazföldi hatalom szétzúzására, hogy a maga kontinentális hatalmának kiterjesztésével megfelelően ellensúlyozhassa az angolokat. Ki kezeskedik azért, hogy mihelyt az oroszokat az angolok a Balti- és a Fekete-tengeren megsemmisítették és magukra nézve ártalmatlanná tették, a kontinensen nem törnek ki forradalmak, s Anglia, ezt ürügyül használva, nem szövetkezik újból hivatalosan az oroszokkal a kontinens ellen?

Ám a fő csattanó továbbra is az, hogy a most uralmon levő angolok – a Chathamok, az ifjabb Pitt-ek, sőt a Wellingtonok – még az orosz tengeri

hatalomnak és a törökországi, perzsiai és kaukázusi orosz befolyásnak a megsemmisítését sem gondolják komolyan. Ha felemás intézkedéseik következtében rákényszerülnek, akkor talán elszánják magukat, hogy *odáig* elmenjenek, de félmegoldásaik és alávalóságuk valószínűleg balsorsra juttatja őket, ami itt belső megmozdulásokhoz fog vezetni.

A párizsi *Archives des Affaires Etrangères* alapján közzétett – a hétéves háborúra[541] vonatkozó – alábbi idézetekből látható, hogy az angol miniszterek hogyan játszanak össze magával az ellenséggel a hadjárat alatt és a hadjárat ügyében. 1761 június 24-én Soubise franciaPompadour-marsallal[542] megesett, hogy a szövetkezett angolok, poroszok, hannoveriek stb. a wilhelmstali táborban lerohanták és a Fuldán át visszakergették. Lord Bute, III. György főminisztere, *parlamentáris* és *dinasztikus* okokból békét akart, de tekintettel a nemzet harcias hangulatára és II. Frigyes iránti rokonszenvére, békét nem javasolhatott, ameddig a franciák előnyomulás helyett folyton hagyták, hogy megverjék őket és visszavonultak. Mint tudod, Franciaország külügyminisztere akkor Choiseul volt. Szó szerint ezt találjuk a francia okirat-gyűjteményből vett *hiteles* közleményekben:

„A június 24-i eset után az *angol miniszterek* ezt írták de Choiseul úrnak: *Ön hagyja, hogy megverjék, és mi nem tudunk többé békét kötni, nem mernők azt a parlamentnek javasolni.* De Choiseul úr, akit mélyen lesújt a tárgyalások megszakadása, rábírja a *királyt*, hogy a következőket írja M. de Soubise-nak: »Mon Cousin[543], jelen levelemet azért írom Önnek, hogy kézhezvétele után azonnal keljen át a Fulda folyón és támadja meg az ellenséget, tekintet nélkül azokra az intézkedésekre, melyeket helyénvalóknak vélne; bármi lesz is az eredmény, nem Ön viseli érte a felelősséget. Ezek után kérem istent stb.« De Choiseul úr a következőket írta: »Marsall Úr, a király levele világosabb, semhogy bármit hozzá kellene fűznöm. De annyit mondhatok Önnek, *ha a király hadserege az utolsó emberig elpusztulna*, úgyhogy kénytelen lenne újat toborozni, *Őfelsége nem ijedne meg.*«"

Itt tehát az angol kormány egyenesen azt kívánja, hogy a vele szövetkezett, általa pénzzel támogatott, részben angolokból álló hadsereget a franciák *verjék meg*. Korábban *fordított* értelemben avatkozott bele a franciák elleni hadműveletekbe, mert György azt kívánta, hogy kíméljék meg az ő Hannoverét. Ugyanezen kivonatokban ugyanis ez áll:

„1762-ben d'Estrées és de Soubise urak voltak a parancsnokai a felső-rajnai 150 000 főnyi hadseregnek, mely Hessenben – Göttingában, Mülhausenben és Eisenachban – állomásozott; de Condé úr volt az alsó-rajnai 30 000 főnyi hadsereg parancsnoka. Az udvar csak azt kívánta tőlük, hogy Kasselt és Göttingát tartsák november végéig, ekkor ürítsék ki e két várost,

vonuljanak vissza az Ohmig, úgyhogy Ziegenhain legyen az első vonaluk előtt. Ez az egyenlő erőviszonyokra szabott haditerv *rendhagyó* lett volna abban az esetben, amikor 180 000 fő állt szemben 80 000-rel, ha nem alapul az *angol kormány* nekünk tett ígéretén, *hogy július hava előtt békét köt, ha nem törünk be Hannoverbe.*"

Ez utóbbi londoni beavatkozást éppenséggel szokásszerűnek tekinthetnők, mihelyt a hadviselő felek azon a ponton vannak, hogy béketárgyalásokat kezdenek; az előbbi eset ezzel szemben Lord Bute-nak a fejébe, és az akkori hangulatban (gondoljunk csak Wilkesre és a Junius-levelekre[544]) Györgynek a trónjába kerülhetett volna; ám az ügy, mint mindig, csak közel egy évszázad múltán vált ismeretessé. Hasonló példára akadunk kevéssel az antijakobinus háború kitörése előtt[545], amikor a „szabadelvű" Fox titkos követet küldött II. Katalinhoz, azzal az üzenettel, hogy Pitt fenyegetései ne vezessék félre, restelkedés nélkül kebelezze be Lengyelországot, Pittet majd megbuktatják, ha háborút akar viselni Oroszország ellen. Igaz, hogy Fox akkor „ellenzékben" volt és nem a kormányban, de ezt a példát csak annak bizonyítékaként idézem, hogy az „outok"* éppúgy megérik a pénzüket, mint az „inek"**.

Úgy vélem tehát, hogy a szövetségesek hadviselésének megítélésekor – ahogyan erre cikkeidben időnként te is utalsz – mindig tekintetbe kell venni a Downing Street[546] (kivált, amíg Palmerston ott van) érintkezését Pétervárral. Biztos vagyok abban, hogy mihelyt a hadseregek válságos helyzetben vannak, a tábornokok sz... nak a kabinetre, s megteszik a legtöbbet, ami tőluk telik, mivelhogy a tábornok urak ritkán vagy soha sincsenek beavatva és a fejüket is kockáztatják, ahogyan Byng tengernagy példája bizonyítja[547], aki az akkori admiralitástól éppolyan siralmas instrukciókat kapott, mint most pl. Dundas.

Megpróbálom majd Bauer legújabb szellemi termékét[539] felhajtani és neked megküldeni.

Nem tudom, hogy Napier és a spanyol–francia háború más történetírói[548] helyesen világítják-e meg azt a tényt, amelyre tökéletes bizonyítékok találhatók *spanyol* szerzőknél, hogy tudniillik – a rövid időtől eltekintve, amikor maga Napóleon parancsnokolt Spanyolországban – a háború végéig egy tökéletesen megszervezett *republikánus* összeesküvés létezett a francia hadseregben, amelynek célja Napóleon megbuktatása és a köztársaság helyreállítása volt? Apropó. Hiteles forrásokból az következik, hogy a nagy

* – „kívüllevők"; „ellenzékiek" – *Szerk.*
** – „bentlevők"; „kormányon levők" – *Szerk.*

„Mina y Espoz"* csupán egy semmiházi, aki Joh. Beckernél is alacsonyabb szinten állt, semmiféle katonai tehetséggel nem rendelkezett, de ravasz, jó emberismerő és mindenekelőtt tolvaj volt. A spanyol forradalom történetének gondos áttekintése során kitűnik, hogy a fickóknak kb. 40 évre volt szükségük, hogy a papság és az arisztokrácia anyagi alapját megdöntsék, ám ezen idő alatt a régi társadalmi állapotok teljes átalakítása is sikerült nekik. Egyébként az ottani ideiglenes kormányok stb. körülbelül ugyanolyan értelmi képességről tanúskodnak, mint Franciaországban és másutt. Tekintve az egész faj forróvérűségét és közömbösségét a vérontás iránt, jellemző, hogy – az 1834–40-es polgárháború időszakáig[549] – éppen a forradalmi párt tartott igényt az emberbaráti lágyszívűség monopóliumára, amiért azután újból és újból meglakolt.

Pieper holnap valószínűleg állást kap mint bentlakó iskolai tanító, 30 mérföldnyire Londontól. Mivel tudósítói megbízatását a „Union"-nál elvesztette, el kell fogadnia ezt az állást. Feleségem az „állapota" miatt nemigen tudja majd ellátni titkári szolgálatát. – De utálatos ez. – A „barátságos" [„freundlich"] Freundtól újabb sürgető levelet kaptam, Lassalle-tól még nem jött válasz. – Ha majd az öreged visszautazott – vagy eldőlt, hogy nem jön –, egy időre átmennék Manchesterbe, ha a körülmények megfelelők. – Lassalle-tól még nincs válasz – 9 hét óta. Clusstól semmi. – Schnauffer meghalt.

Barátod
K. M.

* Espoz y Mina. – *Szerk.*

184

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 október 25.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Csatolom Cluss levelét.

Schnauffer meghalt.

Pieper bentlakó iskolai tanító lett London környékén, Elthamben, Kent. Mindenes cseléd.

Ha péntekre katonai dolgokkal jelentkezel, az nagyon jó. Ideje behatóan elgondolkodni a szövetséges hadviselésről.

Mademoiselle Bürgers esete nagyon komikus. – Bizonyára tudtad már, hogy Kölnből való elutazása előtt magával vitt egy gyereket, s azt állította róla, hogy az apja Lassalle.

A posta indul, ezért

Vale.*

K.

* – Élj boldogul. – *Szerk.*

185

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 október 26.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

A spanyol kacat tanulmányozásakor egyben a tiszteletre méltó Chateaubriand-nak, e szépírónak a mesterkedéseire is rájöttem; a legellenszenvesebben egyesíti a XVIII. század előkelő szkepticizmusát és voltairianizmusát a XIX. század előkelő szentimentalizmusával és romanticizmusával. E kettő összekapcsolásának *stilisztikailag* persze korszakot kellett nyitnia Franciaországban, bár a művészi fogások ellenére még a stílusban is gyakran szembeszökik az, ami hamis. Ami a fickó *politikai* beállítottságát illeti, „Congrès de Vérone"-jában[550] teljesen kitárulkozott, és csak az a kérdés, hogy „készpénzt" kapott-e Alexander Pavlovicstól* vagy pusztán hízelkedéssel vásárolták meg, amivel e hiú majmot úgy le lehetett venni a lábáról, mint senki mást. Az András-rendjelet mindenesetre Pétervártól kapta. A „vicomte" (?) úr vanitasa** minden pórusából kikandikál, annak ellenére, hogy hol mefisztói, hol kereszténi módon űz kacér játékot a vanitatum vanitasszal.*** Tudod, hogy a kongresszus idején Villèle volt XVIII. Lajos miniszterelnöke, Chateaubriand pedig a veronai francia követ. A „Congrès de Vérone"-ban – amelyet talán régebben valamikor olvastál – ismerteti az ügyiratokat, tárgyalásokat stb. Az 1820–23-as spanyol forradalom rövid történetével kezdi. Ami ezt a „történetet" illeti, elég azt idézni, hogy Madridot a Tajo partjára helyezi át (csak azért, hogy idézhesse a spanyol mondást, hogy e folyó aranyat fiadzik), majd elmeséli, hogy Riego *10 000* (a valóságban csak 5000) *fő* élén indult Freire tábornok és 13 000 katonája ellen; Riegót megverték, mire *15 000* főnyi sereggel visszavonult. Sierra de Ronda

* I. Sándor. – *Szerk.*
** – hiúsága – *Szerk.*
*** – hiúságok hiúságával – *Szerk.*

helyett Sierra Morenába vonultatja, hogy a manchai hőshöz* hasonlíthassa. Ezt csak közbevetőleg említem, hogy modorát jellemezzem. Jóformán egyetlen dátum sem helyes.

De a dolog veleje: Chateaubriand úr tettei a veronai kongresszuson, amelynek befejezése után külügyminiszter lesz és a spanyolországi inváziós háborút vezeti.

Először is ezt meséli:

„Nem tagadom, hogy főként én voltam a spanyol háború kezdeményezője." „*De Villèle úr* nem akart háborúskodni."

Ellenkezőleg. Villèle neki és Montmorencynak, aki kezdetben mint francia külügyminiszter szintén Veronában volt, utasításokat küld, szó szerint így:

„Nem határoztuk el, hogy hadat üzenünk Spanyolországnak... Őfelsége meghatalmazottainak mindenekelőtt el kell kerülniök azt, hogy a kongresszuson a spanyolországi ügyek referenseiként szerepeljenek. A többi hatalom éppoly jól ismerheti ezeket az ügyeket, mint mi... Ez a szerep megfelelhetett Ausztriának a laibachi kongresszuson[551], mert szándékában volt, hogy bevonul Nápolyba."

A fickók pontosan az ellenkezőjét teszik annak, ami az utasításban áll. A „Spanyolországi ügyek referenseiként" „szerepelnek". Villèle így ír:

„Arra kell törekedniök, hogy a spanyol kérdést *általános* európai összefüggéseiben láttassák"; ők viszont eleve *sajátosan* francia ügynek tüntetik fel. Villèle ezt írja:

„Meghatalmazottaink véleménye arról a kérdésről, hogy a kongresszusnak Spanyolország ügyében mit kell tennie, a következő legyen: mivel Franciaország az egyetlen hatalom, amelynek fegyveresen kell cselekednie, egyedül Franciaország fogja elbírálni, hogy ez szükséges-e."

Ehelyett a meghatalmazottak így nyilatkoznak:

„Franciaország végül úgy véli, hogy" (a többi hatalom által nyújtandó) „erkölcsi támogatás formájára és a későbbiek folyamán esetleg kívánatos *anyagi segély* biztosítását szolgáló intézkedésekre kell felhívnia magas szövetségeseinek figyelmét."

Chateaubriand úr tehát eleve *pontosan az ellenkezőjét* teszi a Párizsból kapott utasításoknak. Másrészt a veronai ügyek állásáról *hazudni* próbál Villèle-nek. Így pl. ezt írja neki:

„A hatalmak igen kifejezett óhaja a spanyolországi háború *mellett* nyilatkozott meg"; a háború esélyei felől is meg akarja téveszteni Villèle-t:

* Don Quijote – *Szerk.*

„De Lagarde úr legutóbbi jelentései bizonyítják, milyen könnyű lesz a siker."

Másfelől e derék ember ezt meséli nekünk:

„Nemcsak hogy a kongresszus nem biztatta Franciaországot a háborúra, hanem Poroszország és különösen *Ausztria*" (Chateaubriand megjegyzi: „Metternich herceg oroszbarátnak mutatja magát, de utálja Oroszországot") „ezt nagyon is ellenezte; *egyedül Oroszország helyeselte* a háborút és erkölcsi és *anyagi támogatást* ígért."

„A minisztertanács elnökének azt mondjuk, hogy a hatalmak igen kifejezett óhaja a háború mellett nyilatkozott meg; hogy nincs szó a félsziget megszállásáról, hanem csupán gyors hadmozdulatról; könnyű győzelemre céloztunk, *pedig tudtuk*, hogy a veronai kongresszus *korántsem akart* háborút; *attól tartottunk*, hogy hadmozdulatunk *kiterjed* messze az Ebrón túl; úgy gondoltuk, hogy *hosszú időre* kell megszállnunk Spanyolországot ahhoz, hogy jó munkát végezhessünk, de mindezt nem árultuk el, *hogy elérjük célunkat* és magunkban titkon mondogattuk: »Ha már átkeltünk a Bidassoán, a minisztertanács elnökének stb. minden bizonnyal tovább kell majd mennie«."

Így hazudik Villèle-nek a kongresszus nevében, amint korábban Villèle nevében hazudott a kongresszusnak. És ezzel sem éri be, hanem most meg Canningnek ír, s neki mindkettő nevében és mindkettő kárára hazudik.

Mint miniszter ugyanígy jár el. Sándor a következő levelet írja Pozzo di Borgo párizsi követnek, hogy terjessze XVIII. Lajos elé:

„A császár még reménykedik, hogy az *angol kormány* eljárásaiban a mérséklet győzedelmeskedik." Ha nem stb., akkor „a Franciaország ellen indított támadást az összes szövetségesek ellen irányuló általános támadásnak tekintené és habozás nélkül vállalná e nézet következményeit... **A császár arra inti a királyt,** hogy vigye keresztül a *saját*" (!) „elhatározásait és bízvást szálljon szembe a baj és szerencsétlenség okozóival. Ebben a szellemben cselekedve, *a császár újra megemlíti a kongresszuson már felmerült kérdést*, vagyis azt, hogy *a császárság nyugati határain orosz hadsereget* kellene *összevonni* Európa biztonságának eszközeként." (A kongresszuson Ausztria hallani sem akart erről. Ezért ott ideiglenesen félretették a kérdést.)

Chateaubriand azt állítja: célja az volt, hogy *dicsőséget* (gloire-t) szerezzen a restauráció nak és így előkészítse a bécsi szerződések[552] megszegését. Oroszországra szükség volt mint támaszra Angliával szemben. De hogy 1. milyen keveset remélt az orosz segítségtől, és 2. mennyire félt a háborútól, az kiderül a következő mondatokból:

„Ha Spanyolországban vereséget szenvedünk, *Franciaországban kitör a forradalom és a föld minden kozákja sem mentett volna meg bennünket.*"

La Ferronnays-nak, pétervári követének Chateaubriand ezt írja egyik levelében:

„*A háború kedvéért egyetlen lapra tettük fel a francia monarchiát.*" (A levél kelte 1823 április 21.)

Ugyanő bevallja továbbá, hogy amennyiben Canning partra tesz néhány ezredet Lisszabonban, a franciáknak lőttek. Ezt az eredményt előkészítendő, még arról is gondoskodtak, hogy Bellune herceg, hadügyminiszter, és Guilleminot tábornok civódása következtében a francia hadsereg a Spanyolországba való bevonulása után egyszeriben sin viveres e sin medios de transporte* legyen. Pompás humbug az is, hogy a *Szent Szövetség nevében* és *erkölcsi támogatásával* aratott francia győzelem hozzájárulhatna ahhoz, hogy Franciaország megszabaduljon a bécsi szerződésektől. A „vicomte" nem „oly buta", amilyennek itt tetteti magát. Nagyon is jól tudja, miről van szó: „Oroszországnak nincs nagykövete Konstantinápolyban." Oroszország akkoriban a görögökkel intrikált, s egy háború Franciaország és Anglia között, de még inkább Franciaország lekötöttsége Spanyolországban és ott elszenvedett veresége szabad kezet adott volna neki.

„Mindenekelőtt számolnunk kellett azzal, hogy Anglia beavatkozhat és Spanyolország oldalára állva, felléphet velünk szemben."

Párizsba így ír Chateaubriand:

„Ha háború lesz, *ez Anglia elleni háború lesz.*" „E háború *európai* háborúvá fajulhat, ha egy *keleti háborúval* és az angoloknak a spanyol gyarmatok elleni támadásával komplikálódik."

Sándor szándékait illetően sem áltatja magát:

„Biztos, hogy **nem remélt**" (!) „diadalunk némi féltékenységet keltett benne, mert titkon azzal hízelgett magának, hogy *kénytelenek* leszünk hozzá fordulni segítségért."

A „diadal" tehát ellenkezett a megállapodással. Azonkívül Chateaubriand, akárcsak a franciák többsége, azt hitte, hogy a francia hadsereg nagyon „megbízhatatlan" a Bourbonok szempontjából.

Továbbá a „barátság" Sándor és XVIII. Lajos között – mint maga Chateaubriand meséli – igen szoros volt, annál is inkább, mert

„XVIII. Lajos a vallás ürügyén és bizonyos *sértő indokolásokkal* nem járult hozzá Berry hercegnek Sándor nővérével kötendő házasságához",

XVIII. Lajos pedig a maga részéről tudott arról, hogy Sándor úr a bécsi kongresszuson (Bonaparte-nak Elbáról való visszatérte után)

„hirtelen azt kérdezte a szövetségesektől, hogy Napóleon végleges legyő-

* – élelmiszer és szállítóeszközök híján – *Szerk.*

zése után nem lenne-e helyes az orléans-i herceget* Franciaország királyává koronázni!"

A „vicomte" „nagy költői lelkéből" a következő vallomások fakadnak:

„Merem állítani, hogy Sándor *a barátom lett.*"

„Sándor az *egyetlen* fejedelem, aki iránt *valaha is őszinte* ragaszkodást éreztem."

„XVIII. Lajos *gyűlölt engem.*"

Emellett roppant mulatságos, hogy ez a „Szent Lajos Istenéről" frázisokat pufogtató fecsegő, akinek „IV. Henrik unokája" számára kell megóvnia a spanyol trónt, igen lovagiasan azt írja Guilleminot tábornoknak: Cádiz lövésekor egyáltalán „ne feszélyezze" őket a félelem, hogy egy golyó eltalálhatná VII. Ferdinándot stb.

Így tehát mindenképp a nagy Carrelok, Lamennais-k, Béranger-k stb. e bizalmas barátjának válik dicsőségére, hogy – barátjával, Sándorral együtt – 10 évre megrendezte Spanyolországban a legnagyobb disznóságot, amely ott valaha is felgyülemlett, vállalva a veszélyt, hogy Bourbonjai a levegőbe repülnek.

A szent sír e zarándokának másik vonása: maga beszéli el a „Congrès de Vérone"-ban, hogy XVIII. Lajosra és Villèle-re hogyan kényszerítette rá londoni követként a mindkettőjüknek ellenszenves Polignacot. Később, X. Károly alatt, amikor ő maga római követ, hirtelen és nagy garral beadja lemondását, amint Polignac a miniszteri székbe kerül, kinyilvánítva, hogy ezzel immár elveszett a „szabadság".

Ha újra elolvasod ezt a könyvet, megvetésed a „crapaud-k"** és „nagy embereik" iránt aligha fog csökkenni.

Ég veled.

K. M.

* Lajos Fülöp. – *Szerk.*

** – „varangyok; (francia) nyárspolgárok" – *Szerk.*

186

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 november 10.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels!

A cikk[553] remek. Kedden vagy pénteken intézd úgy, ahogy akarod, bár még nem tudom, hogy áll-e majd titkár a rendelkezésemre, mivel feleségem 3 napja ágyban fekszik, részben gyengélkedése miatt, részben dühből, mert a derék Freund dr. megint fizetési felszólításokkal bombázott minket, s ez éppen a közelgő katasztrófa miatt fatális. A helyzet általában nem kellemes.

Göhringer papa az adósok börtönében ül. Vendégfogadója zárva. Csőd. Innen a lángoló forradalmi buzgalom, mely e nemes férfiút az utóbbi időben állítólag újból megszállta.

Piepernek reggel 6-tól este 9-ig dolgoznia, közben körülbelül hússzor imádkoznia kell az intézetében, ami „jót tesz" neki. Sem dohányzás, sem ivás nincs. A fiúkat templomba kísérni stb. Néhány nappal ezelőtt egy órát töltött a városban. Nagyon jó színben volt.

Lupus karácsonyra meghívta Dronkét Manchesterbe, Dronke pedig Imandtot hívta meg.

Különben semmi újság.

Barátod
K. M.

187

Marx Engelshez

Manchesterbe

1854 november 22.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

A 2 £-ot tegnap megkaptam.

Csatolom Dana levelét, amelyből láthatod, hogy ezek a svihákok hogyan használják fel a katonai cikkeket. Ripleynek a levélben említett könyve a mexikói háborúról[554] még nem került a kezembe. Holnap elhozatom, átlapozom, azután elküldöm neked.

Hacsak lehet, küldj pénteken egy cikket, mivel kedden Spanyolországról írtam[528] és ezt az adott körülmények között kétszer egy héten nem lehet, másrészt igen nehéz pénzügyi helyzetemben az ilyen kiesés minden tekintetben rossz.

Méltóságos Blind államügyész úr már a Szevasztopol bevételéről szóló álhír megérkeztekor tervbe vette, hogy elvi nyilatkozattétellel kísért német gyűlést tart Oroszország meg a német „fejedelmek" ellen, különösképpen pedig az államügyész úrnak és testületileg a német emigrációnak ad majorem gloriam*. Azt tervezték, hogy ez alkalommal minden frakció „vezére" békésen összeül. Én és Freiligrath természetesen elhárítottuk ezt a támadást, minek következtében Blind terve egyelőre meghiúsult. De minthogy a nagy szellemek találkoznak, a fáradhatatlan Arnold Rugénak – aki most mindenféle mocskot rak be a „Morning Advertiser"-be – hasonló ötlete támadt, és az ő meghívólevele alapján előzetes összejövetelre került sor, amelyen a következők vettek részt: *Vittinghof* {(tyúkszemvágó; 60 éves; kurlandi; semmilyen nyelven nem beszél; a kurlandi Vittinghof gróf egykori szolgája, aki most a saját urának adja ki magát. Arnold úgy tervezte, hogy ez a Vittinghof elnököl; egy német kereskedőkből (Gerstenzweig stb.) álló banda fizeti a pénzt, hívja össze a gyűlést, és az ő védnökségük alatt engedik szabadjára a dobogón a német menekülteket)}. Römer (Becker

* – nagyobb dicsőségére – *Szerk.*

mostohaapja és közismert rendőrspicli). Meyen. Buchheim. Ronge. Ruge. Blind. Geck*. A gyűlés azt eredményezte, hogy Geck és Ronge többé-kevésbé „provokálták" egymást. Blind államügyész felháborodottan távozott a gyűlésről, mert a pipogya Ruge „a köztársaság, mely *mindnyájunkat* egyesít" szókat nem akarta bevenni a programba. Blind utána eljött hozzám – nem voltam otthon – és „keservesen" panaszkodott feleségemnek, hogy „a német emigrációnak" milyen „megvetésben" van része, mi pedig minden „közös" lépést meghiúsítunk. Mintha bizony bármelyikünk megakadályozta volna, hogy ez a 7–8 szamár „egyesüljön" és „kinyilatkoztasson". (Igaz, nagy titokban az volt a tervünk – amit egyébként Blind államtanácsos mind e pillanatig nem tud –, hogy ha e fickók gyűlése feltűnést kelt és „Némethont" túlságosan kompromittálják azzal, hogy csúsznak-másznak az angolok előtt – a londoni chartisták segítségével *esetleg* ellengyűlést tartunk.) – Láthatod, hogy „a számkivetés nagyjai" úgy vélik, megint kell „tenni és művelni" valamit.

Ebből az alkalomból Blind azután arról is fecsegett a feleségemnek, hogy „egyedül Badennak volt mersze a köztársaságot kikiáltani" stb., stb. Egyébként semmi újság.

Barátod
K. M.

* – piperkőc – (*valószínűleg Amand Goegg gúnyneve*) – *Szerk.*

188

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 november 30.
28, Dean Str., Soho

Kedves Engels,

Elfelejtetted visszaküldeni Dana levelét, – amely pedig a fickókhoz fűződő viszonyom miatt nekem nagyon fontos. Tévedésből hiányzott keddi kitűnő cikked[555] első két oldala. A lényeget azonban a következő öt oldal magában foglalta, úgyhogy e pech csak stilisztikailag okozott bajt.

A tiszteletre méltó Freund doktortól a csatolt harmadik nógatást kaptam. Mit gondolsz, feleljek a fickónak? Úgy látom, hogy ez a jóbarát végletes lépésekre is hajlik. A „*Tribune*"-tól származó jövedelem határozott csökkenése miatt, minek következtében a nagy Dronke színvonala alá süllyedtem, a nemes barát [Freund] kilátásai sötétebbek, mint valaha. A legrosszabb az, hogy hamarosan újból szükségem lesz rá. – Tucker útján felszólítottak, hogy dolgozzam valamilyen retrospektív szemle számára, amely itt Londonban jelenik meg; de még nem kaptam közelebbi választ a punctum punctiról*, a honoráriumról.

Tegnapelőtt végre megkaptam Ripley „Mexican war"[554] c. kétkötetes könyvét, körülbelül 1200 nagy formátumú oldal. Úgy tűnik nekem, hogy Ripley – de ez merőben *laikus vélemény – többé-kevésbé* Napier** hatása alatt fejlődött katonai történésszé. A könyv értelmes és, azt hiszem, nem kritikátlan. Dana bizonyosan nem olvasta. Különben látta volna, hogy hősüket, Scott tábornokot korántsem mutatja kedvező színben, sem mint legfőbb hadvezért, sem mint gentlemant. Engem a történet különösképpen érdekel, mivel kevéssel ezelőtt olvastam Antonio de Solis „Conquista de Méjicó"-jában Fernando Cortez hadjáratáról. A két hódítás között igen érdekes összehasonlításokat lehetne tenni. Egyébként, bár a két főparancsnokot – Taylort éppúgy, mint Scottot – igen közepesnek vélem, az egész háború min-

* – a pontok pontjáról; a legfontosabb pontról – *Szerk.*

** William Napier. – *Szerk.*

den bizonnyal méltó nyitánya a nagy Jenkiország hadtörténetének. Az óriási területek, amelyeken az akció lezajlik, és a végrehajtásában részt vevők csekély száma (emellett több az önkéntes, mint a reguláris katona) „amerikai" eredetiséget kölcsönöz neki. Ami Taylort és Scottot illeti, egész érdemük úgy látszik csak annyiban állt, hogy meg voltak győződve, a jenkik mindig ki tudnak kászálódni, bármilyen mélyen kerülnek bele a csávába. Jövő hét elején elküldöm neked a 2 kötetet. Írd meg – mivelhogy igen terjedelmesek –, postán küldjem-e (az újabb rendelkezésekkel nem vagyok tisztában) vagy egy csomagszállító cég útján.

Ég veled.

K. M.

189

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 december 2.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Nem hiszem, Sir, hogy leveledet[556] vagy akár csak a nevedet szabad lenne kapcsolatba hozni a tiszteletre méltó „baráttal" [„Freund*"]. (Ez a zsidó azért nógat annyira, mert a feleségével egy *előkelő* tanintézetet alapíttatott St. John's Woodban és emiatt a csőd szélére került. Most tudtam meg Cornelius útján a részleteket.) A te leveled alapján a következőket írtam neki: 1. Csatoltan megküldöm neki A. Dana levelét, melyből láthatja, hogy az amerikai kereskedelmi válság hogyan hatott ki *rám* és rajtam keresztül *őreá*; a kiesés pótlása végett azonban új irodalmi kapcsolatokat létesítettem, amelyekre támaszkodva hajlandó vagyok írásban kötelezettséget vállalni, hogy 1855 januárjától fogva minden hó 10-én 4 fontot fizetek neki. A hátralék összege kb. 17 £. Ha Freund úr ezt nem fogadja el, *pereljen be*. Dana levele, mint maga Freund is be fogja látni, bármely bíróság előtt fedez engem. Ha téged közvetlenül bevonnálak, 1: veszendőbe megy egész pozícióm Freunddal szemben; 2. ő elmeséli a dolgot (és egyben a levél tartalmát is) az intézetében tanító Gottfried Kinkel úrnak, ez elmeséli Gerstenberg úrnak, ő pedig minden német zsidónak a Cityben, míg a história eljut Blanc-hoz, ami semmiképp sem lenne kívánatos.

Lassalle-t megkérdeztem, nem tud-e számomra Németországban valamiféle irodalmi üzletet találni, mert tekintettel csökkent jövedelmemre és megnövekedett kiadásaimra, komolyan kell vennem a dolgot. Mármost Lassalle a következő javaslatot teszi nekem, amelyre vonatkozóan *jól megfontolt* véleményedet kérem. Unokafivére, dr. *M. Friedländer*, e hó elején a „Neue Oderzeitung"[557] tulajdonosává válik, de – *Stein és Elsner* lesznek a társai. Én legyek a lap londoni tudósítója. Friedländer úgy hiszi, kezdetben nem tud majd havi 20 tallérnál többet fizetni. De Lassalle szerint ezt 30-ra

* Dr. Freund. – *Szerk.*

fel lehet tornázni. Íme, ez a javaslat. Az összeg nyomorúságos. Ám az ilyen német zuglapnak szánt apró tudósításokért nem is lehet nagy árat kérni. 40–50 £-ot mindig el lehetne érni. De a fő bökkenő – Elsner és Stein! Ezt annál alaposabban meg kell gondolni, mivel az urak nem konzervatívok, hanem éppenséggel *liberálisok* és még élesebben állnak szemben velünk, mint a „Neue Preussische Zeitung". That is the question*. Alaposan fontold ezt meg.

Elküldöm neked a „People's Paper" egyik számát, hogy Jones trükkjéről Barbèsszel kapcsolatban (akit, magunk között szólva, Blanquinak vélt) és a Bonaparte-ellenes agitációjáról – az utóbbinak netáni angliai utazása esetére – tudomást szerezz. Az ügy komolyan nyugtalanítja az itteni „hatóságokat", és a rendőrség, ahol csak lehetett, leszakíttatta a plakátokat. Még a „Reynolds" és a „Leader" is megbélyegezte Jonest hazafiatlan érzülete miatt.[559] Jones eredetileg dísztagokat választatott a Bonaparte-ellenes mozgalom bizottságába, többek között engem is megválasztatott. Kinevettem, és külön figyelmeztettem arra, ha azt akarja, hogy a mozgalomnak itt és a kontinensen hatása legyen, meg kell őriznie annak tisztán angol jellegét. Ezt belátta, mint a francia menekültekkel tartott előzetes ülésen tett kijelentéseiből te is látni fogod.

Hétfőn a megadott csomagszállító cég útján elküldöm a Ripleyt[554] és Solis „Conquista de Méjico"-ját. Az *utóbbit* küldd vissza, mihelyt már nincs szükséged rá, mivel Solis könyve nem az enyém. Ripleyt már végigolvastam (természetesen futólag, ez célomra elegendő). Most egészen tisztában vagyok azzal, hogy a nagy Scott – Ripley ezt „tartózkodóan" szarkasztikus formában gyakran érezteti – egy egészen közönséges, kicsinyes, tehetségtelen, zsémbeskedő irigy kutya és szélhámos, aki tudván, hogy mindent a katonái vitézségének és a hadosztályparancsnokok rátermettségének köszönhet, aljas fogásokhoz folyamodott, hogy önmagának biztosítsa a dicsőséget. Úgy látszik, éppen olyan nagy tábornok, amilyen nagy filozófus a sokoldalú Greeley. A fickó az egész hadjárat folyamán mindent összezavart és olyan csínyeket vitt véghez, amelyek miatt minden tisztességes hadbíróság megérdemelten főbe lövethette volna. De ő (*rang* szerint) Amerika *első* tábornoka. Dana valószínűleg azért hisz benne. Taylor minden bizonnyal még mindig többet ér Scottnál, amit az amerikai közönség úgy látszik megérzett, mert az előbbit az Egyesült Államok elnökévé tette, az utóbbit viszont, minden erőfeszítése ellenére, újból és újból megbuktatta. Én úgy látom, hogy Worth tábornok a legjelentősebb, amiről, mihelyt a könyvet el-

* – Az itt a kérdés[558] – *Szerk.*

olvastad, feltétlenül közöld véleményedet. Ezenkívül főképpen még egy pontról. Nem furcsa-e, hogy Scott a hadicselekményektől mindig 2–10 mérföld távolságban tartózkodik, *magán* a csatatéren *sohasem* jelenik meg, hanem mindig csak biztos leshelyről „figyeli az események alakulását". Még akkor sem jelenik meg, amikor a fővezér megjelenésére a hadsereg „morál-jának" érdekében szükség van, amit Taylor mégis csak megtesz. A nagyon heves contrerasi csata után egész vezérkarával akkor kerül elő, amikor a história már lezajlott. A váltakozó szerencsével vívott Molino del Rey-i csata folyamán azt üzeni „derék" embereinek, hogy tartsanak ki, talán ő maga is megjelenik. „Diplomata" tehetsége csak katonai tehetségéhez fogható. Ha bizalmatlan, úgy mindig csak a tehetségesebb hadosztályparancsnokaival, de sohasem Santa Annával szemben, aki az orránál fogva vezeti, mint egy vén gyereket. – A háborúra, úgy látom, az jellemző, hogy minden hadosztály és minden egyes kis csapattest, a vezér rossz vagy hiányzó parancsai ellenére, mindig csökönyösen tör a cél felé, és minden mozzanatot spontánul kihasznál, úgyhogy végül mégis kikerekedik valami a dologból. A függetlenség érzése és az egyéni derekasság talán még nagyobb a jenkikben, mint az angolszászokban. – A spanyolok már lezüllöttek. Ámde egy lezüllött spanyol, egy mexikói, ez aztán az eszmény. A spanyolok minden bűne, hencegése, nagyszájúsága, donquijotoskodása a harmadik hatványon, de koránt sincs meg bennük az a szolidság, mint amazokban. A mexikói gerillaháború karikatúrája a spanyolnak és még a reguláris hadseregek megfutamodásában is mérhetetlenül túlszárnyalják a spanyolokat. Viszont a spanyolok között nem is található olyan tehetség, mint Santa Anna.

Vale.*

K. M.

Olvastad a szombati „Kölnische Zeitung" tárcarovatában Jacobus Venedeynek – a kölni I. Kóbinak[560] –Heine-ellenes szidalmait? Erről az élvezetről a világért se mondj le. És Kossuth előlépése tábornokká!!!

* – Élj boldogul. – *Szerk.*

190

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 december 8.

Kedves Frederic!

Ma postára adok egy cikket[561], bár tudom, hogy a posta nem indul. Mához egy hétre a parlamentről számolok be. De téged *sürgősen kérlek, kedden küldj cikket*, hogy pénteken (amikor váltót állítok ki) 2 £-tal többet számíthassak. Amúgy is különböző kiesések voltak. Ha semmi sem történik, írhatsz valamit Ausztria katonai erejéről.[562]

A brosúrát a „germánságról és szlávságról" meg kell írnod.[563] Olvasd el Bauer „Anglia és Oroszország"-át is[564] (franciául írta). Gustav Dietzel szintén „terjedelmeset" írt e tárgyról.[565] Ismered Freiherr von Bode „Statistisches über Russland"-ját?[566] (Kb. $^1/_2$ évvel ezelőtt jelent meg.)

Üdvözlet.

K. M.

191

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1854 december 15.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Éppen most kaptam soraidat és nagyon örülök, hogy 8 nap múlva itt láthatlak.[567]

A cikket[568] megkaptam.

Barthélemy dicsőségesen fejezi be életét.[569] A tegnapi kihallgatásról (vagyis inkább halottkémi szemléről) az a hír járja, hogy fontos iratokat találtak nála, bár ezek nem vonatkoztak a gyilkosságra. Bosszantó lenne, ha a régi időkből származó iratok lennének köztük és így egy olyan fickóval összefüggésben jelennénk meg, aki – erről szájaltak a fajankók – egy golyót „félretett" nekünk a Párizsba való visszatérés esetére.

A Bauert[564] nem olvastam. Tehát hozd el magaddal.

A jövő héten megkezdem a „Neue Oderzeitung" tudósítását. Egyelőre 30 tallér havonta. Feltételezem azonban, hogy a fiúk heti 3 tudósítással beérik. Minthogy nincs pénzem könyveket vásárolni, semmiképp sem tehetem meg, hogy havi 30 tallér fejében búcsút mondjak a múzeumban folytatott tanulmányaimnak. Bármennyire kellemetlen nekem ez a dolog, elvállaltam, hogy megnyugtassam a feleségemet. Ővele kapcsolatban bizony borúsak a kilátások.

Ripleynél[554] különösen azt tartottam elismerésre méltónak, hogy semmiféle lelkes túlzásba nem esik. A mexikói háborúban elkövetett stratégiai hibák, tekintettel a tervek teljes hiányára, magától értetődőknek tűnnek. Ami a finomabb taktikai balfogásokat illeti, ezekhez természetesen nem konyítok. Úgy látszik, Ripley Napier-t[548] tekintette példaképének, mert a mexikóiakat ugyanúgy ábrázolja, mint amaz a spanyolokat, másodszor, mert az ellenfelekkel szemben méltányosságra törekszik.

Holnap Blind és neje jönnek a nyakamra. Ez a „setét" oroszgyűlölő és „repelbikánus" kitart amellett, hogy Baden a jövő igazi országa.

Üdvözlet. *Add át üdvözletemet Lupusnak is.*

K. M.

1855

192

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 január 12.

Kedves Frederic!

Tegnap beszámolót küldtem a „*Tribune*"-nak az iparról és a kereskedelemről[570] és most még két cikket kell szállítanom, hogy letudjam a többletet, amelyet a járandóságon felül a fickókra intézvényeztem. Jövő héten két hajó indul, egyik kedden, másik pénteken, és nagyon jó lenne, ha kedden *bármilyen tárgyról* cikket tudnál küldeni.

A feleségem nagy léptekkel közeledik a katasztrófa felé.

Itt semmi újság, Götz írt Sidney Herbertnek, „tiszti kinevezést" szeretne kapni az apokrif „idegenlégióban".[571]

Üdvözlet.

K. M.

193

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1855 január 17.

Kedves Frederic,

Tegnap természetesen nem írhattam a „*Tribune*"-nak és nem írhatok mától fogva még jó ideig, mert a feleségem tegnap reggel 6 és 7 óra között egy bona fide travellert[572] – sajnos a „szép nemhez" tartozik – hozott a világra. Ha hímnemű lény volna, elfogadhatóbb lenne a dolog.

Tudod-e, hogy a vörös Wolff az „Augsburger"* egyik londoni tudósítója? Ezt véletlenül fedeztem fel. Olvastam ugyanis a szóban forgó lap egyik cikkét[573], amely mindenféle ízetlen elmélkedést tartalmaz az „otthon"-ról, a „hazá"-ról, és az „idegen ország"-ról – mindezt annak a „mocsoknak" a magyarázatára, mellyel a brit csapatok Balaklavában küzdenek. Találkoztam Freiligrathtal és elmondtam neki, hogy olyan ostobaságot olvastam az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban, amilyen csak Lupus Rufustól** telik ki. Freiligrath erre megerősítette, hogy Wolff az „igazi hamisítatlan Kóbi"[560].

Heine 3 kötete most megvan nekem odahaza. Többek között részletesen elmeséli azt a hazugságot, hogy én és mások elmentünk hozzá megvigasztalni, amikor az augsburgi „Allgemeine Zeitung" „megtámadta" őt, mert Lajos Fülöp-féle pénzadományokat kapott. A jó Heine szándékosan elfelejti, hogy az én közbelépésem mellette 1843 végén történt, tehát nem függhetett össze olyan tényekkel, amelyek az 1848-as februári forradalom *után* derültek ki. De hagyjuk ennyiben. Rossz lelkiismeretéből fakadó félelmében – mert a vén kutyának óriási az emlékezőtehetsége minden ilyen vacakságban – hízelegni próbál.[574]

Várom tehát a cikkedet péntekre. Többet ma nem írhatok, mert nagy csomó értesítést kell szétküldenem a gyermek születéséről.

Barátod
K. M.

---

* augsburgi „Allgemeine Zeitung". – *Szerk.*

** Vörös Wolff. – *Szerk.*

194

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 január 19.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Elrendezéseddel teljesen – és a leghálásabban – egyetértek.

A parlamenttel kissé sántít majd a dolog, az idő miatt. De nem tesz semmit.

Tegnapi leveledet[556] csak ma *délután 4 órakor* kaptam meg, mert a szamár levélhordó 28, Dean Street helyett 28, Soho Square címre kézbesítette (ez már másodszor-harmadszor fordul elő, és panaszt fogok tenni a postahivatalnál). A jövőben így írd a címet: 28, Dean Street, *Soho* (*Soho Square helyett*). A mai késői érkezés miatt csak e pár sort küldhetem neked.

Mi ez a dolog Barthélemyvel? Az „Augsburger" cikke elkerülte a figyelmemet.[575] Ez valószínűleg a nyavalyás svájci semmiházi „Oly"-nak vagy „Ody"-nak, az augsburgi „Allgemeine Zeitung" egyik levelezőjének a koholmánya.

Üdvözlet.

K. M.

A Cityben óriási a pánik; Freiligrath tegnap azt írta nekem, hogy tavasz elejére most még a „vérmesek" is a legrosszabbra számítanak.

195

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1855] január 24.

Kedves Engels,

A mai „*Times*"-*ból* láthatod, hogy a parlamentről *semmi* jelentenivaló nincs. Fontos vita csak *csütörtökön este* várható. Így nem marad más hátra, mint „*bármiféle* tárgyról" írni.

Üdvözlet.

K. M.

196

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 január 30.

Kedves Frederic,

Azt, ami a *koalíció jellemzéséhez* szükséges, kivágom a „*Tribune*"-*ból* és elküldöm neked, ahol pedig hézagos, néhány közbülső ponttal kiegészítem.[576] Ma már aligha készülök el vele, mert a tegnapi irtózatosan hosszú ülésről összefoglalót kell küldenem a boroszlói szamaraknak[577] és a bébi* nagyon aggályos állapota miatt – bár a feleségem igen jól van – a házi ügyek 1 óráig (mostanáig) feltartottak. Úgyhogy firkálmányom minden valószínűség szerint csak csütörtökön reggel érkezik el hozzád.

Ha Palmerston lesz a miniszterelnök, az mulatságos lesz.

Olvastad Barthélemy *vallomását* a tegnapi „Advertiser"-ben?

Egészen a tiéd

Ch. M.

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

197

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1855 január 31.

Kedves Engels,

Csatolok 2 cikket Gladstone pénzvircsaftjáról.[578] Az első cikkben a fickók néhány számot nyilvánvalóan félrenyomtattak. De hiszen neked csak az a fontos, hogy az egész terv szellemét újra felidézd.

A koalíció tetteinek áttekintéséhez:[576]

1853

December 16. [1852] Disraeli megbukik (szótöbbség ellene 19), állítólag a házadó kiterjesztése és „általában az *egyenes* adózás általános körének kiterjesztése" miatt. Az ír brigád[579] dönti el a szavazást. – Koalíció megalakulása: „Most elérkeztünk a *politikai millennium*[267] kezdetéhez". („*Times*") ... *Karácsonyi szünet.*

Február 10. A parlament újra összeül. 1850-es régi Russell-program. A *Reform Bill*[580] csak akkor kerülhet szóba, ha jövő télen újra összeülnek. „*A következő ülésszak korántsem annyira bizonytalan, mint a holnapi nap.*" („*Times*").

Viszont ígéret nagy tömegű gyakorlati és közigazgatási reformra: törvénykezési reform, vasútszabályozás, oktatásügy stb. Gladstone a költségvetése beterjesztését a húsvéti szünet *utáni* időre halasztja.

Február 18. „Ez többé nem reform-kormány: ez a haladás kormánya, amelynek minden tagja eltökélte, hogy nem csinál semmit. Minden nehéz kérdés nyílt kérdés." (*Disraeli.*)

Február 21. Clarendon a külügyminiszter. Russell tárca és fizetés nélküli miniszter.

Február 24. Russell törvényjavaslata a zsidókról.[581] A keleti kérdésben meghirdetett „tartózkodási politika" egyben a kormány belpolitikája is.

Április 4. Russell oktatásügyi Reform Billje.

Április 7. A költségvetés beterjesztése előtt: Gladstone pénzügyi terve.

Április 15. Vita a Házban a lőporösszeesküvésről.[325] Kiderül, hogy Pal-

merston a kontinentális rendőrség fő informátora. – *Húsvéti szünet* (a dátumot nem tudom).

Május 31. Russell megsérti a katolikusokat a parlamentben.[582] Ír tagok kilépnek a kormányból. Aberdeen június 3-i levele az ír tagokhoz. Russell visszavonja szavait.

A tavaszi és nyári ülésszak fő tárgykörei:

1. *Indiabill*: A kormány a Kelet-Indiai Társaság (1854 áprilisában lejáró) chartáját 20 évre meg akarja hosszabbítani. *Kénytelen* letenni erről, és elfogadni, hogy törvényjavaslata *csak ideiglenesen*, a parlament tetszése szerinti ideig marad érvényben. Eltekintve attól a rendelkezéstől, hogy megnyitották a polgári állásokat és a katonai tudományos szolgálatot a nyilvános verseny előtt, ez a törvény a következőkre szorítkozik: Sir Charles Wood (az ellenőrző testület elnöke) 5000 fontot kap a korábbi 1200 helyett, és 18 igazgató lesz 24 helyett. Most nem valamennyi igazgatót, hanem csak tizenkettőt közülük nevez ki a felügyelőtanács, hatot pedig a kormány. Még tovább *emelik* az igazgatók fizetését 300 fontról 900-ra, az elnök és az elnökhelyettes fizetését 1000 fontra. Az indiai főkormányzó és a bengáliai kormányzó tisztségét különválasztják. Az Indus vidékén új elnökség létesül. Így az olcsó és – mint a gyakorlatban bebizonyosodott – jól használható egyszerű megbízottak helyett új kormányzók és elnökök tevékenykednek költséges tanácsok segédletével. Új szinekúrák. Néhány egészen jelentéktelen reformocska az indiai jogszolgáltatásban.

2. *Költségvetés.* Ennek sok vonását Gladstone Disraelitől lopta, csakhogy ő a fogyasztási adókat a város érdekében, Disraeli pedig állítólag a farmerek érdekében törölte; így a teavámmal kapcsolatos disznóság, a közvetlen adózás kiterjesztése stb. izraelita eredetű*. A legfontosabb intézkedések közül néhányat ráerőszakoltak Gladstone-ra, miután a parlamentben ismételten *leszavazták*, amikor fellépett ellenük. Ez áll a hirdetési illeték eltörlésére; az örökösödési adóra. Az italmérési engedélyrendszer új szabályozásáról letett, miután azt az ülésszak folyamán többször módosították. A költségvetésből, amely egy szisztematikus enciklopédia igényével lépett fel, csak kis tételek mixtum compositumа** marad meg. *Jellemző*: a nemes Gladstone külön törvényjavaslatot iktat költségvetésébe – az újságmellékletek bélyegilletékének eltörléséről –, hogy megvesztegesse a „*Times*"-t, melynek ezzel évi 30–40 000 fontot ajándékoz. Mivel melléklete csak e lapnak van, megszilárdítja monopolhelyzetét. A „*Times*" hálából lemond

* Disraelitől származik. – *Szerk.*

** – egyvelege; keveréke – *Szerk.*

Gladstone jövedelemadója ellen folytatott polémiájáról és ma ismét követeli, hogy Gladstone tagja legyen az új kormánynak.

3. Három ír *Landlord and Tenant Bill*.[583] A *tory Napier** nyújtotta be a Derby-kormány idején. Augusztus 7-én az alsóház 10 hónapos tanácskozás után elfogadja. Aberdeen (augusztus 9-én) a Lordok Házában megelégedését fejezi ki, hogy itt hidegre tették őket.

4. Parlamenti reform, oktatásügyi reform, törvénykezési reform stb. (néhány apróságtól eltekintve) *elnapolva*. A deportálási törvényjavaslatot,[584] a hajózási törvényjavaslatot stb. a Derby-kormánytól örökölték. A zsidókra vonatkozó törvényjavaslat megbukik. Valójában e kormányé [csupán α**] a *nagy bérkocsi-törvény*, amelyet a parlamentben, mihelyt annak küszöbét elhagyta, menten újra meg kellett reformálni, mert a fickók „az összes tehetségekkel"[299] még egy bérkocsi-szabályzatot sem képesek tető alá hozni. β) Az államadósság Gladstone-féle konvertálása, amit Gladstone már július 28-án balsikeresnek kénytelen elismerni a parlamentben.

Augusztus 20. (A parlament elnapolása október 27-ig.) Palmerston azzal bocsátja el az alsóházat, hogy biztosítja a képviselőket: a keleti ügyekben nyugodtak lehetnek, „ami a fejedelemségek kiürítését illeti. . . . mert ennek záloga »az ő bizalma az orosz császár becsületességében és jellemében«, amelyek a császárt arra fogják indítani, hogy önként kivonja csapatait a fejedelemségekből".

December 3. Szinop.[585]

December 12. A 4 hatalom jegyzéke a Portához,[443] amelyben alapjában véve még többet követelnek tőle, mint a bécsi jegyzékben.[442]

December 14. Palmerston a minisztertanácsban előbb hozzájárul, hogy sürgönyözzenek Bécsbe, miszerint a szinopi ügynek nem szabad megzavarnia a tárgyalásokat, majd pedig, a filiszterek megtévesztésére,

december 15-én beadja lemondását, állítólag, mert ellenzi Russell reformbilljét. Természetesen újra belép a kormányba, amint célját elérte.

1854

Január közepe. Sadleir, az ír brigád alkusza lemond az egyik ír bíróságon történt botrányos leleplezések miatt. A kincstár (junior) lordja volt. (*Később* az erényes Gladstone kormányzóként Ausztráliába akarja küldeni rokonát, Lawleyt, aki mint a pénzügyminiszter titkára rendszeresen kötött fogadásokat a tőzsdén. A parlamentben felsül. Ugyanez az „erényhős" alkalmazza

* Joseph Napier. – *Szerk.*
** *A papír sérült.* – *Szerk.*

O'Flahertyt, aki megszökik a kasszával és ugyanő helyez el a szegényügyi hivatalban egy bizonyos *Haywardot*, mert terjedelmes gúnyiratot írt Disraeli ellen [...*] kétes ügyletek, egyre több mocsok halmozódik az erényes Gladstone-ra.)

Február eleje. A parlament újra összeül.

Február 6-án Palmerston bejelenti, hogy törvényjavaslatot fog beterjeszteni írországi és skóciai milícia szervezésére. Március 28-án hadüzenet. A törvényjavaslatot csak *június végén* terjeszti be.

Február 17. Russell benyújtja Reform Billjét, amelyet a koalícióba való belépésének feltételévé és mentségévé avatott. 10 héttel utóbb „könnyes szemmel" visszavonja. Hálából újra megteszik a Titkos Tanács elnökének és honoráriumot kap.

Március 6. Gladstone kéri, hogy szavazzák meg „csupán azt az összeget, amely ahhoz szükséges, hogy a brit partokat éppen elhagyni készülő 25 000 embert *visszahozzák*". 6 hónapra kétszeresére emeli a jövedelemadót. *Május 8-án* kénytelen megint új költségvetést benyújtani.

Március közepe. A cár** rákényszeríti a fickókat a hadüzenetre a „titkos és bizalmas levélváltás"[458] közzétételével, amely egy 1853 január 11-i sürgönnyel kezdődik és e fickóknak 1853-ban tett minden nyilatkozatát szándékos hazugságnak bélyegzi.

Április 7. Lord Grey (már akkor hadügyminiszter akar lenni, hírhedtté vált azzal, hogy mint gyarmatügyi miniszter minden angol gyarmatot a felkelés küszöbére juttatott) a Lordok Házában megtartja beszédét az *angol katonai szervezet* hiányosságairól. Ez csak alkalmat ad a miniszteriek arra, hogy *június 8-án* a *hadügy*minisztériumot különválasszák a gyarmatügyi minisztériumtól – az ügyosztályok koncentrálása nélkül – s egy *állással* meg egy *fizetéssel* többet kreáljanak. Ugyanígy a *kolerát* is arra használják fel, hogy az „egészségvédelmi tanács" élére külön elnököt nevezzenek ki és így egy új miniszteri állást és fizetést létesítsenek.

Május 29. „az ő" (a miniszterek) „javaslataikat minden teketória nélkül elvetették." (*Bright.*)

E második ülésszak alatti belpolitikai tevékenységének összefoglalása: 7 főbb törvényjavaslatot nyújtottak be. Közülük *3 megbukott*: törvényjavaslat a letelepedési törvény teljes megváltoztatásáról[586]; törvényjavaslat a skóciai közoktatásról; törvényjavaslat a parlamenti esküformák alapvető módosításáról. *3 javaslatot visszavontak*: törvényjavaslat a választási megvesztegetés

* *Olvashatatlan szó.* – *Szerk.*

** I. Miklós. – *Szerk.*

megakadályozásáról; törvényjavaslat a közszolgálat teljes újjászervezéséről; törvényjavaslat a parlamenti reformról. Egy törvényjavaslatot – az oxfordi egyetemi reformról – elfogadtak, de teljesen megcsonkítva és módosítva.

Augusztus 12. A parlament elnapolása.

Decemberi rendkívüli ülés: törvényjavaslatok az idegenlégióról[571] és a milíciáról[587].

A fenti lista átolvasása elegendő tényt idéz az emlékezetedbe, hogy a fickókat kigúnyold, s mellesleg a tisztes Palmerstonnak is előre a nyakába sózz megint egyet-mást (arra az esetre, ha miniszterelnök lesz).

198

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 február 2.

Kedves Frederic,

Nagyon köszönöm a cikket.[588] Russellt undorítóan blamálta Newcastle, de ez a szamár a beszéde végén már túlontúl érzelgőssé vált.

Feleségem állapota szépen javul. De a gyereknél* rossztól tartok.

Csatolom 1. Lassalle levelét; 2. Daniels levelét; 3. azokat a kivágásokat, amelyekre Lassalle hivatkozik; Goldheim „Lassalle" néven csellengett a solingeni és más munkások között. 4. Steffen levelét, aki egyébként elmulasztotta megadni brightoni címét és megint morogni fog, ha *ilyenformán* nem válaszolok neki.

Jones – a Barbès-féle marhaság folytán – természetesen megint összetűzött a crapaud-kkal** éspedig azok legaljával [crapule]. Így azután február megünneplésére megint nagy bankettet rendeztek a világ összes nemzetei nevében. Jones hozzám is eljött, de kinevettem. Franciái azonban (egészen ismeretlen csőcselék) megtalálták az utat az egykori Schapper-féle társasághoz[108], amely persze nem utasította el az efféle elvárásokat. Állítólag a lengyel és az olasz emigráció elégedetlenkedői – akik nem tartoznak a „magasabb rangú emigrációhoz" – ugyancsak *szervezkedtek*, hogy képviselőket küldjenek a bizottságba.[589] Tegnap Götz és én a tréfa kedvéért Jonesszal elkísértettük magunkat az ülésükre és mint „hallgatók" voltunk jelen. Úgy jelentett be minket, mint „a chartista párt régi barátait", akiknek minden bizonnyal joguk van kielégíteni kíváncsiságukat. Ki ült ott? Különféle crapaud-k, a legalsóbb rendű fajtából. Egy *spanyol* szabó vagy tubákgyáros, aki „önmagával gyülekezett". *Stechan* (félbolond) és mögötte 3 közismert német fajankó. Amióta maga Schapper már nem kapható, Stechan ugyanúgy igyekszik utánozni arcát, sötét komorságát és gesztusait, ahogyan Legendre, a hentes utánozta Dantont. De ez még nem minden. Az orosz

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

** varangyokkal; (francia) nyárspolgárokkal – *Szerk.*

Herzen az előző ülésen hívatlanul maga csatlakozott és javasolta (ő maga), hogy nevezzék ki a bizottság tagjává. Azon az ülésen, amelyen jelen voltunk, felolvasták Herzen egy talpnyaló levelét, és mivel a franciák, ezek a nagy politikusok, „elragadó fiúnak" találták, minden további nélkül felvették. Az ülés, a franciák fecsegése, a németek meredt bámészkodása, a spanyol szabó gesztusai olyan borzasztóak voltak, hogy Jones (az elnök) 1. azt javasolta, hogy mindenki csak egyszer, és 10 percnél ne tovább beszéljen; 2. arra a megjegyzésre, hogy a spanyol nem emigráns, mert Spanyolországban a demokrácia győzött, azzal a kétértelmű bókkal válaszolt, hogy „minden londoni emigrációnak ugyanezt a sorsot kívánja", hiszen akkor Londonban „feleslegessé válnának a nemzetközi bizottságok".

Götz és én ingyen élveztük ezt a komédiát, és mint néma szemlélők szörnyen eregettük a füstöt. Ott a saját szemével láthatta az ember, hogy hová jutott „az igazi demokrácia".

Barátod

K. Marx

199

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 február 13.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels!

Jelzem először is a „rúdarany", másodszor a mai *kitűnő* cikk[590] vételét. 4–5 napig erős szemgyulladásom miatt, amely még most sem múlt el egészen, nem tudtam neked sem írni, állandó titkárnőm* pedig a hideg idő miatt nem hagyta el az ágyat olyan hamar, mint máskor szokta. De, azt hiszem, rövidesen újra elfoglalhatja posztját. A szembajt azzal szereztem, hogy átolvasom saját közgazdasági füzeteimet, ha nem is azért, hogy kidolgozzam az anyagot, de mindenesetre azért, hogy úrrá legyek felette és feldolgozásra készen tartsam.

Közöltem veled, hogy Herzen hogyan tolakodott be a „nemzetközi bizottságba"[589]. Csatolom Herzen levelét, amelyben az „elmaradt" „meghívásért" köszönetet mond. A levél azért íródott, hogy kinyomtassák a „People's Paper"-ben és hogy coram publico** igazolja Herzen fontosságát. Ez félresikerült, mert nyomban elkezdtem Jonesnak a lelkére beszélni, amíg csak nekem nem adta a firkát. Herzen azonban mégis kineveztette magát az ünnepség egyik rendezőjévé.

Csatolok egy második levelet is, amelyben e bizottság meghív a bankettre és kéri „részvételemet a gyűlésen". Nem akarom a crapaud-kat, és még kevésbé a chartistákat megbotránkoztatni. Kérdés tehát: *milyen formában* utasítsam el a meghívást. Erről *postafordultával* írd meg a véleményedet. Mindenképp el kell utasítani: 1. mert minden ilyen gyűlés általában humbug; 2. mert e pillanatban *haszontalanul* tenném ki magamat a kormány üldözésének, s Palmerston amúgy is szemmel tart engem; 3. mert *Herzennel* sehol és sohasem akarok együtt szerepelni, nem vallom ugyanis azt a

* Jenny Marx. – *Szerk.*
** – a nyilvánosság előtt – *Szerk.*

nézetet, hogy az öreg Európát orosz vérrel kell felfrissíteni. Netán hivatkozzam a válaszban Herzen jelenlétére?

Jones végtelenül „buta" tréfát csinált és teljesen elvesztette a tartását, amennyiben az ügy irányítását a crapaud-knak és a német fajankóknak engedte át. Mindent feláldozott ama kívánsága teljesedéséért, hogy egy nagy nyilvános gyűlésen a külföldi emigrációkat a chartisták uszályában vonultathassa fel. A gyűlés nagyszabású lesz és botrányt fog okozni, de következménye ez lesz: 1. Urquhart és tsai (és ha a dolog feltűnést kelt, a „*Times*" is) denunciálják majd a chartistákat, hogy *orosz* ügynökök vezetése alatt állnak. Ez elkerülhetetlen. 2. A gyűlés ürügyet szolgáltat majd a kormánynak az Alien Bill[591] felújítására. 3. Ellentét tör ki a chartista pártban. Sőt, már ki is tört. A londoni chartisták egy része azt állítja, hogy Jones önkényesen eltért a Chartától és egész ügyüket kompromittálta, amikor a chartisták és a külföldi emigráció között összekötő kapocsnak szánt albizottság megalakításakor a „szociális és demokratikus köztársaságról" szóló mondatot használta. Jones minden elismerendő energiája, kitartása és aktivitása ellenére mindent elront vásári hangoskodásával, agitációs ürügyek tapintatlan hajhászásával és az időt átugorni akaró nyugtalanságával. Ha nem tud valóban agitálni, az agitáció látszatát igyekszik kelteni, mozgalmat mozgalom után rögtönöz (miközben természetesen minden egy helyben topog) és időről időre hamis exaltációba hazudja bele magát. Óva intettem, de hasztalan.

Golovin úr – Herzen fidus Achatese[592] – ma „February Revolution"* címmel kis hírt tett közzé a „Morning Advertiser"-ben a következő tartalommal: „Úgy hallja, hogy a banketton Herzen fogja Oroszországot, vagy helyesebben a liberális Oroszországot képviselni. Már a neve is mutatja, hogy német, vagy még inkább német zsidó. Oroszországban szemére vetik a császárnak, hogy különösen ilyen embereket használ fel. Az emigráció őrizkedjék attól, hogy ugyanezt a hibát elkövesse."[593]

Ha, mint a „Morning Chronicle" mai második kiadásában a lap párizsi levelezője írja, Bonaparte minor[594] személyesen veszi át a Poroszországgal szembenálló rajnai hadsereg főparancsnokságát, a „hadjárat" a franciák számára rosszul végződhet.

Barátod
K. M.

* – „Februári Forradalom" – *Szerk.*

200

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 március 3.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic!

Kedden kimerítő levelet küldök. Ma csak ezt a néhány sort, hogy hallgatásom okait megmagyarázzam:

1. Muschnak veszélyes gyomorláza van, amelyet még mindig nem sikerült leküzdeni (s ez a legnagyobb baj).

2. A bébi* napról napra rosszabbul volt, az egész házat nyugtalanította, úgyhogy pár napja másik dajkát kellett felvenni.

3. Feleségem, bár a gyermekágy remekül zajlott le, ún. körömágy-gyulladást kapott a jobb keze mutatóujján. Ez kis betegség ugyan, de igen intenzív és zavaró. Tegnap felvágták.

4. Nekem először az a szemnyavalyám volt, amely most nagyjából megszűnt, aztán olyan utálatos köhögésem, hogy jó néhány üveg orvosságot nyakaltam és pár napig még ágyban is kellett maradnom.

Amint látod, az egész ház ispotály volt és részben még most is az.

A Herzen-féle vacakot majd megszerzem neked; úgyszintén a tegnapi „People's Paper"-t, amelyben Jones és Herzen nyilvános fejtegetéseit olvashatod.[595] Dobjam ki Jonest, ha újra eljön, vagy pedig járjak el „diplomatikusan"?

A doktor kijelentette, hogy levegőváltozásra van szükségem, mivel két év óta nem hagytam el a Soho Square tájékát. Szívesen terhelném ezért Manchestert látogatásommal, mielőtt a feleségem újból Trierbe utazik. Ha az öreged közeli érkezése miatt vagy egyéb okokból otthonodban feszélyeznélek, bérelhetnék egy szobát Manchesterben. Mindenesetre el kell egyszer távoznom innen rövid időre – természetesen csak akkor, ha már minden ismét rendben lesz itt –, mert a testi eltompulás az agyamat is megbutítja.

---

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

Mit szólsz Miklós halálához? Nem rossz a „*Times*" célzása, hogy részben ijedtében halt meg, mert „legádázabb ellensége" – Palmerston – lett Anglia miniszterelnöke.[596]

Vale faveque.*

Totus tuus**
K. M.

Clussról hónapok óta semmit sem hallottam.

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*
** – Egészen a tiéd – *Szerk.*

201

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 március 8.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Az 5 £-ot megkaptam.

Nem mehetek el innen, míg Musch ezredes szemmel láthatóan nem épült fel. E héten azonban gyors léptekkel haladt a gyógyulás felé, a doktor ma roppantul meg volt elégedve és jövő héten talán minden rendben lesz. Amint jó lelkiismerettel távozhatom, írok neked. Gondolom, a jövő héten.

Tegnap igen kedvező eseményről, feleségem 90 éves nagybátyjának* haláláról kaptunk hírt. Ennek következtében anyósom évi 200 tallér költséget takarít meg és feleségem körülbelül 100 £-ot fog kapni, sőt többet, ha a vén kutya a pénzének azt a részét, amely nem volt hitbizomány, nem hagyta házvezetőnőjére. A braunschweigi hercegnek a hétéves háborúról szóló kéziratáról, amelyért már az öreg Scharnshorst nagy összegeket kínált, szintén döntenek majd. Feleségem azonnal bejelentette tiltakozását arra az esetre, ha fivére** netán azzal próbálkozna, hogy a kéziratot ajándékként felajánlja „legkegyesebb urának"***. Készpénzért megszerezheti a porosz állam, de másképp nem.

A pénzhez jutásnak egy másik *lehetősége* is felmerült. Feleségem egy Grach nevű trieri bankárnál 1300 tallért helyezett letétbe. A fickó csődbe jutott és a feleségemmel szemben *csalárdul* járt el, mert már fizetésképtelen volt (bár a közönség tudta nélkül), amikor a letétet elfogadta. Grach nejének könyörgésére a feleségem „ellágyult" és eltekintett attól, hogy az ügyet perre vigye. A főügyész kijelentette, hogy ellenkező esetben Grach esküdtszék elé kerül. Most azután ennek a Grachnak a felesége nagy vagyont örökölt és ha hű marad ígéreteihez, számítani lehet a veszteség legalább egy

* Heinrich Georg von Westphalen. – *Szerk.*

** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

*** IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

részének megtérítésére. Mindenesetre a „múlt" ilyenformán végre mégis törleszteni fog és ez a teher lehullik vállunkról.

Napoléon Bonaparte brosúrája[597] – (Girardin kijelenti a „Presse"-ben, hogy nem ő csinálta) – nagyon szórakoztatott.

A brosúra, annak ellenére, hogy megpróbálja „a herceget" pózba állítani, és a francia nagyzolás, a felületesség, a katonai ügyekben való baklövések ellenére is aranyat ér mint Leroy-nk, alias* St.-Arnaud emlékköve és egyáltalán mint az „imperial Barnum"[598] és kerekasztalának jellemzése.

A krími mocsokkal kapcsolatban felvilágosítást kérek tőled, a következő pontról: Evans tábornok azt állította a bizottság előtt, hogy a hadsereg összezsugorodásának fő oka Szevasztopolnál a balaklavai kikötőből odavezető út fogyatékossága volt, pedig 1000 ember elegendő lett volna ahhoz, hogy 10 nap alatt megépítsék, de – és ez itt a kérdés – minden nélkülözhető embert a futóárkokban használtak fel és az angolok által elfoglalandó vonalak kiterjedése *már eleve* semmiképpen sem állt arányban a létszámukkal. Kérdéses mármost, a franciákat tekinthetjük-e a baj okozóinak?

Nemrég újra átfutottam a (régi) római történelmet Augustus koráig. A belső történelem egyszerűen a kis földtulajdonnak a naggyal vívott harcára oldható fel, amelyet a rabszolgaviszonyok természetesen sajátosan módosítanak. Az adósviszonyok, amelyek a római történelemben kezdettől fogva oly nagy szerepet játszanak, csupán a kis földtulajdon természetes következményeinek tekintendők.

A csuhás Forsternak, mint ma láttam, 3 művét hirdetik, mindet „Original Language" közös címmel.

Herzen úr – bizonyára észrevetted – most az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban is hangoskodik. Beszéde (amelyet a Jones-féle gyűlésen mondott el) egyidejűleg jelenik meg a „People's Paper"-ben röplapként és Ribeyrolles papa derék „L'Homme"-jában.[599]

Ég veled.

K. M.

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

202

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 március 16.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Nem hiszem, hogy a drága Musch leküzdi a betegségét. Képzelheted, hogy ez a kilátás hogyan hat itt mindannyiunkra. A feleségem megint teljesen letört. De hát a dolog most hamarosan eldől.

Barátod
K. M.

203

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 március 27.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Musch állapota néhány nap óta szemmel láthatóan javul és a doktor a legjobb reménységekkel kecsegtet. Ha minden kedvezően alakulna, Muschnak azonnal vidékre kell mennie. Természetesen szörnyen gyenge és nagyon lefogyott. A láztól megszabadult, s a hasfalak keményedése igen jelentősen csökken. A fő kérdés most már csak az, hogy elég erős-e a szervezete, hogy a kúrát végigcsinálja. De én remélem. Mihelyt az orvos kijelenti, hogy nincs többé veszély, elmegyek hozzád.

Dronke ideérkezett, Freiligrath állására pályázik, mivel Freiligrath végleg szakított főnökével*.

Bocsáss meg, hogy csak ezt a pár sort írom. A hosszú éjjeli virrasztásoktól kutya fáradt vagyok, Muschnak ugyanis én vagyok a betegápolója.

Az egész család, Musch is, a legszívélyesebb üdvözleteit küldi.

Mondd meg Lupusnak, hogy a svájci Furrer, akivel azelőtt kapcsolatban volt, csődbe jutott és még a házitanítóját is megkárosította 14 £-tal.

Vale faveque.**

Totus tuus***
K. M.

** Oxford. – *Szerk.*

* – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

** – Egészen a tiéd – *Szerk.*

204

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 március 30.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Napról napra halogattam, hogy egészségügyi jelentést küldjek neked, mert a betegség annyira fel-le hullámzott, hogy magam is szinte óránként másképp ítéltem meg. Végül azonban a betegség a családomban örökletes altesti sorvadás jellegét öltötte, és úgy látszik, hogy már az orvos is feladta a reményt. Feleségem már egy hete olyan beteg a lelki izgalmaktól, mint még soha. Nekem is vérzik a szívem és tüzel a fejem, bár természetesen tartanom kell magamat. A gyerek a betegség alatt egy pillanatra sem tagadta meg eredeti, jóindulatú és egyben önálló jellemét.

Neked nem is tudom eléggé megköszönni barátságodat, hogy helyettem dolgozol, és a gyerek iránt érzett részvétedet.

Ha valamilyen jobb fordulat következne be, azonnal írok neked.

Totus tuus*
K. M.

Nota bene. Jövő *kedden nem* indul hajó Amerikába, és a fickóknak nem lehet *minden alkalommal* egyszerre két tudósítást küldeni. Ezt a keddet tehát hagyd ki.

* – Egészen a tiéd – *Szerk.*

205

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 28, Dean Street, Soho
1855 április 6.

Kedves Engels,

A szegény Musch nincs többé. Ma 5 és 6 óra között (szó szerint) elszenderült a karjaimban. Sohasem felejtem el, hogy barátságod mennyire megkönnyítette számunkra ezt a szörnyű időt. Fájdalmamat a gyerek miatt elképzelheted. Feleségem a legbarátibb üdvözleteit küldi neked. Lehet, hogy ha Manchesterbe utazom, 8 napra magammal viszem; ez esetben természetesen vendégfogadóban (vagy esetleg magánszálláson) laknánk. Mindenesetre módot kell keresnem arra, hogy az első napokon átsegítsem.

Barátod
K. Marx

206

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 április 12.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Úgy gondolom, hogy szerdán utazom el a feleségemmel Manchesterbe, néhány napi környezetváltoztatásra van szüksége. Ha nem írok ellenkező értelmű levelet, ennél a napnál maradunk. Hétfőn mindenesetre még egyszer írok.

A ház természetesen egészen sivár lett és elárvult a drága gyermek halála óta, hisz ő volt az éltető lelke. Leírhatatlan, hogy a gyermek minden lépésnél mennyire hiányzik nekünk. Már sokféle balsorsot átéltem, de csak most tudom, mi az igazi szerencsétlenség. Teljesen letörtnek érzem magam. A temetés napja óta szerencsére olyan veszett fejfájásom volt, hogy sem gondolkodni, sem hallani, sem látni nem tudtam.

A szörnyű kínok közepette, amelyeket e napokban átéltem, mindig az tartotta bennem a lelket, hogy rád és barátságodra gondoltam, meg az a reménység, hogy nekünk közösen van még valami értelmes tennivalónk a világon.

Barátod
K. M.

A feleségem éppen most írt neked néhány sort, itt mellékelem.

207

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] [1855] április 16.

Kedves Engels,

Szerdán reggel feleségemmel együtt a parlamenti vonattal[109] utazom innét Manchesterbe.

Dronke és én éppen most láttuk Badinguet-t, amint átkelt a Westminster-hídon.[600] Egyenruhába bújtatott majom.

Barátod
K. M.

208

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 május 16.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

A feleségem nagyon gyengélkedik; az egész család még mindig igen feldúlt állapotban van. Attól a naptól fogva, amikor elhagytuk Manchestert[601], itt állandóan förtelmes az idő. – Dronke – a kis bolond – csak akkor akarja neked a Bruno Bauert elküldeni, amikor már eljuttattad hozzá a „gumi sárcipőit". Tévedésből a „Petermannt" is becsomagoltam. Már visszaküldtem volna neked, ha nem akarnám a Bruno Bauerral együtt feladni. Döntsd el, hogy mi történjék. Ha a kis bolondnak elküldöd a cipőit, velük együtt elküldhetnéd nekem a Deckert, amelyet ott felejtettem.[602] – Boroszlóba írtam. Még nincs válasz. Közben írd meg nekem pontosabban az ívek számát – s hogy füzetekben jelenjék-e meg és hányban, vagy pedig az egész együtt – továbbá az igényeidet stb.[563] – Clusstól végre megint érkezett egy pár „*Tribune*" és 2 sor, melyben jelzi, hogy írni fog. – Csatolok 1. egy írást a „*Sunday Times*"-ból[603] a „sohói skorpiókról". 2. egy kivágást a „People's Paper"-ből, amelyből értesülhetsz Jones úr furcsa tárgyalásairól a citybeli reformerekkel és arról, „hogyan lőttek rá" (a fickók nyilván azt akarták, hogy a munkásplebs csak statisztaként az *utcán*, kapuik *előtt* álljon, mint mozgalmuk népszerűségének jele és bizonyítéka).[604] A história valóban igen furcsa. – Üdvözlet Lupusnak.

K. M.

A „Political Fly-Sheets"[520] most kötetben jelent meg. Az előszóban Tucker úr *név szerint* mond nekem köszönetet, ami a netán várható Alien Billre[591] való tekintettel nem valami kedvező ajánlás.

209

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 május* 18.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Tegnap este óta a feleségem *ágyban fekvő* beteg. Minthogy legkorábban (jövő) keddhez egy hétre számítoltathatok le váltót, nagyon szeretném, ha némi pénzt, akár csak egy minimális összeget küldhetnél nekem.

A „*Tribune*"-t vigye el az ördög. Most mindenesetre feltétlenül szükséges, hogy fellépjen a *pánszlávizmus ellen.*[605] Ha nem, akkor esetleg kénytelenek lennénk szakítani ezzel a lapocskával, ami végzetes volna.

Az augsburgi „Allgemeine" egyik korábbi számában bizonyára olvastad, hogy a nagy *Herzen* augusztustól fogva itt orosz folyóiratot ad majd ki: az „Északi Csillag"-ot.[606]

Lupusnak add át szívélyes üdvözletemet.

K. M.

* *Az eredetiben* március – *Szerk.*

210

Marx Engelshez

Manchesterbe

[1855,] június 15.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Engels,

Épp most (délután 4 órakor) érkezett a cikked.[607] A részeg levélhordó már továbbment, amikor Lenchen elcsípte és elvette tőle a levelet. Dana csatolt leveléből láthatod, 1. hogy a „Tribune" számára kér egy hasábot a porosz hadseregről, 2. hogy a „Putnam's Review"[608] számára kér egy ívet valamennyi európai hadseregről. *Amennyiben időd nem engedné*, hogy ez utóbbit megírd, el kellene nekem küldened az anyagot és én írnám meg. Persze ez esetben, minthogy nem ismerem az anyagot, a cikk pocsék lenne, de a 10 fontról, amit ezzel kereshetek, nem mondhatok le, mert egyrészt az örökölt pénzek még nem futnak be, másrészt a kiadások igen nagyok; emellett még kiesések is adódtak, mert a derék Dronke távollétemben a „Neue Oderzeitung"-ról (ígérete ellenére) *nem* gondoskodott, és mert a „*Tribune*"-*nál* hátralékban vagyok (a felvett előleget csak a *mai* postával törlesztem le).

Ami a *Petermannt*[602] illeti, azt néhány sorral együtt Pfänderrel küldtem Manchesterbe abban az időben, amikor a tavaknál[609] voltál. Pfänder most újból Manchesterben van s így felvilágosítást adhat.

Lupusnak üzenem: a fogadást elvesztette. Vasárnap itt egy órakor – és nem fél egykor – nyitnak a kocsmák.

E sorokat sebtében küldöm. Legközelebb részletesen írok.

Barátod
K. M.

Apropó: Bruno Bauer pamfletot jelentetett meg az „Orosz egyház"-ról.

211

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 június 26.
28, Dean Street

Kedves Engels,

Múlt pénteken *nem* küldtem cikket, mert a fickók gyanút fogtak volna, ha *egyidejűleg* kapják Londonból és Manchesterből. Kedden (múlt héten) egy egészen általános cikket küldtem nekik Bonaparte diplomáciájáról, az 1815-ös szerződésekről és Knesebeck porosz tábornagyról.[610] Az utóbbi ugyanis jó élceket faragott a lengyelekről a bécsi kongresszuson. – Jövő pénteken aligha kerülhető el egy katonai cikk a Malahovnál és a Redannál Waterloo évfordulóján történt affér miatt.[611] – Holnap és holnapután elmegyek a könyvtárba és tájékozódom a spanyol hadsereg felől. Amit találok, mindenesetre megkapod e hét végén.

Brosúrád ügyében[563] Elsner ezt írja nekem: „Ön túl sokra becsüli könyvkiadóinkat, ha azt hiszi, hogy közülük akár csak egy is kiadná Engels valamelyik írását. Akiket megkérdeztem, mind elhárították, mert kétségkívül attól tartanak, hogy forradalmár hírébe kerülnének... Ha Berlinben kívánna érdeklődni, talán *Alexander Duncker* lenne az első, aki az írást elfogadná." Weerth közvetíthetne Dunckernál.

A vasárnap délutáni tüntetés itt a Hyde Parkban egészen forradalmi színezetű volt.[612]

E pár sort szörnyű fogfájások közepette írom neked, már egy hete kínoz.

Üdvözlet!

K. M.

212

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1855] június 29.

Kedves Engels,

Ha a csatolt firkákat elolvastad, azt fogod mondani: multa multum helyett*. És joggal. A legfontosabbat: a spanyolországi lövegek számát és kaliberét nem tudtam megtalálni, noha a szabályzatok egész könyvét átfutottam. Egyet s mást erről a hegyitüzérséget illetően megtalálsz egy jegyzetben. A portugál „*Revista Militar*"[613] egyik passzusából következtetve a spanyol tüzérség materiálisan nagyjából a francia mintát követi.

Mindenféléből készítettem összeállítást, mivel az egyik vagy a másik dolog felhasználható lehet.

Üdvözlet.

K. M.

Ahol *Minutoli* (báró) szerepel, könyve, amelyről szó van: „Spanien und seine fortschreitende Entwicklung etc.", Berlin 1852.

Azt hiszem, azonos a disznó rendőrkopóval. Porosz főkonzul volt Spanyolországban és Portugáliában, talán még ma is az.

* – sokféle sok helyett – *Szerk.*

213

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 július 3.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Az 5 £-ot hétfőn megkaptam. –

3 napon át egy sereg dolgot átkutattam a Museumban[614] anélkül, hogy a nápolyi hadseregről bármit is előkotortam volna, eltekintve a következőtől, ami már MacCulloch „Dictionary geographical, statistical etc."-jában is megtalálható.

Az 1848-as esztendőben a hadsereg csaknem 49 000 fő (ez valószínűleg hadilétszám, mivel, amint látom, az 1840-es évre {egy Torinóban kiadott „Dizionario Politico-ban} 26–27 000 fő szerepel). Ebből 32 000 fő a gyalogos sorkatonaság, 5000 a lovasság, 4000 a tüzérség és a műszakiak, 8000 a csendőr. Azt állítják, hogy hadseregüket 64 237 főre tudják növelni, és hivatalos hadilétszámként ezt adják meg. – *Ricciardiból* azt láttam, hogy I. Ferdinánd fia* és Bomba király** apja – 1824-ben vagy 1825-ben – először svájciakat szerződtetett 30 évre (mert a nápolyi hadsereg, a spanyol példát követve, fellázadt); zsoldjuk a hazai hadsereg zsoldjának háromszorosa volt. Minthogy a két Szicília kormánya befelé a svájciakra és a lazzaronékra,[615] kifelé pedig az osztrák hadseregre támaszkodik, és a saját rosszul fizetett, fegyelmezetlen, demoralizált, gyáva hadseregét maga is nullára értékeli, azt hiszem, hogy az európai hadseregek áttekintésében, az ország saját kormányának e véleményére hivatkozva, ezt a hadsereget nullára lehet becsülni, és csak mellesleg említeni a létszámát.

Mariottiban talán van valami közelebbi adat, de nem tudtam megszerezni, mert valahányszor kértem, „kézben" volt.

Itt nálam még mindig nagy a szomorúság. Feleségem igen rossz állapotban van még. Az emlékezés a szegény drága gyerekre gyötrelmes, testvéreire

* I. Ferenc. – *Szerk.*
** II. Ferdinánd. – *Szerk.*

még játék közben is ránehezedik. Az ilyen csapásokat csak lassan, az idő múlásával lehet kiheverni. A veszteség fájdalmát magam is még éppen olyan hevesen érzem, mint az első napon, meg tudom tehát érteni feleségem szenvedését. Ha a skót pénz[616] még idejében befut, több hétre Kentbe költözöm, ahol állítólag bőven akadnak szép fekvésű és olcsó helyek. –

A Hyde Parkban múlt vasárnap lejátszódott jelenetek undorítóak, egyrészt a rendőrök brutalitása miatt, másrészt pedig azért, mert az óriási tömeg csupán passzív ellenállást tanúsított.[617] De nyilvánvaló, hogy forrong és erjed valami, s csak azt lehet kívánni, hogy a krími nagy szerencsétlenségek döntő fordulatot hozzanak.

Barátod
K. M.

214

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 július 17.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Strohn itt van és ez sajnos megakadályozza, hogy ma cikket küldjek a „*Tribune*"-nak. Ezért az a szándékom, hogy pénteken *keddi* kelettel küldök egy cikket a legutóbbi kormányválságról[618], és nagyon szívesen venném, ha te *ugyanakkor* pl. a porosz hadseregről küldenél nekem cikket (feltéve, hogy a hadszíntéren nem történik semmi), úgyhogy *egyszerre* 2 cikk menjen el. A jövő héten ugyanis kénytelen vagyok váltót intézvényezni a „Tribune"-ra és mivel már a legutóbbi váltóm összege is meghaladta követelésemet, ezúttal pedig néhány nap kiesett, járandóságomat jelentékenyen *meghaladó* összeget kell a lapra intézvényeznem.

Egy német, aki most tért vissza a Jenki-országból, Gustav Pöckel néhány sort hozott nekem Edgartól*, továbbá közelebbi híreket róla és más ismerősökről. Edgar legutóbb mezőgazdasági cseléd volt New York közelében és az volt a szándéka, hogy eladja texasi farmját. Schramm**, aki, mint hírlik, tüdővészes és a végét járja, szintén New York államban van. Ewerbeck $1^1/_2$ évvel ezelőtt átutazott, amikor útban volt Nauvoo felé, Cabet-hoz. Fickler Lièvre csődbe jutása után átvette a Shakespeare-hotelt és ez alkalommal tőle telhetően becsapta Lièvre-t. Jacobi*** jó vásárt csinál, „komoly" és „tartózkodó" lénye tetszik a jenkiknek. Blenker tábornagy és a forradalmi komédia időszakának néhány egyéb hírhedt csirkefogója a lopott pénzekből földet vásárolt; munkásaik brutalizálása és nagyképűség tekintetében, azt mondják, messze túlszárnyalják a jenkiket. Heinzen a „Pionier"-jával újból New Yorkban telepszik le. A németeknek egészben véve igen rosszul megy a soruk odaát, a Maine-Law, a Know-Nothingok[619] s a mezőgazdasági és

* Edgar von Westphalen. – *Szerk.*
** Konrad Schramm. – *Szerk.*
*** Abraham Jacobi. – *Szerk.*

ipari válság együttesen gyötrik őket. Emiatt nagyarányú a visszavándorlás Németországba, sokan mennek Kanadába és Dél-Amerikába.

Dronke párizsi német kereskedők közbenjárására (egyikük a „Neue Rheinische Zeitung" híve) igenlő választ kapott folyamodványára, amelyben engedélyt kért, hogy visszatérhessen Párizsba. E héten szándékozik oda elvitorlázni, mihelyt a „termelési költségeket" előteremtette.

Imandt 4 hétre Skóciába utazott Heiséhez. Erre az időre rendelkezésemre bocsátotta camberwelli *házacskáját*. Az egész család oda vándorol, levegőváltozásra egyelőre, amíg majd nagyobbra tudunk vállalkozni.

A csatolt levelek közül:

I. sz. Lassalle levele Párizsból.

II. sz. mulattatásodra elküldöm Szeredy „Asiatic Chiefs"-jét a fickó hozzám intézett kérésével együtt.[620]

III. sz. Florencourt levele (ezt az egyet visszaküldheted nekem). A hagyatékügy állásáról szól.* Láthatod belőle, hogy egyrészt az örökség 515 £-tal megnövekedett, s másrészt, hogy mindenféle huzavona akadályozza a gyors lebonyolítást. Ez nem a hírhedt Florencourt**, hanem a fivére.

Barátod
K. M.

Van-e tudomásod valamilyen könyvről, amely a kis Johnny Russell életéről és tevékenységéről szól?

---

* *V. ö. 413., 427. old. – Szerk.*

** Franz von Florencourt. – *Szerk.*

215

Marx Engelshez

Manchesterbe

28, Dean Street, Soho
[London,] 1855 augusztus 7.

Kedves Engels,

A család még mindig Camberwellben tartózkodik (tehát többnyire én is). Pieper egy hétig látogatóban volt nálunk. Így a New York és Németország részére szükséges munkákon kívül nem jutottam az íráshoz. A „hadseregekről" szóló cikk[621] pompás.

Steffen csatolt leveléből tudomást szerezhetsz Daniels barátunk és Bürgers komisz helyzetéről. Az előbbit egészen különösen sajnálom. Nem tudom, hogy a Jenki-országból érkezett látogató beszámolójának összefoglalásában* említettem-e, hogy Konrad Schramm tüdővészes és Blenker volt tábornagynál szamártej-kúrát tart.

Az utóbbi hetekben három cikkből álló sorozatot küldtem a „Tribune"-nak Lord John Russellről, amelyben végigszemlélem a kis ember pályáját a kezdet kezdetétől.[622] De hamarosan ismét kell majd néhány szót szólni a háborúról, s talán az ázsiai ügyek állásáról is.

Dronkét keserves csalódás érte. Végül kiderült ugyanis, hogy a párizsi utazásra jogosító útlevél engedélyezése csupán a francia követség tévedése volt, mert éppen ellenkezőleg, kifejezett parancs érkezett, hogy ne engedjék be Franciaországba. Néhány nap múlva eldől, hogy kap-e állást Jerseyn.

Bonaparte az általam megjelölt feladatot: „egész Franciaországot ellopni, hogy Franciaországnak ajándékozhassa"[623], a tiszta ész határain belül megoldotta. Kölcsönmanőverei jelentős kísérletek ebben az irányban.

Mi a véleményed az itáliai osztrák csapatösszevonásokról? A kezedbe került-e a második „Mémoire d'un Officier Général"[624]?

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 428. old. – Szerk.*

216

Marx Engelshez

Manchesterbe

1855 szeptember 1.
3, York Place, Denmark [Street]* Camberwell

Kedves Frederic,

Imandt felkerekedett Montrose-ba és egy arbroathi állás igen kalandos kilátásában bízva feladta összes itteni ügyeit. Bútorzatát átvettem és a skót pénzek** megérkeztéig itt maradok. Akkor majd rendes lakást bérlek. Addig meg kell tartanom a Dean Street-i lakást. A vidéki levegő az egész családnak, különösen a feleségemnek rendkívül jót tett.

Cikkedet[625] tegnap megkaptam. Az orosz jelentést már a hamburgi lapok is közlik.

A „Putnam" számára most gyorsan kell dolgozni. Dana egyik levelében már aggodalmaskodott, hogy a II. szám[621] késve érkezhet. De, mint egy későbbi levélből látom, idejében befutott. A „Putnam" most új cikket akar iratni „Újítások a modern hadviselésben" címmel. A „New York Times" mindent összevéve elismerő, de érezhetően kelletlen bírálatot közöl. Az angolok – mondja – szolgálaton kívül nem viselnek „szűk nadrágot", lovasszázadaik több mint 400 kardot számlálnak (a „kardok" után még egy kérdőjel is áll), s végül úgy látszik a szerző nem tudja, hogy a botbüntetést Angliában most 50 csapásra korlátozták és már csak kivételesen alkalmazzák. Az aldershoti história[626], ahol is kb. két héttel ezelőtt egy katona 30 ostorcsapásba belehalt, kellően kommentálja ezt a kritikust, akinek hülyeségeiről el is küldtem a szükséges észrevételeket Dananek.

Nyomon követted Napier viszályát Grahammel?[627] Az első cikk a „*Times*"-ban, a második az „Advertiser"-ben és a „Herald"-ben jelent meg. Az „*Advertiser*" ma vezércikkében közli Charley és James*** levelezését. Az egyik napilap ma állítólag Graham válaszát is közölte Napier első cikkeire.

---

* *Az eredetiben*: Danemark. (*V. ö. 433., 435. old.*) – *Szerk.*

** *V. ö. 413., 427. old.* – *Szerk.*

*** Napier és Graham. – *Szerk.*

Nem tudom, felfigyeltél-e arra, hogy az osztrákok, miközben felvonultatták hadseregüket Galíciában, kihasználták az időt arra, hogy Hess legfőbb irányítása alatt Galíciában pusztán stratégiailag fontos vasutakat építsenek és arra, hogy Oroszország ellen irányuló erődítményeket létesítsenek.

Remélem, most már írsz majd valamit magadról is, és arról, hogy mi mindennel foglalkozol.

Barátod
K. M.

A mi Kościelskink, ha nem tévedek, még Pélissier csatajelentésében is előfordul.

Ha hitelt adhatunk Bruat tengernagy jelentésének - a mai „*Times*"-*ban* —, az oroszokat már-már az éhenhalás fenyegeti. De pálinkában, mint látszik, még nem szenvednek hiányt.

217

Marx Engelshez

Manchesterbe

1855 szeptember 6.
3, York Place, Denmark *Street*
(nem Hill, ami csupán az egész
kerület közös elnevezése)
Camberwell

Kedves Engels,

A „Kölnische Zeitung"-ból talán már értesültél Daniels barátunk haláláról. Csakis a porosz rendőrség gyalázatosságainak esett áldozatul. Feltétlenül *írj néhány sort a feleségének, ezt teszem én is.** Címe: Amalie Daniels doktorné, Schildergasse, Köln. Kívánatos, hogy ugyanezt Lupus is megtegye. Tapasztalatból tudom, milyen jólesnek ilyenkor a barátok levelei. A „*Tribune*"-*ba* írok majd egy rövid nekrológot szegény barátunkról. Ami az amerikai német sajtót illeti, a legjobbnak azt tartanám, ha a New York-i „Neue Zeit" (névlegesen Bernhardt, ténylegesen Löwe von Calbe szerkeszti) rövid gyászjelentést közölne, amelyet te, Freiligrath, Lupus és én írnánk alá. Már csak azért is, hogy a Bürgers elleni eljárást megbélyegezzük.

O'Connor, mint bizonyára tudod, néhány nappal ezelőtt meghalt.[628]

Jones felesége halálosan beteg. A szegény ördög e percben kétségbeejtő helyzetben van.

Kedden indul egy gőzös. A „Putnam" számára az a legfontosabb, hogy az írás legkésőbb október 10-én New Yorkban legyen. Megkaptad a neked küldött füzetet?[629] Az ostoba szőrszálhasogatást nem a „*Tribune*", hanem vetélytársa, a „*New York Times*" közölte. Az aldershoti história[626] egyszerűen a következő: mintegy két héttel ezelőtt két közkatonát felettesekkel szemben tanúsított „tiszteletlen" magatartás miatt 50, illetve 30 korbácscsapásra ítéltek. A kilencfarkú macskát a gyakori szokás szerint vizeletbe áztatták. Az első katonát 40 csapás után kórházba kellett szállítani, a második

* *V. ö. 587–588. old. – Szerk.*

kevéssel a rámért 30 csapás után meghalt. Vizsgálatról úgy látszik szó sem esik.

Blind a „Morning Advertiser"-ben továbbra is „egészen az alapjukig megrengeti az európai zsarnoki hatalmakat".

Londonban újra megjelenőben van egy német lapocska. Tulajdonképpeni főszerkesztője a rossz hírű Siegmund Engländer, aki párizsi rendőrségi kapcsolatairól emlékezetes. Fő munkatársak: Ronge, az orosz Herzen és egy Korn nevű részeges alak, állítólagos exszázados.

Ég veled.

K. M.

218

Marx Engelshez

Manchesterbe

1855 szeptember 11.
3, York Place, Denmark Street,
Camberwell

Kedves Engels,

Túlerő arra kényszerít, hogy – akárcsak az oroszok – kiürítsem a déli oldalt, anélkül azonban, hogy magam mögött mindent a levegőbe repítenék.[630] Sőt, helyőrségem nyugodtan itt marad, s körülbelül egy hét múlva én is vissza akarok térni ide. Más szóval: néhány napra vissza kell vonulnom Manchesterbe, ahová *holnap este* érkezem. Mivel *inkognitóban* kell ott tartózkodnom, senkivel se tudasd ottlétemet, kivéve persze Lupust, ha véletlenül találkoznál vele.

Éppen most kapott leveledet[631] összhangba hoztam a legújabb távirati jelentésekkel.

Üdvözlet.

K. M.

219

Marx Engelshez

Manchesterbe

1855 december 7.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Jones úgy látszik nincs Londonban. Legalábbis írásos érdeklődésemre sem szóbeli, sem írásbeli választ nem kaptam. Így ideérkezésem óta a 4 fal közé vagyok internálva, pedig naphosszat mégsem tudok csak a falaknak kiabálni. A szabadba merészkednem most túlságosan kockázatos lenne.

Az ügyiratot csak tegnapelőtt küldték el a Union Banknek.[632] E késedelmet mindenféle apróság okozta.

Amerikából, vagyis New Yorkból még nincs válasz. Az urak, úgy látszik, „latolgatnak". Washingtonból nem levél jött, hanem a „Wecker" egy példánya, s vele a csatolt cédula, nyilván Cluss írta Schimmelpfennig ellen. A „Wecker"-t sajnos egy óvatlan pillanatban elhasználtam olyan helyen, ahol „goromba a szó, finom a papír stb.". E számban azt állítják, hogy az amerikai németek utilitaristák és a „kenyér" után futnak, mert „Marx úr nemzetgazdaságtanász és zavaros". Marx úrnál azonban ez megmagyarázható, az „ótestamentumból". Ő „»a mi érintkezésünket« – ismerjük ezt – egy filozófiai rendszerré tette". Az, hogy mélyenszántó német ifjak Amerikában őt követték, abban leli magyarázatát, hogy a németek hozzászoktak „az ótestamentum nációjához tartozó szellemes írók szajkózásához stb.".

Az „*Advertiser*"-*ben* körülbelül amióta itt vagyok kakasviadal dúl Herzen és egy névtelen ellenfele között.[633] Az ellenfél azzal vádolja Herzent, hogy szélhámos, hogy afféle orosz Silvio Pellicónak adta ki magát. Könyvének már a címe is hazugság, mivelhogy soha sem volt Szibériában stb. Herzen válasza gyenge: a cím a kiadó szélhámoskodása, amiért ő nem felelős, a „*Globe*"-ban stb. *azonnal* tiltakozott a tévesen ráaggatott attributumok ellen stb. Erre (tegnap) újra fellép az ellenfél és új hazugságokat bizonyít rá, a „*Globe*"-*bal* kapcsolatban is. E támadással párhuzamosan azonban síkraszáll védelmében egy angol: ha Herzen nem is volt Szibériában és nem is orosz Silvio Pellico, könyve akkor is szórakoztató, ártalmatlan könyv:

„becsületes ember ez, csak rá kell nézni és zavarba jön! Nincs nála jobb szomszéd a világon, ez egyszer biztos; pompásan tekézik; de igaz, ami igaz, Sándornak mégsem elég erős."[634] Végül most a szájas lap szokása szerint befejezettnek nyilvánítja a vitát, mert túlságosan személyeskedővé fajul stb., hasábjain többé nem biztosít számára helyet. Mindenesetre ez a csetepaté – bár a támadó fél nem jeleskedett – a cockneyk[185] szemében súlyosan ártott Herzennek.

Lina* közölt velem néhány újabb részletet a kölni perről. A pamfletomban[222] kinyomtatott esküdt-lista persze teljesen rossz. Az egyik esküdt – Joest – a per folyamán állandóan karikatúrákat rajzolt a vádlottakról és rajzait kézről kézre adta a bíróságon. A tisztes fiatal Saedt az első héten folyton *egy tőrt* helyezett maga elé. A vádlottak gúnykacaja végül is arra késztette, hogy a tőrt „köpenyében hordja"[635]. Nála affektáltabb piperkőcöt el lehet-e képzelni? Saedt a tőrrel! Meg kell pukkadni a röhögéstől.

Bürgers most azzal üti agyon az idejét, hogy „végeérhetetlen leveleket" küldözget Danielsnénak. Verseket is farag. Szenvedő társához egyetlen szót sem szól.

Egy londoni pennys napilapban, a „Telegraph"-ben[636] állítólag már megjelent néhány célzás dr. Freund úrnak és katonai cinkostársának csaló üzelmeiről.

A 2 cikket megkaptam.

Üdvözlet.

K. M.

Majdnem elfelejtettem a fő dolgot. Néhány – úgy hiszem 3 – héttel ezelőtt Zitschke felkereste feleségemet. Szóba került Mirbach.** Zitschke ezt mondta: „A vén semmittevőnek pompás alkalma akadt, hogy hajóra szálljon. Azt hittem, már rég a tengeren vitorlázik. Erre lezüllött állapotban újra ott találom Bibránál a kocsmaasztal mellett." Liebknecht is azt állítja, hogy még nemrég találkozott vele.

* Lina Schöler. – *Szerk.*

** *V. ö. 439. old.* – *Szerk.*

220

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 december 11.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Dana mellékelt leveléből láthatod, hogy manőverünk sikerült.[637]

Egyébként még minden a régiben. Internálásom még tart. Jones még nem jelentkezett.

Bürgersnek megengedték a várfogság helyének megváltoztatását, ha maga fizeti az útiköltséget. Weerth félig-meddig megígérte Bürgers anyjának Kölnben, hogy küld neki pénzt Bürgers részére. Szavát nem tartotta be.

A kis Dronke, aki állandóan levelez Freiligrathtal, nagy botrányba keveredett az egyik társtulajdonossal, s azon a ponton volt, hogy feladja állását. Fontoskodni akarván, felajánlotta Freiligrathnak.

Barátod
K. M.

221

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1855 december 12.

Kedves Marx,

Amint látod, a derék „Tribune"-osokkal lehet boldogulni, s a 200 £ biztosra vehető. Hogy mindjárt nekilássunk: ma este írok egy katonai cikket, neked pedig egy politikait kell írnod, hogy pénteken mindkettő útnak indulhasson, s ez már 4 £.

Csatoltan visszaküldöm Dana levelét. Hogy a nemes Mirbach addig léhászkodott, míg Londonban rekedt, alapjában véve jó, mivel a krími tudósítások ügyében[638] a New York-iakkal amúgy se jutottunk semmire. Most a fickóval szemben mindenesetre mentes vagyok minden közvetett kötelezettségtől és többé nincs semmi közöm hozzá. Itt semmit sem meséltem a dologról, különben Lupust emiatt végül is furdalná a lelkiismeret, és a legközelebbi alkalommal fellázadna.

Jmeyer* a napokban írt, inkább azért, hogy karácsonykor a sógoromnál** tudjam, mit kell mondanom, semmint azért, hogy jelezze, még mindig vár tőled levelet. A Kicsiről***, mondja, semmi híre.

Karl Joest urat és karikatúráit jól az emlékezetünkbe vessük.° Azt hiszem, én még jobb karikatúrát rajzolok róla, amikor majd a lámpavason himbálódzik.

Hogy kedden tudok-e cikket csinálni, természetesen az eseményektől függ, amelyek most igen gyérek. Ma Karsz és Omer pasa húz ki a bajból, ha holnap még történik valami, azt hozzátoldom.

A sztrájk itt tovább folyik, a vállalkozók azt mondták, hajlandók fizetni°°, ha az ashtoni kulcsot veszik alapul. A munkások azt felelték, ha a vállalkozók Asthont választják, mi Oldhamet választjuk és készek vagyunk e két

---

* Joseph Meyer. – *Szerk.*

** Emil Blank. – *Szerk.*

*** Dronke. – *Szerk.*

° *V. ö. 437. old.* – *Szerk.*

°° *A kéziratban* fizetni *fölött* dolgozni *áll.* – *Szerk.*

hely átlagát alapul elfogadni. Erre a vállalkozók kitérő választ adtak és a kerület egy harmadik helyét javasolták normának. Ezt a munkások elutasították és itt megakadt a dolog. Úgy látom, a munkásoknak teljesen igazuk van, emellett azonban nyilván még kísért a fejükben néhány régi trade unionista hagyomány: hogy csak ezeken és ezeken a gépeken és csakis e meghatározott hagyományos módon szabad dolgozni. Erről a marhaságról azonban hamarosan le fognak tenni. És a környék támogatni kezdi őket.

A „Guardian" szerkesztője*, akivel megismerkedtem, saját véleménye szerint bölcs ember, néhány nyárspolgár szemében pedig afféle orákulum; egyebekben trágár alak és mértékletes korhely. Nyilván meséltek neki rólam, mert ha bármilyen jelentéktelen dologról beszélek, tisztelettel hallgat meg és okulási vágyról tanúskodó kérdéseket tesz fel. Hagyom, hogy ez az ember ekként csendben a közelembe férkőzzék, azután megtudakolom tőle az „Examiner and Times"-beliek személyi adatait, s akkor elmegyek ehhez a lapocskához. A továbbiakat meglátjuk.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és gyermekeidet.

F. E.

* Jeremiah Garnett. – *Szerk.*

222

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1855 dec. 14.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

A szobafogság kezd a terhemre lenni. Még egy leheletnyi szabad levegőt sem szívtam. Közben tegnap megint 1000 [...]* elküldve. Állítólag Jones ma végre eljön.

Tegnapelőtt este látogatóim voltak, nem találod el, hogy kik. Edgar Bauer keresett fel – akit körülbelül egy éve nem láttam –, és vele: Bruno. Már két hete itt van és körülbelül 6 hónapig akar maradni, „hogy próbára tegye állításának helyességét", s ez, ahogyan ő nekilát, semmiképpen sem sikerülhet félre. Szemmel láthatóan megöregedett, a homloka megnőtt, s most többé-kevésbé egy pedáns öreg professzor benyomását kelti. Egyelőre Edgarnál lakik, egy vityillóban, valahol Highgate vége táján, a legmélyebb kispolgári nyomorúság kellős közepén ül, nem lát és nem is hall semmit. Tehát úgy véli, hogy ez London és hogy 30 000 kiváltságoson kívül minden angol úgy él, mint Edgar Bauer. Az ország iránti gyűlölete és „megvetése" ezért mérhetetlen. Úgy érzi, mintha valahol az isten háta mögött élne. Szerinte annak, aki „Berlinből" jön, London valóságos „börtön". Ez alkalommal azután az is kiderült, hogy mostani eszményképe a „keletfríz", az „altenburgi" és részben a „vesztfáliai paraszt" – ezek igazi nemes emberek. Arról is meg van győződve, hogy ezeken a fajankókon nem lehet okoskodással kifogni, és a modern nivelláló feslettség, amelyről a „bomlás" e férfiúja kesereg, hajótörést fog szenvedni ezeken a sziklákon. Nagyon furcsa volt hallgatni a „Kritika"[639] vallomását, hogy végső fokon Berthold Auerbach a reális alapzata. Nézete szerint Németországban a városok, néhány „tisztán kereskedő város" kivételével, elpusztulnak, de „a vidék" pompásan felvirágzik. Az ipari fellendülésről mit sem tudott, de mégis csendben siránkozott azon, hogy Németországban most mást sem csinálnak, csak „javításokat",

* *Olvashatatlan szó. – Szerk.*

Az „angol nyelv" szerinte „nyomorúságos", teljesen ellatinosodott. Erre azután vigasztalásul kifejtettem neki, hogy hollandok és dánok ugyanezt mondják a német nyelvről, és egyedül az „izlandiak" az igazi legények, az ő nyelvükbe semmi welsch[640] elem nem fészkelte be magát.

Az öreg fiú sokat foglalkozott nyelvekkel. *Beszél* lengyelül, ezért a *lengyel nyelvet* nyilvánítja a „legszebbnek". Nyelvtanulmányai úgy látszik igen kritikátlanok voltak. Dobrovskýt pl. sokkal „jelentősebbnek" tartja Grimmnél és az összehasonlító nyelvtudomány atyjának nevezi. Berlini lengyelek azt is elhitették vele, hogy az öreg Lelewel egyik legújabb írásában megcáfolta Grimm „Geschichte der deutschen Spraché"-ját.

Apropó. Azt is mesélte, hogy Németországban a Grimm-szótár[641] ellen vastag kötet jelent meg (németek adták ki). Az egész kötet azokat a baklövéseket sorolja fel, amelyeket Grimmékre rábizonyítottak.

Bár mindenképp azon fáradozott, hogy humorosnak tűnjék, kiütközött a „jelen" miatt érzett nagy kedvetlensége és melankóliája. Németországban – csakugyan borzalmas! – egyebet sem olvasnak és vásárolnak, mint a természettudomány szakkörébe vágó nyomorúságos kompilációkat. Ha jössz[642], jót szórakozunk majd az öreg fiúval.

Köppen évek óta a buddhizmusról szóló könyvén[643] dolgozik. Rutenberg a „Staatsanzeiger"[644] kiadója. Bergenroth úr, aki mint képviselő (kereskedelmi) Amerikában (Észak- és Dél-) kószált, pénztelenül és betegen tért vissza.

Megvárom még a „Times" vagy a „Morning Post" második kiadását. A hírek talán arra késztetnek majd, hogy a Karsz-históriát valamivel feltételesebben fogalmazzam meg. Ehhez azonban csak egész kis módosításokra lenne szükség (néhány szót feltételes módba kellene tenni). A magam részéről úgy vélem, hogy Karsz elesett.

A „Herald"-ban ma – mint feleségem mondja – nem érdektelen cikk jelent meg Bonaparte aggályairól viscount Palmerston valódi szándékait illetően. Hogy Pam nagyon rossz viszonyban van az udvarral, azt láthatod az Albert herceg elleni „Times"-cikkből[645]. Egyben megint a régi mesterkedés: Albert herceget úgy állítják be, hogy ránehezedik a „kormányra".

Üdvözlet.

K. M.

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1852 január – 1855 november

1852

1

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1852 január 1.

Kedves Weiwi!

Boldog új esztendőt. Nevemben és feleségem nevében gratulálj feleségednek is.

Csak most küldhettem el neked a cikket[18], mivel nem csupán az egymást gyorsasággal követő események, hanem még inkább magánügyeim feltartóztattak. Mostantól fogva rendszerességre számíthatsz.

Lupus komolyan megbetegedett, emiatt e percig még semmit sem tudott küldeni. A vörös Wolff írását használhatatlannak találtam, ezért nem továbbítottam.

Abban az esetben – *amely, remélem, nem következik be* –, ha vállalkozásod[2] megvalósítását pénzügyi okokból még hosszabb ideig kénytelen lennél elhalasztani, add a cikket Dananek, hogy lapja* számára angolra fordítsa. Remélem azonban, hogy erre nem lesz szükség.

Add át üdvözletemet Dananek. Mondd meg neki, hogy újságjait és levelét megkaptam és jövő héten újabb cikket[4] küldök neki.

Ami a „Revue"-ket[646] illeti, mivel itt nincs belőlük készletem, hanem előbb részben pénzügyi nehézségek árán Hamburgból kell őket megszereznem, kérlek írd meg, feltevésed szerint körülbelül hány példány eladására számíthatok Amerikában.

Innen megküldöm majd neked Ernest Jones barátunknak, az angol párt legjelentősebb vezetőjének „*Notes to the People*" c. lapját, mely valóságos kincsesbányád lesz, ahonnan kitöltheted lapod hézagait.

---

* „New York Daily Tribune". – *Szerk.*

Küldd el nekem azonnal (és folyamatosan) hetilapod néhány példányát. Üdvözlet és testvériség.

K. Marx

Freiligrathot tegnap tőlem telhetőleg nógattam, és ő meg is ígérte nekem, hogy a legújabb eseményekről verset farag számodra.

2

Engels Jenny Marxhoz

Londonba

Kedves Marxné asszony,

Már régen válaszoltam volna kedves levelére*, ha egy csomó dolog teljesen meg nem akadályoz benne – így nevezetesen sógorom** jelenléte, akit egy hétig szórakoztatnom kellett, s ez itt Manchesterben határozottan nem csekély feladat. Eközben persze munkára gondolni sem lehetett és csak most kezdem törni a fejemet, hogy a jövő pénteki gőzösig mit lehetne tető alá hozni. Ma vagy holnap este mindenesetre elkészül valami a „Tribune" számára, és Weydemeyer papát sem hanyagolom el.[647] Róla és tőle közben nem hallok és nem látok semmit – remélhetőleg Önökhöz ma befutott egy levele, amely jelzi az új év kilátásait, hiszen a tegnapi hajóval éppen január 1-ig íródott levelek érkeztek.

Remélem, hogy a családapa időközben felkelt az ágyából, ahol büntetését és kínjait elszenvedte, és csak azt kívánom, hogy a Könyvtár miatt ne feledkezzék meg egészen a „Tribune"-ról. A dicső Lüdersről szóló híreket, továbbá a szükséges tudnivalókat a nemes Kinkelről azonnal közöltük Weerthtel.

A nagy Willichre mért ütlegek igen kellemesen érintenek bennünket, őt pedig a gyakori megismétlés fényes távlatával kecsegtetik. S ha egyszer a sérthetetlenség és legyőzhetetlenség varázsát, melybe a nagy harcos burkolózott, egy alapos verés megtöri, egyetlen emigráns semmiházi, le egészen az utolsó Konradig***, sem leli majd nyugtát, míg a kísérletet meg nem ismétli és magánsérelmeiért érzékelhető bosszút nem áll e nemes férfiún. E nagy ember akkor majd abban találhat vigaszt balszerencsés bátorságáért, hogy mindazok, akik őt elpáholták, „elvhű férfiak" voltak. Verést kapott ugyan, de mégiscsak „elvi verést".

Csatoltan visszaküldöm Cluss levelét. Ez a fickó mint ügynök megfizet-

* *V. ö. 597–598. old. – Szerk.*

** Emil Blank. – *Szerk.*

*** Konrad Schramm. – *Szerk.*

hetetlen. Ha a Willich-féle misztifikáció históriája[618] nyilvánosságra kerül, jó kis lárma kerekedik. A jóemberek egyáltalán nem mernek majd többé levelet írni, attól félve, hogy a mi kezünkbe jut. Milyen gyalázatos képmutatás Kinkelnek az az állítása, hogy megírta Londonba: lépjenek velünk érintkezésbe! Ez a tény csak azt bizonyítja, hogy Amerikában bennünket illetően igen gyakran és igen kellemetlenül meginterpellálták és hogy az ottani demokrata csőcselék körében is van egy csoportnyi hívünk, amely ránk esküszik, ahogyan a többiek Kinkelre vagy Heinzenre vagy Heckerre, egyik sem tudja, hogy miért. Ezek bizonyára olyasféle hívek, mint Magnus Gross, Wilhelmi stb., olyanok, akiknek csak rövid ideig kellene velünk együtt lenniök ahhoz, hogy rólunk és sajátmagukról jobban tájékozódjanak, s nyomban visszatérnének a közös birkaakolba, ahova valók.

Ez a Louis-Napoléon napról napra szórakoztatóbb. Miközben ama nagy intézkedések közül a pauperizmus megszüntetésére stb. még mindig egyetlenegy sem képes napvilágot látni, ez az emberke eléri, hogy a világ egész nyárspolgársága felbőszül olyan intézkedések miatt, amelyek pusztán tekintélyének pillanatnyi megszilárdítására vannak szánva. Egyetlen nemfrancia lap sem mer többé mellette kiállni, még a „Sun" és a „Kölnische" is hallgat, és csupán a „Globe" mihaszna tudósítója helyezi még el naponta aljasságait a számára e célra engedélyezett eldugott helyen. Tetejébe Louis-Napoléon már az egész világot gyanakvóvá tette, egész Európa megint háborútól és csatakiáltásoktól visszhangzik, s nolens volens* még a békés „Daily News" is együtt kiáltozik azokkal, akik nemzetvédelmi intézkedéseket követelnek. A fickó jellemének december 2-a[5] óta leginkább kidomborodott vonása – a szerencsejátékosé – mellett most kezdi kifejleszteni a másikat is, az őrült trónkövetelőét, aki elhivatott világmegváltónak tartja magát és esküszik a csillagára. S midőn annak ideje elérkezett, Isten elküldé az unokaöcsöt, hogy az megszabadítsa a világot az ördög szolgaságától és a szocializmus poklától. Szerencsére hamarosan összeül a parlament és ez mindig némi változatossággal jár a politikai szélhámoskodásban.

Sok üdvözlet Marxnak és a kicsiknek

híve

F. Engels

Manchester, 1852 január 14.

* – akarva, nem akarva – *Szerk.*

3

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

1852 január 16.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Weydemeyer!

Két hét óta ma először keltem fel az ágyból. Ebből láthatod, hogy betegségem – még nem küzdöttem le teljesen – komoly volt. Így ezen a héten legjobb akarattal sem tudtam neked a Bonaparte-ról szóló cikkem[18] III. részét elküldeni. Ehelyett küldök neked egy költeményt[114] és egy magánlevelet Freiligrathtól. Egyben megkérlek: 1. gondosan nyomasd ki a költeményt, a versszakok között legyen megfelelő a távolság, és az egészet úgy hozd ki, hogy nem takarékoskodsz a hellyel. A versek sokkal kevésbé hatásosak, ha sűrű, egymásba ékelődő sorokban nyomják ki őket. 2. Írj Freiligrathnak egy barátságos levelet. Ne fukarkodj még a bókokkal sem, mert a költők, még a legjobbak is, többé-kevésbé mind kurtizánok, és hízelegni kell nekik, ha azt akarjuk, hogy énekeljenek. Freiligrath barátunk a magánéletben rendkívül szeretetreméltó, igénytelen ember, igazi kedélyessége igen finom és gúnyolódó szellemet takar, pátosza „valódi", anélkül, hogy ezért „kritikátlan" és „babonás" lenne. Igazi forradalmár és talpig becsületes ember – s ez olyan dicséret, amellyel csak keveseket illethetek. És mégis, egy költőnek, akármilyen ember is, szüksége van az elismerésre, a csodálatra. Azt hiszem, ez a műfajukhoz tartozik. Mindezt csak azért mondom, hogy figyelmeztesselek, ha Freiligrathtal levelezel, ne feledkezz meg arról, mi a különbség „költő" és „kritikus" között. Egyébként igen kedves tőle, hogy költői levelét közvetlenül neked címezi. Azt hiszem, ez jól fog jönni neked New Yorkban.

Nem tudom, hogy e levéllel ma még küldhetek-e neked cikket is. Pieper ígért nekem egyet részedre. E percig még nem jelent meg, és ha megjelenik, a cikknek még ki kell állnia a próbát, ettől függ, hogy tűzbe kerül-e vagy méltónak ítéltetik arra, hogy megtegye az utat az óceánon át. Még túlságosan gyenge vagyok ahhoz, hogy folytassam a levelet. Mához egy hétre többet. Mindnyájan üdvözlünk mindnyájatokat.

Lupus sem állt még teljesen lábra s ezért semmit sem szállított.

K. Marx

Apropó. Csatolom még Szövetségünk egyik tagjának „Nyilatkozatát"[649], amelyet kis betűkkel, a hirdetések között vagy vonal alatt[650] közölj lapodban[2].

Danielst, Beckert és Tsait januárban megint nem állították az esküdtszék elé, azzal az ürüggyel, hogy a kivizsgálás annyira nehéz, hogy ismét elölről kell kezdeni. Most 9 hónapja ülnek.

4

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1852 január 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Gyengélkedésem miatt sajnos ezen a héten még nem tudtam neked, vagyis lapodnak írni. *Nagy nehezen* összetoldoztam egy cikket[4] Dana részére, aki 6 hete vagy még régebben semmit sem kapott tőlem. Évek óta semmi, még a legutóbbi francia blamázs[5] sem vert le annyira, mint ez az átkozott aranyérbetegség. No de most annál jobban érzem majd magam, a 4 hetes erőszakos kirekesztésem a Könyvtárból kemény próba volt.

A brumaire tizennyolcadikáról most még két cikket kapsz, közülük az első mindenesetre jövő pénteken útnak indul, a másik pedig azonnal követi, ha ugyan nem egyidejűleg megy.

Csatolom Pieper cikkét.

Ami Lupust illeti, nagyon noszogattam őt és úgy látszik elhatározta, hogy lapodba visszapillantást ír Kossuth magyarországi pályafutásáról. Két hibát követtél el, először, hogy hirdetményedben[651] Lupust nem nevezted meg velünk együtt, másodszor, hogy nem *kérted fel külön*. Az *utóbbit* tedd jóvá egy levélben, amelyet a nekem szólóhoz mellékelhetsz, és amelyben sürgeted őt, hogy írjon. Egyikünknek sincs olyan népszerű stílusa, mint neki. Ő túlzottan szerény. Annál is inkább kerülni kell mindent, ami azt a látszatot keltheti, hogy közreműködését feleslegesnek tartjuk.

Mivel olyan messze lakom Freiligrathtól, és mert Pieper cikkét csak nagyon későn, postaindulás előtt kaptam meg, ma kénytelenek vagyunk neked *egy* helyett *két* levelet küldeni. Ezt legközelebb elkerüljük.

Csatolok még egy nyilatkozatot, *Pfänder* barátomét (Bauer már nincs a Szövetségünkben). Okvetlenül ki kell nyomatnod, mivel a Windmill Streetiek[108] Pfänder ellen irányuló nyilatkozata mind *amerikai*, mind európai lapokban megjelent.[652] Jó lenne, ha e nyilatkozathoz hozzáfűznéd, hogy ez *csak* azt tartalmazza, amit a *mostani rendőrviszonyok* közepette nyilvánosságra lehetett hozni (az egyrészről Bauer és Pfänder, másrészről a régi

Szövetség közötti elszámolások, továbbá a pénzek kezelése felett gyakorolt *központi vezetőségi* ellenőrzés – s a Központi Vezetőség többségét mi alkottuk –, mindezek olyan dolgok, amelyeket természetesen *még* nem lehet nyilvánosságra hozni); hogy Arnold Winkelried Ruge[653], az európai demokrácia vén pletykafészke és „Confusiusa", számítva arra, hogy politikai okokból bizonyos dolgokra tekintettel kell lennünk Németországban, célozgatott azokra a históriákra (éppen Pfänder és Bauer dolgaira), amelyeket ő maga csak pletyka útján, harmad- vagy negyedkézből tudott meg, s ezzel *engem* és *Engelst* igyekezett a közönség előtt gyanúba keverni, holott nekünk az ügyhöz egyáltalán nem volt semmi közünk; ugyanígy e szamár szerint *bennünket* dobtak ki a Windmill Street-iek, pedig *mi mondtunk fel* ennek az egyletnek, amint erre Pfänder levele is utal.

Azt is bejelentheted, hogy Londonban *Stechan* elnöklete alatt *új munkásegylet* alakult[225], amely majd egyként távol tartja magától mind az „Emigráció"-t, mind az „Agitáció"-t[43], mind a Great Windmillt és komoly irányzatot fog követni.

Megérted, kedves barátom, hogy ez az Egylet a mi egyletünk, bár csak ifjabb embereinket küldjük oda, mármint a *„műveltjeinkről"*, nem pedig munkásainkról szólva. Az utóbbiak mind oda járnak.

Stechanban van valami céhpolgári szolidság és kismesteres ingadozás, de fejlődésképes és nagy befolyása van Észak-Németországban. Ezért fel is szólítottam, hogy írjon számodra cikkeket. Fokozatosan tuszkoltuk ennyire az előtérbe, amit ő szívesen elkerülne, s szembesítettük az ellentétekkel, amiket szívesen elkenne. Willich felszólította, hogy legyen a Kinkel-féle kölcsön[61] kezese, de ezt megtagadta. Schapper és Willich eleinte lelkesen fogadták és ellenünk uszították, de ő, hála egészséges természetének, hamarosan rájött e fickóknak és uszályuknak a mocskosságára és üresség ére. És így (némileg támogatva Lochner és más segítők által, akiket inkognitó mi állítottunk melléje) nyíltan szakított ezzel a csőcselékkel.

A. Hentze vajon azonos-e a mi Hammból való Hentzénkkel? Ez esetben írnék neki, mivel Willich kétségtelenül mindent megtett, hogy engem rágalmazzon előtte. A gyalázatos!

Családom szívélyes üdvözletét küldi a tieidnek

K. Marx

Brosúra-anyagot stb. többet küldök *egyszerre*, ugyanez áll Jones „Notes"-jaira[11]. Egyenként túl drága. A „Northern Star" nincs többé O'Connor kezében, hanem egy chartista frakcióében[654], amely titokban a pénzügyi és parlamenti reformerekkel[59] áll kapcsolatban.

5

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Kedves Weydemeyer,

Remélem, hogy időközben megkaptad első levelemet, amelyet december 18-án vagy 19-én, tehát idejében adtam postára ahhoz, hogy az „Africa" gőzös továbbíthassa. Egy sebtében írott cikket és egy éppoly sebtében írott levelet küldtem.[655] 5-én már rég a kezedben kellett volna lennie; de talán csak a következő gőzössel ment el. Azóta múlt héten küldtem neked egy cikket levél nélkül a „Niagará"-val, de kétlem, hogy idejekorán adtam fel; ha elkésett, akkor ezzel a levéllel együtt, az „Európá"-val érkezik, és így előre van anyagod. Marxtól bizonyára már több írást kaptál, Freiligrathtól egy költeményt Kinkel ellen[114] és talán Lupustól és Piepertől is valamit. Weerth éppen nagyon elfoglalt és nem telepedett le végleg Bradfordban (Yorkshire); de megígérte nekem, hogy a következő gőzössel küld valamit. Holnap nyilván találkozom itt vele és tovább is nógatom majd, hogy tartsa be ígéretét. Marx sajnos egy nagy ivászat következményeképpen, amelyet újévkor rendeztünk, amikor Londonban voltam, két hétig komoly beteg volt, én pedig részben a Londonban töltött két hét, részben utána közbejött különböző akadályok miatt múlt hétig nem tudtam dolgozni. Most azonban úgy gondolom, hogy hetenként rendszeresen küldhetek neked valamit, talán legközelebb a változatosság kedvéért egy tárcafélét is.

Egyelőre itt horgonyoztam le Manchesterben, szerencsére igen független, sok tekintetben előnyös állásban; Marx és más barátok időnként felkeresnek Londonból, és amíg Weerth Bradfordban van, rendszeres ingajáratot létesítettünk innen és onnan, mivel vonaton csak 2 $^1/_2$ óra az út. De most majd bizonyára elpályázik, mert a bradfordi koszfészekben nem bírja ki, és annyi nyugta amúgy sincs sehol, hogy egy évig ugyanazon a helyen üljön a hátsó felén. Én azon spekulálok, hogy ezen a nyáron elutazom az Egyesült Államokba, vagy, ha közben nincs politikai változás, a rákövetkező nyáron, mégpedig az Egyesült Államokba, New Yorkba és különösen New Orleansba. De ez az öregemtől függ, nem tőlem, azután pedig a gyapotpiac alakulásától.

50 példány a „Revolution"-ból túl sok és valószínűleg rengeteg pénzbe kerül, azaz alkalmanként 4 shillingbe vagy még többe. Tekintettel az általános letartóztatásokra, feloszlatásokra stb., meg a német sajtótörvényekre, itt csupán kevés előfizetőre lehet számítani, és Németországban legfeljebb Hamburgban néhányra, mutatványszámokkal nem tudunk majd mit kezdeni. Az újságok portóköltsége keresztkötésben, oldalt nyitva hagyva, 1 penny (2 cent) ívenként, akár egy példányt, akár többet adnak fel egyszerre. Küldj tehát négyet nekem és 6 8-at közvetlenül Londonba, mert különben innen Londonba megint bérmentesítenem kell és e rengeteg portóköltséggel nem lehet az üzletet megterhelni. 10–12 szám elegendő nekünk, és ha azt látjuk, hogy előfizetők dolgában itt lehet valamit kezdeni, akkor Londonban szabályos ügynökséget szervezhetünk, ahová a korábbi számok kiegészítésképpen egyszer s mindenkorra csomagban elküldhetők. Ebben az ügyben majd érintkezésbe lépek a londoniakkal és meglátom, mit lehet tenni.

Franciaországban az ügyek remekül mennek. A „Patrie" tegnap este jelzi, hogy ma a „Moniteur"-ben rendelet jelenik meg rendőrminisztérium létesítéséről de Maupas számára.[656] De Morny, aki Foulddal és másokkal együtt a burzsoázia anyagi érdekeit képviseli a kabinetben (nem pedig részvételüket a politikai hatalomban), repülni fog, és megkezdődik a puszta kalandorok: Maupas, Persigny és Tsai uralma. Akkor megkezdődik majd a császári igazi szocializmus; az első szocialista rendszabály Lajos Fülöp tulajdonának elkobzása lesz, mert az okirat, mellyel annak idején, 1830 augusztus 6-án, vagyonát a régi hagyománytól eltérően nem az államnak adományozta, hanem gyermekeire ruházta, érvénytelen. A Condé-féle birtokoknak azt a részét, amelyet Aumale örökölt, állítólag szintén lefoglalják. Ha az ügy elég gyorsan kibontakozik, akkor a jövő szombati gőzös már hírét viheti ennek. A déli département-okban még mindig úgy hajszolják a felkelőket, mint a vadat.[657]

Franciaországi híreket illetően most egyedül az angol sajtóra lehet hagyatkozni, meg itt-ott az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ra. Az a lap, amelyből a legjobb értesüléseket szerezheted Franciaországról, a londoni „*Daily News*", ezért különösen a figyelmedbe ajánlom. A „Tribune" járatja, de bizonyára máshonnan is előkerítheted, előfizetése ugyanis túl drága. A város kereskedelmi negyedének kávéházaiban bizonyára könnyen hozzájuthatsz.

Dronke talán hamarosan meglátogat téged; úgy hallom, hogy mindenkit, akinek el kell hagynia Svájcot, Franciaországon át csakis Amerikába irányítanak, nem Angliába. Neki pedig most bizonyára távoznia kell; minthogy semmit sem hallunk róla, valószínűleg bujkál.

Igen derék fickó Gnam, hajdani badeni tüzér és serfőző, aki ugyanazzal a hajóval kelt át, mint Heinzen. Velük utazott a badeni felföldről származó Rothacker egyetemi hallgató is; derék fiú volt, de meg is változhatott, azonkívül versfaragása miatt veszélyes. A mainzi kis Schickel, akinek címét (valahol az Alleghany-hegység mögött) Cluss megadhatja neked, kitesz majd magáért a „Revolution" érdekében. Kérlek, üdvözöld a novemben, ezt Cluss közvetítheti.

Az angliai invázió esélyeire vonatkozó megjegyzésekhez[8] még a következő kiegészítéseket fűzöm, amelyek számodra megvilágítják majd a kérdést:

1. Minden partraszállás Portsmouthtól nyugatra azzal a kockázattal jár, hogy beszorítják a cornwalli sarokba – tehát célszerűtlen.

2. Minden partraszállás Dovertól túlságosan északra vagy hozzá túlságosan közel ugyanilyen veszélyt kockáztat meg a Temze és a tenger között.

3. London és Woolwich – az első hadműveleti célpontok. Különítmények irányítandók Portsmouth és Sheerness (Chatham) felé. Erős helyőrséget kell elhelyezni Londonban, erős őrségek állítandók fel a tengerpart és London között. Ha a partra szálló sereg 150 000 fő, legalább 60 000 fő kell erre a célra (és még ez sem elég). Tehát *90 000 fővel* lehetne előrenyomulni.

4. Birmingham a második hadműveleti célpont (a fegyvergyárak miatt). A bristoli csatornától és a Washtól délre fekvő területet, tehát egy Glostertől* Lynn-Regisig** terjedő vonalat biztosítani kell; ezenkívül erőteljes csapást kell mérni Birminghamre. Bármilyen gyenge és vereségtől sújtott is a szemben álló hadsereg, szerintem ez a rendelkezésre álló 90 000 főnyi sereggel megvalósíthatatlan. De feltéve, hogy ez sikerül, még mindig nem jutottak tartható védelmi álláshoz, különösen, ha megmozdul az angol tengeri haderő. A vonal túl hosszú és túl gyenge. Tehát újra előre kell nyomulni.

5. Manchester a harmadik hadműveleti célpont; a Merseytől (vagy a Ribble-től) és Aire-től (a Humbertől) délre eső minden területet biztosítani és e vonalat tartani kell. Ez rövidebb és könnyebben tartható, de az erőket megint nagyon meggyengítik a kikülönítések. Így tehát, mivel a védelemnek elég területe és eszköze marad az újjászervezkedéshez, vagy előre kell nyomulni, vagy hamarosan újra vissza kell vonulni.

6. Az első tartható vonal Angliának egészen keskeny északi részén van;

* Gloucester. – *Szerk.*

** King's Lynn. – *Szerk.*

vagy a Tees vagy még inkább a Tyne mentén (a római Piktfal[658] vonalában) Carlisle-tól Newcastle-ig. De akkor a skót alföld mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi erőforrásai még a védelem kezében maradnak.

7. A *voltaképpeni Angliát* csak akkor lehet, és *még akkor is csak időlegesen*, meghódítottnak tekinteni, ha Glasgow-t és Edinburghot bevették, a védőket a felföldre kergették és megszállták a Clyde és Firth of Forth közötti kitűnő, rövid, erős – és mögöttes vasutakkal bőven ellátott – vonalat.

De a nehézség csak a hódítás után kezdődne meg: a hadsereg fenntartása, ha megszakad az összeköttetés Franciaországgal, ami *biztosra* vehető.

Ilyen körülmények között vajon hány ember kell ahhoz, hogy Dovertől Clyde-ig minden területet meghódítsanak, biztosítsanak és a Clyde-nél elég erős frontot alkossanak?

Azt hiszem, 400 000 fő nem lenne túl sok.

Ezek az elmélkedések a lap[2] számára túlságosan részletezők, neked mint szakembernek fejtettem ki őket. Vess egy pillantást Anglia térképére és mondd meg, mit gondolsz minderről. A kérdésnek olyan oldala ez, amit az angolok teljesen elhanyagolnak.

A leveleket postázni kell. Befejezem. Szívélyesen üdvözlöm feleségedet.

F. E.

Manchester, 1852 január 23.

6

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

[London,] 1852 január 26.
28, Dean Street, Soho

Kedves Freiligrath!

A versszak, amelyet véleményezés végett megküldesz nekem, nagyon szép és művészien kifejezi a corpus delictit*, de azt hiszem, hogy a vers összhatását mégis rontja[659]. Először is, vajon *tényleg* „német költő"-e Kinkel? Én és egy sereg más hozzáértő ember bátorkodunk e pontra vonatkozó szerény kételyünknek hangot adni. Azután: a jelentős ellentét a „német költő" és a „kalmárkodó" Babilon között – vajon nem kisebbítjük-e ezt, ha most újra belebocsátkozunk a „szabad" és a „szolgalelkű" költő közti ellentétbe? Annál is inkább, minthogy maga az „Andersen" kimerítően megrajzolja már a felfuvalkodott *irodalmár* viszonyát a világhoz, amely szemben áll a „költővel". Minthogy tehát Kinkel szerepeltetésének ezen a helyen, véleményem szerint, nincsen belső szükségszerűsége, ez csak alkalmat nyújtana az ellenfeleknek arra, hogy személyes ingerültséget vagy vetélkedést lássanak benne. Mivel azonban ez igen sikerült versszak és nem mehet veszendőbe, bizonyára találnál rá alkalmat – ha véleményemet egyébként helyesnek tartod –, hogy más összefüggésben, valamelyik következő költői leveledbe beiktasd. A leírás ugyanis roppant kedves.

Tekintve, hogy Engels és Weerth az első versed[114] nekik megküldött másolatát nem származtatták vissza, tegnap a vörös Wolffnak** csak néhány emlékezetemben megőrzött reminiszcenciával szolgálhattam, de ezek is elegendők voltak ahhoz, hogy lelkesedési rohamainak egyike fogja el.

Ami Ebner barátunkat illeti[660], ő igenis kapott leveleket Piepertől. A legjobb bizonyíték: egy válaszlevele Pieper birtokában van. Pieper ezenkívül az utóbbi napokban megint részletesen írt neki és kimentett, hogy gyengélkedésem miatt hallgatok.

---

* – bűntárgyat; bűnjelet – *Szerk.*
** Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

Bermbachtól kaptam egy körülbelül 30 soros levelet. Kérdezi, miért nem hallott rólam olyan hosszú ideje. A válasz nagyon egyszerű. Fél nyomdai ívnyi leveleket küldök Kölnbe és onnan viszonzásul, igen hosszú idő után, néhány sort kapok, amelyekben kérdéseimre soha sincs felelet. Például Daniels egészségi állapotáról stb. soha nem esik egy szó sem. Ezt a levelet megkapod majd, mihelyt visszaérkezett Manchesterből. Engels angol lapoknak szánt cikkekhez használja fel. Az egyetlen fontos ebben a firkában a következő: a vádtanács – jól figyelj! – tekintettel arra, „hogy olyan objektív tényálladék nem forog fenn, amelynek alapján vádat lehetne emelni", úgy dönt, hogy a vizsgálatot *újra* kell kezdeni.[661] Tehát először valamilyen ostoba feltevés alapján 9 hónapig ülnöd kell. Azután kiderül, hogy leültetésednek nincs törvényes alapja. Következtetés: tovább kell ülnöd, amíg a vizsgálóbíró nem képes a vádnak „objektív tényálladékot" előterjeszteni, ha pedig az „objektív tényálladék" mégsem kerül elő, elrohadhatsz a börtönben.

Ez a szemérmetlen gyávaság hihetetlen. A főbűnös a nyomorult „sajtó", mely egy szót sem szól. Ha megjelent volna néhány cikk a „Kölnische Zeitung"-ban, a „Nationalzeitung"-ban, a „Breslauer Zeitung"-ban[662], – akkor a kölni vádtanács ilyesmit sohasem kockáztat meg. De a demokrata és liberális kutyák ujjonganak afölött, hogy kommunista ellenfeleiket így felszámolják. Nem léptünk-e fel a Temmék és minden szedett-vedett demokrata népség mellett, valahányszor konfliktusuk támadt a rendőrséggel és a bíróságokkal?[663] Kinkel, akiből Becker sütött ki [backen] valamit és akit Bürgers babusgatott [bergen], hálából sohasem említi meg őket a „Lithographische Korrespondenz"-ben[664], amelyet amerikai pénzekből táplál. A gazfickók!

Ha tudnék egy biztonságos polgári címet Kölnben, írnék Danielsnének és megpróbálnám a politikai állapotokat illetően némileg megnyugtatni. Abból, amit Pieper közölt velem, kiderül, hogy a „derék polgárok" az ellenforradalom minden térhódítását kihasználják, hogy őt ijesztgessék és bosszantsák.

Csatolom Jenny kisasszony* Wolfgang úrfinak** küldött levélkéjét. Szívélyes üdvözlet.

K. M.

---

* Marx lánya. – *Szerk.*

** Freiligrath fia. – *Szerk.*

7

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1852 január 30.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Mellékelem:

1. cikkem[18] folytatását.

2. Eccarius cikkét[665]; ebben még neked kell kijavítanod a nyelvtani hibákat, és rendbe tenned az interpunkciót stb., mert Eccarius túl későn hozta a dolgot ahhoz, hogy még rendbe hozhassam.

3. A „Times" egyik érdekes cikkének fordítását; ezt Lupus készítette, de nem akarja, hogy megnevezzék, mert ez csak fordítás.

Hogy áll Amerikában a német könyvkiadás? Találhatnék ott kiadót gazdaságtanom[63] számára, minthogy Németországban nem sikerül?

Üdvözlet.

K. Marx

8

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Kedves Weydemeyer,

A múlt szombati gőzössel (azt hiszem, az „Európa") küldtem neked egy cikket s egy levelet.* Csatoltan újból küldök néhány sort.[8] A „Revolution" ígért számai még mindig nem futottak be, bár január 5-én kelt legutóbbi leveled szerint a következő gőzössel már meglehetős biztonsággal lehetett rájuk számítani, és azóta 3 liverpooli és 1 southamptoni gőzös érkezett meg ide, január 17-ig terjedő New York-i hírekkel. Remélhetőleg nem ütköztél olyan nehézségekbe, amelyek a megjelenést akadályozták. A következő gőzössel „Cambria" – (jan. 21-én indult Bostonból), amely hétfőn, február 2-án lesz itt, mindenesetre várok tőled hírt.

Feltevésem Lajos Fülöp vagyonának elkobzásáról és egy Persigny-kormány megalakulásáról** hamarabb beigazolódott, mint remélni lehetett; az erről szóló hírnek, némileg rendesen megszervezett szolgálat esetén, a liverpooli lapok útján levelemmel egyidejűleg meg kellett érkeznie New Yorkba; alig adtam levelemet postára, már itt is volt az erről szóló drótávirat. Annál jobb. A dolog remekül halad és még különbül fog alakulni.

Weerth megint utazgat, Hollandiába, Franciaországba, Svájcba és más helyekre megy, s e percben valószínűleg Londonban van. Írtam Marxnak, noszogassa őt még egy kicsit, hogy küldjön neked néhány dolgot*, de aligha lesz elég nyugta ehhez. Ha valaki egész nap holland zsidókhoz szaladgált és gyapjú- meg vászonfonalat kínálgatott, este a szállodában nehezen jut hozzá az efféle irkáláshoz. De amit ki lehet préselni belőle, azt Marx biztosan kipréseli.

Az a hirtelen csend, amely a franciaországi új fordulat kapcsán az emigrációs pletykafészekben beállt, igazán komikus. Egy szót sem hallok már az egész szédelgésről.

---

* *V. ö. 453–456. old. – Szerk.*

** *V. ö. 454. old. – Szerk.*

A kölni foglyok[7] komisz helyzetben vannak. Minthogy egyáltalán semmit sem tudnak felhozni ellenük, a vádtanács sem nem bocsátotta őket szabadon, sem esküdtszék elé nem állította őket, hanem – az ügyet visszautalta az első vizsgálóbíróhoz, újabb kivizsgálás végett! Azaz tovább ülnek vizsgálati fogságban, könyvek nélkül, levelek nélkül, egymással vagy a külvilággal való érintkezés nélkül, míg az új állambíróság tető alá nem kerül. Éppen most próbáljuk ezt a gyalázatosságot az angol burzsoá sajtóban megbélyegezni.*

Sok üdvözlet.

F. E.

[Manchester,] 1852 január 30., péntek

[*A hátlapon*]

A liverpooli gőzössel, *J. Weydemeyer úrnak*, 7, Chambers' Street, New York (City).

* *V. ö. 10–16. old. – Szerk.*

9

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1852 február 13.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Csatolom cikkem[18] folytatását. Ez a dolog a kezem alatt szövődik tovább; még két cikket kapsz e tárgyról. Ezenkívül a következő postával küldök neked egyet-mást signore Mazziniről. Most azonban legfőbb ideje, hogy lapodból[2] befusson néhány példány. Hiszen tudod, látni kell egy újságot ahhoz, hogy az ember írhasson számára, és munkatársaim buzgalmát is ösztönzi, ha munkáikat nyomtatásban látják.

Íme egy feljegyzés Kölnben fogva tartott barátaink helyzetéről; ebből cikket kell csinálnod.[666]

Ezek az emberek most mintegy 10 hónapja ülnek.

Novemberben az ügy megjárta a Ratskammert[667], és az esküdtszék elé utalták. Ezután a vádtanácshoz került. Ez karácsony előtt kihirdette ítéletét, amelynek indokolásában ez áll: „Tekintettel arra, hogy objektív tényálladék nem forog fenn, miáltal nincs alap a vád fenntartására" – (a kormány viszont oly nagy fontosságot tulajdonít az ügynek, hogy állásunkat féltjük, ha megszüntetjük az eljárást a szóban forgó emberek ellen) –, „ezen okból az ügyet különböző pontok kivizsgálása végett visszautaljuk az első bíróhoz." A halogatás fő oka a kormánynak az a meggyőződése, hogy csúfos kudarcot fog vallani, ha az ügy esküdtbíróság elé kerül. Reméli viszont, hogy időközben létrehoznak egy hazaárulási ügyekben illetékes legfelsőbb bíróságot, vagy legalábbis – az erre vonatkozó javaslatot már a porosz első kamara elé terjesztették – minden politikai bűntettet kivonnak az esküdtek hatásköréből. Barátaink magánzárkákban ülnek, egymástól és a világtól elvágva, levelet nem kaphatnak, látogatót nem fogadhatnak, és még könyveket sem kaphatnak, amit Poroszországban sohasem tagadnak meg a közönséges bűnözőktől sem.

A vádtanács szemérmetlen ítéletére nem lett volna lehetőség, ha a sajtó csak a legcsekélyebb mértékben is magáévá teszi az ügyet. De a liberális

lapok, mint a „Kölnische", gyávaságból hallgattak, a „demokratikusak" pedig (a „Lithographierte Korrespondenz" is, amelyet Kinkel amerikai pénzen nyomat ki) a kommunisták iránti gyűlöletből, félelemből, hogy veszítenek a saját fontosságukból, és mert rivalizálnak az „új" mártírokkal. Így köszönik meg a kutyák a „Neue Rheinische Zeitung"-nak, hogy mindig védelmébe vette a demokrata csürhét (így pl. Temmét stb.), ha konfliktusa támadt a kormánnyal.[663] Így mond Kinkel úr köszönetet a „Westdeutsche Zeitung"-nak[668], melyben Becker kisütött [backen] belőle valamit, Bürgers pedig babusgatta [bergen]. A gazfickók! Élethalálharcot kell vívni ellenük.

Mindnyájan üdvözlünk mindnyájatokat.

K. Marx

[*Jenny Marx utóirata*]

Mindnyájunk hó vágya, hogy értesítést kapjunk Öntől, kedves Weydemeyer úr, de sajnos egyik hajó a másik után fut be anélkül, hogy hírt hozna Önről, kedves feleségéről, gyermekeiről, lapjáról stb , stb. Remélhetőleg szerencsésen megkapott minden segítséget Londonból. A férjem most jóformán az összes elérhető kommunista tollakat munkába fogta az Ön számára (Németországba is írt), és némelyik írás, így például Freiligrath költeménye[114], bizonyára elősegíti lapjának terjedését. Ha a brosúra kinyomatását valamiképpen lehetővé tudja tenni, nagyon kérem, gondoljon erre. Mi itt nagy pácban vagyunk, mert Európában nem nó számunkra fu. Férjem úgy hiszi, hogy a Franciaországról szóló cikkei[18], amelyek még két cikkel egészulnek majd ki, jelenleg a legérdekesebbek, s ezért a legjobb anyagot szolgáltatnák egy kis brosúrához, már a „Revue"-ben megjelent cikkei[669] folytatásaképpen is. Ha egy konyvkiadó New Yorkból kapcsolatba lépne Németországgal, nem csekély kelendőségre számíthatna ott A dolog mindenesetre inkább Európa, mint Amerika számára íródott. De ezt természetesen az Ön saját megítélésére bízzuk. Férjem arra is kéreti Önt, surgesse Danat, hogy jeloljon meg nekunk itt Londonban egy bankházat, ahol rovidebb idő alatt vehetjuk fel a honoráriumot. Karl innen nem tudta Dananek az ugy surgősségét és korulményeinket kellőképpen megmagyarázni, mert más helyzetben voltunk, amikor Dana Kolnben megismert minket, és egy jomódú amerikai nem is sejtheti, hogy itt minden mennyire egyetlen hajszálon múlik, hogy egy fel font, ha idejekorán érkezik, gyakran rettenetes helyzetekből mentheti ki az embert. Talán egyszer alkalmat talál rá, hogy ezt személyesen megértesse vele. Szívélyes udvozlettel, feleségének szívből minden jót kíván:

híve
Jenny Marx

10

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Kedves Weydemeyer,

Az „Arctic"-kal érkezett február 6-i leveledből a legnagyobb csodálkozásomra látom, hogy neked címzett leveleim egyike sem érkezett meg. 4, ha ugyan nem 5 cikket küldtem neked Angliáról[8] és csak két héttel ezelőtt álltam le, mert egyáltalán semmit sem hallottam rólad: legutóbbi cikkemet az a hajó vitte, amely szombaton, január 31-én indult Liverpoolból; a kis Russelltől várható Reform Billről szólt. Az első két levelet így címeztem: Mr. J. Weydemeyer, Deutsche Vereinsbuchhandlung, William Street, New York; az utolsókat így: Mr. J. W., 7 Chambers' Street, New York (City). Minthogy ezt az ügyet ki kell vizsgálni, ezt az írást Marx útján küldöm, akinek levelei úgy látszik eljutnak hozzád, és kérlek, 1. menj el fenti címre és nézz utána, hogy a leveleket ott kézbesítették-e; 2. ha nem, menj el New York City postahivatalába és ott tudakozódj efelől. Ha a levelek nem kerülnének elő, értesíts erről az első liverpooli gőzössel, és majd meglátom, milyen további lépéseket lehet tenni; én erről az ügyről itt könnyen megjelentethetek egy közleményt a lapokban, ha itteni postamesterünk nem ad kielégítő választ. Néhány levelet magam adtam postára, a többit az üzleti levelekkel együtt továbbították, s ez bizonyítja, hogy rendesen feladták őket, hiszen minden üzleti levelünk megérkezett. Kérlek, tedd meg e lépéseket azonnal, különben felesleges, hogy a „Revolution" újbóli megjelenésekor további cikkeket küldjek.

Küldd el nekünk L. Simonnak a „Tribune"-ban megjelent cikkét, lapkivágásként, a kelet és a szám megjelölésével, vagy pedig keresztkötésben az egész számot; az ilyesmit mindig jó elolvasni.

Címem változatlan.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 február 19.

11

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1852 február 20.

Kedves Weydemeyer!

Ezen a héten semmit sem küldhetek neked, aminek egyszerű oka az, hogy 8 napja vagy még hosszabb ideje annyit loholok a nyavalyás pénz után, hogy még tanulmányaimat sem folytathattam a Könyvtárban, nemhogy cikkeket írhattam volna.

Úgy gondolom azonban, hogy kedden (24-én) és pénteken (27-én) elküldhetem neked cikkem[18] V. és VI. részét, amelyekkel a sorozat befejeződik.

Február 18-án megkaptam leveledet Cluss zárószavaival. Két külön kellemetlenség ért téged: 1. a munkanélküliség New Yorkban; 2. a dühöngő nyugati szelek, amelyek letérítették útjukról a Londonból Amerikába tartó hajókat. Hiszen az első napok kivételével mi (én, Engels, Freiligrath, Eccarius stb.) oly *rendszeresen* küldtünk neked anyagot Angliából, hogy ez bármily lap reményeit kielégíthette volna. Itt viszont embereink ellanyhultak, mert nem jött hír Amerikából, holott számtalan hajó futott be onnan. Nem tartottam helyesnek, hogy lapod[2] megjelenésének felfüggesztését Engelsen és Lupuson kívül mással is közöljem. Ez csak még hanyagabbá tenné az embereket.

Egyébként ha innen rendszeres támogatást akarsz kapni, teljesítened kell a következő feltételeket:

1. *minden* héten írnod kell és jelezned a tőlünk kapott levelek dátumát.

2. Feltétlenül folyamatosan tájékoztatnod kell bennünket az ottani históriákról, rendszeresen kell küldened a vonatkozó iratokat, lapkivágásokat stb.

Hiszen tudod, kedves barátom, milyen nehéz munkatársként olyan lapba írni, amely az óceánon túl jelenik meg, amelynek közönségét nem ismerjük stb. De ha teljesíted a fenti feltételeket, kezeskedem, hogy megkapod a szükséges cikkeket. Én ostorral állok mindenki háta mögött és tudni fogom a módját, hogy munkára szorítsam őket. Németországból is ígértek nekem

cikkeket és közreműködést a lapodban. Csak tudnám, hogy a lap még megvan, rendelkezésedre állna *Párizsban egy hetenként közreműködő ingyen munkatárs.* Írni fogok az illetőnek[670], aki legjobb és legértelmesebb barátaim közé tartozik. A baj csak az, hogy senki sem szívesen dolgozik pour le roi de Prusse* és hogy napijelentések elvesztik minden értéküket, ha beérkeztük után nem nyomják őket ki azonnal. Mivel fizetni nem tudsz, annál fontosabb meggyőzni az embereket, hogy *igazi* pártmunkát végeznek és írásaik nem vándorolnak az asztalfiókba.

Véleményem szerint hibát követsz el azzal, hogy leveleidet házhoz viteted, ahelyett, hogy közölnéd a postával – amit minden lapnak meg kell tennie –, hogy a hajók érkezésekor rendszeresen elküldesz leveleidért. Félreértések és késedelmek így könnyebben elkerülhetők.

Apropó. Hirsch közleményét ne nyomasd ki, ha ez még nem történt volna meg.[649]

Most egy csomó széltoló indul innen New Yorkba (többek között Lehmann szabó és Joseph Meyer szabó). Néhányan az én nevemben fordulnak majd hozzád, de senkiben se bízzál, aki nem hoz tőlem pár soros *írást.* Arra jók ezek a fickók, hogy kikérdezd őket Willichről stb. Lehmann és Meyer fanatikus hívei Willich Jézusnak.

Ami Danat illeti, ostobaságnak tartom, hogy közli Simon cikkeit.** Ha kasszám megengedné, minden további együttműködést felmondanék. Dana megtámadtathat engem és Engelst, de nem egy ilyen iskoláskölykös kontárral. Idétlen tőle, hogy az „Agitáció"-t és az „Emigráció"-t[43], e csupán újságlapokon létező két fikciót, történelmi realitásként mutattatja be az amerikai közönségnek egy üresfejű fajankóval, aki Németországra ráoktrojálta a porosz császárt, a márciusi egyleteket[38] és Vogt birodalmi régenst[44], most pedig felsült cimborái társaságában *önmagát* újból rá szeretné oktrojálni a népre, parlamentestül és némileg módosított birodalmi alkotmányostul. Nincs nevetségesebb ennél a senkiházinál, aki az Alpok magaslatairól államférfiúi szózatokat szaval. Danatől több tapintatot vártam volna. *Trieri* (*von* Trier) Ludwig Simon! Vajon mikor mond le ez a fickó a parlamenti nemesi titulusról?

Megértheted, hogy a fiúk itt Londonban teljesen szétzüllenek. Az egyetlen, ami még valamennyire összetartja őket, a Gottfried Krisztus Kinkeltől várható *megváltó* pénz reménysége. Másrészt itt van az idióta Ruge, Rongéval és két vagy három másik szamárral együtt, akik rothadt csendéle-

* – ingyen; semmiért, hiába (*szó szerint:* a porosz király számára) – *Szerk.*

** *V. ö. 23–25. old.* – *Szerk.*

tüket az „Agitáció" névvel leplezik, ami olyan, mintha a tespedő mocsár „nyílt tengernek" keresztelné el magát.

Európát természetesen nem e nyomorúságos dolgok, hanem más ügyek foglalkoztatják most. Maga Ledru-Rollin december másodika[5] és a Franciaországból ide érkező új forradalmi elemek megjelenése óta itt úgy kipukkadt, mint egy üres léggömb. Mazzini ultrareakciós beszédeket tart, egyiket közülük legközelebb elemzem majd neked.

Ami Ernest Jones „Notes to the People"-jét illeti, amelyben maradéktalanul megtalálod az angol proletariátus napi eseményeit, ezt a lapot, amint pénzviszonyaim megengedik, elküldöm neked. Ha Amerikába csomagot küldök, mindig 8 shillinget kell fizetnem érte.

Add át szívélyes üdvözletemet Clussnak. Feszült érdeklődéssel várjuk leveleit. Nyilatkozatát[85] miért nem küldted el nekünk?

Valamennyien: én és feleségem, Freiligrath és felesége meg Lupus szívélyesen üdvözöljük feleségedet; biztosítsd őt legszívélyesebb együttérzésünkről. Reméljük, hogy az új világpolgár az Újvilágban vidáman jön a világra.

Üdvözlet.

K. Marx

Ha lap-ügyed nem sikerül, nem tudnád-e brosúrámat[18] ívenként vagy lehetőleg fejezetenként, ahogy megküldtem neked, megjelentetni? Másképpen túl sokáig elhúzódik a dolog.

12

Marx Ferdinánd Lassalle-hoz

Düsseldorfba

1852 február 23.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Lassalle!

Mégiscsak szeretném már tudni, vajon második levelem[671] sem érkezett-e meg. Tudom, hogy te pontosan válaszolsz, ezért híreid késését valamilyen véletlennek kell tulajdonítanom.

Legutóbbi levelem óta egészségi állapotom javult, bár erős szemfájásom még gyötör. Szociális helyzetem viszont rosszabbodott. Gazdaságtanom[63] ügyében a könyvkereskedőtől végleges elutasítást kaptam; Proudhon elleni kéziratom, amely egy év óta vándorol Németországban, szintén nem ért révbe[672]; s végül pénzügyeim válsága olyan méreteket öltött, hogy csak a New Yorkban és Londonban most érezhető kereskedelmi válsághoz fogható. Sajnos én még a kereskedő urak menedékéhez, a csődhöz sem folyamodhatom. Bonaparte úr hasonló helyzetben volt, amikor államcsínyjét[5] megkockáztatta.

Ami ezt a Bonaparte urat illeti, azt hiszem az a leghelyesebb, ha néhány kivonatot közlök veled egy levélből, amelyet egy párizsi barátom* küldött nekem; barátom nagyon szkeptikus és nincs túl kedvező véleménnyel a népről. Nos, figyelj ide:

„Egészében a párizsi közönség hangulatában észrevehető változás következett be, és ha még nem is jutott túl a rezignáción, ez most valódibb, komorabb és sokkal általánosabban érezhető. A közép- és alsóbb osztályoknál ennek az a fő oka, hogy a kereskedelem, és úgyszintén a munka, a látszatra jó kezdet ellenére, egyáltalán nem képes nekilendülni, holott ezek az osztályok a javulás reményének minden más szempontot feláldoztak. Emellett a kevésbé fejlett munkásoknak oly nehéz felfogású többsége – amely nagyobb reménységet fűz a köztársasághoz, mint a hosszas és keserves tapasztalatokban megismert monarchiákhoz – éppen a napóleoni rendeletek folytán már

* Reinhardt. – *Szerk.*

kezdte megérteni, hogy az elnöknek korántsem szívügye a köztársaság fennmaradása; a vagyonosok körében pedig Bonaparte nagyon ártott magának az Orléans-ok javainak elkobzásával, mert ez mégiscsak fenyegető hivatalos példát statuál. Sőt, olyan fickók, mint Fould, de Morny és Dupin – természetesen magánérdekből –, nem is akartak hozzájárulni ehhez a rendszabályhoz, és ez, tekintve tágabb vagy szűkebb körben ismeretes takaros előéletüket, annál nagyobb feltűnést keltett. Ami nevezetesen Dupint, a szétkergetett nemzetgyűlés elnökét illeti, időközben kiderült legutóbbi szép sakkhúzása: december 2-ának reggelén, Bonaparte-tal összejátszva, eltüntette a párizsi érsek levelét, amelyben ez felajánlotta a képviselőknek, hogy gyülekezzenek a Notre-Dame-templomban, ahol ő maga áll majd a főkapuban és mint a népszuverenitás képviselőit megvédi őket a bitorló katonáival szemben; ez az egész ügynek más fordulatot adhatott volna, annál is inkább, mivel ugyanakkor a legfelsőbb bíróság is összeült és már hozzálátott, hogy tiltakozó eljárást indítson az államcsíny ellen. –

A Dupinnel együtt lemondott de Morny minisztert viszont úgy ismerték, mint metreszének, Lehon grófnénak a férjéből élő csalót; e körülmény indította Émile de Girardin feleségét arra a kijelentésre, hogy már láttak ugyan kormányokat olyan férfiak kezében, akiket asszonyaik kormányoztak, de eddig olyan kormányt még nem, amely homme entretenuknek* a kezében van. Most aztán ugyanez a Lehon grófné egyike azoknak, akik szalonjukban a leghangosabban kiabálnak Bonaparte ellen, s tőle származik az az ismert szójáték, amelyet az Orléans-javak elkobzásakor gyártott: C'est le premier vol de l'aigle.[673] Émile de Girardint felesége megjegyzése miatt száműzték. Hasonló esetnek tulajdonítják Rémusat száműzetését. Az utóbbi ugyanis állítólag egy reggel bement a belügyminisztériumba, ahol Morny a fiatal Lehont helyezte az irodafőnöki posztra; amikor az meglátta Rémusat-t s szemtelenül ráförmedt, hogy hívják, Rémusat így felelt: Uram, az én családomban mindenki az apja nevét viseli, s így az én nevem de Rémusat. Mondják, hogy ennek a fiatal Lehonnak körülbelül ugyanebben az időben egy másik összetűzése is volt Hamban. Amikor ugyanis ott Le Flô tábornokkal hivatalosan közölte kiutasítását, az kipenderítette az ajtón, így kiáltva: Hogyan, maga gazfickó, mer idejönni, hogy közölje velem száműzetésemet? Könnyen felmérhető, hogy ilyen körülmények között még a legkorlátoltabb becsületes emberek is milyen tisztelettel viseltethetnek e fiatal kormány iránt. Egy hölgy, személyes ismerősöm, Napóleon gyámleánya, aki gyermekkora óta közeli kapcsolatban állt vele, december 2-a után bejelentette, hogy

* – kitartott férfiaknak; striciknek – *Szerk.*

megszakít vele minden érintkezést és hozzáfűzte, hogy az a kormány, amelyet Napóleon és társai alkotnak, tolvajok és gyilkosok kormánya. – A voltaképpeni pénzarisztokraták ugyan még mindig ragaszkodnak Napóleonhoz mint a hatalomnak e pillanatban egyedül lehetséges megtestesítőjéhez és a fennálló társadalom utolsó védőbástyájához, de rendszabályai nagyon csökkentették bizalmukat rezsimjének lehetséges fennmaradása iránt; így aztán pénzüket rövid idő múltán újból szorosabban igyekeztek a markukban tartani, amit a tőzsde pangása és a kereskedelem lanyhulása bizonyít. Így az elnökbe a kedvezményezett pereputtyon és a hadseregen kívül voltaképpen csak azok kapaszkodnak, akiket a legnyersebb érdek fűz hozzá; a hadseregbe azonban, a sok orléanista tiszt eltávolítása miatt, szintén beférkőzik némi elégedetlenség, az elernyedés és az ingadozás érzése, ami erejének rendkívül nagy kárára válik. Állítólag az elnök személy szerint és titokban maga is igen nyugtalan és borúlátó. Csakugyan, a megváltozott viszonyok között csak az ő gyatra személyét kellene félreállítani ahhoz, hogy megerőltetés nélkül minden újra a káoszba zuhanjon. Ellenállást aligha kísérelnének meg. E tekintetben figyelmet érdemel a tapasztalt Guizot mondása, aki a sikeres államcsíny hírére menten így nyilatkozott: Ez a szocializmus teljes és végleges győzelme!

Mivel Bonaparte előzetesen és utólag kivétel nélkül minden párttal elrontotta a dolgát, ezt ilyen vagy amolyan népszerű intézkedésekkel próbálja ellensúlyozni: a közmunkák nagyarányú kiterjesztésével, december 2-a résztvevőinek általános amnesztia kilátásba helyezésével stb.; ugyanígy hamarosan újabb hasonló kísérleteket is fog tenni egyik vagy másik osztály javára szolgáló egy és más rendszabállyal, de mindezt kitartás és cél nélkül. És ami a legfontosabb: a tömegeket nem hódítja vissza, mivel nem tud nekik kenyeret, azaz élő munkaforrást nyújtani, sőt kedvenc játékszerüket, a szabadságfák és a nyilvános republikánus feliratok ártatlan vigaszát is elvette tőlük, ahogyan a kocsmákban és a kávéházakban sincs többé egy szabad órájuk, mert ott mindenféle politikai beszélgetés szigorúan tilos. A békés burzsoák elveszett vesszőparipájuk, a nemzetőrség miatt bosszankodnak... Az arisztokrata-ünnepélyekben, az állami bálokban sem lelik örömüket, nem is mennek oda, olyannyira, hogy a Tuileriákban rendezett legutóbbi fényes bált, külföldieken és 2 vagy 3 párizsin kívül, csak kétes hírű hölgyek keresték fel. A minden irányban folyó nagy költekezés nyugtalanítja a gondos polgárokat a későbbi időt tekintve is, amikorra az Orléans-féle fedezet már kimerül. – Amit pedig minden csak valamennyire is gondolkodó ember különösen sértőnek talál, az a sajtó megsemmisítése. – Azután a feltámasztott rendőrminisztérium szervezete és a vele összefüggő kémrend-

szer is rossz vért szül minden département-ban. A párizsi szalonok megint tele vannak előkelő, nem gyanított besúgókkal, akárcsak a császárság idején. – Közben nagy szédelgést folytatnak a tőzsdén azok, akik így vagy amúgy önkényesen rendelkeznek vasúti stb. koncessziók engedélyezése vagy visszavonása felett; hiszen egyedül ők tudtak a vonatkozó rendelkezésről és már előző nap erre spekuláltak. Az emberek azt hitték, hogy az elnökre közvetlen és döntő befolyást egy titkos jezsuita kollégium gyakorol, élén Montalembert-rel, aki mindig egészen bizalmas viszonyban volt vele; Montalembertről azonban hamarosan kiderült, hogy Bonaparte, miután tanácsait hasznosította, hirtelen kiadta az útját és nem fogadta többé, úgyhogy azóta a legelkeseredettebb ellenségekké váltak, és a személy szerint éppoly gyalázatos Montalembert csak ürügyül használta az Orléans-dekrétumot, hogy hivatalosan tisztességgel visszavonuljon. Most már csakis Bonaparte hódítási vágyairól beszélnek. Ezek végleg kitörik majd a nyakát!"

Ennyit ír a barátom.

Itt az a fontos dolog történt, hogy a whigek helyett a toryk kerültek kormányra, élükön Derby gróffal (Lord Stanley). Ez pompás fordulat. Angliában a mozgalom csak a toryk alatt jut előbbre. A whigek minden irányban közvetítenek és mindent elaltatnak. Ehhez járul a mindinkább közeledő kereskedelmi válság, amelynek első tünetei már mindenfelé megmutatkoznak. A dolgok haladnak. Csak sikerüljön a közbenső időszakot jól-rosszul átvészelni. A postaindulás ideje közeledik. Zárom levelemet.

Üdvözlet.

K. Marx

13

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Manchester, 1852 február 27.

Kedves Weydemeyer,

Örömmel látom, hogy néhány levelem végre megérkezett, és így a levelezésnek nincs további akadálya.[671] Az első két levelet így címeztem: J. Weydemeyer, Deutsche Vereinsbuchhandlung, William Str., New York. A „Revolution"-ok és „Demokrat"-ok szerencsésen megérkeztek és ma indulnak tovább Londonba. Heinzen úr örülni fog válaszodnak[56], igen ügyesen galléron ragadtad. Küldj további nyomtatvány-csomagokat ugyanilyen módon, mindkét oldalán nyitva, a postaköltség csekély.

A cikkeim[8] közül *legfeljebb* az invázióról szólót iktathatod be egy esetleges gyűjteménybe, a többi nem ér semmit, és az események már túlhaladtak rajtuk.

Ami Standau kollegát illeti, a fickó öreg konspirátor, teljesen abba a kategóriába tartozik, amelyet a „Revue"-ben a Chenuről szóló bírálatban jellemeztünk[675] bizonyos területeken nagyon használható, igen könnyen rászokik a semmittevésre, nem mindig megbízható és egy kissé hetvenkedő. Egyébként add át neki üdvözletemet. – A löwenbergi Schmidt St. Louis környékén folytat keresztes hadjáratokat a jezsuiták ellen, és ebben fő szövetségese a Párizsból emlékezetes Börnstein úr, ex-szélhámos és Duchâtel-féle ügynök. Hogy mi egyebet művel, nem tudom. Az, hogy dr. Maas a Marx-klikk híve, újdonság számomra. Csak egykori pfalzi ordítozóként ismerem. Fischer, a New Orleans-i „Deutsche Zeitung"[676] szerkesztője ismerősöm és Kaiserslauternban testőrségemhez tartozott, de ez az ábrándozó azóta pokolian lezüllött és elkinkelesedett, ha pedig maga Kinkel ott volt, úgy New Orleansban bizonyára sok bajt okozott, minthogy senki sem szállt vele szembe.

Az angliai háború kérdése* egyelőre elsősorban mint katonai probléma érdekel, amelyet az ember tisztázni és megoldani akar, éppúgy, mint egy

* *V. ö. 455 456. old. – Szerk.*

mértani feladatot. Nem tartom azonban lehetetlennek az ilyen koalíciós háborút, bár most, amíg Derby kezében van a kormányrúd, ez minden bizonnyal elhalasztódott. A Szent Szövetség[13] urai ma éppoly kevéssé ítélik meg helyesen erőiket, mint az 1792-es és 1807-es különböző koalíciók idején. Ami pedig Oroszországnak Angliától való függését illeti, 1. nem várható, hogy a cár ezt érzi, és 2. igaz, hogy a kereskedelem leállítása következtében sok fennakadás, nyomorúság és termékek megromlása mutatkozna, de 2–3 évig mégis elviselhető lenne, éppúgy mint egy ugyanilyen tartamú kereskedelmi válság. Gondold meg, hogy Oroszországban falun, a parasztok körében – s ez a végtelen nagy többség – pénz jóformán nincs is forgalomban, s mindent, amire e barbároknak szükségük van, bármelyik faluban el lehet készíteni. A városok és az arisztokrácia persze szenvedne, de az orosz birodalom a parasztokon és a parasztosan élő vidéki kisnemeseken nyugszik. Az, hogy Anglia felkelésre bírja a kontinenst, nagyon nehéz dolog; Spanyolországban elősegítette ezt a terep, az ország nagy kiterjedése és gyér népessége, az élelmiszerhiány meg a tenger, amely szinte mindenfelől körülfogja.[548] De Magyarország és Lengyelország szárazföldi országok, Itáliát pedig – a szigetek kivételével – *angolok és felkelők nehezen tudnák a koalíció fölényes erőivel szemben tartani.* Azután meg Anglia most nem képes, és egy évvel a háború kitörése után sem lesz képes olyan hadsereget összehozni, amilyet Wellingtonnak küldtek Spanyolországba. Hajók partra szállítható csapatok nélkül azonban sehol sem tudnak tartós sikert elérni.

Valóságos szerencse, hogy a toryk kerültek kormányra. A kereskedelmi politikában aratott folytonos győzelmek és a hosszú prosperitás már teljesen elernyesztette a gyárosokat. A parlamenti reform, még ha felül is múlta a Russell-féle tetves törvényjavaslatot[677], *senki emberfiát* nem érdekelte. Most aztán nyakukon az ördög és máris pokoli félelem fogja el őket, annál is inkább, mert *mindegyik* új miniszter a védővám valamelyik részét képviseli, méghozzá a legkirívóbb formában. Itt újjászervezik a Gabor**a**törvény-ellenes Ligát[53]. A parlamenti reform, a szavazati jog kiterjesztése, a választókerületek egyenlősítése, a titkos szavazás most *az ipari burzsoázia létkérdéseivé* váltak, míg azelőtt korábban csak a nyárspolgárokat érdekelték közvetlenül. Derbynek a ház feloszlatásához kell folyamodnia, s ezt valószínűleg meg is teszi, mihelyt a hadicikkelyeket és az adókat egy újabb évre megszavazták. Májusban alighanem új választások lesznek itt. A védővámosok nyernek majd néhány szavazatot, ezzel szemben kidobnak néhány peelistát[121]. Ám továbbra is kisebbségben lesznek, és ha Derby közvetlenül merné javasolni a védővámok visszaállítását, holtbiztosan megbukna. De talán van benne annyi ravaszság, hogy ezt későbbre halassza. Az angol mozgalom most min-

denesetre eléggé felpezsdült. Palmerston elbocsátásával[678] megkezdődött a tánc; ennek be kellett következnie az örökös vereségek után, amelyeket a kormány a múlt ülésszak idején elszenvedett. Derby a második felvonás. A feloszlatás lesz a harmadik. Anglia külpolitikája Derby alatt természetesen szintén reakciós lesz; de kevés döntő dolog fog történni; menekültek ellen talán indítanak néhány pert, amelyekkel a kormány kudarcot vall, megkísérlik majd Alien Billek[591] beterjesztését, de ezek is megbuknak; feltehetően támogatják majd a Louis-Napoléon elleni koalíciós kísérleteket, de ebből sem lesz semmi. A toryknak roppant sok a megkötöttségük Angliában és ha nem kísérlik meg a Sidmouth-Castlereagh-féle 1815–1821-es zsarnoki uralom helyreállítását — de ezzel pokolian megégethetik a körmüket, mert törvényes talajon és a szabadkereskedelem érdekében az angol burzsoá vad dühvel verekszik –, akkor a konzervatív urak szánalmasan fel fognak sülni. Ámde Derby (korábban, apja életében, Lord Stanley) forrófejű ember, s könnyen megtörténhet, hogy szélsőséges, sőt még törvénytelen rendszabályokhoz is folyamodik.

Most már csak a kereskedelmi válság hiányzik, és amióta Derby van kormányon, úgy sejtem, hogy hamarosan bekövetkezik. Az angolok gyors egymásutánban életbe léptetett szabadkereskedelmi rendszabályai, utána a holland gyarmatok megnyitása, a vámleszállítás Spanyolországban, Szardínián stb., a gyapotárak esése (1850 szeptembere óta a korábbi érték felére csökkentek) hosszabban tartó prosperitást tettek lehetővé, mint korábban feltételezhető volt. De az indiai és részben az amerikai piacok helyzetét tekintve (az Egyesült Államokba a múlt hónapban lényegesen kevesebb ipari árut exportáltak, mint a múlt év ugyanezen időszakában) nem várható, hogy ez a prosperitás még sokáig tart. Ha a válság már májusban beköszöntene – amire nemigen lehet számítani –, akkor megkezdődne a tánc. De szeptember vagy október előtt aligha kerül rá sor.

Üdvözlöm a feleségedet.

F. E.

Legközelebb küldök egy cikket az angol ipari burzsoázia helyzetéről és a kereskedelmi történetéről[679], – most még kb. két hétig nagyon sok a dolgom.

14

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

1852 március 5.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Weywy!

Attól tartok, hogy valami zavar támadt, mert félreértettem utolsó leveledet és a 2 legutóbbi küldeményemet így címeztem: „A »Revolution« irodája, 7 Chambers' Street, 1817-es postafiók". A zavart az átkozott „1817-es postafiók" okozta, azt írtad ugyanis, hogy ezt hozzá kell írnom a „régi címhez", de nem mondtad meg, hogy az első címről van-e szó, vagy a másodikról. Remélem azonban, hogy a dolog rendbe jött még e levelem megérkezte előtt, annál is inkább, mert a múlt pénteki levél* foglalta magában cikkem[18] igen terjedelmes V. fejezetét. A VI. s egyben befejező részt nem tudtam ezen a héten elkészíteni.[680] Amennyiben lapod[2] újból megjelenik, ez a késedelem nem okozhat fennakadást, mivel anyaggal bőven el vagy látva.

Heinzen ellen írott cikked, amelyet Engels sajnos túl későn küldött el nekem, igen jó, goromba és *finom* egyszerre, s e kettő egyesítése ismertetőjele az olyan polémiának, amely igényt tart erre a névre. Közöltem a cikket Ernest Jones-szal, és mellékelten kapsz tőle egy közlésre szánt levelet.[56] Minthogy Jones írását, rövidítéseit igen nehéz megérteni, és minthogy feltételezem, hogy még nem váltál tősgyökeres angollá, az eredetivel együtt elküldöm a feleségem által készített másolatot s egyben a német fordítást is, mert a kettőt, az eredetit és a fordítást, egymás mellett kell kinyomatnod. Jones leveléhez befejezésül még hozzáfűzheted a következőket: Ami *George Julian Harney-t* illeti, akire Heinzen úr szintén mint tekintélyre hivatkozik, ő adta ki „Red Republican"[681] c. lapjában angolul „Kommunista kiáltvány"-unkat, azzal a széljegyzettel, hogy ez „the most revolutionary document ever given to the world", „a legforradalmibb dokumentum, amellyel a világot valaha is megajándékozták", „Democratic Review"-jában[682] pedig fordításban közölte a Heinzen által „elintézett" bölcsességet, vagyis a

* *V. ö. 601. old. – Szerk.*

„Revue der Neuen Rheinischen Zeitung"-ban megjelent cikkemet a francia forradalomról[669]. Egy Louis Blanc-ról szóló írásában pedig úgy hívja fel olvasói figyelmét e cikkemre, mint a francia események „igazi kritikájára".[683] Egyébként Angliában nem szükséges csupán a „legszélsőségesebbekre" hivatkozni. Ha Angliában a parlament valamelyik tagja miniszter lesz, újból meg kell magát választatnia. *Disraeli* például, az új pénzügyminiszter – Lord of the Exchequer – március 1-i kelettel ezt írja választóinak:

„We shall endeavour to terminate that *strife of classes* which, of late years, has exercised so pernicious an influence over the welfare of this kingdom."

„Azon fogunk fáradozni, hogy véget vessünk *annak az osztályharcnak*, amely az utóbbi években oly káros hatással volt e királyság jólétére."

Ehhez a március 2-i „Times" a következő megjegyzést fűzi:

„If anything would ever divide classes in this country beyond reconciliation, and leave no chance of a just and honourable peace, it would be a tax on foreign corn."

„Ha bármi is ebben az országban szakadást idézhet elő az osztályok között, olyannyira, hogy már minden megbékélés lehetetlenné válik, úgy az a külföldi gabonára kivetett adó."

És nehogy egy Heinzenhez hasonló tudatlan „karakter"[684] azt képzelje, hogy az arisztokraták azért vannak a gabonatörvények *mellett*, a burzsoák pedig *ellenük*, mert az előbbiek a *„monopóliumot"*, az utóbbiak a *„szabadságot"* akarják – a derék nyárspolgár ugyanis az ellentéteket csak ebben az ideológiai formában ismeri –, meg kell jegyeznünk, hogy a XVIII. századi Angliában az arisztokraták voltak a (kereskedelmi) „szabadság" mellett és a burzsoák a „monopólium" mellett, ugyanaz a helyzet, amelyet a „gabonatörvények" tekintetében e pillanatban „Poroszországban" találunk a két osztály között. A „Neue Preussische Zeitung" a legdühödtebb szabadkereskedelem-párti.

Végül a te helyedben általában figyelmeztetném a demokrata urakat, hogy jobban tennék, ha előbb megismerkednének magával a burzsoá irodalommal, mielőtt arra vállalkoznak, hogy annak ellentétét megugassák. Az uraknak tanulmányozniok kellene pl. Thierry, Guizot, John Wade stb. történelmi munkáit, hogy tájékozódjanak az „osztályok történetéről" a múltban. Mielőtt a politikai gazdaságtan bírálatát bírálják, meg kellene ismerkedniök a politikai gazdaságtan alapelemeivel. Elég pl. Ricardo nagy művét felütnünk, hogy az első oldalon, az előszó elején, e szavakra bukkanjunk:

„The produce of the earth – all that is derived from its surface by the united application of labour, machinery, and capital, is divided among *three*

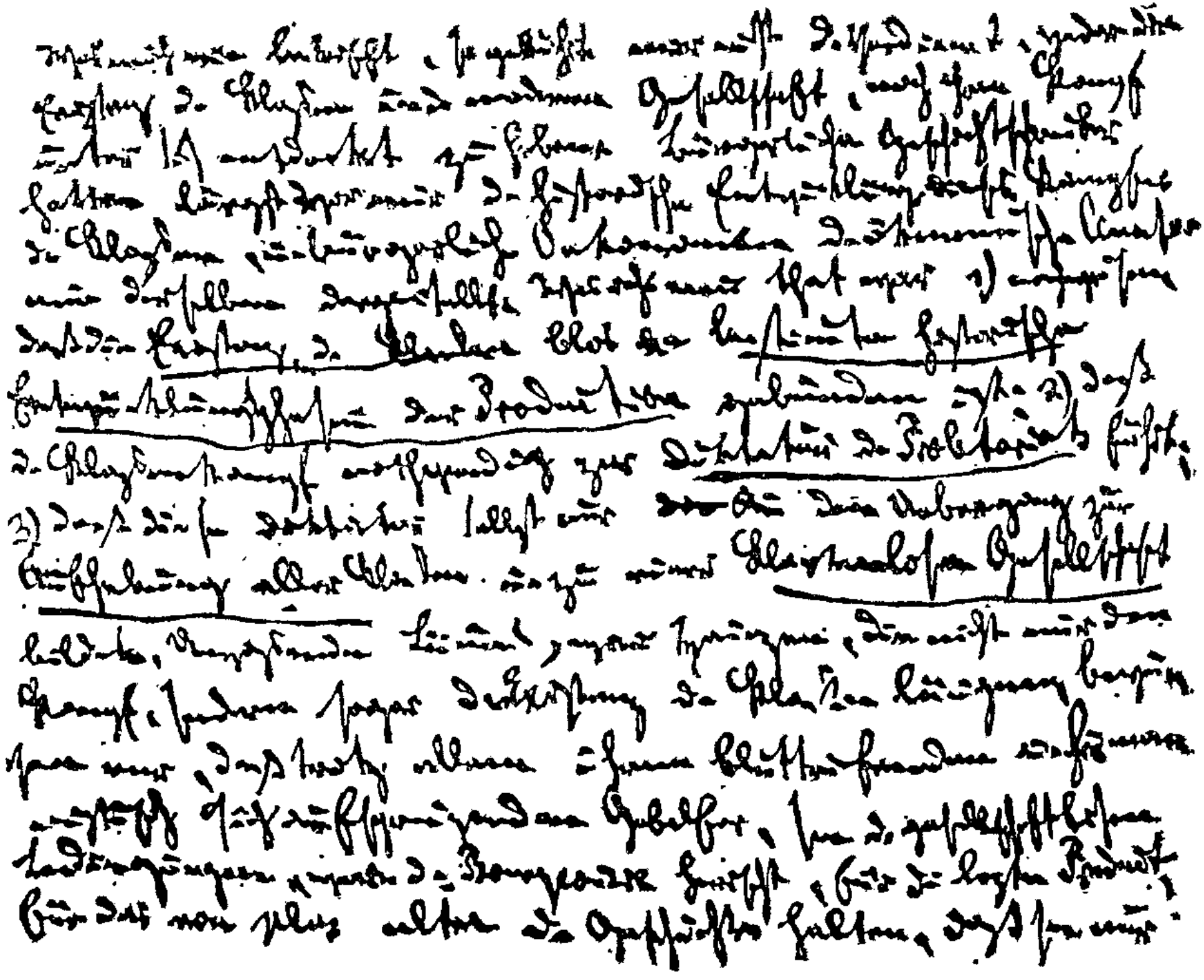

Marx Weydemeyerhez írott 1852 március 5-i levelének harmadik oldala (részlet)

classes of the community; namely the proprietor of the land, the owner of the stock or capital necessary for its cultivation, and the labourers by whose industry it is cultivated."

„A föld terméke, mindaz, ami felszínéről származik munka, gépi berendezés és tőke egyesült alkalmazása révén, a közösség *három osztálya* között osztódik el; nevezetesen a föld tulajdonosa, a műveléséhez szükséges készlet, vagyis tőke birtokosa és a munkások között, kiknek iparkodása megműveli."[685]

Hogy mily kevéssé érett még a polgári társadalom az Egyesült Államokban ahhoz, hogy az osztályharcot szemléletessé és érthetővé tegye, arról a legfényesebben *C. H. Carey*[686] (Philadelphia), az egyetlen jelentős északamerikai közgazdász tesz bizonyságot. *Ricardót*, a burzsoázia legklasszikusabb képviselőjét (kifejezőjét*), a proletariátus legsztoikusabb ellenfelét Carey mint olyan embert támadja, akinek műve valóságos fegyvertár anarchisták, szocialisták, a polgári rend minden ellensége számára. Carey nemcsak Ricardónak, hanem Malthusnak, Millnek, Saynek, Torrensnek, Wakefieldnek, MacCullochnak, Seniornak, Whatelynak, R. Jonesnak stb., Európa e vezető közgazdászainak is a szemére veti, hogy részekre szaggatják a társadalmat és polgárháborút készítenek elő, amikor bebizonyítják, hogy a különböző osztályok gazdasági alapzatai feltétlenül egy szükségszerű és egyre növekvő antagonizmust idéznek elő ez osztályok között. Carey igyekszik megcáfolni őket, ha nem is úgy, mint az együgyű Heinzen, aki az osztályok létezését *politikai* kiváltságok és *monópoliumok* létezéséhez köti, de úgy, hogy ki akarja mutatni: a *gazdasági* feltételek – járadék (földtulajdon), *profit* (tőke) és munkabér (bérmunka) – nem a harc és az antagonizmus, hanem ellenkezőleg, a társulás és a harmónia feltételei. Természetesen csak azt bizonyítja be, hogy neki az Egyesült Államok „fejletlen" viszonyai a „normális" viszonyok.

Ami mármost engem illet, nem az én érdemem sem a modern társadalomban levő osztályok létezésének, sem ezek egymással való harcának a felfedezése. Polgári történetírók már jóval előttem ábrázolták az osztályok e harcának történelmi fejlődését, polgári közgazdászok pedig az osztályok gazdasági anatómiáját. Ami újat én cselekedtem, az annak bebizonyítása volt, 1. hogy az *osztályok létezése* csupán a *termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz* van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a *proletariátus diktatúrájához* vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet *valamennyi osztály megszüntetéséhez* és az *osztály nélküli társadalomhoz*. A Heinzen-féle tudatlan fajankók, akik az osztályoknak nemcsak a

* *A* kifejezőjét *szót Marx a* képviselőjét *szó fölé írta. – Szerk.*

harcát, hanem még a létezését is tagadják, csak azt bizonyítják, hogy – minden véresszájú csaholásuk és humanista pöffeszkedésük ellenére – azokat a társadalmi feltételeket, amelyek között a burzsoázia uralkodik, a történelem végső termékének, netovábbjának tartják, hogy ők maguk nem mások, mint a burzsoázia szolgái, és ez a szolgaság annál undorítóbb, minél kevésbé értik meg e fajankók még magának a burzsoá rendszernek a nagyságát és átmeneti szükségszerűségét is.

A fenti glosszákból használd fel azt, amit jónak látsz.[400] Egyébként Heinzen a „centralizációt" tőlünk vette át a maga „föderatív köztársaság"[687] helyébe stb. Ha majd az osztályokról most terjesztett nézeteink már közhelyekké váltak és a „közönséges emberi értelem" birtokállományába kerültek, akkor ez a pimasz nagy hűhóval a „saját éles elméje" legújabb termékeiként fogja hirdetni és meg fog bennünket ugatni, mihelyt továbbfejlesztjük felfogásunkat. Így ugatta meg a „saját éles elméjével" a hegeli filozófiát, ameddig az haladó volt. Most pedig e filozófiának ízetlenné vált és Ruge által ismét megemésztetlenül kiköpött morzsáival táplálkozik.

Csatolom a magyar tudósítás* befejezését. Ha lapod létezik, igyekezz valamit közölni belőle, annál is inkább, mert *Szemere*, Magyarország hajdani miniszterelnöke, Párizsból megígérte nekem, hogy részletes és *nevével aláírt* cikket ír számodra.

Amennyiben lapod megindult, küldj *több* példányt, hogy jobban terjeszthessük.

Barátod
K. Marx

Az összes itteni barátoktól, és különösen a feleségemtől, szívélyes üdvözlet neked és feleségednek.

Apropó. A „Notes"-t[11] és az esküdtszék előtt tartott beszédem néhány példányát (az utóbbit Cluss számára, akinek megígértem) az (elzászi) exhegypárti Hochstuhl útján küldöm.[688] Maga a fiú nem érdekes.

Mellékelem a szervezeti szabályzatot.[689] Azt tanácsolom, hogy logikusabban rendezd el. E szabályzat az Egyesült Államok számára vezető körzetként *Londont* nevezi meg. Uralmunkat eddig csak in partibus[65] tudtuk gyakorolni.

„Hirsch" nyilatkozatát**, ha eddig még nem hoztad le, ne közöld.[649] Nem tiszta ember, bár Schapperral és Willichhel szemben igaza van.

* *V. ö. 18. old. – Szerk.*
** *V. ö. 450. old. – Szerk.*

15

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

1852 március 25.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Weydemeyer!

Jó szerencsét az új világpolgárnak! Pompásabb korban, mint manapság, nem is lehet a világra jönni. Mire majd 7 nap lesz az út Londonból Kalkuttába, mi kettőnket már régen lefejeztek, vagy reszketni fog a fejünk. És Ausztrália, meg Kalifornia, meg a Csendes-óceán! Az új világpolgárok már fel sem tudják majd fogni, hogy milyen kicsi volt a mi világunk.

Annak, hogy az itt következő befejezést[680] nem 8 nappal előbb kaptad meg, az az oka, hogy teljesen elhallgattál.

Mármost kérlek, hogy írásomat a brosúrában[690] is I., II., III., IV., V., VI., VII. számú fejezetre oszd, ugyanúgy, ahogy neked küldtem. E számok az olvasó eligazítására szolgálnak. Címeket helyettesítenek. Az V. fejezet végéhez tedd még hozzá a következő szavakat: „De Bonaparte azt felelte a rend pártjának, amit Agészilaosz Agisz királynak: »*Hangyának tetszem neked, de egyszer majd oroszlán leszek.*«"[691] Most azonban természetesen az egésznek egyszerre kell megjelennie.

Ahol a feleségem hézaggal nem jelezte kellően a bekezdéseket, ilyen jelet tettem: Γ.

Cluss nyilatkozata remek.[85]

Az *első füzetbe* talán *még beiktatod Ernest Jones levelét*[56] – ezt jónak tartanám. Megértéséhez kétszavas előszó elegendő.

Mármost: Cluss bizonyára már közölte veled Szemere ügyét.[692] Először kapcsolatba kell lépni egy könyvkiadóval és gondoskodni arról, hogy Kossuthról, Batthyány L.-ról és Görgeyről írott brosúrája – körülbelül 10 ív – németül és később angolul megjelenjék. A német eredetit, ha van rá mód, kiadhatod mint a te második füzetedet, természetesen bármi egyébnek a hozzáfűzése nélkül. De ha nem magad adod ki, a könyvkiadónak meg kell fizetnie a dolgot.

Mihelyt ez rendben lesz – és talán már előbb –, a „Revolution" e forrás-

ból 500 dollárt kap, azzal a feltétellel, hogy Bangyát társszerkesztőként magad mellé veszed, ill. csak olyanformán, hogy a lap *Magyarországnak* szenteli egy részét, s ezt Bangya, Szemere ügynöke irányítja. De vele könnyűszerrel megértitek majd egymást, mert jó fiú.

Hogy állásod van mint földmérő, az nagyon jó. Így nyugodtabban és nagyobb biztonságban tevékenykedhetsz.

A napokban nekilátok majd, hogy Mazzinivel foglalkozzam. Kinkel úr, aki bölcsességét a saját bevallása szerint „dajkamesekönyvből" meríti, a „nagy emberek" körében most mindenütt egységet lát, visszatértekor azonban azt tapasztalja, hogy a harc teljes erővel kitört. Ledru és Mazzini ugyanis az olasz kölcsönpénzből 10 000 frankért megvásárolták a „Nation" c. brüsszeli napilapot. Ám erre signore Mazzini megereszti első cikkét, amelyben szabad folyást enged gyalázatos ostobaságainak Franciaország ellen, a szocializmus ellen, meg Franciaország elvesztett kezdeményező-képességéről,* olyan eszeveszetten, hogy most maga Ledru kénytelen fellépni ellene, – amire állítólag már el is szánta magát. Másrészt viszont a szocialisták – L. Blanc, Pierre Leroux, Cabet, Malarmet stb. – összefogtak és kibocsátottmérges válaszukat, amelyet a varangyosbéka L. Blanc fogalmazott meg. francia emigráció többsége ugyanakkor rettenetesen dühös Ledrure, akit joggal tesznek felelőssé Mazzini ostobaságaiért. A tűzvész táboruk kellős közepén tombol.

Ha Dulonnak, e nyomorult papnak „Der Tag ist angebrochen" c. könyve a kezedbe kerül, alaposan lásd el a baját a kutyának, aki Lamennais szerepére pályázik.

Dronkét Párizsban letartóztatták. Svájcból idefelé utaztában túl sokáig tartózkodott Párizsban, ahelyett hogy gyorsan átjutott volna.

Válogatásod nagyon tetszik nekem. Pieper írása megjárná egy újságban. De túl sebtében és felületesen odavetett ahhoz, hogy brosúrában jelenjék meg.

Nem tudnál Braunfelsből hírt kapni Edgarról**? Ez a világlustája semmit sem hallat magáról, s anyja*** nagyon aggódik emiatt. Bolondos fickó!

Cluss tiltakozása itt a Szövetség ülésén nagy tapsot aratott, „Revolution"-od pedig a Stechan-féle egyletben[225], akárcsak nálunk is, tetszésre talált.

Mindnyájan szívélyes üdvözletünket küldjük az egész családnak.

K. M.

* *V. ö. 38–39. old. – Szerk.*

** Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

*** Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

Arra az esetre, ha a Willich-féle egylet[108] gyalázatos válasza Pfänder nyilatkozatára[652] valamelyik lapban (pl. Weitlingében*) netán megjelenne, megküldöm neked Pfänder második nyilatkozatát.

Mit csinál a vörös Becker[693]? Talán bizony ő is kinkeliánus lett?

Apropó. A gépipari munkások egy része észhez tért és bűnbánó nyilatkozatokat küldött Jonesnak. Az angol munkások most összeadtak pénzt, úgyhogy Jones, a „Notes"-ján kívül egy nagy illetékköteles hetilapot is kiad majd[84]. A szamár**, aki a „Notes"-t elvinné neked, még mindig nem utazott el.

* „Die Republik der Arbeiter". – *Szerk.*

** Hochstuhl. – *Szerk.*

16

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Kedves Weydemeyer!

Tegnap megkaptam március 30-i (?) leveledet és vele a beszámolót a forradalmi gyűlésről[85]. Megemlítem, hogy újabban bérmentesíted leveleidet, aminek semmi értelme, mert az itteni cég, vagyis Ermen & Engels urak, megfizethetik a portót. A küldött dolgokat továbbítottam Marxnak.

Tegnapelőtt érkeztem ide vissza Londonból, ahol a húsvétot töltöttem. Marx legifjabb gyermeke* nagyon beteg volt és mint most írja**, azóta meghalt; már a második gyermekük halt meg Londonban. Elképzelheted, hogy a felesége mennyire szenved emiatt. Freiligrath családjában is volt betegség, de ott már javult a helyzet.

Dronkét, mint bizonyára tudod, Párizsban átutazásakor – részben a saját hibájából – letartóztatták; a Kicsi, bár korábban kiutasították, 3 hétig tartózkodott ott. Most azt írta, hogy a mazasi börtönből visszavitték a rendőrprefektúrára, hogy nagypénteken este továbbszállítsák Boulogne-ba, majd Angliába. De azóta újabbat nem hallottunk róla. A Kicsinek különös tehetsége van ahhoz, hogy mindig bajba kerüljön, de a napokban nyilván befut majd ide. Akkor az egész „Neue Rheinische Zeitung" együtt lesz Angliában, mert Weerth jelenleg ugyan megint Hamburgban tartózkodik, de még mindig Bradforddal áll kapcsolatban és minden vonakodása ellenére mindig újra visszavetődik oda.

Kölni barátaink[7] most majd feltehetően májusban kerülnek az esküdtszék elé, mert a vádtanácsnak hétfőn, április 5-én kellett ügyükben döntenie és bizonyosan nem helyezte őket szabadlábra. Ez jobb is így; felmentő ítélet ellen az államügyész azonnal fellebbezett volna. Ha érkezne Kölnből New Yorkba egy bizonyos Hansen, munkás, bánj vele érdeme szerint. Ez a fickó, aki 1848 óta a Szövetség*** tagja, kezelte, értsd: elmulatta a foglyoknak gyűjtött pénzeket, s azután megszökött Amerikába.

---

* Franziska Marx. – *Szerk.*

** *V. ö. 45. old.* – *Szerk.*

*** A Kommunisták Szövetsége. – *Szerk.*

A nemzeti kölcsön[64] táborában nagyon elégedetlenek Reichenbach pénztárossal, aki szigorúan zár alatt tartja a bukszát, hiszen már amúgy is több pénzt adtak ki, mint amennyi becsülettel elszámolható, és őt, vagyonos és tiszteletben álló polgár mivoltában, igen vészesen fenyegeti a közelgő számadás. Kinkel és Willich dühöngenek ezért, de ez mit sem használ; Kinkelnek újra órákat kell adnia, Willich pedig most is, akárcsak azelőtt, kölcsönöket hajszol és kéreget, olyan arcátlanul, mint azelőtt csak a lengyel hazafiak. Ezzel azután az egész nemes emigrációs egyesülés újból mindenfelől a legszebb konfúzióba jutott, és ha a kezes-kongresszus[74] létrejön vagy létrejött, az ügy hamarosan gyönyörűen alakul majd. Löwe von Kalbe és a többi frankfurti* is most végleg ellenséges viszonyba került Kinkellel, mert „ezzel a fickóval az ember csak szégyent vallhat".

Tellering megjelentette nyilatkozatát valamelyik lapban?[694] Ezt nagyon fontos tudnunk. Akkor Marx felléphet ellene. Egyébként nagyon kívánatos volna, hogy Dana példányokat küldjön Marx kinyomtatott cikkeiből[4]; csak az első hatot kaptuk meg, és mégiscsak szeretnénk megkapni a következőket is. Ha Dana túlzott elfoglaltságát hozná fel mentségül, legjobb lenne, ha magad próbálnád a példányokat megszerezni és ideküldeni. Marx már régen akart neked erről írni, de most valószínűleg nincs olyan lelkiállapotban, hogy erre gondoljon. Nézz utána, hogy mit tehetsz ebben a dologban, hiszen a sorozatnak hiánytalanul itt kellene lennie, az ilyesmi később is fontos mint dokumentum.

Stratégiai cikkem[8] most már nem ér semmit, s gyűjteményben annál is kevésbé használható, mivel a fő dolgok voltaképpen nem abban, hanem egy neked szóló levélben** voltak. Tehát tedd nyugodtan ad acta. Mihelyt lesz nyugalmam és időm, és a kinyomatásra is van némi kilátás, küldök neked cikkeket az angol ipari burzsoázia kereskedelmi fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről.[679] Most 2–3 hetet kizárólag az orosznak és a szanszkritnak kell szentelnem, amivel ez idő szerint foglalkozom, később, ha anyagomat megkaptam Németországból, katonai kérdéseknek kell nekiülnöm, de ez még ráér és könnyebb munka.

A posta indul, az idő sürget sokszor üdvözlöm feleségedet és Clusst.

F. E.

Manchester, 1852 április 16.

* A frankfurti nemzetgyűlés hajdani tagjai. – *Szerk.*

** *V. ö. 455–456. old.* – *Szerk.*

17

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[695]

London, 1852 április 22.

... A fő ipar, a pamutipar fényesebben áll, mint valaha. Bár a mostani gyapottermés 300 000 bálával több az 1848–49. évinél, a gyapotárak mind itt, mind pedig Amerikában emelkednek, úgyhogy az amerikai gyárosok már 250 000 bálával többet vásároltak, mint a múlt évben, s az itteniek már azt kezdik hangoztatni, hogy még 3 millió bálás termés sem elégítené ki szükségletüket. Amerikából eddig Angliába 174 000 bálával, Franciaországba 56 000 bálával, a kontinens többi részére 27 000 bálával többet szállítottak, mint az előző évben (minden év szeptember 1-től április 7-ig terjedő időszakáról van szó). Ez a prosperitás egyrészt magyarázata annak, hogy Louis Bonaparte miért készítheti elő olyan vígan a maga bas-empire-jét[77]. A közvetlenül Franciaországba irányuló gyapotbevitel többlete 1850-hez képest most 1852-ben 110 000 bála – 192 000 helyett 302 000 bála –, tehát meghaladja a 33%-ot. Másrészt ez a magyarázata az itteni politikai viszonyok ernyedtségének. Ha ekkora a prosperitás, akkor egyfelől a toryk, bár kormányon vannak, nem léphetnek fel a „szabadkereskedelem áldásai" ellen, másfelől a szabadkereskedők nem indíthatnak politikai agitációt, mivel a gyárosok, amíg az üzlet virágzik, nem óhajtanak politikai viharokat és zavarokat. A legfontosabb a pamutipar e virágzásában az indiai piac, ahonnan egy idő óta – az állandó óriási angol import ellenére is – jó hírek érkeznek. Ez abban leli magyarázatát, hogy Szindhben, Pandzsábban s az angolok által utolsókként meghódított egyéb területeken az angol konkurrencia most végül elnyomja a hazai kézműipart, amely ott eddig szinte kizárólagos volt. A legutóbbi 1847-es indiai válság és az angol termékek ezzel összefüggő nagymérvű *leértékelődése* Indiában nyilván elősegítette ezt. Az indiai piac e váratlan rugalmassága, Kalifornia, Ausztrália, továbbá a legtöbb nyerstermék olcsósága s ezzel együtt mindennemű nagyarányú spekuláció hiánya a prosperitás rendkívül meghosszabbodó tartamára enged következtetni. Meglehet, hogy ez a história tavaszig is eltart stb., stb., stb. ...

18

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[696]

[London, 1852 április 23.]

...Bizonyára megérted, hogy Weydemeyer levele itt igen kellemetlenül hatott,* különösen a feleségemre, mivel legkisebb gyermekem** temetése napján érkezett, és feleségem már két éve azt tapasztalja, hogy minden vállalkozásom rendszeresen kudarcot vall. Leveledet (április 19-én érkezett), amely szerint kilátás van arra, hogy „Bonaparte"-omat[18] kinyomják, annál is inkább szívesen vettem tehát, mert ez feleségemet, hála jelleme nagyfokú rugalmasságának, újra reménykedővé teszi.

* *V. o. 48. old. – Szerk.*
** Franziska Marx – *Szerk.*

19

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

1852 április 30.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Weydemeyer!

A kiadásról szóló hírek igen kellemesen érintenek.[697] Lupus levelét ne vedd annyira komolyan. Tudod, hogy a mi igen szorult körülményeink között mindig eluralkodik némi fölösleges izgalom, amelyet minden esetben „le kell vonnunk", hogy a helyes számadást megkapjuk.

A „Turnzeitung"-ban Kinkel ellen megjelent cikkedet sem én, sem Engels nem kaptuk még meg. Feszült érdeklődéssel várom, hiszen Heinzen-ellenes polémiád mintaszerű volt.[56]

Fatálisnak tartom, hogy Pfänder nyilatkozatai megjelennek a brosúrában[698]. Ez megjárta egy hetilapban, amelyben ma felbukkan valami, ami holnap az idő sodrában megint eltűnik. Egy brosúrában viszont túlságosan megrögződik a dolog, túlságosan pártnyilatkozat látszatát kelti, pedig ha meg akarjuk támadni ezeket a disznó frátereket, ezt jobban és másképp is megcsinálhatjuk, mint Pfänder nyilatkozatában. De ezzel sajnos elkéstünk. — Itt éppen tárgyalok egy könyvkereskedővel, aki „Revolution"-odat Németországba juttatná. A jövő héten közelebbit erről.

Ami a kencelakk-találmányt illeti, amelyről én és Bangya írtunk neked,[699] ezt az ügyet nem szabad kieresztened a kezedből. Ezzel egy csapásra pénzhez juthatsz. Írd meg, *mikor kezdődik a kiállítás*[700] New Yorkban és közölj mindent, amit erről tudsz. Ezt az alkalmat egyben felhasználhatod arra, hogy ismeretségeket köss és külföldi kereskedőkkel megteremtsd mindazokat a kapcsolatokat, amelyek a szállítmányozási üzlethez szükségesek. Írd meg mindjárt kimerítően és részletesen, hogy ez ügyben milyen költségeid merülnek fel. Ezeket természetesen *előre* meg kell kapnod. Először is szükséged van egy fickóra, aki mint őr folyton ott áll a dolgok mellett a kiállításon, hiszen te e vacak kedvéért nem tartózkodhatsz egész nap az épületben. Másodszor pénzre van szükséged, reklámra és újsághirdetésekre. Tehát küldj ide részletes költségvetést.

Ami mármost Szemerét illeti, brosúrája[73] nemsokára készen lesz. Mivel azonban nem tudtam neki kívánságához híven „egy csomó" példány „Revolution"-t küldeni, s valószínűleg ellenségeink is a fülébe súgták, hogy lapod csak kétszer jelent meg és utána letűnt, ezért egyelőre onnan nem kaphatok pénzt, mert ezeknek az embereknek a bizalma megrendült. De Szemere *személyesen* idejön és akkor majd mindent egyenesbe hozok.

Kár lenne, ha Kinkel-ellenes polémiád nem került volna bele mindjárt az első füzetedbe. A fickó teljesen a végét járja. Egy Goldschmidt nevű dán a „Kölnische Zeitung" tárcarovatában remekül kigúnyolja, elbeszéli londoni találkozását vele és Schurzcal. Dronke, aki végre kiszabadult párizsi fogságából és ideérkezett, azt meséli, hogy Schurz barátunk Kinkelt magánbeszélgetésben szamárnak minősítette, akit csak ki akar használni. Kinkelnek e szerény „kiszabadítója" cikket csempészett az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ba, amelyben közhírré teszi, hogy ő „a londoni emigráció egyetlen jelentős embere", Kinkelt és Rugét „kiöregedettnek" nyilvánítja, és saját nagyságát azzal a ténnyel bizonyítja, hogy „gazdag" lányt vesz el, Ronge sógornőjét, s a házasság megtörténte után meglép Amerikába. Micsoda nagy ember! – Ami Telleringet illeti, tájékoztass folyamatosan erről az alakról. Mihelyt *alkalmasnak* vélem, megsemmisíthetem nemcsak a *mi* pártunknak, hanem *minden* pártnak a szemében.

Kinkel úr tehát tegnap megtartotta kezes-kongresszusát*. Willich úr, akit az általunk kerülő utakon hozzájuttatott hírek (Clusstól kaptuk őket) nagy keserűségre hangoltak Kinkel ellen, nem jelent meg. Ruge úr levelet küldött, amelyben Kinkelt a „porosz király" ügynökének nyilvánítja és megjátssza az előkelőt. Reichenbach úr kijelentette, hogy tudni sem akar többé erről a ganéjról. Megválasztottak tehát egy 7 tagú végleges bizottságot, az állítólagos kommunisták közül csak Willich került bele, aki e tisztséget aligha fogadja el. Beválasztották még Löwe von Kalbot, aki ezt máris elutasította. Aztán Kinkelt, a mainzi Schützöt, Ficklert. Hogy ki a további kettő, nem tudom. A kutyáknak egyesek szerint 3000, mások szerint 9000 dollár készpénzük van. Azonnal elhatározták, hogy *az ideiglenes kormány 7 tagja* **zsoldot** kap, amit a „Turnzeitung"-ban közölnöd kell. Egyébként az egész ganéj felbomlóban van. – A „Revolution" példányainak egy részét mindenesetre tartalékold Németország számára, amíg rendelésemet megkapod.

Joneshoz intézett leveledet továbbítottam. Pénzt *semmiképpen* sem fizethet; éppolyan pénztelen, mint mi, és mi valamennyien ingyen írunk számára. Cluss bizonyára beszámolt neked a Jones és Harney között folyó

* V. ö. 55–56. old.[74] *Szerk.*

harcról. A részletekről én tájékoztattam.[701] De az amerikai sajtó, amíg csak lehet, hallgasson erről a dologról. – A nagykereskedelem és a nagyipar helyzete Angliában és következésképpen a kontinensen kedvezőbb, mint valaha. Rendkívüli körülmények – Kalifornia, Ausztrália, az angolok kereskedelmi előretörése Pandzsábban, Szindhben és Kelet-Indiának más, csak újabban meghódított részeiben – lehetővé tehetik, hogy a válság kitolódik 1853-ra. De a kitörés akkor félelmetes lesz. S addig forradalmi megrázkódtatásokra nem lehet számítani. – A kölniek perét[7] ismét elhalasztották az esküdtszék júliusi ülésszakáig. Addigra Poroszországban az esküdteket, vagyis az esküdtbíráskodást valószínűleg már eltörlik. – A nyárspolgár Lüning, mint Dronkétól értesülök, nejével együtt itt volt, hogy egyesítse az Agitációt és az Emigrációt[43], de természetesen nem járt sikerrel.

Ég veled. Én is, feleségem is szívélyesen üdvözöljük feleségedet.

K. M.

Ostobábbat, mint Bruno Bauer „Anglia hanyatlásá"-ról írt cikkét aligha láttam.* Hogyan került a fickó kapcsolatba Danavel?

* V. ö. 48., 50–51., 57. old. – *Szerk.*

20

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[702]

[London, kb. 1852 május 10.]

... Ide mellékelek egy levélborítékot, amelyet a semmiházi, gyáva és félbolond *Tellering* postán küldött nekem, – fércműve[338] volt benne. (Címzés:) Charles Marx, the future Dictator of Germany*. Nos, kérdezlek, mit kezdhetek ezzel a kutyával? Nyilvános botrányba bocsátkozni egy ilyen veszett agyúval, ez túlságos megtiszteltetés lenne számára, és éppen ez a célja mesterkedésének. Nem küldhetnéd be ennek az őrültnek a borítékját nevemben a New York-i postaexpedícióhoz? Vagy talán az az elintézés legegyszerűbb módja, hogy egyszer alaposan elpáholtatjuk? Rád bízom az egészet. Hasonló küldeményeket ezután persze visszairányítok. De a kutya az ilyen csibészkedésekkel egyben felhívja rám az angol rendőrség figyelmét, ami a toryk alatt korántsem kellemes...

Szemerét illetően: természettől fogva éppenséggel nem hajlok a túlzott bizalomra, legkevésbé akkor, ha 1848–49-es hivatalos nagyságokról van szó. Ám Szemerével másképp áll a dolog. Én javítom „jellemképeinek"[73] német fordítását, mert eredetileg magyarul ír. Minden sora *fölényes szellemre* vall, és a megvetésnek és gúnynak általa kiváló ügyességgel alkalmazott rendszere érthetővé teszi a demokraták dühét. Noha persze Magyarország álláspontjához híven, óklasszikus módon a „hazát és a polgárt" helyezi mindenek fölé, írását ízig-vérig kritikai szellem hatja át. Az az ember, aki így gondolkodik és így ír, nem osztrák ügynök. Ami a „kedves Webb czredest" illeti, Szemere tárgyalt vele, bár nem ismerte, de amint a felvilágosítást megkapta, azonnal megszakította a tárgyalást. A vagyon-história nagyon egyszerű. Magának Szemerének egy fillérje sincs. Felesége azonban egy (már elhalt) osztrák „Hofagentnak" (Magyarországon így hívják az osztrák királyi megbízottakat[703]) a lánya, s az öregnek milliót érő vagyona volt. Szemeréné az 1848–49-es forradalom egész ideje alatt anyjánál tartózkodott Bécsben. Szemere nemcsak megtiltotta feleségének, hogy írjon neki, hanem még azt

* Németországnak jövendő diktátora. *Szerk.*

is megkívánta, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot egymással, amíg az öregasszony meg nem hal és Szemeréné hozzá nem jut a *saját* vagyonához. 1849 végén az öreg anyós meghalt, és madame Szemere, aki ellen persze nem volt semmi vád, kéz alatt túladott minden ingatlanán, mindent készpénzzé tett. Segítségére volt ebben apja ügyvédjeként Bach miniszter, aki ez alkalommal titokban megsütötte a *maga pecsenyéjét*. Szemeréné, minekutána készpénzre és Londonra szóló váltókra meg angol értékpapírokra váltotta vagyonát, útlevelet állíttatott ki azzal, hogy a vízkúrás Priessnitzhez utazik Poroszországba, ehelyett azonban Londonba és innen Párizsba ment férjéhez. Az osztrák uraknak viszont semmi sincs a kezükben, ami kincstáruk örömére szolgálhatna. Mármost mit bizonyít mindez? Azt, hogy Szemere sokkal ravaszabb, semhogy egy milliót ajándékozna ellenségeinek. Én magam írtam Szemerének, hogy személyes körülményeiről Kossuth megemlítése nélkül szerkesszen egy nyilatkozatot, amelyet majd közöltetek a „New York Tribune"-ban.

Az osztrák kémek Kossuth közvetlen környezetében találhatók, vonatkozik ez nevezetesen madame Pulszkyra. Ez a Pulszky gróf eredetileg galíciai zsidó. Pulszkyné, egy ultrareakciós bécsi zsidó bankár lánya, hetenként ír a mamácskájának, és e forrásból az osztrák kormány mindent megtud, amit csak akar. Sőt még az is nagyon kérdéses, hogy Pulszky gróf és Pulszky grófné (az itteni „Times" címbitorlásuk miatt állandóan kicsúfolta ezt a két alakot) nem ígérték-e meg, hogy csapdába csalják Kossuth urat, hogy ennek ellenében visszacsalják elkobzott földbirtokukat. Tény az, hogy Pulszky mint egyetemi hallgató elárulta az osztrák kormánynak társai demagóg üzelmeit[226].

Mellékelten megküldöm neked Klapka tábornok elvi nyilatkozatát, amelyből látni fogod, hogy ő is kezd lázadozni Kossuth ellen. Az ügyirat zárórésze nem jelent egyebet, mint hogy Klapka részt kíván venni Mazzini tervezett puccsában. Mazzini, Kossuth stb. urak puccstervéről, ha nem tévedek, már írtam neked. Semmi sem jöhet inkább kapóra a nagyhatalmaknak, különösen Bonaparte-nak, mint ez, *nekünk* pedig semmi sem **árthat jobban.**

Éppen most kaptam Kölnből egy május 3-i levelet. 200–250 példány „Brumaire" kell nekik. Kérd meg tehát Weydemeyert, hogy *Engels* útján azonnal küldjön nekem 300 példányt. Egyben az eladási árat is közölnie kell velem. Feltételezem, hogy az ígért 50 példányt már feladta...

Visszatérve Klapka írására: kérlek benneteket, hogy ezt egyelőre tartsátok titokban. A szöveget bizalmasan közölték velem, de a kinyomatásra engedélyt kaptam. El fogom küldeni a New York-i „Tribune"-nak és nem szeretném, ha előbb kerülne közkézre...

Jones illetékköteles lapja[83] megjelent, és az első szám meglepően kelendő volt. Jegyzeteiből csatolok egy részt, amelyből láthatod, hogy Harneyt teljesen elintézte. Harney úr gyorsan csúszik lefelé a lejtőn. Lapjának Spartacus aláírású cikkében[704] megtámadtatja a chartizmust, mert az csak osztálymozgalom, s helyébe általános és nemzeti mozgalomnak kell lépnie. Hamisítatlan Mazzini-féle frázis stb., stb., stb. ...

Kivonatok a kölni levélből:

„Nemrég megint házkutatással örvendeztették meg Daniels feleségét, amelynek célja az volt, hogy mindenképpen napvilágra kerüljön egy levél, amelyet Ön írt. A porosz rendőrség úgy látszik hajlandó bármelyik szamár játékszerévé válni. A foglyok ügye[7] mintha befejezéséhez közeledne. A vizsgálat lezárult, az akták több mint két hónapja megint az itteni államügyésznél, a fellebbviteli bíróságon vannak, de úgy tűnik, hogy ott a vádtanácsnak teendő javaslat megformulázásával nem tudnak zöldágra vergődni. Általánosan elterjedt hírek szerint az ügyet állítólag júniusban az esküdtbíróság különleges ülésszakán tárgyalják."[705]

Apropó. Kérdezd meg Weydemeyert, volt-e már Dananél, aki a kölni foglyok helyzetéről és a porosz kormány velük szemben tanúsított magatartásáról adott felvilágosításaim közlését várja Weydemeyertől, hogy ebből vezércikket írjon. Ezt, ha egy mód van rá, az istenért, ne mulassza el.

Ha Freiligrathnak Kinkel és Tsai ellen írott versét[114] röplapként ki tudjátok nyomatni, biztosak lehettek abban, hogy egyedül a Rajna-vidéken elkel 500 példány. De gyorsan kell csinálni, máskülönben elkésünk vele.

A nálatok lévő cikkeket stb. ne hagyjátok elavulni, mert akkor elvesztik zamatukat. Ha nem tudjátok kinyomatni (Eccariust, Engelst stb.), adjátok oda egy másik lapnak, netán, ha jónak látjátok, a „Turnzeitung"-nak. Legalább az olvasó kezébe kerülnek, s ez mindenképp jobb, mint ha nem.

Ha a Freiligrath-féle költeményt nem tudjátok kinyomatni, adjátok csak át saját belátásotok szerint bármely más lapnak. Ha mi, mint párt, nem törekszünk talpraesett visszavágásra, mindig post festum* fogunk érkezni.

Rajtad kívül csak kevés halandó dicsekedhet azzal, hogy négy egymás után következő postanapon levelet kapott tőlem; de Lupus papának mégiscsak meg akartam mutatni, hogy kettőnk közül melyik a pontosabb...

---

* ünnep után; utólag – *Szerk.*

21

Marx és Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

1852 május 28.
Manchester

Kedves Weiwei!

Pár napig együtt vagyok itt Engelsszel[110] és leveled nála került a kezembe. Ma be kell érned néhány sorral.

Mai levelem fő célja, hogy figyelmeztesselek 3 Amerikába érkező alakra:

1. *Heise* (a kasseli „Hornisse"-tól) *Willich ügynöke* (Kinkel háta mögött, akivel rossz viszonyban van, *Willich* hírnevét igyekszik gyarapítani). Apropó. Willich úr Brüningk báróné lovagjai közé tartozott; ő, Techow, Schimmelpfennig stb. hetente egyszer ingyenebédet kaptak nála. Ez a Brüningkné kacér nőszemély, s örömét leli abban, hogy az aszkétát mímelő vén kecskebakot felpiszkálja. Egy szép napon Willich közvetlen érzéki támadást kísérelt meg ellene, mire csúfosan kitették a szűrét. Heisét ellenőrizd és fél szavát se hidd el.

2. *Schütz* Mainzból. Kinkeliánus. Tagja az európai-amerikai nemzeti kölcsön intézőbizottságának.[61]

3. *Konrad Schramm*. Kezében van egy tőlünk származó, de igen óvatosan fogalmazott meghatalmazás, úgyhogy *nélküled* egy lépést sem tehet. K. Schramm a fivérével és fivére többi barátjával való kapcsolatában időnként nem tanúsított teljesen gáncstalan magatartást. Nem *feltétlenül*, hanem csak **kellően megszabott határok** között szabad benne bízni. Azonkívül itt a kedvezőtlen körülmények között nagyon *lezüllött*, pénzügyekben teljesen ingatag és nemigen válogatós, hajlamos a vigéc-szájhősködésre és -hencegésre, környezetét tehát könnyen kompromittálhatja. Másrészt van néhány jó tulajdonsága is. Kötelességemnek tartom, hogy előre tájékoztassalak benneteket. E megjegyzéseket közöld Cluss-szal is.

Ami Lupus levelét illeti, azt nem kell annyira szó szerint venned. Wolff izgatott állapotban írta, de nagyon is méltányolni tudja az utadba gördült számos akadályt

A következő alkalommal ne felejts el részletes beszámolót küldeni a New York-i „Willich-hadtestről"[706].

Feleségednek add át szívélyes üdvözletemet. Remélem, hogy a dolgok „mindenek ellenére"[707] mégiscsak menni fognak.

Dana azt írta nekem, hogy cikket akar írni a kölniekről, mihelyt te az adatokat közölted vele. Menj tehát el hozzá. A kölniek júniusban különleges esküdtszéki ülésszak elé kerülnek. Daniels állítólag tüdővészben szenved, Becker* pedig félig megvakult. Intézd el az ügyet Danavel minél gyorsabban és küldd el nekem a cikket. Danielsné vigaszára fog szolgálni.

Barátod
K. Marx

Kedves Weydemeyer!

Ami Heisét illeti, Pfalzban ismerkedtem meg vele. Demokrata semmittevő, aki szívesen hallgat rossz vicceket Istenről és a világról, de ugyanoly szívesen bocsátkozik Istennel és a világgal fontoskodó-demokrata világhódító-világfelszabadító tervekbe. Az utóbbi időben – amióta Londonban van – csak a többiekkel állt szóba, sohasem volt nálunk; most természetesen teljesen amazok kezében van. Többre már nincs idő. Üdvözlöm a feleségedet.

Barátod
F. E.

* Hermann Becker. – *Szerk.*

22

Marx Jenny Marxhoz

Londonba

1852 június 11.
70, Great Ducie St., Manchester

Drága Szívem!

Levelednek nagyon örültem. Egyébként egy csöppet sem kell feszélyezned magad, mindig közölj velem mindent. Ha te, szegénykém, átéled a keserű valóságot, ni sem méltányosabb, mint hogy legalább gondolatban én is átéljem veled a bajokat. Különben tudom, hogy mily végtelenül rugalmas vagy és hogy a legapróbb kedvező dolog megint újjáéleszt. Remélhetőleg még e héten vagy legkésőbb hétfőn további 5 fontot kapsz kézhez.

Persze hogy becsomagoltam a „Schnellpost"-ot[708] is. De hiányoznak a régi számok, amelyekben Ruge az ürüléke zömét lerakta. Miközben pácba tesszük ezeket az ostoba figurákat, kicsordul a könnyünk a kacagástól.[110]

Az Oswald-féle csomaggal nem sokat lehet kezdeni, de valamit mégis. A mi kedves A. Rugénk 3 sort sem képes leírni anélkül, hogy ne kompromittálná magát. „Monté"-t[709], ha nem tévedek, már korrigáltam.

A City-beli nyomdász úgy látszik nem nagy lumen, és bizonyára végtelenül sok idő kell neki egy ívhez, mert nem bővelkedik segítségben. Papirosa háromszor olyan rossz, mint az amerikai, és betűi szintén. Láthatóan teljesen elkoptak. De te pompásan elvégezted a dolgodat.

Harro* brosúrájában az ostobaság naivitása egyenest megható.[710] Légy szíves, vágd ki a „Brüsseler Zeitung"-ból *Engels cikkét* Heinzenről[711] s küldd meg nekünk, de mielőbb. Ha a „Kosmos"[712] nem fut be, az se baj. A lényege megvan nekünk egy levélben, amelyet én írtam.[713]

Csókolom és ölelem csöppségeimet.

K. M.

Engels is megjegyezte: én az egész brosúrában szándékosan mindig „Louis Bonaparte"-ot írok, Weydemeyer úr viszont a címlapján „Louis-Napoléon"-ra változtatja.[18]

* Harro Harring. – *Szerk.*

Ui.

Kedves Jenny, légy szíves, mondd meg Eccariusnak,.hogy írjon egy kis utószót „Mechanics' Strike"-jához,[665] mert Weydemeyer mégis „szándékozik" kinyomatni. Már Cluss miatt is bele kell menni ebbe.

Drága Szívem, a 2 csatolt cetlit – „Hulseman lovag búcsúja" és „John Barney és a francia miniszter" – a „Cayenne"-ről szóló kis kivágással együtt juttasd el Jonesnak; ha ő nem jön el hozzád, legjobb lesz postán küldeni. Megkérlek, hogy Pieper urat ne terheld efféle megbízatásokkal. Nála mindenből rodomontáda[31] lesz, és nem akarom, hogy Jones – egyébként ő tette ilyen hetykévé Piepert – az alteregómnak tekintse. Mivel Pieper azt hiszi, hogy a levelek „*a* Párt" számára íródnak, több levél egyhamar nem fog a szeme elé kerülni.

[*Engels olasz nyelvű utóirata*]

Kérem Musch ezredes urat, fogadja legszívélyesebb és legbarátibb szerencsekívánataimat.

F. Engels

23

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Kedves Weydemeyer,

Megkaptuk a „Revolution" I. füzetét[2]; mi persze még mindig azt hittük, lehetővé teszed, hogy Freiligrathnak Kinkelről szóló verse[111] is belekerüljön, hiszen ez a költségeket nem növelhette volna túlságosan. Hogy a szedés ennyire sűrű, a formátum pedig ilyen nagy, azt a pénzszűke elkerülhetetlenné tette, de nagy kár, hogy így van, mert ez igen megnehezíti az olvasást, különösen az értelemzavaró sajtóhibák miatt. Azon viszont csodálkozunk, hogy neked ilyen nehézséget okoz a megrendelt 300 példányt nem postán, hanem más úton eljuttatni hozzánk. Ottani ismerőseid, Helmich és Korff, roppant nagy szamarak lehetnek, ha még azt sem tudják neked megmondani, hogy a postahajó csomagokat, sőt, súlyos árubálákat is szállít, és hogy e hajók irodájában – persze nem a postán – a szállítási költségekről stb. minden közelebbit meg lehet tudakolni. Hogy hol van ezeknek a gőzösöknek az irodája, az benne áll minden újsághirdetésben, amelyet mindenkor valamelyik ottani cég szignál. Sőt, tömegesen vannak szállítmányozási vállalatok, amelyek az ilyen ügyek intézésével foglalkoznak, például az Edwards, Sanford & Co cég Liverpoolban és Londonban, ennek New Yorkban is van fiókja. A csomagot egész egyszerűen így kell címezni:

(fent) ..... gőzössel
Edwards, Sanford & Co. urak címén, Liverpool
alatta:
F. E.
Ermen & Engels urak címén
Manchester.
Nyomtatott, bekötetlen könyvek,

Ennyi az egész, és ha így szállítják, egy pár shillingbe kerül, amit Ermen & Engels magára vállalhat. De hogy olyan emberek, mint Helmich és Korff, akik már annyira régen vannak New Yorkban és méghozzá bizonyos mértékig üzleteket is bonyolítanak, hogy ők nem tudnak ilyesmiről, amit itt

minden gyerek tud, az mégiscsak több a soknál. – A „Turnzeitung" számai eddig sem ide, sem Londonba *nem* érkeztek meg; nézz már utána az ottani postahivatalban.

A nyomdai költségek óriásiak, ívenként 5 £-ért, ami alig több annál, amit veled fizettettek, Londonban is kinyomhatják nekünk az anyagot. A papírnak odaát olcsóbbnak kellene lennie, mivel itt fontonként $1^1/_2$ penny (3 cent) belföldi adó terheli. Tudd meg az árát ottani papír-nagykereskedőktől és közöld velünk.

Mindent, amit Európának szántok, küldj csak ide. Marxnak van egy szolid, londoni német könyvkereskedője, akit ráadásul ellenőrizhet is, és aki a terjesztést mind itt, mind Németországban, Svájcban és másutt olcsón, néhány százalék ellenében vállalja. Ha tehát e levél megérkezésekor a Londonnak szánt 50 és a Kölnnek szánt 250 példányt tartalmazó csomag még *nem* ment el, használd fel az alkalmat és csomagolj hozzá még annyit, amennyit németországi terjesztésre célszerűnek vélsz és nélkülözni tudsz. De ha már elküldted, a további küldeményekkel várj addig, amíg erre fel nem szólítunk. Az árat itt természetesen felemeljük, már a költségek és a könyvkereskedői jutalék miatt is. 15 ezüstgarast megfizethet a német filiszter.

A második füzetet, minthogy annak kizárólag a Freiligrath-féle költeményeket kell hoznia, bizonyára már kinyomták. Ezeket a dolgokat, különösen a Kinkel-vers kiadását, egy perccel sem szabad tovább késleltetni, mint amennyi elkerülhetetlen. Voltaképpen már akkor ki kellett volna valamilyen módon jönnie, amikor Kinkel visszatért New Yorkba; mert minél tovább elfekszik ez a vers, annál inkább veszít aktualitásából; hiszen még az örökkévalóságnak szánt írások többségének is van bizonyos időszaka, amikor különösen hatásosak és a legidőszerűbbek. De mivel én éppenséggel nem az örökkévalóságnak, hanem sokkal inkább a közvetlen jelennek írok, az angol burzsoáziáról szóló cikkemmel[679] nyilván még egy kissé várhatok, különösen, mert az ilyen munka folytatásokban és más anyagok között jól beleillik egy újságba vagy hetilapba, de egy szemlében, ahol már terjedelménél fogva is a fő helyet foglalja le, nem eléggé aktuális és nem elég érdekes az amerikai német közönség számára. Azonkívül Derby úr augusztusig igen könnyen kipottyanhat a nyeregből, és az effélék megint csak csiklandós históriák a jósolgatásra.

Dronkét bizonyára lekötelezi Korff jóakarata, de nem szándékozik Amerikába menni, mert egy párizsi cég ügynökeként éppen most kezdte meg szivartárcák stb. nagybani árusítását. Egyébként Korff-fal sem Dronke, sem bármelyikünk nem tartja fenn többé a „Neue Rheinische Zeitung"

első hónapjaiban létrejött régi cimboraságot; még túlságosan jól tudjuk, hogy milyen körülmények között kellett Korffot a laptól eltávolítani, és hogy azután New Yorkban a magyar tárgyú cikkeimet[116] saját névaláírásával nyomatta ki. Apróságokban talán hasznodra lehet, de jó, ha nem bízol a szavában, Marx pedig a legnyomatékosabban azt kívánja, hogy Korff ne dugja bele az orrát a Marx és Dana közti kapcsolatba, mert ott úgy látszik máris valamilyen viszályt kevert. Levelednek az a része ugyanis, hogy Marx bizonyára már Dana saját leveléből is meggyőződött arról, milyen keveset lehet a „Tribune"-nal a mi ügyünk érdekében kezdeni – számunkra teljesen érthetetlen, minthogy Dana rendkívül baráti levelet írt Marxnak, amelyben nemcsak a német tárgyú cikkek[1] folytatását kéri, hanem más cikkeket is. Semmiképpen sem lehet ínyünkre, ha Korff ott személyes ügyekben egyikünk képviselőjeként vagy bajnokaként valami módon előtérbe tolakszik.

Mivel az amerikai kiállítás[700] annyira késik, jobb lesz, ha a bőr-ügyben* addig nem teszel további lépéseket, amíg tőlünk újból nem hallasz róla. Marx éppen itt van, s így pillanatnyilag nem beszélhet azzal a magyarral**. Ugyanis mi itt most egy nagyon érdekes és mulatságos munkán[92] dolgozunk, amelyet azonnal ki fognak nyomni; mihelyt az első példányokat megkapjuk, küldünk neked egyet s akkor közelebbről is megnézhetjük, hogy menynyire használhatod ezt az írást és esetleg ki tudsz-e belőle préselni pénzt egy új brosúra kinyomatásához, mert ezúttal ez olyasmi lesz, ami feltétlenül kelendő. – Eccariusnak a zárszó miatt már ment értesítés***; keveset kell majd hozzátenni, mert a munkásokat persze leverték.

A mi kedves, derék Willichünket igen nagy szerencsétlenség érte. Brüningk báróné a londoni porosz hadnagyokat és más efféle nagyembereket hetenként egyszer ebéden látta vendégül, amikor is aztán szokása szerint kissé kacérkodott ezekkel a gáláns lovagokkal. Rendíthetetlenül erényes Willichünk, akinek ez úgy látszik alaposan a fejébe kergette a vért, egy alkalommal bizalmas kettesben volt a fiatal hölggyel, amikor is hirtelen rohamszerűen erőt vett rajta a dühöngő gerjedelem és egészen váratlanul, kissé állati módon rátámadt a hölgyre. Madame azonban nem így gondolta a dolgot, és lovagunkat, a szűziesség e bajnokát minden teketória nélkül kirúgatta.

---

* *V. ö. 488. old. – Szerk.*

** Bangya. – *Szerk.*

*** *V. ö. 497. old. – Szerk.*

„Erényt ki kedvelsz, jaj neked
és jaj, ki elveszíted!
és engem, szegény sihedert
akkor legott kilöktek."[714]

és e tiszta erkölcsű sztoikus, aki egyébként sokkal inkább fiatal szőke szabólegényekkel rokonszenvezett, mint csinos nőszemélyekkel, szerencsésnek mondhatja magát, hogy oly sokáig bilincsbe vert fizikai énjének ezen önkéntelen, ösztönszerű kitörése miatt végül is nem került „Kasselba az őrszobára". Az eset köztudomású lett, és nagy üdvrivalgással adják szájról szájra egész Londonban. Egyébként van rá kilátás, hogy ez a nemes lélek nemsokára nálatok lesz New Yorkban. Itt e férfiúnak, aki „minden pártban, még ellenségei körében is tiszteletnek örvend", napról napra mindinkább kicsúszik a talaj a lába alól; Kinkellel és Schapperral, jobb és bal felőli támaszaival már csak kelletlenül (Kinkellel pénzügyi okokból) tart kapcsolatot, hiszen mindkettőt gyűlöli és azok is őt; a menekültek alsóbb rétegéhez tartozók több alkalommal ellátták a baját és tőlük azóta visszahúzódott. Ez a legutóbbi história lehetetlenné fogja tenni neki, hogy valaha is újra bejusson olyan házakba, ahol nőszemélyek vannak — és ráadásul most erényének dicsfénye is odaveszett. Ezzel szemben azt hallja, hogy New Yorkban a Willich-hadtest[706] emberei összetartanak és a nemes Weitlinget is ott találja, — mihelyt tehát a kölcsönkasszából[64] többé nem folynak be hozzá olyan bőségesen a pénzek, bizonyára cliszkol majd. A kasseli Heisét mint apostolát már előre is küldte, — ez a fickó *személyes* környezetéhez tartozik. Azonkívül, második előfutárként, most átküldi a szegény öreg Mirbachot, akit a puszta keserves nyomorúság juttatott a kezére és akit, mivel az emigráció előtörténetét egyáltalán nem ismeri és elméletileg is zavaros, a nemes modor természetesen megvesztegetett. Mirbach alapjában véve nagyon jó fiú, politikailag nulla, de máskülönben tisztességes, katonailag pedig sokkal jobban kedvelem, mint valamennyi londoni nagyembert. Eljárt Marxhoz, de mindig a fajankó Imandt és a jámbor szamár Schily felügyelete alatt, úgyhogy sohasem lehetett vele nyíltan beszélni.

Amerikában ez a Willich a maga helyén volna; New Yorkban a régi banda, amely most teljesen elvadult és bizonyára duhajok és csavargók gyülekezetévé bomlott, hamarosan torkig lenne vele és alaposan kiporolná a nadrágját — viszonya a mocskos fickókhoz a végén már itt is egy aljas csibészbandához illő volt, amely hajba kap a zsákmányon —, és barátja, Weitling, a tapasztalt szélhámos szintén fényes jövőjét egyengetné.

De most be kell fejeznem. Marx üdvözöltet, – mindketten sokszor üdvözöljük feleségedet.

Barátod
F. E.

Manchester, 1852 június 11.

24

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[715]

[Manchester, 1852 június 26. előtt]

... II. Napóleon mindinkább csávába kerül. A szamár, egyéb új adóiról nem is szólva, beleesett ugyanabba a verembe, mint az ideiglenes kormány, ti. új adóval terhelte meg a parasztokat; 25%-kal emelte az eddigi örökösödési és földtulajdon-átruházási adót. Gyors léptekkel halad. Az igazi szocializmus a régi francia pénzügyi rutin legostobább átvétele, sőt túlhajtása révén valósul meg...

25

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[716]

[London, 1852 július 20.]

...Az itteni választások eredményeként, legfeljebb 10 szavazat eltéréssel akár a whigek, akár a toryk javára, megint csak a régi lesz a parlament. A hibás kör kész. A régi választók létrehozzák a régi parlamentet. A régi parlamentben az eddig uralkodó pártok belülről bomlásnak indultak, egymást kölcsönösen ellensúlyozzák és bénítják, emiatt kénytelenek újból a választókhoz fordulni, s ez így megy a végtelenségig, míg a tömegek nyomása kívülről át nem töri a kört, ami hamarosan bekövetkezhetik. Ilyen kirívó formában eddig még egyetlen választásnál sem világlott ki a valódi többségnek és a választójogi kiváltságokkal teremtett hivatalos választási többségnek az ellentmondása. Tudod, hogy minden angol választás alkalmával 1. kézfelnyújtással szavaznak, amikor is az egész nép választ, továbbá 2. poll-lal* – s ez a döntő –, amikor is csak a választásra jogosultak szavaznak. A kézfelnyújtással megválasztottak (nominated) között parlamenti tag *egyetlenegy sem* található, a szavazásból kikerült (valóban megválasztott) parlamenti tagok között a kézfelnyújtással jelöltek közül egyetlenegy sincsen. Így volt ez pl. Halifaxban, ahol Wood, a whig (pénzügy-)miniszter állt szemben E. Jonesszal. Woodot a kézfelnyújtáskor kifütyülték. Jones 14 000 szavazatot kapott és diadalmenetben vitték a városon át. A titkos szavazás alkalmával Woodot választották meg és Jones csak 36 szavazatot kapott.

Az emigráció körülményeiről kevés újat mondhatok. Willich, néhány fajankót leszámítva, többé-kevésbé elárvult, senki sem hisz többé jóravalóságában. Bár Reichenbach, mint közöltem veled, régen kilépett a bizottságból, a kölcsönből egyetlenegy *pfenniget sem hajlandó* kiszolgáltatni, amíg nem alakul meg a végleges bizottság. Azt mondja, Willichet és Kinkelt nem ismerheti el, éppoly kevéssé, mint azt a néhány semmiházit, akiket ők választottak meg. Reichenbach becsületes polgár, aki komolyan veszi a felelősségét.

---

* – titkos szavazással – *Szerk.*

A francia emigráció 3 táborra szakadt:

1. Revolution (Ledru), 2. Delegation (az ennél továbbmenők), 3. a mindkettővel szemben álló 1500 főnyi ellenzék, a plebs, vagy ahogy az arisztokraták nevezték őket, a „populean". Egy bizonyos Coeurderoy (egyébként igen jó republikánus) brosúrát jelentetett meg Mazzini Ledru és Cabet–Blanc ellen[132], s hamarosan valami egyebet is ki fog adni. Mihelyt megjelent, mindkettőt megkapod.

Kölnből tegnap kaptam egy levelet[717], ebből idézem a következőket: „Az utóbbi időben különböző helyeken kutattak Öntől származó levelek után; ezeknek állítólag okvetlenül ama személyek közvetítésével kellett a rajnai demokráciához eljutniok. Kölni barátait végre az esküdtek elé állítják. A vádiratot, amely igen summás mű, már kézbesítették, a nyilvános tárgyalás időpontját e hó 28-ára tűzték ki, és a szokásos előkészületeket már lebonyolították. Az ügy, amennyire át tudom tekinteni, *jogilag* rendkívül jól áll, de köztudomású, hogy az esküdteknél a morális szempont esik nagyobb súllyal a latba, és tagadhatatlan, hogy emiatt veszély fenyeget egyes vádlottakat. A fővádlottak: Röser, Bürgers, Nothjung és Reiff ugyanis túlságosan sokat ismertek be: beismerték, hogy bizonyos irányzatokkal bizonyos ideig kapcsolatot tartottak; beszéltek arról, hogy az új tagok felvétele bizonyos formaságokkal és kötelezettségekkel járt, és más hasonló dolgokról, ami önmagában ugyan nem minősül bűnténynek, ám a körülményektől függően kellemetlenül hathat olyan esküdtekre, akik többnyire a parasztság köréből származnak, különösen, ha kiviláglik, hogy a vádlottak milyen csekély tisztelettel viseltetnek az ő Úristenük és földtulajdonuk iránt. A védelem körül is jelentős nehézségek merülnek fel; az ügyvéd urak semmit sem konyítanak az ilyen dolgokhoz, többnyire elvi ellenfeleink és borzadva gondolnak a tíznapos ülésre, amelyet ebben az ügyben előirányoztak. Ne felejtsük el, hogy F. Freiligrath ellen, aki ez idő szerint Londonban van, az esküdtek in contumaciam* járnak majd el. Freiligrath rövidesen mint képletesen lefejezett német költő sétálhat Londonban. –

Ui. Épp most olvastam a vádiratot, amelynek terjedelme nem kevesebb 68–70 oldalnál. A vádlottak csupán a saját vallomásuknak köszönhetik majd, ha elmarasztalják őket. Ezeknél a munkásoknál tökéletesebb szamarak csakugyan nem léteznek: Reiff szinte formálisan denunciáló kijelentéseket tett, és éppily ostobán viselkedett több más vádlott is. Most már nem csodálkozhatunk, hogy ezeket az embereket annyira gyötörték; minél hosz-

* – távollétében. *Szerk.*

szabb ideig tartották őket magánzárkában, annál remekebb vallomásokat tettek. A tényállásról egyébként nem is esik szó."

Íme, ilyenek ezek a mi straubingereink[41]; elég baj, hogy ilyenekkel kell világtörténelmet csinálni...

26

Marx Gottfried Kinkelhez

Londonba*

[Fogalmazvány]

[London,] 1852 július 22.
5, Sutton Street, Soho
Office of „The People's Paper"

Dr. J. G. Kinkel úrnak

Mint közölték velem, Ön Cincinnatiben Anneke vagy mások előtt állítólag a következő kijelentést kockáztatta meg:

„Marx és Engels..."

Postafordultával várom válaszát.

A hallgatást beismerésnek tekintem.

Dr. K. M.

* *V. ö. 91. old. – Szerk.*

27

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[718]

[London,] 1852 július 30.

...Huzel levele[719] homéroszi kacajt fakasztott. A következő közjátékok indítéka lett:

5. Sutton Str., Soho
Office of „The People's Paper"

„Dr. Johann[140] Gottfried Kinkel úrnak

Mint közölték velem, Ön Cincinnatiben Anneke vagy más németek előtt állítólag a következő kijelentést kockáztatta meg: »Marx és Engels stb.«" (következik az áruló passzus).

„*Postafordultával* várom válaszát. A hallgatást beismerésnek tekintem.

Dr. Karl Marx"

A levél fogalmazása szándékosan ilyen bizonytalan: „Anneke *vagy* más németek előtt állítólag" stb., hogy Kinkel úrnak teret adjak kétértelmű fordulatok számára. *Postafordultával* befutott a következő válasz:

1. Henstridge Villas, St. Johns Wood
1852 július 24.

„Dr. Karl Marx úrnak

A rólam, az Ön égisze alatt, fogságom idején közzétett cikk[141] óta Önnel többé semmi dolgom. Ha úgy véli, hogy Anneke vagy más becsületes emberek tanúságtétele, nem pedig névtelen inszinuáció alapján be tudja bizonyítani, hogy én az igazságnak meg nem felelően mondtam vagy közöltem olyasmit, ami sérti az Ön vagy Engels úr becsületét, úgy Önnek is, mint mindenkinek, akivel sem személyesen, sem a politikai életben nem érintkezem, fel kell hívnom a figyelmét arra a szokásos útra, amely sértés vagy rágalom ügyében a törvény előtt bárkinek nyitva áll. Másmilyen úton Önnel a jövőben semmit sem fogok megtárgyalni.

Gottfried Kinkel"

Az utolsó tollvonást[720] nem sikerült az eredetihez híven meghúznom. Ugye, nagyon ravasz? Forduljak egy angol bírósághoz olyan sértések miatt, amelyeket Cincinnatiben követtek el. S mily hűvös elutasítása mindannak, ami párbajra vagy hasonlóra emlékeztethet!

Minthogy fel kellett tennem, hogy a derék Gottfried Kinkel, aki a Johann nevet a nyilvánosság előtt nem használja, sohói bélyegzővel ellátott további leveleket nem venne át, a következő cselhez folyamodtam. A levél címzését Ernest Jonesszal írattam és magát a levelet Lupusszal adattam postára Windsorban, ahol üzleti ügyei voltak. A borítékban Gottfried egy második szerelmes levélkét talált, a szélén színes nyomású nefelejcs- és rózsacsokrocskával; tartalma a következő volt:[143]

1852 július 24.
5, Sutton Str., Soho,
Office of „The People's Paper"

„Dr. Johann stb. Kinkel úrnak
Egybevetve
az Ön *kezesének*, Huzelnak előttem fekvő írásbeli nyilatkozatával, hogy Ön Cincinnatiben gyáván becsületszavát vette, hogy az Ön ottani hazug pletykájáról hallgatni fog, de Huzel ezt az ígéretet csak feltételesen tette;
dr. Gottfried Kinkel úrnak exkezeséhez, Clusshoz intézett valamivel korábbi, s szintén előttem fekvő *saját kezű* írásával[142], amelyben nevezett Kinkel velem létesítendő *politikai* kapcsolataival henceg;
az Ön levele újabb csattanós – s éppen e célból *kiprovokált* – bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy nevezett Kinkel éppoly aljas, mint gyáva csuhás.

Dr. K. Marx"*

Az utóbbit „Johann stb." úr önelégülten zsebre vágta, s a levél most körbejár az emigráció soraiban. A tréfa csattanóját Kinkel csak később fogja észrevenni, amikor „A számkivetés nagyjai"-nak első füzete már megjelent. Tudniillik azt, hogy kevéssel e Gottfried elleni szörnyű támadás *előtt* megengedtem magamnak a mókát, hogy őt még közvetlenül és személyesen is megsértsem, magamat pedig „jogosultként" állítsam az emigrációs *fajankók* elé. Ehhez kellett nekem valami, amit Johann stb. „írásban ad".

Most nagy eseményekről. – Mazzini ugyanis néhány nap óta mint a bolond szaladgált mindenfelé, hogy az itteni polgári emigráció valamennyi

* *V. ö. 92. old. – Szerk.*

hivatalos alkotórészét egyesülésre bírja. Johann stb.-hez is elment. S ebből a következő kerekedett ki. Mazzini, Kossuth, Ledru-Rollin és Kinkel alkotják az európai végrehajtó hatalmat. E hatóság mindegyik tagjának jogában áll bevonni két személyt a maga nemzetéből. De e kiegészítésekről a négy eredeti tag többsége, tehát *Mazzini* dönt. Eszerint a németek közül bevonják A. Rugét és A. Goeggöt. Hogy a többi nemzetiség közül kit, azt még nem tudom. Kinkel a maga részéről állítólag két feltételt szabott: 1. kölcsönéhez 20 000 dollár hozzájárulást követel. Ez utóbbit *hazugságnak* tartom. 2. A Kinkel–Willich stb. pénzügyi bizottság önálló fennmaradását. Ez csupán formális hódolás Willich előtt, mert a valóságban már megegyeztek, hogy az egész kölcsönpénzt átutalják A. Goeggnek. Végül pedig Kinkel és Tsai a legalázatosabban el fogják ismerni az amerikai Forradalmi Szövetséget[145]. Ez a legújabb fordulat. Hogy e fontos szerződés megkötése ügyében mennyire jutottak, vagy pedig hogy még csak az előzetes tárgyalásoknál tartanak-e, azt nem tudom. *Ezt a históriát mindenesetre terjeszteni kell Amerikában*, és ezzel kapcsolatban különösen kiemelendő a következő. A kezesek legutóbbi londoni ülésén, *1852 májusában*, amikor a Kinkel–Willich-féle bizottságot végleg megválasztották, Kinkel a legünnepélyesebben, **becsületszavára** kijelentette, hogy ha A. Rugét beválasztják a bizottságba, ő kilép, mert sohasem fog egy bizottságban ülni olyan emberrel, aki őt nyilvánosan „a porosz herceg ügynökének" nevezte.* – Másodszor: mit szólnak majd Weitling és Tsai, ha A. Goegg pénzügyminiszter elkölti azokat a dollárokat, amelyeket Kinkel Amerikában felhajtott, pedig ez a szándékuk „K. Heinzen" „Janus"-ának támogatására és Ruge, Heinzen stb. halhatatlan cikkeinek terjesztésére?

Ami mármost Mazzinit illeti, ez a dörzsölt fanatikus napról napra inkább lesüllyed egy itáliai „Gustav Struvévé" vagy effélévé. Négy éve ezt ordítozza: „akció, akció". Most aztán úgy esett, hogy az itáliai osztrák rendőrség elkap 600 mazzinistát, akik vegytintával teleírt zsebkendőkön leveleznek. Mivel ezek az emberek nem akarnak börtönben ülni és családi összeköttetéseik igen szerteágazók, Mazzini úr levelet kap Itáliából: most komolyra kell fordítani az „akciót" és nekivágni. A tettek e dagályos szavú férfiújában erre post festum** felébred a „gondolkodó értelem" és kérve kéri őket, hogy az istenért maradjanak nyugton, hiszen egymagukban semmit sem csinálhatnak, hiszen az ország el van árasztva idegen katonákkal, s ehhez hasonló közhelyeket, amelyek 1849 óta semmivel nem lettek többé vagy kevésbé

* *V. ö. 111. old.* – *Szerk.*

** – ünnep után; utólag – *Szerk.*

igazak. Akció, akció! Itália egyedül is boldogul! – Lupus néhány nappal ezelőtt találkozott egy olasszal, aki a Mazzini-féle bizottsághoz tartozik, és szemére vetette mindezeket a képtelenségeket. Ugyan, válaszolta a római, egyetlen csatában többen esnek el, mint 600-an. De minthogy az olaszok attól félnek, hogy az idők során elfogják, agyonlövik vagy bebörtönzik őket, s Mazzini deklamációjának egyik-másik áldozata Londonba küldi rokonait, a tettek férfiúja attól fél, hogy valamelyik elvakult, felizgatott földije félreértésből ledöfi. Ezért naponta változtatja éjjeli szállását, azzal az ürüggyel, hogy az osztrákok elől kell bujkálnia. De nem osztrákok, hanem „elvakult" olaszok elől rejtőzködik ennyire szánalmasan. Hát nem szolgált-e rá ez az antipápa az akasztófára, amiért agyonhajszol, becsap, kifáraszt egy ilyen nemzetet? A szükségszerű következmény, különösen az olyan népnél, mint az olasz, a rettenetesen passzív kaccenjammer, a teljes összeroppanás.

A mieinknek[7] tegnap kellett volna a kölni esküdtszék előtt megjelenniök, de hirtelen újra bejelentik az elnapolást, mert a vád egyik tanúja, Schulz rendőrtanácsos Berlinben megbetegedett. Ha tehát Schulz úr meghalna, a vádlottak ítéletnapig előzetes letartóztatásban ülhetnének. Időközben Bekker megvakul és Daniels sorvadást kap. Ez már az aljasság netovábbja. A legmegvetendőbb szerepet ebben a dologban a polgári sajtó játssza.

Az elnapolás hírét a „Kölnische Zeitung"-ból veszem. Néhány nappal előbb a következő beszámolót kaptam Kölnből[721]:

„Becker letartóztatásakor az Ön levelei közül a következőket foglalták le: 1851. II. 8., 1851. II. 21. és 1851. IV. 9. Az utóbbiból a vád ezeket emeli ki mint különösen súlyosbító passzusokat: »Mellékelve egy mulatságos firkálmány Kinkel iskolájából. A B. számára itt 15 shilling gyűlt össze. – Még 10 shilling hiányzik, holott ez szerepel is a jegyzésben és még nem hajtották be. Úgy fogok eljárni, ahogy jelzed. Azután írj a terhemre 1 fontot. Ugyanis 5 shillinget egy tagtól, akinek ezt fizetnie kellene, rosszabbra fordult életkörülményei miatt nem lehet megkapni.« »A B. részére« a vád szerint azt jelenti »A Szövetség [Bund] részére«, míg Becker úgy értelmezi, hogy a rövidítés az olcsó *könyvek* [*Bücher*] beszerzésére vonatkozik, amelyeknek Londonba küldéséről Önnel megállapodott. Ez a passzus a vád egyik főpontja, mert Becker ellen máskülönben szinte semmit sem, vagy csak mesterségesen összetákolt dolgokat tudnak felhozni. Továbbá: a vádirat 1831-gyel kezdődik, és a Kommunisták Szövetsége keletkezését egy párizsi német egyesülésre vezeti vissza, amely »Németek Szövetsége«, »Igazak Szövetsége« néven különböző változásokon ment keresztül, de a ma vád alatt álló társaság létrejöttéig folyamatosan működött. Az adatokat úgy látszik a hannoveri kormánytól kapott felvilágosításokból vették. Az 1850. évi lon-

doni szakadást[722] a vád egyáltalán nem tartja fontosnak, mert úgy véli, hogy ez csak személyi civakodás volt, a tagok pedig valamennyien ugyanazt a bűnös célt tartják szem előtt és azonos irányzatokat követnek, és a döntés pilanatában is vállvetve haladnának. Az újságokban korábban közölt két Üzeneten kívül egy 1850 júniusában vagy júliusában kelt harmadik Üzenetet is beleszőttek a vádba, – ezt állítólag Lipcsében kerítették a kezükbe.[723] – Nyomós vallomást csak Haupt tanú tett, aki egy egészen terjedelmes és részletes mesével szolgált, valamint az exhadnagy Hentze tanú, aki némiképp támadja Beckert. Szombaton ugyanazon váddal letartóztatásba került Erhard, aki Stein bankárnál pénztáros. Állítólag bizonyos mértékben kompromittálta egy Nothjungnak adott ajánlása és az utóbbinál talált néhány levél, amelyekből összejátszásra, egyetértésre lehet következtetni... Esküdteknek egyébként olyan kedves társaságot válogattak ki, hogy az államhatóságok a kínálkozó esélyek tekintetében nem is állhatnának jobban."

A legfontosabb politikai újság az a szerződés, amelyet a poroszok, Ausztria és Oroszország a cár* bécsi tartózkodása idején kötöttek. Szövegét a „Morning Chronicle" tegnapelőtt hozta először nyilvánosságra. Tegnap közölte a „Times", és így magad is olvashatod majd. Itt a választások úgy ütöttek ki, hogy a toryk, akik a gabonakérdést el fogják ejteni, minden másban nagy ellenforradalmi többséggel rendelkeznek; így azt hiszem, hogy ezt a kabinetet csak egy többé vagy kevésbé forradalmi tüntetés készteti majd meghátrálásra. A burzsoá urak most veszik észre, mekkora baklövést követtek el azzal, hogy 1846 óta elmulasztották gabonatörvény-ellenes harcuk győzelmének politikai következményeit is levonni. Még visszagondolnak majd erre. A „Brumaire" sajtóhiba-jegyzéke hamarosan elpenészedik; ha ezt tudtam volna, a ráfordított pénzt most arra használnám, hogy a portóköltséget megküldjem nektek. De ahogyan Spinoza tanította: vigasztaló dolog mindent sub specie aeterni** szemlélni.

* I. Miklós. – *Szerk.*

** – az örökkévalóság szemszögéből[724] – *Szerk.*

28

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[725]

[London, 1852 augusztus elején]

...Most kiderült a titok, miért nem kerültek a kölniek[7] már megint bíróság elé. A főtanú, az áruló hamburgi Haupt ugyanis eliszkolt Brazíliába. Ugyancsak kereket oldott a második jelentősebb tanú, egy szabólegény. Ekképp a kormány most még a bizonyítékok látszatával sem rendelkezik, s a gyalázatos az előzetes letartóztatás meghosszabbításával áll bosszút...

29

Marx Heinrich Brockhaushoz

Lipcsébe

1852 augusztus 19.
28, Dean Street, Soho, London

Tisztelt Uram,

Ezennel azzal a kérdéssel fordulok Önhöz, hogy „Gegenwart"-jában használhatna-e egy értekezést, amelynek tárgya „A modern nemzetgazdasági irodalom Angliában 1830-tól 1852-ig". Tudomásom szerint hasonló munka eddig nem jelent meg sem angolul, sem németül. Felölelné 1. a politikai gazdaságtanról szóló általános műveket, 2. az ebben az időszakban megjelent speciális írásokat, amennyiben korszakalkotó vitákhoz – tehát a népesedésről, a gyarmatokról, a bankkérdésről, a védővámról és a szabadkereskedelemről stb. folytatott vitákhoz – kapcsolódnak.

Amennyiben hajlandó lenne javaslatomat elfogadni, tudnom kellene, hogy az Ön kiadványának ökonómiája egy ilyenfajta munka számára milyen terjedelmet ír elő, mert az egész anyag beosztását ennek megfelelően kellene szabályozni.

Egy másik, e pillanatban talán időszerű munka lenne „A pártok jelenlegi helyzete" a következő parlamentben egymással szemben álló pártokról. Válaszát várva

Tisztelettel
Dr. Karl Marx

30

Marx Peter Imandthoz

Londonba[726]

[London,] 1852 augusztus 27.
28, Dean Street, Soho

Kedves Imandt!

No, ez aztán két emlékezetes emlékeztető! Ha ez sem elég a tetűnek stb., ahogy a dal szól.[91]

Én a te helyedben mindenesetre a következőképpen *felelnék a fiúknak*:

Kezesgyűlésetek az ügyek rendezésére kinevezett egy (ideiglenes) bizottságot, amelynek tagjai Reichenbach, Lőwe, Schurz. E bizottság jelentését meg kellett volna várnotok. Kinkelnek és Willichnek korántsem volt felhatalmazásuk sem arra, hogy kérdéseket tegyenek fel, sem arra, hogy válaszokat követeljenek. Fenyegetésük, hogy velük egyetértőnek tekintenek mindenkit, aki Európában szeptember 1-ig (nagyon rövid határidő) adós marad a válasszal, csak kísérlet arra, hogy miután a gyűlésen kudarcot vallottak, alattomos úton maguknak és társaiknak *bitorolják a pénzkezelést*. Te tiltakozol az efféle eljárás ellen és e tiltakozást közelebbi indoklással szükség esetén nyilvánosságra fogod hozni.

Egyidejűleg *Reichenbachnak* is írnék:

Elismételném a fentieket és kijelenteném, ő felelős azért, hogy *egyetlen centime-ot se* folyósítson, amíg *az általatok kinevezett bizottság* nem tette meg jelentését. Figyelmeztetni kell őt az ügyirat néhány főbb pontjára, de különösen a következőre:

„Hogy addig szükség esetén módunk legyen pénz felhasználására, javasoljuk az amerikai kezeseknek, sürgősen jogosítsanak fel bennünket egy harmadik társ bevonására. Akkor Goeggöt vagy a Forradalmi Szövetség egy másik itteni tagját választanánk stb."

Vagyis az uraknak az a fontos, hogy a pénzt „sürgősen" kivegyék Reichenbach kezéből, mivel Willich és Tsai számára most nagyon is „szükség esete" adódott a „pénz felhasználására".

Mindkét levélbe becsempészhetnél néhány tréfát az „Unió-szerződés"-ről[188].

Az iratokat lehetőleg mielőbb küldd nekem vissza, hogy „sürgősen" jelentést tehessek Németországba és Amerikába (oda kedden megy a következő posta).

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

31

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[727]

[London,] 1852 szeptember 3.

...Csatolom a Párizsban élő Häfner (valamikor az egyetlen elviselhető bécsi lap, a „Konstitution"[728] szerkesztője) egyik kéziratának másolatát[179]. Ez az ember egy alkalommal kapható volt arra, hogy Kinkel érdekében kikeljen ellenem a „Hamburger Nachrichten"-ben.[729] A kéziratot nem nekem küldték, hanem egy párizsi ismerősömnek*, akinek „indiszkréciója" folytán került hozzám, nyilván nem egészen úgy, hogy a szerző ezt előre ne sejtette volna. Az iratot tehát, ha az alkalom úgy hozza, felhasználhatod, de csak oly módon, hogy minden kimaradjon, amiből a *forrás* kideríthető, illetve, ami arra közvetlenül utal. A kis Häfner, bár elöl is, hátul is púpos, helyesebben ír és gondolkodik s koncentráltabb emberke, mint jó néhány egyenes növésű forradalmár filiszter...

Itt elhíresztelték, hogy *Gebert*, az iszákos szabólegény, Willich egyik mürmidónja[730], Amerikába utazott. De nem igaz; Kinkel és Willich augusztus elején megbízottként Németországba menesztették Gebertet.

Minthogy ezek az emberek a kezesekhez intézett utolsó körlevelükben mindenfélét locsogtak „szervezetekről", de általában nincsenek kapcsolataik Németországgal, azt akarták elérni, hogy a Kommunisták Szövetségének németországi maradványai, amelyek ilyen vagy amolyan okból nincsenek összeköttetésben Kölnnel, szolgáltassák e „szervezetek" látszatát vagy ürügyét.** Ráadásul az uraknak 200 fontról el kell számolniok. Szükség volt tehát arra, hogy egy meghatározott összeget úgy költsenek el, hogy becsülettel mégiscsak „forradalmi felhasználásról" beszélhessenek. A hátralevő elköltött összeget illetően aztán, gondolják, már könnyebben kivágják magukat. Végül pedig az volt a cél, hogy sajátlag Marxot, Engelst és társaikat a németországi munkások szemében megsemmisítsék (szó szerint). Kinkel azt képzelte, hogy a Kommunisták Szövetségének kéregetéssel és hazugság-

* Zerffi. – *Szerk.*

** *V. ö. 110–111. old.* – *Szerk.*

gal megnyert töredékeit *polgári demokratikus* kapcsolatként adhatja be polgári kezeseinek. Willich, mint a német munkásokra önmaga és Kinkel által ráerőszakolt képviselőjük, azt remélte, hogy végre valóban teremt magának Németországban egy munkásokból álló uszályt.

De menjünk tovább. Gebert Magdeburgban összeverbuvált egy ún. kommunista csoportot; 3 napig folytak a tanácskozások 26–30 tag részvételével; egy bizonyos Hammel (nomen omen*) elnökölt; Marx és Engels ellen igen elkeseredett vita folyt és fő feladatul tűzték ki, hogy őket, befolyásukat és „doktrínáikat" megsemmisítik. (Az utóbbit Hammel testvér nem egykönnyen tudná véghezvinni.) Több más adminisztrációs és szervezési kérdéssel együtt felvetődött az is: hogyan és mily módon lehetne nyomdára szert tenni. Akadt egy szegény nyomdász, akinek Magdeburgban vagy környékén műhelye van és vele kötöttek szerződést. Nyomdáját rendelkezésre bocsátja a propagandához; a céget megtartják, úgy ahogy volt. Ezért azonnal kifizetnek a nyomdásznak 100 tallért és kap egy kötelezvényt 350 tallérról, amit *egy* év múlva kell kifizetni.

A forradalmi pénzeket tehát arra akarják felhasználni, hogy Willich–Kinkel személyét propagálják, a németországi „szervezeteket" pedig intrikákkal szétforgácsolják.

De a legjava csak most következik. A porosz rendőrség attól a pillanattól fogva, hogy a jámbor Gebert elutazott Londonból, *mindenről értesült*, míg itt mindenki abban a hiszemben volt, hogy éppen úton van Amerikába. A magdeburgi mesterlegény-gyűlésen a kormány megfigyelője is részt vett és gyorsírással lejegyezte a kormány számára az egész vitát. Gebertet, aki most Berlinbe utazott, egy porosz rendőr is elkísérte. Egy pillanatig sem tévesztik szem elől. A kormány azt akarja, hogy először teljesítse küldetését, s akkor meg tucatszámra lesznek olyanok, akik vele együtt kompromittálták magukat.

Ezeket a híreket egy porosz rendőrhivataltól kaptam, ahol van egy hívem –, egyébként Willich is kérkedett már németországi „ügynökségével".

Mit szólsz mindehhez? Ezek a csibészek tehát lehetővé tették a porosz kormánynak, hogy a kölni pert újból komplikálhassa stb. – És miért? Azért, hogy kétes számláikat fedezhessék, hogy eddigi forradalmi bizottságosdijuk tartalmatlanságát elkenjék, hogy kicsinyes szellemüket felpiszkálják ellenségeik ellen stb., stb. Ezt a dolgot *most még titokban kell* tartani. De mihelyt azt látod, hogy Gebertet lecsukták, vagy „kommunista" letartóztatásokat foganatosítottak, ne várj semmire, minden további nélkül indíts rohamot...

* – a név: végzet [Hammel = ürü] – *Szerk.*

32

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

1852 október 5.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Cluss!

Szeptember 16-i leveled ma igen későn érkezett. Ezért, minthogy postafordultával kérsz választ, néhány sorban felelek. Pénteken tartalmasabban fogok beszámolni neked. Brüningkné dolgáról (ő maga nem kémnő, de levelez nagynénjével, a Párizsban élő Lieven hercegnével, aki közismerten az) Bangyától értesültem. De Bangyának *igen nyomós okai* vannak arra, hogy neve ne szerepeljen. Máskülönben jó néhány „hírforrástól" elesne, amelyek számunkra fontosak és mindenképpen megőrzendők.

Schnauffernak megírhatod, felelje egyszerűen azt, hogy nincs szükség szavahihető tanúk további idézgetésére, mivel az ő (Brüningk) két *vendége, Kinkel és Willich*, maguk híresztelték el Londonban, hogy von Brüningkné gyanús politikai kapcsolatokat tart fenn.

Hogy *Willich* efféle kijelentéseket tett, annyira közismert, hogy Schimmelpfennig kérdőre is vonta emiatt. Erre vonatkozóan szükség esetén tanúkat lehet idézni.

Kinkel e gyanúsítást közvetlenül is elmondta pl. barátjának, Kamm (bonni) kefekötőnek, amikor ez útban Amerika felé itt járt. Kamm pedig továbbfecsegte.

(Willich persze csak akkor fedezte fel az asszony gyanús jellemét, amikor már lecsúszott nála.)

Barátod
K. M.

33

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

[London,] 1852 október 8.
28, Dean Street, Soho

Kedves Cluss!

Hetenkénti leveleid oly mértékben szükségletemmé váltak, hogy eddigi gyakorlatod megváltoztatásába sehogy sem tudok beletörődni és hallgatásod miatti bosszúságomban magam is hallgattam.

Brüningkről szóló levelemet bizonyára megkaptad.* Az arcátlan Gottfriednak** vissza kell dobni a labdát, – s az igazság a mi oldalunkon van. Imandtnak a londoni kezes-ülésről szóló utolsó beszámolója szerint – a „Wecker"-ben kivonatosan közölte – *Techow* (most utazott Ausztráliába) szólásra emelkedett s ezt mondta: „különösen azok, akik Brüningkék vendégszeretetét élvezték, szégyellhetnék magukat, hogy rágalmakat terjesztenek Brüningknéről". Kinkelnek volt képe ártatlanságát hangoztatni, jóllehet Imandt meghazudtolhatta volna. Willich úgy ült ott, mint akit a székhez szögeztek.

Ami a második históriát illeti, a zsoldot***, ebben semmi továbbit nem tudhatok meg, mivel informátorom, Biskamp (*kérlek azonban, hogy nevét ne említsd*) Franciaországba költözött és nem levelezem vele. De akárhogy is áll a fizetés kérdése, annyi bizonyos:

1. hogy Kinkel és Willich elköltöttek 200 fontot, amiről a londoni kezeskongresszusnak nem számoltak el kielégítően;

2. hogy Willich levelezési költségek címén, amíg csak lehetett, önmagának folyósított zsoldot;

3. hogy Kinkel – íme bizonysága tisztaságának pénzügyekben –, amikor szökése után[731] Párizsba ment, megérkezése után azonnal bizalmasan közölte az ottani szláv, német stb. forradalmi bizottságok egyik vezetőjével, hogy ki-

---

* *V. ö. 519. old. – Szerk.*

** Gottfried Kinkel. – *Szerk.*

*** *V. ö. 489. old. – Szerk.*

vánatos lenne, ha neki a párizsi német demokraták vacsorát rendeznének, amit majd később a lapok útján szétkürtöltetne. (*Utólag valóban meg is történt.*) Arra a megjegyzésre, hogy honnan vegyék a pénzt?, Gottfried azt felelte, hogy a forradalmi bizottság alapjából. A további megjegyzésre, hogy nemcsak üres a kassza, hanem még jelentős hiány is mutatkozik, Gottfried azt válaszolta, hogy az a tag, akivel beszélt (Bangya), előlegezhetné az összeget, ő maga Németországban ugyanis oly hallatlanul népszerű, hogy áradni fog a pénz. Később ugyanez a Kinkel a forradalmi bizottság számlája terhére Bangya útján *magáncélra* 500 frankot előlegeztetett önmagának. *Nyugtája még megvan.* Fizetni e pillanatig semmit sem fizetett.

A nyugtát magam láttam. De Bangya ragaszkodik ahhoz, hogy nevét ne említsék, ugyanúgy Häfner, aki szintén jelen volt. Ezeknek az embereknek igazuk van. Kinkel politikájának ugyanis az a célja, hogy arcátlan tagadással (hogy ez az ember hazudik, már a velem és *dr. Wiss-szel* megtörtént história is bizonyítja; dr. Wisst azzal a bizonykodásával késztette *nyilvános nyilatkozatra*, hogy semmi köze a „nevében felvett kölcsönhöz". Lásd a „New Yorker Deutsche Zeitung"-ot és Wiss ugyanott megjelent nyilatkozatát;[732] idézd ez *utóbbi* tényt) engem ütegeim felfedésére kényszerítsen és lassacskán kitudakolja mindazokat a forrásokat, amelyek révén leleplezem fogásait. Így én harcképtelenné válnék. De ez nem fog menni.

A „Kölnische Zeitung"-ban nyomon követheted majd a barátaink ellen e hó 4-én megindított esküdtszéki tárgyalást. Az esküdtek átkozottul roszszak; a nagybirtok és a nagytőke képviselőiből tevődnek össze, név szerint: von Münch-Bellinghausen kormánytanácsos, Häbling von Lanzenauer, Freiherr von Fürstenberg, von Bianca, von Tesseler, vom Rath; Joest (a legnagyobb {cukor-}gyáros Kölnben); Herstadt (egyike a legelső kölni bankároknak), D. Leiden (nagytőkés). Végül Leven (borkereskedő) és Kräusler professzor.

Megjelent az általános választásokról szóló két utolsó cikkem a „Tribune"-ban? Az első kettő itt Angliában nagy feltűnést keltett. Jones utánanyomatta őket.[120]

Csatoltan megküldöm neked:

1. Imandt levelét.

2. Az október 6-i „Morning Advertiser" egyik cikkének másolatát, amelyben a szerencsétlen Ruge—Ronge *fontoskodni* próbálnak. Mármost az itteni Szövetség* felkér téged, mielőbb írj egy levelet a *„Morning Advertiser"-nek* (dr. Smyth vagy efféle aláírással), amelyben kigúnyolod a német vezércsil-

* A Kommunisták Szövetségének londoni körzete. – *Szerk.*

lagot [lone star], minthogy nincs se kölcsöne [loan], se csillaga[207], és megnyugtatod a „Morning Advertiser"-t a veszedelem felől, amellyel Amerikát ez az ott már régen szétpukkant szappanbuborék fenyegeti. (A másolatot küldd el nekünk.)[733]

3. Massolnak Párizsból keltezett levelét, amelynek visszaküldését kérem. Massol egyike a legszellemesebb *idősebb* (a negyvenes években járó) franciáknak, azelőtt saint-simonista, proudhonista stb. volt. Az általa említett *férfiú és könyve*: Proudhon és az ő Bonaparte-ról szóló könyve.[133]

Heinzennek, azt hiszem, most úgy kellene nekimennetek, hogy meggyötritek ezt az ökröt, amiért 47 óta rendszeres hallgatással válaszol minden elvi támadásra (így most Weydemeyerére[56], majd a tiédre[734]), s azután néhány hónap elteltével, szinte mintha mi sem történt volna, a szokott vásári kikiáltó modorban újra színre lép.

Barátod
K. M.

Nota bene. Azt a kevés, Heinzen ismert tudatlanságához mérten feltűnően tudálékos anyagot, amelyet a házasság történelmi alakulásáról kifejt, ez a szerencsétlen a következő könyvből másolta ki: „G. Jung. Geschichte der Frauen. I. rész, Majna-Frankfurt, 1850". Maga Jung a következőkből merítette anyagát.

G. Meiners. Geschichte des weiblichen Geschlechts. 4 kötet, Hannover 1788–1800, és

J. A. de Ségur. Les femmes etc. 3 kötet, Párizs 1803, ezt azután hegeli-ifjúnémet mártással öntötte le.

Meiners és Ségur a következő anyagokat használták fel:

Alexander (W.). History of women stb. 2 kötet London 1782, 3. kiadás,

Thomas (a francia Akadémia tagja). Essai sur le caractère etc. des femmes etc. Paris 1773.

S végül, hogy a hegeli iskolának mi a felfogása – Ruge, ez a vén bohóc, úgy látszik teljes gyermekkori együgyűségbe esett, s túl ostoba, semhogy számba jöjjön – lásd:

Unger (J.). Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Bécs 1850.

Ezzel a „bibliográfiával" elveheted a szerencsétlen Heinzen kedvét attól, hogy a szocialistáktól elcsent egyes frázisokat új felfedezésnek tüntessen fel, és tudtára adhatod az amerikai német közönségnek a forrásokat, ahol, ha a tárgy iránt érdeklődik, anyagot találhat.

34

Marx A. von Brüningkhez

Londonba

[Fogalmazvány]

[London,] 1852 október 18.
28, Dean Street, Soho

A. von Brüningk báró úrnak.

A mai postával megkaptam a „Baltimore Wecker" 1852 szeptember 27-én kelt számát az Ön nyilatkozatával. Mivel én, mint a washingtoni A. Cluss *egyik* tudósítója, ebbe az ügybe közvetlenül belekeveredtem, felkérem Önt, jelölje meg a helyet, ahol (e héten) csütörtökön vagy pénteken találkozhatunk. Jómagam tanút hozok majd magammal, kérem tehát, hogy Ön ugyanezt tegye, előre megjegyzem azonban, hogy ez a tanú sem *Ruge*, sem *Ronge*, sem pedig *Kinkel* vagy *Willich* nem lehet, mert ezek az urak *érdekeltek* a függőben levő kérdésben, de *Schimmelpfennig* úr sem kerülhet szóba. Ez az úr Párizsban egyenesen elkötelezte magát, hogy engem „minden számba jöhető *rágalommal*" megsemmisít. Megsemmisítő képességében nem hiszek ugyan, e nyilatkozata után azonban semmiképp sem találkozhatom vele.

Ez alkalommal megmagyarázom majd az összefüggést személyem és a „Baltimore" cikke között[735], és amennyiben Ön magyarázatommal nem éri be, készen állok arra, hogy gentlemanek között szokásos módon elégtételt szolgáltassak Önnek.

Tisztelettel
Dr. Karl Marx

35

Engels Marie Blankhoz

Londonba

Manchester, 1852 november 22.

Kedves Marie,

Igazán nagyon bocsánatot kell kérnem tőled, hogy nem válaszoltam már réges-régen első leveledre. De az irodában, ahol azelőtt magánlevelezésemet intézni szoktam, most olyan sok a dolgom, hogy erre gondolni se lehet többé, otthon pedig, Uramisten, az írószerszámaim mindig olyan rossz állapotban vannak (mint például e levél elején látható kalligrafikus kísérleteim is bizonyítják), hogy alig tudom rászánni magamat arra, hogy harcba bocsátkozzam velük. Ennek ellenére ma este megteszem; csodáld kötelességérzetemet, rossz kézírásomat pedig tekintsd fivéri szeretetem újabb bizonyságának.

Ezenkívül volt még egy másik ok, amely visszatartott attól, hogy írjak neked. Ugyanis amikor Németországban voltál, eszembe jutott, hogy kérdeznem kellett volna tőled valamit; de amikor visszajöttél, abszolúte nem tudtam többé ráeszmélni, hogy mi volt az. Megérted, hogy az efféle elvtelenség, jobban mondva eszméletlenség szükségképpen nagy lelkiismeret-furdalást okozott nekem, mint önérzetes férfinak. Őszintén megvallva, nem vitt rá a lélek, hogy írjak neked, amíg ezzel a fontos kérdéssel nem voltam tisztában. Újabb leveled azonban, meg a vajas pirítós és néhány pohár sherry által fokozott, megfeszített szellemi tevékenység végre újra talpra állítottak, és most már ismét tudom, hogy mit akartam kérdezni tőled. A következőről van ugyanis szó: otthagytam nálad karácsonykor vagy húsvétkor két pamutinget? Hosszabb ideje eltűntek ugyanis ruhatáramból, és ha netalán ott megkerültek, ez igen kellemes volna nekem, mert kitűnne belőle, hogy korántsem vagyok rendetlen ember.

A kívánságaimról kérdezel. Kedves húgom, kívánságokkal már jó ideje nem foglalkozom, abból semmi nem sül ki. Ezenkívül csakugyan nincs tehetségem hozzá, mert ha egyszer kivételesen rajtakapom magamat, hogy gyenge voltam és kívántam valamit, úgy mindig olyasmiről van szó, ami úgyse lehet meg, tehát jobban teszem, ha inkább teljesen leszokom arról, hogy kí-

vánságaim legyenek. Mint látod, ennél a tárgynál is egészen Salamon, a prédikátor morális hangnemét ütöm meg, ezért hát, minél kevesebbet beszélünk róla, annál jobb. Ha tehát az a szándékod, hogy karácsonykor ismét lekötelezzél engem szereteted újabb bizonyítékával, úgy gyámoltalan és kiforratlan kívánóképességem ebben aligha lehet a segítségedre; egyébként azzal a gondolattal vigasztalódom, hogy erre a segítségre nem is szorulsz rá, a múltból ítélve.

Örömmel hallom, hogy valamennyien jól vagytok. Néhány megfázást leszámítva egészben véve én is teljesen egészséges voltam, még amikor hirtelen megváltozott az idő, akkor se fájt többé a fogam, ez most remélhetőleg végleg elmúlt. Még mindig Strangewaysben lakom, csak néhány házzal odébb, de az a tervem, hogy jövő hónapban itthagyom ezt a környéket és közelebb költözöm Kis-Németországhoz; mégiscsak túl magányos itt, és ezen a télen a változatosság kedvéért megengedek magamnak egy kis szórakozást, amennyire ez ebben a szénfüstben lehetséges. Fél éve nem volt alkalmam, hogy kifejtsem elismert zsenialitásomat a homársaláta készítése terén – micsoda borzalom, hisz így teljesen besavanyodik az ember. Jövő tavasszal amúgy is megint egyszer könyvet kell majd írnom, valószínűleg angolul, a magyarországi háborúról vagy a megboldogult de Balzac úr regényeiről vagy másvalamiről. Ám ez nagy titok, különben egyáltalán nem is közölném veled.

Mit csinál Elise?* Ha jól tud főzni meg harisnyát stoppolni, akkor karácsony után bizony ide jöhetne és vezethetné a háztartásomat. Minthogy Gottfried**, a lantos (vagy Franz*** volt?) berendezkedett a saját háztartásában, majdhogynem kötelességem, hogy ugyanezt tegyem és lepipáljam őt, ami nagyon könnyen megy, mert Elise bizonyosan ragyogóan el tudná látni a háziasszonyi tisztet, míg a vén vaskalapos agglegénynek csak egy öreg, raplis, hat láb magas, kiaszott, elriasztó, csipás szemű, lompos, borzas kiszolgált konyhalány a házvezetőnője, és bármennyit szépeleg is a szegény fickó – hogy áldja meg az Isten! – koncerteken, bálokon stb., mégsem kap feleséget sohasem.

Egyébként itt az ideje, hogy abbahagyjam, mert kezdem gonoszul megszólni felebarátaimat, méghozzá a cég egyik tagját is, és ezt sose tegye az ember, kivéve, ha kereshet vele valamit, mondja a kvéker.

---

* Elise Engels. – *Szerk.*

** Gottfried Ermen. – *Szerk.*

*** Franz Ermen. – *Szerk.*

Add át üdvözleteimet Emilnek*, Elisének és a kicsiknek, szívélyesen üdvözlöm Heilgers urat és feleségét is. Ahhoz, hogy odautazzam az öreg herceg** temetésére, túlságosan rossz volt az idő és túlságosan sürgős a munka az irodában; csak félnapos szünetet tartottunk. Különben is négy hét múlva ott leszek.

Tiszta szívből

fivéred
Friedrich

* Emil Blank. – *Szerk.*
** Wellington. – *Szerk.*

36

Marx Karl Eduard Vehséhez

Drezdába

[Fogalmazvány]

[London, 1852 november vége]

Nagyságos Vehse úrnak,

Bizonyára feltűnőnek találta, hogy Önnek, akit nem ismerek, régi barátjaként írtam.[736] Ezért Weerthet és Reinhardtot kell hibáztatnia. Persze most már látom, hogy alaposan tévedtem. Önnek, aki ismerőse Campénak, ennek a szolgálólányával együttélő vén uzsorásnak, esküszegőnek, tudnia kellett, hogy ez a személy halálos ellenségeim közé tartozik, tehát nem lett volna szabad neki felajánlania brosúrámat,[92] ezzel a kívánt alkalmat szolgáltatva neki arra, hogy veszélytelenül, kerülő úton arcátlanságokat mondhasson nekem. Személyesen nem ismerem ezt az alakot, bár igen speciális értesüléseim vannak róla. Az álliberálisokkal vívott élethalálharcom elegendő ahhoz, hogy ellenem fordítsa intrikáit, amelyekre, efelől Campe biztos lehet, kellő időben vissza fogok vágni.

Másodszor: Önnek korántsem állt jogában, hogy kérdezősködésem alapján Bangya úrnak írjon. Tudomásom szerint én ismertettem meg Önt B. úrral, de semmiképpen sem úgy mutattam be őt mint bizalmasomat magánügyekben. S furcsa, hogy Ön Campe arcátlanságát olyan harmadik személy útján juttatja a tudomásomra, akit Campe úr – amiről Weerth itt biztosít és amiről Bangyát tájékoztatni fogom – *besúgónak* nyilvánít.

Ha Ön ezt a levelet visszatetszőnek tartaná, jöjjön csak el Londonba, a lakcímemet tudja, s biztosíthatom, hogy mindenkor kész vagyok Önnek a szokásos elégtétellel szolgálni.

Dr. K. Marx

37

Marx Bangya Jánoshoz

Londonba

[Fogalmazvány]

1852 december 3.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Bangya!

Ma levelet kaptam Engelstől, amelyben igen furcsa dolgokat közöl.*

Engels nem az Ön által megadott címre írt, mert – mint megjegyzi – mit bizonyít akár egy válaszlevél is egy olyan levélre, amelyet nem közvetlen címre, hanem csupán egy második cím közvetítésével, poste restante írtak?

Ehelyett Engels felkérte néhány berlini üzletfelét, hogy szerezzenek információkat. A leggondosabb utánjárás eredményeképpen ezek most arról számolnak be neki, hogy

1. Collmann-cég nem létezik;

2. a megadott címen, Neue Königsstrasse 58 vagy 59 sz. alatt Collmann nevű egyén nincs és

3. semmiféle Collmannt Berlinben fellelni nem lehet.

Engels továbbá felhívja a figyelmemet arra, hogy az Eisermann aláírású két levél meg a Collmann aláírású levél *ugyanattól* a kéztől származik, és mind a háromnak az a különös sajátossága, hogy postabélyegző nélküli cédulák, hogy a két elsőben Eisermann, az utolsóban pedig Collmann szerepel közvetlenül mint *kiadó* stb., s hogy az ügy hetedik hónapja húzódik egymásnak kölcsönösen ellentmondó ürügyekkel. Most megkérdem Önt magát, miután Collmann épp olyan misztifikációnak bizonyult, mint korábban Eisermann, a „Konstitutionelle Zeitung" sohasem létezett kiadója, milyen *racionális* módon magyarázhatók meg mindezek az ellentmondások, valószínűtlenségek, titokzatosságok egy olyan egyszerű ügyben, mint egy brosúra[92] kiadása?

---

* *V. ö. 183–184. old. – Szerk.*

„Bizalommal" nem lehet tényeket nem létezőkké tenni, és olyan emberek, akik becsülik egymást, kölcsönösen nem vakhitet várnak egymástól.

Bevallom Önnek, hogy minél többször forgatom ide-oda ezt a históriát, legjobb akartom ellenére is újra meg újra kénytelen vagyok azt átkozottul *homályosnak* minősíteni és ha nem éreznék Ön iránt személyes barátságot, minden további nélkül egyetértenék Engels levelének végkövetkeztetésével: „Mindezek után mégiscsak úgy látszik, hogy ki akartak játszani bennünket."

Tisztelettel
K. Marx

Ui. Engels végül még arra hívja fel a figyelmemet, hogy egyáltalán semmit sem bizonyítana és semmit sem vinne előbbre az sem, ha a kérdéses kézirat néhány napra újra előkerülne Londonban. Mi egyebet bizonyíthatna ez a kézirat létezésén és azonosságán kívül, amit senki sem von kétségbe.

38

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[737]

[London,] 1852 december 7.

... Csatoltan megküldöm nektek: 1. egy kéziratomat: *Leleplezések a kölni kommunista-perről.* E kézirat tegnap elment Svájcba, hogy ott kinyomják és újévi ajándék gyanánt átdobják a porosz uraknak Németországba. *Amennyiben* azt hiszed, hogy az amerikai piacon legalább az *előállítási költségeket* ki tudod belőle préselni, nyomasd ki odaát. Ha többet is ki tudsz hozni, annál jobb. Kinyomatás esetén előre fel kellene rá hívni a sajtóban az emberek figyelmét, hogy a kíváncsiságot felcsigázzuk. A brosúrát, ha netán megjelenik Amerikában, *névtelenül* kell kinyomatni, éppúgy mint Svájcban. Értékelni tudjátok majd a brosúra humorát, ha figyelembe veszitek, hogy szerzője, hátulját kellően fedő ruha és lábára húzható cipő híján, úgyszólván internálva van, s emellett minden pillanatban az a veszély fenyegette és fenyegeti, hogy *családjára* rászakad *a valóban szörnyű nyomor.* A per még mélyebben belerántott a csávába, mivel 5 héten át kenyér helyett a pártért kellett dolgoznom, hogy leleplezzem a kormány mesterkedéseit. Azonkívül teljesen ellenem fordított olyan német könyvkiadókat, akikkel szerződést reméltem kötni gazdaságtanom[63] ügyében. Végül pedig Bermbach letartóztatása megfosztott attól a kilátástól, hogy az általad küldött „Brumaire"-példányokat – ő már májusban 300-at rendelt – értékesíthetem. Így hát szorul a kapca.

Itt Londonban széltében-hosszában elhíreszteltem, hogy a brosúrát Észak-Amerikában nyomják, már csak azért is, hogy a poroszok háta mögött Svájcból végrehajthassam a diverziót. A poroszok sejtik, hogy valami készül, és most Hamburgban, Brémában meg Lübeckben résenlétre intik majd a vámosokat és rendőröket.

2. Küldök egy felhívást pénzadakozásra a kölni foglyok és családjaik javára.[262] Nyomassátok ki különböző lapokban. Talán jó lenne, ha ti is alakítanátok ott bizottságokat. Ez pártdemonstráció. Amint látod, Ernest Jones közvetlenül mint párttag lép fel. Egy aláírástokkal ellátott bevezetésben talán külön kiemelhetnétek, hogy itt nem forradalmi kéregetésről van szó

Kinkel stb. módján, hanem *meghatározott* pártcélról, amelynek elérését a munkáspárt becsülete megköveteli.

Különböző londoni lapokban megjelent egy hosszabb nyilatkozat (én, Lupus, Freiligrath és Engels írtuk alá) a kormány gyalázatosságairól a kölni perben.[7] A porosz követséget különösen az sérti, hogy a „Spectator" és az „Examiner", a *legválasztékosabb* és *legtekintélyesebb* londoni hetilapok, a porosz kormánynak e kendőzetlen megbélyegzését átvették.

A „Morning Advertiser" nem közölte leveledet*; netán veszélyt szimatolt?

Az a hírecske az „Abendzeitung"-ból,[738] amelyet ma megküldtetek nekem, s amely szerint én a rendőrségnek [...] stb., stb., M. Gross úr gyalázatossága; bármelyik New York-i willichiánus uszíthatta erre. Hogy ez a „becsületes" Willich milyen szerepet játszik a kölni perben, meglátod a kéziratomból. Sok mindent még elhallgattam, részben azért, hogy ne zavarja az egész mű irodalmi tervét, részben pedig, hogy az esetben, ha a fickónak – amit alig remélek – lenne mersze válaszolni, új puskaporral szolgálhassak.

Fickler levelei szórakoztatnak. Blind, aki most feleségével itt lakik, meséli nekem, hogy Fickler, a jóravaló Fickler, az ipari kiállítás[20] idején nagy házat bérelt és remekül bebútorozta azért, hogy aztán bérbe adja. A spekuláció balul ütött ki. Fickler Amerikába szökött, de nemcsak hitelezői elől. Elszökik anélkül, hogy nála lakó felnőtt lányát akár csak valamennyire is beavatná tervébe és anélkül, hogy egy fillért hagyna neki. A lányt természetesen kidobták a házból. Hogy később mi lett vele, nem tudni. A jóravaló Fickler!

Proudhont illetően mindkettőtöknek igazatok van.[739] Massol illúziókat táplált, mert Proudhon szokott, hivatásszerű kóklerkedésével mint *saját* „legfrissebb felfedezését" adoptálta néhány gondolatomat, pl. azt, hogy *nincs abszolút tudomány*, hogy az anyagi viszonyokból kell mindent megmagyarázni stb., stb. Louis Bonaparte-ról szóló könyvében[133] nyíltan vallja azt, amire a „Philosophie de la Misère"-jéből még csak következtetni lehetett, ti., hogy a kispolgár az eszményképe.[740] Franciaország, úgymond, 3 osztályból áll: 1. burzsoáziából, 2. középosztályból (petit bourgeois**), 3. proletariátusból. A történelemnek, sajátosan a forradalomnak, célja mármost az, hogy az 1. és 3. osztályt, a végleteket, a helyes középútban oldja fel, és ez a proudhoni hitelműveletek révén megy végbe, melyeknek végső eredménye a kamat különböző formáinak eltörlése.

* *V. ö. 521–522. old. – Szerk.*

** – kispolgár – *Szerk.*

Vetter tábornok fel fogja keresni Weydemeyert New Yorkban, téged pedig Washingtonban.

Kossuthról. Amikor küldeményeitekből tudomást szereztem az első botrányról, amelyet az amerikai-német lapok a „Tribune"-nak juttatott „magántudósításom"[171] miatt csaptak, „Magántudósítójuk" jelzéssel nyilatkozatot küldtem a „Tribune"-nak,[741] amelynek tartalma röviden a következő volt: (következik az ismert tartalom*). – Ám tovább. Amikor megkaptam tőled azt a kivágást, amelyben Kossuth valamiféle titkára gyalázatos rágalmazónak stb. nyilvánít engem és ugyanakkor fellép Pierre** érdekében stb., tudattam Mr. Kossuth-tal a „Tribune"-beli első nyilatkozatom tartalmát, és egyben megkértem ezt az urat, tegyen határozott nyilatkozatot. Erre Kossuth ezt feleltette: 1. *becsületszavára*: nincs titkára; talán korábbi írnoka, az Amerikában élő Henningsen merészkedett önmagát ezzel a tisztséggel felruházni; és 2. az állítólagos nyilatkozatról csak általam szerzett tudomást (elküldtem neki ugyanis a corpus delictit***, a leveledhez mellékelt cédulát); 3. „figyelmeztetésemért" hálás és újból kéret, hogy mégis-csak találkozzam vele valamely semleges helyen. – Jövő pénteken az 1. és 2. pontról megint írok a „Tribune"-nak.[742] Tájékoztass e história fejleményeiről.

Kinkelről. Kinkel tehát mint az újabb költészettel stb. foglalkozó előadó Bradfordban és Manchesterben lődörgött, ahol papos-esztétizáló-liberális élősködőként udvarolt a német zsidóknak. Kimagasló esztétikai teljesítményeiről felolvasásainak fültanúi a következőket mondták el nekem: Bradfordban *előadást* hirdet *Goethe Faustjáról* fejenként 3 shilling belépti díjjal. Zsúfolt előadóterem. Nagy várakozás. Mit tesz Gottfried? Felolvassa a Faustot elejétől végig és ezt *Faustról szóló* előadásnak nevezi. Gottfried persze volt oly bölcs, hogy e *szélhámosságot* a legutolsó felolvasására tartogassa. – Manchesterben Gottfried kijelenti: „Goethe *nem* költő, nála »erbötig«° »Venedig«°°-gel rímel; viszont *Immermann* a legnagyobb német költő." Továbbá: „Bízvást elmondhatom: a legújabb német költők közül mindenekelőtt három nyerte el a közönség kegyét – Herwegh, Freiligrath és – bízvást elmondhatom: *Gottfried Kinkel.*"

De a kedélyes Gottfried politikáról is tartott előadásokat, pl. az északamerikai pártokról. Így Manchesterben és Bradfordban kijelentette: „Én

* *Cluss megjegyzése. – Szerk.*

** Pierre-Napoléon-Bonaparte. – *Szerk.*

*** – bűntárgyat; bűnjelet – *Szerk.*

° – kész; hajlandó – *Szerk.*

°° – Velence – *Szerk.*

ugyan meghirdettem önöknek, hogy az amerikai pártokról, pl. a demokratákról, a whigekről[137], a »Free Soilers«-ről[743] stb. kívánok szólni. De valójában Amerikában épp oly kevéssé léteznek már pártok, mint Európában. Már csak a *liberálisok egyetlen nagy pártja* létezik, és ez Németországban is megmutatkozna, ha hagynák, hogy a legyőzött párt újra elfoglalja régi helyzetét. „Végül *Gottfried* a *mormonokról* beszélt; ezekről többek között ezt tudta: „Aki minden földi gondtól szabadulni akar, menjen a mormonok közé" stb. Kijelentései nyomán Bradfordban éppenséggel azt hitték róla, hogy a *mormonok ügynöke*. Egyébként Gottfried Kinkel azzal a mélyen átérzett meggyőződéssel hagyta el a két gyárvárost, hogy ott *soha többé nem szabad mutatkoznia*.

Becker* a kölni esküdtszéki tárgyalásokon blamálta önmagát és a pártot. Előre megállapodtak vele, hogy úgy lép fel, mintha nem lenne tagja a Szövetségnek és nem rontja el a dolgát a demokrata kispolgárságnál. De hirtelen – jóllehet elméleti képzettsége igen gyenge, kicsinyes becsvágya viszont elég fejlett – megszédül. A kommunisták rovására a demokrácia nagy férfiújaként akar szerepelni. Nemcsak egyszerűen szabadulni akar, hanem személyesen akarja a per babérait is learatni. Nemcsak kitart arcátlansága mellett, hanem aljassá is válik.

Most végül még néhány szót Franciaországról: Bonaparte, aki mindig pumpolásból élt, úgy véli, hogy a franciaországi aranykort jobban nem teremtheti meg, mint ha általánossá és lehetőleg minden osztály számára hozzáférhetővé teszi a pumpolásra szolgáló intézményeket. Műveletei kétszeresen is jók: rettenetes pénzügyi válság útját egyengetik, és megmutatják, hogy hová vezetnek Proudhon hitelmanőverei, ha a gyakorlatban megvalósulnak és nem maradnak meg az elmélet ködös berkeiben: ti. Law kora óta nem tapasztalt mérvű tőzsdei szédelgéshez.

Az orléanisták – egyik ügynöküket igen alaposan ismerem – rettentően tevékenyek. Thiers e pillanatban itt van. Sok a szövetségesük a hadseregben és Bonaparte közvetlen környezetében. Az a szándékuk, hogy (januárban) ágyában meggyilkolják Bonaparte-ot. Majd meglátjuk. Engem mindenesetre 14 nappal a merényletük *előtt* értesítenek, én pedig a Testvérek és Barátok elnevezésű titkos társaság útján, amelynek tagja vagyok, tájékoztatni fogom a párizsi forradalmi proletárpártot. Ha az orléanisták kikaparják is a gesztenyét a tűzből, semmiképp ne hagyjuk, hogy meg is egyék.

Ha Heinzen stb. annyira hencegnének Becker kölni fellépésével, hogy ezzel valamennyiünket kompromittálnak, akkor te a magad aláírásával nyi-

* Hermann Becker. – *Szerk.*

latkozzál, hogy Becker tagja volt a Kommunisták Szövetségének, s még kevéssel letartóztatása előtt felszólított engem, hogy írjak valamit a demokraták *ellen*; Heinzen és Ruge támadásait illetően pedig azt írta nekem, hogy ne is válaszoljak Müller-Tellering e nyomorult szövetségeseinek. Ehhez a fegyverhez természetesen csak akkor nyúlsz, *ha feltétlenül szükséges*. Akkor kifejezetten azt állítod, hogy Becker megbeszélés szerint járt el, szerepét azonban nagyon eltúlozta, nem *elég ügyesen* játszotta, – ez minden, amit a szemére lehet vetni.

K. M.

39

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[737]

[London,] 1852 december 14.

... Ma csak néhány sort. Brüningk írt nekem. Írásban feleltem, éspedig azt, hogy a *híresztelés értelmi szerzői* Kinkel és Willich. Őrájuk céloztam, nevük említése nélkül, a neked szóló levelemben.[744]

Ha Kinkel az amerikai lapokban nyilvánosan tagadna, kinyomatom az egész levelezést, ill. a közte, köztem és J. Huzel között történtek jegyzőkönyvét is*, hogy bebizonyítsam Kinkel igazságszeretetét és bátor kiállását az általa terjesztett gyanúsítások mellett.

Ha Brüningk állításod visszavonását követelné tőled vagy nyilvánosan megtámadna, „mert az anyagot, amelyet tudomásodra hoztam, önkényesen kiforgattad", tartsd magad a következő pontokhoz: 1. joggal következtethettél arra, hogy von Brüningkné ügynök, ha *maguk* a barátai is ezzel gyanúsítják, annál is inkább, mivel von Lieven hercegnének, a hírhedt orosz ügynöknek az ügynöke. 2. A körülményeskedést nem tartottad szükségesnek, annál is inkább, mivel von Brüningkné bizalmasa – Schimmelpfennig – elvként hangoztatta, hogy Marxot és társait meg kell *rágalmazni*. – 3. Talán te magadtól is nyilatkoztál volna, ha Brüningk közvetlenül a „Wecker"-hez, majd pedig hozzád fordul ahelyett, hogy belekeverje a nyomorult Rugét–Rongét. Ennyi elég lesz.

E. Jonesról. Jones most igen emelkedőben van. Harney lapja – Jones lapjának vetélytársa – a „Star of Freedom" kb. 3 hét óta *letűnt* csillag [star].

Kinkelről–Willichről. E két legény arcátlansága Reichenbach-elleni nyilatkozatukban igen messzire merészkedik.

1. Reichenbach túlságosan kíméletesen járt el ezekkel a fickókkal: eltitkolta a *voltaképpeni* okot, amely lépését közvetlenül indokolta.[256] Amerikában ugyanis még forgalomban vannak kincstári utalványok Reichenbach aláírásával. Ezeket *Kinkel* és *Willich* amerikai ügynökeikkel leszámítolással *pénzzé tették* és *az összeget közvetlenül* a saját címükre küldették, holott a

---

* *V. ö. 92. old.* – *Szerk.*

londoni kezesek őket, mint a pénzügyi bizottság tagjait, már régen dezavuálták. Éppígy Londonban is elsinkófáltak ilyen utalványokat. Az ekként birtokukba jutott összegekről *sohasem számoltak el*. Ez kifejezett *csalás* volt és Reichenbach azért tartotta szükségesnek a nyilatkozatát, hogy emiatt őt ne terhelje felelősség.

2. A *német* újságok *dicsérettel* emlegették azt a határozatot, hogy a pénzt vissza kell küldeni Amerikába, és ezért különösen Kinkelt *magasztalták*. A semmiházi szó nélkül bezsebelte a burzsoá dicséretet, ahogyan Bradfordban és Manchesterben sem vallotta be egy szóval sem, hogy *ellenezte* ezt a határozatot. A németországi burzsoák előtt tehát mégiscsak tiszteletre méltónak akar tűnni, hogy pénzt csinálhasson. Az amerikai forradalmi filiszterek előtt a forradalomban való hitét fitogtatja, hogy a tőlük kicsalt pénzt kiragadhassa Reichenbach, a cerberus karmai közül.

3. Willich az Amerika és London közötti távolságban bízik. A fickót itt az egész emigráció bebizonyosultan kémnek és leleplezett széltolónak tartja. De úgy véli, hogy Amerikában továbbra is a forradalom pénzbeszedőjeként szerepelhet. – *Hirsch* a Blamich Streeten* egy munkástársaság előtt kijelentette, hogy Willich a cinkostársa. Ő maga, mondja a ravasz Hirsch (!!!), a demokrácia érdekében kémkedik, de Willich most már a rendőrség érdekében. Willich társasága értesült erről. Interpellált stb.[745] (talán láttad már a „Leleplezéseim"-ben). Mivel másképp nem tudott segíteni magán, átirányította társaságának kicsiny magvát egy másik helyiségbe, ahová *látogatók nem tehetik be a lábukat*, a saját lakását pedig London egyik távoli zugába tette át. E két gézengúzról most már Amerikában is le kell rántani a leplet. Itt teljesen kimúltak.

Goeggről. Goegg, aki hónapokon át mindenütt elhíresztelte, hogy a wheelingi kongresszusra[746] utazott, ez idő alatt Strasbourg-ban volt, ott összeszedte vagyonának maradékát, 300 fontot, és most itt Rongéval kisdedóvókat és hasonló német-katolikus tanintézeteket alapít.

Barátod
K. M.

* *Az eredetiben a szó fölött kérdőjel. – Szerk.*

40

Marx Zerffi Gusztávhoz

Párizsba

1852 december 28.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Barátom!

Legszívélyesebb köszönetem leveléért.

Két körülmény tette lehetővé, hogy Bangya ilyen hosszú ideig félrevezessen. *Először is* ismeretsége Szemerével, akinek Görgeyről, Kossuthról és másokról szóló kéziratából[73] nyomban felismertem, hogy ő Magyarország esprit fort-ja* – és az Ön baráti kapcsolata Bangyával, minthogy Ön – bár csak rövid – személyes ismeretségünk során bennem feltétlen bizalmat keltett. *Másodszor:* Bangya ellentmondásait, hazugságait stb., amíg csak lehetett, azzal a legjelentéktelenebb esetekben is kiütköző mániájával magyaráztam, hogy igyekszik titokzatosságba burkolni mindent, amit tesz-vesz, s nemcsak másokkal, hanem önmagával is bújócskát játszani.

Még e pillanatban is hajlamos vagyok azt hinni, hogy Bangya nem tulajdonképpeni kém, hanem, ahogy Ön helyesen mondja, a különböző pártok közötti „hírhordóként" és politikai kerítőként aggasztó tévutakra sodródott.

De hadd szóljak előbb arról a pontról, amely Önt különösen érdekli.

Szirmay csakugyan Kossuth ügynöke. A küldetése – mint néhány elejtett kijelentéséből kihámozni vélem – az, hogy Maupas úr útján kapcsolatba lépjen Bonaparte-tal. Kossuth kevéssel azelőtt Bangyának és párizsi levelezőjének, Malingre-nek a közvetítésével 1 $^1/_2$ milliós kölcsönt próbált szerezni az orléanistáktól, de elutasító választ kapott.

Most visszatérek Bangyára.

Saját szememmel láttam egy Kossuth által kiállított és Szirmay által ellenjegyzett *pátenst*, amelyben Kossuth úgyszólván in partibus[65] rendőrfőnökké teszi meg Bangyát – a kormányokkal szembenálló ellenrendőrség fejeként. Ez a pátens egyfelől megnyugtatott Bangyának jó néhány máskülönben gyanús kapcsolata és ismeretsége felől, mert ezek így hivatali kapcsolatok-

* – nagyeszű embere – *Szerk.*

ként jelentek meg, amelyeknek az ügyes kiaknázása pártunk hasznára válhat. Jómagam ily módon tudtam meg tőle a porosz kormányra vonatkozóan néhány fontos részletet. Másfelől egyenest nekiszegeztem a kérdést: hogyan fér meg a Kossuthtal való viszonya a Szemeréhez fűződő viszonyával? Nagyon elfogulatlanul azt felelte, hogy először is Szemere érdekében jár el, azután meg Szemere *hatalmazta fel*, hogy kapcsolatot tartson Kossuthtal. Ezért később nem tértem vissza többé erre a tárgyra.

Bangya Kossuth nevében többször felkért, hogy keressem fel ez utóbbit. Azt feleltem: én itt és itt lakom; ha Kossuth úr beszélni óhajt velem, csak el kell fáradnia hozzám. Kossuth ezután azt javasoltatta nekem, hogy találkozzunk egy semleges helyen. Az ügyet függőben hagytam. Közben azonban a „Tribune"-ban (New York) névtelenül megjelent egy tudósításom, amelyben támadtam Kossuthot, Mazzinit stb. és speciálisan Kiss stb. párizsi intrikáiról is megemlékeztem.[171] Rettenetes felzúdulás az amerikai sajtóban! Kossuth kapcsolatban áll a zsarnokkal! Ez lehetetlen. Bangya, amikor Szirmay kérdőre vonta, szerzőként engem nevezett meg, majd személyesen is kijelentettem Szirmay úrnak, hogy igenis *én* vagyok a szerző. Tudomásom szerint teljes szabadságomban áll azt írni Kossuth úrról és Kossuth úr ellen, amit jónak látok. Kevéssel ezután újságokat kaptam Amerikából, amelyekben Kossuth – a kormányzó úr állítólagos „magántitkára" útján – „mint rágalmazót" denunciál engem. Erre Bangya útján felszólítottam Kossuthot, nyilatkozzék, hogy ez a cáfolat tőle ered-e? Ez esetben, ha azelőtt ostorral fékeztem, ezentúl skorpiókkal fogom ostorozni[747]. Kossuth Szirmay útján válaszolt nekem: 1. a nyilatkozatot nem ismeri, 2. nincs is magántitkára, és ismételten felkért, hogy találkozzunk egy semleges helyen, amiről nem vettem tudomást. A magam részéről a „Tribune"-ban közzétettem Kossuth nekem küldött nyilatkozatát,[742] s ezzel a dolog egyelőre véget ért, de még mindig foglalkoztatja az egész ízetlen és ízléstelen amerikai-német sajtót. A viharos felháborodás azonban, amelyet a róla szóló tudósítás ellenem keltett, mégiscsak azt bizonyítja, hogy Kossuth elveszett, mihelyt bebizonyosodik szövetsége Bonaparte-tal.

Mármost az a véleményem, hogy mindkettőnknek feltétlenül a *legnagyobb diszkrécióval* kell eljárnunk, mert Bangya, amint megtudja, hogy átláttak rajta, Önnek és Szemerének, különösen párizsi tartózkodásuk miatt, esetleg jelentősen árthat; ezenkívül, mert a kézirat[92] kinyomatása *előtt* Bangyának mindenféle nyilvános leleplezése a közönség előtt a legjobb esetben nevetségessé tenne engem. Végül pedig fontosnak tartom – addig is, amíg a körülmények megengedik Bangya úr nyilvános leleplezését –, hogy közelről tartsuk szemmel. Különösen fontossá válik ez párizsi tartózkodásakor.

Bangya meglepően indiszkrét s Önnel és Szemerével, már csak bizalmuk megtartása miatt is, közölni fogja mindazon különböző pártok minden lépését, amelyeket szolgál.

Én tehát, bár tartózkodóan és hidegen fogok vele szemben viselkedni – legutóbbi csínyje után mást nem is várhat –, de nem adom tudtára sem azt, hogy mi mindennel gyanúsítom, sem azt, hogy Önnel „titkos" levelezést folytatok.

Maga Bangya azt írja a cédulán, amelyet Anonymusának leveléhez mellékelt: „Azt hiszem, Önnek most már jogában áll az is, hogy a művet máshol nyomassa ki." Úgy vélem, hogy ezzel a tanáccsal, amely egyébként csak egyik neki címzett fenyegetésem visszhangja, a hátát igyekszik fedezni.

Teljesen egyetértek azonban Szemerével és Önnel, hogy ennek most már csakugyan meg kell történnie. Nehézséget csak a megvalósítás okoz. E percben jelentette meg egy svájci könyvkiadó *„Leleplezések a kölni kommunista-perről"* című brosúrámat.[748] (Önnek és Szemerének lehetőleg mielőbb küldök belőle egy-egy példányt.) Ugyanaz a könyvkiadó a „Brumaire tizennyolcadikája" című művem Németország számára való kiadásával foglalkozik.[749] Nincs kilátás arra, hogy ugyanezt a könyvkiadót egy harmadik vállalkozásra is rábírjam. Németországban most egyetlenegy könyvkiadó sem mer tőlem bármit is kinyomatni. Tehát csak az maradna hátra, hogy a *saját költségemen* nyomassam ki, ami mostani körülményeim között lehetetlen. De mindamellett *szükséges* a dolog. Majd meggondolom, hogy mit tegyek.

A „Leleplezésekből" látni fogja, hogy Greif mennyire aljas ember. 1851 decemberében Párizsban járt a *német–francia összeesküvés ügyében*[107] és igyekezett *látszatösszefüggést* teremteni kölni barátaim és a párizsi bolondok között.[750]

Az viszont igaz, hogy amikor Greif még itt volt Londonban, Bangya minden hónap 3-án vagy 4-én rendszeresen kapott *pénzt Berlinből*. Ismeri Ön a forrásokat, ahonnan ő ezt a pénzt szerzi?

A fődolog ebben a históriában továbbra is ez: „à corsaire corsaire et demi"[98]. Ha Bangya „veszélyessé" akarna válni, csak emlékeztetni kell őt arra, hogy Malingre-ral és az orléanistákkal való összeköttetései miatt a kezünkben van.

Írjon hamarosan és biztosítsa Szemerét, hogy őszinte csodálói közé számíthat.

*Ch. Williams**

---

* *Marx fedőneve. – Szerk.*

1853

41

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[751]

[London,] 1853 január 31.

... Tegnap olvastam Heinzen Bambergernek írt levelét. Pénzügyi balszerencséről panaszkodik és azt írja, hogy a „*Janus*"-*tól* ki **kellett** lépnie. Ami dr. Kellnert illeti, egy ideig a „Neue Rheinische Zeitung" tudósítója volt. Nézzetek utána, hogy egy vagy más módon nem tudtok-e kapcsolatot teremteni vele. Az első lépés talán az lehetne, hogy miután Weydemeyer tapogatózott, te egy „szolíd" cikket küldenél neki... Minthogy a nyomorult Willich, aki itt leszerepelt, múlt héten Kinkel ügynökeként elvitorlázott Amerikába, fontos, hogy *legalábbis* a brosúra[222] őrá vonatkozó pontjai bekerüljenek a sajtóba. A legjobb, ha kieszközlöd, hogy a brosúra újságokban jelenjék meg. Svájcban most megjelent; ez tehát a továbbiakban már kevésbé fontos. Nem lehetne ebben a dologban hasznát venni *Börnsteinnek* is, aki „csalétekkel" akar megkaparintani bennünket? Amennyire őt és társát, Bernayst ismerem, a rendőrségi trükkök ábrázolása igen jól mulattatja majd őket. *Politikus dolognak* tartom, hogy kapcsolatot létesítsünk ezekkel az emberekkel. Biztosítlak, hogy ha Bernays módot talál rá – és ezt elő kell segíteni –, hogy újra kapcsolatba kerüljön velünk, én ezzel a két fickóval mindent el tudok intézni. Többé nem hallottál semmit *Schrammról**, másrészt pedig *Telleringről*?...

* Konrad Schramm. – *Szerk.*

42

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

1853* március 25.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Cluss!

Panaszaid amiatt, hogy lusta levélírók vagyunk (legalábbis ami engem illet), nem egészen indokoltak. Én – kivéve betegségek esetén – rendszerint hetenként egyszer írtam. Először te tértél át új módszerre és sűrű időközönként levelek helyett csak újságokat küldtél. Mindössze három leveledre nem kaptál választ. E három közül kettő ugyanazon a napon érkezett, egyik a Freiligrathnak címzett pénzküldemény mellékleteként, a másik közvetlenül nekem. Válasz nélkül tehát csak két leveled maradt.[752] Ha megint *minden* héten egyszer írsz, akár sokat, akár keveset, én is megint rendszeresen ehhez a szokáshoz tartom majd magamat. Illetve inkább várakozás nélkül ezt fogom tenni. De akkor tőled is elvárom ugyanezt.

Schabelitz most részletesen írt nekem. A brosúrát – a „Leleplezések"-et – két hónappal ezelőtt kinyomatta és példányai 5 hete a határon túl, Weilben, egy badeni faluban hevernek. Ez a szamár, ahelyett hogy lett volna egy megbízható embere odaát, mindent ráhagyott a csempészre, aki fokozatosan jó sok pénzt préselt ki belőle, végül pedig feladta önmagát a badeni kormánynak. A többiről bizonyára értesültél a legutóbbi „Tribune"-ból.[337] De még inkább meggyőzhet téged a porosz kormány érdeklődéséről e brosúra iránt, következésképpen arról, hogy a „haza" szempontjából milyen fontossággal bír, az a tény, hogy a hős Stieber nemcsak berlini rendőrfőnök lett, hanem meghívják minden minisztertanácsra, amely forradalmárok és forradalmi üzelmek elleni óvintézkedésekről tárgyal. Majd kiugrom a bőrömből mérgemben, hogy a pamfletet egyelőre kivonták a forgalomból. Te viszont úgy látszik ezúttal nem jártál olyan szerencsével, ahogyan szoktál. A „Neu-England-Zeitung" ezen a módon, ennyire apró foszlányokban, akár egy évig is nyomathatja, míg ugyanakkor hasábjai telve vannak a nyo-

* *Az eredetiben:* 1852. – *Szerk.*

morult Ruge „szimatoló pofájával", akinek itteni „pontosan körülírt uszálya" még mindig nem haladja meg az öt főt. Miért nem helyezted el a dolgot a *„Demokrat"-ban*, amely *sokkal elterjedtebb* sajtóorgánum, s amelynek munkatársa vagy? A legközelebbi alkalommal kereken meg kell írnod nekem, hogy brosúraként ki lehet-e nyomatni a dolgot Amerikában vagy sem. *Európa számára* kellene, úgy, hogy Hamburgon keresztül átdobjuk Poroszországba. Ha nem lennék teljesen anyagiak híján, mindjárt Altonában nyomatnám ki. Nem e kis gúnyirat iránti elfogultságból, hanem a porosz állapotok pontos ismerete alapján mondom, hogy kedves poroszainkra e percben nem mérhetünk ennél érzékenyebb csapást.

Csak a semmiházi Willichet ne téveszd szem elől. A legdühödtebb ellenség s egyszersmind idióta.

Pulszky nemcsak nagypolitikai ügyek miatt időzik nálatok. Egyben azért is küldték át az óceánon, hogy lecsillapítsa az elégedetlenkedő Vetter tábornokot, aki Amerikából intrikál a „nagy Kossuth" ellen. Abból a „Daily Tribune"-ból, amelyet ma küldtél, meglepetéssel látom, hogy Kossuth–Mazzini-elleni támadásaimat[753] közölték. Komolyan kételkedtem ebben, annál is inkább, mivel Greeley fehér-vörös-fekete barátja,[754] a zsidó Pulszky odaát van.

Szemere írta meg nekem Párizsból a hírt, amelyet a „Tribune"-ban is közöltem, ti. hogy Kossuth és párizsi hívei hosszasan tárgyaltak Kossuth immár „visszavont kiáltványáról", és hogy e nyomorult fickót kényszerrel vették rá a visszavonásra.*

Barthélemyt, Willich barátját, akire Schramm párbajával kapcsolatban[756] bizonyára emlékszel (mellesleg: Schramm Cincinnatiben tanyázik és egyszer írt onnan), angol földön vívott párbaja miatt, amelyben megölte Cournet-t, 2 hónapra ítélték. Azért úszta meg ilyen olcsón – a per folyamán történt mocskos leleplezések ellenére is –, mert angol törvény szerint a párbajsegédeket ugyanolyan szigorúan büntetik, mint a párbajozókat, és mert nem hagyták, hogy a szegény ördög minden mocskot kitálaljon önmagáról. Az arcátlan fickó a börtönből megüzente Ledrunek, hogy mihelyt kiszabadul, lelövi, mint egy kutyát. Ledru azt válaszoltatta, hogy az ilyen bitanggal nem áll oda párbajozni. *Barthélemy*: tudja ő, hogyan kell egy fickót nyílt utcán lekent pofonokkal és hasonló bevált eszközökkel párbajozásra bírni. *Ledru* (viszonválasza): ez esetben a botjával fogja őt megleckéztetni.

Schimmelpfennig, ez a negédes háborús hős, 1000 font sperlinget[177] örökölt Brüninghnétől. A hadnagy úr persze fel is csapott fülbemászónak, pesz-

* *V. ö. 200. old.*[755] – *Szerk.*

tonkának, legyezőtartónak, politikai orákulumnak, kísérőnek, bámulónak, háziszolgának és ami más hasonló kellemes funkció létezik még.

Reichenbach – és némileg Kalb von Löwe is – Amerikába akar menni, előbbi mint gazdálkodó, utóbbi mint orvos.

A legfontosabb, bár látszólag legjelentéktelenebb nyugati esemény Raspail feleségének temetése volt Párizsban.[757] 20 000 proletár váratlan megjelenése ünneplő ruhában – ez úgy érte a bonapartistákat, mint a mennykőcsapás. Láthatod, hogy a proletár oroszlán nem halt meg. Az eseménynek Ledru számára is igen keserű mellékíze volt. Raspail a legnagyobb ellensége.

Még egy *tény*. Nem az én hibám, ha nem esztétikus. A „szőke uralkodónő", Montijo-Lola[758] szervezetét roppant kellemetlen baj gyötri – leküzdhetetlen *szellentés*. Ezt tympoptanomániának* nevezik. A „baleset" ellen korábban erőltetett lovaglással küzdött, ezt azonban Bonaparte most, mint rangjához nem illőt, megtiltotta neki, és így „erős detonációi" több „fogadáson" még a díszruhás decembristákat[5] is pirulásra késztették. S ez már jelent valamit. Csak egy kis zaj, egy morajlás, egy semmiség az egész, de tudod, hogy a franciák orra a legkisebb szellőt is megneszeli.

Legfeljebb egy év múlva, azt hiszem, nálunk leszel. A dolgok haladnak.

Barátod
K. M.

* tympanitész; meteorizmus; hasfelfúvódás – *Szerk.*

43

Engels Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

Manchester, 1853 április 12.

Kedves Weydemeyer,

Csatolom Marx nyilatkozatát Hirsch *önvallomásairól*,[316] amelyet *azonnal* helyezz el *minden lapban, ahol csak mód van rá*. Ha mindjárt küldesz egy másolatot Clussnak, ő bizonyára egy egész részt át tud majd vállalni. Úgy gondolom, nem árthat, ha alája írod: alulírottak a fentiekkel teljesen egyetértenek – E. Dronke, F. Engels. Mi a kézirattal[92] kapcsolatos históriáért és általában a Bangyával való kapcsolatért épp annyira felelősek vagyunk, mint Marx, és nem lenne helyes, ha eltűrnénk, hogy egyedül ő viselje a felelősséget. A kiszolgáltatott másolat részben Dronke kézírása, az eredeti szinte teljesen az enyém. Most kilátásunk van arra, hogy ezt a históriát Svájcban kinyomják.

Ez a nyilatkozat természetesen csak az általad készített kivonatok alapján íródott, amelyeket Cluss küldött meg nekünk.[759] Hogy a további tartalom miatt még egy újabb nyilatkozatra is szükség lesz-e, azt természetesen még nem tudhatjuk, de te bizonyára minden ránk vonatkozó dolgot kivonatoltál. Remélhetőleg néhány napon belül megküldöd nekünk az egészet nyomtatásban.

Ami Bangyát illeti, ő teljesen a kezünkben van. A fickó annyira belemászott a csávába, hogy teljesen vége. Védekezésül újabb és újabb gyanúokok ellen kénytelen volt Kossuthra, Szemerére és másokra vonatkozó egész okmány-kincstárát bemutatni Marxnak. Ekként most még nálam vannak Szemere Kossuthról és Görgeyről szóló brosúrájának[73] eredeti kéziratai. Kossuth urat tehát Bangya úr különösen blamálta. A magyarrá vedlett szláv kicsinyes ravaszsága kudarcot vallott Marx szívóssága és ügyessége folytán, amellyel Marx összezavarta. Így most a Bangya jellemére vonatkozó teljes bizonyító anyag a *mi* kezünkben van és senki máséban (talán még részben Szemeréében), de mire való lenne most ezzel lármát csapni? Úgy hírlik, hogy a fickó májusban megint Londonba jön, akkor pedig sarokba szoríthatjuk és talán még mindenféle hasznos dolgot kiszedhetünk belőle. Willich

és Hirsch között sok minden történt, ami még korántsem tisztázódott és ha, mint írod, a Hirsch-féle kézirat Kinkel közvetítésével érkezett oda, akkor ebből is mindenféle furcsaságra következtethetünk. Meg kell próbálnunk tisztán látni ebben a dologban, és ebben hasznos lehet Bangya. Egyelőre tehát ne beszélj erről; azonkívül: ez egyszer hadd álljanak elő a magyar urak – kiváltképp Kossuth – és mondják el ők a véleményüket. Miért segítsünk nekik eligazodni? Ha egy nyilvánosan tett nyilatkozatban blamálták magukat, annál jobb, akkor mi következünk.

Az emigrációban megy tovább a régi mocsok, de már nem olyan nyilvános botrányok közepette, amint azelőtt. Karácsonykor, amikor Londonban voltam, rendszerint minden teketória nélkül elmentünk a Kinkel–Willich–Ruge-féle kocsmákba, az ott összegyűlt fickók közé, amit 6 hónappal korábban aligha lehetett volna megkockáztatni verekedés nélkül. Sőt, a jelentéktelenebb emberek néha egészen barátságosan odajöttek hozzánk és türelemmel viselték el kegyetlen gúnyolódásainkat, különösen a nemes Meyen-Julius Vindex[760]. A mi klikkünkben még mindig ugyanúgy folynak a dolgok, mint azelőtt. Lupus állítólag igen magányosan jár-kel. Dronke 6 hónapja vadászik valamiféle boltossegédi állásra, most folyik egy cselszövés, hogy Bradfordban, ami vonaton $2^1/_2$ órányira van innen, szerezzünk neki egy ilyen állást. Weerthről utoljára St. Thomasból, Nyugat-Indiából kaptam hírt, ahol a sárgaláz időszakát vészelte át. A vörös Wolff*, aki, mint tudod, férj és atya, feleségét és gyermekét sétáltatja és ritkán látható. Freiligrath még mindig Hackneyben lakik és Mr. Oxenford** égisze alatt a kereskedelemnek szenteli magát. Jómagam ezen a télen jelentős mértékben tökéletesítettem tudásomat szláv nyelvekben és katonai területen, s ez év végére az oroszt és a délszláv nyelvet elég jól meg fogom érteni. Kölnben olcsón megszereztem egy leköszönt porosz tüzértiszt könyvtárát, s az öreg Plümicke[761], a dandár-iskolai kézikönyv és számodra is emlékezetes egyéb régi irományok társaságában egy ideig újra egészen főtüzérnek éreztem magam. A porosz katonai irodalom feltétlenül a legrosszabb valamennyi közt, elviselhető csak az, ami még közvetlenül az 1813–15-ös hadjáratok friss hatása alatt íródott; 1822 után azonban valamiféle utálatos, pöffeszkedő pedantéria honosodik meg, úgy tesznek, mintha nagyban árasztanák a bölcsességet, és az egészet megette a fene. Legújabban ismét megjelent ugyan néhány tűrhető dolog Poroszországban, de nem sok. A francia művek, a szakirodalom ismerete híján, sajnos, teljesen hozzáférhetetlenek számomra.

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

** Joseph Oxford. – *Szerk.*

A régi hadjáratokon (t. i. 1792 óta) meglehetősen átrágtam magamat, a napóleoniak oly egyszerűek, hogy csak igen keveset tudtak rontani rajtuk. Végeredményben mégis Jomini leírásai a legjobbak; az őstehetség Clausewitz, bár vannak nála szép részletek, sehogy sincs ínyemre.[762] A legközelebbi jövő, azaz a *mi* számunkra, az 1812-es orosz hadjárat a legfontosabb – az egyetlen, amelyben nagy stratégiai kérdések még megoldatlanul maradtak. Németországban és Olaszországban nem lehetséges a hadműveleteknek más iránya, mint az, amelyet Napóleon megállapított, Oroszországban viszont még minden zilált és zavaros. Az a kérdés, vajon Napóleon 1812-es hadműveleti terve kezdettől fogva abban állott-e, hogy nyomban Moszkvának menjen, vagy az első hadjáratban csupán a Dnyeprig és a Dvináig hatoljon, számunkra annak a kérdésnek a formájában merül fel, hogy mit kell cselekednie egy forradalmi hadseregnek, ha sikeres támadást akar intézni Oroszország ellen. Én egyelőre úgy látom, hogy ez a kérdés – eltekintve persze a véletlenektől s csupán az erők megközelítő egyensúlyát feltételezve – csak a tengeren oldható meg, a Sundban és a Dardanelláknál, Pétervárott, Rigában és Odesszában. Eltekintek természetesen az oroszországi *belső* mozgalmaktól is, pedig egy nemesi-polgári forradalom Pétervárott, s a vele együttjáró polgárháború az ország belsejében mindenképpen lehetséges. Herzen úr sokkal könnyebben elintézte ezt, amikor („Du progrès des idées révolutionnaires en Russie")[271] azzal biztosította be magát a balsiker ellen, hogy hegeli módon megkonstruálta a demokratikus-szociális-kommunista-proudhonista orosz köztársaságot a Bakunyin–Herzen–Golovin triumvirátus vezetése alatt. Pedig teljesen bizonytalan, hogy él-e még Bakunyin. Mindenesetre az óriási, széles kiterjedésű, gyéren lakott Oroszország nagyon nehezen meghódítható ország. Ami a Dvina és a Dnyepr innenső oldalán fekvő egykori lengyel tartományokat illeti, hallani sem akarok róluk, amióta megtudtam, hogy ott a parasztok mind ukránok, csak a nemesek lengyelek és a városi polgárok egy része, s hogy az ottani parasztok számára, amint ez az ukrán Galíciában 1846-ban történt,[763] Lengyelország helyreállítása a régi csorbítatlan nemesi uralom helyreállítását jelentené. Mindezeken a területeken, a tulajdonképpeni Lengyel Királyság határain kívül, alig 500 000 lengyel lakik!

Egyébként jó, hogy ezúttal a forradalom olyan tekintélyes ellenfélbe ütközik, amilyen Oroszország, és nem olyan gyenge madárijesztőkbe, amilyenekkel 1848-ban volt dolga.

Időközben mindenfajta tünetek is jelentkeznek. A pamutipar prosperitása itt hovatovább szédítő fokot ér el, ugyanakkor egyes ágai (durva áru, durva pamutszövet) teljesen lehanyatlottak. A spekulánsok azt hiszik, men-

tesülnek a szédelgéstől, ha nagyban csak Amerikában és Franciaországban spekulálnak (vasutak építése angol pénzen), itt pedig teljesen felaprózva és kicsiben, tehát fokozatosan *minden* árucikket belevonnak a szédelgésbe. Az itteni teljesen rendellenes téli és tavaszi időjárás valószínűleg ártott a gabonának, s ha, mint történni szokott, utána rendellenes nyár következik, a termésnek vége. Ez a mostani prosperitás véleményem szerint nem tarthat ősznél tovább. Közben egy év leforgása alatt már a harmadik angol kormány járatja le magát, pedig ez az utolsó kormány, amely a radikális burzsoák közvetlen részvétele nélkül lehetséges. Whigek, toryk, koalíciósok egymás után szenvedtek hajótörést, de nem az adóbevételek hiánya, hanem többlete következtében.[764] Ez jellemzi a régi pártok egész politikáját s egyben rendkívüli tehetetlenségüket. Ha a mostani miniszterek megbuknak, akkor Angliát nem lehet tovább kormányozni a választók körének jelentős kiterjesztése nélkül; valószínű tehát, hogy ez az ügy egybeesik a válság kezdetével.

A tartós prosperitás unalma szinte lehetetlenné teszi a szerencsétlen Bonaparte-nak, hogy megőrizze méltóságát; a világ unatkozik és Bonaparte untatja. Sajnos, nem házasodhat minden hónapban újra. Ez a szélhámos, borissza és hamiskártyás azon megy tönkre, hogy kénytelen, ha csak látszatra is, megvalósítani Engel „Fürstenspiegel"-jét.[765] Ez a lókötő a „haza atyjának" szerepében! Kétségbeesett helyzetben van. Ráadásul még háborút sem indíthat: mihelyt megmoccan, zárt sorokba, szuronyok tömör falába ütközik. Ezenfelül a nyugalom igen alkalmas időt nyújt a parasztoknak, hogy gondolkozzanak azon, mint szépíti most Párizst a parasztok pénzén az az ember, aki azt ígérte, hogy a parasztok kedvéért elnyomja Párizst, s azon, hogy a jelzálogterhek és adók mindennek ellenére inkább emelkednek, mint csökkennek. Egyszóval ezúttal az eseményeket módszeresen készítik elő és ez sokat ígér.

Poroszországban a kormány a jövedelemadóval szépen magára bőszítette a burzsoákat. A bürokraták a legnagyobb arcátlansággal felemelték az adókulcsot, s gondolhatod, hogy micsoda kéjjel turkálnak most e nemes tintanyalók a kereskedők üzleti titkaiban és könyveiben. Még az én ízig-vérig porosz apám is tajtékzik a dühtől. Az embereknek most fenékig kell élvezniök az alkotmányos-atyai porosz olcsó kormányzat áldásait. A porosz államadósság, amely 1848 előtt körülbelül 67 millió tallér volt, azóta bizonyára a négyszeresére emelkedett, és már megint kölcsön akarnak kérni! Azt kell mondanom, hogy a kövér király* bizonyára szívesen verejtékezne még egyszer úgy, mint a márciusi napokban, ha biztosítanák számára ezt a hitelt,

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

míg csak jobblétre nem szenderül. Közben Louis-Napoléon segített neki ismét helyreállítani a vámegyletet, Ausztria, háborútól félve, beadta a derekát,[766] „s most Uram, engedd meg szolgádnak, hogy békében sírjába szálljon!".

Az osztrákok megteszik, ami tőlük telik, hogy Itáliát, amely a milánói puccs[285] előtt teljesen belemerült a kereskedelembe és a prosperitásba, már amennyire ez megfért az adókkal, ismét mozgásba hozzák, és ha az egész még néhány hónapig így folytatódik, Európa remekül elő van készítve és már csak a válság lökésére van szüksége. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a hallatlanul hosszú és általános prosperitás – 1849 eleje óta – a kimerült pártok erejét (amennyiben nem őrlődtek fel teljesen, mint a monarchisták Franciaországban) sokkal gyorsabban állította helyre, mint ahogy ez pl. 1830 után, a sokáig ingadozó és lényegében vérszegény kereskedelmi viszonyok között történt. Azonkívül 1848-ban csak a párizsi proletariátus, később Magyarország és Itália merült ki komoly harcokban; hiszen az 1848 júniusa utáni franciaországi felkelések úgyszólván szóra sem érdemesek és csak a régi monarchista pártokat *tették* végleg *tönkre*. Hozzá még a mozgalom komikus eredménye *valamennyi* országban, – nincs ebben az eredményben semmi komoly és fontos, csak a történelem kolosszális iróniája és az orosz háborús erőforrások összpontosítása; s mindezek alapján a legjózanabb álláspontról is teljesen lehetetlennek látom, hogy a dolgok jelenlegi állása túlélje 1854 tavaszát.

Nagyon szép, hogy *pártunk* ezúttal egészen más kilátások között lép fel. Mindazokat a szocialista ostobaságokat, amelyeket 1848-ban még képviselnünk kellett a tiszta demokratákkal és délnémet republikánusokkal szemben, L. Blanc hülyeségei stb., sőt olyan tételek, amelyeket *mi* voltunk kénytelenek felállítani, csak hogy a zavaros német helyzetben kiindulási pontokat találjunk nézeteinknek – mindezeket most már ellenfeleink, Ruge, Heinzen, Kinkel stb. urak képviselik. A proletárforradalom előzményei, a rendszabályok, amelyek a csatateret előkészítik s az utat megtisztítják számunkra – egységes és oszthatatlan köztársaság[767] stb., azok a dolgok, amelyeket akkoriban *mi* voltunk kénytelenek képviselni azok *ellen*, akiknek természetes, normális hivatása lett volna a megvalósításuk vagy legalábbis követelésük, mindez ma már elfogadott dolog, az urak megtanulták. Ez alkalommal mindjárt a „*Kiáltvány*"-*nyal*[166] kezdjük s ezt nevezetesen a kölni pernek is köszönhetjük, amelyben a német kommunizmus (különösen Röser révén) letette a maga érettségi vizsgáját.

Mindez persze csak az elméletre vonatkozik; a gyakorlatban, mint mindig, kénytelenek leszünk arra szorítkozni, hogy mindenekelőtt határozott rend-

szabályokat és teljes kíméletlenséget sürgessünk. És ebben rejlik a baj. Úgy rémlik nekem, hogy pártunk, valamennyi többi párt tanácstalansága és erőtlensége folytán, egy szép napon kormányra kényszerül majd, hogy végül is megvalósítsa azokat a dolgokat, amelyek közvetlenül nem a mi érdekünknek, hanem általános forradalmi és sajátosan kispolgári érdekeknek felelnek meg; ilyen helyzetben azután, amikor a proletár néptömegek hajtanak, a saját, többé-kevésbé tévesen értelmezett, a pártharcban többé-kevésbé szenvedélyesen előtérbe tolt, nyomtatott kijelentéseink és terveink pedig megkötnek bennünket, olyan kommunista kísérletekre és ugrásokra kényszerülünk majd, amelyekről mi magunk tudjuk a legjobban, mennyire nem érkezett még el az idejük. Eközben azután elveszítjük a fejünket – remélhetőleg csak fizikai értelemben –, reakció lép fel, s mindaddig, amíg a világ képes lesz arra, hogy *történelmi* ítéletet alkosson az efféléről, nemcsak szörnyetegeknek fognak tartani bennünket – ezzel mit sem törődnénk –, de ostobáknak is, és ez sokkal rosszabb. Nem látom tisztán, hogyan történhetne ez másképpen. Egy olyan elmaradt országban, mint Németország, amelynek van egy haladó pártja és amely egy olyan haladó országgal együtt, mint Franciaország, egy haladó forradalomba keveredik, az első komoly összeütközésnél, s mihelyt *valódi veszély* lép fel, a haladó pártnak kell hatalomra jutnia, s ez mindenképpen a normális idő *előtt* történnék. De mindez nem számít, s a legjobb, amit tehetünk, az, hogy pártunk *irodalmában* ilyen eshetőségre már előre megalapozzuk a történelmi rehabilitációt.

Egyébként most másképpen is sokkal tiszteletreméltóbban jelenünk majd meg a színpadon, mint előző alkalommal. Először is, ami a személyeket illeti, szerencsésen megszabadultunk minden régi semmirekellőtől – Schappertól, Willichtől és társaiktól; másodszor, mégiscsak megerősödtünk valamelyest; harmadszor, számíthatunk Németországban a fiatalabb nemzedékre (ha más nem, egyedül a kölni per is elég ahhoz, hogy ezt biztosítsa számunkra); és végül, a száműzetésben valamennyien jelentősen fejlődtünk. Akadnak persze köztünk is olyanok, akik abból az elvből indulnak ki: minek magoljunk, erre ott van Marx papa, az ő hivatása, hogy mindent tudjon; de általában a Marx-párt mégis meglehetősen sokat tanul, és ha a többi emigráns szamarakat nézzük, akik itt is, ott is új frázisokat szedtek fel s ezzel zavarták össze magukat csak igazán, akkor nyilvánvaló, hogy pártunk fölénye abszolúte és relatíve megnövekedett. Erre azonban szükség is van, a feladat súlyos lesz.

Szeretném, ha a legközelebbi forradalomig lenne még időm legalább az 1848-as és 49-es olasz és a magyar hadjáratot úgy áttanulmányozni, hogy a kisujjamban legyenek és leírást is készíteni róluk. Általánosságban eléggé

világos nekem a história, a hiányos térképek stb. ellenére is. De éppen a részletek pontossága, amit a leírás megkövetel, csak sok fáradsággal és költséggel érhető el. Az olaszok mindkét alkalommal szamarak módjára viselkedtek; Willisen ábrázolása és bírálata nagyjából többnyire helyes, de gyakran ostoba is; az osztrák stratégia teljes fölénye pedig, amelyet már 1848-ban kiemel, csak a novarai hadjáratban[768] mutatkozik meg; ez csakugyan a legtündöklőbb, ami Európában Napóleon óta előfordult (mert Európán *kívül* – Kelet-Indiában – az öreg Charles Napier tábornok 1842-ben még sokkal különb dolgokat is véghezvitt, amelyek valóban Nagy Sándorra emlékeztetnek; Napier-t egyáltalán a legnagyobb élő tábornoknak tartom). Komikus, hogy Itáliában, akárcsak 1849-ben Badenban, hagyományos babona fűződik az 1790-es hadjáratok pozícióihoz. Sigel úr semmi áron nem ütközött volna meg másutt, mint valamely Moreau révén klasszikussá vált hadállásban, és Károly Albert még Mária szűzességében sem hitt rendületlenebbül, mint a rivoli fennsík csodatevő erejében. Itáliában ez olyan megrögzött dolog volt, hogy az osztrákok minden nagy hadműveletet Rivoli elleni látszattámadással indítottak el, és a piemontiak *minden alkalommal* lépre mentek. A bökkenő természetesen abban rejlett, hogy a megfelelő hadállások és összekötő vonalak egészen másutt voltak. – Magyarországon mindennek ellenére monsieur Görgey marad a legény, aki fölötte állt mindenkinek, és aki ellen irigységből mindenki áskálódott; valószínűnek tartom, hogy ha Görgey nagy katonai tehetsége mellett nem lett volna igen kicsinyes, hiú fickó, ezek a többnyire ostoba ellenségeskedések még akkor is végül árulóvá tették volna. A világosi história óta, amely *katonailag* teljesen igazolható (*nem* forradalmilag igazolható), a fickók az őrült vádak olyan esztelen tömegét zudították Görgeyre, hogy az ember szinte úgy érzi, érdeklődnie kellene iránta. A voltaképpeni „árulást" Komárom felmentése után, az oroszok megjelenése előtt követték el, és ebben Kossuth épp annyira bűnös, mint Görgey.[769] Még sűrű homály borul Görgey vezérkari főnökére, a most Londonban tartózkodó Bayerra. Görgey emlékirataiból[105] és más írásokból úgy tűnik, hogy *ő* volt a lelke Görgey *stratégiai* terveinek. Pleyel azt mondta nekem, hogy a hadjáratról szóló hivatalos *osztrák* könyvnek[506] Bayer a fő szerzője (Bayer fogságban volt Pesten és megszökött); állítólag nagyon jó könyv, én még nem tudtam megszerezni. Klapkáról Görgey nagy tisztelettel beszél, de mind elismerik a nagy gyengéjét. Perczel, a „demokratikus" magyar tábornok, közismerten szamár. Az öreg Bem mindig csak jó gerillaharcosnak és egy meghatározott célból kikülönített alakulat jó parancsnokának tartotta magát; amennyire meg tudom ítélni, csupán ez is volt, de mint ilyen, kiváló. Kétszer követett el ostobaságot, egyszer a vaktában indított és

eredménytelen bánáti hadjáratával, majd később, amikor a nagy orosz invázió idején pontosan megismételte a Nagyszeben ellen egyszer már sikerült mesterfogását és vereséget szenvedett.[770] Dembiński papa viszont mindenképp fantaszta és kérkedő volt, olyan gerillaharcos, aki azt hitte, hogy nagy háború vezetésére hivatott, és a legesztelenebb dolgokat művelte. Smitt könyve az 1831-es lengyel hadjáratról csinos dolgokat közöl róla.[135]

Apropó. Egész röviden le tudnád nekem írni Köln erődítményét, néhány emlékezet után készült rajzzal, nyers vázlattal? Ha jól emlékszem, a főfal bástyás, az erődök állítólag Montalembert-rendszerűek; hogy van ez és hány ilyen van? Használhatsz bármilyen erődítési szakkifejezést, egészen tűrhető kézikönyveim és rajzaim vannak itt. Tudsz-e ezen kívül is részleteket porosz erődökről? Koblenzet meglehetősen ismerem (legalábbis Ehrenbreitsteint), Mainz tervrajzát láttam. Különösen az érdekel, hogy az új Montalembert-féle építményeket hogyan kivitelezték Németországban; a porosz titkolódzás miatt erről semmit sem lehet megtudni.

Írj hamarosan, és add át legszívélyesebb üdvözletemet feleségednek és Clussnak.

Barátod

F. Engels

44

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[771]

[London, 1853 április 17.]

... Ma megkaptam New Yorkból a lap[334] első 5 számát, nem tudom, hogy Weydemeyertől-e vagy Kellnertől. A legtöbb számot a te réveden már ismertem. Ez legalább *tisztességes* lap – ami Amerikában ritka – és munkáslap. Ezzel szemben nem mondhatom, hogy nagyon tetszene nekem a főszerkesztő affektált tartózkodása a „személyi kérdésektől", amelyek egyben pártkérdések is, ál-naiv nyíltszívűsége, bibliai ünnepélyessége. De hát úgy kell elfogadnunk a lapot, amint van. Minden másnál hasonlíthatatlanul jobban tetszett nekem Weydemeyer bevezetése „Gazdaságtani vázlatai"-hoz[772]. Ez jó írás. Felszólítottam az ittenieket: azt hiszem Dronke és Pieper már küldtek is valamit. Jonesszal majd beszélek. Közreműködésünk egészben véve nehéz dolog. Magam túlságosan el vagyok foglalva. A többieket sajnos még mindig kissé elijesztik a korábbi tapasztalatok. Lupus komiszul áll. Eccarius reggel 5 órától este 8 óráig szabóskodni kénytelen és veszélyesen hektikás. Engels idejét, már amikor nem kell az irodában rostokolnia, teljesen igénybe veszik tanulmányai, és nyilván még nem is heverte ki az amerikai sajtóban ellene felbukkant tűszúrásokat. Pártunk sajnos roppant szegény. Még majd Steffen volt hadnagyhoz, a kölni per volt mentőtanújához is fordulok, aki most iskolamester London környékén. Neki van a legtöbb szabad ideje és igen ügyes. – Pieper sohasem fejezte be az általad kért cikkeket, azért nem is kaptad meg őket mindmáig.[773]

Ami a Hirsch-ügyet illeti,* Engels útján azonnal elment egy Engelsnek szóló nyilatkozat[316], amely szerint stb., stb. Azt, hogy Bangya nem kóser, már több mint 6 hónapja tudtam. A fickóval azonban csak akkor szakítottam, amikor ez a szamár már betekintést nyújtott nekem minden kapcsolatába, átadta nekem az engem igazoló és az őt terhelő irományokat, és egyáltalában kiszolgáltatta magát nekem. Szemerénél már néhány hónappal ezelőtt kirúgtam.

---

* *V. ö. 218–219. old. – Szerk.*

A legutóbbi lépés csak igazolja gyanúmat Willichhel szemben. Először is tudom, hogy ő és Kinkel Hirschet a forradalmi pénzekből fizették és fizetik még most is. Azután Willich a kölni per idején, kevéssel a megindulása után, elhencegett Fleurynél (aki viszont elmesélte a dolgot Imandtnak), hogy birtokában van egy Manchesterből kelt, Bangyához intézett levelem. Bangyát ekkor kérdőre vontam. Kijelentette, hogy hajlandó belemenni a szembesítésbe Fleuryvel. Mire Fleury, akivel ezt Imandt útján közöltettem, visszakozott. Tehát Willich akkor tilos kapcsolatban állt Hirschsel. Tudta, hogy Hirsch tilos kapcsolatot tart fenn Greiffel, és hogy *barátja*, Fleury kém. E fickók útján kapta meg levelemet. Ez a „derék becsületes ember" – aki számára, mellesleg, a potya evés és ivás a legfőbb cél – csapdát akart nekem állítani és evégett piszkos intrikákba bocsátkozott rendőrségi besúgókkal.

Hirscht persze ő küldte Kölnbe. És én persze később megtudtam, hogy Hirsch Kölnben volt. De miért küldte Hirscht Kölnbe és mikor küldte oda? *Először is*, amikor már késő volt. 2. Amikor már maga a rendőrség denunciálta Kölnben barátját, Fleuryt. – 3. Amikor már ő maga gyanússá vált és ezzel a színpadi fogással akarta helyreállítani „derék és nemeslelkű" hírnevét. Visszatértekor maga Hirsch ecsetelte így a dolgot...

Reichenbach és családja, az „okos" Schimmelpfennig hadnagy feleségestül, s a Brüningk-féle 1000 font hagyatékostul, s végül Schmolze festő ma elvitorláztak Amerikába. Jó utat! Csakhogy a szegény Lupus Reichenbach szökése miatt elveszti utolsó leckeóráit. Ez komisz csapás neki. Ő nem Kinkel, nem képes a polgárok seggébe bújni, mint a jövendő „német köztársasági elnök" és „neje", akik hivatásos hízelgők, élősködők és szédelgők. Az édes Gottfried addig sürgölődött felfelé, amíg engedélyt kapott, hogy a londoni egyetem egyik termében londoni közönség előtt megismételje régi előadásait a középkori keresztény művészetről. Előadásaira *szabad a belépés*, ingyen tartja őket abban a reményben, hogy feltornázhatja magát a londoni egyetemen az esztétika professzorává. Fertelmes angolsággal ad elő, kéziratból *olvasva*. Az elején tapssal fogadták, de az előadások folyamán tökéletesen megbukott, úgyhogy még az esztetizáló zsidó üzérek megrendelt klakkja sem tudta a helyzetet megmenteni. Edgar Bauer, aki jelen volt – Kinkel múlt kedden tartotta első felolvasását –, részletesen beszámolt nekem. A dolog, mondja, igazán okádnivalóan siralmas és silány volt.

45

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

[London, 1853 április 26.]

Kedves Cl.

Három levelemet már meg kellett kapnod.[774] Csatolom Jones „Paper"-ének egyik számát. Benne van az „Englishman" cikke a „Times" ellen.[775]

Ha a „Kölni leleplezések"-et brosúraként még nem nyomták ki, vagy a „Neu-England-Zeitung" mint ilyet nem nyomja ki „*ingyen*", hagyd abba a dolgot, minthogy most már elkésett.

Willich azt írta (az orosz) Herzennek, hogy minden „remekül" megy, hogy igen „nagy eredményeket" ért el, és hamarosan vissza fog térni.

A berlini históriában* *Hentze* úr mindenesetre megint tevékenykedik. Mint Willich–Kinkel ügynöke persze régi kiáltványok és forradalmi receptek birtokában volt. Azonkívül ezek a nagy emberek őt szemelték ki Berlin katonai parancsnokának.

Az itteni rollinisták** szégyenkeznek Ruge felhívása miatt, amelyről mi értesítettük őket. Állítólag Ledru semmi esetre sem adott Rugénak engedélyt e szégyenletes levél nyilvánosságra hozatalára. Ruge csikarta ki ezt a levelet Ledrutől *Savoye* révén – aki pfalzi exügyvéd, Ledru exlakája és francia exképviselő, német melléknevek hajdani elárusítója. Ledru mindenesetre mélyebbre süllyedt, mint valaha.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 221–222. old. – Szerk.*

** Ledru-Rollin hívei. – *Szerk.*

46

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London,] 1853 április 26.
28, Dean Street, Soho

Kedves Weydemeyer!

Folyó hó 21-én névtelen firkát kaptam, amelyet *alább* közlök. Schärttner és Göringer, demokrata vendéglősök is ugyanilyen névtelen levelet kaptak. *A benne foglalt tények igaz voltát megállapítottam.* Gondolom, hogy kinyomatod ezt a dolgot (Schärttnert és Göringert megnevezheted) néhány előzetes megjegyzéssel, olyan formában, mintha Londonból írnák ezeket neked. Stieber és Goldheim urak azért vannak itt, hogy „*közvetítsenek*" Kossuth apokrif lőporösszeesküvése[325] és a berlini ügy között.* Az alább következőkből láthatod, hogy a „megtört" Hirsch továbbra is mennyire „áldozata a besúgásnak".[759] Nehogy ennek a gézengúznak sikerüljön Berlinben új áldozatokat szedni. Úgy hiszem, ez a história Amerikában végleg kitöri majd a nyakát. Az alábbiakat Cluss veled egyidejűleg kapja meg. A „Reform"-ban megjelent két cikked mindnyájunknak nagyon tetszett[772]. Csak vigyázz, hogy Kellner ne használjon ki téged anélkül, hogy ellenszolgáltatásképpen kellő politikai befolyáshoz juttatna. Tehát a Schärttnernek és másoknak megküldött levél *szó szerint* a következő:

„London, 1853. IV. 21.

Értesítés.

Nemrég ideérkeztek: Stieber rendőrtanácsos és a zsidó Goldheim rendőrhadnagy, mindkettő Berlinből.

Személyleírás

Stieberről	*a zsidó Goldheimról*
Középmagas termet (kb. 5 láb).	kb. 6 láb.
Haja: fekete, rövid.	fekete, rövid.
Bajusz: u.a., u.a.	u.a., u.a.

* *V. ö. 221–222. old. – Szerk.*

Arcszín: sárga és kiélt. Szűk, sötét nadrágot, kék zakót, összehajtható puhakalapot és pápaszemet visel.	sárga, puffadt arc. Fekete nadrágot, fehér-sárga zakót, fekete kalapot visel.

NB. Ezek ketten rendszerint együtt járnak, kísérőjük *Hirsch*, hamburgi kereskedelmi alkalmazott meg *Haering* volt postás, aki Willich szülőhelyéről való.

Ma Stieber és Goldheim megbeszélést tartottak Bangyával. Stieber vagy Goldheim rendszeresen minden nap 11 és 3 óra között a porosz követségre mennek."

A mai „Times" közli, hogy Stieber és Goldheim itt tartózkodnak.

Téged és feleségedet sokszor üdvözöl.

K. M.

Mivel a szájhős Heinzen a „Volk"-jában[776] arcátlanul megint a „chartistákra" hivatkozik – akik szerinte csak az általános választójogot akarják, mit sem törődve kommunistákkal és gyűlölködő osztálykülönbségekkel –, úgy hiszem, még mindig időszerű lenne Ernest Jones neked írt levelét[56] a „Reform"-ban közzétenni.

47

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[777]

[London, kb. 1853 június 14.]

... Másrészt válaszolni kell, és ezt harmadik személyek tehetik meg a legjobban.[778] Minden restelkedés nélkül érintheted a privát körülményeket és e brutális demokrata „lelkülettel" közölhetsz néhány csattanós „anekdotát"...[779]

A „*Reform*"*-mal* kapcsolatban okosságon kívül igen nagy mérsékletet ajánlok nektek. Ez a nagyokos filiszter*, aki Hessenben – és Hessen volt az ő világa – semmi mást nem képviselt, mint ennek az ő világának demiurgoszát: a nyárspolgárt; aki most úgy tesz, mintha kezdettől fogva a proletariátust képviselte volna „materialista alapon", ez a mosolygó nulla, aki a szélsőségesen kilengő pártokkal szemben salamoni mondásokkal „domborítja ki" bölcsességét és sajátos megfontoltságát – a „Heise-féle tudósításoknak" ez a testet öltött széljegyzete –; nos hát ez a fickó természetesen nem érdekel engem és undort kelt bennem. De ti segítettetek létrehozni ezt a lapot; New Yorkban jelenik meg. – Fél Németország elmegy a kiállításra New Yorkba.[700] Más lapotok New Yorkban nincs. Nem lenne tehát apolitikus dolog Kellnert és a lapot feladni? A végén még szívességet tesztek ezeknek a fickóknak. Adjátok a naivat; írjatok továbbra is; ennél rosszabbat nem tehettek neki. Ne szabadítsátok meg olyan befolyásoktól, amelyek, mint mindenből látható, már átkozottul terhére esnek. Csináljátok úgy, mint a porosz polgárok. A kormány és Manteuffel hasztalan erőlködnek, hogy e polgárok barátságától megszabaduljanak. Ezek a polgárok úgy tesznek, mintha hinnének kormányuk alkotmányosságában, a kormány pedig a saját akarata ellenére alkotmányos; ez *életbölcsesség*.

A „Neu-England-Zeitung" éppilyen megbízhatatlan volt és marad. Schläger úr teljesen sekélyes diákocska, aki mindenkinél mindent jobban tud (mint Kellner: „a jobb a jó legnagyobb ellensége"), és pöffeszkedően ízetlen is. Írt Piepernek, hogy írjak a „N.-E.-Z."-ba a polgári termelési mód-

* Gottlieb Kellner. – *Szerk.*

ról a kommunista termelési módra való átmenet szükségszerűségéről. – Marx polgártárs „sematizáló és rendszerező" eszével alkalmas erre a feladatra, amelyet Schläger polgártárs tűz ki a számára; de Marx polgártársnak „fel kell adnia elvont nyelvezetét" és úgy kell előadnia, mint mindenki másnak stb. Derék ez a Schläger polgártárs, aki ugyanakkor azt írja Piepernek, hogy semmiképp se támadja Ruge és Heinzen polgártársakat (*ilyesmit rendszeresen töröl Pieper írásaiból*), mert „olvasóinak elitje" (ebből következtethetsz a többire) heinzeniánus, és a „N.-E.-Z."-nak (szó szerint) az a rendeltetése, hogy a „Janus"-olvasók örökébe lépjen. A nagy Schläger polgártárs! Legnagyobb Pompeius! Mégis azt tanácsoltam Piepernek, hogy továbbra is írjon Schläger lapjába. Nagyon egyszerű okból: mi nem teszünk szívességet ellenségeinknek, ha számukra írunk. Éppen ellenkezőleg. Ennél komiszabb tréfát nem űzhetünk velük.

48

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[780]

[London,] 1853 szeptember 15.

... Ma megkaptam a „*Reform*" legutóbbi számában megjelent quebecki leveledet és Kellner dicshimnuszát ugyanazon Poeschéről, aki a „Neu-England-Zeitung" egyidejűleg érkezett szeptember 3-i számában ízetlen kínvicceket gyárt az „osztályharcosokról", ezekről a fura „figurákról".[781] Éppen amióta külön küldöd a „Reform"-okat, azóta anélkül is újból rendszeresen kaptam az újságot; másrészt nem kaptam rendszeresen a „Tribune"-t, ami pedig fontos nekem. Így hiányzik pl. az a cikkem, amelyikben a Dániával kapcsolatos diplomáciai jegyzékváltást idézem és az, amelyikben a földtulajdonviszonyokat jellemzem...[782]

Azt hiszem, itt az ideje, hogy a polémiában újra starthoz álljatok, és ellássátok a baját ezeknek az ízetlen Goeppéknek és Poeschéknek, akik feltalálták a *materiális felfogást*, holott az *ő* materializmusuk az átlagpolgár materializmusa. Az ellenfelek elszemtelenednek, ez pedig olyan tény, amely legalábbis a „Neue Rheinische Zeitung" idején nem merészkedett jelentkezni. A buzgó Schläger, aki a 48-as forradalom idején többé-kevésbé kereket oldott és lángeszét Amerikába kolportálta, még állandóan küldi nekem „N.-E.-Z."-ját, valószínűleg azért, hogy szemléletesen bemutassa, micsoda legények ők. Hát létezett valaha is egy lapocska, amelyben az ostobaság és a hiúság így párosul az arcátlansággal?

Kellner annyira álomszuszék, hogy úgy látszik, nem érti: a polémiára minden újságnak szüksége van mindaddig, amíg az a dolga, hogy vereked-jék. Amellett megvan az a szerencsétlen ösztöne, hogy mindig megdicséri ellenségeit két nappal azelőtt, hogy rúgásokat kap tőlük. Így például Heinzent, így Poeschét, aki mellesleg a pénzforgalomról szóló siralmas cikkében a lexikonból szedett ismereteit sütötte el...

Nekem mindenesetre a mozgalom a nyakamba szakad, mielőtt kívánnám (úgy gondolom, tavasszal megkezdődik a kereskedelmi hanyatlás, akárcsak 1847-ben). Mindig azt reméltem, előbb még eljutok odáig, hogy sikerül néhány hónapra magányba vonulnom és kidolgoznom gazdaságtanomat.[63]

Úgy látszik, nem fogom ezt elérni. Az állandó újságbafirkálás untat. Sok időmet elrabolja, szétforgácsol, és végső soron mégiscsak semmi. Bármennyire is független akar lenni az ember – kötve van a laphoz és közönségéhez, különösen, ha készpénzben fizetik, mint engem. A tisztán tudományos munka merőben más dolog, az a megtiszteltetés pedig, hogy az ember egy A. P. C.*, egy hölgylevelező és holmi „Metropolitanus" mellett szerepel, igazán nem irigylésre méltó.

Karl Wilh. Klein (Solingenből, munkás) megkért, hogy hozzalak benneteket kapcsolatba vele. A címe ..... Jó képességű fickó. Munkásegyletet[381] alapított, és, mint írja nekem, a „*Gradaus*"[783] az egylet befolyása alá került. Pieper innen ír neki, és ha időd valamennyire engedi, Washingtonból támogatnod kellene őket.

Blind papa sok pátosszal folytatja...** cikkeit a „N.-E.-Z."-ban, s gratulál önmagának, szerkesztőjének és vice versa*** a hallatlan teljesítményekhez, amelyek a „Kölnische Zeitung" Brüggemannját minden bizonnyal tiszteletre késztetik.

Ma csak néhány sort írok. Ami az eseményeket illeti, semmi se történt. Csupán a cholera morbus° bevonulása Londonba.

Barátod
K. M.

---

* Pulszky *(v. ö. 208. old.)* – *Szerk.*
** *Olvashatatlan szó.* – *Cluss jegyzete.*
*** – fordítva – *Szerk.*
° – kolerabetegség – *Szerk.*

49

Marx Karl Blindhez

Londonba

[London,] 1853 szeptember 26.
28, Dean Street, Soho

Kedves Blind,

A badeni aljasság* híre meglepetésként hatott feleségemre és rám, bár onnan semmi jót nem lehetett várni. Biztosíthatlak legmélyebb együttérzésünkről mindenben, ami téged és családodat illet.

Jonesról szólva, attól tartok, hogy elutazott. Hosszú hetek óta nem láttam. De még ma megpróbálom megtudni, hogy elutazott-e vagy sem, és hogy leveledet megkapta-e. Holnap közelebbieket hallasz. Mindnyájan a legszívélyesebben üdvözlünk benneteket.

Barátod
K. M.

Már régen elmentem volna hozzád, de mindig közbejött egy csomó apró nyavalya.

---

* *V. ö. 276., 562. old. – Szerk.*

50

Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[784]

[London, 1853 október eleje]

... Blind egyszer csak észrevette, hogy a gyomorkérdés éppoly fontos, mint a délnémet módra értelmezett török kérdés. Hiszen tudod, hogy ez az úr nagyon előkelő lett, nagyon államférfias, nagyon a felsőbbrendű emigrációhoz számította magát; Pieper egyik Oroszországról ironizáló cikke alkalmából, amelyet az könnyelműen összeütött, úgy, ahogyan a „Neu-England-Zeitung"-nak éppen megfelel, és ahogyan egy féllábon állva firkáló hajléktalan ilyesmit fabrikálhat – Blind 2 hónap alatt nem kevesebb mint 3 cikket eresztett meg a „Neu-England-Zeitung"-ban, többé-kevésbé fraternizálva Heinzennel stb. (régi szerelem nem hervad el). Ekként feszült viszonyban volt velünk. Ha „velünk"-öt mondok, nem számítom ide Lupus urat, akit „Morning Advertiser"-szimpátiái természetesen Blindhez vonzottak, és aki egyáltalában hosszabb ideje kitart ama sajátossága mellett, hogy az ún. pártbeli barátai ellen morgolódik, a politikai filiszterekkel pedig szimpatizál. Néhány nappal ezelőtt tehát újból megjelenik Blind úr, hogy feleségemnek átadjon egy Clussnak címzett, vagyis Wolffnak szóló levelet, aki gyengéd búcsúlevelet írt Blindnek, felkérte, hogy levelezzenek, és megadta Cluss címét. Feleségem persze tudomására hozta Blindnek, hogy a nagy törökbarát egyelőre még Anglia földjén található.[785] De persze nem ez volt az oka a Falstaff-szerűen megdagadt exbarát jövetelének. A badeni törvényszék az első házasságából (a másodikat a 13. arrondissement-ban* kötötte) származó gyermekeinek egész vagyonát lefoglalta mindaddig, amíg át nem adják a gyerekeket azoknak a németországi zsidóknak, akik zsidó nevelésben akarják részesíteni őket. Így Blind úr kénytelen beérni a saját vagy a felesége jövedelmének egynegyedével és ezért a „gyomorkérdést" úgy látszik most mégis számba kell vennie, *még mielőtt* a török

* Párizs 13. kerülete. – *Szerk.*

Die Reform.

No 19 New York Sonnabend den 17 Septbr 1853

A "Reform" 1853 szeptember 17-i száma, amely közli Cluss „»Az Unió legjobb lapja« és »legkiválóbb emberei« és nemzetgazdászai" c. cikkének egyik részét[400]

háború eldőlt és Pétervárt megrohamozták volna. A körülmények ilyetén alakulása folytán, és mivel *Jones* (Ernest) ügyvéd segítségére szüksége van, újra eszébe jutott, hogy létezem, ami rám nézve természetesen átkozottul hízelgő.

51

Marx Karl Blindhez

Londonba

1853 október 13.
28, Soho, London

Kedves Blind,

Közvetlenül azután, hogy nálam voltál, elmentem Freiligrathhoz, hogy közvetítésével leszámítoltassam váltómat. Freiligrath ezt vállalta is, de az ügyet e pillanatig még nem tudta nyélbeütni, mivel főnöke*, – akire e célból szüksége van, és akit 8–10 napja visszavárnak – még nem érkezett meg. Így egy fillér nélkül állok itt, noha mintegy 30 font jár nekem. Ennek a nyavalyának azonban néhány napon belül rendeződnie kell.

Mivel a pénzt a váltómra még nem tudtam megkapni, körülnéztem másutt, hogy neked az egy fontot azonnal megküldhessem, de mindenütt elutasítottak.

Így neked is, velem együtt, még néhány napig türelemmel kell lenned; bizonyára nem kételkedel abban, hogy mi sem lehet kellemetlenebb számomra, mint hogy ezt az ügyet éppen most nem tudtam azonnal elintézni.

Ami Jonest illeti, nem értem a dolgot. Ittléted óta kétszer volt nálam és *határozottan* állítja, hogy írt neked. Nem szokása, hogy *ilyen* ügyekben hazudjék. Elsikkasztották volna a levelét? Holnap újra eljön és rábírom, hogy jelenlétemben írjon neked. A levelet azután magam viszem a postára. Jones hétfőn elutazik.

Szívélyes üdvözletem neked és feleségednek.

K. Marx

* Oxford. – *Szerk.*

52

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[786]

[London, 1853 október közepe]

... Ariostótól Kleinig bizony nagy az ugrás, vagyis inkább jókora az esés, méghozzá casus obliquus*. Klein papa írt nekem – természetesen egy szót sem civódásairól és viszályairól, hanem ajánlásokat kért tőlem Weydemeyerhez és hozzád. Én válaszomban természetesen semmi olyat nem írtam, amiből az következnék, hogy Weydemeyer nem barátunk, vagy legalábbis csak kétes barátunk – hogy vetemedhetnék ilyen aljasságra? (Pieper pedig rólad *egyetlen sort* sem írt neki.) Én se részegen, se józan állapotban sohasem tettem olyan kijelentéseket, hogy a munkások csak ágyútölteléknek jók, bár azokat a fajankókat, akik közé Klein most úgy látszik lassanként lesüllyed, erre is alig tartom alkalmasnak. A kis Kleint tapintatosan kell kezelned, csakugyan van befolyása a solingeni munkásokra, akik a legjobbak a Rajna-tartományban, és ezért még használható lesz, amikor eljön a cselekvés ideje. A „Gradaus"-szal vége a dalnak, mivel nem fizet, és Pieper sokkal rosszabbul áll, semhogy ingyen írhatna neki.

Ami a *„Reform"-ot* illeti, majd meglátom, mire buzdíthatom a többieket. Az egyetlen, akitől reális támogatás várható – Engels. A vörös Wolff** házas, kicsinyben árul közhelyeket Prutznak, Gutzkownak és Cottának, s nekünk egyelőre egy fabatkát sem ér. Lupus nem ír, annyira makacs, hogy a Weydemeyer-féle „Revolution"-nál megesett csorbát nála már nem lehet kiköszörülni. Dronke, most kereskedősegéd, lusta, mint egy grizett. Weerth majd egy éve kereskedelmi vándorúton van Észak- és Dél-Amerikában. Engelsnek valóban túl sok a dolga; de lévén igazi egyetemes lexikon, a nappal és az éjszaka minden órájában – pityókosan és józanul – munkaképes, írás és felfogás dolgában pedig gyors, mint az ördög, ebben az ügyben mégis várhatunk tőle valamit...

Heinzen hőstettén[787] remekül mulattam. Ha megint egyszer a fejére

* – ferde esés – *Szerk.*

** Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

csaptok a fickónak, szóljatok elképesztő tudatlanságáról és arról a kínos fáradságról, amellyel ez a szerencsétlen elcseni ellenfeleinek szólamait akkor, amikor már elavultak és elcsépeltek. Mulatságos, hogy a fickó menynyire igyekszik tekintélyt szerezni — és mellesleg a verekedés. Úgy kell neki!

Ezek a kutya oroszok, bármilyen kevéssé féltem tőlük Európát, nekünk németeknek jól megadják. Alaposan benne vagyunk a csávában, kalmükök és crapaud-k* között...[788]

Ruge a „*Herold des Westens*" után a „Neu-England-Zeitung"-nak küldött egy firkálmányt mindenféle kommunisták ellen, de az újság nem közölte. Schläger polgártárs, Schläger polgártárs! Jacoby ottléte nyilván mégis hasznos volt. – Nehogy Dulonnal, „a lüneburgi puszta protestáns Lamennais-jával" kompromittáljátok magatokat. Roppant kíváncsi vagyok, hogy Rugénak ez a hírhedt alteregója megküldi-e a kért firkát Heinzennek. Akkor a „*Reform*" megintcsak felsül, ha nem vagytok elővigyázatosak...

* – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

53

Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[789]

[London, 1853 november közepe]

... Ami a „*Reform*"-ot illeti, utánanézek, hogy mit tehetek Németországban és Párizsban. Pieper most reggel 9 órától este 8 óráig a Cityben van egy *üzletben*. Tehát kevés ideje marad a „*Union*" tudósításán felül. Valamit majd csinál. Ha lehet *pénzt* folyósítani, amellett vagyok, hogy először Eccarius kapjon valamennyit, hogy ne legyen kénytelen egész nap szabóskodni. Megbeszéltük, hogy most rendszeresen küld majd tudósításokat. Intézd úgy, hogy lehetőleg kapjon *valamit*. Ami Franciaországról szóló írásait illeti, közlésüket Jones nem folytatta[790], a kéziratot sem juttatta vissza hozzám, s így ez e percben nem hozzáférhető, mert Jones agitációs úton van. Én azonban írtam neki ebben az ügyben. *Heisét* is felkértem. A sokféleség jó, és én azt hiszem, hogy Heise a velünk való érintkezésben jó irányban fog fejlődni. Lupust és Dronkét Engels útján kértem fel. Nyilván nem sok sül ki belőle. Lupusnál a kor és az agglegényállapot együttesen rosszra vezet ebben a szomorú átmeneti korszakban.

A Willich-féle faggyúmécsest[410] még nem láttam. Szinte minden figyelmet a háborús hírek kötnek le, és az embernek még arra sem marad ideje, hogy a nagy Willichre gondoljon. Hiába van elektromos távíró, a hírek roppant konfúzusan, töredezetten és elkésve érkeznek, emellett minden átmegy a bécsi rendőrség kezén, tehát cenzúrázzák. A konstantinápolyi hírek természetesen nagyon elkésettek. A demokrácia hősei támadásra készülnek. Rossz jel a törököknek.

Ami Willichet illeti, szívesen veszem, ha a személyi nyilatkozatoktól lehetőleg megkímélnek, és rám a dolognak csak az a része hárul, hogy végül is a „*Reform*" tárcarovatában egy lélektani – vagy inkább fenomenológiai – zsánerképet fessek e mocskos nyárspolgár „tudatformájáról".

Múlt kedden a te leveleddel egyidejűleg *Kleintől* is kaptam levelet, és meg kell mondanom, hogy roppant kedvesen, szellemesen, fölényesen írt. Azt írja, hogy ő a maga részéről nyilatkozatot fog tenni Willich ellen, mert módjában áll meghazudtolni ezt az embert az egész időre vonatkozóan, amit

Londonban töltött. Kleinnek az a rögeszméje, hogy ti őt nagyon lekezelitek. Azon leszek, hogy elsimítsam a nézeteltéréseket.

A „*Tribune*"-*nal* a legügyesebben talán úgy intézhettétek volna a dolgot, hogy „felismerni véltétek a stílusomat".[791] A Palmerston-cikkek révén nagyon nagy fiú lettem Urquhartnál. Segítségképpen több könyvet küldött nekem, – de ezeket már ismertem . . .[792]

1854

54

Engels H. J. Lincolnhöz, a „Daily News" szerkesztőjéhez[793]

Londonba

[Fogalmazvány]

Manchester, 1854 március 30.
7 South Gate, St. Mary's

Sir,

Valószínűleg nem tévedek, amikor felteszem, hogy a jelen pillanatban szívesen venné, ha valaki felajánlaná közreműködését az Ön lapjának *katonai rovatában*, még akkor is, ha a személy, aki szolgálatait felajánlja, ez idő szerint nem teljesít aktív katonai szolgálatot és azonfelül külföldi.

Felteszem, hogy e személy tényleges rátermettsége a legfontosabb. Ami ezt illeti, semmi sem bizonyíthatja jobban, mint féltucatnyi különböző katonai tárgyú cikk, amelyeket, ha ezt kívánatosnak tartja, bármely katonai szaktekintélynek bemutathat. Minél nagyobb tekintély az illető, annál jobb. Sokkal szívesebben venném, ha Sir William Napier bírálna meg, mint valamilyen alárendelt martinet[794].

De nem várhatom el, hogy akár csak próbára bocsásson, amíg nem tud valamivel többet rólam. Ezért bátorkodom közölni, hogy katonai képzésemet a porosz tüzérségnél nyertem, amely, ha nem is olyan, amilyen lehetne, mégis felnevelte azokat az embereket, akik, barátunk, Miklós kifejezése szerint, „a török tüzérséget Európa egyik legjobb tüzérségévé" fejlesztették. Később módom volt aktívan részt venni az 1849-es dél-németországi felkelő háború hadicselekményeiben. A hadtudomány minden ágának tanulmányozása hosszú éveken át egyik fő foglalatosságom volt, s az a siker, amelyet a magyar hadjáratról akkoriban a német sajtóban közzétett cikkeim[116] örvendetes módon arattak, megerősít abban a hitemben, hogy tanulmányaim nem voltak hiábavalóak. A legtöbb európai nyelvben, az oroszt, a szerbet és valamennyire a románt is beleértve, többé-kevésbé járatos vagyok,

Így a legjobb információs források hozzáférhetőek számomra, s ezzel talán más tekintetben is hasznára lehetnék Önnek. Hogy mennyire szabatosan és gördülékenyen tudok angolul írni, azt természetesen maguknak a cikkeimnek kell megmutatniok. Minden egyéb rám vonatkozó felvilágosítást kész vagyok kívánság szerint megadni, egyébként pedig dr. Watts, az Ön művelődési kérdésekkel foglalkozó munkatársa, akit több mint tíz éve ismerek, szintén szolgálhat felvilágosítással.

Már régebben is gondoltam arra, hogy ilyesfajta ajánlattal fordulok Önhöz, de úgy véltem, hogy ez a kérdés aligha érdekli Önt, amíg ténylegesen nem volt hadüzenet és a dunai stratégia egész *bírálata* mélyenszántó értekezésekre szorítkozott arról, hogy az érthetetlen bulgáriai eseményekkel kapcsolatban mennyiben hibáztatható Lord Aberdeen és mennyiben Omer pasa. Most másképpen állnak a dolgok. Egy helyi háború lehet merőben *színlelt* háború; de egy európai háború mindenképp realitás. Azonkívül, bevallom, egy másik ok is visszatartott. Akkor még nem rendelkeztem azokkal a szükséges térképekkel, tervrajzokkal és különleges információkkal a hadszíntérre és a hadviselő felekre vonatkozóan, amelyekkel ma rendelkezem, és kínos lett volna Önnek akár csak egyetlen sort is küldenem, amely nem az elérhető legjobb információkon alapszik.

Az, hogy távol vagyok nemcsak a hadszíntértől, hanem (legalábbis e percben) az Ön szerkesztőségének épületétől is, eléggé pontosan körülhatárolja, hogy miféle cikkeket ajánlhatnék fel Önnek: a hadszíntér ama részének leírására szorítkoznának, ahol jelenleg harci cselekmények folynak; megállapításokra és észrevételekre a hadviselő seregek katonai szervezetéről, erejéről, sikerük kilátásairól és valószínű hadműveleteikről; a lezajlott ütközetek gondos értékelésére és időnként *résumékre** (hogy a francia szót használjam) a körülbelül egy hónap vagy hat hét alatt lezajlott hadműveletekről aszerint, hogy hogyan alakulnak az események. Mivel a helyes ítéletalkotáshoz a ténylegesen történtekre vonatkozó hiánytalan információra van szükség, igen ritkán számolnék be úgy, hogy csak távirati jelentésekre támaszkodom; általában meg kellene várnom a részleteket tüzetesebben ismertető hírek beérkeztét; egy- vagy kétnapi késedelem kevesebbet nyomna a latban, ha cikkeim ezáltal jobbak lennének, éppen ezért jelenlétem Londonban, legalábbis egyelőre, nélkülözhető lenne. Ha úgy kívánná, hogy cikkeim nagyobb tárgykört öleljenek fel, nem lenne ellenvetésem és várom javaslatait.

* – *összefoglalókra – Szerk.*

Ha ajánlatom elnyeri az Ön szíves jóindulatát, néhány hónap múlva talán módomban lenne teljesen átköltözni Londonba; közben, ha kívánja, megbeszélés végett egyszer felkereshetném Önt.

Politikát a lehető legkisebb mértékben vinnék bele a katonai bírálatba. Háborúban csak egy helyes politikai vonal létezik: a lehető leggyorsabban és a legnagyobb eréllyel nekivágni, vereséget mérni az ellenfélre és rákényszeríteni, hogy a győztes feltételeinek alávesse magát. Ha a szövetkezett kormányok így cselekszenek, el fogom ezt ismerni; ha megkötik parancsnokaik kezét vagy gátolják őket, akkor ez ellen foglalok állást. Igazán kívánnám, hogy az oroszokat alaposan megverjék, de ha jól hadakoznak, akkor vagyok annyira katona, hogy igazságot szolgáltassak nekik. Egyébként azt az elvet tartanám szem előtt, hogy a hadtudománynak, akárcsak a matematikának és a földrajznak, nincs külön politikai véleménye.

Áttérek most a gyakorlati javaslatokra. Nem számítok arra, hogy Ön Kronstadt csatolt leírása[457] alapján fogalmat alkot arról, mit várhat tőlem. De ha az a benyomása, hogy lapjának némi hasznára lehetek, akkor ideiglenes megállapodást köthetnénk, amely szerint Önnek teljes mértékben jogában állna elutasítani további közreműködésemet, ha nem tartja megfelelőnek, nekem viszont méltányos térítést biztosítana minden munkámért és a költségeimért. Mint bizonyára tudja, ahhoz, hogy az ember hadműveletekről írjon, számos és költséges térképpel és könyvvel kell rendelkeznie, amelyeknek méltányos költséggel be kell kerülniök a költségszámlába.

A javaslatom tehát az, hogy küldök Önnek egy sorozat értekezést, amelyek átfogó áttekintést nyújtanak Oroszország szárazföldi és tengeri fegyveres erőiről, szervezetükről, jelenlegi létszámukról és hatékonyságukról (amennyire ez kideríthető), megküldöm továbbá a hadszíntérnek, valamint a Keleti-tenger, a Fekete-tenger, a Duna és a lengyel határ menti hadműveleti és védelmi vonalaknak a katonai leírását, az erődítmény-rendszer leírását is beleértve. A Kronstadtról szóló csatolt cikk a sorozat egyik része lenne, és azt, amíg sorra kerül, vissza lehetne tartani. Biztosítom Önt, hogy e kérdésre vonatkozó információim elsőrendű és kizárólag nyomtatott (nem pedig valamiféle titokzatos) forrásokból származnak. Hetente egy – mondjuk egy- vagy kéthasábos – cikket és – kívánság szerint – ennél többet is küldhetnék.

Ha ezt a módszert túlságosan szisztematikusnak tartaná, akkor a Kronstadtról szóló cikket hasonló cikk követhetné Szevasztopol állandó erődítményeiről és a többi megerősített orosz kikötőről (már amennyire ezekről adatok találhatók), s a befejezés szárazföldi ütegek ellen tengerről indított támadások esélyeire vonatkozó néhány észrevétel lehetne; ezek a történe-

lemből és a legjobb elméleti forrásokból, így Sir Howard Douglas írásaiból meríthetők.

Ha katonai könyvek ismertetését kívánja, ezt is elvállalhatnám. Így ismertethetném például Chesney ezredes „Russo-Turkish campaigns" c. művét; e könyvről, merem állítani, kitűnő anyaggal rendelkezem.

Befejezvén ezt az igen hosszúra nyúlt episztolát, még felajánlok Önnek néhány észrevételt az oroszok dunai átkelésének jelentőségéről, jobban mondva jelentéktelenségéről; ezek kívánságára azonnal rendelkezésére állnak.

Amennyiben ajánlatom érdekli Önt, örülnék, ha lehetőleg mielőbb kapnék néhány sort, hogy mindjárt munkához láthassak.

Addig is maradok stb., stb.

55

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

London, 1854 április 6.
(Címemet tudod)

Kedves Lassalle!

Március 7-i leveledet rendben megkaptam. Néhány észrevételt kell tennem, először katonai, másodszor diplomáciai nézeteidre vonatkozóan.

*ad 1.** Enoszra és Rodostóra vonatkozó megjegyzésemre – e tekintetben egyetértve az angol kormánylapokkal – azt feleled, hogy Konstantinápolyt kell fedezni. Ha a fekete-tengeri két flotta és a dunai hadsereg nem biztosít számára fedezetet, úgy 100 000 francia és angol sem képes erre. Azt természetesen nem tagadom, hogy Rodostóban inkább kéznél vannak, mint Máltán vagy Toulonban, ha Szevasztopolba vagy Odesszába akarják őket átdobni.

Úgy látom, nem egészen helyes az az elképzelés, hogy az osztrákok, ha bevonulnak Szerbiába, „a török dunai hadsereg hátába kerülnek". Az osztrákoknak Belgrádnál, vagy nem sokkal lejjebb kell átkelniök, vagy pedig *Mehádián* át a Duna *bal* partján Havasalföldre jutniok. Az első esetben a törökök *kiterjesztett* balszárnyával lennének egy vonalban; a másodikban *szemben* állnak a török sereggel. Hogy akkor Kalafatot és Vidint, eltekintve az ottmaradó helyőrségtől, fel kell adni, az világos, de az már nem, hogy ez a török balszárny elveszett és maradványainak a Sumla-vonalra kell visszavonulniok. Ellenkezőleg, az osztrákok helyes taktikája az, hogy Nissán keresztül azonnal Szófiába vonulnak, tehát a törökök helyes taktikája az, ha Vidinből *szintén* Szófia felé vonulnak vissza. Mivel az *ő* útjuk rövidebb, az osztrákok *előtt* érnek oda és így tarthatják magukat a Balkánon vagy visszatérhetnek Drinápolyba.

Ha az osztrákok elcsábulnak arra, hogy Vidinnek vonulnak, a törökök akkor is Szófiába mennek. Ez a leválás Omer pasa főseregétől ekkor nem jelenti az erők szétforgácsolását, hiszen az új ellenséggel szemben szükség

* *V. ö. 311–312. old. – Szerk.*

van a Drinápoly–Szófia–Belgrád–Vidin-i új hadműveleti vonalra. A török balszárny tehát *önálló* hadsereggé válik.

Ha azonban mindennek ellenére a feltevésed szerinti hadvezetés érvényesülne, akkor nem használna semmiféle visszavonulás a Sumla-vonalra, mert ezt a Belgrádból Konstantinápolyba vezető *főútvonal* feladásával *már megkerültétek*, és most éppen ellenkezőleg, hanyatt-homlok még inkább el kellene hagyni, hogy *Drinápolynál minden tartalékot* összegyűjtve, az első ellenség ellen, amely átkel a Balkán-hegységen, előrenyomulhassanak.

ad 2. Palmerstonról. Véleményed Palmerstonról megegyezik a kontinensen és az angol közönség liberális zömében uralkodó nézettel. Számomra nincs megdönthetetlenebb konklúzió, mint az, hogy Palmerston – akinek mellesleg 1827-ben Lieven hercegné fizette ki az adósságait, akit 1830-ban Lieven herceg juttatott a Foreign Office-ba* és akitől Canning halálos ágyán óva intett – *orosz ügynök*. Én erre az eredményre egész pályafutásának igen lelkiismeretes és gondos vizsgálata, éspedig a „Kékkönyveknek", a „Parlamenti vitáknak"[399] és saját diplomáciai ügynökei kijelentéseinek tanulmányozása révén jutottam. Ez a munka egyáltalán nem volt szórakoztató és emellett igen sok időt rabolt el, de annyiban haszonnal járt, hogy az elmúlt 30 év titkos diplomáciai történetének kulcsát adja a kezünkbe. – (Mellesleg. A „*Tribune*"-*ban* megjelent néhány cikkemet Palmerstonról 50 000 példányban külön pamfletként Londonban újranyomták.[398]) – Palmerston nem lángész, mert lángész nem vállalkozik ilyen szerepre. De a legnagyobb tehetségek egyike és tökéletes taktikus. Művészete nem abban áll, hogy Oroszországot szolgálja, hanem abban, hogy e szolgálata közben meg tudja tartani a „truly English minister"[795] szerepét. Aberdeentől csak abban különbözik, hogy Aberdeen szolgálja Oroszországot, mert nem érti, Palmerston pedig szolgálja, jóllehet érti. Éppen ezért az előbbi nyílt híve, az utóbbi pedig titkos ügynöke Oroszországnak, az előbbi ingyen, az utóbbi a bezsebelt honoráriumért. Sőt, ha most Oroszország *ellen* akarna is fordulni, nem tehetné meg, mert Oroszország kézben tartja és nap mint nap attól kellene félnie, hogy Pétervárott áldozatul dobják. Ő az az ember, aki 1829-ben megvádolta Aberdeent, hogy politikája nem eléggé oroszbarát, akiről Robert Peel az alsóházban kijelentette, nem tudja, hogy kit képvisel, aki 1831-ben feláldozta a lengyeleket, aki 1833-ban rákényszerítette a Portára a Hunkjar Szkeleszi-i szerződést, aki 1836-ban kiszolgáltatta Oroszországnak a Kaukázust és a Duna-torkolatokat, aki létrehozta az 1840. és 1841. évi szerződéseket és a Franciaország-ellenes új Szent Szövetséget, aki az afgán háborút az

* – Külügyminisztériumba – *Szerk.*

oroszok érdekében viselte, aki 1831-ben, 1836-ban és 1840-ben előkészítette Krakkó bekebelezését, hogy azután 1846-ban – tiltakozzék ellene[796] stb. Bármiben volt benne a keze, védelmük ürügyén az angol kereskedelmi érdekek ellen dolgozott. Így például a nápolyi kénkérdésben.[797] Ratifikálásuk küszöbén elgáncsolt kedvező kereskedelmi szerződéseket Franciaországgal. Ő az az ember, aki prédául dobta oda Itáliát és Magyarországot. Ha csupán forradalmi nemzetek ellen ténykedik, ez érthető lenne. De kizárólag angol érdekeket érintő kérdésekben mindig a *legagyafúrtabb* árulást követte el Oroszország javára. Egyébként az itteniek már kezdik kiismerni Palmerstont. Mielőbb várok híreket tőled.

Barátod
K. M.

56

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

28, Dean Street, Soho
London, 1854 június 1.

Kedves Lassalle!

Az elmúlt két-három héten át komoly beteg voltam és ráadásul a 3 gyerek* megkapta a kanyarót, amelyből csak most gyógyultak fel, úgyhogy az egész ház kórházzá alakult át. Csak két napja járok újra el itthonról és mivel különösen a fejfájás kínzott és minden beszélgetés megviselt, ez idő alatt látogatókat sem fogadtam. Így hát az emigráció tetteiről és szándékairól keveset vagy semmit sem hallottam. Mazzini, mint bizonyára tudod, inkognitó Svájcban van. Washingtoni levelekből tudom, hogy az emigráció mint mindig, nagy illúziókat táplál. A bizalmas közléseket, amelyeket az urak innen Amerikába küldenek, egy washingtoni csatornán át visszaúsztatják hozzám. – A következő levelemben talán módomban lesz neked az emigráció üzelmeiről a kívánt részletes felvilágosítással szolgálni.

Weerth most Kaliforniában van. Úgy hírlik, hogy egy bizonyos hamburgi Worbs vagy Worms kisasszonyt – egyik volt főnökének leányát – készül feleségül venni.

Még a „*Times*" is szórakozott némileg a „kölni kópék" londoni szereplésén, akik száz torokból bömbölik az angolok fülébe, hogy:

„Halkan édes gingalang
lengi át a lelkem"[798]

vagy azt, hogy „Nem egymagam vagyok magányos"[799] és más efféléket.

Ami a „Palmerston-"t illeti – aki most minden idegszálát megfeszíti, hogy az egész hadigazgatást a kezébe kaparintsa, de a peelista newcastle-i herceg személyében vetélytársra akadt – a „*Tribune*"-ba róla írott cikkeim közül itt csak az elsők jelentek meg pamfletként[398]. Én magam akadályoztam meg a további közzétételt, mert a „Political Fly-Sheets"[520] ugyanezen soro-

* Jenny, Laura és Edgar Marx. – *Szerk.*

zatában felváltva Urquhart pamfletjai is megjelentek és én nem akarom, hogy ennek az úrnak a követői közé számítsanak; vele csak egy pontban közös a nézetünk: Palmerstont illetően. Minden másban homlokegyenest szemben állok vele, ami mindjárt első találkozásunk alkalmával ki is derült*. Urquhart romantikus reakciós – valósággal török, és szíve szerint az egész Nyugatot török mértékre és szerkezetre rendezné be. Ezt a néhány kis pamfletot nem küldtem el neked, mivel éppen a kis csomagok szállítási költségei aránytalanul magasak. Ami mármost magát az ügyet illeti, teljesen igazad van, ha kitartasz véleményed mellett mindaddig, amíg azt egészen egyértelmű tények nem módosítják. Az én nézetemet nem ilyen vagy olyan egyes tény alakította ki – az egyes tényeket sokféleképpen lehet értelmezni –, hanem ennek az embernek valamennyi lépéséből kialakult láncolat, 1829 óta folytatott tevékenységének összefüggése. Ezen belül különböző, gyakran látszólag ellentmondó formák között, de mindig ugyanazon célra törő, egységes tervet fedeztem fel, amelyet egyenletesen, ugyanazon felsőbbséges fölénnyel hajtott végre.

Ami az általad külön felsorolt pontokat illeti, megjegyzem:

1. *Pacifico-expedíció.*[301] Palmerston hajdani (1836) athéni követségi titkárának, ti. Mr. Parishnek „Diplomatic history of Greece" c. írásában bizonyítékot fogsz találni elsősorban arra, hogy Palmerston 1830 óta mindent elkövetett, hogy Görögországot orosz tartománnyá tegye. A Pacifico-expedíció végül teljesen Oroszország karjaiba kergette Görögországot. Miközben népszerűsítette Palmerstont Angliában, egyszersmind lehetővé tette neki, hogy még ugyanabban az évben Brunnow-val az orosz érdekeknek megfelelően szövegezett szerződést kössön a dán örökösödési rendről, s ezt 1852-ben csupán tökéletesítették.[800] Ha Palmerston ebben az ügyben – mármint a görögben – kellő mennyiségű bajkeverés után nem állt a sarkára Franciaországgal szemben, engedékenysége csak az angol néppel szembeni „diplomácia" volt. A Palmerston iránt ellenséges lapok már hangoztatni kezdték, hogy 1840-ben Oroszország szövetségesévé és Franciaország ellenfelévé tette Angliát.

2. A coup d'état[5] elismerése. Palmerstonnak szüksége volt rá ahhoz, hogy hálójába kerítse Bonaparte-ot. Korábban ugyanilyen módon hozta létre a négyes szövetséget a spanyol zűrzavarokkal kapcsolatban, hogy Lajos Fülöpöt belerántsa a szarba.[801]

3. Az 1839 június 19-i utasítás – teljesen az én nézetemet támasztja alá. Nem Londonból, hanem Párizsból indult ki az a javaslat, hogy Oroszország-

* *V. ö. 305. old. – Szerk.*

nak semmi körülmények között se tegyék lehetővé a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés[796] végrehajtását (mellesleg e szerződés Palmerston úr szüleménye volt). Bizonyíték – Soult-nak Bourqueney báróhoz 1839 május 30-án intézett jelentése, éppígy 1839 június 17-i jelentése stb. Palmerston, aki úgy tett, mintha azt hinné, hogy a szultán *kívánja* a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés végrehajtását és az oroszok jelenlétét Konstantinápolyban, június 19-én titkos leiratot küld Earl Granville-nek Párizsba és ugyanazzal a kelettel mellékeli „javaslatait" a Sir Robert Stopford tengernagynak adandó utasításokra vonatkozóan; ezekben sok más, kétértelmű és ízetlen javaslat között azzal is megbízza a tengernagyot, hogy esetleg „erőszakkal keljen át a Dardanellákon". Soult igen józanul (lásd Earl Granville-nek viscount Palmerstonhoz intézett, Párizsban 1839 június 28-án kelt jelentését) figyelmezteti Palmerstont, hogy nem a szultán, hanem Oroszország az ellenségük; hogy ez az erőszakos átkelés a Dardanellákon ízetlen, és hogy elegendő, ha a konstantinápolyi francia és angol követ felkéri a szultánt – *akinek nem volt ennél hőbb vágya* –, járuljon hozzá ahhoz, hogy az egyesült flotta behajózzon a Dardanellákba. Palmerston ez ellen nem talál ellenvetést, de kieszel egy még ízetlenebb javaslatot, mire Soult azt írja neki: „A nemes lord úgy látszik *igen könnyen* beletörődik *abba az eshetőségbe, hogy az oroszok megszállják Konstantinápolyt*". És ez így folytatódik; Palmerston, azt a látszatot keltve, hogy Mehmed Ali ellen dühöng, mindig akadályozza az Oroszország elleni francia akciót, míg Brunnow meg nem érkezik Londonba; vele aztán megköti az 1840-es szerződést, amelynek későbbi betetőzése az 1841-es Dardanella-szerződés[427] s ez csupán a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés európai szentesítése volt.

Nagyon lekötelezel, ha gyakran és részletesen írsz majd nekem a németről, sajátlag a porosz viszonyokról.

Barátod
K. M.

57

Marx Moritz Elsnerhez

Boroszlóba

1854 december 20., szerda,
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Elsner,

Levele hétfőn érkezett ide. Magam csak ma érkeztem meg, mert néhány napig látogatóban voltam Engelsnél és Lupusnál Manchesterben.

Tudósításaimat[557] *szombaton* fogom megkezdeni. Az „előzetes" parlamenti ülésszak *végének* kellős közepén kezdeni nem volna célszerű. E rövid ülésszak *összefoglalása* jobb bemutatkozás. Két év óta csak angolul írtam – ti. nyomtatásra szánt dolgokat. Kezdetben a némettel kissé bajlódni fogok.

Bizonyára tudja, hogy egy egész éven át szerkesztettem egy – *cenzúrának alávetett* – porosz lapot.[802] Tökéletesen ismerem tehát azokat a kínokat, amelyeket a cenzúra új formájával küszködő „Neue Oderzeitung"-nak nyilván ki kell állnia; e nehézségek, a hivatalos hatalmak ellen vívott titkos harc érdekessé teszi számomra a lapért végzendő munkát.

Amennyire tudom – és jóformán minden jelentős olvasótermet ismerek Londonban –, a „*Neue Oderzeitung*" itt sehol sem található. Egyelőre tehát közvetlenül nekem kell megküldenie. Később talán sikerül bevezetnem valamelyik olvasóteremben vagy kávéházban.

Igen nagy szívességet tesz nekem, ha kivételesen elküldi a „*Breslauer Zeitung*" *egyik* számát. Edgar Bauer hetenként egyszer meglátogat ugyan, de tudósításairól még sohasem beszélt nekem, és szeretném egy „példányból" megismerni a felfogását.

Mivel a parlament bezárja kapuit – és az ülésszakról szóló összefoglalón és talán pénzügyi kérdéseken kívül kevés fontos beszámolnivaló lesz –, akkor, ha e feltevések beválnak, több egymást követő cikkben áttekintést fogok nyújtani az eddigi krími hadviselésről[803]; erről sem itt, sem Németországban nem került a szemem elé értelmes, vagyis kritikus írás. Egyúttal felteszem, hogy ez a téma a legáltalánosabb érdeklődésre tarthat

számot és a legkevésbé okoz összeütközést a közvetett porosz királyi cenzúrával.

Kérem, hogy ismeretlenül is adja át legbarátibb üdvözleteimet feleségének.

Híve
K. Marx

1855

58

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

[London,] 1855 január 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Lassalle!

Ez a levél nyolc nappal előbb íródott volna, ha a feleségem nem betegszik le egy világpolgárnővel*, úgyhogy nekem – amit bizonyára megértesz – a zűrzavarban kevés szabad időm maradt. Anya és leánykája egyébként jól érzik magukat.

Nem nagyon kellemes dolog, kedves barátom, egy ilyen kis [...**] számára írni [...**] az ember alapjában véve mégis csupán kis ganéjkupacokat rakhat. De sebaj, nem tekintik [...**] és nem lépnek fel írói igényekkel, viszont remélik, hogy ilyeneket nem is támasztanak.

Ami hozzám intézett különböző gazdasági kérdéseidet illeti, ezekről tudomásom szerint eddig sem hivatalos, sem tudományos összefoglalások nincsenek. A kereskedelmi minisztérium táblázataiból a gabonabehozatal hivatalos számadatai természetesen kivehetők. De semmi egyéb. Most hamarosan bizonyára záporoznak majd az e kérdésekről szóló művek. A válság korszaka Angliában egyúttal az elméleti vizsgálódások korszaka is. Füzeteimből, ahol különböző forrásokból származó mindenféle statisztikai adatot összehordtam, *a következő alkalommal* készítek majd neked egy összeállítást. Egyelőre csak az alábbi, egészen általános adatok:

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

** *Itt és más pontozott helyeken a papír sérült. – Szerk.*

Búza- és lisztbehozatal

Búza (*quarterban*)	*Liszt* (*quarterra átszámítva*)
1847 ..... 2 650 000	1 808 000
1848 ..... 1 865 000	351 000
1849 ..... 4 569 000	1 129 000
1850 ..... 3 778 000	1 102 000

Búzából tehát a szabadkereskedelem első két évében 8 285 000 [quartert ....*] hoztak be, liszt formájában 2 226 000-et, ami összesen 10 511 000,** e két évben tehát az átlagbehozatal több mint 5 millió quarter. Ez – személyenként évi 1 quartert számítva – jóval több az összfogyasztás $^1/_6$-ánál.

Mármost lehet-e azt állítani, hogy évente ennyivel nőtt a fogyasztás? Ez nyilvánvalóan a másik kérdés megválaszolásától függ: vajon ugyanolyan mennyiségű búzát termeltek-e Angliában, mint eddig. Erre viszont csak akkor lehet felelni, ha már rendelkezésünkre áll a mezőgazdasági statisztika, amelyet éppen most indítanak el. Írországról és Skóciáról tudjuk, hogy ott a gabonavámok eltörlése[62] óta sok földet [...*] legelővé stb. változtattak. [Angliát illetően ...*] egyelőre csak indukció útján következtethetünk. Ha Angliában nem hagynak sok földet megműveletlenül, hogyan volna lehetséges, hogy ebben az évben pl. a gabonaárak, a nagyon kedvező termés ellenére, magasabbak, mint a vámvédelem évében, pl. 1839-ben, bár a külföldről való behozatal kiesése korántsem egyenlíti ki a különbséget a jó és a rossz termés, az 1854. évi és az 1853. évi termés között. Hogy a szabadkereskedelem idején mennyire elburjánzott a föld parlagon hagyásának irányzata – valószínűleg többnyire azért, mert legelővé változtatták –, azt a következő (*Írországra* vonatkozó) *hivatalos* táblázat bizonyítja:

1854 (novemberig)	*Acre*
[*Gabonafajták* területének csökkenése ...*]	91 233
[*Zöldségfélék* ...*] (burgonya [...*] gyökértermés stb.)	710
Len	23 607
Lóhere	13 025
A megművelt földterület csökkenése összesen	128 575

Az előző évben (1853) azonban a csökkenés összesen csak 43 867 acre volt. Így a csökkenés a két évben összesen 172 442. Ez annál feltűnőbb, minthogy az utóbbi két évben a kereslet *minden* mezőgazdasági termék

* *Itt és más pontozott helyeken a papír sérült. – Szerk.*

** *Az összeadások hozzávetőlegesek. – Szerk.*

iránt megnövekedett. – Ami mármost a mezőgazdaságban foglalkoztatott „kezeket" illeti, tudjuk, hogy a Nagy-Britanniából 1852 óta évente kivándorolt 300 000 ember túlnyomórészt mezőgazdasági munkás volt. Tudjuk, hogy a népesség 1853-ban *csökkent* első ízben, ahelyett, hogy szaporodott volna. Végül pedig a mezőgazdasági *kezek* lényeges gyérülésének legjobb bizonyítéka, hogy 1853-ban – 1815 óta először – a munkabér *vidéken* emelkedett, és eléggé általánosan bevezették az aratógépeket, hogy a munkabért újra lenyomják. – (Mellesleg megjegyzem, hogy a külföldi gabona szabad behozatala hallatlan lendületet adott az *angol agronómiának*.) – Hogy a szabadkereskedelem hogyan [befolyásolta . . .*] az ipari termékek árát, azt az eddig rendelkezésre álló anyag alapján egyáltalán nem lehet megmondani. Például a gyapjú- és leniparban a nyersanyagtól függő ingadozások nemigen tulajdoníthatók a gabonatörvények eltörlésének. Egészben véve azt hiszem, hogy egy 1849–54-re vonatkozó ártörténetből kiderül majd, hogy az árarányok valamennyi ipari termék és gabonafajta között, valamint az egyes iparágak és a megfelelő nyersanyagaik között ugyanazok maradtak (akárcsak a variációik), mint a gabonatörvények eltörlése előtt. – Ami a gyári *munkabért* illeti (számokat más alkalommal), nagyon határozottan bebizonyítható, hogy a gabonatörvények eltörlése 1. az *abszolút* munkabért semmiképpen sem befolyásolta, 2. elősegítette a relatív munkabér *csökkentését*. A válság évében** a munkabért leszállították. De *nem* emelték fel az aránylag jó években, 1849–52-ben (az utóbbi, legalábbis az év utolsó egyharmadáig, ezekhez számít). Vajon miért nem emelték fel? Azért, mert a létfenntartási eszközök ára *esett*. 1852 folyamán megkezdődött a nagy kivándorlás, miközben másrészt jelentősen növekedett a kereslet az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Kelet-Indiában stb. A munkások ekkor a munkabér 10%-os emelését követelték, amit rövid időre, a prosperitás tetőzésekor (mintegy 1853 augusztusáig) a legtöbb iparágban jobbára ki is vívtak. Azonban, mint tudod, ezt a 10%-os emelést – emlékezz pl. a prestoni sztrájkra[392] – hamarosan ismét megvonták tőlük, bár a gabonaárak 1853-ban és 1854-ben *átlagban* magasabbak voltak, mint 1843–45-ben és 1830–37-ben, a vámvédelem éveiben. A bérek *emelkedése* – méghozzá nagyon is *átmeneti* emelkedése, mivel most megint rövid időt dolgoznak, s egyáltalában megkezdődött a válság – eszerint semmiképp sem tulajdonítható a szabadkereskedelemnek, hanem teljesen megfelel annak az emelkedésnek, amely valamennyi prosperitási évben bekövet-

* *Itt és más pontozott helyeken a papír sérült. – Szerk.*
** 1847. – *Szerk.*

kezik. A szabadkereskedelem ténylegesen csak azt eredményezte, hogy a munkabér 1849-től 1852-ig *nem* emelkedett. Minthogy ugyanazért a munkabérért *több* létfenntartási eszközt lehetett vásárolni, a bért nem emelték fel. Ami tehát relatíve *emelkedett*, az a *profit* volt. A relatív munkabér, vagyis a profithoz viszonyított munkabér tehát ténylegesen *esett*, – olyan eredmény ez, amelynek szükségszerűségét 1847-ben egy (francia nyelvű) brosúrában[804] már kifejtettem. – Hogy a gabonatörvények eltörlése (a cukorvámok kiegyenlítésével, a hajózás szabaddá tételével és a brit-észak-amerikai fa védővámjának eltörlésével együtt) némileg hozzájárult ahhoz, hogy a britek új vagy nagyobb külföldi felvevőpiacokat szereztek gyártmányaik számára, azt természetesen nem tagadom. Bizonyos például, hogy az Egyesült Államokban a szabadkereskedelmet inkább támogató törvényhozásnak részben előfeltétele volt, hogy Angliában eltörölték a gabonatörvényeket. De ennek nem szabad túlzott fontosságot tulajdonítani, mivel pl. csökkent az angol kivitel Oroszországba, holott az orosz behozatal Angliába a gabonatörvények eltörlése folytán hallatlanul megnövekedett. Általában kiderül, hogy Európa Angliának aránylag mind jelentéktelenebb piacává válik, hiszen az 1854. évi összkivitelének (a *brit termékek* összkivitelére gondolok, a szállítmányozási kereskedelmet figyelmen kívül hagyva) 60 %-át egyedül az Egyesült Államok, Ausztrália és Kelet-India szívta fel, – az Európán kívüli brit gyarmatokat (Kelet-India kivételével) bele sem számítva.

A fentieket mindössze odavetettem, hogy nagy általánosságban válaszoljak kérdéseidre. Hogy pontos számadatokban mit tudok füzeteimből összeszedni, azt majd meglátom. Könyvek, mint mondtam, nyilván *csak most* fognak megjelenni...[805]

59

Marx Moritz Elsnerhez

Boroszlóba

[London,] 1855 április 17.
28, Dean Street, Soho

Kedves Elsner,

Néhány napra feleségemmel együtt elutazom Londonból.* Dronke volt szíves erre az időre elvállalni a tudósítások folytatását.[557] Ma Bonaparte bevonulásáról[600] fog Önnek beszámolni. Ha már nem találkoznék vele, ezt a levelet külön kell Önnek elküldenem.

A csatolt két cikk[605] a *pánszlávizmus* elleni polémia *kezdete*. Véleményem szerint legfőbb ideje, hogy Németország komolyan megismerkedjék a reá leselkedő veszélyekkel. E cikkeket *akkor* közöltetheti, *amikor* Önnek megfelel, mert a tudósításokhoz közvetlenül semmi közük. De az a meggyőződésem, hogy vesztegetni való *időnk nincs*, Németországban meg kell fújni a riadót. – Ez alkalommal a berlini „kritikai kritikának"** is a fejére ütünk szemtelen ostobaságáért.

Híve
K. M.

* *V. ö. 420. old.* – *Szerk.*
** Bruno Bauer. – *Szerk.*

60

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Párizsba

1855 július 28.
28, Dean Street, Soho, London[806]

Kedves Lassalle,

Néhány hete vidéken vagyok egy cottage-ben, amelyet egy Skóciába utazott barátom* engedett át nekem. Így történt, hogy leveledet csak tegnap kaptam kézhez. Most egyébként intézkedtem, hogy a leveleket a városból azonnal juttassák el hozzám.

Természetesen meglep, hogy ilyen közel vagy Londonhoz és mégsem szándékozol akár csak néhány napra átjönni. Remélem, még magadba szállsz és rájössz, hogy milyen rövid és olcsó az utazás Párizsból Londonba. Ha Franciaország kapui nem lennének hermetikusan bezárva előttem, meglepnélek Párizsban.

Van néhány barátom Párizsban, de címeiket (e percben nem a városból írok) csak akkor küldhetem meg, amikor a Sohóba megyek, ahol tartogatom őket.

Bacon azt mondja, hogy a valóban jelentős embereket annyi kapcsolat fűzi a természethez és a világhoz, annyi dolog köti le érdeklődésüket, hogy minden veszteséget könnyen kihevernek. Én nem tartozom e jelentős emberek közé. Gyermekem** halála mélyen megrendítette szívemet és agyamat, és a veszteség fájdalmát még éppoly hevesen átérzem, mint első nap. Szegény feleségem is teljesen letört.

Ha viszontlátod Heinét, add át neki üdvözletemet.

Barátod
K. M.

---

* Imandt. – *Szerk.*
** Edgar Marx. – *Szerk.*

61

Marx Amalie Danielshez

Kölnbe

1855 szeptember 6.
28, Dean Street, Soho, London[806]

Kedves Danielsné asszony,

Képtelen vagyok leírni, hogy milyen fájdalommal töltött el drága, felejthetetlen Rolandunk elhunytának híre. Bár a Steffen útján kapott legutóbbi hírek korántsem voltak vigasztalóak, mégsem adtam fel a reményt egy pillanatra sem, hogy férje, ez a nagyszerű ember felépül. Érzékeny, minden ízében finom, valóban nemes természet volt, – jellem, tehetség és esztétikus megjelenés ritka összhangra talált benne. Daniels a kölniek körében mindig úgy tűnt nekem, mint egy görög istenszobor, amelyet a szeszélyes véletlen hottentották tömege közé vetett. Korai eltávozása pótolhatatlan veszteség nemcsak családja és barátai, hanem a tudomány számára is, amelyet a legszebb teljesítményekkel kecsegtetett, és az emberiség nagy szenvedő tömege számára, amelynek hűséges élharcosa volt.

Jól ismerem az Ön hősies természetét, így meggyőződésem, hogy az el nem múló fájdalom nem fogja megakadályozni abban, hogy hűséges gondozója legyen Roland Önre hagyott becses örökének. Fiaiban kétszeresen fogja az apát a világnak visszaadni.

Feleségemben ennek az új veszteségnek a híre ismét oly élénken felidézte egyetlen fiacskánk* halálának emlékét, hogy lelkiállapota e percben nem teszi lehetővé, hogy írjon Önnek. Úgy sír és jajgat, mint egy gyerek.

Vigasztaló szóval annál kevésbé merek Önhöz fordulni, mivel magam is vigasztalhatatlan vagyok és az is maradok a barát elvesztése miatt, akit személyileg minden más barátnál jobban szerettem. Ilyen fájdalmakat nem lehet eloszlatni, csak megosztani. Mihelyt érzelmeim első tombolását leküzdöttem, a megboldogult számos amerikai barátja számára nekrológot fogok írni a „New York Tribune"-ba. Remélhetőleg a viszonyok egyszer

* Edgar Marx. – *Szerk.*

majd megengedik, hogy a bűnösökön, akik pályafutását megrövidítették, komolyabb bosszút álljunk, mint egy nekrológgal.

Nem is kell Önt biztosítanom, hogy mint hű és készséges barátra mindig számíthat rám.

A legmélyebb részvéttel

híve
K. Marx

62

Marx Moritz Elsnerhez

Boroszlóba

1855 szeptember 11.
28, Dean Street, Soho, London[806]

Kedves Elsner,

Múlt héten egy törvényszéki eljárás miatt, amelyet a tisztes Freund dr. indított ellenem, *lehetetlen* volt írnom. Őmiatta még arra is rákényszerülök, hogy körülbelül egy hétre elvonuljak Londonból. Ez persze a parlamenti szünet idején mit sem változtat tudósító-képességemen. Könyveiben tehát csak szeptember 11-ével nyissa meg ehavi számlámat.

Teljesen magától értetődő, hogy ha újságja fizetni már nem, de fennmaradni még *képes*, Önnek a cikkeim ugyanúgy rendelkezésre állnak, mint azelőtt.

Meggyőződésem szerint lapjának szerkesztése – a nehéz körülmények közepette és az Ön rendelkezésére álló szűk helyen – nagy ügyességre és tapintatra vall, s az értelmes olvasónak a sorok mögött és között is nyújt olvasnivalót. Mi sem ízetlenebb, mint az a szemrehányás, hogy Ön „konstitucionalista" pénzeket fogad el. Néhány igen „konstitucionalista" polgár jegyzett a „Neue Rheinische Zeitung" részvényeiből. Talán ezek az urak ezt később megbánták, de a szerkesztőség sohasem tiltotta meg nekik, hogy tovább fizessenek.

Ha nem tartanék annyira attól, hogy valamelyik ismerősömet kompromittálom pusztán azzal, hogy innen levelezem vele, már régen írtam volna lapja érdekében a Rajna-tartományba. Lassalle mindenesetre helytelenül tette, hogy Kölnben és másutt nem hívta fel a figyelmet a „Neue Oderzeitung"-ra. Neki a körülmények lehetővé tették volna ezt.

Ha a „Neue Oderzeitung" megszűnne, azzal kell vigasztalódnunk, hogy mindaz, amit most teszünk, művelünk, elkezdünk, pusztán ideiglenes dolog és szükségmegoldás.

Szívélyes üdvözlettel

híve
K. M.

Itt Londonban felbukkant egy német hetilapocska; alapítója Sigmund Engländer, volt (?) francia rendőr, bécsi menekült. Munkatársak: az *orosz* Herzen, Johannes Ronge és egy Korn nevű iszákos állítólagos kapitány.

63

Marx Moritz Elsnerhez

Boroszlóba

1855 november 8.,
34, Butler Street, Green Keys,
Manchester

Kedves Elsner,

Mindkét levelét megkaptam, az elsőt némi késedelemmel, mert feleségem véletlenül elodázta elküldését Manchesterbe. Első levelének vétele után azt hittem, hogy Ön kivált a „Neue Oderzeitung"-ból, ezért azonnal beszüntettem a tudósítást. Második levele érkezésekor olyan őrjítő fogfájásom volt – mely néhány nappal ezelőtt még tartott –, hogy se nem láttam, se nem hallottam, írni meg éppenséggel nem tudtam.

Október 7-i levelének tartalmát nemcsak a barátokkal, hanem az ellenfelekkel is közöltem, és az utóbbiak úgy tűntek, mint akiket alaposan fejbe kólintottak. Hogy a boroszlói Temme és Simon urak hittételei engem és barátaimat teljesen hidegen hagynak, azt különösebb bizonygatás nélkül is el fogja hinni nekem.

Hoyollt nem szoktam látni, de Lupus időnként találkozik vele. Ez a Hoyoll hazafiságból meghonosította a „Breslauer Zeitung"-ot az itteni Athenaeumban[206]; e körülmény kis Wolffunkat kiűzetéssel fenyegeti ebből az úgyszólván egyetlen manchesteri múzsahonból.

Borchardtnak, akit jól ismerek, átadtam üdvözletét. Borchardt állandó és bizalmas levelezést folytat a boroszlói Simon polgártárssal. Amikor először kérdezte meg tőlem, tudom-e, hogy a „Neue Oderzeitung" vadházasságban él a konstitucionalistákkal, azt feleltem neki: „Mit törődöm vele? Nem tudja, hogy az én szempontomból teljesen egyre megy, hogy konstitucionalisták vagy demokraták, legalábbis ami a poroszokat illeti? És most talán még különbséget is tegyünk demokraták között, akik az egyik királyi oktrojálást elfogadták, de a másikat elvetették, meg olyanok között, akik az első oktrojálás után a másikba is belemennek?[807] A „Neue Oderzeitung" a maximumát közli annak, amit a mostani sajtóviszonyok között lehet. Mit kíván még?

Különösen jól értesült emberektől leveleket kaptam Párizsból. Ezek szerint a császárság részvényei mind jobban esnek. A külvárosokban állítólag közszájon forog a mondás: „Celui-ci s'en ira."[808] Hogy a helyzet valóban aggasztó, az két közismert tényből következik: Rouland főügyész beszédéből és Granier de Cassagnacnak a „Constitutionnel"-ben megjelent cikkéből: „Sur les terreurs de la *Révolution future*"*. Úgy látszik, hogy e forradalom valószínűségét még Granier úr is kétségtelennek tartja.

Az itteni botrányban – a „menekült-kérdéssel" (Jersey stb.) kapcsolatosan – sokkal több a füst, mint a láng.[809] A közvélemény határozottan szembefordult a kormánnyal és én ráadásul azt hiszem, hogy a kormány ezt már *eleve számításba vette*. Azért ment bele olyan esetlenül, oly tragikomikus nagyszájúsággal Bonaparte első követeléseibe, hogy ténylegesen bebizonyítsa neki, további engedményeket tenni nem áll módjában egy angol kormánynak. Ha komolyan veszik a dolgot, ügyesebben mesterkedtek volna és nem ily hosszú idővel a parlament megnyitása előtt folyamodnak e groteszk lépéshez. Palmerston természetesen nem szereti a menekülteket, de madárijesztőnek [Windschlauch] tekinti őket, akiket a keze ügyében kell tartania, hogy alkalomadtán megfenyegethesse a kontinenst: „quos ego!"** Palmerston miniszteri széke egyébként roppantul billeg. De kiütni a vén rókát a nyeregből továbbra is nehéz.

Ha újra hallat magáról, szíveskedjék a régi címemre írni: 28, Dean Street, Soho, London, mert nem tudom, hogy még meddig maradok itt, és a fenti címre küldött levelek mindenesetre a feleségem kezébe jutnak. Ronge, feleségével együtt, kisdedóvókat szervez Londonban; Kinkel és Johanna azt remélik, hogy a forradalom nem köszönt be túl hamar; Ruge Brightonban alkalmankénti előadásaival elhiteti az angolokkal, hogy a német nyelv a legparlagibb; Tausenau, Meyen et tutti quanti*** szidják az emigrált „francia csürhét" (Victor Hugót is beleértve), amely fenyegeti ezeknek a „hatósági engedéllyel összeesküvőknek" a „menedékjogát".

Engels és Lupus szívélyes üdvözletüket küldik Önnek. Borchardtot két hete nem láttam.

Híve
K. M.

---

* „A *jövendő forradalom* rémségei". – *Szerk.*
** – „adok én nektek!"[810] – *Szerk.*
*** – és mindahányan csak vannak – *Szerk.*

64

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

1855 november 8.
34, Butler Street, Green Keys,
Manchester

Kedves Lassalle,

Igen későn kapsz választ. Egyrészt később kaptam meg leveleidet, mert én Manchesterben voltam, a levelek pedig Londonban, s feleségem nem tudta pontosan, nem mentem-e már el Manchesterből. Másrészt annyira gyötört a leggyalázatosabb fogfájás, hogy az történt velem, amit Hegel az érzéki tudattól kíván azon a fokon, ahonnan annak át kell lovagolnia az öntudatba, – tudniillik se nem láttam, se nem hallottam, tehát írni se tudtam.

Ami mármost Coffinières „Les mystères de la Bourse" című könyvére vonatkozó kérdésedet illeti, azt hiszem, hogy ez a szánalmas fércmű még a hazámban maradt könyveim között van. Első párizsi tartózkodásom[811] idején a cím arra csábított, hogy előbb megvegyem és csak azután olvassam el. Coffinières úr ügyvéd, aki alapjában véve semmit sem tud a tőzsdéről, csak a „váltóalkuszok" „jogügyi" csalásai ellen int óvatosságra. A könyv tehát semmit nem nyújt, se tényeket, se elméletet, de még csak szórakoztató anekdotákat sem. Azonkívül most már teljesen elavult. „Ó, csak hagyja, drága Donna, hadd fusson" – mármint Coffinières –, „kár csak a szóért, mit veszteget rája."[812]

Weerth a kontinensen tett hosszabb utazás után (július végén tért vissza Nyugat-Indiából) most újból Manchesterben van. 8 nap múlva ismét elhajózik innen a trópusokra. Nagyon szórakoztató őt hallgatni. Sokat látott, élt át és figyelt meg. Dél-, Nyugat- és Közép-Amerika nagy részét bebarangolta. Lovon átvágott a pampákon. Megmászta a Csimborasszót. Kaliforniában is időzött. Ha most nem is ír tárcákat, de helyette elmondja őket, s ez a hallgató számára még azzal az előnnyel is jár, hogy eleven akciónak, mimikának, pajkos nevetésnek a tanúja. Egyébként nagyon rajong a nyugat-indiai életért és semmi jót nem mond az itteni északi éghajlat embersöpredékéről és klímájáról. És csakugyan rossz, nagyon rossz itt.

A Jersey-ügyről[809] és a menekült-kérdéssel kapcsolatos egyéb angliai botrányról az újságokból bizonyára tudomást szereztél.* Nem hiszem, hogy az ügy komolyra fordul. Még azt sem hiszem, hogy az itteni kormány komoly eredményre törekedett; különben a botrányt úgy időzítették volna, hogy kevéssel a parlament megnyitása előtt kerüljön rá sor. Most időt hagytak arra, hogy a közvélemény megforduljon, ami sokfelé már be is következett.

Következő leveledet küldd a *régi londoni címemre*, mert nem tudom, meddig maradok még itt Engels barátunknál. Engels és Lupus szívélyesen üdvözölnek.

K. M.

* *V. ö. 592. old. – Szerk.*

MELLÉKLETEK

I

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1852 január 7.]*

Kedves Engels Úr!

Hogyan képzelheti, hogy amiatt a kis kocsmázás miatt Önre voltam dühös – nagyon sajnáltam, hogy elutazása előtt** már nem találkoztunk, mert akkor saját maga győződhetett volna meg a legjobban arról, hogy csak urammal és parancsolómmal duzzogtam kissé. Egyébként az ilyen műsoron kívüli eseményeknek gyakran egész üdvös következményeik vannak; ezúttal azonban Marx papa, miközben az „érsek unokaöccsével"*** éjjeli filozófiai vándorúton volt, igen erősen megfázhatott, mert komolyan megbetegedett és még most is nyugton nyomja az ágyat. Talán ma egy kicsit fel tud majd kelni és nekiláthat az Amerikába küldendő cikkeknek.[18] Azt hiszem azonban, hogy még nem jött annyira rendbe, mint ő képzeli. 3 éjszakán át félrebeszélt és nagyon rosszul volt. Kéri Önt, adja át üdvözletét Weerthnek és mondja meg neki, hogy nagyon haragszik rá, mert Reinhardt párizsi levelének továbbításakor csak 2 szót írt hozzá; továbbá hogy Weerth mindenekelőtt teljesítse kötelességeit mint a „Neue Rheinische Zeitung" régi szerkesztője, s szállítson valamilyen árut raktárra Amerikába.[813] Ami azt a fajankót° illeti, Marx papa most szó szerint a következőket mondja róla:

„Mindig részeg, mint az ágyú; a hölgyek iránti behízelgő lényével henceg, amin a kocsmai nőszemélyektől kapott rúgásokat érti; úton-útfélen, vendégfogadóban, omnibuszon, félpennys gőzösön kezdettől fogva a leglármásabban provokálja az angol közönséget, hogy vegyen részt a Kinkel és Ruge közötti nagy vitákban; minden németet a fülénél fogva a Cranbourne Hotelba vonszol; az Emigrációs-klub[43] egyik legfontoskodóbb üvöltözője, tehát a »N. Rh. Z.« kis zug-egyházán is kitölti a dühét; ha Lüders Weerth pártfogását kéri, akkor felelje neki azt, hogy próbáljon a Kinkel által létesítendő hét minisztérium valamelyikében állást találni; ami tekintettel a nagy, egységes forradalmi párt körül szerzett nagy érdemeire és arra a befolyásra, amit Kinkel két udvari írójára, Meyenre és Oppenheimra gyakorolt, nem eshet nehezére. Weerth most egyáltalán, ha valamelyik semmiházi hozzá fordul, viselkedjék

---

* *Az eredeti levélre Engels utólag írta rá:* 1852 január eleje. – *Szerk.*

** *V. ö. 3. old.* – *Szerk.*

*** Engels tréfás neve. – *Szerk.*

° Lüders. – *Szerk.*

úgy, hogy észrevétesse: ő is odatartozik a »N. Rh. Z.« »javíthatatlan kis külön egyházához«, – ahogy Meyen az Amerikába firkált leveleiben kifejezte magát."

Ennyit mondott igen tisztelt morgós betegem.

Tegnap igen kedves levél érkezett Clusstól Washingtonból; ebből ismét kitűnik Kinkel feneketlen aljassága. Sajnos a levelet nem csatolhatom, mert Freiligrath tegnap elvitte. Holnap elküldjük. Egyes részeit közölje Weerthtel is.

Freiligrath újabb anekdotát mesélt arról, hogy Kinkel hogyan nyalja a talpát az itteni demokrata szatócsoknak, s ezt még el akarom mondani Önnek. Freiligrath egy itteni *vak* német demokrata kereskedőhöz fordul állás végett. Közli vele, milyen kereskedői bizonyítványai vannak, mire a kaján sajtkereskedő elbeszéli neki a következőt: „Volt szerencsém kapcsolatba kerülni Kinkel professzor úrral; jelen voltam egyik felolvasásán, utána a professzor úr felkeresett és azonnal felajánlotta, hogy esténként ingyen felolvassa nekem a legjobb német költői produktumokat. Én természetesen elutasítottam ezt a szokatlan ajánlatot, mert olyan embert, mint Kinkel professzor úr, nincs módomban kellően honorálni az ilyen szolgálatokért. Azonkívül az úrnak omnibuszköltségei is felmerültek volna, hiszen messze lakik. A professzor úr ennek ellenére eljött és felolvasott német költők műveiből. – Többek közt felolvasott nekem néhány apróságot öntől is, Freiligrath úr – közben a professzor úr elmesélte nekem, hogy ön voltaképpen kereskedő és már volt állásban stb., stb. A professzorné asszony is meglátogatott és felajánlkozott, hogy muzsikál és énekel nekem." – A professzorné asszony bizonyára táncra vagy élőképek bemutatására is kapható lett volna, ha nem vak műértővel van dolga.

A jövendő német köztársasági elnök, aki itteni szatócsokra vadászik, hogy isteni költeményeit felolvashassa és alkalomadtán esti zabálékhoz jusson – ez talán még a francia Krapülinskinél[280] is nagyszerűbb.

Bizonyára érdeklődéssel fog értesülni arról is, hogy egykori főnökét, Willich tábornokot az alsóbbrendű menekültek alaposan elverték, mert nem képesek megérteni a különbséget önmaguk és a magasabb rendű menekültek között és nem hagyják jóvá a módot, ahogyan a nagy forradalmi pénzekkel a nagy emberek érdekében gazdálkodnak. Cluss leveléből az is kiderül, hogy Kinkel Willich misztifikációit és Schramm levelét[648] arra használta fel, hogy kapcsolataikat Kölnnel Amerikában bebizonyítsa. Nemsokára időszerű lesz, hogy kirukkoljunk a valódi históriával. Kinkel úgy látszik Amerikában is elhíresztelte, hogy a Marx-párt díjakat tűz ki a bűnökre, nehogy emberei erkölcshőssé váljanak. Musch szívből üdvözli Frederiket. A lányok már az iskolában vannak. Talán emlékszik, hogy Pieper egy csinos útitáskát ajándékozott a kisfiúnak. Tegnap megfenyegette a gyereket, hogy elveszi tőle a táskát és helyette mást vásárol neki. Ma reggel a fiú elrejti a táskát és az imént ezt mondja: „Szerecsen, most jól elrejtettem és ha Pieper vissza akarja kapni, azt mondom, hogy egy szegény embernek ajándékoztam." Micsoda kópé!

Ég Önnel.

Szívélyesen üdvözli

Jenny Marx

2

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London, 1852 január 9].

Kedves Weydemeyer Úr!

Férjem nyolc napja igen rossz állapotban van és többnyire ágyban fekszik. Ennek ellenére módot talált arra, hogy írásának ide mellékelt folytatását[18] elkészítse, nehogy a kinyomtatásban, amennyiben valóban megkezdődött, fennakadás legyen.

Clusstól – akivel remélhetőleg már kapcsolatba lépett, hiszen minden tekintetben kitűnő támaszra lel majd benne – Washingtonból néhány nappal ezelőtt levelet kaptunk, amelyből újból kiviláglik Kinkel feneketlen aljassága. Miközben ugyanis ez a képmutató a legarcátlanabbul hízeleg Karl barátainak és azt írja nekik, hogy „igyekezett Marxszal és pártja legrátermettebb tagjaival kapcsolatba lépni" (ami merő hazugság), *a legálnokabb módon igyekszik gyanút ébreszteni férjem jelleme iránt* és Willich hazug sugalmazásaira a legépületesebb történeteket meséli róla és barátairól.

Karl ma annyira gyengének érzi magát, hogy nem tud Önnek írni, de énáltalam üzeni, hogy lapjában[2] mégiscsak közölnie kellene valamit szegény kölni barátainkról[7], annál is inkább, mivel a Kinkel-párt az udvari íróival és csahosaival, meg a kuláns „Lithographische Korrespondenz"-cel együtt szándékosan agyonhallgatja létezésüket és minden szenvedésüket; ez annál nagyobb gyalázatosság, mert Kinkel népszerűségének oroszlánrészét éppen Beckernek*, Bürgersnek és akkori sajtóorgánumuknak[668] köszönheti. Ezek az emberek börtönben sínylődnek, szörnyűségesen bánnak velük, és most megint 3 hónappal tovább kell ülniök, közben pedig a jövő nagyjai a forradalom nevében ezreseket zsebelnek be és már osztozkodnak a jövendő kormánypozíciókon.

Hogy érezte magát kedves felesége a szörnyű utazás után? Mit csinálnak gyermekei? Mindnyájan akklimatizálódtak már valamennyire?

De az idő nagyon sürget, a levelet gyorsan postára kell adnom. A cikk vége kedves Karlomnak remélhetőleg könnyebb lesz.

Szívből minden jót.

Jenny Marx

Lupus megint valamivel jobban van. Hamarosan ő is küld valamit, Engels szintén. Weerthet is több levélben unszoltuk. A vörös Wolff megházasodott és mivel most éli mézesheteit, még semmit sem küldhet.

* Hermann Becker. – *Szerk.*

3

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1852 január 16.]

Kedves Engels Úr!

Amint látja, még mindig titkárként tevékenykedem. Férjem még mindig nem hagyta el végleg az ágyat. Igazán nagyon beteg volt. Holnap megpróbál egy kicsit járkálni. Rosszulléte miatt képtelen volt Amerika számára bármit is nyélbe ütni; viszont Freiligrathból és Pieperből igyekezett szikrát csiholni. Freiligrath igen jól sikerült versét[111] csatoltan elküldöm Önnek. Mutassa meg Weerth barátunknak is. Ez talán ösztökélni fogja arra, hogy ő is megnyergelje a Pegazust. Ha a „Tribune"-ra már nincs szüksége, küldje el ide. Jövő héten megkapja Clussnak egy igen kedves levelét. Lupus épp most nem hozta magával. Reméljük, hamarosan hallunk Önről; addig is váljék egészségére a világos sör.

A beteg szívélyes üdvözletét küldi.

Jenny Marx

4

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba

[London, 1852 február 27.]

Kedves Weydemeyer Úr!

Férjemnek egy hét óta a megerőltető éjszakai munkák miatt – nappal ugyanis házi ügyekben kell szaladgálnia – annyira fáj és fáradt a szeme, hogy ma nem is tud Önnek írni, és a titkári teendőket teljes egészükben nekem kell átvennem. Üzeni, hogy Eccarius, cikkét[665] nem tudta végig elolvasni, így tehát Önnek kell a helyesírási hibákat kijavítania; ez a nagyszerű ember ugyanis, aki kitűnően ír, csak itt tanulta meg a betűvetést, s a pontról meg a vesszőről nincs fogalma. Küldi továbbá egy magyarnak* a cikkét, aki beavatott ismerője a magyar emigráció benső titkainak. Önnek kell megítélnie, hogy cikkét e percben használhatja és közölheti-e. Ezt az embert mindenesetre melegen kell tartani, mert későbbi időre eredeti tudósításokat ígér Perczeltől, Szemerétől és másoktól, lévén a bizalmasuk. Férjem úgy véli, hogy Önnek persze ki kellene javítania a cikkben előforduló durva nyelvtani hibákat; de ha néhány stiláris sajátosság, amely rányomja a valódi magyar munka ismertetőjegyét, benne marad, az nem lenne a cikk ártalmára. Továbbá kéri Önt, hogy Napóleonról szóló cikkének[18] 5 fejezetét, ha nem tudná kinyomatni, mégis inkább rögtön küldje vissza ide. Talán sikerül francia fordításban elhelyeznünk, bár a németért igazán kár lenne. A férjem azt venné a legszívesebben, ha Önnek sikerülne Amerikában kiadni, mert ez az írás bizonyosan kelendő lesz és Németországban is terjeszteni lehetne, hiszen a jelenkor legfontosabb eseményének történelmi értelmezését nyújtja. Remélhetőleg hamarosan jó hírek érkeznek Öntől, kedves Weydemeyer úr, nevezetesen az, hogy kedves felesége szerencsésen átvészelte a nagy eseményt, és a házában két szülés bonyolódott le – egy fiúgyermeké és egy hírlapé. Egész szívemből üdvözlöm kedves feleségét és maradok

híve

Jenny Marx

Hogy ne húzódjon el túl soká, az egyes cikkeket külön-külön is kinyomathatná, mert a dolog közvetlen érdeklődésre számíthat. Később össze lehetne kapcsolni. Ma

* Bangya. – *Szerk.*

az V. számú fejezet megy. Jövő pénteken küldi a VI. számút, a befejezést.[680] Tehát, mint mondtam, *próbáljon a munkából brosúrát csinálni*. Ha ez nem megy, küldje az egészet vissza, mert hát minden körülmények között nyomdába kell kerülnie.

Sok üdvözlet Clussnak is és mielőbb számoljon be pontosan, mi újság Önöknél.

Éppen most hoz Lupus egy kis firkát a legújabb londoni napi eseményekről.

5

Jenny Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

London, 1852 október 15.

Kedves Cluss Úr!

A férjem ma kinevezett helyettesévé és így nagy sietve megkezdem működésemet mint személyi titkár. A férjemre ugyanis annyira ránehezedik a pressure from without and within*, hogy egész nap házi ügyekben kellett szaladgálnia és most, pontosan 5 órakor, még nem tért haza; mindenekelőtt a Brüningk contra Cluss[735] ügyet akarja elintézni. Ebben *a dologban* a következő gőzösig *még ne tegyen semmit, de semmit.* Imandt már ma nyilatkozatot akart küldeni, amelyben bebizonyítja, hogy Willich és Kinkel megrágalmazták Brüningknét. Az egész pletykát egyben Rugénak, a vén udvari bolondnak, ez idő szerint a hercegnői ártatlanság lovagjának és megmentőjének a nyakába fogja varrni, ami annál is könnyebb, mivel a szóbeszéd mindenesetre ugyanabban a pillanatban keletkezett és terjedt el, amikor e vén szamár bizalmasának, Grossnak a kijelentései alapján Kinkelt a porosz herceg** ügynökének nyilvánította és egyidejűleg elhíresztelte, hogy Kinkel kiszabadítását a herceg eszközölte ki, Brüningknénak pedig fő szerepe volt ebben és a pénzt is ő adta hozzá. Németországban ez a két mendemonda együtt forgott közszájon, és Ruge (Dronke emlékezni vél erre, de határozottan nem lehet ennek alapján nyilatkozni) állítólag egy és ugyanabban a cikkben azt a gyanús környezetet is említette, amelyben Gottfried itt él. Mármost ez az egész ostoba história nem egyéb, mint bosszúból szőtt összeesküvés Marx–Cluss ellen, akiknek most aljas névtelen pletykálkodást és rágalmazást akarnak a rovásukra írni, – olyan üzelmet, amilyet ezek a kutyák *már oly régóta* a tökélyig vitt virtuozitással folytatnak. Minekutána a vén pomerán*** lándzsát tört a hercegnő mellett, menten személyesen jelentkezett a főrangú hölgynél. Nyilván Heinzen is még abban reménykedik, hogy „Janus"-a javára, a whig segélyforráson° kívül, itt egy hercegi aranybányát is talál, amelyet kiaknázhat. Egyébként nem nevetséges, hogy ez a csürhe egyszeriben miket művel és két világrészben hallatja jajkiáltásait azután, hogy oly hosszú időn át aljasságot aljasságra, pletykát pletykára, rágalmat rágalomra halmozott. S ráadásul a cikk[735] voltaképpen nem tartalmaz semmit, legalábbis csak mérsékelt és

* – külső és belső nyomás[272] – *Szerk.*

** A későbbi I. Vilmos. – *Szerk.*

*** Ruge. – *Szerk.*

° *V. ö. 88. old.* – *Szerk.*

diszkrét, sőt rejtett formában adja tudtul azt, amit a vendégek nyíltan és egyenesen kimondtak. A dolog azért utálatos, mert az ember ezt a csőcseléket inkább 10 lépésnyire tartaná magától, semhogy ilyen hitvány ügy miatt közelharcba keveredjék vele. Férjem ma a saját nevében akart Önnek cikket küldeni arról, hogy az Ön „Wecker"-beli cikke hogyan keletkezett. De Imandt úgy vélte, hogy férjemet, aki ellen az egész dolog éle irányul, feltétlenül ki kell hagyni a játékból. Ezért akarta ő maga megfogalmazni a nyilatkozatot, de az sajnos még nincs itt! Ön azonban mindaddig, amíg közelebbi útmutatásokat nem kap, ne csináljon semmit ebben a dologban. Meyen ma azt mondta, hogy Dronke, Willich és Kinkel becsületszavukra tagadták, hogy valaha is becsületbe vágót állítottak erről az asszonyról. Ezeket a fickókat tehát már vallatóra fogták. Amint látja, az ügynek itt is nagy fontosságot tulajdonítanak. Schnauffer válasza[814] egyébként az ő szempontjából nagyon jó, szellemes és találó, s valóban szükségtelen, hogy a két filozófus annyira verje a mellét, ha egy előkelő születésű hölggyel egyszer elbánnak. Ki törődött azzal, amikor Ruge a férjem ellen a legaljasabb, legbecsületbevágóbb, polgári szempontból legkárosabb híreszteléseket teregette ki, mégpedig olyan időszakban, amikor férjem a pártra és Németországban levő barátaira való tekintettel nem beszélhetett.

Ki törődött vele, hogy ezzel nem bántottak-e engem szinte halálra, hogy gyermekem*, aki mellemből a kínokat, a bánatot és a gondokat szívta magába, elpusztult — és mind a többi szenvedés — persze én nem születtem hercegnőnek —, de mire is való mindez az ostoba fecsegés. Majd kikászálódunk a dologból és a többieknek varrjuk a nyakába. Ön azonban mindenesetre várja meg a következő postai napot.

A „Brumaire"-ek még nem érkeztek meg. Férjem a következő postával elküldi Önnek a két „People's Paper"-t az Ön cikkeivel.[815]

Edgar fivérem végre írt az anyjának**. Levelemet, az Ön szíves fáradozásai révén, szerencsésen kézhez kapta. Még egyszer igaz szívből köszönetet mondok Önnek érte.

Még valamit. Egy kissé tartsa féken Jacobus Huzelt, hogy ne rúgjon ki a hámból. El kell kerülni, hogy ezekkel a férgekkel pletykába keveredjünk, mivel most az a törekvésük, hogy ilyenekbe belerántsanak minket, ezzel akarván feledtetni a maguk régi mocskosságát. Most kissé diplomatikusan kell bánni ezekkel a merőben tárgyilagos, elvhű, becsületes, derék kofákkal.

Nyilván nyomon követte a kölni pert a „Kölnische"-ben? Ma érkezett hír Becker*** kihallgatásairól. Minthogy ellene semmi bizonyíték nem volt, a vádlottak megegyeztek abban, hogy Beckert teljesen kihagyják a dologból; ezzel magyarázható védekezési módja is, amelyet a demokraták lelkesen fogadnak majd, hogy Beckert az övéik közé sorolhassák és őt, a szabad, önálló népfit, aki nem követi vakon semmilyen titkos társaság kiszabott tantételét, igazi hősnek nyilvánítsák, éppen mert mind között ő a leggyengébb és mert még az ő ereiben folyik a legtöbb demokrata vér. Amennyiben

* Heinrich Guido Marx. — *Szerk.*

** Karoline von Westphalen. — *Szerk.*

*** Hermann Becker. — *Szerk.*

az ordítozó Heinzen ezt az ügyet Becker magasztalására használná fel, Ön máris kijelentheti, hogy védekezése előre megbeszélt dolog volt, és hogy Becker még kevéssel letartóztatása előtt nyomatékosan kérte férjemet, hogy Szemléjében[816] az ő közreműködésével támadja meg és tegye nevetségessé az összes hivatalos demokratákat: Rugét, Heinzent, Kinkelt, Willichet stb., stb. Becker Willich tébolyult leveleit* is ki akarta nyomatni. Kiszabadulásakor sem fognak a demokrata urak különbet megérni stb., stb. Igen hajszoltan írok.

Mennem kell a postára.

Szívből minden jót.

Jenny Marx

Hamarosan írjon újra. Levelei mindig a legnagyobb örömet okozzák. Férjem állandóan mondogatja, ha sok olyan fickó lenne nálunk, mint Cluss, még vihetnénk valamire. Egyelőre ne legyen túlságosan tevékeny. Hagyja, hogy ezek a kutyák megint egymást harapdálják, különben egymás karjaiba omlanának, hogy a „közös ellenség", a gonosz, a gyalázatos fertő: Marx és klikkje ellen hadakozzanak.

* *V. ö. 159., 448. old. – Szerk.*

6

Jenny Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba

[London, 1852 október 28.]

Kedves Cluss Úr!

Bizonyára figyelemmel kísérte a „Kölnische Zeitung"-ban a kommunista monstre pert. Az október 23-i tárgyalás most az egész pernek olyan nagyszerű, érdekes és a vádlottakra kedvező fordulatot adott, hogy mindnyájan kezdünk ismét egy kissé fellélegezni.[81][7] Gondolhatja, hogy a „Marx-párt" éjjel-nappal tevékenykedik, és fejjel, kézzel meg lábbal kénytelen dolgozni. Ez a túlhajtott elfoglaltság az oka annak is, hogy ma helyettes tudósítóként megint én jelenek meg Ön előtt. Willich úr bizalmasa, Dietz úr, aki most szintén Amerikában van, *ellopatta* magától a Willich-klikk minden ügyiratát, levelét, jegyzőkönyvét stb., stb. A vád ezeket a párt veszélyes tevékenységének bizonyítékaiként terjesztette elő. Mármost, hogy a vádlottakat kapcsolatba hozzák ezekkel a dolgokkal, mesterséges összefüggést teremtettek a férjem és Cherval, a hírhedt kém között. Így lett férjem a híd, a mesterséges közbenső láncszem a kölni elméleti emberek[7] és a tettek férfiai, a londoni gyújtogatók és fosztogatók között. Stieber és a vád óriási eredményt várt ettől a fogástól. De az a levegőbe pufogott. Új effektusra kellett törekedni, és így keletkezett az október 23-i tárgyalás hazugságszövevénye. Minden, amit a rendőrség felhozott, hazugság. A rendőrség lop, hamisít, fiókokat tör fel, hamisan esküszik, hamisan tanúskodik, s ráadásul azt állítja, hogy a kommunistákkal szemben megvan ez a kiváltsága, hiszen azok társadalmon kívül állnak! Ez s az a mód, ahogyan a rendőrség, a legaljasabb alakjában, átveszi az ügyészség minden funkcióját, Saedtet háttérbe szorítja, nem hitelesített cédulákat, merő híreszteléseket, jelentéseket, mendemondákat valóban bíróilag bizonyított tényeknek, bizonyítékoknak tüntet fel, – igazán hajmeresztő. Innen kellett bizonyítanunk, hogy mindez hamisítás. Férjemnek tehát egész nap, késő éjszakáig dolgoznia kellett. Be kellett mutatni a vendégfogadósok hatóságilag hitelesített tanúvallomásait, ugyancsak hatóságilag hitelesíttetni kellett Liebknechtnek és Ringsnek – az állítólagos jegyzőkönyvvezetőknek – a kézírását is, hogy bizonyítsuk a rendőrség hamisítását. Azután mindent 6–8-szor le kellett másolni, s a legkülönbözőbb utakon, Frankfurton, Párizson stb. át továbbítani Kölnbe, mert a férjemnek szóló minden levelet, úgyszintén minden innen Kölnbe küldött levelet feltörnek és elsikkasztanak. Harc folyik most egyfelelől a rendőrség, másfelől a férjem között, akire mindent rákennek, az egész forradalmat, sőt a per vezetését is. Stieber most legutóbb férjemet osztrák kémnek nyilvánította. Ezzel szemben férjem megtalálta Stiebernek egy pompás levelét, amelyet a

„Neue Rheinische Zeitung" idején intézett hozzá, s amely igazán blamálja Stiebert.* Ugyanígy találtunk még egy levelet Beckertől, amelyben ő Willich bolondságait és „katonai összeesküvéseit" gúnyolja.** Willich, Becker iránti gyűlöletből, itt Londonban útmutatásokkal látta el az egyik tanút, Hentze hadnagyot, akitől eddig alamizsnát kapott. Egyszóval olyan dolgok derülnek ki, amiket az ember el se hinne, ha nem maga élné át őket. Mármost mindezek a rendőrségi históriák elterelik a közönség és így az esküdtek figyelmét a voltaképpeni vádról, a kommunistaság vádjáról, s a burzsoák gyűlöletét e szörnyű gyújtogatók iránt a rendőrség aljasságától való irtózás megbénítja, úgyhogy most még abban is lehet hinni, hogy barátainkat felmentik. A harc e hivatalos hatalom ellen, amely fel van szerelve pénzzel és minden harci eszközzel, természetesen igen érdekes, s ha a mi győzelmünkkel végződik, akkor ez annál dicsőségesebb, mert az egyik oldalon összpontosul a pénz és a hatalom meg minden egyéb, míg mi gyakran azt sem tudtuk, honnan szerezzünk papirost, hogy a leveleket megírhassuk stb., stb.

Mellékelem a nyilatkozatot, amelyet ma tettek közzé Freiligrath, Marx, Engels és Wolff.[228] Ma elküldjük a „Tribune"-nak. Ön is közzéteheti.

Bocsássa meg, hogy olyan zavarosan írok, de némileg én is részt vettem az intrikában, s annyit másoltam, hogy égnek az ujjaim. Ezért az összevisszaság. A „Turnzeitung"-ban megjelent cikke[818] itt nagy tetszést aratott. Férjem kitűnőnek találta, és főképp stilisztikailag ragyogónak. Mások az Ön kevésbé elméleti írásmódját kedvelik jobban és azt szeretnék, ha mindig a régi, humoros, derűs Cluss maradna.

Éppen most kaptunk Weerthtől és Engelstől egy egész csomó kereskedői címet és színleges üzleti levelet az okmányok, levelek stb. továbbításához.

[Ezen a helyen következik a fent említett nyilatkozat másolata, Wilhelm Wolff kézírásában.]

Az imént befutott „Kölnische" megint meg van rakva kolosszális botrányokkal. Azonnal újra elindul két sürgős küldemény kereskedői címekre. Nálunk most egy egész iroda rendezkedett be. Ketten-hárman írnak, mások lótnak-futnak, ismét mások a pennyket kaparják össze, hogy azok, akik írnak, ezután is megéljenek és a régi hivatalos világra rábizonyíthassák a leghallatlanabb botrányt. Eközben az én három vidám gyermekem*** énekel és fütyül, kedves papájuk pedig gyakran keményen rájuk förmed. Ez aztán a sürgés-forgás. Ég Önnel, kedves Cluss úr, és írjon hamarosan megint barátainak.

A magas felsőbbség engedélyével
Jenny Marx

---

* *V. ö. 160–161. old. – Szerk.*
** *V. ö. 159. old. – Szerk.*
*** Jenny, Laura és Edgar Marx. – *Szerk.*

7

Jenny Marx Adolf Clusshoz

Washingtonba[819]

London, [1853] március 10.

Kedves Karlom hetek óta betegeskedett, s az utóbbi napokban újra jelentkezett régi májbaja, amely annyira rosszabbodott, hogy már-már gyulladássá fajult; ez a betegség annál is inkább aggaszt, mert családjában örökletes és apja ebbe halt bele. Ma megint jobban van, összeeszkábálja a „Tribune"-cikkét, s engem bízott meg a levélírással. Nos hát, máris egy olyan balszerencse hosszadalmas elbeszélésével kell kezdenem, amely méreteiben szinte a Weydemeyer–Cluss-féle balszerencséhez fogható.[820] Ne haragudjon, ha terjengősen írok. Férjem december 6-án a *„Leleplezések* stb." kéziratát – ugyanakkor, amikor Önnek – elküldte ifjabb Schabelitznak Bázelba. Schabelitz elragadtatással fogadta, azt írta róla, hogy mestermű és két héten belül át kell kerülnie a határon, ő 2000 példányt akar kinyomatni, darabját 15 ezüstgarasért fogja eladni és a (Svájcban alacsony) nyomdai költségek levonása után megosztja a nyereséget férjemmel. Teljes joggal, minden önámítás nélkül, legalább 30 font sterlingre számíthattunk. Azonkívül 40 példányt nyomban Londonba akart küldeni. Négy hétig nincs semmi hírünk. Férjem ír. Válasz: a nyomás elhúzódott a szedők karácsonyi piszmogása miatt. De a példányok legkésőbb 2 hét múlva odaát lesznek és 40 példányt küld nekünk. Nem hallunk semmit, csupán egy harmadik személy útján azt, hogy az átcsempészés váratlan akadályokba ütközött, hogy Schabelitznak az 1800 példányt két héten át kis csomagokban kellett átcsempésznie, de hogy ezután körülbelül február elejére minden odaát lesz és Schabelitz külön ügynököt bíz meg és küld át a brosúra továbbszállítására és a könyvkereskedőknek való szétküldésére, nekünk pedig azonnal eljuttat egy mintapéldányt. Nos jó. Négy hétig lessük a fejleményeket. Azután a férjem ír, tudakozódik, abban a hiszemben van, hogy a brosúrát már régen eljuttatták Németország legtávolibb zugába is, és neki most csak váltót kell kiállítania Schabelitzra. Erre tegnap a következő levél érkezik:

„Kedves Marx! Épp most értesülök, hogy a »*Leleplezések*« 2000 példányból álló egész szállítmányát, *amely már 6 hete egy határon túli faluban volt*, tegnap továbbszállításkor elkobozták. Hogy most mi lesz, nem tudom; elsősorban a badeni kormány reklamál majd a Szövetségi Tanácsnál, azután következik valószínűleg az én letartóztatásom, vagy legalábbis vád alá helyezésem stb. Mindenképpen óriási hűhó! Ennyit röviden tájékoztatásul; további értesítések, ha *én* akadályoztatva lennék, egy harmadik személy útján érkeznek majd. Ha ír nekem, használja ezt a címet: egy bázeli divatárusnő *stb.*"

Ennyi az egész; mi a véleménye róla? 2000 darabot, vagyis az össz-példányszámot 6 hétig heverteti egy faluban, majd azt írja nekünk, hogy elkobozták. Egy szóval sem említi sem a Londonnak, sem a Svájcnak szánt példányokat stb. Vajon kinyomták-e a dolgot, s a porosz rendőrség súlyos pénzért felvásárolta, vagy tudj'isten mi egyéb történt? Elég az hozzá, ez a második mindenestül eltüntetett brosúra.[821] Stieber úrnak, aki Berlin rendőrfőnöke lett és egy nagyszabású művet harangozott be összeesküvésekről stb., és Willich úrnak mint az amerikai pénzek birtoklójának és kezelőjének[822] a haja szála se görbült meg az ügy miatt; a kölni per teljesen semmivé vált, a párt hírén ejtett foltot még mindig nem sikerült egészen tisztára mosni, a kormány pedig diadalt ül! E percben a brosúra óriási hatást érhetett volna el. Úgy csapott volna le a remegő, hideglelős német rendőrlelkekre, mint a villám. Ha az anyagiak rendelkezésünkre állnának, azonnal újból kinyomatnánk a brosúrát Altonában, hogy a kormányt dühbe hozzuk, csakhogy ez lehetetlen. Így hát nem marad más hátra, mint hogy Ön a szöveget tárcaként közöltesse valamelyik lapban. Ez esetben talán fel lehetne használni a szedést egy brosúrához, amelyet Ön utána ideküldene? Mivel a kinyomatás Európában jóformán lehetetlen, most azonban mindenképp a párt becsületbeli ügyévé lett, Önnek legalábbis tárcaként mindenáron ki kell nyomatnia. A brosúra megjelenése most szükségszerűség lett *minden* ellenséggel szemben, és minden egyébnél nagyobb és kedvezőbb hatást gyakorol majd a közvéleményre a kölniek[7] érdekében. Újból fel kell kelteni irántuk az érdeklődést. Becker szökési kísérlete kizárólag a külső érdeklődés és segítség hiánya miatt hiúsult meg. Mindenekelőtt bizonyságot kell tenni, hogy a brosúra létezik, és ez csakis akként, csakis azáltal történhet, hogy kinyomják, még ha csupán tárcaként is, az óceánon túl.

Elképzelheti, hogy ez a hír milyen hatással volt férjem egészségi állapotára stb.

Jenny Marx

8

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1853 április 27.]

Kedves Engels Úr,

Szörnyen kellemetlen nekem, hogy pénzügyek miatt írnom kell Önnek. Már eddig is túl gyakran volt a segítségünkre. De ezúttal nincs menekvés, nem látok kivezető utat. Írtam Hagennak Bonnba, Georg Jungnak, Clussnak, az anyósomnak, a nővéremnek Berlinbe. Szörnyű levelek! És mindmáig senki, senki nem válaszolt. Így már nincs mit tennünk. Hogy itt mi van, lefesteni nem tudom. Férjem a Citybe ment, Gerstenberghez. Elképzelheti, miféle út ez számára. Ezalatt írom Önnek e sorokat. Módjában áll valamit küldeni nekünk? A pék péntektől felmondta a kenyérszállítást. Tegnap Musch még elhárította; a pék kérdésére: „itthon van Marx úr?", ugyanis ezt felelte: „nem, nincs fent!", aztán három kenyérrel a hóna alatt nyílsebesen eliszkolt s elmondta a dolgot Szerecsenjének.

Ég Önnel.

Jenny Marx

9

Adolf Cluss Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[823]

Washington, 1853 május 15.

... Marx igen vidám levelet írt nekem, azt mondja, mindnyájan pompásan szórakoztak leírásomon Willichnek – a „nyomorgó testvérek céhe" tagjának – üzelmeiről. Mint mondja, széles körben, homéri kacaj közepette határozatot hoztak arról, hogy Willichnek „élete" lehetőleg akadálytalan fejlődését kívánják. Marx szerint „ez a kerge alak már régen a bolondokházába került volna, ha bolondságát nem tarkítanák és szőnék át keresztül-kasul okos számítgatások arról, hogy munka nélkül hogyan teremtheti elő azt, amit a hasa megkövetel". Viszonzásul beszámolómért Marx egyik következő levelében le fogja másolni nekem a Willichre vonatkozó passzust „A számkivetés nagyjai"-ból.

„*Forradalom és ellenforradalom*".[824] Marx azt mondja, fordításra nincs ideje; ha én vagy te vagy bárki hajlandó vállalni a fordítást és közöljük vele, hogy ő hol hagyta abba, akkor kötelezi magát, hogy a végét teljes egészében megírja. Marx úgy hiszi, hogy ez az írás brosúra formájában *nem* lesz kelendő és semmi esetre sem kifizetődő; ha tárcaként jelenik meg, az neki teljesen elég. (Azután a továbbiakat éppenséggel ránk bízza.)

Raveaux hajdani hívei – nyárspolgárok –, régi szükségletük lévén, hogy ismét legyen egy szentjük, a vörös Beckert* ültették Raveaux helyére. A tout seigneur tout honneur...**

* Valószínűleg Max Joseph Becker. – *Szerk.*

** – Minden úrnak adassék meg, ami megilleti .. – *Szerk.*

10

Adolf Cluss Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[825]

Washington, 1853 június 2.

...Ma levelet kaptam Marx feleségétől, de azt, sajnos, úgy látszik az omnibuszban a zsebem *mellé* dugtam. Marx éppen visszaérkezett Manchesterből (május 20-án).[327] Nagyon örül a „Reform"-ban megjelent cikkeidnek[772], úgyszintén Hirsch nyilatkozatához írt előszavadnak.[328] Marx csak azon bosszankodik, hogy nem jelenhet meg valamennyi dolgunk a te felelősségedre, hanem előtted kell állnia a „Hornisse" két nullájának.* A „Reform"-mal ennyiben elégedett is. Dronke végre állást kapott Bradfordban mint kereskedősegéd, havi 10 £ fizetéssel. – Piepernek Rothschild úgy látszik már hosszabb ideje kitette a szűrét; részvétele a kommunista-perben megnehezíti, hogy másutt helyezkedjen el. – Rothschild[826] Pieper egyetemi cimborája volt, eddig nem fizet semmit, de ha valamennyire módjában állna, megtenné; Piepernek most ezzel kell törődnie, mivel semmi egyebe nincs. – Eccarius még nem épült fel. – *Lupus* a külső körülmények nyomása folytán igen rossz hangulatban van...

A „Tribune" valamennyi vezércikke a *keleti kérdésről* Marxtól származik; Marx nem fűzte hozzájuk közvetlenül a szokásos hírtömeget, mire Dana fogta magát és néhány hosszabb történelmi fejtegetést stb. átgyúrt „Tribune"-szólamokká, és vezércikként jelentette meg őket.[827] Marx nem mondhat le arról a pénzforrásról, amelyet számára a „Tribune" jelent, ezért szemet huny és azt kívánja, hogy *közvetlenül* mi se utaljunk erre, bár nem veszi szívesen, hogy a *tárgyilagosabbnak tűnő* munkái névtelenül jelennek meg és csak a selejt marad aláírásával közölt cikkeknek...

* Gottlieb Kellner és Heinrich Heise. – *Szerk.*

11

Adolf Cluss Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[828]

Washington, 1853 június 14.

Kedves Weyd.!

Leveledet épp most kaptam meg. Ami a Pieper-féle cikkeket illeti, Marx nemrégen, talán 4 hónappal ezelőtt, amikor egyik levelének felhasználása miatt mentegetőztem, azt írta, hogy tegyek le az ilyen együgyű rigolyákról, a hízelkedés határozottan nem tartozik a gyengéi közé, de azt tapasztalta, hogy leveleit csak nagyon ritkán használtam fel és bizonyos, hogy sohasem személyes célra; egyébként a leveleket éppen azért írja, hogy hasznukat vegyem. Semmiképp se tartsam őt kicsinyeskedő eszme-kalmárnak, hisz itt van Pieper meg a vörös Wolff*, akik mindent megírnak, amit ő mond...

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

12

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1853 szeptember 9.]

Kedves Engels Úr!

Épp most volt itt Imandt és elmondta nekünk, hogy Dronke spanyolt tanult, és ő úgy *véli*, látta nála a kis „elsinkófált" nyelvtant.* Karl nagyon szeretné, ha Ön, kedves Engels úr, mindjárt e sorok vétele után érdeklődne Dronkénál e nyomorult könyvecske felől; így a dolog még Isegrim[829] elutazása előtt, a saját megszégyenülésére tisztázódhatna. Bizonyára komikusnak találja, hogy ebből a buta históriából ilyen nagy esetet csinálunk, de ahhoz, hogy ezt fel lehessen fogni, az embernek az egészet át kellett élnie: ezt a parasztos nyers hangnemet, ezt a pimasz fellépést, ezt a durva ordítozást, ezt a tombolást és felháborodást az én és gyermekeim jelenlétében. Isteni volna, ha az elsinkófált könyv a kebelbarát kezében lenne. De Imandtot ne említse. Már nagyon késő van, s hogy ezek a sorok holnap a kezébe kerüljenek, a lakhelyére címezem a levelet. Még egy kellemetes dolog. Bamberger perrel fenyegetőzik a svájci história miatt.** Schabelitz megbízta őt, hogy indítson itt pert a férjem ellen, valamelyik levelének egyik passzusa miatt, amelyben Karl azt ígéri, hogy viseli a költségek felét, ha a dolog beüt. Kérem, küldje el azt az egy – erre az ügyre vonatkozó – levelet, amely még Önnél van.[830] Karl újra kérve kéri, küldje el feljegyzéseit az orosz és a török csapatok elhelyezkedéséről is. Mivel ez a história még nem intéződött el, mindig újra kell írnia róla, mert az amerikaiak meg vannak veszve a keleti kérdésért.

Karl ma megint nagy kínnal megírt egy hosszú gazdasági cikket[382], nagyon fáradt és ezért ma este énrám hagyta a tollat.

Ég Önnel, mindnyájan szívélyesen üdvözöljük.

Jenny Marx

Lupus, mint hallottuk, holnap reggel elutazik. Nem búcsúzott el sem tőlem, sem a gyermekektől.

---

* *V. ö. 269–270. old. – Szerk.*

** *V. ö. 608–609. old. – Szerk.*

13

Adolf Cluss Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[831]

Washington, 1853 november 4

... Marx közli, hogy Freiligrath verset ír, amelyre az Indiáról szóló cikkek[832] ösztönözték („The Indian's revenge upon the western world"*). Még munkában van. Remélem, megküldi nekünk. De ennek akkor kell megjelennie, amikor néhány indiai árgyú cikk már napvilágot látott. Különben elmarad a csattanó, s ezt Marx és Freiligrath *nagyon rossz néven vennék* tőlünk. Tehát azon kell lennünk, hogy *India* sorra kerüljön...

* – „Az indiai bosszúja a nyugati világon." – *Szerk.*

14

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1853 november 24.]

Kedves Engels Úr!

A postautalványt William Wolff nevére állítottam ki és feladóként Charles Marxot adtam meg.*

A Willich-firkálmány[410] ellen írott nyilatkozatok holnap aligha szállnak tengerre, mert Miskwoskyt, „a nyomtalanul eltűnt orosz tisztet", máig még nem lehetett előkeríteni. Valahol Whitechapelben lakik, s a címe elveszett. A kerülőúton megkérdezett Kossuth sem tudta a címét. Éppen most ment el egy küldönc Whitechapelbe. A derék Willich balszerencséjére ez az ember néhány hónap óta újra itt tartózkodik, kezében van egy Kossuth által aláírt tanúsítvány, amely szerint részt vett a magyar harcokban, és most ő maga számolhat be a párbajról.[333]

A papa a Palmerston-cikk folytatásával[398] foglalatoskodik és holnapra némi támogatást remél.

Szívélyes üdvözlettel

Jenny Marx

* *V. ö. 290. old. – Szerk.*

15

Adolf Cluss Joseph Weydemeyerhez

New Yorkba[833]

Washington, 1853 december 12.

Kedves Weydemeyer!

Csatolok egy tudósítást „Wisconsinból"; úgy gondolom, legjobb, ha két részletben közlitek, és „Folytatás következik"-kel szakítjátok meg a felénél.

Az imént kaptam Marxtól egy *november 28-i* levelet. Úgy látszik, hogy Dronke küldött neked egy nyilatkozatot, s ezt vissza kell tartanod, ha még nem késő.* Dronkénak Marx számára kellett volna elküldenie a nyilatkozatot Londonba, s ehelyett neked küldi New Yorkba.

Marx részletesen válaszolt Willichnek[332], egészen tudományos „hegeliánus" szellemben. Pompás, amennyire látom, és bőséges dokumentáció bástyázza körül; valószínűleg holnap küldöm el neked; még nem volt időm végigolvasni, s ezért még nem tudom, mit kezdjünk vele. *Igen terjedelmes*: 20 nagy formátumú levélpapír-oldal. Marx már megírta, mire megérkezett a levelem, amelyben közöltem, hogy a válaszról mi gondoskodunk.[424] Most úgy véli, hogy az ember nem mindennap találkozik olyan veszettül hazug pasassal, mint Willich, s ezért meglehetősen bosszantó lenne, ha ezt az írást most félre kellene tennie. Felhatalmaz arra, hogy töröljek belőle, ha cikke olyasmit ismétel, amit mi már elmondtunk, vagy ha egyes részletekben ellentmondásba kerülünk egymással. – Minderről majd akkor, amikor elküldöm.

A futólag és sebtében, félig monsieur és félig madame Marx által odavetett kísérőlevél végén ez áll: „Tegnap (nov. 27-én) este a Waschlapskik és Schelmufskik gyűlést tartottak[423]. Harney elnökölt. A nép majdhogynem darabokra tépte. Le vele, le vele, gazfickó, áruló, renegát, és nem tűrték meg az elnöki székben. A közönség felugrott az emelvényre; az egész teremben kitört a verekedés, a Schelmufskik voltak Harney testőrei."

Továbbá: „A »Reform« ügyében Karl minden lehetőt megtett. Piepert a szükség arra késztette, hogy beálljon egy francia boltba, ahol napfényt, vagyis egy újonnan feltalált reflektoros lámpát árul. E percben *nincs módjában* írni. Karl tehát befogta Heisét és előfizetett számára az olvasószobára, neki ugyanis nem volt meg erre az egy pennyje. Karl Németországba is írt támogatás végett." – A Heisére vonatkozó passzust tekintsd bizalmasnak.

Barátod
Ad. Cluss

* *V. ö. 290., 292. old. – Szerk.*

16

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1854 március vége]

Kedves Engels Úr!

Karl kéreti Önt, *postafordultával* küldje meg neki Lassalle címét. Lassalle első levelét, amelyben a cím megvan, nem küldte vissza.

Az egész család legbarátibb üdvözleteivel

Jenny Marx

17

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1854] május 13.

Kedves Engels Úr!

Ma küldök Önnek egy csomagra való régi gyalázkodó firkát, köztük van Wiss, Dulon stb. legeslegújabb szemétje is. Egyik-másik mulattatni fogja Önt. Karlt öt nap óta olyan heves reumatikus fog-, fül- és arcfájás gyötri, hogy egyetlen éjszaka sem tudott aludni és ma komolyan rosszul érzi magát. Minden szer hiábavalónak bizonyult. Pfändertől Raspailig kimerítettük az egész patikát. Az irtózatos fájdalmak nem enyhültek. Hólyaghúzó tapasz, ópium stb. csak ma éjjel eredményezett némi izzadást, s most enyhe javulás mutatkozik. Egy sort sem képes írni, Önt viszont, kedves Engels úr, sürgősen kéri, küldjön neki kedden egy cikket, hogy ne essen ki még egy teljes hét, úgy, mint az előző. A pénztárhiány különben túlságosan nagyra nőne. Barátilag üdvözli az egész család és

Jenny Marx

Heise és a Kicsi* teljesen kerge levelet írtak Imandtnak. Áradt belőle a pálinkaszag.

* Dronke. – *Szerk.*

18

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1854 május 23.]
Délután 3 órakor

Kedves Engels Úr!

Éppen most futott be a cikke.[834] Már megcímeztem és e sorokkal együtt viszem majd a postára. Karl rettentően megörült, amikor a levélhordó sorsdöntő kettős kopogását meghallotta. Ez Frederik, 2 font, megmentett! – kiáltotta. Sajnos még nagyon-nagyon rossz állapotban van. Megbízott, mondjam el Önnek, hogy ő most Lázár és a sánta ördög egy személyben. Írásra még nem is gondolhat. A hosszú Gladstone-beszédekkel gyötrődik és nagyon bosszankodik, hogy épp most nem írhat, amikor pedig Mr. Gladstone és tervei igazán elég anyagot szolgáltatnának neki. Ha csak *valamennyire lehetséges, gyártson megint valamit péntekre.* Karl azt mondja, akármit írhat. Igazán kínos nekem, hogy kénytelen vagyok Önt ennyire szorongatni, de ha lehet, küldjön valamit.

Csatolom Cluss utolsó küldeményét, kérve, hogy Cluss levelét küldje vissza és semmit se mondjon róla Heisének. Ez a fickó mindent kifecseg, és ha a kis Meyen vagy más kiváló férfiak idő előtt neszét vennék valaminek, menten leállítanák a Clussnak szánt közléseket. A dolog igen mulatságos, és nyugodtan hagyjunk rá mindent ezekre az urakra.

Heise legutóbbi, csupa összeragasztott papírszeletkéből álló levelében azt írta Imandtnak, hogy a katonai szédelgéssel már nem foglalkozik, mert az oroszok mégis másképp viselnek háborút, mint ahogy a „Tribune"-ban állt; most ráveti magát a szelíd kereskedelemre.

Karl és én szívből köszönjük a cikkeket, a 3 lurkó* pedig baráti üdvözletét küldi.

Jenny Marx

Edgarunk** állítólag megint New Yorkban kóborol, azután idejön, majd Németországba megy! Ezt a kóbor bandát!

---

* Jenny, Laura és Edgar Marx. – *Szerk.*

** Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] Engels a körülbelül 1851 dec. 20-tól 1852 jan. 3-ig tartó londoni látogatására és egy kocsmában eltoltott estéjükre utal (v. ö. még 597. old.). – *3*

[2] A cikket Marx Weydemeyer „Revolution"-jában kívánta közölni. – „Die Revolution" – New Yorkban megjelenő német hetilap, amelyet Marx és Engels minden módon igyekeztek támogatni. Anyagi nehézségek miatt azonban csak két száma jelenhetett meg 1852 januárjában. Az első szám közölte Marx és Engels „Szemle, májustól októberig" c. írásának első részét és meghirdette Marx egyes műveinek közzétételét. A második számban megjelent a „Szemle" második része és a „Kommunista Párt kiáltványa" II. fejezetének egy része. 1852-ben Weydemeyernek Cluss támogatásával sikerült még két számot kiadnia, ezúttal „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" címmel. Az első füzetben jelent meg Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. műve, a másodikban Freiligrathnak Kinkel ellen írott két verse (v. ö. még 18., 114. jegyz.). – *3 445 450 456 465 475 498 599*

[3] Ch. Dana 1851 augusztusában szólította fel Marxot, hogy működjék közre a „New York Daily Tribune"-ban. – „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg, H. Greeley alapította. Az ötvenes évek kezdetéig az amerikai whigek (v. ö. 137. jegyz.) balszárnyának, majd a Koztársasági (Republikánus) Pártnak a lapja. A negyvenes-ötvenes években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utópikus szocializmussal rokonszenvező Ch. Dana a negyvenes évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott. Az aláírásával ellátott cikkek egy részét – Marx kérésére – Engels írta. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősödése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kul- és belpolitikáról, a közgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. – A „Tribune" szerkesztősége több ízben önkényes változtatásokat hajtott végre a Marx által beküldött cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkül, szerkesztőségi vezércikként közölt. A szerkesztőség önkényes eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lapra is kiható amerikai gazdasági válság miatt, Marx kénytelen volt csökkenteni a „Tribune" részére írt cikkek számát, ami még súlyosbította amúgy is nehéz anyagi helyzetét. Munkatársi minősége véglegesen az amerikai polgárháború idején, 1862 márciusában szűnt meg; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott, és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *3*

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

[4] Engels „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatára utal, amelyet Marx kérésére 1851 augusztusa és 1852 szeptembere között írt meg. A „New York Daily Tribune"-ban a sorozat — Marx aláírásával — 1851 október 25-től 1852 október 23-ig jelent meg. Csak 1913-ban, a Marx–Engels levelezés kiadásakor („Briefwechsel", I–IV. köt., Stuttgart) derult ki, hogy e cikksorozatot Engels írta. – *3 7 10 13 18 19 20 22 27 29 38 41 43 48 53 60 76 78 81 83 86 102 105 107 118 123 126 445 451 485 500*

[5] Louis Bonaparte 1851 dec. 2-án ellenforradalmi államcsínyt hajtott végre, amely a második császárság bonapartista rendszerét vitte hatalomra. – Ezt megelőzte a franciaországi bonapartista köröknek az 1848 novemberében elfogadott alkotmány revíziójára vonatkozó követelése: a megfelelő cikkelyek revíziójával Louis Bonaparte, az addigi elnök hatalmának fennmaradását és a császári birodalom helyreállítását akarták biztosítani. Hivatalosan 1852 december 2-án proklamálták a második császárságot. – Az ausztriai és a magyarországi forradalom leverése után a megerősodott osztrák reakció eltörölte az 1849 márc. 7-én bevezetett alkotmányt. – *3 38 448 451 467 468 543 577*

[6] Az 1848–49-es forradalom leverése után kirobbant Poroszország és Ausztria harca a Németország fölötti hegemóniáért. Ausztria igyekezett helyrecállítani a forradalom idején szétesett Német Szövetséget; Poroszország a német államok szovetségének megalakításával törekedett a főhatalomra szert tenni. 1851-ben a Német Szövetséget a bécsi kongresszuson megalkotott formájában állították helyre. Poroszországban megszilárdult a polgári és junkerreakció, élén a Hohenzollern-dinasztiával. (V. ö. még 766. jegyz.) – *3*

[7] A Kommunisták Szövetsége (v. ö. 55. jegyz.) kolni Kozponti Vezetőségének 1851 májusában „hazaárulás" vádjával letartóztatott tagjairól van szó. A porosz rendőrség mintegy másfél évig tartotta őket vizsgálati fogságban, amíg végre sikerült ellenük a vádiratot megszerkeszteni. A bírósági tárgyalást Kölnben 1852 október 4-től november 12-ig tartották 11 vádlott ellen: Heinrich Bürgers, Peter Nothjung, Peter Roser, Hermann Heinrich Becker, Karl Otto, Wilhelm Reiff, Friedrich Lessner, Roland Daniels, Johann Jacob Klein, Johann Erhard és Abraham Jacobi álltak az esküdtszék előtt. Az ugyancsak megvádolt Freiligrath roviddel a letartóztatás előtt Londonba emigrált. A vád alapjául a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üléseiről készult „eredeti jegyzőkönyv" szolgált, amelyet más hamisítványokkal együtt porosz rendőrügynokök tákoltak össze, továbbá okiratok, amelyeket a rendőrség a Kommunisták Szövetségéből kizárt Willich–Schapper-frakciótól (v. o. 25. jegyz.) lopott. A hamisított okiratok és hamis tanúvallomások alapján hét vádlottat háromtól hat évig terjedő várfogságra ítéltek. Marx és Engels, úgyszintén londoni és németországi barátaik és híveik nagy segítséget nyújtottak a vádlottaknak. Ellátták őket dokumentumokkal és anyagokkal, amelyek megcáfolták a rendőrség által gyártott vádakat. Marx és Engels több írásukban leleplezték a porosz kormány provokatív, aljas eljárását. Az egész per történetét Marx „Leleplezések a kölni kommunista-perről" c. pamfletjában foglalta össze. – *5 15 48 51 52 53 71 81 87 111 133 147 195 282 461 484 490 493 511 531 599 606*

[8] Engels 1851 decembere és 1852 januárja között négy cikket írt Angliáról a „Revolution" számára. Ezek közül csak kettő („Anglia, I., II.") jutott el Weydemeyerhez, a másik kettő elveszett. A „Revolution" beszüntetése miatt csak a legelső cikk jelent meg 1852 novemberében a New York-i „Turnzeitung"-ban, amelynek szerkesztésében Weydemeyer akkor közreműködött. – *7 13 22 455 460 464 472 485*

[9] Wilhelm Wolff (Lupus) vezette a „Neue Rheinische Zeitung"-ban „A birodalomból" c. rovatot, amelyben a német kisállamokból érkező híreket foglalta össze és látta el humoros kommentárral. – *7*

[10] A „Revolution" példányairól van szó. – *7 13 15*

[11] Marx és Engels abban az időben kozremukodtek a „Notes to the People"-ben. – „Notes to the People" – chartista hetilap, 1851-től 1852-ig jelent meg Londonban, E. Jones szerkesztésében. – Kulonosen nagy jelentőségre tett szert a chartisták forradalmi proletár szárnyának e lapja az után, hogy Harney átállt a kispolgári demokrácia oldalára (v. o. 12. jegyz.). Marx és Engels támogatták a „Notes to the People"-t, részt vettek kiadásában és szerkesztésében. A lapban Marxnak es Engelsnek tobb cikke jelent meg, így pl. Marx: „A Francia Koztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya", Engels: „A francia proletárok múlt év decemberében tanúsított viszonylagos passzivitásának valódi okai" stb. – *7 452 480*

[12] A Jones és Harney kozott 1850 végén bekovetkezett konfliktust az váltotta ki, hogy Harney a chartisták jobbszárnyát támogato kispolgári demokratákhoz csatlakozott és kapcsolatot létesített a Willich–Schapper-frakcióval (v. o. 25 jegyz.). Jones mint a chartisták forradalmi szárnyának vezetője egy angol proletár tomegpárt megteremtéséért harcolt, s igyekezett minden forradalmi elem tomorítésével a chartizmust szocialista alapokon felújítani. 1851-ben megpróbálta a „Notes to the People" szerkesztésébe Harneyt is bevonni, amit az elutasított. Harney „egységes nemzeti pártot" akart alakítani, amelyben a legkulonbozőbb nemzeti egyesulések – polgáriak is – egyuttesen harcolnának az általános választójogért. Marx és Engels a radikális burzsoázia eszkozévé és a kispolgári emigráció vezetőjévé vált Harneyt bírálatukkal igyekeztek hibái felismeresehez hozzásegíteni (v. ö. 27. kot. 183–185. old.). De 1851 februárjában Harney nyíltan csatlakozott a Marx és Engels iránt ellenséges korokhoz. 1852 őszén kísérletet tett egy onálló sajtószervvel rendelkező reformpárt megalakítására, de kudarcot vallott. (V. o. még 84. jegyz.) – *7*

[13] Szent Szovetség – az ellenforradalmi hatalmak egyesulése Európa minden halado megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdemenyezésére a Napóleon felett győztes hatalmakból, a szovetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kotelezték magukat egymás kolcsonos támogatására, ha bárhol forradalom torne ki. – *9 473*

[14] Engels feltevései hamarosan igazolódtak: de Morny belugyminiszternek felváltását Persignyvel, valamint az Orléans-ház vagyonának elkobzását Louis Bonaparte 1852 jan. 22-én rendelte el (a dekrétumokat jan. 23-án tette kozzé a „Moniteur universel"); ezt kovette 1852 jan. 25-én Fould pénzugyminiszter felmentése. – *9 10*

[15] „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányzatú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *10*

[16] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az otvenes években liberális irányzatú. – *10*

[17] Új fegyelmi torvény – „Gesetz, betreffend die Dienstvergehen der Richter und die unfreiwillige Versetzung derselben auf eine andere Stelle oder in den Ruhestand" (Törvény a bírák hivatali vétségeit és kényszerű áthelyezését vagy nyugállományba kuldését illetően), kelt 1851 máj. 7. – *10*

[18] A „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" egyes fejezeteiről van szó. (V. ö. még 2. jegyz.) Marx művének címe ironikus hasonlat Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínye és az 1799 nov. 9-i (a francia forradalom naptára szerint brumaire 18-i) államcsíny

kozott, melynek segítségével Bonaparte Napóleon mint első konzul diktátori hatalmat szerzett. A mu címét Weydemeyer „Louis-Napóleon brumaire tizennyolcadikájá"-ra változtatta. – *10 27 76 101 114 207 445 449 459 462 463 465 467 475 487 496 597 599 601*

[19] Az 1688-as angliai államcsínyről van szó, amely véget vetett a forradalmak korszakának, megszilárdította az alkotmányos monarchiát, létrehozta az arisztokraták és a nagyburzsoázia osztálykompromisszumát, szabad utat nyitva a tőkés fejlődésnek. – *11*

[20] Kossuth 1851 októberi angliai unnepélyes fogadtatását az angol burzsoázia liberalis rétegei, a kormánykorok egyes képviselői és főleg Palmerston kulugyminiszter az angol alkotmányos szabadságjogokkal való kérkedésre használták fel. Ezzel akarták leplezni a polgári-arisztokratikus Anglia kínos szerepét az európai forradalmak – koztuk a magyar forradalom – leverésében. 1851 novembereben Kossuth tovább utazott Amerikába. – Kiállitás – a Londonban 1851 május 1-től október 15-ig megtartott elso kereskedelmi és világkiállítas A polgári pacifisták úgy véltek, hogy a világkiállítással bekoszontotc az „egyetemes béke" korszaka – *11 531*

[21] V. o. Shakespeare „Hamlet", I. felv. 4 szir. – *11*

[22] Marx es Engels. „A »Times« szerkesztojének". – *12 32*

[23] Sem a „Times", sem a „Daily News" nem kozolte a porosz kormány onkenyes eljárását leleplező leveleket. – *12*

[24] „The Sun" – angol polgári liberális újság, 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban. – *13*

[25] Willich-féle klikk – a Kommunisták Szovetségének (v. o. 55. jegyz.) Kozponti Vezetoségében 1850 nyarán kieleződtek az elvi és taktikai nezeteltérések a forradalom azonnali kirobbantását célul tuző, kalandorkodó Willich–Schapper-csoporttal, s ezek 1850 szept. 15-én szakadásra vezettek. (V. o „A Kozponti Vezetőség 1850 szeptember 15-i ulése, 7. kot 513–516. old.) Utána a Willich–Schapper-csoport onálló szervezetet alakított kulon Kozponti Vezetőseggel. (Ezt a kulonszovetséget Marx es Engels időnként ironikusan „Sonderbund"-nak is nevezték, utalással a svájci reakciós kantonoknak a negyvenes években kotott kulonszovetségére) Ezzel a Willich–Schapper-frakció megkonnyítette a porosz rendőrségnek a Kommunisták Szovetsége németországi titkos csoportjainak felfedését és 1852-ben a bírósági eljárás megindítását a Szovetség kolni vezeto tagjai ellen (v o. 7. jegyz). A Willich–Schapper-féle szervezet 1853 elejéig állt fenn. – *15 162*

[26] „The Spectator" – liberális angol hetilap, 1828-tól jelenik meg Londonban. – *16*

[27] „The Friend of the People" – chartista hetilap; 1850 dec. 14-től 1851 július végéig, majd megszakítás után 1852 februártól április 17-ig jelent meg Londonban G. J. Harney szerkesztésében. – Harney nyilvánvalóan megkuldte Marxnak az 1852 febr. 7-i szám korrektúralevonatát. – *16*

[28] Marx Harney „Prologue" c. vezércikkéből idéz a „Friend of the People" 1852 febr. 7-i száma alapján. – *16*

[29] A szabadság szelleme – utalás a „Spirit of Freedom" című lapra. – „The Spirit of Freedom" – a chartistákhoz kozel álló újság, 1849-ben jelent meg G. Massey szerkesztésében. – *17*

[30] Amalgamated Society of Engineers – a gépgyári munkások 1851-ben alapított egyesült szövetsége, jellegzetes angol trade union, amely csak szakképzett gépgyári munkásokat foglalt magában, pusztán gazdasági követelésekért harcolt, a politikai célkitűzéseket elhanyagolta. – G. Massey szóbanforgó cikke a „Friend of the People" 1852 febr. 7-i számában jelent meg „The engineers, operative and cooperative" címmel; a békés reformista szakszervezeti szellemet képviselte. – *17*

[31] Rhadamantus (Rodomonte) – nagyotmondó fecsegő, Ariosto „L'Orlando furioso" c. művének egyik hőse. – *17 497*

[32] A cikk a „Friend of the People" 1852 febr. 14-i számában jelent meg, szerzője Alexander Bell volt. – *17*

[33] Harney 1852 febr. 3-án, az angol parlament ülésszak megnyitása napján beszédet mondott egy londoni chartista gyűlésen. – *17*

[34] „La Réforme" – francia napilap, 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; demokratikus köztársaságpárti újság. (1847 januárjától 1848-ig Engelsnek több cikkét közölte.) – *18*

[35] Mehmed (Mehemed) Ali, Egyiptom örökös helytartója, a Törökországtól való teljes elszakadásra és más arab országok meghódítására törekedett. A XIX. sz. húsz-harmincas éveiben európai mintára újjászervezte a hadsereget és a flottát és megépítette az ehhez szükséges ipari létesítményeket. A francia uralkodó körök, közel-keleti pozícióik megszilárdítása érdekében, nemcsak a szultán ellen harcában, hanem a belső reformokban is támogatták Mehmed Alit. Például számos francia tiszt, katonai tanácsadó, mérnök stb. ment Egyiptomba Mehmed Ali meghívására. Franciaország vetélytársai azonban, főként Anglia, Törökországot támogatták. Az Egyiptom és Törökország közötti harc azzal végződött, hogy Mehmed Ali kénytelen volt elismerni a Törökországtól való függőséget. – *18*

[36] Engels 1852 februárjában írta meg a „Notes to the People" számára „A francia proletárok múlt év decemberében tanúsított viszonylagos passzivitásának valódi okai" c. cikksorozatának (v. ö. 8. kot.) I. részét. – *20 23 24 41*

[37] Utalás Sebastian Seilerre, a „Kaspar Hauser, der Thronerbe von Baden" című, 1840-ben megjelent könyv szerzőjére. – *20*

[38] Frankfurti baloldal – az 1848 máj. 18-tól 1849 júniusáig Majna-Frankfurtban ülésező ún. frankfurti nemzetgyűlés kispolgári balszárnya. – A márciusi egyleteket (Marzvereine) 1848 nov. végén alakították meg Németország különböző városaiban a nemzetgyűlés baloldali képviselői; az egyletek élén a majna-frankfurti Központi Márciusi Egylet állt, vezetői Frobel, Simon, Wesendonck, Raveaux, Eisenmann, Vogt, Ruge stb. voltak. A kispolgári demokrata vezetők cselekedetek helyett megelégedtek frázispufogtatással, nem lépték fel határozottan az ellenforradalom ellen. Marx és Engels már a „Neue Rheinische Zeitung"-ban is élesen bírálták a márciusi egyleteket. – *22 466*

[39] Bruno Bauer: „Der Untergang des Frankfurter Parlaments", Berlin 1849. – *22 23 42*

[40] Weydemeyer 1852 febr. 6-án értesítette Marxot, hogy Dana a „New York Daily Tribune"-ban közölni akarja Ludwig Simonnak egy Marxot és Engelst támadó cikkét. Weydemeyernek 1852 márc. 10-én Marxhoz írott leveléből ismeretes, hogy a cikk csakugyan megjelent a „Tribune"-ban. – *23*

[41] Straubinger a német vándorló kézműves-mesterlegény gúnyneve. Marx és Engels az idejétmúlt céh-előítéletekhez és -hagyományokhoz ragaszkodó maradi német kézműveseket nevezték Straubingereknek, akik abban a reakciós kispolgári illúzióban ringatták magukat, hogy a tőkés nagyiparról vissza lehet térni a kisipari munkára. – *24 506*

[42] „New-Yorker Staatszeitung" – amerikai német demokrata napilap, 1834-ben alapították; később az Amerikai Egyesült Államok demokrata pártjának lapja. – *24*

[43] „Agitáció" és „Emigráció" (Agitációs Egyesulet és Emigrációsklub) – 1851-ben alapított, egymással versengő londoni német kispolgári szervezetek; az Emigrációsklubot Kinkel és Willich, az Agitációs Egyesületet Ruge és Goegg vezették. Mindkét, csekély taglétszámú szervezet fő rendeltetése a pénzgyűjtés volt az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcsön (v. o. 64. jegyz.) céljaira, a németországi forradalom „haladéktalan előidézése" érdekében. (V. o. még 8. köt. 305–321. és 14. köt. 607–609. old.) – *24 93 98 452 466 490 597*

[44] A frankfurti nemzetgyűlés által kidolgozott birodalmi alkotmány össznémet központi hatalom megteremtését, az örökos császárság beiktatását és össznémet parlament, a Reichstag összehívását irányozta elő. 1849 március 28-án a nemzetgyűlés IV. Frigyes Vilmos porosz királyt választotta német császárnak és küldöttséget menesztett Berlinbe, hogy a birodalmi alkotmány alapján felajánlja a császári koronát. IV. Frigyes Vilmos először a többi német uralkodó magatartásától tette függővé beleegyezését, majd ápr. 28-án elutasította a birodalmi alkotmányt és elhárította a császári koronát. – A márciusi egyletekről v. ö. 38. jegyz. – Karl Vogt egyik tagja volt az öttagú birodalmi régenstanácsnak, amelyet 1849 jún. 6-án a kb. 130 főre leapadt nemzetgyűlés („csonkaparlament") a birodalmi kormányzó (János osztrák főherceg) árulása után saját soraiból választott. A régenstanácsnak az a kísérlete, hogy a forradalom győzelmét parlamentáris eszközökkel biztosítsa, teljességgel kudarcba fulladt; jún. 18-án württembergi csapatok szétkergették az időközben Stuttgartba költozott nemzetgyűlést. – *25 466*

[45] A Russell-féle whig-kormány a Militia Bill (milícia-törvényjavaslat) megvitatása kapcsán 1852 febr. 20-án mondott le. Russell febr. 16-án Louis Bonaparte állítólagos angliai betörési tervei miatt törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, hogy szervezzék át az angliai és a walesi milíciát (Local Militia Bill). A Bill feljogosította a kormányt, hogy ellenséges támadás esetén növelje és a reguláris hadsereg parancsnoksága alá rendelje a milíciát, amelyet addig az egyes grófságok állítottak ki. Az alsóházi vita folyamán Palmerston kiegészítő javaslatot tett, hogy a Billt terjesszék ki Skóciára és Írországra is, a „local" (helyi) szót pedig töröljék a javaslatból. Russell a kormány iránti bizalmatlanságnak minősítette a kiegészítő javaslatot (amellyel a Bill 1852 júliusában törvényerőre emelkedett) és benyújtotta lemondását. (V. ö. még 587. jegyz.) – A Derby-féle új tory-kormány 1852 febr. 23-án alakult meg. – *25 52*

[46] Manchesteriánusok, Manchester-iskola – a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító közgazdasági irányzat a XIX. sz. első felében. Agitációjuk középpontja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-ellenes Ligát (v. ö. 53. jegyz.). A negyvenes-ötvenes években a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak; belőlük alakult a hatvanas években az angol liberális párt balszárnya. – *25 30 36 259*

[47] „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kolnben megjelenő német napilap. Főszerkesztője Marx volt, munkatársai kozé tartozott Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath és H. Burgers. A vezércikkeket, amelyek útmutatást adtak a német és az európai forradalom legfonto-

sabb kérdéseiben, rendszerint Marx és Engels írta. – A polgári részvényesek nagy része mindjárt az újság harcos hangú első száma után visszavonult, amikor pedig a „Neue Rheinische Zeitung" a párizsi júniusi felkelés folyamán nyíltan állást foglalt a proletariátus ügye mellett, a még megmaradt részvényesek többsége is megvonta támogatását. A hatóságok megtagadták Marxtól a porosz állampolgárságot, és a szerkesztők ellen sorozatos eljárásokat indítottak (v. ö. 6. köt. 57., 213. skk. old.). A poroszországi ellenforradalmi fordulat után még fokozódott a lap szerkesztőinek üldözése, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap megszüntetésére kényszerítették. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (1849 máj. 19. (301.)) száma, amely vörös nyomással jelent meg, búcsúfelhívást intézett Köln munkásaihoz, s ebben a szerkesztők kijelentették, hogy „utolsó szavuk mindig és mindenütt ez lesz: *a munkásosztály felszabadítása*"! (V. ö. 6. köt. 506. old.). – *26*

[48] Iaszón – az argonautészok (az Argó hajósai) vezére; kalandos útjuk célja, hogy Kolkhiszból hazahozzák az aranygyapjút; ezt Aietész király csak azzal a feltétellel adja oda, ha Iaszón ekébe fogja két tűzokádó, érclábú bikáját, felszántja Arész mezejét, beleveti a sárkányfogakat és legyőzi a belőlük kikelő óriásokat. – *26*

[49] Az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ról van szó, amely 1852 febr. 25-i számának mellékletében közölt egy recenziót Max Stirner ugyanabban az évben „Geschichte der Reaktion" címmel megjelent könyvéről. – „Allgemeine Zeitung" – konzervatív német napilap, 1798-ban alapították; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg; az ötvenes-hatvanas években támogatta Németországnak Ausztria uralma alatti egyesítését. – *27*

[50] Birodalmi alkotmány-hadjárat – felkelés a frankfurti nemzetgyűlés (v. ö. 38. jegyz.) által 1849 márc. 28-án hozott birodalmi alkotmány támogatására; először Drezdában, majd a bajor Pfalzban, a porosz Rajna-tartomány egyes részeiben és végül Badenban tört ki. A birodalmi alkotmány-hadjárat volt az 1848–49-es német polgári demokratikus forradalom utolsó szakasza. Engels e harcokkal, amelyekben maga is részt vett, részletesen foglalkozott „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" (v. ö. 7. köt.) és „Forradalom és ellenforradalom Németországban" (v. ö. 8. köt.) c. írásaiban. – Az 1850–51-es porosz–osztrák bonyodalmakról v. ö. 6. jegyz. Engels ezt a kérdést is tárgyalni szándékozott a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatában, de erre nem került sor. – *29 53 63*

[51] Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok (köztük az 1837 óta Londonban élő Mazzini) leveleit kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. Valószínű, hogy ez hozzájárult a Bandiera testvérek elfogásához és kivégzéséhez. Az utóbbiak (az osztrák hadsereg olasz tisztjei, Mazzini hívei, egy titkos összeesküvő társaság tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844 júniusában partra szálltak Kalábriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen. Árulás folytán az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket hét társukkal együtt agyonlőtték. 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a közvélemény haragját. – 1852 febr. 27-én Derby angol miniszterelnök a Lordok Házában bejelentette, hogy a kormány ellenőrizni szándékozik a forradalmi emigránsok angliai tevékenységét, s erről értesíti az illetékes kormányokat. Derby beszéde 1852 febr. 28-án jelent meg a „Times"-ben. – *30*

[52] Engels Derby 1852 febr. 27-i felsőházi beszédét figurázza ki. – *30*

[53] Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga (National Anti-Corn-Law League) – szabadkereskedő egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben.

A Liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és kuzdott a gabonatorvények eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. A Liga a földbirtokosok elleni harcában igyekezett a munkásokat is felhasználni, ezt azonban az önálló munkásmozgalom, a chartizmus fellendulése megakadályozta. A gabonatorvények eltörlése (1846) után a Liga feloszlott, de gyakorlatilag még fennállt 1849-ig. 1852 februárjában kísérleteket tettek arra, hogy a Derby-kormány protekcionista irányzatával szemben felújítsák a Gabonatorvény-ellenes Liga tevékenységét. – *30 473*

[54] A gépgyári munkások sztrájkja 1851 december végén kezdődött és számos délkelet- és közép-angliai városra kiterjedt. A sztrájkot a gepgyári munkások egyesult szovetsége (v. ö. 30. jegyz.) szervezte a túlórák eltörlése es jobb munkakorulmények biztosítása érdekében. Válaszul a gyárosok országszerte kizárták e szakma osszes munkásait. A harc három hónapig tartott és – elsősorban a szakszervezeti vezetők gyengesége miatt – a gyárosok győzelmével végződött. A munkások kénytelenek voltak elfogadni a régi feltételeket, de a gyárosok is jelentékeny anyagi veszteséget szenvedtek a sztrájk és a kizárás folytán. – *31*

[55] A Kommunisták Szovetségéről van szó. – A Kommunisták Szovetsége (Bund der Kommunisten) az Igazak Szovetségéből (Bund der Gerechten) alakult. 1847 január végén a Szovetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szovetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a Szovetség átalakult a Kommunisták Szovetségévé; a regi jelszot: – „Minden ember testvér" – felváltották a proletárpárt nemzetkozi harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesuljetek!" Marx és Engels részvételevel kidolgozták a Szovetség szervezeti szabályzatát (v. ö. 4. kot. 527–531. old.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kikuszobolték a régi Szovetség osszecskuvő vonásait és a Szovetséget demokratikus elvekre alapozták. A szervezeti szabályzatot az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá, amely egyúttal megbízta Marxot és Engelst a pártprogram megírásával. ennek eredményeképpen jott létre a „Kommunista Párt kiáltványa". – Az 1848-as februári forradalom után az új kozponti vezetőségnek Párizs lett a székhelye. A német forradalom idején a kozponti vezetőség megszervezte a forradalmi német munkások hazatérését; Marx és Engels részvételével megfogalmazták forradalmi programjukat: „A Kommunista Párt kovetelései Németországban". A német forradalomban a kommunisták mint a demokratikus mozgalom szélsőbaloldali, proletár szárnya léptek fel és torekedtek egy proletár tomegpárt előfeltételeinek megteremtésére; lapjuk a „Neue Rheinische Zeitung" (v. ö. 47. jegyz.) volt. A kommunisták a forradalom valamennyi arcvonalán a harc élén jártak és nagy tomegbefolyásra tettek szert, az önálló tomegpárt megteremtését azonban a forradalom veresége megakadályozta, a Szovetség tagjai kozul sokan bortonbe kerultek vagy kulfoldre kényszerultek, a szervezeti kapcsolatok szétzilálódtak. 1849 őszén a Szovetseg vezető tagjainak nagy része osszegyult Londonban. Az újjászervezett kozponti vezetőségnek 1850 tavaszára sikerult a szervezetet helyreállítania; értekelték a forradalom tapasztalatait és kituzték az önálló proletárpárt megteremtésének feladatát: „A Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szovetségéhez, 1850 március" A kalandorkodó Willich–Schapper-csoporttal való nézeteltérésekről v. ö. 25. jegyz. – 1850 szept. 15-én Marx javaslatára a kozponti vezetőség hatáskorét a kolni korzeti vezetőségre ruházták (v. ö. 7. kot. 513–516. old.), 1850 decemberében új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki (v. ö. 7. kot. 523–525. old.). A Szovetség tagjainak uldoztetése és tomeges letartóztatása kovetkeztében 1851 májusában a Szovetség beszuntette tevékenységét Németországban; a kolni kommunista-per (v. ö. 7. jegyz., valamint 8. kot. 379–388., 389–452. old.) után, 1852 novemberében a Szovetség Marx javaslatára kimondta feloszlását. A Kommunisták Szovetsége mint az első nemzetkozi forradalmi proletár szervezet a Nemzetkozi Munkásszovetség – az I. Internacionálé – előfutára volt. – *32 38 43 61*

[56] Weydemeyer Heinzen-ellenes cikke 1852 jan. 29-én jelent meg a „New Yorker Demokrat"-ban. Jones itt említett, 1852 márc. 3-i levelében, amelyet a „Revolution"-ban való közlésre szánt, megvilágította az angol társadalom különböző osztályainak helyzetét és jellemezte az angliai osztályharc fejlődését. Weydemeyernek 1853 máj. 24-én Marxhoz intézett leveléből kitűnik, hogy az amerikai demokrata sajtó 1852 végén vagy 1853 elején kozolte Jones levelét. – *32 472 475 481 488 522 556*

[57] National Reforme League (Nemzeti Reformszövetség) – 1849-ben alapították Londonban B. O'Brien, Reynolds és más chartista vezetők. Az általános választójogért és szociális reformokért harcolt. 1866-ban csatlakozott az I. Internacionáléhoz és a Főtanács vezetése alatt működött. – *32*

[58] Engels 1851 és 1854 között tobbé-kevésbé rendszeresen tanult oroszul, szerbül, szlovénul és csehül és meg akarta írni a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanát. Oroszul 1852 tavaszáig autodidakta módon tanult, majd egy ideig társalgási órákat vett Pindar orosz emigránstól; elsajátította az orosz nyelvtant és eredetiben olvasta Puskin, Gribojedov és Herzen több művét. Fennmaradt az „Anyegin"-re vonatkozó néhány feljegyzése és néhány versszakának prózai német fordítása. Az ötvenes évek elején elolvasta Bowring orosz költészeti antológiáját és ennek alapján tanulmányozta több XVIII. századi és XIX. sz. elejei orosz szerző műveit. Egyidejűleg foglalkozott a szláv népek történelmével és kultúrájával és ismerte néhány cseh és szerb író nyelvészeti és néprajzi munkáit. – *34*

[59] „Financial"-ek – a Parlamenti és Pénzugyi Reformért Küzdő Nemzeti Egyesület tagjai. 1849-ben polgári radikálisok alapították az egyesületet, céljuk Hume Kis chartájának propagálása és az adóreform megvalósítása volt. (Kis chartának nevezték azt a választójogi reform-tervezetet, amelyet Hume 1848 és 1851 között a chartisták Népchartájának ellensúlyozására terjesztett több ízben az angol parlament elé.) Minthogy a munkásosztály aktivitása a chartisták 1848 ápr. 10-i sikertelen tüntetése után csökkent, a polgári radikálisok, akik programjukat szembehelyezték a chartisták követeléseivel, remélték, hogy meg tudják osztani a chartista mozgalmat és befolyásuk alá vonni a munkástömegeket. A polgári radikálisok agitációja azonban, amelyet Cobden, Bright és – O'Connorral az élükön – a chartisták reformista elemei is támogattak, sikertelen volt. A chartisták többsége az ötvenes években is hű maradt a Népchartához. A Parlamenti és Pénzügyi Reformért Küzdő Nemzeti Egyesület 1855-ben feloszlott. – *35 52 452*

[60] 1852 márc. 14-én Louis Bonaparte rendeletére konvertálták az 5%-os állami járadékpapírokat; a tulajdonosoknak felajánlották a papírok névértéken való beváltását vagy pedig 4%-os értékpapírokra való kicserélését. Az intézkedést a bankok segítségével bonyolították le. – *36*

[61] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap, 1789-től jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia alatt kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja; az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi burzsoázia nézeteinek, az 1851 dec. 2-i bonapartista államcsíny után a mérsékelt orléanista ellenzék nézeteinek képviselője. – Az Engels által említett cikk (szerzője A. Bertin) a „Débats" 1852 márc. 13-i számában jelent meg. – *36*

[62] Az 1815-ben hozott gabonatorvény megtiltotta a gabonabehozatalt Angliába mindaddig, amíg a búza ára el nem éri a quarteronkénti 80 shillinget. 1822-ben ezt a törvényt némileg módosították és 1829-ben bevezették a „mozgó skálát", amelynek értelmében, ha a belföldi piaci árak sullyedtek, a gabonabehozatali vámok emelkedtek, és megfordítva. A gabonatörvényeket a tory kormányok a földtulajdonosok érdekében hozták. Az ipari

burzsoázia 1846-ban eltörölte e torvényeket (v. o. 53. jegyz.). A tory Derby-kormány 1852 februári uralomra jutása után fennállt a gabonavámok újbóli bevezetésének veszélye. De az ipari burzsoázia nyomására a kormány kénytelen volt lemondani protekcionista politikájáról. – *36 582*

[63] Marx 1843 vége óta folytatott tanulmányai alapján nagyobb munkában szándékozott közreadni a polgári gazdaságtan materialista és kommunista kritikáját. A „Szent család" miatti átmeneti félbeszakítás után 1844 decemberében újra hozzáfogott műve kidolgozásához, és 1845 febr. 1-én szerződést is kotott Leske darmstadti kiadóval egy kétkötetes munka kiadására „A politika és a nemzetgazdaság bírálata" címen. Marx ez időtől kezdve állandóan tovább dolgozott a közgazdasági problémákon, tervét azonban most sem sikerult megvalósítania; mint Leskének írja – 1846 aug. 1. –, szükségesnek tartotta, hogy a pozitív kifejtést megelőzően egy polemikus írást adjanak ki a német filozófia és a német szocializmus ellen (ez „A német ideológia", v. ö. 3. köt. 11–538. old.). Emiatt a gazdaságtani mű megírására megint nem került sor. (A szerződést Leske aztán 1847 februárjában felbontotta.) A tervezett mű előmunkálataiból fennmaradt az 1844-es kéziratok egy része (v. o. „Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből") és számos 1845–46-ból származó, az angol és francia közgazdászok tanulmányozása során keletkezett kivonat és megjegyzés. – Az 1848–49-es forradalmi események után Marx londoni emigrációjában ismét folytatta sokrétű gazdaságtani kutatásait. 1851–52-ben megint próbált kiadót szerezni előkészületben levő műve számára. De ez sem Németországban, sem Amerikában nem sikerült, úgyhogy akkoriban képtelen volt művét könyv formájában megjelentetni. Csak 1859-ben, az 1857–58-ban megírt átfogó kéziratok elkészülte után (amelyek tulajdonképpen a későbbi „Tőke" vázlatát foglalták magukban) sikerült Marxnak műve első füzetét „A politikai gazdaságtan bírálatához" címmel (v. ö. 13. köt. 1–176. old.) közzétenni. Jóval később, 1867-ben, jelent meg a „Tőke" első kötete (lásd 23. kot.). – *36 61 212 459 468 530 559*

[64] Forradalmi kölcsön – Kinkel és az „Emigrációsklub" (v. ö. 43. jegyz.) más vezérei próbáltak egy úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre gyűjtést szervezni. Ebből a célból Kinkel 1851 szeptemberében az Egyesült Államokba utazott. A kölcsön segítségével azonnali forradalmat szándékoztak kirobbantani Németországban. Rugénak az „Emigrációsklubbal" versengő „Agitációs Egyesulete" (v. ö. 43. jegyz.) ugyancsak elküldte képviselőjét az Egyesült Államokba, hogy egy forradalmi alap javára gyűjtsön. A „forradalmi kolcsön" kísérlete megbukott. Marx és Engels több ízben kigúnyolták Kinkel kalandor ötletét, mert káros és meddő kísérletnek tartották az efféle akciókat, amelyek a forradalmi mozgalom lanyhulása idején forradalom mesterséges előidézését tűzték ki célul. – *38 124 452 485 494 501*

[65] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) – a nem katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol sem létező. – *38 53 348 480 537*

[66] Kossuth 1852 elején egy levelet tett kozzé Szemere ellen a „Morning Courier and New York Enquirer" c. amerikai újságban. – A londoni bizottságon az Európai Demokrácia Központi Bizottsága értendő; 1850 júniusában jött létre Londonban Mazzini kezdeményezésére, aki az első előkészületeket már 1849 végén Svájcban megtette; rajta kívül részt vettek a szervezetben Ledru-Rollin, Ruge és Darasz. Céljuk az volt, hogy egységes nemzetkozi szervezetben egyesítsék a polgári és a kispolgári emigránsokat. A szervezet, amely összetételében és ideológiájában egyaránt rendkívül ellentmondásos volt, nem sokáig állott fenn; az itáliai és a francia demokrata emigránsok között kiéleződött ellentétek miatt az Európai Demokrácia Központi Bizottsága 1852 márciusában ténylegesen

felbomlott. – Kossuth csak vonakodva lépett kapcsolatba Mazzinival, mert eleinte abban reménykedett, hogy jó kapcsolatokat építhet ki a szárd királyság kormányával, amely Mazzinival szembenállt. – *38 39 112*

[67] „La Nation. Organe quotidien démocrate socialiste" – belga kispolgári demokrata napilap, 1848-tól 1856-ig jelent meg Brüsszelben. – *38*

[68] 1849 febr. 9-én a római alkotmányozó gyűlés eltörölte a pápa világi hatalmát és proklamálta a köztársaságot. 1849 májusában Louis Bonaparte csapatai megtámadták a Római Köztársaságot, amely Franciaország, Ausztria és a Nápolyi Királyság intervenciója folytán – noha Garibaldi csapatai hősies ellenállást fejtettek ki – 1849 júl. 3-án elbukott. – *38*

[69] „La Patrie" – francia napilap, 1841-ben alapították Párizsban. 1850-ben a monarchista választási blokk, az úgynevezett rendpárt érdekeit képviselte, később bonapartista. – „Le Constitutionnel" – francia napilap 1815-től, 1870-ig jelent meg Párizsban, a negyvenes években a mérsékelt orléanisták lapja Thiers szerkesztésében. 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia lapja, 1851 decembere után bonapartista. – *39*

[70] „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794 óta jelenik meg Londonban; a XIX. sz. ötvenes éveiben a radikális burzsoázsia lapja. – *9*

[71] Siegwart – ironikus utalás J. M. Miller „Siegwart, Eine Klostergeschichte" c. regényének címszereplőjére. – *40*

[72] „Kölnische Zeitung" – német napilap, ezzel a címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a múlt század harmincas éveiben és a negyvenes évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság, 1842–43-ban dühödt ellenfele a „Rheinische Zeitung"-nak, 1848–49-ben pedig a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. – *41*

[73] Szemere „Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege" c. művéről van szó, amely 1853-ban jelent meg Hamburgban; Amerikában Weydemeyer a könyvnek második, Görgeyvel foglalkozó részét jelentette meg a „Reform"-ban 1853 jún. 1-től júl. 6-ig. (V. ö. még 692. jegyz.) – *44 62 83 84 172 219 489 491 537 544*

[74] Kezesek kongresszusa – Kinkel 1852 febr. 3-ra egybehívta Cincinnatibe az úgynevezett német-amerikai forradalmi kölcsön (v. ö. 64. jegyz.) kezeseit. Marx a kongresszusról Cluss 1852 február végi leveléből értesült. – *44 56 485 489*

[75] Engels 1852 április közepén, a húsvéti ünnepek alatt néhány napot Londonban töltött. – *46*

[76] Gülich: „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit", azaz „Die gesamten gewerblichen Zustände in den bedeutendsten Ländern der Erde während der letzten zwölf Jahre", Jéna 1842. – *47*

[77] Bas-empire – eredetileg a hanyatló kelet-római (bizánci) birodalom elnevezése; átvitt értelemben: hanyatló, bomlófélben levő birodalom; Marx és Engels III. Napóleon császárságát nevezik így. – *47 341 486*

[78] Bruno Bauernak Anglia hanyatlásáról szóló cikkét, amely 1852 márc. 31-én jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban, Marx az 1852 ápr. 6-ról kelt levéllel együtt Weydemeyertől kapta meg; Wolffnak Cluss küldte el 1852 ápr. 2–4-ről kelt levelében. – *48 57*

[79] „Die Hornisse" – német élclap, 1848-tól 1850-ig jelent meg Kasselban, H. Heise és G. Kellner szerkesztésében; demokrata irányzatú. – *48*

[80] A December 10-i Társaság a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból 1849-ben létrehozott titkos szervezet, melynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyét végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek. – *51*

[81] Feltehetően a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 2. és 18. jegyz.) öt fejezetéről van szó, amelyeket Marx 1852 januárja és márciusa között küldött Weydemeyernek New Yorkba és a kézirat lemásolása után Engels útján visszakapott Weydemeyertől. – *52*

[82] Otium cum dignitate (cum dignitate otium) – pihenés méltósággal. V. ö. Cicero: „Pro Sestio" (Sestius védelmében), XIV., 98. – *52*

[83] Jones „The People's Paper" c. lapjáról van szó. V. ö. még 84. jegyz. – *52 60 106 114 134 196 272 493*

[84] Jonest az önálló forradalmi chartista lap kiadásában erősen akadályozta Harney; elutasította Jones javaslatát, hogy közösen adjanak ki egy chartista újságot és abban is megakadályozta, hogy megvásárolja a „Northern Star"-t, a chartisták korábbi központi sajtószervét (v. ö. 160. jegyz.). Harney magának szerezte meg e lapot és előbb „The Star", majd 1852 ápr. 24-től „The Star of Freedom" címmel adta ki. (V. ö. 165. jegyz.) Harney a chartista mozgalom reformista szárnyának és a radikális burzsoáziának a szócsövévé igyekezett tenni a lapot. Jonesnak mindennek ellenére 1852 májusában sikerült a „People's Paper" c. hetilapot kihoznia. 1852 októberétől 1856 decemberéig Marx és Engels közreműködtek a „People's Paper" szerkesztésében és cikkeket írtak a lap számára, amely ezenkívül a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is átvette. 1852 októberétől 1856 decemberéig működtek közre a lapban, mely ebben az időszakban következetesen képviselte a munkásosztály érdekeit. Amikor azonban Jones közeledett a polgári radikálisokhoz, Marx és Engels beszüntették közreműködésüket és ideiglenesen szakítottak Jonesszal. 1858 júniusában a lap polgári üzletemberek kezébe ment át. Marx és Engels csak néhány évvel később újították meg baráti kapcsolatukat Jonesszal, aki ekkor ismét forradalmi proletár szellemben kezdett tevékenykedni. (V. ö. még 11. és 12. jegyz.) – *52 483*

[85] Marx idéz Cluss 1852 ápr. 15-i leveléből. Az idézetben említett 1852 ápr. 4–6-i levelet Cluss Wilhelm Wolffnak küldte és ebben írt a német kispolgári emigráció gyűléséről. Az emigránsgyűlést az amerikai Forradalmi Szövetség (v. ö. 145. jegyz.) képviselői Fickler elnökletével ápr. 3-ra hívták össze New Yorkba. Goegg és Fickler, az Agitációs Egyesület (v. ö. 43. jegyz.) volt képviselői, akik Amerikában az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre (v. ö. 64. jegyz.) való gyűjtésben versengtek Kinkellel, megpróbálták Kinkelt és híveit rábírni a két rivalizáló emigráns-szervezet – a Forradalmi Szövetség és az Emigrációsklub — egyesítésére. – A tornaegyletek az 1848–49-es forradalom után emigrált német demokraták és munkások szervezetei voltak, az Egyesült Államok számos városában alakultak. 1850 okt. 5-én a német tornaegyletek philadelphiai kongresszusán megalakult a Szocialista Tornaszövetség, amely eleinte kapcsolatot tartott az amerikai

német munkásmozgalommal. – Cluss tiltakozó nyilatkozatot tett kozzé az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsön Amerikában élő kezeseinek kongresszusával (v. ö. 74. jegyz.) kapcsolatban. Cluss Marx útmutatásai alapján leleplezte a kölcsön kalandor voltát és tiltakozott az ellen, hogy a Kinkel-klikk az összegyűjtött pénzeket a saját céljaira használja fel. A „Turnzeitung"-ban megjelent tiltakozás szövegét Cluss 1852 február végén küldte el Marxnak. – Weydemeyer Kinkel memoranduma ellen irányuló cikke válasz volt Kinkelnek a cincinnati kongresszus résztvevőihez intézett körlevelére és valószínűleg szintén a „Turnzeitung"-ban jelent meg. – *56 201 467 481 484*

[86] Willich „akcióban" – utalás Willich részvételére az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben (v. ö. 50. jegyz.). – *56*

[87] H. Ch. Carey „The harmony of interests, agricultural, manufacturing and commercial" c. műve 1851-ben jelent meg Philadelphiában. A szerző itt továbbfejleszti az „Essay on the rate of wages etc." c. könyvében (London 1835) kifejtett nézeteit. – *57*

[88] „Janus" – német újság, 1851-től 1852-ig jelent meg New Yorkban Heinzen kiadásában; a kispolgári demokrata emigráció lapja. – *57*

[89] Harney cikke „To the readers of the »Star« and the democrats of Great Britain and Ireland" címmel a »Star« 1852 ápr. 17-i számában, Jones válasza pedig „An appeal for the judgement of the people" címmel a „Notes to the People" 1852 ápr. 24-i számában jelent meg. – *57*

[90] A Magas Egyház (High Church) az anglikán egyház három frakciója közül a legbefolyásosabb, az előkelőket tömöríti; szertartásaiban, dogmáiban a legközelebb áll a katolicizmushoz, a legkövetkezetesebben ragaszkodik az episzkopális hierarchiához, a hittételekhez stb. – *57*

[91] Marx egy a Rajna-tartományban elterjedt tréfás szólásmondást idéz. – *57 515*

[92] Marx és Engels: „A számkivetés nagyjai" (v. ö. 8. köt.). – *60 63 65 68 74 78 144 167 174 177 188 201 218 500 527 528 538 544*

[93] „Die Turnzeitung. Organ des sozialistischen Turnerbundes" – német folyóirat, havonta egyszer, később havonta kétszer jelent meg 1851-től 1861-ig New Yorkban német demokrata emigránsok kiadásában, közreműködött benne Weydemeyer is. Az amerikai polgárháború idején a lap aktívan állást foglalt a rabszolgatartók ellen. (V. ö. még 85. jegyz.) – *61*

[94] Miután Kinkel visszatért az Egyesült Államokból, 1852 ápr. 16-án ülést tartott az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsön bizottsága. Itt elhatározták, hogy a helyi szekciók ismét munkához látnak. E célból Willich és Kinkel által fogalmazott köriratokat bocsátottak ki. – *62 64*

[95] Utalás arra, hogy Mazzini 1844–45-ben tiltakozott a sajtóban olasz forradalmi emigránsok leveleinek felbontása miatt (v. ö. 51. jegyz.). Mazzini 1845-ben „Italy, Austria, and the Pope" címmel egy pamfletot jelentetett meg, amelyben nyílt levél formájában támadta Graham angol belügyminisztert. – *62*

[96] Marx és Engels számos írásukban foglalkoztak a magyarországi 1848–49-es forradalom eseményeivel, így többek között Buda ostromával, a magyarországi harcok és Bécs elbukásának körülményeivel már a „Neue Rheinische Zeitung" idején is. A későbbiekben

kialakult értékeléseik megtalálhatók pl. Engels „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatának XII. fejezetében: „Bécs ostroma és elárultatása" (v. o. 8. kot. 61–67. old.), Engels „Buda" c. cikkében (v. o. 14. kot. 211–213. old.), Marx „Vogt úr" c. írásának X. fejezetében: „Patrónusok és csavargótársak" (v. o. 14. kot. 506–550. old.) stb. (V. o. még 116. jegyz.) – *63*

[97] A „Revolution" első számából, amelyben a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" megjelent (v. o. még 2. jegyz.). – *63*

[98] Barnum ellen másfél Barnum – kozmondás, eredete tulajdonképpen à corsaire corsaire et demi=kalóz ellen másfél kalóz; ravasszal szemben még nagyobb ravaszság. – *64 539*

[99] Charing Cross Road – ismert utca London uzleti negyedében. – *64*

[100] Gustav v. Hoffstetter: „Tagebuch aus Italien 1849", Zurich–Stuttgart 1851 – *65*

[101] H. Kuntzel: „Die taktischen Elemente der neuen Fortifikationen", Potsdam 1851. – *65*

[102] Az idstedti csata 1850 júl. 24–25-én folyt le a schleswig-holsteiniak és a dánok kozott és a dánok győzelmével végződott. – A Schleswig-Holsteinnak Dániától való elszakadásáért vívott háború 1848 márciusában kezdődott és megszakításokkal 1850 júliusáig tartott. Amikor Schleswig-Holstein népe a franciaországi februári forradalom és a németországi márciusi forradalom hatása alatt felkelt a dán uralom ellen, a megalakult ideiglenes kormány a Német Szovetségi Gyuléshez (Bundestag) fordult, amely Poroszországot hatalmazta fel a Dánia elleni hadviselésre. A porosz kormány azonban csak látszatháborút folytatott, a porosz csapatok a schleswig-holsteini hadsereget minduntalan cserbenhagyták. 1848 aug. 26-án Poroszország Dániával Malmoben fegyverszunetet kotott; a fegyverszunet lejárta után, 1849 áprilisától, a hadmuveletek váltakozó szerencsével tovább folytatódtak, amíg azután Poroszország újabb árulással 1849 júl. 10-én ismét fegyverszunetet, majd 1850 júl. ?-án békét kotott Dániával Németország nemzeti érdekei ellen. A schleswig-holsteiniak saját erejukból folytatták a háborút, de az idstedti csatában elszenvedett vereséguk után az ellenállás véget ért. Schleswig-Holstein hercegségek a dán királyság uralma alatt maradtak. (V. ö. Engels elemzését az idstedti csatáról, 340–341. old.) – *65 340*

[103] W. Willisen „Theorie des grossen Krieges angewendet auf den russisch–polnischen Feldzug von 1831", Berlin 1840. – *65*

[104] A priori (az előzőből), a posteriori (a kovetkezőből) – filozófiai fogalmak, amelyeket már Arisztotelész, majd tobbek kozott Leibniz is használt. A mai (kanti) értelmezésben: a priori – a tiszta, az értelmi megismerés, amely a tapasztalattol fuggetlen; a posteriori – a tapasztalati megismerés, amelynek forrása az érzéki észlelés. A kozonséges szóhasználatban: a priori – megismerés az okokból, a posteriori – megismerés a kovetkezményekből. – *65*

[105] A. Gorgey: „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849", Lipcse 1852. – *65 78 345 550*

[106] Engels 1852-től intenzíven foglalkozott hadtudománnyal, mert meg akarta írni az 1848–49-es magyarországi és itáliai forradalmi háborúk történetét. Elolvasta Clausewitz, Jomini, Willisen, Hoffstetter, Kuntzel, Gorgey stb. írásait, tervét azonban nem tudta megvalósítani. – *66 78 345*

[107] Német–francia összeesküvés – 1851 szeptemberében letartóztatták Párizsban a Kommunisták Szövetsége ottani csoportjának tagjait, akik a Kommunisták Szövetségéből 1850 szeptemberében kivált Willich–Schapper-frakcióhoz (v. ö. 25. jegyz.) tartoztak. 1852 februárjában a letartóztatottakat államcsíny előkészítése címén elítélték. A szervezetbe beépített provokátor Chervalnak (valódi nevén J. Crämer) módot adtak arra, hogy Londonba szökjön. A porosz rendőrségnek az a kísérlete, hogy a Marx és Engels vezette Kommunisták Szövetségét belekeverje ebbe az úgynevezett német–francia összeesküvésbe, csődöt mondott. – *71 80 177 539*

[108] Great Windmill-beliek – a Great Windmill Street-en székelt a londoni Német Munkás Művelődési Egylet, amelyet 1840 febr. 7-én alapított K. Schapper, J. Moll, H. Bauer és az Igazak Szövetségének más tagjai. Az egyletben az Igazak Szövetségének, ill. később a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. 1847-ben és 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vettek az egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az egyletből, amely a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségében folyó harcban a Willich–Schapper-frakciót támogatta. Az ötvenes évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az Egylet tevékenységében. A Nemzetközi Munkásszövetség megalapításával a Munkás Művelődési Egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. – Cherval 1852 tavaszán, a fogságából való látszatszökése után, Londonba utazott és részt vett a Német Munkás Művelődési Egylet tevékenységében, de hamarosan lelepleződött, hogy rendőrkém, és kizárták az Egyletből. – *71 133 162 241 407 451 483*

[109] Parliamentary train (parlamenti vonat) – 1844-es parlamenti határozat alapján rendszeresített harmadosztályú vonatok neve; a határozat szerint minden vasúttársaság tartozott minden vonalán legalább egy ilyen vonatot közlekedtetni legalább 12 mérföldes óránkénti sebességgel és legfeljebb 1 pennys mérföldenkénti menetdíjjal. Engels ezeket a vonatokat „Védővám és szabadkereskedelem" c. munkájában „törvényileg előírt bumlivonatoknak" nevezi (v. ö. 21. köt. 403. old.). – *72 230 420*

[110] Marx 1852 májusának végén Engelshez utazott Manchesterbe és június közepéig ott maradt. – *72 118 176 494 496*

[111] V. ö. Schiller: „Wallenstein. Die Piccolomini", I. felv. 1. jel. – *74*

[112] Marx és Engels több helyen – így „A számkivetés nagyjai"-ban is – a cserebogár gúnynévvel illetik Eduard Meyent (Maikäfer = cserebogár). (V. ö. pl. 8. köt. 239., 300. old.) – *74*

[113] V. ö. Machiavelli: „Mandragola", IV. felv. 9. szín. – *75*

[114] Freiligrath 1852 jan. 16-án és 23-án „An Joseph Weydemeyer" címmel levél formájában két Kinkel ellen irányuló költeményt írt a Weydemeyer-féle „Revolution" számára; de minthogy a versek amerikai kiadása késedelmet szenvedett, Freiligrath az elsőt közzététette a Stuttgartban és Tübingenben megjelenő „Morgenblatt für gebildete Leser" (Reggeli Újság művelt olvasók számára) c. irodalmi hetilap 1852 márc. 7-i számában és angol fordításban a „Notes to the People" 1852 ápr. 10-i számában. Amerikában az első verset angol nyelven a „National Era" (Nemzeti Éra) c. lap közölte 1852 májusában. Német nyelven a két vers együtt a „Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" második számában jelent meg. (V. ö. még 2. jegyz.) – *75 104 176 180 449 453 457 463 493 498 600*

[115] 1852 júl. elején számos francia és német újság kozolte, hogy Párizsban letartóztattak egy titkos szervezet tagjait azzal a váddal, hogy merényletet terveztek Louis Bonaparte ellen és a bonapartista kormányzat megdontésére, a koztársaság helyreállítására torekedtek. Ezenkívul azt híresztelték, hogy a vádlottak tuzérségi fegyvereket, lőport stb. gyártottak, többségük munkás, részben olyanok, akik részt vettek a párizsi 1848-as júniusi proletárfelkelésben, és hogy londoni és brusszeli emigránsok irányították az osszeeskuvés előkészítését. – *76 78*

[116] Engels a „Neue Rheinische Zeitung"-ban megjelent magyar tárgyú cikkeire utal, pl.: „A magyar harc", „A »Kolnische Zeitung« a magyar harcról", „Az itáliai és a magyarországi háború", „Magyarország" (v. o. 6. kot. 157–167., 293–297., 370–373., 494–502. old.), valamint a „Neue Rheinische Zeitung"-ban 1849 januárja és májusa kozott megjelent egyéb magyarországi kozleményekre. (V. o. még 96. jegyz.) – *78 500 569*

[117] V. ö. Chenu: „Les Conspirateurs etc." (a konyv elemzését lásd 7. kot. 257–272. old.). Chenu két különnemű elemével Engels Chenu kettős szerepére utal: egyrészt titkos társaságok szervezője volt a júliusi monarchia idején, másrészt rendőrkém, s ez konyvében is megmutatkozik. – *78*

[118] A váci proklamációt Gorgey adatta ki 1849 jan. 5-én, azon a napon, amikor Windischgrätz csapatai Budát megszállták. Vádolta Kossuthot, valamint az általa vezetett Honvédelmi Bizottmányt, hogy elmenekultek Budáról. De valójában éppen Gorgey nem hajtotta végre Kossuth rendelkezéseit Buda védelméről és harc nélkul adta fel Budát. – *78*

[119] D'Enghien herceget badeni teruletről elhurcolták és az I. Napóleon ellen osszeesküvés vádjával 1804 márc. 21-én kivégezték. – *79*

[120] 1852 augusztusában Marx tobb cikket írt a „New York Daily Tribune"-nak az angol választásokról és politikai pártokról. Engels a fordítás során több részre osztotta a cikkeket. V. o. „Választások – Toryk és whigek", „A chartisták", „Választási korrupció", „A választások eredménye" (v. o. 8. kot.). A cikkek egy része a „People's Paper"-ben is megjelent. – *80 107 521*

[121] Peelisták – Robert Peel államférfi hívei; Peel eredetileg a mérsékelt torykból általa újjászervezett Konzervatív Pártra, valamint a whigek jobboldali csoportjára támaszkodott; 1846 után a Konzervatív Párt felbomlott és a peelisták csak egy kisebb parlamenti csoportot alkottak. A csoport az otvenes évek végén, ill. a hatvanas évek elején beolvadt a Liberális Pártba. – *80 473*

[122] „The Morning Chronicle" – angol napilap, 1769-től 1862-ig jelent meg Londonban; a whigek, majd az otvenes évek elején a peelisták lapja, azután konzervatív. – *80*

[123] A „Times" 1852 júl. 10-i vezércikkéről van szó. – *80*

[124] Világfelforgatók (Weltumwuhler) – a „felforgatók" (Wuhler) analógiájára, ahogyan 1848–49-ben a konstitucionalisták a republikánus demokratákat nevezték (akik viszont ellenfeleiket „uvoltőknek" (Heuler) csúfolták). – *80*

[125] Mazas – párizsi börtönépület, ahol az úgynevezett német–francia osszeesküvés (v. o. 107. jegyz.) vádlottait fogva tartották. – *81*

[126] Claremont – London környéki kastély, itt élt Lajos Fulop, aki az 1848-as februári forradalom után Angliába menekült. Claremont volt az Orléans-dinasztia újbóli hatalomra jutását célzó intrikák központja. – *81*

[127] „L'Orlando innamorato" – Boiardo lovagkolteménye, amely 1495-ben jelent meg Itáliában, a XVI. században L. Domenichi és F. Berni átdolgozták. A legnépszerűbb volt Berninek 1541-ben megjelent és többször újranyomott átdolgozása. Boiardo kolteményét a XIX. sz. harmincas éveiben ismét kiadták Londonban. Marx és Engels „A számkivetés nagyjai"-ban (v. o. 92. jegyz.) több helyen idézik Boiardót (v. o. 8. kot. 269., 276., 305., 309–310. old.). – *81*

[128] „The Morning Herald" – angol napilap, 1780-tól 1869-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. – *82*

[129] Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1852 júl. 13-án kozzétette, hogy elkészult a vádirat a kolni kommunisták perében, s azt már át is adták a védőknek és a vádlottaknak. – *82*

[130] Diderot két regényéről van szó: „Le neveu de Rameau" és „Jacques le fataliste et son maître" – *84*

[131] Az új porosz Torvénykonyv 1851 áprilisában lépett életbe. – A Rajna-tartományban addig a Code pénal (buntetőtorvénykonyv) volt érvényben, amelyet Franciaországban 1810-ben fogadtak el és az I. Napóleon által meghódított nyugat- és délnyugat-németországi teruleteken, ezenkívül Belgiumban és más meghódított teruleteken is bevezettek. A Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés után is érvényben maradt egészen 1851-ig, éppúgy mint a Code civil (polgári torvénykonyv). – *84*

[132] Marx tiéfás megjegyzésének arról, hogy Coeurderoy jó republikánus, a név jelentése ad értelmet. coeur de roi – a király szive. Egyébként Coeurderoy-nak 1852-ben Brusszelben megjelent két konyvére utal: „La Barrière du Combat etc." és „De la révolution dans l'homme et dans la société". – *85 505*

[133] P. J. Proudhon: „La révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 décembre", Párizs 1852. – *85 109 119 522 531*

[134] Engels arra utal, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" 1849-ben pellengérre állította Saedt államugyészt, amikor a mainzi helyőrség megsértésével vádolt Kinkel ellen balul sikerult vádbeszedet mondott (v. o. Marx-Engels: „Saedt", 6. kot. 291–292. old.). – *86*

[135] F. Smitt: „Geschichte des polnischen Aufstandes und Krieges in den Jahren 1830 und 1831". – *86 285 551*

[136] Marx ebben a levélben az angol fordítás elkészítésére kuldte el az angol politikai pártokkal foglalkozo cikkét Engelsnek. Ezzel a cikkel kezdődik Marx tényleges kozremukodése a „New York Daily Tribune"-ban, amit megelozott az Engels által irt „Forradalom es ellenforradalom Németországban" c. cikksorozat bekuldése (v. o. 4. jegyz.). Engels a fordításkor a szóban forgo cikket kettéosztotta „A választások – Toryk és whigek" és „A chartisták" címmel (v. o. 8. kot. 322–337 old.), s ezeket Marx 1852 aug. 6-án, ill. 10-én kuldte el a lapnak. – A továbbiakban is rendszerint Engels fordította Marx németul irt cikkeit, a hosszabbakat máskor is kettéosztotta, s Marx kulon-kulon kuldte be őket a „Tribune"-nak. 1853 januárjától Marx már angolul irta tudósításait. – Ugyanebben a levélben Marx Rugénak „The Public law of Europe" c. cikkére utal, amely 1852 júl. 14-én jelent meg a „Tribune"-ban. – *87 88 89 96*

[137] Marx, aki cikkében megbírálta az angol whigeket, attól tartott, hogy Dana megutkozik a „névrokonságon", mert a „New York Daily Tribune" támogatta Scottot, aki az ame-

rikai whigek egyik képviselője volt és elnoknek jelöltette magát. – Amerikai whigek – politikai párt az Egyesült Államokban, 1834-től 1852-ig főleg az ipari és finánctburzsoáziának, valamint az ultetvényesek egy részének a pártja. Amikor a rabszolgaság kérdésével kapcsolatban a politikai pártok átcsoportosultak, az amerikai whigek többsége, a Demokrata Pártnak és a Farmerpártnak egy részével együtt, 1854-ben megalakította a Köztársasági Pártot (Republikánus Párt), amely a rabszolgaság ellen foglalt állást. A többi részük a rabszolgatartó ültetvényeseket képviselő Demokrata Párthoz csatlakozott. – *87 533*

[138] A „New York Daily Tribune"-ban 1852 júl. 13-án megjelent „A German view of American »democracy«" c. cikkről van szó, amelynek szerzője feltehetőleg H. Greely volt. – *88*

[139] Még Marx és Engels barátai sem tudtak arról, hogy tulajdonképpen Engels írta a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatot, amely Marx aláírásával jelent meg a „Tribune"-ban (v. ö. 4. jegyz.). – *90*

[140] Marx és Engels gyakran nevezik Kinkelt gúnyosan „Johann"-nak, Johanna Kinkelre célozva, aki erős befolyást gyakorolt férjére és nagy reklámot csapott neki. (V. ö. erről pl. több utalást „A számkivetés nagyjai"-ban, 8. kot. 228., 237–242., 248., 250–252., 255., 296–298. old. stb.) – *91 107 508*

[141] Marx és Engels „Gottfried Kinkel" c. cikkéről van szó, amelyet 1850 áprilisában írtak és aláírás nélkül a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" negyedik, 1850 áprilisi számában közöltek. A cikk pellengérre állította Kinkel méltatlan magatartását a rastatti hadbíróság előtt (v. ö. 7. kot. 291–293. old.). – *91 508*

[142] Kinkelnek Clusshoz írt 1851 nov. 14-i leveléről van szó. – *92 509*

[143] Marx ezt a levelet 1852 júl. 24-én írta Kinkelnek. A levél eredetije nem maradt fenn; csupán itt kozolt változatából és Clussnak 1852 aug. 16-án Weydemeyerhez írt leveléből ismerjuk; ebben Cluss kivonatokat kozol egy levélből, amelyet Marx 1852 júl. 30-án írt neki. – *92 509*

[144] Cluss 1852 júl. 22-én küldte el Marxnak azt a titkos korlevelet, amelyet Kossuth 1852 jún. 28-i kelettel New Yorkból intézett az Amerikában élő németekhez, felszólítva a német emigránsokat, hogy a küszöbönálló elnokválasztáskor olyan programmal lépjenek fel, amely az Egyesült Államok fegyveres beavatkozását követeli az európai ügyekbe az európai államok forradalmasítása érdekében. Cluss, aki elítélte Kossuth magatartását, leleplező célzattal megjelentette ezt a körlevelet a „New York Herald"-ban. Kossuth röviddel ezután, 1852 júl. 14-én elhagyta Amerikát. Kossuth korlevelét, bíráló kommentárral együtt, 1852 aug. 7-én a „People's Paper" is kinyomatta. – *92 97 102*

[145] Amerikai Forradalmi Szövetség – amerikai német emigránsok szervezete; 1852 januárjában alapították Goegg és Fickler, akik az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcsön megszervezésére mentek az Egyesült Államokba (v. ö. még 64. és 85. jegyz.). – *93 98 105 109 510*

[146] Marx itt a „boldogtalan tudat" kifejezést a Willichhel kapcsolatban más alkalmakkor használt „nemes tudattal" állítja szembe (v. ö. pl. „A nemes tudatú lovag", 9. kot. 455–483. old.). – A „nemes tudat" Hegelre utal, aki szerint a nemes tudat szükségképpen az aljas tudatba csap át (v. ö. Phänomenologie", VI. B. I. a.). *94 101*

[147] V. ö. Schiller: „Die Bürgschaft". – *97*

[148] Az alkotmány értelmében 1852 májusában kellett volna újraválasztani a francia köztársasági elnököt. A kispolgári demokraták, de kulonosen az emigránsok korében azt remélték, hogy a demokrata pártok jutnak uralomra. Mindezt meghiúsította Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínye. – *97*

[149] Sigel, a másik – Franz Sigel (megkulonboztetésul fivérétől, Alberttől). – *98*

[150] „Baltimore Wecker" – amerikai német napilap, 1851-től 1867-ig jelent meg kulonboző címekkel, K. H. Schnauffer szerkesztésében; a Szocialista Tornaszovetség lapja – *100*

[151] „Bonner Zeitung" – német napilap, 1848 augusztusától 1849 áprilisáig jelent meg ezzel a címmel G. Kinkel szerkesztésében; 1849 januárjában címét „Neue Bonner Zeitung"-ra változtatta; a kispolgári demokrácia lapja. – *100*

[152] Kinkel, aki Cavaignacot annakidején magasztalta, később azzal próbált mentegetózni, hogy ez *még a párizsi proletariátus 1848 júniusi felkelése előtt történt.* Cavaignac, akit a júniusi napokban neveztek ki hadugyminiszterré és diktátori hatalommal ruháztak fel, kegyetlenul elfojtotta a júniusi felkelést. De már 1848 júniusa előtt is kitunt népmozgalmak leverésében; Algéria meghódításában is részt vett és ottani mukodésének koszonhette, hogy 1848 februárjában megtették Algéria kormányzójának. – *100*

[153] „Die Gegenwart. Eine enzyklopadische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte fur alle Stande" – német idószakos gyujteménykotetek, 1848-tól 1856-ig jelentek meg a lipcsei F. A. Brockhaus konyvkiadó szerkesztésében. – *102*

[154] Marx idéz Cluss 1852 aug. 5-i leveléből. – *105*

[155] Brusszel–vesztfáliai kaland – utalás a „Német ideologia" (lásd 3. kot.) kiadásának nehézségeire. Marx és Engels az I. kotet kéziratának fő részét elkuldték Weydemeyernek hogy készítse elő – J. Meyer és R. Rempel megígért anyagi támogatásával – a konyv kiadását. Miután azonban megérkezett a II. kotet kéziratának legnagyobb része, Meyer és Rempel elutasították a „Német ideológia" kiadásának támogatását. 1846–47-ben Marx és Engels ismételten megpróbáltak kiadót találni. E kísérletek azonban részben az „igazi szocializmussal" rokonszenvező kiadók vonakodása, részben a politikai és rendőri állapotok miatt nem vezettek eredményre. (Marx és Engels életében a „Német ideológiá"-nak csak egyetlen részlete jelent meg nyomtatásban.) – *105*

[156] Ez a levél nem maradt ránk. – *105*

[157] Osztrakizmosz – az ókori Athénban az államra nézve veszélyes személyeknek titkos szavazás útján való számúzése tekintélyuk vagy vagyonuk csorbítása nélkul. – *106*

[158] Kicsiny Szovetségen itt a Willich–Schapper-féle frakció értendő (v. o. 25. jegyz.). – *106.*

[159] A „People's Paper" 15 tagú londoni Bizottságáról van szó, amely a lapot finanszírozta. Tagjai kozott nemcsak chartisták, hanem polgári radikális ellenzékiek is voltak, akik a lapot a saját céljaikra igyekeztek felhasználni. – *106 114*

[160] „The Northern Star" – angol hetilap, a chartisták kozponti lapja; 1837-től 1852-ig jelent meg, előbb Leedsben, majd (1844 novemberétől) Londonban, kulonféle alcímekkel. Az újság alapítója és első szerkesztője F. O'Connor volt, a negyvenes években J. Harney is szerkesztette. 1845 szeptemberétől 1848 márciusáig Engels a lap munkatársa volt. (V. o. még 84. jegyz.) – *106*

[161] „La Gazette agricole" – francia újság, 1842 óta jelenik meg Párizsban – *106*

[162] V. o. J.-B. Say „Cours complet d'economie politique pratique" VII. kiad., Brusszel 1844, 394. old. – *106*

[163] „The New York Herald" – amerikai angol nyelvű napilap, a koztársasági párt lapja, 1835-től 1924-ig jelent meg New Yorkban, majd egyesult a „New York Tribune"-nal („New York Herald Tribune") – *106*

[164] „Österreichische Militarische Zeitschrift" – osztrák folyóirat, ezzel a címmel 1808-tól 1870-ig havonta egyszer, majd kétszer jelent meg Bécsben. – „Deutsche Wehrzeitung. Militarische Wochenschrift, hrsg von einer Gesellschaft deutscher Offiziere und Militarbeamten" – német konzervatív lap; ezzel a címmel 1848-tól 1850-ig hetenként kétszer jelent meg Berlinben, majd 1851-től 1854-ig „Preussische Wehrzeitung. Militarische Zeitschrift" címmel Potsdamban. – *107*

[165] Utalás Harney lapjára, amelynek nevét Engels tréfásan lefordította. „The Star of Freedom" – chartista hetilap; 1852 májusától novemberéig jelent meg G. J. Harney szerkesztésében Londonban. (V. o. még 84. jegyz.) – *107*

[166] Marx és Engels: „A Kommunista Párt kiáltványa" (v. o. 4. kot.). – *108 548*

[167] „Schweizerische Nationalzeitung" – svájci német újság, 1842-től 1858-ig jelent meg Bázelban, kezdetben hetilap, 1847-től napilap; radikális – *109*

[168] A Fény barátai (Lichtfreunde) – 1841-ben keletkezett vallási áramlat, amely a hivatalos protestáns egyházban uralkodo pietizmus, szélsőséges misztícizmus és álszentség ellen irányult. Az áramlat a német polgárságnak a reakciós állapotokkal való elégedetlenségéből fakadt vallásos oppozíció egyik formája volt. 1846–47-ben a Fény barátai úgynevezett „szabad kozosségeket" alakítottak, amelyek kulonváltak a hivatalos protestáns egyháztól és 1847 márc. 30-án megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. – *110*

[169] Buridan-Techow – utalás a Buridannak tulajdonított példázatra a szamárról, amely két szénakoteg kozott éhen pusztul, mert nem tudja eldonteni, melyiket válassza. – *112*

[170] Lengyel Centralizácio (Centralizacja) – a Lengyel Demokrata Társaság (Towarzystwo Demokratyczne Polskie) 1836-ban létrehozott kozponti bizottsága. A Társaság 1832-ben keletkezett Párizsban a lengyel emigráció kisnemesi és polgári szárnyából, amely ellentétben állt az emigráció arisztokrata és klerikális szárnyával. A Társaság, amelynek programja magaban foglalta a jobbágyság és a rendi kulonbségek megszuntetését és egy sor más haladó intézkedést, tevékenyen részt vett az 1846-os krakkoi felkelés elokeszítésében (amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tuzte ki céljául). Miután 1849 nyarán betiltották a Lengyel Demokrata Társaságot Franciaországban, a Centralizáció székhelye London lett, de a Társaság tagjainak tobbsége Franciaországban maradt. Az otvenes években a Társaságban meglehetos ideiglenes zurzavar uralkodott. Amikor 1862-ben megalakult Lengyelországban a felkelést elokészítő kozponti nemzeti bizottság, a Lengyel Demokrata Társaság határozatilag feloszlott. – *113*

[171] Marx a levélben említett adatokat (Vetter itáliai utazásáról, valamint Kiss és Lanckoroński tevékenységéről) felhasználta a „New York Daily Tribune" számára „Mazzini és Kossuth akciói – Szovetség Louis-Napóleonnal – Palmerston" címmel írt cikkében (v. o. 8. kot.) – *113 172 218 532 538*

[172] A „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" angliai és németországi kiadására akkoriban nem került sor. A mű második kiadása csak 1869-ben jelent meg Hamburgban. – *114*

[173] A „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" első fejezetét Pieper a „Revolution"-ban való első megjelenése után lefordította angolra (v. ö. 114. old.). Marx kérésére Engels ellenőrizte Pieper fordítását. – *116 120 121 123 124 126 127 132*

[174] V. o. erről Marx és Engels „A számkivetés nagyjai", 8. köt. 235–237. old. – *117*

[175] „Sine studio" – eredetileg Tacitus fordulata, v. ö. „Annales", I. könyv l., ahol bejelenti, hogy szándékában van „harag és részrehajlás nélkül" megírni a kor történelmét. Szóelemei szerint a kifejezés úgy is értelmezhető, hogy „studium nélkul", „tanulmány(ozás) nélkul". – *117*

[176] A „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozat (v. ö. 4. jegyz.) utolsó (XX.) fejezete nem jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. Később, a cikksorozat Eleanor Marx-Aveling gondozásában megjelent 1896. évi kiadása (és számos további kiadás is) az utolsó fejezet helyett Engelsnek „A nemrég lefolyt kölni per" c. cikkét (v. ö. 8. köt.) közölte, amely tulajdonképpen nem tartozik a sorozatba, de szintén Marx aláírásával jelent meg a „Tribune"-ban. – *118*

[177] A sterling helyett tréfásan használt „Sperling" verebet jelent. – *120 542*

[178] Marxnak ez a levele nem maradt fenn. – *120 123*

[179] L. Hafner „Drei Jahre in Paris" (Három év Párizsban) c. emlékiratáról van szó, amelyben a szerző az 1849–51-es német emigrációt jellemzi. – Manchesteri archívumnak nevezi Marx azokat az okmányokat, amelyeket Engels a Kommunisták Szövetségéről és Marx és Engels egyéb forradalmi tevékenységéről Manchesterben őrzött. – *120 122 137 180 517*

[180] A „Lithographierte Korrespondenz" c. információs bulletinről van szó, amely 1852 augusztusa és októbere között jelent meg Weydemeyer szerkesztésében New Yorkban. – *121*

[181] Engels a Heinzen kiadásában megjelenő „Janus" helyzetére utal; a lap több ízben rágalmazta a Kommunisták Szövetségét és személyükben is megsértette Marxot és Engelst. – *122*

[182] Utalás Poroszországnak a Vámegylet helyreállításáért tett intézkedéseire. – Porosz–német Vámegylet (Preussisch-deutscher Zollverein) – porosz vezetés alatt álló német gazdaságpolitikai egyesülés a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására; 1834 jan. 1-én alakult meg Poroszországból és a Német Szövetség 17 más államából; több mint 23 millió lakosú területre terjedt ki. Ausztria és néhány délnémet állam kívul maradt a Vámegyleten. A közös német piac megteremtésére való törekvésével a Vámegylet hozzájárult Németország politikai egyesítéséhez. Az 1848–49-es forradalom idején, majd az ötvenes évek elején újból kiéleződött a németországi hegemóniáért vívott harc Poroszország és Ausztria között, s ennek folytán a Vámegylet gyakorlatilag megszunt. 1853-ban Poroszországnak sikerült visszaállítania a Vámegyletet, amely aztán 1871-ig, Németországnak a porosz főhatalom alatt végbement egyesítéséig állt fenn. – A „Forradalom és ellenforradalom Németországban" befejező cikkéről v. ö. 176. jegyz. *123 133*

[183] V. ö. Schiller: „An die Freude" („Milliók ti, kart a karba!"...) – *124*

[184] Marx ezeket a Leonard Horner gyárfelügyelő statisztikai beszámolójából származó adatokat többek között feldolgozta „Pauperizmus és szabadkereskedelem – A közelgő kereskedelmi válság" c. cikkében (v. ö. 8. köt.), amely 1852 okt. 12-én jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. (V. ö. még 208. jegyz.) – *127*

[185] Cockney – a londoniak népies elnevezése, egyúttal londonias beszédmód is. – *128 437*

[186] A „Karlsruher Zeitung"-ban 1852 szept. 3-a és 22-e között aláírás nélküli cikksorozat jelent meg „Die deutsche revolutionäre Propaganda in London und die Revolutionsanleihe" (A német forradalmi propaganda Londonban és a forradalmi kölcsön) címmel; a cikksorozat egy részét 1852 szept. 11-e és 13-a között utánanyomatta az augsburgi „Allgemeine Zeitung" is. – „Karlsruher Zeitung" – német napilap, 1757-től jelent meg; 1830-tól ezzel a címmel a mindenkori badeni kormányok hivatalos lapja volt. A badeni felkelés idején, 1849 máj. 15. és jún. 2. között, mint „a tartományi bizottság lapja", majd jún. 3. és 24. között mint „az ideiglenes kormány lapja" jelent meg. – *132*

[187] Marx az itt közölteket felhasználta „Mazzini és Kossuth akciói – Szövetség Louis-Napóleonnal – Palmerston" c. cikkében (v. ö. 8. köt.). – *132 139*

[188] A londoni német Népegylet 1852 aug. 11-én alakult azzal a céllal, hogy egyesítse a német emigráció különböző csoportjait. Megbízottai megállapodtak az úgynevezett „Unió-szerződés"-ben. Goegg mint az amerikai Forradalmi Szövetség képviselője írta alá a szerződést Kinkellel és Willichhel, akik az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönt kezelték (v. ö. 64. és 145. jegyz.). A Népegyletbe angolokat is fel akartak venni, de a kispolgári emigráció belső civódásai folytán ez a szervezet is rövid életűnek bizonyult. – *133 515*

[189] A német-katolicizmus és a „szabad közösségek" (v. ö. 168. jegyz.) ellenzéki vallási áramlatok voltak Németországban, amelyek a negyvenes évek közepén kiváltak a hivatalos egyházakból és 1847-ben megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. Néhány évvel később a „szabad közösségek" egyesültek a német-katolikus közösségekkel. – *133*

[190] Zerffi 1852 szept. 22-i levelében részletesen ismertette Marxszal Louis Bonaparte lyoni fogadtatását. – *133*

[191] Valószínűleg „A választások eredménye" c. cikkről van szó (v. ö. 8. köt.) – *133*

[192] „Honny (honni) soit qui mal y pense" (Szégyen arra, aki rosszra gondol) – a Térdszalagrend jelmondata. Állítólag III. Edward angol király e szavakkal adta át az udvari bálon Salisbury grófnő leesett harisnyakötőjét tulajdonosának. (Kényes vagy félreérthető dolgokra való utalásként szokták idézni.) – *133*

[193] A Jones és ellenfelei között 1852 szeptemberében lejátszódott harcokról van szó: Jones „People's Paper"-e Marx támogatásával egyre forradalmibb jelleget öltött, s ez egyre erősebb ellenállást váltott ki a lap londoni Bizottságának (v. ö. 159. jegyz.) polgári tagjaiból. 1852 augusztusában–szeptemberében a „People's Paper" anyagi helyzete rendkívül megnehezült, Jonest ellenfelei mindenben akadályozták s azzal vádolták, hogy viszszaélést követett el a lapnak nyújtott előlegekkel. 1852 szept. 15-én a londoni Bizottság tagjai a South-London Hallban tartott népes chartista gyűlésen indokolni próbálták Jones elleni vádjaikat. De miután Jones megcáfolta a rágalmakat, a gyűlés bizalmat szavazott neki és a chartisták Végrehajtó Bizottságának. Néhány nappal később a „People's Paper" hitelezői írásban felszólították az összes chartistákat, hogy hívjanak össze szept. 21-re újabb gyűlést e kérdések újbóli megvitatására; miután Jones leleplezte a londoni

Bizottság polgári tagjainak titkos szándékát – hogy likvidálni akarják a proletár lapot –' ellenfelei ezen a gyűlésen is teljes kudarcot vallottak. – *134*

[194] „The Leader" – angol liberális hetilap, 1850-ben alapították Londonban. – *134*

[195] Harney 1852 őszén kísérletet tett arra, hogy a radikális burzsoázia képviselőivel, a tradeunionok és a szövetkezetek kispolgári tagjaival (Holyoake, Hunt, Cooper, Newton stb.) „egységes nemzeti pártot" alakítson az általános választójogért (a Népcharta fő követeléséért) folytatandó harcra. A polgári radikálisokkal való szövetség kedvéért Harneynak fel kellett adnia a Népcharta egyéb pontjait és a chartisták szociális követeléseit; a tervezett új párt ennek ellenére nem jött létre. – *134*

[196] V. ö. Donizetti: „Belizár" (szövegkönyvíró Cammarano). – *137*

[197] Belle-Ile – sziget a Biscayai öbölnél; 1849 és 1857 között ott börtönözték be a politikai foglyokat, köztük az 1848-as júniusi felkelésben részt vett munkásokat is. – *137*

[198] V. ö. Ovidius: „Tristia" (Keservek). – *137*

[199] Wilhelm Jordan mondta e szavakat a frankfurti nemzetgyűlésben 1848 júliusában (v. ö 5. köt. 327. old.). – *138*

[200] „Tiszta" (vagy „trikolor") republikánusok – a „National" körül csoportosult párt; az 1848-as forradalomban e párt vezetői részt vettek az ideiglenes kormányban. – *138*

[201] Model lodging houses (mintabérházak) – munkások számára épült londoni bérházak egyszobás lakásokkal és közös konyhával. – *139 155*

[202] Engels itt és a levél elején R. A. Fröhlich „Kurzgefasste tabellarisch bearbeitete Anleitung zur schnellen Erlernung der vier slawischen Hauptsprachen" c. könyvére utal, amelynek első kiadása 1847-ben jelent meg Bécsben. Engels levele Dronkéhoz nem maradt fenn.– *143*

[203] La Trinité se passe, Marlbrough ne revient pas (Elmúlt Szentháromság ünnepe, Marlbrough nem tér vissza) – idézet egy 1722 körüli francia katonanótából. – *144*

[204] „Konstitutionelle Zeitung" – német polgári liberális újság; 1849-től 1852-ig jelent meg Berlinben (reggeli és esti kiadásban); Hansemann lapja. – *144*

[205] Taschereau-féle dokumentum – a francia rendőrség által az 1848-as forradalom után összetákolt hamisítvány Blanqui diszkreditálására. Blanqui állítólagos vallomásait tartalmazta, amelyeket a vizsgálóbíróság előtt mondott volna, amikor 1839-ben a forradalmi titkos Évszakok Társasága ügyében letartóztatták. A dokumentumot Taschereau, a „Revue rétrospective ou archives secrètes du dernier gouvernement" (Visszatekintő szemle vagy az előző kormányzat titkos irattárai) c. folyóirat szerkesztője 1848 márc. 31-én tette közzé. A benne foglalt rágalmak nagy kárt okoztak a forradalmi demokrata tábornak, mert bizalmatlanságot keltettek Blanqui iránt és élezték a proletár és kispolgári áramlatok közötti ellentéteket, ami az ellenforradalmi burzsoázia malmára hajtotta a vizet. – *144*

[206] Athenaeum – Londonban, Manchesterben és más angol városokban működő irodalmi és tudós-klub. – *144 168 176 212 591*

[207] A „Morning Advertiser" 1852 okt. 6-i száma közölte Rugénak „The German Lone Star" c. cikkét, amely az Amerikai Forradalmi Szövetség (v. ö. 145. jegyz.) tevékenységével

foglalkozott. Marx e címre és az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre (v. ö. 64. jegyz.) utalva a Forradalmi Szövetséget ironikusan „The German Loan Star Society"-nak (A német Kölcsöncsillag Társaságnak) nevezte. – Az Amerikai Forradalmi Szövetség szövetségi kongresszusát 1852 szeptemberében tartották Wheelingben (Egyesült Államok). – *146 522*

[208] Marxnak 1852 okt. 12-én írt cikkéről van szó, amelyet Engels fordított angolra, majd Marx két részletben (okt. 15-én és 19-én) küldött el a „New York Daily Tribune"-nak „Pauperizmus és szabadkereskedelem – A közelgő kereskedelmi válság" és „A kereskedelmi túlfeszítés politikai következményei" címmel (v. ö. 8. köt.). (V. ö. még 184. jegyz.) – *146 147 148*

[209] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. – *146*

[210] Az említett cikk – a „Neue Preussische Zeitung"-ban 1852 okt. 7-én nyilvánosságra hozott anyagok alapján – október 11-én jelent meg a „Times"-ban. Marx és Engels „Nyilatkozat angol újságok szerkesztősége számára" c. írásukban (v. ö. 8. köt.) felhívták az angol közönség figyelmét arra, hogy a „Times" és a „Daily News" közleményei a kölni kommunista-perről (v. ö. 7. jegyz.) gyakorlatilag a porosz reakciót támogatják. (V. ö. még 228. jegyz.) – *146 179 182*

[211] Utalás Marx 1852 okt. 16-án írt cikkére, amelyet Engels angolra fordított és Marx kettéosztva küldött el a „New York Daily Tribune"-nak (nov. 2-án és 9-én). Az első cikk „Politikai pártok és kilátások", a második „Kísérletek egy új ellenzéki párt alapítására" címmel jelent meg a „Tribune"-ban (v. ö. 8. köt.). – *148 150 164 171 173*

[212] Feltehetően Szemere „Graf Ludwig Batthyány etc." c. brosúráját (v. ö. 73. jegyz.) fordította Pieper angolra. – *148*

[213] V. ö. Celanói Tamás: „Dies irae": „Tanú rá Dávid és Sybilla". – *150*

[214] A kölni kommunista-perben Stieber rendőrtanácsos, a kormány fő tanúja, az esküdtszék előtt tett 1852 okt. 18-i vallomásában rá akarta bizonyítani a Kommunisták Szövetségére az úgynevezett német–francia összeesküvésben való részvételt (v. ö. még 107. jegyz.). – *150*

[215] Kothest egy levél miatt tartóztatták le, amelyet Marx neki küldött, s amelyet Kothesnek Bermbachhoz kellett volna továbbítania; a levél a rendőrség kezébe került (v. ö. 8. köt. 416–419. old.). – *150 152*

[216] Hermann Wilhelm Haupt, a Kommunisták Szövetségének egykori tagja, a kölni kommunista-per egyik vádlottja, vallomásával elárulta a kölni Központi Vezetőséget; miután a rendőrség még a per lefolytatása előtt szabadlábra helyezte, Brazíliába szökött. Kijelentéseit, amelyek nagyon megnehezítették a vádlottak helyzetét, 1852 nov. 3-án olvasta fel az esküdtszék előtt Seckendorff főügyész. – *150*

[217] Marx megkérte Weerthet, hogy tudakozódjék a berlini Duncker-kiadónál bizonyos Eisenmann (vagy Eisermann) nevű könyvkereskedő felől, akivel Bangya állítólag tárgyalásokat folytatott „A számkivetés nagyjai" kiadásáról. – *152*

[218] Londoni Német Munkásegylet – v. ö. 108. jegyz. – „Cooper kémje" – J. F. Cooper „The Spy" c. regényének főhőse, Harvey Birch, aki hazafias idealizmusból teljesített kémszolgálatot. – *152 218*

[219] Engelsnek Marxhoz írt 1852 okt. 26-i levele nem maradt fenn. – *154*

[220] Marx erőfeszítéseire, hogy a kolni per úgynevezett „eredeti jegyzőkönyvét" mint Hirschféle hamisítványt leleplezze, v. o. a „Leleplezések a kolni kommunista-perről" IV. fejezetét („Az eredeti jegyzőkonyv", 8. kot. 415–437. old.). – *154 159*

[221] Danielsné állítólagos leveleiről, valamint apjának, Muller igazságugyi tanácsosnak nyilatkozatáról v. ó. a „Leleplezések" IV., „Az eredeti jegyzőkonyv" c. fejezetét, 8. köt. 422–423. old. – *155 218*

[222] Marx a „Leleplezések a kolni kommunista-perről" c. pamfletjén (v. ö. 8. köt. 389–452. old.) 1852 okt. végén, még a kolni kommunista-per befejeződése előtt kezdett dolgozni, hogy minél hamarább a nyilvánosság elé tárja a porosz rendőrállam alávaló módszereit. Az ínséges körulmények ellenére, amelyek kozott családjával együtt abban az időben élt, sikerult már december elején befejeznie a kéziratot. Egyik példányát dec. 6-án Svájcba, ifj. Schabelitz kiadónak küldte el, egy másik példányát pedig dec. 7-én Amerikába, A. Clussnak. Bázelban a pamfletot 1853 januárjában névtelenül kinyomták, de a rendőrség márciusban csaknem az összes példányokat elkobozta (a badeni határmenti Weill faluban). Amerikában a „Neu-England-Zeitung" c. bostoni demokrata lap előbb folytatásokban közolte, majd 1853 ápr. végén névtelenül brosúra-formában is megjelentette a művet. De a bostoni kiadást nem sikerült Németországban elterjeszteni. – 1874-ben a „Volksstaat" (Népállam) 13 folytatásban kozolte a mű teljes szövegét. Ekkor hozták először nyilvánosságra Marx szerzőségét. Az utószó (v. ö. 8. kot. 559–561. old.) az 1875 jan. 27-i számban jelent meg. A kiadó utánnyomásban 1875-ben még egyszer megjelentette konyvalakban, ugyancsak a szerző feltüntetésével és Marx említett utószavával, valamint Marxnak 1860-ban a „Vogt úr"-hoz írt 4. mellékletével (v. ö. 14. köt. 598–605. old.). – 1885-ben megjelent a mú harmadik kiadása, Engels szerkesztésében, Engelsnek „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" c. bevezetésével (v. ö. 21. kot. 200–216. old.). Ezt a kiadást Engels kiegészítette még a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 márciusi és júniusi üzenetével (v. o. 7. kot. 236–245., 298–304. old.). Marx művének fordítása a 8. kotetben az 1885-ös kiadáson alapszik. – *156 174 182 183 187 193 195 201 207 211 215 219 231 234 239 241 254 259 282 289 437 540*

[223] Cherval szerepéről a kölni kommunista-perben v. ó. a „Leleplezések" III., „A Chervalösszeesküvés" c. fejezetét (8. köt. 402–414. old.). – *158*

[224] Marx 1850 decemberétől levelezést folytatott Hermann Beckerrel összegyűjtött tanulmányainak kiadásáról. Becker kiadásában 1851 április végén megjelent az I. füzet „Gesammelte Aufsätze von Karl Marx" (Karl Marx összegyűjtött tanulmányai) címmel. Magában foglalta a „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról" c. cikket (v. ö. 1. köt. 3–25. old.) és a „Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről" (v. ó. 1. kot. 28–77. old.) egy részét; az utóbbi „A 6. rajnai Landtag tanácskozásai" c. sorozat első cikke volt. Becker letartóztatása folytán több füzet nem jelent meg. – Roland Daniels 1851 febr. közepén küldte el Marxnak „Mikrokosmos. Entwurf einer physiologischen Anthropologie" (Mikrokozmosz. Egy fiziológiai antropológia vázlata) c. kéziratát elbírálás végett. Marx 1851 márc. 20-i levelében (amely nem maradt fenn) megírta Danielsnek nézeteit. Daniels több levelet is írt Marxnak erről a kérdésről. A kézirat nem jelent meg, mert Danielst 1851 júniusában letartóztatták. – *158*

[225] A német munkásegylet jegyzőkönyveiről van szó, amelyeket Hirsch vezetett. Az egylethez, amely 1852 januárjában alakult meg Marx támogatásával Londonban. olyan munká-

sok csatlakoztak, akik kiléptek a Willich–Schapper-frakció befolyása alatt álló Német Munkás Művelődési Egyletből (v. ö. 25., 108. jegyz.). A Stechan hannoveri emigráns vezetése alatt álló munkásegylet alapításában Lochner, a Kommunisták Szövetségének Marxhoz és Engelshez közel álló tagja is részt vett. Később az egylet számos tagja, köztük maga Stechan is, megint a Willich–Schapper-frakció befolyása alá került és ismét csatlakoztak a Német Munkás Művelődési Egylethez. – *158 167 168 452 482*

226 „Demagógoknak" nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. A német szövetségi államok 1819-es karlsbadi miniszteri konferenciáján Metternich osztrák kancellár szorgalmazására tobb határozatot hoztak (karlsbadi határozatok) a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódásnak és a nemzeti és demokratikus mozgalmaknak a felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felügyeletét, a diákegyesuletek betiltását, fokozott cenzúrát vezettek be a folyóiratokra és konyvekre, és központi vizsgálóbizottságot hívtak életre az úgynevezett „demagóg" üzelmek felderítésére. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagógtorvény (Demagogengesetz) is. – *159 184 492*

227 Marx ezt a levelet a „Leleplezések"-ben is idézi (v. o. 8. kot. 447. old.). – *159*

228 Marx és Engels: „Nyilatkozat angol újságok szerkesztősége számára" (v. ö. 8. kot.). (V. ó. még 210. jegyz.) – *159 166 607*

229 Barthélemy párbajban megolte Cournet francia emigránst. – Van Diemen-föld (Vandiemensland) – 1803-tól 1854-ig angol büntetőgyarmat, 1835 óta Tasmániának nevezik. – *160 215*

230 „Frankfurter Oberpostamtszeitung" – német újság, 1617-től 1866-ig jelent meg Majna-Frankfurtban. A Thurn und Taxis hercegek birtokában volt, akik postaregaléval rendelkeztek számos német államban. 1848–49-ben a lap az ideiglenes központi hatalom hivatalos sajtószerve. – „Nationalzeitung" – német polgári újság, 1848 ápr. 1-től 1915-ig jelent meg Berlinben, az otvenes években liberális irányzatú. – *161*

231 Marx elküldte Stieber levelét Kölnbe, ahol Schneider II. az eskudtszék előtt 1852 nov. 4-én mondott védőbeszédében felhasználta Stieber provokátori tevékenységének leleplezésére. Marx a „Leleplezések"-ben is idézi a levelet (v. ö. 8. köt. 429–430. old.). – *161*

232 A Menekültbizottságot a londoni német politikai emigránsok támogatására a Német Munkás Művelődési Egylet alakította; a bizottságba 1849 szeptemberében Marxot is beválasztották. Hogy a kispolgári demokrata emigránsok ne befolyásolhassák a proletár elemeket, 1849 dec. 3-án átalakították a bizottságot Szociáldemokrata Menekültbizottsággá, amelynek vezetőségébe Engels is belépett. 1850 szept. közepén Marx és Engels kiléptek a Szociáldemokrata Menekültbizottságból, mert tagjainak tobbsége a Willich–Schapper-frakció hatása alá kerult. – *162*

233 A szóban forgó dokumentumok ellopásával részletesen foglalkozik a „Leleplezések" II. fejezete (v. o. „A Dietz-levéltár", 8. kot. 398–401. old.). – *162*

234 Utalás Stieber 1852 okt. 18-i tanúvallomására, amelyben Marx, Engels és híveik nézeteltérését a Willich–Schapper frakcióval személyi rivalizálásra igyekezett visszavezetni és azt állította, hogy Marx az eljovendő forradalom után Németország diktátora akar lenni és harcostársainak juttatni a miniszteri posztokat. – *162*

235 V. o. a „Leleplezések" idevonatkozó részét (8. kot. 416–419. old.). Schneider II. 1852 nov. 4-i védőbeszédében részletesen feltárta a Stieber-féle hamisítást. – *163*

[236] A Code pénal hamis tanúzas, rágalmazás stb. esetére buntetőjogi eljárást szabott ki. (V. o. még 131. jegyz.) – *165*

[237] A „Morning Advertiser" 1852 okt. 29-i számában megjelent kozleményről van szó, amelyben a lap kolni tudósítója igen objektívan foglalkozott a kolni kommunista-perrel. – *166*

[238] Az említett pontokról Marx – Engels tanácsára – egy angol rendőrbíró által hitelesített nyilatkozatot kuldott Kolnbe, amelyet Schneider II. a kommunista-perben felhasznált arra, hogy megcáfolja a vádat és Stieber kijelentéseit és bebizonyítsa az „eredeti jegyzőkonyv" hamisított voltát. – A „Voros Katekizmus"-t a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozó Moses Hess fogalmazta (v. o. 8. kot. 370. jegyz.). A „Voros" kíséróleveléről, amely kozonséges rendőri hamisítvány volt, lásd a „Leleplezések" V. fejezetét (8. kot. 438–440. old.). Marx esku alatti nyilatkozatát, amely e hamisítást leleplezte, elkuldte a kolnıek védőügyvédeinek és a „Morning Advertiser" szerkesztőjének; a lap 1852 nov. 2-án hozta nyilvánosságra (v. o. 8. kot. 367–368. old.) és nov. 6-án a „People's Paper" is kozolte. Schneider II.-nek a főügyészség tiltakozása miatt nem sikerult felolvasnia Marx nyilatkozatát az eskudtszék előtt (v. o. 8. kot. 439. old.). – *167 170*

[239] Duncker 1852 okt. 21-i levelében azt válaszolta Weerthnek, hogy Eisenmann vagy Eisermann nevu konyvkereskedő nem létezik (V. o. még 215. és 217. jegyz.) – *167*

[240] „Manchester Daily Examiner and Times" – angol liberális újság, 1848-ban jott létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásából; a negyvenes-otvenes években a szabadkereskedelmet támogatta. 1894-ig jelent meg, kulonböző címekkel. – „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-tól jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. Néhány éve címe „The Guardian". – „Manchester Courier" – angol konzervatív napilap, 1825-tól 1916-ig jelent meg. – *168*

[241] A „Voros Katekizmus" kíséróleveléről van szó (v. o. 238. jegyz.). V. o. még a „Leleplezések" VI. fejezetét (8. kot. 441–447. old.). – *170*

[242] „L'Indépendance Belge" – belga polgári napilap, 1831-ben alapították Brusszelben, a negyvenes években a liberálisok lapja. – *171*

[243] Ezt a levelet Marx a feleségének diktálta. Ő maga csak utólag ráírta az évszámot a kérdőjellel és aláírta a levelet. – *172*

[244] A levelet Engels utólag keltezte. – *173*

[245] Suspect de suspicion d'incivisme (hazaárulás gyanújával gyanúsított) – utalás a „Loi des suspects"-re (torvény a gyanúsakról), amelyet a Konvent 1793 szept. 17-én fogadott el, s amely „gyanúsnak" minősített minden személyt, „aki magatartásával vagy kapcsolataival, beszédeivel vagy publikációival a zsarnokok hívének mutatkozott." – *173 267*

[246] Engels utal a Burgers elleni fő vádpontokra és részvételére „A kolni Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szövetségéhez" című felhívás (v. o. 7. kot. 519–522. old.) kidolgozásában, valamint 1851 májusában a kolni Kozponti Vezetőség megbízásából tett propagandakorútjára, amely alatt Hannoverben, Hamburgban, Berlinben, Boroszlóban és Drezdában járt. A vád ezeket a tényeket, valamint Peter Nothjung 1851 májusi lipcsei utazását, amelyre szintén a kolni Kozponti Vezetőség adott megbízást (és amelyen Nothjungot letartóztatták) próbálta felhasználni egy szerteágazó kommunista osszeesküvés bizonyítására. (V. o. még 7. kot. 385. jegyz.) – „A kolni Központi Vezetőség üzenete"-t Burgers és Marx és Engels más kovetői dolgozták ki a Willich–Schapper-frakció

szakadár tevékenységével kapcsolatban. Az okmány a kolni per vádlottainak letartóztatásakor kerult a rendőrség kezébe. 1851 jún. 22-én a „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 24-én pedig a „Kolnische Zeitung" tette kozzé. – *173 184*

[247] Üvegpalota (Kristálypalota) – a Londonban megrendezett első kereskedelmi és ipari világkiállítás (1851 május–október) számára emelt épület üvegből és fémből, amely az ipari haladást jelképezte. (V. ö. még 20. jegyz.) – *174*

[248] A vád újabb kísérleteiről, hogy hamis konstrukcióit fenntartsa, v. o. a „Leleplezések" IV. fejezetének második részét (8. kot. 425–437. old.). – *175*

[249] Seckendorff főugyész vádbeszédéből (az esküdtszék 1852 nov. 3-i tárgyalásán). – *175*

[250] A Robert Blum emlékulést 1852 nov. 9-én tartották Londonban, Ruge és hívei szervezésében. Felszólaltak: Ruge, Tausenau, Ronge és más polgári radikálisok és demokraták. – Jenny Marx beszámolóját Marx elkuldte Amerikába, s az – mint Cluss 1852 dec. 9-i levelében kozolte Marxszal – a „Philadelphia Demokrat"-ban jelent meg. – *177 181*

[251] Goldheim rendőrugynök vallomásairól v. ö. a „Leleplezések" IV. fejezetének második részét (8. kot. 425–437. old.). – *178*

[252] Fleury nyilatkozatáról v. o. a „Leleplezések" IV. fejezetének végét (8. kot. 435–437. old.). – *178*

[253] „Frankfurter Journal" – német napilap, a XVII. században alapították, 1903-ig jelent meg Majna-Frankfurtban; a negyvenes-otvenes években polgári liberális irányzatú. – *179*

[254] Ezzel a nyilatkozatával Marx a „Leleplezések"-ben is foglalkozik (v. o. 8. kot. 431. old.). *179*

[255] V. o. „Leleplezések", 8. kot. 436–437., 446–447. old. – *180*

[256] A „Litografált nyilatkozat" – az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcsonról (v. o. 64. jegyz.) 1852 októberében Reichenbach pénztáros nyilatkozatával együtt kozzétett elszámolás. Reichenbach nyilatkozatában elhatárolta magát a kolcsonugylettől és lemondott pénztárosi megbízatásáról. Marx később a „Vogt úr"-ban kivonatosan idézi Reichenbach nyilatkozatát a német kispolgári demokrácia „forradalmasdijának" és belviszályainak jellemzésére (v. o. 14. kot. 608–609. old.). – *180 181 196 202 206 219 535*

[257] Marx – Engels tanácsára – levélben felkérte Hermann Ebner újságírót (akiről később kiderult, hogy az osztrák rendőrség ugynoke), hogy nézzen utána, ki lehetne-e adni Majna-Frankfurtban egy brosúrát a kolni kommunista-perről. Marx levele nem maradt fenn. – *180*

[258] Engels Marx kérésére irta meg „A nemrég lefolyt kolni per" c. cikkét (v. o. 8. kot.). (V. o. még 176. jegyz.) – *181 182 185 187*

[259] Marx–Engels: „Zárónyilatkozat a nemrégiben lefolyt kolni perről" (v. o. 8. kot.). – *181 182*

[260] „Friends of Italy" (Itália barátai) – Mazzini kezdeményezésére 1851 májusában angol polgári radikálisok részvételével Londonban alakított szervezet, amelynek az volt a célja, hogy az angol közvéleményt kedvezően hangolja Itália nemzeti felszabadítása iránt. – *181*

[261] A levél másolatát megtalálták Marx 1860-as jegyzetfüzetében a „Vogt úr"-hoz (v. ö. 14. köt.) gyűjtött anyagok között. – *182*

[262] Az amerikai német munkásoknak szóló felhívást Marx az elítélt kölni kommunisták és családjaik támogatására alakult bizottság nevében írta. Ezt a 20 aláírással ellátott rövid felhívást Marx 1852 dec. 7-i levelével küldte el Clussnak, hogy tétesse közzé az amerikai német újságokban (v. ö. 530—531. old.). Megjelent (Cluss rövid bevezetésével) a „California Staatszeitung" (Kaliforniai Állami Újság) és a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" 1853 januári számaiban (v. ö. 8. köt.). – *182 201 530*

[263] Utalás Weydemeyer pénzügyi nehézségeire a „Brumaire" New York-i kiadásával kapcsolatban. – *183*

[264] Engels Schulz kölni rendőrfőnök nevéből építi fel szójátékát: Schulze = falubíró, soltész. Polizeischulze jelentése eszerint „Schulz, a rendőr" és „rendőrbíró". – *184*

[265] Cobden 1852 nov. 26-i alsóházi beszédéről van szó. – *185*

[266] Utalás az ún. német–francia összeesküvésre (v. ö. 107. jegyz.) és Cherval provokátori tevékenységére; v. ö. a „Leleplezések" III., „A Cherval-összeesküvés" c. fejezetét (8. köt. 402–414. old.). – *187*

[267] Ezeréves birodalom (millenium) – misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia különböző helyeire utalva (v. ö. pl. János jel. 20, 4.) azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. – *189 402*

[268] Engels 1852 dec. második felében Londonba utazott Marxhoz és 1853 jan. 10-ig maradt ott. – *189 192*

[269] Marx: „Parlament – November 26-i szavazás – Disraeli költségvetése" (v. ö. 8. köt.). – *191*

[270] Marx: „Választások – Pénzügyi fellegek – Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" (v. ö. 8. köt.). – *194 195 209*

[271] Herzen: „Du développement des idées révolutionnaires en Russie". – *194 196 202 206 229 276 546*

[272] Külső nyomás (pressure from without) az angolok szóhasználatában eredetileg nagy, parlamenten kívüli népi tüntetéseket jelent. – *195 209 370 603*

[273] Az úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre (v. ö. 64. jegyz.) gyűjtött pénzekről van szó. – *195*

[274] A „Republik der Arbeiter" 1852 dec. 25-i száma „Schlussbemerkung zum Kölner Kommunistenprozess" (Zárómegjegyzés a kölni kommunista-perhez) címmel cikket közölt, amely rágalmazta Marxot és a Kommunisták Szövetségét. – „Die Republik der Arbeiter" („Arbeiterrepublik") – amerikai német munkáslap, 1850-től 1855-ig hetenként jelent meg New Yorkban, Wilhelm Weitling szerkesztésében; egyenlősítő-kommu-

nista irányzatú. – „Communia" – 1849-ben Weitling hívei által létesített település Iowa államban (Egyesült Államok), ahol az egyenlősíto kommunizmus utópisztikus elveit akarták megvalósítani. 1853-ban a település felbomlott, amihez belviszályok és pénzhiány is hozzájárultak. – *195 338*

[275] Marx: „Halálbuntetés – Cobden úr vitairatai – Az Angol Bank rendelkezései" (v. o. 8. kot.). – *196*

[276] Marx az „Economist" 1853 jan. 22-i számában „The Bank of England and the rate of discount" (Az Angol Bank és a leszámítolási kamatláb) címmel megjelent cikkre utal. – „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. – *196*

[277] Nervus rerum (ta neura tón pragmatón; a dolgok idege(i), ina(i) – Demoszthenésztől, ill. Aiszkhinésztól eredő kifejezés a pénz megjelölésére. – *196*

[278] Bonaparte 1853 jan. 22-én Eugénie de Montijóval történt házasságkotése alkalmával kihívó beszédet mondott a szenátusban a régi uralkodó dinasztiák ellen. – *196*

[279] Gervinus professzort 1853 elején hazaárulásra való bujtogatás és nyilvános kozrendháborítás miatt bíróság elé állították, mert a reakciós korok a monarchia elleni támadásnak minősítették „Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts" (Bevezetés a tizenkilencedik század történelmébe) c. konyvét. – *196*

[280] Krapulinski – Heine „Zwei Ritter" c. kolteményének hőse, akiben a deklasszálódott lengyel nemest (szlachcicot) gúnyolja ki. A név a francia crapule (kicsapongó, hitvány fráter) szóból ered. Krapulinskin itt Louis Bonaparte értendő. – *196 326*

[281] Békekonferencia – a Béketársaság 1853 januári manchesteri nemzetkozi konferenciájáról van szó, amelyen a szabadkereskedők nagyon aktívak voltak. A konferencia tobb határozatot hozott az angliai franciaellenes háborús propaganda és a fokozott fegyverkezés ellen; határozatainak semmi gyakorlati jelentőséguk nem volt. – A polgári pacifista Béketársaságot 1816-ban a szabadkereskedők támogatásával alapították Londonban. – Marx „Halálbuntetés stb." c. cikkében (v. o. 275. jegyz.) foglalkozik Cobden „1793 and 1853, in three letters" c. brosúrájával, a manchesteri békekonferenciával és a levél további részében említett angol sajtószemelvényekkel. – *196*

[282] „The Morning Post" – angol napilap, 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. A XIX. sz. kozepén a Palmerston koré csoportosult whig jobbszárny szócsove. – *197*

[283] Montenegro és Torokország kozott fegyveres konfliktus robbant ki, amikor a torok uralomtól szabadulni akaró Montenegro fuggetlenségi harcának elnyomására 1853 elején a torok hadsereg betort Montenegróba; Oroszország és Ausztria magatartásának hatására azonban a szultán kénytelen volt hamarosan kivonni a csapatait Montenegróból. – *197 198 208*

[284] Ezt a kérdést Marx egy ismeretlen konyvből származó illusztráció alá írta, amelyet a levélhez mellékelt. – *197*

[285] Az 1853 febr. 6-án kitort és hamarosan kudarcba fulladt milánói felkelésről van szó. A felkelést Marx számos cikkében értékelte (v. o. pl. 8. kot. 503., 509–512., 528., 531–532. old.). (V. ó. még 289. jegyz.) – *198 548*

[286] Tessin (Ticino) svájci kanton a XIX. században az olasz emigráció központja volt. Az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom hívei a kanton nagyobb városainak nyomdáit vették igénybe írásaik kiadására. – *198*

[287] A Vidin várában, török felségterületen internált Kossuth 1849 okt. 2-án, a magyar szabadságharc leverése után, felhívással fordult Komárom védőihez, hogy folytassák a harcot, mert hamarosan segítséget kapnak Angliától. De a komáromiak ekkor már tárgyaltak az osztrákokkal és október 5-én feladták a várost. – *199*

[288] V. ö. pl. Hegel: „Logik", I. könyv, I. szakasz, I. fej. – *199*

[289] Kossuth együttműködött Mazzinival egy lombardiai osztrákellenes felkelés előkészítésében és ehhez minden tőle telhető segítséget megadott, számos magyar emigránst bízott meg az olasz összeesküvők támogatásával. A milánói felkelés, ha spontán módon robbant is ki, összefüggött azokkal a szervezkedésekkel, amelyeknek szálai elvezettek Londonba Mazzinihoz és Kossuthhoz. Kossuth kiáltványt intézett az osztrák hadseregben szolgáló magyar katonákhoz, de annak felhasználása nem az ő elképzelése szerint történt. Még 1851 nyarán, mielőtt elhagyta Törökországot, Mazzinihoz egy kiáltványt juttatott el azzal, hogy ha Itáliában felkelés robbanna ki, akkor elterjeszthetik. 1853-ban valószínűleg nem kérték Kossuth hozzájárulását, hogy a szövegen bizonyos változtatásokat végrehajtsanak és nem is kértek külön engedélyt a terjesztéséhez. Kossuth utólag tiltakozott felhívásának felhasználása miatt, ami olyan látszatot keltett – és ez váltotta ki Marx és mások bírálatát is –, mintha a történtekhez Kossuthnak semmi köze nem lenne, mintha a következményekért a felelősség kizárólag Mazzinit terhelné. A szerencsétlenül végződött milánói felkelés után a szövetséges megtagadása nem erősítette Kossuth helyzetét a demokraták és forradalmárok táborában, de nem mosta tisztára az ellenforradalmi udvari körök előtt sem, akik nagyon is jól voltak értesülve Mazzini és Kossuth szoros kapcsolatáról. (V. ö. még 285., 290. és 297. jegyz.) – *199 200*

[290] Mayne Reid 1853 februárjában az angol sajtóban közzétett egy levelet, amelyben Kossuth nevében kijelenti, hogy Kossuthnak nem volt része a milánói felkelésben, a katonákhoz intézett kiáltvány pedig, amelyet Kossuth aláírásával terjesztettek, hamisítvány. (V. ö. 289. jegyz.) – *200*

[291] Marx a „Leader" 1853 febr. 19-i számában „Kossuth and the Milan revolt" (Kossuth és a milánói felkelés) címmel megjelent cikkre utal. – *200*

[292] Marx „Merénylet Ferenc József ellen – A milánói felkelés – Brit politika – Disraeli beszéde – Napóleon végrendelete" c. cikkében (lásd 8. köt.) szó szerint idézi Della Roccának, Mazzini barátjának szóban forgó nyilatkozatát (v. ö. 8. köt. 511. old.). – *200*

[293] „Deutsche Volkshalle" – német klerikális napilap, 1849-től 1855-ig jelent meg Kölnben; szembenállt a porosz kormánnyal. – *202*

[294] A tízórás mozgalom célja a tízórás törvény (Ten Hour'Bill) betartása volt. A törvényt, amely a fiatalkorúak és nők munkanapját 10 órára korlátozta, több mint fél évszázadig folyó harc után 1847 jún. 8-án fogadta el – bizonyos megszorításokkal – a parlament. A törvényt a gyárosok tetemes része kijátszotta. Marx a tízórás mozgalommal részletesen foglalkozik „Parlamenti viták – A klérus és a harc a tízórás munkanapért – Éhhalál" c. cikkében (v. ö. 8. köt. 522–523. old.). – *202*

[295] A Reform Bill 1837-es záróvitáiban Lord John Russell azt a kormányálláspontot képviselte, hogy az 1832-es parlamenti reform „final"-nek (véglegesnek), a fejlődés végpontjának tekintendő. Ezért a „Finality John" gúnynevet kapta a radikálisoktól. – *202*

[296] Marx idézi a „Times" 1853 febr. 12-i cikkének szavait Russell 1853 febr. 10-i, a parlament megnyitásakor mondott beszédéről. Marx „Az olasz felkelés – Brit politika" c. cikkében foglalkozik a beszéddel (v. ö. 8. köt. 504–508. old.). – *202*

[297] Mayne Reidnek Kossuth nevében közzétett levelére (v. ö. 290. jegyz.) Mazzini 1853 márc. 2-án válaszolt a „Daily News"-ban, mire Kossuth ismételten úgy nyilatkozott, hogy nem vállal felelősséget az 1851-ből származó, beleegyezése nélkul megváltoztatott és terjesztett kiáltványért (v. ö. még 289. jegyz.). – *203*

[298] „Ce cher Aberdeen" (a kedves Aberdeen) – Lajos Fulop nevezte így. – *203 215*

[299] Az osszes tehetségek kormánya (Ministry of all the talents) – az Aberdeen-féle koalíciós kormányra (1852 dec.–1855 jan.) alkalmazott ironikus elnevezés; Marx részletesen jellemzi „Egy kivénhedt kormány – A koalíciós kormányalakítás kilátásai stb." c. cikkében (v. ö. 8. köt.). – *203 404*

[300] Az angol parlamentben interpellációk hangzottak el bizonyos híreszlelésekkel kapcsolatban, hogy a reakciós kontinentális hatalmak, főként Ausztria, a politikai menekultek – elsősorban Kossuth és Mazzini – kiutasítását akarják kérni. Palmerston az alsóház 1853 márc. 1-i ülésén demagóg módon kijelentette, hogy Anglia, ha a kontmentális hatalmak ilyen kovetelésekkel lépnek fel, tagadó választ fog adni. Lord Aberdeen azonban márc. 4-én a felsőházban tartott beszédében megígérte a kontinentális hatalmak kormányainak, hogy a menekültkérdésben engedményeket tesz. Marx ezt a kérdést a „New York Daily Tribune"-nak írt néhány tudósításában is érintette (v. o. 8. kot. 528., 533. old.). – *204*

[301] Gorog vita – az angol parlament vitája az 1847-es angol–gorog konfliktus ugyében. A konfliktust az váltotta ki, hogy Pacifico portugál szuletésu, de angol állampolgárságú kereskedő athéni házát 1847-ben felégették; Palmerston akkori kulügyminiszter ezt urügyul használta fel arra, hogy az angol flottát Görögország ellen indítsa és ultimátumot küldjön a görog kormánynak. Palmerston a konfliktus 1850-es vitájában egy agresszív parlamenti beszédben igyekezett igazolni eljárását. – A milícia-torvényről v. ö. 45. jegyz. – A trónbeszéd megvitatása (1850 telén) alkalmat adott arra, hogy a parlament alaposan megbírálja a Russell-féle whig-kormányt, amelynek Palmerston is tagja volt. – *204 577*

[302] Hume-féle tarifajavaslat – Joseph Hume radikális képviselő 1853 márc. 3-án az alsóházban javaslatot nyújtott be mindenfajta védővám eltorlésére. V. o. Marx „A kormány vívmányai" (9. kot.). – *204*

[303] V. o. Urquhart: „Turkey and its resources: its municipal organization and free trade; the state and prospects of English commerce in the East, the new administration of Greece, its revenue and national possessions", London 1833. – *204*

[304] Frank – a Közel-Keleten gyakran „franknak" nevezték a nyugat-európaiakat. – *204*

[305] A „Times" és a „Daily News" polémiáiról, valamint Urquhart nézeteiről v. ö. Engels: „A török kérdés" (9. kot.). – *205*

[306] Osztrák–porosz vámhistórián az Ausztria és Poroszország között 1853 febr. 19-én megkötött kereskedelmi egyezmény értendő (v. ö. pl. 8. köt. 533. old.). – *205*

[307] A „New York Daily Tribune" 1853 febr. 18-a és ápr. 16-a kozott Marxnak 6 cikkét kozolte, amelyeket 1853 jan. 28-a és márc. 4-e kozott írt: „Halálbuntetés – Cobden úr

vitairatai – Az Angol Bank rendelkezései", „Védelem – Pénzügyek – Az arisztokrácia fogyatkozása – Politika", „Az olasz felkelés – Brit politika", „Merénylet Ferenc József ellen – A milánói felkelés – Brit politika – Disraeli beszéde – Napóleon végrendelete", „Parlamenti viták – [A klérus és a harc a tízórás munkanapért] – Éhhalál", „Kényszerkivándorlás – Kossuth és Mazzini – A menekült-kérdés – Választási vesztegetés Angliában – Cobden úr" (v. ö. 8. köt. 488–530. old.). Marx 1853 márc. 1-én írt cikkét a „Tribune" nem közölte. Hogy a Marx által említett cikk márc. 11-én elment-e New Yorkba, nem ismeretes. Marxnak a „Tribune"-ban megjelent rákövetkező cikke a „Kossuth és Mazzini – A porosz rendőrség – Az osztrák –porosz kereskedelmi egyezmény – „A »Times« és a menekültek" címmel jelent meg (v. ö. 8. köt. 531–536. old.). – *208*

[308] Marx akkor még nem tudta, hogy a tudósítások szerzője Pulszky Ferenc, aki londoni emigrációja idején 1853-tól 1860-ig a „New York Daily Tribune" munkatársa volt. Tudósításai vagy aláírás nélkül, vagy A. P. C. aláírással jelentek meg. Marx csak évekkel később tudta meg, hogy Pulszky a „Tribune" munkatársa volt. – *208 272 296*

[309] Entente cordiale (szívélyes egyetértés) – ez a kifejezés eredetileg azoknak a jó kapcsolatoknak a megjelölésére szolgált, amelyek Franciaország és Anglia között a júliusi monarchia idején olymódon jöttek létre, hogy a Lajos Fülöp alatt uralmon levő finánctburzsoázia állandó engedményeket tett Angliának. De az angol–francia érdekellentétek hamarosan kiéleződtek számos nemzetközi kérdésben, különösen a keleti kérdésben. – Marx itt az 1815-ös Szent Szövetség (v. ö. 13. jegyz.) felújítására, vagyis az Oroszország, Ausztria és Poroszország között kialakítható koalícióra utal. Az 1830-as és 1848–49-es forradalmak után többször kísérleteztek a Szent Szövetség feltámasztásával. – *209*

[310] V. ö. J. G. Flügel: „Vollständiges Englisch-Deutsches und Deutsch-Englisches Wörterbuch". – *209*

[311] Utalás Sophie von Hatzfeld grófné válóperére, amelyet Lassalle 1846-tól 1854-ig képviselt. A választ 1851 júliusában mondták ki, a későbbiekben Lassalle vagyoni kiegyezést is elért a grófné érdekében. (Lásd még 29. köt.) – *212 366*

[312] V. ö. a Törökországról szóló részt Marx és Engels: „Brit politika – Disraeli – A menekültek – Mazzini Londonban – Törökország" c. cikkében (9. köt.). – *214 221*

[313] A Marx által idézett cikk Törökország „értékéről" („Turkey and its value") az „Economist" 1853 márc. 12-i számában jelent meg. A levélben közölt adatokat Engels felhasználta „A török kérdés lényege" c. „New York Daily Tribune"-cikkében (v. ö. 9. köt.). – *214*

[314] Canada Clergy Reserves Bill – a kanadai egyházi tartalékalapok szekularizációjáról szóló törvényjavaslat. Marx „A kormány vívmányai" c. cikkében bírálta az állami költségvetésre nagy terheket rótó törvényjavaslatot és Lord John Russell következetlen magatartását (v. ö. 9. köt. 46. old.). – *215*

[315] Utalás Christian August Vulpius „Rinaldo Rinaldini" c. haramiaregényének hősére. – *215*

[316] Cluss 1853 márc. 24-én kivonatosan ismertette Marxszal Hirsch vallomásainak azt a részét, amely megvilágítja Hirsch szerepét a kölni kommunista-per (v. ö. 7. jegyz.) előkészítésében. A kivonatokat Cluss Weydemeyertől kapta, aki még az amerikai lapokban való közlését megelőzően ismerte Hirsch nyilatkozatának szövegét. Hirsch vallomásai „Die Opfer der Moucharderie. Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch"

címmel röviddel ezután napvilágot láttak a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" 1853 ápr. 1., 8., 15., 22. számaiban. A Willich tudtával megjelent vallomások egyrészt támadták Marxot, Engelst és harcostársaikat, másrészt igazolni próbálták a Willich–Schapper-frakció szakadár tevékenységét a kölni per idején. Válaszként Cluss és Weydemeyer Hirsch tényelferdítéseit leleplező nyilatkozatokat tettek közzé az amerikai sajtóban. Egyúttal nyilvánosságra hozták Hirsch első nyilatkozatát is (v. ö. 649. jegyz.), amelyet Marx már 1852 januárjában megküldött Weydemeyernek, s amelyben Hirsch bírálta Willichet és Schappert. A „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" 1853 máj. 5-én közölte Marx „Hirsch önvallomásai" c. cikkét (v. ö. 9. köt.), amely leleplezi Hirsch rágalmait és Bangya szerepét „A számkivetés nagyjai" kiadásának megakadályozásában. Marx később a „Vogt úr" XII. fejezetében is kitér Hirsch vallomásaira (v. ö. 14. köt. 598–605. old.). – *218 221 228 229 544 552*

[317] Marxnak ez a levele nem maradt fenn; valószínűleg akkor írta Bangyának, amikor 1852 május–júniusában Manchesterben Engelsszel együtt „A számkivetés nagyjai"-n dolgozott. – *218*

[318] Hirsch önvallomásaiban (v. ö. 316. jegyz.) kijelentette, hogy a Willich–Schapper-frakció iratait nem Reuter lopta el, mint Marx és Engels megállapították (v. ö. 8. köt. 384., 399–401. old.), hanem Fleury. – *219*

[319] „Neu-England-Zeitung" – német nyelvű amerikai demokratikus lap, 1852-ben Bostonban német emigránsok adták ki; egyik munkatársa Joseph Weydemeyer volt. – „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" – hetilap, német kispolgári emigránsok alapították New Yorkban 1852-ben; e címmel 1853 márc. 18-tól 1854 márc. 10-ig jelent meg. – *219*

[320] „New Yorker Demokrat" – német nyelvű demokratikus napilap, később hetilap; 1848-tól adták ki New Yorkban kispolgári német emigránsok. – *219*

[321] Engelsnek feltehetően 1853 ápr. 8-ról kelt levele nem maradt fenn. – *219*

[322] Pieper nem kapta meg az óraadásért járó pénzét és nehéz helyzetében Engelstől kért segítséget. – *220*

[323] Marx Strohnhoz írt levele nem maradt fenn. – *221*

[324] Marx a „New York Daily Tribune" 1853 ápr. 7-i vezércikkéből idéz. – *221*

[325] Az angol hatóságok 1853 áprilisában azt a vádat konstruálták a London melletti Rotherhithe röppentyűgyárának tulajdonosai ellen, hogy összeesküvő kapcsolatot tartanak fenn Kossuthtal; a vád ürügyül szolgált arra, hogy megtorlásokat alkalmazzanak az Angliában élő politikai menekültek ellen. (Marx ezt lőporösszeesküvésnek nevezi, utalva az angol katolikusok 1605-ös, meghiúsult lőporösszeesküvésére l. Jakab és a parlament ellen.) – 1853 márciusában a berlini rendőrség számos baloldali liberális és radikális politikust letartóztatott és újabb összeesküvést akart konstruálni (v. ö. még 527. jegyz.). Ürügyül használta egyebek között Libényi János merényletét Ferenc József ellen. Marx „A berlini összeesküvés", „A berlini összeesküvés – A londoni rendőrség – Mazzini – Radetzky" c. cikkeiben (v. ö. 9. köt.) leleplezte a rendőri provokációkat és a két állítólagos összeesküvés összekapcsolására irányuló kísérleteket. Marx és Engels ugyanebben az összefüggésben írták meg „A röppentyű-ügy – A svájci felkelés" c. cikküket (v. ö. 9. köt.). – *222 402 555*

[326] Engels Svájcról szóló cikke Marx egyik tudósításával együtt ment el a „New York Daily Tribune" címére. A szerkesztőség kettéosztotta a küldeményt és az elejét „A roppentyúugy – A svájci felkelés" címmel (v. ö. 325. jegyz.), Engels cikkének fő részét pedig „A svájci köztársaság politikai helyzete" címmel közölte (v. ö. még 341. jegyz. és 9. kot.). – *223 225 227*

[327] Marx 1853 ápr. 30-tól máj. 19-ig Manchesterben tartózkodott Engelsnél. – *227 254*

[328] Weydemeyernek Hirsch ellen írt nyilatkozata „Der »demokratische« Mouchard" címmel 1853 ápr. végén jelent meg a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban (v. ö. még 316. jegyz.). – *228 612*

[329] Annak a pénznek az igazolásáról van szó, amelyet Marx és Engels kezdeményezésére gyűjtöttek Amerikában az elítélt kölni vádlottak és családjaik részére. (V. ö. még 262. jegyz.) – *228*

[330] Ernest Jones a „People's Paper"-ben 1853 máj. 21-én felhívással fordult a munkásokhoz, hogy támogassák részvételükkel a jún. 19-re egybehívott chartista tömeggyűléseket. E gyűlések célja az volt, hogy az 1853 februárjában kezdődött sztrájkharcokkal együtt elősegítsék a chartista mozgalom újjáélesztését. Első lépésként az általános választójogot követelő Népcharta elfogadtatását akarták elérni. A mozgalommal Marx több „Tribune"-cikkben foglalkozott (v. ö. pl. 9. kot. 127–129., 159–165. old.) – *229*

[331] Marx 1853 máj. 20-án tért haza Manchesterből – *230*

[332] Willich 1853 május elején a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban és a „Neu-England-Zeitung"-ban nyilatkozatokat tétetett közzé, amelyekben támadta Weydemeyernek a „Belletristisches Journal"-ban megjelent Hirsch-ellenes nyilatkozatát (v. ö. 328. jegyz.) és Marxnak a „Neu-England-Zeitung"-ban megjelent „Leleplezései"-t (v. ö. 222. jegyz.). Willich nyilatkozataiban (ezek egyikének korrektúráját küldte el Weydemeyer Engelsnek 1853 máj. 9-én) azzal fenyegetődzött, hogy hamarosan „leleplezéseket" közöl majd Marxról és Engelsről. Willich rágalmai azonban csak fél évvel később (a „Belletristisches Journal" okt. 28-i és nov. 4-i számaiban) jelentek meg „Doktor Karl Marx und seine »Enthullungen«" címmel (v. ö. 410. jegyz.). Válaszként írta Marx „A nemes tudatú lovag"-ot (v. ö. 9. kot.). – *231 236 617*

[333] A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 aug. végi ülésén Marx és Engels összekülönböztek Willichhel. A vita során Konrad Schramm párbajra hívta ki Willichet, aki ezután azt híresztelte, hogy Marx és Engels ezen a módon próbálták őt meggyilkoltatni. Marx „A nemes tudatú lovag"-ban többek között ezt a rágalmat is megcáfolta (v. ö. 9 kot. 468–470. old.). – *231 616*

[334] „Die Reform" – német nyelvű amerikai lap, 1853 márc. 5-től 1854 ápr. 26-ig jelent meg New Yorkban, előbb hetilapként, később hetenként kétszer, majd 1853 okt. 15-től naponta; a többségében német emigráns munkásokból álló Amerikai Munkásszövetség sajtószerve. Főszerkesztője Kellner kispolgári demokrata, egyik szerkesztője pedig Weydemeyer volt, akinek befolyására az újság jó ideig proletár szellemet képviselt. A „Reform" több ízben utánnyomásban közölte Marxnak és Engelsnek a „New York Daily Tribune"-ban megjelent cikkeit és rendszeresen hozta Cluss tudósításait. Marx Eccariust, Piepert, Dronkét stb. is arra ösztönözte, hogy írjanak a „Reform" számára. Röviddel az újság megszűnte előtt azonban a lap szerkesztésében felülkerekedett a Kellner által képviselt kispolgári befolyás. – *231 552*

[335] V. ö. Ch. Forster: „The historical geography of Arabia; or, the patriarchal evidences of revealed religion". – *232*

[336] „Edda" – izlandi és óskandináv hősköltemények és mondák gyűjteménye a VII.–XIII. századból. – *233*

[337] V. ö. Marx: „Kossuth és Mazzini – A porosz rendőrség – Az osztrák–porosz kereskedelmi egyezmény – A »Times« és a menekültek". (V. ö. 8. köt.) (V. ö. még 307. jegyz.) – *235 541*

[338] Marx Willich kilátásba helyezett „leleplezéseit" (v. ö. 332. jegyz.) nevezi szükséges kiegészítésnek Tellering „Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels" c. brosúrájához. – *237 241 491*

[339] Marx: „Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés" (v. ö. 9. köt.). – *237 259*

[340] Marx abból a kommentárból idéz, amellyel a „New York Daily Tribune" 1853 máj. 6-i száma „Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés" c. cikkét (v. ö. 339. jegyz.) bevezette. Marx ezenkívül „Feargus O'Connor – A kormány vereségei – A költségvetés", valamint „A kormány vívmányai" c. cikkeiben foglalkozott a költségvetéssel, illetve Gladstone költségvetési tervezetével (v. ö. 9. köt.). A témáról Marx a „People's Paper"-ben is közzétett egy cikksorozatot. – *237*

[341] „A röppentyű-ügy – A svájci felkelés" c. cikk bevezető részéről és „A svájci köztársaság politikai helyzete" c. cikkről van szó (v. ö. 326. jegyz.). Marx később megírta Engelsnek (v. ö. 255. old.), hogy tévedett, mert a „Tribune" az utóbbi cikket nem vezércikként, hanem Marx aláírásával közölte. – *237*

[342] A „Tribune" csak a „Forradalom Kínában és Európában" c. cikket közölte (v. ö. 9. köt.). – *237*

[343] De omnibus rebus [et quibusdam aliis] (Minden dologról [és más egyébről]) – Pico della Mirandola hasonértelmű mondatából származtatott mondás. – *237*

[344] Ralph (a szövegben olaszosan Rodolpho) – Samuel Butler „Hudibras" c., a puritanizmust gúnyoló szatirikus költeményének egyik szereplője, a főhős fegyverhordozója. – *239*

[345] Weydemeyer és Cluss Willich-ellenes nyilatkozatai (v. ö. 316. és 332. jegyz.) 1853 május 20-a körül jelentek meg a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban, illetve a „Neu-England-Zeitung"-ban. – *240*

[346] A besançoni századot Willich az 1848-as áprilisi badeni felkelés Besançonba emigrált résztvevőiből alakította; a század Willich vezetésével a badeni-pfalzi felkelők oldalán harcolt 1849 májusától júliusáig az alkotmány-hadjáratban (v. ö. 50. jegyz.). Marx és Engels „A számkivetés nagyjai"-ban írják le a szabadcsapatban uralkodó állapotokat (v. ö. 8. köt. 307–310. old.). – *241*

[347] Rau – Willich szabadcsapatának egyik tisztje; Corydon – pásztor Vergilius 2. eclogájában, aki viszonzatlan szerelemben epekedik a szép Alexis után. – *241*

[348] Marx „A brit uralom Indiában" c. cikkében (v. ö. 9. köt.) felhasználta Engels itt kifejtett gondolatait. – *242 251*

[349] Tatárföldnek a XIX. században Közép-Ázsiát és Turkesztán egy részét nevezték. – *242*

[350] Szasszanidák – iráni (perzsa) uralkodócsalád (226–651); birodalmukat a VII. sz. közepén arab támadás döntötte meg, amely Irán önállóságának több évszázadra véget vetett. – *245*

[351] Utalás Weitling „Allgemeine Denk- und Sprachlehre nebst Grundzugen einer Universalsprache der Menschheit" (Általános gondolkodás- és nyelvtan, az emberiség egyetemes nyelvének alapvonásaival együtt) c. elkallódott művére, amely egynémely ésszerű elemtől eltekintve sok naiv és primitív elgondolást tartalmazott, pl. azt a javaslatot, hogy a részeshatározó esetet (mint az arisztokrácia találmányát) el kell törölni. – *246*

[352] Az utóiratot Engels ceruzával írta. A szögletes zárójelben levő rész (a személyneveken kívül) az eredetiben alig olvasható. – *248*

[353] A „Leader" 1853 jún. 11-i száma közölte az „Arnold Ruge", illetve az „A Russian democratic printing office in London" (Orosz demokrata nyomda Londonban) c. cikkeket. – Orosz–lengyel propagandanyomda – Herzen 1853-ban a lengyel demokratikus emigráció (v. ö. 170. jegyz.) aktív támogatásával Londonban megalapította a Вольная русская типография-t, (Szabad orosz nyomdát); ez jelentette a cenzúramentes orosz sajtó kezdetét. Herzen ekorul szerzett érdemeit Lenin igen nagyra értékelte (v. ö. pl. Lenin Összes Művei, 21. kot. 250. old.). A nyomda vezetésében Herzenen kívül N. P. Ogarjov is részt vett; számos könyv, brosúra, roplap mellett a „Poljarnaja Zvjezda" (v. ö. 606. jegyz.) és a „Kolokol" is itt jelent meg. A nyomda 1865 áprilisától Genfben működött és 1867 augusztusáig állt fenn. – *250*

[354] Marx az itt említett tényeket részletesebben ismerteti Clussnak ugyancsak 1853 jún. 14-én írt levelében (v. ö. meg 232. és 779. jegyz.). – *250*

[355] Carey „The slave trade, domestic and foreign: why it exists, and how it may be extinguished" c. könyvének (London 1853) 203–204. oldalán idéz Marx „Választások – Pénzügyi fellegek – Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" c. cikkéből (v. ö. 8. kot.). Marx több levelében (v. ö. pl. 479. old.), valamint a „Tőke"-ben és az „Értéktöbbletelméletek"-ben is bírálja Carey nézeteit. – *250*

[356] V. ö. Engels: „A svájci köztársaság politikai helyzete" (v. ö. még 326. és 341. jegyz.). – *251*

[357] Marx összefoglalva idéz egy 1812-ben közzétett alsóházi bizottsági jelentésből. A könyv, amelyre támaszkodik, valószínűleg George Campbell: „Modern India: a Sketch of the System of Civil Governement etc." (London 1852). Marx ezt az anyagot „A brit uralom Indiában" c. cikkében (v. ö. 9. kot. 123–124. old.) és később a „Tőke"-ben (v. ö. 23. kot. 335–336. old.) is felhasználta. – *252*

[358] Manu („ember") – az ómd világfelfogás szerint az emberiség tizennégy mitológiai ősatyjának neve, akik mindegyike egy manukorszakon át uralkodik a földön. Az ind hagyomány Manunak tulajdonítja az úgynevezett „Manu törvénykönyve" szerzőségét, ez azonban valójában a brahmánok által az i. sz. I. és V. század között készített törvény- és szokásjoggyűjtemény. *253*

[359] Marx 1853 júniusában a British Museumban dolgozott a „New York Daily Tribune"-nak küldendő cikkein. Ebben az időben főleg az indiai gyarmatpolitikával, az angol munkásmozgalommal és az európai nemzetközi kapcsolatok fejlődésével foglalkozott. Június második felében a következő négy cikket küldte a „Tribune"-nak: „Angol prosperitás – Sztrájkok – A török kérdés – India", „Törökország és Oroszország – Az Aberdeen-

kormány engedékenysége Oroszországgal szemben – A költségvetés – Újságmellékletadó – Parlamenti korrupció", „A Kelet-Indiai Társaság – Története és eredményei", „Az indiai kérdés – Az ír földbérleti jog" (v. ö. 9. köt.). – *254*

[360] Az 1853 jún. 26-án Benjamin Ruston öreg chartista munkás temetése alkalmából Halifaxban rendezett hatalmas tömegtüntetésről v. ö. Marx: „Oroszország politikája Törökország irányában – A munkásmozgalom Angliában" (9. köt.). – *254*

[361] V. ö. Karl Heinzen: „Mord und Freiheit", New York 1853. – *255*

[362] Utalás Hermann Kriege „igazi" szocialistára és a német „kriegerisch" (harcias) szóra. – Az úgynevezett „igazi szocializmust" – a XIX. sz. negyvenes éveiben Németországban keletkezett kispolgári szocialista politikai és irodalmi irányzatot – Marx és Engels számtalanszor bírálták. V. ö. pl. „A német ideológia" (3. köt.), „A Kommunista Párt kiáltványa", III. fej. (4. köt. 463–466. old.). – *257*

[363] Marx John Bright 1853 júl. 1-i alsóházi beszédéből idéz, amelyet a „Times" júl. 2-i száma közölt. Az alsóházi vitával, amelynek alkalmából Bright beszéde elhangzott, Marx „A török háború kérdése – A »New York Tribune« az alsóházban – India kormánya" c. cikkében foglalkozik (v. ö. 9. köt.). – *259*

[364] Abraham Jacobi 1851-ben védte meg doktori disszertációját a bonni egyetemen „Cogitationes de vita rerum naturalium" (Elmélkedések a természeti lények életéről) címmel. – *260*

[365] A chartisták forradalmi szárnya Jones vezetésével 1853 június–júliusban országszerte sorozatos tömegtüntetéseket rendezett. A legnagyobbakra Blackstone Edge-ben, Halifaxben (v. ö. 360. jegyz.), Oldhamben, Newcastle-ben és Mount Sorrelben került sor. – *260*

[366] Experto crede (Roberto) – tulajdonképpen experto credite (a tapasztaltnak higgyetek). V. ö. Vergilius: „Aeneis", XI. 283. – Antoine de Arena XVI. sz.-i francia szatirikus e gyakran idézett mondást így használja: „Experto crede Roberto" (Higgyél a tapasztalt Robertónak). – *261*

[367] Engels édesanyja látogatása alkalmából 1853 júl. végétől aug. elejéig Londonban tartózkodott (v. ö. 254. old.). – *261*

[368] „The New York Times" – 1851-ben alapított amerikai napilap, a Republikánus (Köztársasági) Párt újsága. – *262*

[369] Urquhart: „What means »protection« of the Greek Church?", „Time in diplomacy – The »European recognition«", „The relative power of Russia and Great Britain", „War between England and France" című cikkei 1853 aug. 11-én, 12-én, 15-én és 16-án jelentek meg a „Morning Advertiser"-ben a szerkesztőhöz intézett levelek formájában. – *262*

[370] Cluss Marxhoz írt 1853 okt. 23–24-i leveléből és Pieper Jacobihoz írt 1853 szept. 3-i leveléből kitűnik, hogy az Amerikába készülő Jacobi ügyében írt ajánlólevelek szeptember elején elmentek. De Marx Clusshoz és Weydemeyerhez írt és fennmaradt leveleiben és levéltöredékeiben erre nincs utalás. – *264*

[371] A Bakunyin körül folyó vitát Golovin „Europe – A single man. From a Russian resident in London" címmel a „Morning Advertiser" 1853 aug. 19-i számában megjelent névte-

len cikke váltotta ki. Aug. 23-án ugyanez a lap „F. M." aláírással (a szerző Francis Marx reakciós publicista, Urquhart egyik követője volt) „The Russian agent Bakunin" címmel közölt cikket, amely azzal vádolta Bakunyint, hogy összeköttetésben áll a cári kormánnyal. Aug. 24-én Herzen, Golovin és Worcell lengyel emigráns ugyanebben a lapban megcáfolták az „F. M." aláírású cikket. Francis Marx aug. 27-én nyilatkozatban válaszolt s ebben az európai forradalmak kitörését cári ügynökök tevékenységével hozta összefüggésbe. Erre Golovin és Herzen aug. 29-én „Who is F. M.?" címmel levelet tettek közzé. A továbbiakban Golovin folytatta a Bakunyin körüli vitát, de Herzen már nem vett részt benne. 1853 aug. 31-én a „Morning Advertiser" közölte Ruge „Michail Bakunin" c. levelét, amely azzal vádolja Marxot és a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, hogy tudatosan valótlanságokat terjesztettek Bakunyinról. – *265*

372 Marx levele a „Morning Advertiser" szerkesztőjéhez „Mihail Bakunyin" címmel 1853 szept. 2-án jelent meg a lapban (v. ö. 9. köt.). – *265 276*

373 George Sand említett levele 1848 aug. 3-án jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung"-ban a lap bevezető megjegyzéseivel, amelyeket Marx „Mihail Bakunyin" c. cikkében is megismétel (v. ö. 9. köt. 278. old.). – *265*

374 Marx idéz Engels „A demokratikus pánszlávizmus" c. cikkéből (v. ö. 6. köt. 261. old.). Engels a cikkben bírálja Bakunyin „Aufruf an die Slaven. Von einem russischen Patrioten Michael Bakunin, Mitglied des Slavenkongresses in Prag" (Felhívás a szlávokhoz. Mihail Bakunyin orosz hazafitól, a prágai szláv kongresszus tagjától) c. brosúráját, amely 1848-ban jelent meg Koethenben. – *265*

375 Marx a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozat (v. ö. 4. jegyz.) XVIII. cikkére utal (v. ö. 8. köt.). – *265*

376 Golovin „Hogyan írjunk történelmet" (How to write History) címmel megjelent névtelen tudósítását Pieper másolta ki a „Morning Advertiser" 1853 szept. 3-i számából. (V. ö. még 377. jegyz.) – *266*

377 A „Morning Advertiser" nem közölte Marx nyilatkozatát, ezért a „People's Paper"-ben jelentette meg 1853 szept. 10-én (v. ö. 9. köt. 283–285. old.). – *266*

378 Engels itt említett és valószínűleg szept. 5-én kelt levele nem maradt fenn. – *269*

379 Urquhart „Indeed?" című, „Egy helybeli tudósítótól" jelzésű cikkéről van szó, amelyet a „Morning Advertiser" 1853 szept. 5-én közölt. – Marx válaszáról v. ö. 377. jegyz. – *269 276*

380 Wilhelm Wolff eredetileg Amerikába szándékozott kivándorolni, de aztán úgy határozott, hogy Manchesterbe költözik. 1853 szept. elejétől 1864-ben bekövetkezett haláláig lakott Manchesterben. – *269*

381 Marx válasza Karl Wilhelm Klein levelére nem maradt fenn. Klein 1853 júl. 31-én kelt levelében, amelyet Marx aug. 18-án kapott meg Freiligrathtól, beszámol arról, hogy megalakította a Kommunisták Szövetségének csoportját Philadelphiában, ahol akkor emigránsként élt, és kérte, segítsenek neki kapcsolatot teremteni a Kommunisták Szövetsége németországi csoportjaival és küldjenek cikkeket a „Gradaus" c. emigránslapnak (v. ö. 783. jegyz.), amely abban az időben közel állt a philadelphiai Munkásegylethez. Marx kérésére Weydemeyer és Cluss beszámoltak az alapjában véve tisztességes, de züllött élő Klein ottani magatartásáról. Marx, tekintetbe véve Klein még megmaradt

befolyását a solingeni munkásokra, azt javasolta Clussnak, hogy lépjen ismét érintkezésbe Kleinnel és igyekezzék őt támogatni (v. ö. még 560., 565–568. old.). – *270 560*

[382] Marx: „A bécsi jegyzék – Az USA és Európa – Sumlai levelek – Robert Peel banktörvénye" (v. ö. 9. kot.). – *271 614*

[383] Marx: „Politikai sakkhúzások – Kenyérszűke Európában" (v. ö. 9. kot.). – *271*

[384] Valószínűleg Th. Poesche a bostoni „Neu-England-Zeitung" (v. ö. 319. jegyz.) 1853 szept. 3-i számában „Die »Klassenkampfer«" címmel megjelent cikkéről van szó, amely cáfolni próbálta a kapitalizmus gazdasági válságainak elkerülhetetlenségét és tagadta az antagonisztikus osztályellentéteket. A kivágatot Marx feltehetőleg Clusstól kapta. – *272*

[385] „Deutsche Londoner Zeitung" – a londoni német emigráció hetilapja, 1845 áprilisától 1851 februárjáig jelent meg Bamberger és Schabelitz szerkesztésében; Károly braunschweigi exherceg anyagilag támogatta. 1849-től 1850-ig főleg Heinzen, Struve és más kispolgári demokraták cikkeit hozta, de kozolte „A Kommunista Párt kiáltványá"-t (1848 márc.–júl.), az „Osztályharcok Franciaországban" 1. fejezetét (1850 ápr.), a „Szemle, 1850 májustól októberig" egy részét (1851 febr.) és Marx és Engels tobb nyilatkozatát is. – *273*

[386] Willich úr nyilatkozata – Willich 1853 szept. elején a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban újabb nyilatkozatot tett kozzé, és ismét Marxnak és híveinek „leleplezésével" fenyegetőzott. (V. ö. még 332., 338. jegyz.) – *275*

[387] Marx az Engelstól kapott anyagot használta fel „A nyugati hatalmak és Törokország – Gazdasági válság előjelei" és „Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok" c. cikkeihez (v. ö. 9. kot.). – *275*

[388] A megadott cím Engels lakáscíme. – *275*

[389] Abraham Jacobi „Über den Untergang der Erde" c. cikke a „Reform" 1853 aug. 31-i, szept. 3-i, 7-i, 10-i és 14-i számaiban jelent meg. – *276 278*

[390] Engels: „Az oroszok Torokországban" (v. ö. 9. kot.). – *277 279 287*

[391] Ezt a témát Marx valószínűleg 1853 szept. 17-e és 28-a kozott említette Engelsnek, de levele nem maradt fenn. – *277*

[392] Prestonban zajlott le a XIX. sz. otvenes éveiben az angol munkások egyik nagy sztrájkja. 1853 augusztusában Preston és környéke pamutgyáraínak szövő- és fonómunkásai 10%-os béremelésért sztrájkba léptek. A munkáltatók egyesulete 1853 szeptemberében kizárással válaszolt a sztrájkra. A prestoniak segítséget kaptak más városok munkásaitól. A segélykampány megszervezésében aktív részt vettek a chartisták. A kizárást 1854 februárjában feloldották, de mivel a sztrájk tovább tartott, a gyárosok Írországból és az angol dologházakból sztrájktorőket hoztak Prestonba. 1854 márciusában letartóztatták a sztrájkok vezetőit. Az anyagi források elapadtával a munkások kénytelenek voltak felvenni a munkát, májusban a sztrájk befejezodott (Részletelt illetően v. ö. még 9. kot. 396. old.) – *277 583*

[393] Engels adatait Marx „A háboru kerdése – Penzugyek – Sztrajkok" cikkében (v. ö. 9 kot) és valoszinuleg kesobbi cikkeiben is felhasznalta (v ö. 279–280 old) – *277 281*

[394] Az angol munkások sztrajkharcairól Marx 1853 júniusa és szeptembere között a következő cikkeket írta „Angol prosperitás – Sztrájkok – A torok kérdés – India", „Oroszország politikája Törökország irányában – A munkásmozgalom Angliában", „A kormány pénzügyi kudarca – Bérkocsik – Írország – Az orosz kérdés", „A gabonaárak emelkedése – Kolera – Sztrájkok – Tengereszmozgalom", „Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok" (v. ö. 9. kot.). – *279*

[395] Marx a Wigan városban (Lancaster grófság) és környékén fellángolt textilgyári sztrájkokra és főként a mintegy 5000 bányászra kiterjedő nagy bányászsztrájkra utal. A munkáltatók kizárással, tömeges elbocsátásokkal válaszoltak és más vidékekről hozatott sztrájktörő bányamunkásokkal igyekeztek leverni a sztrájkot. Ezek az ellenintézkedések 1853 októberében heves zavargásokra vezettek, a munkások ellen katonaságot vetettek be. – *279*

[396] Marx ezt a tervét részben csak 1854 február–márciusában valósította meg „Orosz diplomácia – Kékkönyv a keleti kérdésről – Montenegro" és „A háborúzenet – A keleti kérdés történetéhez" c. cikkeiben (v. ö. 10. kot.). – A dániai ügyeket érintik „Delescluze letartóztatása – Dánia – Ausztria – A »Times« az Oroszország elleni háború perspektívájáról" és „A perzsa hadjárat Afganisztánban és az orosz hadjárat Kozép-Ázsiában – Dánia – Hadműveletek a Dunánál és Ázsiában – A wigani szénbányászok" c. cikkei (v. ö. 9. kot.), amelyeket 1853 október–novemberében írt. – *279*

[397] Marx 1853 szept. 20-a és okt. 7-e között a következő 6 cikket küldte el a „New York Daily Tribune"-nak: „A nyugati hatalmak és Törökország – A kozelgő gazdasági válság – Vasútépítés Indiában", „A nyugati hatalmak és Törökország – Gazdasági válság előjelei", „Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok", „Az oroszok Törökországban" (ezt a cikket teljes egészében Engels írta), a „Lord Palmerston" c sorozat elejét és „A háború kérdése – Pénzügyek – Sztrájkok" című cikket (v. ö. 9. kot. 304–398. old.). – *281*

[398] A „Lord Palmerston" c. pamfletot, amely az angol oligarchiát egyik legnevesebb képviselőjének bemutatásával leplezi le, Marx cikksorozatnak tervezte a „Tribune" számára, s egyben hozzájárult ahhoz, hogy ezt egyidejuleg a „People's Paper" is közzétegye. De míg ez a lap Marx cikket „Lord Palmerston" gyujtőcímmel egységes sorozatként kezdte kozolni és minden cikknél elórebocsátotta „Dr. Marx a »New York Daily Tribune« számára írta és rendelkezésunkre bocsátotta", addig a „Tribune" szerkesztősége már az első cikket vezércikként, a szerzo megnevezese nélkul, s a későbbi kozleményeket is vezércikk és nem összefuggo cikksorozat formájában jelentette meg – *281 283 285 287 295 305 319 348 574 576 616*

[399] Kékkönyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumkozlo kiadványai. Elnevezésuket kék borítólapjukról nyerték. A XVII. sz. óta megjelenő Kékkönyvek szolgáltatják a legfőbb hivatalos forrást Anglia gazdaságának és diplomáciájának történetéhez. – „Hansard parlamenti vitái" (Hansard's Parliamentary Debates) – az angol parlament mindkét háza vitáinak gyujteménye, 1803-ban alapította Thomas Curson Hansard. – *281 283 574*

[400] Cluss cikke „Das »beste Blatt der Union« und seine »besten Manner« und Nationalokonomen" címmel 1853 szept. 14-én, 17-én, 21-én és 24-én jelent meg a New York-i „Reform"-ban, válaszul a bostoni „Neu-England-Zeitung" által terjesztett kispolgári, vulgáris gazdasági tanokra. A cikk szept. 17-én megjelent részében Cluss, felhasználva Marx számos levelét, bírálja Bastiat és Carey elméleteit. A Careyvel foglalkozó részlet szinte szó szerint megegyezik Marx Weydemeyerhez írt 1852 márc. 5-i levelének erre vonatkozó bekezdésével (v. ö. 479. old.). Bastiat-ról Cluss a következőket írja „Egy konzervatív polgári gazdasági elméletet, amely ellen határozottan kuzdenek *valamennyi*

frakció szocialistái – az amerikai *Carey* és a francia *Bastiat* elméletét – tálalják fel a hiszékeny közönségnek ... legújabb német–amerikai felfedezés, a nemzetgazdaságtan »magasabb egysége« gyanánt ... A fentebb említett tan, Bastiat úrral egyetemben, utoljára 1849-ben szenvedett vereséget Európa szocialista ítélőszékei előtt abban a polémiában, amely Proudhon »Voix du Peuple« c. lapjában folyt; a történelem további folyamata az európai társadalomban régesrég kihúzta a talajt e pontosan körülhatárolt történelmi korszaknak megfelelő elmélet alól. Amerikában, ahol a társadalmi ellentétek ma még sokkal fejletlenebbek, mint az alapjaiban gyökeresen aláásott Európában, ez az elmélet a közgazdász Careyben találta meg képviselőjét." – *282 480*

[401] Az „Economist" 1853 okt. 8-i száma a külföldi tudósítások rovatában egy párizsi közleményben ismertette Franciaország gazdasági helyzetét, bel- és külpolitikáját. – *284*

[402] V. ö. Engels: „A törökországi seregek hadmozdulatai" és „A szent háború" (9. köt.). – *285*

[403] „The Portfolio; or a Collection of State Papers" – Urquhart által Londonban 1835-től 1837-ig kiadott dokumentumgyűjtemény; egy új sorozat 1843-tól 1845-ig „The Portfolio. Diplomatic Review" címmel jelent meg. 1836 júl. 20-i számában közölte Chesneynek, Wellington hadsegédjének „Precis of a report on the Russian campaign of 1828 and 1829 etc." c. írását. – *285*

[404] A navarinoi csatában az egyesült angol, francia és orosz hajórajok az angol E. Codrington parancsnoksága alatt 1827 okt. 20-án teljesen megsemmisítették a török–egyiptomi flottát. – *285*

[405] „Washington Union" – az amerikai Demokrata Párt sajtószerve, 1845-től 1859-ig jelent meg; Pieper 1853–54-ben munkatársa volt a lapnak. – *285*

[406] V. ö. Vergilius: „Aeneis", II. 4–5. – *286*

[407] V. ö. Marx: „Háború - Sztrájkok – Pangás" (v. ö. 9. köt.). – *287*

[408] „Morning Courier and New York Enquirer" – New York-i angol nyelvű lap, megjelent 1829–61-ben, előbb hetenként kétszer, majd 1832-től hetenként egyszer James Webb kiadásában; az amerikai whig-párt lapja. – *287*

[409] „Herold des Westens" – amerikai német hetilap, 1853 januárjától decemberéig jelent meg Louisville-ben Karl Heinzen szerkesztésében. – *289*

[410] Willich „Doktor Karl Marx und seine »Enthüllungen«" c. rágalmazó cikkéről van szó, amely 1853 okt. 28-án és nov. 4-én jelent meg a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban (v. ö. 332. és 338. jegyz.). – *289 290 291 567 616*

[411] Weydemeyer 1853 októberében a „Reform" felelős szerkesztője lett, ezáltal Marx hívei nagyobb befolyást gyakorolhattak a lapra. Cluss közölte Marxszal, hogy Weydemeyer kénytelen „szinte az egész újságot maga írni", s ezért ismételten kérte, hogy a „Reform"-ot támogassa anyagok beküldésével. – *289*

[412] Engels: „A török háború menete" (v. ö. 9. köt.). – *290*

[413] Engels Marxhoz 1853 októbere és decembere között írt levelei nem maradtak fenn. – *290*

[414] A „Lord Palmerston" c. pamflet első öt része a „Tribune"-ban „Palmerston", „Palmerston and Russia" (Palmerston és Oroszország) és „A chapter of modern history" (Egy fejezetnyi modern történelem) címmel jelent meg. (V. ö. még 398. jegyz.) – *291*

[115] Engels: „A dunai háború" (v. ö. 9. köt.). – *292*

[416] Engels 1853 december végén látogatott el Londonba. – *292 298*

[417] A „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-nak Willich cikkét közlő számairól van szó. (V. ö. még 410. jegyz.) – *292 294*

[418] Dronke 1850 júl. végén vagy aug. elején Svájcból levélben arról informálta Marxot, hogy Techow, aki részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, bíráló megjegyzéseket tett Willich katonai képességeire. Marx a levelet „A nemes tudatú lovag"-ban is idézi (v. ö. 9. köt. 461–462. old.). – *292*

[419] V. ö. Marx: „A nemes tudatú lovag", 9. köt. (V. ö. még 332. jegyz.) – *292 295 301 303 305*

[420] Engels 1853 nov. 23-i levele, amelyet Willich rágalmazó cikkével kapcsolatban írt, eredeti formájában nem maradt fenn, de Marx szó szerint idézi „A nemes tudatú lovag"-ban (v. ö. 9. köt. 464–468. old.). – *292*

[421] Utalás az „Economist" 1853 nov. 26-i számában „The Labour Parliament" (A munkásparlament) címmel megjelent cikkre. – *293*

[422] 1853 nov. 28-án és 29-én a lengyel emigránsok Londonban emlékgyűléseket rendeztek az 1830–31-es lengyel felkelés évfordulójára. – *293*

[423] Waschlapski – Heine „Zwei Ritter" c. költeményének egyik hőse, Párizsba menekült lengyel nemes, aki ott léha, tartalmatlan életet folytat. Marx ugyanezeket a lengyel kispolgári emigránsokat másutt (v. ö. 617. old.), szintén Heine nyomán, Schelmufskiknak nevezi. – *293 617*

[424] Cluss 1853 nov. 13-án értesítette Marxot, hogy amerikai barátai nyilatkozatot készítettek elő, feleletül Willich „Doktor Karl Marx und seine »Enthüllungen«" c. cikkére (v. ö. 410. jegyz.). A nyilatkozatot Weydemeyer, Cluss és Jacobi írták alá és a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" a szerkesztőséghez írt levél formájában közölte 1853 nov. 25-én. – *293 295 617*

[425] Nihil humani; eredetileg: „Homo sum; humani nil a me alienum puto" (Ember vagyok semmi emberi nem idegen tőlem) – Publius Terentius Afer „Hautontimorumenos" (Az önkínzó) c. vígjátékából. – *295*

[426] Engels levele, amelyre Marx hivatkozik, feltehetően 1853 dec. 14-e körül kelt; ez a levél nem maradt fenn. (V. ö. 413. jegyz.) – *295*

[427] Az 1840 júl. 15-i londoni egyezményről és az 1841 júl. 13-i londoni egyezményről van szó. Az 1840-es egyezmény megkötésekor Anglia, Oroszország, Ausztria és Poroszország megállapodtak abban, hogy katonai segítséget nyújtanak a szultánnak Mehmed Ali egyiptomi pasa ellen; ebben az egyezményben a Mehmed Alit támogató Franciaország nem vett részt. Az 1841-es londoni egyezmény (Dardanella-szerződés) értelmében békeidőben elzárták a Dardanellákat és a Boszporuszt (a Fekete-tenger szorosait) az idegen hadihajók előtt. Az egyezményt egyfelől az öt nagyhatalom (Oroszország, Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország), másfelől Törökország írta alá. A cári kormány kénytelen volt a nyugati hatalmak javaslatát, a tengerszorosok „semlegesítésének" elvét elfogadni és a megegyezést aláírni. Franciaországot egy franciaellenes koalíció veszélye arra kényszerítette, hogy hagyjon fel Mehmed Ali támogatásával és szintén ismerje el az

1841-es egyezményt. (Az egyezmény nem érintette a Dardanella-kérdés rendezését háborús időkre. Ez Törökországnak alapot adott arra, hogy háborús időkben maga dontson idegen államok hadihajóinak áthaladásáról.) – A „Lord Palmerston" c. cikksorozat kiegészítő cikkét Marx nem írta meg a „Daily Tribune" számára. – *295 578*

[428] „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur universel" közölte a parlamenti tudósításokat és kormányrendeleteket. (V. ö. még 399. jegyz.) – *295*

[429] „The Examiner" – angol polgári liberális hetilap; 1808-tól 1881-ig jelent meg Londonban. – „Westminster Review" – angol polgári folyóirat; 1824-tól 1914-ig évente négyszer jelent meg Londonban. – *296*

[430] Marx ságora, Jaan Carel Juta ajánlatára vállalkozott arra, hogy cikkeket ír a Fokvárosban (Cape Town) megjelenő „Zuid Afrikaan" számára. De a bekuldott három cikk kozul csak „A keleti háború" címu jelent meg (v. ö. 10. kot.). – „De Zuid Afrikaan", ill. „The Zuid Afrikaan" – egyidejuleg holland és angol nyelven kiadott újság; 1830-tól 1930-ig jelent meg Fokvárosban. – *296*

[431] V. ö. „Mémoires et correspondance politique et militaire du roi Joseph", Paris 1853/1854. – *298*

[432] Marx „A nyugati hatalmak és Törökország" (v. ö. 10. kot.). – *299*

[433] 1853 decembereben Tucker londoni kiadó brosúra alakjában utananyomatta a „Lord Palmerston" c. cikksorozat (v. ö. 398. jegyz.) „Palmerston and Russia" (Palmerston és Oroszország) címmel a „New York Daily Tribune" 1853 nov. 4-i számában vezércikként megjelent részét. Ez a brosúra, a „Political Fly-Sheets" (v. ö. 520. jegyz.) első száma, megfelelt a „People's Paper"-beli sorozat III. cikkének. – 1854 elején megjelent a brosúra második kiadása, amelyet Marx a „People's Paper"-ben kozolt szoveg alapján kiegészített és pontosított. – *299*

[434] Engels az orosz és a torok csapatok 1835 nov. 4-i (oltenicai) es 1854 jan. 6-i (csetateai) csatáját részletesen elemzi „A dunai háború" és „Az utolsó csata Európában" c. cikkeiben (v. ö. 9, ill. 10 kot.). – *300 302*

[435] Szinopi eset – a szinopi obolben 1853 nov. 30-án az orosz fekete-tengeri flotta Nahimov altengernagy vezetésével rajtautésszeruen megtámadott egy torok flottillát, amely csapatokat szállított a Kaukázus partjára. A szinopi csatában orosz részről hat sorhajó és két fregatt vett részt, torok részről tizenhat hajo, koztuk két gőzhajó, amelyeket a parti utegek tuze is támogatott. Mivel azonban az orosz hajóhad jobban fel volt szerelve ágyúkkal, a torokok súlyos veszteségeket szenvedtek: 15 hajójuk elsullyedt es a flottilla parancsnoka, Oszmán pasa fogságba esett. A szinopi orosz győzelem, amely jelentősen megerősítette Oroszország katonai helyzetét a Fekete-tengeren, egyidejuleg siettette Anglia és Franciaország belépését a háborúba az oroszok ellen. – Lord Stratford de Redcliffe konstantinápolyi angol kovet a szinopi csata után az angol kormány nevében azt javasolta a szultánnak, hogy kosson háromhónapos fegyverszunetet Oroszországgal. Redcliffe egyúttal keresztulvitte, hogy haladéktalanul rendeljenek egy angol hajórajt a Fekete-tengerre. – A bécsi jegyzőkonyvet 1853 dec. 5-én írták alá Anglia, Franciaország, Poroszország es Ausztria képviselői, majd ennek alapján felajánlották Oroszországnak és Törökországnak, hogy kozremúkodnek a kozottuk levő konfliktus elsimításában. A tárgyalások alapjául a kovetkező pontokat javasolták: Oroszország uritse ki a dunai fejedelemségeket (Moldvát és Havasalfoldet), újítsák fel a régi orosz–torok szerződéseket, kulon fermánok által szavatolják a torokországi keresztények jogait és változtassák meg az ottomán birodalom koz-

igazgatási rendszerét. – A torok kormány 1853 dec. 31-i válaszjegyzékében az alábbi feltételekhez kototte tárgyalási készségét: 1) területi integritását tiszteletben tartják; 2) Oroszország kiurítí a dunai fejedelemségeket, 3) érvényben marad az 1841-es londoni egyezmény (v. o. 427. jegyz), 4) a szultán szuverenitását a hatalmak tiszteletben tartják. Az 1854 jan. 13-i újabb bécsi konferencia résztvevői jóváhagyták és a cári kormány elé terjesztették e feltételeket; Oroszország azonban elutasította a hatalmak kozvetítését es késznek mutatkozott arra, hogy kozvetlenul tárgyaljon Torokországgal. A bécsi konferencia résztvevői ezt elutasitották. Időkozben mindkét oldalon meggyorsultak a háborús elokészuletek. Egy angol–francia hajoraj már január elején bevonult a Fekete-tengerre. Az orosz diplomácia igyekezett Ausztriát semlegességre bírni. Anglia és Franciaország 1854 márciusában hadat uzent Oroszországnak. (V. o. még 442. és 443. jegyz.) – *300*

436 Palmerston 1853 dec. 16-án rovid időre kilépett a koalíciós Aberdeen-kormánybol. Ezzel siettetni akarta a kormány bukását, hogy maga lehessen miniszterelnok. V. o. Marx: „Palmerston lemondása" (9. kot.). – *300*

437 1854 jan. 31-re tuztek ki a parlamenti ulésszak megnyitását. – *301*

438 Engels levele Steffenhez nem maradt fenn – *301*

439 Engels terve, hogy errol a témáról cikket ír, nem valosult meg. – *301*

440 Valószínuleg a „Der Bruder Brandenburger" (Brandenburgi testvér) c régi koltemenyból való idézet (D. C. Muller gyujteménye, Regensburg 1835.). – *301*

441 A Wilhelm Wolffnak kuldott levélmelleklet nem maradt fenn. – *302*

442 Resid pasa jegyzékén Marx a torok kormány 1853 dec. 31-i válaszjegyzékét érti a bécsi konferencia résztvevőinek javaslatára (v. o. 435. jegyz.). – Eredeti bécsi jegyzéknek azt a kompromisszumos orosz–torok megállapodás-tervezetet nevezi, amelyet Buol-Schauenstein osztrák miniszter terjesztett elő és Anglia, Franciaország és Poroszország kovetei az 1853 jul. vegén tartott bécsi konferencián elfogadtak. E jegyzék a szultánt az 1774-es Kucsuk Kajnardzsi-i és az 1829-es drinápolyi szerződések betartására és az ottomán birodalomban mukodő gorogkeleti egyház jogai és kiváltságai sérthetetlenségének biztosítására kotelezte A jegyzéket először a cárnak kellett átadni, és aztán – ha a cárnak megfelel – a szultánnak. I. Miklós jóváhagyta a jegyzék tartalmát, de fenntartotta magának a jogot, hogy a jegyzeket tetszése szerint értelmezze. Abdul Medzsid szultán viszont egész sor modosítástol és kikotéstol tette fuggové a jegyzék aláírását és ezeket a cári kormány elfogadhatatlannak minosítette. Az Oroszország és Torokország kozotti tárgyalások megszakadtak és Torokország 1853 okt. 4-en hadat uzent Oroszországnak. (V. o. még 435. jegyz.) – *302 404*

443 Legutobbi bécsi jegyzek (Négyhatalmi jegyzek) – 1853 dec. 12-én Konstantinápolyban írták alá Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország kovetei es 1853 dec. 15-én adták át a torok kormánynak A negy hatalom felajánlotta kozvetítését az orosz–torok konfliktusban; a tárgyalások alapjául ajánlott pontokat v. o. 435. jegyz A hadicselekmények okt 23-an megkezdődtek. – *302 404*

444 A „Times" 1854 jan. 25-i számának „Austria" c rovata utánnyomásban kozolte a „Wanderer" jan. 11-i havasalfoldi kozleményét. – „Der Wanderer" – 1809-tol 1866-ig Bécsben kiadott naplap. – *302*

445 Valószínuleg a „Patrie" c francia lapban megjelent tudosításról van szo (v o pl. 10. kot. 33 old) – *302*

[446] Cobden és Bright 1854 jan. 24-én, egy manchesteri gyűlésen tartott beszédeivel kapcsolatban v. ö. Marx és Engels: „Konstantinápoly megerősítése – A dán semlegesség – A brit parlament összetétele – Rossz termés Európában" (10. köt.). – *303*

[447] A „Tucker's Political Fly-Sheets" második számának előkészítéséről van szó (v. ö. 433. és 520. jegyz.), amely utánnyomásban, kisebb eltérésekkel közölte a „Lord Palmerston" a „People's Paper"-ben megjelent szövegének IV. és V. cikkét „Palmerston and the treaty of Unkiar Skelessi" (Palmerston és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés) címmel. A címlapon ez a cím állt: „Palmerston, what he has done?" (Palmerston. Milyen tetteket vitt véghez?). – *303*

[448] A „Palmerston és Oroszország" c. brosúra második kiadásáról van szó (v. ö. 433. jegyz.), amely Tucker kiadó tartalomjegyzékében „Palmerston és Lengyelország" címmel szerepel. – *305*

[449] III. Napóleon 1854 jan. 29-én levelet intézett I. Miklós cárhoz, amelyben a béke fenntartását biztosító feltételként javasolta, hogy a cár vonja ki csapatait a dunai fejedelemségekből és ismerje el az európai nagyhatalmakat a Törökországgal való békeszerződés kezeseinek. Minthogy III. Napóleonnak szilárd meggyőződése volt, hogy a cár e feltételeket nem fogadja el, ezzel a háborúért való teljes felelősséget Oroszországra akarta hárítani. Ezt támasztja alá az is, hogy a francia lapok nyomban közzétették Napóleon levelét, de a hivatalos közlés csak 1854 febr. 14-én jelent meg a „Moniteur universel"-ben. Miklós cár levele, amelyben e javaslatokat elutasította, 1854 febr. 9-ről kelt. – Miklós, mint korábban is, „kedves barátomnak" szólította III. Napóleont, az uralkodók között gyakori „drága fivérem" helyett, amivel III. Napóleon császárságának törvénytelen voltára kívánt célozni. – *306*

[450] Görög forradalom – Epirus, Thesszália és más török fennhatóság alá tartozó vidékek görög lakosságának felkelése. Céljuk a török iga lerázása és a görög állammal való újraegyesülés volt. 1854 januárjában görög csapatok megszállták Epirust, majd bevonultak Thesszáliába; ugyanez év márciusában elkezdődött a harc Görögország és Törökország között. A háború azonban hamarosan véget ért, minthogy Anglia és Franciaország beavatkoztak, 1854 májusában a görög területek egy részét megszállták és a görög kormányt arra kényszerítették, hogy mondjon le a görög területek újraegyesítéséről. V. ö. erről Marx: „A görög felkelés" (10. köt.). – *307 327 332 335*

[451] Engels itt említett levele nem maradt fenn. – *307*

[452] A Munkásparlament (Labour Parliament) kérdésével Marx a következő cikkeiben foglalkozik: „A Munkásparlament megnyitása – Az angol háborús költségvetés", „Levél a Munkásparlamenthez", „A Munkásparlament" (v. ö. 10. köt.). – *307 310*

[453] Marxnak Lassalle-hoz írt levele nem maradt fenn. – *308*

[454] Marxnak ez a levele nem maradt fenn. – *310*

[455] Engels elemzi Lassalle 1854 márc. 7-én kelt levelét. – Enoszt és Rodostót (az Égei-, ill. a Márvány-tenger európai partján fekvő városokat) szemelték ki annak a szövetséges angol–francia hadseregnek a partraszállási helyéül, amelynek az angol–francia főparancsnokság terve szerint fedeznie kellett Konstantinápolyt az oroszokkal szemben. V. ö. erről Marx: „Franciaország és Anglia háborús tervei – A görög felkelés – Spanyolország – Kína" (10. köt.). – *311*

[456] Engels itt kifejtett nézeteit Marx felhasználta „Oroszország és a német hatalmak – A gabonaárak" c. cikkében (v. ö. 10. köt.). – *311*

[457] Engels „A kronstadti vár" c. cikkét a „Daily News" nem kozolte; kéziratként maradt fenn és első ízben Marx és Engels Művei 10. kötetében jelent meg. – *312 322 325 326 571*

[458] A Lord Seymour pétervári brit kovet és Russell angol külügyminiszter kozotti titkos levélváltásról van szó, amely Seymournak I. Miklós cárral 1853 elején a török kérdésről folytatott tárgyalásaira vonatkozott. Ezek az okmányok Kékkönyv (v. o. 399. jegyz.) formájában „Correspondence respecting the Rights and Privileges of the Latin and Greek churches in Turkey" címmel 1854-ben jelentek meg Londonban. A kérdéssel Marx „Dokumentumok Törökország felosztásáról" és „A titkos diplomáciai levelezés" c. cikkeiben foglalkozik (v. o. 10. köt.). – *313 335 361 405*

[459] Engels: „Az oroszok kalafati visszavonulása" (v. ö. 10. kot. 127–131. old.). – *314 334*

[460] Az itt említett levél nem maradt fenn. – *314*

[461] A hivatkozott kozlés a „Times" 1854 márc. 28-i számában jelent meg. – *314*

[462] „Naval and Military Gazette" – angol hetilap, katonai és gyarmatpolitikai kérdésekkel foglalkozott; 1833-tól 1866-ig jelent meg Londonban. – *314*

[463] „Hamburger Korrespondent" – „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten", 1868 óta „Hamburgischer Korrespondent" – monarchista német napilap, 1731-től 1923-ig jelent meg Hamburgban. – *314*

[464] Részletesebben erről v. ö. Engels: „A hadseregek helyzete Törökországban" (10. köt.). – *316 334*

[465] Vizipolyákok – a szileziai lengyelek német gúnyneve; eredetileg az oderai tutajosokat nevezték így, akik legnagyobbrészt lengyelek voltak. – *317*

[466] Marx Palmerston kulugyminiszteri ténykedésére és az angol külpolitikára jellemző néhány eseményre utal. – Az 1815-os bécsi szerződések által szabadállamnak nyilvánított Krakkó lakossága 1840-ben tiltakozott a francia és az angol kormányoknál az 1836 óta tartó osztrák megszállás ellen; Palmerston ekkor az alsóházban azt állította, hogy Krakkó mielőbbi végleges kiurítése érdekében már lépések történtek. Ezzel szemben Franciaország ellen irányuló megállapodást kötött Ausztriával, Oroszországgal és Poroszországgal, amelynek értelmében Ausztria és szövetségesei lépéseit a krakkói kérdésben elnézéssel kezelik. Amikor leverték a Lengyelország felszabadítására kitört krakkói felkelést, 1846 novemberében Ausztria, Oroszország és Poroszország szerződést írtak alá, amelynek értelmében Krakkót Ausztriához csatolták. Palmerston, aki a nyilvánosság előtt „Lengyelország barátjának" tüntette fel magát, visszautasította a Krakkó bekebelezése elleni kollektív tiltakozásra vonatkozó francia javaslatot és 1846 nov. 23-i levelében tudtára adta a bécsi kormánynak, hogy Anglia nem fogja védelmezni a krakkói köztársaságot. Ugyanakkor azt követelte Ausztriától, Poroszországtól és Oroszországtól, hogy mondjanak le Krakkóval kapcsolatos terveikről. – V. ö. erről Marx: „Lord Palmerston", III. cikk (9. köt.). – *319*

[467] Gorcsakovnak, az orosz dunai hadsereg főparancsnokának I. Miklóshoz intézett jelentését a „Times" 1854 ápr. 19-i száma „The Russian passage of the Danube" címmel, a „Journal de Saint-Pétersbourg" ápr. 6-i kozleménye alapján hozta nyilvánosságra. A „Times" ugyanezen száma hírt adott a cserkesz (kaukázusi) partvidéken végrehajtott manőverekről, azonban nem a „Szevernaja Pcsela", hanem a „Russzkij Invalid" beszámolója alapján. – *320*

[468] »Северная пчела« – orosz irodalmi és politikai újság, a cári kormány félhivatalos lapja, 1825-től 1864-ig jelent meg Pétervárott. – *320*

[469] „Der Pionier" – német kispolgári demokrata hetilap, 1854-től 1858-ig New Yorkban, 1859-től 1879-ig Bostonban jelent meg K. Heinzen szerkesztésében. – *320*

[470] H. von Moltke: „Der russisch-turkische Feldzug in der europaischen Türkei 1828 und 1829". – *322*

[471] Feltehetően Gorcsakov jelentéséről van szó (v. o. 467. jegyz.). – *323*

[472] A. Schimmelpfennig: „The war between Turkey and Russia. A military sketch". – *324*

[473] V. o. Marx: „Az osztrák csőd" (10. kot.). – *327*

[474] „The Globe and Traveller" – angol napilap, 1803-ban alapították Londonban; a whig-kormány idején kormánylap, 1866 óta konzervatív irányzatú. – *327*

[475] Malvoglio (Malvolio) – Shakespeare „Twelfth Night; or, What You Will" c. vígjátékának egyik szereplője. – *328*

[476] V. o. Arnim és Brentano: „Des Knaben Wunderhorn". – *328*

[477] Engels itt említett levele nem maradt fenn. – *329*

[478] Kossuth Mazzinival és Ledru-Rollinnel egyutt nyilvanosan bírálta az amerikai szenátust, amiért nem hosszabbította meg George Sanders amerikai újságíró és politikus konzuli megbízatását Londonban (Sanders kapcsolatban állt a londoni kispolgári emigrációval). Ezért Kossuthot az amerikai sajtó, kulonosen a „New York Times" élesen támadta és az Egyesult Államok belugyeibe való beavatkozással vádolta. – *329*

[479] Uriás-levél – Dávid király elcsábította hadvezére, Uriás feleségét, Bethsabét. Úgy megszerette az asszonyt, hogy feleségul kívánta, ezért Uriást hadba kuldte az ammoniták ellen. Uriás maga vitte el azt a levelet, amelyben Dávid megparancsolta fő hadvezérének, Joábnak, hogy állítsa Uriást a legveszélyesebb helyre Rabba város ostrománál. Így történt, és Uriás elesett a csatában. (V. o. Biblia, Sám. II. 11.) – *330*

[480] A „Reform"-nak azok a számai, amelyekben a szóban forgó cikk megjelenehetett, nem állnak rendelkezésre. – *331*

[481] V. o. Marx és Engels: „Brit politika – Disraeli – A menekultek – Mazzini Londonban – Torokország"; Engels: „A torok kérdés lényege"; Engels: „A torok kérdés"; Engels: „Mi lesz az európai Torokország sorsa?" (9. kot. 28–32. old.). – *332*

[482] Odesszát 1854 ápr. 22–24-én bombázta az egyesult angol–francia flotta. V. o. erről Marx: „Odessza bombázása – Gorogország – Danilo fejedelem kiáltványa – Manteuffel beszéde" (10. kot.). – *332*

[483] I. Miklós 1854 ápr. 23-án tette kozze kiáltványát, valaszul a haduzenetre, amelyet Anglia és Franciaország 1854 márc. végén intéztek Oroszországhoz. A „Times" 1854 máj. 3-án számolt be erről. – *334*

[484] Journal de St.-Petersbourg – a cári kulugyminiszterium hivatalos lapja, ezzel a címmel 1825-től 1914-ig hetenkent háromszor jelent meg francia nyelven – *335*

[485] 1838–39-ben a nagyhatalmak honapokig tárgyalták Németalfold és Belgium viszonyának kerdeset. Belgium az 1830-as forradalom után kivált a németalfoldi királyságból. Anglia amely azelott Franciaországgal egyutt támogatta Belgiumot, ezúttal Oroszországgal, Ausztriával és Poroszországgal kozosen lépett fel és a nagyhatalmak által megszabott békeszerződés feltételeit igyekezett Belgiumra kényszeriteni. Franciaország Anglia meg-, változtott magatartása kovetkeztében elszigetelódott és arra kényszerult, hogy felhagyjon Belgium támogatásával és csatlakozzék a tobbi nagyhatalom javaslataihoz. Franciaországban ezt mint Lajos Fulop komoly diplomáciai kudarcát konyvelték el. – Amikor a torok–egyiptomi konfliktus 1839-ben az 1833-ban egyiptomi csapatok által elfoglalt Szíria miatt ujra fellobbant és a szultán csapatai Szíria felé nyomultak, Franciaország Mehmed Ali egyiptomi pasát támogatta. Anglia, felvén Franciaország befolyásának novekedésétől ebben a térsegben, katonai nyomást gyakorolt Franciaországra. 1840 júl. 15-én Anglia, Oroszország, Ausztria es Poroszország egyezményt írt alá a szultánnak nyújtandó katonai támogatásról (v. o. 427. jegyz.). Lajos Fulopot a franciaellenes koalíció veszélye arra kényszerítette, hogy hagyjon fel Egyiptom támogatásával. – *335*

[486] „Le National" – francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel; a negyvenes években az A Marrast vezette mérsékelt polgári republikánusok lapja volt – *335*

[487] V. o. Marx: „A haduzenet – A keleti kérdés történetéhez" (v o még 396 jegyz.). – *335*

[488] „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tol jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusok lapja, később a bonapartistákat támogatta, majd ellenuk fordult. – *335*

[489] A cikk, amelyet Marx itt „levélként" említ, nem maradt fenn. – *337*

[490] Valószínuleg Miskowskynak a Willich–Schramm párbaj (v. o. 333. jegyz.) ugyében adott nyilatkozatáról van szó. (V.o. „A nemes tudatú lovag", 9. kot. 469–470. old.) – Whitechapel – London egyik kerulete, ahol sok emigráns lakott. – *337*

[491] V. o. Voltaire: „Candide". – *337*

[492] V. o. C. Wiss: „Die elementaren Richtungen der Zeit"; a cikk a New York-i „Republik der Arbeiter"-ben 1854 márciusától júniusáig folytatásokban jelent meg; Marx feltehetőleg az 1854 ápr. 15-én megjelent részre hivatkozik. – *337*

[493] Engels egyéves onkéntesként 1841 szept. kozepétol 1842 aug. 15-ig Berlinben tartózkodott. – *337*

[494] Stehely – berlini cukrászda, amely a negyvenes években radikális irodalmárok és a „szabadok" (v. o. 495. jegyz.) találkozóhelye volt. – *337*

[495] „Szabadok"-nak (vagy „berlinieknek") nevezték magukat a negyvenes évek elején a berlini ifjuhegelianusok korének tagjai. A csoport magvát Bruno és Edgar Bauer, Eduard Meyen, Ludwig Buhl és Max Stirner alkották. Önkéntesi évei alatt (1841–42) Engels is tagja volt ennek a kornek. A „szabadok"-kal Marx is kapcsolatban állt, de hangoskodó uresseguk és áradikalizmusuk miatt fellépett ellenuk, majd 1842 novemberében végképp szakított veluk. (V. o. még 639. jegyz.) – *338*

[496] Willich „Doktor Karl Marx und seine »Enthullungen«" c. cikkében azt állitotta, hogy a Schramm és Willich kozotti párbaj után (v. o. 333. jegyz.) Miskowsky, Schramm segédje „nyomtalanul eltunt". – *339*

[497] Dronke „Naturgeschichte der Demokratie" c. cikkéről van szó, amely 1854 ápr. 12-én jelent meg a New York-i „Reform"-ban. – *339*

[498] Fridolin – Schiller „Der Gang nach dem Eisenhammer" c. balladájának szereplője. – *341*

[499] Peter Schlemihl – Chamisso „Peter Schlemihls wundersame Geschichte" c. elbeszélésének hőse, aki eladta árnyékát az ördögnek egy kiapadhatatlan pénzeszacskóért. – *343*

[500] Marx: „Külön hadügyminisztérium Angliában – A hadműveletek a Dunánál – A gazdasági helyzet" (v. ö. 10. köt. 261–266. old.). – *343*

[501] A „Times" 1854 jún. 1-i számának vezércikkéről van szó. – *343*

[502] „Giovane Italia" (Ifjú Itália) – olasz kispolgári forradalmárok Mazzini által alapított titkos szervezete, 1831-től 1848-ig állt fenn; célja az olasz nemzeti egység megteremtése és a köztársaság kikiáltása volt. – *344*

[503] Engels: „Szilisztria ostroma" (v. ö. 10. köt.). – *345 347*

[504] Napier angol tengernagy hajóhada 8 órai bombázás után 1854 májusában elfoglalta Gustavsvärn orosz erődöt. V. ö. Engels: „Hadicselekmények a Balti- és a Fekete-tengeren – Angol–francia hadműveleti rendszer" (10. köt.). – *345*

[505] Heller von Hellwald Windischgrätz megbízásából írt, „Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn" c. konyvéről van szó. – *345*

[506] Hivatalos osztrák könyvön Engels valószínűleg a „Sammlung der fur Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proklamationen etc." c. gyűjteményt érti. – *345 550*

[507] V. ö. Klapka: „Memoiren. April bis Oktober 1849". – *346*

[508] Grachról Marx a „Szilisztria ostroma" c. cikk (v. ö. 503. jegyz.) kapcsán tesz említést, amelyet Engels a „New York Daily Tribune"-hoz való továbbítás végett kuldott el neki. – *347*

[509] Az említett kísérőlevél nem maradt fenn. – *350*

[510] Marx–Engels: „Az orosz visszavonulás" (v. ö. 10. kot.). – *350*

[511] „Beatus ille [qui procul negotiis etc.] (Boldog (az), [ki üzlet-gondtól távol él]) – Horatius: „Epodi", 2. sz. – *351*

[512] Marx: „A háború – Parlamenti vita" (v. o. 10. köt.). – *352*

[513] Engelsnek ez a levele nem maradt fenn. – *352*

[514] Engels: „A dunai háború" (v. ö. 10. kot.). – *353 354*

[515] Marx: „A madridi felkelés részletei – Az osztrák–porosz követelések – Az új kölcsön Ausztriában – A Havasalföld" (v. ö. 10. köt.). – *354*

[516] A glatzi, ill. weichselmündei börtönben tartották fogva a kölni kommunista-perben (v. ö. 7. jegyz.) 6–6 évre ítélt Bürgerst és Beckert. – *355*

[517] V. o. Heine: „Lyrisches Intermezzo" („Buch der Lieder"), 39. költemény. – *357*

[518] 1854 tavaszán a spanyol nép elégedetlensége az ország súlyos gazdasági helyzete és a reakciós erők politikája miatt megnövekedett. 1854 jún. 28-án katonai felkelés (pronunciamiento) tört ki Madridban. A feszült hangulat még fokozódott, amikor feloszlatták a cortest (országgyűlést), amely szembehelyezkedett a féléves adóelőlegre vonatkozó kormányrendelettel. A felkelés vezetői, O'Donnell és Dulce tábornokok a tömegek nyomására kénytelenek voltak ígéreteket tenni polgári adóreformra, a kamarilla megszüntetésére, a cortes összehívására, népi milícia szervezésére és más reformok bevezetésére. A néptömegek aktivitása az 1854–56-os polgári forradalomhoz vezetett, amelynek folyamán 1854-ben újból a progresszisták pártja jutott uralomra, Esparteróval az élén. A népi tömegmozgalmak növekedésétől megrémült progresszisták azonban engedményeket tettek az ellenforradalomnak és ezzel egyengették az utat a spanyolországi reakció számára, amely 1856-ban ismét felülkerekedett. Marx hosszabb cikksorozatban és számos cikkben is foglalkozott a spanyolországi eseményekkel (v. ö. 10. kot.). – *357*

[519] Az angol alsóház 1854 júl. 24-i esti ülésén Russell hosszú beszédben referált arról, hogy az angol–francia hajóhad lerombolta és elfoglalta Szevasztopolt. Ugyanezt a hírt aznap a „Times" is közölte. De 6 órával később, Disraelinek, a tory-ellenzék vezérének interpellációjára, Russell kénytelen volt kijelentéseit teljes egészükben visszavonni. Sidney Herbert hadügyminiszter 1854 júl. 25-i nyilatkozatában, válaszul az angol expedíciós hadsereg és flotta hiányos felszereléséről elhangzott kifogásokra, minden módon mentegetni igyekezett a kormányt és a katonai igazgatási szerveket. V. ö. Marx: „Ausztria politikája – A háborús vita az alsóházban" (10. kot.). – *360*

[520] A „Tucker's Political Fly-Sheets" c. sorozatot az urquhartista Tucker adta ki 1853–54-ben Londonban. Összesen 12 pamflet jelent meg, amelyek főként Palmerston kulpolitikáját leplezték le. Az első két szám utánnyomásban közölte Marx „Lord Palmerston"-jának egyes részeit (v. ö. 433. és 447. jegyz.), a többiben elsősorban Urquhart Palmerston-ellenes cikkei jelentek meg. Marx a „Lord Palmerston" további részeit és egyéb cikkeket nem engedte Tucker kiadásában kozzétenni, mert nem akarta, hogy írásai Urquhart munkái mellett jelenjenek meg a sorozatban (v. ö. erről Marx 1854 jún. 1-i levelét Lassalle-hoz, 577. old.). 1855-ben a Tucker-féle sorozatot egy kötetben újra kiadták. – *360 421 576*

[521] Maîtrises, jurandes – a céh előjogokkal bíró felső rétege; mesterek, választott tisztségeket viselő személyek. – *362*

[522] A Német Szövetségi Gyűlés (Bundestag) az 1815 jún. 8-án, a bécsi kongresszuson létesített Német Szövetség (Deutscher Bund) szerve volt. A Szövetség kezdetben 35, később 28 német fejedelemséget és 4 szabadvárost olelt fel; 1866-ig állt fenn. A Szövetség nem szüntette meg Németország feudális szétforgácsoltságát. A német államok képviselőiből álló, Ausztria elnökletével Majna-Frankfurtban ülésező Szövetségi Gyűlés a reakció fellegvárává lett. A reakciós erők az 1848-as forradalom után Németország demokratikus egyesítése ellen folytatott harcukban megpróbálták a Szövetségi Gyűlés tevékenységét feleleveníteni. – *362*

[523] A középkorban konzulnak nevezték Provence-ban a városi tanácsok tagjait. – *362*

[524] „Szövetségi Központi Bizottság" – a Metternich kezdeményezésére összehívott, 10 szövetségi állam miniszterei részvételével ülésező karlsbadi konferencián előirányzott központi vizsgálóbizottság. A konferencia határozatait 1819 szept. 20-án terjesztették a frankfurti Szövetségi Gyűlés (v. ö. 522. jegyz.) elé. A Szövetségi Központi Bizott-

ság, amelynek székhelye Mainz volt, széles korú felhatalmazással rendelkezett a „demagóg és forradalmi üzelmek kivizsgálására", a hazafias mozgalmak elnyomására. (V. ö. még 226 jegyz.) – *363*

525 Guelfek (guelfok) és ghibellinek (ghibellinok) – itáliai politikai pártcsoportosulások a XII.–XV. sz.-ban; a guelfók császár- és nemesség-ellenesek voltak és a kereskedők és kézmuvesek felsó rétegeire támaszkodtak, a császárság és a pápaság harcában a pápa mellé álltak; a ghibellinók császárpártiak voltak es elsósorban a feudális nemesség érdekeit képviselték. – *364*

526 A cikket a „New York Daily Tribune" két részre osztotta. Egyik részét „Támadás az orosz erődok ellen" címmel 1854 aug. 21-én vezércikként, másik részét „A dunai fejedelemsegek kiurítése – A spanyolországi események – Az új dán alkotmány – A chartisták" címmel, ugyanabban a számban, Marx aláírásával kozolte (v. o. 10. kot.). – *365*

527 Az úgynevezett berlini osszeeskuvésrol van szó (v. o. 325. jegyz.). – V. o. erról még Marx: „A keleti kérdés – A spanyolországi forradalom – A madridi sajtó" (10. kot). – *366*

528 Marx „A forradalmi Spanyolország" c. cikksorozatáról van szó (v. o. 10. kot.). Az 1854-ben kitort spanyol forradalom sajátos jellegének mélyebb megértése végett Marx behatóan tanulmányozta Spanyolország és a XIX. sz. első feleben lezajlott spanyol forradalmak történetét Öt fuzete maradt fenn angol, francia és spanyol szerzők munkáinak kivonataival. Feljegyzéseiből kitunik, hogy a „New York Daily Tribune"-nak 1854 decemberéig tizenegy cikket kuldott, amelyek az első (1808–14), a második (1820–23) es a harmadik spanyol polgári forradalom (1834–43) történetét foglalják ossze. Ezek kozul a „Tribune" csak az első nyolc cikket kozolte (1820-ig), a tobbi három nem jelent meg, és csak egy toredék maradt fenn belőluk: a második forradalom bukásának okait tárgyaló kézirat egy része (v. o. „Spanyolország – Intervenció", 10. kot. 543–546. old.). – *368 373 375 388*

529 Jenny Marx 1854 augusztusában trieri látogatása alkalmából eredménytelen megbeszéléseket folytatott anyósával, Henriette Marxszal. – *370*

530 „The Observer" – konzervatív irányzatú hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban. – *371*

531 Zuávok – a francia konnyűgyalogság egy fajtája; az első zuáv alakulatok Algériában jottek létre. – „À bas les singes! Il nous faut Lamoricière!" (Le a majmokkal! Lamoricière kell nekunk!) – Az 1854 nyarán Várnában tartózkodó zuávok lázongásairol v. o. Engels „Támadás Szevasztopol ellen" c. cikkének megfelelő részét (10. kot. 493–494. old.). – *371*

532 A Szevasztopol koruli harcokkal és Szevasztopol ostromával, amely az angol, francia és torok csapatok 1854 szept. 28-i támadásával kezdődott el és 1855 szept. 8-ig tartott, Marx és Engels számos cikkben foglalkoznak (V. ö. 10. és 11. kot.) – *373*

533 V. o. Engels: „Az almai csata" (10. kot.). – *374*

534 V. o. Marx: „Az angol katonai igazgatás újjászervezése – Az osztrák felszólítás – Anglia gazdasági helyzete – Saint-Arnaud" (10. kot.). – *374*

535 A „New York Daily Tribune"-ban 1854 szept. 22-én megjelent Pulszky Ferenc A. P. C.-val jelzett londoni tudósítása „The State of Europe" címmel; ebben Pulszky tobbek

kozott állást foglalt Marx „Espartero" c. cikkehez (v. o. 10. kot.), amelyet a „Tribune" 1854 aug. 19-én vezércikként kozolt (V. o. még 308. jegyz.) – *374*

536 A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a kovetkező zárómondatot fuzte Marx „Espartero" c. cikkéhez: „Olvasóink megítélhetik, várható-e a spanyol forradalomtól bármiféle hasznos eredmény vagy sem" (v. o. 10. kot. 224. jegyz.). – *375*

537 A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a kovetkező mondatot fűzte hozzá a cikkhez: „Reméljuk, hogy azok az adalékok, amelyekkel évkonyveit a spanyol nép most gyarapítani fogja, nem lesznek sem méltatlanok hozzá, sem eredménytelenek a saját és az egész világ jóléte szempontjából" (v. o. 10. kot. 249. jegyz.) – *375*

538 Nicholson báró torvényszéke – a Judge and Jury Society (Bírói és Eskudtszéki Társaság) elnevezésu kulonos klub, amelyet Nicholson, londoni szórakozóhelyek tulajdonosa, 1841-ben alapított. A klubban tréfás bírósági tárgyalásokat tartottak: Nicholson elnokolt és „Lord Chief Baron"-nak (torvényszéki főbírónak) neveztette magát. – *375*

539 Bruno Bauer „De la dictature occidentale" c. konyvéről van szó. – *375 379*

540 V. o. Engels: „Oroszország hadereje" (10. kot.). – *377*

541 A héteves háború (1756–1763) mindenekelőtt az európai államok két koalíciója, az angol–porosz és a francia–orosz–osztrák koalíció kozott folyt. Egyik fő oka Anglia és Franciaország vetélkedése volt a gyarmati főhatalomért. A két hatalmi csoport kozotti harcok, a tengeri csaták kivételével, elsősorban az államok gyarmatain, amerikai es ázsiai teruleteken folytak. Keleten a fo hadszíntér India volt, ahol a Brit-Indiai Társaság, amely haderőt jelentekenyen megnovelte és a háborút tobb indiai terulet meghódítására használta fel, a franciak es az őket szolgáló bábfejedelmek ellen harcolt. A hétéves háború 1763-ban ért véget a párizsi es a hubertusburgi békével. Franciaország elvesztette Kanadát és majdnem minden indiai birtokát (csak 5 kikotővárost tartott meg, amelyeknek erődítményeit le kellett rombolnia). Anglia gyarmati hatalma erősen megnovekedett – *378*

542 Soubise francia Pompadour-marsall – Soubise herceg Pompadour márkinőnek, XVI. Lajos kegyencnőjének kegyeltje volt. – *378*

543 Mon Cousin (Kedves Unokafivérem) – francia királyok gyakran így szólítottak más fejedelmeket vagy magas állású alattvalóikat. – *378*

544 1763-ban John Wilkes angol publicista „The North Briton" (Az Északi Brit) c. lapjában megbírálta III. Gyorgy angol király trónbeszédét. Emiatt kizárták az alsóházbol, torvenyen kívul helyezték es így kénytelen volt Franciaországba menekulni. Hazatérése után (1768) negyszer választottak be a parlamentbe, de megválasztását mindig érvénytelenítették és csak otodszorre kerult be a parlamentbe. A „Wilkes-eset" az angol politikai válság elezódesének fokmérőjévé vált. – Junius-levelek – 1768 végétől 1772-ig a „Public Advertiser" (Nyilvános Kozlony) c. lapban a „Wilkes-esetrol" „Junius" aláírással nagy feltunést kelto levelek jelentek meg. Szerzojuk Wilkes rehabilitációja és az angol politikai rendszer demokratizálódása mellett szállt síkra. A „Junius-levelek" 1772-ben konyvalakban is megjelentek. Később kitunt, hogy szerzőjuk Philip Francis angol publicista volt. – *379*

545 Antijakobinus háborúnak nevezték a forradalomellenes európai hatalmak 1791-ben kezdődott háborúját a forradalmi, illetve forradalom utáni és napóleoni Franciaország ellen.

Az ellenforradalmi koalíció lelke Anglia volt, amely az 1792 aug. 10-i népfelkelés, ill. XVI. Lajos kivégzése után (1793. jan.) belépett a Franciaország elleni háborúba. – *379*

[546] Downing Street (10.) – az angol miniszterelnökség palotája. – *379*

[547] John Byng tengernagy a hétéves háború (v. ö. 541. jegyz.) elején azt a parancsot kapta, hogy egy hajóraj élén a Földközi-tengerre vonuljon. Jóllehet az angol kormány tudta, hogy nagyerejű francia támadás készül az akkor Angliához tartozó Menorca-sziget ellen, Bynget csak a sziget megvédésében való esetleges részvételre utasították, fő feladatául pedig a gibraltári szoros megfigyelését tűzték ki. 1756 máj. 20-án Byng hajóraja a menorcai csatában vereséget szenvedett. A kormány az egész felelősséget a tengernagyra hárította; letartóztatták, Angliában halálra ítélték és 1757 márciusában agyonlőtték. – *379*

[548] W. F. P. Napier: „History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the year 1807 to the year 1814". – Spanyol–francia háború – a spanyol nép nemzeti felszabadító harca a francia uralom ellen (1808–1814). A Napóleon, majd marsalljai által vezetett francia csapatok ellen a spanyolok gyakran folyamodtak a gerillaháború módszereihez. A spanyol csapatokkal és partizánokkal együtt a Wellington parancsnoksága alatt álló angol–portugál–spanyol seregek is harcoltak a Pireneusi-félszigeten. – *379 396 473*

[549] A spanyolországi első karlista háborúról (1833–1840) van szó, amelyet Don Carlos trón követelő vezetésével a reakciós feudális-katolikus erők folytattak a polgári liberális tábor ellen, amely Mária Krisztina régensnőt támogatta. A karlistákat legyőzték. – *380*

[550] Chateaubriand: „Congrès de Vérone". – A Szent Szövetség (v. ö. 13. jegyz.) veronai kongresszusát a második spanyol polgári forradalom (1820–1823) miatt hívták össze 1822-ben. Amikor 1822 júl. 7-én meghiúsult a kísérlet a forradalmi Madrid meghódítására, VII. Ferdinánd spanyol király titokban a Szent Szövetség segítségét kérte a forradalom leverésére. A veronai kongresszus határozata Franciaországot kötelezte a segítségnyújtásra. A francia csapatok Angoulème herceg parancsnoksága alatt 1823-ban bevonultak Spanyolországba és helyreállították az abszolutizmust. A franciák 1828-ig maradtak Spanyolországban. – *382*

[551] Laibachi kongresszus – a Szent Szövetség (v. ö. 13. jegyz.) laibachi kongresszusán 1821 májusában nyíltan meghirdették azt az elvet, hogy a Szent Szövetség hatalmainak be kell avatkozniok más államok belügyeibe, hogy ott a feudális-monarchista rendszert támogassák. Ennek megfelelően a laibachi kongresszus határozatot hozott arról, hogy osztrák csapatokkal verik le az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmat. – *383*

[552] Bécsi szerződések – az 1814 szept. 18-a és 1815 jún. 9-e között lefolyt bécsi kongresszuson megkötött szerződések, amelyek számos megszorítást szabtak ki a legyőzött Franciaországra. – *384*

[553] V. ö. Engels „A krími hadjárat" (10. köt.). – *387*

[554] Ripley „The war with Mexico" c. könyve az Egyesült Államok és Mexikó háborújának (1846–1848) történetével foglalkozik. A háborút az USA rabszolgatartó ültetvényeseinek és nagyburzsoáziájának területrabló igényei idézték elő. Az Egyesült Államok a mexikói területnek csaknem a felét elhódította: egész Texast, Észak-Kaliforniát, New Mexicót stb. – *388 390 393 396*

[555] V. ö. Engels: „Az inkermani csata" (10. köt.). – *390*

[556] Engelsnek itt említett levele nem maradt fenn. – *392 399*

[557] „Neue Oderzeitung" – német polgári demokratikus napilap, 1849-től 1855-ig jelent meg Boroszlóban. Az 1846-tól 1849-ig „Allgemeine Oderzeitung" címmel kiadott ellenzéki katolikus lap szerkesztőségében bekövetkezett szakadás után indult meg 1849 márciusában. Az ötvenes években Németország egyik legradikálisabb lapja volt és a kormányszervek állandóan zaklatták. Az ötvenes évek elején a lapszerkesztőséget Elsner, Temme és Stein polgári demokraták vezették. 1855 szeptemberében Elsner lett a lap főszerkesztője, kiadója pedig Max Friedlander, Lassalle unokafivére volt. Marx 1854 dec. végén lett a „Neue Oderzeitung" tudósítója és hetenként 2–3 tudósítást küldött. Minthogy a reakció éveiben munkássajtó ugyszólván egyáltalán nem volt Németországban, Marx és Engels különösen fontosnak tartották a polgári demokratikus sajtó felhasználását a reakció elleni küzdelemben. Marx a „Neue Oderzeitung"-gal való összekötteté se révén kapcsolatot tudott tartani Németországgal, tájékoztathatta a német olvasókat a legfontosabb nemzetközi kérdésekről és mindenekelőtt Anglia és Franciaország gazdasági fejlődéséről és munkásmozgalmáról. A krími háborúról szóló tudósításaiban gyakran felhasználta Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára írt cikkeit. (Marxnak és Engelsnek a „Neue Oderzeitung"-ban megjelent írásai a 10. és 11 kötetben találhatók.) – *392 579 585*

[558] V. ö Shakespeare „Hamlet", III. felv 1. szín – *393*

[559] 1854 októberében Jones kezdeményezésére és elnökletével Üdvözlő és Tiltakozó Bizottság alakult, amelynek célja egyrészt az volt, hogy elókészítse az amnesztiában részesült Armand Barbès ünnepélyes fogadtatását Londonban, másrészt pedig az, hogy tiltakozó tüntetést szervezzen III. Napoleon tervezett angliai látogatása ellen. Marx elküldte Engelsnek a „People's Paper" 1854 dec. 2-i számát, amely közölte Barbès levelét, hogy megbetegedése miatt nem utazhat Londonba. – A „Leader" 1854 nov 18-i számában „The British democrats – Louis Napoléon" (A brit demokraták – Louis Napoléon) címmel vádolta meg Jonest „hazaíatlan erzülettel" az Angliával szövetséges uralkodók irányában. – „Reynolds' Newspaper" – angol hetilap, G. W. MacArthur Reynolds alapította 1850-ben Londonban, radikális nézeteket képviselt, az ötvenes évek elején a chartistákat támogatta – *393*

[560] Utalás Heine „Kobes I" c szatirikus költeményére, amelynek hosét Venedeyrol mintázta. – *394 398*

[561] Valószínuleg Engels „A hadjárat a Krímben" c cikkéről van szó (v o 10 kot.) – *39*

[562] Marx kérésére Engels 1854 dec 21-en megírta „Ausztria katonai ereje "c. cikket (v o. 10 kot) – *395*

[563] Engels brosúrát akart írni a pánszlávizmus ellen, Marx kiadot probalt szerezni, ahol a mu megjelenhetne (v. o. 421 old), de eredménytelenul – *395 421 424*

[564] B. Bauer: „La Russie et l'Angleterre" – *395 396*

[565] Valószínuleg Gustav Dietzel „Russland, Deutschland und die östliche Frage" c. könyvérol van szo, amely 1853-ban jelent meg Stuttgartban – *395*

[566] Feltehetoen Bode „Notizen, gesammelt auf einer Forstreise durch einen Teil des Europaischen Russlands" c. muvéról van szo – *395*

[567] Engels kb 1854 dec. 22-tol dec végéig tartózkodott Londonban – *396*

[568] Marx és Engels „A háború menete" c. kozos cikkének (v. ö. 10. köt.) Engels által írt részéről van szó. – *396*

[569] Barthélemy francia emigránst két angol meggyilkolásával vádolták. Az angol sajtó sokat foglalkozott az üggyel, mert a bírósági tárgyalás nem derített fényt a gyilkosság indítékaira. Barthélemyt halálra ítélték és 1855 jan. 22-én kivégezték. – *396*

[570] Marx: „A kereskedelmi válság Britanniában" (v. ö. 10. köt.). – *397*

[571] Az angol kormány a krími háború idején kulfoldiekből idegenlégiót szándékozott szervezni. Marx bizonyára azért nevezi apokrifnak, mert az idegenlégió létesítésére vonatkozó törvényjavaslat 1854 decemberében heves ellenállásba ütközott a parlamentben: a javaslat ellenzői külfoldiek toborzását katonai szolgálatra megalázónak tartották az angol nemzetre nézve. A törvényjavaslatot mégis elfogadták és később néhány alakulatot ki is vezényeltek a hadszíntérre. – *397 406*

[572] Bona fide traveller (jóhiszemű utas) – így nevezték azokat az utasokat, akik az akkori angol italmérési törvény szerint legalább 3 mérföldet tettek meg és ezért vasár- és ünnepnapokon is vásárolhattak szeszes italokat. – Itt Marx legfiatalabb leányának, Eleanornak a születésére utal. – *398*

[573] Nyilvánvalóan az „Ein Beitrag zur Charakteristik der Engländer" c. tudósításról van szó, amely 1855 jan. 9-én jelent meg az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban. – *398*

[574] Az 1848-as februári forradalom után a francia sajtó kozolte azoknak a személyeknek a jegyzékét, akik Lajos Fülop kormányától pénzt kaptak; a jegyzéken Heine is szerepelt. A német reakciós sajtó ezt újabb Heine-ellenes támadásokra használta fel. Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1848 ápr. 28-i párizsi tudósításában kivonatokat közölt a jegyzékből és megvesztegethetőséggel vádolta Heinét. Ugyanebben a lapban – 1848 máj. 23-án – jelent meg Heine nyilatkozata, amelyben ecsetelte, milyen rendkívül nehéz anyagi helyzetbe került azután, hogy a német Szövetségi Gyűlés az összes írásait – nemcsak a már megjelenteket, hanem a jövőben megirandókat is – betiltotta. Ezért volt kénytelen elfogadni a járadékot, amelyet francia barátai, főképp Mignet történész eszközoltek ki számára. – Heine magyarázkodása, amelyre Marx utal, a „Lutetia" c. írásban jelent meg. – *398*

[575] Az „Allgemeine Zeitung" 1855 jan. 9-i számának mellékletében „Die Assisenverhandlung gegen Barthélemy" címmel megjelent cikkről van szó. (V. ö. még 569. jegyz.) – *399*

[576] Marx 1855 jan. 31-i levelével kuldte el Engelsnek a koalíció tetteiről való áttekintést; Engels ezt felhasználta „A néhai brit kormány" c. kozös cikkükhöz (v. o. 11. köt.), amelyet a „New York Daily Tribune" febr. 23-án vezércikk gyanánt közolt. Ugyanerről a kérdésről Marx a „Neue Oderzeitung"-nak két cikket küldott: „A bukott kormány" és „Két válság" (v. ö. 11. kot.). – *401 402*

[577] Utalás a „Neue Oderzeitung" szerkesztőségére. – *401*

[578] Marx 1853 áprilisában és 1854 májusában számos cikket írt Gladstone pénzügyi politikájáról a „New York Daily Tribune"-nak, a „Neue Oderzeitung"-nak és a „People's Paper"-nek. A legrészletesebben a kovetkező három cikk foglalkozik a témával: „Font sterlingek, shillingek, pennyk, vagyis osztály-költségvetések és ki húz hasznot belőluk?", „Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés" (v. o. 9. köt.) és „Brit pénzügyek (v. o. 10. köt.). (V. o. még 340. jegyz.) – *402*

[579] Ír brigád – az ír képviselők frakciója az angol parlamentben. A XIX. sz. harmincas éveitől az otvenes évekig e frakció tobbsége az ír nemzeti mozgalom jobbszárnyához tartozott, amely az ír burzsoázia felső rétegének, a foldesuraknak és a katolikus egyház klerikális koreinek érdekeit képviselte. A frakcióhoz ezenkívul ír liberálisok is tartoztak, akik mogott a jómódú ír bérlők álltak. A toryk és a whigek versengésével kapcsolatban az ír brigádnak, akárcsak a Manchester-iskola (v. o. 46. jegyz.) híveinek, megvolt a lehetősége arra, hogy a parlamenti erőviszonyokat megingassa, a parlamenti harc menetére befolyást gyakoroljon, sőt olykor a kormány sorsát is eldontse. – *402*

[580] 1852 februárjában Lord Russell választási reformtervezetet jelentett be az alsóházban. Megvitatására azonban nem kerult sor, mert Russell nem sokkal később maga javasolta a vita három hónapi elnapolását (V. o. Engels: „Anglia", 8. kot.) – *402*

[581] Lord Russell 1853 februárjában javaslatot terjesztett az alsóház elé „Őfelsége zsidó alattvalóit sújtó néhány korlátozás kikuszobolésére" (v. o. 8. kot. 518. old.), amelynek az volt a célja, hogy a zsidók ne legyenek kirekesztve az alsóházból. A torvényjavaslatot az alsóház elfogadta, de a felsőház elvetette. (V. o. erről még 11. kot. 391. old.) – *402*

[582] Lord Russell 1853 máj. 31-én kijelentette az alsóházban, hogy az angol parlament nem szentesítheti az ír katolikus egyház állami támogatását, mert a katolikus papság nem nyújt kellő támogatást az angol koronának és alkotmánynak. – *403*

[583] Landlord and Tenant Bill – az írországi foldesurak és bérlők kozotti viszony szabályozására irányuló torvényjavaslat, amelyet 1852 novemberében terjesztettek elő az angol parlamentben. Bizonyos konnyítéseket irányzott elő a bérleti feltételek terén. A koalíciós kormány, az ír képviselők támogatását biztosítani akarván, a torvényjavaslat mellett foglalt állást és azt az alsóház 1853-ban jóvá is hagyta, a felsőház azonban akadályokat gordített eléje. Ezután több éven át keringett az alsó- és a felsőház kozott és számos módosításon ment keresztül; 1855 júliusában ismét bizonytalan időre elhalasztották a torvényjavaslat megvitatását. Marx tobb cikkben foglalkozott a torvényjavaslattal (v. o. pl. „Az indiai kérdés – Az ír foldbérleti jog", 9. kot., „A parlamentből – Bulwer indítványa – Az ír kérdés", 11. kot.). – *404*

[584] A deportálási torvényjavaslatot (Transportation Bill) 1853 aug. 12-én fogadták el. Eszerint kisszámú kivétellel a gyarmatokon teljesítendő kényszermunkát eltorolték. Marx „A háború kérdése – Brit népesedési és kereskedelmi statisztika – Parlamenti események" c. cikkében foglalkozik ezzel a kérdéssel (v. ö. 9. kot. 247. old.). – *404*

[585] 1853 dec. 3-án jutott el Londonba a szinopi csata híre (v. o. 435. jegyz.). – *404*

[586] Torvényjavaslat a letelepedési torvény teljes megváltoztatásáról (Bill for the entire change of the law of settlement) – 1854 febr. 10-én torvényjavaslatot terjesztettek az alsóház elé, hogy Angliában és Walesben tiltsák meg a szegények kiutasítását; a torvényjavaslatot a parlament nem fogadta el. – *405*

[587] A parlament elfogadta a milíciáról szóló torvényjavaslatot (Militia Bill, v. o. 45. jegyz.) A törvény felhatalmazta a kormányt, hogy Anglia területén kívül is bevethesse a milíciát. – *406*

[588] V. ö. Engels: „A néhai brit kormány" (v. o. még 576. jegyz.). – *407*

[589] A chartisták nemzetkozi bizottságáról van szó, amely a londoni szervező bizottságból (ezt 1855 februárjáig Üdvozlő és Tiltakozó Bizottságnak hívták – v. ö. 559. jegyz.) és francia, német és más emigránsokból alakult. A bizottság elnoke Jones volt. A londoni

szervező bizottság 1855 végén beszüntette munkáját, a nemzetkozi bizottság pedig önálló szervezetté alakult; 1856-ban felvette a Nemzetközi Társaság címet és mint ilyen 1859-ig működött. – *407 409*

590 Valószínűleg Engels: „A krími kuzdelem" (II. kot.). – *409*

591 Alien Billt (idegen-torvényt) az angol parlament első ízben 1793-ban, majd 1802-ben, 1803-ban, 1816-ban, 1818-ban és 1848-ban hozott; ez utóbbit az 1848 ápr. 10-i chartista tuntetés és az európai kontinens forradalmi eseményei kapcsán. Az Alien Bill felhatalmazta a kormányt, hogy idegeneket Nagy-Britannia területéről bármikor kiutasíthasson. – *410 421 474*

592 Fidus Achates (hűséges Achates) – Vergilius „Aeneis"-ének egyik szereplője. – *410*

593 Herzen válasza Golovin rágalmazó nyilatkozatára 1855 febr. 15-én jelent meg a „Morning Advertiser"-ben, a lap szerkesztőjéhez intézett levél formájában. – *410*

594 Bonaparte minor (a kis Napóleon) – Louis Bonaparte gúnyneve, amelyet Victor Hugo 1851-ben a francia törvényhozó gyűlésen tartott beszédében ragasztott rá. 1852-ben megjelent Victor Hugo pamfletja: „Napoléon le petit" (A kis Napóleon), és ezután a gúnynév gyorsan elterjedt. – *410*

595 Az 1855 márc. 3-i „People's Paper" többek kozott Jones és Herzen beszédeit kozolte, amelyeket a St. Martin's Hallban tartott nemzetközi gyűlésen mondtak. A gyűlést a chartisták vezetői rendezték 1855 febr. 27-én az 1848-as februári forradalom emlékére. Herzen francia nyelvű beszédét angol fordításban is közzétették. – *411*

596 A „Times" 1855 márc. 3-i számának vezércikke. – *412*

597 Tavernier „De la conduite de la guerre d'Orient ... Mémoire..." c., 1855-ben Brüsszelben névtelenül megjelent brosúrájáról van szó. Ez a krími hadjárat vezetését élesen bíráló brosúra nagy érdeklődést keltett és élénk visszhangot váltott ki a sajtóban; akkoriban Napoléon-Joseph-Charles-Paul herceget (az ifjabb Jérôme Bonaparte-ot) tartották a röpirat szerzőjének. (V. ö. Marx: „A francia szovetség történetéhez", „A brüsszeli »Memoár«", II. kot., és Engels: „A nagy kalandor sorsa", II. kot.) – *414*

598 „Imperial Barnum" (császári Barnum) – császári spekuláns, vagyis III. Napóleon. – *414*

599 Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1855 márc. 4-i londoni tudósításában megemlekezik Herzen szerepéről a Вольная русская типография megalapításában (v. ö. 353. jegyz.). – Herzen 1855 febr. 27-i beszéde (v. ö. 595. jegyz.) angol nyelven a „People's Paper"-en kívül roviditett formában a „Leader" márc. 3-i számában is megjelent. Francia nyelven a „L'Homme" c. újság 1855 márc. 7-i számában, brosúra formájában pedig Jersey szigetén jelent meg. Ugyanebben az évben a Вольная русская типография által kiadott gyűjteményes kotetben oroszul is megjelent. – „L'Homme: journal de la démocratie universelle" – a francia kispolgári emigráció hetilapja, 1853-tól 1856-ig jelent meg Jersey szigetén és Londonban. – *414*

600 III. Napóleon 1855 ápr. 16-án angliai látogatásra Londonba érkezett. – Badinguet – III. Napóleon gúnyneve; onnan származik, hogy 1846-ban egy Badinguet nevű kőműves ruhájában szokott meg a bortonből. – *420 585*

601 Marx és felesége 1855 ápr. 18-tól kb. máj. 6-ig Manchesterben tartózkodtak. – *421*

[602] A következő művekről van szó: Bruno Bauer: „Russland und das Germanentum" „La Russie et l'Angleterre" és Bauer más írásairól, amelyekben pánszláv eszméket fejt ki, továbbá August Petermann: „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie" és Karl von Decker: „Der kleine Krieg, im Geist der neueren Kriegführung etc." – *421 423*

[603] „The Sunday Times" – angol hetilap, 1822-ben alapították Londonban. – *421*

[604] Utalás a „People's Paper" 1855 máj. 12-i vezércikkére, amelyben Jones beszámol a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság intrikáiról, valamint tárgyalásairól a chartisták vezetőivel. – A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság 1855 májusában alakult Londonban a kereskedelmi és finánctburzsoázia liberális vezetőinek kezdeményezésére. A krími angol hadsereg katasztrofális helyzete miatti nyugtalanságot felhasználva, a Társaság tömegtüntetésekkel nyomást akart gyakorolni a parlamentre, hogy nagyobb számban juttassa be a kereskedelmi és finánctburzsoázia képviselőit az állami hivatalokba. Minthogy a chartisták és rajtuk keresztül a munkástömegek megnyerésére tett kísérletei sikertelenek maradtak, a Társaság hamarosan feloszlott. Marx több cikkben foglalkozott a „citybeli reformerek" Társaságával (v. ö. pl. „A parlamenten kívüli izgatottság", 11. köt.). – *421*

[605] Marx és Engels mindenkor nagy jelentőséget tulajdonítottak a cári Oroszország külpolitikáját támogató pánszlávizmus leleplezésének; újabb alkalmat szolgáltatott erre Adam Gurowski lengyel emigráns pánszláv eszméket hirdető, „Russia as it is" (Oroszország, amilyen a valóságban) című könyvének 1854-es megjelenése és növekvő hatása az Egyesült Államokban. Engels Marx kérésére írta meg „Németország és a pánszlávizmus" c. cikkeit (v. ö. 11. köt.) a „Tribune"-ban és a „Neue Oderzeitung"-ban való egyidejű közlés céljára. Mint az „Oderzeitung"-beli második cikkből és Marxnak Elsnerhez, a lap szerkesztőjéhez 1855 ápr. 17-én írt leveléből (v. ö. 585. old.) kitűnik, folytatni akarták a pánszláv elméletek bírálatát. A „Tribune" 1855 máj. 5-i és 7-i számában „The European Struggle" (Az európai harc) és „Austria's Weakness" (Ausztria gyengesége) címmel, eltorzított formában közölte a pánszlávizmussal foglalkozó cikkeket; így pl. a második cikket a szerkesztőség Gurowski pánszláv eszméit dicsőítő bekezdéssel egészítette ki. – 1856 januárjától áprilisáig Engels egész cikksorozatot (összesen 15 cikket) írt a pánszlávizmus ellen, amelyeket Marx elküldött a „Tribune"-nak, a lap azonban nem közölte őket és 1856 szeptemberében visszaküldte Marxnak. A cikksorozat eredeti szövege nem maradt fenn. – *422 585*

[606] »Полярная звезда« – orosz nyelvű irodalmi és politikai évkönyv; Herzen adta ki 1855–1862-ben és 1869-ben a londoni Вольная русская типография-ban (v. ö. 353. jegyz.). Összesen 8 kötete jelent meg; forradalmi demokrata eszméket propagált, a cári cenzúra által betiltott orosz műveket, például Puskin, Lermontov, Herzen és Belinszkij néhány írását közölte. – *422*

[607] V. ö. Engels: „Napóleon haditervei" (11. köt.). – *423*

[608] „Putnam's Monthly Magazine" – amerikai republikánus havi folyóirat, 1853-tól 1857-ig jelent meg New Yorkban. E folyóirat közölte 1855 második felében Engelsnek Marx kérésére és közreműködésével megírt cikksorozatát, az „Európa hadseregei"-t (v. ö. 11. köt. 401–466. old.). – *423*

[609] Tavak (Lake district) – tóvidék Westmoreland grófságban. – *423*

[610] V. ö. Marx: „Politikai furcsaságok" (11. köt.). – *424*

[611] A Szevasztopol ellen 1855 jún. 18-án (a waterlooi csata 40. évfordulóján) intezett sikertelen rohamról van szó. A francia támadás fő celpontja a Malahov, az angoloké a Redan volt Engels behatóan elemzi ezt a hadmuveletet „A június 18-i rohamrol" c cikkeben (v. o 11 kot). – *424*

[612] A tuntetes a Hyde Parkban (1855 jún 24.) egyike volt a legnagyobb chartista demonstrációknak és a parlament tobb munkásellenes intezkedese ellen irányult. Marx „Egyházi agitáció - Tuntetés a Hyde Parkban" c. cikkeben (v o. 11 kot) számol be rola. – *424*

[613] „Revista militar" – portugál katonai folyóirat, 1849-tol 1916-ig jelent meg Lisszabonban. – *425*

[614] Museumon a British Museum ertendó – Marx 1855 június végétol kb jul. 3-ig anyagot gyujtott a Museum konyvtárában Engels számára a spanyol és a nápolyi hadseregekről az „Európa hadseregei" c. cikksorozathoz (v. o. 608. jegyz.). – *426*

[615] Lazzarone – a deklasszált elemek, lumpenproletárok elnevezése Itáliában, főként a Nápolyi Királyságban; az abszolutisztikus kormányok gyakran mozgósították oket ellenforradalmi célokra a liberális és demokratikus mozgalom ellen. – *426*

[616] Skót pénz – Marxné oroksége nagybátyjának, Heinrich Georg von Westphalennak a halála utan (a von Westphalen csalad nagyanyai ágon egy skót nemesi családbol származott). – *427*

[617] A Hyde Park-beli második tomegtuntetés (v. o. még 612. jegyz) a vasárnapi unnepnap megszigorítása ellen tiltakozásul, a rendőrség tilalma ellenere, vasárnap, 1855 júl. 1-én zajlott le. V. o. Marx: „A vasárnapi unnepnap megszigorítása miatti izgatottság" (11. kot.). – *427*

[618] A kormányválságot Russell lemondása váltotta ki 1855 júl. 13-án V. o. Marx „Russell lemondása – A krími ugyekról " és „Russell lemondása" (11. kot.) – *428*

[619] Maine-Law (Maine-torvény) – az USA-beli Maine államban 1851-tol érvényben levő torvény, amely tiltotta szeszes italok árusítását. – Know-nothingok (semmit sem tudók) – az USA-ban 1854-ben létrejott reakciós titkos politikai társaság, amely az emigránsok ellen szervezkedett Tagjai eskut tettek arra, hogy a szervezetuket és annak céljait érintó minden kérdésre „I know nothing"-gal (Semmit sem tudok-kal) válaszolnak. – *428*

[620] Szeredy Marx támogatását kérte „Asiatic Chiefs" c regenyének angliai és amerikai kiadásához és terjesztéséhez. – *429*

[621] V. o Engels· „Európa hadseregei" (11. kot) – *430 431*

[622] Marx „Lord John Russell" c. pamfletjának rovidített változatát 1855 aug. 28-an egy cikkben kozolte a „New York Daily Tribune". Teljes terjedelmében nemet nyelven cikksorozatként 1855 júl. 28-tól aug 15-ig jelent meg a „Neue Oderzeitung"-ban (v. o. 11. kot.). – *430*

[623] V. o. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikaja", 8. kot. 195 old. – *430*

[624] A névtelenul megjelent második „Mémoire"-nak (az elsóról v. o. 597. jegyz) szintén Tavernier volt a szerzője, aki igazolni próbálta a francia főparancsnokság és a császár krími hadmuveleteit. A szerzőséget akkoriban bizonyos Kowlietzkinek tulajdonították, aki Napóleon herceg kornyezetéhez tartozott. – *430*

[625] V. ö. Engels: „A Csornaja melletti ütközet" (11. kot. 501–506. old.). – *431*

[626] Marx és Engels: „A katonák fenyítése" c. cikkukben (v. o. 11. kót.) és Engels: „Az angol hadsereg" c. cikkében (v. ö. 15. kót.) foglalkoznak ezzel a problémával. – *431 433*

[627] Charles Napier 1855 júniusában kezdte meg a brit flotta igazgatási rendszerében mutatkozó súlyos hibák nyilvános leleplezését. A parancsnoklás tehetetlensége és James Graham, az admiralitás Első Lordja bűnös hanyagsága különösen a szövetséges angol–francia flotta 1854–55-os keleti tengeri hadműveleteinek idején éreztette hatását. Napier első cikke, amelyről a levél említést tesz, 1855 aug. 24-én jelent meg a „Times"-ban. Azután Napier, hogy visszautasítsa Graham vádjait, amelyeket az alsóházban és a sajtóban felhozott ellene, a „Times" 1855 szept. 3., 4., 6., 8.-i számaiban közzétette Grahammel folytatott levélváltását, amely az 1854 febr. 24-e és nov. 6-a közötti időre terjedt ki. Marx több cikkben foglalkozott a levélváltás ugyével (v. ö. pl. 11. kót. 264., 288–289., 489–491., 507–511. old.). – *431*

[628] Marx „O'Connor temetése" c. cikke 1855 szept. 15-én jelent meg a „Neue Oderzeitung"-ban (v. ö. 11. köt.). – *433*

[629] A „Putnam's Monthly" 1855 augusztusi fuzetéről van szó, amely Engels „Európa hadseregei" c. cikksorozatának első cikkét közölte. – *433*

[630] Marx kényszerű manchesteri utazását, amelyre a dr. Freund által indított torvényszéki eljárás miatt került sor, nevezi „ a déli oldal kürítésének" (Szevasztopol déli oldalát az orosz csapatok 1855 szept. 8–9-én ürítették ki). Eredetileg csak egy hétig akart Manchesterben maradni, de minthogy felesége csupán késedelemmel jutott hozzá az örökséghez (v. ö. 616. jegyz.) és Marx nem tudta azonnal rendezni adósságait, 1855 szept. 12-től december elejéig maradt Manchesterben. – *435*

[631] A levélen Engels „Szevasztopol bevételéhez" c. cikkének (v. ö. 11. kót.) angol változata értendő, amely a „New York Daily Tribune"-ban „The fall of Sevastopol" (Szevasztopol eleste) címmel 1855 szept. 28-án vezércikként jelent meg. – Marx az újabb távirati jelentések alapján néhány pontban változtatott Engels szövegén. – *435*

[632] A Marxné örokségének átvételéhez szükséges ügyiratokról van szó (v. ö. 616. jegyz.). – *436*

[633] Herzen és névtelen ellenfele polémiája 1855 októberében, Herzen „My exile in Siberia" c. műve kétkötetes angol kiadásának megjelenésekor kezdődött (ez a „Былое и думы" – „Élmények és gondolatok" – második és negyedik részét foglalta magában). A kiadó a szerző tudta nélkül adta a könyvnek ezt a címet, ami ellen Herzen tiltakozott; követelésére meg is változtatták a címet. Ugyanezért Herzen nyílt levelet intézett a „Globe and Traveller" szerkesztőjéhez, amit a lap 1855 okt. 25-én közölt. A Herzen elleni első cikk, amelyet Marx itt említ, a „Morning Advertiser" 1855 nov. 29-i számában jelent meg. Herzen válaszát ugyanez a lap dec. 1-én hozta „My exile in Siberia" címmel. Dec. 6-án a névtelen ellenfél újabb kirohanást intézett Herzen ellen a „Morning Advertiser"-ben, de a lapnak ugyanez a száma egy másik névtelen levélíró nyilatkozatát is közölte Herzen védelmében, valamint a szerkesztőség nyilatkozatát a polémia lezárásáról. – Marx levele bizonyítja, hogy sem neki, sem környezetének nem volt semmi köze a polémiához, mint ezt Herzen a „Былое и думы" -ban indokolatlanul állítja. – *436*

[634] V. o. Shakespeare: „Love's labour's lost", V. felv. 2. szín. – *437*

635 V. ö. Schiller: „Die Bürgschaft". – *437*

636 „The Daily Telepgraph" – angol napilap, e címmel 1855 óta jelenik meg Londonban; a nyolcvanas években liberális, azóta konzervatív irányzatú (1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal és „Daily Telegraph and Morning Post" címmel jelenik meg). – *437*

637 Dana 1855 nov. 20-án – valószínűleg válaszként Marx egyik elkallódott levelére – közölte Marxszal, hogy a „New York Daily Tribune" szerkesztősége hajlandó heti két tudósítást közölni tőle egyenként 10 dollár honorárium ellenében. – *438*

638 Dana 1855 nov. 20-i leveléből (v. ö. 637. jegyz.) kitűnik, hogy Marx a közvetlen harctéri tudósítások lehetőségét is felvetette. Feltehetően Otto von Mirbach egykori porosz tüzértiszt, aki Engels támogatásával a Krímbe szándékozott menni, küldte volna a megfelelő anyagot. – *439*

639 Utalás az ifjúhegeliánusok nézeteire, akiknek a „kritikai kritikáját" cáfolták meg Marx és Engels első közös művükben: „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen" (v. ö. 2. köt.). – *441*

640 Welsch – a latin népek közös német neve. – *442*

641 A német nyelv sok kötetes történelmi szótáráról van szó, amelyet Jakob és Wilhelm Grimm indítottak el. Az első rész 1852-ben jelent meg; 1854-ben adták ki Lipcsében a Jakob Grimm vezetésével szerkesztett „Deutsches Wörterbuch" első kötetét. A Grimm-testvérek életében mindössze 3 kötet látott napvilágot. Művüket haláluk után mások folytatták. 1946-ban a berlini Német Tudományos Akadémián ismét megindultak a szótár munkái; 1960-ban NDK-beli és göttingai tudósok közös munkájával elkészült a szótár. – *442*

642 Engels 1855 dec. 24-től 1856 jan. elejéig Londonban tartózkodott. – *442*

643 Karl Friedrich Köppen művének első kötete „Die Religion des Buddha und ihre Entstehung" (Buddha vallása és annak keletkezése) címmel csak 1857-ben jelent meg Berlinben. A második kötet „Die Lamaische Hierarchie und Kirche" (A láma-hierarchia és egyház) címmel 1859-ben jelent meg. – *442*

644 „Königlich Preussischer Staatsanzeiger" – német napilap, ezzel a címmel 1851-től 1871-ig jelent meg Berlinben; a porosz kormány hivatalos lapja. – *442*

645 A „Times" 1855 dec. 14-i vezércikke, amely kifogásolta, hogy Albert herceg – Viktória angol királynő férje – továbbra is betölti az angol hadsereg főparancsnoki tisztjét, felélesztette az Albert herceg elleni parlamenti és sajtóhadjáratot: az idegennek tekintett herceget okolták az angol katonai rendszerben uralkodó visszás állapotokért. – *442*

646 „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – német folyóirat, amelyet Marx és Engels 1849 decemberében alapítottak és 1850 novemberéig adtak ki. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" (v. ö. 47. jegyz.) folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen hat füzet jelent meg, az utolsó kettős számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcostársaikat – W. Wolffot, J. Weydemeyert és G. Eccariust – is bevonták a munkába. – *445*

[647] Engels abban az időben a „New York Daily Tribune" számára a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatot, a „Revolution" számára pedig az Angliáról szóló cikkeket írta (v. ö. 4. és 8. jegyz.). – *447*

[648] Konrad Schramm, hogy nevetségessé tegye Willichet, 1851 elején Hermann Becker nevében a Willich–Schapper-frakció (v. ö. 25. jegyz.) szellemét képviselő levelet írt neki. Willich beugrott és „levelekkel bombázta Beckert", amelyekben megbízta, hogy „csináljon forradalmat Kölnben" (v. ö. 27. köt. 171., 521. old.). A kölni kommunista-per idején (v. ö. 7. jegyz.) Marx felhasználta ezeket a leveleket a Willich–Schapper-frakció kispolgári forradalmasdijának leleplezésére. – *448*

[649] Hirsch 1852 jan. 12-i nyilatkozatáról van szó, amelyben megbírálta Willichet és Schappert. De minthogy 1852 februárjában kiderült, hogy Hirsch a porosz rendőrség ügynöke és ki is zárták a Kommunisták Szövetségéből, Marx 1852 febr. 20-án már azt írta Weydemeyernek (v. ö. 466. old.), hogy ne nyomassák ki Hirsch nyilatkozatát. Amikor Hirsch 1853 tavaszán Amerikában közzététette „Die Opfer der Moucharderie" c., Marx és Engels ellen irányuló és a Willich–Schapper csoportot védelmező cikkét, Cluss és Weydemeyer kinyomatták Hirsch első nyilatkozatát, hogy ezzel leleplezzék tevékenységét (v. ö. még 316. jegyz.). – *450 466 480*

[650] A lapok vonal alatti, ill. vonal utáni részének (hinter dem Strich) nevezték a nem-szerkesztőségi közleményeket, hirdetéseket stb. tartalmazó részt. Olykor azonban hirdetések stb. formájában politikai célzatú közleményeket vagy gúnyolódásokat is elhelyeztek ide. *450*

[651] A „Revolution" 1852 januárjában megjelent két száma Weydemeyer következő hirdetményét hozta: „A »Revolution« januártól fogva minden szombaton jelenik meg alulírott szerkesztésében és az egykori »Neue Rheinische Zeitung« szerkesztőségének, Marxnak, Engelsnek, Freiligrathnak stb. a közreműködésével. A lap feladatának tekinti, hogy lehetőleg világos képet nyújtson az osztályharcról, amely az óvilágban egyre jobban koncentrálódik, hogy minden osztálykülönbség megsemmisítésével végződjék; hogy olvasóit állandóan tájékoztassa mindazon változásokról, amelyek a különböző népek és néposztályok közötti ipari és kereskedelmi kapcsolatokban és kölcsönös politikai helyzetükben végbemennek, előkészítve ezzel a forradalmi kirobbanásokat." – *451*

[652] Pfänder 1852 jan. 21-i nyilatkozata (v. ö. 27. köt. 214. jegyz.) a sajtóban való közlés céljára készült. – Karl Pfändert és Heinrich Bauert a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 108. jegyz.) Willich–Schapper-párti többsége a Művelődési Egylet pénzeinek eltulajdonításával vádolta. Pfänder nyilatkozatát, amelyben felfedte a való tényállást, Amerikában nem nyomták ki. Mint Schabelitznak 1852 márc. 6-án Marxhoz írt leveléből kitűnik, a nyilatkozat megjelent a „Schweizerische Nationalzeitung"-ban; ugyanitt jelent meg 1851 jan. 7-én a Pfändert és Bauert rágalmazó nyilatkozat is, melynek szerzője a Művelődési Egylet nevében Oswald Dietz volt. – *451 483*

[653] Arnold Winkelried a XIV. századi svájci szabadságharc legendás népi hőse, aki a hagyomány szerint a sempachi ütközetet (1386 júl. 9.) „Utat a szabadságnak!" csatakiáltással nyitotta meg és önfeláldozásával győzelemre vitte a svájciakat. – *452*

[654] Chartista frakción Harney csoportja értendő (v. ö. még 12. jegyz.). – *452*

[655] Az itt említett levél, valamint Engels Angliáról írott 4 cikke (v. ö. 8. jegyz.) közül az egyik útközben elveszett. Nem érkezett meg a továbbiakban említett levél sem, amelyet Engels a „Niagara" gőzössel küldött Weydemeyernek. – *453*

[656] A rendőrminisztérium létesítéséről szóló dekrétumot és Maupas kinevezését rendőrminiszterré 1852 jan. 22-én írta alá Louis Bonaparte és jan. 23-án tette közzé a „Moniteur universel". (V. ö. még 14. jegyz.) – *454*

[657] Az 1851 dec. 2-i bonapartista államcsíny (v. ö. 5. jegyz.) heves ellenállást váltott ki számos francia városban és faluban, főként Dél-Franciaországban (Var és Gers département-okban). Néhány helyen partizánosztagok is alakultak, nagyrészt munkásokból, kézművesekből, kisiparosokból, demokrata értelmiségiekből és a parasztság egyes rétegeiből. Az egymástól elszigetelt republikánus felkeléseket kegyetlen rendőrterrorral verték le. – *454*

[658] Római Piktfal (az ún. Hadrianus-sánc) – az I. században a rómaiak által épített erődítményvonal Észak-Angliában, mely arra szolgált, hogy Britannia római provinciát megvédje a pikt törzsekkel szemben. – *456*

[659] Freiligrath Weydemeyerhez címzett második költői levelének (v. ö. 114. jegyz.) alább említett részében nem éppen hízelgő módon nyilatkozott Hans Christian Andersenről. Freiligrath 1852 jan. 25-én küldte el Marxnak a kifogásolt versszakot és Marx javaslatára eltekintett attól, hogy ezt elküldje Weydemeyernek; ez a versszak tehát akkoriban nem jelent meg. – *457*

[660] Freiligrath Marxhoz írt 1852 jan. 25-i levelében idézett Ebner előző nap érkezett leveléből. Jóval később kiderült, hogy Ebner az osztrák titkosrendőrség ügynöke. Levelében Ebner csodálkozását fejezte ki Marx és Pieper hallgatása miatt és megígérte, hogy Löwenthal kiadóval tárgyal majd Marx írásainak megjelentetéséről. – *457*

[661] V. ö. 7. jegyz. és 8. köt. 379., 394. old. – *458*

[662] „Breslauer Zeitung" – német napilap, 1820-ban alapították Boroszlóban; a XIX. sz. ötvenes éveiben konzervatív irányzatú. – *458*

[663] V. ö. Marx „A porosz ellenforradalom és a porosz bírói rend" (6. köt.). – *458 463*

[664] „Lithographische Korrespondenz" – német kőnyomatos, a XIX. sz. ötvenes éveinek elején jelent meg Kinkel szerkesztésében. – *458*

[665] Eccarius cikke az angol gépgyári munkások sztrájkjával (v. ö. 54. jegyz.) foglalkozott és Weydemeyer „Revolution"-ja számára készült. Az újság megszűnése miatt a cikk nem látott napvilágot (v. ö. még 690. jegyz.). – *459 497 601*

[666] A kölni vádlottak (v. ö. 7. jegyz.) helyzetéről Weydemeyernek és Clussnak küldött feljegyzést Cluss egy hosszabb cikk megírásához használta fel; 1852 ápr. 12-i levelében közölte Weydemeyerrel, hogy a cikket elküldte a cincinnati „Der Hochwächter" (Az őr a magasban) c. demokrata lapnak. – *462*

[667] Ratskammer – az elsőfokú törvényszékeknek három bíróból álló tanácsa, amely felügyeleti jogot gyakorolt az előzetes vizsgálatok fölött. – *462*

[668] „Westdeutsche Zeitung" – német kispolgári demokrata újság, 1849 máj. 25-től 1850 júl. 21-ig jelent meg Kölnben Hermann Becker szerkesztésében. – *463*

[669] Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" (v. ö. 7. köt.). – *463 476*

[670] Valószínűleg Zerffiről van szó. – *466*

671 Marx Lassalle-hoz írt előző két levele nem maradt fenn. – *468*

672 Marxnak nem sikerült Németországban kiadatnia „Misère de la philosophie" c. művét (v. ö. 4 kot.). Az első német kiadás csak 1885-ben jelent meg. (V. ö. még 4 kot. 47. jegyz.) – *468*

673 C'est le premier vol de l'aigle (Ez a sas első repülése). Vol repülést és lopást is jelent, a mondat tehát így is érthető: Ez a sas első lopása. Lehon grófnó szójátékáról és Girardinné kijelentéséről v. ö. még „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", 8. kot. 195–196 old. – *469*

674 A levél válasz Weydemeyer 1852 febr. 9-i levelére, amelyben kozolte Engelsszel, hogy végre megkapta jan. 23-i levelét (v. ö. 453–456. old.). – *472*

675 V. ö. Marx és Engels: „Recenziók a »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« negyedik, 1850 áprilisi számából", 7. kot. (V. ö. még 117. jegyz.) – *472*

676 „Deutsche Zeitung" – német nyelvu amerikai napi, majd hetilap, megjelent 1847-től 1907-ig New Orleansban; a negyvenes-otvenes években a kispolgári demokrata emigráció lapja. – *472*

677 A Reform Billről v. ö. Engels „Anglia", II cikk, 8. kot. 204–207. old. – *473*

678 Palmerston elbocsátása – az 1851 dec. 2-i államcsíny (v. ö. 5. jegyz.) után Palmerston, Nagy-Britannia akkori külügyminisztere a londoni francia nagykovettel folytatott tárgyalása során helyeselte Louis Bonaparte államcsínyét. De kozlését előzetesen nem beszélte meg a whig-kormány tobbi tagjával; ezért 1851 decemberében le kellett mondania, jóllehet az angol kormány elvben helyeselte Palmerston álláspontját és az első volt az europai kormányok kozul, amely a bonapartista rendszert elismerte. – *474*

679 Ezt a szándékát Engels nem valosította meg, mert nem volt mód a cikk elhelyezésére – *474 485 499*

680 Marx munka kozben megvaltoztatta eredeti tervét, a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" nem hat, hanem hét fejezetből áll, az utolsó részt Marx 1852 márc. 25-én kuldte el New Yorkba (v. ö. 481 old.) – *475 481 602*

681 „The Red Republican" – chartista hetilap, G. J. Harney adta ki 1850 júniusától novemberéig – *475*

682 „The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature" – chartista havi folyoirat, 1849 juniusától 1850 szeptemberéig jelent meg Londonban, G. J. Harney szerkeszteseben – *475*

683 Harney 1850 novemberében jelentette meg a „Red Republican"-ben „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak (v. ö. 4 kot.) első angol fordítását. Szerkesztőségi előszavában első ízben nevezte meg a „Kiáltvány" szerzóiként Marxot és Engelst. A „Democratic Review" 1850 áprilisától juniusáig kivonatokat kozolt az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig"-ből (v. ö. 669. jegyz.). Harney itt idézett szavai „Historic pages from the French Revolution of february, 1848. By Louis Blanc" címmel 1850 májusában a „Democratic Review"-ban megjelent konyvrecenziójából valók. – *476*

684 V. ö. 4. kot. 312. old. (Engels: „A kommunisták és Karl Heinzen".) – *476*

[685] D. Ricardo: „On the principles of political economy, and taxation", harmadik kiadás, London 1821, V. old. – *479*

[686] H. C. Carey: „Essay on the rate of wages", Philadelphia, London 1835. – *479*

[687] Utalás arra a vitára, amelyet Marx és Engels a „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" „Polémia"-rovatában Heinzen ellen folytattak, válaszul Heinzen kommunistaellenes támadásaira. V. ö. Engels: „A kommunisták és Karl Heinzen" és Marx: „A moralizáló kritika és a kritizáló morál" (4. köt.). (V. ö. még 711. jegyz.) – *480*

[688] Az 1849-ben „Két politikai per" címmel Kölnben kiadott brosúráról van szó, amely magában foglalta Marx és Engels védőbeszédeit a „Neue Rheinische Zeitung" elleni első sajtóperben (1849 febr. 7.) és a demokraták rajnai kerületi bizottsága elleni perben (1849 febr. 8.) (v. ö. 6. köt.). – Minthogy Hochstuhl utazása elodázódott, Cluss a szóban forgó brosúra 7 példányát csak 1852 júliusában kapta meg az Amerikába utazó Konrad Schramm útján. – Hegypárti (montagnard) – a kispolgári demokrata képviselők elnevezése az 1848-as francia nemzetgyűlésben, a nagy francia forradalom nemzeti konventje (1792–1794) forradalmi demokrata balszárnyának (Montagne = Hegypárt) analógiájaként. – *480*

[689] A Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzatát a Szövetség 1850 szeptemberében történt kettéválása után a kölni Központi Vezetőség Marx és Engels útmutatásai alapján 1850 decemberében átdolgozta és dec. 10-én elküldte a Szövetség londoni körzetének (v. ö. 25. és 55. jegyz.). – *480*

[690] Amikor Weydemeyer 1852 márc. 10-én közölte Marxszal, hogy a beszüntetett „Revolution" helyett a még rendelkezésére álló anyagokat „kötetlen füzetekben" akarja kiadni, ezek beosztására vonatkozó elképzelését is ismertette Marxszal: az első füzetben megjelennek Freiligrath versei (v. ö. 114. jegyz.), a második füzetben Marx „Brumaire"-je, a harmadik füzetben Eccarius cikke az angliai sztrájkról (v. ö. 665. jegyz.), a negyedik füzetben Cluss cikke az antialkoholista mozgalomról, az ötödik füzetben Weydemeyer saját cikke a Kinkel-féle emlékiratról, a hatodik füzetben Engels cikksorozata Angliáról stb. Ezt az elképzelést Marx helyeselte, de a lapból csak két szám jelenhetett meg. (V. ö. 2 .jegyz.) – *481*

[691] V. ö. Athénaiosz: „Deipnoszophistai" (Bölcsek lakomája), XIV. könyv; ott Takhosz egyiptomi fáraó mondja a segítségére jött alacsony termetű Agészilaosz királynak: „A hegy vajúdott; Zeusz pedig félt. A hegy azonban egeret szült. " Amire Agészilaosz ezt válaszolja: „Egérnek tetszem neked, de egyszer majd oroszlánnak fogsz látni. – *481*

[692] Clussnak 1852 ápr. 8-án Marxhoz írt leveléből kitűnik, hogy Marx 1852 márc. 23-i (elkallódott) levelében Cluss és Weydemeyer segítségét kérte Szemere „Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth" c. brosúrájának amerikai kiadásához; kiadót találni azonban nem sikerült. A brosúra második felét Weydemeyer később a „Reform"-ban közzétette (v. ö. még 73. jegyz.). – *481*

[693] Valószínűleg Max Joseph Becker. – *483*

[694] Weydemeyer 1852 máj. 11-én közölte Marxszal, hogy az amerikai újságok nem közölték Müller-Tellering nyilatkozatát, amelyben támadta Marxot. – *485*

[695] Marx e leveléből csak annyi maradt fenn, amennyit Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 jún. 6-i levelében. – *486*

[696] Marx e leveléből csak az a töredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 máj. 8-i levelében. – *487*

[697] Weydemeyer 1852 ápr. 9-én megírta Marxnak, hogy egy amerikai német emigráns rendelkezésre bocsátotta megtakarított 40 dollárját és ennek segítségével mégiscsak sikerült kinyomatni a „Brumaire"-t. – *488*

[698] Brosúrán itt nyilván a „Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" értendő, amelyben Weydemeyer közzé akarta tenni Pfänder nyilatkozatait (v. ö. még 652. jegyz. és 483. old.). – *488*

[699] Ez a levél nem maradt fenn. – *488*

[700] Az 1853-as New York-i nemzetközi ipari kiállításról van szó. – *488 500 557*

[701] Marx 1852 ápr. 30-án tájékoztatta Clusst a Jones és Harney kozotti konfliktusról (v. o. 12. jegyz.). A levél nem maradt fenn, de Cluss 1852 máj. 22–24-i levelében megírta Marxnak, hogy a levelet megkapta. – *490*

[702] Marx e leveléből csak annyi maradt fenn, amenny i Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 máj. 31-i levelében. – *491*

[703] Hofagent (agens aulicus, udvari ugynök) – az osztrák–magyar monarchiában így nevezték bizonyos magas állású udvari tisztviselőket, akiket valamelyik magyarországi testület vagy más közösség megbízott azzal, hogy érdekeit az udvarnál előmozdítsa. – *491*

[704] A „Star of Freedom" 1852 máj. 8-i számában jelent meg „Spartacus" aláírással W. G. Linton „The sense of the country" c. cikke, amely támadta a chartista mozgalom forradalmi szárnyát. – *493*

[705] Marx idéz Bermbach 1852 máj. 3-i leveléből. – *493*

[706] Willich hívei, akik az ő parancsnoksága alatt harcoltak a badeni-pfalzi felkelés idején és Amerikába emigráltak, egy szabadcsapat szervezéséért agitáltak azon a címen, hogy Európában hamarosan forradalom tor ki. Azt kívánták, hogy ezt a „Willich-hadtestet" ne kebelezzék be az Egyesült Államok milíciájába. Weydemeyer 1852 jún. 17-én megírta Engelsnek, hogy a „hadtest" éppolyan politikai egylet, mint a többi, s hogy tagjai egy újabb kispolgári emigrációsegyletet próbálnak alakítani, holott már most is túl sok van e rovid életű szervezetekből. – *495 501*

[707] „Mindenek ellenére" (Trotz alledem) – idézet Freiligrath azonos című költeményéből, amely 1848 júniusában jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung"-ban. – *495*

[708] „Deutsche Schnellpost für Europäische Zustande, offentliches und soziales Leben Deutschlands" – amerikai német kispolgári demokrata emigránsok lapja, 1843-tól 1851-ig hetenként kétszer jelent meg New Yorkban, 1848-ban és 1851-ben Heinzen szerkesztésében; 1851-ben Ruge is tagja lett a szerkesztőségnek. – *496*

[709] Monte – valószínűleg utalás Karl Heinzenre, akit Marx Rodomontéhoz, Ariosto „Orlando furioso"-jának nagyotmondó fecsegőjéhez (v. o. 31. jegyz.) hasonlított (v. o. még 8. köt. 270. old.). – *496*

[710] Harro Harring „Historisches Fragment über die Entstehung der Arbeitervereine und ihren Verfall in kommunistische Spekulationen" c. brosúrájáról van szó. – *496*

711 „Deutsche Brusseler Zeitung" – hetenként kétszer megjeleno német lap, 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brusszelben német politikai emigránsok. Szerkesztője, A. Bornstädt eleinte igyekezett a lapban kozos nevezőre hozni valamennyi radikális és demokrata irányzatot. Marx, Engels és társaik befolyására azonban az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus és kommunista eszmék hirdetőjévé vált. Marx és Engels kozvetlen munkatársi részvétele a lapnál 1847 szeptemberében kezdődott, 1847 végén gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését és az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szovetsége lapjává tették. – Engels „A kommunisták és Karl Heinzen" c. cikke (v. ö. 687. jegyz.) 1847 okt. 3-án és 7-én jelent meg a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ban. – *496*

712 „Der Kosmos" – Angliában élő német kispolgári demokrata emigránsok hetilapja; 1851-ben Ernst Haug adta ki Londonban, Kinkel, Ruge, Ronge, Oppenheim és Tausenau kozreműködésével; osszesen 6 szám jelent meg belőle. – *496*

713 Marx Engelshez írt 1851 máj. 21-i és 28-i leveleiben (v. o. 27. kot.)elemezte a „Kosmos"-t, valamint Ruge és Kinkel kozreműködését a lap munkájában. Ezt az elemzést azután belefoglalták „A számkivetés nagyjai"-ba (v. o. 92. jegyz.). – *496*

714 Átírt sorok Heine: „Klagelied eines altdeutschen Junglings" c. költeményéből. Ugyanebből való az alábbiakban előforduló idézet is: „Kasselba az őrszobára" (Wache jelentése „őrség" és „őrszoba"). – *501*

715 Marx e leveléből csak az a kis toredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 júl. 13-i levelében. – Cluss a levél elején így foglalja ossze Marx levelének egy részét; „Marx néhány nappal ezelőtt még néhány sort írt sebtében Manchesterből, azzal az ígérettel, hogy jovő héten tobbet ír: a »Brumaire«-ből már csak 3 példánya van." – „A számkivetés nagyjai"-ról Cluss ezt írja: „A »Békaegérharc története« (l. fuzet, Kinkel Amerikába való utazásáig) névtelenul jelenik meg. Marx sajnálja, hogy kénytelen tanulmanyait félbeszakítani az »árnyékszéktakarító« munka miatt. *Én* azonban úgy vélem, ez nagyon jó arra, hogy a kovetkező forradalmat tobbé vagy kevésbé biztosítsa ez ellen az egyesult szélhámos-banda ellen. Marx úgy véli, hogy az egész igen jovíális hangnemu, s mihelyt kinyomtatják, meg fogjuk kapni. Felhatalmaz bennunket, ha *gazdaságilag és politikailag kifizetődőnek tartjuk*, egy amerikai kiadás megszervezésére; egyelőre gondolkozz ezen." – *503*

716 Marx e leveléből csak annyi maradt fenn, amennyit Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 aug. 6-i levelében. – *504*

717 Marx Bermbach 1852 júl. 9-i leveléből idéz (v. o. még 84–85. old.). – *505*

718 Ebből a levélből csak az a részletes idézet maradt fenn, amelyet Cluss kozol Weydemeyerhez írt 1852 aug. 16-i levelében. – *508*

719 Huzel 1852 jún. végén levélben tájékoztatta Clusst Kinkel rágalmairól Marx és Engels ellen. Huzel leveléből Cluss 1852 júl. 4–5-i levelében idézett Marxnak. – *508*

720 Kinkel aláírásáról van szó. – *509*

721 Marx Bermbach 1852 júl. kozepén írt leveléből idéz (a levél nem maradt fenn). – *511*

722 A Kommunisták Szovetségében 1850 szeptemberében végbement szakadásról van szó (v. o. 25. és 55. jegyz.). – *512*

[723] Utalás egyrészt a Kommunisták Szovetsége Kozponti Vezetőségének 1850 márciusi es júniusi uzeneteire, amelyeket Marx és Engels szerkesztettek (v. o. 7. kot. 236–245., 298–304. old.), másrészt a kolni Kozponti Vezetőség 1850 dec. 1-i uzenetére (v. ó. 246. jegyz.). – *512*

[724] V. o. Spinoza: „Etika". – *512*

[725] Marx e leveléből csak az a kis toredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 okt. 15-i levelében. – *513*

[726] A levél válasz Imandt 1852 aug. 27-i levelére, amellyel a német kispolgári emigráció két dokumentumát kuldte el Marxnak. Az egyik az új emigrációs-szervezet, az úgynevezett német Népegylet megalakítására vonatkozó „Unió-szerződés" (v. o. 188. jegyz.), a másik Kinkel, Willich és Goegg korlevele az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcson (v. o. 64. jegyz.) amerikai kezeseihez. A levéllel kapcsolatban v. o. 92–95., 97–100. old. – *515*

[727] Marx e leveléből csak azok a részek maradtak fenn, amelyeket Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1852 szept. 28-i és 1853 márc. 26-i leveleiben. – *517*

[728] „Die Konstitution. Tagblatt fur konstitutionelles Volksleben und Belehrung" – demokrata napilap, megjelent 1848 márciusától októberéig Bécsben, Leopold Hafner szerkesztésében. – *517*

[729] A „Hamburger Nachrichten" 1851 elején – Schurz és Schimmelpfennig Marxról elhangzott gyúlolkodó kijelentéseire támaszkodva – Hafner tollából cikket kozolt Marxról (v. o. erről 14. kot. 398. old.). – „Hamburger Nachrichten" – 1792-ben Hamburgban alapított napilap. Az 1848–49-es forradalom idején a birodalmi alkotmányért síkraszálló burzsoázia érdekeit képviselte, a forradalom utáni reakció éveiben a porosz monarchia mellett állt. A XIX. sz. utolsó évtizedeiben Bismarck hivatalos orgánuma lett. – *517*

[730] A murmidónok (thesszáliai néptorzs) az „Iliász"-ban Akhilleusz kíséretéhez tartoztak; a politikai szóhasználatban a hatalom korül lebzselő csürhét, a mezei hadakat jelenti. – *517*

[731] Kinkelt a birodalmi alkotmány-hadjáratban (v. o. 50. jegyz.) való részvétele miatt Spandau várában tartották fogva, ahonnan 1850 novemberében megszokott. – *520*

[732] Kinkel, Ruge, Heinzen, a kispolgári emigráció kulonbozó csoportjainak képviselői versengtek egymással az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcson (v. o. 64. jegyz.) miatt. Amikor Kinkel az egész pénzt a saját kezében akarta összegyűjteni, riválisai részéről heves támadások érték. Ezért az amerikai német lapokban kozzététetett egy nyilatkozatot, amelyben tagadta, hogy a kolcsonjegyzést egyedul akarja lebonyolítani. Viszonválaszképpen dr. Wiss tobb amerikai német lapban leleplezte, hogy Kinkel kiforgatja a tényeket, és rámutatott arra, hogy az Amerikába kuldott kolcsonfelhívást egyedul Kinkel írta alá (v. o. még 8. kot. 296–298. old.). – „New Yorker Deutsche Zeitung, herausgegeben von Freunden des Fortschritts" – német nyelvu amerikai napilap, 1851-ben alapította Karl Heinzen; a kispolgári demokrata emigráció sajtószerve. – *521*

[733] Marx kérésére Cluss válaszolt az említett cikkre; megbírálta az Amerikai Forradalmi Szovetség (v. o. 145. jegyz.) vezetését és 1852 nov. 1-én elkuldte válaszcikkét a „Morning Advertiser"-nek, amely azonban nem kozolte. – *522*

[734] Clussnak a „Karl Heinzen und der Kommunismus, oder der fahrende Ritter auf der wilden, verwegenden Jagd nach dem Schatten seines lahmen Kleppers" c. cikkét 1852 jun. végén – júl elején kozolte a „New-Yorker Demokrat". – *522*

[735] Valószínúleg Cluss cikkéről van szó, amelyben a Marxtól kapott információk alapján a „Baltimore Wecker"-ben leírja Willich esetét von Bruningknével (v. ö. 71, 74–75. old.) és azt is megemlíti, hogy Kinkel és Willich híresztelése szerint von Bruningkné kém. – *523 603*

[736] Marx említett levele nem maradt fenn. – *527*

[737] Marx 1852 dec. 7-i és dec. 14-i levele eredetiben nem maradt fenn; Cluss idézi őket Weydemeyerhez írt 1853 jan. 6-i és 7-i leveleiben. – *530 535*

[738] „New-Yorker Abendzeitung" – német kispolgári demokrata emigránsok lapja; a XIX. sz. ötvenes éveiben jelent meg. – *531*

[739] Cluss Marxnak írt 1852 nov. 21-i levelében kifejtette, hogy nem ért egyet Massollal, akinek 1852 júl. 25-i levele szerint Proudhon, a negyvenes években képviselt nézeteivel ellentétben, újabban forradalmi álláspontot foglalt el. Cluss, Weydemeyerrel egyetértésben, kispolgári doktrinérnek tartotta Proudhont. – *531*

[740] V. ö. Marx: „A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomorúság filozófiája«-ra" (4. kot. 150. old.). – *531*

[741] V. ö. Marx: „Kossuth, Mazzini és Louis Napóleon" (8. kot.). – *532*

[742] V. ö. Marx: „Válasz Kossuth »titkárának«" (8. kot.). – *532 538*

[743] „Free Soilers" (szabadfold-igénylők) – az Egyesult Államokban 1848-ban alakult szabadelvű farmer tomegpárt tagjai; nyugati állami tulajdonból térítés nélküli települési területeket követeltek. Követelték továbbá, hogy a rabszolgaságot tiltsák meg a Mexikótól birtokba vett új területeken, s hogy nagybirtokosok és spekulánsok ne vásárolhassanak állami földet. Követeléseik az USA kongresszusában és kormányában makacs ellenállásra találtak a rabszolgatartó államok képviselői részéről. – *533*

[744] Marx levele Bruningkhez nem maradt fenn. – *535*

[745] 1852 végén Willichet a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben (v. ö. 108. jegyz.) kérdőre vonták a kémként leleplezett Hirsch kijelentése miatt, amely szerint Willich a cinkosa. Hirsch kijelentését rágalomnak minősítették, de az egyleti tagok novekvő gyanakvással és elégedetlenséggel viseltettek a Willich–Schapper-frakció tevékenysége iránt (v. ö. még 8. kot. 446–447. old., 9. kot. 36. old.). – *536*

[746] Wheelingben (Egyesült Államok) tartották 1852 szeptemberében az Amerikai Forradalmi Szovetség (v. ö. 145. jegyz.) szovetségi kongresszusát. – *536*

[747] V. ö. Biblia, I. Kir. 12, 11. – *538*

[748] A Schabelitztól kapott értesítés alapján (v. ö. 190–191. old.) Marx azt hitte, hogy a „Leleplezések" Bázelban már megjelent (v. ö. még 222. jegyz.). – *539*

[749] A „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-t nem sikerult Németország számára Svájcban kiadni. – *539*

[750] V. ö. 8. kot. 412–414. old. – *539*

[751] Marx e leveléből csak az a toredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 febr. 17-i levelében. – *540*

[752] Marx e levellel Cluss 1853 marc. 6-i levelére válaszol, amellyel egyutt erkezett meg – Freiligrathnak való továbbításra – a washingtoni Tornaegylet által a kolnıek és családtagjaik támogatására gyujtott pénz (v. o. 262. jegyz). Válasz nélkul a jelek szerint Cluss 1853 febr. 25-i és márc. 2-i levele maradt. – *541*

[753] V. o. Marx. „Merénylet Ferenc Jozsef ellen – A milánói felkelés – Brit politika – Disraeli beszéde – Napóleon végrendelete", 8. kot 509–517. old. (V o. még 307. jegyz.) – *542*

[754] Fehér-voros-fekete barát – utalás Pulszkynak és feleségének amerıkai útıjegyzeteire. amelyek „White, red, black etc." címmel jelentek meg. – *542*

[755] V. ó. Marx: „Kényszerkıvándorlás – Kossuth és Mazzını – A menekult-kérdés – Választási vesztegetés Anglıában – Cobden úr", 8. kot. 524–530. old. (V. o. még 307. jegyz.) – *542*

[756] Willich és Schramm Ostende-ban lezajlott párbajáról van szo, amelyben Willich segédje Barthélemy volt (v. o. 333. jegyz.). – *542*

[757] Raspail feleségének temetése 1853 márc. 13-án volt Párızsban. – *543*

[758] Montijo-Lola – Eugénia (de Montijo) császárnő nevét Marx egybeolvasztja Lola Montez táncosnő nevével. – *543*

[759] Hırsch: „Die Opfer der Moucharderie etc." c. cikkének kıvonatairol van szó (V. o. még 316. jegyz.) – *544 555*

[760] Engels osszekapcsolja Eduard Meyen nevét Gaius Julius Vındex római helytartó nevével. – *545*

[761] V. o. J. C. Plumicke: „Handbuch fur die Konıglich Preussischen Artillerie-Offiziere". – *545*

[762] Jomını legısmertebb muvei a napóleoni hadjáratokról a kovetkezők: „Hıstoire crıtique et mılıtaire des guerres de la Révolution de 1792 à 1801" (A forradalom háborúınak krıtikai és katonai története 1792-től 1801-ig), Párızs 1819–1824., „Vıe polıtique et mılıtaire de Napoléon, racontée par lui-même au trıbunal de César, d'Alexandre et de Frédéric" (Napóleon polıtikai és katonai élettortenete, a saját elbeszélésében, Caesar, Sándor és Frigyes ítélőszéke előtt), Párızs 1827. – Clausewıtz írásait Engels mınden bizonynyal a „Hınterlassene Werke uber Krıeg und Kriegfuhrung" (Hátrahagyott muvei háborúról és hadvezetésről) első kıadásából ısmerte, amely 1832-től 1837-ig jelent meg Berlınben 10 kotetben. A napóleoni háborúkkal az V.–VIII. kotetek foglalkoznak. – *546*

[763] 1846 februárjában a lengyel teruleteken elsősorban lengyel forradalmi demokraták felkelést készítettek elő, amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tuzte kı céljául. A kısnemesi árulás és a mozgalom vezetőınek a porosz rendőrség által tortént letartóztatása kovetkeztében az általános felkelés meghıusult és csak elszigetelt forradalmi zavargásokra kerult sor. Csupán a Krakkói Szabadállamban sıkerult febr. 22-én ideıglenesen dıadalra vınni a felkelést. Ugyanakkor kirobbant a galíciai ukrán parasztok felkelése. Az osztályellentétek és nemzeti ellentétek kıhasználásával az osztrák hatalmi szerveknek helyenként sıkerult osszetuzéseket előıdézni a felkelő kısnemesi csapatok és a lázadó parasztok kozott. 1846 márc. elején osztrák, porosz és orosz csapatok leverték a krakkói felkelést, utána pedıg a galíciai parasztmozgalmat ıs eltıporták. (V o. még 170. és 466. jegyz.) – *546*

[764] A Russell-féle whig-kormány 1846 júliusától 1852 februárjáig volt uralmon. Utána 1852 decemberéig a tory Derby-kormány, majd a whigekből és peelistákból álló koalíciós Aberdeen-kormány kovetkezett. – *547*

[765] Johann Jacob Engel „Fürstenspiegel" c. muve utmutatásokkal szolgál az uralkodok magatartására vonatkozólag. – *547*

[766] A XIX. sz. otvenes éveiben ismét kiélezódott Poroszország és Ausztria harca a németországi hegemóniáért (v. o. 6. jegyz.); kulonosen a cári kormány által támogatott Ausztria igyekezett meghiúsítani a Vámegylet (v. o. 182. jegyz.) helyreállítását. Az 1851 decemberi államcsíny után a bonapartista korok torekvése az első francia császárság határainak helyreállítására új háborús veszélyt teremtett Európában. Ez arra indította Ausztriát, hogy kereskedelmi kérdésekben némiképpen kozeledjék Poroszországhoz (v. o. 306. jegyz.). – *548*

[767] „Egész Nemetország egységes, oszthatatlan koztársasággá nyilváníttatik" – ez volt „A Kommunista Párt kovetelései Németországban" (v. o. 5. kot. 1–2. old.) 17 pontja kozul az első. Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak megjelenése után, 1848 márc. 21. és 29. kozott Párizsban a Kommunisták Szovetsége programjaként írták meg ezeket a kovetéseket. 1848 végén roplap formájában nyomtatták ki, amelyet átadtak a Szovetség Németországba visszatérő tagjainak, ápr. elején pedig tobb német demokrata lapban is megjelentették. A „Kovetelések" célkituzése a forradalmi demokratikus átalakulások megvalósítása és Németország egyesítése volt. – *548*

[768] Novarai hadjárat – az 1849-es észak-itáliai hadjárat, amelyben a harccselekmények Ausztria és Piemont kozott 1849 márciusában kezdődtek újra. A dontő novarai csatában (1849 márc. 23.) a piemontiak vereséget szenvedtek a Radetzky által vezetett osztrákoktól. Ennek kovetkeztében helyreállt az észak-itáliai osztrák uralom. – *550*

[769] Engels behatóan foglalkozott az itt taglalt kérdésekkel tobbek kozott „Buda" c. cikkében (v. o. 14. kot.). (V. o. még 96. jegyz.) – *550*

[770] Marx és Engels „Bem" c. cikkukben (14. kot.) értekelték Bem katonai tevékenységét. – *551*

[771] Marx e leveléből csak az a toredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 máj. 3-i levelében. – *552*

[772] Weydemeyer „Nationalokonomische Skizzen" c. cikksorozata 1853 áprilisától augusztusáig jelent meg a New York-i „Reform"-ban. – *552 555 612*

[773] Pieper „A critical history of French socialism" címmel cikksorozatot kezdett írni, amelynek első részei megjelentek a „People's Paper" 1852 dec. 4-i, 11-i és 18-i számaiban; Weydemeyer és Cluss utánnyomásban akarták kozolni a sorozatot a „Reform"-ban. – *552*

[774] Marx Clussnak írt 1852 márc. 25-i és ápr. 17-i leveleire (v. o. 541–543., 552–553. old.) és egy kb. 1853 ápr. 10-én elkuldott levelére utal, de az utóbbi nem maradt fenn. Cluss 1853 ápr. 28-i válaszából kitúnik, hogy a „Leleplezések a kolni kommunista-perról" amerikai kiadásáról volt szó benne. – *554*

[775] A „Morning Advertiser"-ben „An Englishman" (Egy angol) címmel, A. B. Richards aláírással megjelent cikket a „People's Paper" 1853 ápr. 25-i száma utánnyomásban kozolte. – *554*

[776] „Das Volk" – amerikai német újság, megjelent a XIX. sz. ötvenes éveiben, Karl Heinzen szerkesztésében; kispolgári demokrata irányzatú. – *556*

[777] Marx e leveléből csak az a töredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 jún. 28-i levelében. – *557*

[778] Marx itt arra utal, hogy Amerikában élő harcostársainak válaszolniok kell Willich kilátásba helyezett „leleplezéseire" (v. ö. 332. és 410. jegyz.). – *557*

[779] Cluss itt megszakítja a szó szerinti idézetet és Marx levelének egyes passzusait a saját szavaival foglalja össze: „Marx ezt mondja a pénztörténészről: ő sohasem fogadott el semmiféle segélypénzt; de a Willich által világgá kürtölt eset nagyjából így történt: Marx Chelseaben (London) másodkézből bérelt egy házat, havonta rendszeresen fizette lakbérét, gyakran a legnagyobb nélkülözések közepette. Egyszer csak megjelenik a voltaképpeni háztulajdonos, Marxot veszi elő, mert a *közvetítő bérlő* egy év óta semmit sem fizetett. Az angol törvény szentesíti az ilyen eljárást. Marx nem tud fizetni, becsüst ültetnek a nyakára stb. A legnagyobb pácban van. – Marx tagja a menekülteket segélyező bizottságnak. A pénzeket hetenként fizetik ki az egyes menekülteknek. Az összeg zöme azonban, amelyet nagyrészt a *mi* európai barátaink fizettek be, ott áll használatlanul, és Marxot »megmentik«, amennyiben megkapja a szükséges összeget azzal a feltétellel, hogy meghatározott részletekben fizeti vissza úgy, ahogyan ez a többi – a segélyezésre úgy látszik egyedül jogosult – menekült számára szükséges. Ezt Marx lelkiismeretesen meg is teszi és mindent visszafizetett, részben a saját keresetéből, részben a családjától kapott pénzekből. Ez minden. – Ennek a dolognak a kikerekítéséhez semmilyen anyagom nem hiányzik, sőt bőségesen a rendelkezésemre áll. Ugyancsak van anyagom Marxnak a »Neue Rheinische Zeitung«-ért hozott áldozatairól is, amikor a júniusi forradalom után a burzsoázia, majd a kölni ostromállapot után a demokrata kispolgárság is elpártolt a laptól – szép dolog. Marx azt mondja, hogy kb. 7000 tallért költött el a »Neue Rheinische Zeitung«-ra. – Cudar csak az, hogy ellenfeleink örülni fognak, ha ezeket a tényeket meghallják. Hogy vélekedsz erről? Hogy Marx pozícióját minden oldalról definiáljuk, nem szabad hallgatnunk erről. Marx azt is mondja, hogy minden feljegyzést, amit küld nekem, felhasználhatok és fel is *kell* használnom, anélkül egyébként, hogy őt mint informátort bevonnám a dologba. »*Reform*«: Marx *nekem* ad igazat. Azt mondja, hogy az ipari kiállításra fél Németország New Yorkba jön, s minthogy ebben a városban nincs más sajtószervünk, tehát *ne vegyük észre* a »Hornisse« urainak ostobaságait és okosan lavírozunk. Tudvalevő, hogy Talleyrand mindig arra intette államférfiait: »Mindenekelőtt csak ne túl buzgón, ne túl buzgón!«". – *557*

[780] Marx e leveléből csak az a töredék maradt fenn, amelyet Cluss idéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 okt. 3-i levelében. – *559*

[781] Cluss quebecki tudósítása a „Reform" 1853 aug. 31-i számában jelent meg. Ugyanez a szám közölte Kellner „Die Neue Welt" c. vezércikkét, amely Theodor Poesche és Karl Goepp könyvével („The new Rome. The United States of the world") foglalkozott. A „Neu-England-Zeitung" 1853 szept. 3-i száma közölte Poesche „Die »Klassenkämpfer« c. cikkét (v. ö. 384. jegyz.). – *559*

[782] V. ö. Marx: „Az alsóházban – A sajtó a keleti ügyekről – A cár kiáltványa – Dánia", „A háború kérdése – Brit népesedési és kereskedelmi statisztika – Parlamenti események" (9. köt. 225–231., 239–250. old.). – *559*

[783] „Gradaus" – német nyelvű amerikai újság; a XIX. sz. ötvenes éveiben adták ki Philadelphiában mint a philadelphiai Munkásegylet lapját. – *560*

[784] A Weydemeyerhez írt levél teljes szovege nem maradt fenn – *562*

[785] Wilhelm Wolffról van szó, akı egy ideig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy kıvándorol az Egyesult Államokba, de akkorıban Manchesterbe koltozott. (V. o. még 380. jegyz.) – *562*

[786] Marx e leveléből csak az a toredék maradt fenn, amelyet Cluss ıdéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 nov. 2-ı levelében – *565*

[787] Heınzen cıkkeıről van szó, amelyek a „Neu-England-Zeitung"-ban, majd az akkoriban általa szerkesztett „Herold des Westens"-ben jelentek meg. Cluss és Weydemeyer a „Reform"-ban kıgúnyolták Heınzen magatartását és a sajtóban megjelent tıradáit. – *565*

[788] Marx egyrészt a bonapartista Franciaország dınasztikus célokat követő uralkodó koreinek keleti polıtikájára, másrészt Oroszország agresszív fellépésére utal, amely kıhasználva a balkáni népek rokonszenvét az orosz nép iránt, 1853 júnıusában csapataival elfoglalta a dunai fejedelemségeket. – *566*

[789] Marx e leveléből csak az a toredék maradt fenn, amelyet Cluss ıdéz belőle Weydemeyerhez írt 1853 dec. 7-ı levelében. – *567*

[790] Eccarius tudósításai Franciaország gazdasági és polıtikai helyzetéről 1852 szeptemberétől 1853 májusáig jelentek meg a „People's Paper"-ben, ezek sorában jelent meg a lap 1852 dec. 11-ı és 18-ı számában az elsősorban Marx „Brumaire"-jének tartalmát ısmertető „A review of the literature on the coup d'état" c. cıkksorozat ıs. – *567*

[791] Marx feltehetően Cluss 1853 okt. 23–24-ı levelére válaszol, amelyből megtudta, hogy Cluss a „Lord Palmerston"-nak (v. o. 398. jegyz.) a „New York Daily Tribune"-ban megjelent részét németre fordította és elkuldte a New York-ı „Reform"-nak. Nehézséget az eredeti kozlemény szerzőjének megnevezése jelentett, mınthogy a „Tribune" aláírás nélkuli vezércikként jelentette meg Marx írását. A „Reform" szerkesztősége ezért a kovetkező előzetes megjegyzéssel kozolte a cıkket: „Az a nagy érdeklődés, amelyet Palmerston neve most újólag kıvált, arra késztet bennunket, hogy a »Tribune« alapján kozoljuk ezt a feldolgozást. Ez a vázlat elárulja, hogy szerzője az angol ugyekben átlagon felüli ısmeretekkel rendelkezik, ezért még aláírás híján sem nehéz kıtalálni, hogy ki írta." Cluss fordítása a „Reform" 1853 nov. 2-i, 3-ı, 4-i, 8-i és 9-ı számában jelent meg – *568*

[792] Néhány sorral alább Cluss a kovetkezőket írja Weydemeyernek: „Marx még néhány megjegyzést csatolt Urquhartról, abból az alkalomból, hogy Jones Urquhartot tapıntatlanul az oroszok szovetségesének nevezte az egyik újságban, amelyet meg fogok kapnı. Marx azt írja, hogy ezért Jonesnak levélben ellátta a baját. Az urquhartiádákból egy kis cıkket állítok ossze." Cluss cıkke „David Urquhart" címmel, aláírás nélkul megjelent a „Reform" 1853 dec. 19-ı számában. A Marx – szó szerınt ıdézett – megjegyzéseiből osszeállított cikk így hangzik: – „A legutóbbi gőzhajóval hozzánk érkezett angol újságok egyikében meglepetéssel látjuk, hogy D. Urquhart urat, akit az utóbbi időben tobbszor is mint az angliai oroszellenes gyulések agıtátorát említették, *Oroszország szolgálatában álló eszköznek* nevezik. Ezt a képtelenséget csak a »szabad szlávság« ármánykodásaival magyarázhatjuk, hiszen Urquhartot egész Európa mınd a mai napig csupán mint az oroszok megrogzott, szınte mániákus ellenseget és a torokok barátját ısmerte. Sőt bebizonyosodott, hogy az oroszok megprobálták megmérgezni, amikor kovetségi titkár volt Konstantınápolyban. Ezért mondanunk kell néhány szot arról a férfiúról, akinek neve kozszájon forog, de akinek jelentőségéről szınte senki sem tud számot adni magának. –

Urquhart szisztematikusan *egyetlen* rogeszmen lovagol. Húsz éven át *sikertelenul* denunciálta Palmerstont és az oroszok furfangjait és ravaszkodásait, ezért természetesen félbolonddá kellett válnia, mint mindenkinek, akinek *egy* bizonyos helyes eszméje van, de ennek a világban nem tud érvényt szerezni. Hogy Palmerston és diplomáciája mind a mai napig tartani tudta magát, ezt Urquhart a whigek és toryk civódásaival magyarázza, ami részben, de felreérthetetlenul csak részben igaz is. A mai angol parlamenttel szemben, amely minden dolgot nem a maga érdeme szerint becsul, hanem csakis a »kormányon lét« vagy az »ellenzékben lét« mércéjével mér, más menekvést nem lát – hiszen szuletett konzervatív –, mint egyfelől a királyi előjogok megerősítését, másfelől pedig a *helyi, municipális onkormányzatot*. Hogy Oroszország ellen frontot lehessen alkotni, azt kívánja, hogy a Nyugat képezzen éppoly tomor, egyontetu tomeget, amilyen az orosz. Ezért *tudni sem akar partokról* és minden centralizációs torekvésnek eskudt ellensége. Minthogy az eddigi forradalmak 1848 óta pillanatnyi hatásukban mind Oroszország haladásának kedveztek, Urquhart ezt az eredményt őrult módon *eredetileg* az orosz diplomácia fejében szuletett *célnak* tekinti. Urquhart elképzelésében tehát az orosz ugynokok a forradalmak titkos főkolomposai. Minthogy a konzervatív régi rendszer keretében *Ausztria* a kozvetlen ellensúlya Oroszországnak, Urquhart előszeretettel viseltetik Ausztria iránt, és ellenszenvvel mindazon tényezők iránt, amelyek veszélyeztethetik Ausztria nemzetkozi hatalmát. Ellentétben egyrészt az orosz, másrészt a forradalmi nivellálódással, gorcsosen ragaszkodik az individualitáshoz és a népek sajátos tulajdonságaihoz. Az ő szemében tehát a zsidók, a cigányok, a spanyolok és a mohamedánok, a cserkeszeket is beleértve, a négy legpompásabb nép, mert nem kezdte ki őket Párizs és London sekélyessége (vulgarizmusa). Mindebből látható, hogy történetfelfogása szukségképpen igen szubjektív természetu; az ő szemében a történelem tobbé-kevésbé a diplomácia kizárólagos muve. Ami az objektív, a materialista történetfelfogást illeti, úgy véli, hogy ez ugyanaz, mintha a buntetteket nem vinnék a torvényszék elé, hanem torvényekké általánositanak. Urquhart, mint egyik kritikusa mondja róla, »tiszteletre méltó, nyakas, igazságszerető, lelkes, erős előítéletekben felőrlődő, tokéletesen oktalan oregúr«. – Minthogy azonban csak *egyetlen* feladata van az életben, a harc Oroszország ellen, amelyet monomániás éleslátással és sok szakértelemmel vív, mindez mit sem árt. Az *egyetlen* életfeladat lovagja szukségképpen újra csak »búsképu nemes lovag«, s még Sancho Panzákban sem szenved hiányt, sem itt, sem Európában. E válfajnak módosult példánya oltott testet »A.P. C.«-ben" (Pulszky, v. o. 308. jegyz.),„a »Tribune« londoni ABC-lovészében". – *568*

[793] A csak vázlatban fennmaradt levél eredeti szovege angol. – *569*

[794] Jean Martinet (megh. 1672) XIV. Lajos bátor, de korlátolt tábornagya volt, neve a jelentéktelen formaságokon lovagló pedáns parancsnok gúnynevévé vált. –*569*

[795] „Truly English Minister" (igazi angol miniszter) – így nevezte Lord Russell az alsóház 1850 jún. 25-i ulésén Lord Palmerstont, aki Pacifico kereskedő ugyevel kapcsolatban (v. o 301 jegyz.) ugyanaznap tartott agresszív beszédében kijelentette. „civis Romanus sum" (római polgár vagyok); Palmerston igazolni akarta Anglia eljárását, és az angol polgárt, akinek tekintélyet szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgáraihoz hasonlította. Az idézett régi római szólás az ókori Rómában a római polgárjogokkal járó kiváltságokat és társadalmi állást jelolte. – *574*

[796] A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés Oroszország és Torokország kozott jott létre 1833 júl 8-án (jún. 26-án), miután előzőleg orosz csapatok érkeztek Hunkjar Szkeleszibe, a Boszporusz térségébe, hogy segítséget nyújtsanak a szultánnak a lázadó egyiptomi alkirály, Mehmed Ali seregei ellen, aki már a torok fővárost fenyegette. 1833 májusában Anglia és Franciaország kozbenjarására a porta békeszerződést kotott Mehmed Alival, aki megkapta Szíriát és Palesztinát. A szultánt tehát kozvetlen veszély már nem fenyegette, de a cári diplomácia, a feszult helyzetet és az orosz csapatok torokországi jelenlétét kihasználva, rá-

bírta a portát, hogy védelmi szövetséget kössön Oroszországgal. A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés ezt a védelmi szövetséget egy titkos záradékkal pecsételte meg, amelyben Törökország kötelezte magát, hogy orosz hadihajókon kívül semmiféle más idegen hadihajót nem ereszt át a tengerszorosokon. – Az 1840 és 1841 évi londoni egyezményekről v. ö. 427. jegyz. – Az első angol–afgán háborúban (1838–1842), melyet Anglia azért provokált, hogy Afganisztánt gyarmatosítsa, az angolok hódító tervei meghiúsultak. – Palmerston magatartásáról Krakkó kérdésében v. ö. 466. jegyz. – *575 578*

[797] Nápolyi kénkérdés – a Nápolyi Királyság 1838-ban egy francia kereskedelmi társaságnak adta Szicília kénkitermelésének koncesszióját. Az angol kormány, hivatkozással az 1816-os szerződésre, amelyben Nápoly kötelezte magát, hogy egyetlen országnak sem nyújt olyan kereskedelmi kiváltságokat, amelyek csorbítják Anglia érdekeit, utasította fekete-tengeri flottáját a hadicselekmények megindítására. Ezzel arra kényszerítette Nápolyt, hogy felbontsa szerződését a francia kereskedelmi társasággal. – *575*

[798] V. ö. Heine: „Neuer Frühling", 6. költemény. – *576*

[799] V. ö. Weber: „Preciosa", II. felv. 2. szín; szövegét írta Pius Alexander Wolff. – *576*

[800] A dán monarchia integritására vonatkozó 1852 máj. 8-i londoni jegyzőkönyvet az öt nagyhatalom – Oroszország, Ausztria, Anglia, Franciaország és Poroszország –, valamint Svédország és Dánia írta alá. Alapjául egy 1850 júl. 4-én ugyanazon hatalmak által (Poroszország kivételével) ugyancsak Londonban aláírt jegyzőkönyv szolgált, amely egyértelműen állást foglalt egy dán összállam mellett, beleértve Schleswig és Holstein hercegségeket. A jegyzőkönyvben a cárról mint Dánia törvényes trónkövetelőjéről volt szó. A cár ugyanis Karl Peter Ulrich holstein-gottorpi herceg leszármazottja volt, aki Oroszországban III. Péter néven uralkodott, és dán trónutódlási jogairól lemondott Keresztélynek, Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg hercegének javára, akit VII. Frigyes utódának ismertek el. Ezen az alapon támaszthatott a cár igényt a dán trónra a Glücksburg-dinasztia kihalása esetén. – *577*

[801] Négyes szövetség – Anglia, Franciaország, Spanyolország és Portugália 1834 áprilisában kötött szövetsége. A szerződés, amely formailag az abszolutisztikus Oroszország, Poroszország és Ausztria ellen irányult, lehetővé tette Angliának, hogy a spanyol és portugál trónöröklési viszályokkal kapcsolatban (a Don Carlos, ill. Dom Miguel trónkövetelők elleni harcban) a spanyol, illetve portugál kormány katonai megsegítése ürügyén fokozza befolyását ebben a két országban. Ez volt az oka annak, hogy az angol–francia kapcsolatok megromlottak. – A franciaországi bonapartista rezsim elismeréséről v. ö. 678. jegyz. – *577*

[802] Utalás Marx szerkesztői munkájára a „Rheinische Zeitung"-nál. – „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap, 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították. Munkatársai közé bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októberétől kezdve főszerkesztője volt a lapnak. A „Rheinische Zeitung" Engels néhány cikkét is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. A „Rheinische Zeitung"-nak ez az irányzata, melynek népszerűsége Németországban egyre növekedett, nyugtalanította a kormánykörököt és dühödt hajszát váltott ki a lap ellen a reakciós sajtóból. 1843 jan. 19-én a porosz kormány rendeletileg 1843 ápr. 1-i hatállyal betiltotta a lapot, és addig is kettős cenzúra alá vetette. – *579*

[803] A krími hadvezetésről tervezett cikkekből „Visszapillantások" címmel (v. ö. 10. köt.) Marx 1854 dec. 29-én, ill. 1855 jan. 1-én két cikket írt, amelyek 1855 jan. 2-án és 4-én

jelentek meg a „Neue Oderzeitung"-ban; ezzel kezdődött Marx kozreműködése a lapnál. (V. o. még 557. jegyz.) – *579*

[804] V. o. Marx: „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" (4. kot.). – *584*

[805] A levél vége elveszett. – *584*

[806] A levelet Marx Camberwellben, London egyik elővárosában írta: Imandt, aki Skóciába utazott, rendelkezésére bocsátotta vidéki házát, hogy Marx és felesége kissé megnyugodjanak kisfiuk halála után. Marx a leveleiben továbbra is a londoni címét adta meg. – *586 587 589*

[807] Királyi oktrojálás – a két alkotmányokirat, amelyet IV. Frigyes Vilmos király az ellenforradalmi porosz államcsíny (1848 november–december) után a poroszoknak „adományozott". – 1848 dec. 5-én a nemzetgyulés feloszlatásával egyidejuleg érvénybe lépett a „Verfassungsurkunde fur den preussischen Staat" (Alkotmányokirat a porosz állam számára), az úgynevezett „oktrojált alkotmány"; ennek 60. cikkelye kimondja, hogy „a torvényhozó hatalmat a király kozosen gyakorolja a két kamarával. A király és mindkét kamara kozotti egyetértés minden torvényhez megkívántatik". – A reakció további megerősodése lehetővé tette 1849 áprilisában az oktrojált alkotmány alapján megválasztott második kamara feloszlatását. Az általános választójog helyébe háromosztályos választási rendszer lépett életbe (magas vagyoni cenzussal), és végul IV. Frigyes Vilmos 1850 jan. 31-én megerősítette az újabb, még reakciósabb alkotmányt. Az időkozben újjáválasztott képviselőház (második kamara), amely polgári liberálisokból állt, elfogadta az új alkotmányt, míg a polgári demokraták az 1848-as alkotmány mellett szálltak síkra. – *591*

[808] „Celui-ci s'en ira" (Ez [az ember] menni fog) az 1789-es francia forradalom „Ça ira!" (Ez menni fog!) refrénu dalának parafrázisa – *592*

[809] 1855 okt. 10-én Viktória királynőhoz intézett nyílt levél jelent meg a francia emigránsok „L'Homme" c. lapjában Félix Pyat tollából, aki az angol királynó 1855-os franciaországi látogatása alkalmából írta a levelet. Az angol kormány, hogy előzékenységet tanúsítson III. Napóleon iránt, a levél urugyén tobb francia emigránst (koztuk Victor Hugót is) kiutasított Jersey szigetéről. Ebben az osszefuggésben az Alien Bill (v. o 591 jegyz.) újrabevezetésének híre is elterjedt – *592 594*

[810] V. o. Vergilius: „Aeneis", I, 135. – *592*

[811] Marx első ízben 1843 okt. végétől 1845 febr. 5-ig élt Párizsban. Utána kénytelen volt átkoltozni Brusszelbe, mert a porosz kormány kovetelésére kiutasították Franciaországból. – *593*

[812] V. o. Mozart: „Don Giovanni", I. felv. 2. kép. – *593*

[813] Marx azon fáradozott, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" régi szerkesztőit (koztuk Georg Weerthet is) rábírja a „Revolution"-ban való kozremukodésre. – *597*

[814] Schnauffer, a „Baltimore Wecker" szerkesztője, 1852 szept. 27-én lapjában válaszolt Brüningk bárónak ugyanabban a számban megjelent levelére és a szerkesztőségnek feltett kérdésére, hogy milyen forrásból származnak a feleségére vonatkozó megjegyzések, amelyeket Cluss cikke tartalmazott (v. ö. 735. jegyz.). – *604*

[815] A „People's Paper" 1852 okt. 9-i és okt. 16-i száma „Our American correspondence" c. rovatában kozolte Cluss két cikkét az amerikai elnokválasztás előkészületeiről. – *604*

[816] Szemlén (Revue) Jenny Marx azt a folyóiratot érti, amelyet Becker, Weydemeyer és Bürgers 1851 tavaszán akartak kiadni; tervük azonban nem sikerült. – *605*

[817] A kölni kommunista-perben (v. ö. 7. jegyz.) Stieber 1852 okt. 23-án az esküdtszéknek bemutatott egy úgynevezett „eredeti jegyzőkönyvet", amely a per kezdeményezőinek várakozása ellenére nem a vádat, hanem a védelmet erősítette, minthogy nyilvánvaló hamisítványnak bizonyult (v. ö. 8. köt. 415–437. old.). – *606*

[818] Feltehetően Cluss „Die materielle Kritik und der moralisierende Standpunkt" (A materialista kritika és a moralizáló álláspont) c. cikkéről van szó, amely Ruge ellen irányult. – *607*

[819] Jenny Marx levelének teljes szövegét idézi Cluss Weydemeyerhez írt 1853 márc. 28-i levelében; a levél eredetije nem áll rendelkezésre. – *608*

[820] Jenny Marx arra utal, hogy Weydemeyernek és Clussnak anyagi okokból nem sikerült kiváltaniok a „Brumaire" New Yorkban nyomtatott példányainak nagy részét. – *608*

[821] Nyilvánvalóan arról van szó, hogy nemcsak elkobozták a „Leleplezések" példányait (v. ö. 222. jegyz.), hanem „A számkivetés nagyjai" (v. ö. 92. jegyz.) kiadása sem sikerült. – *609*

[822] Utalás Wermuth és Stieber: „Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" c. könyvére; v. ö. erről Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" (21. köt. 200–216. old.) – (V. ö. még 64. jegyz.) – *609*

[823] A levelet, amelyet Cluss kivonatosan közöl, Marx valószínűleg 1853 máj. 1-e körül, manchesteri tartózkodása idején írta neki. A levél nem maradt fenn. – *611*

[824] A „Forradalom és ellenforradalom Németországban" (v. ö. 4. jegyz.) utolsó, XX. fejezete nem készült el (v. ö. 176. jegyz.); Cluss ezért arra kérte Marxot, hogy a cikksorozathoz a „Reform"-ban való közlés céljára írjon befejezést. – *611*

[825] A levelet, amelyet Cluss kivonatosan ismertetett, Jenny Marx 1853 máj. 20-a körül, valószínűleg Marx megbízásából írta neki; egyéb formában a levél nem maradt fenn. – *612*

[826] Minden valószínűség szerint a Rothschild-család frankfurti ágának egyik tagjáról, Wilhelm Karl Rothschildról (1828–1901) van szó, aki Göttingában Pieper egyetemi diáktársa volt. – *612*

[827] A keleti kérdésről küldött cikkekből a „New York Daily Tribune" 1853 áprilisában a következőket közölte: „A török kérdés lényege" (v. ö. 313. jegyz.), „A török kérdés" (v. ö. 305. jegyz.), „Mi lesz az európai Törökország sorsa?" (v. ö. 481. jegyz.). A cikkeket Marx kérésére Engels írta. – *612*

[828] Ebben a levéltöredékben Cluss kivonatosan ismerteti Marx feltehetőleg 1853 februárjában kelt levelének tartalmát; Marx levele nem maradt fenn. – *613*

[829] Utalás Wilhelm Wolffra: Isegrim a farkas (Wolf) neve Goethe „Reinecke Fuchs" (Reinecke róka) c. művében. – *614*

[830] A levelet (amely nem maradt fenn) Marx 1852 nov. végén írhatta Schabelitznak, aki 1852 dec. 1-én azt válaszolta, hogy hajlandó a „Leleplezések"-et a Marx által javasolt feltételekkel kiadni. – *614*

[831] Cluss töredékesen ismerteti Marx 1853 okt. közepe táján írt levelének tartalmát; Marx levele nem maradt fenn. – *615*

[832] V. ö. Marx: „A brit uralom Indiában" (v. ö. 357. jegyz.), „A Kelet-Indiai Társaság – Története és eredményei", „Az indiai brit uralom várható eredményei" (9. köt. 120–125., 140–147., 209–214. old.). – *615*

[833] Cluss beszámol Weydemeyernek Marx 1853 nov. 28-i levelének tartalmáról (ennek mellékleteként küldte el Marx Clussnak „A nemes tudatú lovag" kéziratát), és idéz a Marx és Jenny Marx által írt kísérőlevélből. Más formában ezek a levelek nem maradtak fenn. – *617*

[834] V. ö. Engels: „Hadicselekmények a Balti- és a Fekete-tengeren – Angol–francia hadműveleti rendszer" (v. ö. még 504. jegyz.). – *620*

Mutató

(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok) *

A

ABDUL-MEDZSID (1823–1861) – török szultán 1839–1861. – *197 209* (442)

Abendzeitung *lásd* New Yorker Abendzeitung

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, (1814-től) Earl of (1784–1860) – angol politikus, tory, 1850-től a peelisták vezére; 1828–30, 1841–46 külügyminiszter; 1852–55 a koalíciós kormány miniszterelnöke. – *203 215 332 335 341 403 404 570 574* (298 299 300 436 764)

Advertiser *lásd* The Morning Advertiser

AGÉSZILAOSZ (i. e. kb. 444–kb. 360) – spártai király i. e. kb. 401–360; II. Agisz öccse. – *481*

AGISZ, II.. – spártai király i. e. kb. 427–401; Agészilaosz bátyja. – *481*

AGOSTINI, Cesare (1803–1855) – olasz forradalmár, Mazzini híve; az 1848–49-es olasz forradalom résztvevője; a forradalom leverése után Angliába emigrált; később szakított Mazzinival. – *200*

ALBERT, szász-koburg-gothai herceg (1819–1861) – Viktória angol királynő férje. – *314 442* (645)

ALBERTS – a XIX. sz. ötvenes éveiben a londoni porosz követség titkára. – *178*

ALEXANDER, William – angol orvos (XVIII. sz.). – *522*
– *The history of women, from the earliest antiquity to the present time* (A nők története az őskortól napjainkig), 3. kiad., I–II. köt., London 1782. – *522*

Allgemeine Enzyklopädie *lásd* Ersch és Gruber

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *27 53 82* (49 129 186 574)
– 1852 febr. 25. (Beilage): *Buchmacherei* (Melléklet): (Könyvészet). – *27 29*
– 1852 júl. 13.: *Der Kommunistenprozess* (A kommunista-per). – *82* (129)
– 1852 szept. 11-13.: *Baden. Die deutsche revolutionäre Propaganda in London und die Revolutionsanleihe* (Baden. A német forradalmi propaganda Londonban és a forradalmi kölcsön). – *132 135* (186)
– 1855 jan. 9.: *Ein Beitrag zur Charakteristik der Engländer* (Adalék az angolok jellemzéséhez). – *398* (573)

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

– 1855 jan. 9. (Beilage): *Die Assisenverhandlung gegen Barthélemy* (Melléklet): (A Barthélemy elleni eskudtszéki tárgyalás). – *399* (675)
– 1855 márc. 4.: *Der Russe Herzen* (Az orosz Herzen). – *414* (599)

ALTENSTEIN, Karl, Freiherr von Stein zum (1770–1840) – 1808–10 porosz pénzügyminiszter, 1817–38 vallás-, kozoktatás- és egészségügyi miniszter. – *348*

ANDERSEN, Hans Christian (1805–1875) – dán költő és regényíró, nevét főként meséi tették ismertté. – *457* (659)

ANNEKE, Friedrich (Fritz) (kb. 1817–kb. 1872) – porosz tuzértiszt, a hadseregből kizárták; 1848-ban tagja a Kommunisták Szovetsége egyik kölni csoportjának, egyik alapítója és titkára a kölni Munkásegyletnek; a „Neue Kolnische Zeitung" kiadoja, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja, 1848 júl.–dec. letartóztatásban; részt vett a badeni-pfalzi felkelésben mint a katonai bizottság tagja, majd kivándorolt Amerikába és az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *56 91 254 295 507 508*

ANNEKE, Mathilde Franziska (1817–1884) – az előzőnek a felesége, írónő; 1848–49-ben demokratikus lapok munkatársa. – *236*

ANSCHÜTZ – német zenész; a XIX. sz. negyvenes éveiben részt vett a demokratikus mozgalmakban, az otvenes években Angliába emigrált; Dronke barátja. – *55 58*

ANSTEY, Thomas Chisholm (1816–1873) – angol jogász és politikus, polgári radikális; 1847–52 a parlament tagja, 1854–59 hongkongi főállamugyész – *327*

Arbeiterrepublik *lásd* Die Republik der Arbeiter

Archivio triennale delle cose d'Italia dall' avvenimento di Pio IX all' abbandono di Venezia (Az itáliai ugyek háromeves archívuma IX. Pius trónralépésétől Velence elhagyásáig), I. sorozat, I–II. kot., Capolago 1850–51, III. kot., Chieri 1855. – *336 343*

ARCONATI VISCONTI, Constanca, grófnő (kb. 1801–kb. 1870) – az olasz szabadságharc résztvevője. – *138*

ARETINO, Pietro (1492–1556) – olasz iró és koltő, szatirikus – *76 78*
– *Dubbii amorosi* (Szerelmi kételyek), 1757. – *76–77*

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz koltő. – *565*
– *L'Orlando furioso* (Az őrjongő Orlando). – *496 497* (31 709)

ARNIM, Ludwig Achim von (1781–1831) – német koltő, a heidelbergi romantikus iskola egyik képviselője.
– és Clemens BRENTANO: *Des Knaben Wunderhorn* (A fiú csodakurtje). – *328* (476)

ARNOLD, Franz – német demokrata, az Egyesult Államokba emigrált; az otvenes évek elején Cluss baráti koréhez tartozott – *254*

AUERBACH, Berthold (1812–1882) - német liberális iró, a kisparaszti életformát idealizálta – *441*

AUERSWALD, Rudolf von (1795–1866) – porosz politikus, a polgárosodott liberalis nemesség képviselője; 1848 jún.–szept. kulugyminiszter és miniszterelnok - *160*

Augsburger Zeitung *lásd* Allgemeine Zeitung, Augsburg

AUGUSTUS, Cajus Julius Caesar Octavianus (i. e. 63–i. sz. 14) – római császár i. e. 27–i. sz. 14. – *414*

Aumale hercege *lásd* Orléans, Henri-Eugène-Philippe-Louis d'Orléans, duc d'

AURANGZEB (1618–1707) 1658–1707 uralkodó Indiában; a nagymogul dinasztia kiemelkedő alakja. – *238*

B

BABEUF, François-Noël (Gracchus) (1760–1797) – francia forradalmár, utópikus kommunista, az „Egyenlők" összeesküvésének megszervezője. – *133*

BACH, Alexander, Freiherr von (1813–1893) – osztrák államférfi, reakciós, az abszolút monarchia híve; 1848–49 igazságügyminiszter, 1849 júl.–1859 aug. belügyminiszter, Ausztria politikájának tényleges irányítója. – *492*

BACON, Francis, Viscount of Saint Albans and Baron of Verulam (1561–1626) – angol materialista filozófus, természetkutató és történész; egy időben lordkancellár. – *586*

Badinguet *lásd* Napóleon, III.

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, az 1848-as német forradalom résztvevője; később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen, 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. – *35 264–269 276 546* (371 374)

»*Baltimore Wecker*« (Baltimore-i Ébresztő). – *100* (150 735 814)
– 1852 szept. 27. – *523*

BALZAC, Honoré de (1799–1850) – francia realista regényíró. – *142*
– *Le cabinet des antiques* (A régiségtár). – *142*
– *Le père Goriot* (Goriot apó). – *142*

BAMBERGER, Ludwig (1823–1899) – német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban a badeni-pfalzi felkelés résztvevője, utána emigráns Svájcban, Angliában és Franciaországban; 1866 után visszatér Németországba; később nemzeti liberális. – *207 225 540*

BAMBERGER, Simon – londoni bankár, Ludwig Bamberger apja. – *194 208 213 220 221 227 254 614*

BANDIERA testvérek – Attilio Bandiera (1817–1844) és Emilio Bandiera (1819–1844) – az itáliai nemzeti szabadságmozgalom résztvevői; 1844-ben kivégezték őket. – *30* (51)

BANGYA, János (1817–1868) – magyar újságíró és katonatiszt, részt vett az 1848–49-es magyarországi forradalomban; a forradalom leverése után külföldön Kossuth megbízottja és egyúttal rendőrügynök; később Mehemed bej néven török katonai szolgálatba lépett. – *17 18 25 56 62 63 74 76 80 81 82 138 144 149 167 168 169 172 174–175 177 183 187 188 195 201 216 218–220 222 229 282 287 320 325 335 365 482 488 500 519 521 527 528 537–539 544 545 552 553 556 601* (217 316 317)

BARBES, Armand (1809–1870) – francia forradalmár, kispolgári demokrata, a júliusi monarchia idején a titkos Évszakok Társasága egyik vezetője, 1839-ben felkelési kísérletben való részvételért életfogytiglanra ítélik; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, Ledru-Rollin politikáját támogatja; az 1848 máj. 15-i események résztvevőjeként megint életfogytiglanra ítélik, 1854-ben amnesztiát kap és emigrál. – *18 393 407* (559)

BARNUM, Phineas Taylor (1810–1891) – amerikai spekuláns, cirkuszi látványosságok mutogatásával nagy vagyonra tett szert. – *3 64 414* (598)

BARTHELEMY, Emmanuel (kb. 1820–1855) – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1848-ban a párizsi júniusi felkelés résztvevője, majd Angliába emigrált; a londoni francia blanquista menekültek egyik vezetője; 1855-ben bűncselekmény vádjával kivégezték. – *79 137 160 215 396 399 401 542* (229 569 756)

BARTHOLD, Friedrich Wilhelm (1799–1858) – német történész. – *104*
– *George von Frundsberg oder das deutsche Kriegshandwerk zur Zeit der Reformation* (George

von Frundsberg vagy a német hadimesterség a reformáció korában), Hamburg 1833. – *104*

BATTHYÁNY Kázmér, gróf (1807–1854) – magyar politikus, liberális arisztokrata, a szabadságharc résztvevője, 1849 a forradalmi kormány külügyminisztere; a forradalom leverése után Törökországba, majd Franciaországba emigrált. – *17 25*

BATTHYÁNY Lajos, gróf (1806–1849) – az utolsó rendi országgyűlésen a főrendi ellenzék vezetője; 1848 ápr. 7.–szept. 10. az első független magyar kormány elnöke; dec. 31-én az országgyűlés békeküldöttségének tagja; 1849 jan. 8-án letartóztatták, okt. 6-án kivégezték. – *44 481*

BAUER, Bruno (1809–1882) – német ifjúhegeliánus filozófus, bibliakritikus; 1866 után nemzeti liberális. – *22 48 50 51 57 64 88 89 338 348 375 379 395 396 421 423 441 490 585* (78 495)

– *Der Untergang des Frankfurter Parlaments* (A frankfurti parlament bukása), Berlin 1849. – *22 23 42* (39)

– *Russland und das Germanentum* (Oroszország és a germánok), Charlottenburg 1853. – *421* (602)

– *Russland und das Germanentum. Zweite Abteilung. Die deutsche und die orientalische Frage* (Oroszország és a germánok. Második rész. A német és a keleti kérdés), Charlottenburg 1853. – *421* (602)

– *De la dictature occidentale* (A nyugati diktatúráról), Charlottenburg 1854. – *375 379* (539)

– *Deutschland und das Russentum* (Németország és az oroszok), Charlottenburg 1854. – *421*

– *Die jetzige Stellung Russlands* (Oroszország jelenlegi állása), Charlottenburg 1854. – *421*

– *La Russie et l'Angleterre. Traduit de l'Allemand* (Oroszország és Anglia. Németből fordítva), Charlottenburg 1854. – *395 396 421* (564 602)

– *Die russische Kirche* (Az orosz egyház), Charlottenburg 1855. – *421 441*

BAUER, Edgar (1820–1886) – Bruno Bauer öccse, német ifjúhegeliánus filozófus és publicista; 1858–59 a londoni „Neue Zeit" szerkesztője; az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő. – *94 337 338 441 579* (495)

BAUER, Heinrich – német cipész, az Igazak Szövetségének egyik vezetője; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1851-ben Ausztráliába emigrált. – *451–452* (108 652)

BAYARD, Pierre du Terrail, seigneur de (kb. 1475–1524) – francia lovag, bátorsága és nemes viselkedése miatt a „félelem és gáncs nélküli lovagnak" nevezték. – *341*

BAYER, Joseph August (1821–1864) – osztrák katonatiszt és író; az 1848–49-es magyar szabadságharcban Görgey hadseregének vezérkari főnöke; a kapituláció után fogságba esett, halálra, majd kegyelemből várfogságra ítélték; 1850-ben amnesztiában részesült. – *550*

BECKER, August (1814–1871) – német publicista, weitlingiánus; Weitling letartóztatása (1842) után a svájci kommunista kézműves-mozgalom irányítója. Részt vett az 1848–1849-es németországi forradalomban, az ötvenes évek elején Amerikába emigrált, ahol demokratikus újságok munkatársa lett. – *98*

BECKER, Hermann Heinrich (1820–1885) – német jogász és publicista; 1848-ban tagja a kölni Demokrata Társaságnak és vezetőségi tagja a Munkások és Munkáltatók Egyletének, beválasztják a demokraták rajnai kerületi bizottságába és a kölni biztonsági bizottságba; 1849 máj.–1850 júl. a „Westdeutsche Zeitung" szerkesztője; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista-per egyik fővádlottja; később nemzeti liberális, Dortmund és Köln főpolgármestere. – *10 148 158 159 177 178 180 355 388 450 458 463 495 511 512 533 534 599 604 607 609* (7 224 516 648 652 668 816)

BECKER, Johann Philipp (1809–1886) – német kefekötő, a harmincas negyvenes évek németországi és svájci demokratikus mozgalmainak résztvevője; a svájci hadsereg tisztjeként harcolt a Sonderbund ellen; az 1848-as forradalom aktív résztvevője, a badeni népfelkelők parancsnoka; a hatvanas években az I. Internacionálé egyik vezetője Svájcban, a „Vorbote" szerkesztője; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *380*

BECKER, Max Joseph (megh. 1896) – német mérnök, demokrata; 1849-ben a badeni felkelés résztvevője; a felkelés leverése után Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *483 611* (693)

BECKMANN – az ötvenes évek elején porosz rendőrügynök Párizsban; a „Kölnische Zeitung" párizsi tudósítója. – *132*

BEDEAU, Marie-Alphonse (1804–1863) – francia tábornok és politikus, polgári republikánus; részt vett a párizsi júniusi felkelés leverésében; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke. Az 1851 decemberi államcsíny után száműzték. – *138*

BELFIELD, James – Marx és Engels barátja Manchesterben. – *154*

BELL, Alexander.
– *Reception and progress of Kossuth in the United States* (Kossuth fogadtatása és utazása az Egyesült Államokban), „The Friend of the People", 1852 febr. 14. – *17* (32)

»*Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung*« (Szépirodalmi folyóirat és New York-i bűnügyi újság). – *219 228 231 240 289 292 294* (262 316 319 332 345 386 410 417 424)

Bellune, de *lásd* Victor, Claude-Victor Perrin, duc de

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vett a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka és az Erdélyben harcoló 6. hadtest parancsnoka, 1849 márciusában honvédaltábornagy, 1849 aug. 9-én a honvédsereg főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belépett a török hadseregbe. – *550*

BERANGER, Pierre-Jean de (1780–1857) – francia demokrata költő. – *386*

BERGENROTH, Gustav Adolph (1813–1869) – történész és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, 1850-ben emigrált. – *442*

Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849 (Jelentés az orosz csapatok 1849. évi hadműveleteiről a magyar lázadók ellen), I–II. rész, Berlin 1851. – *325 326*

BERMBACH, Adolf (1822–1875) – kölni jogász, demokrata, a frankfurti nemzetgyűlés tagja; a kölni kommunista-per egyik mentő tanúja, összekötő Marx és a vádlottak között; később liberális. – *10 12 83–86 150 152 159 160 165 458 530* (215 705 717 721)

BERNARD, Martin (1808–1883) – francia forradalmár, kispolgári demokrata, forradalmi titkos társaságok egyik vezére a júliusi monarchia idején; részt vett az 1848–49-es forradalomban, száműzték, megszökött és Angliába menekült; az 1859-es amnesztia után visszatért Franciaországba. – *27*

BERNARDIN DE SAINT-PIERRE, Jacques-Henri (1737–1814) – francia író. – *336*

BERNAYS, Karl Ludwig (Lazarus Ferdinand Cölestin) (1815–1879) – radikális publicista, 1844 a párizsi „Vorwärts" egyik szerkesztője; az 1848–49-es forradalom után az Egyesült Államokba emigrált. – *540*

BERNHARDT – kispolgári demokrata, emigráns, a New York-i „Neue Zeit" egyik szerkesztője. – *433*

BERNI, Francesco (kb 1498–1535) olasz költő – *81* ([127])

BERNIER, François (1625–1688) – francia orvos és utazó. – *238 239 245*
– *Voyages de François Bernier, Docteur en Médecine de la faculté de Montpellier, contenant la description des Etats du Grand Mogol, de l'Indoustan, du royaume de Cachemire etc* (François Bernier-nek, a montpellier-i fakultás orvosdoktorának utazásai, tartalmazza leírását a Nagymogul államainak, Hindosztánnak, a kasmíri királyságnak stb.), Párizs 1830 – *238–239*

BERRY, Charles-Ferdinand de Bourbon, duc de (1778–1820) – XVIII. Lajos francia király unokaöccse. – *385*

BERTIN, Louis-Marie-Armand (1801–1854) – francia újságíró, orléanista, 1841–54 a „Journal des Débats" szerkesztője – *239*
– *Paris, 12 mars* (Párizs, március 12.), „Journal des Débats", 1852 márc. 13. – *36* ([61])

BIANCA, von – a kölni kommunista-per eskudtszékének tagja. – *174 521*

BIANCHI, A. – francia kispolgári demokrata, az otvenes években emigráns Londonban. – *18 39*

Biblia. 189 330 402 538 ([267 479 747])

BIBRA, L. – német vendéglős Londonban. – *437*

BISCAMP (Biskamp), Elard – újságíró, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; utána Londonba emigrált. – *520*

BISCHOFFSHEIM, Louis-Raphaël (1800–1873) – egy londoni fiókvállalattal rendelkező francia bank tulajdonosa. – *281 303 370*

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és a Luxembourg-bizottság elnöke; 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt, 1871-ben a versaillesiak mellé állt. – *28 35 39 43 85 284 307 310 330 392 476 482 505 548*

BLANK, Karl Emil (1817–1893) – kereskedő, a negyvenes-otvenes években közel állt a szocialistákhoz, Marie Engels férje. – *13 52 61 121 206 317 439 447 526*

BLANK, Marie (szül. Engels) (1824–1901) – Friedrich Engels húga, Karl Emil Blank felesége. – *524–526*

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaság alapítója, 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére; utópikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött *9 137 144 229 269 393* ([40])

BLENKER, Ludwig (1812–1863) – volt katonatiszt, polgári demokrata, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben a rajna-hessen-i és a pfalzi szabadcsapatok parancsnoka, majd az Egyesült Államokba emigrált, mint dandártábornok az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban *428 430*

BLESSON, Johann Ludwig (1790–1861) – porosz katonatiszt, hadtörténész. – *103*
– *Geschichte des Belagerungskrieges oder der offensiven Befestigungen. Eine Skizze* (Az ostromló háború vagy az offenzív erődítmények története. Vázlat), Berlin 1835. – *103*

BLIND, Friederike – Karl Blind felesége – *276 396 531 562 564*

BLIND, Karl (1826–1907) – német író és újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 részt vett a badeni forradalmi mozgalomban; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az otvenes években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti

liberális és Bismarck híve. – *194 196 202 229 276 320 324 326 388 389 396 434 531 560–564*

BLUM, Robert (1807–1848) – lipcsei könyvkereskedő és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament alelnöke és a frankfurti nemzetgyűlés baloldalának vezére; részt vett az 1848 októberi bécsi felkelésben; Bécs eleste után főbe lőtték. – *177* (250)

BODE, Adolf Friedrich, Baron (1807–1865) – erdészeti kutató, 1840–55 Pétervárott erdészeti oktató. – *395*

– *Notizen, gesammelt auf einer Forstreise durch einen Teil des Europäischen Russlands* (Jegyzetek az európai Oroszország egy részében tett erdei utazásról), Baer és Helmersen kiadása, Pétervár 1854. – *395* (566)

BOICHOT, Jean-Baptiste (szül. 1820) – francia politikus, republikánus, 1849-ben a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; részt vett az 1849 június 13-i felkelésben, majd emigrált. – *343 347*

BOIARDO, Matteo Maria (1434–1494) – olasz költő.

– *L'Orlando innamorato* (A szerelmes Orlando). – *81* (127)

BONAPARTE, Jérôme (1784–1860) – I. Napóleon legifjabb öccse; Vesztfália királya 1807–1813; 1850-től Franciaország marsallja. – *112*

BONAPARTE, Joseph (1768–1844) – I. Napóleon legidősebb fivére; Spanyolország királya 1808–1813. – *298*

– *Mémoires et correspondance politique et militaire du roi Joseph. Publiés, annotés et mis en ordre par A. du Casse* (József király emlékiratai, politikai és katonai levelezése. Kiadta, megjegyzésekkel ellátta és sajtó alá rendezte A. du Casse), Párizs 1853–55. – *298* (431)

Bonaparte, Louis *lásd* Napóleon, III.

Bonaparte, Napoléon *lásd* Napóleon, I.

BONAPARTE, Pierre-Napoléon (1815–1881) – III. Napóleon rokona; a második köztársaság idején az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; a republikánusokhoz csatlakozott. – *113 532*

»*Bonner Zeitung*« (Bonni Újság).– *100* (151)

BORCHARDT, Louis, Dr. – német orvos Manchesterben, Engels és Wilhelm Wolff baráti köréhez tartozott. – *239 241 257 263 273 277 312 591 592*

BOURQUENEY, François-Adolphe, comte de (1799–1869) – francia diplomata; 1841–44 követ és 1844–48 nagykövet Konstantinápolyban, 1853–56 követ és 1856–59 nagykövet Bécsben. – *578*

BÖRNSTEIN, Heinrich (1805–1892) – német kispolgári demokrata, a párizsi „Vorwärts!" alapítója; 1848 után emigráns Amerikában, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *472 540*

Braunschweigi herceg *lásd* Ferdinánd

»*Breslauer Zeitung*« (Boroszlói Újság). – *458 579 591* (662)

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabona törvény-ellenes Liga egyik vezetője, több ízben miniszter; a hatvanas évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *30 70 80 82 259 303 405* (46 53 59)

– [*Alsóházi beszéd, 1853 júl. 1-én*:] „The Times", 1853 júl. 2. – *259* (363)

– [*Beszéd az 1854 jan. 24-i manchesteri gyűlésen*:] „The Times", 1854 jan. 25. – *303* (446)

– [*Alsóházi beszéd, 1854 máj. 29-én.*:] „The Times", 1854 máj. 30. – *405*

BROCKHAUS, Heinrich (1804–1874) – a lipcsei Brockhaus-könyvkiadó és könyvkereskedés vezetője. – *102 118 345 514* (158)

BRUAT, Armand-Joseph (1796–1855) – francia admirális, 1854-ben egy hajóraj parancsnoka, 1855-ben a fekete-tengeri flotta főparancsnoka. – *432*

BRUNNOW, Ernst Philipp (Filipp Ivanovics), Baron (Graf) (1797–1875) – orosz diplomata; 1840–54, 1858–60 londoni követ, 1860–74 londoni nagykövet. – *577 578*

BRÜGGEMANN, Karl Heinrich (1810–kb. 1887) – német nemzetgazdász, liberális publicista; 1846–55 a „Kolnische Zeitung" főszerkesztője. – *560*

BRÜNINGK, A. Baron von – 1851-től londoni lakos; feleségével együtt kapcsolatban állt a német kispolgári emigrációval. – *75 202 519 520 523 535 553 603* (744 814)

BRÜNINGK, Maria, Baronin von (megh. 1853) – előzőnek a felesége, Lieven hercegné unokahúga. – *71 74 75 85 94 195 202 217 494 500 519 520 542 553 603 604* (735)

Brüsseler Zeitung *lásd* Deutsche Brüsseler Zeitung

BUCHHEIM – kispolgári demokrata, az otvenes években emigráns Londonban. – *389*

BUCKUP – bradfordi kereskedő. – *232 234 339 355*

BURIDAN, Jean (kb. 1300–1358) – francia skolasztikus; neki tulajdonítják a példázatot a szamárról, amely két egyforma szénaköteg közt éhen hal, mert nem tud választani. – *112* (169)

BURNS, Mary (megh. 1863) – ír munkásnő, Friedrich Engels első felesége. – *331*

BUTE, John Stuart, Earl of (1713–1792) – angol politikus, tory; 1761–63 miniszterelnök – *378 379*

BUTLER, James Armar (1827–1854) – angol katonatiszt, 1854-ben részt vett Szilisztria védelmében. – *360*

BUTLER, Samuel (1612–1680) – angol szatirikus költő. – *239*
– *Hudibras.* – *239* (444)

BÜLOW, Adam Heinrich Dietrich, Freiherr von (1757–1807) – porosz katonatiszt, katonai teoretikus. – *317*

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – kölni radikális publicista; 1842–43 a „Rheinische Zeitung" munkatársa, 1850-ben a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja, a kölni kommunista-per egyik fővádlottjaként 6 évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális. – *10 84 133 136 147 148 152 173 175 177. 182 184 355 430 433 437 438 458 463 505 599* (7 47 246 516 816)

BÜRGERS, Lene – előzőnek a testvére. – *381*

BYNG, John (1704–1757) – angol admirális, 1756-ban a Minorca sziget elleni katonai expedíció egyik egységének parancsnoka; katonai kötelességmulasztás vádjával perbe fogták és kivégezték. – *379* (547)

BYRON, George Noël Gordon, Lord (1788–1824) – angol költő. – *328*

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utópikus kommunista. – *39 85 428 482 505*

CALDERÓN DE LA BARCA, Pedro (1600–1681) – spanyol költő és drámaíró. – *336*
– *El Mágico prodigioso* (A csodálatos varázsló). – *336*

CAMPBELL, Sir George (1824–1892) – 1843–74 megszakításokkal gyarmati tisztviselő Indiában, 1875–92 a parlament tagja, liberális; könyveket írt Indiáról. – *252*
– *Modern India. A Sketch of the System of Civil Government.* (Modern India. A polgári kormányzati rendszer vázlata), London 1853. – *251–252* (307)

CAMPE, Johann Julius Wilhelm (1792–1867) – könyvkereskedő és kiadó, 1823-tól a hamburgi Hoffmann & Campe cég társtulajdonosa, Heine, Gutzkow és más haladó német írók műveinek kiadója. – *63 152 527*

CANNING, George (1770–1827) – angol politikus és diplomata, tory; 1807–09, 1822–27 kulugyminiszter, 1827-ben miniszterelnök. – *384 574*

CAREY, Henry Charles (1793–1879) – amerikai kozgazdász, antiricardiánus; kezdetben szabadkereskedő, majd védővámos. – *56 250 251 282 479* (400)
– *Essay on the Rate of Wages: with an Examination on the Causes of the Differences in the Condition of the Labouring Population throughout the World* (Tanulmány a bérekről: a világ dolgozó népességének helyzetében mutatkozó kulonbségek okainak vizsgálatával), Philadelphia 1835. – *57 250 479* (87 686)
– *The Harmony of Interests, Agricultural, Manufacturing and Commercial* (A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekek harmóniája), Philadelphia 1851. – *56 250* (87)
– *The Slave Trade, Domestic and Foreign: Why it exists, and how it may be extinguished* (A bel- és kulfoldi rabszolgakereskedelem; mik az okai és hogyan lehetne megszuntetni), Philadelphia 1853. – *250 251* (350)

CARRELL, Armand (1800–1836) – francia liberális publicista, a „National" egyik megalapítója és szerkesztője. – *386* (486)

CARRION-NISAS, Marie-Henri-François-Elisabeth, baron de (1767–1842) – francia katonatiszt, politikus és irodalmár; részt vett a francia forradalomban, később a bonapartista háborúkban. – *103*
– *Essai sur l'histoire générale de l'art militaire, de son origine, de ses progrès et de ses révolutions* (Értekezés a hadtudomány történetéről általában, eredetéről, fejlődéséről és forradalmairól), I–II. kot., Párizs 1824. – *103*

Cassagnac *lásd* Granier de Cassagnac

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Lord, (1821–től) Marquess of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol politikus, tory; 1799–1801 az ír ugyek államtitkára, 1805–06, 1807–09 hadugyi és gyarmatugyi miniszter, 1812–22 kulugyminiszter. – *474*

CATULLUS, Cajus Valerius (i. e. kb. 87–54) – római költő. – *347*

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadugyminiszter, jún.–dec. miniszterelnok; az alkotmányozó nemzetgyulés által diktátori teljhatalommal felruházva a párizsi júniusi felkelést véres kegyetlenséggel nyomta el. – *99 100 138* (152)

CERVANTES Saavedra, Miguel de (1547–1616) – spanyol realista író.
– *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha) (1605). – *111 336 368*

CHAISES, Adolph – orvos és publicista, kispolgári demokrata, az 1848-as bécsi forradalom idején demokratikus egyesuletekben vezető szerepet játszott, az ötvenes évek elején emigráns Párizsban. *132*

CHAMBRAY, Georges, marquis de (1783–1848) – francia tabornok es katonai író, részt vett a napóleoni háborúkban. – *103*

– *Über die Veranderungen in der Kriegskunst seit 1700 bis 1815* (A hadtudomány változásai 1700-tól 1815-ig), Berlin 1830. – *103*

CHAMISSO, Adalbert von (1781–1838) · francia származású német költő.
– *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* (Peter Schlemihl különös története). – *343* (499)

Charles *lásd* Roesgen, Charles

CHARRAS, Jean-Baptiste-Adolphe (1810–1865) – francia ezredes, katonai író, mérsékelt polgári republikánus; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyulés tagja, részt vett a párizsi júniusi felkelés elfojtásában; később fellépett Louis Bonaparte ellen, az államcsíny után számúzték. – *138*

CHATEAUBRIAND, François-René, vicomte de (1768–1848) – francia író, reakciós politikus és diplomata, 1822–24 külügyminiszter, 1822-ben a veronai kongresszuson Franciaország képviselője. – *336 382–386*
– *Atala.* – *336*
– *Congrès de Vérone. Guerre d'Espagne. Négociations. Colonies Espagnoles* (A veronai kongresszus. A spanyolországi háború. Tárgyalások. A spanyol gyarmatok), I–II. köt., Brüsszel 1838. – *382–386* (590)
– *René.* – *336*

Chatham *lásd* Pitt, William (Sen.)

CHENU, Adolphe (szül. kb. 1817) – Franciaországban a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja, rendőrkém. – *78 218 472*
– *Les conspirateurs. Les sociétés secrètes. La préfecture de police sous Caussidière. Les corps-francs* (Az összeesküvők. A titkos társaságok. A rendőrfőnökség Caussidière alatt. A szabadcsapatok), Párizs 1850. – *78 472* (117)

CHERVAL, Julien (Joseph Cramer) – a Kommunisták Szövetségének soraiba beférkőzött porosz rendőrügynök és provokátor; az ún. német-francia összeesküvés idején a rendőrség segítségével menekült el a bortonből, majd Angliába ment. 1853–54-ben Svájcban Nugent néven folytatta provokációs tevékenységét. – *71 76 81 82 83 150 152 157 158 165 179 187 218 366 606* (107 108 223 266)

CHESNEY, Francis Rawdon (1789–1872) – angol tábornok és kutató. – *285 572*
– *Precis of a Report on the Russian campaign of 1828 and 1829, drawn up for the information of the Duke of Wellington* (Összefoglaló jelentés az 1828-as és 1829-es orosz hadjáratról Wellington herceg tájékoztatására), „The Portfolio", 1836 júl. 20. – *285* (403)
– *The Russo-Turkish campaigns of 1828 and 1829, with a view of the present state of affairs in the East* (Az 1828-as és 1829-es orosz–török hadjáratok a keleti ügyek jelenlegi állásának szempontjából), London 1854. – *572*

CHOISEUL, Etienne-François, duc de (1719–1785) – francia diplomata és államférfi, 1753–57 római, 1757–58 bécsi nagykövet; 1758–61 és 1766–70 külügyminiszter, 1761–1766 hadügy- és haditengerészeti miniszter. – *378*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 Írország alkirálya, 1848-ban az ír felkelés vérbefojtója; 1853–58, 1865–66, 1868–70 külügyminiszter. – *402*

CLAUSEWITZ, Karl von (1780–1831) – porosz tábornok, katonai író. – *546* (106 762)

CLOOTS, Jean-Baptiste, Baron de (Anacharsis) (1755–1794) – porosz származású arisztokrata, a francia forradalom híve, a Konvent tagja, a jakobinusok balszárnyához állt közel. – *267*

CLUSS, Adolf (kb. 1820–megh. 1889 után) – mérnök, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban a mainzi Munkás Művelődési Egylet titkára; 1849-ben az Egyesült Államokba

emigrál; az ötvenes években állandó levelezésben állt Marxszal és Engelsszel; több amerikai, angliai és németországi demokrata lap munkatársa. – *11 12 43 48 55 56 59 60 63 64 88 91 92 95 101 102 104 107 109 117 132 135 151 187 192 201 209 218 219 221 237 240 250 254 275 282 285 289 290 293 294 299 301 303 318 320 325 327 329 330 332 339 342 347 349 357 366 368 380 381 412 421 436 447 455 465 467 480–482 486 487 489–494 497 503–506 508–513 517–523 530–536 540–544 552–555 557–560 562 565–568 598 599 600 602–613 615 617 620* (2 74 78 85 142 143 144 154 222 250 262 316 334 354 370 381 384 411 424 649 666 688 690 692 695 696 701 702 715 716 718 719 725 727 733 735 737 739 751 752 771 773 774 777 779 780 781 786 787 789 791 792 814 815 818 819 820 823 824 825 828 831 833)

– *Karl Heinzen und der Kommunismus, oder der fahrende Ritter auf der wilden, verwegenden Jagd nach dem Schatten seines lahmen Kleppers* (Karl Heinzen és a kommunizmus, avagy a kóbor lovag vad, vakmerő hajtóvadászata sánta gebéjének árnyékára), „New Yorker Demokrat", 1852 jún. vége–júl. eleje. – *522* (734)

– (Névtelenül:) *Our American correspondence* (Amerikai tudósításunk), Washington, 1852 szept. 20, 30; „The People's Paper", 1852 okt. 9, 16. – *604* (815)

– [*Nyilatkozat Willich ellen*;] „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" és „New-England Zeitung", 1853 május. – *240* (345)

– (Névtelenül:) *White mountains. Summit-House* (Fehér hegyek. Summit House); „Die Reform", 1853 aug. 31. – *559*

– *Das „beste Blatt der Union" und seine „besten Männer" und Nationalökonomen* (Az „Unió legjobb lapja" és „legkiválóbb férfiai" és nemzetgazdászai), „Die Reform", 1853 szept. 14., 17., 21., 24. – *282* (400)

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő; a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője, a parlament tagja; több pacifista kongresszuson vett részt. – *30 80 82 185 196 197 303* (46 53 59 265)

– *1793 and 1853, in Three Letters* (1793 és 1853, három levélben), London 1853. – *196* (281)

– [*Beszéd az 1854 január 24-i manchesteri gyűlésen*;] „The Times", 1854 jan. 25. – *303* (446)

COEURDEROY, Ernest (1825–1862) – francia publicista, kispolgári forradalmár, republikánus, közel állt az anarchizmushoz, részt vett az 1848–49-es forradalomban, a forradalom bukása után emigrált. – *85 86 505* (132)

– *De la révolution dans l'homme et dans la société* (Forradalom az emberben és a társadalomban), Brüsszel 1852. – *85 86 505* (132)

– és Octave VAUTHIER: *La barrière du combat etc.* (A küzdőtér stb.), Brüsszel 1852. – *85 86 505* (132)

COFFINIERES, Antoine-Siméon-Gabriel (1786–kb. 1865) – francia ügyvéd és jogi író. – *593*

– *De la bourse et des spéculations sur les effets publics* (A tőzsdéről és az állampapírokkal való spekulációkról), Párizs 1824. – *593*

CONDE, Louis-Joseph de Bourbon, prince de (1736–1818) – francia tábornok és politikus, részt vett a hétéves háborúban; 1762-ben a francia alsó-rajnai hadsereg parancsnoka; a francia forradalom idején a francia köztársaság ellen harcoló ellenforradalmi emigráns osztagokat vezényelt. – *378 454*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *39 592* (69)

COOPER, James Fenimore (1789–1851) – észak-amerikai regényíró. – *152 218*

– *The Spy* (A kém). – *152 218* (218)

CORNELIUS, Wilhelm – radikális publicista, Marx barátja; az ötvenes években emigráns Londonban. – *320 392*

Correspondence respecting the Rights and Privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey (Levélváltás a római katolikus és a görög ortodox egyház törökországi jogairól és kiváltságairól), London 1854. – *313 335 361 405* (458)

CORTEZ (Cortés), Hernando (Hernán) (1485–1547) – spanyol konkvisztádor, 1519–21 az azték birodalom (Mexikó) meghódítója. – *390*

COTTA, Johann Georg, Freiherr von Cottendorf (1796–1863) – német könyvkiadó. – *565*

Courier *lásd* Manchester Courier

COURNET, Frédéric (1808–1852) – francia tengerésztiszt, republikánus nézetei miatt kizárták a hadseregből, részt vett a franciaországi 1848–49-es forradalomban; az 1851 december 2-i államcsíny után Londonba emigrált, Barthélemy párbajban megölte. – *160 542* (229)

CSEODAJEV, Mihail Ivanovics (megh. 1859) – orosz tábornok, 1812-ben részt vett a Napóleon elleni háborúban; 1849-ben a magyar forradalmat megtámadó cári sereg 4. hadtestének parancsnoka; a krími háborúban a Moldvát és Havasalföldet megszálló 6. hadtest és a tartalékos gyalogság parancsnoka. – *316*

CSORICH (Čorič), Antun, báró (1795–1864) – horvát származású osztrák altábornagy, egyike az 1848-as októberi bécsi felkelés leverőinek, majd hadosztályparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári sereg 2. hadtestében; 1850–53 hadügyminiszter. – *345*

CZARTORYSKI, Adam Jerzy, herceg (1770–1861) – lengyel mágnás, I. Sándor cár barátja; 1804–06 orosz külügyminiszter; az 1830–31-es lengyel felkelés idején az ideiglenes kormány elnöke; a felkelés leverése után Párizsba emigrált, ahol a lengyel konzervatív-monarchista emigráció vezetője volt. – *25*

D

Daily New York Times *lásd* The New York Times

„*The Daily News*" (Napi Hírek), London. – *10 12 13 15 16 36 96 159 200 205 296 307 312 316 318 322–326 332 350 448 454 569* (16 23 297 305 457)
– 1852 febr. 17. – *20*
– 1852 szept. 21. – *127*
– 1852 nov. 29. – *185*

„*The Daily Telegraph*" (Napi Híradó), London. – *437* (636)

Daily Tribune *lásd* New York Daily Tribune

DAMM – kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni alkotmányozó gyűlés elnöke; később Angliába emigrált. – *80 98 99 187*

DANA, Charles Anderson (1819–1897) – amerikai haladó újságíró; a „New York Daily Tribune" és a „New American Cyclopaedia" társszerkesztője. – *10 13 22 23 25 27 29 32 41–44 48 53 54 60 76 78 81 83 86–88 90 102 117 118 120 123 126 127 133 146 148 150 151 155 164 171 172 187 191 194 196 208 209 211 212 221 234 237 255 256 259 292 296 298 303 327 373 388 390 392 393 423 431 438 439 445 451 463 466 485 490 493 495 500 612* (3 40 137 637 638)

DANIELS, Amalie (1820–1895) – Roland Daniels felesége. – *32 158 159 165 167 218 433 437 458 493 495 587*

DANIELS, Franz Joseph – kölni bornagykereskedő, Roland Daniels fivére. – *282*

DANIELS, Roland (1819–1855) – kölni orvos, Marx és Engels barátja; 1850-től a Kommunisták Szovetsége kolni Kozponti Vezetőségének tagja; a kolni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette. – *10 133 148 158 173 195 282 355 366 407 430 433 450 458 495 511 587* (7 224)

DANNENBERG, Pjotr Andrejevics (1792–1872) – orosz tábornok, a krími háborúban a 4. hadtest parancsnoka. – *358*

DANTE ALIGHIERI (1265–1321) – olasz költő. – *235*
– *La Divina Commedia* (Az isteni színjáték.) – *235*

DANTON, Georges-Jacques (1759–1794) – párizsi ugyvéd; a forradalomban a jakobinusok jobbszárnyának vezére. – *267 407*

DA PONTE, Lorenzo (1749–1838) – olasz költő, a „Don Giovanni" és tobb más Mozart-opera szövegkönyvének írója. – *593*
– *lásd még* Mozart

DARASZ, Wojciech (Albert) (1808–1852) – a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére, részt vett az 1830–31-es felkelésben; demokratikus lengyel emigráns-szervezetek vezetője és az Európai Demokrácia Kozponti Bizottságának tagja. – *112 344* (66)

DASENT, Sir George Webbe (1817–1896) – angol újságíró, 1845–70 Delane vezetése alatt a „Times" munkatársa. – *197*

Débats *lásd* Journal des Débats politiques et littéraires

DECKER, Karl von (1784–1844) – tábornok és katonai író. – *421*
– *Der kleine Krieg im Geist der neueren Kriegführung. Oder Abhandlung uber die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege* (A kis háború az új hadviselés szellemében. Avagy értekezés mindhárom fegyvernem alkalmazásáról és felhasználásáról a kis háborúban), Berlin, Posen és Bromberg 1844. – *421* (602)

DELANE, John Thadeus (1817–1879) – angol újságíró, 1841–77 a „Times" szerkesztője. – *197*

DELANE, William Frederick Augustus (megh. 1858) – angol jogász, a „Times" egyik pénzugyi igazgatója; John Thadeus Delane apja. – *197*

DELLA ROCCA, Enrico Morozzo – olasz emigráns, Mazzini harcostársa. – *200* (292)

DEMBIŃSKI, Henryk (1791–1864) – lengyel tábornok, szabadságharcos; 1830–31-ben a lengyel felkelő sereg főparancsnoka; 1849 jan. végétől a magyar honvédsereg altábornagya és márc. elejéig, majd júl. végén és aug. elején főparancsnoka; a szabadságharc leverése után Törökországba, majd Párizsba emigrált. – *551*

„*The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature*" (A brit és kulfoldi politika, történelem és irodalom demokratikus szemléje), London. – *475* (682 685)

Demokrat *lásd* New Yorker Demokrat

DEMUTH, Helene (1823–1890) – a Marx-család házvezetőnője és huséges barátja. – *118 269 351 423*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of (1799–1869) – angol politikus, a toryk vezetője, később a konzervatív párt egyik vezére; 1852, 1858–59, 1866–68 miniszterelnök. – *25 30 31 36 89 135 151 404 471 473–474 499* (45 51 53 62 764)
– [*Beszéd a Lordok Házában, 1852 febr. 27-én;*] „The Times", 1852 febr. 28. – *30* (52)

DESMOULINS, Lucie-Simplice-Camille-Benoît (1760–1794) – párizsi ügyvéd, forradalmár, Danton barátja. – *267*

DEUTSCH, Simon (1822–1877) – osztrák bibliográfus, radikális; 1848-ban a bécsi „Der Radikale" c. lap munkatársa, később Párizsba emigrált és kereskedő lett *76*

»*Deutsche Brusseler Zeitung*« (Brüsszeli Német Újság). – *496* (687 711)

»*Deutsche Londoner Zeitung*« (Londoni Német Újság). – *273* (385)

»*Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands*" (Német gyorsposta az európai állapotokról, Németország köz- és társadalmi életéről), New York. – *496* (708)

»*Deutsche Volkshalle*« (Német Népcsarnok), Köln – *202* (293)

»*Deutsche Wehrzeitung. Militärische Wochenschrift*« (Német Honvédújság. Katonai hetilap), Berlin. – *107* (164)

»*Deutsche Zeitung*« (Német Újság), New Orleans. – *472* (676)

DIBICS-ZABALKANSZKIJ (Gyibics), Ivan Ivanovics, gróf (Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch und Narden) (1785–1831) – orosz vezértábornagy, az 1828–29-es orosz–török háborúban főparancsnok; 1831-ben a lengyel felkelést levero cári csapatok főparancsnoka. – *285*

DIDEROT, Denis (1713–1784) – a francia felvilágosodás legkiemelkedőbb filozófusa, az enciklopédisták vezetője, harcos materialista és ateista.
– *Jacques le fataliste et son maître* (Mindenmindegy Jakab meg a gazdája). – *84* (130)
– *Le neveu de Rameau* (Rameau unokaccse). – *84* (130)

DIETZ, Oswald (kb. 1824–1864) – wiesbadeni építész, részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd a londoni Német Munkás Művelodési Egylet titkára, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich - Schapper-frakció Központi Vezetőségének tagja; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *93 162 164 222 606* (652)
– *An die deutschen Arbeitervereine* (A német munkásegyletekhez), „Schweizerische Nationalzeitung", 1851 jan. 7. – *483*

DIETZEL, Gustav (1827–1864) – német jogtudós. – *395*
– *Russland, Deutschland und die östliche Frage* (Oroszország, Németország és a keleti kérdés), Stuttgart 1853. – *395* (565)

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus és író, a negyvenes években az Ifjú Anglia csoport tagja; később a toryk, majd a konzervatív párt egyik vezetője; 1852, 1858–59, 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök; a brit gyarmati terjeszkedés egyik osztonzője és szervezője – *82 135 185 191 197 214 360 372 402 403 405 476* (519)
– [*Alsóházi beszéd, 1853 febr. 18-án*;] „The Times", 1853 febr. 19. – *402*
– [*Alsóházi beszéd, 1854 júl. 24-én*,] „The Times", 1854 júl. 25. – *360*

DOBROVSKÝ, Josef (1753–1829) – cseh tudós, a szláv nyelvek tudományos filológiájának megalapozója; írásai nagy szerepet játszottak a cseh nemzeti mozgalom fejlődésében. – *442*

DOMENICHI, Lodovico (megh. 1564) – olasz költő. – *81* (127)

DOUGLAS, Sir Howard (1776–1861) – angol tábornok és katonai író, számos munkát írt a tuzérségről és az erődépítésről. – *572*
– *A Treatise on Naval Gunnery* (Értekezés a tengerészeti tuzérségről), London 1820. – *571 572*

Dralle *lásd* Tralle

DRONKE, Ernst (1822–1891) – publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", később a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a kölni biztonsági bizottság tagja; Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx és Engels híve; utóbb visszavonult a politikától és kereskedőként élt. – *18 34 41 43 48 51–53 55 58 63 68 71 74 83 84 86 88 89 90 95 102 103 118 127 137 139 141 143 147 155 158 166 167 169 170 174 175 178 179 196 202 203 206 210 216 219 223 225 228 229 232 261 263 266 269 270 275 282 289 290 292 294 305 323 332 339 346 348 351 352 355 356 361 366 368 369 371 387 390 416 420 421 423 429 430 438 439 454 482 484 489 490 499 544 545 552 565 567 585 603 604 612 614 617 619* (47 202 334 418)

– *Naturgeschichte der Demokratie* (A demokrácia természetrajza), „Die Reform", 1854 ápr. 12. – *339* (497)

DUCHATEL, Charles-Marie-Tanneguy, comte (1803–1867) – francia politikus, orléanista; 1834–36 kereskedelmi miniszter, 1839, 1840–48 belügyminiszter; malthusiánus – *472*

DULON, Rudolf (1807–1870) – német lelkész, a Fény barátainak híve; 1853-ban Amerikába emigrált. – *308 344 347 482 566 619*

– *Der Tag ist angebrochen!* (Felvirradt!), II. kiad., Bréma 1852. – *482*

DUNCKER, Alexander (1813–1897) – könyvkiadó. – *424*

DUNCKER, Franz Gustav (1822–1888) – német könyvkiadó, a haladópárt tagja; 1868-ban Max Hirschsel megalapították a reformista Hirsch–Duncker-féle szakegyleteket, amelyek 1933-ig álltak fenn. – *152 167* (217 239)

DUNDAS, Henry, Viscount Melville (1742–1811) – angol politikus, tory, 1775–83 Skócia főügyésze, 1791–94 belügyminiszter, 1793–1801 az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke, 1794–1801 hadügyminiszter, 1804–05 az admiralitás első lordja. – *379*

DUPIN, André-Marie-Jacques (1783–1865) – francia jogász, orléanista; 1832–39 a képviselőház elnöke; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke, később bonapartista. – *469*

DURAND – francia kispolgári demokrata. – *137*

DUREAU DE LA MALLE, Adolphe-Jules-César-Auguste (1777–1857) – francia ókortörténész és filológus. – *163*

– *Economie politique des Romains* (A rómaiak politikai gazdasága), Párizs 1840. – *163*

DÜSAR, Pedro – német kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; Amalie Struve fivére. – *26*

E

EBNER, Hermann – újságíró, a negyvenes-ötvenes években az osztrák rendőrség titkos ügynöke. – *61 158 174 196 372 457* (257 660)

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – thüringiai szabó, az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; az I. Internacionálé Főtanácsának titkára; később trade unionista. – *329 334 459 465 493 497 500 552 567 601 612* (334 646 665 690)

– *Our Paris correspondence* (Párizsi tudósításunk), „The People's Paper", 1852 szept. – 1853 máj. – *567* (790)

– (Névtelenül:) *A review of the literature on the coup d'état* (Az államcsíny irodalmának szemléje), „The People's Paper", 1852 okt.–dec. – *567* (790)

»*The Economist«, Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor etc.* (A kozgazdász, kereskedelmi hetilap, bankújság és vasúti értesítő stb.), London. – *293* (421)
– 1853 jan. 22.: *The Bank of England and the Rate of discount* (Az Angol Bank és a leszámítolási kamatláb). – *196* (276)
– 1853 márc. 12.: *Turkey and its value* (Törökország és értéke). – *214* (313)
– 1853 okt. 8.: *From our Paris correspondent* (Párizsi tudósítónk jelenti). – *284* (401)
– 1853 nov. 26.: *The Labour parliament* (A munkásparlament). – *293* (421)

Edda. – *233* (336)

ELSNER, Karl Friedrich Moritz (1809–1894) – német publicista és politikus, radikális; 1848-ban a porosz nemzetgyulés tagja (baloldal); az otvenes években a „Neue Oder-Zeitung" egyik szerkesztője. – *392 393 424 579 585 589–592* (557 605)

ENGEL, Johann Jakob (1741–1802) – író, kritikus és filozófus, a felvilágosodás híve – *547*
– *Fürstenspiegel* (Fejedelmek tukre), Berlin 1798. – *547* (765)

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritzia (szul. van Haar) (1797–1873) Friedrich Engels anyja – *254* (367)

Engels, Elise *lásd* Griesheim, Elise

ENGELS, Friedrich (Sen.) (1796–1860) – Friedrich Engels apja, gyáros; pietista – *20 23 31 34 36 58 60 65 68 69 83 90 203 221 228 242 257 258 317 324 368 380 411 453 547*

ENGELS, Friedrich (1820–1895).
– *Die Kommunisten und Karl Heinzen* (A kommunisták és Karl Heinzen), „Deutsche Brusseler Zeitung", 1847 október (4. kot. 298–313. old.). – *480 496* (684 687 711)
– (Névtelenul:) *Der demokratische Panslawismus* (A demokratikus pánszlávizmus), „Neue Rheinische Zeitung", 1849 febr. 15., 16. (6. kot. 260–276. old.) – *265* (374)
– (Névtelenul:) *Die „Kolnische Zeitung" uber den magyarischen Kampf* (A „Kolnische Zeitung" a magyar harcról), „Neue Rheinische Zeitung", 1849 febr. 18. (6. kot. 293–297. old.) – *78 500* (116)
– (Névtelenul:) *Der Krieg in Italien und Ungarn* (Az itáliai és a magyarországi háború), „Neue Rheinische Zeitung", 1849 márc. 28. (6. kot. 370–373. old.) – *78 500* (116)
– (Névtelenul:) *Ungarn* (Magyarország), „Neue Rheinische Zeitung", 1849 máj. 19. (6. kot. 494–502. old.) – *78 500* (116)
– *Germany. Revolution and Counter-Revolution* (Forradalom és ellenforradalom Németországban), „New York Daily Tribune", 1851 okt.–1852 okt. (8. kot. 1–98. old.) – *3 7 10 13 18–23 27 29 32 37 38 41 43 48 53 55 60 64 76 78 83 86 89 102 105 107 118 123 126–127 138 265 445 447 451 485 500 611* (4 50 96 136 139 176 182 375 647 824)
– *England* (Anglia) (8. kot. 197–207. old.) – *7 13 22 447 455 460 464 472 485* (8 580 677 690)
– (Névtelenul:) *Real Causes why the French Proletarians remained comparatively inactive in December last* (A francia proletárok múlt év decemberében tanúsított viszonylagos passzivitásának valódi okai), „Notes to the People", 1852 február–április. (8. kot. 210–221. old.) – *20 23 24 41* (11 36)
– *The Late Trial at Cologne* (A nemrég lefolyt kolni per), „New York Daily Tribune", 1852 dec. 22. (8. kot. 382–387. old.) – *181 182 185 187* (176 258)
– (Névtelenul·) *The Real Issue in Turkey* (A torok kérdés lényege), „New York Daily Tribune", 1853 ápr. 12. (9. kot. 10–14. old.) – *332 612* (313 481 827)
– (Névtelenul.) *The Turkish Question* (A torok kérdés), „New York Daily Tribune", 1853 ápr. 19. (9. kot. 19–24. old.) – *332 612* (305 481 827)

– (Névtelenul:) *What is to become of Turkey in Europe?* (Mi lesz az európai Törökország sorsa?), „New York Daily Tribune", 1853 ápr. 21. (9. kot. 28–32. old.) – *332 612* (481 827)
– *Swiss. Political Position of this Republic* (A svájci köztársaság politikai helyzete), „New York Daily Tribune", 1853 máj. 17. (9. kot. 82–88 old.) – *220 223 227 237 251 255* (326 341 356)
– (Névtelenul:) *The Russians in Turkey* (Az oroszok Törökországban), „New York Daily Tribune", 1853 okt. 17. (9. kot 327–332. old.) – *277 279 281 287* (390 397)
– (Névtelenul:) *Movements of the Armies in Turkey* (A törökországi seregek hadmozdulatai), „New York Daily Tribune", 1853 nov. 8. (9. kot. 407–411. old.) – *285* (402)
– (Névtelenul:) *The Holy War* (A szent háború), „New York Daily Tribune", 1853 nov. 15. (9. kot. 412–415. old.) – *285* (402)
– (Névtelenul:) *The Progress of the Turkish War* (A török háború menete), „New York Daily Tribune", 1853 nov. 25. (9. kot. 430–435. old.) – *290* (412)
– (Névtelenul:) *The War on the Danube* (A dunai háború), „New York Daily Tribune", 1853 dec. 16. (9. kot. 492–498. old.) – *292* (415 434)
– (Névtelenul:) *Retreat of the Russians from Kalafat* (Az oroszok kalafati visszavonulása), „The People's Paper" 1854 márc. 18. (10. kot. 127–131. old.) – *314 334* (459)
– *The Fortress of Kronstadt* (A kronstadti vár), (10. kot. 169–174. old.) – *312 322 325–327 571* (457)
– (Névtelenul:) *Position of the Armies in Turkey* (A hadseregek helyzete Törökországban), „New York Daily Tribune", 1854 ápr. 28. (10. kot. 194–197. old.) – *334* (461)
– *The Exploits in the Baltic and Black Seas. Anglo–French System of Operation* (Hadicselekmények a Balti- és a Fekete-tengeren – Angol–francia hadmuveleti rendszer), „New York Daily Tribune", 1854 jún 9. (10. kot. 242–247. old.) – *620* (504 834)
– (Névtelenul:) *The Siege of Silistria* (Szilisztria ostroma), „New York Daily Tribune", 1854 jún. 26. (10. kot. 274–283. old.) – *345 347* (503 508)
– (Névtelenul:) *The War on the Danube* (A dunai háború), „New York Daily Tribune", 1854 júl. 25. (10. kot. 314–318. old.) – *353 354* (434 514)
– (Névtelenul:) *The Attack on the Russian Forts* (Támadás az orosz erődök ellen), „New York Daily Tribune", 1854 aug. 21. (10. kot. 381–383 old.) – *365* (526)
– (Névtelenul:) *The Battle of the Alma* (Az almai csata), „New York Daily Tribune", 1854 okt. 26. (10. kot. 511–516. old.) – *374* (533)
– (Névtelenul:) *The Military Power of Russia* (Oroszország hadereje), „New York Daily Tribune", 1854 okt. 31. (10. kot. 517–521. old.) – *377* (540)
– (Névtelenul:) *The Campaign in the Crimea* (A krími hadjárat), „New York Daily Tribune", 1854 nov. 27. (10. kot. 527–534. old.) – *387* (553)
– (Névtelenul:) *The Battle of Inkerman* (Az inkermani csata), „New York Daily Tribune", 1854 dec. 14. (10. kot. 547–551. old.) – *390* (555)
– (Névtelenul:) *The Crimean Campaign* (A hadjárat a Krímben), „New York Daily Tribune", 1854 dec. 27. (10. kot. 552–558. old.) – *395* (561)
– (Névtelenul:) *The Struggle in the Crimea* (A krími kuzdelem), „New York Daily Tribune", 1855 febr. 26 (11. kot. 45–48. old.) – *409* (590)
– (Névtelenul:) *Deutschland und der Panslawismus* (Nemetország es a pánszlávizmus), „Neue Oderzeitung", 1855 ápr. 21., 24. (11. kot. 187–192. old.) – *422 585* (605)
– (Névtelenul:) *Napoleon's War Plans* (Napóleon haditerei), „New York Daily Tribune", 1855 júl. 2. (11. kot. 282–287. old.) – *423* (607)
– (Névtelenul:) *The Armies of Europe* (Európa hadseregei), „Putnam's Monthly", 1855 aug.–dec. (11. kot. 401–466. old.) – *426 430 431 433* (608 614 621 629)
– (Névtelenul:) *The Battle of the Chernaya* (A Csornaja melletti utkozet), „New York Daily Tribune", 1855 szept. 14. (11. kot. 501–506. old.) – *431* (625)
– (Névtelenul:) *Zur Einnahme von Sewastopol* (Szevasztopol bevételehez), „Neue Oderzeitung", 1855 szept. 14. (11. kot. 512–515. old.) – *435* (631)

ENGHIEN, Louis-Antoine-Henri de Bourbon Condé, duc d' (1772–1804) – francia herceg, részt vett a francia köztársaság elleni háborúban; I. Napóleon kivégeztette. – *79* ([119])

ENGLÄNDER, Sigmund (1828–1902) – osztrák újságíró, 1848-ban Angliába emigrált; rendőrügynök. – *434 590*

E(H)RHARD, Johann Ludwig Albert (szül. 1820) – kölni kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – *512* ([7])

ERMEN, Franz – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *525*

ERMEN, Gottfried – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *20 235 242 525*

ERMEN, Peter (Pitt) – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *108 226*

ERSCH, Johann Samuel (1766—1828) – bibliográfus, a statisztika és a földrajz professzora Halléban. – *348*

– és GRUBER: *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* (A tudományok és művészetek általános enciklopédiája), Lipcse 1818—90. – *348*

ESPARTERO, Baldomero, conde de Luchana, duque de la Victoria (1793–1879) – spanyol tábornok és államférfi, a progresszista párt vezére; 1841–43 régens, 1854–56 miniszterelnök. – *375* ([318])

ESPINASSE, Charles-Marie-Esprit (1815–1859) – francia tábornok, bonapartista, részt vett Algéria meghódításában, az 1851 dec. 2-i államcsíny aktív résztvevője, 1854-ben hadosztályparancsnok Dobrudzsában, 1854–55 dandárparancsnok a Krímben. – *371*

ESSER I., Johann Heinrich Theodor – kölni ügyvéd, klerikális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke (közép); 1852-ben védő a kölni kommunista-perben. – *163*

ESTRÉES, Louis-Charles-César Letellier, comte d' (1695–1771) – Franciaország marsallja, részt vett a hétéves háborúban; 1762 a francia rajnai hadsereg parancsnoka. – *378*

Északi Méh *lásd* Северная пчела

EUGÉNIA (Eugénie-Marie de Montijo de Guzman, comtesse de Teba) (1826–1920) – francia császárné, III. Napóleon neje. – *216 543* ([278 758])

EVANS, Sir George de Lacy (1787–1870) – angol tábornok, liberális politikus, a parlament tagja; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *414*

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író, az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilépett a Szövetségből, majd Amerikában és ismét Franciaországban élt. – *25 31 34 48 50 265*

– *L'Allemagne et les Allemands* (Németország és a németek), Párizs 1851. – *25 31 50*

– (Névtelenül:) *Bakunyin*, „Neue Rheinische Zeitung", 1848 júl. 6. – *265 267*

»*The Examiner*« (A Vizsgáló), London. – *296 531* ([429])

Examiner and Times *lásd* Manchester Daily Examiner & Times

F

FEDDERSEN – Dronke ismerőse Svájcban. – *215*

FERDINÁND, braunschweigi herceg (1721–1792) – porosz tábornok, a hétéves háborúban (1757 novemberétől) a porosz és a szövetséges csapatok főparancsnoka. – *413*

FERDINÁND, I. (1793–1875) – osztrák császár 1835–1848 (V. Ferdinánd néven magyar király). – *426*

FERDINÁND, II. (Bourbon Károly) (1810–1859) – Szicília és Nápoly királya 1830–59; Messina ágyúzásáért a Bomba-király nevet kapta. – *426*

FERDINÁND, VII. (1784–1833) – spanyol király 1808 és 1814–33. – *386* (550)

FERENC, I. (1777–1830) – Szicília és Nápoly királya 1825–30. – *426*

FEUERBACH, Ludwig (1804—1782) – német materialista filozófus. – *26 105*

FICKLER, Joseph (1808–1865) – újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 a badeni radikális demokrata mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; Svájcba, majd Angliába és Amerikába emigrált. – *56 93 99 428 489 531* (85 145)

FISCHER – újságíró, kispolgári demokrata, részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, utána az Egyesült Államokba emigrált; a New Orleans-i „Deutsche Zeitung" szerkesztője. – *472*

FLEURY, Charles (Schmidt, ill. Karl Friedrich August Krause) (szül. 1824) – londoni kereskedő, porosz rendőrügynök. – *170 171 175 178–180 219 225 553* (252 318)

FLORENCOURT, Franz von (1803—1886) – publicista, több német időszaki lap szerkesztője; kezdetben liberális, később konzervatív; Ferdinand von Westphalen sógora. – *429*

FLÜGEL, Johann Gottfried (1788–1855) – lexikográfus. – *209*

– és Johann SPORSCHIL: *Vollständiges Englisch-Deutsches und Deutsch-Englisches Wörterbuch* (Teljes angol–német és német–angol szótár), 2 köt., Lipcse 1830. – *209* (310)

FORSTER, Charles – angol teológus és orientalista. – *232 414*

– *The historical Geography of Arabia etc.* (Arábia történelmi földrajza stb.). 1—2. köt., London 1844. – *232* (335)

– *The one primeval language etc.* (Az egységes őseredeti nyelv stb.), I—II. köt., London 1852–54. – *414*

FOULD, Achille (1800–1867) – francia bankár és politikus, orléanista, majd bonapartista; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; 1849–60, 1861–67 pénzügyminiszter. – *10 138 283 454 469* (14)

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – *338*

FOX, Charles James (1749–1806) – angol államférfi, a whigek egyik vezére; 1782–83 és 1806 külügyminiszter. – *379*

FRANCESON, C. F. – német filológus, spanyol nyelvkönyvek szerzője. – *269*

– *Grammatik der spanischen Sprache nach einem neuen System bearbeitet* (Új rendszerű spanyol nyelvtan), III. kiad., Lipcse 1850. – *269 270 282 614*

FRANCIS, Sir Philip (Junius) (1740–1818) – angol publicista és politikus, polgári radikális; több vitairatot írt III. György ellen. – *379* (544)

FRANK (Franck), Gustav (megh. 1860) – osztrák kispolgári demokrata, az ötvenes évek elején emigráns Londonban. – *98 100*

»*Frankfurter Journal*« (Frankfurti Újság). – *179 196* (253)

»*Frankfurter Oberpostamtszeitung*« (Frankfurti Főpostahivatali Újság). – *161* (230)

– 1848 dec. 22.: *Frankfurt, 21. Dez. Berichtigung* (Frankfurt, dec. 21., Helyreigazítás). – *161*

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „ Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az ötve-

nes évektől kispolgári radikális. – *13 18 26 43 52 61 63 74 75 85 94 95 147 157 160 170 176 180 182 187 216 217 225 227–229 249 271 281 283 303 313 360 370 388 398 399 416 433 438 446 449 451 453 457–458 463 465 467 484 493 498 499 505 531 532 541 545 564 598 600 607 615* (7 47 381 651 659 660 690 752)

– *An Joseph Weydemeyer* (Joseph Weydemeyerhez), I., London, 1852 jan. 16. – *104 176 180 446 449 453 457 463 493 498 499 600* (2 114 690)

– *An Joseph Weydemeyer* (Joseph Weydemeyerhez), II., London 1852 jan. 23. – *176 180 446 457 463 493 498 499* (2114 659 690)

– *Trotz alledem!* (Mindenek ellenére!). – *495* (707)

FREILIGRATH, Ida (szül. 1817) – Ferdinand Freiligrath felesége. – *467*

FREIRE, Manuel (1765–1834) – spanyol tábornok, 1808–14 részt vett a Napóleon elleni háborúban. – *382*

FREUND – az ötvenes években a Marx-család orvosa Londonban. – *342 343 348 350 352 357 370 380 387 390 392 437 589* (630)

FRIEDLÄNDER – egy londoni magániskola tulajdonosa. – *202*

FRIEDLÄNDER, Max (1829–1872) – német publicista, polgári demokrata; a „Neue Oderzeitung" és a bécsi „Presse" szerkesztője; a „Neue Freie Presse" alapítója és szerkesztője. – *392* (557)

«*The Friend of the People*« (A Népbarát), London. – *16 24* (27 28 32)

FRIGYES, I., Barbarossa (Rőtszakállú) (kb. 1123–1190) – német király 1152–től és császár 1155–1190. – *362 363*

FRIGYES, II. (Hohenstaufen) (1194–1250) - német király 1212-től, német–római császár 1220–1250. – *362*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *28 270 378*

FRIGYES, VII. (1808–1863) – dán király 1848–1863. – *340* (800)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *413 547* (44 807)

FRÖBEL, Julius (1805–1893) – német kispolgári demokrata publicista, könyvkiadó; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Amerikába emigrált. – *25* (38)

FRÖHLICH, R. A. – német nyelvész. – *143*

– *Kurzgefasste tabellarisch bearbeitete Anleitung zur schnellen Erlernung der vier slawischen Hauptsprachen* (Rövid táblázatos bevezetés a négy szláv főnyelv gyors elsajátításához), Bécs 1847. – *141 143* (202)

FURRER, Jonas (1805–1861) – svájci ügyvéd, mérsékelt liberális politikus; 1848–61 a szövetségi tanács tagja, 1848-tól négy ízben szövetségi elnök. – *416*

FÜRSTENBERG, Freiherr von – porosz földbirtokos, a kölni kommunista-per esküdtszékének tagja. – *521*

G

GALLENGA, Antonio (Mariotti) (1812–1895) – olasz újságíró, részt vett az itáliai nemzeti felszabadító harcokban; több angol lap munkatársa, könyveket írt Itália történelméről. – *426*

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata, szabadságharcos hadvezér. – *136* (68)

GARNETT, Jeremiah (1793–1870) – angol újságíró, a „Manchester Guardian" egyik alapítója és 1844–61 szerkesztője. – *440*

GARTHE – német kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns Londonban. – *98*

„*La Gazette agricole*" (Földművelő Újság), Párizs. – *106* (161)

GEBERT, August – mecklenburgi asztalos, tagja a Kommunisták Szövetségének Svájcban, majd Londonban; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakció Központi Vezetőségének tagja. – *93 110 111 517–518*

„*Die Gegenwart. Eine enzyklopädische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte für alle Stände*" (A jelenkor. A legújabb kor történelmének enciklopédikus ábrázolása az összes rendek számára), Lipcse 1848–1856. – *102 118 514* (153)

GERSTENBERG, Isidor (megh. 1876) – londoni bankár, Lassalle barátja és Kinkel híve. – *92 225 227 392 610*

GERVINUS, Georg Gottfried (1805–1871) – történetíró és irodalomtörténész, heidelbergi professzor, liberális; 1847–48 a „Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *196* (279)

GIBBON, Edward (1737–1794) – angol polgári történész. – *232*
– *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története), London 1776–1788. – *232*

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – angol politikus, szabadkereskedő, később liberális. – *30 70*

GIPPERICH, Joseph – német szabó, a Kommunisták Szövetsége egyik párizsi csoportjának tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; az ún. német–francia összeesküvés egyik vádlottja; később Angliába emigrált. – *157*

GIRARDIN, Delphine de (1804–1855) – francia írónő, E. de Girardin felesége. – *469* (673)

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *414 469* (488)

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista; később a liberális párt vezetője; több ízben miniszter és miniszterelnök. – *203 204 237 239 259 402–404 620* (578)
– [*Alsóházi beszéd, 1845 márc. 6-án;*] „The Times", 1854 márc. 7. – *405*

»*The Globe and Traveller*« (A földgömb és az utazó), London. – *327 328 436 448* (474 633)

GNAM – német demokrata, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *455*

GOEGG, Amand (1820–1897) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az emigrációban a pacifista Béke és Szabadság Liga egyik vezetője; a hetvenes években a német szociáldemokráciához csatlakozott. – *88 93–95 97–100 105 109 119 320 389 510 515 536* (43 85 145 188 726)

GOEPP, Karl – német születésű amerikai publicista; az ötvenes években közel állt a német kispolgári emigrációhoz; 1852-ben Theodor Poeschével közösen kiadtak egy könyvet, amelyben sikraszálltak a „Világ Egyesült Államainak" megteremtéséért az Észak-amerikai Egyesült Államok vezetése alatt. – *559*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *336 532*
– *Faust.* – *336 532*

– *Reinecke Fuchs* (Reinecke róka). – *614* (829)

GOLDHEIM – porosz rendőrtiszt; az ötvenes évek elején a porosz rendőrség egyik titkos ügynöke Londonban. – *175 178 220 222 225 555 556* (251)

GOLOVIN, Ivan Gavrilovics (1816–1886) – orosz liberális földbirtokos, publicista, emigráns Londonban; a negyvenes és ötvenes években közel állt Herzenhez és Bakunyinhoz. – *264–267 276 326 410 546* (376 593)

– *Europe. A single man* (Európa. Egy ember magában), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 19. – *264 276* (371)

– és A. HERZEN, Stanislav WORCELL: *The Russian agent, Bakunin. To the Editor of the Morning Advertiser* (Bakunyin orosz ügynök. A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 24. – *264 276* (371)

– (Névtelenül:) *How to write history* (Hogyan írjunk történelmet), „The Morning Advertiser", 1853 szept. 3. – *266–267 276* (376)

– *To the Editor of the Morning Advertiser* (A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1855 febr. 13. – *410*

GORCSAKOV, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) – orosz tábornok, 1853–54 a dunai hadsereg parancsnoka, 1855-ben a krími hadsereg főparancsnoka; 1856–61 Lengyelország helytartója. – *320 357* (467 471)

GORZOWSKI, Tadeusz – lengyel emigráns, a Lengyel Demokrata Társaság tagja. – *113*

GÖBEL – fellebbviteli bírósági tanácsos, a kölni kommunista-per esküdtszékének elnöke. – *147 173 179*

GÖ(H)RINGER, Karl (szül. kb. 1808) – badeni vendéglős, az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalom résztvevője, a forradalom leverése után Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; londoni vendégfogadója a német kispolgári emigránsok találkozóhelye volt. – *192 222 387 555*

GÖRGEY Artúr (1818–1916) – volt császári tiszt, 1848 nyarától honvédtiszt, októbertől tábornok; novembertől a feldunai hadtestnek, 1849 márc. végétől a honvédsereg főerőinek parancsnoka, májustól hadügyminiszter is; a honvédsereg élén a forradalom jobbszárnyának képviselője; 1849 aug. 11-én diktátor, két nappal később leteszi a fegyvert a cári csapatok előtt. – *43 63 66 78 81 148 345 481 537 544 550* (73 106 118)

– *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849* (Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években), I–II. köt., Lipcse 1852. – *66 78 345 550* (105)

GÖTZ, Theodor – demokrata, emigráns Angliában; Marx barátja. – *397 407 408*

GRACH, Friedrich (1812–1854) – porosz katonatiszt, 1841-ben török szolgálatba lépett, 1854-ben Szilisztria védelmének egyik vezetője. – *347* (508)

»*Gradaus*« (Nyíltan), Philadelphia. – *560 565* (381 783)

GRAHAM, Sir James Robert George, of Netherby (1792–1861) – angol politikus, whig, majd peelista; 1841–46 belügyminiszter; 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordja. – *30 62 80 82 185 431* (51 95)

– *Sir Charles Napier and Sir James Graham. The Napier and Graham controversy. Sir James Graham and Sir Charles Napier* (Sir Charles Napier és Sir James Graham. A Napier–Graham-vita. Sir James Graham és Sir Charles Napier), „The Times", 1855 szept. 3., 4., 6. és 8. – *431* (627)

GRANIER DE CASSAGNAC, Bernard-Adolphe (1806–1880) – francia újságíró, történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852–70 a törvényhozó testület tagja. – *76 592*

GRANVILLE, George Leveson-Gower, Earl (1815–1891) – angol politikus, whig, majd a liberális párt egyik vezére; 1851–52, 1870–74 és 1880–85 külügyminiszter, 1868–70 és 1886 gyarmatügyi miniszter, 1852–54 a Titkos Tanács elnöke. – *578*

GREELY, Horace (1811–1872) – amerikai újságíró és politikus, a haladó szellemű „New York Daily Tribune" alapítója és egyik szerkesztője; később elfordult a radikalizmustól. – *88 194 283 393 542* ([3] 138)

– *A German view of American „democracy"* (Német vélemény az amerikai „demokráciáról"), „New York Daily Tribune", 1852 júl. 13. – *88* ([138])

GREIF(F) – porosz rendőrtiszt, az ötvenes évek elején a porosz titkosrendőrség londoni ügynökségének egyik vezetője. – *178–180 201 218 539 553*

GREY, Sir Henry George, Earl of (1802–1894) – angol politikus, whig; 1835–39 hadügyminiszter, 1846–52 gyarmatügyi miniszter. – *405*

GRIESHEIM, Elise (szül. Engels) (1834–1912) – Friedrich Engels húga. – *525 526*

GRIMM, Jakob Ludwig Karl (1785–1863) – német nyelvész és kultúrtörténész, a berlini egyetem professzora, mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (közép). Testvérével, Wilhelmmel (1786–1859) együtt a történeti-összehasonlító nyelvtudomány és a germán nyelvészet egyik megalkotója, német mesék kiadója. – *442*

– *Geschichte der deutschen Sprache* (A német nyelv története) (1848), IV. kiad. Lipcse 1880. – *442*

– és Wilhelm GRIMM: *Deutsches Wörterbuch* (Német szótár), Lipcse 1854. – *442* ([641])

GROSS, Magnus – publicista, kispolgári demokrata; az ötvenes években emigráns az Egyesült Államokban. – *448 531 603*

GRUBER, Johann Gottfried (1774–1851) – tudós, irodalomtörténész. – *348*

– *lásd még* ERSCH

Guardian *lásd* The Manchester Guardian

GUERARD, Johann – osztrák katonatiszt. – *103*

– *Encyklopädie der Kriegskunst zu Lande* (A szárazföldi harcászat enciklopédiája), I–II. köt., Bécs 1833. – *103*

GUIBERT DE NOGENT (1053–1124) – francia történész és teológus; a feudális arisztokrácia apologétája. – *364*

Guilbert von Noyon *lásd* Guibert de Nogent

GUILLEMINOT, Armand-Charles, comte de (1774–1840) – francia tábornok és diplomata; részt vett a Francia Köztársaság és a napóleoni Franciaország háborúiban; 1823-ban a spanyolországi intervenciós hadsereg törzskari főnöke; 1824–31 konstantinápolyi nagykövet. – *385 386*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország bel- és külpolitikájának irányítója, a finánccburzsoázia érdekeinek képviselője. – *470 476*

GUTZKOW, Karl Ferdinand (1811–1878) – német író, az „Ifjú Németország" vezető képviselője. – *565*

GUYON, Richard Debaufre (Kursid pasa) (1803–1856) – angol származású tiszt; a magyar forradalmi hadsereg tábornoka; a szabadságharc leverése után török szolgálatba állt, 1853-ban török csapattestek parancsnoka a Kaukázusban. – *320*

GÜLICH, Gustav von (1791–1847) – német vállalkozó, közgazdász és gazdaságpolitikus, feltaláló; a német védővámosok feje. – *47*

– *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten*

handeltreibenden Staaten unserer Zeit. Die gesamten gewerblichen Zustände in den bedeutendsten Ländern der Erde während der letzten zwölf Jahre (A kereskedelem, az iparok és a földművelés történeti leírása korunk legjelentősebb kereskedő államaiban. Az iparok általános helyzete a föld legjelentősebb országaiban a legutóbbi tizenkét évben), Jéna 1842. – *47* (76)

GYEMIDOVOK – orosz nemesi család, számos bánya és kohó tulajdonosa. – *303*

GYÖRGY, III. (1738–1820) – angol király 1760–1820. – *378–379* (544)

H

HAERING – porosz postai alkalmazott. – *222 556*

HÁFIZ, Semsz ed-Din Mohammed (kb. 1320–kb. 1390) – tadzsik születésű perzsa költő. *246*

HAGEN, Theodor (1823–1871) – a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadója. – *610*

HAIN, August – londoni emigráns, a Kommunisták Szövetségének tagja, az 1850-ben bekövetkezett szakadás után Marx és Engels híve. – *49 50*

HALIL pasa (megh. 1856) – torok hadvezér és politikus, több ízben miniszter; 1854–55 tengerészeti minisztei. – *300*

Hamburger Korrespondent *lásd* Staats- und Gelehrte Zeitung

»*Hamburger Nachrichten*« (Hamburgi Hírek). – *517* (729)

HAMMEL – a Kommunisták Szövetségének tagja Magdeburgban, a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *111 518*

HAMMER-PURGSTALL, Joseph, Freiherr von (1774–1856) – osztrák történész, orientalista; több művet írt Törökország történetéről; 1796–1835 a Közel-Keleten diplomáciai szolgálatot teljesített. – *315 317*

– *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossenteils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven* (Az oszmán birodalom története, nagyrészt eddig felhasználatlan kéziratokból és okiratgyűjteményekből összeállítva), I–X. kot. Pest 1827–36. – *315 317*

Handbibliothek für Offiziere, oder Populäre Kriegslehre für Eingeweihte und Laien (Kézikönyvtár katonatiszteknek, avagy népszerű hadtudomány beavatottaknak és laikusoknak), összeállította és kiadta egy porosz tisztekből alakult társaság, I. köt., Berlin 1828. – *103*

HANSEN – kolni munkás, a Kommunisták Szovetségének tagja; az otvenes évek elején az Egyesult Államokba emigrált. – *484*

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol munkásvezér, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; a „Northern Star" és más chartista lapok szerkesztője; kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *7 16 17 24 35 52 57 60 106 107 134 202 293 475 489 493 535 617* (11 12 27 28 33 84 89 160 165 195 654 681 682 683 701)

– *Historic pages from the French revolution of february, 1848. By Louis Blanc* (Az 1848 februári francia forradalom történelmi lapjai. Írta Louis Blanc), „The Democratic Review", 1850 máj. – *476* (683)

– (Névtelenul:) *[Előzetes megjegyzés a „Kommunista Párt kiáltványa" angol kiadásához]*, „The Red Republican", 1850 nov. 9. – *475*

– (Névtelenül:) *Prologue* (Prológus), „The Friend of the People", 1852 febr. 7. – *16* (28)

– *To the readers of the „Star", and the democrats of Great Britain and Ireland* (A „Star" olvasóihoz és Nagy-Britannia és Írország demokratáihoz), „The Star", 1852 ápr. 17. – *57* (89)

HARNEY, Mary (megh. 1853) – George Julian Harney felesége. – *202*

HARRING, Harro Paul (1798–1870) – német író, költő, kispolgári radikális; 1828-tól emigránsként élt több európai államban. – *496*
– *Historisches Fragment über die Entstehung der Arbeitervereine und ihren Verfall in kommunistische Spekulationen* (Történelmi töredék a munkásegyletek keletkezéséről és kommunista spekulációkba való hanyatlásukról). – *496* (710)

HATZFELD, Sophie, grófné (1805–1881) – Lassalle híve és támogatója. – *241 366* (311)

HATZFELD-WILDENBURG, Edmund, Graf von (szül. 1798) – Sophie Hatzfeld férje. – *212*

HAUPT, Hermann Wilhelm (szül. kb. 1831) – német kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; letartóztatásakor elárulta a kölni Központi Vezetőséget, szabadlábra helyezése után Brazíliába szökött. – *136 150 512* (216)

HAUSER, Kaspar (1812–1833) – bizonytalan származású kalandor, 1828 körül a bajor gyámhatóság gondozottja volt Nürnbergben; tisztázatlan származásával és rejtélyes halálával számos publikáció foglalkozott. – *20*

HAYWARD, Abraham (1801–1884) – angol jogász és publicista, tory, majd peelista; 1854-ben a szegényügyi hivatal titkára. – *405*

HÄBLING VON LANZENAUER – földbirtokos; a kölni kommunista-per esküdtszékének tagja. – *521*

HÄFNER, Leopold (szül. kb. 1820) – osztrák újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban, majd emigrált. – *122 133 517 521* (179 728 729)

HEBELER, Bernhard – a XIX. sz. harmincas-negyvenes éveiben londoni porosz főkonzul. – *62 167*

HECKER, Friedrich Franz Karl (1811–1881) – mannheimi ügyvéd, kispolgári demokrata, radikális republikánus; 1848-ban az előparlament tagja, a badeni áprilisi felkelés egyik vezetője; Svájcba, majd Amerikába emigrált és ezredesként részt vett a polgárháborúban. – *58 448*

HECKSCHER, Martin – német orvos, Engels manchesteri kezelőorvosa. – *258*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *26 50 66 348 480 522 546 593* (146 288)
– *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban), Heidelberg 1817. – *348*

HEILBERG Louis (szül. 1818) – német újságíró, emigráns Brüsszelben; a Kommunisták Szövetségének tagja. – *74*

HEILGERS házaspár – Engels ismerősei. – *526*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja. – *586* (574)
– *Atta Troll.* – *476*
– *Klagelied eines altdeutschen Jünglings* (Egy ónémet ifjú siratóéneke). – *501* (714)
– *Kobes I.* (I. Kóbi). – *394 398* (560)
– *Lyrisches Intermezzo* (Lírai közjáték), 39. vers. – *357* (517)
– *Neuer Frühling* (Új tavasz), 6. vers. – *576* (798)
– *Vermischte Schriften* (Vegyes írások). – *398* (574)
– *Zwei Ritter* (Két lovag). – *196 326* (280 423)

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – német radikális publicista, republikánus; a „Leipziger Allgemeine Zeitung" és a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1849-ben rövid ideig

reszt vett a badeni-pfalzi felkelésben, utána Svájcba, majd Angliába emigrált; 1850 őszén az Egyesult Államokban telepedett le; Marx és a kommunizmus ellenfele. – *32 88 89 105 122 255 286 289 308 312 314 347 428 448 455 472 475 476 479 480 488 496 510 522 533 534 540 548 556 558 559 562 565 566 603 605* (56 85 181 385 409 469 687 708 709 732 776 787)

– *Mord und Freiheit* (Gyilkosság és szabadság), New York 1853 – *255* (361)

HEISE, Heinrich (megh. kb. 1860) – demokrata publicista, a „Hornisse" egyik szerkesztője, részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Angliába emigrált. – *48 106 124 262 310 312 313 329 330–332 334 339 342 349 356 359 366 368 429 495 501 557 567 617 619 620* (79)

HELLER VON HELLWALD, Friedrich. – *345*

– *Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn. Unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fursten zu Windischgratz* (Az 1848–1849-es magyarországi téli hadjárat herceg Windischgratz tábornagy főparancsnoksága alatt), Bécs 1851. – *345* (505)

HELMICH, Julius – vesztfáliai konyvkereskedő és -kiadó, „igazi" szocialista; az otvenes években emigráns az Egyesult Államokban. – *104 498*

HENRIK, IV. (1553–1610) – francia király 1589–1610 – *363 386*

HENTZE, A. – volt katonatiszt, a Kommunisták Szovetségének tagja, a Szovetseg ketteszakadásakor a Willich–Schapper-frakciohoz csatlakozott, a kolni kommunista-perben a vád egyik tanúja. – *98 105 158 164 240 366 452 512 554 607*

Herald *lásd* The Morning Herald

HERBERT, Sidney, Baron of Lea (1810–1861) – angol politikus, tory, majd peelista, 1845–46, 1852–55, 1859–60 hadugyminiszter. – *204 360 397*

– [*Alsoházi beszéd 1854 júl. 25-én*,] „The Times", 1854 júl. 26. – *360* (519)

»*Herold des Westens*« (A Nyugat Heroldja), Louisville – *289 566* (409 787)

HERSTADT – kolni bankár, a kolni kommunista-per eskudtszékének tagja. – *174 521*

HERWEG – kispolgári szocialista, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az otvenes években emigráns Londonban. – *98 99 178*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német forradalmár költő; 1848-ban a párizsi Német Demokrata Társaság egyik vezetője. – *138 532*

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata, materialista filozófus, publicista és író; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvezda" szerkesztője. – *138 170 194 196 202 206 229 250 264 265 267 276 324 326 408–411 414 422 434 436 437 546 554 590* (58 353 371 593 606)

– (A. Iscander álnéven:) *Du développement des idees révolutionnaires en Russie* (A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban), I kiad. Nice 1851. – *194 196 202 206 229 546* (271)

– *Discours d'Alexandre Herzen, exilé russe, prononcé au meeting tenu le 27 février 1855 dans St.-Martin's Hall, à Londres* (Alekszandr Herzen orosz menekult beszéde a londoni St.-Martin's Hallban 1855 február 27-én tartott gyulésen), „The People's Paper", 1855 márc. 3.; „L'Homme ', 1855 márc. 7. – *411 414* (595 599)

– *To the Editor of the Globe* (A Globe szerkesztőjének), „The Globe and Traveller", 1855 okt. 25. – *436* (633)

– *My exile* (Számuzetésem), I–II. kot London 1855. *436* (633)

– *My exile in Siberia. To the editor of the Morning Advertiser* (Szibériai számuzetésem. A Morning Advertiser szerkesztojéhez), „The Morning Advertiser", 1855 dec. 1. *436* (633)

HESS, Heinrich, Freiherr von (1788–1870) – osztrák tábornok, majd tábornagy, 1848–49-ben részt vett az olasz forradalom leverésében; 1854–55 a magyarországi, galíciai, moldvai és havasföldi osztrák csapatok főparancsnoka. – *432*

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista, a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa, a negyvenes évek közepén az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; később lassalleánus. – *43 52 53 170–171* (238)

– *Roter Katechismus für das deutsche Volk* (Vörös katekizmus a német nép részére), New York–Boston, é. n. – *167 171* (238)

HILLGÄRTNER, Georg – kispolgári demokrata, az 1848–49-es forradalom után emigrált. – *95*

HIPPOKRATÉSZ, kószi (i. e. kb. 460–kb. 377) – görög orvos – *249*

HIRSCH, Wilhelm – hamburgi kereskedelmi alkalmazott; az ötvenes évek elején porosz rendőrügynök Londonban – *32 154 158 167 169 175 176 178 179 218 219 221 222 225 229 236 240 466 480 536 544 545 552 553 556 612* (220 225 318 328 745)

– *Die Opfer der Moucharderie* (A besúgás áldozatai), „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 ápr. – *218 221 229 236 544 545 552 555 612* (316 649 759)

– *[Nyilatkozat, 1852 jan. 12-én.]* „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 ápr. vége – *450* (316 649)

HOCHSTUHL – kispolgári demokrata, 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *480* (688)

HOFFSTETTER, Gustav von (1818–1874) – svájci katonatiszt és katonai író, 1847-ben részt vett a Sonderbund elleni harcban; 1849-ben Garibaldi alatt harcolt. – *65* (106)

– *Tagebuch aus Italien 1849* (Itáliai napló, 1849), Zurich, Stuttgart 1851. – *65* (100)

HOLYOAKE, George Jacob (1817–1906) – angol publicista; owenista, később trade unionista. – *134* (195)

»*L'Homme. Journal de la démocratie universelle*« (Az Ember. Az egyetemes demokrácia lapja), Jersey-London. – *414* (599 809)

HONTHEIM, Richard von (megh. 1857) – kölni ügyvéd; védőügyvéd a kölni kommunistaperben. – *158 163 166*

HORNER, Leonard (1785–1864) – angol geológus, pedagógus; 1833–56 gyárfelügyelő, tagja a gyermekmunka-bizottságnak; megvesztegethetetlen védelmezője a munkások érdekeinek. – *127* (184)

»*Die Hornisse*« (A Lódarázs), Kassel. – *48 494 612* (79 779)

HOYER, Johann Gottfried von (1767–1848) – porosz tábornok és hadtörténész. – *103*

– *Geschichte der Kriegskunst seit der ersten Anwendung des Schiesspulvers zum Kriegsgebrauch bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts* (A hadtudomány története a puskapor első háborús alkalmazásától a XVIII sz. végéig), I–II. köt., Göttinga 1797–1800. – *103*

HOYOLL, Philipp (szül. 1816) – német származású festő, emigráns Manchesterben. – *591*

HRULOV, Sztyepan Alekszandrovics (1807–1870) – orosz tábornok, a krími háború idején dunai és krími csapatrészek parancsnoka, Szevasztopol egyik védője. – *357*

HUDSON, J. W. – a XIX. sz. ötvenes éveinek elején a manchesteri „Athenaeum" titkára. – *144 168*

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. – *592* (594 809)

HUME, Joseph (1777–1855) – angol politikus, a polgári radikálisok egyik vezére, a parlament tagja. – *32 204* (59 302)

HUNT, Thornton Leigh (1810–1873) – angol újságíró, polgári radikális; a negyvenes-ötvenes években részt vett a chartista mozgalomban. – *134* (195)

HUZEL, Jakob – német emigráns az Egyesült Államokban, az ötvenes évek elején Marx és Engels híve, Cluss barátja. – *56 92 93 95 109 241 508 509 535 604* (719)

HUZZELWITT – az ötvenes évek elején emigráns az Egyesült Államokban. – *56*

HÜHNERBEIN, F. W. – badeni szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849 májusában, az elberfeldi felkelés idején a biztonsági bizottság katonai bizottságának tagja. – *15*

I

IMANDT, Peter – krefeldi tanító, demokrata, a krefeldi Munkásegylet elnöke; 1848–49 Kölnben és Trierben tevékenykedett, később emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja. – *75 76 94 97–101 105 160 168 170 178 179 195 210 254 261 275 282 292 308 330 334 356 366 368 371 387 429 431 501 515 520 521 553 586 603 604–614 619 620* (726 806)

IMMERMANN, Karl Lebrecht (1796–1840) – német romantikus költő, publicista, kritikus és színházigazgató. – *532*

»*L'Indépendance Belge*« (A Belga Függetlenség), Brüsszel. – *171* (242)

ISZKENDER bég (Alexander Illinszky) (1810–1864) – tatár származású lengyel földbirtokos; 1848–49 részt vett a magyar szabadságharcban, majd Törökországba emigrált. 1853–54 ezredesi rangban a Dunánál, később a Krímben és a Kaukázusban harcoló török csapattestek parancsnoka. – *357 358*

J

JACOBI, Abraham (1830–1919) – berlini orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtbíróság felmentette; Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált, a marxizmust propagálta a sajtóban; az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban; később egyetemi tanár és orvostudományi intézmények vezető funkcionáriusa. – *10 148 257 258 259 263 264 276 278 428* (7 364 370 424)

– *Über den Untergang der Erde* (A Föld pusztulásáról), „Die Reform", 1853 aug.–szept. – *276 278* (389)

JACOBY, Johann (1805–1877) – königsbergi orvos, publicista és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés és a második kamara tagja (szélsőbaloldal); később szembeszállt Bismarck politikájával; 1872-től szociáldemokrata. – *257 566*

»*Janus. Deutsche Zeitschrift*« (Janus. Német folyóirat), New York. – *57 510 540 558 603* (88 181)

JELLACHICH (Jelačić), Josip, Graf (1801–1859) – horvát származású osztrák tiszt; 1848 márciusában tábornok, horvát bán és zágrábi főhadparancsnok, később altábornagy; a Magyarország ellen támadó császári hadsereg I. hadtestének parancsnoka; 1849-ben táborszernagy. – *345*

JENNI, Friedrich (megh. 1849) – svájci radikális publicista; a „Guckkasten" c. berni politikai vicclap szerkesztője és kiadója. – *211*

Jerôme *lásd* Bonaparte, Jerôme

JOEST, Karl kölni gyáros; a kölni kommunista-per esküdtszékének tagja. *437 439 521*

JOHNSON, A. – az Angol Bank alkalmazottja, Freiligrath ismerőse. – *18 22 24 81 88 89 94 162*

JOINVILLE, François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie, duc d'Orléans, prince de (1818–1900) – Lajos Fülöp harmadik fia; az 1848-as februári forradalom után Angliába emigrált. – *79 138 157*

JOMINI, Antoine-Henri, Baron (1779–1869) – svájci származású tábornok és katonai író; előbb a francia, majd 1813-tól az orosz hadseregben szolgált. – *546* (106 762)

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az ötvenes évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *7 17 20 22 24 30 32 34 35 41 44 52 57 60 92 106 114 115 133 134 196 229 254 260 262 272 285 291 293 308 371 372 393 407 408 409 410 414 421 433 436 438 441 445 452 467 475 481 483 493 497 504 509 521 530 535 552 554 556 561 563–564 567* (11 12 56 83 84 193 330 365 550 559 589 701 792)

– *An appeal for the judgement of the people* (A nép ítéletéhez folyamodunk), „Notes to the People", 1852 ápr. 24. – *57 60* (89)

– [*Beszéd az 1855 febr. 27-i gyűlésen*;] „The People's Paper", 1855 márc. 3. – *411* (595)

– *Current notes* (Napi jegyzetek), „The People's Paper", 1855 máj. 8. – *493*

– *Political felony. Infamous chicanery and fraud of the Administrative Reform Association* (Politikai esküszegés. A Közigazgatási Reformért küzdő Társaság alávaló ravaszkodása és csalása), „The People's Paper", 1855 máj. 12. – *421* (604)

JONES, Jane (megh. 1857) – Ernest Jones felesége. – *433*

JONES, Richard (1790–1855) – angol közgazdász. – *479*

JONES, William, Sir (1746–1794) – angol tudós, orientalista. – *246*

– *A grammar of the Persian language* (Perzsa nyelvtan), IX. kiad., London 1828. – *246*

– *Works* (Művei), II. köt., London 1799. – *246*

JORDAN, Wilhelm (1819–1904) – német költő és író; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal, a lengyel vita után közép). – *138* (199)

– [*Beszéd a frankfurti nemzetgyűlés 1848 júl. 24-i ülésén*;] „Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main" (Gyorsírásos jelentés a majna-frankfurti német alkotmányozó Nemzetgyűlés tanácskozásairól), II. köt., 47. sz., 1848. – *138*

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (A politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *36 239 271 285 367* (61)

»*Journal de Saint-Pétersbourg*« (Szentpétervári Újság). – *335* (467 484)

JULIUS, Gustav (1810–1851) – író, kispolgári demokrata, az „igazi" szocializmus híve. – *171*

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista; kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *159 522 610*

– *Geschichte der Frauen* (A nők története), Majna-Frankfurt 1850. – *522*

Junius *lásd* Francis, Philipp

JUTA, Jaan Carel (szül. 1824) – holland kereskedő, könyvkereskedő Fokvárosban; Louise Marx férje. – *254 296* (430)

JUTA, Louise (szül. Marx) (1821–kb. 1865) – Marx húga, Jaan Carel Juta felesége. – *254*

K

KAMM, Friedrich (megh. 1867) - német kézműves, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd Svájcba emigrált, itt tagja lett a genfi Német Munkásegyletnek; 1852-ben kivándorolt Amerikába. – *94 519*

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus. - *303*

KAPODISZTRIASZ, Jóannész Antóniosz gróf (Capo d'Istria) (1776–1831) – görög államférfi és diplomata. Olasz eredetű korfui családból származott, 1809-ben orosz külügyi szolgálatba állt. Az 1821-es görög felkelés kitörése után Svájcban telepedett le és szervezte a görög szabadságharcosok megsegítését. 1827 áprilisban a görög köztársaság elnökévé választották. 1831 októberében meggyilkolták. – *335*

KARGER – kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns az Egyesült Államokban, a „Pionier" munkatársa. – *320*

»*Karlsruher Zeitung*« (Karlsruhei Újság). – *132* (186)

– 1852 szept. 3–22. *Die deutsche revolutionäre Propaganda in London und die Revolutionsanleihe* (A német forradalmi propaganda Londonban és a forradalmi kölcsön). – *132 135* (186)

KÁROLY, X. (1757–1836) – francia király 1824–1830. – *386*

KÁROLY ALBERT (1798–1849) – savoyai herceg; Szardínia és Piemont királya 1831–1849. – *550*

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *379*

KAUSLER, Franz Georg Friedrich von (1794–1848) – katonai író. – *103*

– *Historisches Wörterbuch der Schlachten, Belagerungen und Treffen aller Völker* (Az összes népek csatáinak, ostromainak és ütközeteinek történelmi szótára), I–IV. köt., Ulm 1825–30. – *103*

– *Versuch einer Kriegsgeschichte aller Völker* (A világ népeinek hadtörténete. Kísérleti tanulmány), I–IV. köt., Ulm 1825–30. – *103*

– *Atlas der wichtigsten Schlachten, Treffen und Belagerungen der alten, mittlern und neuern Zeit* (Az ókor, középkor és újabb kor legfontosabb csatáinak, ütközeteinek és ostromainak atlasza), Karlsruhe és Freiburg 1831. – *103*

KELLNER, Gottlieb Theodor (1819–1898) – újságíró, kispolgári demokrata; Kasselban részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1848–50-ben a „Hornisse" kiadója, 1851-től emigráns az Egyesült Államokban, 1853–54 a „Reform" szerkesztője; 1856-ban a „Philadelphia Demokrat" kiadója. – *231 318 540 552 555 557 559 612* (79 334)

– *Die neue Welt* (Az új világ), „Die Reform", 1853 aug. 31. – *559* (781)

KINKEL, Gottfried (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; az 1849-es badeni-pfalzi felkelés résztvevője, a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett. – *18 38–40 44 55 56 58 62 75 91–95 97 98–101 105 106 107 109–110 117 132 135 144 160 168 170 171 176 180 195 202 222 227 236 241 257 258 322 359 366 392 447 448 453 457 458 463 466 472 482 483 485 488 489 493 494 498 499 501 504 507–511 515 517 518 519–521 523 531–533 535 536 540 545 548 553–554 592 597–599 603–605* (43 64 74 85 94 134 140 141 142 143 151 152 188 664 712 715 719 720 726 731 732 735)

KINKEL, Johanna, (szül. Mockel) (1810–1858) – előzőnek a felesége, írónő. – *553 592 598* (140)

KIRCHMANN, Julius Hermann von (1802–1884) – német jogász, politikus és filozófus; haladópárti képviselő. – *75*

KISS Miklós (nemeskéri) (1820–1902) – magyar honvédezredes; 1849 után emigráns Párizsban; családi kapcsolatai révén összekötő szerepet játszott Kossuth és III. Napóleon között. – *112 113 132 538* (171)

KLAPKA György (1820–1892) – magyar honvédtábornok, 1849-ben a felső-magyarországi hadsereg parancsnoka, 1849 jún.–szept. a komáromi vár parancsnoka, majd Törökországba emigrált, később Itáliában és Svájcban élt; a kiegyezés után hazatért és országgyűlési képviselő lett. – *62 136 346 492 550*

– *Memoiren. April bis Oktober 1849* (Emlékiratok, 1849 áprilisától októberéig), Lipcse 1850. – *346* (507)

KLEIN, Karl Wilhelm – munkás, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben részt vett az elberfeldi és solingeni felkelésben; 1853-ban átmenetileg az Egyesült Államokban élt és részt vett munkásegyletek szervezésében; a hatvanas-hetvenes években aktívan részt vett a német munkásmozgalomban, az Internacionálé solingeni szekciójának vezetője. – *270 560 565 567 568* (381)

KLEIN, Johann Jakob (szül. kb. 1818) – kölni orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – *10* (7)

KLOSE, G. – német emigráns Londonban, a Kommunisták Szövetségének tagja, az 1850-es szakadás után Marx és Engels híve. – *74*

KNESEBECK, Karl Friedrich, Freiherr von dem (1768–1848) – porosz vezértábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborúban és 1814–15 a bécsi kongresszuson; 1831-ben a poseni porosz megfigyelő hadsereg vezénylő tábornoka. – *424*

»*Die Konstitution. Tagblatt für konstitutionelles Volksleben und Belehrung*« (Az Alkotmány. Az alkotmányos népélet és felvilágosítás napilapja), Bécs. – *517* (728)

»*Konstitutionelle Zeitung*« (Alkotmányos Újság), Berlin. – *144 188 528* (204)

KORFF, Hermann – volt porosz tiszt, demokrata; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója; később Amerikába emigrált. – *104 498–500*

KORN Fülöp – magyar könyvkereskedő és publicista, 1848–49-ben a magyar forradalmi hadsereg német légiójának parancsnoka; a szabadságharc leverése után Törökországba, majd Angliába emigrált; 1860-ban visszatért Magyarországra. – *434 590*

KOŚCIELSKI, Wladislaw (1818–1895) – lengyel demokrata, emigráns, majd tábornok a török hadseregben. – *265 432*

KOŚCIUSZKO, Tadeusz (1746–1817) – lengyel nemzeti hős, 1776–83 részt vett az amerikai függetlenségi háborúban, 1783-ban tábornok; az 1794-es lengyel felkelés vezére. – *35*

»*Der Kosmos*« (A Kozmosz), London. – *496* (712 713)

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a szabadságharc bukása után Törökországba emigrált, majd Angliában, Amerikában s utóbb Olaszországban élt. – *11 17–18 38 39 43 62 63 78 81 92 93 97 101 102 112 113 132 133 136 148 172 181 198–201 203 213 218 222 262 292 293 329 337 394 451 481 492 510 532 537 538 542 544 545 550 555 616* (20 66 118 144 287 289 290 297 300 325 478)

– *[Secret circular etc.* (Titkos körlevél stb.);] „The People's Paper", 1852 aug. 7. – *92 97* (144)

KOTHES, D. – kölni kereskedő, demokrata; a kölni kommunista-per egyik mentő tanúja. – *150 152 163 167 174 177 219* (215)

»*Kölnische Zeitung*« (Kolni Újság). – *41 52 53 150 175 178–180 216 394 433 448 458 463 489 511 521 560 604 606 607* (72 246)
– 1852 okt. 14. – *604*
– 1852 okt. 24. – *606*
– 1852 okt. 26. – *150*
– 1852 nov. 4.: *Assisenprozedur gegen Herm. Becker und Genossen. Anklage wegen hochverräterischen Komplottes* (Esküdtszéki eljárás Herm. Becker és társai ellen. Hazaáruló összeesküvés vádja). – *150 175 178*
– 1854 nov. 25. – *394*
– 1855 aug. 30. – *433*

»*Königlich-Preussischer Staatsanzeiger*« (Királyi Porosz Állami Értesítő), Berlin. – *442* (644)

KÖPPEN, Karl Friedrich (1808–1863) – radikális publicista és történész, ifjúhegeliánus. – *442* (643)

KRÄUSLER – porosz professzor; a kolni kommunista-per esküdtszékének tagja. – *521*

KRIEGE, Hermann (1820–1850) – az Igazak Szovetségének tagja, „igazi szocialista" nézeteket vallott, majd szakított a kommunizmussal, a demokrata párthoz csatlakozott és mint ilyen vett részt a német forradalomban; később Amerikában lapszerkesztő lett; 1850-ben megőrült. – *257* (362)

Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung

KROGH, Gerhard Christoph von (1785–1860) – dán tábornok, a schleswig-holsteini háborúban a dán hadsereg főparancsnoka. – *340*

KÜNTZEL, H. – porosz katonatiszt, hadmérnök. – *65* (106)
– *Die taktischen Elemente der neuen Fortifikationen* (Az új erődítések taktikai alapelemei), Potsdam 1851. – *65* (101)

L

LAFAYETTE (La Fayette), Marie-Joseph-Paul de Motier, marquis de (1757–1834) – francia tábornok és politikus; részt vett az amerikai függetlenségi háborúban; 1789-ben a párizsi nemzetőrség parancsnoka, 1792-ben emigrált; 1830-ban Lajos Fülöp egyik trónrajuttatója. – *375*

LA FERRONNAYS, Auguste-Pierre-Marie Ferron, comte de (1777–1842) – francia politikus és diplomata; a forradalom után emigráns, a restauráció kezdetén visszatért Franciaországba; 1817 koppenhágai, 1819–27 pétervári nagykovet; részt vett a Szent Szövetség troppaui (1820), laibachi (1821) és veronai (1822) kongresszusain; 1828–29 külügyminiszter. – *385*

LAGARDE, Augustin-Marie-Balthazar-Charles Pelletier, comte de (szül. 1780) – francia diplomata, tábornok, emigránsként részt vett a Francia Koztársaság elleni háborúkban, 1806–15 porosz szolgálatban állt és a napóleoni Franciaország ellen harcolt; 1820–23 madridi nagykovet. – *384*

LAJOS, XV. (1710–1774) – francia király 1715–1774. – *378*

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király 1814–1815 és 1815–1824. – *382 385 386*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *5 283 314 335 386 398 454 460 577* (126 309 485 574)

LAMENNAIS (La Mennais), Felicité-Robert de (1782–1854) – francia abbé, publicista, kereszténységszocializmust hirdetett, az egyház és az állam szétválasztásáért küzdott; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti). – *18 386 482 566*

LAMORICIERE, Louis-Christophe-Léon Juchault de (1806–1865) – francia tábornok és politikus, mérsékelt republikánus; katonai pályafutását Algériában kezdte; 1848-ban részt vett a júniusi felkelés leverésében; 1848 jún.–dec. hadügyminiszter; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után száműzték. – *138 371* (531)

LANCKOROŃSKI, gróf – lengyel emigráns, a cári kormány ügynöke. – *113 218* (171)

Landolt, Ernestine *lásd* Liebknecht, Ernestine

L'ASPEE, Henry de – wiesbadeni rendőrtisztviselő, az ötvenes évek elején Londonba emigrált, elősegítette a kölni kommunista-per megrendezésében alkalmazott provokatív módszerek leleplezését. – *222*

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus; Párizsban ismerkedett meg az utópikus szocializmus eszméivel, majd 1848-ban részt vett a német forradalomban; 1848 nov.–1849 máj. letartóztatásban volt; az Általános Német Munkásegylet megalapítója (1863), támogatta Németország „felülről" való egyesítését, titkos egyezségre lépett Bismarckkal; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *43 51 209 212 239 241 254 259 307–309 311–313 366 370 380 381 392 407 429 468–471 573 576 581–584 586 589 593 618* (311 453 455 557 671)

LAW of Lauriston, John (1671–1729) – skót közgazdász, 1719–20 a pénzügyek főellenőre Franciaországban; csekély fémfedezetű papírpénzt bocsátott ki a francia államadósságok kifizetésére; 1720-ban vállalkozása összeomlással végződött. – *533*

LAWLEY Francis Charles (1825–1901) – angol újságíró; 1852–54 Gladstone magántitkára, 1854–65 a „Times" amerikai tudósítója. – *404*

»*The Leader*« (A Vezér), London. – *134 200 250 393* (194 599)
– 1853 febr. 19.: *Kossuth and the Milan revolt* (Kossuth és a milánói felkelés). – *200* (291)
– 1853 jún. 11.: *Arnold Ruge*. – *250* (353)
– 1853 jún. 11.: *A Russian democratic printing office in London* (Egy orosz demokratikus nyomda Londonban). – *250* (353)
– 1854 nov. 18.: *The British democrats – Louis Napoleon* (A brit demokraták – Louis Napoléon). – *393* (559)

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. – *18 27 38 39 85 181 201 215 284 293 320 344 467 482 505 510 542 554* (34 66 478)

LE FLO (Leflô), Adolphe-Emmanuel-Charles (1804–1887) – francia tábornok, diplomata, rendpárti; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után száműzték; 1870–71 a nemzeti védelem kormányában hadügyminiszter. – *469*

LEGENDRE, Louis (1752–1797) – a francia forradalomban a jakobinusok jobbszárnyának egyik vezére; Danton barátja. – *407*

LEHMANN, Albert – német munkás Londonban, az Igazak Szövetsége és a Német Munkás Művelődési Egylet vezető tagja; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1850-ben a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *466*

LEHON, Charles-Aimé-Joseph, comte de (1792–1868) – belga politikus és diplomata, 1831–1842 párizsi nagykövet, szoros kapcsolatban volt az Orléans-dinasztiával. – *469*

LEHON, comtesse – előzőnek a felesége. – *469* (673)

LEHON, Louis-Xavier-Léopold, comte de (1831–1870) – francia politikus, bonapartista, 1851. dec. 2-től Morny belügyminiszter kabinetfőnöke, 1856-tól a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; Ch. A. J. Lehon fia. – *469*

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Freiherr von (1646–1716) – német matematikus és idealista filozófus. – *328*

LEIDEN, Kosmos Damian – kölni borkereskedő; a kölni kommunista-per esküdtszékének tagja. – *174 521*

LELEWEL, Joachim (1786–1861) – lengyel történész és forradalmár; az 1830-as lengyel felkelés résztvevője és az ideiglenes kormány tagja, a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847–48 a brüsszeli Association démocratique vezető tagja. – *113 442*

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

LEROUX, Pierre (1797–1871) – francia publicista, utópikus szocialista, Saint-Simon követője; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); 1851–52 emigráns Angliában. – *39 482*

Leroy, Achille *lásd* Saint-Arnaud

LESSING, Gotthold Ephraim (1729–1781) – a német felvilágosodás kiemelkedő képviselője, drámaíró, költő és kritikus, a német polgárság irodalmi előharcosa az abszolutizmus elleni küzdelemben. – *250*

Lettre de l'Empereur Napoléon à l'Empereur Nicolas (Napóleon császár levele Miklós császárhoz), „Le Moniteur universel", 1854 febr. 14. – *306* (449)

LEVEN – kölni kereskedő, esküdt a kölni kommunista-perben. – *174 521*

LICHNOWSKI, Felix Maria, Fürst von (1814–1848) – sziléziai nagybirtokos, porosz tiszt; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobboldal), a frankfurti szeptemberi felkelés-kor megölték. – *160*

LIEBKNECHT, Ernestine (megh. 1867) – Wilhelm Liebknecht első felesége. – *375*

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – német publicista; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrált, ott Marx és Engels befolyása alatt szocialista lett; tagja a Kommunisták Szövetségének; 1862-ben visszatért Németországba, a német szociáldemokrácia egyik megalapítója és vezére; Marx és Engels barátja. – *49 158 167 179 180 195 210 281 375 437 606*

LIEVEN, Darja (Dorothea) Krisztoforovna, szül. von Benckendorf (1785–1857) – K. A. Lieven felesége; politikai szalonja nagy szerepet játszott a londoni és párizsi diplomáciai életben. – *519 535 574*

LIEVEN, Krisztofor Andrejevics, herceg (1774–1839) – orosz diplomata; 1810–12 berlini követ, 1812–34 londoni nagykövet. – *574*

LIEVRE, Eugène – francia kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns az Egyesült Államokban. – *228 229 428*

LINCOLN, H. J. – a „Daily News" szerkesztője. – *317 569–572*

LINDENAU, Bernhard August (1779–1854) – szász politikus és asztronómus, mérsékelt liberális; 1831–34 belügyminiszter, 1831–34 miniszterelnök. – *348*

LINTON, William James (1812–1897) – angol vésnök, költő és publicista, kispolgári radikális, csatlakozott a chartistákhoz, Spartacus álnéven chartista kiadványok munkatársa; 1866-ban az Egyesült Államokba költözött. – *493*

– *The sense of the country* (Az ország értelme), „The Star of Freedom", 1852 máj. 8. – *493* (704)

LIST, Friedrich (1789–1846) – német kozgazdász, védővámos, a német vámegylet eloharcosa. – *26 89*

»*Litographierte Korrespondenz*« (Kónyomatos Tudósító), New York. – *121 146* (180)

»*Litographische Korrespondenz*« (Kőnyomatos Tudósító), London. – *458 463 599* (664)

LOCHNER, Georg (szul. kb. 1824) – német asztalos, a Kommunisták Szovetségének, később az I. Internacionálé Fotanácsának tagja; Marx és Engels harcostársa. – *275 452* (225)

Louis-Napoléon *lasd* Napóleon, III.

LOWE, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol politikus es publicista, a „Times" munkatársa, whig, később liberális, a parlament tagja; 1855–58 a kereskedelmi miniszter helyettese, 1868–73 pénzugyminiszter, 1873–74 belugyminiszter. – *197*

LÖHR, Karl – *103*

– *Das Kriegswesen der Griechen und Romer* (A hadugy a gorogoknél és a rómaiaknál), Wurzburg 1830. – *103*

LÖWE von Kalbe *lásd* Lowe, Wilhelm

LÖWE, Wilhelm (1814–1866) – politikus, kispolgári demokrata, Kalbe porosz kerulet kuldotte a frankfurti nemzetgyulésben (ezért Lowe von Kalbe néven is ismert), a frankfurti nemzetgyulés alelnoke (balszárny), a stuttgarti csonka parlament elnoke; a forradalom leverése után emigrált, az 1861-es amnesztia után visszatért Németországba és a haladopárthoz csatlakozott. – *55 56 93 97 160 195 273 433 485 489 515 543*

LÖWENTHAL – a negyvenes-otvenes években kiadó Majna-Frankfurtban. – *61 174* (560)

Lupus *lasd* Wolff, Wilhelm

LÜDERS, Alekszandr Nyikolajevics, gróf (1790–1874) – orosz tábornok, 1831-ben reszt vett Lengyelország eltiprasában, később a kaukázusi hegyi nepek ellen harcolt, 1848-ban leverte a moldvai és havasalfoldi forradalmat, 1849-ben részt vett a magyar szabadságharc leverésében, 1853–54-ben a dunai 5. hadtest, 1855-ben a déli hadsereg parancsnoka, 1856-ban a krimi hadsereg főparancsnoka, 1861–62-ben Lengyelország helytartója. – *358*

LÜDERS, Wilhelm – publicista, kispolgári demokrata, tobb demokratikus ujság munkatársa, később emigráns Londonban – *4 447 597*

LÜKURGOSZ (i. e. IX. sz. második fele) – spártai torvenyhozo – *133*

LÜNING, Otto (1818–1868) – nemet orvos és publicista; a negyvenes évek derekán az „igazi szocializmus" híve; 1866 után nemzeti liberalis – *490*

LÜTGEN, A. – *340*

– *Feldzug der Schleswig-Holsteinischen Armee und Marine im Jahre 1850* (A schleswig-holsteini hadsereg és haditengerészet hadjárata 1850-ben), Kiel 1852 – *340*

M

MAAS, Benjamin (1822–1891) – orvos, utópikus szocialista, reszt vett az 1848–49-es nemetországi forradalomban; a forradalom leverése után az Egyesult Államokba emigrált. – *472*

MACCULLOCH, (McCulloch), John Ramsay (1789–1864) – angol kozgazdász és statisztikus, Ricardo vulgarizálója; Smith es Ricardo egyik kiadoja – *426 479*

– *A dictionary, geographical, statistical, and historical, of the various countries, places and principal natural objects in the world* (A világ különböző országainak, helységeinek és természeti objektumainak földrajzi, statisztikai és történelmi lexikonja), I–II. köt., London 1841. – *426*

MACGOWAN – angol nyomdász, kispolgári radikális, támogatta a chartistákat, anyagilag is segítette Jonest. – *106 371*

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – olasz politikus, történész és szépíró; a feltörekvő olasz burzsoázia ideológusa. – *17 75*
– *Mandragola.* – *75* (113)

MADIER – francia mechanikus, kispolgári demokrata, az ötvenes évek elején emigráns Londonban. – *5 13 192*

MAHMUD, II. (1785–1839) – török szultán 1808–1839 – *285*

MAJER, Adolf (szül. kb. 1820) – A Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; ennek megbízásából 1850–51 Franciaországban és Svájcban kuldottként tevékenykedett, az ún. német–francia összeesküvés egyik vádlottja. – *138*

MALARMET – francia szocialista munkás, 1848-ban a párizsi kommunista „Fraternité"-klub elnöke; az 1848–49-es forradalom után Angliába emigrált – *482*

MALMESBURY, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol politikus; tory, később konzervatív, 1852, 1858–59 külügyminiszter. – *335*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. – *250 479*

»*Manchester Courier*« (Manchesteri Futár). – *168* (240)

»*Manchester Daily Examiner & Times*« (Manchesteri napi vizsgáló és idők). – *168 440* (240)

»*The Manchester Guardian*« (A Manchesteri Figyelő). – *168 247 277 440* (240)

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) porosz politikus, reakciós, 1848 nov.–1850 dec. belügyminiszter, 1849-ben a második kamara tagja; 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter – *82 216 557*

Mariotti *lásd* Gallenga, Antonio

MARX, Edgar (Musch) (1847–1855) – Marx fia. – *298 301 313 343 411 413 415 416 418 419 426 497 576 586 587 598 607 610 656* (806)

MARX, Eleanor (1855–1898) – Marx legfiatalabb lánya; 1884-től részt vett az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban, Dr. E. Aveling felesége. – *398 401 407 411 581* (176 572)

MARX, Francis Joseph Peter (1816–1876) – angol konzervatív publicista, földbirtokos; David Urquhart barátja és fegyvertársa. – *264–267 327*
– *The Russian agent Bakunin. To the editor of the Morning Advertiser* (Bakunyin orosz ügynök. A Morning Advertiser szerkesztőjéhez), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 23. – *264–266 267 276* (371)

MARX, Franziska (1851–1852) – Marx lánya. – *45 46 48 484 487*

MARX, Heinrich (1782–1838) – Marx apja. – *207 608*

MARX, Heinrich Guido (Foxchen) (1849–1850) – Marx fia. – *604*

MARX, Henriette (szül. Pressburg) (1787–1863) – Marx anyja. – *27 120 370 610* (229)

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *3 5 27 62 74 81 83 118 120 123 127 137 148 151 172 177 209 219 221 226 227 254 259 262 269 275 281 293 299 343 348–351 354 357 366 368 370 380 387 389 396 397 398 401 407 409 413 415 417–422 426 427 431 437 442 445 447–448 463 475 481 484 487 496–497 561 562 581 585–587 591–593 597 610 612 614 616 617 618–620* (529 601 616 630 632 816 820 825 833)

– [*Beszámoló a Robert Blum-emlékülésről*], „Philadelphia Demokrat", 1852 nov. vége vagy dec. eleje. – *177* (250)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb lánya, a nemzetközi munkásmozgalom résztvevője; 1872-től Charles Longuet felesége. – *118 313 328 427 458 576 598 607 620*

MARX, Karl Heinrich (1818–1883)

– és Friedrich ENGELS: *Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten* (A német ideológia. A legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében), Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 5. köt., Berlin 1932. (3. köt. 11–538. old.) – *105* (63 155 362)

– *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiája"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. (4. köt. 59–174. old.) – *468 531* (672 740)

– *Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral. Beitrag zur deutschen Kulturgeschichte. Gegen Karl Heinzen* (A moralizáló kritika és a kritizáló morál. Adalék a német kultúrtörténethez. Karl Heinzen ellen), „Deutsche Brüsseler Zeitung", 1847 okt.–nov. (4. köt. 319–347. old.) – *479–480* (687)

– *Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 janvier 1848* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről. Elhangzott a brüsszeli Demokrata Társaság 1848 január 9-i nyilvános gyűlésén), Brüsszel 1848. (4. köt. 422–436. old.) – *584* (804)

– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848 (4. köt. 437–470. old.) – *108 142 548* (2 55 166 362 385 767)

– és Friedrich ENGELS: *Manifesto of the Communist Party* (A Kommunista Párt kiáltványa), „The Red Republican", 1850 nov. – *475* (683)

– és Friedrich ENGELS: *Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland* (A Kommunista Párt követelései Németországban), Párizs 1848 március. (5. köt. 1–2. old.) – *548* (767)

– (Névtelenül:) *Die preussische Kontrerevolution und der preussische Richterstand* (A porosz ellenforradalom és a porosz bírói rend), „Neue Rheinische Zeitung", 1848 dec. 24. (6. köt. 130–136. old.) – *458 463* (663)

– és Friedrich ENGELS: *Zwei politische Prozesse* (Két politikai per), Köln 1849. (6. köt. 213–246. old.) – *480* (688)

– *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig), „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 jan.–okt. (7. köt. 7–103. old.) – *463 476* (385 669)

– *Two years of a revolution; 1848 and 1849* (Két forradalmi év; 1848 és 1849), „The Democratic Review", 1850 ápr.–jún. – *463 476* (683)

– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 március) [körlevél], 1850. (7. köt. 236–245. old.) – *512* (723)

– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) [*Recenziók*], „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 ápr. (7. köt. 246–283. old.) – *472* (117 675)

– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Gottfried Kinkel*, „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 ápr. (7. köt. 291–293. old.) – *91 508* (141)

– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom Juni 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 június) [körlevél], 1850. (7. köt. 298–304. old.) – *512* (723)
– és Friedrich ENGELS: *Erklärung über den Austritt aus dem Deutschen Bildungsverein für Arbeiter in London* (Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből való kilépésről) (7. köt. 402. old.) – *452*
– *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája), „Die Revolution", New York 1852. (8. köt. 101–196. old.) – *10 27 52 53 63 76 104 105 114 116 120 121 123 124 126 127–131 132 151 430 445 449 451 462 463 465 467 475 481 487 488 492 496 498 512 530 539 597 599 601 602 604* (2 18 81 97 172 173 263 623 673 680 690 715 749 820)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *To the Editor of „The Times"* (A „Times" szerkesztőjének). (8. köt. 208–209. old.) – *10 12 13 15 16 32 461* (22)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Die grossen Männer des Exils* (A számkivetés nagyjai). (8. köt. 223–321. old.) – *56 58 60 61 62 65 68 71 73 74 78 144 167 174 177 189 201 218 496 500 509 527–529 539 544 609 611* (92 112 127 174 217 316 317 346 713 715 821)
– *The Elections – Tories and Whigs* (A választások – Toryk és whigek), „New York Daily Tribune", 1852 aug. 21. (8. köt. 322–327. old.) – *87 88 89 521* (120 136)
– *The Chartists* (A chartisták), „New York Daily Tribune", 1852 aug. 25. (8. köt. 328–337. old.) – *87 88 89 96 521* (120 136)
– *Corruption at Elections* (Választási korrupció), „New York Daily Tribune", 1852 szept. 4. (8. köt. 338–344. old.) – *107 521* (120)
– *Result of the Elections* (A választások eredménye), „New York Daily Tribune", 1852 szept. 11. (8. köt. 345–349. old.) – *107 133 521* (120 191)
– (Névtelenül:) *Movements of Mazzini and Kossuth – League with Louis-Napoléon – Palmerston* (Mazzini és Kossuth akciói – Szövetség Louis-Napoléonnal – Palmerston), „New York Daily Tribune", 1852 okt. 19. (8. köt. 350–352. old.) – *172 218 532 538* (171 187)
– és Friedrich ENGELS: *Erklärung an die Redaktionen englischer Zeitungen* (Nyilatkozat angol újságok szerkesztősége számára), „The People's Paper", 1852 okt. 30., valamint más lapokban. (8. köt. 365–366. old.) – *159 166 179 182 531 607* (210 228)
– *Pauperism and Free Trade – The Approaching Commercial Crisis* (Pauperizmus és szabadkereskedelem – A közelgő kereskedelmi válság), „New York Daily Tribune", 1852 nov. 1. (8. köt. 353–359. old.) – *146 147* (184 208)
– *Political Consequences of the Commercial Excitement* (A kereskedelmi túlfeszítés politikai következményei), „New York Daily Tribune", 1852 nov. 2. (8. köt. 360–364. old.) – *146–148* (208)
– *To the Editor of „The Morning Advertiser"* (A „Morning Advertiser" szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1852 nov. 2. (8. köt. 367–368. old.) – *170* (238)
– *Political Parties and Prospects* (Politikai pártok és kilátások), „The New York Daily Tribune", 1852 nov. 29. (8. köt. 369–372. old.) – *148 150 164* (211)
– *Attempts to create a New Opposition Party* (Kísérletek egy új ellenzéki párt alapítására), „New York Daily Tribune", 1852 nov. 25. (8. köt. 373–376. old.) – *148 150 164* (211)
– és Friedrich ENGELS: *A Final Declaration on the Late Cologne Trials* (Zárónyilatkozat a nemrégiben lefolyt kölni perről), „The Morning Advertiser", 1852 nov. 29. (8. köt. 379–381. old.) – *181 182* (259)
– (Névtelenül:) *Kossuth, Mazzini and Louis-Napoléon* (Kossuth, Mazzini és Louis-Napoléon), „New York Daily Tribune", 1852 dec. 1. (8. köt. 377–378. old.) – *532* (741)
– *Parliament – Vote of November 26 — Disraeli's Budget* (Parlament – November 26-i szavazás – Disraeli költségvetése), „New York Daily Tribune", 1852 dec. 28. (8. köt. 453–459. old.) – *191* (269)
– (Névtelenül:) *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Bázel–Boston 1853. (8. köt. 389–452. old.) – *152 156 174 180*

182 183 184 187 190 193 195 201 207 208 211 215 219 231 234 239 241 254 259 282 289 437 530 531 536 539 540 541 554 608 609 614 (7 220 221 222 223 227 231 233 235 238 241 248 251 252 254 255 266 332 748 774 821 830)

– *Aufruf zur Unterstützung der in Köln verurteilten Vertreter des Proletariats und ihrer Familien* (Felhívás a proletariátus Kölnben elítélt képviselőinek és azok családjainak megsegítésére), „California Staatszeitung" és „New Yorker Kriminalzeitung", 1853 jan. (8. köt. 541–542. old.) – *182 201 217 530* (262)

– (Névtelenül:) *A Reply to Kossuth's „Secretary"* (Válasz Kossuth „titkárának"), „New York Daily Tribune", 1853 jan. 4. (8. köt. 460. old.) – *532 538* (742)

– *Elections – Financial Clouds – The Duchess of Sutherland and Slavery* (Választások – Pénzügyi fellegek – Sutherland hercegnő és a rabszolgaság), „New York Daily Tribune", 1853 febr. 9. (8. köt. 481–487. old.) – *194 195 209* (270 355)

– *Capital Punishment – Mr. Cobden's Pamphlets – Regulations of the Bank of England* (Halálbüntetés – Cobden úr vitairatai – Az Angol Bank rendelkezései), „New York Daily Tribune", 1853 febr. 18. (8. köt. 488–495. old.) – *196 208 211* (275 281 307)

– *Defense – Finances – Decrease of the Aristocracy – Politics* (Védelem – Pénzügyek – Az arisztokrácia fogyatkozása – Politika), „New York Daily Tribune", 1853 febr. 23. (8. köt. 496–502. old.) – *208 211* (307)

– *The Italian Insurrection – British Politics* (Az olasz felkelés – Brit politika), „New York Daily Tribune", 1853 febr. 25. (8. köt. 503–508. old.) – *208 211* (296 307)

– *The Attack on Francis Joseph – The Milan Riot – British Politics – Disraeli's Speech – Napoleon's Will* (Merénylet Ferenc József ellen – A milánói felkelés – Brit politika – Disraeli beszéde – Napóleon végrendelete), „New York Daily Tribune", 1853 márc. 8. (8. köt. 509–517. old.) – *208 211* (292 307 753)

– *Parliamentary Debates – [The Clergy and the Struggle for the Ten Hours Day] – Starvation* (Parlamenti viták – [A klérus és a harc a tízórás munkanapért] – Éhhalál), „New York Daily Tribune", 1853 márc. 15. (8. köt. 518–523. old.) – *208 211* (294 307)

– *Forced Emigration – Kossuth and Mazzini – The Refugee Question – Election Bribery in England – Mr. Cobden* (Kényszerkivándorlás – Kossuth és Mazzini – A menekült-kérdés – Választási vesztegetés Angliában – Cobden úr), „New York Daily Tribune", 1853 márc. 22. (8. köt. 524–530. old.) – *208 211 542* (307 755)

– *Kossuth and Mazzini – The Prussian Police – The Austro-Prussian Commercial Treaty – The „Times" and the Refugees* (Kossuth és Mazzini – A porosz rendőrség – Az osztrák–porosz kereskedelmi egyezmény – A „Times" és a menekültek), „New York Daily Tribune", 1853 ápr. 4. (8. köt. 531–536. old.) – *208 211 235 541* (307 337)

– és Friedrich ENGELS: *British Politics – Disraeli – The Refugees – Mazzini in London – Turkey* (Brit politika – Disraeli – A menekültek – Mazzini Londonban – Törökország), „New York Daily Tribune", 1853 ápr. 7. (9. köt. 1–9. old.) – *214 221 332* (312 481)

– (Névtelenül:) *L. S. D., or Class Budgets and Who's Relieved by Them* (Font sterlingek, shillingek, pennyk, vagyis osztály-költségvetések és ki húz hasznot belőlük?), „The People's Paper", 1853 ápr. 23. (9. köt. 59–62. old.) – *402* (578)

– *Hirsch's Selbstbekenntnisse* (Hirsch önvallomásai), „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 máj. 5. (9. köt. 36–39. old.) – *228 229 544 552* (316)

– *Riot at Constantinople – German Table Moving – The Budget* (Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés), „New York Daily Tribune", 1853 máj. 6. (9. köt. 63–70. old.) – *237 259 402* (339 340 578)

– és Friedrich ENGELS: *The Rocket Affair – The Swiss Insurrection* (A röppentyű-ügy – A svájci felkelés), „New York Daily Tribune", 1853 máj. 14. (9. köt. 78–81. old.) – *223 227 237 255* (325 326 341)

– (Névtelenül:) *Revolution in China and in Europe* (Forradalom Kínában és Európában), „New York Daily Tribune", 1853 jún. 14. (9. köt. 89–95. old.) – *237* (342)

– *The British Rule in India* (A brit uralom Indiában), „New York Daily Tribune", 1853 jún. 25. (9. köt. 120–125. old.) – *251 615* (348 357 832)

– *English Prosperity – Strikes – The Turkish Question – India* (Angol prosperitás – Sztrájkok – A torok kérdés – India), „New York Daily Tribune", 1853 júl. 1. (9 kot. 126–133. old.) – *279* (359 394)
– *The East Indian Company – Its History and Results* (A Kelet-Indiai Társaság – Története és eredményei), „New York Daily Tribune", 1853 júl 11. (9. kot 140–147 old.) – *615* (359 832)
– *Russian Policy against Turkey* (Oroszország politikája Törökország irányában, – [A munkásmozgalom Angliában], „New York Daily Tribune" 1853 júl. 14. (9. kot. 154–165. old.) – *279* (360 394)
– *The War Question – Doings of Parliament – India* (A háború kérdése – Parlamenti események – India), „New York Daily Tribune", 1853 aug. 5. (9 kot. 202–208. old.) – *559*
– *The Future Results of British Rule in India* (Az indiai brit uralom várható eredményei), „New York Daily Tribune", 1853 aug. 8. (9 kot 209–214 old.) – *615* (832)
– *Financial Failure of Government Cabs – Ireland The Russian Question* (A kormány pénzügyi kudarca – Bérkocsik – Írország – Az orosz kérdés), „New York Daily Tribune", 1853 aug. 12. (9. kot. 215–224. old.) – *279* (394)
– [*Az alsóházban – A sajtó a keleti ügyekről – A cár kiáltványa – Dánia*], „New York Daily Tribune", 1853 aug. 16. (9. kot. 225–231. old.) – *559* (782)
– *Michael Bakunin* (Mihail Bakunyin), „The Morning Advertiser", 1853 szept. 2 (9. kot. 277–279. old.) – *265* (373)
– *To the Editor of the People's Paper* (A „People's Paper" szerkesztőjének), „The People's Paper", 1853 szept. 10. (9. kot. 283–285. old.) – *266–269* (377)
– *Rise in the Price of Corn – Cholera – Strikes – Sailors' Movement* (A gabonaárak emelkedése – Kolera – Sztrájkok – Tengerészmozgalom), „New York Daily Tribune", 1853 szept. 15. (9. kot 280–282. old.) – *279* (394)
– (Névtelenül.) [*A bécsi jegyzék – Az USA és Európa – Sumlai levelek – Robert Peel banktorvénye*], „New York Daily Tribune", 1853 szept. 24. (9. kot. 286–294. old.) – *271 614* (382)
– *Political Movements – Scarcity of Bread in Europe* (Politikai sakkhúzások – Kenyérszuke Európában), „New York Daily Tribune", 1853 szept 30 (9. kot. 295–303. old.) – *271 – 272* (383)
– [*A nyugati hatalmak és Törökország – A közelgő gazdasági válság – Vasútépítés Indiában*], „New York Daily Tribune", 1853 okt. 4. (9. kot. 304–311. old.) – *281* (397)
– [*A nyugati hatalmak és Törökország – Gazdasági válság előjelei*], „New York Daily Tribune", 1853 okt. 7. (9. kot. 312–321. old.) – *275 281* (387 397)
– [*Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok*], „New York Daily Tribune", 1853 okt. 17. (9. kot. 322–326. old.) – *275 279 281* (387 394 397)
– *The War Question – Financial Matters – Strikes* (A háború kérdése – Pénzügyek – Sztrájkok), „New York Daily Tribune", 1853 okt. 21. (9. kot. 391–398. old.) – *281* (393 397)
– *Lord Palmerston*, „The People's Paper", 1853 okt. 22.–dec. 24., valamint más lapokban. (9. kot. 333–390. old.) – *281 283 285 287 291 295 296 303 305 307 319 568 616* (397 398 414 427 433 447 466 520 791)
– [*Delescluze letartóztatása – Dánia – Ausztria – A „Times" az Oroszország elleni háború perspektíváiról*], „New York Daily Tribune", 1853 nov. 5. (9. kot. 404–406 old.) – *279* (396)
– *War – Strikes – Dearth* (Háború – Sztrájkok – Pangás), „New York Daily Tribune", 1853 nov. 15. (9. kot. 416–424. old.) – *287* (407)
– [*A perzsa hadjárat Afganisztánban és az orosz hadjárat Kelet-Ázsiában – Dánia – Hadműveletek a Dunánál és Ázsiában – A wigani szénbányászok*], „New York Daily Tribune", 1853 nov. 18 (9 kot. 425–429. old.) – *279* (396)
– *Der Ritter vom edelmutigen Bewusstsein* (A nemes tudatu lovag), New York 1854 (9. kot. 455–483. old.) – *292 293 295 301 303 305 330 337 617* (332 333 418 419 420 490 833)
– [*A nyugati hatalmak és Törökország*], „New York Daily Tribune", 1854 jan. 28. (10. kot. 7–18. old.) – *299* (432)

– [*Orosz diplomácia – Kékkönyv a keleti kérdésről – Montenegró*], „New York Daily Tribune", 1854 febr. 27. (10. köt. 61–68. old.) – *279* (396)
– [*Levél a Munkásparlamenthez*], „The People's Paper", 1854 márc. 18. (10. köt. 117–118. old.) – *307* (452)
– (Névtelenül:) *Austrian Bankruptcy* (Az osztrák csőd), „New York Daily Tribune", 1854 márc. 22. (10. köt. 97–102. old.) – *327* (473)
– (Névtelenül:) *The Greek Insurrection* (A görög felkelés), „New York Daily Tribune", 1854 márc. 29. (10. köt. 124–126. old.) – *327 335* (450)
– *The Documents on the Partition of Turkey* (Dokumentumok Törökország felosztásáról), „New York Daily Tribune", 1854 ápr. 5. (10. köt. 132–143. old.) – *361* (458)
– *The Secret Diplomatic Correspondence* (A titkos diplomáciai levelezés), „New York Daily Tribune", 1854 ápr. 11. (10. köt. 144–159. old.) – *361* (458)
– [*A hadüzenet – A keleti kérdés történetéhez*], „New York Daily Tribune", 1854 ápr. 15. (10. köt. 160–168. old.) – *279 335* (396 487)
– *British Finances* (Brit pénzügyek), „New York Daily Tribune", 1854 máj. 23. (10. köt. 224–231. old.) – *402* (578)
– [*Külön hadügyminisztérium Angliában – A hadműveletek a Dunánál – A gazdasági helyzet*], „New York Daily Tribune", 1854 jún. 14. (10. köt. 261–266. old.) – *343* (500)
– [*Az angol katonai igazgatás újjászervezése – Az osztrák felszólítás – Anglia gazdasági helyzete – Saint-Arnaud*], „New York Daily Tribune", 1854 jún. 24. (10. köt. 267–273. old.) – *374* (534)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *The Russian Retreat* (Az orosz visszavonulás), „New York Daily Tribune", 1854 júl. 10. (10. köt. 291–295. old.) – *350* (510)
– *The War – Debate in Parliament* (A háború – Parlamenti vita), „New York Daily Tribune", 1854 júl. 10. (10. köt. 296–304. old.) – *352* (512)
– [*A madridi felkelés részletei – Az osztrák–porosz követelések – Az új kölcsön Ausztriában – A Havasalföld*], „New York Daily Tribune", 1854 júl. 21. (10. köt. 319–327. old.) – *354* (515)
– (Névtelenül:) *Espartero*; „New York Daily Tribune", 1854 aug. 19. (10. köt. 374–380. old.) – *374* (535 536)
– [*A dunai fejedelemségek kiürítése – A spanyolországi események – Az új dán alkotmány – A chartisták*], „New York Daily Tribune", 1854 aug. 21. (10. köt. 384–391. old.) – *365* (526)
– (Névtelenül:) *Revolutionary Spain* (A forradalmi Spanyolország), „New York Daily Tribune", 1854 szept. 9.–dec. 2. (10. köt. 421–469. old.) – *368 373 375 388* (528)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Progress of the War* (A háború menete), „New York Daily Tribune", 1855 jan. 1. (10. köt. 559–565. old.) – *396* (568)
– (Névtelenül:) *Rückblicke* (Visszapillantások), „Neue Oderzeitung", 1855 jan. 2–4. (10. köt. 570–574. old.) – *579* (803)
– (Névtelenül:) *The Commercial Crisis in Britain* (A kereskedelmi válság Britanniában), „New York Daily Tribune", 1855 jan. 26. (10. köt. 598–602.) – *397* (570)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *The Late British Government* (A néhai brit kormány), „New York Daily Tribune", 1855 febr. 23. (11. köt. 19–24. old.) – *401 402 407* (576)
– (Névtelenül:) *Eccentricities of Politics* (Politikai furcsaságok), „New York Daily Tribune", 1855 júl. 10. (11. köt. 297–301. old.) – *424* (610)
– (Névtelenül:) *Lord John Russell*, „Neue Oderzeitung", 1855 júl. 28.–aug. 15. (11. köt. 373–392. old.) – *430* (622)

MARX, Laura (1845–1911) – Marx középső lánya; a francia munkásmozgalom résztvevője; 1868-tól Paul Lafargue felesége. – *120 123 313 343 426 576 598 607 620*

Marx, Louise *lásd* Juta, Louise

MASSEY, Gerald (1828–1907) – angol költő, csatlakozott a chartistákhoz; 1849-ben a „Spirit of Freedom" szerkesztője; „Bandiera" és „Spirit of Freedom" álnéven több

chartista lap munkatársa; keresztényszocialista és reformista hatás alá került, az ötvenes évek közepén visszavonult a munkásmozgalomtól. – *17* (29)

– *The engineers, operative and cooperative* (A gépgyártók mint munkások és mint szövetségi tagok), „The Friend of the People", 1852 febr. 7. – *17* (30)

MASSOL, Marie-Alexandre (1805–1875) – francia újságíró, utópikus szocialista, 1833–34-ben Egyiptomban és Szíriában járt; 1848–50-ben a „Réforme" és a „Voix du Peuple" munkatársa; Proudhon barátja. – *18 28 34 39 109 117 119 123 127 135 522 531* (739)

MAUPAS, Charlemagne-Emile de (1818–1888) – francia ügyvéd, bonapartista; 1851-ben Párizs rendőrfőnöke, az államcsíny egyik szervezője; 1852–53 rendőrminiszter. – *454 537* (656)

Mayne, Reid *lásd* Reid, Thomas Mayne

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár; az olasz nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *17 26 30 32 33 38 43 62 85 112 113 181 198–201 203 215 221 225 235 275 293 344 467 482 492 493 505 509 510 511 538 542 576* (51 66 95 260 289 297 300 478 502)

– *Italy, Austria, and the Pope. A letter to Sir James Graham* (Itália, Ausztria és a pápa. Levél Sir James Grahamhez), London 1845. – *62* (95)

McELRATH, Thomas (1807–1888) – amerikai jogász, könyvkiadó és politikus, abolicionista, a „New York Daily Tribune" egyik alapítója és 1841–57 kereskedelmi igazgatója. – *283*

MEHMED (Mohamed) Ali (1769–1849) – Egyiptom örökös helytartója 1805–1849; számos haladó reformot vezetett be; 1831–33 és 1839–40 háborút viselt Törökország ellen Egyiptom függetlenségéért. – *18 578* (35 427 485 796)

MEINERS, Christoph (1747–1810) – történész, több kultúrtörténeti munkát írt. – *522*

– *Geschichte des weiblichen Geschlechts* (A női nem története), I–IV. köt. Hannover 1788–1800. – *522*

METAXASZ, Andreasz, gróf (kb. 1786–1860) – görög politikus és diplomata; 1843–44 miniszterelnök; 1850–54 konstantinápolyi követ. – *335*

METTERNICH-Winneburg, Klemens Wenzel Lothar, Fürst von (1773–1859) – osztrák politikus és diplomata; 1809–21 külügyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szövetség egyik megszervezője. – *384* (524)

MEVISSEN, Gustav von (1815–1899) – kölni bankár, politikus, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; a frankfurti nemzetgyűlés képviselője (jobbközép); több hitelbank alapítója. – *203*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848–49-es forradalom bukása után Angliába emigrált; később nemzeti liberális. – *74 94 97 98 160 338 389 545 592 597 604 620* (112 495 760)

MEYER – Marx és Engels ismerőse. – *303 313 331 366*

MEYER, Joseph – szabó, Willich híve; Angliába, majd 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *439 466* (155)

MIEROSLAWSKI (Mierosławski), Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész; az 1830–31-es és az 1846-os lengyel felkelés résztvevője, az 1848-as poseni felkelés katonai vezetője, később a szicíliai felkelés vezetője; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka; az ötvenes években kapcsolatban volt a bonapartistákkal; az 1863–

64-es lengyel felkelés idején a lengyel Nemzeti Kormány diktátora, a felkelés leverése után Franciaországba emigrált. – *86*

– *Kritische Darstellung des Feldzuges vom Jahre 1831 und hieraus abgeleitete Regeln fur Nationalkriege* (Az 1831-es hadjárat kritikai jellemzése és a nemzeti háborúk ebből levezetett szabályai), I. kot. Berlin 1847. – *86*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *25 205 239 267 302 306 314 334 405 412 473 512 569* (442 449 498 467 483)

Militarische Zeitschrift *lásd* Österreichische Militarische Zeitschrift

»*Militarwochenblatt*« (Katonai Hetilap), Berlin. – *107*

MILL, James (1773–1836) – angol történész, filozófus és kozgazdász, Ricardo kovetője – *479*

MILLER, Johann Martin (1750–1814) – német költő és író

– *Siegwart. Eine Klostergeschichte* (Siegwart. Kolostori történet) – *40* (71)

MILLERBACHER, August Joseph – osztrák postatisztviselő, egy prágai kiadóvállalat részvényese. – *103*

MINA (Espoz y Mina), Francisco (1781–1836) – spanyol tábornok, az 1808–14-es függetlenségi harcban gerillavezér, részt vett az 1820–23-as forradalomban és 1833–36-ban a karlisták elleni harcban. – *380*

MINIE, Claude-Étienne (1804–1879) – francia katonatiszt, egy rola elnevezett puska feltalálója. – *8*

MINUTOLI, Julius, Freiherr von (1805–1860) – porosz tisztviselő és diplomata; 1847–48 Berlin rendőrfőkapitánya; 1853–59 spanyolországi és portugáliai főkonzul – *425*

– *Spanien und seine fortschreitende Entwicklung, mit besonderer Berücksichtigung des Jahres 1851* (Spanyolország fokozódó fejlődése, kulonos tekintettel az 1851-es esztendőre), Berlin 1852. – *425*

MIQUEL, Johannes (1828–1901) – német politikus, ugyvéd és bankár; fiatal korában a Kommunisták Szovetségének tagja, később nemzeti liberális; 1867-tól Reichstag-képviselő, a nemzeti liberális párt egyik vezére, 1890–1901 pénzugyminiszter. – *366 369*

MIRBACH, Otto von – volt porosz tuzértiszt, kispolgári demokrata; az 1849-es májusi felkelés idején Elberfeld katonai parancsnoka, a felkelés leverése után emigrált. – *437 439 501* (638)

MIRHVÁND, (Mirchond), Mohammed Bin Hávand Sán (1433–1498) – perzsa történetíró. – *246*

– *Rauzat-usz-safâ* (A tisztaság kertje). – *246*

MISKOWSKY, Henryk Ludwik (megh. 1854) – lengyel tiszt, részt vett az 1848–49-es magyar forradalomban, a forradalom leverése után Torokországba, majd Angliába emigrált. – *292 337 339 616* (490 496)

MOHAMED (Muhammad) Abu l-Kászim ibn Abdallah (kb. 570–632) – arab próféta, az iszlám megalapítoja. – *233 237 242 245*

MOLTKE, Helmut Karl Bernhard, Graf von (1800–1891) – porosz vezértábornagy, katonai szakértő és író, a porosz militarizmus ideológusa; 1835–39 a torok hadseregben szolgált; 1857–71 a porosz, 1871–88 a birodalmi vezérkar főnoke. – *322*

– *Der russisch-turkische Feldzug in der europaischen Turkei 1828 und 1829* (Az 1828–1829-es orosz–torok hadjárat az európai Torokországban), Berlin 1845. – *322* (470)

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *295 343 454* (14 428 449 656) – 1854 máj. 31.: *Paris, le 30 mai* (Párizs, május 30-án). – *343*

MONK (Monck), George, Duke of Albemarle (1608–1670) – angol tábornok és politikus; Cromwell seregében harcolt, de Cromwell halála után elősegítette a Stuart-dinasztia restaurálását. – *375*

MONTALEMBERT, Charles-Forbes de Tyron, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a katolikus párt feje, támogatta Louis Bonaparte államcsínyét, de röviddel később az ellenzékhez csatlakozott. – *471 551*

MONTEITH, William (1790–1864) – angol tábornok, diplomata és hadtörténész; 1804–13-ban Perzsia oldalán részt vett az orosz–perzsa háborúban; az 1826–28-as orosz–perzsa háborúban a perzsa kormány katonai és diplomáciai tanácsadója, a negyvenes években bírálta a Palmerston-kormány külpolitikáját. – *327*

MONTEZ, Lola (1818–1861) – skót származású táncosnő, I. Lajos bajor király kedvese. – (758)

Montijo, Eugénie *lásd* Eugénia

MONTMORENCY, Mathieu-Jean-Félicité, comte, 1822-től duc de (1760–1826) – francia tábornok és államférfi; 1821–22 külügyminiszter, részt vett a Szent Szövetség veronai kongresszusán. – *383*

MOREAU, Jean-Victor (1763–1813) – francia tábornok, a francia köztársasági seregben harcolt a koalíciós csapatok ellen. – *550*

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *39 71 146 159 166 262 264–266 267 269 270 276 308 326 327 347 361 375 388 401 434 522 531 562* (70 237 238 369 371 372 376 377 379 593 733 775)
– 1852 okt. 6.: »*The German Lone Star*« (A német vezércsillag). – *146 521* (207)
– 1852 okt. 29.: *Germany. From our own correspondent. Cologne, Oct. 27.* (Németország. Saját tudósítónktól. Köln, okt. 27.). – *166* (237)
– 1854 jan. 29. – *401*
– 1854 okt. 7. – *375*
– 1855 jan. 29. – *436*
– 1855 febr. 13.: *February Revolution* (Februári forradalom). – *410*
– 1855 szept. 1. – *431*
– 1855 nov. 29. – *436* (633)
– 1855 dec. 6. – *436* (633)

«*The Morning Chronicle*« (Reggeli Krónika), London. – *80 107 197 358 371 410 512* (122)
– 1852 júl. 9. – *80*
– 1852 júl. 28. – *512*
– 1855 febr. 13. – *410*

»*Morning Courier and New York Enquirer*« (Reggeli futár és New York-i tudakozó). – *287* (66 408)

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *82 197 298 326 431 442*
– 1854 jan. 5. – *298* (128)

»*The Morning Post*« (A Reggeli Posta), London. – *197 209 211 214 442* (282 636)

MORNY, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de (1811–1865) – francia pénzember és politikus, Louis Bonaparte féltestvére, bonapartista; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny egyik szervezője; 1851 dec.–1852 jan. belügyminiszter. – *9 454 469* (14)

MORRIS, Mowbray – angol kiadó, a negyvenes évek végétől a „Times" pénzügyi vezetője. – *197*

MOTT, Lucrezia (1793–1880) – amerikai politikus, a rabszolgaság eltörléséért küzdő nőmozgalom vezetője. – *275*

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – német zeneszerző.
– *Don Giovanni.* – *593* (812)

Musch *lásd* Marx, Edgar

MÜLLER, Franz Joseph – kölni jogtanácsos; konzervatív; Roland Daniels apósa. – *155* (221)

MÜLLER-TELLERING, Eduard von (szül. kb. 1808) – jogász és publicista, kispolgári demokrata; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; a forradalom leverése után Angliába emigrált; rágalmazó cikkeket írt Marx és Engels ellen; 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *48 51 56 237 241 485 489 491 534 540*
– *Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels* (Kóstoló Marx és Engels eljövendő német diktatúrájából), Köln 1850. – *237 241 491* (338 694)

MÜNCH-BELLINGHAUSEN, Franz Theodor, Freiherr von (szül. 1787) – porosz kamarás; a kölni kommunista-per esküdtszékének tagja. – *521*

N

NADAUD, Martin (1815–1898) – francia kőműves, publicista, Proudhon követője; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, a hegypárthoz csatlakozott; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzték; 1859-ig Angliában élt. – *39 307*

NAPIER, Sir Charles (1786–1860) – angol tengernagy, részt vett az 1810–34-es portugáliai és az 1840-es szíriai háborúban; 1854-ben a keleti-tengeri flotta parancsnoka. – *345 431* (504 548)
– *[Levél Wellington hercegnek.] „The Baltic fleet"* (A balti flotta), „The Times", 1854 jún. 3. – *343*
– *Sir Charles Napier on the bombardment of Sweaborg. To the editor of the Times* (Sir Charles Napier Sweaborg bombázásáról. A Times szerkesztőjéhez), „The Times", 1855 aug. 24. – *431*
– *Sir Charles Napier and Sir James Graham. The Napier and Graham controversy. Sir James Graham and Sir Charles Napier* (Sir Charles Napier és Sir James Graham. A Napier–Graham-vita. Sir James Graham és Sir Charles Napier), „The Times", 1855 szept. 3., 4., 6. és 8. – *431* (627)

NAPIER, Sir Charles James (1782–1853) – angol tábornok; 1808–14 részt vett a Pireneusfélszigeten az I. Napóleon elleni háborúban; 1842–43 a Szindet meghódító csapatok parancsnoka, 1843–47 szindi kormányzó. – *550*

NAPIER, Sir Joseph (1804–1882) – angol politikus, tory, a parlament tagja; 1852-ben Írország koronaügyésze; 1858–59 Írország lordkancellárja. – *404*

NAPIER, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok és hadtörténész; 1808–14 részt vett a Pireneusi-félszigeten az I. Napóleon elleni háborúban. – *379 390 396 569* (627)
– *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the year 1807 to the year 1814* (A félszigeti és dél-franciaországi háború története 1807-től 1814-ig), I–IV. köt., London 1828–40. – *379 396* (548)

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *28 65 101 135 298 300 303 379 385 414 424* (13 18 119 131 548)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – 1848–52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870; I. Napóleon unokaöccse (I. Napóleon fivérének, Louis holland királynak és Hortense Beauharnais-nak a fia). Fiatal korában közel állott a carbonarók titkos szövetségéhez; 1836-ban Strasbourg-ban és 1840-ben Boulogne-ban államcsínnyel próbálkozott, ezért 6 évet fogságban töltött, majd Angliába szökött. 1848-ban beválasztották az alkotmányozó nemzetgyűlésbe, 1848 dec. 10-én lett köztársasági elnök. Az 1851 dec. 2-án végrehajtott államcsíny alapján 1852 dec. 2-án kikiáltatta magát császárrá; az 1870 szept. 4-én kitört forradalom buktatta meg; élete végét Angliában töltötte. – *3 5 8 9 16 20 25 28 36 44 47 76 79 109 114 123 126 132 133 135 137 138 156 172 189 196–198 201 216 218 283 296 300 301 306 332 335 341 377 393 410 414 420 430 442 448 449 468–470 474 481 487 492 496 503 531 533 537 538 543 546–548 577 585 592 598 601* (5 14 18 45 60 68 77 80 115 148 190 278 280 449 559 594 598 600 656 657 678 809)

NASMYTH, Charles (1826–1861) – angol tiszt; a „Times" haditudósítója Omer pasa dunai törzskaránál, részt vett Szilisztria védelmében. – *360*

»*La Nation. Organe quotidien démocrate socialiste*« (A Nemzet. Demokrata szocialista napilap), Brüsszel. – *38 39 216 482* (67)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *335* (200 486)

»*Nationalzeitung*« (Nemzeti Újság), Berlin. – *161 179 458* (230)
– 1848 dec. 24.: *Deutschland. Frankfurt, 21. Dezbr.* (Németország. Frankfurt, dec. 21-én). – *161*

Nationalzeitung *lásd* Schweizerische Nationalzeitung

NAUT, Stephan Adolf – kölni kereskedő, 1848–49-ben a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója. – *83 355*

»*Naval and Military Gazette*« (Tengerészeti és Katonai Újság), London. – *314* (462)

NEMOURS, Louis-Charles-Philippe-Raphael d'Orléans, duc de (1814–1896) – Lajos Fülöp második fia, részt vett Algéria elfoglalásában; az 1848-as februári forradalom után Angliába emigrált. – *76*

NESSELRODE, Karl Vasziljevics, gróf (1780–1862) – orosz politikus és diplomata; 1816–56 külügyminiszter. – *273*

»*Neu-England-Zeitung*« (Új-Angliai Újság), Boston. – *219 231 272 282 541 554 557–560 562 566* (222 319 332 345 384 400 787)

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Boroszló. – *265 392 396 423 579 589 591* (557 577 578 605 622 628 803)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *146 152 161 393 476* (209 210)
– 1848 dec. 20.: *Berliner Zuschauer* (A berlini szemlélő). – *161*
– 1852 okt. 7.: *Assisenprozedur in der Anklage über Hochverrat gegen Dr. Becker und Genossen* (Esküdtszéki eljárás a hazaárulással vádolt dr. Becker és társai ellen). – *146*

»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *26 41 60 65 78 86 124–125 150 158 166 175 266 267 312 314 339–340 429 463 484 499 540 559 589 597 598 607* (47 55 72 116 134 371 646 651 707 779 813)
– 1848 aug. 3.: *Französische Republik. Paris, 31. Juli* (Francia Köztársaság. Párizs júl. 31-én). – *265* (373)
– 1848 okt. 13.: *Deutschland. Berlin* (Németország. Berlin). – *265*
– 1848 dec. 24.: *Dr. Stieber.* – *160*

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London, Hamburg és New York. – *445 476* (141 646)

»*Neue Zeit*« (Új Kor), New York. – *433*

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *3 7 18 20 22 24 25 29 32 34 37 43 48 57 88 89 105 126 181 182 185 194 208 212 221 235 237 249–250 254 259 264 265 270 272 273 283 287 291 295 296 298 307 314 318 319 320 323 324 327 335 339 360 361 368 374 375 390 397 398 401 422 423 428 430 433 439 445 447 454 492 500 521 532 538 541 542 559 568 587 600 607 608 612 620* (3 4 40 78 84 120 136 137 138 184 307 308 326 334 359 398 433 528 537 557 576 578 605 622 631 637 647 792)

– 1853 ápr. 7. – *221* (324)
– 1853 máj. 6. – *237* (340)

New-York Enquirer *lásd* Morning Courier and New-York Enquirer

»*The New York Herald*« (New York-i Hírnök). – *106 319* (144 163)

»*The New York Times*« (New York-i Idők). – *262 431 433* (368 478)

New York Tribune *lásd* New York Daily Tribune

»*New Yorker Abendzeitung*« (New York-i Esti Újság). – *531* (738)

»*New Yorker Demokrat*« (New York-i Demokrata). – *219 472 542* (56 320)

»*New Yorker Deutsche Zeitung*« (New York-i Német Újság). – *521* (732)

New Yorker Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung

»*New Yorker Staatszeitung*« (New York-i Állami Újság). – *24 133* (42)

NEWCASTLE, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, Duke of (1811–1864) – angol politikus, peelista, 1852–64 több ízben miniszter. – *407 576*

NEWTON, William – angol trade unionista, kispolgári radikális, csatlakozott a chartistákhoz; egyik alapítója a gépgyári munkások egyesült szövetségének. – *134* (195)

NICHOLSON, Renton (1809–1861) – angol újságíró, londoni szórakozóhelyek tulajdonosa, 1841-ben „Judge and Jury Society" (Bírák és Eskudtek Társasága) néven klubot alapított, ahol az angol bíráskodást parodizáló tréfás bírósági tárgyalásokat rendeztek. – *375* (538)

»*The Northern Star*« (Észak Csillaga), Leeds, majd London. – *52 106 452* (84 160)

»*Notes to the People*« (Feljegyzések a nép számára), London. – *445 452 480 483* (11 12 89 114)

NOTHJUNG, Peter (1821–1880) – kölni szabó; 1848-ban a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának, a kölni Munkásegylet bizottságának és a biztonsági bizottságnak tagja, szakaszvezető a kölni polgárőrségben; 1849 májusában az elberfeldi felkelés résztvevője; 1851-ben a Kommunisták Szövetsége kikuldottjeként letartóztatták, a kölni kommunista-perben 6 évre ítélték; később lassalleánus. – *10 84 148 166 174 505 512* (7 246)

NUVAIRI, Szihab-ud-din Ahmed (kb. 1279–kb. 1332) – arab történetíró, a Mamluk-korszak egyik enciklopédiájának szerzője; Egyiptomban élt – *245*

O

»*The Observer*« (A Figyelő), London – *371* (530)

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője, a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *17 35 433 452* (59 160)

O'FLAHERTY, Edmund – angol hivatalnok; 1854-ben az írországi adók behajtásával megbízott kormányfunkcionárius. – *405*

OMER pasa (Mihail Latas) (1806–1871) – horvát származású török tábornok, a krími háborúban a török csapatok főparancsnoka. – *271 311 319 326 343 374 439 570 573*

OPITZ, Martin (1597–1639) – német író, költő és irodalomtörténész. – *359*

OPPENHEIM – londoni bankár. – *195*

OPPENHEIM, Heinrich Bernhard (1819–1880) – német politikus és újságíró, kispolgári demokrata; 1848-ban a berlini „Die Reform" egyik szerkesztője; 1849–61 emigráns; később nemzeti liberális. – *160 597* (712)

ORLEANS, Henri-Eugène-Philippe-Louis d', duc d'Aumale (1822–1897) – Lajos Fülöp fia; részt vett Algéria meghódításában, 1847–48 Algéria főkormányzója; az 1848-as februári forradalom után Angliába emigrált; 1871-ben a versailles-i nemzetgyűlés tagja. – *138 454*

Orléans-i herceg *lásd* Joinville, François-Ferdinand-Philippe Louis-Marie

Orléans-i herceg *lásd* Lajos Fülöp

ORLEANS-ok – a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830–1848. – *10* (14 126)

OSTEN-SACKEN, Dmitrij Jerofejevics (1789–1881) – orosz tábornok, 1853–54 a krími háborúban a dél-oroszországi 3. hadtest parancsnoka, 1854–55 a szevasztopoli helyőrség főnöke. – *358*

OSWALD, Eugen (1826–1912) – német kispolgári demokrata; 1849-ben zászlóaljparancsnok a pfalzi forradalmi hadseregben, a pfalzi ideiglenes kormány katonai bizottságának tagja; később újságíró és nyelvtanár Londonban. – *93 98 496*

OTTENBERGER, Joseph (szül. 1768) – osztrák tisztviselő, történelemtanár Prágában. – *103*

– *Das Kriegswesen der Römer, grösstenteils nach antiken Denkmalen; zunächts für Studierende* (A római hadügy, legnagyobbrészt ókori emlékek alapján; elsősorban egyetemi hallgatók számára), kiadta Millerbacher, Prága 1824. – *103*

OTTO, I. (1815–1867) – bajor herceg, görög király 1832–1862. – *335*

OTTO, Karl Christian (1817–1873) – dán kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban Schleswig-Holsteinban és Türingiában; 1854-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *343 346*

OTTO, Karl Wunibald (szül. 1810) – vegyész; 1848–49 a kölni Munkásegyletnek és a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, 5 évi várbörtönre ítélték. – *10 148* (7)

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utópikus szocialista. – *129*

OXFORD, Joseph – egy londoni cég vezetője, Freiligrath főnöke. – *283 416 545 564*

»*Österreichische Militärische Zeitschrift*« (Osztrák Katonai Folyóirat), Bécs. – *107* (164)

P

PACIFICO, David (1784–1854) – portugál származású, angol állampolgárságú athéni kereskedő. – *577* (301 795)

PAKINGTON, Sir John Somerset (1799–1880) – angol politikus, peelista, majd tory, később konzervatív; 1852 és 1868 kozott tobb izben miniszter. – *215*

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus; eleinte tory, 1830-tol a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1830–34, 1835–41, 1846–51 kulugyminiszter, 1852–55 belugyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnok. – *138 197 204 205 214 276 281 283 285 287 295 296 299–302 305 307 313 319 360 361 374 379 401 402–406 409 412 442 474 568 574 576–578 616* (20 45 282 300 301 436 466 520 678 791 792 795 796)

– [*Alsóházi beszéd, 1853 aug. 20-án*;] „The Times", 1853 aug. 22. – *404*

Pam *lásd* Palmerston

PARISH, Henry Headley – diplomácia-történész. – *577*

– *The diplomatic history of the monarchy of Greece, from the year 1830 etc.* (A Gorog Királyság diplomácia-története az 1830. esztendőtől), London 1838. – *577*

PASZKEVICS, Ivan Fjodorovics, herceg (1782–1856) – orosz tábornagy, 1831 júniusától a lengyel felkelést leverő hadsereg főparancsnoka, 1832-tól Lengyelország helytartója; 1849-ben a magyar szabadságharc leverésében részt vevő cári sereg főparancsnoka; 1854-ben a dunai csapatok főparancsnoka. – *347*

»*La Patrie*« (A Haza), Párizs. – *39 43 454* (69 445)

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belugyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnok, a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztulvitte a gabonatorvények eltorlését. – *80 133 203 271 473 574 576* (121)

PELISSIER, Aimabbe-Jean-Jacques, duc de Malakoff (1794–1864) – francia tábornok, 1855-től tábornagy; részt vett Algéria meghóditásában, 1855 elején egy krími hadtest, majd 1855 máj.–1856 júl. a krími hadsereg főparancsnoka. – *432*

PELLICO, Silvio (1789–1854) – olasz hazafias iró, fellépett az osztrák uralom ellen; 1820-ban a karbonárikkal való kapcsolata miatt 20 évi várfogságra ítélték; 1830-ban szabadon engedték, 1832-ben megjelent konyveben az osztrák bortonviszonyokat ecsetelte; később visszavonult a politikától. – *436*

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *52 91 92 114 115 134 158 196 229 269 272 291 409 414 421 483 493 554 604* (83 84 120 144 159 193 238 330 340 377 395 398 433 578 595 604 773 775 790 815)

– 1854 dec. 2.: *Welcome and protest committee for the reception of Barbès in London etc.* (Üdvözlő és Tiltakozó Bizottság Barbès londoni fogadása alkalmából stb.). – *393* (559)

– 1855 márc. 3 : *Immense demonstration in St. Martin's Hall* (Óriási tuntetés a St. Martin's Hallban). – *411* (595 599)

PERCZEL Mór (1811–1899) – magyar politikus, liberális, majd radikális; 1848-ban országgyulési képviselő; 1848 őszétol honvédezredes, utóbb tábornok; a szabadságharc bukása után Torokországba, majd Angliába emigrált, később hazatért. – *17 18 550 601*

PERSIGNY, Jean-Gilbert-Victor Fialin, comte (1808–1872) – francia politikus, bonapartista; a torvényhozó nemzetgyülés tagja; az államcsíny egyik szervezője; 1852–54, 1860–63 belugyminiszter. – *10 454 460* (14)

PÉTER, remete (Amiens-i Péter) (kb. 1050–1115) – francia szerzetes és hitszónok, az első keresztes hadjáratban (1096–99) a parasztseregek egyik vezére. – *33*

PETERMANN, August (1822–1878) – földrajztudós és térképész; 1855-től a gothai „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt" c. időszakos kiadvány szerkesztője. – *421 423*

– *Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie* (A Justus Perthes földrajzi intézet közleményei a földrajz egész területén végzett jelentős új kutatásokról), Gotha 1855. – *421 423* (602)

PETZLER, Johann – zenetanár, kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns Londonban. – *310*

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatűrfestő; az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *15 24 76 349 423 451 452 483 488 619* (652 698)

Piali *lásd* Zerffi Gusztáv

PIEPER, Wilhelm (szül. kb. 1826) – német filológus és újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja, londoni emigráns, 1850–53 Marx és Engels köréhez tartozott. – *5 8 15 19 34 88 114 116 120 121 124–126 127–131 148 167 170 191 196 209 220 222 223 225 229 235 245 247–249 254 257 261 264 271 272 275 280 281 285 298 303 313 317 318 322 326 328 343 354 360 365 371 380 381 387 430 449 451 453 457 458 482 497 552 557 558 560 562 565 567 598 600 612 613 617* (173 212 322 334 370 376 660 826)

– *A critical history of French socialism* (A francia szocializmus kritikai története). „The People's Paper", 1852 dec. 4., 11., 18. – *552* (773)

PIERCE, Franklin (1804–1869) – amerikai politikus, a Demokrata Párt tagja, 1853–57 az Egyesült Államok elnöke; a rabszolgatartók érdekeit képviselte. – *371*

PILATUS, Pontius (megh. kb. 37) – 26–36 római helytartó Judeában. – *114*

PINDAR, Eduard – orosz emigráns, a XIX. sz. derekán Angliában élt, Marx és Engels ismerőse. – *46 61 89 96 116 117 121 133 141–142* (58)

»*Der Pionier*« (Az Úttörő), New York, majd Boston. – *320 347 428* (469)

PITT, William, Sen. (1766-tól) Earl Chatham (1708–1778) – angol államférfi, a whigek egyik vezére, 1756–61 külügyminiszter és hadügyminiszter, 1766–68 miniszterelnök. – *377*

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnök; a francia forradalom és Napóleon elleni intervenciós háború egyik szervezője; 1798-ban elnyomta az ír felkelést; számos reakciós intézkedést tett a keletkező munkásmozgalom ellen. – *377 379*

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – *336*

PLEYEL – magyar katonatiszt, részt vett az 1848–49-es forradalomban, 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *149 550*

PLÜMICKE, J. C. – porosz katonatiszt. – *545*

– *Handbuch für die königlich preussischen Artillerie-Offiziere* (Kézikönyv a porosz királyi tüzértisztek részére), Berlin 1820. – *545* (761)

POENISCH – Marx ismerőse Londonban. – *118 123*

POESCHE, Theodor (1826–1899) – statisztikus, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, a forradalom leverése után Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *559*

– és Ch. GOEPP: *The new Rome. The United States of the World* (Az új Róma. A világ Egyesült Államai), New York 1852. – *559* (781)

– *Die „Klassenkämpfer"* (Az „osztályharcosok"), „Neu-England Zeitung", 1853 szept. 3. – *559* (384 781)

POLIGNAC, Auguste-Jules-Armand-Marie, prince de (1780–1847) – francia politikus, legitimista, klerikális; 1829–30 külügyminiszter és miniszterelnök. – *386*

»*Полярная звезда*« (Sarkcsillag), London. – *422* (353 606)

POMPEIUS, Gnaeus (Magnus) (i. e. 106–48) – római hadvezér és államférfi. – *558*

»*The Portfolio*« (Irattárca), London. – *285* (403)

POTT, August Friedrich (1802–1887) – nyelvész, az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítója. – *348*

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

POZZO DI BORGO, Karl Oszipovics, gróf (1764–1842) – korzikai származású orosz diplomata; 1814–21 követ, 1821–35 nagykövet Párizsban, 1835–39 londoni nagykövet. – *384*

PÖCKEL, Gustav – emigráns az Egyesült Államokban, Edgar von Westphalen ismerőse. – *428*

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *335 414* (488)

PRIESSNITZ, Vinzenz (1799–1851) – osztrák-sziléziai földműves, a természetes gyógymód egyik kezdeményezője. – *492*

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *39 43 85 109 119 189 338 468 522 531 533* (133 400 739)

– *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere vagy a nyomorúság filozófiája), Párizs 1846. – *531*

– *La révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 décembre* (A társadalmi forradalom a december 2-i államcsíny tükrében), Brüsszel 1852. – *85 109 119 522 531* (133)

PRUTZ, Robert Eduard (1816–1872) – német költő, publicista és irodalomtörténész, kapcsolatban állt az ifjúhegeliánusokkal; az 1848-as forradalomban polgári demokrata. – *565*

PULSZKY Ferenc (1814–1897) – magyar politikus, író és archeológus; a forradalomban Kossuth mellett működött; 1849 januárjában kinevezték londoni követnek; a forradalom leverése után emigrált, 1867-ben hazatért; 1867–76 és 1884–97 képviselő. – *215 272 273 309 374 492 542 560* (308 792)

– és PULSZKY Teréz: *White, red, black. Sketches of society in the United States during the visit of their guest* (Fehér, vörös, fekete. Vázlatok az Egyesült Államok társadalmáról vendégük látogatása idején), London 1853. – *542* (754)

– *The state of Europe. A. P. C.* (Európa helyzete. A. P. C.), „New York Daily Tribune", 1854 szept. 22. – *374* (535)

PULSZKY Teréz (1819–1866) – magyar írónő, Pulszky Ferenc felesége. – *492*

PUTNAM, George Palmer (1814–1872) – amerikai kiadó és publicista; 1853-tól kiadta a „Putnam's Monthly Magazine"-t, amelyben Marx és Engels írásai is megjelentek. – *431*

»*Putnam's Monthly Magazine*« (Putnam Havi Folyóirata), New York. – *423 431 433* (608 629)

PÜTTMANN, Hermann (1811–1894) – német radikális költő és újságíró, konyvkiadó; a negyvenes években „igazi szocialista"; a forradalom leverése után kivándorolt Melbournebe és ott német újságot alapított. – *372*

PYAT, Félix (1810–1889) – francia publicista, drámaíro és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849-ben Svájcba, majd Belgiumba és Angliába emigrált, az onálló munkásmozgalom ellenzője, rágalomhadjáratot folytatott Marx és az Internacionálé ellen és ehhez a londoni francia szekciot is felhasználta, a Párizsi Kommun tagja. – *27 39 112 347* (809)

– *Caussidière et Boichot. Lettre au peuple français* (Caussidière és Boichot. Levél a francia néphez), London 1852. – *112*

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy, 1848–49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka; 1850–56 a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója. – *198 200* (768)

RAFFLES, Sir Thomas Stamford (1781–1826) – angol gyarmati tisztviselő, 1811–16 Jáva kormányzója. – *253*

– *The History of Java* (Jáva története), I–II. kot. London 1817. – *252–253*

RASPAIL (megh. 1853) – I. V. Raspail felesége. – *543* (757)

RASPAIL, François-Vincent (1794–1878) – francia természettudós es publicista, szocialista republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyulés tagja; az 1848 május 15-i megmozdulás egyik vezetőjeként otévi bortonre ítélték, majd száműzték és Belgiumban élt, 1855 után polgári radikális. – *543 619*

RATH, vom – kolni gyáros; a kolni kommunista-per eskudtszékének tagja. – *174 521*

RAU – az 1848–49-es németországi forradalomban Willich szabadcsapatának egyik tisztje. – *241* (347)

RAVEAUX, Franz (1810–1851) – kolni dohánykereskedő, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament tagja és a frankfurti nemzetgyúlés balkozépjének egyik vezetője; augusztustól német birodalmi kovet Svájcban; 1849-ben tagja a badeni ideiglenes kormánynak, a badeni-pfalzi felkelés leverése után emigrált. – *611* (38)

»*The Red Republican*« (A Voros Republikánus), London. – *475* (681 683)

Redcliffe *lásd* Stratford de Redcliffe

REEVE, Henry (1813–1895) – angol újságíro és állami tisztviselő; 1853-ban a Titkos Tanács titkára. – *197*

»*Die Reform*« (A Reform), New York. – *231 273 276 289 294 295 312 327 329 331 334 342 347 552 555–557 559 565–567 612 617* (73 334 389 400 411 480 497 692 772 773 779 781 787 791 792 824)

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *18* (34)

REICHENBACH, Oskar, Graf (szül. 1815) – sziléziai földbirtokos, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; 1850-ben emigráns Angliában; később Amerikába emigrált. – *55 56 92 93 97 105 109 160 168 181 195 196 202 206 219 485 489 504 515 535 536 543 553* (256)

REID, Thomas Mayne (1818–1883) – angol író, kalandregényeket írt. – *200* (297)

– *To the editor of the Leader* (A Leader szerkesztőjének), „The Leader", 1853 febr. 19. – *200* (290)
– *To the editor of the Times* (A Times szerkesztőjének), „The Leader", 1853 febr. 19. – *200* (290)

REIFF, Wilhelm Joseph (szül. kb. 1824) – a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkás-egylet tagja, később a Munkás Művelődési Egylet titkára; 1850-ben kizárták a Kommunisták Szövetségéből; a kölni kommunista-per egyik fővádlottja. – *84 85 505* (7)

REINHARDT, Richard (1829–1898) – német költő, párizsi emigráns; Heine titkára; kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *25 27 209 468 527 597*

REMUSAT, Charles-François-Marie, comte de (1797–1875) – francia politikus és író, orléanista; 1840-ben belügyminiszter; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után rövid ideig emigrációban élt; 1871–73 külügyminiszter. – *80 81 82 157 469*

»*Die Republik der Arbeiter*« (A Munkások Köztársasága), New York. – *195 337 483* (492) – 1852 dec. 25.: *Schlussbemerkungen zum Kölner Kommunistenprozess* (Záró megjegyzések a kölni kommunista-perhez). – *195* (274)

RESID pasa (1802–1858) – török államférfi, több ízben nagyvezir és külügyminiszter. – *302* (442)

REUTER, Max – az otvenes évek elején porosz rendőrügynok Londonban. – *162* (318)

»*Revista Militar*« (Katonai Szemle), Lisszabon. – *425* (613)

»*Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften*« (A Forradalom. Folyóirat kötetlen füzetekben), New York. – *7 13 15 32 63 101 104 445 446 450 451 455 460 462 464 465 467 472 475 482 488–489 498 599* (2 10 56 97 114 173 647 651 665 690 698 813)

»*Reynolds' Newspaper*« (Reynolds Újsága), London. – *393* (559)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *579* (72 802)

RIBBENTROP, Adolf – emigráns Párizsban, Feuerbach követője, Ewerbeck barátja. – *50*

RIBEYROLLES, Charles (1812–1861) – francia publicista és politikus, kispolgári demokrata, 1846–49 a „Réforme" egyik szerkesztője, az 1848–49-es forradalom leverése után Angliába emigrált; 1853–55 az „Homme" főszerkesztője; 1858-ban Brazíliába távozott. – *414*

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *250 275 476 479*
– *On the Principles of Political Economy and Taxation* (A politikai gazdaság és az adózás alapelveiről), [London 1817], III. kiad. London 1821. – *476–479* (685)

RICCIARDI, Giuseppe, gróf (1808–1882) – olasz író és publicista, részt vett az itáliai felszabadító mozgalmakban, tobb könyvet írt Itália történetéről. – *426*

RICHARDS, Alfred Bate (1820–1876) – angol dráma- és újságíró, fellépett Cobden és a manchesteriánusok pacifizmusa ellen, az otvenes években vitába szállt az urquhartistákkal. – *276 554*
– *Englishman* (Egy angol), „The People's Paper", 1853 ápr. 23. – *554* (775)

RICHTER – kézműves, az ötvenes években emigráns Angliában, Willich híve. – *15 19 24*

RIEGO Y NUÑEZ, Rafael de (1785–1823) – spanyol tiszt; részt vett az 1808–14-es függetlenségi háborúban, az 1820–23-as forradalom egyik legtekintélyesebb vezetője; 1823-ban kivégezték. – *382*

RINGS, L. W. – a Kommunisták Szövetségének tagja; az ötvenes évek elején emigráns Londonban; Marx és Engels híve. – *15 158 275 286 606*

RIPLEY, Roswell Sabine (1823–1887) – amerikai katonatiszt, katonai író, részt vett a Mexikó elleni 1846–48-as háborúban; 1861-től tábornok. – *388 390 393 396*
– *The war with Mexico* (A Mexikó elleni háború), New York 1849. – *388 390 393 396* (554)

RIZA pasa (1809–1859) – török tábornok és politikus; a negyvenes és ötvenes években több ízben hadügyminiszter. – *300*

RODBERTUS-Jagetzow, Johann Karl (1805–1875) – porosz földbirtokos és közgazdász; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés balközépjének vezetője; a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa. – *75*

ROESGEN, Charles – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *20 29 34 107 124 144 145 234 235 239 242 247 249*

ROMULUS AUGUSTULUS (szül. kb. 460) – az utolsó nyugat-római császár. – *26*

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője; később kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1849–61 emigráns Angliában. – *56 98 133 146 389 434 466 489 521 523 535–536 590 592* (250 712)

RONGE – J. Ronge felesége. – *40 592*

ROTHACKER, Wilhelm (1828–1889) – demokrata, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 1848–49-es forradalom után az Egyesült Államokba emigrált, a „Turnzeitung" egyik szerkesztője. – *455*

ROTHSCHILD, Lionel Nathan, baron de (1808–1879) – a londoni Rothschild-bankház vezetője; whig; később a parlament tagja. – *247 612*

ROULAND, Gustave (1806–1878) – francia politikus, orléanista, később bonapartista; 1856–63 közoktatásügyi miniszter, 1863–64 az államtanács elnöke, 1864–78 a Francia Bank vezérigazgatója. – *592*

RÓŻYCKI, Karol (1789–1870) – lengyel katonatiszt, részt vett a napóleoni Franciaország háborúiban és az 1830–31-es lengyel felkelésben; a felkelés leverése után Franciaországba emigrált. – *86*

RÖMER – londoni német emigráns. – *388*

RÖSER, Peter Gerhard (1814–1865) – kölni szivarkészítő; 1848–49 a kölni Munkásegylet alelnöke; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik fővádlottja; később lassalleánus. – *12 84 148 173 182 505 548* (7)

RUDOLF, I. (1218–1291) – német–római császár 1273–1291; a Habsburg-dinasztia megalapítója. – *364*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt kiadta a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t; kispolgári demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az ötvenes években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *24 26 39 55 57 76 79 87 88 89 93 99 133 146 181 250 264 267 276 293 308 320 338 344 388 389 452 466 480 489 496 510 521–523 534 535 542 545 548 554 558 566 592 597 603–605* (38 43 64 66 207 250 708 712 713 732 818)
– *The public law of Europe* (Az európai népjog), „New York Daily Tribune", 1852 júl. 14. – *87* (136)

– *Michael Bakunin. To the editor of the Morning Advertiser* (Michael Bakunin. A Morning Advertiser szerkesztőjéhez), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 31. – *265 276* (371)

RUMPF, E. – szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1851-től emigráns Londonban, Marx és Engels híve. – *249*

RUSHTON, William Lewis – angol jogász és nyelvész. – *103*

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter. – *25 28 185 202 203 215 318 402 403 404 407 430 464 473* (45 295 296 301 314 458 580 581 618 764 795)

– [*Alsóházi beszéd, 1853 máj. 31-én*;] „The Times", 1853 jún. 1. – *402* (582)

– [*Alsóházi beszéd, 1854 júl. 24-én*;] „The Times", 1854 júl. 25. – *360* (519)

RUTENBERG, Adolf, Dr. (1808–1869) – német újságíró, 1842-ben a „Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; ifjúhegeliánus; egyetemi évei alatt Marx barátja; később Bismarck híve. – *442*

S

SABATIER – blanquista, az ötvenes években emigráns Londonban. – *18*

SADLEIR, John (1814–1856) – ír bankár, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1853-ban a kincstár egyik lordja. – *404*

SAEDT, Otto Joseph Arnold (1816–1886) – porosz igazságügyi hivatalnok; 1848-tól államügyész Kölnben; a kölni kommunista-per ügyésze. – *82 86 87 152 155 164 437 606* (134)

SAINT-ARNAUD, Armand-Jacques-Achille Leroy de (1801–1854) – francia tábornok, bonapartista; 1852-től marsall, 1851–54 hadügyminiszter, az államcsíny egyik szervezője; 1854-ben a francia csapatok főparancsnoka a Krímben. – *341 359 374 414*

SAMIL (kb. 1798–1871) – a dagesztáni hegyi népek és a csecsencek fővezére a XIX. sz. harmincas-ötvenes éveiben, az orosz cárizmus gyarmatosító törekvései elleni harcban. – *287 309 350 365*

Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proklamationen, dann der Kundmachungen der Oberbefehlshaber der kaiserlichen Armee in Ungarn (A Legfelsőbb Manifesztumoknak és Proklamációknak, valamint a magyarországi császári hadsereg főparancsnokai kiáltványainak gyűjteménye), Buda 1849–50. – *345 550* (506)

SAND, George (Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant) (1804–1876) – francia írónő; társadalmi regényeiben a romantika demokratikus áramlatát képviselte. – *264 265* (373)

– [*Levél a Neue Rheinische Zeitung szerkesztőjéhez*;] „Neue Rheinische Zeitung", 1848 aug. 3. – *264 265*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *382 384–386* (13)

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – makedón király i. e. 336–323. – *246 550*

SANTA ANNA, Antonio Lopez de (kb. 1797–1876) – mexikói tábornok és politikus, 1821-ben részt vett a függetlenségi háborúban; 1833–35, 1841–44, 1846–48, 1853–55 Mexikó diktátora; 1846–48 az Egyesült Államok és Mexikó közötti háborúban a mexikói csapatok főparancsnoka. – *394*

SAVOYE, Henri-Charles-Joseph (1802–1869) – pfalzi ügyvéd, kispolgári demokrata, 1832-

ben Franciaországba emigrált; Ledru-Rollin híve, 1849–51 küldött a törvényhozó nemzetgyűlésben; az 1851 dec. 2-i államcsíny után kiutasították az országból. – *554*

SAY, Jean-Baptiste (1767–1832) – francia vulgáris közgazdász. – *106 479*
– *Cours complet d'économie politique pratique* (Teljes politikai gazdaságtani tanfolyam), Brüsszel 1844. – *106* (162)

SCHABELITZ – svájci kiadó és könyvkereskedő. – *187*

SCHABELITZ, Jakob (1827–1899) – előzőnek a fia, svájci kiadó és könyvkereskedő, polgári radikális; a negyvenes évek végétől az ötvenes évek elejéig összeköttetésben állt Marxszal és Engelsszel. – *187 190 193 195 201 207 209 211 215 229 541 608 614* (222 385 652 748 830)

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; később szakított a frakciózással és újra csatlakozott Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *55 76 101 138 157 158 162 179 190 407 452 480 501 549* (7 25 55 107 108 158 225 234 238 316 648 649 745)

SCHARNHORST, Gerhard Johann David von (1755–1813) – porosz tábornagy, katonai teoretikus; 1807–10 hadügyminiszter, 1810–13 vezérkari főnök; jelentős hadügyi reformjaival megalapozta a modern állandó hadsereg kialakítását; kidolgozta a Napóleon elleni 1813-as hadjárat tervét; a hadjáratban halálosan megsebesült. – *413*

SCHÄRTTNER, August – hanaui kádár; 1848-ban részt vett a forradalomban, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben; Londonba emigrált, ott vendéglőt nyitott, ahol a német kispolgári emigráció találkozott; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakció Központi Vezetőségének tagja. – *64 94 97 98 111 179 222 555*

SCHICKEL, Johann – mainzi kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1850-től emigráns az Egyesült Államokban. – *455*

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő.
– *Die Bürgschaft* (A kezesség). – *97 437* (147 635)
– *An die Freude* (Az örömhöz). – *124* (183)
– *Der Gang nach dem Eisenhammer* (A vashámorba menetel). – *341* (498)
– *Wallenstein. Die Piccolomini.* – *74* (111)

SCHILY – Viktor Schily fivére. – *124*

SCHILY, Viktor (1810–1875) – demokrata, ügyvéd, részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, az I. Internacionálé tagja. – *55 94 98 106 107 124 133 320 334 501*

SCHIMMELPFENNIG, Alexander (1824–1865) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *38 55 75 85 94 97 160 217 317 320 322 324 327 329 331 332 436 494 519 523 535 542 553* (729)
– *The war between Turkey and Russia. A military sketch* (A Törökország és Oroszország közötti háború. Egy hadászati vázlat), Philadelphia–London 1854. – *324 327 329* (472)

SCHLÄGER, Eduard – újságíró, kispolgári demokrata, az ötvenes-hetvenes években emigráns az Egyesült Államokban, az ötvenes évek elején a „Neu-England Zeitung" szerkesztője; 1880-ban visszatért Németországba. – *254 557–559 566*

SCHMIDT, Ernst Friedrich Franz – sziléziai pap, demokrata; 1848-ban a frankfurti nem-

zetgyűlés tagja (baloldal), részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesült Államokba emigrált; Kossuth híve. – *472*

SCHMOLZE, Karl Heinrich (1823–1859) – költő és karikaturista, részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána emigrált. – *106 553*

SCHNAUFFER, Karl Heinrich (1823–1854) – német költő és újságíró, demokrata; az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalom résztvevője; a badeni-pfalzi felkelés leverése után emigrált; 1851-től Amerikában élt; a „Baltimore Wecker" szerkesztője. – *100 380 381 519 604* (150 814)

SCHNEIDER II., Karl – kölni ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848-ban a kölni Demokrata Társaság elnöke, a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben Marx és Engels védője a „Neue Rheinische Zeitung" elleni perben; védőügyvéd a kölni kommunista-perben: *133 153 154 157–159 161 163 166 168–170 174 175 177 179* (231 235 238)

Schnellpost *lásd* Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände

SCHÖLER, Lina – a Marx család barátja. – *437*

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1849-től emigráns Londonban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" felelős kiadója; a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *71 101 231 241 428 430 447 494 540 542 598* (333 490 496 648 688 756)

SCHRAMM, Rudolf (1813–1882) – német publicista, kispolgári demokrata, Konrad Schramm fivére; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; a forradalom után Angliába emigrált, támadta Marxot; a hatvanas évektől Bismarck híve. – *494*

SCHULZ (megh. 1852) – kölni rendőrfőnök, a kölni kommunista-per egyik megszervezője. – *136 162 184 511* (264 729)

SCHUNCK – egy manchesteri cég társtulajdonosa. – *258*

SCHURZ, Karl (1829–1906) – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; 1850-ben megszöktette Kinkelt a börtönből; Svájcba, majd 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált; a polgárháború résztvevője; később az Egyesült Államok spanyolországi követe, szenátor és belügyminiszter. – *38 40 75 97 98 110 132 136 171 489 515*

SCHÜRMANN – ügyvéd, védő a kölni kommunista-perben. – *169*

SCHÜTZ, Jakob Friedrich (1813–1877) – kispolgári demokrata, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, a badeni ideiglenes kormány képviselője Párizsban; később Angliába emigrált. – *56 489 494*

»*Schweizerische Nationalzeitung*« (Svájci Nemzeti Újság), Bázel. – *109* (167 652)

SCHWEZLER VON LECTON – egy majna-frankfurti tisztviselő özvegye. – *160 161*

SCOTT, Winfield (1786–1866) – amerikai tábornok és katonai író, 1812–15 részt vett az angol–amerikai háborúban, 1841–61 az Egyesült Államok hadseregének főparancsnoka, a Mexikó elleni háborúban a Veracruzt és Mexikót megszálló csapatok parancsnoka. – *298 390 391 393 394* (137)

SECKENDORFF (Seckendorf), August Heinrich Eduard Friedrich, Freiherr von (1807–1885) – porosz jogász, igazságügyi hivatalnok; 1849–51 a második kamara tagja (közép); a kölni kommunista-per főügyésze. – *173* (249)

SEGUR, Alexandre-Joseph-Pierre, vicomte de (1756–1805) – francia író. – *522*
– *Les femmes, leur condition et leur influence dans l'ordre social chez différents peuples anciens et modernes* (A nők, helyzetük és befolyásuk a különböző régi és újkori népek társadalmi rendjében), Párizs–Hamburg 1803. – *522*

SEILER, Sebastian – publicista, 1846-ban Brüsszelben a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az ötvenes években emigráns Londonban. – *20 24 25 27 198 351 352*
– *Kaspar Hauser, der Tronerbe von Baden* (Kaspar Hauser badeni trónörökös), Párizs 1840. – *20* (37)

SENIOR, Nassau William (1790–1864) – angol vulgáris közgazdász, a kapitalizmus apologétája. – *479*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *428*
– *Hamlet.* – *11 393* (21 558)
– *King Lear* (Lear király). – *106*
– *Love's Labour's Lost* (A felsült szerelmesek). – *437* (634)
– *Twelfth-Night; or, What You Will* (Vízkereszt vagy amit akartok). – *328* (475)

SIDMOUTH, Henry Addington, Viscount (1757–1844) – angol politikus; tory; 1801–04 miniszterelnök és pénzügyminiszter; 1812–21 mint belügyminiszter intézkedéseket hozott a munkásmozgalom elnyomására. – *474*

SIGEL, Franz (1824–1902) – volt badeni tiszt, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalmakban, 1849-ben főparancsnoka, majd helyettes főparancsnoka a badeni forradalmi hadseregnek; később emigráns Svájcban és Angliában; 1852-ben az Egyesült Államokba költözött, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *93 98 101 136 308 550* (149)

SIMON, August Heinrich (1805–1860) – jogász, publicista és politikus, polgári demokrata, 1848–49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); a forradalom leverése után Svájcba emigrált. – *591*

SIMON, Ludwig (1810–1872) – trieri ügyvéd, kispolgári demokrata, 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Svájcba emigrált. – *23 24 29 64 464 466* (39, 40)

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia közgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *251*

SMITT, Fjodor Ivanovics (Friedrich von Smitt) (kb. 1787–1865) – orosz történész. – *86 285 551*
– *Geschichte des polnischen Aufstandes und Krieges in den Jahren 1830 und 1831* (Az 1830-as és 1831-es lengyel felkelés és háború története), I–III. rész, Berlin 1839–48. – *86 285 551* (135)

SOLIS Y RIVADENEIRA, Antonio de (1610–1686) – spanyol történész, költő és drámaíró. – *390 393*
– *Historia de la conquista de Méjico etc.* (Mexikó meghódításának története stb.), Párizs 1844. – *390 393*

SOUBISE, Charles de Rohan, prince de (1715–1787) – XV. Lajos francia király kegyence, Franciaország marsallja, részt vett a hétéves háborúban, 1761–62-ben a rajnai francia csapatok parancsnoka. – *378* (512)

SOULT, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie (1769–1851) – francia marsall és államférfi; 1808–14 a spanyolországi francia csapatok parancsnoka; 1830–47 több ízben miniszter, illetve miniszterelnök. – *578*

Spartacus *lásd* Linton, William James

»*The Spectator*« (A Szemlélő), London. – *16 531* (26)

SPIELMANN – londoni bankár. – *227 256 261 264 271 281*

SPINOZA, Benedictus de (Baruch Despinoza) (1632–1677) – németalföldi filozófus, matematikus, bibliakritikus. – *512*
– *Ethica.* – *512* (724)

»*The Spirit of Freedom*« (A Szabadság Szelleme), London. – *17* (29)

»*Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten*" (A hamburgi pártatlan tudósító állami és tudós újsága). – *314* (463)

Staatsanzeiger *lásd* Königlich Preussischer Staatsanzeiger

Staatszeitung *lásd* New Yorker Staatszeitung

STANDAU, Julius – tanító, a harmincas-negyvenes években részt vett a németországi demokratikus mozgalmakban, utána az Egyesült Államokba emigrált. – *472*

Stanley *lásd* Derby, Edward

Star *lásd* The Northern Star

»*The Star of Freedom*« (A Szabadság Csillaga), London. – *107 493 535* (84 165 704)

Statuten des kommunistischen Bundes (A Kommunista Szövetség szervezeti szabályzata), „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 22. – *480* (689)

STECHAN, Gottlieb Ludwig (szül. kb. 1814) – hannoveri asztalos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozott, 1851 decemberében Marx és Engels híveihez csatlakozott; 1852 januárjától a londoni ún. Stechan-féle munkásegylet elnöke. – *162 168 407 452 482* (225)

STEFFEN, Wilhelm – volt porosz katonatiszt, a kölni kommunista-perben mentő tanú; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált; az ötvenes években Marx és Engels köréhez tartozott. – *202 210 292 301 323 369 371 407 430 552 587* (438)

STEIN, Julius (1813–1883) – német tanár és publicista, demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a második kamarában képviselő (szélsőbal); az ötvenes években a „Neue Oderzeitung" egyik szerkesztője; 1862-től a „Breslauer Zeitung" szerkesztője. – *392 393* (557)

STEIN, Karl – kölni bankár, mentő tanú a kölni kommunista-perben. – *512*

STEINTHAL – egy manchesteri cég tulajdonosa, Weerth főnöke. – *153 154 239 241*

STENZEL, Gustav Adolf Harald (1792–1854) – breslaui professzor, történész, liberális, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (bal-, majd jobbközép). – *104*
– *Versuch einer Geschichte der Kriegsverfassung Deutschlands vorzüglich im Mittelalter* (Tanulmány Németország hadszervezetének történetéről, különös tekintettel a középkorra), Berlin 1820. – *104*

STEPHANIE-LOUISE-ADRIENNE (szül. Beauharnais) (1789–1860) – badeni nagyhercegnő 1811–1860, III. Napóleon rokona. – *20*

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – rendőrtanácsos, a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja. – *150 154 155 158–169 173 175 179 220 222 225 287 541 555 556 606 607 609* (214 231 234 235 238 817)
– *lásd még* Wermuth

STIRNER, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806–1856) – német idealista filozófus, a polgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *27 29 85 105 338* (495)

– *Geschichte der Reaktion* (A reakció története), Berlin 1852. – *27 29* (49)

STIRNER-SCHMIDT, Marie Wilhelmine (szül. Dähnhardt) (1818–1902) – Max Stirner felesége. – *80 111*

STOPFORD, Sir Robert (1768–1847) – angol admirális, 1837–41 a földközi-tengeri flotta főparancsnoka. – *578*

Strafgesetzbuch für die Preussischen Staaten (A Porosz Államok büntető törvénykönyve); „Gesetzsammlung für die Königlichen Preussischen Staaten" („A Királyi Porosz Államok Törvénytára"), 1851 ápr. 14., 1851-es évf. 10. sz., Berlin 1851. – *84*

STRASSOLDO-GRAFENBERG, Michael, Graf (1800–1873) – osztrák kormányhivatalnok, 1850–53 Milánó kormányzója. – *200*

STRATFORD de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount (1786–1880) – angol diplomata, 1810–12, 1825–28 és 1841–58 konstantinápolyi követ, ill. nagykövet. – *300* (435)

STRAUSS – német kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns Londonban. – *98*

STRAUSS, David Friedrich (1808–1874) – német filozófus és publicista, ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. – *348*

STREIT, Feodor (1820–1904) – ügyvéd, újságíró és kiadó, kispolgári demokrata; 1848–49-ben részt vett a németországi demokratikus mozgalmakban. – *105 114 118*

STRODTMANN, Adolf (1829–1879) – író, polgári demokrata; 1848-ban a schleswig-holsteini forradalmi mozgalom résztvevője; 1850-ben emigrált. – *75*

STROHN, Wilhelm – a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; emigráns Bradfordban. – *51 74 83 156 168 171 173 174 180 183 187 221 225 229 234 261 282 292 428* (323)

STRUVE, Amalie von (megh. 1862) – Gustav Struve felesége; 1848–49-ben részt vett a németországi demokratikus mozgalmakban. – *26*

STRUVE, Gustav von (1805–1870) – ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata, föderatív republikánus; 1848-ban az előparlament tagja, az 1848 áprilisi és szeptemberi badeni felkelésnek és az 1849-es badeni-pfalzi felkelésnek egyik vezetője; a forradalom leverése után Angliába emigrált, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *26 58 510* (385)

»*The Sun*« (A Nap), London. – *13 448* (24)

»*The Sunday Times*« (Vasárnapi Hírek), London. – *421* (603)

SUTHERLAND, Harriet Elisabeth Georgina Leveson-Gower, Duchess of (1806–1868) – skót nagybirtokos; a whig párt aktív tagja. – *194 209*

SZASSZANIDÁK (Szaszanidák) – iráni (perzsa) uralkodócsalád 226–651. – *245* (350)

SZAZONOV, Nyikolaj Ivanovics (1815–1862) – orosz publicista, liberális; a negyvenes évek elején emigrált, külföldön különböző folyóiratok és lapok munkatársa volt. – *18*

SZELIM pasa (Zedlinsky) – lengyel származású török tábornok; 1853–54 dunai csapattestek parancsnoka. – *357*

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter; a szabadságharc bukása után emigrált; 1851-ben in contumaciam halálra ítélték. Élesen bírálta Kossuth emigráció-

beli magatartását. – *17 18 25 38 43 56 60 62 81 83 148 172 200 218 480 481–482 489 491 492 537–539 542 544 601* (66 212)
– *Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen etc.* (Gróf Batthyány Lajos, Görgey Artúr, Kossuth Lajos. Politikai jellemrajzok stb.), Hamburg 1853. – *43–44 62 81 83 84 148 172 218–219 481 489 491 537 544* (73 212 692)

Szerecsen *lásd* Marx

SZEREDY J. – londoni magyar emigráns. – *429*
– *Asiatic Chiefs* (Ázsiai vezérek), London 1855. – *429* (620)

SZERELMEY Miklós (1803–1875) – technikus, részt vett az 1830-as párizsi júliusi forradalomban, majd a belga forradalomban; 1840-ben visszatért Magyarországra, részt vett az 1848–49-es szabadságharcban; Komáromban a bankjegynyomdát vezette, a kapituláció után Londonba emigrált; a hatvanas években ismét visszatért Magyarországra. – *44 56 59 61 67*

»*Северная пчела*« (Északi Méh), Szentpétervár. – *320* (467 468)

SZIRMAY Pál gróf (1804–1883) – 1848-ban képviselő, Kossuth bizalmasa; a szabadságharc leverése után emigrált. Először Londonban, majd más városokban élt. 1855 őszén amnesztiát kért és visszatért Magyarországra. – *537 538*

SZNAYDE, Franz (Sznajde, Franciszek) (1790–1850) – az 1830–31-es lengyel felkelés résztvevője; 1849-ben tábornok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *86*

SZOJMONOV, Fjodor Ivanovics (1800–1854) – orosz tábornok, a krími háborúban krími és dunai csapattestek parancsnoka; elesett az inkermani csatában. – *357*

T

TASCHEREAU, Jules-Antoine (1801–1874) – francia publicista, a „National" egyik szerkesztője; 1833–37 és 1848-ban a „Revue rétrospective" c. folyóirat kiadója; 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (jobboldal); később bonapartista. – *144* (205)

TAUSENAU, Karl (1808–1873) – osztrák politikus, baloldali kispolgári demokrata; 1848-ban a bécsi demokrata egyletek központi bizottságának vezetője; 1849-től emigráns Londonban. – *76 133 592* (250 712)

TAVERNIER – francia katonai író, 1855-ben kiadott műveiben a krími francia hadvezetést bírálta. – *414*
– (Névtelenül:) *De la conduite de la guerre d'Orient. Expédition de Crimée. Mémoire adressé au gouvernement de S. M. l'Empereur Napoléon III par un officier général* (A keleti hadvezetésről. A krími hadjárat. Egy tábornok emlékirata Őfelsége III. Napóleon császár kormányához), Brüsszel 1855 febr. – *414* (597)
– (Névtelenül:) *Deuxième mémoire adressé au gouvernement de S. M. l'Empereur Napoléon III sur l'expédition de Crimée et la conduite de la guerre d'Orient par un officier général* (Második emlékirat Őfelsége III. Napóleon császár kormányához a krími hadjáratról és a keleti hadvezetésről. Egy tábornok), Genf 1855 máj. – *430* (624)

TAYLOR, Bayard (1825–1878) – amerikai utazó, író és újságíró, a „New York Daily Tribune" tudósítója. – *327*

TAYLOR, Tom (1817–1880) – angol drámaíró; az ötvenes években a „Punch" munkatársa, 1874–80 szerkesztője; 1854-ben az egészségügyi tanács titkárává nevezték ki. – *116*

TAYLOR, Zachary (1784–1850) – amerikai tábornok és politikus, ültetvénytulajdonos; a Mexikó elleni háborúban 1846–48-ban a Rio Grande-i csapatok parancsnoka; 1849-től az Egyesült Államok elnöke. – *390 391 393 394*

TECHOW, Gustav Adolf (1813–1893) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata; 1848-ban részt vett a berlini forradalmi eseményekben, 1849-ben a pfalzi forradalmi hadsereg vezérkari főnöke; Svájcba emigrált, majd 1852-ben Ausztráliában telepedett le. – *55 80 93 94 97 111 112 180 494 520* (169 418)

Telegraph *lásd* The Daily Telegraph

Tellering *lásd* Müller-Tellering

TEMME, Jodocus Donatus Hubertus (1798–1881) – német jogász, bíró; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja. – *458 463 591* (557)

TESSELER – esküdt a kölni kommunista-perben. – *521*

THALY Zsigmond (1814–1886) – magyar mérnök, Kossuth bizalmasa, részt vett a szabadságharcban; 1849-ben ellenezte a komáromi vár feladását. Brüsszel, Párizs és London után Jersey szigetén telepedett le; 1866-ban, anélkül hogy amnesztiát kapott volna, hazatért. – *103*

– *The Fortress of Komárom (Comorn), during the war of independence in Hungary in 1848–1849* (A komáromi erőd a magyarországi 1848–1849-es függetlenségi harc idején), London 1852. – *103*

THIERRY, Jacques-Nicolas-Augustin (1795–1856) – francia liberális történész. – *361 476*

– *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état* (Tanulmány a harmadik rend kialakulásának és fejlődésének történetéről), Párizs 1853. – *361–364*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia polgári történész és politikus, orléanista; több ízben miniszter és miniszterelnök; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *336 533* (69 486)

THOMAS, Antoine-Léonard (1732–1785) – francia író, felvilágosító; 1766-tól a Francia Akadémia tagja. – *522*

– *Essai sur le caractère, les moeurs et l'esprit des femmes dans les différents siècles* (Értekezés a nők jelleméről, erkölcseiről és szelleméről a különböző századokban), Párizs–Lausanne 1772. – *522*

THORÉ, Etienne-Joseph-Théophile (1807–1869) – francia politikus, ügyvéd és újságíró, kispolgári demokrata, részt vett az 1848-as forradalomban; az 1848 máj. 15-i események után Angliába emigrált, 1860 után visszatért Franciaországba és visszavonult a politikától. – *27*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *10 12 13 15 16 32 127 146 159 185 197 202 205 235 276 296 301 302 309 314 320 323 325–327 329 343 346 360 400 403 410 431 459 492 554 556 576* (15 23 51 305 362 627)

– 1852 márc. 2. – *476*

– 1852 júl. 10. – *80* (123)

– 1852 júl. 29.: – *Secret treaty of the three northern powers* (A három északi hatalom titkos szerződése). – *512*

– 1852 aug. 5.: *The approaching election in the United States* (A közelgő választások az Egyesült Államokban). – *88*

– 1852 szept. 22.: *Cotton manufactures* (A gyapotipar). – *127*

– 1852 okt. 11.: *Prussia. From our own correspondent* (Poroszország. Saját tudósítónktól). – *146* (210)

– 1853 jan. 4. – *402*

– 1853 febr. 11. – *402*
– 1853 febr. 12. – *202* (296)
– 1854 jan. 25.: *Austria. From our own correspondent. Vienna, Jan. 20.* (Ausztria. Saját tudósítónktól. Bécs, jan. 20-án). – *302* (444)
– 1854 márc. 28.: *Money-Market and City Intelligence* (Pénzpiac és hírek a Cityből). – *314* (461)
– 1854 ápr. 19.: *The Russian fleet in the Black Sea* (Az orosz flotta a Fekete-tengeren). – *320* (467)
– 1854 ápr. 19.: *The Russian passage of the Danube* (Az oroszok átkelése a Dunán). – *320 323* (467)
– 1854 máj. 3. – *334–335* (483)
– 1854 jún. 1. – *343* (501)
– 1854 jún. 3.: *The Baltic fleet* (A balti flotta). – *343*
– 1854 júl. 24. – *360* (519)
– 1855 jan. 24. – *400*
– 1855 márc. 3. – *412* (596)
– 1855 szept. 1.: *Paris. Thursday, Aug. 30, 6 p. m.* (Párizs. Csütörtök, aug. 30-a, d. u. 6 óra). – *432*
– 1855 dec. 14. – *442* (645)

TORRENS, Robert (1780–1864) – angol tiszt és közgazdász, szabadkereskedő, a currency-elmélet képviselője. – *479*

TRALLE – kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns Londonban. – *93 98 133*

Tribune *lásd* New York Daily Tribune

TRÜBNER, Nikolaus (1817–1884) – londoni könyvkiadó. – *63 307 360*

TUCKER – londoni kiadó. – *299 303 360 361 390 421* (433)
– *Tucker's Political Fly-Sheets* (Tucker politikai röpiratai), London 1853–55. – *360 361 421 576* (447 448 520)

Die Turnzeitung« (A Tornaújság), New York. – *61 63 488 489 493 499 607* (8 85 93)

TZSCHIRNER, Samuel Erdmann (kb. 1812–1870) – német ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848–49 a szász Landtag szélsőbaloldalának vezetője, 1849-ben a drezdai májusi felkelés egyik vezetője, részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; utána Svájcba, majd Angliába emigrált. – *308*

U

UNGER Joseph (szül. 1828) – osztrák jogász és politikus. – *522*
– *Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung* (A házasság világtörténeti fejlődése), Bécs 1850. – *522*

Union *lásd* Washington Union

URBAN, Karl, Freiherr von (1802–1877) – román származású osztrák tábornok; 1848-ban Észak-Erdély főparancsnoka, harcolt a magyar forradalom ellen, 1849 nyarán ő vezette be Erdélybe a cári seregeket; 1859-ben az itáliai háborúban hadosztályparancsnok. – *345*

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, tory, reakciós publicista és politikus, törökbarát; Palmerston ellenfele; a harmincas években diplomáciai megbízatással Törökországban járt; 1847–52 a parlament tagja. – *204 205 211 262 269 276 287 299 305 308 310 313 317 319 327–328 336 339 361 375 410 568 577* (305 403 520 792)

– *Turkey and its resources, etc.* (Torokország és erőforrásai stb.), London 1833. – *204 205 211* (303)
– *Progress of Russia in The West, North, and South etc* (Oroszország előretörése nyugaton, északon és délen stb.). London 1853. – *319*
– *What means „protection" of the Greek Church? To the editor of the Morning Advertiser* (Mit jelent a gorogkeleti egyház „védelme"? A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 11. – *262* (369)
– *Time in diplomacy. – The „European recognition". To the editor of the Morning Advertiser* (Az idő a diplomáciában. – Az „európai elismerés". A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 12. – *262* (369)
– *The relative power of Russia and Great Britain. To the editor of the Morning Advertiser* (Oroszország és Nagy-Britannia aránylagos ereje. A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 15. – *262* (369)
– *War between England and France. To the editor of the Morning Advertiser* (Háború Anglia és Franciaország kozott. A Morning Advertiser szerkesztőjének), „The Morning Advertiser", 1853 aug. 16. – *262* (369)
– *Indeed?* (Csakugvan?), „The Morning Advertiser", 1853 szept. 5. – *269 276* (379)

V

VALENTINI, Georg Wilhelm, Freiherr von (1775–1834) – porosz tábornok, katonai író, részt vett a Francia Koztársaság és a napoleoni Franciaország elleni háborúkban; 1810-*11-ben az orosz hadsereg szolgálatában állt; reszt vett az 1806–12-es orosz–torok háborúban – 308*

VALLIERES – francia forradalmár, kispolgári demokrata, Barbès híve, az otvenes években emigráns Londonban. – *18*

VASBENTER, Louis – francia demokrata, 1850-ben proudhonista lapok munkatársa, Londonba, majd a hatvanas évek kozepén az Egyesult Államokba emigrált. – *39*

VEHSE, Karl Eduard (1802–1870) – tortenész, Weerth ismerőse – *172 180 527*

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német radikális politikus es publicista, 1848-ban az eloparlament és a frankfurti nemzetgyulés tagja (baloldal), később liberális. – *394 398* (560)

VETTER Antal (doggenfeldi) (1803–1882) – 1848-ban Magyarországon állomásozó német származásu császári tiszt; 1848 ószén honvédezredes, majd tábornok és a honvédsereg táborkari főnoke; 1849 márciusában altábornagy és a honvédsereg főerőinek parancsnoka; a fegyverletétel után az országban bujdosott, 1850-ben Londonba emigrált, majd Kossuth megbízásából részt vett egy osztrákellenes lombardiai felkelés előkészítésében, a sikertelen milánói felkelés után elhagyta Itáliát; 1859-ben Kossuthtal egyutt visszatért Itáliába és magyar légiot szervezett, 1867 után visszatért Magyarországra – *112 117 172 532 542* (171)

VICTOR, Claude-Victor Perrin, duc de Bellune (1764–1841) – francia tábornagy; reszt vett Napóleon hadjárataiban; 1821–23 hadugyminiszter; 1823-ban a Spanyolország elleni intervenció egyik szervezője. – *385*

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *197 205* (645 809)

VILLELE, Jean-Baptiste-Séraphin-Joseph, comte de (1773–1854) – francia politikus, legitimista, 1821–28 miniszterelnok. – *382–384 386*

VILMOS, I. (1797–1888) porosz király 1861–1888, nemet császár 1871–1888; 1848-ban mint porosz herceg az ellenforradalmi udvari kamarilla feje, 1849-ben a badeni-pfalzi

felkelés ellen bevetett porosz csapatok főparancsnoka („Kartácsherceg"). – *56 93 98 489 510 603*

VINDEX, Caius Julius (megh. 68) – Gallia Lugdunensis római provincia helytartója; 67-ben fellázadt Néró ellen és Galbát kiáltotta ki császárrá; római csapatok legyőzték, ezért öngyilkos lett. – *545*

Visconti *lásd* Arconati Visconti

VITTINGHOF – londoni emigráns, Ruge híve. – *388*

VOGT, Karl (1817–1895) – giesseni egyetemi tanár, természettudós, vulgáris materialista; kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrált és Genfben egyetemi tanár lett; a kommunista mozgalom ellensége, III. Napóleon fizetett ügynöke. – *25 58 75 366 466* (38 44)

»*Das Volk*« (A Nép), Egyesült Államok. – *556* (776)

Volkshalle *lásd* Deutsche Volkshalle

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus. – *382* (491)

VORONCOV, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856) – orosz politikus, tábornok; 1844–54 kaukázusi helytartó és a kaukázusi csapatok főparancsnoka. – *287 360*

W

WADE, John (1788–1875) – angol publicista, közgazdász és történész; liberális. – *476*

WAKEFIELD, Edward Gibbon (1796–1862) – angol publicista, közgazdász és gyarmatpolitikus. – *479*

WALMSLEY, Sir Joshua (1794–1871) – angol politikus, polgári radikális; a parlament tagja. – *32*

WALTER, John (1818–1894) – angol kiadó, a „Times" főrészvényese és igazgatója, mérsékelt liberális, a parlament tagja. – *197*

»*Der Wanderer*« (A Vándor), Bécs. – *302* (444)

WASHINGTON, George (1732–1799) – amerikai hadvezér és államférfi; 1775–83 az észak-amerikai hadsereg főparancsnoka a függetlenségi háborúban; az Egyesült Államok első elnöke. – *375*

»*Washington Union*« (Washingtoni Unió). – *285 313 371 380 567* (405)

WATTS, John (1818–1887) – angol publicista, utópikus szocialista, Owen követője; később polgári liberális. – *316 322 570*

WEBB, James Watson (1802–1884) – amerikai újságíró és diplomata, 1829–1861 a „Morning Courier and New York Enquirer" tulajdonosa és kiadója; 1849–50 az Egyesült Államok bécsi ügyvivője; 1861–69 Rio de Janeiró-i követ. – *287 491* (408)

Wecker *lásd* Baltimore Wecker

„*The Weekly Press*" (A Heti Sajtó). – *13*

WEERTH, Georg (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels

barátja. – *4 7 16 51 83 132 137 140 141 147 148 150 152 153 156 157 160 162 164 165 167 168 171 172 174 175 177 180–184 187 217 289 424 438 447 453 457 460 484 527 545 565 576 593 597 598 599 600 607* (47 217 239 813)

Wehrzeitung *lásd* Deutsche Wehrzeitung

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – eredetileg szabó, az első német munkásíró, az utópikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa, az Igazak Szövetségének tagja; 1849-ben Amerikába emigrált, ott kiadta a „Republik der Arbeiter" c. lapot és az ötvenes évek végéig különböző munkásegyesületekben tevékenykedett. – *195 215 245 254 337 483 501 510* (274 351)

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, reakciós tory politikus; 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter, támogatta Peelt. – *133 135 285 377 473 526* (403 548)

WENCKSTERN, Otto von (1819–1869) – porosz újságíró; az ötvenes évek elején emigráns Londonban; a „Times" és a „Daily News" munkatársa. – *326*

WERMUTH –
– és STIEBER: *Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts* (A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései), Berlin 1853–54. – *609* (822)

»*Westdeutsche Zeitung*« (Nyugatnémet Újság), Köln. – *463 599* (668)

»*Westminster Review*« (Westminsteri Szemle), London. – *296* (429)

WESTPHALEN, Edgar von (1819–kb. 1890) – Jenny Marx fivére, 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; az ötvenes-hatvanas években Amerikában élt emigrációban. – *321 428 482 604 620*

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – reakciós porosz politikus, 1850–58 belügyminiszter; Jenny Marx féltestvére. – *301 303 413*

WESTPHALEN, Heinrich Georg von (1786–1855) – Jenny Marx nagybátyja. – *27 29 413* (616)

WESTPHALEN, Karoline von (megh. 1856) – Jenny Marx anyja. – *301 303 348 413 482 604*

WESTPHALEN, Louise von (1805–1861) – Ferdinand von Westphalen felesége. – *27*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagandistája az Egyesült Államokban. – *3 7 8 10 13 15 16 18 21–24 27 29 32 34 44 48 52–53 56 61 63 64 73 76 80 85 101 104 105 107 114 117 118 121 133 146 163 183 219 228–229 231 236 237 240 264 275 294 301 305 318 445–446 449–456 459–467 472–485 487–490 492 494 496–502 522 532 540 544–552 555 562 565 599 601 608 611–613 615 617* (2 18 40 56 73 78 81 85 93 114 143 155 180 263 316 319 332 334 370 381 411 424 646 649 651 655 659 666 674 690 692 694 695 696 697 698 702 706 715 716 718 725 727 737 739 751 771 773 777 780 784 786 787 789 792 816 819 820 833)
– [*Cikk Heinzen ellen*:] „New Yorker Demokrat", 1852 jan. 29. – *32 472 475 488 522*
– *Nationalökonomische Skizzen* (Nemzetgazdasági vázlatok), „Die Reform", 1853 ápr.–aug. – *552 555 612* (772)
– *Der „demokratische" Mouchard* (A „demokrata" besúgó), „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 ápr. vége. – *228 229 231 612* (328)
– [*Nyilatkozat Willich ellen*:] „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" és „Neu-England Zeitung", 1853 máj. 20-a körül. – *240* (345)

– A. CLUSS és A. JACOBI: *An die Redaktion der New Yorker Kriminalzeitung* (A New Yorker Kriminalzeitung szerkesztőségéhez), „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 nov. 25. – *293–295 617*

WEYDEMEYER, Louise – Joseph Weydemeyer felesége. – *445 456 463 467 474 480 485 490 495 502 551 556 599 601*

WHATELY, Richard (1787–1863) – angol teológus, filozófus és közgazdász, polgári liberális. – *479*

WILHELMI, Franz – kispolgári demokrata, részt vett a németországi 1848–49-es forradalomban, utána az Egyesült Államokba emigrált; az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *448*

WILKES, John (1727–1797) – angol publicista és politikus, polgári radikális; a parlament tagja; több vitairatot írt III. György ellen. – *379* (544)

WILKS, Washington (kb. 1826–1864) – angol radikális publicista, a „Morning Star" egyik szerkesztője. – *319*

– *Palmerston in three epochs: a comparison of facts with opinions* (Palmerston három korszakban: tények és nézetek összehasonlítása), London 1854. – *319*

WILLICH, August (1810–1878) – volt porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben egy szabadcsapat parancsnoka a badeni-pfalzi felkelésben; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezére; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – *15 24 39 48 55 56 58 62–64 71 72 74–76 79 80 85 92–94 97–99 101 105 106 107 109–111 133 137 138 143 157 160 162 170 179 180 190 195 202 222 231 236 240 241 246 250 254 275 289–295 330 332 339 447 448 452 466 480 483 485 489 494 495 500–501 504 510 515 517 518 519 520 523 531 535 536 540 542 545 549 553 554 556 567 598 599 603–607 609 611 616 617* (7 25 43 55 86 94 107 108 146 158 188 225 234 238 316 333 338 345 346 347 386 417 418 490 496 648 649 706 726 735 745 756 778 779)

– *Doktor Karl Marx und seine „Enthüllungen"* (Doktor Karl Marx és „leleplezései"); „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853. okt. 28–nov. 4. – *289–292 294 339 567 616* (332 410 424 496)

WILLISEN, Karl Wilhelm, Freiherr von (1790–1879) – porosz tábornok és katonai teoretikus; 1848 márc.–máj. poseni királyi biztos; 1850-ben a schleswig-holsteini hadsereg főparancsnoka a Dánia elleni háborúban. – *65 66 340 550* (106)

– *Der Italienische Feldzug des Jahres 1848* (Az 1848. évi itáliai hadjárat), Berlin 1849. – *550*

– *Theorie des grossen Krieges, angewendet auf den russisch-polnischen Feldzug von 1831* (A nagy háború elmélete, alkalmazva az 1831-es orosz–lengyel hadjáratra), Berlin 1840. – *65* (103)

WINDISCHGRÄTZ (Windischgraetz) Alfred, Fürst zu (1787–1862) – osztrák tábornagy, 1848–49 az osztrák ellenforradalom egyik vezére; az 1848-as prágai júniusi felkelés és a bécsi októberi felkelés leverője; 1849 áprilisáig a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *345* (118 505)

WINGHAM – londoni rendőrbíró. – *167*

WISS, K. – német orvos és újságíró, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az otvenes évek elején Amerikába emigrált. – *337–339 521 619* (732)

– *Die elementaren Richtungen der Zeit* (Korunk alapvető irányzatai); „Die Republik der Arbeiter", 1854 márc.–jún. – *337* (492)

WOLFF (Wolf), Ferdinand (1812–1895) – német újságíró, a Kommunisták Szövetségének

tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szovetsége kettészakadásakor Marx oldalán állt; később visszavonult a politikától. – *107 282 398 445 457 565 599 613* (47)

WOLFF (Wolf), Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, Marx és Engels barátja, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a demokraták rajnai keruleti bizottságának és a kolni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *7 17 18 29 32 70 83 92 104 127 137 147 155 160 167 210 229 261 263 264 269 272 273 275 277 280 282 286 289–291 294 302 305 312 313 317 332 342 343 359 369 387 396 416 421–423 433 435 439 445 450 451 453 459 465 467 488 493–494 509 511 531 545 552 553 562 565 567 579 591 594 599 600 602 607 612 614 616* (9 47 78 85 380 441 646 785 829)

WOOD – londoni vendéglős. – *192*

WOOD, Sir Charles, Lord Halifax (1800–1885) – angol politikus, whig; 1846–52 kincstári kancellár; 1852–55 az indiai ügyek ellenőrző bizottságának elnöke; 1855–58 az admiralitás első lordja; 1859–66 az indiai ügyek minisztere. – *403 504*

WORCELL, Stanislaw (1799–1857) – lengyel forradalmár, utópikus szocialista; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, utána emigrált; a lengyel emigráció demokratikus szárnyának egyik vezére; a Lengyel Demokrata Társaság vezetőségének és az Európai Demokrácia Központi Bizottságának tagja. – *86 293 326* (371)

WORTH, William Jenkins (1794–1849) – amerikai tábornok, a Mexikó elleni háborúban (1846–48) – csapattestparancsnok. – *393*

Wrbna *lásd* Urban, Karl

Z

Die Zentralbehörde an den Bund (Ansprache der Kölner Zentralbehörde an den Bund der Kommunisten vom 1. Dezember 1850.) (A Központi Vezetőség a Szovetséghez (A kolni Kozponti Vezetőség üzenete a Kommunisták Szovetségéhez 1850 dec. 1-én)); v. ö. 7. kot. 519–522. old.); „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 22., „Kolnische Zeitung", 1851 jún. 24. – *173 184 512* (246)

ZERFFI Gusztáv (Hirsch) (szül. kb. 1820) – magyar újságíró, részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, 1852-ben Párizsba, 1853-ban Londonba emigrált; az ötvenes években kapcsolatban volt Marxszal, később Kinkel híve. – *120 132 133 138 197 216–218 466 517 537–539* (190 670)

ZIMMERMANN, Ernst Wilhelm Eduard – Spandau polgármestere, a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); a forradalom után Londonba emigrált. – *192*

ZITSCHKE – Marx egyik londoni hitelezője. – *437*

»*De Zuid Afrikaan*« és »*The Zuid Afrikaan*« (A dél-afrikai), Fokváros. – *296 305 307* (430)

Tartalom

Előszó a huszonnyolcadik kötethez V

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1852 január–1855 december

1852

1. Engels Marxhoz. Január 6. 3
2. Marx Engelshez. Január 20. 5
3. Engels Marxhoz. Január 22. 7
4. Marx Engelshez. Január 24. 10
5. Engels Marxhoz. Január 28. 12
6. Engels Marxhoz. Január 29. 13
7. Engels Marxhoz. Február 2. 15
8. Marx Engelshez. Február 4. 16
9. Marx Engelshez. Február 6. 19
10. Engels Marxhoz. Február 17. 20
11. Marx Engelshez. Február 18. 22
12. Engels Marxhoz. Február 19. 23
13. Marx Engelshez. Február 23. 24
14. Marx Engelshez. Február 27. 27
15. Engels Marxhoz. Március 2. 29

16. Marx Engelshez. Március 3. 32
17. Engels Marxhoz. Március 18. 34
18. Marx Engelshez. Március 30. 38
19. Engels Marxhoz. Április 1. 41
20. Marx Engelshez. Április 5. 43
21. Marx Engelshez. Április 14. 45
22. Engels Marxhoz. Április 20. 46
23. Marx Engelshez. Április 24. 48
24. Engels Marxhoz. Április 25. 50
25. Engels Marxhoz. Április 27. 52
26. Engels Marxhoz. Április 29. 53
27. Marx Engelshez. Április 30. 55
28. Engels Marxhoz. Május 1. 58
29. Engels Marxhoz. Május 4. 60
30. Marx Engelshez. Május 6. 62
31. Engels Marxhoz. Május 7. 64
32. Marx Engelshez. Május 13. 67
33. Engels Marxhoz. Május 19. 68
34. Engels Marxhoz. Május 21. 69
35. Engels Marxhoz. Május 22. 70
36. Marx Engelshez. Május 22. 71
37. Engels Marxhoz. Május 24. 72
38. Engels Marxhoz. Június 30. 73
39. Marx Engelshez. Július 3. 74
40. Engels Marxhoz. Július 6. 78
41. Marx Engelshez. Július 13. 80
42. Engels Marxhoz. Július 15. 82

43. Marx Engelshez. Július 20. 84
44. Engels Marxhoz. Július 22. 86
45. Marx Engelshez. Augusztus 2. 87
46. Marx Engelshez. Augusztus 5. 88
47. Engels Marxhoz. Augusztus 6. 89
48. Marx Engelshez. Augusztus 6. 91
49. Engels Marxhoz. Augusztus 9. 96
50. Marx Engelshez. Augusztus 10. 97
51. Engels Marxhoz. Augusztus 16. 101
52. Marx Engelshez. Augusztus 19. 103
53. Engels Marxhoz. Augusztus 24. 107
54. Marx Engelshez. Augusztus 27. 109
55. Marx Engelshez. Augusztus 30. 110
56. Marx Engelshez. Szeptember 2. 114
57. Engels Marxhoz. Szeptember 7. 116
58. Marx Engelshez. Szeptember 8. 118
59. Marx Engelshez. Szeptember 9. 120
60. Engels Marxhoz. Szeptember 14. 121
61. Marx Engelshez. Szeptember 18. 123
62. Engels Marxhoz. Szeptember 20. 124
63. Engels Marxhoz. Szeptember 23. 126
64. Marx Engelshez. Szeptember 23. 132
65. Engels Marxhoz. Szeptember 24. 135
66. Marx Engelshez. Szeptember 28. 137
67. Engels Marxhoz. Október 1. 140
68. Engels Marxhoz. Október 4. 141
69. Engels Marxhoz. Október 10. 144

70. Marx Engelshez. Október 12. 146
71. Engels Marxhoz. Október 14. 147
72. Engels Marxhoz. Október 18. 148
73. Marx Engelshez. Október 20. 149
74. Engels Marxhoz. Október 22. 150
75. Marx Engelshez. Október 25. 151
76. Marx Engelshez. Október 26. 153
77. Engels Marxhoz. Október 27. 154
78. Marx Engelshez. Október 27. 156
79. Marx Engelshez. Október 28. 157
80. Engels Marxhoz. Október 28. 163
81. Engels Marxhoz. Október 28. 164
82. Engels Marxhoz. Október 31. 166
83. Marx Engelshez. November 2. 170
84. Marx Engelshez. November 4. 172
85. Engels Marxhoz. November 5–6. 173
86. Marx Engelshez. November 10. 177
87. Marx Engelshez. November 16. 181
88. Marx Engelshez. November 19. 182
89. Engels Marxhoz. November 27. 183
90. Engels Marxhoz. November 29. 185
91. Marx Engelshez. December 3. 187
92. Marx Engelshez. December 14. 190

1853

93. Engels Marxhoz. Január 11. 192
94. Marx Engelshez. Január 21. 194
95. Marx Engelshez. Január 29. 195

96. Engels Marxhoz. Február 11. 198
97. Marx Engelshez. Február 23. 200
98. Engels Marxhoz. Március 9. 203
99. Marx Engelshez. Március 10. 207
100. Engels Marxhoz. Március 11. 211
101. Marx Engelshez. Március 22–23. 214
102. Engels Marxhoz. Április 10. 218
103. Marx Engelshez. Április 23. 220
104. Marx Engelshez. Április 26. 221
105. Engels Marxhoz. Április 26. 223
106. Marx Engelshez. Április 27. 225
107. Engels Marxhoz. Április 27. 226
108. Marx Engelshez. Április 28. 227
109. Engels Marxhoz. Május 20. 228
110. Marx Engelshez. Május 21. 229
111. Engels Marxhoz. Május 26. 231
112. Engels Marxhoz. Május 31. 234
113. Engels Marxhoz. Június 1. 235
114. Marx Engelshez. Június 2. 236
115. Engels Marxhoz. Június 6. 240
116. Engels Marxhoz. Június 9. 247
117. Marx Engelshez. Június 14. 249
118. Marx Engelshez. Június 29. 254
119. Marx Engelshez. Július 8. 256
120. Engels Marxhoz. Július 9. 257
121. Marx Engelshez. Július 18. 259
122. Marx Engelshez. Augusztus 18. 261